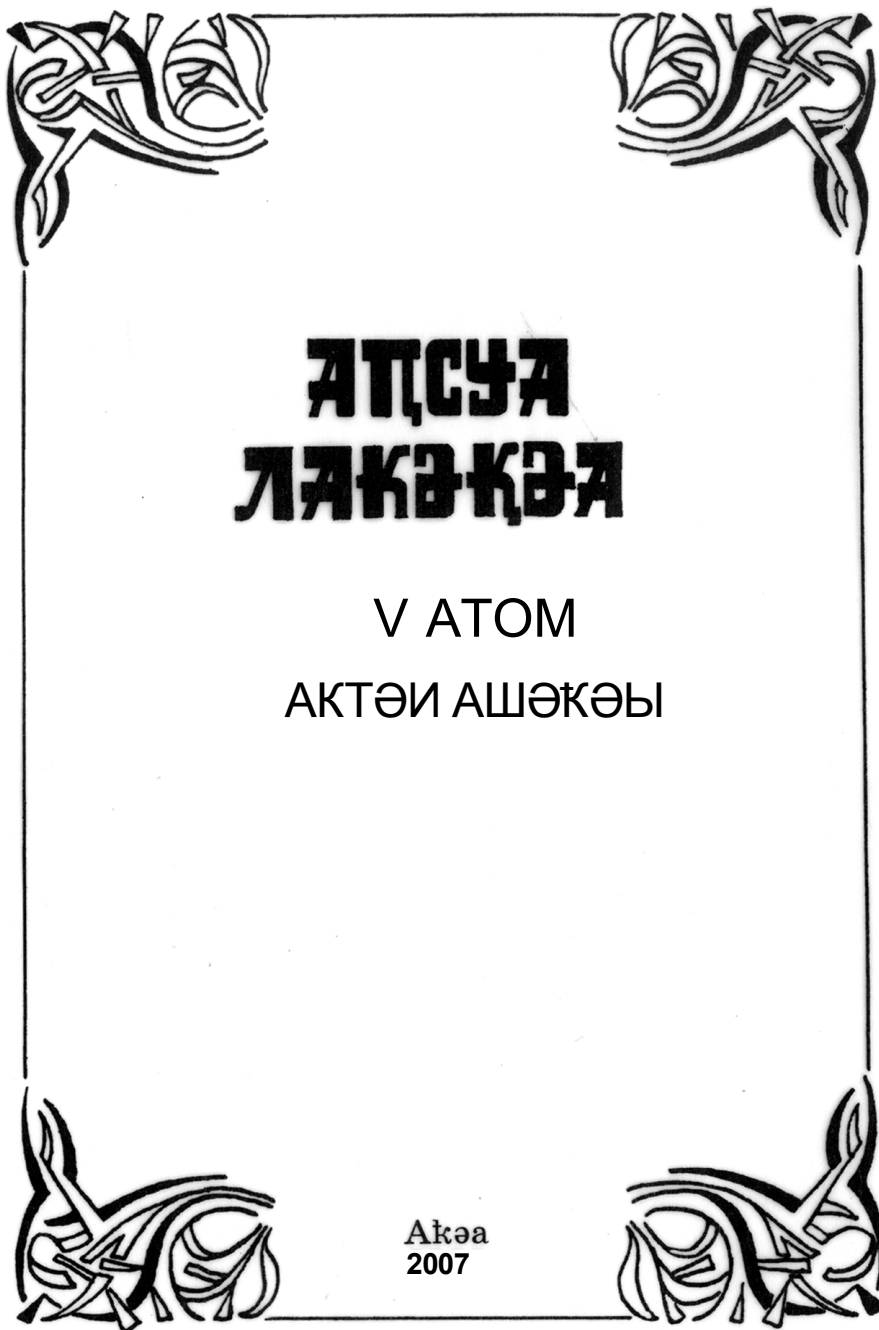

**Ақсны ақцаарадыррақәа ракадемиа
Д.И. Гәлиа ихъз зху Ақсуақцааратә
институт**

**АҘСҮА
ЖЭЛАР
РҘЯҘЫЦ
РҘНАМҘА**

12 ТОМКНЫ

**АТЦУА
ЛАКӘҚӘА**

V АТОМ
АКТӘИ АШӘКӘЫ

Акәа
2007

ББК 82.3(5 АБх)

З 96

Итнажит Ақсуа бызшәә әғиара аҳәынтқарратә фонд.

Иеиқәиршәеит, акьықхь иазирхиет, азгәатақәа иөит афилологиятә тцаарадыррақәа рдоқтор, Ақсны атцаарадыррақәа ракадемия алахәыла-корреспондент

С.Л. Зыхәба

Аредақциатә коллегия:

Салақаиа Ш. Хь. (ақакзыпқықәу аредақтор),
Арстаа Ш. К., Аозба У. Ш., Габниа Ц. С., Зыхәба С. Л. (аредақтор
ихагыпуаө), Коғониа В.А., Хашба Р. А., Цыапуа З.Ць., Ашәба А.Е.,
Какоба А.П.

Ақсуа жәлар рғагыц рғиамта. 12 томкны. Ақсуа лакәқәа. V
атом. Ақтәи ашәкәы. – Ақәа: Ақсуа бызшәә әғиара аҳәынтқарратә
фонд. 2007. 579 I.

*Ари ашәкәы иеиднакылеит ақсуа нашанатә лакәқәа рыхәтәк. Ара
иқоуп уаанза аизгақәа ирнылахьаз реиқш, иахьа уажәраанза акьықхь
зымбақәацызгы мақымкәа. Алакәқәа рғырак иеиуеиқшым аамтақәа
рзы аиқәыршәәө ихата абаохатәра змоу алакәқәацәа ркынтә
ианицақәаз роуп.*

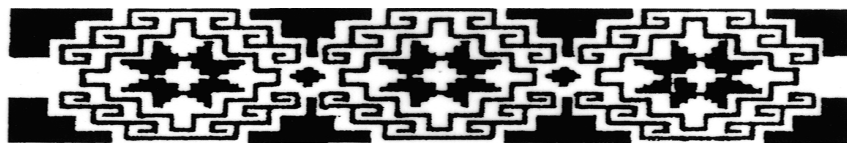
*Ашәкәы рызкуп ақсуаа рғагыц қдамтақәа ғызцаауа ацарауаа,
қажәлар ртрадициатә доухатә культура гәцаразкуа зегьы.*

© Зыхәба С.Л., 2007.

© Ақсуа бызшәә әғиара аҳәынтқарратә фонд 2007.

АНШАНАТЪ ЛАКЪКЪА

280. [АЕШЬА ЕИЦБЫ ДЫШХӘЫНҢҚАРХАЗ]

Хәык аишьцәа аҕан. Реицбы дгазан. Чуанк азна абыста ера изын икнархауан, акы атаацәа рзын. Ианамыхәа, агьангаш ҕарцеит иҕаацәа. Акәыдырҕао лҕы ицазшәа иашьцәа гарзаха рыедырчмазаоит. Аицбы данааи, ишәахази хәа реиҳәеит.

– Иҳахази, хәхьнеиз зык ыҕоуп, Укәтеба зы хәа иашьтоуп, убри дцаны иааиҕаанза иашьцәа изгылом хәа хәрхәеит, – [рхәеит].

Ифатә аадырхиан, иманы, аеы акәадыр ақәцаны деыжеланы дцеит. Дышнеиуаз, дара хара дцахьаны городк ағы дақәшәеит. Иеы феиҳәан, чарзрак ағы дынадгылан, ачарзюы ача ҕигон. Ера афара далагеит. Ани атгарагы даалгеит, агыгы афара даалагеит. Афрынцы ус иҳәеит:

– Анацәалбеит, фрынак иҕыгыз ача зфаз крызлоу ооымкәа дыҕам. Ус иҳәеит аччиа:

– Хышә маат аҕара сыт, ауриа рашьк имоуп хәа сахәит, имсхуоит.

– Уст! – иҳәан, ицыба дынтапшны, иҕаратра аатихын, хышә маат аҕара ииҕеит. Иманы ауриа иҕы ашьжымтан днеит. Урашь сырхәа хәа еиҳәан, бзиоуп иҳәеит. Ожәы истар абри минутк дашьны ера аауоит, схышә манаҕгы са исзынхап хәа игәы иаанаган деигәырҕаны ииҕеит. Иаадәылиган ирашь акәадыр инақәицеит ишамуаз. Ахышәтхәа ашькыл ишьапы нкылеикын дахьагаз, ауриа данаапш, рашьгы оогы имбеит. Дҕызы-ҕызуа даақәхеит ауриа. Убри арашь уаа шәоык ашьхьан, иара убри дақәгәыгуан ауриа.

Ачичиа ус ианахәеит арашь:

– Уара уҕсит.

– Сара сызлаушьуази? – [иҳәеит].

– Узласшьуа убап, – ахәеит.

Ашырхәа цаҕа адгыл аеаннакыо ианалага, арашь аган ахь даватәеит. Нас аада еихан, ажәоан даннакьарцы, аха уахьгы агьалымшеит – ақкәын амгәацәа дыҕасит. Арашь изцааит:

– Уара ухаҕа бзиазаап?

– Сара схатца бзиоуп, аха сара аус исымоу уара атыҕ иқәуцароуп.

– Иабыкәу? – хәа изцааит арашь.

– Зык ыҕоуп, Укәтеба ахьзуп. Абни иааугар уашьцәа бзианатәеит хәа иансархәа, убри азы сцоит, – иҳәеит.

Арашь еигәырҕеит.

– Укамчы рыгөғөаны исаарха еимаак ацыршыы заaira сцәа сыхцыртө еипш, – [ахәеит арашь].

Убас ианахәа, апкаохәа икамчы [икъеит] ашьтыбжыы верск акара ирахаратөы еипш, егърахаит адөфан уаа. Кыргыз набжыан, апкаохәа дыбжыкыа Ө-бахөык рыбжыара амца быжыкыон. Убра дыбжыпцын, длеин, ақыпхәа убри абахә ағы азгаб дызхылапшуаз азы зтаз азна атөца [иаалымцдааны] иманы длахынхәит.

Акөүкөүхәа дыхәхәеит азгаб.

– Хаи, уанацьалбеит, изго уарбан сацөца?

– Изго изыбуази?

– Сара сацөца изгараны иказ ачичиа иакөын, аха убри ара дызаауамызт [лхәеит].

Апкаохәа х-шьапык зтаз рашык длакетөан дишьталеит ачкөын. Даахьяпшит ачкөын.

– Бара бхышьтрахыка бца. Сара соуп [ачичиа] уи.

Дыхынхөын дцеит данылдыр. Ифааихан, арашь дшакетөаз ачарағы дааеыжөцит.

– Шыжыбзиақәа! – хәа реихәеит.

Убыскатөи ауаа игылаз салам иртеит. Ачаржыы ус иеихәеит, иатөца теирцөын.

– Қәабк азна азы отахк ағы иргыл, дааа отахк ағы қәабк азна аоы [ргыл].

Даныныюнала, атөцала ақәаб итаз азы тыхны ионеитөеит. Уи разынхеит. Аоы атөы хъхеит. Иуал ишөеит. Даахынхөын иеабаажө днакетөан аоны дааиуа даналага, иашыцөа дгөартан, ашацахәа аоыцьягы неин риартағы ииеит. Иааиган Укөтеба азы диржөит. Ибзиахазшөа улыс рхы идирбеит.

– Анцөа ицьшыоуп, – ихәеит.

Атөца аашытхын ауразоуроу иитахыз ихыны, иразынны ионазааит, изакөызаалакгы зегы аныкаитца, ауриа дааисын саб иатөца абри аою изаны иман хәа дашшит. Дахьашшыз ацхыраара ауриа иоуит. Абри аою дыкны днарған иашыцөагы иаргы ирызбеит. Иара убас ихәеит:

– Сара убри еипш атөцақәа сзаагар, уошьтан ишпашөхөо?

Иара ихы мыцхөрас иашыцөа теикит. Илыкөиршөын ирашь ағы дцеит. Днакетөан апкаохәа илыкөиршөын амца дыкөлеит. Данцоз фымызөхөарас икаитцеит. Дахьнеиз нахыи ахөымбыөха ахак иөы днеит.

– Хөлыбзиа!

– Бзиала уаабеит!

Даныпшы, аашықөса зхыцуаз ачкөынцөа абцъар рыманы ибеит.

– Ари закөызеи, ах? – хәа диазцааит.

– Сыцкөын дыпсын анышөынтрағы ахьчаразы шөоык абцъар рыманы идөықөсцоит ессуаха.

Аашықөса иреихабақөоу ишеибакөу зегы инцөахьан, ицар, изаауамызт. Ант цөит.

Ачеи ижәйт асас, дышьтәлеит. Ах даныцәа, ашьшьықәа доагылан аҗәнцъыр ашә аартны, дыууаза дыңан адәәҗы дынкаҗеит. Абант ахыцоз дрышьталаны даннеи, ооытәыюса нышәынтрада агымбеит. Ашьшьықәа ах иҗа дахъжыз иаацәыҗибҗаҗын адҗыл дытәтәеит. Дыштәтәаз гҗәызба[к] ауархал дақәтәаны, лыфатә лыманы, ахәмаргақәа лыманы ашырхәа ах иҗа инышәынтра аҗхәа даатәеит. Лҗамчы аашьтылхын ирыхәхәа апҗаоқәа анышәынтра даст. Анышәынтра иааихҗеит. Данынапш, аҗкәын дыоагылт. Ари зегы асас ибон. Дара аоыцәагы еидтәаланы ишыхәмаруаз лышьтахь ашьшьықәа лҗамчы лҗәизеит асас. Ашырхәа [доацҗкәан], сҗамчы азәы изеит лҗәеит. Иара дынкажыны ашырхәа луархалҗы, агыгы илыманы аоада дыдәықәлеит. Данынапш, лҗамчы кны доагылеит иарҗы.

– Хәи, аҗкәын, аҗамчы змаҗәахәыз иудыруама? – [лҗәеит].

– Бара ианыкабцоз зегь сымбеи.

– Убри еипш аҗкәын иакәын изкаҗартаз, аха уи даазгодаз ара.

– Сара соуп ари.

Ах иҗеи иареи ааидхалт. Шаанза икан. Апҗаоқәа дынысын акәуба дылҗауры дыцеит. Ишыказ икалеит анышәынтра. Ах июныка дааит аҗкәын. Ах данаапш, цьашьахәыс икит. Арстәы инеиуаз ауаа ооы даауамызт, ари дааит. Ах убас иеихәеит аҗкәын:

– Апсхәы ибзианы рзыууроуп досы рнышәынтраҗы, – [хәа]. Ах икаитцеит убас. Аҗкәынцәа зегы еизаны икан, апапцәа иахапхьон, анышәынтраҗы иҗамчы аашьтихын анышәынтрақәа дызыслакҗы ах-чаххәа игылон. Ишеибакәу зегы крырфан еидтәаланы, ашәа хәаны агәырқҗхәа аюны иааит. Ах имаҗәақәа ишәихын, иахәа рнахыс ахәынҗқарра сара иснаалом. Уара ари акара иҗсыз жәларык зыргылаз ауаоы иумаз ихәеит ах.

– Сара акымзар акы, убри акара аҗсаҗа кастцо анцәа саныкаитца, шәымш бзиахааит, – хәа днарҗырҗын амоа дықәлеит. Имаз [арашь] заҗы абри сбеиа иалаибап ихәан, ах иҗа ииҗеит.

Дцо, дцо дышнеиуаз, гаҗак аҗы городны дахънеиз, амшын аҗы аҗбақәа измышьтуаз ак ыказаап, гҗәызбак леиха лыманы аз аҗы даацәыркәоит, леиха рыхәхәа аҗәақҗхәа аҗба данаслакь, аурозоро иҗыххаа амшын инхахалон зегы. Убри акара ажәлар иказ амла инцәон, арахь рыфатә иказ ахәа аҗран. Абри аҗкәын даннеи, аҗба дынҗалан, аҗба ацара ианалага, акапхәа даацәыркәан леиха лыманы ахышәтхәа длымкәыҗасны иаалымижәеит. Ергы даахынхәит арахь, ларҗы длыҗаба дцеит. Убраагы амазара иказ зоурахы иарымхәаз камлеит, акымзарак акы стахым хәа реихәеит. Ашырхәа илықәиршәын мчыбжык ныкәара ехыказ шыбжәаанза дынеит. Дахънеиз аҗы даук иҗсы җаны амыҗ илиааны даман.

– Уара икауцози ара? – хәа дизцааит аҗкәын.

Данизцаа, «сара абра хәсахәыцқәак хоык ыкан хәа снейуан, дара ибжәзар уерс бжак акәын, аха сызымцеит. Сухәоит, соуҗь, усыцәшәар калап, – [аха ихәеит]. Анцәа ихызала җоуба кәитцеит адауы. Еиха рыхәхәа

апырхәа иҗаҗа [дласын] лыбгы ссаны дноуижыт. Даноуижь, дцеит ани адауы. Аҗкәын днеит иҗыҗ ағы нахьхы ахәымбьеха. Ооы димбакәа дыюналан аоны аҗәардаҗәы аҗаҗа дыҗалеит. Ахәса хәыҗқәа ах-аыкгы акыр-кырхәа иччо иааин азал ағы рыстол җежью иаарымҗагылт, ирҗахыз афатәгы арыжәтәгы аакәлеит. Ианаакәла, рнапы адыркын, аҗәақәа рыла аоы иааныркылеит. Аиҗабы азҗаб «убри аҗара ауаа нсырҗәахьан Укәтеба азағы, анҗәа диньхәаит» лхәеит, аогы лжәит. Агәыбжәанытә азҗаб дпыланы «ах иҗа хаҗас дысыман, убри аҗара жәлары сықәзны сьқан, убри сьзанаат сьмызхыз анҗәа диньхәаит» лхәеит. Аиҗбы «абра агысхәом, зегы хәлиршеит убри аҗкәын, абра дыкоуп», лхәан, ахәса хәыҗқәа неин аҗарда инахан, инапы кны дааҗырхит. Дыкан уа җыҗраамҗак. Дышыҗаз ихышьҗрахька игәхәааиго далагеит. Ахәсахәыҗқәа ешьас дҗарҗеит.

– җьым, угәырооит, иухьзи? – хәа изҗааит.

– Сара сьмгәыроар уаха игәыроарыда? Сашьҗәа еиҗабәа аоыҗагы уоҗәашьҗахь икнаханы иршьуоит җәыҗа мыҗдазы.

Ашаҗахәа аҗхәызба еиҗбы дыҗан кәҗкәырк азна аҗәақәа лыманы, ирхыҗ-хыҗуа илыманы даакылсит.

– А, җьым, уаҗәақәа, акы уаҗәыҗ, шаҗа аҗоу умбои, – [лхәеит].

– Ари иазызугәышьои, сара сьзгода? – анихәа, умшәан хәа азҗабәа ахәыкгы еиҗырхәеит.

Ихәлеит ауа. Ауа ианыхәла, ера дыдырҗәан, дара ахәыкгы азҗабәа аалаган, анҗәа ихәеит. Еннихәа, ишьҗаланы иҗәеит. Азҗабәа рәхәатәы җалон. Ашьжымҗан аҗкәын ионы дшыҗаз ишьҗааҗәаз ибеит. Азҗабәа ус иархәеит:

– Аҗкәын, уара уҗаны уус җаҗа.

Данҗоз акәанҗ рахәыҗ ирҗеит. Ахы дара иааныркылеит азҗабәа. Ера аҗкәын дцеит аусхәарҗахь, иаҗәақәагы иманы днеит. Иашьҗәа оуижыт. Иаҗәақәа имырхит зегы. Дыроагых урҗгы са стәкәа роуп хәа ихәеит ауриа. Енихәа, иконҗ ааирҗысит, ахәсахәыҗқәа ахәыкгы аҗыҗ-сыҗхәа иаакылсын, рашьа имахҗә кны даарылыргеит. Иашьҗәагы ачавра җаҗшьҗәа рыман, идыршәын амҗа апыр-пырхәа хәынҗаркгы ауриагы раҗәамзар, ак аанымхеит.

Ашаҗахәа иаахынхәын аоны иааит. Аоны иахәааиз аҗкәын азҗабәа ахәыкгы рчара иуит. Аиҗабы ачазоы диитеит. Агәыбжәанытә ах иҗа диитеит. Аиҗбы акапитан диитеит. Иара аҗкәын дыбзиахеит, дхәынҗарны дҗалеит. Зегы иара инапағы икалеит. Ахәса хәыҗқәа рхаҗәа рыманы иҗеит дасу рьюныка. Иара аҗхәыс дааигеит. Нак-аак бзиа еибабо ишыҗаз саргы арахь сааит. Уахьтәи җылгыдык, җьамк азна атәан [сырҗеит]. Апылгыды ыҗо сшааиуаз аҗырқәак даасҗылан, иаасымеикын, апырхәа инеигәыдҗан, ишьапы иақәшәан иҗыхәаны инаиҗраҗеит. Агы атәан, җырқәак дыкоуп, аены ихьҗан, даасҗылан, сьам аасымихын [атәан җа] ахәырп-хәырпхәа дшахәоз ихы иҗаҗан ихы аурозору хәыҗ ықәзамкәа иҗәнархәит.

281. [АЛЫГАЖӘИ, АҢАКӨАЖӘИ, РЫЦКӘЫНЦӘА ӨЫЦЬЕИ]

Лагажәыки җакәажәыки ықан. Өыцьа хшара рыман. Аоыцьагы чкәынцәан. Иҗарын. Ессымша абнахь дцон [алыгажә], мөы еидарак ылихуан, адәқан ахь иман дцон, х-капек хәа итиуан мөы еидарак. Ехьа жәеидарак кайцон. Ессымша өажәи жәаба капек иоуан, иҗаацәа аланыкәигон.

Өнак мөы еидарак ылихын, иөахәаны ехькыдиргылаз данынапшы, иммбацызтыс жәлак ибеит, абжа хьны, абжа разынны. Қдык аөы инақәтәеит, агәаөара аман убра ацлаөы. Дыоын дашьтәлеит, даннеи, чыртхәа ицәхьан. Акөтағь ацәит: ацшра көтағьын, агәра хьын. Иаашьтихын, ицьыба интәицан, имөы еидарагы икәакәа иқәцаны адәқан аөы днеит. Имөы еидара итиит. Убри ахә ицьыба интәицәит, агьи ахьыршөы аацөыриган, ендирба, ауацарцәа азөы шөкы ихәеит, азөы өышө ихәеит, хышө ихәеит, цшьышө ихәеит, хөышө ихәеит, аха азөгы иимтәит.

Уриак дықан, туцьарк. Зқы манаҗ устоит ихәеит.

– Ибзиоуп, – ихәеит.

– Абри еицш акөтағь ура исзаагала ессымша зқы, зқы усталoit, – ихәеит [ани ауриа туцьар].

Изнеигон ескфынгы, убри ацыхәала дбеиахеит ани аоо ғар.

Уи ашьтахь днашьтәлан хөымөхак аилашөшөразы атыҗ иштәтәаз ацыс ахата икит. Аҗра кайцан, иҗакын, ессымша көтағьк, көтағьк ацон, [ахьыршөы]. Дышыказ өра ацсыцфаразы хәцъра дцәит. Ани ауриа данимба алыгажә, абри ихьзи хәа игөы иаанагеит, аха дахьца изымдырит.

Өыцьа ачкәынцәа иман алыгажә, ацара иҗан, акласс ахь ицон, иаауан. Амацу гүхәызба рымац зуаз дықан.

Ишыказ акөымкәа, ран адәқан ахь дцәит, дхәаахөтон, илҗахыз аалхәеит зегы. Дабахәаахөтуаз умхөои – ауриа иөы дыхәаахөтуан. Длызцааит бара бызустда, абри акара амазара ба бмыдара дызустзаалакгы даөазөы иаазхәахьо дсымбацт ихәеит.

– Сара абри еицш аооы сипхәысуп, акөтағь иааганы иузырхәауаз, – [лхәеит].

– Дабако? – хәа длазцааит.

– Хәцъра дцәит. Унеи сыоны [и]зецшроу убап, ехьатәы уфатө сырхиоит, укөтағькәагы ааугап, – лхәеит.

– Шьаөуп, уацөы ицсахымкәа снейуеит, – хәа леихәеит.

Ларгы аоныка дныкәланы дааит. Иара енихәаз аамҗазы дынеит, ихөы дырхиөит ашьыбжөн азы. Чыс хкыс иказ зегы асаан ианцаны инатәеит.

– Унапы аркы, – хәа иалхәеит.

– Момоу, – ихәеит.

Избан анылхәа, бара быцыс шыны, икацшьза изны, агөи агәацәеи иаманы, асаан ианцаны астал иаакәыбцаанза өгысфөм ихәеит.

- Убри анықәгылалакь сара исхәо ууо?
 – Иарбан изуа?
 – Сара амала уаазга цыушьома? Уаргы амазара умоуп, аха уара уеҕа сара исымоуп, хаҕас устахуп, – [лхәеит].
 – Дара ибзиоуп, сақәшахатуп, – [ихәеит иаргы].
 Аҕыс карҕан, аҕкәынцәа акласс ахь иҕаз ианааи, шәан хаҕа даалхәоит хәа иралхәеит амацуо пхәызба, аҕеи аҕәацәеи ааиоылшан аҕкәынцәа ирҕалҕеит.
 – Шәымаапшыкәа шәхы ахынахо шәца, – [хәа лхәеит].
 Аҕкәынцәа ҕеит. Аҕхәыс лыбжыы геит амацуоы пхәызба лзы:
 – Аҕыс ааг!
 Ачанах ианҕаны илыманы днеит. Астол иныкәлыргылт. Ауриа длахәапшын, езызуази ари аҕеи аҕәацәеи акәын са исҕахыз ихәан доагылеит. Ран лыбжыы лырган амацуоы пхәызба лахь [ус лхәеит]:
 – Аҕеи аҕәацәеи абабгеи, бара хса?
 – Аҕкәынцәа сыкны исымхны ирфеит, – [лхәеит амацуоы пхәызба].
 – Брышьталаны аоыцәагы иаага ижъаны. Харысны ишыны аҕеи аҕәацәеи ирфаз рыҕрыхны абри асас иҕахҕап.
 Дыцеит амацуоы пхәызба. Илымбеит. Дааит.
 – Исымбеит, – лхәеит.
 Ауриа дгәааны аҕәарахәа дынагылан аҕсшәагы рамхәакәа дымцаит.
 Аҕкәынцәа ицо, ицо, о-моакы ахьеихагылаз инеит. Аихабы ҕасатәы амәа «абри санылоит» ихәан, уи даныланы дыцеит. Агыи аицбы итәы ианыз – «арахь ицо ооы дымаац», – хәа уи амәа дыкәланы дыцеит.
 Аихабы дышнеуаз, ар еилагыланы городк аҕы днеит. Даннеи, дәҕфәнк аҕы дыныюнашылан кыршифоз ашәкәа адырkit. Хәынҕқарс азә далырхырц ргәы иҕан ажәлар. Иалызхуазгы тыс жәлак ыкан, убри аурыжыт. Еноурыж, акрызфоз аҕкәын ихы ишыкәтәаз ирбеит ашәкәа надырты. Хаи, ари зынзак ашәындыкәра дыҕахкып рхәан, ажәлар дынаганы дытарkit аҕкәын, аха ианаурыж дыроагь аҕыс ашәындыкәра ҕены ишадтәалаз еиҕарбеит. Ари хамыхәеит рхәан, ахәынҕқарра ирҕеит нас, егыныкәигон, убри акара аҕарагы иман. Дагәаанхеит уа, дагәтаацәахеит.
 Еицбы дынеит уи аҕыц аҕы, доук уаха царҕа амазамкәа ехыкәаз. Амца аҕәахәа еиқәҕаны ихы ишыапы еидкыислоуп, амца дакәшаны диоуп [адау]. Дааирцысит аҕкәын адоу. Доагылеит адоу.
 – Уанацәалбеит, уара умәа узкәыз ианыз убама, иумбакәа уаауоу? – [ихәан аҕкәын диазцааит].
 – Избеит. Арахь ицо уао дзаауам хәа ахәон, – ихәеит аҕкәын.
 – Сара ак усырбоит, – ихәеит адоу. – Оыцәа азҕабцәа усырбоит, аха иудырыр, уеикәхеит, иузымдырыр уҕсит. Уара уаагыл ара, – ихәан, дцеит адоу.

Ғыңыа азғабцөа иманы дааит. Азөы иахөшьа лакөын, азөы даеазөын. Аөызөы хөа иказ даара дыбзиан Адоу иахөшьа деикөатцөаны. Иааидыр-гыланы аөыңагы: «абарт рыуа ибзиоу уара ихөа», – [ихөеит адоу].

– Ха, ха, ха, – хөа ихөеит. Дыччеит ачкөын. – Абри аңшза, аңхөызба хөа икоу даөыстаауп, – ихөеит.

Абни аикөатцөа акыр-кырхөа дыччан, лгөы иахөаны «иашьа дсоуит сара», – лхөеит.

Ани аостға дльцабаны дцеит. Ғың лашьа ироуз дрыманы аюныка ицеит. Ехьнеиз, еигөыргөеит, хөык аөшьцөа уахьгы икан, рахөшьа зацөы. Чара руит. Хашьа ғың ихәуз хөа еигөыргөан ишыказ, егырт аөшьцөа хәиғыцуеит хә хтөы иаабароуп хөа рхөеит. Ари уара хашьа хтөы алырганы хаз-хазы ихәутароуп хөа рхөеит.

– Шөтөы ишөымоузеи?

Цхөпак рымоуп, уархаук, ешөахьчак рымоуп. Ацхөапа ишыко уи ауп, ахьыз анухөалак, уацахоит. Ауархау – «аха» анухөалак, ехьутаху уагоит. Аишөа шыкоу уи ауп, иааумцаргыланы узеилахауа зегьы хөаны унапы анаақөушь, чыс хкыс иутаху зегьы иаакөгылоит. Адоуцөа рымазара иказ шатөыс убри акөын.

Ачкөын дхөыцуа далагеит. Абарт ишаны азөы истар еибарцсуеит, уи аткыс шөыцпхьаза ахөеи азаандаки кашөца хөа реихөеит, ицан ажырағы икацаны иааргеит. Аөшьцөа аңшьөыкгы леидыргыланы шөхыс, раңхьа инеины ахөа аазго, зегьы убри игааит анихөа, бзиоуп рхөеит даргы. Иааидгылан, ихысит. Дара аанза ера ант амацөақөа иказ иааидхөалан, азғабгы иаргы ауархау инақөланы, «аха» анихөа, аңхөызбагы, иаргы, амацөақөагы иаманы ицеит ауархау. Ани рыуазө ахөа иманы даауан. Уи иаауаз реихөбы иакөын. Аха дыззаауаз дыкамызт, дцахьан.

Ани ауархау адөы пшзак ағы каршөраны дахнанагаз аңхөызба [ус лхөеит]:

– Ааи, абааңсы, уара усашьоуп хөа сгөы ыкан уара узы, аха уара махагыара иақөуқызаап.

– Анцөа иңшьоуп сара сыңсымкөа сыңсы ахьтызгаз, – ихөеит ачкөын.

– Ибзиоуп, – лхөеит азғаб.

Длыргөыбзыгын, ихы далапшуа ачкөынгы дышхөыцуаз дамхацөеит. Ахьшөтхөа ауархау дынахан иааицхөаны амацөақөа иказгы иаалыдыл-халаны, «аха, уархау, сахьааугаз хөаны сга!» – хөа лхөан, даманы ицеит.

Ачкөын данааңш, дынаңшын, ибеит [дахьагоз].

– Аи, банацьалбеит, бымцан! – ихөеит, дыхөхөеит, дкааит, аха лыюныка дагеит.

Ачкөын доагылан амрагыларахь дышцоз икөыхөлеит. Бахчак ағы дныцанагалеит. Амчандыр ианын ажь шкөакөа, ажь еикөатцөа, хаз-хазын убарт. Ажь еикөатцөа длацагылан ифеит, атөыюақөа ацө еиңш ихагылеит.

Ас җаицеит, анс җаицеит, аха дгыланы дзымцеит, ажышахь дыцон. Дианы ддөықөлеит, дхәазаны. Дынеит ажышаағы. Иаағихын ифеит, итөықөағағы ааихыцит. «Ари – ихәеит, – акалақкөыркөа җасцароуп», – ихәеит. Дладтөалан хөба җаицеит, хаз-хазы итөицеит ажь. Иманы ддыдөықөлеит. Ижөыхөмыш аены дааит. Ера итөы акөымкөа, даеа қалақк ағы днаагеит. Ашьжөымтан ианааша, кантар аашьтихын, икалақкөыркөағы иманы, [амаҗөақөа ишөцаны иманы] агөарад дналалеит. Аены хөлаанза иманы далан, аха ооы иааимхөеит. Ахөымбөыха дыхынхөын итық ағы дааит. Ақкөын кыршифоз азө деилыхны маркан еиқөа зацөы, харқ зацөы дааит.

– Уанацалбеит, узықөшөази? – хөа дцааит [ари ақкөын].

– Шө-манатқ агарагы сцөыргеит, саргы сеилырхит, – ихәеит иааз.

– Убри еғш адгьыл ағы сара сцоит, шөара инацшуа ауаа шөсыцхрааны сеиқөыршөаны сдөықөышөца, – хөа реицхөеит ақкөын.

Ддыдөықөырцеит абни ақкөын. Дцеит, икалақкөыркөа аашьтихны днеит. Дахьнеиз, акөукөухөа дыхөхөаны ажь еиқөатцөа жөымжөак аатихын идирбеит. Ахты пхөызбак лгөыгөым лыманы азаағы дахьааиз, ажь анылба, «абри бара имфакөа бахкөажө илызга» хөа леицхөеит ақкөын.

Агөыгөым азна азы аашьтихны лыжөымжөағы лыманы дынхалт ахкөажө лөы.

– Унан, ари еипш ажь бзиа игхөи-пхөиуа ибызтада? – [лхөеит ахкөажө деигөыргьаны].

– Цкөынак итиуан, абри бахкөажө илызга агөама мбакөа хөа сеицхөан, иаазгеит, – [лхөеит ахтыпхөыс].

Иаалымылхын ишеибакөу зегьы ишаны ирылтан ирфеит. Ларгы илфеит. Икөацө-көацөза атөықөа аршьынк, аршьынк ицоз роут. Ас җартцеит, анс җартцеит, аха царта уаха рмоуит. Ақкөын дааит.

– Бара ауаақөа анааилак амш рылабго, бхатцзамкөа, быпхөысны, убарт сырөызаз цьыбшьазма?

– Анцөа икөынтө тоуба устоит, ехьанахыс ишызмурө абри еғш арыцхара, – хөа дықөын, «хтөықөақөа иамамкөа ианықалалак, уара ухацаны, са сыпхөысны, уара сутөны [сқалоит], – лхөеит].

282. АХЬТИСАГЕИ САХСАГАНИ

Ахак дықан. Ахиказ хөык азгабцөа иман. Раштеи рыони мышкы ныкөара ықан. Аитцбы ласбак лыман, ахөыкгы ахөса хөыцкөан. Аихабы, агөыбжьаньтө, аитцбы ашөшьыраағы ишызахуаз ианынацшы, орбажөык ирхагыжьуа ирбеит, ацөа қапшь аман [инеиуан] ашьапхыцкөа [ирыбжьакны].

– Иахауеи, абри ацәа қаңшы хаманда, – рхәеит ахоыкгы. Рыгәта ехьырзейкараз ацәа қаңшы канажыит ауарбажә. Аиҳаби агәыбжыанытәи ацәа рфеит. Агы аицбы агылмоут. Убри ацыхәала дыштәыуоз лхы иахьныкәылцаз дыцәеит. Дышыцәаз дара гыланы ицеит. Ла лҕы иказ аҕина нхеит. Ацх агәы еионашаанза дыцәан. Азә дааит.

– Быгыл! – ихәан, диргылт.

Дышәеит, аха ишҕалуаз. Ацәа қаңшы лиҕеит, ацәаҕеи иарей еидкыланы.

– Агәы бара иф, ацәа аҕина иат, – ихәеит.

Диманы иҕынеихан, еицрыхәхәа иказ онык ағы днеигеит.

– Абра быказ, ибҕаху шеибакәу зегы абра икоуп, – хәа леиҳәеит. – Дцо даналага, – бара бцәа бтәымкәа бкалоит, – ихәеит, – аҕа дбоуит Ахьтисага ихьзтәы, – [хәа] леиҳәан, иаргы дылҕырцны дцеит.

Убра зык аван. Ғхәарас илиҕеит абри бахысны [царгы] бымцан хәа. Аха лара дамхацеит [лаамта анааи, аҕа длоут]. Аҕа илоуз дшәарацо аҕиуа даналага, ера ицхъаз аҕина аматцарқәа хҕа ахшеит. Убарҕ аматцарқәагы иабцар маҕәагы иманы шәарацара дцеит. Ашәарах кәәкәаны иааигеит. Ани уахь дцон, аха лара абни аҕхәара ахыказ адауы дызсо азы дхын, ларгы дылбеит, ергы [лара] дибейт. Ахышәтхәа дыхынхәит, ергы дылышәтәлеит. Пҕхәыс дааихәеит. Убри нахыс лмазара мацхейт. Лыцкәын Хьтисага ус леиҳәеит иан:

– Сан, хаҕа даабхәеит.

Адырра иман. Уи мап лкит лара. Дшыказ ахшара длоут.

– Сан, ҕа дбоуит, аха сара ихьзыстәит Сахсаган. Ани дедоуплми, изхарагы бзиан. Шәарацара диманы дцо далагеит. Хаҕеи пҕхәыс ахьейдтәалаз ус еибырхәеит:

– Уанацалбеит урбар, уршьуеит, – [лхәеит].

– Ибура бдыруо, иматәақәа иртшәаны изахы. Саарак азна ахәыз икәыргыланы быцкәын еиҳабы данааиуа маҕәақәак узыззахит, иушәца хәа иахә. Убаскан иматәақәа зегы енишәицдалакгы ақәақәа бухәәсны быхәыз ицаҕса. Нас са дыскып, дысшып, – [ихәеит].

– Шьахәуп, – лхәеит ипҕхәысгы.

Еидара, еидара ақәац рыманы иаауан ацкәынцәа, агәашә ағы Ахьтисага даагылт.

– Уара сашьа, хаб са скажыны сишьуоит, уара ишҕаууа, уаб деҕаушьо, са сеҕаушьо?

Сахсаган убас ихәеит:

– Саб[гы] сангы цәаханым ицеит, уара уцкыс еҕасшьо исымада, – ихәеит.

– Нас уара уеыцәах, сара ашә аартны сыоналап, – ихәеит Ахьтисага.

Даныонала, иан даалыпхән, лыцкәын аматәақәа аацәырылган илҕеит. Иееилахәара дшағыз, ахәыз саарала икәыгланы иказ дахкыашазшәа

ихышәтын ахәыз каңсеит. Апқаоқәа даацәырцит дауажә, ачкәын диакәңеит. Ус агәгәақәа абжыи аниаҳа, Сахсаган ашә гүжәаны дыюналеит. Аоыцәагы дыркын дауажә ицәа дтәкәыбаны дрымпыцаорын цәгәла иңсы игеит. Аха агырымхәеит.

Аены ашьжымтан анааша, еиҗацеит шәарацара рлақәа рыманы. Ишәарацеит, реидарақәа кәртеит. Адауажә даархаланы цтхәаны ақәа, асы еируа далагеит. Ахьтисага ус ихәеит:

– Уаб дахшыыр бзиа убомә?

– Хәи, уанацәалбеит, дышьтәы иашацәкәоуп, – анихәа, ршәаққәа апцтхәа иалакны агәақхәа ихысит. Раб дышыны дынкарыжыит адәағы. Ихынхәны идәыкәлеит аоныка. Иааит аоны.

– Нан, икоузеи? – хәа ран дрызцааит.

Данрызцаа, доук дахшыит рхәеит. Уи ла илдыруан, иара шиакәыз. Адыроаены енааша, кыфаны, кыжәны рабцәарқәа рыманы еныоагыла, «нан, [ани ишәшьыз адоу] игәи игәацәеи шәанаауа исзаажәга ацәы иахатаны», – лхәеит [ран].

– Ибзиоуп, – рхәеит.

Ишәарацан, реидарақәа кәртеит. Еныкарца, ихәмарт, агыит. Ианаауаз ацәы иахатаны агәи агәацәеи лзааргеит. Аены амш хәартамызт, икәакәаны икалцеит.

– Нан, ацара жәжәы, шәгәы ахьта тнацап, – лхәеит.

Ахьтисага ус ихәеит:

– Сара напсыркаанза, уара, ахҳәи, уаламкысын.

– Ибзиоуп, – ихәеит [Сахсаган].

– Сан, сышыңсра бдырузар, мхәцәк азна бахәа, – ихәеит [Ахьтисага].

Амхәцә азна аалхәан дыпхашьан илжәит. Ларгы лцыхәа ццәеит. Ран дыржит. Ашәкәа адыржит. Ррашькәа аадәылганы ркәадыркәа рыкәцаны, рымацуарқәагы рыманы ицеит.

Ицо, ицо, ишнеиуаз, ахәк дурбентла дааңшны, рычацашья ак акәны, рыңшра ак акәны, рцәажәашья ак акәны, еиҳабы еицби иузеиоымдырааратәы икан. Аооы дрышьтеицан ах дырпылт. Ах дышәыпхәоит аоыцәагы анихәа, иццеит. Ехьнеиз аштәағы ус иеихәеит аицбы:

– Уара уеыжәымцын, сара сеыжәцүеит, уара уеиҳабыз, сара сеицбыз, ехья, – хәа ихәеит Ахьтисага.

Аицбы имурцы иакәикын, аха аиҳабы имуит. Ах дрызцааит:

– Сара пҳа зацәык дысымоп, ажәвани адгылы лымбац[т], абри дистәит [аиҳабы], – ихәеит.

– Шьахәуп, – ихәеит.

Диитәит, чара иуит. Еиҳабы [Ахьтисага] дцо далагеит, аныкәарта иман. Имацуарқәагы иаашьтихит. Иашья дааиңхәан, имацәаз ааимтихит.

– Есышьыжымтан азағы иуманы уғы азы ақәтәа ишумго, ишьахозар, сҗахәит [ауп ианаго], – [ихәеит].

Уи дцеит.

Ешьа еитцбы иаанхаз итаца лапхьа дион. Ахәа рыбжьейцеит, инацәкьыс ала дылыгәтасуан. Ахьтисага дахьцаз, цьарак дөык ағы, цла затцөык ехьгылаз днеит ахөымбьеха. Амца еикәйтцеит агәгәахәа. Дыштәаз тәкәажөык лыбжьы геит.

– Нан, ла уцума?

– Мап, – ихәеит.

Лыхцөы ахөыцкәа ркөыкөны, шахас ицаны икалыцсеит. Ус лгөы иаанагеит атакәажә илақәа феихәар дысфап хәа.

Ера адырра иман, дижьан, абант ахөыцкәа амца иакөыжьны иблит. Ларгы дынааи, алақәа лышьтеицан, лыцсы лгеит, цөгьала дцөыжөжөаны. Ашьыжымтан енааша дыцеит инькәартахь. Агхьантөи ишыкалаз еипш убраагы икалеит. Ахыцъарағы дахьнеиз, амца агәгәахәа иеикәцаны дыштәаз атакәажө лыбжьы геит. Иацъал аахьан Ахьтисаган. Дтахейт убра.

Ешьа еитцбы азағы дахьнеиз иғы аз ақөйтәеит, ишьаны ибеит. Ахышөтхәа даахынхөын дыштцөыуоз аоны дааит. Итаацәа шеибакәу зегьы икалази хәа изцааит. Енизцаа, сашьа дыцсит хәа реихәеит.

Хыла-гөыла иеилалт. Ергы амәа дыкәлеит. Пасаза ешьа дахьнеиз атакәажә дагыаит, дагышыт. Убра еипш иуит даәа цъара дахьнеиз. Ахыцъараан дагынеит Сахсаган, атакәажә дыргөыбзыцны, атакәажө дикит. Данеик, сашьа дсыбтароуп хәа леихәан, иашьа ицсы тазамкәа ибжара аказамкәа илырбеит. Иахәа тыхын бысшьуеит хәа леихәеит. [Нас лара дшәан, иашьа] ибжарагы еибылтеит, ицсгы ихалцеит даниршәа. Илазааит, иеызааит, зегьы иоут Сахсаган. Зегьы аниоу, акәақхәа длысын, мацәа-мацәа [атакәажә] деиғихит. Иашьа диманы, диахөтаргыланы аоны иааит. Ачара руит, иеигөыргөеит. Ачарағы еитцбы дыгыланы ус иеихәеит иашьа еихабы:

– Уара, цьым, са сацкыс уара уеихабын, сара еитцы сакөын, иакөымыз суркәцеит, уара упхөыс лғы цырхагас исымоу харамс абри ауп, – ихәан, икама иаатихын атаххәа дласын имацәкьыс аахицәеит. Игөы иамыхөеит еихабы, аха иааг. Иашьагы, зегьы иреихәеит:

– Сара сымцар калом, – [ихәеит], шәара шөтыц усгы илшөхит, шөгөы иалымсуазар, – ихәеит Сахсаган.

Уи [ус] анихәа, ешьа еихабы Ахьтисаган [ғааитит]:

– Амәа бзиа уқәлааит, цьым, уца, уахьцалакгысылымхаи сылеи иузкыдуп, – анихәа, илагыркәа аеәхәа иааит. Дыцеит Сахсаган. Шыкөсык ныкәара дцеит. Дахьцаз быжьөы еишьцәа [адоуцәа] ыкан, рахөшьа затцөы дрыман. Рахөшьа затцөи рашьа еитцбы аанижьыт, егырт ишыт. Агхөызба гхөыс дааихөеит. Ачара руит.

283. АШЬНАКБЕИ АНХАҢИ

Ашьнакбеи анхаңи бзиа иеибабоны иҗан. Еибашьра җалан, анхаңи ашьнакбеи хаз-хазы даеа җытәк аҗны иеиҗәнагеит. Анхаңы х-чык азҗабҗәа иман. Ашьнакба зҗаб зәтәҗык диман. Абни анхаңы есҗынҗы абри ашьнакба избахә иҗәон, аха ашьнакба дахьыҗаз дызҗомызт. Өнак анхаңы изҗаб еиҗабы ус лҗәеит:

– Сара сҗоит ашьнакба иахь.

Лабҗы бзиоуп җәа леиҗәеит. Азҗаб лхы лсеит, хаҗа маҗәала лееилалҗәеит. Аеы аҗәадыр җаҗәылҗеит, лаб асалам шәҗәы җоны изҗаб илиҗәеит.

– Ибасҗәо баҗауоу? Амәа быҗәны [бышнеиуа] кәара җәҗак быҗалара быҗоуп. Убра бымшәәкәа бызтысыр, нас бҗеит.

– Аҗәара сышҗазтымсуеи сара, – лҗәан азҗаб, дынеҗәланы ддәҗәлеит. Лаб мазала амәа иаахҗәаны, дҗан аҗәара җәҗа аҗны дыҗатәеит. Сызҗаб аҗәы лымоу, илымаму збап җәа. Азҗаб аҗәара дыҗәтәлеит, иара дахьылатәаз дхәәаны бҗы җәҗак җирәит. Азҗаб дшәан лышьҗахьҗа дхынҗәит. Лаб дырәаҗыҗ амәа аахҗәаны ионы даины ииарҗакны дынылаион еиҗш, азҗаб аҗәашә дааҗалт. Азҗаб даәәәҗәҗит.

– Ааи, баба, ура ишухәаз еиҗш сшәаны сызтымсит, – [лҗәеит].

Нас азҗаб аҗәыбҗәанытә убыс лҗәеит:

– Сара сҗоит убрахь. Арахь иааҗ, – лҗәан [ашәҗәы] лахәшьа еиҗабы иаалымылхит. Аҗәыбҗәанытә азҗабҗы лхы лсеит, хаҗа маҗәала лееилалҗәеит. Ләы дәәәҗәәны ләыналхеит. Лаб дырәаҗыҗ мазала иеҗәнеиҗан амәа иаахҗәаны аҗәара җәҗакны днеины дҗатәеит. Азҗаб аҗәара данынҗала, лаб дахьтәаз дхәәаны бҗы җәҗа җиҗеит. Азҗаб дшәаны лыҗәныҗа дхынҗәит. Лаб заанаҗы дааин ииарҗакны дылаиәит. Азҗабҗы аҗәашә дааҗәлеит. Лаб ус иҗәеит:

– Еи, баба, ура аҗәара бызтысуам җәа басымҗәаз.

– Аи, сызҗоз җыышьәон, аха сшәаны сыхынҗәит.

Реиҗыбза азҗаб дахьтәаз ус лҗәеит:

– Шәа шәахьҗоз еҗыҗкамызт, аха иааҗәҗ арахь ашәҗәы, са изҗоит.

Убри аҗҗәызба рашьк ишыҗшҗаз илбахьәзаарын, лаби лани ирзымдыруаны лабаззеи иҗны аазара ирыманы иҗан.

Азҗаб лаб иеы дәәәҗәәны дандәҗәлә, лаб ус леиҗәеит:

– Баба, ибасҗәо баҗауоу? Убра бышнеиуа аҗәара җәҗак ыҗоуп. Дырәаҗыҗ бҗы җәҗак баҗара быҗоуп. Убра бызтысны бҗалар, нас бҗеит.

Уиҗы леиҗәеит, азҗабҗы амәа дыҗәлеит. Лабҗы мазала дҗаны аҗәараҗны дҗатәеит. Сызҗаб даауазар, аҗәы лымоу-лымаму збоит җәа. Азҗаб лабаззеи иҗны днеины лрашь аҗәадыр наҗәҗаны, дәәәҗәәны лымәа дыҗәлеит. Аҗәара җәҗа дыҗәлалт. Лаб дахьтәаз дхәәаны бҗы җәҗак җыҗит аҗәараҗны. Азҗаб лнапы аамәанылҗан азәы даалымҗыхьашәан

лышьтахь даақәлыжьын акәара цәгъа дьютәлеит. Амза каччо икан. Азғаб лышьтахь дынахәапшыин, икны итылгәз лаб иакәын.

– Аа, уажәымта цәгъахааит, баба, уара уакәызма ҳара ҳзыршәоз? – [лхәеит].

– Ибасхәо бахауама, баба? Уошьта бара бцот, аха бышнеиуа амәаны инхоит адауцәа. Убра бахьнеиуа аонакны ионоуп быжьык аешыцәа рахәшьа зацәык дрыманы. Убырт бызрымтны бцар, нас бцеит.

Ишихәаз еицш азғаб днеит адоуцәа ркны. Адоуцәа неины дааеыжәырхит.

– Бзиала уаабейт.

– Бзиара жәбааит.

Азғаб дахынапшыз агәара иакәыршаны ауаа рыхкәа ханы икоуп цәоанк ада. Ани иалцәымыгхейт, аха илкыз. Лгәы ус иаанагеит о, сшьыртакны саазаапе [хәа].

Асас днарған аоны днадыртәеит. Адоуцәа ус иархәеит:

– Ҳара махәыс уахтауп.

– Сышәтахызаргы ара сыкоуп, сабацои.

Нас асас ус ихәеит:

– Абри ишәыкәыршоу агәара иахақәо ауаа рыхкәа иабатәикәо?

Нас адоуцәа ус рхәеит:

– Абри хәхәшьа лзын дызгоит хәа иаакәаз ракәқан. Уахынла хәхәшьа лкны ианеицшышьтацалак, аены ашыжь дыстахым хәа анылхәалак, рыхкәа хцәаны атцәоан иахақдон. Ишубо еицш, цәоанк ада ихахартәааит.

Усгы рхәеит асас ачара изыуны адоуцәа рахәшьа зацәи иарей еицшыштарцеит. Адоуцәа рахәшьа икалцоз, ани дызтабны данылба, лышьра лцәымыгхейт. Ианша ашыжь лашыцәа ус ралхәеит:

– Сара ари дысгәапхейт хацас.

Адоуцәа иеигәырғаны ачара изыруит рымахә. Асас адоуцәа ркны цытраамтак дыкан. Нас ани ашьнакба иахь дахьцоз дцарц итаххейт. Нас адоуцәа рахәшьа ус иалхәеит хацас илымаз:

– Сашыцәа ооы дырзынашьт, ирымоуп рашь еикәатцәак, шәрашь ауаара сышәт, цәаранза салацот хәа. Уи арашь еикәатцәа ооы иртөм уаарас, аха уара ишпаурымтари. Нас убыс хәа: «рашь еикәатцәа, сга!» Иахьухәалак уагоит.

Нас адоуцәа рахәшьа ишылхәаз еицш аооы дырзынарышьтит иабхәындцәа шәрашь еикәатцәа ауаара сышәт, цәара сцоит хәа. Иабхәындцәа икарцоз, ауаара иртеит. Акәадыр оақәцаны имоа дықәлеит. Ашьнакба гҳа зацәык димазаарын, уи игҳа зацәык дыкнаҳаны дыкан. Быжь-еитажнәк ацәқәан дықәтәаны дыкан. Шә-уерск акнәтә аннарцшыгала данылбалак илгәагҳаз аооы, аршышра далагон. Анхаоы игҳа данылба, шә-уерск акнәтә данылгәагҳа, азғаб аршышра далагеит. Лани лаби цака аоны иахьтаз аооы дырзыналышьтит ашьнакба игҳа даршышит хәа.

– Даршышны дамаңсны дцааит, хгәыла анхаоы иҗа дмаарытгы, – рхәеит лани лаби.

Ус егырхәеит, анхаоы иҗагы агәашә дынталт.

– Мшыбзиақәа! – ихәеит асас.

– Бзиа убааит, убзиала уаабейт, – рхәан дааеыжәырхит. Ашәкәы имаз инаганы аҗшәма инаиркит. [Аҗшәма] ашәкәы данаңхәа, [асас] иеигәыргәаны ачара изыруит. Нас изцаауа иалагеит шәышҗақақәоу аюныҗа, зақао шәыҗақаа аешыҗәа хәа.

– (Оыҗәа аеҳәшыҗәеи сарей хәкоуп, – [лхәеит анхао иҗа, хаҗа маҗәала деилахәамзи, дхаҗоу җыыршьоит].

Убырт еизцауанаҗы ашьнаҗба иҗа агәәҗра далагеит. Уҗа дыҗсуоит, асас дааны дйбааит хәа ооы дырзаарышьтит. Ани аби «днахашьтаанза бәамгылааит» хәа лзырыҗаит. Ауаа ианышьталоз ашьнаҗба иҗхәыси иарей рыгәта дыдыриеит асас җкәын хыхь рыҗа лахь дҗар хәа ишәаны. Ауаа ус ишеит. Ашьнаҗба иҗа ус лхәеит:

– Уи арахь дхамлеит, аха сара дҗырасхып, – лхәеит.

Аены ашьнаҗба иҗа аооы дизаалышьтит асас. Қыҗак азбахә лхәеит, убра дҗаны аҗәабҗә ааигараҗы. Убри аҗытан убыс иҗазаарын: инеиуа ауаа зегы хәхәыршәыраны иҗәлырхозаарын җакәажәык. Ианылҗаху зегы лырбзахон. Ауаа аҗкәын рыгәта дахыаз мазала дгыланы ирашь икәадыр җақәҗаны аҗәабҗә еилкаара дҗеит. Амәы дыкәны дышнеиуаз, ирашь даҗцааит:

– Иҗаҗсыхәоузеи, рашь еиқәәҗәа, уожәы хара уа хнейр, хәхәыршәыраны хәқәлырхоте.

– Умшәан, – ахәеит арашь. – Уара иаахә шҗоҗк азна ауатка. Убри ауатка сара исыржә. Агәашә аҗны ханнеилакь, усмеигзакәа усысны агәашә садҗал. Агәашә хәҗаны хәахыҗар, хәиқәхоит, хәахымҗаргы уа хәаҗсып. Уи агәашә ишыҗоу ус ауп, [аҗкәажә] лызхаҗыҗк аҗәоан иаларсуп, егы лызхаҗыҗк аҗәоан иаларсуп.

Аҗкәын ирашь еиқәәҗәа ишианахәаз еиҗш иҗаитҗеит, иааихәеит шҗоҗк азна ауатка. Ааигәара днеиуа даналага, ирашь иаиржәит. Ирашь дара иархагеит ауатка. Агәашә аҗны даннеи, амгәарха ирҗәҗеит. Арҗәаахәа дыхәхәаны агәашә инадиҗалт. Арашь аҗрымхәа иоыҗан, агәашә иахыҗан инҗаҗалт, аха аҗыхәа аҗкәажә лхаҗыҗ иоаҗрасын иаахнаҗәеит. Аҗыхәа ихылҗәаз лҗыркы иҗахәит. Аҗкәын дышиашаз аҗкәажә лыюныҗа днеит. Арашь дыюеыжәҗын амаҗурҗаҗны иәахәаны аҗәасқәахь дыюхалт. Аҗкәажә лхаҗа ибҗа дхәхәыршәыраны, ибҗа дҗәажәо дыгылоуп.

– Аи, уанаҗалбейт, узаази ара, уажәыҗәкәа дааир сҗакәажә улфоте, даанза җәара уҗа аҗымзар, – ихәеит [лхаҗа].

Аҗкәажә аҗсуа фәы анылҗы ләаалхеит лыюныҗа дысҗоит хәа. Аҗкәын аҗырхәа днеин амардуан аҗаҗа дыҗатәеит. Ани дышиашаз ашә дәылаҗылт.

– Убацои, анцөа уситөит, усфароп, – [лхөөит].

Ачкөын дахьацатөаз длоацкьан, атакөажө лыхцөы ахьынөакыз нышьтагөа икит.

– Бабацои шьта, быхөда хысцөөите, – [ихөөит].

– Аа, уанацьалбеит, сыхөда хьумцөан, иухөалакь зегьы узьзуоит, – [лхөөит].

Нас ачкөын ус ихөөит:

– Сара сызыргөакуа сыт.

– Узгабзар, уцкөынхаит, уцкөынзар узгабхаит! – лхөөит атакөажө. Ани анхаөы ипҗа дызгабьын дыцкөынахеит.

Дьрөөгьых ус ихөөит:

– Сөы ацыхөа ишыказ еипш икаца!

– Уөы ацыхөа шөахөапш, икасцөит ишыказ еипш.

Инеины ианахөапш, арашь ацыхөа ишамаз еипш иаман.

– Нас абарт ауаа зегьы ирбзаха, – [ихөөит].

– Са исхаразар, ибзахаит. Ауааи арахеи зегь шөыбзаха, – анылхөа, зегь агөыркьхөа ибзахеит.

– Шөааи, абаапсқөа, лыбыз кны шөах, – [ихөөит].

Агөыркьхөа иаакылсын, лыбыз кны иөахан ахөала иаахьрцөөит. Лыбыз акөын зегьы лызыруаз, лыбз анхьрцөа, егьылзымуа далагеит. Дахьырбоз азыршы лахөөартөо иалагеит. Азыршы лахөөартөо ианалага, брбрлл лхөо далагеит. Ус цөгьарыла дьршьит. Ани ачкөын ачара изьруит. Дцө даналага, кыр ирто иалагеит, аха иара имуит.

– Сара ажөабжь еилкаара сааит, кьргара смааит, – [ихөөит]. Ачкөын ибаргөыз, дызгабны дыкан, дыцкөынахеит. Ирашь длоакөтөаны ишьтахька дьхынхөит, ашьнакба иахь.

Уи анхаөы ицкөын уахь дыканатцы ашьнакба ипҗөыси иареи рхы цөуа, ргөы цөуа еилатөан ицөыуа. Ускан ашьнакба ипҗа агөыргьара лыман, асыс шкөакөа лшыуан, анхаөы ицкөын са сахь дмааит, аха дыпьырысхит хөа. Ашьнакба ипҗа лнарцшыгала данынапш, ачкөын даауаны лбеит. Ашьнакба ипҗа апсра, агөакра деиталагеит. Азгаб лани лаби рыкны оөы даарышьтит шөыпҗа дыпсуоит хөа. «Дьпсны дөышьтапсаит, хьчкөын длахөтальрызите, хара уахь хнеианза», – [рхөөит]. Усгьы рхөөит ачкөынгы даауо рбеит. Игөыргьатцөа икалеит, ацөыуара иафөыцит, иөны инеин ачкөын даөыжөырхит.

– Анцөа ицьшьоуп уцсы ехьааугаз, – [рхөөит].

– Сара уа еипш егьацьара сахьпәхьөит сыпсра – [ихөөит].

Азгаб оө даалышьтит ачкөын икны дцаны ага рашьк цөуп, икны исызаимгар сыпсуоит хөа. Убри арашь убыс иказаап, агаөа икөгьылаз шөапцьапцьа зегьы иафахьзаап. Рак гьлоуп, убри аракноуп атөартә, ашьагьыртә ехьамоу. Агаөа ныцөымзар акы ыкам. Агафкны икылсуа

иарбанзаалак рахэызааит, уаатэюсазааит, зегы иафоит. Ачкэын ауха мазала доагылан ирашь еикэатэа акэадыр ақөйтдан дыдэықөлеит ашьнакба изгаб иахыылхэаз арашь икны иааигарацы.

– Рашь еикэатэа, ихапсыхэоузеи, уажэоуп хацьал аныцэгыаз, – [иэхэит].

– Аххаи умшэан, уи сара езызулакь убап. Сара исхэало уацныкэа. Агафэи ханнеилакь, убыс хкалап, амца уцраланы убылуа уалагара укоуп. Аха убыскан амца иукуа уаналагалакь, уеумырцысыроуп. Сара снейны агафа ахыкэ акны сыхэда архэаны сытагылоит. Иара хафэы наклак иааоит хафарцы, аха сара ахыкэ акны сгылап, ианаатыцлакь, еикэпара халагоит. Аикэпара ханалагалакь, уара шэуаргыак аныцэтэы шаха уршаанза хаикэпоит. Насыцны исызжажыр, уоны уаины арашь ага итыцуа иахшыахап. Нас ихаркэып, хара ххэатэы ишацныкэара хэа.

Усгы рхэеит, даргы агафа инеит. Ачкэын наскэаны диеит. Арашь еикэатэа амшын акны инейны ахэда архэаны итагылеит. Арашы аоои рыфэы анакы, ага итаз арашь амшын еилаеаа-еилаеао иааоит иафарцы. Ани аооы, арашь иааскэо ианалага, дыбылуа далагеит, аха деитамцит. Арашыгы аатыцит, арашь еикэатэагы иаргы еикэпара иалагеит. Аоои днейны аныцэтэы шаха аршара далагеит. Ачкэынгы шэуаргыа ашаха иршеит, ага итыцыз арашыгы кахаит.

– Уааи, абаапсы, уааи, ашаха уманы. Арашь хшыахап, – [ахэеит ирашь еикэатэа].

Дыюны дааит ашаха иманы. Арашь ршыахаит. Нас укэыроуп рхэеит. Сышпакэуеи ахэеит ага итыцыз арашь.

– Ушкэуа абас ауп. Шэара ишэхэо сшацныкэо хэа. Уашхэа мафапсыс, уашхэа мафапсыс хынтэ ихэа, – хэа иархэеит.

Арашь ага итыцыз уашхэа мафапсыс, уашхэа мафапсыс хэа хынтэ иахэеит. Арашыгы аапдыртлан иаурыжыит. Арашь еикэатэа акэадыр иакэыз иаакэихын, ага итыцыз арашь инакэицеит.

Убри ачкэын убрахь данца нахыс ашьнакба ипхэысгы иаргы акэаксақхэа рыхкэа агэашь ианкэо итэан. Ашьнакба ипха агэыргэара лыхын асара шкэакэақэа шыуа дтэан.

– Асас чкэын са сахь дмааит, аха анышэ дастеит, – [хэа лхэон].

Ачкэын ирашь еикэатэа иоужьны ашьнакба июныка иааишьтит. Ашьнакба ипха шэ-уерск акнытэ арашь еикэатэа анылба, ачкэын дыпырысхызаап хэа дыроагых асара шкэакэақэа рышыра далагеит. Ашьныкба ипхэысгы иаргы еынапшы, арашь еикэатэа иаауа анырба, зынза реыршыуа иалагеит.

– Хачкэын арашь дафазаап, арашь амацара иаауоит, – хэа [гэыроас ирkit].

Арашь еикэатэа ус ранахэеит:

– Шэымшэан, ачкэын ага итаз арашь хын, дақэтэаны дааоит.

Алыгажэи атакэажэи ус анраха, ацэуара иакэыцны игэыргэо иалагеит. Ачкэынгы арашь ага итыцыз дақэтэаны амза, амра еипш дыкаччо дааиуа

данылба, ашьнакба иҗға аҗсра деитталагахт. Ачкөынгы ус дааит. Ашьнакба диеигәырганы ачара изиуит. Нас ачкөын ус ихәеит:

– Шьта сьюныка сьежьыр сҗахуп.

Ашьнакба днатәаны асалам шәкәкәа иөит анхаөы изын. Ачкөын ашәкәкәа аарымихын иҗыба иҗеицеит, ирашь еиқәтәә акәадыр өақәицеит. Нас ирашь дөақәтәеит, арашь амза, амра еиҗш икаҗчо иааиваикит.

– Шөымш аабзиахааит, – ихәан, рымзырха дөықәтны ионыка иғааихеит.

Дшааиуаз, иҗхәыс лыкны днеит. Уа чара изуны, ага иҗыҗыз арашь акәадыр өақәырҗан адуҗәа рахәшьа днақәдыртәеит. Ачкөын иҗхәыс диманы ионыка дыдәыкәлеит. Ачкөын иқыҗа даналала, чкөынак дигшаан ионы ддәыкәицеит уҗа гҗхәыс диманы даауоит, ачара уы хәә [иаб иеихәарҗ]. [Ари анраҗа], алыгажәи аҗакәажәи иахьгылаз иөеиқәыҗсы ицеит.

– Унан, хара ачкөын дхәзтадаз, аҗхәыс даазгоз? – [рхәеит].

– Шөызҗаб нақ иҗаз дычкөынахан даауоит, – [ихәеит].

Алыгажәи аҗакәажәи иҗартзоиз, ачараура нап адырkit. Алыгажәи аҗакәажәи ани [инеиз] ачкөын ус иархәеит:

– Иҗазиахә хәчкөын уаҗәы иҗхәыс диманы дааит.

Алыгажәи аҗакәажәи аҗәлар ирархәеит:

– Уаҗәы хҗа гҗхәыс дааигоит, шәаины хчара шөыреи, – хәә.

Аҗәлар еизеит, җацаагаҗәа дөыкәырҗеит. Аҗаца дааргеит. Саргы убра крысфеит, крызжәит. Аөы санашьы, махаки тәан җьамки аашьҗысит. Сьшааиуаз сшьацәхыслан, сҗьам исыз сымпыҗкьан Калҗашәина ихы иөақәтәеит. Сьзкәхәзи хәә сгәан, амаха исыз аҗьам аҗырхәа ехьагәыдысҗаз аҗьам иақәымшәакәа Абыхә Мшәәгә ишьапы иааханы ишьапы пнаҗәеит. Убри азын ауп Мшәәгә дзыҗыркьуа.

284. АРБАҒЪ ИЕИҚӘНАРХАЗ АХАҘА

Арҗыс бзиақ дышнеиуаз, ихәеит, җлак амҗа аҗраны ишбылуаз днаҗагылт. Иара иахь иаахаз амахә маҗаҗшык ықәтәоуп, иҗәи-җәиуеит, амҗа иаҗәарҗ аҗахуп, аха иҗанатцара аздыруам. Аөыуаө иҗамчы неирыҗан, амаҗ амҗа иалигеит, ихәеит. Ианалигәтәкьа, амаҗ өаҗан, ихәда аөаакәнаршеит.

– Иуҗаху сахәә, сара абзиара узызуеит! – хәә ианахәеит.

– Усмыҗқан, абзиарагы убри ауп! – ихәеит арҗыс.

– Убыз сырба, убри саҗауеит, хныкәгаҗасгы убри узхоит! – ахәеит амаҗ.

Ишҗәиуаз, ибыз җимхыр җамлеит, ишаатихыз еиҗш ахыҗәкәа иаҗҗаит. Амаҗ иҗанатҗаз ихәар, ашхәмҗысны дыҗсуан, имхәар – аҗгы ихьуамызт.

Амағ цеит, арқысыгы амюа дықәлеит. Дышнеиуаз хышыщәақәак рғы днеит, ихәеит, арахе жәпаны измаз уаан урт. Арқыс амағ аницқа нахыс, адунеи бызшәас икоу зегы иахауа далагеит.

Уажәы атың ағы дтәоуп, хәылбыехоуп, арахе агәарлара иаәуп, ихәеит. Гәаоак италан иәеиуеит, сьс-хәдышк каауеит рцыхәағы, уасак каауеит арахе рпынцәегы. Ари асыс аин ауп, азәнатуеит:

– Сызланеиуазеи, абарт арахе зегы рымшра схы иқәуп, исызнагом! – ахәоит ихәеит.

Ари арқыс инеиз иахауеит. Ус иштәаз ауха ашәатә¹ кылст арахе рфарцы. Ала атәыла арбгауа ашра иалагеит. Абгақәа: – Хнашәышьтыр арахе рахь, урт еимлых иаагар, ацәаха-жәаха иаанхо шәара ишәфап, – рхәон. Аха уи рдырхауам, арахе рахь инарышьтуам, ихәеит.

Иеиґагыланы аиґашра иаәуп. Атцыхәтәан лак ус ахәеит: – Шәааи, шәааи, нас шәара ишышәтаху шәныкәа!

Ари арқыс ианиаха, дьацкьан, иеиґыкькьа икнахаз акәац шьтәа шыапык аарылихын, алақәа иларымцәиґыит.

Алақәа акәац анырфа: «Арахь шәмааин!» – хәа абгақәа еитанар-ґагылеит, ихәеит.

Ахьшыщәа рысас ииуа рбоит, аха измаануу рыздырзом, ихәеит. Анша, ауха алақәеи абгақәеи иеибырхәоз аацәырганы, ахьшыщәа иреихәеит, урт иеилыркааит, рырахә иара ила ишеикәхаз. Гәахәас икацаны, итабуп хәа иархәеит. Адәықәларахь данеиха, ахьшыщәа ари еицш абзиара рзызуз цьара акы иртәрц иақәыркиит, ихәеит.

– Ак сышәымтар шәымуазар, асыс-хәдыш сышәт! – хәа реихәеит.

Мап рхәозма! Асыс иманы, амюа дықәлеит. Има аоны дааит, дынхоит-дынцуеит.

Ғнак, цәы бзиақәак иман, илцакны цәағәара дцеит, ихәеит. Аены хәлаанза дцәағәон, ахәылбыеґа ацәқәагы иаргы карапсараха амзырха иааталт, ихәеит.

Апшәма еадак иман, ихыс-хысуа ацәқәа инарыдгылан, усгы иаацәажәеит:

– Шәимыргәаккәа дыкам иахьа?

– Иахьа еицш уацәы хныкәицар, еґахьыкацом! – рхәеит дара.

– Унан, шәара, агазақәа, амаана шпашәзымдыруеи? – ахәеит аеада. – Уацәы анаашалак, узымцьсуашәа, ушыапыцаркәакәаны уаагылар, узхара уцсы ушыап!

Ари зегы апшәма иахауеит, ихәеит, знык-оынтә ракарагы даамхаччеит, ипхәысыгы «узырччузеи, уара?» хәа акыргы леаалырцәаґеит, аха лылаґитзом, уацә шар ииуша ауп дзызхәыцуа.

1 Ашәатә – абга, алашәага. (Ажәабжьхәао изгәаґа. – Б. Шь.).

Анааша, ацәқәа руақы алымҳа кыдышышь, аңсра ишафыз ибеит, ихәеит. Ари еиңш амаана еиғзырцааз аеада лцакны, аены цәағәара дцеит. Ахәылбыеа аеада, уаҳа налымшо икара-уараха, амзырха иааталт. Ацә бақьаза ихәны игылоуп, ихәеит.

– Икоузеи иахья? – аҳәан, ацә наскьеит аеадахьы.

– Икоузеи умбои, сыцә иахья еиңш алымҳацә кыдышышь иаагылар, ишыны исфойт ихәеит аңшәма! – абжыы аргеит аеада.

Ари аңшәма ианиаҳа, ақыр-кырҳәа дыччеит. Ипқхәыс цахьягы ағәара лымамзи, «узхыччаз соухәароуп» хәа дааисны дылakit. Зназы дикәатцуаз цышьа мап-чап икит, аха лара – «уи ансоумҳәа, уарей сарей хацарей пқхәысреи шаҳзеилам» хәа тоуба луит.

– Ибасхәагәышьап нас, сақәшәеит уеизгыы, амала уа-тахы хәа азәыр дхәмазар, зегь адгалатәуп! – ихәеит арғыс.

Апқхәыс даақәгьежыын, урт зегь адырра рылтан, еизаны иаагылт. Аңшәма рыгәта даагылеит, илабашья ипышыцыргәа. Итәцәахны имоу амаза анцәырига, дышпсуа идыргәышьоит.

Иара моу илагы иадыруеит, имаза аниҳәа дышпсуа, игәырооит, ашәхымс ахы нықәцаны, абла таа, ихәаңшуа итәоуп.

Ус гәыроа змамыз арбағь, кәаң-чаңуа иаакылсын, акькы ишәышәуа, ашәхымс иаақәгылт. Ала, агәы кыдгыланы икамзи, ақыпқхәа арбағь инамцасын, ацыхәа цысхәқәак налнахәеит.

– Иууазей, иабахәа, хәаңшәма имаза аниҳәа дыпсуеит, нас хара хныкәызгода? Уаргы бгахәычык уахәап, саргы сынкыдыгәгәала ақыта срылазаап, ари шпәузгәамтәи уара?! – ахәеит ала гәааны.

Арбағь мзышәа акыр-кырҳәа иааччан, ус ахәеит:

– Хәи, уара-мыжда, ари гәалсс ишпәакуцеи! Сара жәоык ахәса сымоуп, аха зегьы снап аҕны икоуп, схәатәы харцоит, сыгәра роит, хәаңшәма пқхәыс-затәык лоуп имоу, убригь инап аҕны дизаамгеит, иахьылтаху длапырха-оалырхоит, ихәатәугыы-ихәатәымгыы илырхәоит, нас ари дхәацоума? – ахәеит арбағь. – Маза ззымчхаз ахатца, иеишьуазаргь иеишьааит, кыкы-кыкы-ы-ы! – хәа фәнатит, амцәыжәоақәа авара инанкьаны, аатра инавалеит арбағь.

– Кәох, рацәа сыпсызаап! – ихәан, аңшәма гәаныла игәы ааикәиҳәалт, имаза наҕ интәцәахны, аха икәшан игылоу иуацәа-итынхәцәа иреихәоузеи, умхәои нас?

Уи атәы сара акгы сыздыруам, иарей дарей шеидгылаз сырпырцит.

285. АЦӨГҒА ХЫМТЫР КАЛОМ

Ахак дықан, хөык ағғацаа иман, ихәеит. Ахөыкғыы хатца имцацкәан аюны ишыказ, раб арра ацара икәшәеит. Дымцар цсыхәа амамкәа данаатәгыла, ипғацаа даарыпхьан, ус реиҳәеит:

– Сара еибашьра сымцар калом, абар амюа сыкәгылоуп, ишыжәбо еипш, ца дсымам, шәара шәоуп царагыы пцарагыы сзызуран икоу, доусы сшәазцаауеит, цхыраарас исышәтоузеи?

Аиҳабы даацәажәан:

– Сара убас сылшоит, ура ианутаху, иахьутаху адгыл афы уашәоык еикәных маңәа-оытәала иеикәшәаны, аеы маркәапақәа ирыкәтәаны иухьысызгоит! – лхәеит.

Агәыбжьанытә даацәажәан:

– Уара уахьцо мюа хароуп, зны ахьта уакып, зны – ашоура. Уара ианутаху аамтазы шоурагыы хьтагыы уцырхагамхо сныкәоит, уаха сылымшаргыы, – лхәеит.

Аицбы даацәажәан:

– Сара сагьреицоуп, сагьреицеоуп, цхыраарахәагыы ак сызүтоу сыкам. Амала, аиааира уманы, уеибганы уанаауа, абра дубараны укоуп цеи мшык, ибжа разынны, ибжа хьны, уи сара дсыхшоит. Иудырузааит, убри цеира узиураны дшыкоу, уажәымта ширшкәакәоу! – лхәеит.

Ах ипғацаа ирхәаз дазхәыцит, идикылт, аха абни аицбы илхәаз иаха игәы акны иааигеит. Дцо даналага, иара зыгәра игоз агәыларәа цкәәажәык дықан, дааипхьан:

– Сызғаб аицбы лыбао лтәымкәа даныкало, былапш лхыз, бара пхәыс кәышк боуп! – ихәан, ир драпгыланы аибашьра дцеит.

Дышнеиз еипш аибашьра далагеит, мышкәак рышьтахь джәыларц ифанынеиха, ир шмацхаз ибеит, «хәи, анацәалбеит, сеицахоума?» хәа данаахәыц, ипға аиҳабы ецәа шәоык еикәных ихьылгзеит. Иағацаа днарьжәлан инапхьеицеит. Аха аибашьра ацыхәа цымцәеит. Ах деибашьуа дышнеиуаз, хьта цәгьак аацысын, иргыы иаргыы анцәара иалагеит, ихәеит. «Хәи, ажәланцәеит, сыргыы саргыы ахьта ханцәоума?» хәа анааигәахә, изғаб агәыбжьанытә илылшеит ахьта ахера. Ах ус апсгара аниоугәышьа, гәгәала иағацаа дрыжәлеит, ихәеит.

Ипғацаа реицбы аюны дахьыказ уахык иаалыгхан, ахшароура далагеит, ихәеит. Агәыла цкәәажә даалыдтәалеит. Ус ах ипға илхылтцит цәки пхәки, аоыцәагыы рыбжа хьын, рыбжа разнын. Ацкәәажә акы интапсаны, иныпхәалкын, дцан, рлапс хьаны иқан, оы-ласбак ацхны иааганы, ах ипға инальцалыпсеит. Зыбжа хьыз, зыбжа разнын ахәыцқәа, шәындыкәрак интапсаны, рааигәара амшын иказ иалтеит, ихәеит. Даахынхәын жәлары ирылалхәеит «ах ипға уаю ихымшацыз аласбақәа лыхшеит» хәа. Ихазымцоз

ќалаќеит. Урт аќакөажө даарыќһан, илган, ахшара дзауыз аќһыс аласбаќөа ахлываќсаз надлырбеит, ихөеит.

Ахшара дзауыз ачымазаю маќк деиѓшөа даныќала, «сара уаю дшыќоу сыќоуп, арт исыдќсало закөызи?» ҳөа өөшьра далагеит, ихөеит. Аха уи дызбодаз, аќакөажө ашө даќыратөан, уахь азөғы дналышьтуамызт.

Ус аќдһынхөит, иргы иаргы еибганы, аиааира рыманы. Уи аќакөажө дааиќһөит:

– Иќоузеи, сыќһа еиќбы дызбазомеи? – ҳөа длазцааит.

– Иќахыузеи, иуасхөаргы гөйтќагоуп, иуасымхөаргы иуахәуеит! – лхөан, длеин, аласбаќөа ааган илырбеит.

– Сыхөа хызөыз абри сыќһа еиќбы дыжөга, абжымоак ахөеихагало лхы өыцыхөхөо дыжөжы, амала, аќөа лөамтөартө, асы дамцөахыртө хыбрак лхашөыргыл, – ихөеит.

Ах ихөатөы ќарымцар ќалозма, иќһа дганы, абжымоак ахөеихагалаз лхы өыцыхөхөо, лыќсы штаз дыржит.

Абжымоак ахөеихагалаз азааигөа лагажөыки аќкөажөыки нхагөышьон, хтылтц дрымамызт. Рахөыс ирзанызгы хы-цьмакы ракөзан, урт рхала игөарцуан, рхала игөарлон, ихөеит. Ус, ацьмаќөа руак акыка цөаны ирбо иалагеит, ихөеит.

– Хәи, абри зыхкө еилсыргапишь! – ихөан, аћахмада илабажө аакыдһны, ацьма дашьтапшуа иөынеихөит.

Ацьмаќөа цо, иара дцо, ишнеиуаз, руак аарылцны, амшын ахыќө ахь ахы архөит, ихөеит. Ишнеиуаз, аќслымзра ицыхөхөоз ашөындыќөра инахагылт, ихөеит, уа итатөаз ахөыцќөа ацьма анырба, азараќөа реиќш, инатөеибахөан, акыкаќөа рцөара иалагеит, ихөеит. Аќакөажө-гызмал амшын иалтаз ашөындыќөра акөзаап аќслымз иалыкһны иамаз.

Ари еиќш дызкөымгөыгуаз ахазына аниба, даќырцуазма, ахөыцќөа зтатөаз ашөындыќөра дацалан, аоныќа иааигөит, ихөеит.

Аќакөажөи иарөи лалаган, зөиѓһа рылымшоз ала абарт аюыцьа раазөит, ихөеит. Даргы абзиаќөа ракөхөит, ихөеит.

Ус ишыќаз, аћахмада даачмазаөхан, аќсрахы ихы ирхөит. Дыпсуа даналага, иаазамтацөа аюыцьагы даарыќһан, иуасиат реихөеит.

– Дад, уара – ихөеит, аќкөын иахь ихы наирхан, – уапһаќа ө-ус хьамтаќөак урыниараны уќоуп. Абна схыбра иалацөахыуп өы-ќамчык – акы еиќөатөөуп, өгы – ќапшьуп. Уанааилахөо аамтазы ашицө-шицөхөа урт нымөанца, нас иќалоу убап! – ихөеит.

Иажөагы даалгеит, аћахмада дыпсит. Аќкөын даалаган, дзаазаз аћахмада ишиќөнагөз ала ипсыжра ќаицеит.

Мызќөак ниасхьан, өнак аќкөын шөарыцара дцеит, кыр аамтагы дзаауамызт, ихөеит. Аќакөажөи алыгажөи аши абыстөи ларцон, еиманы амхыртаһы ицалон, атыпһа лымацара аоны дахын, ихөеит.

Ғәкәәжәык дааин, даалыдтәалан ус лалхәеит:

– Нанхеит, шәзаазаз иқәәцәыжә шәышҗәонахеи, ишәылшартә шәыкоуп, башья дҗәць-җәцьуа дөыуаохатцаха ддәықәуп, уи ианиҗахха, зеиҗшыкам аюны шәыргылоит, башья данааилак, убри идца! – лхәеит.

– Хәи, еҗсабхәәтәҗеит, сара сызҗахыз бара бакәзаап, сашья дшааилак иасхәоит, схәәтәы дышҗахыҗари! – лхәеит аиахәшья.

Шәарыцара ахынтәи лашья данааи, днаидтәалан аюны арғылара шылҗахыз иалхәеит.

– Иауазеи, ихамоу макьяна иҳазхоит, хәхьзар, аюынҗы кәхҗап, агәараҗы кәхаршап! – ихәеит аиашья.

Аха аиахәшья аюны хмыргылар калом хәа дықәҗылт.

– Ибзиоуп нас, зегы иреиҗу хзыкамҗарҗы, җыцк хнапы ахаркып! – ихәан, дақәшахәтхеит аиашья.

Адыроаены ахыбра дналаҗшын, икамчы еиқәәтәа аалихын, иман амшын дынхықәҗылеит, ихәеит.

Аҗәәхәа камчыла амшын данынхысла, ацәқәырҗақәа еимгәхәаны, рашь еиқәәтәа дук ааҗыорит, ихәеит. Ииулак аҗәра наҗәҗаны, днақәтәеит. Зны ажәоан ахь ицеит данкьяны дашьырц, зны амшын инхыхәашалеит, дәәазныхҗы шьхатәыланза иназеит, аха арҗыс акҗы имыхьит, аеыбҗа далиаазшәа дақәтәан, ихәеит. Еҗы аҗәкәәжә-җызмал ах иҗҗа лыцкын арашь далыршьырц акәзаарын ус зықалҗоз, аха иара акҗы имыхьит.

– Иуҗахузеи, уара? – иазҗааит арашь.

– Онык сырҗыларц сашьтоуп! – ихәеит иара.

– Уца аоныка, унеиаанза икалалак убап! – ахәан, иарҗы наҗан, амшын иналаҗалан, инҗаакәкәала ицеит.

Арҗыс дхынхәны аюны дааизар, уаха зҗахым оын дук еихачаҗа игылоуп, ихәеит. Иахәшьяҗы дааҗынчхеит.

Ашәарыцара иашьҗылоу иеизакәкуам, арҗыс дықәлан шәарыцара деиҗәеит, ихәеит.

Аҗәкәәжә даакылсит дҗәыцхәы-җәышьяу, иашьеи иахәшьеи дрыцәны-мхоушәа ләыкаҗан.

– Иббоума, нан, сара ишәабжыызгаз иалҗыз! – Шәыюны еихачаҗа, иқәыҗәауа игылоуп, анҗәа шәыюнаирҗаҗааит, сара сшамкәа сызшаз! – хәа дныхәа-ныҗхьеит. Илзыырәлак, рыуа гәакьяк лоуп, ихәарын.

Аҗәкәәжә дҗо даналага:

– Зеиҗшыкам аюны шәыргылт, аха акызатәык агыуп! – лхәеит лара.

– Уи закәхарызеишь? – дҗааит аҗхәызба.

– Изакәызеи бымбои, Ашәуа бҗыц хәа акы ыкоуп, уи ахала ашәа ахәоит, шәыюны иахаҗылазар, зегы иҗьаршьо еиҗахәәтәны икалон, уи аншәзымпшааҗы икашәҗаз акҗы иаҗсам, ибжоуп! – лхәан, дәаҗыланы лыюныка дҗеит.

Апхәызба лашья данааи, аҫкәәжә ирабжьылгаз иаацәырганы иалхәеит.

– Ашәуа бғыыц ааганы хәюны ианахоумыргыла, сара уи ҫнуп хәа уаха сыунагылом! – хәа ҫоуба луит, ихәеит.

– Уи Ашәуа бғыыц хәа бзышьҫоу аагара уадаоуп, адунеи гыгшәыгс иҫоу зегыи иара иакәшаны ирыхҫоит, рымҫанҫа иҫәлазгыи еибгала дрышьтуам! – ихәеит арҫыс. – Ианыбмуза, амҫоа сықәлоит, аха абарт аус шәарҫақәа бабжьазго дыздырузар цәҫамызт, санзымаагыи сышҫахаз бдыруз! – ихәан, днеин ахыбра иаалихыит аҫамчы аҫшь. Иманы амшын дынхықәгылан, ианылҫеикша, ҫағхья арашь ҫааорылт, ихәеит.

Дҫоақәтәан, аҫарахәа ддәықәлеит, ихәеит. Ашәуа бғыыц ахыҫақәа дазааигәахо даналага, арадио еиҫш, абжьи иахауа далагеит, ихәеит. Ирашь дзықәтәаз ааизхьяпшын ус ахәеит уаҫыбызшәала:

– Уахәа ҫҫәыцәааны, убжьи ҫеиҫхыны иаасықәырга, ушьхәа насырбаны «чоу» хәа уҫынаха, даара хәахамҫар, уаргыи саргыи абра хҫахоит!

Иахәа ҫҫәыцәаа, арҫәаахәа дыхәхәаны, иеи ишьхәа нарбаны иҫанынеиха, ҫырхага имамкәа Ашәуа бғыыц аҫынза дназеит. Нас иара аамҫарсны, абаскатәи гыгшәыг, хәаза-маза иҫаз дрылҫит, ихәеит.

Има аҫыҫа даналала, абжьи хаа рылаоуа иалагеит, ажелар гылан, изақәызеи хәа иеизҫаауеит, ихәеит. Иман дааин аоны ҫыц иргылаз инахаиргылеит. Иара мҫахәыцәа убри еиҫш ашәак ахылҫуеит, мҫара-мыжәра сазызыроландаз ухәап. Арҫыс иахәшьагыи дааҫынҫхеит, ихәеит.

Арҫыс дзышьҫылац ақәын, шәарыҫара дҫахт, ихәеит. Аҫкәәжә-гызмал ләыналхан, апхәызба ләы даакылсит ҫағхья.

– Анхара-анҫыра бзиа ҫашәҫеит, инашәыгзааит, аринахысгыи сара сеиҫш шәызҫаху азәыр дыҫазаргыи дшәыгымхааит! – лхәан, даараза дрызгәакзауашәа ләыҫаҫан дҫәажәеит, ихәеит.

– Нан, баргыи бызҫабуп, ҫара бхы бырхозар ақәап, шәыюнра бзиа ныҫкәызгаша, башья ҫхәыск димазар бзиан! Шәара шәыюнра иақәнаго Ахан-иҫҫа Ханифа лоуп, нан, башья насыҫ иаурҫ бҫахызар, убри дизаага! – лхәан, дҫагыланы дҫеит, ихәеит.

Ахәылбьәха лашья данаагәарла, днарҫәаны ус иалхәеит:

– Ихамоу зегыи акашәа исыҫхязом, Ахан-иҫҫа Ханифа хәюны дьонагыламкәа! – лхәан, аҫшьахаҫәҫья илымҫеит.

Арҫыс иҫаиҫахуазыи, мап ихәаргыи ишамуаз идыруан, ихәеит. Ирашь амшын иааҫганы, дақәтәеит, ддәықәлеит. Дандәықәлоз аены иахәшьа ус леихәеит:

– Сара сҫоит, аха сзаар ҫалоит, сзымааргыи ҫалоит, бара быбзиаз, амарҫья! – ихәеит.

Заҫа дныҫкәахяз здырхуада, хараза днаскәахьан, ирашь аахьяхәын, уаҫыбызшәала ус иаацәажәеит:

– Убри еиҫш аҫыҫ аҫы хәнеираны хәаоуп, арахь хазхынхәуам, амала иахьяша хәхьяанза угәи камыжкәа, уахьнеиуа унеи! – ахәеит.

Ағарахәа ашта интәлеит, ихәеит. Лара асоф дахықәтәаз илбеит, азәы дшааиуаз.

– Хәи, уабатәи уао цагыоу уара, имцаа-импшаа хашта италаз? Ушызбо ухахәааит! – анылхәа, арашь дшақәтәаз дхахәны, адәы даақәхеит, ихәеит.

Ишыкалах сеидроу, аха арғыс иахәшьа адырра лоуит, ихәеит, абас ауп башья дтәхеит хәа. Илаҳаз дарқсит, дарбзахеит, икалаз зегы лхы иавылбоит, ихәеит.

Оызак даашьтыхны, хацамаҗәала лееилахәаны, амоа дықәлеит ихәеит. Ашта данынтала, лашья ирашьи иареи, уағеимшхара, иахәны иахыгылаз дларгәыдыңшылеит, ихәеит. Илзымчхәа ацәыуара далагеит. Ғыла дыкамзи, дахьеыжәыз лылағырзқәа ак разынны, егы хьны илғышәшәон, ихәеит. Ахы аразни қақсо мацара, ләы ахәда ианаахыюоы, Хәнифа дахьтәаз илзымчхәзт, ағхәызба дрыцхашьаны, афырхәа асоф даалбааны, лҗаалхеит, ихәеит.

– Бәыжәц, иашья дбоуеит! – лхәан, дааеыжәылхит. – Абри игылоу аеыуао дшыказ дқалааит! – анылхәа, арғысгы иңсы талан, адыххәа дылҗеыжәңеит, ихәеит.

Иашьеи иахәшьеи анеибаба, еидцәыуало, даара игәырқшаагахеит, ихәеит.

Ахыыкгы еиманы аоныка ихалт. Ақшәма пхәызба Хәнифа, лтәхцәа даарыпхьан:

– Сара сынасың саниеит, абри арғыс сгәы далнахит, мап шәымхәозар, сиццоит! – лхәеит.

Атәхцәа гәыргьан чара руит, жәра руит, ихәеит. Хәнифа дцо даналага, илатәаз ауаа лыццаны, амоа дықәырцәеит.

Рыоны иахылт, инхоит, инцуеит ибзиахәха. Пытрак ашьтахь Хәнифа, «абра рыцхарақ ықоуп» лхәан, ауаоы длышьтын, лхәца иабду аҳдаалгеит. Уаанза еилылкаахьазар акәхарын, аҳдпартәаны, икалаз зегы ахы инаркны ацыхәа ақынза иалхәеит, ихәеит. Абжыммоак ахьеихагылаз ижыз ланхәагы даалгеит. Уи дылкәабейт, дылшьшьит, деилалхәеит, абри ақара анышә иафахьаз лассы лшьара дықәлеит, ихәеит.

Абас зегы еибганы иахьеибабаз ахәтыр азы чара руит, жәра руит.

Нас цьоук рышьтын, цәғьарас иқаз зегы рзәйтцәзқәақәаз атакәажә-гызмал дааргеит. Уи дшәаны ақәара деитцәсуан, илңәиңшхоз лдыруазар акәхарын.

Арғыс доагылан: «Шәца, суахьад шәнарылаңшы, урақ аарылганы исзаажәга!» хәа адца қаитцеит.

Издитцәз ауаа цан, ирызнымкыло, урақ ааргеит. Атакәажә-гызмал днаган, аура ацыхәа дладхәаланы, иаурыжыит, ихәеит. Ацәғьаршшы, атакәажә-гызмал уа далгеит.

286. МЫТАТАШЬ

Ғакәажәык «Саунау! Саунау!» хәә лнапыла-лу шлыргъежьуаз, кәтағьк лкалт инаншәәлеит. Дгәыргъацәә даақалан, инаганы лшәындыкәра инталцеит.

Лхаца аґахмада дыкамызт, данааи, акәтағь исырбап хәә лшәындыкәра ашә анаалырт, чкәына хәычык дшашаза акәтағьцәә дагәылатәән.

Аґакәажәи алыгажәи ргәыргъара хәәак амазам, аха ирура рыздыруам, ауа ус идыршеит.

Адырәәены ашыжь аґахмада цәәғәара дцеит. Ашыжь хало ианалага, ачкәын «баба ихәы сымгар зуам» хәә даагылт.

Аґакәажә лхаца ихәы рхианы ачкәын хәычы инаилтан, иман дхәар-цсаруа, аґахмада дахыцәәғәоз амхы агәашә ағы днеин: «Баба, уааи!» хәә ибжьы наиргеит.

– Сара бабас исымоу аиґа умоуааит! – ихәеит аґахмада, аха агәашә илагылаз ағытра дакәымцит.

Аґахмада днеизар, имдыри, аґакәажә икалтцаз ихәы акәын, длатәән изхара ифеит. Иґґыныжәга аацәыриган, ахара дналагеит.

– Сара сцәәғәалап! – ихәеит ахәычы.

– Мап, ацәәғәара макъана иулшарым, акыс камбашькәоуп ицаку! – ихәеит аґахмада. Аха ахәычы имукәа ацәәғәара далагеит.

Ус ацәәғәара дшағыз, нышәхәарпк хышәтны инаикәхан, дацахеит. Аґахмада дыпшааит, дыпшааит, аха ачкәын хәычы димбеит. Икаитцахуазы, дмида-гәидаха аюныка дхынхәит.

Апш ыкәыхәхә ианаа, аґахмада арашәара дацалт. Драшәо дышнеиуаз иеага ағы анышәхәарп илағәаған, иаанархәит.

– Ари сара, Мытаташь соуп! – ихәән, ачкәын хәычы анышәхәарп даавцит. Аґахмада акы иеипшымкәа дгәыргъеит, иара уацәкәа диманы иґакәажә лахь дхынхәырц иґаххеит. Аха Мытаташь даагылан ус ихәеит:

– Баба, ухтырґа суґар, сцаны абни ацәә фыхны, иузаазгоит!

– Хәи, дадхеит, ани ацәә фәхыр калоума, адауы итәуп! Ағыхра ушағу уанақәик, уарґы уишьуеит, сарґы сишьуеит! – ихәеит аґахмада.

Аха ачкәын хәычы имукәа, аґахмада ихтырґа иманы, ацәә дыкәлеит. Ағыхра дшағыз адауы дааитцагылеит.

– Уарбан уара сцәә фызуа? – дыхәхәеит адауы.

– Дарбан умбои, Мытаташь соуп! – ихәеит.

Адауы ари еипш ахыыз имаґацызт, ииура изымдыруа даалак-оакит.

– Цәәкәак сзылбаашьт, амла сеикәыцеоит! – дкааит адауы.

Мытаташь абаа-маакәа, ахәәґса-маґсақәа, акәрышәкәа ухәа уаю иғәхы изнамгоз изылбааишьтит. Уи адауы даргәааит.

– Уи акара ухацазар, аоа кны, аза рышәшәа! – хәә фитүеит адауы. Аоа кны, аза анааирышәшәа, дзыкәгылаз наитцапцәән, ацла далкәаны иғәлеихеит. Дышлеиуаз адауы дааимцасны дикит, дима аюныка дцеит.

Атахмада, қсрак зыхыыз иеипш, ихы дасуа, игөы дтасуа, аоныка дхынхөйт.

Мытаташь адауы ионы дыкан мацуоык иахасаб ала. Адауы ескрынгы дшөарыцо абна дылан, ачкөын хөыч ихала аоны дахын. Өнак зны аоны дыюнахөмаруа дшыюназ, қыбжык иахөит, ихөөит. Ауатахкөа еимдо дышнеиуаз, иреихаз акы ағы дауык хөагөыжыла ацөардагөы дшыкөахөаз ибеит, ихөөит.

Амлеи азбеи иаргөакуаз адауы, ачкөын даниба, иеаргөыбзығны ус ихөөит:

– Уааины сузоушьтуазар, соушьт, уқсаанза ухныкөгага устоит!

Мытаташь дымшөакөа адауы днеихагылан, ииулакгы иөахөагакөа пицөөөөит. Адауы даныюагыла, ачкөын хөычы дааипхьан, аөхөыцкөа хпа иеипшымыз иитөит, х-шьанцаки х-еихымцаки нарыццаны.

– Адауы данааиуа, уара аоны удөылкьаны унаскьа, иарей сарей айкөара халагоит, машөырк ухьыр калоит! – ихөөит зхы иакөитхаз адауы.

Иара ус иагыкалеит. Мытаташь дхөычнацы дызмаз адауы дааиуашөа аниба, дицылоушөа кацаны, диаюкьаны дцеит. Ари игөиеанзамкөа аоны данааонаха, егы иөырхианы дгыламзи, даацөыркьан, айкөара иалагеит, аха рацөак дадымхалт, ацөардагөы икөахөаз адауы дааиаит, иага дышыны дылкажыны, ихы ахьхаз дпылабга дцеит.

Мытаташь цытракгы уа дыкан, нас иитөахөаз амацөахөкөа аашьтыхны, дцеит, ихөөит.

Амоа даныланы дышнеиуаз, ах иутра зыхьчоз днарыдгылт.

– Амла сакуеит, шьынкак сышөтондаз! – хөа дрыхөөит.

– Ах икьахиа ашьынкакөа гьхьазаны имоуп, иустар сақөзуеит! – лхөөит ацөкөажө.

Ус ишеицөажөоз алыгажө даарыхтыгөлан, аоныка днымөахигөит.

Ацөкөажөи иарей еицхыраан, крицөартцеит, кридыржөит. Дара ркынгы даанхөит иара.

Ус ишыказ, алыгажөи ацөкөажөи зутра рцапшьоз ах ипха еицбы хатца дишьтуөит хөа жөлары иаарылаөит. Шьтышьас илицозгы уи акөын: жөлары зегы еизаны ах иашта ианаакөгылалак, лара цөак напыркны даурышьту-уазаарын, зегь дрыхөацш-рыхөацшуа дышнеиуа, ацөа згөыдылцоз – убри иакөхон лхатца.

Ах иашта иазымкуа жөлары еизаны игылан, Мытаташьгы убра дрылан. Ах ипха ацөа лыман дшааиуаз, Мытаташь даагөацаны, инеигөыдылцеит.

Ари ах игөы иалсит, имахөхаз дзеипшроузеи, деихьыжө-еикөыжө, дрыцхөхөа, аха икаитцахуазыз, знык иөы иаирхөахьан!

Көацөыжөк ааилышыны ирыздыргылан, убрахь юналт ипхөыси иарей.

Иамырк-амрышьт инапы икөыргылан ииаазоз ах ипха, уажөы арацөа лгөыцатата, лыфара иаг, лыжөра иаг, лкөацөыжө дыюнан, ихөөит.

Ус ишыказ, изыкыаз уаюы изымдырзо, ах иблақәа нейышәшәа ицеит. Лада рхәеит, җада рхәеит, иҗахцәа икарымҗаз акгы ыкам, аха хәартә имоуит.

Ашьтахь агәра ргартә ирахит: аеаҗәры шыны, абаоқәа абаолаша җыхны, ах иблақәа ирыхтәалазар, дыбзиахоит хәа. Ах имахәцәа аихабацәа даарыпхьан, абри ахәшә сзышәҗшаа хәа адҗа ригеит.

Амахәцәа рееикәыршәаны амоа икәлеит, ирҗшаароуп аеа, насгы иҗәрызар ауп, нас иршыроуп, абаоқәа ирҗырхроуп абаолаша, уи мырзыҗкәа иааргароуп ахҗны, нас рабхәа ила ихырҗәалароуп.

Аныхәла, Мытаташь июны дааин, иааҗәыригеит имаҗәахәқәа. Ашьанҗеи аихымҗеи анаиниҗкәа, зеиуа иҗахыз арашь җаҗь-җаҗьуа иагхьа иаагылт, ихәеит. Абҗәаахәа дыҗәеыҗәлан, ддәыкәлеит.

Дҗо, дҗо, бжы шыхакы дырхьҗны, ааба рәы даннеи, җоа змамыз ашәарах раҗәа дрықәшәеит. Урҗ зегь еизҗаны, җсҗак иҗаҗаланы, даатәеит, ихәеит.

Ах имахәцәа аоҗыҗагы, уаҗа рыламкәа иааҗсаны, итәар изымгыло, амла иаганы, ишаауаз, мҗак хәажҗаза ишеикәыз рбеит.

– Хәи, абрахь хнымоахьҗып! – рхәан, уахь инеит, ихәеит.

Инеизар, азә аныха җаҗа иеиҗш дҗәазҗәзуа дгылоуп, Мытаташь идукылоу дабакоу! Илаиртәан, крырҗеитҗеит, крыдирҗеит, нас «җаара җхашьарам, шәзышьҗоузеи, шәабаказ?» – хәа дрызҗааит.

Абас, абас ауп хәа иааҗәырганы иархәеит: аеа җәыры абаолаша ишашьҗаз, иззырҗахызгы рабхәа ах шиакәу, уи длашәны дшышьҗоу, ирмоукәаны хынхәышьа шрықәым.

– Уи сара исылшоит, амала сара ишысҗаху шәныкәозар? – дааҗәажәеит аимахәылацәа ирзымдырыз Мытаташь.

– Иҗадуҗоу закәызеи? – иҗааит дара.

– Шәзышьҗоу җшааны ианшәысҗалак, шәәаилыхны шәәасымҗагылар, шәжәашәаҗарҗан адамыҗ анысҗоит! – ихәеит иара.

– Уанаҗалбеит, уи кәзымҗода? – рхәан иақәшахәҗеит.

Ашәарах еизҗаны имамзи, дара зышьҗаз аеа җәыры аарылхны, инариҗеит, иара ишиҗахыз еиҗш, адамыҗгы нарынҗаны, рымоа иныкәиҗеит.

Аимахәылацәа хынхәит ахҗныка, аухаҗәҗкәа абаолаша рабхәа иблақәа ианхырҗәала, дҗәыхазшәа иблақәа хтит, анкәа дшыказ еиҗш даакалеит.

Ах даҗәеит алашәра! Ари гәырҗара дүхеит, чара руит, жәра руит. Оымш аимахәылацәагы хьзы ргеит, рабхәа изы уао илымшаҗ рылдыршеит хәа рызбахә иахьәхәауа, аҗәлар еимпит.

Мытаташьгы аюныка дхынхәын, имаҗәажәқәа ишәҗаны, ах иашҗахь днеит ачара аены, аха амзырха дҗалар, деигәыдырҗар хәа дшәаны, агәараанда дадгыланы дрыхәәпшуан, аимахәылацәа рыхәдақәа рнапқәа хьибашьны, инеи-ааиуа ашҗа икәын, аиааира ду згаз дара ракәын усгы.

Ачара еилагеит, ажәлар ықәцит. Мытаташьгы дхынхәит иқәацәыжә ахь, игхәыси иареи рыцхәхәа рыюны иааонахеит, ихәеит.

Әнак Мытаташь адауы иитаз амағәахәқәа аацәыриган еиғеихьышыт, ихәеит. Адыххәа ирашь марқапа иағхәа иаакаңеит. Иаргы деилахәә-еилаца даакалеит.

Адыххәа дыюөыжәлан, «уа мшыбзиақәа!» хәа ах иашта дылтаххит, ихәеит. Аныха-чапа еигш, дғаз-ғазуа данааөыжәц, иахзааз дызузда хәа зегь ихәапшуеит. Ахан дыюхалан, ахдибеит, умахәцәа ахыкгы урыгхьар ауп хәа диацәажәеит.

– Ғыцья роуп сара сьмахәцәа, ахык даласцом, уи рыцхак иоуп, егырт дрываургылартә дыкам! – ихәеит ах.

– Ахык дағсамзар, уикәатц, егырт аюыцья абзиақәа урыгхь! – ихәеит ахтны имюахьтыз ахатца.

Ах имахәцәа дрыгхьеит. Аштә иазымкуа ажәларгы еизаны игылоуп, ихәеит. Аимахәылацәа ари ахатца данырба, дырдырит, аеа цәыры рызтаз, адамыг рнызтаз иоуп. Иңсыр моу рмоуа ирцәымыгхейт, аха макъана арахь изааргхьаз рыздыруам, ихәеит.

– Ажәлар, шәыххьзгеит! – хәа Мытаташь даақәгылеит. – Арт аимахәылацәа мыцхәацәоуп, аеа цәыры зыпшааз сара соуп, ирытан ианосыжьюаз ржәашәақьартаны адамыгқәа рнысцейт! Амц схәозар, еилыхны шәрыхәапш! – ихәеит.

Иааилыхны ирыхәапшызар, имюашьяхуа иәәәза адамыгқәа рнуп, ихәеит.

Арскак зылшаз, уажәраанза иатәарымбоз ах имахә еицбы Мытаташь шиакөыз уа еилкахеит, ихәеит.

Ах дгәыргьан чара иуит, жәра иуит. Инхара-инцыра зегь имахә еицбы иитейт, «сара саныкамло аены, ахра уара ишутәхо удыруаз!» хәагы нацицейт.

Мытаташь игхәыси иареи ақәацәыжә идәылцны ахан ахь иааит, аха рымацарагы иааит, ицан ах иутра зыхьчоз алыгажәи ақәажәи ааргеит, урт Мытаташь ианаззееи иабаззееи ракәзаарын.

287. ҒЫЦЬА АИШЬЦӘА

Ғыцья аишьцәа ықәзаарын до, игархеит, рхы рызныкәымго иалагеит, руазәк дхагашәа дықан ихәеит, егыи дкәышын. Акәыш дахьцоз ахагагы дигалар акәын. Идәықәлан кыр цьара инейт, аха рхы ахьныкәыргарыз егырымбеит. Ус ишцоз акәымкәан, дауык иғы инанагеит. Уи дуаюыцәгьан.

– Шәабақаз? – хәа дразцааит, ихәеит.

– Ҳара ҳмацуцәоуп, ҳы ахыныкәааго аабар, ҳаагылоит! – рхәеит даргы.
Иаанкылан имоуп, ихәеит до, иара ҫара дцон, мчыбжьык дзаауамызт.
Данцоз ус реихәеит:

– Сара саанза, азәы аҫмакәа хьчала, азәы сан есыхәылбыеҫа
зыркәандала дкәабала! – ихәеит.

Иара дахьцоз дцеит. Акәыш ан лыкәабараҫы даангылт, аоны
даансыжьыр ан ҫара машәырк лзиуеит, ихәан. Ахага аҫмакәа иманы
дгәарцит. Аҫмакәа иман дышнеиуаз, аҫа ртык шкаршәыз ибеит, ихәеит.

– Сара сықәлан исыршәшәап, шәара шәасны ишәыкәшәа, – ихәан,
аҫтла дықәлан, арышәшәара далагеит. Аҫмакәа аҫа нрыжьуазма, ирфеит
до, данаалбаа, ирышәшәаз зегы рфахьан. Дгәан, аиха рыхха ишәтыхны
даарылагежьын до, акы ада зегы нирцәеит, ихәеит. Уи ак зынижьызгы
уи ауп, ҳак шнеиуаз атәыа ибжьахзаап до, «абри иадамразеит акәымзар,
зегы сзакәшәозаарын», – ихәан, до, иаанижьыт, ихәеит. Уи иаанхаз иманы
аоныка дааит. Икалаз аацәырганы иашьа ианиеихәа: «Ҳаи, рацәа
ҫтаурхеит!» ихәан, даара хьаас икаитцеит.

Ус ишеит, до, анша акәыш аҫма зацә иманы дцеит, ихәеит. Ахага
даагылан, қәаб дук азна азы ааиршын, адауы иан илага илалыкәйтәеит.
Лыц анхнарцәыжы, дысхыччоит хәа атаххәа лқышә даатасуа, аҫакәажә
дишьыт, ихәеит.

Ахәылбыеҫа акәыш иҫма зацә има данаагәарла, ахага длеипылан,
ус иеихәеит:

– Аҫакәажә дыскәабеит, ақыр-кырхәа дшысхыччоз!

Акәыш длеины длалыхәапшызар, аҫакәажә дабакахуы, дыҫсхьеит,
ихәеит.

– Ҳаи, рацәа ҳақәухит! – ихәан, рхы ахьхаз идәықәылт. Ицо ианалага,
рыҫшәма ионы абаатәы шәы ҫазаарын, ахага длеины, иааҫыхны, дацалт.
Ицо, ицо, ишнеиуаз, икьакьаза иаашеит до, ишныкәоз еиҫахәлеит.
Ианыхәла ҫса ҫлак амҫаҫы рыҫхьара наргеит до, акәыш «адауы
дхашьталар дхәхьзоит!» ихәан, аҫса ҫла дықәлеит. Ахагагы ашәдшаҫаз
дықәлеит, ихәеит. Ашә нак-аак амахәҫақәа инарықәйтқан, дықәианы
дыцәеит.

Егы убра ауа аҫабла зегы абри аҫла амқан ныхәарак рымазаап до,
ачыс, афатә, ажәтә, адунеи крйказар зегы рыманы, агәырқьхәа
иаакылсит. Аныхәара ишаҫыз ашарахь иеихеит до, акәыш дахьықәтәаз
аҫака аҫәашьқәа ҫзаа ибеит, ихәеит, аха иеырҫны дықәтәоуп, иеирҫысзом.
Ус ахага дааҫыхан, ихәымҫьар ааҫыртланы, ачхәра ларықәйтәеит, ихәеит.

– Анцәа ура! – хәа ҫака игылаз зегы иашьапкра иалагеит, ихәеит. Уи
ишаҫыз, дзықәтәаз ашә лоуижьын, иларылеитцеит до, ишымгәыҫзоз ашә
анаарылаҫа, дасу рхы ахынахаз илеимбҫыжьәаа ицеит, рыфатә-рыжәтә
зегы аҫла иламҫажьны. Ахага афырхәа длалбаан, ихәеит до, аҫахәихәа

акрыфара дналагеит. Акөыш дналбаан, жьыхөтәк аашьтихын, днацхаит, аха дымтөакөа, иашья диман идөыкәлон еипш, адауы даакылкьан, акөыши иареи еипцагыжь иааикөңеит, ихөеит. Егырт еидыпсылаха аикөңдара иаөуп, ахага дтөаны акрифойт, ихөеит.

– Адауажө, стөан коумтөан акөымзар, уама уакөсыршөап! – ихөоит ихөеит.

Акөыш ииулак адауы дигөтасуа мацара, ахага иааигөара днацаны, итөан икаиртөеит, ихөеит. Ахага дгөааны даацкьейт, аюны иөаз аихатө шөы аашьтпааны, адауы ихөда нарбаны, аөылаирхеит. Ауаса ахөда анпыркө еипш, ихөда пжөаны дылкаижьт.

Иара длатөан изхара ижөит, изхара ифеит. Нас иашья днаишьтаргыланы аюныка дхынхөит.

288. АУАСЦӨА ЗХАЗЫРПАЗ

Ажөытө аймцөара, акөылары ыкан, ихөеит. Цьоукы иашьяки еихөшьаки заны иртиит. Иаазхөоз аюыцьягы ааихөеит.

Өнак ацшөма «уаала» ихөан, аиахөшьа дааныжьны, аиашьа диманы агаөа икылсит. Амшын ианынхыкөгыла, х-матык аатыцны иааин, реырфақаны амцөышө интөлеит. Аюныка ирыманы иааит.

Ианааи, ацшөма днеин, аөхөшьа лхы ларханы дылкнеихан, амацкөа лирсит, ихөеит. Аиашьа ила дшабо иахөшьа амац дырфойт, ихөеит, аха иөирцысыр иаргы дишьуеит.

Быжь-лагьанк наган илыцгаиргылт. Ацалз илылцны ицоз зегь артөит, аха егырт алагьанкөа зегьы иркылсит, ацыхөтөантөи ада. Нас убри ианыз неиган, ишаны ашьушьақөа иртөитөеит, ихөеит. Егыи ари уаөшьыгазаап.

– Астол ханахатөа, – дцөажөон аиашьа, – ацшөма доагылан ихаштыз чыск ааигарц данца, сара схөы ауаөшьыга шалаицоз збахьан, схөы снахан иара имцасыргылан, иара ихөы саахан, сара иаасымцасыргылеит. Дааин ихөы анифа, иара дхышөтны дылкахан, дыпсит. Хтөакны хазмаз данцсы, сахөшьа дахкнахөз даакныхны, уа днышьтацаны, сара схы ахьынахөз сөейт. Сышнеиуаз, пшьоык ацкөынцөа сара исыкөлацөаз срыниейт. Хөхөоыкгы хөиманы хөашнеиуаз, адунеи азна арахө змаз азөы хиднагалт.

– Шөааи! – ихөан, хөиман иөынеихан, арахө зтөицалоз абаа ду хтөацаланы, арахө хрылеикит. Ауасақөа руак ишьын, амца илақөыжьны икөианы иаргы ифеит, хөргы иахөейтөейт. Ауа ацөара ианақөахк, сөызцөа сапхьака инаскьаны ишьтөлейт, сара акөындыхө ахь снаскьаны сышьтөлт. Ацшөма данааөыха, ацхьа ишьтөз сөызцөа азөы дааихан, деимөыжөжөаны дифейт. Деитөацөо, деитөаацшуа, икаитөац көацө, сөызцөа ацшьоыкгы ифеит. Уажөшьта сара скны дааин дыкөуп, дыцөан данаацш, сшифо здыруеит.

Иара даныцаа, снейн иеихатөы лабашья ахькыдгылаз иаакыдхны, амца илақөцаны иқапшышьза исыршит. Иара блазатцөык акөын имаз, аихаршы лтақшаны ибла аатысхит. Нас арахе срылалан, сөысцөахт. Анша, иара дхээзаны, ииулак абаа ашө ааиртит. Ауаса итыцуаз акакала еипхышьшьааны идөылижьюан, уи зыкаитцоз, цьара сицөцархөа дшөаны акөын. Ауха ауаса иахөейцаз ацөа ахькажыыз иаашьтыхны иаасышөхасырцөит, нас ауаса ахьцоз срылалан, цшынапха сдөықөлеит. Сыбга инапы аакөишьит, аха суасаз цшыаны дсыламкыисит. Ус ацсрада мыгөа сымамкөа сышнеиуаз, қытақ аөы снанагеит. Уа инхоз ауаа шьяхөқөак ракөын, сыңсы еикөдырхеит. Аха уа саанымгылт, сахьяныцыз сцарц ауп истаху. Сцаауа, сыңшаауа амюа сшықөыз, агаөа сыкөнагалеит, сышнеиуаз аматкөа ахьтыцыз атыц аөы снанагеит. Сахөшьа рыцха дысгөалашөан, слагырзышуа сыштөаз, матык амшын июалтын, сара сахь аөаанахеит, уи бгыцк аөыцакын, иааган сапхья иаакаршөны, иара амшын илалахөаша ицеит. Абгыц акы ишамааназ здырит. Исыман өөаасхан, сахөшьа дахьынсыжыыз сааит. Сахьяаиз сахөшьа дшынсыжыыз убас дышьтан, амат шхам лцөа-лжыы иахьялаөыз акнытө лассаамта дыбжымсуазаарын. Ага бгыц икыыз лхы инаркны лшыапы акынза ианыналхыысшь:

– Хди, сышпацөаз! – хөа даакөтөеит сахөшьа.

Нас хнапкөа еибаркны хдөықөлеит хазныцыз адгыл ахь.

289. АХРАҚӨА ЗЕГЫ ИРАХУ

Инхон-инцуан хатцаки цхөыски, өыцья ахөыцкөагы рыман. Аб ашөарыцара бзиа ибон, дхысыргы ихы амала икашөымызт.

‘Өнак шөарыцара дынтыцит, аха, ипылах сеидру, шөарахк ипыхьамшөеит. – Аюны снапы ыркало снейр аткыс, ардөынакөак сшыр, ахөыцкөа ирызназгар, иеигөырғап! – ихөан, ацсаатөкөа шыуа дшааиуаз, ардөынак ишөақь накөикит.

– Сара усмеихсын, – иаацөажөеит ардөына, – усеихсыргы сара хы сыкөшөазом!

Ашөарыцаю иахаз даршанхан, ииура изымдыруа, дшанханы дгылоуп.

– Иуасхөарц истаху цөырызгоит, цкья уазхөыц, – еитөацөажөеит ардөына. – Уара цьабаа цөгык уапхья ишьтоуп, уи ухыумгар ауам, уөаразы иухыугар утаху, уажөымтыөхахь ииаугар утаху? – ицааит ардөына.

Ашөарыцаю дшымгөыгзоз азцаара иауыз, атак изымхөа дааөахеит.

– Цкья уазхөыц, упхөысгы улазцаа, сара санутаххо ара субоит! – ахөан, ацсаатө ныкөпраа ицеит.

Ашәарыцао дхынхәит аоныка. Иаацәырган ипхәыс илеицәеит иахьа дзыкәшәаз, иахаз. Агхәыс илцәымыгхәит, аха ишпәкалцоз даламцәажәар псыхәа лымамызт.

– Хзыкәшәалакгы ихалшартә ханыкоу, хәара ханыкәу хакәшәагәы- шыааит! – лхәеит лара. Лхацагы уи иамеимкит.

Адырәаены ашьжымтан ашәарыцао дааит ардәына ахьибаз, рацәакгы апшра икәымшәеит, ацсаатә ааин, изыкәтәалац амахә иаакәтәеит.

– Хзыкәшәалакгы уажә хакәшәар еигәхшәоит! – ихәеит уи, ацсаатә ахь ихы нарханы.

Иажәа алгаха имтәкәа, ардәына ныкәпрааны ицеит.

Ишьтахька дхынхәит. Аоны дааианза, машәырла ионы амца нацралан, изакәызаалак, акәтытрацәкәа инаркны, хыбрак изаанымхәит, иныкәццышәаа ицеит. Агәылацәа иеиниаз, ихәыцкәеи ипхәыси еикәдырхәит, аха изхәартәгәышьбоузеи, рхы зцаркуа акгы рымамкәа адәы иаакәхәит.

Дыхтәеит, далцит ари ақыта. Рхәыцкәа рнапы ианкны, ипхәыси иарей амәа икәлеит. Бжәаха-бжәымш иныкәахьаны, дәы шшарак икәнагаләит. Ишнеиуаз, иабцарпсараха хәык әецәа еибарс иаарцылт. Ишааиуаз, арт ианаарывала, ацхәыс дкылкааны иаалыхәацшит. Нас ахаца илмыршакәа, ацхәыс даамцарсны дыргеит.

Ахаца ихәыцкәеи иарей аидхалт. Ддәыкәлахт уи ихәыцкәа иманы.

Егы икалах уи акәзаап: ахак дыказаарын, хшара димамызт, уи гәырәа дус иман. Енак шәык әецәа дәыкәйтәеит, ахшара зыхшәхьоу, лара деиәкааны, дыпшзаны икоу ацхәыс җа дымцарсны дизаазго, изнапкы иазышьтыхуа ахьы иитарацы. Ах идца зегь рыла дакәнагон ари ацхәыс, уи азын ауп дагзымцадырсыз. . .

Ахаца ихәыцкәеи иарей шааиуаз, зиас дук иныәңынгылеит, ацхәцәры хыуп, шыапыла дталар дзыруам. Ахәыцкәа аюыца иманы ацхәцәры дырдыруа дыкәлар, дацәшәоит. Ахәыцкәа руазәк дҗахәаны аарцә днышьтатцаны, егы дима ацхәцәры дныкәлан, нырцәка дыригеит. Уи уа днартәаны уалахәмарла хәа ипәратра наимцаршәны, аарцәка дхынхәит. Аарцә ахәычы даапыртланы даашьтихуан еипш, нырцә иказ ахәычы апәратра кажьны иаб иахь дыюит, дгыргыруа ацхәцәры дныкәлеит. Аб дшәан, дыюны ихәыч иахь ацхә дныкәлеит, аха дааскәаанза ари ахәычы далкәахьан, ишьтахька ицәыуа иааиуазгы ацхә дныкәкәан, азы дналахәит. Абас, уи ахаца разкыда, деихьыс-еипысуа ихәыцкәа дышрышьтаз, азы ицәагеит.

Уи аамтазы ацхә аладахьыка, ах ижәхьшьцәа арахә зыжәра инарцан, азы ишхыкәгылаз, ахәыцкәа шнанагоз рбеит. Илталан ахәыцкәа азы иамырхит, нас иааицәажәан, ах хшара дышимамыз рымдыруази, ах изыргеит.

Уи уаоы ишимбац дгәырҗәеит, аззеицәа нарыдыртәаланы раазара далагеит. Ахәыцкәа рангы ах ихан аҗы цәара уадак лзалхуп, аха ипыхшаз арахь ишаанагаз лазхәода, ма уи здырхуада!

Ахаҗа рыцҗа, дмида-гәидаха амҗа днықәлеит, дахьцоухәагы акгы издыруам, дахьнеиуа дхәицеуит, ихы гәйбҗан аитоит, уажәы-уажәы игәалашәоит ардәына, ихы ишәиуеит, иҗсы ишәиуеит.

Хәаха-хәымш дныкәахьаны, қалақьк даланагәлеит. Дышнеиуаз, дәқьанк дьонанагәлеит, уи даадәылтцыр даеакы, дара зегьы жәы-дәқьанк ыҗан. Арт зегьы тьуцьарк итәызаарын. Иаргы итәисҗықә кны длеи-әеиуа, адәқьанқәа раҗьа дгылан, итйицәа рыхәаахәтшья игәаҗхомызт, аха урт злеиҗсахуаз ауаа имамызт.

Адәқьанқәа ирыюнало-ирдәылтцуа инеиуаз, абни ауаҗ илаҗш дытҗашәеит, дааиҗьан ихы-итцыхәа диазцааит, еиликааит уи ауаҗ арыцҗара ду дыштҗагылаз.

– Фатәи-жәтәи акгы угсыжьрым, ахәҗахәтҗазы узыманшәалахозар? – дтцааит атүцьар.

– Сыгәра ганы дәқьанк сытҗаргыл, исылшалак убап! – ихәеит ари. Атүцьар дақәшаҗатхейт. Ари ахтәа-хыҗсаа иеазтәылхны ахәҗахәтҗа далагәит. Рацәак мырцыкәа, адәқьанқәа зегь раҗьа дгылеит. Атүцьар иеиликааит, икьала-җалашәа иднагалаз ахаҗа җсыцқьак шиакәыз. Атүцьар җкәынаки зҗабки ракәын хшарас имазазгы, урт аоыцьягы аҗара иаман. Атүцьар избейт ари иднагалаз ахаҗа җа еиҗабыс дкаитҗарц, нас имал-ишьал зегьы уи инапы ианиҗарц.

Ари ахаҗагы мап имхәеит, иеиқәшаҗатхейт. Атүцьар дабхейт, оыцья ртыҗан, хөык ахшара иауит.

Аҗак дыкәзаап, убригы хтылтц димамызт. Иажәрахь данней, хәықәк иаазейт, аха уаҗы имырбакәа итәахны иман. Ғнак даачмазаҗохан, дхәартамкәа дкалеит. Аҗ идырит иацьял шааидгылаз. Акәыҗақәа даарыҗьан ус реиҗәеит:

– Сара сыҗсуеит уажәшьта, еиқәхашья сымам. Хаха-хымш рыда сыҗғашәмырхан, сыбҗатыҗ шәсырбахьейт усгы. Сыҗсхәы аныжәуа аены, ахәықә аушәыжь, уи шнейуа азә ижәаа инықәтәоит, убри аҗас дкашәҗа, – ихәеит.

Аҗдыҗсит, итәыуара еиҗырхейт, даныржуазгы аҗак дшыржуаз дыржит. Иҗсхәы аныруаз аены, иара иуаз ишалаз еиҗш, иаурыжыт ахәықә, аха ус иҗыр-җыруа ирхоуп акәымзар, азәгы ижәаахыр иқәтәом.

Аҗ ихәахәтҗыҗохаз ахаҗагы знык акара сныдгылап игәахәын, уа днейн дыкан. Ахәықә аурыжыт. Ишааиуаз, абри ахаҗа ижәаахыр инықәтәеит. Уи акәхейт, аҗдалххейт. Днейны, ахан ағы днатәеит.

Иара ажәлар ирылцыз уаҗымзи, ажәлар дразцаан аусура далагәит, урт иабжьыргоз ала азакәанқәа җико иәааихейт. Иахьабалак ихьыз еимдырҗит, иаҗра әеибнаҗейт, игәҗәахейт, ибеиахейт. Ғҗәыс дышимамызгы зегьы ираҗаит.

Ус уи ахаца анкыатөи ипхэыс дзыднагалаз ах адырра кайцеит димаххарц шитахыз.

– Сара дсымоуп агха ссир, иашоуп, сара дысхымшеит, уи мрада дыгхоит, мзада дкачхоит! – июан ашөкөы ах.

Аратөи ах лара хаҗала дшимбацызгы дақөшахатхеит ах иницаз ажөа. Дук мырцыкөа шөык аоызцөа иманы иабхөа дитааит.

Ачара хианы иҗан. Аратөи ах ииаазаз, ант азиас иамихыз, 16-17 шықаса рхыцхьан. «Шөнеины сызғаб асасцөа ахьтөу азал ахь шөаалыпхь» хөа ачкөынцөа ааишьтит. Ачкөынцөа ауада ашө аартны иныюналазар, ран лсахьақөа змаз пхөыск дыштөаз рбеит, аха дара рықөа еихырхаанза, ан арцөаахөа дыхөхөаны, лычкөынцөа аалгөыдылкылт. Игөыдылкылоит, ихыдылкылоит, дырцөынхом.

Ах иархөеит «изғаб» ачкөынцөа гөйдкыло дышрыдтөало. Уи дгөаан адца кайцеит, лыхөда хцөаны амшын дартартө еипш. Аха пхөысхөара иааны итөаз ахаца ахөара кайцеит. «Изгараны иҗаз агхөыс дышөшьаанза лбарта сышөт» хөа. Ашө аартны дныюналазар, ани ачкөынцөеи мчыла рейкөкөкөаара ишаөыз ибеит. Цқьа дрыхөапшызар, абар ицөыргаз ипхөыс, абар азиас ицөагаз ичкөынцөа. Нас итаацөа днарапгылан, ажөлар еизаны иахьгылаз ах иаштахь инеигеит. Ажөлар ааирзырөын, енак шөарыцара дахьынтыцыз ардөына шибаз, уи ианахөаз, нас дзыниақөаз зегьы акакала инареихөеит.

Ажөлар ирахауаз цьашьатөшөа ибаны иазызырөуан.

– Ах, уххьзгеит, – дцөажөон зтаацөа еибганы избаз ахаца, – абзиара дузза сзуит, даара итабуп хөа уасхөоит, стаацөа уаазеит, иухьчеит! Ажөлар, шөхатқы! Ишыжөдыруа еипш, саргы төылак аөы ахас ськоуп, шөазтаар ишөархөап, сдырреи, сыхшыюи, ськазшьеи рыла ауп уи атып аҗынза сызланеиз. Зегьы ишөасхөарц истахуп иахьа: Ишьтасцөит сахра, изакөызаалак капеик дөылызгом ахазынарта, иаашьтысхуеит оеи скөадыри, цөүгөк, жөхьак, сцөит стаацөа сыманы анкьа сахьынхоз, исыргылоит исцөыблыз иаөызоу аоны, салагоит анхара-анцыра, исыхшаз раазара. Абри ауп ахрақөа зегьы ираху!

290. АХ ИҒА ЕИЦБЫ ИЛАКӨ

Ахак дыкан, х-чык ачкөынцөа иман, ичкөынцөа руазөк ихы еилаган.

Даөа ахакгы дыкан леишөацөгьак, митөык, гөгөак, убри цсаатө ссирк иман.

Убри ах ипсаатө ссир имхны иааргаразы абри ах ихью цөацөа дөықөит.

Ари, ари ичкөын газа дтаирхар, дыпхастөитөыр итахын, ианишьтуаз, амюа ианыкөитцоз убас реихөеит ичкөынцөа аихабацөа:

– Абри дшәыманы шәца, хы-моакы ахъеихагылоу ыкоуп, ахымоак ахъеихагылоу шәаннеилакь, иаха иахъеицәоу амоахь абри дшәышьты, егырахька шәара шәца – хәа реиҳәеит.

Уажә арт раб иҳәатәы аахацаны ицоит аишьцәа. Ант хы-моакы ахъеихагылоу џба урықәлар, угьыжьуан, аха ахқатәи акны уцар, узыгыжьуамызт.

Нас иалаухи, абарт аишьцәа ахқатәи амоа, еиҳа иреицәаз, реиҳа иуадаџыз амоа рашьа агаза дықәыртәеит. Рашьа газа ари амоа дықәлан дышнеиуаз цытк данынаскьа, илашьцо ианалага, ақәыцьмақәа икәшеит. Ақәыцьмақәа аникәша, дшәан цлак дықәлеит. Дзыкәтәаз иеы атла изықәгаломызт, ақәыцьмақәа иааимыртәеит. Иара дылбаан еицәх амоа дықәланы дышнеиуаз ақәыцьма ихъзеит.

– Уабацо ура? – ахәан ақәыцьма иазцааит.

– Сабацо, саб сишьтит, абригь, абригь ах икны, цсаатә цъашьатәык, цсаатә ссирк имоуп, имхны иаазгароуп, убри азы саауеит, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, са суцхраауеит, – ахәеит ақәыцьма.

Ақәыцьма даашьтнахын, даманы идәықәлеит. Ани ацсаатә ссир змаз ах икны даманы инеит. Уа ианнеи, ус ахәеит ани ақәыцьма:

– Уара унеи, иуитәозар убап, иуитәазом, аха ииҳәо уаҳап уеизгы.

Ари ачқәын ах ифь днеит. Даннеи, ыками, ах имацуцәа ацсаатә ссир зыхьчоз дыркит, данырк, дрыманы ах икны днарцит.

– Иутәхузеи? – иҳәан ах ари ачқәын диазцааит.

– Истәхузи, абас, абас, саб саишьтит, абри ура уцсаатә ссир саб итәхуп, – хәа ус иҳәеит.

– Уцаны абригь, абригь ах ифь иеы, аеы бзиа имоуп, иеы имхны исзаага, нас иустоит ура узышьтоу ацсаатә ссир, – иҳәеит ари ах.

Ари ииҳәоиз, ах дааицыртын иқәыцьмафь дааин, абас ауп сахьнеиз ах исеиҳәаз иҳәеит.

– Ус акәзар, сара издыруеит уи цсыхәас иамоу, – ахәеит ақәыцьма.

Ачқәын даашьтнахын, ани аеы змаз ах ифь инеит. Уа ианнеи, ари днеин аеы ағәра ахатцаны данаақәгыжьуаз аамтәзы, ах имацуцәа дыркын ах икны дрыманы инеит.

– Иутәхузеи? – иҳәан ах ари ачқәын диазцааит.

– Истәху иазууеи, аеы стәхуп, – иҳәеит.

– Аеы утәхызар, сара иустоит абригь абригь ах ицәа дысзааугозар, – иҳәеит ари ах.

Ари даагыжьын ақәыцьмафь днеит.

– Иеилукаазеи, иуеиҳәазеи?

– Исеиҳәази, абас, абас, аеы утәхызар, абригь, абригь ах ицәа дысзааугар иустәп хәа сеиҳәеит, – иҳәеит.

– Уаала ус акәзар, сара суцхраауеит.

Ағға дызмаз ақ икны ианнеи, ақ иғға ашта дтан. Ақөыцьма уаоғскас икалеит, нас инеины, ақ иғға даамцарсны, даманы идөықөлеит. Нас арт зны иқөыцьмахоз, зны иуаохози ари ачкөыни иахьеикөшөашаз амөа рдыруан, иеибырхөахьан, иахьеикөшөашаз амөаөы ақөыцьма азғаб даманы ианнеи, «абар иззухөаз ақ иғға дахьыкоу, дузаасгеит, уаала шьта», – ихөеит.

Иабацо арт уажөы? Ани аөы змоу ақ икны ицоит уажөы. Уи ақ ари азғаб дитаны, иөы имихуеит уажөы. Рөынархан инеит. Уа ианнеи, ари ачкөын ани азғаб иааигаз аөы змоу ақ дииттар итахымхеит. Азғаб иааргаз нақ днапхьаркын, ақөыцьма зғабхт, аха абри иааргаз лхаґа, лыґсаґа, зынза илеипшны иаакалеит. Ачкөын даалаган изғабхаз ақөыцьма диманы ақ иөы днеин, диитт.

Ах дгөыргөеит, «ари еипш икоу азғаб дансзаауга, аөы акөадыр иакөнаго ақөцаны ишөт хөа» имацуцөа иреихөеит. Амацуцөа неин, аөы акөадыр ақөцаны ирөеит.

Уаанза ақөыцьма ари ачкөын ус ианахөахьан: «Ақ аөы ануиталакь, нахьхьинтөи иаахзаг азғаб доакөыртөаны амөа уқөланы уцала» хөа. Ус иагыикайцеит, изғаб диманы амөа дыкөлеит.

Ари ақөыцьма-зғаб дзауз ақ иөикөабөит, егыт, нас азғаб лахь днеирц иөеибитөит. Ақ изнаргаз азғаб лыкны даннеи, дабакоу, дцахьан (ани ақөыцьмоуп, дкөыцьмахеит еитах умбо). Ари ақ анахь дцеит, арахь дцеит, аха дабахьзоз, ақөыцьма, қөыцьмоуп иагыацьара ицап, дзахьымзазеит.

Ари ачкөын уажөы аөы иманы даауеит ани аґсаатө ссир змоу икны. Ана данааи, уажөы ақөыцьма амни аөы аөеипштөны иөхеит.

– Уара саґөра аөы аиха аөоумцан, ус ақ снаганы сит – хөа ус ианахөөит ари ачкөын.

Ани аөгы азғабгы амөакны иааныжьны, ани ақөыцьма өхан инаганы, ақ инаганы иитт. Ах деигөыргөеит, «ари еипш аөы ссир анысзаауга, аґыс цьашьахөатө аґра ишґоу ишөт!» ихөан, ус адырра кайцеит. Ари уажөы аґсаатө (аґыс) цьашьахөатөгы, апкаөхөа рөаархан иаауеит уажөы. Ари аөы исзааигаз збап хөа, ақ иашґа думзи, ашґа дуун, сақөтөаны хөычык сныкөап хөа (ани аґөра аиха аөазамызт аөы), аөы доакөтөан данаалеиөөи, илаитцкьан, амасар илахьууаан ианынаскьа, иқөыцьмаханы иаакалан ицеит.

Ари дыкөгыжьны данаауаз ауха ақөыцьмакөа дахьырфоз даазаанза иқөыцьма ихьзеит. Иқөыцьма ихьзан, иалаухи, арахь икылсуеит уажөы, ахь-мөакы ахьыказ икылсны, адөы ианаакөла, ихөлеит, дөы-ґшзак ыкан, «уара абра указ уаха» – ақөыцьма ус ахөит, – сара цьара сцоит, цьара цатөыс исымоуп, амца еикөґа, ахьґа уөаумыркын, абра указ, ашьжьымтан ианаашалакь уоныка уца, уашьґа уонынзагы рацөак бжьам.

Иалаухи, ақөыцьма абас ацхьыраара изнаун, ақөыцьма иґырцны ицеит. Ианиґырцуаз еитах ус ианахөөит:

– Амала уаха умыцәан, цьоук ааиуеит уаха абра, умыцәан уаха шаанза!

Ақәыцма ипърцны ианца, ари амца ааикәйтцан дыштәаз акәымкәа, ацх акыр еионашахьан, ыыцья иара ифы хнеир калома хәа инеит. Амца еикәуп нас, аеы арахь хазы игылоуп, азғаб хазы дгылоуп, адунеи качцоит хабалакь. Ант ашыцья илеиз дрыхәапшын, иашьцәа роуп, иаргы идырт, даргы дырдырт. Антгы дара, аками, хашья дгыжыны дааит, абри акара амоа баапсы иказ дықәацәит, хаб хыздәықәйтцаз хара иахзаамгеит, иара иааигеит. Ақсаатә цьашьахәатә акәым, аегы ааигеит, азғабгы дааигеит, хаб иқадитцаз хзынамыгзеит хәаны инеихәапшы-ааихәапшит арт. Арт уажәы нак-аак амца иеқәатәоуп ишқәаури, ишқәақәцари, ушқәацеи, ишқәақәуцеи хәа ауа ажәабжьқәа шырхәоз дамхацәт иара, арт реитцба данамхацәа, иеихәба доагылан ихы хитцәеит, акама аатихын, акамала ихы аахцәаны длышьтәеит. Ани азғаб акыр дықәхәеит егыт, аха уи фыбымтын хәа лархәеит. Ашьжымтан анааша, азғабгы аегы, ақсаатә ссиргы аашьтырхын, иара уа дкажыны ицеит. Ари ихы хцәаны уа дықәжьуп. Абри иахаанага уара идыр, акәраан неин, илақәа тысхуеит хәа ишафыз ақәыцма неит. Ақәыцма ани ауаюпсы иказ ифы инеин илаивалан, абни акәраан иаамцасны иакит.

– Абыржәықәкья уца, абри еипш икоу ахәшә сзаага, уаусышьтуеит, – ахәеит ақәыцма.

Акәраан цан, ақәыцма иззақәаз ахәшә аанаган, ани ацсы ихы ихәда ааибнатан, ахәшә аахьнашьын, ипсы талт. Ипсы антала ашьтахь, «уара умыцәан хәа уасымхәази, иухъеи, уеы, узғаб, уқсаатә ссир иаауақәоз абакоу» хәа ус ахәеит ақәыцма.

– Урт сашьцәа иргеит, – хәа ус иқәзаап.

– Уаха сара цхыраара сызутазом, иахутаху уца, – хәа ус ианахәан ипърцны ицеит, иаргы июныка дцеит. Аюны доазо даналага, адунеи ақыта ажәлар еизигеит, ах ичкәынцәа ахьцаз иааргаз хәа ачара ду иун, азғаб иааргаз хахь дықәгылоуп, ақсаатә ссир уа иқәгылоуп, ауаа еизаны иқәгылоуп, иара рышьтахь дөеит. Дөеит, ани ахгы ари ичкәынгы дибоит нас, ачкәын иан дыкоуп, зегы ыкоуп. Ари иара хыхь дхаларц далагеит, аха иаб доашәмышьтын хәа реихәеит, ари еипш ауаюпсы икоу даашәмышьтын арахь ихәеит. Нас ус акәзар бзиоуп ихәан, иалаухи, длалбааны агәарп акны дысгылаз абри усқан, ажәйтәан ус иказаарын, амат ипыруз ыказаарын, амни амат ипыруз ааин, абарт иказ сеибакәу амаркатыл рыхьшыуа иаақәхуа, иара ани азғабгы, ақсаатә ссиргы аашьтырхын иара инатеит, иаб дхақәхит, иан дхақәхит, иашьцәа, ақыта абжаыкгы хәқәханы иаанхит, иара днаскәаны дгылан – ани ачкәын. Убри амат даманы ицеит. Ари ифынеихан даманы ишцоз ақәыцма иапхья адыроагь иааипылт. Уабацо хәа иазцаан, абас, абас ауп икалаз, сымцар калом хәа ус ихәеит.

– Уцоит, аха уара агъузыќацом, саргы ацхыраара сызутом, сара уахь егы саќсам, – хәа ус ианахәеит ақәыцьма.

– Избан, икоузеи? – ихәеит ақкәын.

– Икоузеи умбо, уахьцо амоа удаоуп. Иумузозар уцагәышьа, амала ушнеиуа акыр уаныныаскъалагь, амоа ахьеихдоу уаннеилакь, убра дыкоуп тәкәажәык, убра дукәшәоит. Убри атакәажә са сылдыруеит, сызбахәқәа егы ухәа, – ахәеит ақәыцьма.

Дцеит ари. Дықәлан дысцоз аонгы дақәшәт, атакәажәгы длықәшәеит. Атакәажә ари данылба, икоузеи арахь уабәқәнагапеи хәа диазцааит. Абас, абас ауп икоу, абрахь ауп сахьцуа, абрахь цатәыс исымоуп ихәеит, ақәыцьма азбахәгы леихәеит.

– Нан, уахь уцуат, аха егъузыќацом, – хәа ус лхәеит.

– Исқасзыќамцо? – хәа ус ихәеит.

– Исқазыќамцо, уа узнеизом, ааигәарагы узнеизом, – лхәеит. – Унеир қалап, аха ааигәара уаннеилакь, ахра баақсык ыкоуп, амшын акәарақны, абри ахра баақсақноуп амни амақ азғаб дызгаз дахьыкоу. Иқсы кәтағьуп, убра икәтағьны, атық қатаны иқәыршәуп, убри акәтағь узгар унеит акәымзар, уаха уахь уи амақ ахь неишьа уманы хәа указам, – лхәеит атакәажә.

Ари афырхәа ифьинеихан, акыргы бжәан, аха днеит атакәажә зызбахә лхәаз атық афь. Днақшы-аақшуа даннеи, ахра баақсы каамәтуп, дхаланы дысәеиуаз акәраан акәтағь аашьтпаан амшын ианыохыла, акәраан кәак хәа абжы анарга, иаампытшәан амшын азы иалашәеит. Ари ахра длалбаан, абни акәара давалт. Акәара дшаваз акәымкәа аразын қсыз амшын иаагытын иутахузеи, узыргәақузеи хәа иааиғагылт.

– Истахузеи, абас иказ акәтағь акәраан иаман идәықәлан, иафьтшәан, амшын иалашәт, убри акәтағь стахуп, – хәа ус ихәеит.

– Уажәыцәкь са иаазгоит, – ахәан аразны қсыз афьнанахан абри акәтағь пшааны иаманы иааин, ари инаґеит. Уажәышьта дахьцо идыруеит, дықәланы дышнеиуаз, жәеиза уада ааиртит, ажәаоа уадафь абни азғаб убра дыюнатәоуп уажәы, ақсаатә ссиргы лақхьа иқәгылоуп. Ажәеиза аартны, ажәаоа анааирт, аа, абаақсы, ара уабаанагеи, уанацьалбеит, уажәыцәкь амақ ааиуеит, уаргы уафоит, саргы сафоит лхәан, ус лхәеит.

– Хафуазар, хафт! – ихәеит, ани акәтағь ицьыба итацаны икыуп, амағьы анааи (иааит иаразнак), акәтағь ирғәғәо далаган, иара еиха амч мақхо иалагеит. Акәтағь ааирығәғәан, иалаухи, иқиеит. Амағьы қсит, ларгы даашьтихын, ақсаатә ссиргы аашьтихын дықәгыжьааны даауеит. Дықәгыжьааны иаб инхартафь данааи, амни амаркатып амақ иакыз амни атакәажә илымихит амоан данауаз.

Дааит. Дааин агәара данаақәыпш, нас ақыта абжаоыкгы нас ыками, ихахәханы икан, ари доархалан рақхьа ант ргәылацәа иказ егыз анхацәа

амаркатыл нархышы-аарыхшыуа рыҕсы ҕейт. Ижэбома иҕалаз ихэан, иҕоу аабойт рхэейт.

Дыюхалан хыхь иан амаркатыл аалхышыын, лыҕсы ҕалт, иабгы, иашыцаагы иаархышыын, рыҕсы ҕалт, шейбакөу зеггы рыҕсы ҕалт. Ани азҕаби аҕсаатө ссири ара имоуп.

– Абри, абарт аазгеит хэа уазхэада? – хэа иаб диазцааит.

– Ари сычкөын аихабы иааигейт, – ихэейт иаб.

– Абар иахыкоу, азҕабгы ара дыкоуп, сашыцаагы ара икоуп, ирхэааит аиаша иаазгаз, – ихэейт иара.

Иалаухи, аханатө аб абри ачкөын дхагоуп хэа аханатө омакдиҕахымызт. Аха ачкөын акры злаз иакөхит. Исыказ еипш иаанижыит иангы, иабгы, иашыцаагы, иара дцеит нхара, анхара дафуп абыржөгы, еихачаҕаны аонқөа иргылт, дынхоит, дынцоит, анцөа ишихэара дыкоуп.

291. АҒСЫЗ ЗЫХШАЗИ ШӨЛИМАН АЦҚЪЕИ

Хаца бзиақ дыкан. Пхэыс дааигейт. Аха абарт хатей пхэыси акыр аамта хшара дырмоуит. Рыкөрахь акыр инейхьан аҕхэыс ахшара лцөа далашэейт. Арт ғырҕацөа иҕалеит, аа, абааҕсы, хажөымта бзиазаап, ахтылтц дхауейт хэа икоуп. Аамта анааи, аҕхэыс длатөан аҕсыз лыхшеит, аҕсыз иаша. Уаха анахь, арахь, ани, ари хэа акөымкөа, аҕсызцөкьа.

– Уауа, хамшақө, абри акөызма жөымтас ихамаз, – рхэейт ахатей аҕхэыси. – Ак хажөымзаарын, хшыказ хакандаз, ари закөызей? – рхэейт. Илеимаҕөаны аҕөыуара иалагейт. Уағеимшхара, арт ауаа акаамет зырхэатцөкьо иакөшэейт. Уаю дырмоузар еиҕаршыө аума иакөшэейт, ироуз закөызей?

Анахь рхэейт, арахь рхэейт, ауаа ирызцааит, абри хэартак амоума, ари ирзымшыит аҕсыз. Анахь, арахь ирыманы идөықөуп. Ус аҕыхөтөан казак изцааит, дзакө казоу сеидроу, дыцкьамызтгы акөхарын, цьара акы илазтгы акөхарын.

– Шөара шөызөу аус даеакала шөахөом. Шөлиман ацкьа хэа дыкоуп, абрахь, амрагыларахь дынхоит. Убри ида уаха хэартө шөымам, –хэа реихэейт.

Шөлиман цкьа дахыкоу седроу. Арт хатей пхэыси агөаккөа ицаа-пшаауа идөықөлейт рыҕсыз ргөыдкыланы. Усгы митө иакөшөаз хауп рхэан. Рыҕсыз акы илахөаны амөа иқөлейт ицаа-цшаауа Шөлиман ацкьа дабанхо хэа. Ицаауейт, ицоит. Амрагыларахь мацароуп рхы рханы иахьцо. Ишнеуаз ирахаит избахө, иааигөахазаап. Шьта анцөа ихөозар дахбап рхэан, дө-дук иқөланы инеуейт. Оны бзиақ гылоуп, анхара бзиа акоуп.

Абраќа акәһап рхәан инеит. Ани акыр дрыхәап хәа игәыгуама, иахьгәакуаз азы инеит акәымзар, дрыхәоит хәа иказма? Иахьнеиз, цабыргны иакәшәазаап, Шәлиман ацқа иоуп, иан дыкоуп, игхәыс дыкоуп, иара дыкоуп.

– Гәәкрас ишәымоузеи, шәаазгазеи, ишәыхъзеи? – хәа дразцааит арт инеиз.

– Абас, абас, абасгы хзыкәшәаз, – рхәеит. – Ахшара дахмоуа аамта цахьан, ацыхәтәаны ахшара ихәуз дыңсызхеит, – рхәеит. – Азәыр дшәыхәозар Шәлиман ацқа дшәыхәоит хәа хәхан, хушьталан хәаит, – рхәеит.

Шәлиман ацқа арт ирхәаз дазызыроит. Дтәаны пытрак дхәыцуеит. Дхәыцуа, дхәыцуа, нас ихы доахан, «сан, бааишь сан» ихәан, иан дааигеит.

– Сан, бара аубицьыр, абарт ауаа гәәкқәоуп, – ихәеит. – Акыр аамта хшара дырмоуазаарын, ацыхәтәан ироуз дыңсызхеит, аңсыз роуит, – ихәеит. – Ицаан, Шәлиман ацқа ида хәартә шәымам хәа рархәазаап, исышьталан хара дгьылк аќынтә иааит, ирыңсыхәоузеи? – ихәеит. – Хрыцхраап, – ихәеит.

Иангы длазхәыц-оазхәыцын, лгәы пшааит.

– Седроу, нан, Шәлиман, ирыңсыхәоу, седроу, – лхәеит.

– Са издыруеит арт ирыңсыхәоу, қр. Абыржәы бара уажәала зыңсы тоу иќны ибымхәо ажәа бхәар, уафытәыюсак иќны ибымхәо ажәа бхәар ихәартәхоит, – ихәеит Шәлиман.

Игхәыс дааигхьан, игхәысгы ус леихәеит иан ишлахауаз:

– Баргы уафытәыюса иабымхәо, ибызиамхәо бымаза бхәар, сангы, сыпхагы, шәыцъагы уафы иќны ишәымхәо, саргы уафытәыюсак ифы исымхәазо сымаза, абас абарт ах-ажәак ххәар абарт ирхылтыз аңсыз уаохоит, – ихәеит Шәлиман ацқа. – Абарт гәнахауп, ирыцхауп, хрыцхраап, – ихәеит.

– Ибзиоуп, нан, хрыцхраап нас, – лхәеит иан.

– Саргы сымазажәа схәоит абарт ирыхәозар, – лхәеит игхәысгы.

Ацхәа иан длазцааит.

– Нан, Шәлиман, уара уңхәамбаруп, ухазыноуп, уацхәа сыңсааит, исыхшаз, исаазаз оуп, узеипшроу убоит, ахьыз ду умоуп, амал ду умоуп, ххыртәаланы хумоуп, ак сыгурхом саргы. Аха убас акәзаргы, аминутк уаб ихәәпшра уара уаосхуеит, – лхәеит. – Аминутк уаб инаихәәпшра, исахьа анахәәпшра уара уаосхуеит, уи азы устиуеит, – лхәеит.

Ари иан (Шәлиман ацқа иан) абас анылхәа, ант хәцеи пхәыси ирыхшаз аңсыз астал икәцаны ирыман, абри аңсыз аацыс-цысын, абжа абри ашьапкәа рахь егы ауафы исахьа аашьтнахит.

Аха, уажәышьта Шәлиман игхәыс длазцаауеит.

– Бара, сыпхәыс, бгәы итоуцәкәа хәа, мамзар абарт ауаа рыцхауп, – ихәеит.

– Схаца, уара, уара узакәу уара иудыруеит, ухазыноуп, аха җара даеа хатцак дызбар, ианаҗалбеит, абри Шәлиман иацкыс деиҗхарушь хәа самхаихәаҗшуеит, – лхәеит.

Ари ас анылхәа, ани астол икәыз ант агәақкәа рыҗсыз ауразоуроу иаауаөхеит. Аха ари аҗсы җам макъана, иара итәы иҗәароуп уажәы. Антгыы рышара иҗсы җалозар хәа рыла җраа иҗшуп – хатҗеи гҗхәыси.

– Сара аҗара сымоуп, ашьара сымоуп, акы сазхәауа, акы саргәамҗуа сыҗам, иҗамоу зеггы жәдыруеит. Ак хәгым, амла хәкуам, ахьҗа хәкуам. Быжьыык аҗаөцәа сымоуп, абант аҗаөцәа руазәк аамҗала ионыҗа данысышьтлак, данаауа иҗаацәа сыргәалашәаны җара җәахаҗак иадамзаргы, сыхьзала иаартиуоу хәа схәыцуеит. Абри ачыдаһаз адунеи аҗны уаҗа уаөы исызиамхәо акы салаҗам, – иҗәеит Шәлиман аҗҗа.

Абри абас анихәа, «ии, уу!» иҗәан ани аҗсыз иалҗыз ахәычы дҗатхәлеиуа, дкәаасуа, инагзаны дуаөханы дааҗалеит.

Арт ауаа уаөы ишимбац иҗәыргәеит, рыҗсы рылалеит – ахәычы иаби иани. Ирылшоз ала Шәлиман аҗҗа җабуп хәа наиахәаны, иеихырхәаны, иҗәыргәцәа рхәычы дрыманы рыоныҗа иааит.

292. ХӨЕИШЬЦӘА

җлахәыстак хөык аҗацәа иман. Оны бзиақ кәхдоит хәа иалагеит. Аоны бзиа җартҗеит. Иҗаҗаны ианалга, ргәыларан җлахәыстак дыҗазаарын, дааит.

– Шәыюны иҗашәҗаз иазыжәуазеи, хә-җарак махәык иҗәтәаны ашәа рхәоит, убри шәыюны ионагылазар ихаахон, – иҗәеит.

Амоа иҗәлеит ахөыкгы рыеқәа акәадыр рықәҗаны иаагоит хәа. Хымоак ахәеихагалаз инеит, ауа уа иҗхәеит. Рашәа еиҗбы ашьыжь дөагыланы зык кайтәарҗы абна дахьыылалаз, хәхәык абраанза иөеиуа (напыла исирбеит – Х. С.) ионы ибеит. Аоыра данахәаҗш, абарт ахымоак оба ирныло хынхәуеит, агы ианыло хынхәра иқәым хәа ахәон. Иреицәаз амоа иара аиҗбы данылт, иашьцәа агырт амоа бзиақәа ирниҗеит. Қәаҗтаны дықәнагалт (амоа цәгәа дызнылаз), бнароуп, аоныжәқәа гылоуп. Дышлеиуаз, аладагы аоадагы иоамзо оны хырзаманк днадгылт. Иөы лоуишьтын, аоны аҗхәа адгылт цәҗыашәа иҗан, убра длаиеит икәадыр ичхынҗаны. Аоныҗа ионаз ауаа дәылыҗшын дырбеит.

– Хәи, уанаҗалбеит, ара ииоу, ашьыбжьон адауы даауеит, уифоит, араһь ухаагалап, – рхәеит.

– Моумоу, – иҗәеит.

Ишыҗшуаз адауы дааит ашьыбжьон. Араҗа иқәаҗтазтәыз (иқәызхыз) адауы иакәзаап. Абри аоны хәрак иҗәтәоу аҗак иҗҗа лакәзаап, луаагылымоуп, лхы гҗхәкны, җаҗа дылбаар, адауы дифоит. Иара уахь дызхалом.

Адауи иареи еикәпейт, аха адауы иатқыс дииаит иара, дишьит. [Ари ачкәын адауы данишь, аҗшәмацәа гәырҗан] дхаргалт (ахан), дкәабаны-дшьышыны днаганы дышьтарцеит, уажәышьта илыбаргәызеи лдауы данишь.

[Аишьцәа реитцбы] хымш ракара дыкан уа.

– Хацас устәхуп, – хәа иалхәеит ах иҗа.

– Сара моак сымоуп, сцоит, – [ихәеит].

– Уабацои? – хәа диазцааит.

– Абрагь, абрагь [аҗыҗ аҗы] хә-царак амахә икәтәаны ашәа рхәоит, оны җыцк харгылан, убри азы истахуп, архиагас, – ихәеит.

– Ааи, уа уцар узауам, убри еҗш дгылуп, умцан, – лхәеит.

– Сара сцоит, амәа сыкәуп, сашьеихаб изы быказ сызхынхәуазар, – [ихәеит].

Амоа дыкәылт. Дышнеиуаз, дыроагь қрамтаны дыкәнагалт. Ибеит еита онык аладагьы иламзо, аоадагьы иоамзо. Пыхьеиҗш амзырхаҗы днеин дтәеит. Идәылҗшын дырбеит.

– Уанацәалбеит шьыбжьон дауыкдауеит, уифоит, харгыы уи хҗцәшәаны ауп абра хзыкоу. Ухаагалап [арахь], – рхәеит.

– Моумоу, – ихәеит.

Адауы шьыбжьон дааит, еикәпейт. Адауы иатқыс [ари арҗыс] дииаит, дишьит.

Дхаргалт акәаса ларышьтын (акәаса – ахәарта иаоызоуп). (Излалеиуаз, излалбаауаз, адауы даныкамыз илымбаагәышьыози.) Дыркәабеит-дыршышьыт, дышьтарцеит. Хымш ракара уа дырҗан.

Моакы сыкәлоит анихәа, хацас устәхуп хәа иалхәеит зыкны дыказ ах иҗа.

– Амәа узыкәло иарбан мооу? – [лхәан диазцааит лара].

– Хә-царак махәык икәтәаны ашәа рхәоит, цинак рыцатәоуп, иаазгарц сцоит. Оны бзиақ каҗдан, рхиагас, – ихәеит.

– Ох, уа узлахәартәоузеи? Лара дыпхәызбоуп изтәу урт ацарақәа, лара ләыза лыда дыкам. Убри акара дыбзиоуп. Лыхьшьцәа дауцәоуп, ахәаса-паса ар ыкоуп, амзырха узыкәларым. Урт рәы унеиртә укасцап, аха лара ләы унеир, укахауеит. Убыскақ ацәа хаа лхоуп, – лхәеит. – Рааигәа уаннеилақ, ршыкьбжыы уахап, ианеикәтәалақ унеи, зегьы зегьы хаха-хымш җәәарала ицоит, – лхәеит. – Лара илыхьзуп Аҗаз.

Амоа дыкәлеит [ари арҗыс]. Ааха, дышлеиуаз, рааигәа даннеи, ршыкьыбжыы иахаит. Иеааникылт. Ршыкьыбжыы анааикәтәа, дыроагь амәа дыкәылт дара рахь. Ус, дасу ахьгылаз ицәзаап. Рлақәа иеы иакаран. Иеы ааныжыны, шыапыла иҗынеихеит днарыбжыыс-аарыбжыысуа. Лара лыюны днеит. Дзыюнаиаз акәасқәа, лыюны хьтәуп, ула ецтәырни узахәаҗшуам, амра еиҗш иуҗаҗцоит. Длыюналт аюны, дахьыюнаиаз

акаччарагы агәхьяа имкит, лцәа хаагы агәхьяа имкит. Хә-царак амахә икәтәоуп, ашәа рхәоит, ағина рыцатәоуп лханы. Имацәаз ааимгыхны лнапы иамғеитцеит, ла лтәы иара инапы иамғеитцеит. Ахә-царакгы амахә ишыкәтәаз иаакәхны ддәыкәлеит, ағинагы ишьтәлеит. Хьтәын амахә изыкәтәаз. Иөы акны дааит, дыкәежәылт, ағинагы ыңаны иөы агәчама иныкәтәеит. [Ацарақәа] аччәхәа ашәа рхәо иәааихеит.

Ааиостәи ах ипҗа лҗы дааит. [Диеигәырҗан] даара ачара бзиа изылуит. Ауыха уа дыкан, адыроәены ддәыкәылт ах ипҗагы, лыуаагы иманы.

Амоан ишааиуаз, иашья агәыбжъанытә азлагара дахатәазаап, азы кны дахыцуан дибейт.

– Уара ара уабаказ? – ихәеит.

– Ахак излагара сахатәоуп, – [ихәеит агәыбжъанытә]. Иашья дизымдырзеит.

– Ах дабанхо?

Днарцшны иирбейт.

– Уара убра унеи, – ихәеит.

Уа днеит иөызцәагы иманы. Иахънеиз ачара дара ирзыкайтцеит ах. Ауыха ачара ишахатәаз ари иашья [азлагарахьча] ашә даалагылт.

– Хәи, абни аччиа абна ашә илагылоу абрахь даажәг, – ихәеит [иашья еицбы].

Дааргеит. Даапхъаны дидиртәалт. Ихәы иртан крифеит. Кранифа дгыланы ддәылцит. Ах дихәеит абри узлагарахьча дсыт хәа. Диитцеит.

– Уаха амоа дыкәысцароуп, – ихәеит.

Ддәылтын иашья дицшааит.

– Уара сара уашья соуп, абри атыпҗа иааго уара узоуп дзаазго. Аңара устоит, амоаны уееилахәаны уахдыл, – [ихәеит].

Ддәыкәйтцеит.

Адыроәены амоа икәлеит иөызцәа иманы. Дәырҗа-еыркәашо даарцылт амоан иашья агәыбжъанытә.

– Абри быззазго иоуп, – хәа леихәеит иҗаца.

Рәаархеит. Пәсаза ишьтихыз атыпҗа лҗы дааит. Даара ачара бзиа рзыкалтцеит. Ауыха уа икан. Адыроәены сашьейхаб иахь бызгоит ихәан, лырахәгы-лышәахәгы, лыуаагы иманы амоа дыкәылт.

Ахак ижы дидгылан арацәа зирцоз иашья дибейт.

– Уара уабакоу ара? – хәа диазцааит.

– Абыргь-абыргь [ах] иөы рацәарцаоыс сыкоуп.

– Дабанхо убри ах?

– Абрагь-абрагь дынхоит, – хәа днарцшны иирбейт.

– Уаха убра унеи, убра хәкоуп хәргы, – ихәеит.

Ах иөы инейт. Ар ыкамзи, ах ауыхатәи рыфара айргь хәа илшеит. Ацых агәы еионашахъаны иашья дааит, ани арацәа зырцоз. [Ари] иашья доагылан

абас ачча мыцхәы бзиа дызбоит ихәан, дааган доадиртәалан, акриҗеицеит. Доагылан дцо даналага, «рацәак хара умцан, аоны ааигәа указ, саргы хара имгакәа сгылоит» ихәеит. [Нас] ах убыс иеихәеит абри урацәарцаабы дсыт хәа.

– Уара ари иоыза дуствома, иудырбалаша даәазәы дустап, – ихәеит ах,
– Моумоу, ари иоуп истаху, – [ихәеит].

Доагылан, каиматк мыртцыкәа иашья дибейт.

– Уара судыруама? – диазцааит.

– Моумоу, – ихәеит арацәа зырцоз.

– Уашья соуп, – ихәеит. – Абри апхәызба иаазго уара упхәыс лоуп, апара устоит, уеилахәаны амоан уахдыл.

Амоа дыкәицеит.

Дааин ара дышьталт ауыха иоызцәа ркны. Адырәәны амоа икәылт. Ишааиуаз, ани иашьеихаб амоан даарпылт деикәхаҗса.

– Абри иоуп быззаазго, – хәа леихәеит апхәызба.

Иара ихә-царак амахә икәтәоуп, амахә ажәәа икәуп, аччахәа ашәа рхәоит.

Иашьцәа хәыцын, мшәан, хашья иоуп хәхәсагы аазгаз, хәхгы хәкәитытәыз, аоны хәннеилак, блас икылаагозеи, дахшып рхәеит.

Рымәа апхәа цеицк ыкан, ирбахьан, ацець даара ицаулан. Абни ацеиць акны ианнеи, азба хәкуеит рхәеит иашьцәа.

– Аз сара ишәзаазгап, – ихәеит рашья.

Акәәса даныртәәаланы дларышьтит. Ашаха аурышьтит, акәәсагы, иарггы азы иалахаит. Убри нахыс ацарақәагы ашәахәара иакәыцт. Иеиманы аоны иааит. Ацарақәа ашәа рхәом, рхы ркәны ипшуеит цака, аласба ицьцуа ицәыуеит.

– Ацарақәа шҗаажәгеи? – ирызцааит агәылацәа.

– Абна икан, иаагеит, – рхәеит. Уаха егырзымхәеит.

Абарт ацарақәа зтәыз лцарақәа анылымба, лдоуцәа лыма рышьтра дхылт. Агәақхәа дкылсит ара иашьцәа ркны. Ацарақәа рылахь еикәышьшы амахә икәтәоуп, аҗина цьцьцьцуа ацәыуара иаәуп.

– Апшәмацәа шәаишь ажәак шәасхәоит, – лхәеит. – Абарт ацарақәа ахынтәаажәгаз изеипшра дгылузеи, шәа шәоума иаазгаз? – [хәа дразцааит].

– Цьара иаабан иаагеит, – рхәеит.

Уаха егырзымхәеит.

– Уи аазгаз дтәашәырхагәышьшазаап, аха, аҗина, уара иухьзи? – хәа лыбжы ақәлыргеит.

Аҗина арцәаахәа ихәхәан идәыкәлеит [иара] дахьтахаз [ахь]. Лыр лыма дашьталт. Инеит ацеиць аҗы. Ацеиць илхыкәгылан акәапхәа аеинтанаршәит (аласба) апхәызба данаадгыла.

– Ҳаи, рыцқа, абра акәзаап дахьтаһаз, – лхәеит.

Лара лхаҫа акәаса дтартәаны дларышьтит. Лхаҫа иҫсы ҫазаап, азы дзаагылан аҫина игәйдкыланы. Даатылгеит.

Ағы, абни аҫина акранарталак, иаеҫыҫакны аҫеҫь иҫтанаршәуазаап, убриала акәзаап уигы иҫсы злаҫаз.

Длыманы данааи, аҫарақәагы ашәахәара иалагеит. Иашьҫәа аалыпхәеит.

– Уҫахызар уашьҫәы рәы уаангыл, уҫахызар са сахь уаала, – лхәеит.

Иҫарақәагы, иҫинагы има ла лахь дцеит.

293. КАРМАН-ИҢА ХАҫАН

Карман хәа дыкан азәы, ғычра-қәычра дцалон. Ашықәсныкәа дныкәон, арахә гҫәаны иааицон. Иқыҫаҫы данааилоз ирзишон акакала, ҫба-ҫбала. Пҫхәыс даага [хәа] иархәеит. Иқыҫа хәыҫгы дугы Карман дымсит хәа иныкәуан. Пҫхәыс дааигеит. Жәыхә мыш ракара иҫхәыс ләы дыкан, [нас] ғычра дцеит. Дахьҫаз дҫахеит. Изыҫшит, изыҫшит, аха данырымба, иҫсхәы руит. Иара даныҫсы иҫхәыс лыбао лтәымкәа дынхеит. Аҫа длыхшеит. Мшызха изхауа, цхызха изхауа, дарпҫсхеит, Хәсан ихьзырҫеит. Деьжәлан дныкәон.

[Өнак] пҫхәыск азы шаалгоз лыпҫал камчыла дласын, иҫеит.

– Карман бзиахә иҫахарҫа еилукаар еиҫа еиҫымзи, сыпҫал пүеыр аҫкыс, – лхәеит [аҫхәыс дгәаан].

Иан ләы дааит.

– Саб иҫахашьа сабхәароуп, – ихәеит.

– Изуҫәыззозеи, ғычра абас дахьҫаз дҫахеит, дмааит, – [лхәеит иан].

– Смыюныфа ҫаҫа, сан, уаҫәы амәа сықәлоит, – [ихәеит].

Имыюныфа ҫалҫеит ауыха, ианаша амәа дықәылт. Уахылагы еынлагы, ехьа-ехьшәны рыбжьара амәа дықәын арашь дақәтәаны. Цлахәысҫақ иҫҫаса имҫыҫраҫаны, абырқхәа аҫаҫын дахо-еыла днеиуан. Ари дыоын дишьҫалт, аха пхьака дҫаҫыпхьаза ирыбжьаҫ рыбжьоуп. Ауа ихәлеит, бнарак аҫы дааеьжәҫит аҫлахәысҫа, уа дихьзеит. Аҫкәын афатә наган аҫлахәысҫа имҫеиҫеит, иаргы зымәа ихәы днахатәеит. Ауа аҫлахәысҫа егымфеит. Ашьжьымҫан аҫкәын аеқәа икәадырын, аҫлахәысҫа деьжәиҫеит. Иара деьжәлаанза аҫлахәысҫа ирыбжьаҫ рыбжьаны днеихьан.

Аены хәлаанза дыюуа дишьҫан аҫкәын, егы аҫаҫын абырқхәа дахо дцон. Адырәаухагы убыс бнак аҫы дааеьжәҫын, аҫлахәысҫа иеы дшадгылаз, аҫкәынгы днаидгылт. Аеқәа ркәадыр[қәа] рықәхны иауижьит,

амыюныф аацәыриган иххны имцеитцеит. Дахәацшит, аха имфеит. Адыроаеынгы убыс иныкәон. Ахаха рзы ацлаҳәыста дааеыжәцын иеы дшадгылаз ацкәынгы дихьзеит. Аеқәа акәадыр аарықәхны иауижыит, имьюныфа аацәыриган ихыхны иагъа инықәйтцеит.

– Карман дыгсиижьтеи ыза дышныкәсымго хәа тоубас исыман, уажәра цәгъахааит, стәуба еилоугеит, – ихәан акрифеит.

Акрыфаны ианыоагыла, Карман-ица Хасан соуп ихәеит ацкәын. Иебадырт, игәыдибакылт, ихыдибакылт.

– Уара узустә? – ихәан [ацкәын] ацлаҳәыста диазцааит.

– Бжеқәа-бжашла соуп, – ихәеит [ацлаҳәыста].

Амоа иқәылт, ахы уажәышьта еидгыланы еицәажәон. Ишеицыз шықәсыбжаныкәа иныкәеит.

– Уажәышьта арахе пахцәап, – ихәеит Бжеқәа-бжашла. З-дук иаваланы ицон арахе. Хасан имуит, ара оаатроуп ихәеит. Шықәсныкәа иныкәеит, ацқа ахъыз, аихатә гәашә ахъәаз апынцан иеит.

– Апъахе уара иумаз уахарнахыс, ашьтахъхәы са исымаз, – ихәеит Бжеқәа-бжашла.

Ауыха уа иадгылт. Атаххәа еыхәцәыла абри агәара дласын, ипижәеит Хасан. Икыакъаза ишаанза ацқа арахе ақәсра иафын. Ашьжымтан арахе рцыхәа пыртәеит, агәашәгы адырkit.

– Уара амоа уқәыл абарт еизахцаз арахе уманы, [сара] абри ацқа ашьапафәы стәоит, – ихәеит Хасан.

Амоа дықәылт Бжеқәа-бжашла.

Хәеишьцәа адоуцәа иртәызаап абри арахе. Реихабы аеқәа гәеитарц дааит, аеқәа ағаны ибеит адәы иахыкәыз.

– Хара хазмыргылоз Карман иакәын, уи дтахархахъеит, ица Хасан дгыларц дыкан, аха аранза дааиртә дышәхьоума? – ихәеит.

– Сагышәит, сагыгылт, – ихәеит Хасан.

Адауажә ирашь иелалироын, ацқа дладтәалан, «аәаарха, Хасан, ахысра уара иутәуп» ихәеит.

– Моумоу, уацшәымоуп, уара ухыс ихәеит Хасан.

– Хьызраргара иааз уара оуп, уара ухыс, – ихәеит адауы.

Хасан длатәан дхыст. Адауы дишьит. Адауы ирашь ахъәахәаз иман дааин ирашь инадфәеихәалеит.

Иишьыз иашъеицбы шыбжьон дааит.

– Хаи, хара хазмыргылоз Карман иакәын, Карман ица дгыларц дыкан, аха абранза даартә дышәхьома? – ихәеит.

– Сагыгылт, сагышәхъеит, – [ихәеит] Хасан.

– Хасан, аәаарха! – [ихәеит адауы].

Афынаирхеит. Адауы длеит. Ирашь аагиртлан [егьырт] ирашькәа ахъәахәаз иааганы ирыдфәеихәалт. Ашьыбжышьтахъ иашъцәа анимба, дааит [адауцәа] рашъеицбы.

– Карман сара дтасырхахъан, – [иҳәеит].

Хасан ихәа ағылаирхеит. Адауы иуатәа җыхаа илеицреицеит. Адауы аҗааирхеит. Хасан иуатәа җыхаа илеицреицеит. Хасан ағылаирхеит, адауы имахәар җыхаа илеицреицеит. Адауы ағылаирхан, Хасан имахәар җыхаа илеицреицеит.

Адауы убыс ихәеит:

– Уареи сареи хайбарҗсуеит, иугаз умаз.

Хасан имуит.

– Моумоу, урашь аҗәра ақәыршәны исзаати.

Адауы имуит. Ауыха ус инхеит. Ианша, адауы ирашь аҗәра ақәыршәны Хасан иахь иааишьтит.

Хасан инапы феиҳәеит, ишьапы феиҳәеит ицанапыкла. Ицашьяпыки ицанапыки рыла дөйжөлеит. Афырхәа иҗааихеит ирашькәа иаҗцаны. Бжеқәа-бжашлеи иареи җаса иахьеиниаз дааит. Дышьөйжөыз инапгы, ишьапгы җахъан. Иааин арахе ршеит. Аҗхәахә Хасан игеит, ашьтахьхөы Бжеқәа-бжашла игеит.

Бжеқәа-бжашла җа заҗөык диман, Хасан димазарҗ итахеит, аха изиамхәеит. Ддәықәлеит Хасан. Изымычдаит Бжеқәа-бжашла.

– Иуасхәо убри ауп, җах дсымоуп, дустарҗ сҗахуп, җкөынас устахуп, аха ебыҳәашья хзыкамҗеит.

– Ибзиоуп, – ихәеит Хасан.

Маҗырбагас оыноажәи жәаба өы иитеит, арашькәа өба иитеит. Амөа икөылт. Бжеқәа-бжашла аҗхәара җиҗеит, имөагы иирбеит. Иааит рьюныка. Хасан арахе рьзшара далагеит иуаажәлар, иаб иеипш. Бжеқәа-бжашлеи иареи ирыбжарҗаз аҗхәара иҗәахыст игәаламшәазакәа. Ажәлар җхөыс даага хәа аниархәа ауп ианигәалашәа Бжеқәа-бжашлеи иареи ебырхәаз. Уаа шәөык шытихын Хасан, Бжеқәа-бжашла иахь амөа дықөылт. Иуасарҗыҗ ағы инеит, хыҗәцараха икан. Уа штыҗыз ангәарҗа, аҗма ртыҗ ахь иҗеит. Уаҗ хыҗәцараха икан, аха иштыҗыз ангәарҗа, ажә ртыҗ ағы инеит. Ианнеи, ажә-җөыркөеи аҗәкөеи рго ирбеит. Икөузеи хәа иҗааит.

– Бжеқәа-бжашла [иҗа] аҗак иҗа дылхадырҗөеит, уаха чароуп, – [рхәеит].

– Бжеқәа-бжашла дысзаажәга, – ихәеит Хасан.

Дизааргеит. Даниба, уауау, Хасан уаума, уҗсыз җыысшьан, ихәан, дгөыдикылт, дхыдикылт.

– Уажөышьта иуура удыруоу, Хасан! Сыҗа дустөит, хаҗарыла дга, – [иҳәеит Бжеқәа-бжашла].

Иөызҗәа рышьтахька идәықәлеит Хасан. Иара даагылт. Бжеқәа-бжашла убыс ихәеит:

– Сыҗа ахан абарҗағы азҗабҗәа лыдгыланы длеиөеиуа икасҗап, хаҗарыла дга.

Бжеқәа-бжашла дхынхәит ачарахь. Ацых агәәфы инеиуаны дөйжәлт Хасан. Аштә агәашә ағы данааи, икамчы икәеит, иөы [ағынца] ағысың икылкыоз маңысрахәит, анцәа улыгҭа хәт рхәеит арт. Ахан даадыххылан, Бжеқәа-бжашла ипҭа лымахцәы данкны даарылҭааны дцеит. Иөызцәа дрыхъеит. Саргы срықәшәан убра хәаит, зеицштам чарамзи. Исыхкәаз ануцароуп.

Уа сааит ачарағы, аоы самшьзацыт, убра сынхәит ауыха. Пылгыдык аасдырkit, цьамк азна атәангы аасдырkit. Спылгыдыкны саацхауа, атәангы сахәо сшааиуаз, Екәба хәа азәы дааспылт. Слықәцәырын, илапш цәгъазу здырхуада, скахәит. Апылгыдык сымпыцкыан ишьапы иақәшәеит. Абыржәгы дцыркыуа адәы дықәуп. Мцу цыушьома, уаала дусырбоит. Ани стәан-цям снахәо сшаауаз, Едгәац ипҭхәыс дыоны дааспылан, сылыкәцәырын, аҭахмадажәуаха сылымшеит, сынхәаит. Сцям лхыцкәа иҭацеит, лхы хәыц ықәзамкәа иаакәнахит, уҭахызар дусырбап, ара ааигәа дыкоуп.

294. АШӘАРЫЦАӘ

Ашәарыцаә амаҭапшь ипылт амәан. Лабашьяла днасын, ахы аакылицәеит, инаршәны бардк инықәиршәит. Аҭста дахьҭаз ианиқәхәла, цлак амцан амца еикәцәаны длатәеит иуапа каршәны. Дыцәеит. Дшыцәаз агәылшьап икәшеит, ахи ацыхәеи леилажыны. Ашьыжымҭан данаапш, агәылшьап аеикәыршәны имцагь иаргы ҭакны икажыуп. Ишәақь даахәит дхысырц.

– Ушәақь сара исыхәартам, сахьцо усыцца, – ахәеит [агәылшьап].

Ахық, аеааицнахын, аҭхьа длагылт. Даманы бахәык еимкыаны иахьыказ инабжысын, цәка инҭалеит. Рааигәарацкәа онык гылан.

– Абри аонағы унеи, саргы убра сыкоуп, – ахәан, агәылшьап наиаюсын ицеит.

Арҭыс еикәакы икаба ахәынцәра ҭыртло амзырхәғы дышгылаз днаидгылт.

– Бзиала уаабәит, – ихәеит арҭыс еикәа.

– Хәлыбзиа, – ихәеит ашәарыцаә.

– Уааи арахь, – ихәан, амацурҭахь днеигәит.

Акәасқьахы даныпшы, ауаа цоит, иаауеит акатахәа.

– Уара закәызеи ауаа абра акатахәа ицоит, иаауеит, икоузеи? – [дцәаит ашәарыцаә].

– Иаха иукәшәны ииаз са сакәын, – ихәеит, – агәылшьап цәа зхарҭаны. Амаҭапшь зхы кылцәаны алабашья иахарҭаны абард иқәуршәыз сашьейцбы

иауп. Абна дышьтоуп, ихы ашьа цоит, иахзынкылом, ажелар ибара иаауеит, ицоит. Уаала хңеип уахь.

Диманы аоны данааюнала, иан акөыкөухәа дыхәхәеит сжыы зфаз дабаажөгеи лхәан.

Аршьынк аура аҗаны ашәарыцао алаба изыкарцеит абри хаанза ахәшә изыгшаа хәа. Уи иакәнагахашаз, ианаалашаз аихатә еимаа изизахит.

– Улабашьеи уеимааи хаанза уныкәала, ушҗакәымшәари ахәшә, – ихәеит арҗыс еикәа.

Ари хәшөыс имаз уи акәзаап: аҗхәыс лхаҗа ичыдарахаз хаҗа дызкымсыҗ лкыкахш. Уи агәаҗага амаҗәаз ииҗеит. Амаҗәаз дкылыпшыны аҗхәыс длыхәаҗшыр, зегы ибон. Амоа дықәылт. Уа дңеиуеит, уа дңеиуеит, имаҗәаз ала акыкахш змоу ахәсақәа дрыхәаҗшуеит. Азәы дыздибало, оыҗьа здибало, хөык здибало убап, деимдо дҗагәышьоит. Еимаагы абжараҗны инеит, илабашьагы абжараҗы илеит, аха дҗоит дышҗаҗ. Дхынхәит, сңеианза сеимаагы, слабашьагы хоит ихәан.

Дшааиуаз оны қәахьыжәк гылоуп, амла дакын дңеит.

– Ааи, амла сакуеит, акрысәаҗа, – хәа леихәеит, аха аҗхәыс бааҗсык лоуп.

– Иараби абри акыкахш лымоуп, – ихәан, амаҗәаз дкылыпшыны длыхәаҗшит. Амыстхәага лыдибалеит лхаҗа ичыдарахаз.

– Абас амоа сықәуп, уыск аҗыхәала, акыкахш сашьтоуп, мыстхәагак быдызбалеит бхаҗа ичыдахаз, абри амыстхәага закәызеи? – ихәеит.

– Санҗынхадаз, абыстә шысхәоз, қкәынак дсымандаз хәа сгәы иҗашәеит, амыстхәага рыхәхәа стәартә сасит, убри ауп исыдубало, – лхәеит. – Скыкахш хәшәуп сара, – лхәеит.

Зыгмаҗәазк азна илҗеит. Иааганы алабашьа заахаз ихы алаҗиззәааит. Дыбзиахеит.

295. АҢКӨЫН ҢЫНХАДА ИЛАКӨ

Хәөык аҗаҗәа иман җлахәыстәк. Раб мәылхра абнахь дҗеит. Хәычык амшәкәан дылахәаны ақды дшықәыз дкыиуа ибжыы иахәит. Даашьҗихын, диман аоны дааит.

– Уанаҗьалбеит, хәөык ауаа саазахьан, сыҗсы аҗы сңеихьеит, дааумгандаз, – лхәеит [ипхәыс].

– Мәык хзааимго дхаазар, – ихәеит [аҗлахәыста].

Драазеит, ддухеит. Мышкы ашьжымҗан дзаазаз доагылан, дсымҗкар схәартәм ихәан, дигҗеит. Ипхәысгы доагылан длыгҗеит. Ари иахьа, ари уаҗәы, убыс. Иҗсы аҗы даннеи, имаҗәақәа ааишәҗаны, моа дук даныланы

ддәықәлеит. Дышнеиуаз, быжь-оык абрагыцәа иқәшәеит. Длышьтагәа дыркын, дрыпкеит. Аупәахәа леиәтаца дларапырцеит. Бна цәгьак ағы аоны рызгылазаап дара абрагыцәа. Убра аоны ианнеи, даагдыртлан доурышьтит абыста уны иахәтаца хәа. Абыста иун дырзыпшит, дырзыпшит, аха имааит. Ахәымбыеа абыста книхит иантәоа. Абыжьоыкгы рхәы ачуан итацаны икнеихаит. Ианыхшәашәа ашьтахь зныкыр абрагыцәа ааит.

– Уара, хбыста умуеи, крахәоумцои? – рхәеит.

Ачуан аакнихын, аишәа иқәйтцеит рбыста, ихшәашәеит. Длышьтагәа дыркын дрыпкеит.

Адырәаеынгы абыста иуит. Имааит, абыста книмхит. Адырәаеынза икнахан, итәәеит, икыноәлеит. Иаатихын, рхәы анцаны ицәахит, иара какал хәычык икит. Адырәаены иааит [апшәмацәа]. Рхәы аацәыригеит, аха ихшәашәахьан. Дышьтагәа дыркын, дрыпкеит. Ауыха цьара хдоит хәа амәа иқәлеит абрагыцәа.

– Аах, абарт срыпкоит, – ихәан, амәа рзикит лаба гдыла. Амәан даарылагыжьын рабцар рыцәганы аоны иманы дааит. Адырәаены инасыцеиқәтәаха, имидә-гәидаха абцарда иааит. Абрагыцәа рашьейхаб абри хзызуз абри иоуп ихәеит.

– Ааи, уи иакәзартә, – рхәеит.

Нышәынтрак рааигәа икәзаап, уи ааигәа уаоы дзымнеиуазаарын уахынла.

– Убра анышәынтрағы хәкоуп, ххәы наг хәа иасхәоит, хара хәааоп, иара иакәзар жәбап, – ихәеит [рашьейхаб].

Ишахаоаз рхәы иман дцеит. Асаара, абжьоык рхәы зныз, анышәынтра инықәиргылт, иаргы уа дтәоуп. Дыштәаз цтхәак аахылт. Иааилакәымпылын ибылга-былгәо ағынанахеит иара иахь. Дәацкьан, иқәхарц агагмызт, напыла днагәтасын гьалк интеитцеит абри апстхәа. Камчык акарахәа анышәынтра агәы инықәшәеит. Акамчы аақәихын илеимгытпреитцеит. Абыста, рхәы инеигаз, ґахрацыпхьаза абри сабацс апсцәа ишәауааит хәа анышәынтра инықәйтца-аақәитцеит. Иґааихан аоны дааит [ант абрагыцәа-апшәмацәа] рагхьа. Ишьтахь дара ааит.

– Ааи, шәара уажәгы ихашәымцои, ари иоуп хәа шәасымхәази? – [ихәеит рашьейхаб] иара данындәылт.

Ихарцеит шьта. Дтәдырхарц ртаххеит. Реихабы иеирчмазаоит.

– Хра-оыцак ағы зыхьк ыкоуп, убрицәыцак азна азы анысымжә сыпсуеит, – ихәеит.

Ачкәын иархәеит абри азы ааумгар дыцсуеит хәа. Длеит азыхь ағы. Азыхь иаатишьит иацәца. Убри аамтазы хәхә цакьак алыырны ағыланахеит иқәхарцы. Ианааихала, напыла днагәтасын, алаґа интеитцеит. Акарахәа азыхь кәмаанк лыхшәалт. Акәмаан ааихын дахәапшын, аоыза иарадакам, иманы данааи, азы иитеит ачымазаоы. Азы ааигеит рхәеит.

Анышөйттракынғы азыхь ақынғы акака шиауа рдыруеит, изакөу рыздырам. Рааигөа қалақ хөычык ықан. Ақалақ ағы инеин ачазөы иацөажөеит абри ацкөын дузаахашьтуеит, идумбалац акы идубалозар, сара истөуп хөа дкыхөа иархөеит. Иааин ақалақ ахь уца хөа жөа маатк иртеит, чакгы ыф, угөы неитцых-ааитцых рхөеит.

Длеиөеиуа ақалақ хамтақгы далан, нас ани ачарзөы иөы днеин акрыөөатца хөа иеихөеит. Акризцөыригеит ачазөы, арыжөтө ааганы иқөиргылеит. Акөмаан аацөыриган илықөиргылт ари ацкөын. Акөмаан аниба ачазөы, ари сара истөуп ихөеит, ацкөын са истөуп ихөеит. Еимаркит. Ахылацшөы дааргеит. Ахылацшөы убыс иакөитцеит: абри аөыза аазго итөуп ихөеит.

Ачазөы дызлахөартазыз, са иаазгоит ихөеит ани ацкөын. Ддөыкөлеит абри аөыза ааигарц, дцшаауа. Гаөак даваланы дцоит, цароуп дызөу, ныкөароуп. Дышлеиуаз, қытак далалеит, зегы еибартцөыуоит. Тақөажөык лөы днеит ауа, амыткөмацшь лхөоит, азузухөа дқаауа, ахырзаман.

– Нан, бзырцөыуази? – [ихөан длазцааит].

– Сзырцөыуа убри ауп, ца зацөык дсыман, уацөы ашьжөымтан гөылшьапк тыцны иаауеит, дартоит. Ахак ипца – убригь дартоит, нас хымш азы аагара хөкөитхоит, – [лхөеит атакөажө].

Ақыр-қырхөа дыччеит ари ацкөын.

– Уи ағыаурым, амла сакит, акрыөөатца, – ихөеит.

– Уара крыөөастцома, сыцкөын зацө сызхөөпшуа уацөы агөылшьап дафөте?!

– Уи уацөы исшьуеит, бымшөан, уи ацкыс кыр сызуы сара.

Дгылан атакөажө акрылуит. Ииарта кацаны дышьталцеит ауыха. Асас даныцөа, атакөажө ацөыуара деиталагеит, сасы хагак акы ихөеит хөа сыцкөын уацөы агөылшьап дафөит хөа.

Ашьжөымтан атакөажө акрыөөатца хөа леихөеит, аха илымуит. Иара дгылан крифөит. Нас ани агаөахь лцагы дрыма идөыкөлеит, агөылшьап ахьаауа. Ах ипцагы днаргеит еибартцөыуа, еибархьуа. Ацкөын рацхьа дгылоуп ахырзаман хөа, шөымшөан, шөзырцөыуази хөа реихөоит.

Ишыцшуаз, агөылшьап амшын ихыланы аөаанахеит. Ишааиуаз амшын ахы аатнархөөөеит. Ацаса (асаса!) өөимнахөөеит. Ацкөын дахьгылаз икамчы имака иаамихын, ирыхха атаххөа ахы дласит. Быжьра-быжьцөа ицеит агөылшьап. Чабрак амшын иаахшөалт. Дынцалан ачабра амшын иааихын, ицьыба интецеит.

Ахьх, агөылшьапгы ыцабеит, ацкөынгы дышьтырхит ажөлар, дрыманы ах икны иааит. Даара пату икөырцеит, ацара уахтоит, арахө уахтоит хөа иалагеит.

– Арахөгы сцахым, ашөахөгы сцахым, – көмаанк аацөыриган, – абри аөыза сзышөыцшаа, – ихөеит.

Аөыза рзымцшааит.

Дыроагыых имоа дықөйлт иара. Агаға даваланы дышнеиуаз оны бзиақ ибеит. Аюны акны днеит, ашө аркыуп, хоык азғабцөа аонуцқа ицөажөит. Азөк убыс лхөеит:

– Банацьалбеит, ссирк сыхьит, – лхөеит.

– Ибыхьзеи? – рхөеит егырт.

– Абрагь-абрагь анышөынтрафы инеиуаз сара дыстөхон, чкөынак днеин дахаөеит, дыкны дызгоит хөа ағстхөа сеалакны сышлеиуаз, ачкөын дласыгөтасын, ғалк сынтеитөит, сқамчы сымпытшөаны анышөынтра агөы икөшөеит.

– Унан, бара боума, сара соуп ассир зыхь, – лхөеит уи лахөшьейтцбы.

– Шьха-оыцдак афы зыхьк ықан, азыхь сара истөын, азыхь афы чкөынак днеин атөца аатишьит. Цақьатцас оеықатцаны ачкөын дыскуеит хөа сышлеиуаз, напыла дласыгөтасын, бахөык афы сыбгеитөит. Сыкөмаан бзиахө сымпытшөан, азы изаашөалеит.

– Унан, бара боума, ассир зыхь сара соуп, – лхөеит реитцбы. – Гағак афы пшьба-хөба хабла стөын, агөылшьап цөа схы итарцаны снейны оыцьа-оыцьа згон хымш рахь знык. Өнак оыцьа згарц сышнеиуаз, агаға схы аатсырхөхөеит, қамчыла азөы атаххөа дласысын, быжьра-быжьцөа сөеит. Счабра бзиа амшын исцөыхшөалт, ачкөын игеит.

[Убри аамтазы иара ачкөын] ашө аартны даафналт. Ақамчгы, акөмаангы, ачабрагы аацөыригеит. Акөукөухөа азғабцөа еибархөхөеит, ианырба.

Уажөышьта хацас дышьтырхырц иақөыркит.

– Уи акөым, сара уск сашьтоуп, даөақы сааннакыло сықам, – ихөеит [иара].

– Иутахузеи? – [хөа азғабцөа иазцааит].

– Абри акөмаан аоыза стөхуп.

Өаңарак длөюналгалт агөыбжьанытө. Иитөахыз көмаанла итөын.

– Шақа утаху га, – лхөеит.

Иитөахыз акөмаан аалымыхын шьта сдөықөлоит анихөа, аитцбы лчабра нкалыршөын, аоыцьагь нықөгылт. Ишнықөгылаз, иахьнейша инеит. Иус акны днеит акөмаанкөа иманы. Иус далгеит. Ачабра нкадыршөит аоыцьагь [иара] дзааз иабраа ркны ахьзала. Уа икалеит. Ақсшөа ралхөеит уа даара мыцхөы (ицьыз агхөызба).

– Абас дшөымгхөзар, абас дышөмаазозар, абри еипш адгьыл афы дқаломызт, – лхөеит.

Еиманы лара лөюны иааит. Пқөысс дааихөеит. Ачара руит, аха даара ируит ачара.

Ох, уи аоыза ачара збахьада, иқамлазац. Аоыжөра, азыжөра, акөашара, атарчеи. Ауыха шақа скөашаз уара иалудыраауазе? Ачара мацк ианааихсыгь, саргы сымөа харан, сдөықөлеит. Смыюныфа сыртан сөаасхагөышьейт арахь сқанчалеиуа.

296. ПҰХЫЗ БЗИА УБААИТ

Цлаҳәыстақ дықан ышә шықәса зхыцуаз. Ипхәыстығы ышә шықәса лхыцуан. Хшара лцәа даламшәацыт, аха ашьтаһь ипхәыс дымгәадухан, җа длоуит. Мшызҗа изҗауа, ишықәс цаанза дыхбыцхеит. Ацлаҳәыста амхы изылан, аашьарақәа ирфо иалагеит. Шәақыжәк ипшаан еҗеитцеит уаха мхыцапшьара сцоит хәа. Абри ахәыҗғы сара суццоит ихәеит. Каи ихәеит иаб. Имуйт ахәычы, диццеит.

Ауыха амхы иалатәан, аупыжә лаикәцаны ахәычы дирцәеит ақалафы. Ашьжымтан ианша, ахәычы дааирфыхеит.

– Иаха пхызк збан, – ихәеит ахәычы.

– Исоумхәо, баба!

– Уара моу ах иасхәом, – ихәеит.

Рәаархан аоны иааирц агрыгымкәа, иаха пхыз иубаз сахә, баба, ихәеит еиҗа иаб.

– Уара моу ах иасхәом хәа уасымхәе, – ихәеит иҗа.

Ахәычы длышьтагәа дикын, диҗкеит. Ахәычы ихы ахьхаз ддәыкәлеит аоныка дмааикәа. Уара дуба, сара дызба, иаха пхызк збан ихәоит. Ихәхә хәа аниархәалак (ипыло), шәара моу ах иасхәом ихәоит.

Ус ахак икны длеит. Ах икны даннарга, иаха пхызк збан ихәеит.

– Исахә, – ихәеит ах.

– Уара моу ах иасхәом.

– Кох, сара соуп ах, сара исоумхәозар изоухәода?

– Ах[гы] иасхәом.

– Дташәк! – ихәан, днаган дтаркит.

Адырәаены дтырган дааргеит ах икны.

– Иаха пхызк збеит, – ихәеит дырәагыых иара аҗкәын.

– Исахә, – ихәеит ах.

– Уара моу ах иасхәом.

Ашьра икәырцеит аҗкәын. Ианихәапш, ашьратәкәа рзымгәагыт, дрыцхаршьеит ах иусхәацәа. Анышәцаулары ижны, убра аҗеит тартәаны дтаркит шәы амтазакәа.

Ах пҗа зацәык диман. Луатах афы инаганы крылфартон, уаха адәы дықәдырпшуамызт. Ауыха дәагылан иәааихеит аҗкәын. Абаа ашә аатит. Ах ипҗа дахьиаз длыоналеит, лхәы илзааргаз (илцәынхаз) днахатәан изхара ифеит. [Нас] дындәылтын итәартаһь дцеит. Адырәауха деитанеит ах ипҗа дахьышьтаз, изхара ифеит. Ах ипҗа дшыцәаз деиҗацеит дырәагыых. Ах ипҗа иацуыха аахыс дыпжәазо далагеит хәа ажәас икарцеит аматцуәа. Лан илаҳаит.

– Банацәалбеит, иацуыха аахыс быпжәазо балагеит хәа саҳаит, ибыхьзе? – [лхәан лан дцааит].

- Моумоу, сыкрыфашья сыкрыфашьюуп, – лхәеит [лара].
 Адырхауха ах ипҗа лхәы дахаөеит дмыцәакәа.
 Ачкәын дааоналан, лхәы днадтәалан ифеит, доагылан итәартахь дцеит.
 [Убас] есуаха дааны лхәы ифон.
 – Схәы иаццаны икашәцала, – хәа ралхәеит амацуцәа.
 Ус, ус дшыказ, даәа ах дук дыказаап.
 – Ахцәа рыбжьара ө-хыбаоык еисуеит, убырт еикәүкроуп, мамзар уахра уамсхуеит хәа абри ах иеы уаю дааишьтит. Еимырдеит аәхәара. Ауыха лхы кны дыштәаз ани ачкәын гәықәха дааоналт.
 – Ах дук дыкоуп, ө-хыбаоык еисуеит, саб еикәимкыр иахра имырхуеит,
 – лхәеит.
 – Иабхәара бдыруоу баб уаха? Убарт аө-хыбаоык анеисуа хәса, хацәа унапацака икоу зеггы уманы унеины, абарт зеисуа абри азоума хәа иуәшәалак хәала, акы иакәшәар бзиоуп, – иахә ихәеит.
 Инапацака иказ хәсеи хацәеи зеггы иманы днеит иахьейбырхәаз адгыл афьы. Ашьжымтан ачкәын доагылан аҗхәызба дахьышьтаз дааит.
 – Баб дцама инапацака иказ иманы? – хәа длазцааит.
 – Аиеи, – лхәеит.
 – Иараби амацәа сывам амзар сарггы сцон, – ихәеит.
 Амацәа аалырхиет.
 – Аеи акәадыри сҗахуп, – ихәеит.
 – Аеи акәадыри ыкам, зеггы уахь иргеит, ишпазури? – лхәеит.
 – Моумоу, икоуп аеи акәадыри, – [ихәеит иара].
 Ари аеы хәа дызәу ах ибжам ө-уыра мишәанк такны иман, уи акәзаап.
 Ах акәадырггы азыкатан иман уи. Иаадөылиган, аеы ирыцқан, акәадыр ақәйтцеит, доақәтәеит иеилахәаны.
 Ө-хыбаоык ахьейсуаз иадеизалан иахьтәаз дынкылкьеит. Ахцәа изфьыртырц иакәыркит, ирзымгәыҗит. Сара сеипш цлахәыстак дахьтәаз ибжы иргеит. Аеыуаоы дааеыжәцит цла шәшьырак афьы. Ахцәа иазцаарц иакәыркит абри цакала иныкәо уаюу хәа, хыхь ала иныкәо уаюу хәа. Ацлахәыста дрышьтит, зыбжы зыргаз. Днеит ачкәын дахьейжәцыз.
 – Дад, [уара] хыхьла иныкәо уаюу, цакала иныкәо уаюу? – хәа дизцааит.
 – Моумоу, цакала иныкәо уаюуп сара, – [ихәеит ачкәын].
 Даахынхәын дааит ацлахәыста ахцәа ахьтәаз. Иуеихәази хәа изцааит.
 – Цакала иныкәо уаюуп хәа сеихәеит, – [ихәеит].
 Ахцәа аоыцьяггы гыланы инеит ачкәын икны, ацлахәыстаггы дрыма.
 – Ус хәычык хамоуп, хус афьы ухалатәаны ухалазырөырц хухәоит, – хәа иархәеит.
 Ачкәын дрыманы аус ахьрымаз иаины итәеит. Аоухьбаоык анышөынтра ицыцны афьыгә-сыгәхәа иеисуеит, рыхқәа еиныркьоит.
 – Абарт еикәкы, иузеикәымкыр, уахра уцөызгоит, – ихәеит нактәирахьтәи ах.

– Арт ззеисуа абри азоума? – хәа ииабалак ахәара дәғгәышыоуп арирахьтәи ах.

Ари ачкәын абарт ззеисуа азы ажәәкәак хәухәандаз хәа иархәеит.

– Ажәа уасхәоит, аха абрирахьтәи ах (зыкны дыказ) излаишәырхәозе?

– Уара [уй] инапацакатәизар ихархәоит, – [рхәеит].

– Ажәәкәак шәасхәап иахәозар. Абарт аоыбаоык еишыцәоуп, еихәби еицби роуп. Аихәбы пхәыс дааигеит, пакдиоуит (дыпсаанза), ашьтахь иара дыпсит. Иара даныпсы ипхәыс иашьейцбы дигеит. – Убри аамтазы аохьбаоык еисырц ишааиуаз реаныркылт. – (Оыцья хшара лоуит, апхәцәа. Ус ларгыы дыпсит, иаргыы дыпсит, апхәцәагыы агьыи ичкәынгыы псит. Ианыпсы, нарцәы деимаркит абри апхәыс аишыцәа. Аусхәәцәа рәы инаргеит рус нарцәы. Ирзымызбеит аихәбы динаалозу, аицбы динаалозу. Нарцәынтәи аарцәы иаарышьтит, рус аарцәы ишәызба хәа. Убри азоуп арт ззеисуа, – [ихәеит ачкәын].

Аусхәәцәа итәаз азбара иалагеит. Ирызбеит аихәбы инаалоит хәа. Аицбы ихы кәымпыл-кәымпылуа аеынтанаршәит анышәынтра. Аихәбы ихы ус ишыказ иаанхеит. Агыи еимаркуаз апхәыс лхы рыгәтаны ишьтазаап, аихәбы ихы неин абни ахьбао ишьтаз иацәхасуа афьинанахан, анышәынтра интанаршәит.

Дюагылт ачкәын. Уабацои хәа изцааит ахцәа.

– Икалозар уахзаагыл, хәыцьягь хәпхәцәа азәазәа уахтоит, – хәа [иархәеит].

– Ибзиоуп, – ихәеит.

Рыпхәцәа иртеит. Иара убра анышәынтракәа ршаракныцәкья аоны издыргылт. Аура иалагеит ачара. Аха макьяна икашәымтдан сара фәтахаык сымоуп шыкәсыктаанза чара шызмурахәа [ихәеит ачкәын].

Ишыкәс анцы, аңа длыхшеит ах ду ипхәа. Иапхәа тпак ашәшьырафьы ауархал кадыршәын, длеин дыкәеит иара. Ихәса азәы ахахыы дтәеит, азәк ишьапахыы дтәеит, ихәычы игәы дыкәхәмаруа дикуп.

– Иаха пхызк збан, – ихәеит.

– Пхыз бзиа убааит, ихәхә, – хәа иархәеит ахәсақәа.

Арцәаа хәа дыхәхәан дыцкәеит, адәы даакәхеит дпәпашькха, убыскак даргәырғьейт. Паса даныхәычыз амхахыы пхызс ибазаап оыцья ахцәа рыпхәцәа пхәысс иманы, ихәычы игәы дыкәхәмаруа, аха азәы дааихагыланы убыс иеихәеит:

– Абри уаха пхызс иубаз, пхызк збеит хәа уацәы ианухәалак, пхыз бзиа убааит хәа уазхәо иахә. Пхыз бзиа убааит хәа уазымхәаз иоухәар, ухашхәтәарахоит хәа.

Абри акәзаап ипхыз уаоы изиеимхәоз.

Ачара руит.

297. ҚАРМШЬАКӘЫЛ МУРАТ-ИПҚА ХЫЫСА

Ажәйтө Қармшьақәыл Мура́т хәа хәца бзиа́к, акры злаз хәцак ды́казаарын. А́қа дима́мызт, х-чык а́қха́цаәа иман.

– Сара уеизгы а́қа дсы́мам, а́ха сы́қха́цаәа рха́ца́цара а́хыыз а́маны и́касца́п, – и́хәан, и́кайца́шаз и́збеит. Даала́ган х-цара цш́қак и́кын, и́бжъеит, а́бра ирқы́рыр, на́ктәи́рахь и́гылоу и́хы и́кәтәауа.

– Сара, Қармшьақәыл Мура́т, а́қа дсы́мам, а́қха́цаәа х-чык сы́моуп, иааи́уа на́нхәа мза а́казы а́ха́цаәа и́рыстоит. Қармшьақәыл Мура́т има́хәра сы́кәна́гаха́п згәа́хәуа ар́қарца́әа шәе́идкы́ланы шәа́аи. Сы́қха а́йха́бы Хь́цыс лы́хьзуп, л́хатә́ цы́с лы́моуп, л́цыс лы́таны ие́изо шә́ыгә́таны днасы́шьтуеит, л́цыс и́лку лы́рқы́руеит, и́неины з́хы и́кәтәо, л́хатца́ у́бри иа́кәхоит, – и́хәеит. – Уи и́лышьта́неи́уа сы́қха Хь́ыфа лы́хьзуп, уи́гы л́хатә́ цы́с лы́моуп, л́цыс на́лытаны, ие́изо ар́қарца́әа шә́ақха́ днасы́ргылоит. Хь́ыфа л́цыс ау́лышьтуеит, и́қырны и́неины з́хы и́кәтәо, у́бри иа́кәхоит л́хатца́, – и́хәеит. – Сы́қха а́йцы́бза Хь́ыса лы́хьзуп, Хь́ыса́гы л́цыс лы́маны шә́ыгә́таны д́неи́уеит, уи́гы л́цыс лы́рқы́руеит, и́неины з́хы и́кәтәауа, л́хатца́гы а́бри иа́кәха́уеит, – и́хәеит. – Сы́қха́цаәа а́бас а́ла ара́зкы а́нроуа ау́ха а́чара рзы́уеит, а́дырәа́ены хаз-хазы а́онкәа ры́стоит, смал хә́таа-хә́таала ирзы́сшоит. А́бас а́ла сара сы́ма́хәра зә́азы́кырц з́таху шә́еиза, – хәа иа́хьабала́к а́қыта́қәа ра́хь а́шә́кәкәа о́ны и́дәы́кәйцеит.

У́бри а́нао́сгы Мура́т даала́ган а́чара ие́азы́кайцеит, хазы и́уа́цаәа, и́гәы́цхә́цаәа, а́чара реи́хәеит.

А́мш ғә́хәаразы и́уа, и́гәы́цхә́ы а́аит. Қармшьақәыл Мура́т има́хәра хә́псоуп хәа да́ара ира́цаәаны ар́қарца́әа бзиа́кәа е́изеит. Ар́қар ла́рган а́шта́ғы гә́аранны иа́ады́ргылеит.

Мура́т и́пқа еи́ха́бы Хь́цыс л́цыс лы́маны ар́қар ры́гә́таны д́неины, л́цыс лы́рприт. А́цыс шнеи́уаз ар́цыс бзиа́к и́хы и́ныкә́тәеит. А́жәлар е́изаны и́гылаз а́гәа́қхәа рна́пы еи́ныркы́ан ар́цысгы́ Хь́цысгы́ а́арылганы а́о́ны́ка и́харгалт.

Уи а́шьта́хь Мура́т и́пқа а́гәы́бжъаны́тә Хь́ыфа л́цыс лы́маны ры́гә́таны д́неины, л́цыс лы́рприт, а́цыс цы́р-цы́руа и́шнеи́уаз, зе́ғьа́там ар́цыс и́хы и́кәтәеит. А́жәлар еи́тах рна́пы еи́ныркы́ан, а́цыс з́хы и́кәтә́аз ар́цысгы́ Хь́ыфа́гы а́о́ны́ка и́оаргеит.

А́цыхә́тәан аи́хә́шьца́әа реи́цбы́ Хь́ыса л́цыс лы́маны да́а́цәы́рцы́н, л́цыс лы́рприт. А́ри а́цыс а́зәгы́ и́кә́ымтә́азакәа и́цыр-цы́руа е́изаны и́каз а́цъар и́рыла́леит. А́кыр а́амта́ ус и́цы́руа и́рха́гыжъуа́н, ус и́шнеи́уаз а́анда а́зааи́гәара, а́нты́цқа и́неин ба́шак, гмы́гк и́хы и́ныкә́тәеит. А́жәлар е́изаны и́казгы́ а́тынха́цаәа́гы а́ри да́ара ргә́ы д́нархь́т. И́калаз Мура́т и́аниа́рхәа, – а́о́ы́ца́гы кны, ара́хь иа́ажә́г! – хәа ры́ди́цеит. А́о́ы́ца́гы кны и́знаргеит.

Мура́т даала́ган ар́тма́к и́пша́аит, чы́с-мысқә́ак л́теи́цан, ар́тма́к а́хы ғеи́хәеит.

– Дад, бара, бынасың сара исзынкылом, бынасың бацца, насыңс ибымаз абри иакөын, бара бзықөа ажөа истиз сзеилагом, анс-арс акы мхөакөа, пшьаала ашышықөа бишьтагыланы бицца, бара сара скынтө абри артмак итоу ада уаха хөтаа хөа акагы бымам, – хөа леихөеит иңха. Нас оыңыа ачкөынцөа ибжы нарықөирган, иреихөеит:

– Дадраа, абарт уаха сыла иашөмырбан, нақ ауаа ирылганы, акыр хара инаскьаганы иоушөыжь! – хөа рыдитцеит.

Адца зыртаз иахырхөаауаз, иихөаз нарыгзар акөын. Иааин, нақ-аақ Хыса лымцөыжөақөа кны, ани лцыс зхы иқөтөаз агмыггы деихьыжө-еикөыжө ашта итыргеит.

Хыса алымөаны арцөаахөа ахөхөара дафын, хазы арахь лангы лхы лгөашаран. Дызманы инеиуаз ани агмыггы ларгы ақыта ианалырга, «ари артмак шыта уара икишь» хөа иара идыргалан, аха имкит. «бзыкөшөаз ауп, бара икы» рхөан, лара илдырkit. Ант инаскьазгоз ачкөынцөа аахынхөит, лара дкыу-цөыуа лцыс зхы иқөтөаз ачча дишьтагыланы лөыналхөит. Иара дцо, лара дишьта, иара дцо, лара дишьта ишнеиуаз з-дук инеиуаынгылт. Азы ацха хын, ацха агөтаны инеиуаны еиңшаан, лартмак нышьталцеит, ани дызцыз ишьтахь ала леимырбазакөа длеи длаигөтасын, далыорны азы далалыжьт. Иара далахан азы анааиөацөа «аа, сыңсы бхалааит» ихөан дыхөхөеит. Абнигы ихөеит, акы аалөахазшөа лбеит, – ыы «төу» – лхөан дкажьцөеит, аха акагы лөымцит. Иара уаха длымбазо дылзаакөрылан, азиас ду даманы ицеит.

Лара нақ дахьцоз хөа акры лдыруазма, лартмак аашьтылхын, лышьтахька дхынхөны ацха даакөсит: «Ааи, уңсаца цөгьахааит, узышьтазыз?» лхөан, «ааи, уңсаца цөгьахааит, узышьтазыз?» хөа оынтөны иаалөыңкөеит, аоынтө раан лыбжы рдуны илхөеит. Ари закөызеи сара знык ауп ианысхөа аалгөахөын, ицьалшьан, «унан» лхөан, «унан» ахөеит, «уаау» лхөан, «уаау» ахөеит. Акьыжықөа ацөыуара далаган, ани абжыгы ацөыуара иалагеит. Даанаңшы-ааңшын нырцөжа бнакы лбеит, азөы сибар ацкьыс лхөан, абнахь дцеит. Лызгы дахо, лыхцөы дахо льецөылпцит, льецөылкөыкөит, лхы лыргөакит, дкарахеит. Данкарахазалак дынкахауеит, амла даго даналагалак, ани лартмак итоу хөычык аахыхны днацхауеит. Дахьцо лыздырзом, лыңсы ааивылгар, абна дахо аныкөара даөуп. Иахьлыкөхөлоз дтөауа, иаашар, дныкөауа мацара, леимаакөа хөит, лшьапы хыркьакьа абна дылахеит. Абас дцо, абас дцо акыр хараны дцеит. Лмөаныфа нцөеит, лшьапы дзыкөымгыло аңсра далагеит. «Сыңсырта абра акөзааит» лхөан цлак днамцатөеит. Маңк лыңсы анааивылга, еиңах акьыжықөа ацөыуара далагеит.

Убри аамтазы ахак иңа шөарыцара дыказаарын, иоызцөа-иңызцөа иңны, ашөарах шыны, ирыманы ишааиуаз абна агөтаны пхөыск лцөуабжь раҳаит.

– Аи, шөанацьалбеит, аңхөыс бжы хөахауеит, аха аңхөыс ара даазгозыз, аха уеизгы икоу аабап, – хөа лыбжы ахьрахауаз ахь рөынархеит. Аңхөыс

лыбжыы ахьрахауаз ианнеи, лара дырбеит, аха лара арт ауаа анылба, дызфыз ацфьуара даакфьцит, сгылоит хға доеихеит, аха дкараха дыкамзи, лыелызынымкылакөа днатөеит. Илалыхөағш-фалыхөағшын деихьыжө еикөыжө дыкоуп, аха дшыгмыгмыз рдырит. «Бара бзакөызеи, бабаанагеи?» хға илазцааит, аха ацымхөра лфь еихылымхит. Лфь абеихылхуаз, акы лхөар, ани зығсы лхалаз иғсы лыццөажөоит.

– Лацөажөара акөым, гөакк лоуп, хпыцхраап – рхөан, амца еикөырцан акөац ржөит. Ауаа даргы аангылт, хөычы-хөычы атөан лдыржөуа, азы лфөадырғхьо мацара, ишаанза илыцхраан, ианша, ларгы лығсы аавилгөит. Дрыман амөа икөлеит. Ари абнафьы дызбаз Махмат ихьзын, иөызцөеи иареи дрыманы иахтынрафьы иааит.

– Ааит, абаағсқөа шөарахк кны иаахгөит, ағсы ахөага штөаз иаахгөит, шөацхраароуп, – ихөеит Махмат.

Ахтын ионаз ахөса хөыцкөа дырган, дыркөабеит, лиарта карцан, дышьтарцеит. Афатө бзиақөа лфөацара иалагеит. Фымш, хымш рышьтахь еиха-еиха лығсы лылалон, дбыр-быруа аныкөара далагеит.

Хьыса рыцқа (Хьыса лыхьзу егы лыхьзу ари дахьнаигаз иалырдырауеи, лара усгы дцөажөазом, Махмат «ашөарах хбан иаахгөит» анихөа зегьы Шөарах хға лархөо иалагеит) иахьа ацкыс уацөы деигьхо, уацөы ацкыс уацөашьтахь деигьхауа, амра деигшны дкағха-кацчо дкалеит. Ахтынра алархагы, аөархагы лара илымпыцьцуа, дыкөгыжьбааны акрыура-акырхөара далагеит. Асасцөа иааиуаз, агөылацөа, атынхацөа иааиуаз зегьы дыргөағхо, рыла дхызар, дрызхымхуа, дцъашьатөа даакөгылт. Ахтынра алашара иахыз акара өба аццаны илырлашауа далагеит. Махмат иаби иани – ахи ахкөажөи зынза дыргөағхөит. Фнык рыцкөын Махмат даарығхьан, «митөык даауган хөоны дьөноуп, уи лыда хд хөартам, дцөажөауам, аха лымцөажөара грас илахтауам, уаргы өығныхөас илзыкаумцан, илуазар, улацөажөаны пхөысыс даануылароуп» хға иархөеит. Махмат иитахызгы уи акөын, азғаб длацөажөан дшақөшахөағыз ала лхы лырцысит, пхөысс дааникылт.

Ағхьа аға длоун Иаса ихьзыртөит, еитөа хшара длоун Баса ихьзыртөит. Ахқа раан лыбаөлтөымкөа дшыказ Махмат «шөарах бааишь» ихөан днеигхьөит.

– Сара митөык сақөшөөит, ибасхөауөит, ишсабхөауа сныкөауөит. Изакөу уи ауп, игөааз, «аөаха лхаца!» хға саөғнырхөөит. Уи захөаз исакөмаруазаргы «аөаха лхаца!» хға сахөара иалагеит. Ари сара сгөы пнацөөит. Азин сыбтауазар, аөғныхөа акынтөи ағхөыс даазгөит. Аөнра зтөу бара боуп, быхшара, бара шөөитцаөөы шөыкоуп, – ихөөит Махмат.

Махмат ас иихөаз Шөарах зынза деигөыргьазшөа калцөит, дакөшахөағхөит. Махматгы даакөгыжьын, иөипш зөипшыз тауадк иғха дихөөит. Атацаагацөа анцоз аоны ашьжымтан агөылара ахьтөи такөажөык дааит.

– Нан, Шәарах, баалеишь, аказы быстахуп, – лхәан атакәажә, Шәарах длыманы абнарахь дылгеит. – Бтәеишь, – лхәан, дналыртәеит. – Нан, Шәарах, бара бхаца агхәыс дихәеи уажәи рыбжьара еиҫах бара бзы ахәыцра саәуп. Махмат иоызцәеи иареи агхьаза абнараҫы банырбаз, амыткәма хәаны бцәуон рхәеит, уи аахыс быбжьы уаоы имахац. Бара рыцхарак бымоуп, арыцхара ибымоу игәағны исахәа, сара хәышәтәра-қәакгы здыруеит, акыр ибыхәаргы здыруада. Акыр сбыхәар, сбыхәап, акгы сыбмыхәаргы, цырхагас сбауам, бара ицәахны ишбымоу, саргы исцәахуеит. Уи азы бысцәымшәан. Арыцхара ибымоу игәағны исахәа, нан, – лхәан атакәажә, иаалыдылцалеит.

Шәарах ахәицәира далагеит, дјаагылан атакәажә даалыкәшеит.

– Аа, нан, срыцхара – лхәеит Шәарах. – Аа, нан, срыцхара – ахәеит ани илыцәажәоз абжьы. – Абри ауп, нан, рыцхарас исымоу, – лхәан, днатәан Шәарах лгәакрақәа зегы рхәара далагеит, лабжышла дышцәыуоз, ани абжьыгы шлыцәажәоз зегы лхәеит. Атакәажәгы лгәы цшаан, акыр аамта дцәыуон.

– Бгыл, нан! – лхәан, джаалыргылеит. – Бшьамхнышла! – лхәан, дшьамхнышлеит.

Нас атакәажә анцәа дихәеит:

– Абри деибганы лчымазара далцны дсауазар, икастцара... – лхәан акәырбан лыкәылтцеит. – Баала шьта, нан, ахәшә кәхцароуп, ачаразы ачыс хаакәа ирхианы ихамоу цытк хаманы абнахь хцароуп, – лхәан еицны ицеит, ачаразы ирхианы ирымаз ачыс-мысқәа аашьтырхын ирыманы абнахь ицеит.

Атакәажәи Шәарахи еицны абас ала абнаҫы иахьнеиз амца ааикәырцәит, ахаа-мыхаакәа зегы дырганла идырсеит, нас урт зегы атакәажә ацям иоанылтәалан, алагьан иавалыргылеит. Шәарах лҫы алагьан иоахалкын, лҫы рахан, ани афатә хаа-мыхаа ахауа иахыцуаз лыюнуцқа агара далагеит.

Атакәажә излалабжьылгаз ала, – шыри – шыри, шака ихааузеи!? – хәа лнацәкыс алагьан ианшьыланы афара далагеит. Шәарах лыхцәы атакәажә лнапы иаакәыршаны, ишпылшоз ала Шәарах лыхәдацәал атаххәа дасит. Шәарах «кырт» лырган, ацартла еигш, акы налҫыюрын, аткылпхәа ацям ианахалт. Нак днагәтасын, абгъаахәа алагьан наганы ацям инахылюеит.

– Бааи арахь, – лхәан, нактәирахышәа кәара цчак неиуан, – бҫы зәзәа, бҫы азы тырша, – лхәан атакәажә, Шәарах лҫы лпырзәзәеит.

– Нан, Шәарах, анцәа ихәозар быбзиахеит хәа сгәыгуеит, уажәшьта баасацәажәеишь, – лхәеит ацыхәтәан атакәажә. Шәарах лыла траа атакәажә длыхәапшуа далагеит. – Игәағы, нан, игәағы, баасацәажәа – лхәеит.

Шәарах дзызауа «седроу, нан» – лхәеит. «Седроу» мацара акәхеит, «аа», нан» лхәан, «аа, нан» мацара акәхеит.

Шәарах дгәыргъан, дьоны днеин, абарбал еипш атакәажә даалыкәшеит, атакәажә Шәарах дааимлагәа дылкын, игәыдибакылт, еикәшеит.

– Баала, нан, – лхәан, длыма лғыналхеит. – Ибура бдыруоу, нан, Шәарах? Бара абри акара аамта абри аоната быонан, бажәак уааы издырзом. Уажәы иаразнак цәыргашыак абтәроуп. Уигы цсыхәас иамоу уи ауп, уаха атаца дааргауеит. Бара баалаганы ачуан ала ажкәәкәа рхианы икаца, иреигъу быбарфын матәәкәа рыла бееилахәа, атаца дахыкоу амхаракны амца еикәца. Атаца амхара даныныюнаргалалакь, бычуан ааганы амца иахакнаха, ишуа ианалагалакь, бкалт ала ачуан амаа кны бааханы, амхатә ацшьра балага. Уи ус шыкабцо атаца ианылбалакь, илзымчхакәа, икалтцо закәызеи хәа, ма бара ибалхәар, ма илывагылоу азгабцәа иралхәар, дцәәжәоны лыбжыы анбахалакь, атаца хәычы сызкәыхшоу, уаха бааргеит, уаха бцәәжәеит, сара Иаса дсоухъеит, Баса дсоухъеит, Лауан изы сшыббо сыкоуп, аха сымцәәжәазацт, бара бзыргәәкуазеи, уахацәкьа бшааргаз еипш бышпацәәжәеи? – хәа налахәа, нас икалалакь ббап, – лхәеит атакәажә. (Ани лбао лтәымкәа дыкамзи, сцәа иалоу Лауан ихъзахдоит хәа атакәажә илалхәахъан.)

Атакәажә длыкәлан лыюныка дцеит.

Атаца даарган амхара даныюнадыргыла, Шәарах лычуан аалган амца иахакналхәит. Ачуан шуа ианалага, лбарфын цкы акалт ала ачуан амаа кны даахан, амхатә ацшьра далагеит. Гәыла гхәызбак ари икалтцоз анылба, илзымчхазт – Шәарах, икабцозеи, ампахьшьала ачуан амаа бымкуеи, – хәа лалхәеит. Аха уи ацымхәра лазхәахуадаз, Шәарах икалтцац калтцон. Атацагы даагшны илбон.

Пытрак ашьтахь атаца илыдгылаз лахь лғы налырхан, – мшәан, абри икалтцо закәызеи, лкалт кьашыыр егәурым, аха ачыс изхалкуа мкьашыуеи, ас аума ари дшыказоу? – лхәеит лыбжыы нтганы. Атаца ас лхәоны Шәарах ианлаха, ус фаалтит:

– Атаца хәычы сызкәыхшаз, бара уаха бааргеит, уаха бцәәжәеит, сара Иаса дсоухъеит, Баса дсоухъеит, Лауан изы сшыббо сыкоуп, аха сымцәәжәацте, бара бзыргәәкуазеи, сызкәыхшаз?

Агәыла хәса хәычкәа уа ионагылаз Шәарах аччахәа дышцәәжәаз анраха, еибаргәыргъан, еибарыюны Махмат икны инеит.

– Аа, уанацалбеит, Шәарах дцәәжәеит! – хәа иархәеит.

– Шәарах дышпацәәжәоз, дызцәәжәондаз ари акара аамта дымцәәжәози, – ихәеит иара.

– Ус аума, Шәарах ачуан ца амаа лкалт ала илкуа атаца хәыч ианылба, ари ас зыкалтцозеи анылхәа, Шәарах аччахәа даацәәжәан абас, абас хәа ацымхәрас илхәаз иархәеит, агәра идыргеит дышцәәжәоз.

Махмат ашацахәа иғынеихан, амхара ашә даалагылеит.

– Шәарах, бцәәжәеит хәа сархәеит, ицабыргума? – хәа длазцааит.

Шәарах акыр-кыр хәа даачеит.

– Сцынхәра данааи, шыта ацәажәара сақәйтуп, – лхәеит.

– Махмат днәикәкышан ачара иахатәаз ркны днәит. Ауаа астал иахатәахьан, рхәы рнапы надыркуан.

– Исасугы иацшәымоугы шәыхәоит шәоагыланы амзырхақынза шәаирц, – хәа рылеихәеит иаарзырны.

– Икалазеи? – хәа иазцааит.

– Цәгәара хәа акгы камлеит икалаз уа ижәбап, – ихәеит.

Зегь оагылан амзырха иақәгылт.

Махмат афырхәа имхара днәюнаңалан, – сахәшьа еицбы, бхатқы сцеит, бааишь! – ихәан, аҗаца (аҗхәыссыц иааигаз лоуп изеихәо) лмахәар җарсны икны даалыхан, диманы аҗәлар ахыглаз рыгәҗаны дааигеит.

– Сасгы ацшәымагы абзиара шәыкалааит, – ихәан, Махмат иажәа дналагеит. – Абри уаха ахатара аҗхәысра ахызала иаанагаз лоуп. Сара схәыцын, ахатара, аҗхәысра даәа гмыграқәакгы амоуп, уи агмыграқәа иамоу абри азҗаб исызлаҗәамшьеит. Сара илаҗәасшьарц истахуп иахьарнахыс лара дсахәшьеицбы, сара сашьеихабны, лаб дсабны, лан дсаннны, анхша абхша иахәшьа леипш дысзыкаларц, аиахәшьа леипш дгәыдыскылоит, – ихәан, даагәыдикылт. – Амацүцәа, шәабакоу? – хәаны ибжы наиргеит. – Абри ацә, абри ажә шәшы, ешьара ехәшьара ахасаб ала ачара ирласны ишәырхи! Даәа цыоуки шәнеины аишәа иқәу акәац, абыста зегы аақәхны икажыны, аишәа шәрыцқа! – хәа реихәеит.

Ишихәаз еипш, амацүцәа лкылсын, аишәа иқәыз зегы аақәхны иаадрьцфеит.

– Дасу шәтәартақәа ркны шәтәа, шәхатқы, – ихәан Махмат, дасу ртәартақәа ркны инатәеит. Ахәылҗаз гхәыссы иааигаз, уажә иахәшьас икаитцаз оыца ахәса хәыцқәа аалывартәаны рыгәҗаны днаганы диртәеит. Аишәахь имааицыз рзы ахь-мыхь аарган, гамарцъас-чамарцъас хәа инәимда-ааимдо аоы шыржәуаз, акәацҗыц, абыстаҗыц аишәа аадырхиет.

Ауха чаран, адырәәены анааша, ари азҗаб лҗаацәа рахь ауаоы ддәықәырцан, ажәа рыбжьаргалан, нак-аак иеилибакааит, еитынхацәаны икалеит. Иахәшьас икаитцаз лҗаацәа реибаркны иаан, уртгы хазы ачара рзиуит. Ипхәыс дпыхәеит «бхы бцыхәа, бзыниаз-бзынҗаз, бзакәу цқа абарт ишрахауа ихәхәа» хәа.

Ларгы дақәшахатхан, илыхыыз лхы лцыхәа зегы ралхәеит. Лыхызыцәкыа Шәарах шакәмыз, Хыыса шакәыз ралхәеит. Лаамҗа анааи, лцәа иалаз ахшарагы длоут, Лауан ихьырцеит. Махмат иахәшьас икаитцаз азҗабгы илықәнагаз чкәынак диртәеит.

Махмат иларей рыхәҗәақәа, ахамҗақәа еимырдеит.

Хыысеи Махмат ирыхшарей дарей еитцаооы анцәа ишихәара икалеит, азегы аеыпныхәа имазамкәа, зегы бзианы иеилгеит.

298. АИХӘШЫЦӘА

Аҳак дықан, җымахычак диман. Абри ахыча дангәартцлак ахәыцқәа рыбжыы иаҳауазаарын. Ёнак ах иеиҳәеит. – Сынгәартццыпхьаза х-чык ахәыцқәа рыбжыы саҳауеит, – хәа. Ари ахыча ахәыцқәа рыбжыы ахыаҳауаз ахдынкылсын анышә ирпын, х-чык азғабцәа аацәыпцыцит. Арт азғабцәа ах июныка иган иаазеит.

Руазә даақәгылан – Сара ах игәара иҗоу азғабцәа зегыы рыматәа сзахуеит, – лхәеит – бара урт рыматәа бзахуазар, сара рхәы кастоит, – лхәеит егы. – Сара чкәынаки зғабки еицсыхшоит, исыхшо ачкәыни азғабки ахыы рәыцуа икалоит, – лхәеит аицбы.

Аицбы ас анылхәа, ах гхәысс даидикилт. Нас ахылтцданлоуаз аамтәзы лахәшыцәа лаҗски лабаки лыцартәаны, илыхшаз ахәыцқәа ганы абна иларыҗсеит.

Ах дцааит «илхылтца?» хәа.

– Лаҗски лабаки лхылтцт, – рхәеит. Нас лара абант аласбақәа аалоптракны дхаҳәышны дықәдыргылеит.

Лхәыцқәа абна иахыларҗсаз аҗыма иабан, иаазеит. Ёнак ах шәарацара дахыцаз ачкәыни азғабки, иареи еикәшәеит. – Шәызустцәада? – хәа данразцаа, – аҗыма хәазеит, – рхәеит. Ах аюны дахыааиз аҗыма хәазеит хәа чкәынаки зғабки абнаҗы ишибаз ант ран лахәшыцәа иреиҳәеит.

Ани аҗыма иаазаз иахәшыа аҗыҗаҗы дааныжыны, иара шәарыцара данца, ант ран лахәшыцәа азәы азғаб лҗы днеит.

– Бара башыа данааилак, Фатма даду лсаркыа заны исзаага хәа иахәа, – лхәеит.

Ахәылҗаз ани азғаб лашыа данааи, – “Фатма даду лсаркыа заны исзаага, – хәа иалхәеит.

Иара ддәықәлеит иахәшыа иззылхәаз асаркыа заны илзааигарц. Амәа дықәланы дышнеиуаз азә диҗылеит.

Иҗылаз «уабацо, дад?» хәа диазцааит. ‘Фатма даду лсаркыа сзааугароуп хәа саҳәшыа аҗыуара далаган, убри азы сцоит» иҳәеит ачкәын.

– Фатма даду хәа уара узәу лҗы анеира цәҗоуп, амала зык ыкоуп, убри азы уаныруа, хаҳәык шыҗоуп, убра улакысны, ахаҳә уагәзны анцәа уиҳәа, нас уеикәшәеит, – иҳәеит ани иҗылаз.

Ари иҗылаз ишииәхәаз икаитцеит, дышнеиуаз азы илеиуаз аҗы ишьҗаз ахаҳә дагәзны анцәа диҳәеит, дцан Фатма лсаркыа заны иахәшыа илзааигеит иара акаҗы имыхкәа. Асаркыа астал иқәдыргылт. Ари асаркыа убыс кәзшыас иаман, иахыа лашыа дахынтыҗуаз иаакаитцо зегыы лнарбон. Ёнак лашыа шәарыцара данца, ран лахәшыа деиҗаахит ари иахәшыа лҗы.

– Уаха башыа данааилак, Фатма даду лмырзакан сзаага хәа иахәа, – лхәеит.

Ауха лашья данааи, «Фатма даду лмырзакан сзааугароуп» хэа иалхэеит иахэшьа.

Иара адыржаены иёьюеихан, икаитцац катцаны Фатма даду лмырзакан заны иахэшьа илзааигеит.

– Уажэшьта Фатма даду тацас дысзааугароуп, – хэа иахэшьа дыхталкит.

Ицёымырхэит, иахэшьа ианылмуза, ишыкаитцалац еипш ани амоан азиас ампан ишьтаз ахахэ дагёзыны, Фатма даду лашта дталт. Лгёара дантала, лара арцааахэа дыхэхэаны дигылеит.

Фатма дадуи иареи еикэдо рёанаарха, зны иара лара анышэ дытцеицалт, егыраан лара иара анышэ дытцалцалеит, ахынтё раан иара длтыцаиргёгёан, Фатма даду анышэ дзытымцуа дытцеицалт.

– Сара фатахэас исыман исиааиуа ситёуп хэа, уажэшьта уара сутёуп, усиааит, – лхэеит.

Диманы дааит. Дахьяааигаз азёы изымгазоз лсаркёеи лмырзакани иара иёы илбеит. Ари ачкёын избихэқёа ах иахаит, ачкёыни иахэшьеи иара ишитёыз идырын июныка иааигеит, ран дыбзеитёит, лахэшьцёа ашьра рыкёитцеит.

299. ХОЫК АИШЬЦӨА

Хёеишьцёа еиман. Аитцбы илаз еилкаамызт, цьаргы дцомызт, ианагы аоны дтёан. Аихабацёа шёарыцара ицон.

Абарт аишьцёа ахынхоз ргёылара пхёyseибак дынхон, х-оык азгабцёа лыман. Абри агхёyseиба лааигёара зык ыкан, агёылшьап ахатёан, азы ргарц инеиуаз, есымчыбжъя згабк-згабк абни агёылшьап иарталар акёын.

‘Енак абант аишьцёа реитцбы дахынтытцыз агёылшьап згабк даманы атыша ишталаз ибеит. Ахёылпаз иашьцёа еихабацёа анааи, дрыхёеит, «акацкёыр катцаны, стартёаны, атыша сташёца» хэа. Иашьцёа акацкёыр оыкарцан, дтартёаны, ашаха лацрахёаны атыша дтартцеит.

Атыша атцан дахьлеиз, х-оык азгабцёа изахуа атыша иштатёаз ибеит, рнаосшёа агёылшьап ыцёоуп.

– Шёарт ара шёызтатёоузеи? – хэа дразцааит.

– Харт абри агёылшьап хазшоуп, убри азоуп абра хазтёоу. Хымчыбжъя рышьтахь иаапшуеит, хуазэк дафоит, нас еитацёоит. Даёа хымчыбжъя рышьтахь ианаапшлакгы даёазёы дафоит. Абас ала хазынтёыкгы иара хажёуп, – рхёеит азгабцёа.

– Хай, ас шпашёхёо! – ихёан, афырхёа иахёа аатицаан, агёылшьап дласын, еиоырса-еихырсса илкаижьт.

Ант азғабцәа руазәк (реихабы) акацкәыр дыютаиртәан ашаха анааирцыс, иашьцәа хыхь иахьыказ иахан, икацкәыр харгалт. Егьыраан азғаб агәыбжьанытә дхаргалт.

Аитцбы «акацкәыр бақәтәа» хәа анлеихәа, «моумоу, уара уақәтәа, нас са сыхәнугап» лхәеит.

– Моумоу, бара бақәтәа, – ихәан имуит.

– Нас агьа сара сақәымтәар умуазар, узырхи, иуасхәо зегь катца, – лхәеит лара. – Абант аеыхәа, аеыз, аеиқәа иубо (днарцшы илырбеит), убра иарсу алом аакыдхны, аеыхәа уасуа уалага, уасуа, уасуа, уанакәымцзалак, иутахузеи, исымоукузеи хәа иуазцаауеит. Атакс уара, Ацсныка сцар стахуп хәа. Нас иара уоқәнартәоит, ухәннагоит. Уи анаосгыб арма лымха унапы түшьыр, умаҗәа түгоит, арғыа лымха унапы түшьыр, ахы маҗәа хазы итүгоит. Аеиқәа афатә унаҗоит. Нас аеқәа рхәыцкәа аацхны акалам иҗацгыәаны иҗәахны иумаз, дара ануҗаххалакь, ухәыцкәа анцәыругалакь, уахьыказаалак дара уара уәы инеиуеит, – лхәеит ари азғаб.

Ари илхәаз ацкәын дақәшахатхәит. Лара акацкәыр дҗаиртәан, иашьцәа лыхан, дыхәныргеит. Ашьтахь акацкәыр аныларышьт, иара дақәтәеит, аха ихан дышәаргоз дҗаурышьтын, еиҗах цака дҗарыжыт.

Аихабацәа рыхәсақәа рыманы рыюныка ицеит, рынхара иацырцеит, рашьа ипҗәыс оныжәк аәы днаган дыюнарцеит, дҗархан, лхы дзамыхәо, дзыргагха дҗалеит.

Ари иара (ант аишьцәа реицбы) иашьцәа данхәнырымга, ипҗәыс ишиалхәахьаз еиҗш, аеқәа ахьыказ длеин аеыхәа даасуа, даасуа ипко даналага, иутахузеи хәа иазцааит.

– Истахузеи, Ацсныка ацароуп истаху, – ихәеит.

– Ус акәзар, уаины усықәтәа узгоит, – ахәеит.

Егьырт аеқәа рлымхақәа инапы тишьын амаҗәа, ахы, афатә тигеит. Аеыхәа дҗоақәтәан Ацсныка дыхәнанагеит. Дахьыхәназ ипҗәыс диҗшаан, бзиа дынирхеит.

Пҗытрак ашьтахь ипҗәыс «шықәсык акара ныкәара сцоит» хәа леихәеит. «Ибзиоуп», лхәан ларгыы дақәшахатхәит, имоаныфа излырхиеит, амоа дықәылтцеит.

Амоа дықәны дышнеиуаз даара акыр дныкәахьан, ахак игәашә днадгылт. Ах игәарҗ азна ауаа еизаны икан. «Ара икоузеи, ауаа зеизазеи?» хәа данразцаа, «ах х-оык апҗацәа имоуп, ипҗацәа азәа-зәала асоф иаақәгыланы ацәа дыршәуеит, ацәа заадырхо хаҗас иццоит. Оыцья рхацәа алрыпшаахьеит, азәы дынханы дыкоуп, иахьа шьжьымтан аахыс ажелар еилагылоуп, аха лцәа азәгы иаалмырхац» рхәеит.

Ас анихәа, иеы зымоак инагьаикын, имаҗәа бзиақәа ишәыз аеы алымха интәицан, кәахьчажәк ааишәцаны, ах игәарҗ дталт. Ах ипҗа еицбы асоф дахьықәгылаз ари дылбон. Ах ипҗа лцәа абри иаалырхеит.

Ажелар еилабынтит. «Абри аччия иоума сыгҗа разкыс илымаз» ихэан, ах игэы иалсит, аха икаицоз.

Ах игҗацөа аихабацөа згаз ачара бзиа рзиуит.

Аицбы лхацагы ларгы аетра оныс ириҗеит. Ус акыр аамта цеит, ах илақөа ихьуа далагеит. «Абынеа ахш умазар, иухөоит» хөа иархөеит аказацөа.

Имахөцөа аихабацөа цеит абынеа ахш ааргарц. Иахьцаз акыр аамта иаанхеит.

Аицбы «азлагарахь шөызлацо аеы сышөтар, шөымахөцөа еихабацөа снарышьтапшрын инхацөеит» хөа реихөеит.

– Уара азыргага уабацо, азөы уишьтало укоума? – рхөеит, аха азлагарахь излацо аеы ирҗан, дақөтөан агөашө дтыцны дцеит. Пытк днаскьахьан иөыхөа ахөыц аацөыриган, иара дахьыказ инеит. Имаҗөа бзиақөа ааишөцаны доақөтөан имахөылацөа дрыхьзеит. «Мыршьагала «ишөтахузеи, шөышьтоузеи?» хөа дразцаан, «хабхөа илақөа ихьуеит, абынеа ахш ихөоит хөа хахан, хашьтоуп, аха ихауам», – рхөеит.

– Абынеа ахш зтасөо акалам сышөт, сара ишөзаазгоит, – ихөеит иара.

Акалам ирҗан, днабыжькан дцан абынеа ахш амхны ирзааигеит.

– Ари еицш хьызуз, иутаху хахөа, иуахөоит, – рхөеит. (Ари дызустөу рдыруа икоума!)

– Шөара шөкынтөи сара акагы сҗахзам, амала шөлымхақөа хөычык-хөычык сыцкөоит, – ихөеит.

Рлымхақөа хөычык-хөычык ицкөеит. Ахш рыманы рабхөа иахь ицеит. Иаргы даеа моакала даахынхөын, иөырччианы игхөыс лахь днеит.

– Бымахөцөа ахш рыманы иаауеит, азлагараеы сзықөтөаз азөы сиршөан исцөигеит, – хөа леихөеит игхөыс ари амахө еицбы данааи.

Анҗ аихабацөагы дук мыртцкөа ахш рыман иаан, рабхөа дыбзиартөит.

Пытк анцы ашьтахь ах иахаит аагарҗа ахьыцөгьаз цьара аба рацөаны икоуп хөа. Имахөцөа даарыпхьан иреихөеит: «Шөцаны аба сзаажөа!» хөа. Ари аицбы усгы акагы дапсам хөа акагы иеихөазом, аихабацөа оыцья роуп изеихөо. Анҗ аихабацөа цеит аба аагара хөа, аха еиҗах иахьцаз акыр аамта инхеит.

– Арҗ шөымахөцөа ахьцаз инхазеит, еабаак сышөтар, снарышьтапшрын, – ихөеит ани аетра оныс изырҗаз рымахө еицбы.

Мап-чап рхөазаргы, еабаажөк ирҗан, доақөтөан, агөашө дылтыцны пытк данынаскья, ани аеабаажө нақ илоуижьын, иөыз ахөыц аацөыриган, иара иөы инеит. Имаҗөа бзиақөа алымхақөа иаартихын, иеилахөаны доақөтөан, имахөылацөа днарыхьзеит.

– Шөышьтоузеи, ишөтахузеи? – хөа дразцааит.

– Абра аба рацөаны икоуп хөа хахан, хабхөа хааишьтит, аха иахьыпшаауам, – рхөеит.

– Сара ишэзысыпшаауеит, – ихэан, днабжьысын, иахьыказ ипшааны зака ртахыз аба рзааигеит.

– Хай, ари еипш абзиара хзыуз, иузахаурызеи? – рхэеит дара.

– Сара шэара шэкынтэ акагы стэхзам, акы зацэык истэху уи ауп, шэкакэақөа адамыг рныстоит, – ихэеит.

Ркакэақөа адамыг рницан, иоуишьтит. Даахынхэын, адыроагь иеыпсахны, икэахчажэ ишэхарцаны ипхэыс лфы днеит.

– Бымахэцэа еихабацэа аба рыман иаауеит, амоа икэуп, – ихэеит.

Ари иара аба анааигоз дахьейбашьуаз инацэкыс мацк ицкэазаап, ани имахэыла аихабы ичаврала ифаихэан, ус икан. Ауха амахэцэа ангэарла егы, ах ари аетра итакыз имахэ инацэкыс длахэапшызар, имахэ аихабы ичавра ари инапы шалафахэаз ибеит. Ахгэоарас икит икалақөаз.

– Ари ачавра узтада? – хэа дцааит ах.

Анс-арс ихэан аиаша имхэеит азык азы. Ауха зегы анааилатэа, «арахь уааи!» хэа ах имахэ еитцбы дигхьан днеигеит иара иахь. Мап-чап ихэеит, аха мчыла иабхэа иахь дыхэныргеит. Дахьыхэныргаз икалаз шыкалаз зегь реихэеит, – «Сиашамзар, шэрыхэапш, шэымахэцэа рлымхақөа ахьыцкэоу, шэрыхэапш, рыбгақөа ирнуп ирнысцаз адамыгақөа, – ихэеит ари аитцбы.

Ахдаалаган аитцбы ачара изиуит, аихабацэа аетра итеикит.

Убра ачара ахьыруаз саргы сақэшэеит, крысфеит, крызжэит.

– Уара хара ицо уаюуп, – рхэан қабшьтк азна атэан сыртеит, апылгыды цацданы. Сшааиуаз хқыта санаалала, Хэгэышь Минас дааспылан, «хай, уаама?» хэа сеыхэда иеанаацаижь, сеы рхан, стэан ихы илақэтэан иаацэнархэит, апылгыдгы Бганба Рашьыхэ илеигэыдысдан, ишьапы пнацэан, дцыркыпцо дцеит.

300. АҒАЦЕИ АНХӨЫҒҶАИ РЛАКӨ

Ешьей иахэшьеи ишыхэыңыз раби рани цсит, дара ейбаазеит, ибзиахеит. Иара дарпысхеит, лара дтыпхахеит.

‘Енак ешьей иахэшьеи еицны еизарак афы иахьнеиз згабк дырбеит, абри азгаб аиахэшья лашья изы дылтаххеит, дылгэапхеит. Иаргы дибан, дигэапхеит. Аоны ианааи, «сашья, иахья аизарафы иаабаз азгаб уара узы дыстахын, дысгэапхеит» хэа иалхэеит. Аиашьягы дақэшахатхан, азгаб длышьталан дааигеит. Дахьяаигаз х-оык ахшара пыхшеит. Ишнеи-шнеиуаз, абни аҒаца ланхэыпҶа дцэылылхуа далагеит.

– Уахэшья хлыхэом, дкаца – хэа лхатца иалхэеит.

– Сахэшья, сахэшья лоуп, дкасцартэ дзыхсыркыозеи! – ихэеит анс-арс, аха ипхэыс илмузеит.

Өнак иара ныкәара җара дыкан, иҗхәыс лхәыҗкәа рузәк ахшца дзаалҗан, длыблит. Ауха иара данааи, «уахәшьа длыблит» хәа иалхәеит. Анс-арс ихәан, иҗаитҗоиз, иахәшьа дизкамҗеит.

Даеазныхгы иара дыҗазамкәа иҗхәыс лыҗкәын агәыбҗьанытә ахшца дылҗаҗаны длыблит, аха иара данааи, «уахәшьа длыблит, хәкәылхуеит хәа уасхәан, ихауҗомызт» хәа иалхәеит, аха иара иуам, иахәшьа дҗаитҗом. Аҗыхәтәаны аитҗыбзагы егырт реиҗш, ахш дылҗаҗаны длыблит, «уигы – уахәшьа длыблит» хәа лхәҗа иалхәеит. Уа даанымҗаскәа даеазных иара дыҗазамкәа аоны амҗа җаҗралҗан илыблит, иара данааи, «уахәшьа лоуп изыблыз» хәа иалхәеит.

Иаргы игәы җәазан, иахәшьа дҗаны, лнапкәа хыҗәҗәаны бна торак ағы доуишьҗит, лышьраҗәкәа изымгәыҗит. Лара иҗалазҗәкәа лашәа иалымхәазеит.

Ари дгәаҗуа абна дылахеит. – Җхәыс илыхшаз хәҗа уҗазар, абаапсы – хәа дыхәхәеит. Абас дыхәхәе абна дшылаз аҗьмахьҗа дибан, ах иахь дигеит. Ари лара лнапкәа хыҗәҗәан акәымзар, бзиазак, җшзак лакәын. Ах иҗа даниба, дигәаҗхеит. – Дызҗоит – ихәан, – анапы лымам, иугода – рхәеит, аха димгар имузт, дигеит.

Омак аамҗыҗкәа ах иҗа арра дыргеит. Даныргоз амҗан амни иҗхәыс лҗаҗа лғы дакәшәеит, аҗошьҗагы уа ааигәа иҗан. Данҗоз иҗхәыс лҗәалҗәымкәа дыниҗит. Иара иҗәәжәашәкәа шыҗаз ала, ланхәыҗҗа лхәҗа шиакәыз лдырт. «Сыҗхәыс шәылхылаҗшла, амарҗәа, нап лыҗмыҗкәан» хәа ишәкәы иҗит ионыҗа. Аха ани лҗаҗа иара ииҗыз ашәкәы аалыҗсахын, «сыҗхәыс азы дашәт, дысҗахым», хәа иара ииҗызшәа лара ионы илышьҗит.

Ас еиҗш ах иҗа иҗынтә ашәкәы анроу, аумашәа ирбеит, аха ихәатәы нармыҗзози, иҗхәыс азы дарҗеит. Аха азы данарҗа, лнапкәа лоуит, азы дамгакәа аҗәарахы дхыкәнаҗьылт. Абри аҗәарахы дахыызхыҗыз, «хан хәлшыын, бара ибыкәылҗан, аха хәра хамҗсзеит, хәҗсы җалт» рхәан лашәа ихәыҗкәа ихыҗ-хыҗза, ибзиахәа уа иаалыкәшәеит. Лашәа ихәыҗкәеи иарей уа ишыҗаз лхәҗа аибашьра аҗнытә дхынхәны дшааиуаз уа даарыкәшәеит, лара даниба дидырт, аха лнапкәа ахылоуз аумашәа ибеит.

Лара илхәомызт, аха лашәа ихәыҗкәа ахәаха рибамҗо раб иахәшьа илхылгахыаз, дзыкәшәахыаз зегы иархәеит. Лхәҗа лашәа иҗаҗәагы ларгы има иәааихан, ионы дааит. Длеи длапаган абҗьыуаа реизара җаитҗан иҗхәыс лашәа иҗаҗәа азәазәала икәыргылары раб иахәшьа лҗоурых дирхәеит. Аизарағы ахәыҗкәа рабгы днеины уа дыкан. Иҗалакәаз аҗабьрг анеликаа, длахынхәын иҗхәыс арашь аҗыхәа дладхәаланы дишьит.

301. ИҚЫИАЗИ ИХАРАМЗИ АИЦАЛАЦӨА

Оыцьа аишьцөа аҕан. Аҳәсақәа ааргахьан, хаз-хазы инхон, аха еицьыхарамызт, еигәылацөан. Амалгы абарымаз, қәацөқәак ргыланы инхон.

Аитцбы иқәацө ағы ажәцыс ажәцарақәа хнахын, аңшқәқәа руак атра ихшәан иахьынкашәаз азшьапык ццәеит. Аңшәма гүхәыс иаашьтылхын, ашьапы шыццәаз анылба, ирыцқалшьан, иаалкын ашьапы ибзианы, акы акөыршаны иғалхәеит. Инаган атра ихлыртәалеит. Ихлыртәалан, ашьапы бзиахан, иаргы духан, егын, аамта анааи, ицеит. Ишықаз акөымкәан, адыроашықәсангы имаауази ажәцарақәа, иааит. Чыр-чыр-чыр аҳәан иааит.

– Унан, рыцқа, абри цыгүх зшьапы ццәаз, сара ибзиастөыз акәзар қалап, – лхәан аңшәма гүхәысгы деигөыргәеит. Ус акы акәақәа илымцашәеит. Иаашьтылхын длаҳәақшызар, акәабашьяа ағәағ ауп. Ари акәабашьяа ағәағ налган илалцеит. Илалцан, иааит, арақәа духеит, ибзары-бзаруа иқәлеит, аха акы зацөык ауп иғалаз. Абри акы иғалаз идухо, идухо, иқәазза иқәлеит. Ишықаз акөымкәаны, аҳа, уажәшьта акәабашьяагы хырхуа, егыуа аамта анықала, иаахырхит ари. Иаахырхын, абри сыхазына иаанагаз ағәама зеицшроу аабап лхәан, иааңылқазар, хыла итәуп ауразоуроу. Абас иқалахәеит.

Ари збаз лацала (агәыла гүхәыс) дцашьыцит, дхарамын шөымбои, ларгы ус қалцар лтәхеит. Дөеи дөалаган, ажәцыск аалкын, ашьапы ааццәаны, иғәхәаны идөықөылцеит. Уигы адыроашықәсаны иааит. Иаан, ари аңхәыс акәабашьяа ағәағ цырак лымцанаршөит. Ари ианылба, дгөыргәацәа иаашьтылхын, инаган илалцан, уигы духеит ани лацала лтәеицш. Уигы кәабашьяа цырак бзары-бзаруа иғәлеит, иқәазза иқәлеит. Абри ықоуп, иқоуп, аха уажәшьта ихыхтәуп хәа аамта анааи азыхәаны ихыхны иааганы инышьтарцеит. Иангүрқа, ауразоуроу иеилахәысы-мысуа мац аңшьла итәын. Амацқәа тырмыжкәа, ирбоз акы аакөдыршан, иаағархәан, инышьтарцеит.

– Унан, ари сацала ахы соур хәа дшәаны, амацқәа сырғалцарц иқалцеит. Уи лоуп изхароу, – лхәазаап. Убри аамтазы раатраны гычк дықәзаарын. Амни ағыч ибан игеит, иазиуз седроу. Дара рыцсы еиқәхеит, аха иалаухи, аитцашьыцра мыжда, ахарамра мыжда ари ацала лхатцәагы, ларгы ыцанарбгарц ачык-ачык аарыгхеит.

302. БЫЖЬОЫК АИШЬЦӨА РАХӘШЬА ДЗЫҚӘШӨАЗ

Иқан быжьюык аишьцөа, дрыман иахәшьа зацөык. Аишьцөа есымша шәарыцара ицон, рахәшьа баолашала ддырчон, аоны хыхь дықөыртәаны дрыман. Дылбааны адгыл лшьапы ықәлыргыларгы руамызт.

Өнак лашьцөа шөарыцара ишыказ хыхынтөи даныцшы, цака ашьац иатцөара цшзаза илбеит. Сашьцөа сышцаршьри, иаанза сылбааны сыцсысшыап хөа дналбаан, уа ашьацраф дахьнылатөаз дамхацөеит. Лфөы рахан дамхацөазаап, амац ааин, илфалан лыюнуцка ицеит. Данаацш, деилаган, дахьцо лзымдыруа, амзырха дтыцны дцеит. Дцон уахынлагь, еынлагь еицшыны төамоахө камцазакөа, аныкөара дафын, дахьцоз лыздырзомызт.

Лашьцөа аоны ианааи, рахөшьа данырымба, рыекеа ашөы рыкөыршаны илышьталеит.

Лара дцон, дцон, дышнеиуаз ахак имзырха дтанагалеит.

– Срыцхауп, ара уара уөы сыказ, – лхөан уа дааникылеит.

Уа дшыказ, ах ицхацөа мацөа зөзөара ицон акөарахьы, саргыы сыжөга хөа ралхөан, ларгыы дыргеит.

– Мацөакөак сышөт, саргыы сызөзөоит, – лхөеит азаөы иахьнеиз.

Мацөакөак лыртеит. Нак дара рнаос доаскьан цьара азөзөара далаган, дара ирызөзөаз ацкьыс еицгыны икөашза илызөзөеит.

Абас хынтө ракара мацөа зөзөара ах ицхацөа дрыцны дцеит. Иреицөакөаз, еиха зызөзөара цөгьацөаз лыртон, аха лара икөашшза изөзөаны иаалгон.

Дара иашьа зацөык дрыман иархөеит ари лымацөа зөзөашьаз.

– Өнак ханцо улызкылцш, – хөа иархөеит.

Ари лара мацөазөзөара хөа данца, данлызкылцш, дышцөыуоз ибеит. Дцөыуон, дызөзөон, дцөыуон, дызөзөон. Нас дгьазкны дыцөон. Даныцөалакь, амац лөыцны азы итахөмаруан.

Ари ацкөын ианиба, днеин амац ишьит. Амац ишьын, уаха ихы лмырбакөа, аоныка дааит.

Азгаб данаацш, лхы-лгөы алакань, дпьрратөы лхы-лгөы акөыбзианы дкалеит. Илызөзөоз амацөакөа лыманы данааи, ирбахьаз лакөымкөа длаша-лашо даакөгылт.

– Уахьцаз иубазеи? – хөа ари ацкөын иахөышьцөа иазцааит.

– Избазгыы убри ауп, шөнеины хаб исызиашөхөа, абри азгаб сара данысымга сеысшьуеит, – ихөеит иара.

Ари иахөшьцөа неин раб иархөеит, абас, абас ауп икоу, хашьа абри азгаб пхөысс димгар иуам, – рхөеит.

– Димгар амуа дыказар, дигааит, – ихөеит рабгыы.

Абас зегьы еикөышахөатны абри азгаб ах ицга гхөысс дигеит. Убри нахыс ах ионра зынза илашеит, ари итаца дымрахеит, дымзахеит.

Ус ишыказ лашьцөа лызбахө рахан иааит, дырбеит. Ачара ду калеит, саргыы убра сахатөан.

303. АНЦӨА ИПҰА ГҰӘЫСЫС ДААЗГАЗ

Дыкан тахмадак. Өнак зны абри атахмада мөаагарахөа абнахь дцеит. Дахьнеиз, цецьк ацеа шахагылаз ибеит. Ифассы ацеа қапшыкөа фан. Ацеа дыбыкөлан махөык иршөшөеит, аха ацець итапсеит. Адөахьы икапсакөаз аайкөшөан, аюныка иманы дааит. Хоык азғабцеа иман иара. Инеигаз ацеа шаны ирицеит. Азғабцеа ацеа анырфа, иргөапхан, уаала ицагь хакөшөап рхөан раб дрыманы ацеахьы ицеит.

– Ари уршөшөар, ацець итапсеит, уи ацкыс, – рхөан, ауархал ақөдыршөит.

Раб ацеа дыкөырцан иршөшөеит. Ацеа ауархал ианыкөыпса, азғабцеа ирзымчөазт ианыкөпала, ацець итахаит рыхоыкгы. Раб дылбаан, икалаз аниба, дцеьуеит, дхьит, аха икаитцоиз. Инхаз ацеақөагыи нак интапсаны, дгөыркөкөо аюныка дааит. Аюны дахьааиз игөы пжөан дыпсит. Азғабцеа ацець иахьтахөаз уа иаанхеит иахьыкоу уаоы изымдырзо.

Убри аамтазы ахак ипа дшөарыцо абна дылан. Ус адгьыл ацантөғөи-ци быжькөак иахаит. Днеиуа, дниуа, абжьы ахьгаз ацець днахагылт.

– Уа зыбжьы го шөызустқөада, шөгызмалкөома? – хөа ибжьы иргеит ах ипа ацеиць днахагылан.

– Аа, абаапсы, ухацхраа, хуаауп, – рхөеит азғабцеа ахоыкгы.

– Аихабы дтызгар бзыпсоузеи? – хөа длазцааит.

– Цьамк азна афатө сутар, уаа шөоык рхөы алсхуеит, – лхөеит аихөшьцеа реихабы.

– Бара бтызгар бзыпсоузеи? – ихөан агөыбжьанытө длазцааит.

– Уасак иакөцуа аласа сутар, уаа шөоык рымацеа алсхуеит, – лхөеит уи.

– Бара ибылшозеи ацець бтызгар? – хөа аицбы длазцааит.

– Сара исылшо сьзхөом, – лхөеит аицбы.

– Ибылшо бымхөозар ацець бтызгазом, – ихөеит иара.

– Сара исылшо убри ауп, мышкы зны хатца сцар, паки пхаки сауеит рыбжа хьны, рыбжа разынны, – лхөеит.

Ах ипа арт аихөшьцеа бзиақөак ракөзаап ихөан, дцан, ашаха ааиган, ацець итигеит. Ахоыкгы аюныка иааигеит, аицбы хатөы пхөысыс дидикилт.

Ус ишыказ аамтагыи пытк цеит, егыт. Ари ипхөыс лыхшароура мацк шагыз иара арра ипхөеит.

– Уара уцар, сара сыршьуеит, – лхөеит ипхөыс.

Лахөшьцеа еихабацеа лгөағ рыман, ильцашьыцуан. Лара дахкөажөны дахьыказ ртахымызт. Ибзыцөашьа дааиган, абри акы лмыхьааит, улхылапшла хөа иахөаны, иара арра дцеит. Дымцар ауамызт.

Ус ишыказ, ари ипхөыс ахшараура далагеит. Ари ибзыцөашьа дылхылапшуан, аха ланхөыпхацеа ирымуйт.

– Ипғашьароуп, удәылц! – рхәеит, аха иара имуит.

– Ашә ахь уғы рханы утә! – анырхәа, бзиоуп ихәан, иғы ашәахь инаирхеит.

Атаца әгеи апғаи лоут рыбжа хьны, рыбжа разынны. Уи аамтазы ланхәыпғацәа лабаки лапски рхианы ирыман. Ииз ахәыцқәа ашәындыкәра итацаны ирцәахит, аласбақәа лытцартцеит.

– Аа, илоуз абарт роуп, – хәа лыбзыцәашьа идырбеит. Илатәан ах ипа иахь ашәкәы роит ипғәыс аласбақәа лыхшазшәа. Ари еипш ашәкәы аниоу, «акакеи хәа шәлыцәкәаны нақ ддәылшәца!» хәа атак ааишьтит иара. Ари лара дандәылырца, ана днеиуа, ара днеиуа, ауаа рымац уа акыр шықәса адәы дықәын.

Тахмадак зны акәара дықәланы дышнеиуаз шәындыкәрак азы ацәкәырпа ишафькәнажылаз ибеит. Иаашьтихын аоныка иманы дцеит. Аоны иахьнеигаз иаахиртлазар, ахәыцқәа тоуп рыбжа хьны, рыбжа разынны. Ахәыцқәа акыр-кырхәа иааччар, ахьы рфьцуан, ицәыуар аразын рфьцуан. Атахмада ионатафьы ахәыцқәа рыдыркылан, игарацо, игархуа раазара иалагеит.

Раб иахәшьцәа азы иартзаарын ашәындыкәра иштәз, аха, умбои, иеикәхеит егырмышькәа, ани избаз атахмадагы уа дрызкәшеит насыпшәа.

Ахәыцқәа мыш зха ирызхауа, цхы зха ирызхауа идухеит. Абарт ахьыказ ргәашә даосны ахак шәарыцара дцалон. Данауаз гәатаны ацкәын агәашә ағы дипылон, «саназзеи сабаззеи рызхара акәац сыт!» ихәалон. Акыр шықәса абас ихәон абри ахәычы.

– Ушәарыцар, уаназзеи уабаззеи рызхара акәац рәоудцап, – ихәеит ах енак диасны данауаз.

– Баба, ашәақь сзаахә! – ихәеит ацкәын ионы даннеи. (Изеихәо ани дзаазо иабаззеи иоуп.)

Дцан ашәақь изааихәеит. Ағара имоур хәа ушәозу, ахәыцқәа ччар, ахьы рфьцуан.

Ацкәын ишәақь аашьтихын, амни шәарыцара ицалоз, иаалоз ах ишьта дхылан иғынеихеит. Дшәарыцон акыр аамта.

– Уара, сыбна илаз ашәарах зегь хьушьааит, азин узтада? – ихәеит ари ах ицкәын изы.

– Убна илоу ашәарах ахысшьаа сыздырам, аха уашта атцыхәа станымхаатишь! – ихәеит ацкәын.

Ах ари иихәаз аацьеишьеит, аха икаитцоиз.

Ус ишыказ аамта пытк цеит. Ишыказ уахык ала ах иашта аоны таиргылт ари ацкәын.

Ашьыжь ах ари ибеит, даара ицәымыгхеит, аха дшәаны акагы имхәеит. Енак ацкәын шәарыцара даныказ иакәыршәаны, ахәса ионы инеит.

– Иахья хәлаанза бгәы ғығыуа аоны быюнатәоуп, анцәа иҫы иҫоу аҫәарыли ачамгәыри бымазтгы, бгәы арғығларымызт, башья иабхәар иааигоит, – хәа ари иахәшьа илархәеит.

Аҫкәын шәарыцарантәи данааи, акәац ижәит, аха лара (иахәшьа) акрылымфеит.

– Бгәы бааҫсума, ибыхъзеи? – хәа длазцааит.

Лара еихагы лылахь еиқәцаны дтәеит.

– Акыр зыбымфои, былахь зеиқәузеи? – хәа дыхтәеикит.

– Уара уцоит шәарыцара, сара иахья хәлаанза сгәы ғығыуа аоны стәоуп, – лхәеит.

– Нас ишҫааури? – хәа длазцааит.

– Анцәа иҫы иҫоу аҫәарыли ачамгәыри ааугар, аҫәарыл кәашо, ачамгәыр шәахәо, сгәы дырғығуамызт, – лхәеит.

Аҫкәын афырхәа даақәгыжын, иеааибитан амәа дықәылт анцәа иахь ачамгәыри аҫәарыли ааигарц. Дцо, дцо дышнеиуаз адауы пхәыс ауасақәа дышрыцыз ибеит. Иеыҫеиҫәан, ауасақәа дрылалан мазала днеиуа, днеиуа, лара илмырбазакәа лгәыпхәы дацхәит. Лара азнык азы «фуп!» лхәан ишьацәкыс кылыхәхәо дылбаалдеит. Ашьтахь ишьацәкыс кны даахан, дааҫылган (даалҫылхын) «уабацо, узышьтоузеи?» хәа диазцааит.

– Аҫәарыли ачамгәыри раагаразы анцәа иахь амәа сықәуп, – ихәеит иара.

– Сахәшьа думыцхраар, уахь цашьа умам, уахь, лара лахь уца, акыр духәозар убап, – лхәеит.

Арт дара хәык ыҫазаап – арт ахәсақәа. Ари апхья дзыниаз аицбы лакәзаап. Агәыбжъаньтә лахь дызлацашаз амәа дықәылтцан, иҫынеиҫеит.

Агәыбжъаньтә лҫы дахьнеизгы «фуп!» хәа дылбаалдарц далагаанза, иара лгәыпхәы ацхара дахъзеит.

– Хәи, заҫа исгәарпханы усфариз, усықкәынамхар, – лхәан, уиггы арахь даалҫылхит. Иаразнак илзылбаамдаз, арахь икылыхәхәоз ишьапы кны арахь даахан даалыхәлылхит. Уиггы уабацо хәа диазцааит.

– Абас ауп иҫоу, анцәа иҫы сцаны аҫәарыли ачамгәыри аазгароуп, – ихәеит иара.

– Нан, уахь сцоит хәангы уаламган, угәы ртынчны уәныҫа угъежы. Уахь уцар еибгала узыхнымхәыр калап, – хәа иалхәеит.

– Ках, сымцар калом, – анихәа, – иумузозар, сахәшьа еихабы лахь уца, уи амәа уқәылцааит, – лхәеит.

Аҫкәын адауцәа рахәшьа еихабы лҫы днеит. Уиггы ачык-ачык ауп дылбаалдарц илыгхаз. Аха иара заанат лгәыпхәы дацхән, деиқәлырхеит. Ихы ицыхәа дахьцоз анихәа, даара илцәымыҫхеит.

– Уакәыц, нан, уахь ацара удааоуп, уахәарым.

– Аа, сымцар калом, – хәа имузо даналага, адауы пхәыс уасак шыны илтан ус иалхәеит:

– Ушнеиуа зык уныёпынгылоит ишыаарцёыраха, аха уара уацёым-шөакөа, ицкыпцкыамшыакөа, заќа изы бзиоузеи хәа уёы иаатыршаны икацёа. Нас жыхөтәк анахь, жыхөтәк арахь икажь. Ус ианыкауцалакь, амөа уауеит. Ушнеиуа аихатө гөара аќоуп. Убрагьы унапы нахьшыны ажыхөтәқәа наќ-ааќ икажь, нас еитәх амөа узаатуеит. Агөашө атны ушнеиуа, аќ-сақхөа амацуарқәа оыцибарќьаны иуеишуа иалагоит. Шаќа шөыбзиоузеи хәа аахөаны, ажыхөтәқәа рыт. Нас алахөақәа ухагыжьюа, ухы иқөсуа иалагоит. Убартгы урзымыцкыан инхаз ақөац рыт. Шыбжьон рыцсаньрышо иакөыршөаны, унеины, уеидмырбазакөа, дара шыцөоу ига узышьтоу ачамгөыри ақөарыли, – лхөеит адау пхөыс еихабы.

Ақкөын амөа дыкөылт адауы пхөыс илтәз ақөац иманы. Ус дышнеиуаз азиас дныёпынгылт ишыаарцёыраха. Азыцкыпцкыамшыакөа, иаарехөаны, иёы иаатыршан, наќ-ааќ көац жыхөтәқәак нкаижыит. Амөа иоун дышнеиуаз аихатө гөара данадгыла, ақөац жыхөтәқәа арирахь, анирахь инкаижыын, агөашө аатын, даунажыын, дынтәлт наќ. Аќ-сақхөа амацуарқәа анааизыцкыа, ақөац жыхөтәқәа нарымцаижыын, днараөсуан еипш, алахөақәа ихапыруа, ихы иқөсуа ианалага, уртгы иаанханы имаз ақөац жыхөтәқәа нарицөит. Нас амөа иоун, ашырхөа иёынеихан, шыбжьон иакөыршөан, ақшөмацөа шыцөаз дыюналеит. Ачамгөыр ахькнахәз ахала ишөахөон, ақөарыл уи ацаќа иқөпраа икөашон. Ихтырпа ааихихын, днышьтасын, иқөарыл аашьтицаан, ихтырпа итагөаны, ачамгөыр аакынцааны дындөылкөеит. Ачамгөыри ақөарыли «аа, хәигеит!» хәа ахөхөара иалагеит, аха ақкөын иёы доақөтөан дыприт.

Анцөа ичамгөыри иқөарыли рыбжы шааиахәз абгьаахөа доацкөеит.

– Смацуарқәа, дышөкы! Сзы, думышьтын! Аа, сгөашө! – ихөеит, аха ицымхрааит урт, ихымхөыцт. (Ақкөын имыргөыбзыгьази.)

Аюны дынкылсын, ачамгөыр кнеихан, ақөарыл анацаиртөа, ашөахөарей ақөашарей иалагеит. Өнак иара шөарыцара данца, ахөса ааит.

– Бара анцөа исаркьа бымазар, адунеи аёы иғычуа иоума, башья иоума зегь бнарбоит, – хөа лархөеит ари ақкөын иахөшьа анцөа иахь деиталышьтыр дзаарым ргөахөын.

Шөарыцарантө данаа, анцөа исаркьа стахуп, ада схөартам, исзааугароуп, – хөа иалхөеит лашья. Ари шыта уахь амөагы идыруан, икацатөкөазгы идыруан. Уасак ишыын, ақөац ааифыхны, има ддөыкөлеит. Азасы, амацуарқәа рзы, алақәа рзы ақөац жыхөтәқәа наќ-ааќ инкажьюа шыбжьон ақсшьара аамтазы анцөа икны дынкылсит. Анцөа дышьтан, асаркьа ипқа илкын. Астол иныкөыргылань днахынхөит. Убри аамтазы ақкөын дыюнацалан, алицси рыбжьара абгьаахөа асаркьа аакөипцаан, иманы ддөыкөлеит.

– Аа, сигеит, сигеит! – ахөеит асаркьа.

Убри аамтазы анцөа доацкыан, икамчы аакынцааны атаххөа дисит. Ақкөын данкаха, иёы шзахөоз ют аюныќа. Агьаа адауы пхөыс еитцбы лөы

инеит, нас агөыбжъанытө, нас аихабы лөы инеит, аха урт «хара хихөом, иахөшьа лахь уца, уи деикөлырхароуп» хөа иархөеит. Ашамтаз аөы амацара аюны иааит. Иахөшьа доаткьан аөы амацара ишааз ангөалта, лашья машөырк дшакөшөаз акара лдырт, цөгьалагы илцөымыгөеит.

Даалаган лара хатца матөала лөааилалхөеит. Лашья иөы длакөтөан амөа дыкөлеит длыцшаарацы. Ианааилашөшөуаз адауцөа рөы днеит.

– Бзышьтоузеи арахь, ибыцшаауада? – хөа адауцөа лазцааит.

– Сашья абрахь, анцөа иахь саркья аагара дцеит, аха дыхнымхөит, сишьтоуп, – лхөеит азгаб рыцха.

Адауцөа ус лархөеит:

– Бышиашоу шыьбжьон ацсшьара иакөыршөаны бнеи зегь рыцөа-цсымтазы. Аюны бшыныюналалакь, акацыхөа акамчы аакныхны иаанкыл, нас башья дахьышьтоу убри акамчала бис. Нас икало ббап.

Адауцөа ишлархөаз еигцш, азгаб шыьбжьон зегь аныцөаз иакөыршөаны днеит. Акыгхөа дныюналан, акамчы аакынцааны лашья дахьышьтаз дисит.

– Хаи, сьшпцөаз! – ихөан доаткьеит.

Убри аамтаз, «хаи дызусда ара икоу?» ихөан анцөа хазшаз даацөыртцит.

– Хара даөаки хашьтам, хара асаркьеи узгаби роуп иахтау, – лхөеит аиахөшьа.

Анцөа мчыс имаз икамчы акөын, уи уажөы лара илкын азы иара дымчыдан. Уаха цсыхөа анимоу, ипцаи асаркьеи нарицан, ахьтөы уардын цахөаны, ипца лыматөа-оыцөа накөцаны амөа икөитцеит. Шьта амахө димоуп.

Иахьяаиз, ацкөын цхөыс даазгеит ихөан, иуа, итахы еизиган ачара ду еитцихит. Атаца дахьыказ лхөы лызнаргеит, аха илымфеит.

– Акырзыбымфозеи, бгөы иалоузеи? – хөа илазцааит.

– Санхөа анахь дрыцхөхөа дыкоуп, сара акрышцасфо, – хөа ралхөеит.

Ари зегьы лара саркьала илбеит.

– Дызустада бара банхөа? – хөа илазцааит илхөаз цьашьяны.

– Санхөа цьоук рыматц луеит, сабхөа ах иоуп, – лхөеит.

Ари ах ианиаха, иаразнак дааит. Ицкөыни изгаби еиликааит, рангы дааргеит. Ачара еитцирхит, идырөыцит.

– Ацөгьара зызбаз ахөсакөа рнапкөа ааидөахөаланы нак икашөца, – ихөеит ах.

Ах ишихөаз еигцш, ацөгьа зыршоз ахөсакөа аөкөа ирыдөахөаланы рхы ахьынахоз идөыкөитцеит.

Ах ичараө талбошьс ськан, ифа, ижө сааит.

304. АХЪЧЕИ АГӨЫЛШЬАПҚӨЕИ

Хьчак дыкан, арахе иманы абнахь дцеит. Абна дылаланы дцо, дцо дышнеуаз, шыакьаста дук афы дынкылсит. Ишөөкь, иара, деикөных дыкоуп. Абри адөы дазааигөахо даналага, бжы цөгьак иахаит. Абри закөызеи хөа абжы цөгьа ахьиахауаз днапшызар, ө-гөылшьапк еифазза ишнеуаз ибеит. Арт нибартөоит умбои ихөан, ишөөкь акы илакөикын ацыкь аатиргеит. Ахы зыкөшөаз агөылшьап азаакьхөа ихөаан, абна июылабгеит, егыгы лашьталан ицеит.

Ари ахьча ирахө иманы дгөарлеит ахөмыехан, иеилиргеит, егыт. Иөызцөагы ыкан атыц афы. Адырөаены ианааша, ахи ацыхөеи еилапсаны атыц аөакөыршаны итөан агөылшьап. Ари ахьча иөызцөа ианырба, игачамкит. Иара икалаз идырит, аха имхөеит. Дөагылан ус-өитит агөылшьап ахь:

– Уара уззааз сара сзоуп. Егырт аужь, сара нас иутаху сызу, – ихөеит.

Ас аөөит, агөылшьап ахи ацыхөеи ааилнахын, рахөгы, уаагы ныбжысит нак. Ари ахьча апхьа днагылан, дапцаны дама идөыкөлеит. Ицо, ицо ишнеуаз, хан дук инадгылт. Ахапцы ашө еипш, иаатын, нак ианынтала, ауаөы икьыбжы ааоуан. Ари дназгаз агөылшьапгы ацөа иахаз аахнахын, нак инканажыт, ауаөы даагөылцит.

– Уаала арахь! – ихөан, диманы акьыбжы ахьгоз инкылсит.

Иахьнеиз ауаөы дышьтоуп, ахьаа гөгөа имоуп.

– Икоузеи, ушпакөу? – хөа ахьча днеин ачымазаө дназцааит.

– Сшыкоу аума, сушыт, цөгьала сыкоуп, – ихөеит.

– Нас уашьта ишпакастцари?

– Икауцара убри ауп, сызхөышөтөуа ахөшө ааугароуп. Излаупшаауагы уахтоит. Ианузымпшаа утахоит ауп, уаха акгы.

– Изакө хөшөузеи, ишпакөу иухөартөу?

– Хөшөыс исыхөартөу убри ауп, апхөыс цкьа, зхатца ида даөа хатцак дыззымдыруа лкыкахш ааугароуп, исыхөартөуп, – ихөеит ачымазаө.

– Дыцкьөу, дыцкьаму еилкаашьас иамоузеи? – хөа ари ахьча дцааит.

– Уи злаудыруа асаркьа уахтоит, убри уанпшылар иунарбоит, – ихөеит.

Апхөыс цкьа лкыкахш изыпшаар, излааигашазгы, асаркьагы неидыркын, ахапцы дытганы даурышьтит. Ари дцо, дцо акыр дныкөеит. Уа днеиуеит, уа днеиуеит, азыккөа ахьыкоу. Асаркьа данахөапшлакь, иапсоу акгы инарбом. Инарбо уи ауп апхөыс лхатца идагы азөи өыцьеи иреитцамкөа илыдгыланы инарбоит. Көх, ицкьөу пхөыск дышпасзымпшааи хөа игөы пцөаны, ккарак дыпцаланы дшааиуаз, көацөк гылоуп абра азө дынхоит ухөаратөы.

– Уа мшыбзи! – ихөан абра дынкылсит.

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит, – рхөан аөныка днаргеит.

Абри ахаца дзышьтоу абра иказаап, уара. Исаркыа аацөыриган дахөаңшызар, абар аңхөыс цкыа ззырхөо дахьанылаз. Лхөыцгыи агара дгароуп.

Ари ахаца илеихөеит агөыхөпыхш дшашьтөз, имоур цсыхөа шимамыз.

– Кыр ухөозар ишцаусымто, – лхөан, излаигоз ашьушьа иман, азна илтан доулыжыт.

Иөааихан ахацаөы дааит. Иааигаз акыкахш аңсхыхра иаөыз ауаөы иөартөо рөаархан, уи ауаю ишьапы даакөгылт.

Ари ахьча өык аидара ахыи итаны доурышьтит.

305. ЦШЬОЫК АИШЬЦӨЕИ АМАТИ

Цшьоык аишьцөа еиман ихөеит. Аңшьоык аишьцөа еимаз иахөшьак дрыман. Рахөшьа зацө хыхь ахан аөы дыкөыртөаны уаха агьылөар-цазомызт аблююшада. Шөарацара ицон дара аишьцөа, ашөарах шыны иааргон.

‘Өнак аишьцөа шөарацара ицан ианааи, рахөшьа еитцбы дрымбеит. – Икалазеи? – хөа ран ианлазцаа, – икалаз сыздырзом, нанраа, шөахөшьа дызгаз сыздырзом, – хөа ралхөеит.

– Закөызеи, хан ибхөо, хөахөшьа дызгаз бымбакөа быкам, хөахшьуеит ихөабхөароуп, ихөабымхөар калазом, – рхөеит аишьцөа.

– Ишөылшо сашөхөар, шөахөшьа дызгаз шөасхөап, – лхөеит ран.

Аихөабы даакөгылан ус ихөеит:

– Ажө еимгөа ахьара хы-мчыбжьа шагу иамырдырзакөа аца ацөызгоит.

Уи ишьтанеиуаз даакөгылан ус ихөеит.

– Исгөаңхар, абыржөы ажөан иоатцакысуа абаагөара кастцоит.

Уи иатцкыис иеитцбыз даацөажөан ус ихөеит:

– Ахьшь аашьтасны, акөты аманы ажөан ихалар, акөты мшьыкөа ахьшь сшьуеит.

Аитцыбза даацөажөан ус ихөеит:

– Адгьыл амаа амазар ишьтысхуеит.

Арт аишьцөа дасу ирылшақөоз анырхөа, – шөахөшьа дызгаз амац ауп, – лхөеит ран.

Ашырхөа аишьцөа амац цөит хөа ран изларалхөаз ала июыкөлан ишцоз, рахөшьа хөахөы дыкөтөаны ажөыхөа дцөыуоит, илыкөцөашаны амац ыцөоуп. Абас рбеит.

Ани ажө ахьара хымчыбжьа шагу аца ацөызгоит зхөаз лашьа даалаган, амац аамырпшзакөа рахөшьа дамихит. Рахөшьа дрыманы бзиа инеихьан, амац ааөыхан, арцөаахөа ихөхөаны ирышьталт. Ани абаагөара кастцоит

зхәаз рашья амаҗ рыхьзошә аниба, иаарыкәыршаны абаагәара җаитҗеит, иааюнәтәеит. Амаҗ уи иакәшеит, иакәшеит, аха изҗамлеит иавагьежьюа иавахеит.

– Икалозар, җсыхәак аманы иҗазар, кылпшырҗа хәычык сышәт, – хәа амаҗ аишьҗәа ирыхәеит.

Амаҗ иахәаз аишьҗәа ақәшахәҗхан, ақәақхәа абаа акылпшырҗа анау, иоеи – иоасын ирбганы рахәшьа даарымпытҗааны даашьҗәаны ажәәан ахь иохалт. Ани акәты мшьыкәа ахьшь сшьуеит зхәаз аҗықхәа амаҗ дөеихсын, амаҗ х-җьара иааиоитҗеит, рахәшьа дкәылаауа дыюҗалт. Ани адгьыл амаа амазар ишьҗысхуеит зхәаз рахәшьа дкәылаауа дышлеиуаз доаҗаххын дқамыжкәа дааникылт.

Аишьҗәа аҗшьыкыгы игәырҗаҗәа рахәшьа дрыманы аоны иаан, чара руит, егьит, еилгеит бзиарала.

306. МУСА ҖАИМБАР

Дықан Муса хәа җаимбарк. Уи иман лаба хәычык. Уи алаба хәычы Муса ииҗаххалак җанаҗон. Афәтә аниҗаху, ииҗаху зейпшроу җанаҗон, амоа данықәу, аҗара ахьаҗаху дагауан, ажәәкала, абри абас иҗалааит хәа инызқәиклакгы иара ишигәаҗхо иҗанаҗон.

Муса җаимбар есқынгы ныкәара дҗалон.

Муса диман гәылак, – Муса, ныкәара уахьҗо сга, – хәа иеихәалон уи, аха дигомыҗт.

– Икалази саргы сугар, ухы сақәноургом акәымзар (ухы саҗәоушьом) – ихәән, ихьымзгшьаны зны дыхҗеикит.

Даныхҗеикза, ибзиоуп, узгауеит, уеырхиа хәа иеихәеит.

Муса игәыла даалаган, х-чак җаҗаны моаныфас иааихәт. Мусагы иғәылагы рееибыҗаны амоа иқәылт. Муса амоахь илабахәычы ада даәакы ныкәиғазомыҗт.

Даара акыр иныкәахьан ишнеиуаз, ианааҗса, зыхьк ағы итәеит, аҗсшьаразы. Акыр рыҗсы аныршьа, рчақәа ааҗәырганы акака ааныркылан, афара иалагеит. Ак иаанхаз Муса хазы инышьҗеитҗеит. Рчақәа анырфа, Муса доагылан азы ашҗа дылбааит. Уи аамҗазы Муса иоыза ача иаанхаз Муса дааиаанза ифеит.

Муса данааи диазҗааит ара ача ишьҗаз згази хәа. Аха Муса иоыза исыздыруам хәа мап икит.

Анҗәа ихьз ала данқәы, мап аник, Мусагы уаҗа мхәакәа амоа иқәылт.

Даара акыр иныкәахьан ишнеиуаз, хәашағны (хәраны) иныкәлеит, ианынапш, бнаҗмак азарақәа аҗны ишнеиуаз рбеит.

Муса җаимбар илаба хәычы аннақәик, уа иангылт, инахъзан азарақәа акы ааныркылан иршьит. Акәац ржәын акрырфеит.

Акранырфа ашьтахь, Муса җаимбар иыыза дизцааит: – Ахқатәи хча згазеи, ишсоухәара, анцәа иныс? – хәа. Аха иыыза, ача зга шысзымдыруа хәа данқәы, уаха мхәакәа рызс ирфаз абаоқәа ацәа аарыкәыршаны илаба хәычы аннақәик, ақсы талан адрымхәа аин ахь ағынанахт. Муса иыызагы уамашәа ибахт, даргыы оагылан рымюа иқәлахт.

Даара акыр мшы, акыр уаха иныкәахьан, ишнеиуаз, зык иныепынгылт.

Азы з-дук акәын, ус уаоы дзыруа икамызт.

Муса җаимбар илаба хәычы азы ианнақәик, ацқа нхылан, даргыы ацқа иқәланы ағадахәа инырт. Азы иахьнырыз маәахәраны (цслымзраны) иқан, рыңсы ршьарцы инатәеит.

Муса җаимбар иыыза днықәиан дыцәт. Уи дахьынзацәаз, Муса илабала амаәахә (ақслымз) еизгауа, икәашәа дуны еизиган, илаба аннақәик, ишеибакәу ихьақшьха иаақалт.

Муса иыыза данаақш, ахьақшь данналақш, уамашәа ибеит, дгәырғеит. Иахшароуп, ихәан, дгылт. Муса иыыза ус иеихәеит: «Уара иша, сара сажәоит (слапшуеит)» хәа, аха иыыза имуит, «уара иша, сара сажәоит» ихәеит.

Нас Муса җаимбар длалаган, еикараны хыцьара ишеит.

Муса иыыза уамашәа ибан дазцааит: – Хара оыцьа хәуп икоу, хыцьараны изушазеи? Акы уара иугап, егы сара исутап, аха ахқатәи зүтода? – хәа.

Нас Муса ус ихәеит: – Акы уара иутәуп, егы сара истәуп, ахқатәи хча згаз итәуп, – хәа.

Уи аамтаз Муса иыыза даагылан, ихәеит ахқатәи ача зфаз сара соуп, ус анакәа, аригыы сара истәуп хәа.

Нас Муса җаимбар даалаган, ахьақшь зегы аилеиқсан, «абри зегы уара иумаз, анцәа усқәихааит, иахьарнахыс хәиоызцәам» ихәан, дааныжьны дцеит.

Муса иыыза ахы дшадтәалаз, акыр мшқәа цеит, амла дакит, ааигәа уао дынхомызт, уао дымәасуаны ибом. Ус даара цәгәа дгәакт.

Әнак, дшықшыз акәымкәа, оыцьа аецәа харантә ииасны ишқоз ибеит. Амәасцәа аниба дқаауа, ишхылқа ихыхны икьо, ииулак имоахигеит.

Амәасцәа анааи, ахы ианналақш, уамашәа ирбеит. Аха уртгыы моаныфа рымамызт, имлашьуан. Амәасцәа ус реихәеит:

– Абри ижәбо ахы хәеиқшзааит цъара фатәык хзышөпшаауазар. Сыгәра жөымгозар, азәы абра шәаангыл, егы уцаны иахзаага, – хәа. Ус иагьныкәеит, руазә уа даангылт, егы иғынеихан, хара цъара қытак ықан, уахь дцеит.

Ахьақшь ағы итәаз ус ргәы иташәеит:

– Хара ихагыу афатә ауп, хыыза афатә иманы данааилак, хәаисны дахшып, нас ахы зегы хара иаагап, – хәа.

Иара роыза дахьыказ ус игәалашәеит:

– Афатәоуп исыгы, афатә ансоу, соызцәа згара хәшәык налатцаны ирзызгар иашып, ахы зегы сара изгап, – хәа.

Ақытағы дахьнеиз, иаргы акрифәит, иоызцәа рзгы афатә ахәшә алацаны икайцеит. Ус, иманы иоызцәа рғы данааи, иоызцәа ааисын, иаразнакдыршыт. Афатә иааигаз рыманы илатәан җацак-җацак рфаанза, рышьтаька инхышәтын иҗсит, рыхыгы уа иаанхеит.

307. НЫХӘ ҢАИМБАР

Дыкан ажәытә җаимбарк Ныхә хәа. Дук иаоцацәамкәа дынхон. Иҗеи иҗҗаи ыкан.

Зны Ныхә җаимбар анцәа дигҗһан, дцеит анцәа иахь.

Уа дахьнеиз, анцәа иеиҳәеит: – Адунеи акаамет, азхалара җалараны икоуп. Убаскан азы уаалаганы икауцароуп җбак, убри ала еиқәурхароуп адунеи иқәу аҗстәқәа, аҗсаатәқәа, ауаоытәыюса зегы. Урт зегы уи аҗба иузтагаларым, аха ракака арбаҗки арцынаки, иаххәап, лашаки еанки, цәкамбашьки жәкамбашьки, цгәаҗски цгәабаҗки, жәыки цәыки убас егыртгы.

Ари акаамет аныкалозгы аҗхәара иеиҳәеит Ныхә.

– Ибзиоуп, – иҳәеит, дақәшахатхан дхынхәит, июныка дааит. Ныхә дахьааиз, длатәаны дхәыцит, икайцо планс иеиташаз азы. Нас ауастәцәа дрышьталт аҗбакацаразы, адунеи акаамет аныкало җсызхоу зегы рахьтә ракака реиқәырхаразы.

Ныхә, дшеимдоз акәымкәа, уастак диднагалт. Даалаган ауастә иеиҳәеит: – Адунеи азы анхало җсызхоу злеиқәсырхаша акәата җшра аманы, азағы изаамкәрыло сзыкаца, амғы иалхны, – хәа.

Ауастә дазхәыцын, «иузыкастап, аха ахәала хәикәымшәар җалап акәымзар» иҳәеит.

– Иугзеи? – дцааит Ныхә.

– Уҗҗа дсуҗар, иузыкастап, – иҳәеит ауастә. Ныхә уаха егымхәеит, уи аус дақәшахатхеит. Ныхә длықәлан дцеит.

Дышнеиуаз, даәа уастак икны днеит. Уигы иаргы иҗҗа лзы иеилазеит. Уи длеиҗырцын, дышнеиуаз, даәа уастак икны днеин, «аҗба сзыкаца, иуҗаху устоит» хәа иеиҳәеит Ныхә.

– Уҗҗа дсуҗар икастап, – иҳәеит ауастә. Ныхә уигы дилазан, днеиҗырцны дышнеиуаз, даәа уастаки иареи еилазеит, иҗҗа дииҗар аҗба җаитцараны. Убас мацара, җшь-оык ауастәцәа дрылазеит иҗҗа дриҗар аҗба изыкарцарцы, аха җҗас азә лакәын иказ, егырт җшь-оык ыкан. Азәы дииҗар егы дынхон, ииура изымдыруа дықәхеит.

Даалаган, анцә иахь дцеит, дзыниаз иеихәарацы. Уа уи дахьнеиз анцә иеихәеит:

– Ауастәцәа срылазеит, аха ахәала мацк ҳаивнагоит, избан акәзар, сыгҕа лзы исзыкарцоит, аха дара цшь-оык ыкоуп, сыгҕа азә лоуп. Азәы дистар егы дыкәхоит. Ишпазури? Уара сузцаарц сааит, ухацкы сцеит анцәа, – ихәеит Ныхә цаимбар.

– Уцаны ауастәцәа аларга, ианалгалак ирутара акы калап, – ихәеит анцәа.

Ныхә цаимбар дхынхәын, даан ауастәцәа ишыцшьоыкызгы аус иалаиргеит, абнахьтә аматәахә аагара иара идын. Уи азы дауык диацәажәеит, аҕба аматәахә абнакнытә исзаага, иакәнаго устап хәа.

– Ибзиоуп, аусура сафәнацы, сызхара офәтцала амла сакыцыпхәаза, мамзар, афатә сзымхар, уара усфоит, – хәа иеихәеит.

Ныхә цаимбар ицәымырхеит. Длыкәлан дцеит анцәа иахь, диазцаарацы. Уа дахьнеиз, анцәа ус иеихәеит.

– Аҕба матәахә абнахьтә аагаразы дауык силазарацы иакәыскын, иара адауы ус сеихәеит: «Уара укны аус зуанацы, амла сакыцыпхәаза крыофәтцала, насгы сызхара анофоумца, уара усфоит» хәа, ишпеизызура, адауы изхара афатә абасыпшаауеи сара?

– Ныхә, уцаны адауы аусура даларга, ифоуцара убри ауп, амла данакуа аишәа днахартәаны кәцәалк азна акәыд чапаны, быста фәхра бзиақ навацаны имтаца, нас аишәа данахартәо, «анцәа улпха сыт» хәа хәала хәа иахә, ус анихәалак, уи изхоит, – ихәеит анцәа.

– Ибзиоуп, – ихәан, Ныхә цаимбар июныка дааит.

Ныхә дшааиз еипш адауы дааипшаан, аусура далаиргеит. Адауы атлақәа ыгьжәжәаны иааигон. Ус ишыказ акәымкәа, «Ныхә, уажәшьта амла сакит, крыофәтца», ихәеит адауы.

Ныхә «ибзиоуп» ихәан, аишәа абыста фәхра ныкәйтцан, кәцәалк азна акәыд чапагы надыргыланы инаганы инаимцаиргылт.

– Иуфауа егыкам, аха «анцәа, улыпха сыт» хәа унапы наркишь, – ихәеит Ныхә. Адауы азныказы, ари арыцха закәызеи, иара иаразнак дысфап хәа инакәикын, аха нас, «анцәа, улпха сыт» хәа акрыфара инапы наиркит, аха инымцәазеит акәыд акәцәал итази абыста фәхрей.

Пытканифа, «каҳ, амцхә сфеит» ихәан, доагылт адауы. Ныхәгы днеин аишәа аашьтихит, аха акәыдгы абыстагы иказ ыкан.

Адауы дыроегь абнахь дцан, атлақәа ыгьжәжәаны иааиго мацара, аҕба ауастәцәа эфыз иазхашаз ааганы илеикәижьит. Нас иаргы длыкәланы дцеит июныка.

Ныхә гәыла пхәыск диман, убри азәзәцәык ауастәцәа рхәы кәцаны иаалгеит, уха азәгы иагыгәаламшәеит ауастәцәа рхәы анагара.

Ус ишыказ акәымкәа, ауастәцәа алгара иазааигәахеит. Ныхә цаимбар длыкәлан анцәа икны дцеит.

– Ауастаңа уажешьта иалгоит, ирыстозеи, азәы сыпқа дистап, аха егырт ах-оык ирыстода? – хәа дцааит.

– Цстәыс иумоузеи? – хәа дизцааит анцәа.

– Ғадапски, лапски, цгәажәки сымоуп, уаха егысымам, – ихәеит Ныхә.

Нас уаалаганы уеадапсгы, уцгәапсгы, улапсгы неидцаланы уахык цъара еицтакты, убра упхагы дрылакы; адыроаены ашьжымтан унеины ашә анауртуа иубоит пшь-оык ахәсахәыцкәа, упха рыуа дарбану изымдыруа. Убырт рыт ууастаңа, – ихәеит анцәа.

Ныхә цаимбар, «бзиоуп, азамана, икастап ус» ихәан, длықәлан дааит аоны. Уа дахьяаиз ицгәажәи, илапси, иеадапси аайдцаланы инацаны аетра иныюнеицалт, ипхагы днаганы доарылеикит. Ашә рыгәғәаны иоаиркит.

Адыроаены ашьжымтан днеины ашә анаирт, пшь-оык азғабцәа, ипха дарбану изымдыруа ибеит.

Ус, дук мыртыкәа, ауастаңа алгеит. Нас ағхәарақәа рызпцәеит хаз-хазы, азәазәала еибамырдыркәа, сыпқа дустоит, абригы-абригы аамтазы уаа хәа.

Урт ағхәарақәа ааит. Рапхья изеихәаз иғхәаразы дааит, усқан ант азғабцәа руазә диитан дигеит. Егыртгы дасу рығхәарақәа рзы иаан, апшьоыкгы рыхәсақәа ритәит, еибамдырзакәа.

Уажешьта акаамет калоит хәа анцәа ағхәара иитазгы ааигәахо ианалага, «абри сызғаб лхаца дызбароуп» хәа дашьталт, аха иазууазеи, изымдырт рыуа дызгаз.

Даалаган иеибытаны дрылалт ахәсақәа зитаз ауастаңа. Рапхья азәы икны днеит, уа дахьнеиз, «сабхәа дааит» ихәан, амахә чара изиуит.

Нас Ныхә дрызцааит азғаб ланхәеи лабхәеи:

– Дад, сызғаб шәгәы дақәшәаны шәымац луама? – хәа.

– Ааи, зеипштам лоуп, аха уахынла ханышьтало кығәра, цыырдағәы, лығәра аанлыжьюам, зегы еимданы ауп дшышьтало, – рхәеит.

– Хәи, иараби, илыхъзеи ари азғаб? – ихәахт, аха усқан игәаныла, – хы, ари сыцгәапсажә лакәзаап, – ихәоит.

Дцо даналага арахәтиаа иртәит. Нас длықәлан ирахәтиаа иманы дцеит. Ус ахәса зитаз даәазәы икны днеит.

Уа дахьнеиз, амахә, «хәи, сабхәа дааит убо!» ихәан, ачара изиуит. Нас мазашәа дрызцааит ус иахьеицәажәоз ланхәеи лабхәеи, «шәтаца шәгәы дақәшәаны дыкоума?» хәа.

– Ааи, даара дыбзиан, аха иазууазеи, иагья лоуғәаргы зны-зынла дытууа даанхалоит, – рхәеит.

– Иараби, илыхъзеи зғаб кадыць, – ихәеит, аха игәаныла, – аригы сеадапсажә лакәзаап, – ихәоит. Дцо даналага, арахәтиаа иртан, иманы дцеит.

Ус даеазэы икны днеит. Уаҕагы амаҳә, «сабхәа дааит» ихәан, чара изиуит. Нас иахьеицәажәоз амаҳә иани иаби дразцааит, «сызҕаб шәгәы дақәшәаны шәымац лызуама?» хәа.

– Хы, дыбзиами, аха зны-зынла аҕра алалцоит, – рхәеит.

– Иараби, илықәшәазеи, цьюушът, шәлабжыала дызҕабми, дгазоуп, – ихәахт, аха игәанала, – аригы слацсажә лакәзаап, – ихәеит.

Нас аҕшыоыктәи иҕы днеит. Уаҕагы чара изыруит, аҕсшәа иархәеит, сызҕаб шәгәы дақәшәома хәа дцааит.

– Ааи, лхацкы хара хцааит, зегь рыла хҕы иахәарада иахцөымҕыу акы калцома, мамзаргы латкыыс еиҕу ауаошшара дыкоума, – рхәеит.

– Ааи, сызҕаб, сбаба хәычы, бхацкы сцааит, усгы дыкандаз, – ихәеит игәаныла. – Абри лоуп сызҕабцәкыа убо! – игәахәт.

Данцоз арахәтиаа ирҕеит, нас иара имахәи ипҕаи рымацара июны инеиразы аҕхәара риҕеит, абри акаамәт аныкалауаз иақәыршәаны еиқәирхарц азы. Ус, длықәлан июныка дааит.

Пытрак аатцхәан еицш, дашьталт аҕстәкәеи аҕсаатәкәеи реизгара, џба-џбала, абыки аҕски. Иеизигеит аҕстәкәа рахь, аҕсаатәкәа рахь зегы, убас ауаатәыюса рахыгы; убас зегы оыця-оыцяала аҕба еиюкааны ионеицеит. Ус реихәеит: – Ахахаи, шәеибамкыашын. Ус акы кашәцар, игәнахароуп, – хәа. Ус дшыказ акөымкәа, изҕаби имахәи ааит. Уртгы аҕба цыара еиюкааны иахыказ рымацара ионеицеит.

Ус дыпшын азы анбахалои хәа.

Анцәа аҕхәара ииҕаз азы акаамәт калеит, азы халт.

Ныхә иҕба хыхь иханагалт. Ахы ахынахо ицоит. Убас мацара аамта аума зегы цеит, Ныхә азы дышхыз. Егы аҕба цыара ахәынаҕ ахьтаз икылнацәан, азы тало иалагеит.

Ари Ныхә ибеит, аха азы изаанымкылеит.

Амаҕ ахьтәаз, «сара иааныскылоит фатәы хкыс сызухәо сыт» ахәеит.

Мамоу ихәар, аҕба зыла иҕәны ицаакәрылоит, уи акнытә, «ибзиоуп» ихәеит. Амаҕ ацыхәала акылцәара ашәахан, аеыркыафаны азы ааннакылт. Ус, ицо-ицо мацара, даара акыр хара ицеит. Аҕба шнеиуаз, азагәтаны цыара Ныхә илапш ақәшәеит илгәыгәны тыцк, егы ауразоуроу дахынапш-аапшлак зыуп, уаха акгы ыкамкәа. Абри иибоз амыкә ахь деиханы ддөыкәлеит.

Дцо, дцо мацара, аҕыгәхәа уи акәацәра иибоз дныкәгылеит. Иҕба иманы уа даанхеит. Азы уажәшьта иагхо иалагеит. Ус-ус мацара адунеи зегы азы лықәба ицеит.

Ныхә иҕба уаҕа иқәхеит, егы уаҕа Ерцахә Уаршәы ихәымәа акацәара акәзаарын, данахәапш идырт.

Нас адгыл иахыгәғәароу, иахьтатароу еилыскаауеит хәа ауарбажә дөыкәицеит, аха арахь уаха ихнымхәит, икыиуа ихапшшала ицазеит. Нас Ныхә паимбар дақәшәиит, ускан кәыркәа мзан, «абри акәыркәа мза

есышықәса азыжәра уақәйтүмкәа, укьиуа уаанхалааит!» хәа. Нас алақәа ажьабаакәа анаба, ирыдхалт, азы анықәла иҗахақәаз ауаа, аҗстәқәа ухәа. Ныхә җаимбар дақәшәиит, «жьабаамзар фатәы умоуааит!» хәа.

Нас ахәыхә дәықәйтәит. Ахәыхә ахьтәаз ашьапқәа оыҗашьшыы иҗәит, аха мчыла иоыҗнахит. Уи җыара, оыҗыара акәымкәа, ирацәазаны акырҗыара еилнакааит, адгьыл ататарейи акыакыарейи ахыыкақәаз. Аха ашьапы ацәа ахыҗит, анышә мчыла иахыҗнахуаз.

Ихынхәын иааит. Ус ианахәейт Ныхә җаимбар.

– Адгьыл еихарак гәҗәахейт, иахьтатарақәаз санықәтәа, сшьапы ацәа ахнахит, ианыҗашьшыы, сахан иахыҗҗысыз иубома? – хәа инарбейт.

Нас ихәышәтәит, дақәныхәейт абас: – Уара аҗсаатәқәа зегьы ратҗкыыс уҗшзахааит, зегьы уеилахауа, бзиа урбо укалааит! – ихәан, иоуижьҗит. Убас, убас маҗара, аҗстәқәа зегьы ауижьҗит.

Амаҗ абжы җхаражәхәаоыс иканатәейт аҗаимбар иахь: – Хәзлеи-җәажәахьоу ала, сара сақәйтүтәуазар, ауаоы ижьоуп исгәаҗхо фатәыс, исызиахә, – хәа. Ари ажәҗыс иахауан. Уи аамҗазы еиманы рәынархан, Ныхә җаимбар иҗны инейт амаҗи абжи. Ажәҗысгы ус инейн, инарыдтәалан изыроуан.

Абжы абас Ныхә иахь ацәажәара иалагейт: – Сара амаҗ суанарцәажәейт, еихарак амаҗ фатәыс изыхәо ауаоы ижы ауп, – ахәарҗы ағы ааихнахуаны, ажәҗыс абжы ағы атыххәа илҗасын, абз ааҗахнаҗәейт, абжы изәҗыс азынамыҗзаст, «быж-ж-ж» хәа иаанхейт. Амаҗ гәан, ажәҗыс сшьуейт хәа атҗыхәа иакыаз, ажәҗыс атҗыхәа иласын, иаабжьнаҗәейт. – Иагарааны указаргы уара сара усырәиарым – ахәейт амаҗ. Ныхә җаимбар дгәан, «адаҗ жьымзар уаха фатә уқәашьымхааит!» ихәейт, амаҗ ауишьҗит. Убри нахыс даҗ жьуп фатәыс иамоу. «Уара зегьы урыҗхаршьо, уаоы дупырхагамкәан, уацәа уазалааит ахыбракны!» хәа ажәҗыс дақәныхәейт.

Иаргы дәаа җыҗрак ашьҗахь иамаҗи изҗаби ахыюназ данней, ишеибакыашьыз ибейт. Урҗ аоыҗагы иман дааҗҗыңын дөылбааит, Ерцахә акаҗәара Уаршәы ихәымоа иҗба уака иааныжыны.

җака данылбаа, ус ихәейт: – Абра аҗба җәыха ахыкәу Ерцахә акаҗәара, Уаршәы ихәымоа ихалауа дажәызар – дәахааит, дәазар – дажәааит! – хәа. Нас иамаҗгы иҗҗагы иманы дгьылк ағы дҗейт, амра даара ианҗәиуаз, «абра шәынхала, шәынҗла, ишәхылҗуа ауаоытәыюса иҗшра роуааит!» ихәан, даахынхәын, дшааиуаз, шҗакы дҗанагалт. Днейуа, днейуа маҗара, днейт игәыла җхәыс, иҗба аныкаитҗоз, ауастаҗәа рхәы назгоз лыкны.

– Бара баанхама, банаҗыалбейт, ари акаамәҗ икалаз бымбазей? – хәа длызҗааит. – Уи ами, сьжәқәа ркәакәа аҗслымз ықәыҗчы игәарлон даара акыраамҗа, абас 40 мыш ракара, икалазей хәа сыкан, – лхәейт.

– Аа, анҗәа дыбылҗҗейт, ауастаҗәа рхәы ахьнабгаз азы, – ихәан, длықәлан ионы дааит. Игәылаҗәа иванхоз уаоы дыказамызт, зегьы азы иашьит, иҗҗәыс лыюны дыкан, лыҗкәынгы ларгы егырмышьзакәа.

308. МАҒА ИЛАКӨ

Дыкан нхаоык, хъзыс иман МаҒа хәа.

Ари МаҒа даара дґар баапсын, зынза дґарзан. Иґхәыс дыкан, диман пґак.

Иґхәгы иґхәысгы амал змаз тауадк иґы қыралала аласа рхакон. Қырасгы есымша ироуаз дара оыцґа рызхара амґал акәын. Иаргы убас цґара аус иуан, ифатә азы мацара.

Арт рыфатә цәґам-бзиам ироуан, аха иршәырцо рмоут, рцәа хтны адәы икәеит.

МаҒа ус ихәыцит цґара усура дцарацы.

Иґхәысгы иґхәгы ус реиґеит: – Сара усура сцоит цґара, амал змоу азәы иахь қаранцґра. Ацара рханы саауеит, уанза шәара ус шәхандеила, – хәа.

Иґхәыси иґхәи уаха ирхәози, «ибзиоуп, уца» рхәеит. МаҒа доықәлан дцеит.

Дышнеиуаз, амал рацәаны измаз уао беиак икны днеит. Ари ауаю беиа убас дыказаарын, ауаоы данихәапшлак, хышықәса рышьтахь дзыкәшәашаз зегы идыруан. МаҒа ари акрызмаз икны даннеи, аусутә умоума хәа дизцааит.

– Мачхәума, аусутә рацәазаны исымоуп, – ихәеит ауаю беиа.

– Сара аусутә сґахуп, қаранцґра снызкыло дызбар саагылоит шықәсыл акара. Уара сұтахызар саанкыл, – ихәеит МаҒа.

– Ибзиоуп, уаагыл, – ихәеит абеиа.

Нас иеилазеит шықәсыл қаранцґыс дизаагыларц. Шықәсыл антцлак шә-маатк иитарцы. Ианеилазоз, абеиа ус ихәеит: – Шықәсыл антцлак, уәхәара анааилак, шә-маатк ацара пхязаны инузыкәысцоит, нас алацшра усцоит, утахызар шә-маатк га, утахызар ацара ныжь, уи ацынхәрас иуасхәоит ажәак, ацара еиґашьаны иугар иусцоит, мап, ажәа сахә еиґа еиґасшьоит ухәаргы, ацара усґом ажәа ануасхәа, – ихәеит абеиа.

– Ибзиоуп, уи ускан иаххәап, уанза цшзала хнеип, – ихәан, МаҒа аусура далагеит. МаҒа аус иуан абеиа икны дыкәґежьаазаны.

Ус дшыказ, ашықәс ааит. МаҒа иәхәара анааи, «шьта аоныка сцап, сцарақәа исауа сыманы» игәахәын, абеиа икны днеин ус ихәеит: «Дад, шьта сышықәс ааит, сцара сыт, сцоит» хәа.

– Ибзиоуп, дад, – ихәан, абеиа доагылан шә-маатк ахы мацара қәад парак алазамкәа иґхязаны, асқам инықәицеит. МаҒагы дґәырґацәа дқалеит, шә-маатк соуит, исыбаргәузеи хәа.

– МаҒа, дад, хәнеилазоз иуасхәаз угәалашәома? Уәхәара уаналгалак, утахызар, ацара усцоит, утахызар, ажәак уасхәоит, иутаху умаз, алацшра хәа иуасхәаз. Абар уцарақәа шә-маатк. Утахызар ига, мамзар ажәа еиґаушьозар, ацара ыказ, уи уасхәар, – ихәеит абеиа даацәажәан.

Маға даара дхәыцит, ажәа иахаргы иҗахеит, ағара игаргы цәҗа имбеит, ииура изымдыруа даақәхеит. Нас аҗыхәтәаны, «ных, ажәа саҳанда иҗалалакгы, шә-маатк ирҗсоу ииҗәо ажәа уи ажәа бзиахап» иҗәан, игәы җыруа иалагеит.

– Ажәа саҳәа, ағара ыказ, – иҗәеит Маға. Абеиагы «ибзиоуп» иҗәан, ағара иҗәахит. Маға дшахьымхәуаз ала ашәкәы еимырдеит. Нас абеиа даалаган ус иҗәеит: – Дад Маға, уара ианакәзаалакгы, ауауы дарбанызаалакгы аказы дануазцаауа, даара ухәыцны, иҗабыргны иузымдыруазаргы, имцызаргы, иуазцаауа игәы иахәо ажәа иахәа җакс. Абри акәын ажәас иуасхәоз, – иҗәеит.

Маға дыҗсит, дыбзахеит, дыҗамзар еиҗаишьо дҗалеит. «Амала шә-маатк ағара шҗасырзи!», аха иикыз, далгахьан. Нас иҗаиҗахуаз Маға, деиҗаагылт даәа шықәсык дыроагыых шә-маатк хәа.

Маға аусура дағын, ишықәс нҗәеит, иеҗәара ааит.

«Саамҗа ааит» анихәа Маға, абеиа шә-маатк ахы җхьазаны иныкәиҗеит.

– Дад, Маға, уҗахызар ари ағара умаз, уҗахызар ағара сызныҗь, ажәак уасхәоит уи умаз, – иҗәеит абеиа.

Маға дхәыцит, деиҗахәыцит, аха ииурыз изымдыруа дықәхеит. Зынгы ус ихәыц: «ажәа сымазар иҗалари, ари уау җәышуп, хазынак иҗәар хәа, зынгы ус ихәыц, «җасагы баша ағара сҗәиҗеит, уи аҗкыс еиҗуп сҗара зҗап» хәа. Аха нас – ағара сҗахым, ажәа саҳә, – иҗәеит Маға.

– Ибзиоуп, – иҗәан абеиа җаса еиҗш Маға мап имкуа ашәкәы ааимданы иаатәеит.

Нас абеиа даацәажәан, ус иҗәеит: – Дад Маға, уара ухазын уҗсы җанаҗы узмиааиша акы азы уауы уимеисан, амал соуп ишҗасылымшари хәа уауы уимеисан акы азы ианакәзаалакгы, абри ажәа ухәоумыршҗын.

– Уауа сыҗсында, исыхьзеи оышә маат сымазарын, уажәы сышҗаҗси, – хәа игәы дҗаст Маға, аха ианбатәиз, далгахьан.

Нас Маға деиҗаагылт даәа шықәсык шә-маат хәа. Дыроагыых җасатәи реилазашьала еилазеит. Аус иуан Маға.

Ус дшыказ шықәсык нҗәеит.

– Шьҗа сыҗәара аамҗа ааит, – иҗәеит Маға. Абеиа шә-маатк ааҗыриган, «аа, дад Маға, уҗара уҗахызар ига, мамзар ағара ыказ, даәа ажәак уасхәап» иҗәеит дыроагыых.

– Шьҗа исмыхьыц исыхьуазеи, абри ажәагы саҳанда, ибзиоуп ажәа саҳә, – иҗәеит Маға данхәыц.

Абеиа доагылан: – Дад Маға, ула иамбо акгы хоумҗан, абри ауп иуасхәо, – иҗәеит.

Маға хы-шықәса аус иуит, хышә маат иауан, имҗакәа иниҗыт х-ажәак рзы.

Аа, абарҗ ажәақәа: 1. Аказы иуазцаауа игәы иахәо аҗак иахә. 2. Уззымиааиуа уимеисан. 3. Ула иамбо хоумҗан.

Маға ихы азы дгәаит.

– Исыхъзеи, икасцазеи, аңара еиғын сара сзы, – ихәеит аха, иикыз, далгахъан.

– Уаҳа усутә сымам, усқыртц, – ихәан, абеиа Маға дигырицеит.

Маға ихы кны, дхәыцуа, дыңсыр еиғыеишьо моакы даныланы ифынеихеит. Ипхәыси ипҳаи инижъыз уртғы игәалашәоит, урт шыкоуи иара изаралқәа икаитцази неидхәыцлан, игәы адыжәхәа даатасуа амәа данылан ддәыкәлеит. Дышнеиуаз, хан дук аихатә гәара акәыршаны днавалт.

Абри ахан иакәыршоу агәарафәы иарсу тәәанцыпхъаза акака уаа рхы ахоуп, ауаагы рхәамцқәа уа икажьуп. Иара ари ахан дахънавалаз, асалдат ааисны дырkit.

Дыкны дрыманы ари ахан этәыз аҳ икны июналт. Уаҗахк аҗкны разны столк гылоуп, хьтәы саанк ыкәгылоуп, уа иантәалоуп еыюрадаҗ дук алақәа гьам-гьамуа, инапшы-аапшуа, уажәи-уажәи рыбжьара аеырхәа ахьтәы саан ырбаазо.

Абри адаҗ зыстол икәтәаз дхәынтқарын, адаҗ ипхәыс акәзаарын, убас казшыас илымазаарын абри ахәынтқар ипхәыс: уахыла дызҗабхо, аха илеиҗу уаәы дыкамкәа, убас дызҗаб бзианы дқалозаарын, аха еынла адаҗцәа лхалозаарын. Ари абас анцәа илыкәицаны дыказаарын уахыла дызҗабхаларцы, еынла адаҗцәа лхаларацы. Ари абас лыкалара фәхарас иамазаап, лара ус лыказаара ахәынтқар азәы имаирехәаанза. Абра имәасны ирбо зегы асалдатқәа игылаз икны инаргон, абри адаҗ ахьтәы саан иахьантәалаз. Нас ахәынтқар дразцауан, абри ахьтәы саан иантәалоу адаҗ қәнаганы иантәалоу, иқәнагамкәа иантәалоу хәа.

Хәарас иаҗахузеи, ахәынтқар ас данцаалак, дзызцаауаз, ауаа «икәнагазартә, ишпәқәнагоу, адаҗҗәә ахьтәы саан аҗкны иаусхәузеи?!» рхәон.

Уахәапшыргы усоуп, адаҗҗәә афәы го, ахьтәы саан излаҗәоу-шьарызеи! Аха абарт дзызцаауа азәы, «иаузеи, иқәнагамкәа ахьтәы саан моу, еиҗугы иантәалазар акәын ақәнага» ихәар, убаскан абри ахәынтқар ипхәыс уахыла еиҗш еынлагы дызҗабны дқалозаарын. Абри акәзаап фәхарас иамаз, аха азәгы издырамызт, ус уаәгы ихәомызт. Убас ахырымхәоз аҗкытә, дзызцаауаз «икәнагам» анырхәалак, азҗабгы еынла дышдаҗыз даанхон, ахәынтқаргы ус зхәоз зегы рыхқәа хыцтәәаны икаижьуазаарын.

Маға адаҗ ахьтәы саан иахьантәалаз даннарга, ахәынтқар даәаналаны ус дцааит:

– Дад Маға, уара аказы суазцаауеит.

Маға дшәапы-рхапуа, «изакәызеи, ухацкы ахәынтқар?» ихәеит.

Ахәынтқар ус дцааит:

– Дад Маҫа, сара ишубо еиҫш сҫэынтқаруп, сара аразны стол сызгылоуп, уа иқэгылоуп ахьтэы саан, ари асаан адагьажэ алақэа кэазза иантэалоуп, убоит. Иқэнагоума абри адагьажэ абра иантэалазарц? – хэа.

«Исхэарызеи, анацьялбеит?» игэахэын, Маҫа ахэыцра далагеит.

«Ари шықэнагам збоит, аха исхэара еиғьхарызеи?» хэа дышхэыцуаз, игэалашэеит абеиа икны аус аниуаз шэ-маатк рцынхэрас еихэаз ажэа, «азэы аказы дануазтцауа, имцызаргы итцабыргызаргы игэы иахэаша атак иахэ», хэа.

Маҫа аригыгы игэалашэеит, насгыы данхэыц, «ииашаны иагьтцабыргуп, игэы иамыхэонда, ас кайтцозма» игэахэын, ус ихэеит.

– Ахэынтқар, ухацкы сцеит, уара иузымдыруа сара иуасхэозеи, аха угьы, ари адагь аразны стол ахьтэы саан ықэыргыланы уахэапшыр иқэнагамшэа убар алшоит, аха иахья сара сахьяхэапшуала, даеазэы игэы итэу сара исыздыруам, аха, аиашазы, абри адагь ахьтэы саан иантэалоуп, аха разны столуп изықэгылоу, убри асталгыы хьызар акэын, – ихэеит.

Абри шихэазтэҫья, иажэа алгаха имтэакэа, абри адагь митэхан, изгьабхан, артэаахэа ихэхэан, асаан иоаныпэан инкаҫеит. Маҫагыы икала изымдырт, ари леиҫш дмитэханы, лыхцэы лшыапы акынза инеиуа, лыҫшрей, лсахэеи, лыҫшзареи уаы изеитамхэо иказ адагь даналтц.

Нас ахэынтқар даацэажэан ус ихэеит:

– Дад Маҫа, сара абри апхэыс дсымоуижьтэи акыр тцеит, аха абас анцэа дишеит уахыла дуаохэ, еынла дыдагьхэ, абас дкаланы дыкан данаазга нахыс. Пхыз абас избахьан: «Хымҫада, иубо зегь абас уразтцаала, «ибзиоуп» хэа азэы ихэар, нас уахылеиҫш еынлагыы дызгьабхоит, убас уаы ихэаанза, еынла дыдагьхоит» хэа. Сара абас зегьы сразтцауан, аха зегьы, «мап, ихэартам, адагьажэ ахьтэы саан ианыртэаланы» рхэон, саргыы сгэааны, зегьы рыхқэа хьтэҫэаны икасыҫсон, аха уара иагьухэеит ибзиоуп хэа, сыҫхэысгыы дуаохеит уара ула, уаргыы унасыҫыказаап. Аха уажэшьтэ бзиарас иузызурызеи?

– ҫытк суғар, итабуп схэап, мамзаргыы схы соузь, сыюныка сцоит, – ихэеит Маҫа.

Ахэынтқар даалаган, Маҫа иқыта ахра иитеит, арахэ, амал рацэаны иитеит, нас амацуцэа рацэаюны, убас тэа змамыз ағара, ахы рацэазаны иитеит. Маҫагыы дгэырғьатэа июныка ддэықэлеит, абриакара амал, нас иқытан ахрагыы иманы.

Абар зеиҫшра ус шэ-маатк рзы абеиа иеихэаз ажэа изыканацэа.

Маҫа ирахэ, имал, иматцуцэа, иғара-ишьара зхэаз еиҫш, ир иманы амоа данылан, сыюныка сцоит хэа дшаауаз, ианааҫса, амоан шэшьыра бзиак ағы иаатэеит, ҫсшьара хэа.

Ари ашэшьыра акны иштэаз, Маҫа иигоз амал аиҫагыы амал иманы, туҫьарк дшааиуаз, ашэшьыра акны даакылст. Ари атуҫьаргыы ашэшьыра азымоарак ағы иеыҫхьякны даагылт, ҫсшьара хэа.

Атуцьар Маҫа имал раҫа аниба, дҫашыцын, «абри злеицөызгалакгы акала ицөызгап» игөахөын, иҫсыҫам-ҫамуа ахөыцра далагеит.

Ус иштөаз, абри ашөшыраҫы аҫла ахықөцөаншөа хөыхөк ааин иныкөтөеит. Абри атуцьар ус игөахөт, абри ахөыхө иара далагар, мазала аҫла дықөланы дамбакөа икрызшөа, Маҫа дықөлар изымкрашөа. Нас ихөыцит абри ахөыхө акразы диеисарацы. Атуцьар даацөажөан, Маҫа иахь ус ихөеит:

– Маҫа, уареи сареи акы азы хөаисап, абарт хөаиҫш амал ду змоу ауаа абра хөанеиниа, хьзык хөаҫпа, – хөа.

– Изакөызеи, дад? – ихөеит Маҫа.

– Абри ахөыхө икөтөоу акразы хөаисап, – ихөеит атуцьар.

– Хөашҫеисари? – хөа дҫааит Маҫа.

– Хөшеисара ус ауп: абри аҫла уқөланы ахөыхө уамбакөа икны илбаауғозар, смал зеггы умаз, иузымккөа иҫырны иҫар, умал зеггы сьт, – ихөеит атуцьар.

Ишҫасзымкри, маза абҫы салсны снейр хөа игөы иаанагеит Маҫа данхөыц. Аха убри аамҫазы игөалашөеит абеиа икны даныкөз шө-маатк ирыҫсаз аобатөи ажөа иеихөаз, «уззымиааиуа уамеисан» хөа.

Маҫа ари шигөалашөаз еиҫш, «сара исызкуам» ихөеит.

– Ус акөзар, сара икны илбаазгоит, – ихөеит атуцьар.

– Нас ибзиоуп, уқөла аҫла, ахөыхө кны илбаауғар, смал зеггы устоит, иузылбаамгар, умал зеггы сьт, – ихөеит Маҫа.

Атуцьар дақөшахөтхөит. Мап азөы изымкуа агөраргарақөа ааимданы, атуцьар аҫла дықөылт.

Атуцьар ашышьыхөа днеиуа, днеиуа, ахөыхө икырц еҫыгымкөа дшыкөз, иоаҫрын аоадахьшөа иныкөтөеит, иарҫы даара даашөеит. Дыроеггы хөычы-хөычла днеин, аҫыхөа икырц хөычзак шигыз, еиҫаоаҫрын ахыцөқөанза инеин икөтөеит. Атуцьар днеин, ахөыхө аҫыхөа инапы налеикуан, ахөыхө оықөпраан ицазеит.

Атуцьар инапала иеизымшьуа, ихала дымҫсуа, имал зеггы Маҫа инаиитөит. Атуцьар ионапык игөыдыҫсалан имоа дықөлеит. Маҫа имал изаҫлан ддөықөлеит.

Маҫа амоа даныланы ионы ааигөа днеихьан данынаҫш, ажөытө игөылак амоа даныланы, еигөышөк иоыҫрышьты дкөағ-көағуа дышнеиуаз ибеит.

– Хөаи, сьюны снейаанза еилсырганда сҫаацөа икоу, икаму, – игөахөын, – уа, Исо! – ихөан изөитит, инеиуаз Исо ихьзын.

Инеиуаз, «хөаи!» хөа ибжьы ааиргеит.

Исоггы дааит Маҫа дахьгылаз. Маҫа дҫааит Исо иахь судыруама хөа.

– Мап, усыздыруам, ухаҫкы, – ихөеит Исо.

Ари Маҫа абар ҫшы-шықөса ирықөын димбеижьҫеи, дизымдырт.

– Сара соуп Маҫа, сшыкалазгы абас ауп, – ихөан, дзыниакөаз ихөеит.

– Амала, ажәабжь икоузеи, сҗаацәа җсхьоу, икоу? – хәа дҗааит Маҗа. Исо данхәыц, «абри абра днеины анхара далагар, асҗатәи рахәи мали иааиго жәыхьчас хҗаитҗозар акәхап, аҗкьыс абас иасхәар, дхынхәны ишьҗахьҗа җьара дҗап» игәахәын, «иабаказ уҗаацәа, уҗхәыси уҗхәи җсит, унхарҗа змаххахьейт, адаҗкәа рҗоуп. Уоынҗыҗкәа рҗны азмахкәа икоу уҗар, ула иабар аҗкьыс, иумбазар еиҗгуп» ихәейт Исо. Маҗаҗы, «ус акәзар, избозеи, агәыҗжәага аҗкьыс схынхәны җьара сынхап» ихәан, ишьҗахь дхынхәны ддәықәлейт. Дхынхәны дышнеиуаз, иааигәалашәейт абеиа иеиҗәахьаз ажәа шә-маатк рзы иауз, «ула иамбо хоумҗан» хәа.

Ари шигәалашәаз еиҗш, «акакала абри абеиа исеиҗәоз ажәақәа рыла саауейт, абриҗы насыгзап, сыла иамбакәа ихасҗарым» ихәан, деиҗахынхәыхын, июныҗа ддәықәылт. Дышиашаз июны данааи, июныжәқәа ылаҗәышьоуп, иҗхәыси иҗхәи ахәа илатәагәышьоуп ахәышҗаараҗы.

«Дызустада ари ах иааз ара анышәынҗра иаоызоу аюны аҗны?» ргәахәт иҗаацәа, Маҗа данааи, уаха дырзымдырит, избан акәзар, җшы-шықәса ирықәын дрымбеиҗҗәи, насҗы дыҗсхьейт, ма дызт хәа иҗан.

– Са соуп Маҗа, шәымшәан, – хәа реиҗәейт Маҗа.

Иҗаацәа агәырҗара ду рзыікалейт. Нас аминут азы анхара іаитҗейт, иҗаацәаҗы иарҗы ахан дуқәа іаҗаны июналт, иҗыҗан иара даххейт, ари дызҗаз Исоҗы дааиган, жәашықәса еҗәарас иҗаны жәхьчас дҗаитҗейт, дахыҗьаз азы.

Сарҗы убра сыіан иаха, иказамыз иеиҗш. Ачара хаман, еҗызмазамыз реиҗш. Аюыжәра ыіан, иахьыказамыз еиҗш. Аюы хашьит, изымжәаз реиҗш. Ашыҗьза астал хәхьҗт, иахамтәазаз реиҗш. Алымюан скаха-бҗало саауан, имныікәазоз иеиҗш. Абыржәи сахьыкоу сааит убрахьынтә. Абри ажәабжь җыц шәасхәейт мҗык еиҗш. Амҗреи аҗабыргреи шәазҗаауазар, лакә аҗабыргызар, абриҗы аҗабыргыуп.

309. АХИ АНХАЦИ

Дыіан ахак. Ари ахәнак зны дигхьейт иара иахь нхаюык. Анхаюы даннеи, ус иеиҗәейт: – Уаҗәы сасҗәақәак сзаараҗы сыіоуп, исзаауҗироуп аюы, уи уара ишумоу здыруейт, хымҗада, дузынасышьҗуейт азәы, – хәа.

– Ибзиоуп, азәы днашьҗы, иеидара исҗап, – ихәан, анхаюы дҗыҗьны июныҗа дҗейт.

Ах даалаган мҗхәы игәғәаз азәы дигшәаит. Хәҗа дук иҗаны дизишьҗит. Ари дахьнеиз, «Саазышьҗыз ах иоуп, сыззааишьҗызҗы иуеиҗәахьоу аюы азоуп, сеидара аюы суҗароуп» – ихәейт.

Аҗшәма изнеиз иахәҗа ааимхны, иуалыр ссақәа руакы инаҗеикын, иҗаз җейтәт, аха иауагәалашәахуаз, абҗейҗабҗаҗы азыіамҗейт, даеакы инаҗак

исыртөйп ааигөахөын, дацөшөа-цөшөауа арытцө аамихын, аха уигы иауазыртөйхуаз. Ахтатөи аөы инеиган, уигы иамыртөит. Ари еипш иказ ахата ахызааитиз ицөымыгхөит, аха икаитцауаз, мап хөашья имамызт. Иахата доаха-оахан, даөа уалырк аөы инеигарц, аха иара иауизышьтыхуаз, аөы азы иааз иөышьтыхын, ахата нрытцак-нрытцакуа иаатиркөкөөит иуалыркөа зегьы.

Аөы азы иааз ахата доахан ижөөа икөйтцан, ддөыкөылт. Ари амөан дышнеиуаз, диқөшөөит өөыуаөык. Пыттрак ашьтахь ари өөыуаөы аидара иатца икөшөаз иөиөөөит:

– Утахызар иузынаскьазгап ари узцоу аидара, ицоу аиуа өамөак суржөуазар, – хөа. Ахата иатцаз иаөагы иөгьашьяны, мап мкыкөа дазыразхөит.

Аөыуаө аидара зкыз иааимихын, иөыхөда иныкөк иаанкыла, өгы шыпыла дишьта, өиццон өицөажөо, өөыуаө иахьимөахьцыртөаз өөынза. Ара ианааи, ишеилазахьаз өицш, өөыуаө ахата ахы аагиртлан, ихы ахата инахакны «хөып» хөа данахөа, ахата итаз зегьы аатиркөкөөан, ахата нак итөөыз иршөны инигөыдиршөөөит.

Ас ззиуз, аөы згөз дгөаан, – уажөытцөкьа ах иахь уаалароуп, ма иужөыз аөы ацынхөра сүтароуп акөымзар, изуам! – иөөан, амақарра далагөит.

– Ус гьашьяроуп, уажөа иухөаз уахьхөуама, өамөак жжөраны ауми хшеилазас. Иумузозаргы иахьутаху уца, угөхьяагы скым, закөангы сузатөм, избанзар өамөак ажөра сақөитын, өамөак анызжө, уахата итаз аөы нцөөит, – иөөөит өөыуаө.

Анс-арс ишеимаркуаз, өибаргөаөит.

Ари аамтазы арт дрыкөшөөит шыақауаөык. Зтызшөа дақөшөаз ауаа дрылабжөөит.

– Шөызлеиламзас өгышөмыхьит, шөакөытц, ишөыхьыз шөыхьит – иөөөит, аха иаурухуаз, өиөагы реидрыцөгьөит.

Ирмузошөа аниба, арт аөыцагы нак-аак иаамцаирсын, өыла иказ иөгы иаргы аайдкыла, иарма напала иарма цыба итөөитцөит. Иаргьа напала өгы ауаөы иаргьа цыба дынтаца амөа дыкөылт.

Аөны днөит ахөларазы. Даннеи, акы ианнацха, ипхөыс ииарта калцан, иөааилыхны днышьталт. Татынк аакөитцан, сахаөөит хөа дыштөаз, иааигөалашөөит ицөыба итөөитцаз.

Ипшөма ибжьы нлыкөирган, – бара, санаауаз амөан шыоукы сцөыба итөасцан, ана нактөирахь ихысшьыз спалта ацөыба бнөины бтацши, – хөа нлөиөөөит.

– Изакөхарызшь ицөыба ицоу, – аалгөахөын ипхөыс, днөины лнапы азымөарак ахь интылшьзар, өык азөы дакөтөаны даатылгөит, өгыирахь лнапы аатылшьзар, уаагы азөы итаца иөабаба даатылхт.

– Арт закөөзеи ура, уцөыбагы өыржөөнеи, – лхөан днизцаөит лыпшөма.

– Ибасымхәахъази, сара сеиңш ахатца гәгәа, акрызлоу бара быда уаоы длымам, дагыйкама дунеи ағы хәа, ибымбои абарт арқар бзиақәа нахъхи, амған, аисрахъ инеибацаны ишыказ саарықәшәан, шәақәыц хәа егәа лабжьара рзызундазгы ианырыму, ишыштыхны сьыбақәа иныртацсаны, уажәы сцигара анаакәастца, сышхәыцуаз иаасгәалашәт, – ихәеит иара дахышышәаз.

Лара дахыгылаз, ари ииуз еиҳа, ииҳәаз уамашәа илбан, ус лхәеит:

– Уамазак қауцаз цумшьан, макъана узыехәаратәы иқоуцаз хәа егызбом, дуқәымшәазаап иуиааиуа ауаоы, акәымзар ари иуҳәазгы ухәомызт, ыцъа уриааизар мбатәума, саргы упалта анкнасауаз исызгәамтәеит.

Иара даазгәаан, ас ипхәыс иахыиаталкыз, «ишпыкәу ишпәахатцарам изуз, насгы ишпыкәу сара исиааиуа ауаоы дшықоу!» ихәан, дыхәхәеит.

– Уагымгәыгын, уагысцәамхәхәан, исхәаз мцым, иуиааиуа рацәоуп, – нацылцахт лара.

Ари аазаҳаз ауаоы ицегь даргәаан, ауаа уаҳа цәара камцакәа, аены анааша, игәыла-изла зегы еизигеит. Иреихәеит ипхәыси иареи иеимаркыз, егълацәырыргазгы. Ианиаз ауаа, – уақәыц, мбатәзак уаҳазшәа уәанумшәан, иқалап уара азәы ушииааиз еиңш уаргы азәы дуиааир, – рхәеит, илабжьеит, аха имуит.

– Сара исиааиуа дсымбақәа сшымгәежьюа, данызымбагы, сыкнаҳаны ашьра сықәзааит, лара данацаҳагы убас ашьра лықәзааит, – ихәан, зегы ишраҳауаз тоуба иуит.

Лара артқәа ииҳәаз еиҳагы ддыргәаан, – ибзиоуп, сара иуҳәаз сацагылоит, – лхәан иақәшәаз ишырбоз агәрага дицда, иеыжәца, иқәрыжът.

Арт хара иныкәахъаны, здук иныеңынгылт. Азы ирырц ртаххан, реиҳа иахышышыраз цъара инталан, абжара имнеицкәа, азы иаашьтнахын, рыеқәеи дарей ама идәықәлеит. Дук хара иамгацкәа азәы ишыапқәа еимеҳәа нақ-аақ ақәара иқәыргыла, тәыргәла азы ттаны, ихәыста арқсааразы иршәны ишақәитәоз, арт рхәазо азы ишланагоз, итәыргәы иаапыхъашәазаарын, рыеқәагы даргы азы иалак ихәыста иқәипсазаап.

Уи ипхәыс амра акыр ихалахъаны еиңш, ихәы лыма дааин, ахәыста ихгылаз ацла ашәшырафәы инаргыла, иара лыпшәма аус ахыуаз данааи: – Бара зынцъы стәыргәы хәантәахәа збан, издыруада млагәырк апыхъашәазаргы, бнеины ана ахәыста бынхыпшылшь, – неихәан, иаргы дук днымхакәа, дызфыз даакәыгын, ихәы ахыыказ ахы ифынеихеит.

Лара днеины ахәыста дынхыпшылазар, ыцъа ауаа рыеқәеи дарей, илаҳәны, ахәынцәа рхыыхәхәа ацәағәарста илақсан.

Ари илбаз аацәалшьан, уаҳа егымхәакәа, днеины лхатца иалхәеит, дахнеиз илбаз шуаақсыз, ишмлагәырмаз.

– Иабаказ, агәымхакәа, арахъ брыпхъеишь! – хәа леихәеит. Днеин данаарыпхъа, еиць-еицьуа исагылан, рыеқәа рығәрақәа кны иааит.

– Шәбаказ шәзышьтазеи? – хәа данразцаа, абас-абас хзышьтаз, ихахыызгы абри ауп рхәан, акагы мзазакәа иархәеит.

Ари аҗаҗмада изднагалаз ус ихәеит:

– Уара иуиааиуа дазәхарым, ирацәоуп. Ижәымбои иара саргы исызгәамтакәа стәырғәи шәанҗсала шәышкасыҗсаз. Шәлыцца сыҗшәма, шәыешәырҗсасип, акгы шәнацҗап, – хәа, иҗхәыс илыцца идәықәйтцеит. Дара еыжәла илышьтан, лара раҗхәа дгыла дҗон.

Еҗагы дырзыҗшы дныкәандазгы, илхымзеит.

Уаҗа илхымзозшәа анылба, даарзыҗшын ианыкәлдгыла, иашытылхын, рыкәагы даргы иаршәәаршәны, лсаара лхы икәгылаз инанҗсала ләыкәалхеит, лшыәәа тбаа дуқәа наршә-наршәуа.

Аоны дахънеиз, лсаара ианыхны амца иныехәартәан, рхәи нарымцалқан, рыкәагы җара инаргыла, лара дныццит адәахыи.

Ари дгыла дшыҗшуаз, дааит уаҗы еикәәтәа дук. Иааиз аоныка дааиаанза, адәахтәи ацәажәабжә ираҗаз иаршәан, арт рхәи-ржыи еилагылеит. Ашьшыхәа ашьтахтәи ашә ала индәылтын, рыкәаа ирыкәтәа, ишрылшоз иццакы идәыкәылт.

Арт амоа иахыкәыз, уажәи-уажәи ахәаҗшра иаҗын, еыцәахырта рмоуа, ауаеикәа дрыхзаны, ишыр хәа ишәаны.

Ишнеиуаз, дырбеит азәи аҗыкәреи шылеитцоз.

Арт ишәаны ицоз издыруада, абри җара хәҗхәеикыр ргәахәын, инеины ихәеит җара цәахышьак хәт, азәи дхәшьтоуп, хуумыршыын хәа.

Ари илацоз анхаҗы, ас ахынзаархәоз даанымгылакәа ацәаҗәара, алацара даҗын. Напык аҗыкәреи икәацыҗхәаза, напык азна ифон.

– Шәааи ара, – ихәан, рыкәагы даргы оышьтыхны, ижәла зтаны ихәда ихшыыз ашәыра интәеитцеит.

Ари дахылацоз, җытк анаат, ихаштзаярын, арт ишәыра итәеитцаз изгәамтазакәа, иифоз аҗыкәреи иалакны иеиҗсазаап, рыкәагы даргы.

Шыбжышьтахырахы инеихәан арт ааигәалашәан, ижәла зтаз ашәыра дылтаҗшызар, иабаказ, имбеит.

– Хәит, исамхафазар, аҗхашәара сыхыт, – ихәан, ииура изымдыруа дшыказ, иаҗхәтәи ихаҗыц ишыаны иказ аачыхә-чыхәшәа иаакалан, инацәа ныҗишызызар, арт рекәеи дареи аатциршәшәеит.

– Хәит, иакәымз сшәыруан шәылбааздаргы! Шәбаказ, шәзышьтази? – хәагы нацитцеит. Дара нахынатә ирхыргәхәаз, изышьтаз зегы мзакәа ианырхәа, иара ус ихәеит:

– Зегы ириааиуа хәа азәгы дкамлацт, дагыкам адунеи аҗы. Шәара моу, иара абри сарей нахыи ижәбаз аҗаҗмада шәызцәшәаны шәаауеи иахәаикәоҗы ыкоуп. Сара исыман хәеишьцәа, сара сыҗшыоыкны хәкан. Хәара ихәман аҗсаса рацәаны. Хәаҗсаса тәан хәҗ дук аҗы. Ахәаҗы атцыхәа амшын иалан, устәи уаҗы дзааиуамызт, ахәхы хәара хтәан, уаҗ даахәшьтуамызт.

Хара ҳабацәа, урт рабацәа рыла, цыинцъла иҳаман аґацәа. Арт ирахәзаап ҳахыказ ахабар. Зны ҳаґацәа иреиуаз азәы иезаны амшын далала иґааихан, аҳаґы ҳазцаз дақәлазаап.

Аҳаґы дшақәлазцәкәа иаадырт, уаоы цәґыак, ҳамч змырхоз азәы дышҳақәлаз. Убаскак ицысуан данаақәла нахысґы аҳаґы.

Харахә, ҳаґсаса ҳартцысын, ишҳалшоз ҳаццакны ҳақәылт амоа. Мчыбжьныкәара хныкәахьаны, иараби абри дызуствыхарыдашь, абас зышьтыбжь аҳаґ дузза артцысуаз ҳәа сышьтахька санынхьаґш, иарґы ҳахьтәаз даазазаарын, ханимба, арт рхы абадырхеи ҳәа ихы дґоахан, ҳара хшыказ иҳақәк данаахьахә, илаґш ҳақәшәеит. Днышьтасын ахахә ыршәны эґааирхаз, схаґыц иаатцасын, ишәымбои, схаґыц быжькацәаза ишыкоу, шәарґы шәызсылбаамырдаз, – ҳәа иныцәирґшит.

Аҳаґаи, даәазынґы ишәымхәан «иаҳиааиуа дыкам» ҳәа нарахәаны, рымоа иныкәицәеит.

Иааит арт ирулакґы рыюныка.

Иґхәыс даалаган, еизылгеит аґыхьа данцоз иақәшәаз зегьы. Идпырҳаит ари лхацәа аус дшатахаз, лара дшаиааиз.

310. ҚАЗАХӘИ ҚАЖӘИЖӘАҚЫК ИҢАЦӘЕИ

Қыр шықәса раґхьа дынхон Қазахә ҳәа қажәижәақык аґацәа змаз. Ари ианиаамтаз даара уаоы бзиан, даараґы дажәхьан.

Зны, иґацәа зегьы ааизиган, ус реиҳәеит: – Дад, сґацәа, ишәасхәо убри ауп, сара ишыжәбо сажәит. Сара исыхәо ахәшә, анкәа саныцкәыназ еиґш сзырґо ыкоуп, шәара ишәзаагозар, – ҳәа.

– Хара иҳалшоит ахәшә аагара, уара иухәозар, – рхәеит ицкәынцәа.

Аешьцәа реиҳабы адырәаены амоа дықәлеит. Шықәсык акара дныкәеит, аха ахәшә ҳәа еґымбазт, дхынхәны дааит.

Абас аешьцәа азәазәала зегьы ныкәеит, аха раб ихәоз, дзырґоз ҳәа еґрымбеит.

Ақажәижәақы ицаз амоан хьтәы хзык ибеит. Ахьтәы хзы иибаз иман аоны данааи, иаб иирбеит, абри аазгеит ҳәа.

Раб ианиба, игәыдикылт, «ааи рыцҳа, ари ахыказ сара енак ныкәарала снейуан, уара шықәсык уадхалт» иҳәеит.

– Сара уатцәы амоа сықәлоит, шәара зегьы шәныкәахьеит, сарґы саб изыхәан схы аґьабаа асырбоит, – иҳәеит реицбы.

Ас анихәа, зегьы аччара иалагеит, «уара уцар хымґада иааугашт» ҳәа.

Арт аешьцәа реицбы рацәак датәарбомызт.

Ари ақкәын ауха дахьнышьталаз, ус азәы ибжьы иаҳаит:

– Уара уатәы шәуахьад ркны унеи, алагы уманы. Рақһа иааудгыло аеы уара иухәартәуп, – хәа. Ани ауа дмыцәазакәа иааиршеит.

Ашьжымтан ағәреи алагыни иманы руахьад рыкны даннеи, аеқәа данырба, нақ хара ицеит. Ғтыск ахы кәазза иара дахьцалакгы ишьтан, тың инамтеит.

Егырт аеқәа анизымк, абни аеңыс кны, иманы аюны ашта данаатала, – хымпада, хара иахзаамгеит, аха абри иааигоит, – рхәан, рнапы еинкыаны, дцъашыо, ихыччо иалагеит.

Ари иеы кәадырны амоа дықәлеит. Данцоз, аеы данақәтәоз, ант зынза аччара иалагеит.

Даара данынаскыа, аеы аангылан, ус ианахәеит: – Уара, хара хәхьцо даара имоа хароуп, насгы даара ишәартәуп. Убриакнытә уара аахәатәыс иумоуп ахамқәа хәба, хә-чабрак, насгы хә-уасак, абарт ааухәар, нас издыруада акыр халшар, – хәа.

Аңкәын даақәгъежын, аеы ишахәаз еиңш хә-хамык, хә-чабрак, хә-уасак ааихәеит.

Зегы иманы амоа дықәланы дышнеиуаз, хә-чык адауцәа амоан ацамет иқәәхәан, азәи-азәи еибарцсуан. Ари уаха царта имамызт, рыбжьара дыбжьымсыр. Даалаган, – шәара шәаангыл, акы шәасхәоит, шәыбжьара сыбжьшәыжьуазар, абарт ахамқәа акака, ачабрақәа акака шәыстоит, – ихәеит. Амоа иртан, днарыбжьысны даангылан, акакала ахамқәагы ачабрақәагы риңеит.

Урт днареиосын, даара дцахьан еиңш, хызқәак ибеит. Урт аашьтихит.

Ус дышнеиуаз, амоан ақәыцьмақәа цшьба ғахәан. Урт дрыбжьымсыр уаха царта имамызт. Артгы днарацәажәан, иуасақәа цшьба наритан, рыбжьара днарыбжьысны дцеит.

Урт днараосны дышнеиуаз, хара дцахьаны, мшәык амацара амоан иқәәхәан, ибыбны адгыл иасны ажра иағын. Ари амшә данаба, ағыҗара иалагеит. Дацәажәеит амшә: – Уара амоа сүтозар, абри суаса заңы уара иустәуеит, – хәа. Амшә наскыан амоа инатан, днаосны даангылт, иуасагы амшә инеит.

Амшә ус ахәеит:

– Абри амоан сара санғахәалеижьтеи акраатцеит. Адунеи ршазар аахыс абрака сыкоуп, аха уара уда уаюы дсымбацт. Уара узыццо рымоа ауп абри, сара уахьцо рахәшьа лыхьчаразы ауп абрака сзанғахәалоу.

Дара бжь-чык аешьцәа ыкоуп. Ехәшьа заңык дрымоуп. Дара дауцәоуп, шәарыцара ицалоит. Ирбо ашәарах ршьуеит. Ауаа ирбо кны ирыманы иаауеит. Рахәшьа заңык ирымоу шәарах жыла ддырчоит. Убри лоуп уара ухәшәгы казцо. Аха дара аешьцәа шәарыцара ыкоуп. Ларгы уажәы дыцәоуп. Уара абыруажәы абас амоа уаныланы ушнеиуа, зыхьк уаниоит. Ухылпа ааухыхны, уғы-унапы зәзәаны, азы ыжәны, «иахауеи, абри еиңш

зыхк аоны ысымандаз!» хәа. Иара узымжәратәы икоуп, убриакара ажәра цәгәоуп.

Убри уахьнаосуа дәыпшзараны уныкәлоит. Адәы агәтаны хәссак ыкәгылоуп, даараза афарагы цәгәоуп, избан ухәозар, иара атла ахыцәкәан уарбажәык ыкәтәоуп. Иара иакәыцуа ауац зеггы убри ахәсса иахьшыуп, аха уара цкәына еитамхак уоуп, ахәкәа аафыхны оба-хҗа ыфаны, акы уңыба итәца, «абри еипш аоны хәк сымандаз!» хәа хәаны.

Убарт ахагы азыхгы аоны иуоуеит. Нас убри аха унацысны хара уцаанза, уанынапшлак, урт рыюны убоит.

Ари амоа данылан дышнеиуаз, азых акны даннеи, амшә ишахәаз еипш, азы ыжәны, «абри еипш азы аоны ысымандаз!» ихәеит. Убри дахьнаосыз ахәсса днацәлеит. Ахәкәа хҗа аафыхын, оба иара ифан, «абри аха аоыза аоны ысымандаз!» ихәеит.

Абри аха ззымфои азых ззымжәуеи уаоы сышицымцо хәа аҗкара кәцаны илыман азҗаб.

Пытк дахьнаскәаз, данынапш, адауцәа рыюны ибеит. Дышиашаз уака днеин, дынеыжәцын, хых асоф акны дынхалан, аоны ашә аартны дныоналазар, адауцәа рахәшьа дыцәан. Аха лыпшзара убаскак даршанхеит, ашә аанкыланы аоналашьа дақөымшәакәа даанхеит арҗыс.

Нас игәы псахны дныоналан, азҗаб лмацәаз лымгыхны иара имацәаз лымҗацаны, лхакны ахәшә кәцаны икәгылаз аашьтыхны дындәыкәлон еипш, ларгы даафыхеит.

Ларгы дхәаны дшыказ лдырт, лмацәаз шлымҗамыз анылба, даара лгәы иалсит, аха икалцоци.

– Иахьарнахыс уара сутәуп, – хәа иалхәеит.

Ари ахәшә иара иигоз акөымкәа, зынза ибзиаз ахәшә илтеит, амоан ахызкәа икапсаны ирбоз изцәкапсоз атцаракәа лхакны икәтәон, убартгы акы илтеит.

Нас иара амоа дыкәлеит. Зыены амоа дыкәлаз аены, ахәылпазы, аоны ашҗа дааталт, абарт зеггы кәцаны.

Аоны ааигәара дааиуа даналага, ари иеы данцоз иеипшымкәа зынзаск әеырчианы, ишынкахара аеыкәцаны ашҗа ианаатала, иашьцәа зеггы аипхыхәхәара иалагеит.

– Хәб, уара уҗеитцбы иеы бзиен иарей даара рееекәыршәаны иахьа ашьыжә амоа дыкәланы дцан, уажәы абас даауеит. Хәра шыкәсыкгы хныкәон, егьхауамызт, абри иааигазар калап, – рхәан, ихыччо иалагеит.

Иара дааеыжәцын, аоны дааоналеит. Иаб дахьышьҗаз днеин, ахызкәа капсаны ирбоз злыцыз ацыс иирбеит. Казахә даара деигәырҗеит.

– Дад, ахәшәгы ааугазар акәхап, – хәа диазцааит.

– Ахәшәгы аазгеит, – анихәа, егырт аишьцәа зеггы уамашәа ирбеит.

Ахәшә зҗаз ашьушьа иңыба иаафыхын иаб иитеит.

Адырғаены ашьжымтан иаб иёы-инапы зәзәаны ахәшә анижә, анкәа данычкәыназ еипш дкәлеит.

Ари ичкәын дахьцаз пхәыс дшихәаз иаб даниғапшы идырит.

Пытрак анбжыыс, ачкәын иаб Казахә-еңәшәык абызцәа иманы, амәа дықәлеит, ичкәын игхәысаагаразы.

Ари иаб анкәа арт адауцәа рахәшьа длышьтан, аха дирымтәкәа икан.

Иаб иыызцәагы иаргы амәа иқәланы адауцәа рыюны инеит. Арт аннеи аены, адырғаены, мчыбжык ачара иахатәан, ашьтахь, аҗаца дрыманы иандәықәлоз, адауцәа ирымаз амазара абжа рахәшьа илыртәит, убасгы рхәеит:

– Хара хәхәшьа лзыхәан ауархал җатцаны ихаман, аха уажәы икәтәам, аха хара хәмахә иааигап, – хәа.

Арт аҗаца дрыманы аоны ианааи, ачара дуны ируит.

Мызкы акара анаабжыыс, ари ачкәын амәа дықәлеит ауархал аагаразы. Иеы ус ианахәеит:

– Хара абыржәы хәхьцо даара имәа цәгыоуп, хәхьцахьоу цьара иеипшым, уа абахәқәа җба еимьцны дырғаагыых еидаҳалауеит. Уа инбжашәаз иарбанзаалак акы аҗсы җаны инхом. Амала, ааигәара хәннеилак, даара кәмчыла сыпканы абахә анааимкьо хәбжькәроуп, мамзар хҗахоит, – хәа.

Абахә ағы даннеи, аеы ишахәаз еипш, абахә еимкьо, еидаҳало икан. Нас аеы кәмчыла ипканы дныбжәалан дныбжькәеит, егымыхкәа дцеит.

Уака дахьнеиз, ауархал кәтцаны икан, иманы ишьтахька дхынхәит. Абахә акны данааи, иеы даара иршәаны дьюны дныбжәалт, аха иеы ацыхәа аназара абахә анеимаҳауаз ибжәахаз аахнәтәеит. Ари даара игәы иалсит, аха ишҗаиуаз, дышиашаз аоныка дааит.

Даара акыр анаабжыыс, иабхәынцәа реитцбы дынеыжәлан, иахәшьа лбара хәа имахә иахь дааит. Ари дахьааиз ауархал ааганы ианиба, издыруада, абри сымахә акыр даҗсазар кәлап игәахәит. Абхәында ачара изыруит. Дцо даналага, ачкәын иаб ус ихәеит. – Уабхәында данцо, уицәыжәланы, еыхәцәыла уисны, уеы ацыхәа ахьыхцәоу ирба, нас иареи сареи хәицәәжәап, – хәа.

Ани иаб ишихәаз еипш, иабхәында данцоз, дааицәыжәлеит. Еыхәцәыла днаисны иеы ацыхәа ахьыхцәаз иирбеит.

– Кәх, ари иеы ацыхәа абахә ихнәтәеит убомә, сара амахәеи дсоуазма, иеы ацыхәа хцәаны икәоуп, – ихәеит абхәында.

– Уара иуқәнаго махә дуоу аихә, саргы аҗаца дысмоуит, – ихәан, ачкәын иаб иеы кәадырны, асас днаскәаганы амәа дықәитцеит, нас иаргы даахынхәын, аоныка дааит.

311. АХ ИЦӘАХАХА

Қытақ ағы дынхон аҳак. Аҳ изылан тәахаҳак.
 Аҳ ицәа ашықәсан иғалон бжъ-тәак. Тәак зықь маат иағсан.
 Есышықәса аҳ ари гхастамтәкәа итиуан, ағара ду атнихуан.
 Аҳ иман х-оык ағәцәа. Аиҳабы ихъзын Хазғари, агәыбжъаньтә ихъзын
 Цьоумлат, аицбы ихъзын Хәцъарат.

Ари аҳ анцәа ишихәара дынхон, амал ду иман. Аағын аҳ ицәа быбышса
 ишәтуан.

Ацәа егырт ашәтқәа зегь қағсон, бжъ-шәтык рыда, бжъ-тәак иғалац
 еитағалахуан. Арт ацәақәа раамта анааи, ишәтит. Арт ацәақәа уахыктыск
 игәанатан, иаакылсын, акы агеит. Адырәәены аҳ ибеит ицәақәа ак
 шықамыз. Аҳ иматцуцәа зегь еизиган дразтааит, ацәа ғызхыз азәыр
 дыжәдыруама хәа. Амацуцәа рыцәақәа шәан, – хара азәгы иғәхамхит,
 иғызхызгы дхамбеит, – рхәеит. Аха ари аҳ ицәа амца ицранәцеит.
 Адырәәуха атцыс аакылсын, даәа тәак агеит.

Ашьжымтан аҳ ицәа дынғәпшызар, иабақоу, даәа тәак ықазам. Аҳ
 ицәақәа хәба рғы иааит. Аҳ даапкит, дағыт-дығсит, аха иикыз, иқалаша
 қалахъан. Ауха аҳ ацәа ашьапы ахъшыцәа адиртәалан, ус реиҳәеит: –
 Абри уаха акы ианага, шәаргы шәыхқәа хысыцәцәоит, – хәа.

Арт ауха шаанза ичағшыон. Ашамтазшәа ишығшыз, цыс хәәпшшәа-
 хәеилақсак аакылсын, ацәақәа акы аағыршәаны иама ицеит.

Арт хысит, аха атцыс урт иршыыхуа иқазма, ирыцәцеит.

Ус ианааша, арт рзыҳәан усгы мыждарахон ирдыруан, аҳ дгылаанза,
 иқәцны рхы ахынахоз ицеит.

Аҳ дангыла ицәа дынғәпшызар, иабақоу, ицәақәа даәак агын.

Аҳ игәы иалсит, дағыт.

– Арт ақсцәа рақәызма ари зго зшыуаз, ақсра рықәшәандаз,
 ашьтәқәатқәкә дара урт рақәын, – иҳәеит аҳ.

Адырәәуха дырәөгьых даәа шьюуки надиртәалеит аҳ ицәа. Уи ауха
 итәазгы даәа тәак атцыс ирцәагеит.

Ашьжымтан аҳ ианиба, дағыт-дығсит, атәыла ирбгеит. Ацәа зыхьчоз
 рыхқәа хыцәцәаны икаипсеит. Аҳ ицәақәагы хқа зацәык аанхеит.

Ауха аҳ иғәцәа адиртәалеит, абри ацәа зго еилышәкаа хәа. Ауха арт
 арғарцәа ахыкгы еикәкәашо ацәа иамқан. Абар ашарахъ инеихеит.
 Аешыцәа аиҳаби агәыбжъаньтәи рхы нықәыртцеит. Реицбы абардан кны
 дыштәаз, цыс хәычык аакылсын, ацәамахә инықәтәеит. Хәәпшшә хкыс
 икоу зегь рыла еилақсан; ақкәын илақш атцыс инақәшәан, цқәа еилысқаап
 изакәытәцысу хәа дшығшуаз, ацәа аағәаны иама ицеит.

Ус иаашеит. Аицбы дзықәшәаз иаб иеиҳәеит. Аҳ дгылан дааит икоу
 збоит хәа. Аҳ ицәа дынғәпшызар, иабақоу, ицәақәа оба зацәык рғы иааны
 икоуп.

Ақ ипацәа драцәаит, дреисит, «шәара агәацәадақәа шәакәызма ари зшыуаз!» ихәан.

Уи ашьтахь ақ ипацәа ус реихәеит:

– Абри ацыс ахьыказаалакгы ипшааны ианаашәымга, арахь аaira азин шәыстом, – хәа.

Икарцагәышьоз, аешьцәа ахыкгы реааибыртан, идәықәлеит, аеы гәгәақәа ирыкәтәаны. Ицо, ицо, бжь-моак ахьеихагылаз инеит.

Уака атәарта аман, иааеыжәцын инатәан, рыцсгы ршьеит, татынкгы надырkit.

Арт аешьцәа реитцбы Хацъарат ус ихәеит: – Сашьцәа, хара хайцызар аткыс хаз-хазы хцагәышьап, усгы уама иакәшәаз хәуп, ақсаатә ипыруа хара иабахапшаауеи? – хәа.

– Даара ибзиоуп, – рхәан, икәшахатхейт рашьейцбы Хазгъарии Цъоумлати.

Хацъарат ус ихәеит:

– Сашьцәа, хара хаймпып уажәы, аха еибадыргас абрака цъара иахдәахып хдьякәақәа.

– Ибзиоуп, – рхәан, арт аешьцәа рыхыкгы рдьякәақәа нарган, цъара уааы иахымбоз ирцәахын, ус еибырхәеит, рагхьа ихынхәны иаауа ицьякәа игарц, егырт ацьякәақәа уака иааныжыны, уи ала еибадырырц ихынхәхьюуи ихнымхәыци.

Реихабы Хазгъари хәдака дцеит, Цъоумлат цака дцеит, Хацъарат ганха дцеит.

Аишьцәа рашьейцбы Хацъарат дышцоз, иеы аапсан, игылеит, дазымго иалагеит. Дааеыжәцын, агәра ианкы дцо, даара хараза дцеит, иаргы даапсан дгылеит, иегы неихыркәа азымуа икалеит.

Хацъарат игәы мариахан, даамоахыцны лкы амца, ашәшьырафәы днеин, иеы акәадыр аакәихын, инкаижыт. Иегы неизкәыфәын инатәеит, иаргы ихы кны днаскъан, дхәыцуа, инаоыс ахахә шкәакәа икажыыз дныкәтәеит.

Хацъарат дхәыцуа дыштәаз ацәа дакын, ихы ныкәйтцеит. Илацәагы неихышьт, аха гәтынчла даузыцәахуаз, игәы амца тамыз, иаргъажәа иеы итцсаауан, дзатәны дынхон. Хацъарат атхарцәхәа даафыхейт, дыцәазамызшәа.

– Хай! Анацәалбеит, сабаказ ара, пхызума? – ихәан, доагылан, днапшы-аапшит, илацәақәа рыцкфо.

Иеы ахькажыыз днеин, ахы-агәы ишышьит, аха иабакоу, ақсра иафуп. Хацъарат, зынзаск игәы ицапжәазан, илагырзқәагы аахажжылеит, ичабра аатиган, илақәа ааирыцкфейт. Нас длеидеиуа хәычык акара ипсы неивигейт.

– Ух, сара рыцха испейцшыыз, саб, еихәлаурцәааит, уцәақәа хашпанраоухи, ақсымтә насыпда, – ихәан, игәи-ипси еибакуа днеин икәадыр ааилеихәан, днацалан ифәинеихейт.

Дцо, дцо, даара хара дцеит. Даапсан ацара илымшо даналага, ус ихәеит:
– Хаи, анацьалбеит, җык слахьынца злоу соурауазеи! – хәа.

Ус егыихәеит, җы бзиазақ акәадыр ақәны, ағәра ақәыршәны, анәыжәларада ус амамкәа абна иаалқан, инаицақалеит.

Хацьараҗ игәы хаттахан, иеы гәгәа ду дақәтәа дцо, дцо, даара хараза дцеит. Ус дышнеиуаз, хәҗ дук дныцалеит.

– Сабаанагеи, анацьалбеит! – хәа дшыпшуаз, гәылшьап дук ахы ахырчаа итәоуп, абра амәа ицәыцагаләу ағы.

Ари агәылшьап амәа ахьчоит, арақа уағы даюнажьуам, ииасуа зеггы афоит. Хацьараҗ агәылшьап аниба, дшәеит.

– Абар, абра акәзаарын сара рыцқә сацьал ахьықаз, агәылшьап сахьафо, – ихәеит.

Агәылшьап аацәажәан, ус ахәеит: – Уара аеыуаю иааиуа, уара усфару, уеы сәоуцару? – хәа.

Ари Хацьараҗ ианиаха, ихәы-ижьы неилагылеит.

– Исхәо умахауеи? – ахәеит агәылшьап.

– Хауфагәышьозар, хәыцьагы хәф, сара еыда сьызхәартәузеи, ари амәа исымоу зеицшроу ала, – ихәеит Хацьараҗ.

– Уақәыц, иаха иузеицгуп, амла сакуеит, абыржәы уеы сәаца, нас уара узышьтоу аус сара иузырхиоит, – ахәеит агәылшьап.

Хацьараҗ иеы дааеыжәцын, маха-маха иааиғихын, акәац жьыхәҗәкәа ыртәаны иағәижьуа мацара, агәылшьап азхара ағеицәит.

Нас агәылшьап ус ахәеит: – Иуҗахузеи уара аныкәаю, цәара пхашьарам, уабанзацои? – хәа.

– Сара цыск ацшаара сашьтоуп, убри сымпшаакәа аюныка неимәа сьымам, – ихәеит Хацьараҗ.

– Ус акәзар, сара узгап уи уара узышьтоу ацыс ахьықоу, аха даара акыр ихароуп уи ахьықоу, – ахәеит агәылшьап.

– Ихаразаргы, сымцар цсыхәа сьымам, ухацкы сара сәаит, цсыхәак сьызуы, – ихәеит Хацьараҗ.

Агәылшьап ус ахәеит: – Уаины усықәтәа. Уқамчы рыгәгәаны хынтә исыхьа, – хәа.

Хацьараҗ днеин, агәылшьап днақәтәеит, ишилшоз иқамчы рыхха хынтә инахыкәан, агәылшьап тьюрны идәықәлеит. Хацьараҗ иеақәырпс дақәтәоуп.

Ари агәылшьап ахракәа ирхало, абахәкәа иреысуа мацара, даара хараза ицеит.

Ус, ари ацыс ахьықаз ааигәара инеит.

Ари ацыс аҳак итәын. Аҳ пхазатцәык диман, уаха хша димамызт. Аҳ игқә илхаазаланы иман ари ацыс, ауаю цәажәара адыруан иара, иқанамцоз акгы ықамызт. Ари ацыс акәын аҳ ицәәкәа зғоз.

Ацыс ацәәкәа ымфакәа, аҳ игқә илзаанагон, аҳ игқә еиҗәәтәык лакәын. Уи алапшхырқәга лыман, уағы дьзлыхәапшуамызт, лееиталкуан.

Ари ах иҗа дахьтәаз луада уахьындөйлтцауз, аҗысгы атра җаңаны икыдтәалан, ахьтәы көаса итатәан.

Арт аныкәацәа ах иахтынра ааигәара иааит. Агәылшьап ус ахәеит: – Ушьта уара унеи, сара абрака җара саатәоит, схы җхьакшәа. Уара ах иеҗцәкәа унеины убыс иахәа: – Уҗыс сырхәа, иуҗаху закәызаалакгы исылшоит, ахә азы усмеигзан, – хәа.

Агәылшьап уаҗа иааныжыны, Җаҗьарат иеҗнеихан, ах игәашә аартны дынталан, ах ихан дыюхалан, амаҗуцәа дразцааит, ах дахьтәоу анеира җалома хәа.

Амаҗуцәа неин ах иархәеит, ах ухьзала азәы даины дыкоуп, даахашьтрыма хәа.

– Ибзиоуп, даашөышьт, – ихәеит ах.

Амаҗуцәа аины, – уснал ах иахь, дупхьейт, – хәа иархәеит.

Җаҗьаратгы, изара еиоҗәараза, дҗат-җато, аҗарма җшза җыц ианәеиуа еипш, ашә ааиртын, ах дахьтәаз дныюналт, – уа мшыбзиа! – хәа.

– Уа бзиа убеит, уа бзиала уабеит, утәа! – ихәан, днаиртәеит.

– Иуҗахузеи, узыргәаҗузеи, – хәа диазцааит ах ари арҗыс иааиз.

Җаҗьарат доагылан, инапкәеи ишьапкәеи неидҗсаланы, дыпхашьа-пҗацо, илахь апхзы аауа, игәы иҗаз ахәара ааиҗөымыҗа даагылт.

– Уҗхамшьан, иуҗаху закәу хәа, – ихәеит ах.

– Сара истаху ахәарагы җәҗоуп, аха исымхәар җсыхәа сымам. Даара адгыл хара аҗнытәгы сааит, аҗыр җьабаа ду збеит. Истахугы убри ауп, ах ухаҗкы, уҗыс аасхәарҗ сааит, ишумҗиуагы здыруеит, аха «ауаоы изы ауаоы ижы җиҗоит» хәа аҗәа иалоуп; сара хәык-җсак азы усмеигзан, ахә уара иуҗаххалак сара исылшоит, – ихәеит Җаҗьарат.

Ах җытраамҗак дхөыцуа даанхеит. Нас ус ихәеит: – Сара уи аҗыс аҗира сгәы иҗамшәаҗыт, истаиуеит хәагы сгәы иҗам, аха апхьан иухәан еипш, «ауаоы изы ауао иҗаимҗо егыҗкам» аҗөымзар. Истаиуеит хәа иақәскыргы, уи ахә җәҗахашт, уара уахәарым.

– Сара сахәоит уи аахәара, уара иуҗаху аҗы азбахә сахәа, сара уи азы саангылом, – ихәеит Җаҗьарат.

– Ус аҗәзар, сара рашьк сашьтоуп, уи арашь зеипшроугы абаа ауп, убри сзааугозар аҗыс усҗоит, – ихәеит ах.

– Даара ибзиоуп, уи сара иузаазгоит, – ихәан, Җаҗьарат доагылан дҗейт.

Ах Җаҗьарат дихыҗчеит, – даласхызгеит, уи арашь шизаамгашагы здыруеит, – ихәеит.

Җаҗьарат днықәлан агәылшьап аҗы днеин, иеихәеит ах иихәаз арашь ааигар, аҗыс шиитоз.

– Уи арашь ахыҗкоу даара ихароуп, аха уаала, – ахәан, Җаҗьарат агәылшьап днақәтәан, иҗамчы нахьаны ддөықәлейт.

Дҗо, дҗо, даара хараза дҗейт. Агәылшьап иадыруан арашь змаз ах дахьынхоз. Ааигәа ианнеи, агәылшьап уаҗа иаангылан ус ахәеит:

– Уара унеи, ах аброуп дахьынхо, «урашь сырхөҗа» җәа иаҗәа. Ахә гәҗәаны иуеиҗәоит, аха мап ацәумкын, ахә иуҗәо устоит, амала аныкәашәа сымбакәа исзаахәом җәа иаҗәа. Нас уи арашь уақәиртәоит, аныкәашәа угәеиртәоит. Уара арашь уаннақәтәалак, ахы унапы ықәушьуашәа, хәыцк аалхны уцьыба иузтаңар, нас умшәан, уи җара иахтәуп, – җәа.

Җаңьаратғы ашырҗәа дышиашаз ах ионы днеит, «уа мшыбзиақәа!» җәа.

– Уа бзиа убеит, убиала уабеит, уааи арахь аоныка! – иҗәеит аҗ. Җаңьаратғы аоныка дныюналт.

– Утәеишь асас, – иҗәан аҗ, асас днаиртәеит асқам даахан.

Нас аҗ диазцааит, иуҗахузеи, узыргәақузеи җәа.

– Истаху аҗәарагы уадаоуп, аха исымҗәаргы сыхәом, – иҗәеит Җаңьарат.

– Нас изакәызеишь, уиакара зҗәара цәҗахаз? Иҗәеишь, уеизгы изакәу аабап, – иҗәеит аҗ.

– Сра истаху уи ауп, урашь аасхәарц сааит, иутиуеит җәа саҗан, иаасымҗәаргы хәарта сымам, – иҗәеит Җаңьарат.

– Ааи, сара рашьк сымоуп, уи аахәара уара уеипш азәырфәи реазыркхәеит, аха ахә гәҗәоуп азы уафәи илшом аахәара, – иҗәеит аҗ.

– Ахә азыҗәан усмеигзан сара, аҗ. Сықкәынашәа субоит, аха уи аахәара сылшоит, – иҗәеит Җаңьарат.

– Срашь ахә җәа уазцаауазар, қытак афәи аҗак дынхоит, убри имоуп җәыҗә бжәк, убри аҗәыҗә сзааугар, иустоит, аха уи аҗәыҗә уара иузаагом, итиуам, – иҗәеит аҗ.

– Ус акәзар, еҗәаурым, уи сара иузаазгоит амала аныкәашәа сымбакәа аҗәыҗә сзашьталом, издыруада урашь надизар, сцәбаа пхастахоит, – иҗәеит Җаңьарат.

– Ибзиоуп, уақәтәаны игәат аныкәашәа зеипшроу, – иҗәан, амацүцәа ишьтын арашь дааиргеит.

Җаңьарат днеин арашь днақәтәан, амзырхафәи алада, аоада днықәхәмарит, аха арашь митәзак акәын, кәашарада шьап аргылом, уи иахьакәнакыз акы иннакылом, убриакара игәҗәоуп. Арашь ахы Җаңьарат инапы ықәишьуашәа, аңҗаңар дналасын, хәыцк аалихын ашьшьыҗәа, уафәи имырбазакәа, ицьыба интәеит.

– Арашь даара исгәапҗәеит, иаасхәоит, – җәа дааеыҗәцит Җаңьарат. Нас Җаңьарат дцеит, аҗәыҗә аазгоит җәа раҗәаны.

Аҗ Җаңьарат дихыччеит, «срашь ашьапы еитнахит, уи җәыҗәс иааиго сыздыруам аха» җәа.

Җаңьарат дзеигәырҗьо, дызлаәхәо игәылшьап афәи дынкылсит.

– Иуаҗәзеи, икауцазеи? – аҗәеит агәылшьап.

– Исаҗазгы абри ауп, икасҗазгы абри ауп, – иҗәан, еиҗәеит, ахәыц иааигазгы наганы иаирбеит.

– Ибзиоуп, ушьта уи хара иахтөуп, уаины усықөтөа, хдөықөлап, – ахөеит агөылшьап. Хәцъарат агөылшьап днақөтөан, икамчы җахикъеит хынтө рақара, агөылшьапгы пырны идөықөлеит Хәцъарат дама.

Арт ицо, ицо, даара инаскъахъаны, агөылшьап ус ахөеит:

– Хәцъарат, ушьтахъка унақшны, хынтө сағөра ааршөшөеишь, – хөа.

– Икало збап, – ихөан, Хәцъаратгы ишьтахъка дынхәақшын, хынтө ағөра ааиршөшөеит.

Ашырхөа Хәцъарат дзышьтаз арашь акөадыр ақөны, ағөра ахатцаны, абна иаалқан иаарқылт.

Хәцъарат дгөырған арашь ааидицалан, рөынархеит.

Ицо, ицо ахрақөа ирхысуа, аөаоақөа ирықөсуа, даара хақсырагы рбеит. Ус ах иөы иаакылст. Агөылшьапгы иахъаангылац атығ аөы иаанөасын, ус ахөеит:

– Ушьта уца, урашь ах ит, ицысгы имх. Амала уағөра иаөоу иумтан. Насгы уара еихарак зхасаб укыша, убри ах ипқа лааигөа узнеиуазар, цъара лкөыхк, хөыцк иадамзаргы, иузгазар иаага, нас уи хара дахтөуп, – хөа.

Хәцъарат ирашь дақөтөаны ах иашта дынталт.

Ах ицьеишьеит, илакөишьеит. Ари дшихыччоз, арашь има дааит. Ах ари арашь даара деигөырғөеит. Уи дашьтөижьтөи акыр цуан, аха изаахөомыт, акырза ауаа азикхъан аха. Ах Хәцъарат ачара-жөра изиуит. Уахыки өнаки димшьтит. Данцоз, ацыс аакныхны иитөит, ахтөы көаса иштатөаз. Хәцъарат данындөылтцуаз, ах ипқа длахөмаршөа, лхы днықөсын, хөыцк аагитөөит. Ари ахөыц ипцөаз ицьыба интацаны, ицысгы има, ирашь иахаз ағөрагы има, игөылшьап ахтөаз даакылсит.

– Уаама? – ахөеит агөылшьап.

– Сааит, – ихөеит Хәцъарат.

– Иааугазөи? – ахөеит агөылшьап.

– Ацысгы аазгеит, сағөрагы аазгеит, ах ипқа лыхцөы ахөыцгы аазгеит, – ихөеит Хәцъарат.

– Ибзиоуп, уаины усықөтөа, – ахөеит агөылшьап.

Хәцъарат днеины днақөтөөит игөылшьап.

Арт ицо, ицо, даара хараза ицахъан, Хәцъаратгы ицыс акөылкөчыхөа ашөа ахөо, ахтөы көаса итатөаны игөйдкылан, деигөырғөо.

– Рыцқа, иага цъабаа збазаргы, ацыс соуит, аха абри агөылшьап сыцөгөааны самфар, – хөа гөаныла дхөыцуа агөылшьап дақөтөа дышнеиуаз, агөылшьап ус ахөеит:

– Хәцъарат, уағөра аанкыланы хашьтахъка унхәақшны иааршөшөеишь, – хөа. Хәцъаратгы ишьтахъка дынхәақшын, иағөра ааиршөшөеит.

Ус, ирашь инижьыз еиқөхақса акөадыр ақөца, ағөра ахатцаны, анақөтөарада ус амамкөа, еиқөығазгъазуа Хәцъарат иааидгылт.

– Унан! – ихәан даагәйргән, агәылшьап днылбаан арашь днақәтәеит.
– Уи уакәымтәан, ус ихәаңыз, уи иакәхартәашагы азәы дахдылоит, уара сара усықәтәаз, – ахәеит агәылшьап.

Хәцәаратгы агәылшьап ажәа ауобейтәхуаз, дааеыжәцын агәылшьап днақәтәеит, арашь ус ирывацала рәынархеит.

Даара инаскәахән, агәылшьап ус ахәеит:

– Уағәра ааршәшәеишь дырсаагы, хәшьтәхька унхәапшны, – хәа.

Хәцәаратгы ишьтәхька дынхәапшын, иағәра адыххәа иааиршәшәеит. Дшыпшыз, ах ипха касыла лхы-лөы тәхәхәаны адыххәа абна даалпан, днарыдпәлт. Хәцәаратгы дгәйргән даашьтәпаан, ирашь днақәиртәеит.

Арт дөықәлеит зегь рыла еикәшәаза. Хәцәарат дөикәшәеит: ирашь ихәару, ицыс ихәару, дунеихаан уао иоуп хәа дызқәымгәыгуаз зегьы рыла дөикәшәаны даауеит.

Арт ныкәо, иныкәо, агәылшьап ағәарта ахап ағы иаакылст.

Хәцәарат зны дгәйргәоит, аха зынгы дхәыцуеит, «анацәалбейт, абри агәылшьап абриакара абзиара ду ансызнау, ма самфондаз!» хәа, игәаныла ихәо даауеит.

Агәылшьап атәартағы ианааи:

– Ушьта уца уоныка, уейкәшәоуп иутаху зегь рыла, – хәа, Хәцәарат изкәа анапы аахьшны дноунашьтит.

Хәцәаратгы дгәйргәацәа, ипхәыс хәычы цәымзада длашо дима, ицыс аччәхәа ашәа ахәо амоа дықәылт.

Ус, арт аешьцәа ахәеипыртыз даакылст. Хәцәарат арака данааи, – хцәакәәкәа ахәахцәахыз снеипишь, издыруада сашьцәа азәыр дхынхәхәазар, – ихәан, рцәакәәкәа ахыртәахыз даннеи, иабакоу, иашьцәа рцәакәәкәа зегьы уака ицәахуп, иааицәымыгхейт, аха ипхәыс илмырдыркәа аоны дима дааит.

Ионы дахәааиз, иани иаби рга дырзымдырит. Ари данцоз дычкәынан, ихәы-ижыы маазацызт, уажәы ипәта ааит, дарпысхеит. Иани иаби дырзымдыршәа аниба, ихы дирдырит, арт ргацәа рзы апсхәы рухән, ипсит хәа икан. Ари данырба, гәйргәарахеит, ачара ду руит, ажәра руит.

Арт ргаца рхәару, рычкәын рхәару, рцәәкәа згоз ацыс рхәару, рычкәын ирашь ду рхәару, ирыбаргәузеи, ушьта игәйргәоит, егырт ргацәа ызит, аха зегь реицбы ирхаирштит.

Аха Хәцәарат иашьцәа игәы ицәлеит.

– Хәит, сара мыжда абриакара цәабаа ду баны ацыс сыпшааит, сашьцәа рыпсырта шпәссымпшаари, – ихәан, енак иеааилеихәан, ипхәыс ус леихәеит:

– Сыпхәыс, сылашара, сара цәара сцоит, аха бара арака быказ сани саби рәы; урт бара бгәы бадыргом, саргы сацәал уахь икамзар, саап, – хәа.

Хәцәарат ипхәыс иаалцәымыгхейт азныказы, аха нас, – уабаци, сара исоумхәазои уахьцо? – лхәан, ари ипхәыс пшза дизцааит.

– Сахьцогы басхэоит, сара сашьцөа рызырта еилыскаарц сҭахуп, еилысымкааргы зуам, убрахь ауп сахьцо, – ихэеит Хацьарат.

– Уцагөшыьа, уаагыл хэа уасхэаргы, уаагыларым, – лхэеит ипхэыс.

– Уахзышьтуам, урт ызгөшыьазаргы, уара ма ухамзааит, уеибганы уанхзаах, шыта уахзышьтуам, – рхэеит иани иаби, аха Хацьарат азөгьы игөхьаа имкыкөа ирашь дөақөтөан, ддөықөлеит.

Хацьарат дцо, дцо, даара хара дцеит. Уахгы-өынгы дныкөеит, иахьабалак адыррақөа кәицеит, абартгы, абартгы реипш икоу ауаа рхабар шөахьоума хэа, аха цьаргы рхабар имахаит.

Ус дцо, дцо, игөы гцөеит, сьикамындаз хэа игөы иаанаго дкалеит. Ус дышнеиуаз, цьмахьчак рхак ағы дшықөыз ибеит. Хацьарат ацьмахьча даниба, «сцапишь, ацьмахьча аҭатын цьбара ныкөигозар, имхны сахап» ихэан, иөынеихан, днеит Хацьарат ацьмахьча дшыказ.

Ацьмахьча днаидгылан, аҭсшөа ааибьрхэеит. Ацьмахьча иҭаца лахьхынза иназо, иуаюбжара днахысхьан.

Хацьарат ус ихэеит, ацьмахьча, ҭатын цьбарак умазар, сааҭсаны сьикоуп, саурхандаз хэа.

– Аҭатынгы уасырхап, арака уеыжөц, уҭсы ушьап ашөшыраөы, – ихэеит ари ацьмахьча.

Хацьаратгы дкараха дыкан, ацьмахьча иажөа ааюбамтөкөа дааөыжөцын, иөы агөра ал амахө инадөахөаланы, днатөеит ашөшыраөы. Ацьмахьчагы иҭатын аацөыриган, зынтөаха наииркит. Хацьарат аҭатын аакәицан дахо, дхөыцуа днатөеит. Ацьмахьчагы уака днаидтөалеит.

Арт аөыцьагы аҭатын иахо, ицөажөо итөан акыраамҭа. Нас ацьмахьча Хацьарат ицөажөашьақөа рыла гөоарас дкаицан, ус диазцааит: «ҭаара пхашьарам, уара уабантөауеи?» хэа.

– Сара сахьынтөауа, сара исхызгахьоу ахөара салагар, хымшгы исызуахөом. Сара исыман өыцьа аөшыцөа еихабацөа. Хара ах хаипацөан. Хара ихазгылан цөак. Ацөа иөалон ашықөсан быжь-цөак, урт ацөақөа акы зықь маат иаҭсан.

Шықөсык, хцөақөа цыск иаагөанаҭан, иаго иалагеит. Убри ацыс хапшаауеит хэа хөахөык хашьҭалеит.

Хаз-хазы хцеит. Сара сахьцаз ацьабаагы збеит, аха ацысгы сыпшааит. Ацыс ацкыс еигьызгы аусқөа срықөшөеит, анцөа имчала. Сьюны снейт, сашьцөа сгөы ицалан, срышьҭалт. Даара сныкөахьеит, аха цьаргы рхабар смахаит, – ихэеит Хацьарат.

Ацьмахьча дахьтөаз, арцөаа дыхөхөан, – сашьа уоума, цьым? Хацьарат уоума? – ихэан дгөыргьеит. Ари Цьоумлаҭ иакөын.

Хацьаратгы, ицөаны иөыхаз иеипш, – закөызеи, мшөан, сабакоу, сашьа Цьоумлаҭ уоума? Рыцха, уҭсы ҭоума? – ихэеит.

Арт аишьцөа ааибадырын, игөыдибакылеит, ихьдибакылеит. Итөаны аицөажөара иалагеит, рыгөҭыхақөа, изықөшөаз зегьы еибыхөо. Нас

Цьоумлат ус ихәеит: – Сара сшыарала даара сныкәеит. Аха атчыс ансымқшаа, схынхәыргы саб сишыуеит схәан, абрака аҳак иҕы снейн, арахә рацәа имоуп, хьчасы арахә срыцлеит. Абар шыта 35 шықәса цит сара арака арахә срыцуижьтеи, – хәа.

Нас Хацъарат ус ихәеит, «аоныка усыцымцои ушьта?».

– Иауазеи, аоныка сымцакәа, уара анцәа уансирба, шыта арака саангылома, – ихәеит Цьоумлатгы.

Арт аешьцәа аоыцъагы еиманы ах иҕы ицеит. Ах, ари аниархәа, деигәыргәеит.

– Хәи, рыцха, ескфынгы гәыроас сашьцәа хәа иман, шәахьеибабаз сеигәыргәеит, – ихәан, ачара рзиуит, ажәра рзиуит.

Ах даалаган, Цьоумлат иҕаца дирсеит, дыдиркәабеит, ибзианы аҕсуа маҕәала деилеихәеит. Ғы бзиақ акәадыр нақәцаны инаитәеит. Хәышә маат ахы ицъыба интәеит. Иашьагы иқәнагоз аҕсшәа иеихәеит. Абас хәтыр ду рықәцаны, инаскәаганы идәықәйтәеит.

Арт аешьцәа еибаргәыргәо ицоит. Хацъарати Цьоумлати уажәы рашьеихаб ишьталт, уи дахьыкоу, изырта-ипсырта еилыркаарц.

Арт аешьцәа ицо, ицо, даара хара ицахьаны, ус еыуаоық дааргылеит.

– Ари аеыуао хиазцаапишь, издыруада хашьа ихабар акыр идыруазар, – рхәан, аеыуао иаиуаз дааныркылан, иазцааит:

– Хара хашьак дызит, хишьтоуп, ихабар хәа акгы хәауаам. Издыруада шәқытағы азәыр даланагалан дыказар? – хәа.

– Абра ақытағы аҳак дынхоит. Убрака акәакәышькәа дрыцуп убри зызбахә шәхәо диеипшны азәы; шәнеины шәцааишь, издыруада иакәзар жәбап, – ихәеит ари аеыуао иргылаз.

Арт аешьцәа еибаргәыргәан, – хәи, ухацкы хара хцааит, ах ионы хәрбеишь, абзиара нахзуух, – рхәеит.

Аеыуао дрыцхынхәын, има ахдахьынхоз агәашә иныларгышны, иаргы дхынхәны дцеит.

Аешьцәа еикәхаҕс аҕәахәа еилахәаны, ибзиахәа ах иашта инталт. Ипшызар, азәы дгәамха деилахәаны, акәтыкь фыы ихышәшәа, икалт азна ацъыкәреи ылацсаны, – дәишь! – хәа акәакәышькәа еизца има кәакьк дыкәан, рылапш наикәшәеит.

– Хәи, анацъалбеит, абри иакәхап хашьа, аха дышпакоу, – хәа ргәы иаанагеит, аха дырзымдырит, уи иҕаца лахьхынза илазо дыкан.

Арт асасцәа ааеыжәцит ах иаштағы. Ах иматцуцәа нейн, рыкәа цюуки ефархәеит, цюуки дара аоныка ихаргалт.

– Бзиала шәабеит! – ихәан, ахгы аҕсшәа рахәаны, инаиртәеит аешьцәа аоыцъагы. Пытрак анаабжыс ах дразцааит, шәабаказ, акыр шәтахума хәа.

Хацъарат доагылан, – Хара иахтаху уи ауп, хашьак дызын, хишьтоуп. Уажәы арака уара укны дыкоуп хәа хәаит. Хәргы ныкәарыла даара згәы ццәахьоу шыоуки хәуп, – ихәеит.

– Сара сөйи иҗоу ауаа раҗәәоуп, рыуа дарбану сыздыруам, ихъз шәхәеишь, нас дыҗазар шәасхәап, – ихәеит ах.

– Уи ихъзуп Хазгъари, деибгазар, шыта иуаора днахысуеит, – ихәеит Хаҗьарат.

– Ус акәзар, уи араҗа дыҗоуп, шәицәымшәан, дшәыпшааит иага җәабаа жәбазаргы, афырхаҗәа, – ихәеит ах. Аешьцәа гәырҗәеит, рашьа иҗсы тоуп хәа иҗазамызт.

Нас ах уаоы дишьтын, Хазгъери ддааиргеит.

Хазгъари рыцха дшәапы-рхаҗуа дааоналт, акәтыҗь даганы, дрыцхаҗәа. Аешьцәа еиҗәаҗса итәоуп уаҗа, аха изымдырзеит иашьцәа шракәыз.

Нас ах ус ихәеит:

– Хазгъари, уашьцәа убар иудыруоу? – хәа.

– Сашьцәа рыцхаҗәа ахыҗоу седру. Сара сеиҗш уртгы җәара иҗәыҗаҗсуазар акәхап! – ихәеит Хазгъари.

– Абар, уашьцәа ааит ургарц, – ихәеит ах.

Хазгъари дахыҗлаз дышьҗьан, дхышәтны дкаҗаит, дангәырҗәаҗәа игәы иазымчхазт. Ашьтахь иҗсы анилала, иашьцәеи иареи гәыдибакылт, ихыдибакылт.

Ах исасцәа пату рыкәиҗеит. Афара, ажәра ухәа ишыркәнагоз ала. Рашьагы дыдиркәабейт, ихы иҗаҗа дирсеит, деилеихәеит; иеы, икәадыр неиҗәҗаны, днаҗәырҗәаны, иашьцәа днарыҗҗаны ддәыкәиҗеит.

Арҗ аешьцәа зегы еиманы рыҗоны иааит.

Рыҗоны рани раби еибаргәырҗәеит. Ачара ду руит. Рыҗкәынҗәа җсхәеит хәа рыҗсхәы рухьан, ргәы дыртынчхьан. Ашьтахь абас иҗкалеит. Зегы зпшааз рашьейҗы Хаҗьарат иоуп. Арҗ җыхьа ишынхоз еиҗш инхо иҗкалеит. Хаҗьаратгы ах иҗҗа җшза җхәысс диман, ибзиахәа инхон, егьырҗгы ахәсаҗәа ааргеит.

312. ЛАГӘ ИҗА ХЬАНЧКӘЫТ

Дыҗан хьыз ду змаз, Лагә хәа нхаоык. Ғычралей қөычралей уаоы дихәомызт, илеишәа даара ибааҗсын. Дызустәаалак, иаҗәа дхәҗазаргы, дызиаҗҗыломызт. «Ғаит!» ахьырхәаз иаҗхьа уао дирҗыломызт; иаҗа хьыз хара инаохьан; дахьазымдыруаз ыҗамызт хаблак җәаргы.

Иман хоык аҗкәынҗәа – Маҗьей, Маҗәей, Хьанчкәыти. Маҗьей Маҗәей хар рымамызт, уаа ныкәәәәәән, Хьанчкәыт джәыхьчан, жәхьчарада акгы дазыркуамызт.

Ус ишааиуаз, раб Лагә даачмазаоухан, днымхо аҗны днейт.

Аҗсыхрахьы ихы анирха, иҗаҗәа ахоыкгы даарыҗхьан, ус реиҗәеит:

– Дадраа, сыңкөынцәа, сара сыңсуеит, аха шәара шәхы шәмыр-ччархәын, шәабиңара шәмырзын. Анышә санашәталак ауха, Мақья, уара уеихабуп, уара снышәынтра чаңшыа; адырәауаха Мажә сәаңшыа, адырәауаха, Хьанчкәйт, уара сәаңшыа. Шәыхоыкгы шәынасың убра ишәоуеит, – ихәан, Лагә иңсы ааихыңцит.

Аңсыжра аәхәара ңырцәеит, ашәаңхәацәа рышьтит, рыуа-ртынха ддырцәуаны аңсы дыржит.

Ауа чаңшыара ицараны иказ Мақья иакәын, аха дауцахуаз, дәәаңыара ихы ирхәит.

Уахь дымцошәа аниба, Хьанчкәйт днеин диатцааит, «уара уабацо, хаб иихәаз ухаштма, уаха умцои чаңшыара?» хәа.

– Уара, Хьанчкәйт, ушжәыхьчоу ауп акәымзар, уаха гәеилгара умамзаап. Азәы дыңсуан, ашоура далан, ани акы ихәеит хәа анышәынтра аҕны сеықәсшыуама уаха, – ихәеит Мақья.

– Ибзиоуп, умцан, – ихәан, Хьанчкәйт даахынхәит. Мақья дөйжәланы ашта дшынтңыз еиңш, Хьанчкәйт кәарылк ишыын изны, иара убас ачыс кәаңаны иган, анышәынтраҕны аишәа иргылт.

Анышәынтра ааадахы игылаз аң ду ашьапафы днеин шаха шәпала арқан¹ иргылт. Иара иеынаңхьакны днатәеит.

Ауа тхыбжьон, аң ашьапы иадхәлеит цстхәа еиқәацәак еилачза.

Аңстхәа иаалцын, рашь еиқәа дуззак анышәынтрахь аәанаанаха, арқан ахәда инахашәеит. Иеихәит, иеихәит, аха иаузцахуаз, иаанхәит.

Хьанчкәйт днеин даннадгыла, арашь аацәажәан, ус ахәеит:

– Абааңсы, иахьазы соужь, нас иануҕаху азы сара сыхиоуп.

Арашь иахәаз обамтәыкәа днеин иааңиртлеит.

– Иҕабуп, Хьанчкәйт, уашьтан сара иузызуп аңкы абзиара. Уара агәаҕра анумоу абрагы-абрагы игылоу амжәафы унеины, «арашь еиқәа кәар» хәа хынтә кәамчыла уас, нас сара убра субоит, – ахәеит арашь. Уи акәхт. Анааша, Хьанчкәйт ионыка даан, ижәкәа гәарихит. Ашьыбжышьтахь цәышьтын еиңш игәареицалт ирахә аоныка.

Уажәы, уаха ацара зуалу, агәыбжьанытә Мажә иоуп. Аха Мажә дымцеит. Хаб ашоура далан, акы ихәеит хәа ихәан, зымәа дцеит.

Уи ауаҕы Хьанчкәйт кәарылк ишыын, ичаңаны има дцан аишәа иргылахт, аң аҕынгы арқан иргылеит.

Аңхыбжьон аң ашьапы иадхәлеит, акәиц еиңш икаңшыза еибакны иказ цстхәак. Уи аңстхәа иаалцын рашь азык, анышәынтрахь ишнеиуаз, арқан ахәда инахашәеит. Аееибыҕаны даара иахәит, аха арқан иаунамышьтит.

Хьанчкәйт днеин днадгылеит.

Арқан¹ – акәараҕ.

– Аа, анцәа уишазар соужь уаха, нас иануҭаху азы сыхиоуп сара. Агәакра ануоуа аамҭазы абрагы-абрагы игылоу амжәа аҕны унеины камчыла уас хынтә, «арашь аз кәар» хәаны. Нас субоит сара уа, – ахәеит арашь.

Арашь иахәаз аахаҭаны, арқан аахыхны илоушьҭны аюны дааит. Дыроагыых ирахә има дгәартцит. Шьыбжьышьҭахь данаац дааит. Ауха иара иакөын изыхәҭаз аҭаҭшьара. Уажәы ажәак мхәакәа кәарылк шыны, ачыс има дцан аишәа иргылахт, иарқангы аашьақәыргылань днаскьан днатәеит.

Аҭх агәы еионашеит, аха акгы имбеит, дтәан. Ашарҭазы ҭстхәа шкәакәак еилачы аҭ ашьапы иадхалт. Дшахәаҭшуаз, аҭстхәа иалҭцит рашь хәа дук. Ишаалҭдыз еиҭш анышәынҭрахь инеихеит. Арқан ахәда инахашәаны, иааннакылт иара уа. Иеихеит, иеихеит, ишамчыз, аха иазҭымҭәеит. Ашырхәа Хьанчкәыт днеин днадыххылт.

– Хаи, уара уахала акгы сухәом, соужь, дәәазны уара узы ськоуп. Агәакра ануоуа, унеи абрагы-абрагы игылоу амжәакны. Укамч ала хынтә уас «арашь хәа кәар» хәа, нас снейеит иара уа, – ахәеит арашь.

Арашь ишахәаз еиҭш, арқан аахихын, инаужьны аюны дааит.

Ари дыхьчоуп, ажәкәа дрыцуп, уаҭ лыгыс дрыҭхьазоит, икаиҭцакәаз рыздырзом иашьцәа азәгы.

Ус ишыказ, иахьабалак адыррақәа кәлеит: «Ахәынҭқар иҭхә ахан ахыцәкәа дыкәтәоуп. Убра-еыла иҭаны иназаны амаҭарбага лызҭо дииҭоит» хәа.

Ари захаз, зшьамхы инанагоз зегьы цеит уи атәылакны, ҭыҭхә лҭакгы аюны даанымхакәа. Ажәлар иказ ҭоа рымамызт, зегьы хәмаруан, иҭон, аха уаҭы дамыхәеит, дзымназеит. Ари аизараҕны иааны икоуп Макьей Мажәи, аха икарҭахуеи, баша иҭаны иаауеит. Абар еихымсыҭкәа икоуижьҭеи мызкы ҭит, аха уаҭы дзымназеит ахәынҭқар иҭхә дахьыказ.

Хьанчкәыт идыруеит икоу, ажәлар ирхәогы имахәхьаз, аха ҭасхәа дразҭаит иашьцәа:

– Шәабакау шәара, абар, мызкы ҭуеит, шәҭоит, шәаауеит, шәылахь еикәҭаны?

– Уи уара уус алам, убра ужәкәа бҭакы иаҭоумҭан, – рхәеит иашьцәа.

Хьанчкәыт, уаҭа еҭаҭимхәакәа, дара неыжәланы ианныкәҭ, иаргы икамчы аашьҭыхны дцеит имжәахьы.

Имжәакны даннеи, икамчала днасуа хынтә ихәеит: – Ахы, иахьазоуп уаныстаху, арашь еикәа кәар!

– Хаи, иумоузеи гәакрас? – хәаны иаакылкәеит арашь еикәа.

– Исымоузеи, ахәынҭқар иҭхә ахан ахыцәкәан дыкәтәоуп, убра-еыла иҭаны иназат дирҭоит, рхәеит, – ихәеит Хьанчкәыт.

– Ус акәзар, сарма лымхә унҭаланы, сарҭа лымхә унҭыс, – ахәеит арашь.

Хьанчкөйт арашь арма лымха дынталан, арғыа лымха данаатыс, иоуразоуроу ирашь иапштөыз көымжөи-кабеи мағөала деилахөаны уаөы дизымдыруа, дызбалак акала дсыуанда ихөаратөы даакалаеит.

– Шьта уааины усыкөтөа, – анахөа, арашь дөеихан доакөтөеит.

– Чоу! – ихөан, дкакөкөа дышнеиуаз, иашьцөа аөыцьагы днарыхьзеит.

Өыхөцөыла инцөыцарххны апкаөхөа днарыбжькьан, ахөынтқар иашта дынтаххит. Убыскатөи ажөлар иқыз-қызуа ашта икөжьыз игачамкны ихөапшуеит. Абри иааиз даалаган, ацьар еөөа дыхөмарит, нак-аакгы ицөыхөөаны. Арашь аатгылан Хьанчкөйт иазцааит:

– Уажөшьта уаха ишпаутаху?

– Шьта уца лара лахь, сацьанк акара улзааигөаха, цака укац, нас жөлары уцьаршьаратөы ухөмарны ашта уткьа! – ихөеит Хьанчкөйт.

Ишихөаз еипш, даныхөмар ашьтахь, ицеит лара лахь сацьанк акара илзааигөаны инеин, цака инкацеит. Нас игылаз ацьар цкьазаны ихөмарны, даман ашта инткьеит. Уи аөны уи ида өырхөмарра зыкамлеит, ажөлар еимпит. Хьанчкөйт имжөакны днеины ирашь арғыа лымха дынталан арымарахь даатыцт, ижөхьага мағөакөа ишөцаны. Нас дныкөлан, иөныка дааит.

Ауха иашьцөагы рылахь еикөцаны иааины иаатөеит.

– Шөабаказ, шөылахь зеикөузеи? – дырөегьых дрызцааит.

– Уара уөы узеихамкуеи, усс иумоузеи? – аөыцьагы наикөжааит.

Адырөаөны ианааша, Мацьагы Мажөгы икөцны ицеит. Хьанчкөйтгыи икамчы аашьтыхны имжөахьы дцеит.

Амжөаөы даннеи, икамчы неицыхны, – арашь аз көар! – хөаны, хынтө днасит амжөа ашьапы.

– Хай, иумоузеи гөакрас? – адыххөа иааидцалт. Усс имаз наихөеит.

– Ус анакөха, сарма лымха унталаны сарғыа лымха утыс, – ахөеит арашь. Хьанчкөйт арашь арма лымха дынталан, арғыарахьтөи даатыцит. Иоуразоуроу, икөымжөгы, икабагы ирашь иапшшөахөны деибытаны даагылт.

– Шьта уааины усыкөтөа, хцалап, – ахөеит арашь.

Хьанчкөйт дынеыжөлеит, нас амцабз еипш дкахөхөа иөааихөит. Дышнеиуаз иашьцөа даарыхьзан, апкаөхөа дынрыбжьысын, инцөыцарххны ашьыбжьон ахөынтқар иашта дынтаххит.

Ахаскьын еипш аштаөы икөжьыз ажөлар икалаз рзымдыруа, иахьцара рзымдыруа иаакөхт.

Хьанчкөйт дныкөгылан дыхөмарит, иөы ашьта зырөаш шьтроушөа итхөааны, хынтөка даалеиөеихьан еипш, – шьта ишпаутаху? – хөа иниазцааит ирашь.

– Уажөшьта уца лара лахь, аршьынк акара уанылзааигөахалак лара лөылалыркөышт, аха сара дыскьысаанза цака укаца, нас уеитөахөмарны, ашта унткьа! – ихөеит Хьанчкөйт.

Ари иажәа анаха, иңеит абырфын цаха – ах ипҫа ссир дахыкөтөаз ахь арашь. Лара даара аеуауо даалгөаҫхан, леалалыркөит, аха дикьым-сыцкөа инкаҫеит. Иаакөҫеҫын, ҫынтеҫа иаалеиҫеины, ифцыркөаха ашҫа инткөеит. Ажөлар икалаз рзымбатөбарахан, рыла ҫаа иаанхеит.

Уи аеынҫы, уаха еҫзыкамлазт, ажөлар ирбаз ҫыашьяуа еимпит.

Хьанчкөйт имжөаҫны днеин, ихчамаҫөақөа ишөҫаны, аоны дааины дтөеит. Иашьөаҫы ааин инатөеит, аха ирура рзымдыруа, еикөшөы.

Адырхаены Хьанчкөйт ирахө ааилирган, амра анхала, икамчы аашьҫыхны, дҫеит имжөахьы.

– Аа, абыржөоуп уаныҫтаху, арашь хөа көар! – хөа икамчы неиҫыхны хынтө дасит амжөа ашьапы.

– Хаи, иумоузеи гөаҫрас? Сыхиоуп сара! – хөа иаагылт арашь.

– Ахөынҫар ипҫа, ҫымз ҫуеит ажөлар еизаны илыдтөалоуиҫҫөи, уи ахан дахыкөтөоу маҫырбага уаҫы изоамгеит, убра сҫароуп иахья, – ихөеит Хьанчкөйт.

– Иарбанзаалак аky уаөөымшөан, унеины сарма лымҫа уҫаланы сарҫахьынтөи укылс! – ахөеит арашь. Хьанчкөйт, арашь ишахөаз еиҫш, алымҫа дынкылсын, иоуразоуроу дышкөакөза дөычаны даакалаит.

– Уааи, шьҫа усыкөтөа, хҫалап! – ахөеит арашь.

Хьанчкөйт днеины дынеыжөлеит, ашөах еиҫш дкөашза. «Чоу!» – ихөан, иеы ишьхөа нарбаны, дкахөхөа дныкөлеит. Дышнеиуаз, иашьөа днарыхзеит. Атаххөа днырбжкьан, ахөынҫар иашҫа дынҫаххит. Ари дҫыашьатөхеит, уыскатөи аҫьар игылаз анөа иҫаҫшуа аматанеира иалагеит, ахөынҫар дшөеит, ииура изымдырт: «Анөа улпҫа сымазааит, арҫ ахымшк еиҫшымкөа иаакөаз аөҫөа анөа иакөхап иаазышьҫыз» ихөан, илахь-иҫьымшь затөны, адгьыл дагөызит.

Хьанчкөйт деиҫаакөгылан дыхөмарит арашь хөа көар ала, уаанза ихөмаруаз аиқөеи ази иреиҫшымхеит, зынзаск иуамахеит. Длеиҫеины данаакөгыла, арашь иазҫааит, – ишҫауҫаху шьҫа? – хөа.

– Шьҫа уҫа лара лахь, снаг, узнеиуазар, лара лкны! – ихөеит Хьанчкөйт. Уигы ааибырхөеит, арашь еиҫасны ахьышөҫөа иҫаны иназеит. Афырхөа ишьанақөа налиҫан, лара зөыналырхаз лмаөөазгьы аалымҫааны дынкаҫан, деиҫахөмарны, абырлаш еиҫш ашҫа дынткөеит. Ажөлар ҫоа змамкөа уи икөжьыз рхы рымагөыхья инеимпит.

Хьанчкөйт имжөаҫны дааины, ирашь аужьны ихьча маҫөақөа ишөҫаны дааит ионыҫа.

Дизымдырит ахөынҫар имахө. Ипҫа ауаҫы дылзынаишьҫит: – Бызхөаз ибеиҫөази аөҫөаразы? – хөа.

– Сара өҫөарас хөа еҫсеимхөеит, амала дызбар дыздыруеит, ууаажөлар еизга, – хөа иалхөеит лаб.

Ахөынҫар ауаа рылеиҫан, ажөлар еизигеит, хар змамыз зегьы. Зегьы риадны инаиргылан, изҫаб дрылаҫаны илеимирдеит, аха азөҫы длымбеит.

Дыроөгьых ауаа рылеицеит ꝑсы зхоу уаоы даанымхааит хәа. Адыроаены уи инапы ацаќа иќаз зегьы еизеит. Хьанчкөйтгы ихьча матәаќәа ишәданы, иуапажәќаќшыза рышьтахьшәа җәара уа дрылагылоуп.

Ахәынтқар иҗқа ариад еимдо дышнеиуаз, Хьанчкөйт иуапажәќаќшыза, лмацәаз цағыцағыуа инапы иаханы рышьтахьќа дышгылаз дылбан, инапы кны даарылыпгеит.

– Абри иоуп схәаны ицаз, ахәынтқар умахә, – хәа лаб дилырбеит. Ахәынтқар ицәымыҗхеит, иуаажәлар рќны дыҗхашьеит. Иќаицахуаз, дзеипшразаалак диитар акәын. Иҗқагы иаргы наганы расла иҗгәаз аца ацаќа ионеицеит, чалткгы шшны цәырдағыс хәа убраќа инарзқәаиргылт.

Ахәынтқар, сыҗқа дыҗсит хәа, дибомызт бзанцы. Уи лацкыис иеиҗабацәаз оыҗа хаца ицахьан, убырт имахәцәа ракәын иибоз. Ус ишыќаз, ахәынтқар дычмазаоҗхеит, хыхь цөгьак изцысын, даргәаќуан цөгьаза. Имахәцәа иахьагы уахагы иеыжәлан идәықәын, аха ирмоуит ихьаа иахәоз хәшөык.

Хьанчкөйт изықарцаз ичалт дықәымиакәа цаќа ахәыштаара дыеҗәаиан.

– Ахәынтқар ихәшә саргы сашьталоит, сзықәтәашә еык сиҗааит, – хәа енак Хьанчкөйт иабхәа уаоы дизишьтит.

Ари иажәахә аниархәа ахәынтқар, – шәанаҗәалбеит, убри иоуп сзырчмазаоыс, еабаак дақәыртәаны ддәықәышәца, җәара ма дышпа-тамхари, – ихәеит.

Адуinei аеқәа зегьы иреицәаз еабаак кьахьк ақәцаны, дақәдыртәеит Хьанчкөйт. Хьанчкөйт аеабаа данақәтәа, уамашәа дќалеит, ауаа игылаз ирызкәатеипцәарахан, «шәиу-чиу» хәа атрышә иасуа, иуапа ќаќшыза ашта дтырцеит.

Хьанчкөйт иеабаа амоан азәы изниҗбит, даахынхәаанза ирҗсыларц. Иара даҗхьан, арашь еиқәа кәар ааиган: – Сабхәа хыхьк ихы иааҗалан даара дгәаќуеит, убри азоуп узаазга, – хәа арашь еиҗәеит.

– Умшәан, Хьанчкөйт, уи мариоуп. Амшын агәта гәылшьап дук абға тыхәҗәоит. Убри иаҗроуп уи ихыхь ахәшә. Сара узгоит убра, амала ура угәы уеаныз, амшын санхықәыххыло сарҗа гәчамафәы убас ќамчык саарха, аҗтаца ашәара сцәа аасхьҗратәы. Нас сара агәылшьап сасны еиоысцәоит. Уара уахәа тҗаа урысны еиоцәцәала зыҗсы таны иоацкьо зегьы. Ғсы зхамкәа азы ихшәало уамҗасны икы! – ахәеит арашь.

Ари анааианахәа, Хьанчкөйт дынеыжәлан, дкакәкәа днықәылт. Амшын ахықәаны данхықәыххыла, аҗқаоҗәа иќамчы нахикәеит, аҗтаца ашәарагы арашь ацәа оахнаќеит.

Ахыкәаала еиҗш арашь шнеиуаз агәылшьап ааихнацәеит. Агәылшьап инаҗыркәеит шыабстак. Хьанчкөйт иахәала абға аахицәеит, ашыабста анааихцәа, жьак наҗыркәеит. Ашырхәа днасын аҗьагы аахицәеит. Аҗьа инаҗыркәан, кәалаҗк амшын инхшәалт. Ашырхәа дынхыслан иаахиҗаан, има аарцә дааит.

– Абри акәалаң иҫоуп цәыслабк, убри ахшыбао ауп уабхәа ихыхь хәшәы,
– ахәеит арашь.

Хьанчкәыт ацәыслаб ахы аахицәан, ахшыбао аатыхны, ихазыртра иҫаз
каламк инҫейтцан, аоныка иҫааихеит.

Дшааиуаз, амоан бна дук агәтан тәарта бзиақ шыкатцаз ибеит. Уа
дааеыжәцын, ирашь ҫахәаны иҫсы шишьоз, имахәылацәа аоыҫагы
шааиуаз днархыиҫит. Арт ари данырба, даурдырхуаз, затца иааигәа
имааирыз, харантәыла иаосырц рәанынырха, – ара шәаишь, – хәа ибжыы
наиргеит.

Арт ихәихәарызеи хәа ишәаҫырхаҫуа иааит иара икны.

– Шәабаказ, шәзышьтоузеи? – драццааит.

– Хәра, ухацкы, ахәынҫар химахәцәоуп, хабхәа хыхь бааҫык
изцәырцын ахәшә хашьтоуп. Абар мызк цуеит хныкәоижьтеи, ихәара акгы
хамбеит, – рхәеит дара.

– Аа, ус аума? Нас убри алзыргаша ахәшә шәызто ишәтозеи? –
драццааит.

– Уи хәзто иахамтара иҫоузеи! – рхәеит ахәынҫар имахәцәа.

– Сара уи ахәшә шәыстоит, шәара шәоыҫагы исышәт шәхысга
нацәақәа хыцәцәаны, – ихәеит Хьанчкәыт.

– Хаи, иузымтода, – рхәан, рнацәақәа хыцәцәаны ирҫеит.

– Шәыст, – ихәан, икалам иаатыхны ирҫеит ацәыслаб ахшыбао.

Арт ирыманы иахьнеиз ихы ианынахьыршь, ихыхь ацыхәа ааҫцәеит.

Адырәаены Хьанчкәыт ирашь аужьны, ихьча матәақәа ишәцаны, иеабаа
ахьынижьыз данааи, иқатәаза иҫсылаха иҫагылан.

Днақәтәаны дшааиуаз, даатәлеит ахәынҫар иашта, акыу-сыухәа
шьоуку неибаркааит, – Хьанчкәыт дааит иеы рҫыланы, – хәа. Адырра
ирҫеит ахәынҫар.

– Хаи, ани дызгахуаз, дмаакәа! – ихәан, ахәынҫар даагәрымт.

Хьанчкәыт иеы наужьны дааины аеҳәа дныеҳәатәеит. Ус ишыказ
ахәынҫар деитачмазаохеит, бҫа хәаак ибҫа иналалан, дахьйоу дзымгыло
дқалеит.

Арт имахәцәа еиҫаеыжәлан идәықәлеит ныкәара, рабхәа далзырго
ахәшә аҫшааразы, аха ирмоуит, абар, мызкы цуеит иашьтеижьтеи.

Хьанчкәыт дахьыеҳәажьыз, ахәынҫар икны уаоы дишьтит, икало акы
акәзар, еык сиҫааит, саргы сизааҫоит ихәшә аҫшааразы хәа.

Ахәынҫар ари ианиархәа, ус ихәеит: – Моу, зымцахә ыцәаз, убри аеада
иоуп сзырчмазаоыз, адырәагых иихәо закәызеи. Убраеабаак дақәыртәаны
ддәықәышәцә, иеы дахәхар здыруада.

Ахәынҫар ус анихәа, инеины еабаак днақәыртәаны, «шәиу-чиу» хәа
ихыччаны, ашта дытцаны ддәықәыртәеит.

Дышнеиуаз, иеабаа цәара иаанижьын, ирашь аз кәар дааҫхьан, иааигеит.

Абас ауп исымоу агөафра хәә аиҳәеит арашь.

– Уи мариоуп, умшәан, быжь-шьхак рынхыт емохаарак ибжьажьуп хәышә шықәса зхытца мышә дук; убри абға абаюлаша ауп хәшәыс имоу уабхәә. Сара узгоит иара уа. Аюхаа санынбжьаххлак, убас камчык сыхкья, укамчы ашәара сәә аасхытдыртә, настгы уманшәалаз; абға анааихысәәлак, абға абаюлаша тҕаа! – ахәеит арашь. Ари ианианахәә ашьтәхь деиханы дынеыжәлан, дымцабзха дныкәлеит дкачҕо. Аюхаа дныбжьаххит, уаҳа еанкыларак камцакәә апкаюхәә икамчы ирашь инааирхәеит, ашәара ацәә нахыцәрааит. Арашь ахышәтхәә инацкьан, икәлаауа ишнеуаз, атыххәә амшә агәтә иахьазейкараз инасын иааюнацәеит.

Хьанчкәыт дааманшәалахан, абға абаюлаша аатҕаны даахынхәеит.

Дшааиуаз, адырғаагы имаҳәылацәә зны иахыптылаз атыг акны дааит. Дааеыжәцын днатәеит.

Дыштәаз, имаҳәылацәә шааиуаз даагәартәеит. Ианынеиәаҕшы, ицәшәеит цәҕала. Иара иаагәеитан, арахь шәааишь хәә рызәитит, иҳаихәозеи хәә ишәаны иаидгылт.

– Шәзышьтәоузеи, шәабанзацои? – хәә дразцааит.

– Хара, ухацкы, ахәынтқар химаҳәәцәоуп хыцәаҕы, хабхәә бға хьаак ааихын хәшәы амоут, абар, мызкы цуеит хныкәоижьтәи, аха далзыргаша хәә хәшәы цьаргы икамлеит, – рхәеит.

– Ахәынтқар имаҳәәцәә, шәара даара аус хьантә знапы иану уаауп. Убри шәзышьтәоу ахәшә шәызтә ишәтәозеи? – хәә дразцааит Хьанчкәыт.

– Уи хазтә изы акы хәигзом, хәәкәә ракәзаргы иахтәит, – рхәеит аимаҳәылацәә.

– Сара исымоуп уи ахәшә. Уи азы параҕы сҕахым, уи азы рахәҕы згом. Шәнацәә дуқәа хытәцәаны исышәт, уаҳа акгы сҕахым, – иҳәеит Хьанчкәыт.

– Хәи, уи узымтәода! – рхәан, рнацәә дуқәа аахытәцәаны ирицәеит.

Ихәзыртҕра акалам итәз амшә абға абаюлаша аатыхны инариҕан, ирыма ицеит. Иахьнаргаз, ишрейхәаз еиҕш, ибға инахьыршыын, даабзиахәит рабхәә.

Хьанчкәыт дынеыжәлан имжәакны дааин, ирашь аужьны, иматәәкәә ишәцаны, иеабаа рҕсыланы дакәтәаны аштә дааталт.

Ахәынтқар икны ауаа юны ицеит, Хьанчкәыт дааит деибганы хәә.

– Ааи, дмаакәә, цәҕа акгы дагом, – хәә даагәрымт ахәынтқар.

Хьанчкәытгы днеин ица ацака иеҳәә дныеҳәатәеит.

Хьанчкәыт иҕхәыс лаб имаҳә дшицәымҕыз лбон, аха лара лхатца акы ицәә ишәлаз агәра лгон.

Ус ишыкәз ахәынтқар дычмазаохахт мҕәә хьаала. Арт имаҳәәцәә еитәеыжәлеит, иашьталт ахәшә, аха иабароуаз! Ах зынзаск апсрахы иxy ирхәит.

Хьанчкөйт ианияха, игөы итеикит иаргы дашьталарц. Ахөынтқар икны ауаоы дишьтит, өык сзаати, ахөшө сашьталоит хөа.

– Уи аччия дызсыгрымзаауазеи, иара иоуп сзырчмазаоуа, ишөымтан акгы, дцааит излаитаху ала! – ихөеит ахөынтқар.

Иабхөа иихөаз аниаха, Хьанчкөйт иуапажө капшьза ишьапы хыркьакьа иөьюеихеит. Ауаа игылаз «Хьанчкөйт дцеит, Хьанчкөйт дцеит», хөа «шөиу-чиу» хөа аtryшө иасуа иалагеит.

Хьанчкөйт дапхөеит арашь хөа көар.

– Иутахузеи, иумоузеи гөакрас? – иаидпалеит.

Гөакрас исымоу абри ауп хөа, иаихөеит игөакрақөа зегьы.

– Хаи, уи мориоуп, амала хөа уанееиха. Жөаоа шьха рынхытц иамоуп бынеацөк. Убри ахш ада ахөынтқар хөарта имам. Уааи, уееилахөаны усықөтөа, абжьшьхак саныархысуа апкаөхөа камчык убас исаарха, укамчы ашөара сцөа аасхыцыртө, мамзар акгы халшом. Убас анузыкаца, сышнеиуа сасны икасыжьуеит, уара уаманшөалаханы акьахш тьх, – ахөеит арашь.

Хьанчкөйт арашь арғарахь алымха дынталан армарахь данаатытц, иоуразоуроу дышкөакөза деилахөаны даакалеит, нас арашь днацөтөан, абырлаш еипш иөынеихеит.

Абжьшьхак данырхытц, апкаөхөа икамчы ахьнааирхаз ацөа нахцөрааит.

Арашь шнеиуаз атаххөа аөа инасын, агөы харххала инканажьт.

Хьанчкөйт ашырхөа ихазыртра итаз каламк аатцааны, инацакны ахш нтаханьы, даахынхөит.

Дхынхөны дшаауаз, днеит итөартакны. Дааөыжөцын дыштөаз, имахөылацөа, ахөшө ахьхауц ихауазар хөа ишаауаз, ирбахьоу иакөымкөа, абырлаш еипш азөы дыштөаз рбеит, аха иааигөа анеира рзымгөагыт, иаалакөакит.

Уи аамтазы ибжьы наиргеит шөааи арахь хөа.

Артц изкы-мкуа иаидгылеит.

– Шөзышьтоузеи? – хөа дразцааит.

– Ухатцкы, хара хөыцьагы ахөынтқар химахөцөоуп, хабхөа даачмазаохан мгөа хьаала, апсра далагеит, ахөшө хашьтоуп, – рхөеит аимахөылацөа.

– Нас ахөшө шөызто ишөтозеи? – хөа дразцааит Хьанчкөйт.

– Иахамтара икоузеи, ухатцкы, – рхөеит урт.

– Ус анакөха, шөеикөақөа шөышьышөх, – ихөан, реикөақөа рышьдирхит.

– Уааи, арашь хөа көар, уееимаақөа ртөартақөа иадчапала, – ихөеит Хьанчкөйт.

Ирашь хөа көар аөыцьагы ртөартақөа аееимаақөа ладначапалеит.

– Шөыст, – ихөан, ихөшө нарицеит, ишнажөгалак ишөыржө, нас далнаргоит хөа.

Ахәшә рыма ицеит. Уи рабхәа ианидыржә, ичымазара далгеит.

Хьанчкәйт арашь атың акны инаужьны дшаац еиңш аоны дааит. Данааи,
– Хьанчкәйт дааит, – хәа ахәынтқар иархәахт.

– Бзиа дымңсуандаз, цәгәа дыштәмхарыз, – ихәеит иаргы. Ахәынтқар
уаха чымазара имыхьуа далгеит.

Имахәцәа абыцәагы енак даарыңхьан дразцааит: – шәара сыңсуазаргы
шәхы сыхтнышәцәома?

– Ахәынтқар, ухацкы, уара иуеиңгу ххы зыхтнахцода, умбои хнацәақәа
ихыцәцәоу, убриакара агәакра хәкәшәеит, аха ххы уеиңгахамшьеит, –
рхәеит имахәцәа.

Ахәынтқар имахәцәа иара ицыхәала агра ахьроуз даара игәы иалсит.

Ус ишыказ, Хьанчкәйтгы ицацәака дшыцаз, ахәынтқар адырра иоуит
даәа хәынтқарк диабашьрацы иөйрхианы дшаауаз.

Ахәынтқар ир еизиган дцеит еибашьра.

Ғымз деибашьуан. Ари ахәынтқар ир нцәеит, шьтахьла дгьежыт. Ари
еиликааит Хьанчкәйт аәхәа дахьыәхәатәаз. Ашырхәа днацқьан дцаны,
ирашь еиқәа кәар даңхьан иааигеит.

– Иумоузеи гәакрас? – хәа иааидқалт.

– Сабхәа деибашьуеит, абар, ғымз цуеит, ацхырааразы сцароуп, –
ихәеит Хьанчкәйт.

– Ибзиоуп, уааи, уееилахәа, – ахәан, алымха дынтанацәит.

Иееилахәаны даатыңын, ирашь днақәтәаны, аибашьрақны даннеи,
иабхәеи имахәылацәеи ирабашьуаз даарылалан, рыбжаоык ишьит.
Даахьахәын иабхәа ус иеихәеит: – Уца, ухынхәны ууаажәлар рахь, еизга
ауаа. Хымш рыла ара уаа, уанза сымала срызхоит.

Ахәынтқар дцан ар има дааит ахымш рыены, уанза Хьанчкәйт имацара
драбашьуан.

Хьанчкәйт ирашь уаха аламкәа иаапсеит. Нас ахәынтқар дааныжьны
Хьанчкәйт дгьежыт ишьтахька. Амжәағы дааин ирашь еиқәа аажьны
арашь зы дааңхьан, днақәтәан дцеит еибашьра. Хьанчкәйт амцабз еиңш
дынкылкәеит иахьеибашьуаз шьыбжьонк. Ахәынтқар имацара зацәык
аибашьра дағын.

Хьанчкәйт ахәынтқар ар рахь ддәықәцаны хаха-хымш имала
драбашьит. Ахәынтқар ар има даннеи, Хьанчкәйт ирашь аз кәар аапсахьан.
Убри азы дхынхәит. Ахәынтқар аибашьра дағын. Ирашь аз кәар аажьны
арашь хәа днақәтәаны дцахт Хьанчкәйт еибашьра.

Дышнеиуаз, ахәынтқар дыңхарцан, иңсы има дшаауаз дааиңылт. Ускан
имахәцәа ицәыбналахьан. Иргы ндырцәахьан.

Хьанчкәйт хәагыхла даарылалан, аибашьцәа зегьы еизицеит.
Ахәынтқар ихәаа иалцаны дара рхәаагы такә иналахаланы абирақ
наирсит.

– Абраауп шөара шөхөаа, уаха шөахымсын. Уара ахэынтқаргы арахь уаха уахымсын, – хөа нарахөаны даахынхөит.

Ахэынтқар даара дхөыцит, аха ицхрааз ауауы дизеилымкааит. Хьанчкөйт иахөа атра ианынтейтоз инапы аапкөит.

– Хөаи, сыпсындаз, унапы шпапукөи, – ихөан ахэынтқар, ичабра аатганы, инапы ахьыпқаз инакөыршаны иаафөихөөит. Ахэынтқаргы аюныка дхынхөит.

Хьанчкөйт ирашь аужьны, инапы ахэынтқар ичабра ахьакөыршаз наивакны, ица ацака дааин, аөхөа дьөхөамаиакөа, днөины дызкөымиацыз ичалт дныкөиөит, ихөны иказ инапы ипхөыс илмырбакөа, инаицацаны.

Ахэынтқар аоны данааи, инапацака иказ ауаа зөгы еизиган дразцааит дарбану абри сеибашьракны инеины исыцхрааз – хөа.

– Ихөаздыруам, ухацкы, ахэынтқар, – рыбжькөа ааикөдыргеит ажөлар.

– Дарбанзаалакгы шөгөы дтаз. Уи аибашьра даналга, иахөа атра иштейтоз иарма напы пқан, сбырфын чабрала ифасхөөит, – ихөөит ахэынтқар.

Ара игылаз рнапкөа нышьтыхны инеибадырбөит. Уи аамтазы ариакара еибашьхьаз Хьанчкөйт дыцөан дкараха, инапы ицацаны, аха дахьыцөаз рбон зөгы.

Ахэынтқар счабра хөа иихөаз, ицацака аөхөа иөхөатөаз ипха илахөит.

«Хөаи, схатца инапы сахөапшыпишь, издыруада иара иакөзар» хөа данаахьапш, илбөит лаб ичабра лхатца инапы ишакөыршаз. Аминутк ауауы ддөыкөылтөит лаб иахь, учабра иутахзам умахө инапы алафөахөоуп хөа.

Ари ахэынтқар ианиаха, длылбаан днөит ипхөаи имахөи аца ацака иахьыцаз. Днаихөапшызар, иара ишфөихөаз өицш ичабрала ифөахөоуп.

– Хөаи, сыпсызаап, рацөа стөахөит, – ихөан, зныпсыра дыпсит.

– Шөнеи уажөыцөкьа! – ихөан, ихан ауадакөа иреигьыз рызирхөит. Аиарта икарцаз афөы, дмырөыхазакөа днаганы днышьтарцөит. Ипхөысгы акы лыгымкөа дааилархөан, уа дныюнарцөит. Ахэынтқар имахөцөагы иаргы рхы рнапы адкыланы, данбафөыхаришь хөа изыпшын.

Ус даафөыхөит Хьанчкөйт. Ица ацака дыцөаз цьишьон. Данаапш, ахэынтқар ихы инапы адкыланы нактөирахь дгылоуп.

Хьанчкөйт дөөихан даакөтөөит, ихьча матөакөа шишөыз. Ишөитцашаз аматөа бзиакөа астал азна уа идгылоуп.

– Ахэынтқар ухацкы, саазгада сара агмыг абра? Сара изласыкөнагозеи ара ашьталара, икалазеи? – дизцааит Хьанчкөйт.

– Ааи, ухацкы, сара иахьа ауп уаныздыр. Уара уакөымзар сара аибашьра сацахон. Унапы злафөахөаз ачабрала уздырт, ухацкы, – ихөөит ахэынтқар.

– Аа, уи аума. Ахэынтқар, ухацкы, ууаажөлар ирыланхо Лагө ипацөа Макьөи Мажөи сзаага, – ихөөит.

Ахэынтқар иаразнак ауаа дөыкөйцан ираадиргөит урт.

– Ахәынтқар, ухацкы, уара уаҳа узеилмырго аума абаскатәи ажелар дузза хадас ушрымоу, уара учабра ада сызлоудыруаз умбазацзи? Уара угҗа данықәуртәа дызго хәа, сара сааит енак арашь еиқәа сақәтәаны еиқәацәа маҗәала сеилахәаны, иугәалашәома?

– Уи сгәалашәоит, ухацкы.

– Уанеибашьуаз иубама уи?

– Раҗхьа инеиз иароуп, ухацкы.

– Угҗа лхәараан арашь еиқәа ашьтахь иааиз арашь аз кәар уи уеибашьраґы иубама?

– Икан, ухацкы.

– Угҗа дахьықәтәаз ихапалаз арбану? – дцааит Хьанчкәыт.

– Арашь хәа ауп ухацкы – ихәеит ахәынтқар.

– Уеибашьракны иказма?

– Атцыхәтәаны ириааиз иара ауп, – ихәеит ахәынтқар.

– Нас ус анакәха иубахьан, убри еитануба иахьроузымдыри? – ихәеит Хьанчкәыт.

– Сеилагеит, ухацкы, – ихәеит ахәынтқар.

– Зны учмазаоын хәа сыкоуп, иухьыз усқан? – дцааит Хьанчкәыт.

– Ааи, ухацкы, хыхьын исыхьуаз, – ихәеит ахәынтқар.

– Нас уи ачымазара уалзыргазеи? – дцааит Хьанчкәыт.

– Сымаҳәцәа ахәшә сзааргеит, – ихәеит ахәынтқар.

– Иабакоу умаҳәцәа? – ихәан даарыпхьеит. – Шәара, иабантәиаажәгеи ахәшә? – дразцааит.

– Уара ихәуҗеит, ухацкы, урашь еиқәа уақәтәан, – рхәеит аимахьылацәа.

– Ишәымсхьзеи ахәшә азы? – дрызцааит.

– Ххысга нацәақәа ухацкы.

– Ахәынтқар, даәазныхгы учмазаоын хәа сыкоуп?

– Ааи, ухацкы, бҗахьаак сыман, – ихәеит ахәынтқар.

– Иабаажәгеи уи ахәшә – дрызцааит.

– Уигьы уара ихәуҗеит ухацкы, урашь хәа уақәтәаны, – рхәеит дара.

– Ахәшә азы ишәымсхьзеи усқан? – дразцааит.

– Акгы хамумхит, ухацкы, – рхәеит ахәынтқар имаҳәцәа. Хьанчкәыт арашь еиқәа кәар, ибжы тганы иакәеитит. Аеыюхәа иааюнапалт.

– Ари аума ижәбаз?

– Ааи, ухацкы, – рхәеит.

– Арашь аз кәар! – хәа ибжы наиргеит, уигьы аеыюхәа иааюнапалт.

– Уи ашьтахь ижәбаз ари аума? – дрызцааит урт Хьанчкәыт.

– Ааи, ухацкы, – рхәахт.

– Арашь хәа кәар! – хәа ибжы анаирга, арашь хәа кәар рыгәта неимыцкьааны иаагылт.

– Ари аума урт раамышьтахь ижәбаз? – дрызцааит Хьанчкәыт. Иароуп хәа урт анакәшаҳатха, ихы нақәикын ґааитит: – Шьта исшәырба, арашь хәа санақәтәаз, исышәҗаз, – ихәеит Хьанчкәыт.

Реикәәкәа аныларышьт, ртәартақәа рәы иадыззала иадчақалаз аеимаакәа аапшит.

– Арашь хәа, унеины ишрыдучақалаз еипш ирыдх, – анихәа, инеины иаарыднахит.

– Шәыст шәнацәәкәагы, – ихәан, иңыба иаатыхны рнацәәкәа нариҗеит.

– Ааи, дада, сымахә еицбы, уара усзымдырит, сеилаган ишакәым уныкәызгеит, саҗоумҗан. Ахәынтқарра уара иуқәнагоит, угәы инанагозар, ахәынтқарра уара иустап ухацкы, – ихәеит ахәынтқар.

– Урыҗхәа сашыцәа, – ихәеит Хьанчкәыт. Ахәынтқар ибжыы наиргеит иашыцәа рахь. Хьанчкәыт иашыцәа аины иаагылт.

– Ижәбома хаб иуасиаҗ сара мдыр бзамыкәс ишәымаз ишынасыгза, абри арашь еикәа Мақьа унасыҗ акәын, арашь аз Мажә унасыҗ акәын, арашь хәа – сара. Шәара хаб ихәатәы хашәымҗазт, шәаыңагы шәынасыҗ сара исоуит. Уажәы сара шәара шәыхьча, ишәеитцбыз, ишәеицәаз схәынтқархеит. Шәара шәымаҗуцәоуп. Шәеихабы иихәо хашәцала! – ихәан нақ идәыкәиҗеит.

Нас иабхәа дахыхны иара дхәынтқархеит, ажәлар зегы бзиа дырбо дқалеит.

313. АҢСЫЗИ АНХАҢЫ ИҢЕИ

Нхаа бзиақ дықан. Ғнақ ихәыңы диманы агағағы днеин, уардынк азна аҗсыз икит.

Ацыхәтәанза аҗсыз икит, егьырҗ аҗсызкәа иреипшымкәа, ихәыңы инеииркын, сааианза аҗсызкәа ирылоумҗан хәа ауардын ааигарҗ дҗеит.

Ахәыңы дыхәмаруа: – Аҗсыз рыцҗа, усышьҗрын, зны цәара усыхәозар, – ихәеит.

– Иануҗаху азы сыхиоуп! Абри ақерҗ уңыба иҗаҗа, убри уманаҗы убжыы шааго еипш уаҗхәа саагылоит, – ахәеит аҗсыз. Ахәыңы аҗсыз ауижыт.

Иаб данааи, аҗсыз анимба, аҗа дипкеит. Ахәыңы дгәааны абна дылалеит, ихы ирзырҗ дашьҗалт.

Хаха-хымш абна дылан, аҗшьымш рзы ддарак дылаланы дышнеиуаз, бгахәыңы арбаҗ ағыҗакны иааипылт. Алақәеи ауааи рацәаозаны иашыҗан. Абгахәыңы анааивала, ус ихәеит:

– Абгахәыңы, зны цәара усыхәозар, иуқәыскуеит иушьҗақәоу.

– Аа, абааҗсы, сануҗаху азы сыхиоуп, абыржәы сыҗсы анынурха, – ахәеит абгахәыңы ааҗаҗыҗаҗың.

Абгахәыңы иуапа иньҗеикын иааицәахит. Ауаа анааидгыла, абас иҗеит хәа иахьымҗазаз дирбеит. Лаҗы уаагы даеаҗара идәыкәиҗеит, абгахәыңы аҗсы нирхеит.

Дыроегьых дышнеиуаз, бнак ағы бнацә дук ықәцаланы ишаарцоз ибеит. Абнацә шаарцоз ажа кәғаны иахькажьыз ианаацағала, аңацхьқәа атәыюа иәғаған иааныркылеит. Ари ақкөын данынавала, абнацә ааихәаңшыи иаағзит.

– Абнацә, мышкы зны усыхәозар, уоусышьтып, – ихәан, дазцааит.

– Уажәы сынурхар, сыңсы ғанацы уара узы сыкоуп, – ахәеит абнацә. Ақкөын днеин аңацхьқәа аағырихын, абнацә ыылашәкәа ицеит. Лағыы уаағыы иашьғаз даеаңыара идәықәицеит.

Иара дцон фа имамкәа, жәы имамкәа.

Дышнеиуаз, хә дук дықәңшуа далагеит.

Абри ахәы сағхалап хәа иазизбеит. Ахәы ашьапағы днеины дкыдлеит, хыь дхаларц.

Дышнеиуаз, моабжара днеиуан, хәлеит. Ахәлара аниқәшәа, ңыдук амцан дыңхәеит.

Ашьыжь данааңш, иеыңсахны, иабңыаргыы иаргыы деиқәхаңса дшықаз ибеит.

Ағывхәа дықәдәықәлан шыьбжьон хәык ағы дынхалт.

Абри ахәы иибаз акыдларға ағыцәкәа ғакәажәык хағыц зацәык лыцағыланы дынхон, ари ақкөын днеит абрака.

– Акрыоғаца, – хәа анлеихәа, – акруғасцон, аха азы сымам, – лхәеит.

– Избан? – хәа данлазцаа, – азы дауык иеакәыршаны дахатәоуп, инеилак зегы ифоит, – лхәеит ағакәажә.

Ас аниалхәа, адауы дышьырц ддәықәлеит. Ағакәажә дихынғашалеит дифар хәа дшәаны, аха имукәа ахәеи ахәышңырғи аашьтыхны дцеит ақкөын азахы. Дахнеиз дауык азы иеакәыршаны дхыжьлан.

Иахәа ғпаа длаисын, ихы хцәаны ахәа цареи ахәышңырғи инлыкәиңса, адауажә иңсрагыы уи акәхеит.

Ағакәажәгы дгәырғьацәа азы аалган акруны криғалцеит.

Нас ақкөын дцааит абри ахәы ағы икоузеи хәа. Ағакәажә ғакс икалцеит: – Ахәы ахықәәаны онык х-етажкны игылоуп, убри зғаб зацәык дықәтәоуп; саркык лымоуп, инеиуа зегы лнарбоит. Иағыаңыара уеуцәахыргыы улыңшаауеит, илымбартә еиңш зейзцәахуа диццоит, ус зейзымцәахыз, лашта аиха гәара акәыршоуп, ихы хцәаны уака иахалцоит, инеилак азәы еибгала дыхнымхәыц.

Ақкөын ахәахы дандәықәла, ағакәажә илымурц далагеит, аха дылзымхәыцкәа дцеит. Хымшныкәа ахыьбжәыз, шыьбжәаанза днеит.

Дхалан, ахәыңшзара дықәла дышнеиуаз, азғаб лыччабжь иаҳаит.

– Сашта амасар хык акәын иағыз, уи ахартәаараз акәхап узаа, – хәа алаф илылхит.

Хынтә аеыцәахра азин илтеит, знык длымбартә иеизыцәахыр, диццарц еибырхәеит.

Иңсыз қерц иңыба иаағыны данағыа, иңсыз доумпейхан иаакылсын, бжъ-мшынк рыцақа дганы даңахит, аха дылбеит.

Уа данылба, ибнаңа даңхейт. Абнаңа ааин быжъ-шьхак дырхнаган, анакә еиоөырағы дыбжъанатан, хыхь иқәтәейт, аха уақағы дылбеит.

Аңыхәтәаны ибгахәычы ада қсыхәа имамкәа данааи, даңхейт.

Атықхәа иаакылкәейт абгахәычы. Абға днықәнартәан ө-верск рақара ахан иадңын, ижуа ахан ашыапы шықаз идәықәлейт.

Дук мырңыкәа, иарғы уаға алымшо иқәлейт, адғылғы жны, анышө дңәйтәгаланы, ахан ашыапағы даңахит.

Азғаб алада дыңшааит, ааада дыңшааит, аха уааы длымбеит.

– Усымбеит, уара сутәуп, уңәырц, – хәа лыбжы лыргеит.

Аңкәынғы дңәырцит, чара руит.

Ус аамта бзианы кыр ирхыргеит.

Нхареи хныкәгареи урт ирыгмызт, аха аңкәын итааңәа игәы иңалан, дымңар имуа далагеит.

Иңхәыс дылмышытырц иақәылкит, аха имуит.

Ианимуза, акамбашықәа ааңархәан, аудардын азна ахы нарықәңаны, дара рышытахь иоагыланы, идәықәлейт. Хымш рыла атакәәжәлкны инейт. Ахы аразни лызхара налыртан, иңейт рымоахь.

Даара акыр иныкәахьан, аңкәын ажәйтәтәи иашта инталт.

Иани иаби роуразоуроу ашәы реарганы, иччиаханы, адәылтңреи аоналареи рылымшо иқалахьан, рықкәын игәыроа иаганы.

Азғаб лхәатәы қалон, ианаалгәаңа, изыюньңыз еиңш хан дук оықәлейт. Дарғы неины иныюналейт.

Нас рықкәын дңейт итааңәа реы, аха дырзымдырзеит.

– Ибыхъзеи, нан? – хәа длаңцааит иан.

– Абри ажәынтаңәға (лхатца изы) хәқкәын диманы дахьңаз дыргәааны абна дyleйңейт, уи нахыс дызт, – лхәейт афергьхәа атакәәжә.

– Дыббар дыбдыруоу бықкәын? – хәа длызцааит аңкәын.

– Ибға ианыз ашыанала дсымдыруазар, илыздыраагәышьөзи шыта, – лхәейт.

– Бықкәын сара соуп, – ихәан, ихарқ ааишәихын, агәра лгаратәы иеылырдырт.

Ианғы иабғы рықкәын данырба, изымңрит, уаға акғы рыгымхейт. Аңкәын ианғы иабғы аашытыхын, иманы иңхәыс лахь инейт, уақа иркәабеит. Ибзианы рныкәгара иалагеит.

Ғытрак анңы, дарғы рыңсы тәлейт, ажәйтә ианәақәаз еиңш иқәлейт. Нас иаалаган, ажәлар еизганы ачара ду руит.

Сарғы ачара ақны сықан, иахья арахь саауейт.

314. АХ ИХӨЦАЦӨА РЛАКӨ

Дыкан ахак. Уи иман хоык аңаца.

Ах дныкөафын. Ашьха иара дыкан, ага иара дыкан. Моас икас изымдыруз егыкамызт.

Ари иңаца гангы идирбахан моакы, абасгы реиңаахан: – Абри амөа шөанымлан, сара сыңсы ңанаңы шөыкөысцом, аха сыңсыргы абри амөахөаста шөанымлан, шөара шөзы имөа мыждоуп.

Раб дыканаңы уи амөа ңанылоит ңөа урт азөгы иөазимкыңызт.

Ус ишыказ, раб дынкахан дыңсит. Иңаца раб ах иңсра даара ңаа дус икарцеит. Рхы-ргөы далырхит, ибзиангы дыржит. Ашыкөс анааи, аңсхөы изыруит.

Өнак, арт аешыца реиңабы иөы ааикөадырын, иөааилеиңөан, дөыжөланы ддөыкөлеит, ңара дңарц. Иашыцагы изымцааит уабацо ңөа, избан акөзар, ари шыта дхөыңым, дарңысуп, дахыцо иара идыруеит.

Уи длыкөлан дцеит. Дышнеуаз, даара хара дцахан, иаб укөымлан ңөа ахьиөиңаахөаз амөахөастөа днеит. Ари амөахөаста аниба, даатгылан акыраамта дхөыцуан, иабгы дигөалашөеит. Нас «абри амөа саб шөыкөымлан ңөа ңаиңаахөеит, аха сыкөлоит исыхылакгы, икөу еилыскаап» иңөан, ари амөахөаста данылан иөынеиңөит.

Дшөаңырхаңуа, избарызеи ңөа дышнеуаз, дө-дук дыкөнагалт, аха аңыөан угылар, ахаөы улаңш назом.

Иаакөыршаны бнаршөыроуп, агөта уарталк аңкыс инеиңаны шыамхахыы унылагылоит ңаскын башак алазамкөа, икөаландыр мацараха.

Ари ашта ду агөтаөы игылоуп ра дук, уаашөык аңатөаргы ашөшыра иаңөахуа. Ари аңкөынгы дышиашаз ара ду ахыгылаз днеит.

Ара ашөшыраөы игылоуп еишөа хөычык, х-өахрак абыста ыкөны, ашөкөа ргөылаңаны иңаңөы-ңаңөа.

Ари аниба, ссирс иаакаицеит, дааөыжөңын, иөы амгөырхакөа ркөаданы, агөра наөыршөаны, аҳаскын иналеицеит. Иара днеин, арт иңөи-ңөеиуа икөыз абыстакөа днарыөаңшит, аха амлагы дакуан.

«Исыхылакгы акрысфап» иңөан, днатөан инапы наиркын, өбака өаңа амиххан еиңш, ажөан ахынтөи азөы дыжкөза акы дакөтөаны даакылсын, изакөызеи ңөа ила тырхаха дшаөаңшуаз, илеихасын, дышыны длышытаңаны ицеит.

Ари иашыца, ңашыа иахыа даап, рхөеит, уаңөы даап, рхөеит, аха умңсуандаз, дабакоу, дыказам рашыа. Данырмбаза ишытөлеит. Алада рхөеит, аөада рхөеит, аха дабакоу, дызит рашыа.

Арт ргөы аңңөа, усгы дыкам, ңара дтаөеит, рхөан, рашыа изы ашөы ршөырцеит. Рашыа ишыкөс аңңы иңсхөы руит, аха амца рңроуп, арт аешыца рашыа дзышытаз рыздыруам, дахыыз рыздыруам.

‘Енак арт иаанхаз аешьцәа реиҳабы ддәықәлеит, харт хашья изырта, ипсырта җара исахаанза схынхәуам хәа.

Дцо, дцо дышнеиуаз, раб, шәықәымлан зиҳәаз, ари амоахәаста днанылт. Ари ииашацәкьаны игәы иташәан, – абри амоа санылап, ма изырта еилыскаап, – ихәан, уи амоахәаста днаныланы ддәықәлеит.

Ари дцо, дцо амоахәаста даныланы дышнеиуаз, дәы хтык днықәна-галеит, аха дәы җшзараны икоуп, иаакәыршаны бнаршәыраны, аҳаскьын шьямхәахы иоеиуа икоуп, агәтаәы ра дук тагылоуп, аха арака инықәҗшлак зыҗсы уака инықәымхара уаоы дыкам.

Ари дышиашаз ара ду ахыглаз амтаәы днеизар, иашья дыҗсны дышьтоуп. Аха кьыс имазам, иахья дыҗсызшәа дықәуп, иеы аҳаскьын иалоуп, акәадыр зегы ақәбаахьейт, макьана така икамхәацт еипхьытта, иахьынхәхәа иақәуп. Иара җсылан, иҗжәаны иахьцара азымдыруа иқәуп, ирашьханы.

Арт абыстақәагы уака иқәуп иҗхеи-җхеиуа. Х-фахрак абыста ашәқәа ргәылацаны, руаки џбака фәаца амхыуп, егырт аоба кьыс хәа рымазам.

Ари артқәа зегы аниба, иҗьейшьейт, илакәишьейт; иаргы дааеьжәцын, иеы агәра нахырцәрааны, амгәархәқәа ааркәаданы аҳаскьын инылеицеит. Днеин иашья днаихагылеит, аха иурцысуада, аҗсы хьшәашәа дықәуп, деизкья.

– Икало збап, – ихәан, амлагы дакуан, ант абыстақәа иқәыз днарыдтәалан, еибгаз акы џбака фәаца аамихьан еипш аамтазы, иаауейт акы жжаза ажәоан ахьынтәи. Ишааиуаз инаихасын, уигы дышьны днышьтацаны ицеит.

Ари иашья зацәы инхаз – сашья иахья даап, уацәы даап, – хәа дыҗшит, аха дабакоу, иашья уацәы дубап.

Алада ихәейт, аоада ихәейт, аха дыказам иашья. Акыр ихы аҗбабаа аирбейт, аха дшыкамыз аиаша анеликаа, ацәыуара кәицеит, аҗсхәы иуит. Уигы диҗбабейт иахьынзааамтаз.

Аха ари игәы каҳазаны ауп дшыкоу, иашьцәа еиҳабацәа – игәыҗртақәа зегы ицәызит. Рыҗсырта издыруам, рызырта издыруам, ихы ахыгара изымдыруа дыкоуп.

‘Енак ус иақәикит, сара сыказаара акгы иаҗсам, саргы җара схы ықәызгап, арт рызырта җара еилыскаанза схынхәрым хәа.

Иеи икәадыри неиқәцаны ддәықәлеит, сашьцәа рызырта еилыскаанза сшынымхәра хәа.

Дцо, дцо дышнеиуаз, амоахәаста, иаб иҗсы антәаз уқәымлан хәа ахьиеиҳәахьаз, днангылеит.

– Хаи! Абри амоа санылап, издыруада абри амоа ианылазтгы сашьцәа, убрахь ауп иахьтаха, – ихәан, иеы ахы наирцәин, исыхьлакгы сыхьааит хәа амоахәаста днықәлеит.

Ари амоахәаста абнаршәыра илагаланы иказ даныланы дышнеиуаз, даара хара дцахьан, ус дә-дук днықәнагалт, аха ари адәыпшзара иакәыршаны бноуп, аҳаскын шьамхахы иоеиуа, еицыгьежьраны, агәтаны ра дук гылоуп.

Дышишаз ара ду ағы днеизар, иашьцәа аоыцьягы уака ипсны ишьтоуп ихәәа-хәәаза. Рыеқәа уака апыжәқәа ихәуа аҳаскын ду иалоуп, ркәадырқәа рыкәбаахьейт, аха икамҳацт, ихынҳала-пынҳаланы икоуп.

Иашьцәа, иахья ипсызшәа, цьара кыск рымазамкәа еивоуп.

Убрака еишәак гылоуп, х-әахрак абыста ыкәуп, ашәқәа ргәылатцаны. Уба хәычык-хәычык рымхыуп, акы кыс амазам, ипҗеипҗеиуа икәуп.

Арт аниба, ссирс икайцеит. Зынгы дгәырҗейт, зынгы дцәуеит, иашьцәа абриакара шықәса изны иказ аниба.

– Шьта исыхьлакгы сыхьааит, – ихәан, иаргы дааеыжәцын, иеы уака инәахәаны, иашьцәа ахьышьтаз днеин днарыха-фарыхейт, аха иабакоу, ипсыхьшәашәаха ишьтоуп.

Даагылан ахәыцра далагеит. Нас идырт арака митәык шыказ, абра икоу еилысымкаакәа сцом, сыпсыргы сыпсааит сашьцәа реипш, ихәан днеины абыстақәа ахыкәыз днарыдтәалт. Ари иеибгаз днацкласын фәцәк аамихын иғы интәйцеит.

Уигы нылбааидеит, дааакгы аамихуан еипш, ус акы абжыы иаҳаит, аха митәык. Аоада данпшы, акы аауеит ижжаза.

– Хәи, абри закәызеи? – ихәан, дшахәапшуаз, ижжаза иааин сихасуеит хәа ашьтасымтаз, иара днацкьан, цака ианнышьтасуаз аамтазы, иенакәижын икит.

Ари иикыз данлахәапш, пхәызбак ахши ашьеи еилатәо, деикәапхо даагәылшәейт.

– Аа, сумшыын! Сара суаоуп, – лхәейт, аха дзакәызеи, акаамет, иаразнак ипырлашеит адунеи!

Нас иара ус ихәейт:

– Абыржәытәкья сашьцәа аоыцьягы ибшыыз рбза акәымзар, абрака бысшьуеит.

Икалцахуаз, лцыба дынтапшын чабрак аапылган, иналган ианынар-хьылшь, аоыцьягы бзахан иоагылт.

Арт икара-уараха оышыкәса-хышыкәса ипсны икәыз, ауаа оагылан иаалеиоит.

Рашья данырба, иеигәырҗейт.

– Уара арака уабаказ? – рхәан иазцааит.

– Арака саазгазеи, сымала сааит, – ихәейт. Ус рыеқәа ахыкәыз инеины рыцхарыла иркит, избан акәзар оышыкәса-хышыкәса уаоы дызкәымтәацыз аекәа арашь еипш игылоуп.

Арт рыеқәа ркын, иаарган иаафархәейт. Ари апхәызбагы уака дгылоуп, цәымзатцас длашо. Ус ралхәейт ари апхәызба:

– Сара адоуха змоу пұхызбоуп, абрақа ааигәа сынхоит, шәара ахоыкгы сара слахынцақәа шәакөын, сара исиааиуа сиццараны акөын сынасып шыказ. Шәара аоыңа сабхөындацәа шәоуп иахьарнахыс, уара реитцбы сара усхацоуп, шәаала сьюныка!

Даргы мап ахырымхәаит. Рыхоыкгы лыма лыюныка дцеит. Ачара рзылуит.

Нас реитцбы уақа даанкылан, егырт дөыкөылцеит рыюныка, ирзышьтыхуаз реидара ахы рыццаны. Ари ацкөын уақа лара лхатә хацас дышьтылхит.

Луатахкәа рөы дналган зегы дныюналырцшит. Амацәа илымаз илырбеит, ахы ахьтаз ашөындыкәра ацапха илтеит. Убас лымацәакәа зегы ахыказ илырбеит.

Шөындыкәра хөычык ацапха илымтеит, иаргы дталмырцшит. Ари уамашәа ибеит, арақа ацапха артны сызталмырцшызеи хәа.

Арт ибзиахәа ишынхоз, уахык ари ашөындыкәра ацапха лыхцөы иалхны иган, ари ашөындыкәра ааиртын данынтапш, ашә неигөйджылан интпрааны ицеит акы, ашөындыкәра тыкка итацөны иаанхеит. Ари митөык шацаз идырын, иааицөымыгхеит, аха иабакоу! Ацапха неиган дырөггык лыхцөы иналаөеицхеит, ашөындыкәра ашә шаркыз иаркны.

Есышьжымтан игәалтоит лшөындыкәра, ари ашөындыкәраөы адоуха такны илыман. Ари акөын лара лыпсы злацаз, зегы дызлариааиуаз. Шжымтан лшөындыкәраөы днеины данынтапш, иабакоу, лдоуха тазам. Ари амца лкит, иаразнак митөык шиуз лдырит, аха икалцахуаз.

Ус днеин, дахышьтаз иалхөеит, ас зуузеи, абаапс, хара хапсы злацаз уи ала акөын, шыта зегы хара иахиааиуеит хәа. Иаргы ицөымыгхеит, аха иикыз, ииушаз иухьан.

Ус ишыказ, ашьжымтан азөы агөашә дааталт, абагк дакөтөаны зхата хы-за иказ, зтацақәа фы-за иназоз.

Ари данылба, дыцсит дахыгылаз иаразнак.

– Абри акөын иуасхөоз, – лхөеит.

Ари абагь иакөтөаз дааөежөцын, иабагь нөахөаны дааюналан, ари лхатөи иарөи ааикөпөит. Аха дызлаихөартаз ари ахөыртлагь гызмал, аминутк ала ари лхатца дышыны днышьтацаны, ларгы даашьтихын, ибагь ахөда дныкөыртөаны, дима дцеит июныка. Лхатца уақа дыпсны дыкөуп, ишөкәа артуп, инеиуада уи адгьыл аөы, уао дынхазом ааигәа, шөарахымзар дөаөкгы иаөархарстазам.

Ус дшыказ, ари адгьыл аөы пұхыск оыңа ахшара лоун илзымаазо даналага, руазөк дылган абри адгьыл аөы дкапыршөзаап; арақа абынеакәа ирыдгьылны икан. Ари ахөычы зта цсны иказ бынеак дабан даазөит. Дарпысхеит, аха ацөажөашья издыруамызт, акрыфашья издыруамызт, арахь уихөапшыр ауаоы инапы имоуп, ауаоы ишьапы ицоуп, аөкәа дрылоуп дкьыркьыруа.

Ари енак иан имбазт, дашьтан деимдо дышнеиуаз, онык днадгылт, аха изакөызгы иидыруазеи, ихаан имбац ари аоны. Ус ашьшыхөа ашө ихы аннылеикы, азөы дышьтоуп. Ари аниба, дшөан дыюны хара дцеит дкыркыруа. Пытк данынаскьа, дырөегьых даахынхөын, ари аоны ашө афы данааи, ихы нылакны данынюнацш, азөы дышьтоуп, иара иеицш, имоуп ашьапкөа, имоуп анапкөа. Ари аниба, дшөан, дытрысны дкыркыруа дцеит.

Пытрак ашьтахь дырөегьых ашьшыхөа дааизар, деиташьтоуп. Ари зынза иара диеицшуп. Нас игөы ааиргөгөан, ашө ишьапы нхиган днюналт. Хөычык дизааигөаны данынаскьа, дшөан, ишьтахька дыцеит адрымхөа аеицш. Ус-ус илакөа ишьцылеит, нас днеины ачабра шкөакөа игөы икөыршөыз инапала икны ианааикөих, атхарцөхөа доагылт дыбзаханы. Ари ачабра ипхөыс даныргоз игөы икөылтцахьан. Азөы икөихыр, нас иара дыбзахон. Ари аеацагы дшөан ддөылкөеит, аха дырөегьых дааюналт. Нас идырт ари ибзахаз дышуаюхшараз.

Пшьаала дааиеижьан, дзымцартө ашөкөа неиркын, дааидтөалт.

Нас агхьарцеи ачамгөыри аацөыриган иархөо, ацөажөара иирцеит ауаө иеицш, деилеихөеит уаццас.

Ари дуаюхеит, дцөажөауа дкалеит, аха мчыла аеицш дыгөгөоуп.

Ус ишыказ ари иикыз иеихөеит ипхөыс дшыргаз.

– Ус акөзар, уаала хцап, сара дысшьуеит уи, – ихөеит аеаца. Аюыцагы рееибытаны идөыкөлеит, абагь ашьта ихыланы.

Арт рчамгөыри рыпхьарцеи рыма ицо, з-дук иныепынгылеит. Ари азафы такөажөык ала цыхөа дакөтөаны, ауаа азы ирылгон. Арт ацара налыртан азы инырылгеит. Абагь ашьта ихыланы ишнеиуаз, оын дук инадгылеит. Уака итагалоуп ари абагь ашьтагы. Арт атөыла рбганы апхьарцеи ачамгөыри архөо уа цьара инатөеит.

Арт рыбжьы анлаха, ари илдырт. Ашырхөа ашө ааимпааны данындөылтц, лхаца азөы дицуп, апхьарцеи ачамгөыри кны агөашө афы итөоуп.

Арт анылба, ус лхөеит:

– Абрака агөашө афы шыоуку ааины итөоуп, пхьарца рхөацөакөак, аоныка иаахгап.

– Ибзиоуп, – рхөан, арака икөтөазгы ндөылтцын, арахь иааргеит. Аха лара даазгаз дыкамызт, цьара дыкан.

Арт ааин, амзырхафөы асқамкөа нарылтан, инадыртөеит. Нас иаацөырыргеит рыпхьарцеи рчамгөыри, иадырхөо иалагеит, аха ишца!

Арт рыбжьы захаз гөылагьы-злагьы зегьы еизеит, ацанкөа рпатакөа шытахөазо, ахарзаманкөа.

Апхьарца ахьаирхөо иалацаны иацихөоит, «бтахызар баагоит, мап арака сыказ хөа бгөы иаанагозаргы хцөит» хөа.

Нас лара апхьарца аарымылхын, ус лхөеит:

– Сара саазгаз җара дыкоуп, лассы даауеит, аха ишыра җәгыоуп. Шышыас имоу уи ауп, дышгылоу ихы хҗәаны җаҗа адгыл ағы иламышыҗкәа, дызшыыз иахәа атра иҗеиҗаанза амшын иаҗаны иаауа дишыуеит, мамзар дыҗсзом, шәынтәихы хыуҗәаргы. Убри дшәызшыргы, иашыак дыкоуп, дҗахызоит. Дҗахызар, шәаргы амашәыр шәылихуеит. Нахыхи аюны х-җаҗлыкак ауаҗыак ахағы иҗәгылоуп, убри аашәымгар хаззом, хәикуеит.

– Даара ибзиоуп, сара сҗаны иаазгоит уажәыҗкәа, – ихәан, дҗеит абынеа иаазаз аҗкәын. Уи дыюны, аеиҗш дҗан аминутк ала ахҗаҗлыкакгы има дааит.

Ус ишыҗаз ари аҗшәмагы дааит, арҗ аниба, дреигәырҗеит, – арҗ реиҗш аҗхәарҗаҗәа абаанагеи! – ихәан.

Уаҗа дҗәаны дышрыхәаҗшуаз, аҗасатәи лхаҗа ашырхәа иахәа ааҗихын, ихәда аахҗәаны, адгыл ағы инамышыҗкәа иаргы иахәа атра иҗеиҗаанза ари ағы шыамхы зҗаз иманы дҗан амшын иҗәиҗыт.

Иаргы уаҗа деизкәа дынхаҗаит. Арҗ дәыкәлеит рыҗхәыс дрыма, рыҗаҗлыкакгы кны ишҗоз, ари аз ду ағы иаакылсит.

Уаҗа аҗакәажә җыҗк налырҗан иаарылгеит. Аха ари аҗакәажә касык җаҗшыза лыжәа иҗәыршәуп. Ари анылба, арҗәаахәа дыхәхәан, – ари сара сдоухәуп, уара ашәындыкәра анаурты иуҗәҗаз, бара аҗакәажә ари бызҗада? – лхәан днышыҗагәа дылҗит.

– Ари моасны ишҗоз избан искит, – лхәеит аҗакәажә.

– Бара иахыык сара исыздыруам, ари сара сдоухәуп, исыҗ акәымзар, уажәыҗкәа бысшыуеит, – лхәан данлыршәа, аҗакәажә лдоухә аалыхны илылҗеит.

Арҗ рдоухагы рыма иҗо, иҗо, ишнеуаз, рышыҗахыҗа ианҗшы, даауеит лабхәында, дрыхызарҗы егырыҗзам, абынхәа даҗәтәаны, ахаҗыҗкәа хҗа-хҗа метр иаҗыхәхәо, ари дрыхызозшәа анылба, даахыхәын лҗаҗлыкаҗәа акы лыршәит.

Аҗаҗлыка аныршә, иаауаз иааикәыршаны кәыҗрахеит, аҗәыҗ аҗәҗа даҗәылахеит.

Ииулак деихо, ибынхәа ахаҗыҗкәа рыла ирхуа маҗара, дҗәыжәжә иҗсы има дылҗит. Аха усқан арҗ даара хара иҗахыан.

Ус рышыҗахы ианҗшы, даауеит ари деиҗарышыҗталаны.

Ус, ааигәа дааизозшәа данырба, дааҗылыны дәәа җаҗлыкак лыршәит. Ари аҗаҗлыка илыршәыз шыанҗараны иҗанаҗеит, иааикәыршаны дамшыҗратә даҗәылахеит ашыанҗа.

Абынхәа ахаҗыҗкәа рыла ирхуа, иҗнажәжәо маҗара, дырәегыҗх дылҗит ииулак, аха арҗ уаанза хара иҗеит.

Ус, рышыҗахы ианҗшых, дырбеит дшаауаз. Рааигәа дааиуан еиҗш, идыршәит рҗаҗлыка зәҗәы инханы ирымаз; ари аҗаҗлыка амҗа ыҗәнаҗеит.

Иара дшааиуаз амца агөақхәа иеалаижын, еимгөхөо амца дагөылланы дшааиуаз, агөтафы дааиуан, иара изымчхазт, ахәа днахыюрын, амца далахан дыблит; абынхәагы цөыббылны, ацәа зегы ахыччаны, амца иналсуаны, инкахан уака ицсит. Ари арака дыштәхаз анырба, игөыргөит.

Рыонгы рацәак бжәамызт, инеит. Рыоны ианнеи, ачара ду руит. Ари ачкөынгы дара цас дкарцеит. Даргы анкәа ишынхоз еицш инхо иалагеит, саргы арахь сыкәланы сааит.

315. АЖӨЛА ШААРХӨАЗ

Лакө-лакө сышнеиуаз, дыкан туцар дук. Уи итынхеит цкөынаки згабки, насгы урт ирзынижыит амал ду.

Амал ала ачкөын иргылт ақалақ, уака ихитит қалақ дук иа тахаша зегы. Ачкөын пшрала зынза нцәахшан. Азгабгы лыхцөы кахәхәа, акарма еицш дкато, амра лашара еицш илырлашон зегы.

Өнак агөыла дьцсит тауад дук. Ачкөын цсыуа мағәала иееилахәаны, дкачца, иееикәа тоуган цыоцыоуа, хыла ичағаз акәадыр өақәцаны дькөежәлан, цөуара иөынеихеит.

Амоан дышнеиуаз, иағхәа данынапш, өы пхтык дақәтәаны көымжөыжөк ишәхарғаны хабжк днаихыпшит.

– Еи, уаагыл, хәимәалацөоуп! – хәа өитит ачкөын. Аха ахабж ацкы мхәакәа дцон.

Ачкөын дырөегых изөитит. Убас, өынтө-хынтө, аха ахабж агөхәагы мкзакәа дышцоз дцон, өмырха қацаны. Убри аамтазы ачкөын иееикәа ишхәа наирбан, дыд бжызшәа икамчы нахикәан, ахабж иағхәа хараза даагылт иаразнак. Аха ахабж ихы доахангы уи дзымпшит. Ачкөын дышнеиуаз, ө-бахөк рыбжәара дыуаза дрыбжыпқан, нырцө дынкаөит. Ацөуара ахыиказ днеит. Дааөыжөцит. Аха дөыжөызхыша азөгы дидымлеит. Ар иеилатәаз рахынтө, абри дызустәада хәагы инаизымпшит.

Дцөуан даақәцуан еицш, ашта дааталт аөы пхты иақәтәаз ауао хабж.

Ар итәаз зегы иааиуаз данырба, агөыркхәа инеибаргылан, иөышкыл иньцеибахәан, дааөыжөырхит. Ахабж данцөуа, пату зкөыз ауаа днарыладыртөит.

Ачкөын ганкахы дгылан, дхөыцуа, ицәашьо ахабж дзыпшын.

– Закөызеи, узырхөыцуазеи, арпыс, ишаасоухәара? – ихөеит тахмадак дааидгылан.

Ачкөын атахмада дааиөапшын: – Акы сзеилымкааит, абри ахабж данырба, зегы адрухәа иөагылан, иөышкыл кны дөыжөырхит, абри змаанозеи? – ихәан, дцааит.

– Аа, уи аума узырхэыцуа? – ихэеит аҫаҫмада, – уара уҫкэыноуп, иузымдырыр калоит. Иуасхэап уи зыхкыз. Уара амал ду умоуп, уаоы ишимбацгы уҫшоуп, аха ужэла нхаоыжэлоуп. Арака амали аҫшзареи ракэым хатыр зкэу, хатыр зкэу ажэлоуп. Ани дхабжьуп, иегы гхтуп, аха иара дтауадуп. Убри азоуп уи абаскак хатыр иҫэцаны изиҫыла.

Аҫкэын дгыланы акыраамта дазхэыцуан аҫаҫмада иихэаз.

– Ма сыҫсыроуп, ма аҫауад жэла аасхэароуп, – игэахэын аҫкэын дыоыжэлан, апкаоҫа акамчы иеы иоахиҫбан, дныҫбазшэа дцеит. Аоны дааит уи дхэыцуа.

Дымраха аоны онырлашаауа итэаз иахэшьа, лашьа ас данылба, угэы иалоузеи хэа дыхталкит. Аҫкэын акыраамта имхэеит игэы иалаз, аха иахэшьа данхталкза, ихэеит ихыыз зегы.

– Ма сыҫсыроуп, ма аҫауад жэла аасхэароуп, смал зегы ахтныс-цозаргы, – ихэеит.

– Сара сцоит. Абри амаркатылҫэахны ибымаз, лассы-лассы бахэаҫшла. Азымоатэирахь шьала ишэуазар, сара сгэакроуп ибанахэо, – ихэан, амаркатыл цырцыруа иахэшьа илиркит аҫкэын.

Нас аҫзамҫ аҫны икнахаз лпатрет хэычы аакнихын, – абри сара изгоит, баласгэалашэалап, сахэшьа, – ихэан, иҫыба иҫеицеит.

– Бзиала, сахэшьа, акы бацэымшэан! – ихэан, аҫкэын иеиҫкэа цыо-цыо дцоҫтэеит. Ишьхэа нарбаны акамчы анаахиҫба, иаразнак иныҫба даманы ицеит.

Дцон аҫкэын хаха-хымш. Хэылҫазык дышнеиуаз таҫмадак диҫылт.

– Хэлыбзиа арҫыс! Уҫашьеи уҫазшьақэеи даара сгэы иахэт. Уабанзатэиу? Уабантэааи, дад? – дцааит аҫаҫмада, аҫкэын дааникылан.

– Сара харатэуп, – ихэан, аҫкэын иҫоурыхқэа зегы иеиҫэеит: – Амал ду исымоу акы ишаҫсам, аҫауадра хатыр ду шамоу еилсыргеит. Убри азы аҫауадра дгылк ыкоуп хэа сахан, убрахь сҫарҫ саауеит.

– Аа, – ихэеит аҫаҫмада игэамҫхо, ихы ааирҫысын, – аҫауадра ахьырҫиуа анеира даара жэпаоык иақэыркхэеит, аха уахь иҫаз макьана арахь дыхнымхэыҫт, дад. Даара анеира цэгьоуп. Хы-ҫьара икоуп абжьысырҫа бааҫқэа, убарт уанрыбжьыс, нас уцеит.

Раҫхыза, ушнеиуа, дук набжьамкэа, урықэшэоит ала цэгьақэа; убарт урызгэамҫакэа узнеир, насыҫ умоуп, аха урҫ уаоы драосны дзымҫаҫт. Дшаагэарталак еиҫш исны, деимыжэжэа дырфоит.

Уеибганы урҫ унараоысыргы амҫа зцоу атэыла уалашэоит. Уи атэыла амҫа иацоуи ажэоани еиларсуп. Уи далсны уао дызҫашам. Иара уи насыҫла дналсыргы, иаҫхьа о-шьхак ыкоуп, урҫ еимаҫа-еимыҫуа икоуп. Ианеимыҫуа узыбжькьар, нас уцеит, иара уаҫкэа дыкоуп аҫауад жэлатиоы. Даара еибагак оуп сара уахьызбо, аха уаҫкэыҫ уахь аҫара!

Аҫкэын ихамҫакэа, аҫаҫмада иҫабуп хэа наиахэаны, ирашь икамчы нахкьаны, иаразнак днышьҫаз дцеит.

Алақәа ахы́каз данырзааигәаха, ачкәын даахәыц-хәыцын, даагылт.
Ашарқазы алақәа рыцәаҕсымта инақәыршәаны, аҕкаоқәа ахы еигш
дывкьаны, дцеит дрызгәамтазакәа.

Оаха-оымш дцон наҕ.

Дназеит амца зыцраз атәыланза. Ирашь ахәда днас-оасын, иҕанаташаз
ааирдырит. Нас иееикәыршәаны, ишьхәа наарханы, иҕамчы шьтыбжь
дыдбжьышшәа инахиҕеит. Арашь амцәыжәоақәа аузшәа ихткьараны
ажәоан иналаҕка ицеит. Даахьҕит уи амца зкыз атәыла.

Нас днатәан иҕсы ишьеит, ирашь акраҕеитцеит. Иҕынеихеит имоахь.
Иаҕхьа иаацәырцит ажәоан иаларсыз ашьхақәа. Урт лассы-лассы
еимьцуан-еимахауан. Ачкәын ирашь дацәажәеит. Иаирбеит иахьцашаз.
Ашьхақәа анааимкьа, имацәысын иаадыдит. Иаразнак о-шьхак
даарыбжькьеит иара ахы еигш.

Иара уаҕа иааиҕылт хҕа-хҕа хы зхагылаз ауаа.

– Мшыбзиақәа! – ихәеит ачкәын иеырхатаны. – Иабыкәу абра аҕауадра
зтиуа ауаоы дахьыкоу?

– Уаҕа уао дымнеиц макьана, аха уара абранза уанааи, ункыларә хара
ихалшом, уца! – рхәан, уи амоа дықәырцеит хҕа-хҕа хы зхагылаз ауаа.

Ачкәын дыды-мацәысха дынталт ажәлатиоы иашта, длаша-лашо, зеггы
рыла хикуа.

– Бзиала уаабейт! – ихәан, уи днаиҕылт ажәлатиоы. Деыжәихт. Нас
ачкәын днаизцааит дахьынтәауаз. Ачкәын ихәеит иҕоурых, насгы аҕауад
жәла дшашьтаз.

– Аа, – ихәеит ажәлатиоы, – аҕауад жәла атира ахәынтқар
дақәшахатымкәа хәқәитым. Уи иҕы унеины уиашьапкы цқәа!

Ачкәын дцеит ахәынтқар иахь.

Ахәынтқар иахтынраҕы дидикылт уи ачкәын. Ачкәын дыззааиз анихәа,
ахәынтқар ус ихәеит:

– Уара даара ахатара ууит, аҕьабаагы убейт, аха уи зеггы уара
ухазоуп. Аҕауад жәла уоурц утахызар, уи иуухьоу усбжоуп. Ахәынтқар
изгы убаскак аҕьеи ахатареи улшозар, убаскан ауп аҕауад жәла
ануқәнагахо. Уи анцәа иахьтәи пқароуп. Анцәа имацуоы сара соуп адгьыл
аҕы, исыдитцо насыгзароуп.

– Сыхиоуп анцәеи ахәынтқари рзы аҕьа схы иасырбарц! – ихәеит ачкәын.

– Ус акәзар, уара урашь уманы еибашьоыс сыр рҕы уаагыл! – ихәеит
ахәынтқар.

Ачкәын ирашь иманы ахәынтқар имацуразы ир днарыцлеит.

Акыр аамта цит.

Ахәынтқар иқәшәеит аибашьра. Аибашьраҕы даара азәыроы ахәынтқар
ир тахеит. Ацыхәтәаны ахәынтқар дацахан, дхьацит. Аҕацәа ура хәа
ишьтан, уажәымзар-уажәы ахәынтқар ихьзаны дыршьырц. Убри аамтазы
иаамацәысит, иаалашеит зеггы, идыдит, аҕстхәа оахатәеит.

Ақстхәа даалцит азәы дыжжаза, дмитөха, арашь дақәтәаны, иахәа кьакьа цырцыруа даарылалт имшынха иааиуаз аға ир.

Аға дытрыст. Деихеит ир иманы шытахька. Азәы арашь дақәтәаны ахәа ццышәла ирхуа дрышьтан, иахәа икьацыпхьаза имацәысуан.

Ахәынтқар дгыланы дгәырғьо дизыпшыын, имитөха ағацәа заццаны иказцоз. Уи ачкәын иакәын.

Ачкәын инапы ахәдафәы дхәын, ашьа аафәажжит иахәа. Ари ахәынтқар ианиба, дыюн даайдххылан, ичабрала иаафәеихәеит инапы. Убри аамтазы ағацәа рахьынтә даацәырцит азәы, арашь дақәтәаны, ибжьгы хысбжьызшәа иргеит:

– Шәымцысын, шәнапы шәәах!

Ачкәын ирашь ишьхәа наирбан, ахыухәа аға днаижәлеит.

Акыр аамта еиғагыланы ахәала аисра иафәын. Ацыхәтәаны, аоыцагы уаха рыламкәа ианаапса аамтазы, ачкәын имч зегьы ааизганы иахәа рыхха аға ихы днасит, ирманшәаланы. Аға дынкахәит. Ачкәын аға ир зегьы нырцәаны, уаоы димбо днышьтаба дцеит.

Ахәынтқар дизымдырит ас абзиара изызуз.

Ауха уи икаитцеит ачара ду, аға дахьиааиз азы. Ар еизеит. Зегьы дырныхәон ахәынтқар. Уи иапхьа дтәан чкәынак. Ахәынтқар иныхәәфа ари ачкәын ианааникыла, ахәынтқар ибеит ичабрала ачкәын инапы шәфахәаз. Ахәынтқар даашанхеит, нас дааигәырғьан ус ихәеит:

– Иахәтәи аиааира ихәуз злахауз азәы зацәык ихацаралоуп, уи зегьы ижәдыруеит, уи ахаца аибашьра ашырафәы инапы анхәы счабрала ифасхәеит. Иара дсыздыруамызт. Аибашьра ханалга, дахьцаз сымбо дысцәызит. Убри ахаца уажәы абра сапхьа дызбоит, сныхәәфа кны. Абар иара, счабрала дыздырит. Иахьарнахыс схәынтқарра абжа уара иустоит, дад, пха зацәык дсымоуп, убригы уара дустоит. Нагзара амаз хара хиааира, – хәа ачкәын аныхәәфа ыжәны даагәыдикылт.

Убри аамтазы ахәынтқар иааигәара итәаз ар рхада, ахәынтқар ацыхәтәантәи иажәа игәы иамыхәазт, даацәышхеит, илапш ырцәгыаны ачкәын дааизыпшит.

Уи агенерал бзиа дибон ахәынтқар ипха, ахәынтқар ипха ачкәын дахьиитаз ицәымығхеит.

Ауха ачкәын ахәынтқар аюныка дигеит. Дук мырцыкәа ар рхада аус кайцеит, ачкәын ахәынтқар изы ацәгьа дашьтазшәа. Ус шәкәык оны ахәынтқар иитәит.

Ахәынтқар адца кайцеит ачкәын ахтны атыцра дақәйтүм хәа. Убри инаркны ачкәын дыгәжәәжәо ахтыңра дтан. Ахәынтқар ипхагы дхәаны дизтәан.

‘Снак ачкәын иуатах афәы дахьыонатәаз игәы аңығь, икаруат доықәиан ахәыцра далагеит. Ицыба итаз иахәшьа лпатрет аацәырган ахәапшра далагеит.

– Абар хышықөса тцеит дсымбацижьтєи, илыьх здыруада, – ихəан, игəы аапшаан, акьыжьхəа дамхатцəуеит. Илағырзқəа ғарха ицаҳəцаҳəуа изамоа иаағысын иаакатəеит. Илақəа аакəымгазакəа дцəуа апатрєт дахəацшуан. Абри аамтазы ашышьыхəа ашə ааиртын, даакылцшит ахəынтқар. Ацкəын пхəызба патрєтк кны дцəуа дшахəацшуаз аниба, даатрысит, даагəааит. Ибжьы рыцəгыаны иааизєитит, итəартахь днаипхьеит.

– Уара сара сзы ацəгыара уашьтоуп, насгыы сыпқа джьаны даеазəы лəы аус умоуп. Лпатрєт уахəацшыны уцəуеит, уи лахь ацара утахуп. Сара сыцəгыара ахьныкəугои сыпқа дахьужьази рзы ашьра уқəысцоит, кнахарыла ашьра, – ихəеит ахəынтқар, иеырцəгыаны.

Ацкəын акы ихəарц итахеит, аха ахəынтқар дақєитимтəит. Адца кайцеит ацкəын кнахарыла уацəуха дыршьырц. Ацкəын иахəшьа есымша хынтə дахəацшуан амаркатыл.

Шьжьымтан данахəацш, илбеит амаркатыл азварак шьала ишшəыз. Даатрысит. Иаразнак даарыпхьеит ахьицəа. Ирыдылцеит уаоы иимбац, уао илақəа хызкша анаптырқақəа лзыкарцарц. Ақалақь ағы иказ ахьы еизырган, уаоы иимбац анаптарқақəа лзыкарцеит. Идлырқацеит ипыруаз ауархалгы. Лашьа дахьыказ ахəынтқаррағы днаган дартəеит уи ауархал.

Ауха ахəынтқар лхы имырбакəа асасааиртағы днеит.

Убри аамтазы убрака дыказаарын лашьа иус зырцəгыаз ар рхада. Уи нас апхəызба пшза даниба, ацсра изааит.

Дналацəажəеит. Аха апхəызба дызустаз акгы лəалмыршəеит. Маанала диазцаауа, еилылкааит лашьа ашарпазы дыршьырц ишыкоу, иус зырцəгыазгы иара агенерал шиакəыз. Ауха ар рхада дицшьтан лара. Агенерал даныцəа, ашышьыхəа доагылан, лызнаптарцак уи ижакет ацкьа италзахын диет. Ашарпазы ацкəын ашəымацəа ишəырцан, дыкнархарц дрыманы ишнеуаз, иахəшьа илахаит ауаа рыбжькəа. Данынацш, лашьа ашəымацəа ишəцаны дахьнаргоз дылбеит.

– Абан уи ацкəын дахьнарго, саргыы сцароуп, – ихəан, доагылан дцеит ар рхада.

Апхəызба лəеилалхəеит. Дласны ауархал доакəтəан, лашьа дахьыршьуаз дааит.

Данынацш, аихатəы гəашə дуззақəа аркьууп. Аюнуцка ауаа рацəа гылоуп, ахəынтқаргы рапхьа дгылоуп, агенералгы уи дидгылоуп.

Абар, дааргеит лашьа акнахартағы. Акы ихы иаахадырцєит. Убри аамтазы иаамацəысит, иаалашеит агəашə ахь. Илахкыгаха иаарəаццєит зегы, пхəыскгы лыбжьы фəацаза иаацит: – Агəашə аашəырты!..

Зегы шəеит, икалаз рзымдыруа, ируа иакəымшəо иааилахеит.

Ашырхəа аштə дааталт апхəызба, лызнапык лкьа-цыпхьаза ирлашо.

– Дарбану ари ишəхəыруа? – хəа лыбжьы фəацаза иқəлыргеит уи ахəынтқар дааидгылан.

– Ишьтөу дшөыздырзом, егъзаразам иоуп ишөшьуа. Абар ишьтөу дахьшөйдгылоу, ахөынтқар изы цөгъарамзар бзиа зымуа, ажөлар ршьала зызхара камло, ағыч, абар, снаптарқақа руақы изеит иаха, уажөытцөкьа егызхарам аматөақөа ишөышөцаз ишөыхны абри ишөцаны дыкнашөца! – лхөан, лнапы анаалкьа, зегьы шөаны инеитөацеит шьтөахька.

– Деимьжөда уажөытцөкьа, снаптарқа шөымпшаакөа цьаргы дызцом! – хөа льелырцөгьо даналага, ахөынтқар дшөан, адца кайцеит ар рхада зегьы ишырбо уажөытцөкьа деимьрдарц.

Иаисын даимьрдеит, идырбалт анаптарқа.

– Уажөытцөкьа ачкөын ашөыматөа ишөышөх, абри ишөышөца! – ихөеит ахөынтқар имацуцөа рахь. Ачкөын ихы дакөитыртөит. Ар рхада ашөыматөа ааишөырцан, дыкнаханы дыршыт.

Ачкөын ахөынтқар ионька дигеит, ачара ду карцеит.

Убри ачарафөы саргы срылатөан, атацацөеи амахөцөеи рныхөафөа жөуан.

316. АХ ИЦЕИ АХӨЫХӨИ

Анкьа зны ахак дыкан. Ускантөи аамтазы иара ида ах дамамыт иара иадгьыл афөы. Иара игөапхаз усгьы икалар акөын. Ари ах диман ца зацөык. Ах ица ихьцуан өажөа шыкөса, иаргы зынза бзиазака иакөын. Пшралеи сахьалеи, зегь рыла деикөшөазан. Ари ах ица иман хөыхө бжьак. Ари ихөыхө ауаө иеипш ацөажөара аирцеит.

Ари ахөыхө ах ица бзиа ибон, минутк имбар изычхуаумыт, иаргы бзиа дабон, дахьцалак ицын.

Ах, ица гхөыс дизааргарц, иара ипсы штоу ичкөын ибзиара ибарц итахын, аха ачкөын ахөыхө иагөапхоз лыда уафөы дааигомыт.

Даара акырцьара ацөажөарақөа иоухьан, иара иөызцөа ахцөа рыпхөацөа ркьынтө, аха иара дцаны ианибоз ихөыхөгы иццон, иара игөапхаргы ихөыхө иагөапхомыт. Убри акьынтө дыркөацуан.

Убас ишааиуаз, ачкөынгы өажөи хца шыкөса днартагылт. Ихөыхө цьара ишьтуумыт, иара дахьышьтөалоз иуадакьны ахьтөы көаса катцаны икнахаз акьны итатөан. Өнак, ахөыхө сымцөөыжөөақөа неитцысхуеит ахөан, итпырны ицеит.

Ахөыхө аауеит хөа дыпшуп ачкөынгы, аха иабакоу, ахабар ыказам.

Абар ихөлеит, уажөымзар уажөы иаап ихөан ачкөынгы дыпшит, аха иабакоу, уацөы иубар иааугап. Ари дшыгөжөажөоз ахөыхөгы мааит, ус ихөлеит. Ачкөын акримфеит, акримжөит, ауха ус ихигеит. Ашьжымтан ианша, уи доагылан днапшы-аапшит, алада ихөеит, ааада ихөеит, аха иабакоу ихөыхө! Дабацоз, ипырны ицаз дызлахөои, ус иеааникылеит.

«Цъара азэы ишыызаап акөымзар, ари цъара минуткыы иаанымхацызт»
 хэа дхэыцуа, ионы дааин днатэеит. Аха цсрак зыхыыз азэы иеипш
 игэхьааигеит.

Ус дшыказ, абар шыта жэаха-жэымш цит, игэы иртынчит, – схэыхэ
 цсызаап, – ихэеит ах иңа.

Ускан ахэыхэ цырны ицо, амшын ихыпрааны нырцэжа ицахьан. Амшын
 нырцэ ипырны ишцоз, ус цъара шыта цшзак афы итагылаз аон ду акны ауаа
 шылеиоюуаз абеит.

– Снеипишь абрака, икоу збап, – ахэан ашты цшзаафы цэа дук тагылан,
 акэаскыа ду агхьа, ахэыхэ неин, ацэамахэ иныкэтэеит.

Ахэыхэ иабоит хыхь акэаскыа ду афы цхэызба затэык, азэы ихэы
 лыманы дылбаауеит, дхалоит, егырт егы аон ду ахь ионоуп, амац руеит,
 еилыхоит.

– Абри акэаскыа ду афы зхэы рго дсымбакеа абра сыкэцуам, – ахэан,
 ахэыхэ ахыкэтэаз ашэак аацэырнагеит, аха ари аоыза уаюы имахацызт.

Зхэы ргоз дыпхэызбоуп, ах дипхауп, акэаскыа ду афы лара лимала
 дыоноуп, уахь анеира азэгы дакэитым згабк лыда.

Ах иңа адэныка шэахэабжык лахаит, аха уи лгэы ацанза инеит.

– Ари закэытэ шэахэабжызеи? – лхэан, доагылан, дындэылцзар,
 ацэамахэ цыск ыкэтэоуп, ашэа ахэоит. Ари анылба, – унан, шыри, ари
 ацыс закэытэ цысузеи, иааган искиндаз! – лхэан, лыла траа дахэапшуа
 далагеит.

Ахэыхэгы дгэанагэит, дагэапхэит ах иңа изы, иаразнакыы иазбеит,
 абри апхэызба диоуртэ икацатэуп хэа.

Ауха ари ахэыхэ неиаанза, лара ус цхызла илбахьан, уи ахэыхэ зтэыз
 ах иңа даалпылазшэа, хэы цшзак дыкэлан дышнеиуаз, лареи иареи апсшэа
 ааибырхэазшэа, дылгэапхазшэа, ларгы дигэапхазшэа, арт аоыцагыы
 рнапкэа еимырдазшэа, диццозшэа.

Аены ианааша, дабаказ, бзиа илбаз ачкэын хьаас дкалцеит. Ах иңа
 бзиа дылбеит цхызла. Аха лабэаба длыздыруам, длымбацт, избэхэ
 лмахацт.

Ус аены дхэыцуа дтэан, лхэгы лимфеит. Убри цхызла илбаз дизхэыцуа
 дыштэаз ауп ахэыхэгы шнеи арака, ашэахэабжыы шлахаз. Ари ахэыхэ
 лгэапхэит, лылакэа таа дахэапшуеит. Амацуцэа иралхэеит икны
 илзааргарц. Ах иңа ус лгэы иаанагеит: – Абар иахатэи сыпхыз шака
 имаананы избаз! Абри ахэыхэ бзиа иахыызбашаз акэап.

Ах иңа асоф дшыкэгылаз, ус ахэыхэ цырны ишааиуаз, иналгэыд-
 тэалеит.

– Унан, ишэки хэа шшэасхэоз, амала иаан ахы снамырки! – лхэан, ах
 иңа даагыргэеит.

– Сара сыбкит, аха бара бынасың сара искиуп, – ахэеит ахэыхэ. Ас
 анлаха, зынзаск уамашэа илбеит. – Изакеызеи, мшэан, ари ауаю иеипш

ицәәжәо исзаа, анцәа срыццашья, – лхәан, ахәыхә лара луадахь илыма дныюналан, астал инықәлыртәеит.

Ахәыхә ашәахәара иналаган, ашәақәа акыр ахәеит.

Нас уи ах ипқа илхәо саҳауеит хәа, сцоит, соужь хәа илыхәеит.

– Мамоу, ахәыхә, усзышьтуам цьаргы, сара сөы указароуп, – лхәеит лара.

Ахәыхә ус ахәеит:

– Бара бөы сыказаргы бзиоуп, аха сара сызтәу, ах иқа бара батцкыс деицәазам, уи сара минутк симбар изычхәуам. Уажәы уск атцыхәалашәа сицәаит арахь акөымзар.

– Ах иқа дызустәда, уара узтәу? – лхәеит азғаб. Иаразнак лцәа иалашәеит. Лыпхызгы аалгәалашәеит.

– Дызустә бымбои, сара ах иқа сияазеит. Уи зынзак дыбзиоуп, сара исгәампхо пхәысс дааигом, иаб апхәыс дизааигар итахуп, иара июызцәа, ахцәа рыпқацәа рөы акыр цьара аус иоухьеит, аха сара сигоит, урт анызбалак исгәапхом, иаргы дакөыцуеит, сара исгәапхо лыда уаөы дшааимгара хәа дықәхьеит. Уажәы сара жәаха-жөымш цуеит амюа сықәижьтәи, цьара исгәапхо пхәызбак дызбозар хәа. Уажәы бара дыбгәапхозар ах иқа, аус қацара сара исуалуп, – ахәеит ахәыхә.

Ари ах ипқа ианлаха, еитәхәатәыс икалцеит, лыпхыз зынза уақа аргама илбеит.

– Ус акәзар, уара сзуто саргы дысгәапхоит, аус қаца, иузыкацозар. Аха зны уангыли, саб иасхәоит, саб сара исгәапхо ида уаөы сиитом, уи сара дысгәапхар нас сиитоит, – лхәеит лара.

Лаб иахь лмацуөы длышьтын даалгеит лара луадакны, ари ахәыхәгы уақа итәоуп.

– Ибтахузеи, дад? – ихәеит лаб.

– Саб, сара исгәапхо ида уаөы сиутомызт, уажәы сара азәы дысгәапхеит пхызла. Насгы иара иахьтә ажәабжык саҳаит, абри ахәыхә ааит аус қанацарц. Иаргы ах дидоуп, дыбзиоуп, – лхәеит ах ипқа.

– Ибзиоуп нас ус акәзар, бара ибгәапхаз сара мап ицәыскуам, – ихәеит лабгы.

– Зны уцаны уах адырра ит, издыруада игәапхозар, уаа, нас аус қахцап. Уажәы иустоит спатрет хөыцы, иганы ирба, иугозар. Санигәапха, иара ипатретгы сзаага, – лхәеит ах ипқа.

Ахәыхәгы иатахыз уи акөын, аәхәара қанацеит жәаха-жөымш рзы иаарцы, изакөызаалакгы атцыхәа цырцәарц.

Ах ипқа лпатрет ахәыхә иафьцакны иама ах иқа иөы иаакылст. Ари ахәыхә аниба дгөырғьеит, игөыдикылт.

– Уабаказ аскаамта? Уара узит хәа сара ацәабара сафын, схы сгөы уалысхьеит, – ихәеит ах ипқа.

– Сара сызма, унасың сырхиет, – ахәет ахәыхә.

Ах иңа иаразнак иңхыз игәы иааҫашәет. Ах иңа ахәыхә неиаанза, уахык ус пхызла ибахъан: пхәызба аңшыкы, лыла агәы ҫраны, лыхцәы ҫаңшыны, ауки иареи хәыпшзарақ ағы еицәәжәозшәа, дигарц ағхәара пырцәозшәа.

Ари пхызла иибаз бзиа дибет, аха дабаҫаз! Ах иңа пхызла иибаз, ари аңхәызба длышьталарц аеырхиара дағын. Убри димбакәа уағы дааимгарц игәы итакны ишимаз ауп ари ахәыхәғы шнеи.

– Нас дзеипшроузеи, илхыузеи, илцыхәоузеи? – дцаит ах иңа.

– Уи дзеипшроу хәара зтаху акәым, дыбзиоуп, ах дигәуап, амшыннырцә инхоит, анхарагы рымоуп, ларгы зынзакдссирзоуп. Уи ләыза арахь хара х-Аңсныка уау димбацт, цәымзада длашоит. Убри ләы сықан сара, иласхәет уара узбахә, нас лаб даалыпхъан иалхәет. «Бара ибгәапхо бистәит» ихәет лабгы. Лара уара улгәапхәит, пхызлагы улбахъан. Уара улымбакаә уағы дышицымцара хәа гәаныла тоуба уны дықан. Сара снеин ари еипш анласхәа, нас илдырит пхызла илбаз уара шуакәыз. Лпатрәтгы сылтеит. «Сара сигәапхозар, иара ипатрәтгы сзаага» хәа салхәет, – ахәет ахәыхә.

Ачкәын апатрәт даннахәапш, – абар пхызла избаз лхата! – ихәан уамашәа ибет. Дигәапхәит. Иара аеныцәкья, ахәыхә дцас иетәит апатрәт аманы лара илызсарц, абасгы ланахәарц: – Бара пхызла бызбахъан, сара сбышьтәлоит, хәа сгәы иштәз схәыхә ааины исанахәет бызбахә. Сара бысгәапхоит, бсымгар схәартам; бара бақшахәтзар абри ахәыхә инеиуа ала адырра сыт саннеиша. Ибгәапхозар ағхәара бмырхаран, иааркьяғны ипцәа.

Ахәыхәгы пырны ицет, ах иңагы, ианбаари ахәыхә хәа, дыпшуан.

Ус ахәыхәгы, икарцаз ағхәарақынза инамгазакәа инкылст ах иңа ләы. Ах иңа, исахарызеишь хәа дтәан, дхәыцуа.

Ус, ахәыхә анылба, аңныка иналган: – икоузеи, сигәапхама, изакәызеи? – хәа дазцаит.

– Бигәапхәит, иаргы пхызла бибахъан снеиаанза, амәа дыкәларц игәы иштәз саргы снеит. Бызбахә аниасхәа, дгәыргәет, идырит пхызла иибаз шбакәыз. Ус ихәет: «Лара сылтахны дыказар, абри спатрәт сызлыт, ианылгәапха, ағхәара пылцәаит имырхаракәа». Абар иахәалгаз, – ахәан ахәыхә ипатрәтгы лапхәа иныкәнаршәит.

Ах иңа иныкәылпаан данахәапш, деигәыргәет. Абар, ари пхызла илбаз иакәын, дылгәапхәит лара.

Нас лаб уағы дзыналышьтәит: – Сара дысгәапхәит ах иңа, сиццоит, ишпроубо? – хәа.

Лабгы дақшахәтхәит. Ағхәара пырцәет ирааигәаны, жәы-мш руха асасцәа ааирцы.

Ахәыхәгы ныкәланы иааит ах иңа иғы. Ах иңа, ахәыхә исзаанагарызеишь хәа, дыпшуан. Ахәыхә ағхәара шыпцәаз, жәы-мш рзы убрака ишнеиуаз, зегы ианахәет.

Ах иңагы иеирхиет ачаразы, ахгы дгөйргөит ичкөын пхөыс дахьааиго. Ачара ду игөи иҗоуп, иуацөа-игөицхөцөа зеггы иреихөеит иңа зацө пхөыс дахьааигоз.

Егы ах иңа лабгы аеырихара дөуп, иңа зацө, зда димам хаца дишьтуеит. Хөычыкгы деигөйргөит, аха хөычыкгы игөи иацөымгуп, аха уеизгы илиташа амал зеггы фөихөеит, ачара ирхиет. Иуацөа-игөицхөцөа иреихөеит.

Ах иңа дылхаазаланы диман, лара хаца данцо, набзытс хөа длыцицарц зҗабк. Аха ари ах иңагы ах иңа лоуп аха, ларгы ах иңа лацкыс деицөазам. Пшралеи сахьалеи аоыцбагы узеиоымдыраауа иҗоуп. Аригы лымацөа-лоытөа, илыгыу-иыбзоу лөлырхиоит, ах иңа дахьлыццо азы.

Ах иңа усгы ак лыгыума, деикөшөоуп зегь рыла. Ус рыөхөарагы ааигөахеит, ах иңа имакарацөагы амоа икөлеит. Ах иңагы ианбаауеи хөа дыпшуеит.

Ус рыөхөара ирымаз ауха арт асасцөа нкылсит азҗаб лөы, ах иңагы дрыцуп дкато, ахщөа ихьыкөкөа, абарфын бгыц деицшха.

Ари ахданиба, дигөапхеит, асасцөа ачара иахаиртөеит. Ачара иахатөан урт иахьынзараамтаз. Ашьтахь игылт. Иандөыкөла, ах иңа имал абжа лиҗеит. Набзытс апхөызба длыцицөит. Инаскьарган аҗба иҗартөит рысасцөа. Ахгы июныка даахынхөит.

Атаца лөызцөагы ларгы, уаоы дырпырхагамхо, хазы аҗбаөы атыц рыртөит, рыфатө-рыжөтө ухөа зеггы рыла еикөшөан. Ах иңа иңхөыс аоны дааигаанза лареи иареи цьарак еицьюналар аукалахуаз, пхашьаран, иара хазы июызцөа рөы дтөан.

Арт цөит, аҗба иҗатөоуп, ах иңагы, «сыпхөыс илыхьуазеи?» хөа игөи ртынчны дтөоуп.

Ах иңа набзытс илыцырцаз даалаган, «ари атаца дындөылган амшын даласыжып, лымацөакөа илшөу сара иаасшөыстап. Ари макьана лхатца димбацт, уашьтан сара сигап» хөа лызбеит.

Атацаоыза дындөылцын, аҗба иҗаз аусуцөа азөы даалыргөыбзыгың, иашьык дук иаалыргеит. Нас иалхөеит, уи дыпсаанза изхаша аҗара шилтоз, лус аөы длыцхраауазар.

Аҗара иҗаны длыргөыбзыгың, длыцырхраан ах иңа дыршьахан, аиашьык дынҗартөит, нас лылакөа аагыхны лара иаанылкылан, аиашьык ахы чапаны амшын иналтеит.

Ари лылакөа тыпхо иҗылхыз, лчамадан интацаны илцөахит. Атаца лымацөакөа аалшөылтеит. Лара тацара уа даатөеит. Ари здырхуада. Арт ааит рыдгыл аөы.

Аҗба анааи, арт аҗөлар рҗылт. Атаца дтаагап, рхөан ианнеи, «атаца» лымала дтөоуп, атацаоыза дыказам. «Атацаоыза дабакоу?» хөа ианлазцаа,

«уи дындәылтцын дааип, сәән, аха дыкам, анцәиныс, цъара машәырк лмыхкәа дыкам», лхәеит «аҫаца».

Амахәгы ицәымыҫхеит, алада рхәеит, аоада рхәеит, аха дабакоу аҫацаоыза? Арт ари дрымбеит хәа уака дара рзы аҫба аангылозма, иаатыцит «рҫаца» дрыманы.

Аоны иааит, ачара ду иуит аҫ.

Ацкәын ауа ипхәыс лҫы даныюнала, «сыпхәыс ицегы деигыз цыышшон, сара сыржыама, изакәызеи?» ихәеит игәанала. Аха иикыз, икалашаз калахьан. Нас дшәан, лаб иахәтыр акнытә ишьтыбжъ имыргеит.

Арт ус икан. Цҫа бзиа дибомызт ипхәыс. Ус ишыказ, ари аҫ ипҫа рыцҫа амшын иаларыжыыз аиашыкь цаамкәрылеит. Амшын цәкәырҫақәа ари рыманы ишцоз аҫ иҫа идгыл ахь инанаго иалагеит. Убрака, цымахьчак ирахә има амшын ахыкә дыкәла дышнеуаз, данҫшы, амшын ихиаалан иказ иашыкь дук ибеит.

– Ари закәу збапишь? – ихәан, аҫымахьча днеин, цәахә дук аалихын инароуны, аиашыкь инаәаирҫан, даахеит. Убас даахо, даахо, рыцҫарыла амшын акәара иныкәижьт аиашыкь. Аҫымахьча дгәырҫеит, малк ҫазар калап ари аиашыкь хәа. Ус аиашыкь акәара ианаакәижь, аонудҫка бжык иахәит.

– Изакәызеи, анаңалбеит, амал соуит шысхәоз, сызфаша акы аазгеит хәа сыкоуп, – ихәеит аҫымахьча.

Ус бжык аагеит:

– Ууаюҫсума, абааҫсы, сара амшын сҫызгаз, узакәызеи?

Ари аниахә, еигәышә рыхха аиашыкь дасны ацәымҫкәа аалихын, аиашыкь ахоа анаахит, акаамет дҫажьуп деизкьа, лылақәа ҫыхны, анцәахша, лыхцәы кәҫшьза, ирҫақяны ипыважьуп уака. Ари даниба, доалыхан даатигеит.

– Ибыхьзеи, бзыкәшәезеи гәакрас? – длазцааит.

– Сзыкәшәезгы абри ауп, аха, абааҫс, ура ауаю сыла уабом, аха ууаюшшоуп, анарцә уақәгыҫуан указар, сара уаоы дахьзымнеиуа цъара, сымала уаю дзыюнамло қала хәычык сзыкацаны убра сыртәа, – хәа диҳәеит.

– Иауазеи цъара бызсыртәо, аюныка баала, сара аоны сымоуп, уака быказ, – ихәеит.

Аха лара: – Ус акәзар, нак еиҫа амшын салажъ, – лхәеит.

– Ус анакәха, баала арахь, – ихәан, ионыка дима дцеит. Ауа ари аҫ ипҫа аҫымахьча ионы дыкан.

Нас аҫымахьча дыкәлан дцан, уаоы иахьйәахарсҫамыз бнаршәырак, цымахьчамзар уаоы дахьзымнеиуаз оны хәычык иргылеит. Ацәырдағәы кәеитцеит, ари аҫ ипҫа диган, уака лиарҫа кәцаны дышьтеитцеит, афатә лзынижьит, аха ари, афатә мамзаргы лҫахьы ивалгозма!

Амала лара убас уақы ибжы ахылыммахауаз дтынчны дыпсыр акөын илтахыз, убри азоуп ари дихэаны абнағы аоны зилырқатқаз. Ацьмахыча лассы-лассы днеины, дкылпшны дыкоу, дыкаму геейтон.

Ақ ипа ихэықә ескынагы ақкөын дкыдцаланы дамоуп, ари сара избаз лакөзам хэа, аха ақкөын илымха иаирхауам, ус дыпшуеит. Мчыбжык акара аатхьан, енак ақ ипа ихэықә қырны абнахь ицеит.

Ари ахэықә абнаршөырағы хьацак ишықөтөаз, қака ианаапш, оын хэычык амала ишгылаз абеит. «Аон хэычы арака амала изыргылада, ионоу збап», ахэан, ахэықә атзы инкыдтөалан ианыныюнапш, азөы лыхцөы шықыруа дейцыхэхэа акаруат дықөиоуп, уаха уаф дыказам. Ахэықә прын иааит аоны. Ақ ипа днаскыанапхьан:

– Абригь, абриггы адгылан абнаршөырағы азөы лымацара оын хэычык акны дыюноуп, аха уи лөыза сара дсымбацт, нцөахшамзар, – ахэеит.

Ақ ипа днықөлан, ари ахэықөгы иаргы уахык ашышыхэа инеит абнаршөырағы, аон хэычы ахгылаз. Ақ ипа хэычык дынкылпшызар, азөы дықөиоуп дшеишеиуа, лыхцөы лшыапағынза иназо, анцөахша леипш. Ани даниба, бзиа дибейт, аха неишьас, хэашьас икаитцаша избоит. Ус игөағыны ашө дасит, икалалакгы збап хэа.

Лара даақөтөан:

– Уарбан ашө иасуа, ууаоума? – лхэеит.

– Ааи суаоуп, ашө аарты, снейуеит бара бахь, икалозар, – ихэеит ақ ипа.

Доагылан атзы куа ашышыхэа днеин ашө аалыртит. Ақ ипагы дааоналт, аха лылақөа тыхуп. Лара ашышыхэа дхынхэын, днеины лиарта днылатөеит. Иаргы изымбатөбарахан даанхеит. Нас длазцааит бара бзустада, арака бзыкоузеи, былақөа згазеи хэа.

Лара дзықөшөаз иалымхэеит, дзакөызгы иалымхэеит.

– Сара арака сыкоуп убыс, – лхэеит.

Нас иара ус ихэеит:

– Икалозар аоныка баала, сара ақ сицоуп, бсыцца, быртөаны бныкөызгалап, сара бзиа бызбейт. Былақөа тыхзаргы бысгөагхеит.

– Сара рыцха исзыуазеи, сара сызфаз сылфеит усгы, амала сыпсышыа цөгьахеит, сыпсы атыцра убри сазпшуп, – лхэеит лара.

– Бымшөан, акы бымгөыроан, сара сыпсы танацы, амлеи ахьтеи басыркуам, былақөа рзы псыхөак сызуазаргы сашьталоит, – ихэеит ақ ипа, аха илымуит. Ашьтахы иара ус дцо, даауа ари апхөызба дышльөцауаз, лцөа лтөымкөа дкалеит. Ари аниба, зынзак дгөыргөеит ақ ипа, ари апхөыс хьатыр лықөитдон, лхэы има даауан ескынгы.

Ипхөыс хөашагы гөарас икалцеит. Абри цьара дцоит, уахыла даазом хэа иани иаби иралхэеит. Ақкөын иани иаби днарған:

– Икауцозеи, уахынла уаазом. Упхөыс хэычы ацөыуара даөуп, игөы иалымсуеи лаб мшкы зны дааиргы, ас шууа иахар, ус умун, – рхэан рычкөын иабжөеит.

Иара акгы агэхьаа икым, игхэысгы дитахым. Абнакны имаз ах дшипхаугы издыруам.

Энак лхэы има днеизар, уи агхэыс па длоун, длахэмаруа лгэы дықэтэоуп, шықэсык зхыцуа азэы иеицш. Даныныюнала, дгэыргэеит, иаразнак ига даашьтипаан илақэа дрыгэзит, игагы «баба!» ихэан, ихэда инапы накэиршеит.

Лхэы налитан илфеит. Ипагы дгэыргэоит, дишьтуам иаб ихэда инапы акэыршаны дикуп. Иабгы дхэыцуеит, ари ахэычы дигар итахуп. Аха аоны днеигар иани иаби дрыцэшэеит. Каташьас иеитара хэа дхэыцуа дгылан. Нас ах ига:

– Сара уаха саауеит арака шэыказ, бцагы баргы, – ихэеит дандэықелашаз. Уи ахэычы арцэаахэа дыхэхэан дихьынхалт, «Аоныка саргы сга!» хэа.

– Уашьтан саауеит, ускан узгоит, – ихэеит, аха ари ахэычы даашьтихын, аоныка дима дааит. Ари аоны данырба:

– Ари еицш ахэычы бзиа дузтада? – хэа диазцааит.

– Ари амоағы дышкаршэыз дызбеит, цыара азэы шэилакысыр, шэынсырцэоит, – ихэеит ах ига.

Игхэыс гызмал илцэымыгхэит. Цыара митэык шыказ лцэа иалашэеит, аха илазхэода. Амшын иалтаз ах ига, уи мамзаргы деибганы дыкоуп хэа лгэы иаанагом, аха усгы цыара митэык шыкоу гөарас илымоуп.

Ахэычы имагэақэа дирзахт. Иоуразоуроу дбарфынха деилеихэеит; аоны димоуп, ари иангы мазала лхэы има дцоит, дибоит, аминут димбар изычхауам. Дахьтэоугы дахьгылоугы ари длызхэыцуеит.

Энак ах ига игхэыс лчамадан дыштапшуаз, ари ахэычы дыоуа дналыдгылеит. Ари агхэыс лчамадан аонуцка кэлап хэычык тапылан. Ари ахэычы ианиба, дынтасын иаатицааит. Ари агхэыс ахэычы иааимпыцылпаан илцэахит. Ахэычы ахэхэара далагеит, исыт хэа, аха илымтеит. Ари ахэычы иеахишьаауа дыштэыуаз иаб иахаит.

– Дзырцэыуази ари ахэычы? – ихэан, ибжы ааиргеит.

– Акгы, – лхэан, мап лкит.

Ари ахэычы ачамадан дадхоит, уаы дизапыргом. Ус, иаб дааит. Абыржэытцэка абри иитаху ит, акэымзар бысшьуеит! – хэа леихэеит игхэыс.

– Иитахузеи ахэычы арака? – лхэан, дгэамц-хамцха днеин ачамадан ашэ аалыртит. Ахэычы дынтасын акэалап аатицааит, аха ацапха аркуп. Ахэычы акэалап хэычы игэыдкыла ахэхэара далагеит, ахоа анизахымх.

Ах ига дахьгылаз:

– Акэалап, ашэ изарты абыржэытцэка, сымхэеи! – анихэа, игхэыс дкэац-кэацо днеин ацапха хэычы ахьытэахыз иаалыпшаан, ацапха анаалырт, ахэычы дынтасын иан лыблақэа аатихит. Ари ахэычы иаб ианиба, иаацьеишьеит. Ахэычы ацэыуара далагеит, сан лахь сга хэа.

Ахәычы даашьтиҗаан дима иан ләы данней, ахәычы акәалап игәйдкыла икуп, ахәычы иан лаҗһа днықәтәан лылақәа аацәыриган, ларҗа бла инапала ианынҗеирҗаб, лыла аахылтит. Егьигы анынҗеирҗаб, лылақәа аубагы аахылтит.

– Ух гәышьа! Ушьта сыҗсыргы җанаҗ соеит, – лхәан, адунеи днықәыпшит ах иҗа. Ах иҗагы дгачамкны дгылоуп. Ус лхәеит:

– Амшразы исыхшаз сыҗкәын, арҗ сылақәа абуубеи, нан? Уара урҗ сылақәа җыхыз ахаас дабуубеи?

Ах иҗа ари аниаҗа:

– Абыржәпҗәкәа исабхәароуп бара бызустоу? – хәа длазцааит.

Ах иҗа лылақәа шеишеиуа ианынҗала, даақәтәан:

– Сара сзакәу аиаша шьта иуасхәап, – лхәеит лара. – Сара ахак иҗа сиҳәан сааигон. Аҗбағы сара хазы җыҗк ағы стәан, соыза набзыҗс исыҗырҗазгы саргы. Ари снабзыҗ даалаган сылақәа ааҗыхны, аиашыкыҗ сҗаҗаны, ахы җаҗаны, амшын иалалыжыит. Лара уи ах иҗа диҗцазар акәхап. Сара амшын сама иҗо, абард зхианы иҗаз гаҗак ағы аиашыкыҗ абард ианнакылазаап. җьмахьчак ибан иаазхиган, ахәа ахыхны саниба, аюныҗа сиеит. Нас сара сиҳәеит аҗмахьча, схала уаю дахьсҗырхагамхо җара җыҗс исыҗ хәа. Санихәа, абрака сааганы сынижыит. Ус уара субеит, уажәы иҗаҗеиааз усгы иубоит, – лхәеит.

Ах иҗа дгәырҗаҗәа дааин аҗәаххәа даагәйдикылт.

– Бара баазгозгы сара сакәын, бызшьуазгы аоны дыкоуп, баала, – ихәан ах иҗа иҗхәысгы дима, ихәыҗгы дигәйдкыла аоны даакылст. Аҗхәыс гызмал аоны иҗазгы ари данылба, аҗсра лзааит, аха дабаҗоз.

Ах ауахьад изанын. Ауырақәа уаю дызқәымтәаҗыз аарылихын, «бааишь» ихәан, уи иҗхәыс днеиган ауырақәа днарыдҗеиҗәалан даноуижь, деимыжәжәа алақәа дырфазшәа, маха-маха дыргеит.

Ах иҗа иани иаби ааиган, иреиҳәеит ажәабжь иҗалаз.

Арҗ рәы гәырҗаран, ачара ду руит. Ах иҗа иҗхәысгы, иҗкәынгы, иангы еибаргәырҗо инхон.

317. САНҗА СААҗЬЕИ САФА СААҗЬЕИ

Хәынҗаррак акны дынхон ах дук. Иара даара ираҗәаны амазара иман. Амала иара хшара димамызт, убри гәхьаас иман.

Иара шьта иуаюыбжара днахысхьоума ухәо акны днеихьан, ари ахшара диауамызт, ирахәгы акы хьомызт. Убарҗ зегы данрызхәыҗлак, нас игәхьаакәа раҗәахон, иифо ибомызт, иижәуа ибомызт, ахьаа бааҗсы иман. Шьта раҗәак изынҗуам ухәартә дыкан.

Зны ихы игөөараха асоф дшықетөаз акөымкөа, данцшы азөы дшаауаз ибеит. Ақ доагылан дпцылаанза, асас иааиуаз иөы дөыжөцны абарца даацаххын: – Уа мшыбзиа, ацшөма! – хөагы ибжыы ааиргеит.

Ацшөмагы дейцагөгөа ацшөа иөихөеит. Аоыцагы иөибартөеит, аха цытраамтакгы иөеицөажөазакөа итөан. Нас асас иааиз ус ицөеит:

– Уара ацшөма, излазбо ала, ма сааира угөамцөеит, ма даара гөала хьантак умоуп.

– Мап, иауазеи уара уааира сгөы иалсратөы, ишцакаалауеи, мамзаргы иухөараны иуатөамызт сара скны убри өицш ажөа, сара гөалагы сымазам, – ицөеит ац.

Асас иааиз тахак иимтазеит, агөала иумоу соухөароуп хөа дикит.

– Цсыхөа ансумтаза иуасхөап, аха иуасхөаргы акымзарак узласыхөартагөышьоузеи, – ицөеит ац.

– Сахөарта, сахөартам, исахө хөа ануасхөа, исахө, – ицөеит асас.

– Ибзиоуп, – ицөан, далагеит ац; – Абри ахөынцкаракны сара сахөуп, смазарагы исымоу убоит. Уи ала азөы сицашыцуа сыкам, амала сара ахьаа исымоу даөакуп, убригы уасхөап саналанагала.

Сара шьта ацсрахы ауп иаха сахьыцхьазатөу, абри акны сааины стагылоуп, аха хшара дсымазам, сара сыцсыр смал зыстода хөа ацөыуара саөуп, нас убри адагы арахө исымоугы акы хьауам. Абасала, мыжда аамта стагылоуп, – ицөеит ац.

– Сара саалаганы хөык ацаөа уоуа, урахөгы ианаамтоу ихьо икасцар, ишцоуеи, исутауазеи? – ицөеит асас.

– Иусымтакөа, исымоу амал уалахөыми, – ицөеит ац.

– Мап, уара умал чча сара истахым, амала, сара санцалак хөык ацаөа уоуеит, убарт андухалак, азөазөала инаскьацхьаны сара сышка ицарц зтахыда хөа уразцаа, иакөшахатхо сара сахь днашьты. Убри ауп сара сызлаухөа, – ицөан, ицьыба дынцалан, цөак аатиган, убасгы нацицеит: – Сара санцалак абри ацөа аацөыцссаны упцхьыси уареи агөта иахьазөицароу өишаны ишөфа, нас ацөа урахө имхьо уөарылаланы агьама дырба.

Ац асас пату икөцара уажөы ибазма, пату ишакөнагаз икөицеит, хөтырла дныкөигеит. Дцо даналага ац убас ицөеит:

– Уара, уанацалбеит, исаухөаз даара саргөырцөеит, аха ииашацөкьаны хшара соуны, азөы амөа дыкөларгы, уара уахьынхо амөа иалидыраагөышьоузеи?

– Сара сахьцо сышьтакөа тацькканы икалоит, убри дхылар, днанагоит, иудырааит, амала, сара мшыннырцө сынхоит, умш аабзиахааит, – ицөан длыкөлан дцеит.

Асас ишихөаз өицш, ацөа аацөырцссаны, абжа иара ифеит, абжа ицхьыс иналитан илфеит. Ацөа ацөагы ирахө ирхьигзеит.

Ус дук мырцкөа ирахөгы хьеит, шыкөсык ашьтахь ицхьысгы хшара длоуит.

Хышықөса-пшышықөса рышьтахь хөык аңаңөа иоут. Аң агөхьаа акөымзар даөа хөмарра змамыз, ионаҥакны гөырҥарамзар уаңа акы убом. Ус аамҥаңөагы кыр цеит, иңаңөагы духеит. Өнак раб, ахөыкгы ааиган ңыара инартөаны иреиңөеит: хшара дшырмоуаз, зыла хшара дроуз, уңөа убас зеггы. Нас иңкөын аиңабы днаскьаңхьаны иеиңөеит зымшала урҥ аңсабара иңөыңшыз ауаөы данңоз, са сңны изҥаху днеиаит ңөа ажөа шыниңбыз.

– Ҥаит, саб изакөызеи иуңөа, сабаңои сара, дабатөиу зызбахө умоу, – иңөан, аиңабы зынза ахөгы-өғгы дықөимырҥшеит.

Нас агөыбжьанытө дааиңхьан, зеггы акакала иеиңөеит, аха уиггы мап икит.

Нас аиңбы дааиган, акакала зеггы иеиңөеит.

– Ибзиоуп, сара сңоит, амала, истаңхөоу рыла сеибыҥ, сөы, скөадыр, сабңьар, сңөамаҥөа, сымөаныфа, абарт зеггы сзеиңөыршөа, сара амөа сьқөлоит, – иңөеит аиңбы.

Аң уи ииңөаз илымшо дыкахызма, иаразнак деибитеит. Иара аңкөын аиңбы даниуаз ауа ициз өеы дақөиртөеит; ажөлар еизганы чара изиуит, дныхөа-ныпхьаны амөа дықөиңцеит. Ашьҥаңөа зынпыккалаз амөа даныланы дңон, иара нңөомызт, иаргы дааңсомызт. Даара кыр дныкөеит, өнак дышнеиуаз, мшынк дынхькөгылеит, амөа ианыз ашьҥаңөа ҥыкканы амшын иалагаланы ишьҥын нак.

«Чоу!» иңөан, иөы дласын, амшын дылҥалеит, аха дызаакөрыло далагеит, ишьҥахька даахынхөын, иөы дынеиөжөңын, икаиңцара изымдыруа, дхынхөыр, дзыхнымхөуа дықөхеит.

Аамҥаңы такө цеит. Данынаңш, азөы гөыжык дақөтөаны дааивалан, «уа мшыбзиа» хөаны, аңкөын аҥак аңөаха имҥакөа, амшын дхыланы, адөы дықөланы дңошөа, иөынеиөхеит. Аңкөын дгачамкын такөгы даанхеит. Нас иөааиңсахын, ибжы наикөиргеит:

– Уа уара, уаасзызыроы знызәңөык, икалозар!..

– Ҥаи, иуҥахузеи? – иңөеит өгы.

– Саргы амшыннырңө сңарңы сҥахуп, аха цашьа сьмам, убри акнытө сухөоит, икалозар, суөхьынңаны сыругаразы, – иңөеит аңкөын.

– Ибзиоуп, уңкөыноуп иуңөаз уахьсырхөуам, – иңөан амөасөы днахынхөын днаиөхьанңаны, ашырхөа амөа днықөлеит.

Даара кыр иныкөеит. Ус ирулакгы амшын ирит. Аңкөын ҥабуп хөа аниңөа, дырызгаз зымөа дцеит, иаргы имөа дықөлеит. Дышнеиуаз, ңаңхажөк ахьгылаз ибеит, амлагы дакуан, днымөахьңит. Дахьнеиз, ҥакөажөык лымаңара дыюнатөан.

– Нан, уаңаңа-каңчо сара ськны уаазгазеи? – дңааит аҥакөажө.

– Сан, сара амшыннырңөынҥөи саауеит, абригь-абригь ауаө икны сьмңар калом, убрахь сңап хөа саауеит, – иңөеит аңкөын.

– Унан, нан, уахь умцан, узызцо ауаю бааңсык иоуп, уңсы җаны ухынирхәуам, – лхәеит аҗакәажә.

– Сыңсы җаны сзимпыҗымҗыргы, ианақәыск, сцароуп, сымҗаргы уаҗа ңсыхәа сывам. Сан, даара ауадаю баласцоит, аха амла сакуеит, какалк сбыркыроуп, – ихәеит аҗкәын.

– Ибзиоуп, нан дукәыхшоуп, – лхәан, аҗаҗарақны дненин, аеада игылаз азкәа данлас-оас, ахәхәахәа азкәтәара иналагеит. Ачуан наҗалкын иртәны иааганы амҗа инахакналхәит.

– Сан, ари икабцо закәызеи? Азы арака ааигәа ибыворны ицоит, аагара былымшозар, сара ибзаазгап, – ихәеит аҗкәын.

– Азаагара мақана исылшоит, аха иабакоу, нан, азы агәылшьап җажьуп, азы аагара хәа инеиуа зегы афоит. Нан, сара зны даараза сҗаацәа дун, аха абри агәылшьап иафеит зегы, сара сҗаацәа рымацара роума, абрака ааигәа-сигәа инхо зегы убас рызнаухьеит, – лхәеит аҗакәажә.

– Сан, нас иааги аҗхал, – ихәан, аҗхал аалымхны азахы ифьинеихеит.

– Умцан, – лхәеит, аха имукәа азақны дненин, аҗхал азна азы таны данаадәықәла, агәылшьап дысфоит хәа асас еихырхәны аҗанаанаха, ишәақь ааихиҗаан, аҗықхәа дааихсын, агәылшьап шыны азы ихижьлеит.

– Хзыркьаҗаз дызуҗта? – хәа ажелар иеизеит, ачара ду изыруит.

Оаха-оымш чаран, гәырҗьаран.

– Сан акы ласхәоит, шәеимьц, – хәа аҗкәын ианихәа, ажелар иеизаз еимпны ицеит. Нас аҗакәажә зыкны дыказ убыс длазцааит:

– Сахьцо усгы ибдыруеит, даара иахьшәартуо дгылуп, убри ақнытә бара исахәа иаҗа сызланыкәаша акыр бдырузар?

– Сара арыцҗа издыруеи, аха амәа уқәланы ушнеиуа, зынза уака уназаанза, җацхәжәк унадгылоит, убри аонүцка җакәажәык доумагаха ахәышҗаара дыеҗәажьуп. Убри улымбақәа, лышьҗахь ала адгыл жуа, лара дахьтәоу уаҗысны лаҗхьа уанааилак, ашырхәа уоаҗкәаны: – иахьарнахыс сбычкәыноуп, бнапакны сыкоуп, ибҗаху сызуы, – хәа лкыка уацҗа, нас убри амәа бзиа уқәылҗап, – лхәеит аҗакәажә.

– Даара иҗабуп, сан аҗакәажә, – ихәан, ашырхәа амәа дықәлеит.

Мчыбжынкәа дныкәахьан, данынаңш, аҗацхәжә ахьгылаз ибеит, ашьшьыхәа дненины данынкылңш, акаамет, аумага ахәышҗаара дыеҗәажьуп. Аҗакәажә ишиалхәаз еиңш, лышьҗахьала даалаган, адгыл ижуа-ижуа, длыҗысны лаҗхьа даннеи, ашырхәа доаҗкәан, ихәатәыз ажәа ихәан, лкыка даннацҗа аамҗазы, лыңсың анылфәалгала, ибжара дынлыхәлабга дцеит.

– Хәи, срыцхара уқәшәааит, җаҗак сыгыумырхеи, – хәа даалфәылхын, дненин, нырцә ахәышҗаара дныеҗәатәеит.

Нас аҗакәажә диазцааит, иухьи-иуцыхәоуи, узустәада, насгы уабацио хәа.

Ачкөын даалаган, иаб хшара дшимоуаз иаркны, зыла хшара диоуз ухәа зеггы леиҳәеит, насггы убри ауао икны дышцозггы леиҳәеит.

– Уара убри еиңш иказ ауао икны умцар қалон, аха шьта уандөықөла узхнымхәуазар акөһап, амала сара макьана сыюны иааихьоу азөы иңсы таны доусмыжьыцызт. Уара ушықалалакгы усгәаңхартө узбеит. Шьта изуасымхәауеи, узызцаауа ддауп, абас уара уеиңш икоу ауаа идикылауеит, нас ианигәаңхалак ишьуеит. Иара имоуп быжьык азғабцәа, чкөын димазам. Абыржөы ушнеиуа, рааигәара ииасуа азымоас азааигәара абна акны уеаацәах. Уштәоу акөымкәа, изғабцәа ф-оык иҳөықөханы акәара иаактәауеит, нас рхөықөцәа интыцны азы италаны реыркәабоит, нас дырөегьы рхөықөцәақәа ирталаны ицоит.

Убарт реиҳабза дара дрыцныкәазом, убарт рышьтахь ауп данаауа. Убрака уаннеиуа ацәахә уманы унеи. Реиҳабы даара улзыңшызароуп, уамхамыцәааит; лара даауеит ашьауардынцәа лхарцаны. Лымаҗәақәа лшөыхны азы даныңталалак аамҗазықәан, илмырбазакәа лымаҗәақәа узгар, егьумыхьыр қалап. Лөыкәабаны данааҗыцлак, сымаҗәақәа хәа дықөгьежьышт, аха аҳаҳаи илумҗан, дқөып, дшәап, аха «дгьыли жөәани ирымаәуп, иухәо шыкастцо сымаҗәақәа сыҗ» анылхәалак, нас лымаҗәақәа лыҗ, уаанза уңсыргы илумҗан. Нас лара лхала амөа уқөылҗап. Сара уаҳа акгы уасхөом, – лхәан, днықәа-ныңхьан амөа дықөылҗеит.

Аҗәкәажө ишиалхәаз еиңш азакны даннеи, цәахә дук аалихын, абнакны дахьырымбашаз цьара днеины днылатөеит, аамҗагы ахөылбьөхарахь иеихахьан.

Уака дыштәаз, данңшы ф-хөықөк акәара иаакөыңрит. Рхөықөцәақәа интыцны азы инҗалеит, аха иахьйбауа ирылихра диздыруам, зеггы аңшзара икны иагоит. Пыҗтрак азы иҗан, реыркәабан, иңырны ицеит.

Реиҳабза дылзыңшит, игөы ццөеит, цәамҗак иухьан данааңшы, дшьауардынха акәара даакөыңрит. Лшьауардынцәа нкалыжьын, леааилылхын азы дҗалеит. Ачкөын ицәахә ала илмырбазакәа, ииулак лшьауардынцәа изеит.

Лөыкәабаны данааҗыц, лшьауардынцәа лымбазеит. Анахь-арахь лхөеит, аха икалҗагөышьахуаз. Аҗәацөыҗәацәра далагеит, сымаҗәақәа згаз ишсутара хәа, аха цьеи илиҗарын, знык ианимңыхьашәа.

– Дгьыли жөәани ирымаәуп, уара иухәо шыкастцо, сымаҗәақәа сыҗ, – анылхәа, лымаҗәақәа налиҗеит. Иаразнак леааилалхөеит, убасггы наиалхөеит: – уака, абнакны икоуцозеи, уааи арахь.

Данааи, уабацои хәа диазцааит. Нас даалаган, иаб хшара дшимоуаз инаркны, дахьцоз ухәа зеггы акакала илеиҳәеит.

– Уара ани аңхөыс лыкны указаарын, лара лакөһап ас қатца хәа уазхәаз, акы уаңсазар акөһап, акөымзар уа усцөкьа уаөы деибганы дзиасуамызт. Уажөы узызнеиуа саб иоуп, арака зөызкәабозггы сахөшьцәа ракөын, уаха

ихәлаанза уахь умнеин. Ианыхәлалак, уцшла рацхьаза ақһақһацәа рцәашьқәа ыцәоит, нас сани саби рцәашьқәа ыцәоит. Нас сақәшьцәа рцәашьқәа акакала ицәоит, убарт цхьазала, зегьы рышьтахьынза сара сцәашьы нхоит. Убрака унеи, ашә уасыр иузаасыртып, нас ееила ҳаицәажәап, акәымзар саб илеишәа цәгьоуп, усцәтаирхоит, – лхәан, лшьауардынцәа дынталан, дпырны дцеит.

Ишылхәаз еипцш, даара ихәлаанза уахь дымнеизеит. Нас ааигәа цьара днеин дыцшуан, ишылхәаз еипцш, ацәашьқәа акакала ицәо рәаархеит. Иара рыцхьазара дафын, ацыхәтәантәи афы ианнеи, нас днеин ашә данас, ашә аартны дныюналцеит. Даннеи, лара акыргы диеигәырғеит, нас убасгы иапхәеит:

– Уатцәы шьжымтан унеи аюны, саб ифы уаннеилак, иаразнак саб ақһақһацәа инрақәаны, ацәкәа иреихәу акы узыршьшт, убри иақәнагахаша афатә аццаны уара умацара уахадыртәашт. Убри зегьы уфароуп.

– Цә-дук афара моу, сара махак сызхоуп, егы иаанхо абазго? – ихәеит.

– Уи удааюым, уст абри ачабра, узхара уфа-цыцхьаза уқышә иныкәшьла, нас ушыкало убап. Нас уатцәухагы уаха ушааиз еипцш уеицәаих. Уаха ацх акыр шыкоу угыланы уца, уажәшьта унеины абрака ушьтал, – лхәан, днаганы уатәхк акны днышьталцеит.

Ишылхәаз еипцш ацх акыр шагыз дгыланы дцеит.

Ашьжымтан адауы ифы днеит, фыц дааизшәа. Ацшәма дзызнеиз иқһақһацәа ааипхьан, «асас иааиз амла дамкуа дыкам, какалк изыкашәца иаарласны» хәа реихәеит.

Ацәкәа иреихаз акы лкажьны изыршьит, убри ацә иақәнагахаша афатә адыргалан, иаарган асас инапы идырзәзәан, днахадыртәеит. Изхара анифа, ачабра иқышә ианаақәишь, акримфацызшәа даакалаит.

Ари ас иаразнак цәык ззымхаз, цытрак ашьтахь зынза ҳаргы ҳақәиргыларым, икақдарызеи хәа, хьаас икарцеит. Адауы икны инеин, убас иархәеит:

– Хәх, уара утәылакны цьара цла шьапык гылам, убра иузааиз иауқәар, убра уашта агәтаны цла цшзак узиргылар, ацхынра анааилак ашәшьыра уныцатәап.

Адауы дақәшақатхан, изааиз дааипхьан, иқһақһацәа иархәаз иеихәеит.

– Икасцап, – ихәеит, уаха иихәагәышььоз, ихы игәхьааханы даақәдырхеит.

Хәлеит. Ацх акыр анца, ацәашьқәа акакала ицәо, адауы изғабцәа реихабза лыкны ианааи, сара офы унеи хәа иалымхәахьази, днеит. Даннеи, ихы кны днатәеит.

– Иухьзеи, гәалас иумоузеи? – диазцааит.

– Баб сашта агәтаны цла цшзак сзыкәыргыла хәа сеихәеит, – ихәеит.

– Уи хьаас икаумцан, имариоуп, – лхәеит лара.

– Ишпамариоу, имариандаз, хьаас икастозма? – ихәеит иара.

Ах ипҗа ус лхәеит:

– Уст абри алаба, уацәы шьжьымтан уоагыланы иахьуирбаз атып аҗны инарсны х-пҗалк азы ацаҗәа. Азы шацоутәауа, саб днеирц дыкоуп, «бзиа ууит» хәа уеихәашт, аха аҗак умхәан ахпҗалк ацоутәаанза. Уаналгалак, аҗак ит. Иара дгәаашт, аха салгаанза аҗак уасхәар, исыдуцаз каломызт хәа иоухәароуп.

Ишылхәаз еипш, ашьжьымтан шаанза доагылан, иахьуирбаз атып аҗны алаба оаирсын, апҗал азна азы нацеитәахьан еипш, адаугы дааидгылан, «бзиа ууит» хәа иеихәеит, аха аҗак иимҗазеит.

Адауы дгәаан абарбарра далагеит, аха гәхьаас имкыкәа, егырт аюпҗалк ацеитәан, «бзиа убааит» ихәеит аҗкәын.

– Уара зынзак ууаю цагьазахеит, аҗак сахәара уаҗәоумшьои? – ихәеит адауы.

– Убаскан аҗак уасхәар, абри исыдуцаз зыкаломызт, – ааихәан, инапы ила, алабахьы ианынаирха, алаба абакахыз, игәыргәхәха, икаткато иоеиуан.

Ацпа аниба, адауы уаха егызахымхәааит. Ақһаҗиәәеи адауы иҗаәәеи цьашьахәыс дышьтырхит. Ақһаҗиәәә икарцара рзымдыруа икәхеит. Зынзак иҗархара иашьҗалеит. Дыроегыых ақһаҗиәәә адауы икны инеин, убас иархәеит:

– Уара ухәынҗарраҗкны цьаргы уахәама умазам, абрака уааигәара ауахәаеи асаркьал асыртәи, апапи адикәани умазар даара иуқәнаган, аиашазы.

– Нас убри зылшода иказцараны? – ихәеит адауы.

– Абыржәы иуднагалаз асас илымшозар, уаха изылшо хара хәкны уаюы дыкам, – рхәеит ақһаҗиәәә.

Адауы иднагалаз дааипҗхьан иеихәеит, иқһаҗиәәә ишиархәаз еипш, адгьыл иахьыкаитцашазгы иирбеит.

– Исзыкацар убап, амала усзақәыргәыгуам, – ихәеит асас, аха уик зынза дархәыцзеит.

Ауха аныхәла, ихы игәхьааха, ацәашькәа зегы аныцәа, адауы ипҗа еихабы лыкны днеит.

– Иухъзеи, ариакара улахь зеикәузеи? – диазцааит адауы ипҗа.

– Сылахь абеикәым, ауахәама, асаркьал асырта, апап, адикәан, абарт зегы сзыкаца хәа сеихәеит баб. Сара рыцҗа излакастагәышьозеи, цсразаарын сара сзын иказ, – ихәеит асас.

– Уи уара хьаас икаумтан, уст абарт алабақәа, – лхәан, х-лабак наилыркит. – Абарт иахьуирбаз адгьыл аҗны ицацаны хҗа-хҗа пҗал азы рыцаҗәа. Ус ушаәу, «бзиа ууит» хәа днеира дыкоуп саб, аха ажәак иоумхәан, уус уалгаанза. «Аҗак зсумҗазеи?» ихәар, «салгаанза иуасхәар, исыдуцаз

ќалазомыт» ғаа аќа иќ. Шьта утыќ ахь уца, амала, уацәуа дьрәөгьых уейтааи, – анылғаа, иаргы дғагылан дцеит.

Ашьжьымтан шаанза дғагылан, адгыл ахьиирбаз днеин алабаќаа наирсын, аќал ала азғаа ааганы аќатәара далагеит.

Иус абжара ќаицахьан, адауы дгылан аус ахьиуаз дааины даидгылан, «бзиа ууит!» ғаа иеиғаеит. Аха ацынхәра иеимғаакәа, асас ағааиғаа аус дағын. Уи иус данаалга, «бзиа убааит!» иғаеит.

– Уара ажәа аќагы умғао зынза усцәғағаазар ғаа сыќоуп, ғасагы убас сзууит, изакәызеи узлаќоу, ыымхеит, – иғаеит адауы.

– Уара убасќан аќа уасхәар, сус ќаломыт азоуп, – иғаан ишьтахьќа ианынхьапш, ауахәамагы асарќал асыртагы зегьы, ртыќ ағы иќан, апагы ишәкәы даќхьо, адикәан ицырғызуа ауахәама инталеит.

Адауы ианиба, уаға акымзarak изахымғааит, ыашьахәыс иќаицеит. Аќахәицаа шьта ирхәыцрыз егырымдырит. Ауа аныхәла, адауы иќа ишиалғаахьаз еиќш, ацәашьќаа зегьы ыцәан, ла лтәы аќны ианааи, лара лахь днеит. Ианаатәа, лхы наиќәылкын даацәажәеит:

– Уара, уасзызырәы акы уасхәоит, амала даара ухшыю азышьт. Иуасхәогьы убри ауп, иудыруеит ииашацәќаны уара узсығааз акы насмыгзакәа сынхәхьазар, ианакәзаалакгы исоухәахьоу азы угәы уамыргазакәа суцхраауан.

– Ус ауп, бара былоуп сара адунеи сшыќәу, – иғаеит иара.

– Сара бзиа узбеит, пхәысс суццар сћауп.

– Бара беиќш иќоу сара лхы ансацәалшьа, мап ахысхәаауа сыќоума, аха баб сыкнаҳаны симшьуеи, – иғаеит иара.

– Уи акы хьаас иќаумцан, цәка аетраќны унеины срашь тға, нас убри срашь анаос даәа рашьќаахәоуп, убри уара акәадыр аќәца, нас амәа хәќәлап, – лхәеит.

– Ибзиоуп, – иғаан, аќыпхәа арашьќаа ркәадыр рыќәицан, адырра литеит. Нас иаразнак иәеыжәлан, ррашьќаа ирысын иара июныќа идәыќәлеит. Ррашьќаа зынза ипырны акәын ишцоз.

Амәа даныќәлоз аамтазы ишьтылхит ахәыз, ашырз, ахәа.

Лан дахьыцәаз пхыз илбеит бзиарак шыќамыз. Лхатца даалырәыхан, «уара уаха кааметќ хәкәшәеит ғаа сыќоуп, хазғаб еихабы дгәат уцаны» ғаа иалхәеит.

Адауы иќахәицаа ааирәыхан идәыќәицеит рызғаб аихабы дахьышьтаз ахь. Аќахәицаа ашә иасит, аха уаы ибжьы рмаҳаит, нас рышьтахьќа ихынҳәны иааин, «узғаб аихабы лыќны ашә хасын, аха азәгы ибжьы хмаҳаит» ғаа иархәеит.

– Шәцаны абыржәыцәќа ашә пышәеуазаргы еилышәкаа, – лхәан, адауы ипхәыс аќахәицаа дәыќәылцеит. Иахьнеиз ашә еитаст, аха уаы иааимыртит. Ашә ғны иньоналазар, дабаќаху, азғаб дыќазам. Иааин адауы иархәеит, азғаб ауағаа аќны дшыќамыз.

– Хәит, уара агәамыжә, абри акәымзи иуасхәоз, абыржәыцәкья урышьталаны сызғаб абрака дысзаага, акәымзар абри аоны уонасыргылом, – лхәеит адауы иғхәыс.

– Срашь сзаажәг, – ихәан адауы, ирашь кәадырны изааргеит. Дәыжәланы дрышьталеит. Ирашь абжы ахымзо иццакы ахткәеипш идәықәлеит. Ант ишзахәоз ицон, аха ианхәақш, адауы дышрышьтәз рбеит.

– Саб дхәхьзоит, лхәеит иғхә. Ус дрыхьзо далагеит. Инәыжәцын лара лрашь уахәаманы икалцеит, иара ирашь баагәаран инакәлыршеит, лара дпапны, иара ддикәанны, ашәкәы иағхьо, ауахәама инталеит.

Лаб абаагәара данаадгыла, дынәыжәцын ауахәама дынталеит. Илахь-ицьымшь изатәын, ауахәама дтагылан, агалаба ағхьара иалгаанза; ианаалга, дразцааит абрака пхәыски хәцаки еицны ииасуа ижәбазар хәа.

– Ихамбакәа, анбан анахцоз аамтазы ицеит, убри аахыс уаюы диасуа хамбацт, – наиағаркит.

– Ках, ус акәзар урт сара срыхьзахуа сыкоума, – ихәан ишьтахька дхынхәит.

Иара данца ашьтахь, арт ррашькәагы даргы пыхьа ишыказ иаакалт, нас ррашькәа ырықәтәаны, хыма-ңсыма амоа иқәлеит.

Адауы ионы дааит.

– Икауцазеи, уахьцаз? – иғхәыс диазцааит. Икасцахуаз, сышнеиуаз, абри хуахәама иеипшыз уахәамак, абаагәара акәыршаны избеит. Апапи адикәани агалаба ишапхьоз сахан, абарт әжәабж рдырузар калап схәан, снейны санразцаа, «анбан анахцоз ииасны ицеит пхәыски хәцаки, убри аахыс уаюы дхамбацт» хәа сархәан, ус акәзар урт шьта сара срыхьзом, схәан, схынхәны сааит, – ихәеит.

– Унан, уара акгы ззеилымкаауа, убарт дара ракәымзи, уара иузымдырит акәымзар, исзаажәг абыржәыцәкья срашь, сара схаҗа срышьталоит, – лхәан, лрашь лзаарган, дәыжәланы дрышьталеит. Лрашь ахткә ахымзо иласын.

Уии-уии рыбжьара аамта кыр рыбжьысит, ачкәыни азғаби даара кыр ицеит, аха дырәегьых дрыхьзо далагеит. Азғаб данаақш, лан дшаауаз лбеит. Дрыхьзошә анылба, ахәыз калыңсеит. Рышьтахька шьхараны икалеит.

Лара урт дырхысаанза дара такәы ицеит, аха дырәегьых дрыхьзошә рбеит. Дааигәазахошә анырба, азғаб ашырз калңсеит. Дырәегьых пыхьа ацкьыс еиханы ишьхараны икалеит. Уи ашьха дхьцаанза, егырт даара акыр ицеит, аха дырәегьых дрыхьзо далагеит. Данааигәазаха ахәа калңсеит. Пыхьа ацкьысгы ишьха дуны икалеит. Уи дахысаанза арт кыргы илыцәеит, аха дырәегьых дрыхьзо далагеит. Данааигәазаха лызғаб убас калцеит: арашькәа аобагы зны ииадырны ицо, дара царақәаны азы иахыпраауа.

Лан азы данаахықәххыла, «абыржәйтәкә азы зегы тарбаны, уңырыны абарт атарақәа аубагы кы» хәа прашь днақәықәхәеит.

Арашь азы зегы ажәын, атарақәа скуеит хәа ианыуаңры, азы иарчны икамыз, иңжәеит. Прашьгы ларгы еиманы цака икаҳаит. Дахьгәакуаз, дахьңсуаз лызғаб дылшәиит «хы-шықәса бдагыны азы бзаазааит» хәа. Уи ашьтаһь уаҳагы акы лзымхәакәа дыңсит.

– Хәаит, абааңсы, сан дсықәшәиит, хымпада, лышәи сықәшәеит, уаҳаңар хышықәса усзыңшы, – аалхәан, ларгы ддагыҳаны дныкалеит.

Ақкәын даара хәаас икаитцеит, аха икаитцахуазеи, дықәланы ионыка дааит. Ионгы рацәак бжәамызт. Дахьааиз даара акы иеиңшымыкәа иеиғәыргәеит, иаалаған ачара ду изыруит. Агәыргәара ду карцеит, аҳ иуаажәлар зегы еизыргеит.

Ус дықан, аамтақәагы каууа иңон, аха рыцҳарас икаитцаз убри ауп, хышықәса хәа еҳәарас имаз хымш шагыз, пхәыс дааигеит.

Хышықәса цқаны ианца, азғабгы лыдагыцәа даагыңит, дкаңа-каччо, аха иабақәахыз, аусқәа икалаз зегы еиллыргеит.

Даара хәаас икалцеит. Лара иара изын лан длыңсахит, дылшыит, аха гәыроас илымкзеит. Иара ақкәын ла лзын хышықәса дахьылзымгышыз даара лгәы лнархыит, аха икалцахуаз, аҳ иааигәара инхоз атакәажә лкны днеит, лыдагыцәа лхарқаны.

Адагы аныныюнала, «иканаңозеи ари ара?» лхәан, идәылған икалыжыит, аха дыроегыҳ еиңааит, еиңадәылылгеит, еиңааит, ацыхәтәанза иааины ахәыштаара ианныеҳәатәа, хык лығшәаны инкашәеит.

Атакәажә дгәыргәацәа днеины иаашытылхит. «Хыу, хыму цқәа еилсыргоит» лхәан, дыюны адәқан ахь дцеит.

Дахьнеиз, ддырхәхәхәтын, дгәыргәацәа дааит лыюныка. Атакәажә, аҳ ихәашала ичоз, хар лымазамкәа, лгәылацәа лыңашыыцуа дкалеит.

Ақкәын ииашаңкәаны идырит, хышықәса раңхәа пхәысс иааигоз убрака лыдагыцәа лхарқаны дшыказ. Амца икит, иеизымшыуа дықәхеит, аха цсыхәас икаитцахуаз.

Атакәажә лыю.ны дыштәаз, ани азғаб лыдагыцәа даагыңын, дкаңа-каччо атакәажә дналыдтәалан, дзықәшәаз ахи-ацыхәеи зегы лалхәеит.

Ацыхәтәаны убас лхәеит: «Сара сызцаауаз изын исымоу зегы сыңсахан, сара сзын хымш аеҳәара иамразакәа пхәыс дааигеит. Абрака, сара бара быкны сааиңхәтеи хәычык әеибытара баеуп, ари нахысгы еиҳа беиғхарацы быкоуп. Абыржәы бцаны, аҳ «ачара узызуеит, утааңагы уаргы шәшеимоу усзааи» хәа адырра ит. Арахь афатә-ажәтә акы бацәымшәан, сара избап.

Атакәажә уи илхәаз хаңаны, днықәланы аҳ икны днеин иалхәеит: «Икалозар, суҳәеит, сыюны какалк акразы утааңа уманы унеиразы».

– Бара азәы какал ибыркуа баныкала, схы ахызбаауа сыкоума, – иҳәан, итааңәеи иареи ишынеимаз зегы атакәажә лкны иааит.

Иахьааиз убас ачара рхиан, ах ионакны ахаан убри еипш ачара рхианы икамлацызт. Зегы лахатған акрырфеит, аха ачкөын ихәы ааизгымезеит. Ачара ашьтахь зегы аагылан рюныкақәа ицеит.

Азғаб атакәажә ддөыкөылцан, а-ардөынак кны илаалыргеит, нас даалаган ардөынақәа лыбжьеит, илтахыз карцо.

Ачкөын ихы ахыцөымғыз, дахьгәакуаз акны, рагхьа цлакы гылан, убри дацаианы, игөы аоада ирханы, аамта ихигон.

Зны азғаб ардөынақәа убас ралхәеит: «Шәцаны, ах иаштәеы атла игылоу ачкөын данацаиоу иакөыршөаны, иханы амахә акны шөеисы, шөанеислак, иатцахо убыс хәа: «Санта Саацья лрыцхара Сафа Саацья изгараха, сара срыцхара уара иузымгааит!».

Ардөынақәа ачкөын атла данацаиаз иакөыршөаны инеины иханы амахә иныкөтөан, еисуа, еибафо рәархан, ардөынак ацахеит. Иаиааиз неин аөырбабаны, иатцахаз иазыцшуан. Иатцахаз ахыкөтөаз фаанацит:

– Санта Саацья лрыцхара Сафа Саацья изгараха, сара срыцхара уара иузымгааит! – аахәан, иагныкөпчырны ицеит. Егьы ардөына ашьталаны ицеит.

Санта Саацья захьзыз, адауы ипха, ачкөын иааигаз лакөын. Сафа Саацья захьзыз, ах ипа еитцбы адауы ипха даазгаз иакөын.

Ани ардөына иахәаз ах ипа еиликааит. Уи анеиликаа зынза иеизымшыуа дыкөхеит. Ус иара ачкөын ипхөыс иааигаз илдырит, атакәажә лкны иказ адагь, лхаца пхөысс иааигоз шлакөыз, лхацагьы убри азы илахь еикөцаны дшыказ.

Нас лара дычмазаохазшәа дышьтәлеит.

– Ибыхуазеи? – хәа ах данлазцаа, – абри хгөыла атакәажә лкны дагьык ыкоуп, убри аңсы штоу иааганы амца иакөцаны ишөымблыр, сыңсуеит, – лхәеит.

Ах ауаа ирөын, адагь иаразнак ирыманы иааит. Амца инакөыртцан ирыблит.

Иахьырбылуаз баөык аалшөан аонаргөы аөы инкашөеит. Аоны анырцссоз акьамсар иалацаны икадыршөит. Амш аныцөгьаха, аоар иаманы азы иаланаршөит. Азы иантәшәа иңсызхеит. Ачкөын уи еиликаан, иахьа хөлаанза азы дызхтөалан, аңсыз дахөапшуан.

Ипхөыс дырөегьых илдырит лхаца иааигараны иказ азғаб дыңсызханы азы дыштәз.

Дычмазаохазшәа деитәшьтәлеит.

– Илыхөарызеи? – хәа ах данлазцаа, – абна ка азы итоу аңсыз кны иааганы абаөцөкьагьы нмыжкөа ирымфар, сыңсуеит, – лхәеит.

Ах иңсызкөа дөыкөйтцан, аңсыз кны иааргеит, аха абаөкөа зегы рзыфахуазма, ирыцөкаңсеит.

Аоны анырыцссоз акьамсар иалацаны иахьынкарцсаз ицла цшзаны игылеит. Ах итаца еиталдырхит.

Сычмазаоуп хәа деиташьталеит.

– Ибыхәартахозеи? – хәа ахданлазцаа, – абни атла пшза игылаз пканы ишәымблыр сыпсуеит, – лхәеит.

Атла иаасын ипканы ирблит, аха иахьпырқоз тәәкык амкыаны хара ицаны икашәеит. Атакәажә диасны дышцоз атәәкыа ипшзаза икаршәны ианылба, инылмыжкәа аоныка илгеит.

Пытрак ашьтахь лызғаб дпъежьюа лыюны дшыюназ лбеит. Длеигәырғеит даара. Дыроегыых ани ачкәын ипхәыс илдырын еырчмазао калцеит, аха ах гәхәаас икаимцеит.

Амала, ахдаара хәаас иман ичкәын игәы еицаханы дахыкыз. Уаанзагыы ауаа изынаишьтхәан, аха иаб акгыы иеихәомызт, аха, «абыржәшьта сычкәын гәхәаас имоу здыроуп» хәа дашьталеит, гәғығрак азыкамцакәа ауаа азикын, аха иагәа изырундаз ачкәын имхәеит.

Нас иаб иара ихала далагеит ичкәын гәалас имоу еиликааразы.

Ачкәын имхәарцы далагеит, аха псыхәа аниимтаза, иеихәеит акы нмыжкәа зегы:

– Уара, саб, абригыы-абригыы ауао икны сандөыкәуца, сара даара аус баақсқәа срыкәшәеит, – акакала иахәара дналагеит, – нас адауы изғаб еихабы дсыманы сшаауаз ианырдыр лаб дхашьталт, аха егызыкамцеит; нас лан дхашьталан, убри амәәы ақсра даналага, лызғаб, «хышықәса бдағны быказааит» хәа дылшәиит, дагыкалеит. Даныдағхоз усзыпшы хәа салхәан, сыпшын, аха хышықәса хымш шагыз пхәыс даазгеит, иубоит. Уажәы хышықәса анылхьтц, дааин атакәажә лкны дыкан, ддағны дыблызаргы, дыпсызны дышәфазаргы, дыцланы дпышәказаргы – лара лоп, – ихәеит ачкәын.

– Уи бзиоуп, – ихәан, ах итаца иааигаз дкаижьт.

Атакәажә ләы иказ такас дигеит. Икалаз реихәеит, ачара ду иуит.

318. САЛУСАН, ПСЫЗ САЛУСАН, ҚӘЛЫҚӘ САЛУСАН, КАИТАМЫР

Икан пшыөеишьцәа: Салусан, Псыз Салусан, Қәлыкә Салусан, Каитамыр.

Арт аишьцәа хацәа гәғәкәән, ныкәәцәән, шәарацацәән. Шамахамзар еицны акәын ишныкәалоз.

Иахьцалак иеидараха рыюныка иаауан.

Зны Салусан имацара ныкәара ддәыкәылт; иашьцәа иртахымызт имацара дахдөыкәлаз, аха ианигәәпхаза, акгыы рзымхәеит, дцеит.

Данцоз рыюны агәәшә саркыа хәычык аласаны икаитцеит, иашьцәагыы ус реихәеит: – Абри асаркыа есышыжымтан, шәғы анышәзәәалак,

шөағшла. Ахш акөаашо иахьынзажөбо, сығсы тоуп, шөысцөымшөан, ашьа акөаашо ижөбар, сеибгам, шөсышьтал.

Салусан амоа дықөылт.

Даара акыр дныкөахьан, дышнеиуаз бнакы иаалтцны бнацө дук, иньөпынгылан, азы шажөуаз аниба, ишөақь инапы инькөырсны деихсын, атөыоа өахицкьааит.

Атөыоа иахижөаз шнеиуаз, еиха цхаха амшын инхылт, иара ацө өагьөжьын, абна иөылапка ицеит.

– Абри ацхаөы ауп сацал ыказаргы иахьыкоу, – ихөан, Салусан иөеибытаны ацха дықөлан дцо, дцо, даара акыр дныкөеит.

Имоаныфа нцөеит, ихы игөы ақөмацөеит, аха шьтахьла агьөжьра пхашьаны ацара даөын.

Иашьцөа рсаркьа иапшыцыпхьаза ахш акөаашо ирбон, ргөы тынчын.

Салусан ицха дықөымцкуа дышнеиуаз, данынапш, баагөарак ахан дуқөа тагыланы ицха дызкөыз анцөамтаөы ишыказ ибеит. Абаагөараөы даннеи, ара аталара калома хөа агөашөхьча дизцааит.

– Ара изтыпу дауцөоуп, дара аоны икам, шөарыцара икоуп; рахөшьа лоуп икоу, аха халмазцаакөа азөгьы уахь дахьынашьтуам, – ихөеит агөашөхьча.

– Сара сныкөаоуп, Салусан сыхьзуп, адырра лыт адауцөа рахөшьа, саулышьтразы, – ихөеит Салусан.

Агөашөхьча иөынеихан, адауцөа рахөшьа лөы днеин, иахаз леихөеит. Дымнеизацт ихөоны, адрухөа ауаа ицны дааин, – адауцөа рахөшьа дупхьоит, – ихөан, дима дцеит.

Ауха адауцөа рахөшьа Салусан ихөы бзианы икалцеит. Акранырфа ашьтахь, – уаацсаны укоуп, уцсы шьа, – лхөан, ииарта бзианы икацаны дышьталцт.

Адауцөа шөарацара ианцалак мчыбжьыла игьөжьюамызт.

Ари апхөызба, сашьцөа аанза усышьтуам хөа Салусан дынкыланы длыман.

Адауцөа рахөшьа Салусан бзиа дшылбоз анеиликаа, иаргы лара пхөысс дигөапөеит. Азөы иөы итоу тыхны егы иөы итеицо бзиа еибабеит.

Өнак флыкажөк дтатөаны такөажөык дкөара-көанео амшын дышхыз, Салусани адауцөа рахөшьеи дырбеит.

Афырхөа афлыкакөа лхыцсаланы, ауаа нарышьтын, атакөажө хыхь дыхөныргеит.

Абри ашьтахь Салусангы шөарыцара дцеит.

– Ани асас ибтоу дызуста, нан? – хөа атакөажө адауцөа рахөшьа длазцааит.

– Ани Салусан ихьзуп, дхатца гөгөоуп, дныкөаоуп, нан, иказшьа, иуаөышьа ухөа сашьцөа реипш дсыпхьазоит, – лхөеит адауцөа рахөшьа.

– Уи бзиоуп, бзиа дшыббо здыруеит, аха игәы иҫақәоу зегыы беиҳәоушь, нан? – дцааит аҫакәажә.

– Ишҫәсеимхәоз, нан, уи исцәизо акгыы ыҫазам, – лхәеит адауцәа рахәшьа.

– Нас иҫсы злоу беиҳәоу, нан? – лхәахт аҫакәажә.

– Иҫсы иара илами, нанхеит, уаха излоузеи, – лхәеит адауцәа рахәшьа.

Ахәылбыеа аҫакәажә дцеит, Салусангыы шәарыцарантә дгыжыны дааит.

Адауцәа рахәшьа Салусан лыла дамбо дгәааны дшыҫаз гәаитан, ибыхъзеи хәа длызцааит.

– Исмыхкәа, сара гәыкала бзиа узбоит, иуцәыzzo акгыы сымам, уара исоумхәо, исцәузо рацәазазаап, – лхәеит адауцәа рахәшьа.

– Изакәызи ибцәыzzoит зыбгәахәуа? – дцааит Салусан.

– Исцәумзакәан, уҫсы зыҫроу сцәумзои? – лхәеит аҫхәызба.

– Ибхәо закәызи? Азәы былжъеит, зыҫсы акыр иаҫроу ббахъоума! Сыҫсы сара исылами! – хәа агәра лиргеит аҫхәызба.

Адырәаены Салусан шәарыцара дшыҫаз аҫакәажә дааин адауцәа рахәшьа деиталазцааит иҫсы злаз беиҳәама хәа.

– Иҫсы иара иҫрами, нанхеит, – лхәан, аҫхәызба дааччеит.

– Ус акәзар, нан, уи бара дшыбтаху еиҫш битәхым, иҫсы зыҫроу беимхәеит, – лхәеит аҫакәажә.

Салусан шәарыцарантә данааи, адауцәа рахәшьа зынза дгәааны дшыҫаз ибеит.

– Иҫалазеи? – анихәа, – Уара сара ушызбо сшумбо еилыскааит, уаха акгыы ҫамлазеит, – лхәеит аҫхәызба.

Нас Салусан днеин чамаданк ааиртит. Уи ачамадан аонуцҫа даәа чамаданк тан, иара абри ачамадан аонуцҫагы даәа чамадан хәычык тан, иара абри ачамадан аонуцҫагы даәа чамадан хәычык тан. Абри ачамадан хәыч иҫтан цәа хаҫак, уи ааҫихын, – абри ацәа ауп сыҫсы злоу, – ихәан, инаганы адауцәа рахәшьа иналиркит.

– Ари шыҫа сара исцәахуеит, – лхәан, адауцәа рахәшьа лыкәа иҫацо, лмаҫра иҫацо илыма дцеит.

Адырәаены Салусан шәарыцара данца иакәыршәаны аҫакәажә дааихт. Дшааиз еиҫш, – иҫсы злаз беиҳәоу, нан? – лхәан, дцааит.

– Ишҫәсеимхәоз, абар иҫсы зыҫроу, – лхәан, ацәа аацәырган илпырбеит.

– Иаасырбеи, нан, – лхәан, аҫакәажә аҫхәызба дынлымцасын, лцәа аалымхны, иршәны амшын иналалыршәит. – Бнеи уажәыцәкәа, – лхәан, аҫхәызба длапцаны лыфлыка ағы днеин дылҫартәаны, длыма ддәықәылт. Ари аамҫаз Салусан дызҫатәаз афлыка аахәын, Салусангыы амшын далахаит. Аҫакәажә адауцәа рахәшьа даәа шыоуы дрылҫеит.

Шьжымтанк Салусан иашьцөа рғы-рнапы зөзөа асаркыа агөашө иаласаз ианлахөақш, ашьа акөаашо ирбеит. Адрухөа рызынтөыкгыи реибытаны амөа икөылт.

Акыр иныкөахьаны, ианынақш, рашьа дызлацаз ацқа рылақш нақшөеит.

– Хашьа иңсырта, изырта абни ацқа иахнарбоит, – рхөан, икөланы идөыкөылт. Ицо, ицо, даара хара иныкөахьаны, ианынақш, адауцөа рбаагөареи рханкөеи рбеит.

Салусан иашьцөа неин ианцаа, рашьа ара дшыказ, шөарыцара данца дышзымааз, адауцөа рахөшьа дхөаны дышимаз, иара апхөызбагыи дшызыз, дахьца шырзымдыруаз зегыи рархөеит.

Ари ашьтахь иашьцөа рашьа мшынла дыштөахаз агөра рзымгеит.

Руазөы ажөоан даахылан амш кеикеиуа еилиргеит, егыи амшын таирбеит.

Ахөы аңсызкөа даарылалан, Салусан иңсыи зығраз ацөа қсызк иаағрихт. Нас Салусан дыңшааны ацөа наганы игөыи ианныкөырца, – хай, сышқөацөаз! – ихөан, дөацкөеит. Нас адауцөа рахөшьа иаалышьталан, атакөажөдзылтөаз дрымхны дааргеит. Ари аамтазы адауцөагыи шөарыцарантө игьөжыт.

Арт Салусан дышрымахөхаз анраха, чара ду көцаны, рахөшьа деихрацаны диртан, иашьцөеи иареи дрыма рьюныка иааит.

319. ҚАМСА ИХАЦАРА

Икан такаөажөыки лагажөыки. Урт ирыман чкөынаки пхьаки.

Ачкөын Қамса ихьзын. Апхөызба даөыстаан, уахынла льеязыи дцаны аткөа, ақөыцьмакөа, аматкөа дрыкөтөаны адөы дыкөлон. Хақшьак рыман, ахы даныкөтөалак, урт рахь дагон. Ус шыкалцөоз, лашьа Қамса игөөитөит.

Уахык Қамса дцан ахақшьа дтөтөөит.

Ауха цхьыбжөон иахөшьа дааин ахақшьа ахы длыкөтөан, «кшьы!» анылхөа, ахақшьа аашьтпраан, Қамсагыи дыштөтөаз дгөамтазакөа аты ашка ипырны дагеит.

Дахьнеиз, аты ус ахөөит: – Сара уаха бсыкөыртөаны иахьыбтаху сызцом, избан акөзар, сара уаөы илакөа ымфакөа сымач талом, ауаөы илакөа сзаабгар, нас иахьыбтаху бызгоит.

Нас лара ус лхөөит: – Ус акөзар, уацөы сашьа шьтөак шьны ацөа ахихраны дыкоуп, убыскан ахөызба шьку изгыи иакөтөөит амц, амц сыршөөит хөа инапы анаайкьалак, машөырла иахөызба ила итакшаны, ила тихуөит, иузаазгап.

Арт ирхөақөоз зегыи Қамса иахауан ахақшьа дахьтөтөаз.

Ашьтахь апхэызба ахапшыа дақетэаны дгьежыны аюны данааи, Қамса иезаны дынтыцын, дцаны ииартэфы диеит.

Ианааша, Қамса ашьтэа ацэа ахыхра далагеит, аха шамаха ахэызба икьомызт, иахаз дацешэаны, иахэшьагы уа дидгылан ила тыхыр изгап хэа. Қамса идыруан иахэшьа дызидгылаз. Ус ишыказ амц ааин изгы ианнадтэала, Қамса ашырхэа иахэызба нкаршэны амц иршэеит. Иахэшьа ари уамашэа илбан, – ула акы хшэалт, – хэашэа, лара лхала итысхуеит хэа далагеит, аха Қамса иахэшьа лгэы итаз еилкааны, ашырхэа днышьтасын, ахэызба аашьтицаан дысшьуеит хэа далагеит.

Ахэхэабжь анраха, рани раби еибарьюа иааин, еимаххуеит хэа ишафыз, ати, ақыцьмеи, амаџи аакылкьан, рани раби шыны илкарыжыт, иаргы дахшьуеит хэа иалаган, аха иара зегы дыриааины ишыны илеикэижыт.

Икаицахуаз, Қамса зегы лкажыны иахэеи икамчи аашьтыхны ихы ахынахаз дцеит. Қамса даара дныкэахьан, дышнеиуаз, бна дук дыланагалт. Абна амдахаэста илгыз даныланы дышнеиуаз, пхэызба бзиазақ дцэьюо дыштэаз ибеит. Днеин дналыдгылан длазцааит «бара ара бтэаны бзырцэьюозеи, насгы бабаказ бызустада» хэа.

Апхэызба, – сара ах сипхауп. Сеихабацаэагы ыцьа ыкагэышьан. Аха саб есышықэса амаџ пырны изаауеит, ипхацэа азэазэала иеиталароуп. Уажэы сара офы иааит, саргы абра стэоуп, ирласны амаџ ааиуеит сафарцы, – лхэеит апхэызба.

Қамса даахэыцын: – бымшэан, сара бафастом, – ихэеит. Аха лара лгэы илнамырхэо: – уаматэам, уаматэа, – лхэеит.

– Самаџэахоит, аха уажэы ацэа сакуеит, бшьамхы схы нықэцаны сыцэоит, аха абри амаџ шаауа абжы анбахалак, агэыр сызгы иналакшаны сырфыха, – хэа налахэаны, иара ихы нықэитцан дыцэеит.

Ус ишыказ, амаџ абжы гошэа анлаха, дрыцхалшьан даалмырпшит, аха ацэыуара далагеит. Лылагырыз акэапхэа Қамса изгы инақэтэан, даапшит. Ашырхэа доатцкьан иахэа аагыхны длагылт.

Амаџ пыруа ианаакылкьа, Қамса арцэаахэа дыюныцэаан ус ихэеит: – Хайсуоу ма хаала хайнаалауоу?

– Хайсуеит! – ахэеит амаџ.

– Нас, уааи, – ихэан, иахэа ырцыр-цыруа ифынеихеит. Амаџ ацыхэала Қамса ианис, ишьамхкэа ркынза адгыл длыцалт.

Қамса иахэала ахрыгэхэа быжы-хык зхагылаз амаџ џ-хык аахицэеит.

Иара ус ишеисуаз, Қамса абжыхыкгы аахицэан, ишыт. Ишыны даагьежьюаны еипш, амаџ айхабы жэааа хы змаз икаууа иаауан, иара уиггы цэга-мыцэгаала ишыт.

Уи аамышьтахь, џажэихэба хы зхагылаз амаџ ааин, иеисит. Аха Қамса имч еизганы иара уиггы ишыт.

Ағҙәызба уамашәа илбан, – уаоғсы илымшаңыз илшеит, – лхәан, иара ишимуаз мчыла длыманы аоныка дцеит.

Иахънеиз ах уамашәа ибан: – Сығҙа лығсы нзырхаз иара дистөит, – ихәан, иғҙа Қамса диитөит. Имал абжа рығтаны, чара рзуны инаганы хазы инаиртөөит.

320. ДАУТ АРАҒ ИАШЬАС ДШЫКАИЦАЗ

Дыған хәынтқар дук. Уи ға зағөык диман, уаға уаоы димамызт.

Ахәынтқар иға зағөы Даут ихъзын. Даут ус акөын дшыказ: иахъа аатцөак азна ахы иманы дцон, данаауа хыы хәа акы имазамкәа зеғы ағынхадацәа ирығтаны акөын дшаауаз.

Ахәынтқар иға икаитцоз игәапхөмызт, есымшағы иеихәалон смал пхастөутөит хәа, аха Даут уи иирхазомызт.

Ус ишыказ. Ахәынтқар дычмазаохан, ағсра далагеит.

Ахәынтқар дшығсуаз акара анидыр, – сара сығсуеит усғы, аха сара сышьтахъ ахәынтқарра сға Даут изаанхар, изныкөгом, иғхастөитөуеит, уи атқыс сашъа истар иаға иныкөигап, – ихәан, иашъа дааипхъан, иуасиатны ус иеихәөит:

– Сара усғы сығсуеит, аха сара сышьтахъ ахәынтқарра сыцкөын изаанхар, иғхастөитөуеит, сара истәхуп схатарнакс уара укаларц.

Ахәынтқар иашъағы ус аниаға, дгәырғьацәа дкалеит. Ахәынтқарғы лассы дығсит.

Ахәынтқар данғсы, ахәынтқарра иашъа дахагылт.

Даут иаб данғсы, ахәынтқарра иаб иашъа дахъахагылаз даара илахъ еикәнатөит. Саб ишьтахъ ахәынтқарра сара изысмоузеи ихәан, аха икаитцоз, ус дыған.

Аатцәала ахы иманы дцон, ахымхәацәа ирығтаны даауан.

Ус, иаб иашъа – ғыц ихәынтқархаз – ари Даут зынзак схы далгазоит, уи атқыс еиғьуп дакөысхып, – ихәан, Даут дааипхъан, аатцөак азна ахы лтеиғсан, инаитөит, – уара ахәынтқарра амал зынзаск иғхастөутөуеит, – ихәан, дындөыкөитөит.

Даут икаитцауаз, ихы кны акыр аамта дхөыцуан.

– Уаға икасцо егыкам хырзра сцагөышьап, – ихәан, иаатцәа наиазкөынцаны иғааихан, иан лөы дааин, ус леихәөит:

– Сан, шьта сара хырзра сөит, сара шьта уаға саб имал абри аатцәа иғтоу ада акгы сзалам.

Иан дыхәхәан дишьталт ухынхөы хәа, аха имуит.

Иан лычкөын дышхнымхөуаз анылба, лхатца данихөоз илиғаз ахымацәаз, фунт-бжак акара икан, иаағшааны инаилтөит, – нан, ус

абригы, уңсы инапушып, уңсуа уалагар, – хәә наиахәаны, лылагырз хажжыла, дцәыуо даахынхәит.

Даутгы иаацәә днацаланы ифынеихан, дцо, дцо, быжь-хәынтқаррак дырхысит, нас аабатәи ахәынтқаррафәы даннеи, ақалақь уамак иацәыхарамкәан уаҗахк қыралла иникылт.

Даут ауа иуаҗах афәы дықан. Аены ианааша, ақалақь ахь сцап, абазаргы сналапш-аалапшып, икоу збап хәә ифынеихан, дцеит.

Даут абазар дшалаз, данынапш, азәы иашыкь хәычык дацоуп, абазар далоуп, усгы ихәоит:

– Абри аазымхәо, ма аҗара имам, ма ахшыю имам.

– Исыхылакгы абри аиашыкь аасхәап, – ихәан, Даут днеин аиашыкь зкыз иаимихын, шақа иаҗсоузәи хәә диазцааит.

– Жәә маатк ахы искуеит, – ихәеит изтиуаз.

Даут жәә маатк аацәырганы инаиитан, аиашыкь имихит. Аиашыкь изырхәхаз сара сцаанза утампшын хәә иеихәеит. Даутгы ибзиоуп ихәан, аиашыкь дтампшыкәә иманы иҗааихан, иуаҗах ахь дааит.

Даут иуаҗах афәы данааи, аиашыкь ахоа ааихын данынтапш, пина хәычык алақәә бакәза итатәан. Даут апина хәычы аниба, – хәи, рыцҗа, ура уоума исирхәхаз, – ихәан, ипина аоны иныюнеитцеит.

Адырәәены Даут дырәөгь абазар ахь дцеит, дырәөгьых сналапшып ихәан. Даут абазар афәы даннеи, дырәөгь азәы иашыкь хәычык кны абазар дшалаз ибеит. Уи ус ихәон:

– Абри сиашыкь аазымхәо, ма аҗара имам, ма ахшыю имам. Иара иҗоу зымбацгы иан лымгәә дҗоуп.

Ари ас ахәара данақәымцза, исыхылакгы, абригы аасхәароуп, ихәан, Даут днеин имихәаит.

Аиашыкь зтиуаз ус ихәеит:

– Абри аиашыкь ааухәеит, аха аоны иноугаанза утампшын.

– Бзиоуп, – ихәан, Даут ииашыкь днацалан, иманы июныка дцеит. Аиашыкь такәгы ихьантан, уи иҗоу збандаз хәә дықан Даут.

Ус, аоны инеиган, днацыцын инаиргылеит. Нас лом дук ааипшаан, аиашыкь [ахоа] инацарҗаны иоахихит.

Даут аиашыкь ахоа анааих, раҗ еиқәатцәә дук дыютыцын, днеины длатәеит.

Араҗ иаха-иаха изхауа уаоы цәыггара дуззаха июны дазымкуа дкалеит.

Даут дшәан дшанханы дихәапшуа даналага, араҗ ду ус ихәеит:

– Уара, ахаҗаи, умшәааит, амала инауасхәо зегы кауцалароуп, мамзар усшьеит.

– Уанацәалбеит, инсыдүцо исылшо азы саангылом, амала, суцәшәоит ақәымзар, – ихәеит Даут.

– Даут, абыржәыцәкәа ақалақь афәы уцаны жәәюк реидара афатә аахәаны исзаага, амла сакуеит. Амала, иаауго зааурго абарцәә

инышьтацаны дара цааит, нас сара сахь уара инага, ахахаи, сара азэы симбароуп, – ихэеит арап.

Даут рыцха икайцахуаз, бзиагэышьоуп, ихэан, ақалақ ағы дцан, жэаоык реидара афатэ ааихэан, ахамалцэа дрышьталаны иааирхиан, афатэ ирхиаз инацатцаны, идааиргеит, ақыра рытаны идэықөйтцеит.

Нас иара хэычы-хэычла афатэ аонуцка инеиган, арап имцеитцеит.

– Арскак унзырхазеи? – хэа арап Даут дизцааит.

– Ахамалцэа шысыпшаауаз саанхеит, – ихэеит Даут.

– Егьаурым, – ихэан, арап акрыфара дналагеит. Акрыфара даналага, ус ихэеит:

– Уфатэ иааугаз мацхеит, исзымхеит, исзымхеит, убама!

Даут дшанханы дихэапшуа далагеит.

Ауха ус икан. Адырсаены дырсаегых арап ус ихэеит:

– Даут, абыржэйтцэка уцаны дырсаегых сажэижэаоык ахамалцэа реидара афатэ сзаага, аха абри аамта азыхэан уанымаагы, иухьша удырааит, – хэа аеҳэара иицеит.

Даут икайцахуаз, дықаланы ақалақ ахь деитцеит. Нас даалаган сажэижэаоык ахамалцэа аархианы, реидара афатэ инацатцаны, абарцае инаганы ианнышьтарца, рқыра наритан, ицеит.

Даут афатэ зегы хэдала арап икны инеиган инаимцеитцеит.

Арап уигы ифеит.

Адырхаены арап Даут дырсаегых ус иеихэеит:

– Абыржэйтцэка уцаны жэа-уардынк реидара афатэ сзаага, амала абри аамта уахымпакэа уаароуп, мамзар иухьша удырааит, – ихэан, аеҳэара иицеит.

Даут рыцха икайцахуаз, дықаланы деитцеит ақалақ ахь.

Уи афатэ ааирхиан, ауардынкэа сыпшаауеит хэа дышнеиуаз, ахэынтқар ипха аеңцьыр лхы кылырхэҳэаны лаапшымтеи Даут инапшымтеи еикэшэан, акыр аамта ишеихэапшуаз аамта цеит.

Иаргы даара ацеа бзиа зхаз азэы иакэын, ахэынтқар ипха данылба, дылгэапхеит, иаргы дигэапхеит.

Ус дшыказ аус анааигэалашэа, – хаи, рацеа ассир сыхьт, – ихэан, ақалақ дналагэежын ауардынкэа ааирхиан, афатэ нақөцаны иааигеит.

Ауардынкэа шааиз еиңш, реидара рықэхны абарцае инышьтацаны, ауардынкэа этэыз рқыра нарытаны, индэықөйтцеит, аха анахь арап дицэырбархэагы дшэон.

Афатэ шаазгаз арап иасхэап хэа, ус Даут аоны дахыныюнашылаз, хагоу иибаша: ииуша зегы уны, аоны ишакэым икьашны ишыказ ибеит.

Даут даныныюнала, арап даагылан, уажэйтцэка аоны урыцқароуп хэа Даут идицеит.

Даут иихэахуаз, даалаган тэырғэыла дцо-даауа, ииулак аоны ирыцқеит.

Нас абарта ишьтейцаз афатә зегы ааиган, аонуцка инышьтейцеит. Аха Даут дырөггых исзиурызеи хәа дшөит.

Уи ашьтахь араҕ Даут дизцааит ариакара унзырхазеи хәа. Даут дынзырхаз ихәар иҕахымызт, ауардынқәа срышьтан егын ихәеит, аха араҕ ихеимцеит, избан акәзар, иара идыруан дынзырхаз, амала иирхәар акөын ииҕахыз.

Данимыргылаза, исхәагәышьап, усгыи сишьуеит ихәан, дынзырхаз ихәеит.

– Нас уи ахәынҕқар иҕха иубаз улеилахама? – ихәан, араҕ дцааит.

– Ахәынҕқар иҕха... ҕах ҕыушьт, ани слеилаханы... ахәынҕқар иҕха сара рыцха дзыстахузеи! – ихәеит Даут.

– Улеилахазар иумзан! – ихәан, араҕ дникәкааит.

Даут дшәан дқыҕыҕыуа, исхәагәышьап, усгыи сақәшәеит, ихәан, – ааи, слеилахаит, – ихәеит.

– Ус акәзар, зауадк аҕы уцаны шә-саҕьанк аура аҕаны, ашәпарагыи саҕьанк икоу еихатәи лабак дырқацаны, қыралала, ма аусуцәа арсны, иганы ақалаҕы иалганы икажыны, арахь уаа, – хәа иеихәеит.

– Ибзиоуп, – ихәан, Даут ақалаҕ аҕы иказ зауадк аҕы азаказ ҕасцоит хәа днеин, ииҕахыз зеиҕшраз анреихәа, – шә-саҕьанк аура аҕаны, саҕьанк ашәпара аҕан икоу аиха зеиҕшроуи? – рхәан, ссиршәа ирбан, акацара рзымгәаҕызыт, икаҕдарыма хәа ахәынҕқар иахь адырра карцеит.

– Аҕара шәиҕтауазар икашәҕа, – хәа азин ритеит ахәынҕқар. Нас азауад аҕы Даут ишихәаз еиҕш аихатәи лаба издыртәеит. Даут ахә нариҕан, ҕьиарла ирхәазаны иганы, ақалаҕы иалганы, икажыны дааит.

Данааи, иуасхәаз коуцама ихәан, араҕ дцааит.

– Икасцеит, – ихәеит Даут.

Ианыхәла, араҕ Даут диманы аихатәи лаба ахькарыжыыз дцеит.

Иеиманы алаба ахькажыыз ианнеи, араҕ алаба доахагылан аҕәта кны иаашьтихын, – ари цқьа иҕәҕәамзар калап, – ихәан, иааирххеит. Аха ианымхәа, ирҕәҕәаны икацоуп убама, – ихәан, иоышьтихын иааитцарсуа еиманы ақалаҕ ахь ицеит.

– Ахәынҕқар ихан ахьыкоу сугароуп, – ихәан, араҕ Даут диманы ахәынҕқар ихан аҕы инеит.

Уа ианнеи, араҕ иеихатәи лаба ахан ахьб инатцакша-оатцакшаны ахьб нахихәан, нас иара алаба нкыдыргыланы, дыюкыдыззалан, инапы охирхәхәан, ахәынҕқар иҕха ахан даадәылигеит.

Нас Даути ахәынҕқар иҕхаи араҕ иоышьтихын, ижәоахыр наҕ-аак иоықәыртәаны, илаба ду ааитцакшо, иманы аоныка дааит.

Ахәынҕқар иҕха аоны данаарга, днаганы ауаҕа аҕы дырцәахит.

Аены ианааша, ахәынҕқар ихан ҕены иҕха дыргеит хәа ахәхәара иалагеит. Ауаа еизеит.

Аизара ду қацаны ахэынтқар ауаа нирцэо даналага, арап, – Даут, ахэынтқар ифы уцаны, уқха дызгаз сара соуп, иутахыузеи хэа уиазцаа хэа иеиэхэит. – Дышэки хэа ар ушьтэйцар, уоны арахь уаа, нас урт ара иаар, сара идсырбап, – ихэеит арап.

Арап ишихэаз еипш Даут ахэлара иеалакны аизарафэы днеин, – ахэынтқар, уқха сара соуп дызга, иутахузеи? – ихэеит.

– Убри зхэаз дышэки! – хэа ахэынтқар ар данрылахэхэа, Даут дыюны дрыцэеит.

Ахэынтқар ар иманы ауха Даут диқэлеит.

Ахэынтқар ар иманы данқэыла, арап дыюдэылцын, аихатэы лаба ду шьтпаа дрылагэежын, арахь иршэны ирылажэуа, дықан дрылапало ар реихараоык нирцэеит, ахэынтқаргы дишьит.

Иаанхаз аргы, – ари хихэартам, ханирцэоит, – рхэан, рыпсы рыманы ицеит. Арапгы ашьшьыхэа даатэеит.

Адыржаэны арап Даут дишьтит ақалақ ахь, ахэынтқар далхны уаа хэа. Иалухшагы абри иоуп, – ихэан, ахэынтқарра зылшашаз азэы избахэ ихэеит.

– Бзиоуп, – ихэан, дцеит Даут ақалақ ахь.

Даут дахьнеиз ақалақ афэы аизара қацаны ус реиэхэит:

– Сара ахэынтқар ипха дызгаз соуп, исхэо акы шэахымқан акэымзар шэынсырцэоит, ахэынтқар дансықэлагаы иабашьыз сара соуп, абри ауау хэынтқарс дықэсыргылоит, ижэдырузааит.

Нас аизара ақны иказ зегы Даут ахэынтқар дызшьыз аргы нзыртэаз ари иоуп хэа ишэан, цэара акы аурхэахуаз, хэынтқарс зызбахэ ихэаз дқарцеит. Даут дныкэланы июныка дцеит.

Аоны дахьнеиз арап дизцааит иуасхэаз қауцама хэа.

– Икасцеит, – ихэеит Даутгы.

– Ус акэзар, шьта уан лахь хцароуп, – ихэеит арап.

– Қоқ, сан дахьыкоу шьта хазлацози, сан рыцха дныжыны, быжь-хэынтқаррак сырхысны сааит, – ихэеит Даут.

– Умшэан, хдэықэлар, уажэыцэқэа хнеиуеит, – ихэан, аухацэқэа идэықэымлар имуит арап.

Ауха ианаахэла, Даутгы итацагы шьтыхны, арап икэакэа иныкэыртэаны, иеихатэы лаба ду аашьтыхны амда дныкэлеит.

Акыр аамта цхла аныкэара иафын.

Аоны ааигэара ианнеи, арап даангылан, ус реиэхэит:

– Сара ара сыказааит, шэара шэца уан лфэы, ешьа дук дсымоуп, даазгоит, бицэымшэааит хэа налахэа.

– Бзиоуп, – ихэан, Даут ипхэыс диманы иан лфэы даннеи, иан цэгэа дгэыргэеит, апхэыс ицыз лара дшылтацазгы леиэхэит. Иан уигы цэгэа деигэыргэеит. Ешьак дсымоуп, уаф дук иоуп, арахь даазгоит, аха бицэымшэааит, апсшэа иахэа хэа леиэхэит.

- Нан, сышпайцәшәо, арахь дзымааизи, – лхәеит Даут иан.
 Уи аамтәзы арапғы, – уаа хәлыбзиа, сан, – хәа дааин Даут иан даагәйдикылт.
- Сан, ачара бзиа хзыбурууп, – ихәеит арап.
 Аены ианааша, Даут иан ажелар еизылган, ачара луит. Ачарафәы дааргеит Даут иаб ахәынтқарра зитаз иаб иашьягы.
- Хымчыбжъа уахгы-еынгы чаран.
 Ачара ианалга, ахәынтқар аҫаца дибарцы дахьнеиз бзиа диамхабеит, ихазгы дигәапхеит.
- Ари леипш ани ачча дызлаикәнагозеи, сара дицәызгароуп, – хәа избеит.
 Ахәынтқар длахынхәын итып афәы днеин, иоызцәа ааизганы ус реицәеит:
 – Абри ацкәын ипхәыс иара димхны сара дызгароуп, аха фәхәыс икастара сыздыруам.
- Иоызцәа ус иархәеит: – Ус акәзар, уаалаганы сашта зегы иаакәыршаны хәагәыжъла иҫакны иузыкамцар, усшьуеит хәа изыцхә. Уи усгы изыкацом, нас дышьны ипхәыс уара дааугап.
- Ибзиоуп, ихәан, ахәынтқар иоызцәа ишырхәаз еипш, Даут изицхәит.
 Даут икаитцахуаз, ихы кны дыштәаз арап игәеитан, иухъзеи хәа дизцааит.
- Ас, ас исыхъыз ихәеит Даут.
 – Уи еҫаурым, – ихәеит, ицъыба рахәыц кәаркәашьяк аатганы инаицәеит.
 – Абри уаха уцаны ахәынтқар иашта иакәырша, нас арахь уаа, уаха акгы аҫахым, – ихәеит арап.
 – Ибзиоуп, – ихәан, Даут ауха дцан ахәынтқар иашта арахәыц акәыршаны икаитцеит.
- Аены ианааша, ахәынтқар иашта данаатапш, гәыжъла ипәхны икан.
 Икаитцахуаз, иашта дызтымсуа икан.
- Нас дырәөгә адырра иицәеит ишипәхыз еипш ипиртларацы. Даут дырәөгәых ихы кны днатәеит, ани сара излапсыртлози хәа.
 Ус дыштәаз, дырәөгәых арап днеин, иухъзеи хәа диазцааит.
- Даут ахәынтқар изааицхәз иеицәахт. Арап ицъыба дынҫапшын, маркатыл хәычык аацәырганы инаицәеит.
- Унеи, адац хы-цъара ипцәаны уаа, нас иара ахала итлоит, – ихәеит.
 Даут амаркатыл ииҫаз иманы дцан, адац пканы дааит.
- Аены ианааша, ахәынтқар даньюагыла, иашта пыхъа ишыкәз еипш икан, хәагәыжъкгы акәыршамызт. Ари ахәынтқар илахь даара еиқәнацәеит.
- Ари иасхәо зегы кәицәоит, сихәартамзаап, – ихәан, дырәөгәых ахәынтқар иоызцәа даарыпхән, – ари ауао дызлаҫасырхаша хәа еакы сзыжәызба, – хәа реицәеит.
- Нас иоызцәа ус рызбеит, ахәынтқар ир зегы рхәы зҫазо чуанк изааигарц, уи изаагом, дахыркәаны дҫаурхәп хәа.

– Даара ибзиоуп, – ихәан Даут иахь ицхаит, – сыр рхәы зтыцша чуанк сзаага, мамзар иухьша удырааит, – хәа.

Даут икасцарызеи хәа ихы кны дыштәаз, араг даниба, деитаиазцааит иухьзеи хәа.

Даут ахәынтқар изааицхаз араг иеихәеит.

– Уи егәурым, – ихәан, араг ицыба дылтагшын, чуан хәычык аатиган, днас оасын, ачуан хәычык иаатбаахеит, нас Даут инаиитеит.

– Абри ганы ахит, ир зегы рхәы тыцуеит, – ихәеит.

Даут ачуан иманы ахәынтқар иахь дцеит.

– Ари ачуан хәычы сыр зегы рхәы абатыцуеи, – хәа ахәынтқар ианихәа, Даут ус ихәеит:

– Уааи, хәисап, ачуан ар зегы рхәы тымцуазар сшы, – ихәеит Даут.

Иаалаган ачуан нықәыргыланы азы ааганы итартәо, итартәо, аума азы тартәеит. Иантәы абыста руит. Абыста ируз ар зегы ирызхеит. Даутгы дықәланы аоныка дааит.

Ахәынтқаргы икаитцахуаз, Даут идицалак зегы кайтон, уаха дызхишьаарыз хәа акгы имоуит.

Ахәынтқар аихац дтакны даук диман, уи адауы иахаит ахәынтқар Даут ишыра шитахыз, аха дызлеишьшаз шизымпшаауаз. Уи адауы ус ихәеит: – Ахәынтқар Даут дызлеишьша ачанаба сара иасхәоит, сауишьтуазар.

Адауы иихәаз ахәынтқар ианиаха, днеин дизцааит: – Даут дызлатасыр-харызи? – хәа.

– Уи адауцәа рхәынтқаррахь даннеилак, уаха арахь дзауам, – ихәеит адауы.

– Ибзиоуп, – ихәан, ахәынтқар адауы дауишьтит.

Нас Даут дааипхән: – Уцаны адауцәа рхәынтқар х-пүтк ахы сызиқәуп, хы-мз рыла исзаага, мамзар укнаҳаны ашьра уқәуп, – хәа иеихәеит.

Анс анихәа, Даут рыцха ихы кны длахынхәын, аоныка дааит.

Даут ихы кны, ари сашыагы излаилшарызеи хәа дхәыцуа дыштәаз, араг дааин, ахәынтқар иуеихәазеи хәа дцааит. Даут ахәынтқар идицаз иеихәеит. Анс анихәа, араг, – кох! – ихәан, даара иааицәымыгхеит. Аха уаха икаитцахуаз, акраамта ихы кны дхәыцуан.

Нас ус ихәеит: – Уаха цсыхәа амам усгы, уцаны даеа хымз аеҳәара имх, иуитозар, – ихәеит. Даут дцан, ахәынтқар диҳәеит хымз аеҳәара сыт, икалозар, – хәа.

– Даут адауцәа радгыл афы хымз ракәым, шәышықәсагы дзауам, – ихәан, ахәынтқар даеа хымз аеҳәара иитеит. Даут дхынхәын дааит. Дахәааиз араг диазцааит, иуитама хәа. – Хымз аеҳәара сиҗеит, – ихәеит Даут.

– Нас фымз рыла сзауазар збагәышьап, – ихәан, араг имоаныфа аашытыхны амоа днықәлеит, Даут ицынхәрас адауцәа рхәынтқар икәыз х-пүтк ахы ааигаразы. Араг дандәықәлоз иеихатәы лабагы игеит.

Арақ даара акырза дныкәахьан, уақа наилымшогы даақсаны адауцәа рқыта дналалеит.

Ус дышнеиуаз, адауцәа ран, дә-дук ағы амца еикәцаны дахатәаны ахахара дшағыз ибеит. Арақ икайцахуаз, ихы шхаз адауцәа ран лышьтахь ала длымбазакәа днеин, лгәыхәпы ахы днацқан, – ахшара, – ихәан даагылт.

Адауцәа ран данаахьақш, арақ дгылан. Нас диазцааит, арақ ччаи уабаанагеи хәа.

– Быцкәынцәа реиқш сығхьазаны, адауцәа шәцара сҗабцарц сбыхәоит, – ихәеит.

– Ибзиоуп, – лхәан, арақ шықәсыктәи ацара дталцеит, лызғаб аицбы рцааыс дахыыказ лнапы данцаны. Аха арақ шықәсык изымчхазт, фымз нцәо ианалага, иезаны ддәыкәлеит, сашья усыгы дыршыуеит, аха уа сызнеир сеихатәы лаба ала ахәынтқар ихы ғысеып хәа дхәыцуа.

Арақ иезаны ддәыкәлан, адә ду дыкәланы дышнеиуаз, дхахәцәцарахан адәы дныкәхәит.

Егы, иара дзырхәхәыз, арақ дшыбналаз адауцәа ран ианлархәа дшәиизаап, сара сжъаны ицаз ухахәхааит, нан хәа. Адауцәа ран ләахәатәы калон.

Ус уа джажын хымз рақара, уаагы дгәеимтазакәан.

Зны адауцәа ран лычкәын еицбы шәарыцара дыкан дшаауаз, адәы ацыхәан хахә хәычык ыкәыршәын, уақа хахә цьаргы икамызт. Аоны дшааиз еиқш иибаз иан илеихәеит. Адауцәа ран ус лхәеит: – Хәи нан, арақ сышәиғхьыз икәшәазаап. Уи иакәзар, иқсы талааит, уцаны даага, – хәа лычкәын длышьтит.

Лара илхәаз камлоз, иқсы талт. Ацкәын дцан данааига, арақ иакәын.

– Хәи, нан, уара аччаи уоума сара сжъаны ицоз, – лхәеит адауцәа ран.

Нас, арақ абас, абас, сашьяк дыршыуан, сихьозар хәа сдәыкәлан хәа, адауцәа ран илеихәеит.

Адауцәа ран ус иалхәеит: Нан, уи уихьзарым, ара указ, уәхәара нцәар уцап хәа. Арақ икайцахуаз, уа дыкан иәхәара нцәаанза.

Ус иәхәарагы нцәеит, ацарагы далгеит.

Уахык зны дахышьталаз, зегы аныцәа, арақ доагылан, маза аихатәы лаба иманы адауцәа ран дахыцәаз днеин илаба рхха лхы днасын, лхы цәны дылкаижьт. Нас лычкәынцәа рғы дынкылсын, иеихатәы лаба рхха даарылагежын, зегы ршәаны х-пүтк ахы рымихит. – Ауааы ила тыхзар изхәышәтәуа ахәшә сышәтароуп уажәыцәкьа, – ихәан, уигь аарымихит, уи хәыхә мцәыжәан.

Нас иәааихан иашья ионы дааит. Аоны данааи, дабакоу иашьягы, итацагы. Арақ иан лнапкәа лгәыцапса дтәан. Арақгы икайцахуаз, ихы кны днатәеит.

Иан доагылан, ихәы аацәырганы инаимцалцеит. Арақгы амла даара дакуа дыкан, егьсымфар сашья излаихәартузеи, ихәан, акрифәит.

Акранифа, иаанхаз ахәыцхақәа ақина хәычы иналтан, иамфазакәа иафьцакны иоуа адәы иқәланы ицеит, арағғы дахәақшуан, илақш ахынзахыпшуаз.

Уи ақина акрырфацыпхьаза иаашьтнахуаз ахәаша зегыи убас иаманы ицалон.

Егыи, ахәынтьқар Даут илақәа тыхны дганы дахьижыз ақшаан, илақәа тыхын, акәымзар, ипсы штәз анеилнакаа, ахәтгәын кылтәаны ихәы инанагоз тагаланы ифанацон, убри ипсы акын шықәсыбжак аахысгыи.

Ахәынтьқар Даут илақәа тыхны дааит, ашьтахь ипхәыс иара данига, ус лхәеит: – Сара тоубас исымоуп шықәсыбжак хәцә сааигәа дшаасмышьтуа хәа. – Ахәынтьқаргыи «бзиоуп» ихәан, ус дықан.

Зны арақ абри ақина ахәы аманы иахьцо збапи ихәан, днашьталт. Ақина цо, иара дцо, ишнеиуаз, нышәынтрак инахагылан, анышә акылтәара итанагалан, нас иаатыцт. Нас Даут уа дышжыз арақ идырын, бахак ааипшаан, адамра анышә нахиқәхәан иаахтны, Даут анышә даатцихит, аха Даут рыцхә еергхәа ипсы тан, илақәа тыхны, ихәхәы дафаны, алымт даганы дықан.

– Хаи, абаапсы, ахәаи, акы уацәымшәан, Даут, – ихәан, арақ диманы дцан ихы иркәыдит, дикәабейт, нас илақәа, адауцәа рахьтә ахәықәа мцәыжәа иааигаз нышьылыны днышьтәйтәйт.

Адырәәны ашьжымтан ианааша, Даут дыбзиахәа, илақәа бзиахәа джагылт.

Иани иашьа арақи иеигәырғәейт. Иқина хәыцгыи гәырғәцәа икәшауа иалагейт.

Ус ишыказ, арақ адауцәа рхәынтьқар их-пүтк ахыи ирықәыз рымхны иааигаз Даут итаны ахәынтьқар иахь дишьтит, абри ахыи адауцәа иузрықәу аазгейт хәа иеихәарацыи. Иудумкылар калом, ууал ылхны иаазгейт, сыфәәара сахыпазаргыи иаазгейт хәа иеихәарацыи.

Дырәөгь укны уишьуашәа убозар, уоны упсы аага арахь хәа иеихәейт. Арақ ишихәаз еипш, Даут ахыи дацаланы ахәынтьқар ифы дынкылсит.

– Ухыи аазгейт, сыфәәара сахыпазаргыи, иудумкылар калом, – ихәейт. Ахәынтьқар данааихәақш, ссиршәа ибейт: – Ари шықәсыбжак ақхәака илақәа тыхны дыржхән, дымпсакәан дцаны адауцәа ркынтәи смал шәааигейт? – ихәан.

– Ари усгыи хәартә имам, аха дейтасшьыроуп, – ихәан, – дышәкы! – хәа ар рзы данықәхәа, Даут дыюны ипсы иманы июныка дааит. Арағгыи, – уи бзиоуп, – ихәан, ихәлаанза ус иқан. Ианыхәла, арақ иеихәтәы лаба ду аашьтихын, Даутгыи диманы еибашьра дцейт, ахәынтьқар дықәихразыи.

Арағгыи Даутгыи ахәынтьқар иқалақь инақәлан, ахәынтьқаргыи дыршьит, аргыи иоарылагьежыын, зегыи рхы иамыхәо икарцейт, ахәынтьқар еихәа идгылақәозгыи ршьит. Нас Даут ипхәыс лкны ианней, арцәаахәа дықәхәаны

Даути арағи дрылаҳәны илкит, сьжәга хәа. Уи акәын изнеиз, дрыманы ицеит аюныка.

Аюны иахьнеиз, ачара ду хазу хәа ран илархәеит. Даут иангы, анс лтаца днаргашәа анылба, даара деигәырғәеит. Иаалаган ачара дүцәкья руит.

Уи ашьтахь арағ Даут хәынтқарс дықәиргыларц итаххейт.

Арағ Даут ус иеихәеит: – Даут, уаалаган ажәлар еизга, аизара ду қатцаны ахәынтқар итығ ағы уара уқәгыл, иахьарнахыс хәынтқарс сара скалоит хәа роухәоит.

Даут ибзиоуп ихәан, уи ахәынтқар итәылағы иказ ажәлар еизганы, аизара ду қатцаны, иреихәеит: – Сара иахьарнахыс хәынтқарс скалоит, – хәа.

Уи ашьтахь ачара дузза изызуз иашья иңсы нзырхахьаз арағ ачарағы днеигар итаххейт. Аха арағ уахынламзар әынла уаюы иғы дцәырцзомызт.

Даут днеин арағ диҳәеит, счара ду ағы унеир даара истахуп хәа. Аха арағ, – макьана сцәырцуам, ускәац, – ихәеит, аха Даут, – абриақара абзиара сзуны сыңсы нзырхаз иахьатәи сыңсҗазаарағы, счарағы унаганы ауаа удсырбар сҗахуп, сашья еихабы, – ихәан димгар имуит.

Ачарағы днаганы астал акны днахаиртәеит. Арағ еикәацәа дузза еихатәи лабей иареи ирбаз ажәлар иказ зегьы даара дцәаршьейт.

Ус иштәаз, Даут джагылан, ус ихәеит: – Сара цсыс исхоу абри сашья иоуп! Арағ уи уаха имырхәакәан уа диртәан, джагылан ацәажәара далагеит.

– Дадрәа, сара арағ еикәацәа ду ижәбо Даут сиашьоуп. Уи шықалаз уи ауп: Даут иаб цыхьа дхәынтқарын, ашьтахь дыңсуа даналага, иңа ихәынтқарра изныкәгом ихәан, иашья иитейт, Даут енагь атынхадацәа рыцхашьаны иаб имал ахьритоз акнытә.

Уи иаб иашья, ғыц ахәынтқарра зауз Даут ус анидибала, – ари смал зегьы пхастейтәуейт, – ихәан, аацәак азна ахьы итаны, уаха ари амал акы узалам хәа иеихәеит.

«Саб имал уаха акгы сзаламкәа атқыс схы сырзыр еиха исзеиғьуп» ихәан, Даут хырзра дандәықәла, иан илыман иаб данихәоз илиҗаз ахьымацәаз, уигьы, «уанааихәлахо уңсы цьара иалағухып» лхәан, лычкәын илҗейт. Даутгы имәа дныкәлеит.

Убас арағ дналаган, Даут дзықәшәахьаз зегьы, иара иашьас дшыкаитцаз ухәа зегьы реихәеит. Иажәа хәаны данаалгоз абас диқәныхәеит: – Даут, арағ хәынтқар шкәакәа хәа дығхьазаны, адунеи акаамет аенынза аибашьра иқәымзааит! Абарт исхәаз зегьы мцызар, арахь шәсыхәаңшла, – ихәан, иеихатәи лаба ду ныцарсны, ихылңа нахеицан, дууаза дыңан, дыңсызха амшын дынҗапка дцеит.

Аизара ду акны иказ зегьы рыла җраа, ишанханы иаанхейт. Даарагы ицәаршьейт. Нас ажәларгы аалаган Даут иқәныхәеит. Ачара ду ишчараз

еипш 15 мшы уахгы ғынгы имоапыргеит, ашьтахь ажәларгы еимпны дасу рыюныҕа ицеит.

Саргы ачарағы сьҕан. Умш аабзиахааит хәа инапы ааимхны сәасхан, араһь сааит.

Сшаауаз, аизарае сахьынкыдгылаз, ажәабжьс иудыруазеи хәа иансазцаа, – абри ауп ажәабжьс издыруа, – схәан, ахы инаркны ацыхәанза ихәаны саналга, ажәабжь исхәаз даара игәы иаахәан, Допуа Мамсыр разны кәалапк ицыба иаатганы инаситәит, – дад, еихаз акәын иукәнагоз, – ихәан. Саргы сгәырҕацәа сцыба интасцеит, – ихәеит Адлеиба Зыкәыр, иажәабжьгы даалгеит.

321. ЦЬАНЫМИ ЦЬАТҚЪАРИ РАХӘШЬА КӘАРА

Цьаными Цьатқъари хәа оыцья аишьцәа ыҕан.

Урт рыхыз рыцша акыр идуун.

Цьатқъар ускак ахатцара иламызт. Цьаным дуаоыцәгәан, дхатцәгәған. Рахәшьа Кәара газак лакәын, Цьаным иахәшьара узлыдкыломызт; гмыгс дрыпхьазон.

Арт аишьцәа рахәшьагы даргы уаоыкәралла акыр инеихьан. Даргы пхәыс даарымгацкәа, рахәшьа Кәарагы дызгоз уаоы длымбацкәа иҕан.

Реи ркәадыри еикәшәан. Рыцсаса, ршьамаҕа рацәан.

Зны Цьаным избеит, абраанза пхәыс дааимгацкәа данааи, дааигарц хар змам азәы ипҕа.

Цьаным енак иеааибытан дцеит пхәысхәара хәа ныкәара.

Дныкәеит даара-даара, иеимидеит адгьыл харақәа, аха димбеит иара игәы иакәшәоз ауаоы.

– Исгәапхо дысмоуазаап, – ихәан, дхынхәит аюныҕа.

Дшааиуаз амоан иахәит Цьаным игәапхаша адауцәа рахәшьа бзиақ лызбахә. Аха ишәартан урт адауцәа рахәшьа лышьталара, даргы мацоымызт, быжьоык ыҕан. Баша-машакгы диртомызт.

Цьаным ари лызбахә аниаҕа, длышьталарцы итаххеит, аха хьымзгык идыргар хәа дацәшәон ахаан хьымзгык мгацкәа иаауаз Цьаным ахатца.

– Исыхьлакгы, саргы схацоуп, сгәы итаскыз насыззап. Апсышәала ауаоы драсырцәажәап, иамукәа ацәгәарахь ианеихалақ, уеизгы хоык адауцәа сара срызхоуп, – ихәан, Цьаным ддәықөылт.

Цьаным зназы имч дақәгәығны ихала днеирцы итаххеит, аха деитеипхьхәыцаан, ргәылара инхоз Аиса иҕа Ааилуа икны дынеыжәцит. Днеиртәан иеихәеит дзааиз еилырганы: – зызбахә сахаз адауцәа рахәшьа сгәы дақәшәеит, сара хатәы пхәысс дызгарц шыстаху сызлақәа лара, сара сакәым, сашьцәа ирахәа лхәозаргы, ирахәа имзакәа.

Аиса иҗа Ааилуа ахаҗа еибга захьзу иакөын, дынеьжөлан дцеит цҳаражөхөара.

Аиса иҗа Ааилуа дахьнеиз, аҗхөызба лымала дшыҗаз длыниейт. Дналыдтөалан илеиҳөейт дзааиз. Аха дазымхөыцт ускак.

– Сашьцөа ирахөа, урт ақөшахатхар сиццоит, – лхөейт адауцөа рахөшьа. Илхөаз ицөымҗхөейт цөгьаза, аха иҗаицәхуаз.

Дааңшит цытрак. Лашьцөа аанза дтөан аоны.

Лашьцөа анааи, абжь-өыкгы неидыртөаланы дзааз ахы аҗаны иреиҳөейт.

Арт ирахаз ажөа иархөыцит даара. Иахьихөаз азын дахшыьп хөа згөы иаанагақөаз җалеит, аха илшо аабап хөа реаныркылт. Реиҳабы доагылан ацкы ажөа иеиҳөейт иааиз ацҳаражөхөаөы:

– Зда дҳамазам хәхөшьа иаабалак дҳазитөм. Ауаөы иеи икөадыри еикөуп, иҗсасеи ишьамаҗеи рацөоуп хөа дҳазитөм. Инхара гөгөоуп, иара дуаөы җшзоуп, дшөахөаоуп, дкөашаоуп хөагы хөеилаҳауам. Хөа иахтәху, хәхөшьа дзахто илшозароуп аҗсыз баөы иалхны аоны аргылара. Ари хәхөшьа лхөара иааз илшозар ақөап. Иахзиргылааит быжь-уадак змоуп аҗсызбаө аоны. Хөа дькөнахшьөм ихаҗа дзеиҗшразаалакгы.

Ацҳаражөхөаөы иеиҗеиҳөейт ажөа иахаз мыцхөык ацымцәкөа җьаным иҗкны. җьаным иахаз уаөы дызмыхөо усхөейт. Днатөан дазхөыцит, аха җсьхөа изамҗейт. Дхынхөны дааит аоныҗа, уаҳа ажөа мхөакөа.

җьаным уаөы хөмарөын, длафхөаөын.

Аоны дахьааиз, иахаз игөы иалан, дхөыцуа аөхөа дынехөатөейт.

җьаным илахь еикөҗаны данырба, җьатқьари Көарей иухьзөей хөа дыхтаркит, аха җьаным имхөейт, уеизгы җсьхөа змам усуп, сгөы иштоуп сажөааит хөа.

Аха Көара ихьыз еилылымкаар лмузейт.

– Исоумхөар зуам, – хөа дилахөаны дылкит.

җьаным иахөшьа Көара даныхтәлкза, илеиҳөейт дзыниаз:

– Сара абар акрысхьцөуейт, сыхьзи-сыҗшеи зынзаскгы имаҗзам. Пхөыс даазгап исықөнагоу, хар змам азөы хөа сгөы иҗакны даара акыр сныкөейт, аха сара сахьныкөаз дысҗыхьамшөейт сзышьтәз леиҗш уаөы. Схынхөны сшауаз исаҳаит дгьыл харак аҗкны быжьөык аишьцөа адауцөа рахөшьа бзиақ дшыҗаз.

Арт ахьынхөз рааигөара снейны уаөы дырзынасышьтит, рахөшьа гхөысс дшысгөаҗаз адырра рыҗаразы, аҗакс исаарыцҳаит, аҗсыз баө иалхны аоны хазиргылар, хәхөшьа дихәтоит хөа. Ари сара иабасылшо, уаөы ибызшөа раҳауам ақөымзар.

– Ус ақөзар, уст, – лхөан, шырз цырақөак илҗейт. – Уаха адауцөа ргөашө иузылаҗсар абарт, уацөы шыжьымтән икаҗаны иубоит, – хөа иалхөейт.

җьаным дызқөымгөыгуаз ила иабөит, иахөшьа абзамыкө иҗаицәшаз иалхөейт.

Аминуткицөкөа аатцаөаны ишырзнапы има дцеит. Ахаөкөшөаны азмах итеипсеит. Ашырз быжь-цьара ишаны атцан ргөашө илеипсеит, иаргы ауха цьара даагъеит.

Адырөаны шьжьымтан даннеи, ихьыгцэцараха аңсыз бао көаскфа быжь-уадак аманы игылоуп.

Дгөырғатөа дыоны ахабла днарылалан, уааөэ уны аоны аашьтыхны адауцөа рашта итаиргылеит.

– Абар, иззырхөаз аоны аазгеит, исыргылт. Уажөшьта исашөөөзеи? – хөа дрызцааит.

– Иуахөөзеи, макьана иугу рацөоуп, хара хөхөшьа аоны мацара азы дхазутом, – рхөеит адауцөа. – Амрагылара иахьаду бна дук ыкоуп, убра илоуп бнацө дук. Уи ахөы иақөу рыцыпхьаза ашөа рхөоит. Убри мшьыкөа ацөа ахыхны иахзааугозар, нас дуахтоит хөхөшьа.

Арт зызбахө рхөаз абнацө азбахөгы имахацызт, даара дазхөыцт, аха цсыхөа изамтеит. Ицьябаа феидаха даахынхөит.

Арт, баша дныкөырцон мамзар, иагья кайцаргы, рахөшьа диртарц ртахымызт. Аоны дахьнеиз, цаса дшааз аткыыс деицөаны, илахь еиқөцаны даатөеит.

Көара дахьтөаз диазцааит икалазеи, аңсыз бао оны узыкамцеи хөа.

– Аңсыз бао оны кастеит, аха уи аткыыс еицөаз, уао дызмыхөоз уск сыдырцеит. Амрагылара ааигөара бна дук акны илоуп бнацө дук, ахөы иақөу рыцыпхьаза ашөа зхөо. Убри мшьыкөа, ацөа аахыхны иааугозар, нас дуахтоит, рхөеит. Сара ус акы ыкоуп хөа сыкамьызт, аагара уакөыц.

Көара дахьтөаз ақырқырхөа дааччан: – Унан, сашья, уахөшьа иңсыша, уамак уаоы дызмыхөоз акы удьртцаз цыысшьан, уи зынзаск имариоуп. Амала, исымтиша снартуеит акөымзар, – лхөан, днеины иаацөырганы илтеит чакыки маркатылки. – Абна улаланы ушнеиуа, иубоит ць-дуззак, ышө шықөса зхьцуа, ахьцөкөа өахьеит. Ашьапаны сацьанк акара ихаракны махөкөак амоуп абгы фаны. Уи аць уқөланы акаөара уалага. Укыгөбжьы анахалак, иаауеит бнацөк. Убри аць абгы ада акгы афазом иара.

Уцака ианааилак, учақы ыршөны иагөыдца. Ачақы шнеиуа алахь иалалоит. Убри акыр иааннархоит изымцысуа. Уара уңаны ахөда уөықөжыны, амаркатыл ақышө ианузадкыла, аңсы штоу ацөа ахцөраауеит. Абри ауп цсыхөас иамоу.

Иахөшьа иалхөаз аахацаны, илтаз иманы дцеит иахьиархөаз.

Абна ду даниан, дылаланы дышнеиуаз, ибеит иахөшьа Көара зызбахө иалхөаз аць.

Ашырхөа дюықөлан далагеит акаөара. Обака махөгы цикахьан еиңш инахараны бжьык иахаит, аха уи аоыза уаоы имахацкөа; икалаз изымдырит. Еиуа-еитөымкөа ашөа бжькөа, иаха-иаха иааигөахо, иааин иааицагылт бнацө дуззак, ахөы иақөызгы рыцыпхьаза ашөахкы рхөо.

Азнык азы даара дшәеит, аха игәы ааипсахын иршәит ичақы. Ачақы шнеиуаз алахь аьаькьара иналалеит. Абнацә аатцыс-цысит, аха изеитамцит.

Дыңан ахәда иенақөыжыны, амаркатыл акышә инадикылт. Амаркатыл ишадикылаз еипш, ацәырхәа ацәа аахцәрааны ашьтахька инкаҳаит.

Ацә ааччан ус ахәеит:

– Сара абас сыхәкәа исықәу рыцыгьхьаза ашәа рхәо адунеи ахаан ажәра сықәымкәа сықәижьтәи итцуеит 1100 шықәса. Уаюы илшомызт сыңсы штоу сцәа сыхьра уара уаамчыдарахаз. Сара дырәөгь схәы сжыы иалиаап, ма ҳаңык сцәыцатәаны исхызгап, уара абарт стәыюақәа ақәаш еипш исзынзыжыыз аьабаа ду убааит, ицегьы уағьака иубахьоуи иумбаци ззубо акы алумхааит! – хәа ишәины, ахы ахьхаз инылаланы ицеит.

Ацәа иаихыыз 10 пүтк ықан. Аигәышә апынтца натцыркьаны ихәда икәцаны, има амоа даакәлеит. Дахьаауа алымәанык ашәа шахәац иахәон.

Има адауцәа рашта дааталеит.

Иезигеит ажәлар, абжыы заҳаз зегьы. Инаганы аңсыз баю кәасқьа икаитцаз иныюнеицеит.

Акәасқьа абжь-уадакьы хыхьгы цакагы хнакьеит.

– Абар, дадраа, иаазгеит изышәхәаз, уажәшьта исашәхәозеи? – хәа дцааит.

– Иуахәхәозеи уажәшьта, аәхәара цаҳцәап, – рхәан, ипырцәеит иеикәшаҳатны аәхәара, Цьанымгы дааит аоныка.

Ачара иеазыкаитцеит, иыызцәа-ипызцәа ирхиеит. Иееикәыршәаны иәхәара дазпшын. Адауцәа рахәшьа аңсыз баю кәасқьаә абнацә цәа хәыцпыгьхьаза ашәа зхәо дахьылатәаз, лашьцәа даарыгьхан, ус ралхәеит:

– Хаит, абааңсқәа, сашьцәа, шәарт абжыоык азәы кәышрак аашәыламшәакәа, изакәытә хьымзгүзеи икашәца? Шәахәшьа зацәы ишәымтизо онык азыхәан дышпашәтии, изаҳауа рызгы пхашьарами!

– Ибуазеи, хәхәшьа, данааилак изаауа хьымдыруа, аәхәара иахәтозма, бара баҳтиуанда, данцоз биаҳамтоз, хәихатәы оны ала даабпырц хгәы итоуп, – рхәеит аишьцәа.

Арт аусқәа дырхиеит. Цьаным иидыруазеи, сцап, сыпхәыс даазгоит хәа дыпшуп иеырхианы.

Уатцәы амоа икәлараны еипш, ауха Кәара пхыз илбеит Цьаным аоны дьонакны дрыбпырц ишыказ.

Ашырхәа доықәтәеит, Цьаным даалырфьхеит.

– Сашьа Цьаным, узышьтоу зегьы башоуп. Уахьнеиуа уршьуеит. Ашьжымтан уаатцкьаны Хәмата икәара уахьыюхало уармарахь игылоу ацә ашьапы итоуп бгахәычык. Унеины уазцаа, псыхәас исымоузеи, абри еипш аус сымоуп, сцар сҗадырхоит хәа. Нас иара иунаҗоит псыхәак, сара уаҳа акгы сухәом, сашьа сызкәыхшоу, – лхәан, Кәара даатәеит.

Цьаным афырхәа ифьюеихан, Хәмата икәара дахьырыз, изылхәаз ацә ашьапакны ибеит абгахәычы. Днадтәаланы иеихәеит иусқәа зеипшраз.

– Ҳаи, уаалеишь, уажәраанза сара исыман уи угәәкра қсыхәа азтоз, саргы исыман убас усқәак. Акәйтқара сґагәаны сыркын, амца саларыжьын, ирцәаны сырцәааит. Уи ус злақасқаз ашышкамс реиҳабыра ирымоуп, уаалеишь, – ахәан, даманы ицеит ашышкамс реиҳабырақны.

Иахьнеиз абгахәычы ус ахәеит:

– Амарцәа, Цьаным гәәқрак имоуп, аразиназ ҳааит, дшыхынхәлап ишәзаазгоит, ихәшәтароуп.

– Ишқашәәхамто, – рхәан, икәыркәыруа ирыма иаакылсит разинак.

Иашьтырхын ирыма аоны иааит.

– Цьаным, унықәианы уқсы шьа, ушьта умшәан, ҳара ҳариааиуеит, – ахәеит абгахәычы. Цьаным днықәианы дыцәеит игәы ртынчны.

Абгахәычы хәычы-хәычла аразина Цьаным ихәлақаны зыла иартәит. Аразина ахы рахәыцк ахатқаны ихәпыц иаднахәалт. Нас инеигәтасын даарфәхеит.

– Ушьта уеынмырхәкәа умәа уқәла. Амала, ишьтых афызцәа зыгәра уго ирацәафымкәа, адауцәа шақәауыкоу рақара. Уа шәаннеилак, аихатәы оны уонакны иандыршлак, абри ухапыц иадхәалоу арахәыц амх, нас иқалалакгы убап, – ахәеит.

Цьаным ишьтихит абгахәычы назлаз быжьык афызцәа, дзыкәгәыгуаз иқәлацәа.

Иеиманы адауцәа рфәы ианнеи, адауцәа рстол хианы игылан, атәарахы иеихаанза Цьаным иацәәжәан, арахь ауаґах ахь азқабгы дыюноуп хәа, аихатәы онахы дыюнарцәеит. Нас агәәқхәа амца анацрарцәа, аоны шит. Арезина азы иґаз аәәхәа иныюнаитәан иаархьшәәшәеит.

– Цьаным дыршьыз цышьа, ҳаргы напы ҳаларқра икоуп, убыскан азы ирхианы ишәымаз, – хәа абгахәычы Цьаным ифызцәа азәы инаґеит анапхыц, адауы данааудгыло, унапы умхра иәзизуеит, убасқан абри инацәкәарақәа ирыбжьакны инапы имх хәа. Егьы инаґеит ахапыц, адауы данузааигәахалак, иршәны игәйдцәа хәа. Дәәазәы – амацәаз, адауы данааилак, ихәхы иршә умшәәкәа хәа. Дәәазәы инаґеит ашьапхыц, адауы данааудгыло, дахьақәғалаша ишьтацәа хәа. Руазәыкгы инаґеит ххәәк. – Адауы ашырхәа иғәнааихо, иқышә инықәк хәа. Атцыхәтәантәи инаґеит мақпақсыск, адау иґсыґ ала уаниғәиғало, абри ибз иқәцә хәа.

Абгахәычы ишахәаз еиґш, Цьаным дґадырхаз цышьа иғәаихеит адауцәа реицбза руазәк дґеирхарц. Уи аамґазы дыхианы дгылан иабашьуаз анапхыц имацәәқәа ирыбжьакны. Инапы анааникыла, анапхыц инапы инасын имахәарқәа неидгәаланы иакит. Адауы дынкақан дыґсит. Уи иацкыс иеиҳабыз иғәнааиха, ахапыц зкыз иааигәыдицан, игәахы лыцнажәеит, дхышәтны дқаґаит. Уи дишьталаны дааиуан уи иацкыс иеиҳабыз. Дшааиуаз, амацәаз зкыз данааидгыла, ихәхы ианиршә, ихы ихәда неидгәаланы иґсы ааихнахт. Урґ рацкыс иеиҳабыз иғәнааиха, ашьапхыц ахькаиршәыз днақәғалан ихәцәқәа инкылкәеит.

Урт дрышьталаны дааиуан урт рацкыс иеихабыз. Дшааиуаз ахха зкыз ианааифеик, аласкөыгө еипш, ихы-иғы иналкьеит. Арт зегы тасырхап хха урт реихабы ипсыгала даноаха, иқышө днадигеалт амақапсыс зкыз. Уи амақапсыс аатпааны ибз ианнықөишь, ибз хахөыршөырахан иааифахеит, ипсы ацарагы уи акөхеит.

Реихабза, зегы рацкыс амч змаз, аишьцөа рныртөара даршын ашырхөа ифанааиха, абгахөычы ацыхөа аамоаннатан, деихнахит ганха.

Арт ныртөаны юны инеины Цьяным дахьыюнаркыз ашө анаадырты, шөеибгоума ооызцөа хха даадөылцит Цьяным.

Арт ндыртөеит, жөларык рахөшьа дыргашт уажөшьта.

Рахөшьа рыцха илымадаз дзымтиуаз хха, даадөылырган дрыма идөыкөлеит, лашьцөа ныртөаны.

Аоны днаганы чара уны ипсыз баю онахьы даарацы игөы итан Цьяным.

Арт атаца дрыманы инеиаанза, Цьятқыар ашөхымс акны анышө ижит иашьа дтажьны дишьырц, иааиго ипхөыс иара дигарцы, иашьа абриакара ахьыкаитцаз дшьыцуан.

Атаца дрыманы иааит, аон ду ахь ихалеит.

Цьятқыар цөыгхөыц Цьяным дигхьеит амацуртахь акы уасхөоит хха. – Уонал сапхьа, – ихөан Цьятқыар абарцахь иеааникылт.

Цьяным ашө ишьапы ахьынахигаз, цака дынтахаит. Агөгөахөа анышө найкөрыпсаны уака дицөахит, цьабаала иааигаз ипхөыс пшза диваанза ипсра изыпшын.

Абнацө ацөа анахихуаз уцьабаа уцымлааит хха ианахөаз даниеит иара. Цьабаа зымбаз ипхөыс дицөыргеит. Анхаракөа накгы-аакгы иказ иара итөитөит, Цьяным дыбжьазит хөахөдашөа.

322. АЖЫ СОҒӨЫМИ АТЫПҚА ПШЗЕИ

Дыкан жьик Соғөым хөа. Соғөым хшара хөа уаоы димазамызт, ихьцуан абас 50 шыкөса ракара, ипхөысгы убаскак лхьцуан. Соғөым ажыра идыруан, ажыра ахьидыруаз азы дызлаз ақыта даара пату икөырцон.

Өнак шьжьымтан Соғөым ирацөа нцөан, рацөа рцара дцеит. Арацөа ахьирцоз иуаажөлар дызлатөазгы азыхь азы ахьхны иргон.

Соғөым арацөа анирца ашьтахь, даапсаны дыкамзи, снейп, зыхьк жжөып, сыөгы сызөзөап ихөан, азыхь акны днеин, иөгы изөзөеит, зыкгы ижөит, иаатцөа итаз арацөа уа инышьтацаны.

Иөы зөзөаны, азы ыжөны данаагыла, дтыпқа пшзаха даакалеит.

– Унан, цьбит, закөызеи, сзыкөшөази? – хөа днахөы-аахөуа азыхь дшаагылаз, ах, иара азыхь зыхьз ахыз ица зык жжөеит хөа дахьааиз, даалыкөшөан, дхьхны пхөысс дигеит.

Ачара иуит. Ус дшыказ, хьюҗацәа лоуит, илаазеит.

Өнак шьжымтан лыпҗал аашьтыхны азха заагара дцеит.

Длеин лыпҗал азна азы аалтан инаргыланы, лҗы анылзәзәа, деан бзиаханы даакалеит. Адырөгьых пҗәысс дызмаз аҗ иҗа даакәшәан, – аәан рахә бзиоуп, ауахьад ирылазааит, – ихәан, иоаган иуахьад инарылеицеит.

Аәан иарит х-лаша бзиақ, ах-лашақгы аазеит.

Адырөгьых аәан ахьылтыцыз ани азыхь иаакәшәан, азы анажә, илапҗ пшзаханы иаакалеит. Адырөгьых аҗ иҗа даакәшәахын, ла бзиоуп ихәан, июныка иманы дцеит.

Аюны иахьнеигаз х-ласбак арит, иаазеит.

Ах-ласбак иаазаз ацны адырөгьых азха илеины азы анажә, даакалеит аҗаса джыны дшыказ айпш.

Ант алақәа ицыз данырба, иааицәшәан, рышьтахька июны ицеит.

Соғөымгы уамашәа ибеит ихьыз, аха икаитцахуаз! Ирацәагы ирцаз иара уа иахьнышьтеицаз ишьтан, иаашьтыхны июныка иман дцеит.

Июны дахьоеиз, ипҗәыс данцоз ахьурзы ихылшьыз лун, сыпшәма уажәы даауеит, дааир иаакныхны крахфап хәа дыпшын.

Соғөым даннеи, уамашәа ибеит ани абыста иуны ихшьыз ахьыпҗас-тамхаз.

Соғөым ипҗәыс дгәааны, уара уахьцаз аскаамта унзырхази хәа даауаруарт, аха Соғөым дзыкәшәаз ауиҗәахуаз, җимтит.

Пытк анаацы, – абыста кных, амла сакит, – ихәан, абыста аакныхын акрырфеит.

Соғөым анс анихь ашьтахь, абас хышықәса ракара бжысхьан еипш, иахаит аҗак пҗа бзиақ димазаап, ажәала, цәажәарыла ақәаб ахш иҗоу зыршуа сыпҗа дистойт хәа ихәеит хәа. Қәаб дуззак азна ахш катцаны амзырхаҗы иргылазаап уи аҗ.

Анс аҗ ианихәа, арҗарцәа рацәаюзаны еизан, азин амхны ацәажәара иаәуп, аха ахш аушыхуа!

Соғөым анс аниаҗа, сцап, икало збап, сзықәшәаз зегьы схәап, ишуазар збап ихәан, ддәықәылт.

Дцаа-пшаауа, дабанхо аҗ хәа дышнеиуаз, з-дуззак дныепынгылт. Азы шыапыла уруа икамызт. Иара уа аҗаю дпықәтәеит, еыла ицо азәы дызбар сыригап хәа.

Аҗаю дықәтәаны дшыпшуаз акөымкәа, ибеит иҗацәа рыхоык, рацәарцара данца ихшааз, ахлашак, аеқәа ихылцны ииаазаз ирықәтәаны, алақәа хҗа ихшаны ииаазаз рыцны ишаауаз.

Ишааиуаз, иара дахьықәтәаз аҗаю ала иааигәаны иааивалт.

Ант Соғөым ианиба, иара ихшара шракөыз ауизымдырхуаз, дгәырҗацәа даакалт азы сырырҗап хәа. Ант ихшара иаурдырхуа изхылцыз Соғөым шиакәу.

Соғөым доагылан аңсшөа ааибырхөт. Аңсшөа анааибырхөа, хаи, азы сыржөгандаз хөа реицхөеит, аха уаоы даахөны дауихөаңшуаз, хара хөццакуеит, уара уаха хөмам, рхөан, аицбацөа оыцөа ивст. Реицбы игөы иазымчхөазт, даагыөжын, дааиөхынцаны азы дныриган, дааныжын, иашыцөа акыр инаскөахьан, иөы даасны, дыюны днарыхьзан, еиманы ицеит.

Соғөымгы антөыла икан даурыхьзахуаз, аха дара неины иөыжөцхьаны аиңш иаргы днеит.

Даннеи, зөгы иыччеит, абри ацөамада игөы ианагази хөа.

Ауаа рацөаозаны ацөаб иакөшаны игылоуп, ана азөы ажөак ицхөоит, ара азөы ажөак ицхөоит, аха ахш аушыуа.

Соғөым даара лассы ажөа ирымтеит, аха нас, абри ацөамада хшыюца иицхөа хөаңп, ажөа имазаит рхөан, ажөа ирцөит.

Соғөым ажөа анирцөа, длалаган дзыкөшөаз, дзыниаз зөгы ацөара далагеит, абжа акара реицхөахьан еиңш, ахш агөарацөа еицөтөо ашра иалагеит. Дзыкөшөазгы зөгы рацөаны даалгеит, ахшгы шны иааицөтөеит.

Абаскатөи ауарацөа игылаз уамашөа ирбеит. Насгы ргөы ианагеит, ацөа иицхөаз иажөа мап ацөаикып хөа.

Анс ахш аншы, ацөа даагылан ажөлар аарзыроны, ус реицхөеит:

– Сара сажөа исцөаз ажөоуп, уаоытөыюса игыцөа каршөны ишцөихуазар, саргы сажөа исцөаз мап ацөаыскуеит. Сыңа аразкы илоуз сөкөгөыргөоит, уацөа ачара зуеит, шөаангыланы счара шөыргшза.

Анс ацөа ианрылеицхөа ашцөахь, Соғөым ацөа дицөеит ажөа ацөара азин иицөаразы. Ацөа Соғөым ажөа ацөара азин иицөит.

– Ажөлар зөгы шөзыроы, шөыхь зөгеит, – ицөан, Соғөым ажөлар игылаз ааирзыроын, ацөаажөара далагеит. – Сара, дад, – ицөеит Соғөым, – сажьжөбо сааихьеит, цөамадак соуп. Ацөа ихь згаит, шака дуаоы бзиаз еиңш иажөа өбеимтөит. Аха сара цөамадак ацөа ицөа пцөаысс азакөым дзысыбзиоу, цөацас дсымазар ауп. Убри акнытө, ацөа ихь згаит, даөа акы ала игөы иамбозар, – ицөан, ицөацөа ахөык ахьгылаз ахь ихь неирхан, – ара шөааи, – ицөан, ицөацөа ааигеит.

– Абарт роуп сара сцөацөа, абри сцөаицөаб иоуп, сцөаицөаб димазаит, – ицөеит Соғөым.

Ацөа дазыразхеит, ажөларгы «ура!» рхөан, иакөныцөеит. Ацөа чара иуит.

Соғөым ицөацөагы, Соғөым ишихылцыз рдырт, игөыргөеит, чара руит, Соғөымгы иажөара зөгы рыла ибзиахеит.

323. АБЧАРАХ СМЕЛ

Абчарах Смел дахьынхөз акыцөа акны даара хөацөыр, пату икөны дыкан, иара занатс имаз шөарыцөаран, иахьөи-уахөи убри даөын. Иара иишьюаз ашөарацөа рыла акөын ишчөауаз акыцөа зөгы.

Смел шөарыцара данцоз ицныкөон ажыгъхьацөа уаа 50-60 ркынза. Аекөа, аеадақөа зеггы рыманы ицын, иишыуаз ашөарахкөа рыкөжыны иааргон. Знык шөарыцара дцаны ашөарах иишыуаз икыта мызкы ирызхон. Ианынцөалак, дырөеггых дцон, убас еитөишыуан. Ахөынтқар иахыгы пату икөын, акыта даара ицхраауан, амхы изыларцон, ус хөа иарбанызаалакгы акы идыруамызт. Избан акөзар, иаргы убри акара дырзаапсон.

Смел шөарыцара дахьныкөоз гөылак дныкөигалон, имөаныфа ныкөгаразы. Уи ачкөынгы ашөарыцара ибзианы иирцеит.

Ус, дук мырцкөа, Абчарах Смел дыцсит. Икыта даара ргөы далсит. Иара дитынхеит чкөына хөычык, уахагы хшара димамызт. Абыргөа ахьаидтөалалак Абчарах Смел ргөы далырсны:

– Хара уи данхамаз ихабаргыз, шөарахжыла хирчалон, уажөы данпсы ауп акыр дшапсаз ангөахтаз, – рхөон.

Ус, аамтөагы кыр цеит. Абчарах Смел иныкөигалоз ачкөын хөычы-хөычла ашөарыцара далагеит. Ажеларгы такөы дрыхөо дкөалеит, хөтыргы икөырцө дыкан. Дырөеггых Абчарах Смел ичкөын такөы дөөидасит, иаб иабцар шьтыхны ацөкьара дөихсуа далагеит.

Зны Смел ичкөын, Смел иныкөигалоз ачкөын убыс иөицхөит:

– Уара мыжда, саб убри акара уныкөигахьан, саргы уара уахьцө сугар иауазөи, амала макьана, сара ашөарах сызшыуам, аха ма исурбалар, саб ишуирбаз өицш, – хөа. Ус ианаидицалаза, ибзиоуп хөа иөицхөан, шөарыцара ианцашаз өибырхөит, дгылк ахьз иөицхөит, убрака өиниарцы.

Смел ичкөын дгөырцөацөа иан лкны дааит.

– Сан абыржөцөкьа сымөаныфа катца, саб данөибгагөышыаз шөарыцара иныкөигалоз шөарыцара сигөит, хөхьөицкөшөашаз атыпгы өибыцөаны хөкоуп. Амөаныфа сьыкатца, сан, ирласны, мамзар аамтөа өибаххөаз исцөахьцөит, – ицхөит.

– Унан, уара макьана усабиуп, уааи хөа уазхөаз анцөа дрыцхөишыааит, абзиара иапхьака изыкалааит, – лхөан, иан ахөахөицхөа амөаныфа акатцара далагеит.

Иаразнак ифатө ааизыкалцан, иаб ишөакь ахи ахөшөи шака атахыз наилтөит, иуапа хөычы рөны ихөда инхөишыит. Акы игымкөа, лхөычы игөы дамыргакөа, дныхөа-ныпхьа амөа дыкөылтөит.

Ачкөын иаразнак цөыкьанатцы, иахьөибырхөаз атып акны дөөит, аха иөыза дмаацызт. Уи иахьөибырхөаз, цөөи, дөөирын, уахь дымнөикөа, зымөа шөарыцара дөөит.

Ахөычы уака ила траа дыштөаз ицөыхөлеит, икаитцара изымдыруа даакөхөит. Ахөычы ианикөыхөла, дшөөит, нас аккара дыцөалеит. Дышнөиуаз, шө-дуззак ибөит, ашө ашыапы гөаөан, уака дөөинны дынтөтөан:

– Уаха уара ашө сусасуп, – ицхөит.

Ус, дук мырцкөа, акөа аура иалагеит. Ахөычы дахьтөтөаз ааигөара зык аөкьаны илөиуан. Аз нырцө дгыл баапсыртан. Атцх агөы ааөнашөны,

убраантәи азәы ибжыы цөгъаны иго иалагеит. Ус ахәычы ишибоз ашә агәтаншәа ашә ачарахәа иаатит. – Хәи, уарбану ғызтуа хәа азәы ибжыы наиргеит.

– Уа уара уааи, шыта иаамтоуп, – хәа ибжыы анааирга, ари ашә итәтәаз атакс ус ғитит:

– Сабанеиуеи, асас дыстоупеи!

– Нас асас думазар, усасгыы уаргыы шәеиманы шәааи, сасык дхәзныкәымго хәкоума, – ихәеит ғызтыз. Ус анихәа, доалбаанцака ахәычы ус иеихәеит:

– Ахәаи, сара усцәымшәан. Сара усышьтәланы, уаала сахьцо.

Ахәычы изымдыруз иихәаз хайцан, ишәәкъ ихәда иахшыны, иуапа реы иказ аағыртланы иөишәца, ашацахәа днаишьтәлеит.

Ауыцъагы еиманы азы хыәәара акны инеит. Абахә инадгылт. Абахә ашә аатын, уахь иньюналеит, нас ашә дырәөггых рышьтахька инакыхт.

Ахәычы дахынапшуаз ацәымзақәа каххаа ибон, ауаагы рацәаны икан. Чара дук руан. Аха измааназ макъана издырамызт.

Ахәычы даазгаз цъара зымәакы днаиргылан, нақ ауаа ахыкәаз дныюналеит.

– Уа бзиала уаабейт! – хәа ақсшәа иархәеит. Иаргыы иқәнагаз реихәеит.

– Нас арскак унызкылазеи? Цөгъа суқәгыгуан, – ихәеит, азәы дзышза дахьтәаз.

– Сызлаауазеи, сара иахыстәартәз цкәына хәычык, сшыапакны дааин, сусасуп анихәа, нас дрыцхасшьан, имацара дныжыны сзымааит. Ажәеипшьаа, ухацкы! – ихәеит инеиз. Атаҳмада зыш итәаз Ажәеипшьаа иакәзаарын.

Нас Ажәеипшьаа дцааит дызқада хәа.

– Ажәйтә Бчарах Смел, ашәарах рацәазаны изуталоз, диңынханы дыкоуп, – ихәеит иааиз.

– Нас уи ашәарах ишьратәы макъана дқалахьоума, макъана дыпшқроупеи? – ихәеит Ажәеипшьаа.

Нас егы ус ихәеит: иугәаламшәои, ажәйтә Бчарах Смел данышәарыцоз ашәарыцара иирцаразы азәы дныкәигалон, абыржәы Абчарах Смел дыпсийжәтеи, шәарыцауыс икоу иара иоуп. Смел ипа хәычы, абрака иаазгаз дикит, шәарыцара сугароуп хәа. Нас даниргәәкза, – ибзиоуп, узгап, абригь-абригь адгыл акны унеи, – хәа иеихәеит. Иахьеибырхәаз ахәычы даннеи, уауы димбазеит. Ани агызмал уи ахәычы макъана шәарыцара дигахуазма, уахь дымнеизакәа зымәа шәарыцара дцеит. Ианыхәла ауаа ахәычы аккара дыцаланы дшааиуаз, сара стың акны днеит, иаргыы даазган абра дыкоуп, дусырбап дзакароу? – ихәеит зызәыртыз.

– Нас даагишь, – ихәеит Ажәеипшьаа. Дааганы Ажәеипшьаа иақхәа дааиргылеит. Длаихәәпшын, дааччеит.

– Ари зынза дсабизазаап. Уи ауаюы сара ицыхәа ңысцәап, – ихәеит Ажәеипҕаа.

Ус ишыказ, акрыфара калеит. Ажәеипҕшаа ахәычы ус иеихәеит: – Упхамшьакәа утәаны акрыф, уара акы хәаас икоумцан, уазгаз уигоит, амала иара ишуеихәо уныкәа.

Ахәычы длатәан акрифеит.

Ахәычы даазгаз адунеи зегы акны икоу абна дахылапшын.

Акранырфа, ахәычгы, даазгазгы, еиманы даазгаз итыпахә идәыкәлеит. Итып акны иааит.

Ахәычы итәарта акны днаиртәан, убас иеихәеит: – Уара уахтәоу утәаз, абар, шыта ишоит, ианшалак, абри уханы анаара акны домбеик оәәлоит. Нас ушәақ неитцыхны уеихс, хымҕада иушьуеит, нас иаргы былгыаны абри ашә сара сахтәоу инадхалоит. Уара иушьуа адомбеи Ажәеипҕшаа уаха хәхыказ иуитеит. Уара шәарыцара узымгаз ауаюы уара уааигәара дыкоуп. Убри адомбеи анушьлак дааишт, данааилак, – хәи, абри еипш ашәарах уара моу, сара исымшыцызтеи, сара исшьызшәа, ххәап, – ихәашт. Ускан уара ус иахәа: – Сара исшьраны икоугы, уара иушьраны икоугы ашәарах иахьарнахыс уара иумаз, – хәа хәаны абри ашә хынтә уас хәа иахәа, – ихәан, итып ахь дцеит.

Ус, дук мырцыкәа иаацәылашеит. Ашәақ аца убаратәы икалеит. Нас иара ишиеихәаз еипш данңшы, адомбеи ааичхнылт; деихсны ишыын, ашә инадхалт.

Ашәақ абжы анга, дааит шәарыцара дзымгаз, ускан ааигәа дыкан. Даниба, ус ихәеит:

– Хәи, шәарыцара хәиццарацы еибәххәан, аха сара узжәеит, избан акәзар, абрахь дәәа ңара шәарахқәак срышьтәнагалан, нас хәикәым-шәеит, сзыхнымхәзакәа.

Ахәычы иишыыз даара дадгачамклеит, избан акәзар, иара ңшь-шьапык зцаз егымшыцызт. Нас ахәычы убас иеихәеит:

– Абри адомбеи иушыыз сара исшьызшәа хқыта ркны ирылаххәап. Ахәычы дақәшахәтхеит, убасгы иеихәеит:

– Уара абри адомбеи исшьыз уара ухыз ала икасцарц утахызар, сара иуасхәогы кәца.

– Ибзиоуп, – ихәан дақәшахәтхеит.

Нас ахәычы ус ихәеит:

– Сара исшьраны икоугы, уара иушьраны икоугы ашәарах иахьарнахыс уара иумаз хәа хәаны, абри ашә унапы хынтә инаарха.

Ахәычы ишихәаз еипш, ашә хынтә инапала дасит. Нас ақкәын ирласны аюныка ддәыкәлеит. Дахьлеиз иқыта убыс рылеихәеит:

– Сара сызцыз Абчарах адомбеи ишыит, шәцаны акәац аажәга.

– Хәит, анцәа иңшьоуп, Абчарах Смел иеипшлцәкы дхазгылеит, – рхәан, ажелар аекәа, аеадакәа рыманы идәыкәлеит, ахәычы дрыцны ицон адомбеи ахькажыыз.

Адомбеи ахькажъыз ианнеи, ацәа ахырхын, акәац акы нмыжкәа ирыманы иааит.

Иара даара хәтыр иқәыртцеит, Абчарах Смел еипш хәфатә убо укалеит хәа.

Шәарыцара деиҗацеит ахәычы диманы, абни адомбеи ахәычы иахышьызы ахь. Гәаоак иҗаланы ишнеиуаз, абнацәкәа рацәаны ишеицыз рбеит. Абчарах дрылахысит, дрылахысит, аха амалахазгы акы ахәыц изалымхит. Нас ахәычы ацыкхәа даарылахысуа иҗааихан, җажәижәаба бҗацъма уака ишьит. Нас ақыҗа адырра риҗеит, иахәаизгы Абчарах ус иҗәеит: – Иахьарнахыс сара шәарыцарыла акгы сшәыхәом, абри ахәычы иабгы дшәыхәон, иаргы иаб иеипшцәкәа дшәызгылеит, – иҗәан, ишәарыцара каижыт. Ахәычы иаб Смел иацкысыгы дшәарыцао бзианы, икыҗа дрыхәо, иаб иеипшцәкәа хәтыр иқәны дкалеит.

324. АЧНЫР

Уао беиак дықан. Цәа змам арахә иман. Чнырк диман, арахә дрыцын. Иҗәәара ааигәахо далагеит ачныр.

Арахә зтәыз уаокык иакәын, ачныр акы игар иҗахымхеит. Дишьырц, дирзырц иакәикит.

Иара уи абеиа аҗсаатә бызшәа идыруан.

Зны аҗсаатә дрыпхьан еизигеит, абри сычныр дзырзуада, хара дызгода шәыуа хәа дразцааит.

Кыр еикәызырдуа җымт итәан аҗсаатә.

Уарбажә дуззак рылан, – сара дызгап, амала дахьызго хароуп, 3363 верс бжьоуп. Фатәыс уанза исызхап жәохә цәы. Убарт ркәац акәыцхә илҗатцаны сыхәда ихышәшь, иара даасықәҗәшәхәа, дсыманы сцап, – аҗәеит.

Ауао беиа ичныр дааипхьан ус иеиҗәеит:

– Абри ауарбажә ду иадыруеит ахы аразни рацәаны иахыыкоу. Убрахь усышьтуеит, иара уакәтәаны уцар, уарбеиап.

Нас ауарбажә длақәҗеиҗәеит. Ахәда акәыцхә ду жәохә цәы ржәала иртәны инықәиҗеит.

Нас ауарбажә, ашырхәа аеышьтнахын, ажәоан ахь ихалт. Кыр аҗәацыпхьаза акәац аиҗон. Даара акыр аамҗа ахалара иаҗын.

Ажәаф цәы ркәац аанцәоны дгыли жәоани рыбжәара адгыл иказ аеыкәнажыт. Ачныр иеаапиртын, адгыл дныкәгылт. Кыр аамҗа ауарбажә уа иқәтәаны аҗсы ашьон, иаргы уа дыкәтәан. Уарталк акара зцанакуаз ицъашьаны дныкәыпш-аакәыпшуан ачныр.

Ус дшыказ, ауарбажә җапырн ипшшаза цака аҗыланахеит.

Ачныр доатқыеит, аха икаитцо, дныжны ицеит, иара акөығыхәа доатөеит. Кыр аамта длапшы-оапшуа дтөан.

Ашта дзықетәаз ахаскын шөыршөыруа, ипшзаза икан. Ус дыхраа-зраауа дыштәаз лашбжык иахаит. Ус, лапс шкәакәак аацөыркөеит. Иааиуа, иааиуа, илаивкөеит. Ианылаивкөа, иаахьахөын, инеиөапшын аөынанахеит. Доатқыан алапс дашьталт.

Алапс цо, иара дцо, дашьта, ишнеиуаз, еиюхаарак дылтанагалеит. Илбаауа ишнеиуаз, қөацө хөычык инадгылт. Ажөеипшьяа рах ионы акөын. Ачныр абарцаөы даагылт, абри зьюныда хөа дхөыцуа. Ус, дшыпшыз, арахь уааи хөа азөы ибжыы аагеит. Даныныюнала шлацкөа бзиазаак аиарта дьлатөоуп.

– Бзиала уаабеит! – ихөеит ибжыы хааза.

Хыхь ныгак кнахауп, хьтөы мхацөк ахаршөуп.

– Уара имлашьуа азөы уоуп, абни аныга аакныхны акрыф, – ихөеит ииаз.

Ачныр доагылан, аныга аакнихзар, ахырцөы еикөшөы итөуп. Ахы мхацө ала өбака өаца анифа иааизхеит. Нас доагылан аныга акнахартаөы иныкнеихан, днатөеит. Аоны ашө дандөылпш, храк днаөапшит. Дөхөыпш пшзаак аөы х-пслахөк еибарцө итахөмаруеит. Ачныр уахь пшыртас икит.

– Узхөапшуазөеи? – хөа дцааит алыгажө.

– Пслахөкәак адөкьаш иақөыхөмаруеит, – ихөеит ачныр.

– Урт пслахөзам, сыпхацөа роуп. Ахөык рымацөақөа цака ишьтөуп. Атцыхөтөанза ишьтөу аитцбы лтөоуп, хаца дымцацт, егырт хаца ирымоуп. Урызца, маза уедумырбакөа унеины, аитцбы лымацөақөа уеузақөжьыр, нас икало убап, – ихөан, ддөыкөитцеит. Ачныр иеза-езо днеин, аитцбы лымацөа иөнақөижьт. Ацслахөкөа иаразнак итыпхаха иаакалеит, аихаби агөыбжыанытөи рымацөа ааршөырцеит. Аитцбы дыпхашьан, лнапы лпырак, лыөреицакөа даагылеит. Егырт, – Хамахө! Хамахө! – рхөан, игөырғьауа илаидххылан, иааикөшеит. Нас аитцбы лышөцатөы аалшөылтцеит.

Дрыгөтылакны аоны дааргеит. Аоны өапара еикөшөазак аөацапаны иаарзыкалеит, арпыси апхөызбеи уа иныюнарцеит.

Хышықөса рхьцит. Ипхөыс есышықөса лцөа лтөымшөа дибон, арахь азөы длоуа ибазомьт.

Ускан ахшара есышықөса длоуан; апхьа илоуз дызгабын, зызлан аазара дпылтөит. Ашьтахь илоуз дыцкөынан, аөа аазара далтөит. Атцыхөтөан илоуз аазара абгацьма далтөит.

Ус ишыказ, лхаца Ацсныка ацара дазхьааит. Ипхөыс илеихөеит.

– Уи уабхөа иахөа, – хөа иапхөеит, иабхөа ажөеипшьяа раб ианиөиөхөа, ус иөиөхөеит:

– Уара иудыруоу арахө иртөартаны Ацсны дөкьаш пшзаак ахьыкоу?

– Издыруеит, – ихөеит ачныр.

– Ақсныңа уцап, ус акөзар, аха уңхәыс ңара илнымаало иакөым ажәа лоумхәан, уара иузыбзиахарым, – хәа иеиңхәеит.

– Уи шңакалахуеи! – иңхәеит амаҳә.

– Нас, ус акөзар, уаха ушьтәл тынч, нас уахыңкало убап, – иңхәан, ддәықәиңцеит.

Ашьыжь ачныр иңхәыси иареи ахан ақәңәа ауаҕах ағы ишиаз иааңшит.

Ажәлар адәыңшза ирбахъаз ағы уахык ала ахан анықәырбаа, мбатәы иңбаршьеит, ссирзас ирбеит, ашҕа аҕалара рзымгәаҕт; ахан аңенңыр лара дкылччон.

– Уца, ажәлар иеизаз мшыбзиақәа хәа раҳәа, шәах соуп хәа раҳәа, – лхәан, ддәықәылцеит ачныр иңхәыс. Днеин ажәлар мшыбзиақәа хәа реиңхәеит. Шәах соуп хәа адырра ритеит. Адырәаены ажәлар еизырган ачара рзыруит, хаха-хымш ачара иахартәаны ирыман. Ларғы ахан дылбаан дрызнеит, рыла дхыччало. Ачара анааилга, ажәлар гәырҕаңәа иеимпит.

Зны ажәлар иреиуаз азәы пхәыс дааигеит. Аңиғы ауаа ааишьтит, хчара уахатәар бзиа иаабоит хәа. Аңднеин иңхәыс илеиңхәеит.

– Уца, аха ааы уеаумыршыын, – хәа иалхәеит.

Иааз дөыжәланы дрыңцеит. Адырәауха ааы дагазаны дааит.

Ахан амардуан дхәазо дхалеит. Ихалара лара лыңәа аңсымҕа иакөшхәеит. Даныңәам уахынлазарғы дкаччон, уажәы лашыңан. Лхаңа ашә дасит, аха илмаҳаит. Нас ааы даганы дыңкамзи, дааилашхәеит.

– Сыхшара зфаз алахша, ашә арты! – иңхәан, дөакааит.

Ашырхәа даағыхәит, ииңхәазғы аалаҳаит. Дааин ашә аалыртын дрыңқәа, дкәаба, абымбыл иарҕа дөылалыриет, ииңхәаз амыңхәра акы иамхәакәа. Иара ахырхырхәа дыңхәеит.

Ашырхәа зылан аазара илылҕаз лыңҕа даалаган, ачамгәыр лпыркит.

Даалгеит агәыбжәанытә лыңкөынғы, аеа аазара иалҕаз. Уи аңхәрца ааилпыркит.

Дипхәеит абҕаңма аазара иалҕаз аиңбғы. Инапыргылан ус ралхәеит:

– Азҕаб ачамгәыр аналырхәо аңкөынңәа шәеиңыкәашала. Аңхәрца агәыбжәанытә ианаирхәо, азҕаби аиңби шәеиңыкәашала. Шәаб шәидтәалаз. Дөыхан, шәан дабакоу хәа дшәазцаар, уанлаңәа, лаҳәшьеиңаб Хәны-Хәны Кадлабад лахь дцеит хәа иашәхәа, – лхәан, дныңаба дцеит.

Ахәыңқәа, ран ишралхәаз еиңш, ачамгәыр, аңхәрца архәо, икәашо раб ихатәан.

Раб ашьыжь данаағыа, ахәыңқәа аниба, иааңеишьеит.

– Шәан дабакоу? – хәа дрызцааит.

– Баба, уара уанлаңәа, лаҳәшьеиңаб Хәны-Хәны Кадлабад лахь дцеит, – хәа иархәеит.

Ихы кны даатхәеит. Ашьтахь иакөикит ажәеиңшыаа раҳ иғы дцарц.

Аңсаатә зегы еизигеит ачныр. Ажәеиңшыаа раҳ иахь схазгалода хәа дрызцааит. Ауарбажә ада егырт аңсаатә зегы «уашхәа» хәа иқәит уи

дахьыкоу адгьыл шахзымдыруа хәа. Нас ачныр дазны (аз) ауарбажә дналадыртәан ихапшшала дагеит.

Уа дахьнеиз, ажәеипшьаа рах, нак-нак хәа дидцакьан, аоны днеимышьтуа далагеит. Мчыбжьык ионы аатра дыцагылан. Ацыхәтәан, дрыцхәишьан, уааи ихәан, аоныка днеигеит. Ақсаатәқәа еизиган, Хәны-Хәны Кадлабад дыздыруада хәа дрызцааит. Алахәа ада зегьы дшахзымдыруа хәа икәит.

– Уи сара дыздыруеит, дахьыкоу сара дызгап, аха даара хароуп. Сан уантәи саанагеит. Уантәи хандәықәлоз сан дған, сара сыпшқан. Уантәи амға хәқәнацы сан дажәит, сара абар, сдухеит. Дазны дсылашәыртәа дызгап, – ахәеит алахәа.

Дазны длаладыртәан, даманы идәықәлеит. Иаашоны днанагеит уа. Хәны-Хәны Кадлабад мызкы лахәшьеитцбы лацәажәара дафын, лхатца длыдылкыларцы, еинааларцы. Ацыхәтәан длыдылкылт, еинышәеит. Ашьтахь еиманы илбааит рьюныка, рхәыцқәа ахыказ. Ажәлар зегьы еизырган ачара ду қарцеит, ибзиахәха анхара иалагеит. Пыхьа дзычнырыз ауао беиа ирахә зегьы амгәа хьаа рыхьын иннарцәеит, иаргьы дыпсит, даақәзааит.

Абри аныкала Шә-Хәәта Хыт дбызныжәханы ацьма данрылаз ашықәсан ауп.

325. АҒАҒА САҒЬАСА

Икан хәцеи пхәыси. Рыуафрахь инеихьан, хныкәгарыла имчымхан, дрымамызт хшара. Уаха хшара дроуасгы ргәы иаанагомизт.

Ацыхәтәанза, арт шымгәығоз, хшара дроуит, – хатцаргыск. Ари ахәычы иазара рымч ақәхомизт.

Иара изхауан уаоы дцьеишьаратәы. Ас ала згәы цқьаны зызхара ласыз ацшқа иныкәгара рылымшозшәа анырба, иани иаби дрыма идәықәларц рызбеит, цьара дрыцхәшьаны дахзызаазо азәы даабозар, диахтәп хәа.

Арт ахәычы дрыма идәықәлан, хара иныкәахьаны, илықәшәеит. Ақхазардақа хәа акраазхыцхьаз пхәызбак, Ғаҕахьасгы хатцареи хьзи ганы икоу уаоымзар азәгы сышицымцара хәа змаз. Ақхәызба деигәыргьаны дрымылхит арт рыпшқа. Даргьы, илылшоз ала иныкәганы, пату рықәцаны идәықәылтцеит.

Ахәычы аныкәгара бзиа иауа даналага, еихагы изхара ласхан, мшызха изхауа, дпырны ддәықәлеит.

Жәаоа шықәса анихыц нахысгы зынза дарпызбахеит, дышьхангылаза, дуаоы мақаны изхаит. Амала ацәажәара ицөымгын, уаоы имахацызт ари дцәажәо.

Иара абри амцөажөара азын иагыхьзыртцеит Аёаха Сагьаса хөа. Ари ачкөын деицхамызт, даашьомызт, икацатөуп хөа зызиоухөо акы мап ацөикуамызт, насгьы дхысо баагсын, шөарыцарагы дцалон, аха амалагы даауамызт, акы мшьыкөа.

Арткөа рыла дзаазоз Агхазардакфа илдыруан дшыуаюы цөгьамхоз, акыр злаз шуаюыз, аха даргөакуан ауеи ақөлеи маңны иахьимаз, дзыцныкөаша уаюы дахьимамыз.

«Снак зны Агхазардакфа илызөыжөцит х-өеишьцөа ахцөа.

Арт иртахын Агхазардакфа илдырзахырцы рыматөақөа, қөылара иахьцо азын, ирласынгы ирхьылгзарцы, насгьы Агхазардакфа лөатахьа ирахахьаз азы илархөарц хьызрацара ишцоз.

– Хаззааиз абри азоуп, – анаархөа, лара мап аурцөылкуаз, урткөа рзы лнапы еикөшөан.

– Ибзиоуп, шөацкы сцааит, – хөа нарахөаны, абгьаахөа рхөы аакатцаны инрымцалцан, лара рьөкөа рөы днеин рыуакы иадхөалаз ахөырцьын аакөылхын, итаз аатыхны, зынтөи лынрыхөапшра аалзырха днатөан, ишыртахыз еипш иаразнак иаапкка-аапкканы иаалзахын, убас ршьапы матөагы аазахны цыхьа ишыказ еипш ирены ахөырцьян интаца, инаганы изыдхөалаз аөы инадылхөалан, дара ахьтөаз даннеи, даргы акрыфара иаалагон.

Арт ари ашьтахьгы хамтак иаатөеит. Аөыжөalara реаназырк, рхөырцьян дара ишадьрхөалаз иадхөалоушөа анырба, Агхазардакфа, ибзаагаз азахтөкөа быдбьмкылазoi? – нархөеит.

– Шөара ишшөықөнаго исзызаху сьздыруам, аха сара издыруаз егьагьмкөа изахны аөы иадысхөалт, шөацкы! – арааталкит.

«Егьанбалзах, цьоушьт!» ааргөахөт.

Агөашө интыцуаны аамтазы, лара ус дрызцааит.

– Хай, шөацкы! Иахьысхөогьы сыпхашьоит, аха шөимырмчымхозар, чкөына цөгьакы дсымоуп, дшөыццар, шөанцо здыруазар, издыруада шөөышькыл акра илшаргы...

Хай, ибхөозеи хайрымчымхаратөа, еидаракгы хьышьтихпеи. Ибзиоуп, даагап, ханцогьы убаскан ауп, – хөа-өхөарак нартеит.

Лара даалаган, дара ахцөа рыматөа шыкалцаз еипш, иаргы иматөа излырмазеит, убас абцьяр матөа иагьмкөаны, аөы бзиагы.

Арт аөхөара еибьрхөахьаз азы Агхазардакфа лычкөын иматөа бзиа иреы ахөырцьян итаца, иөы инадхөала, иматөа ажөкөа ишөца, моаныфалагь деикөыршөа дөыжөца ддөыкөылцеит ахцөа рахь.

Агхазардакфа агөра ганы дыкан, Аёаха Сагьаса хьыз шигоз, хацасгы диқөгьыгуан.

Ари даннеи аамтазы даргы хиан, рьызцөа ишьтырхшазгы убас, ицьысны иқөлеит рымоа.

Мышк ныкәа иныкәахьаны, ҫара уахҫхьа иҫхьарц ргәы ишҫаз, иаархчнылт шыабстак. Арт зегы агәгәахәа иаихст, аха иаурызшыуаз.

Рышҫахьза игылаз, рымаҫәа, рымоаныфа иаҫа иоеиуаз Аҫаҫа Саҫаса ианылаивала, ишәақь ааихҫааны инапы иныкәырс инагәыдиҫан, иаузҫахуаз, уа инхышәғит иҫакь-ҫакьуа. Иыызҫәа ирзымшь иҫоз ари ииуз аарҫахымхеит, аха еҫауизхьаҫшуаз. Иара днеин, иаашҫыхны иеыхәда иныкәҫа дыҫрышьталт.

Амраҫы хышәҫхьан, ҫхьара итәеит ҫара.

Арт дук еикәымхакәа, рыҫқәа анааршьа Аҫаҫа Саҫаса ртыҫ ағы даазныжьны, иныҫҫ-ааҫцит, ахысрақәагы Карҫазаап, аха акроурызшыуаз. Иҫеҫит атыҫ ахь. Арт аанза Аҫаҫа Саҫаса ашьабстә иишьыз ирмазеины, абыстаҫы рзуны, рхәы ирмазеихьан. Ианааи, илатәан акрырфеит. Нас рыхқәа ныкәырҫт, зегы ҫынч. Аҫаҫа Саҫаса дауҫәахуаз. Зегы ыҫәазарҫы иҫәт анигәахә, ашара акыр шаҫыз, ашышьыҫәа доаҫылан, иеы аанкыла иааикәадырын, имаҫәа ишәыз ааишәыхны ихәырҫын иҫаз амаҫәа ыҫҫәа ааишәҫа, иеы днадххылан, дууаза дыҫа доақәтәан, икамчы анааирха, иаразнак аҫауа дналапҫа дама иҫеит.

Дқәылт ари ҫба-хҫа қыҫа рғы. Ирхиҫеит ҫоа змамыз ашьамаҫа, аҫсаса, амал, убасҫы – ауааҫсыра. Арт зегы еизҫа иаҫа иыызҫәа ахьтәаз атыҫ ағы дааин, ауааҫсыра иргәыехьаз арахә иаархыларҫш, иара иеы акәадыр ақәхны иноужьны, имаҫәақәа ишәыз ааишәыхны, ахәырҫын инҫаҫа аҫәәа ааишәҫа, икәадыр нихчынҫа днышьҫалан, илаҫәа нҫааит...

Ашараҫы дук агмызт. Шеит лассы.

Ари иыызҫәа ашыжь ианааҫш, ариаҫара рахәи, мали, уааҫи иҫуа ртыҫ иқәжьыз ианынарыхәаҫш, уамашәа ирбеит, иҫаршьеит. – Хыҫәаз асала хәикәшәашьа иакалахазеишь, анҫәа ду хрыҫхәишьазаап, дҫаҫаап, – нархәеит.

Аены шыжьхьак ианнаҫҫа, ртыҫ иахьтәаз дара иреиуазҫы азәык-ыҫыҫ ааныжьны иқәлеит рымоа. Ишҫоз амоан дырәегьых шыабстак аарывалт, арт зегы еихст, еиҫеихст, аха ирзымшьт. Аҫаҫа Саҫаса рышҫахь игыла иоеиуаз, арт шыҫа уаҫа ишырзымшьуаз аниба, ишәақь ааихиҫаан инапы иныкәырсны инҫирҫан, иауавсхуаз, уа иааикәнархеит... Днеин иааиларшьны иеы ахәда иныкәҫаны доарыхьзеит.

Арт уи ашьҫахьгы акыр иныкәеит, ахәлара акыр шаҫыз, иҫхьеит ҫара. Рыҫқәа анааршьа иныҫҫ-ааҫцит, ашәарахгы рбеит, аха еҫырзымшьт.

Дара ҫеҫәаанза, Аҫаҫа Саҫаса дырәегьых иишьыз ашьабстә ырмазеины, рхәы рхианы иҫаиҫахьан. Арт анааи, рыҫсы шыаны акрыҫаны ишьҫалт.

Аҫх агы ааонашоны, Аҫаҫа Саҫаса доаҫылахын, иеы кны иаакәадырны, имаҫәа ыҫҫәа ааишәҫа, иеы днадххылан днақәтәаны икамчы анылахиҫа, аҫәоан аеанкьо, дама иныҫбаба иҫеит.

Ари ауха дқөыланы еизицеит ағыыагы еипшымкөа аеы, ажө, ацө, ақсаса, убас ауаағысы, дагыгежит атығ ахь.

Дахьааиз атығ ағы, ағыа ишиуз еипш, амал иацааигаз ауаағысыра дара инархыларғышы, ихы нықөйтөит.

Ашыыжь ианаағыш, узхөағышра иудыруазеи, адунеи зеиуахкы утаххара ршыкьбжы хара инаскьо, ихьызаа икөжыын ртығ; уигы уамашөа ирбахт.

Ахцөа ахөеишыцөа зегы зыхыгызыз наскьеибағыхан, – иараби, абри закөызеи, ицабыргуп, хымғада, анцөа хрыцхаишьөит, разк бзиа хөмоуп, аха азө дахыччо, уаюра хөламца дқөыланы дахзауазар, рацөа хөбға қицөөит, – хөа инеизцаа-ааизцааит; насгы игөра рзымгеит Аөаха Сагыаса, иөымтшьөи иеибгашьөи рыла, аха аргама иркра рбөмызт. Шыыжыхьақ инацха-аацханы икөылт рымөа.

Арт шнеихуаз шыабыстақ рғылт; зегы нахьнатө рхысшыақөа рыла иөихсит, иөихсит, аха акыр рзазухуаз, иривкьа икөалаауа ишнеиуаз, Аөаха Сагыаса илағыш нақөшөан, уаха дааицдамхөа интиркьаз ахы иауавсхуаз, уа иааикөанаркьашан иныкөкшеит уахөа, идагы уаөы иаушьтихуаз, акыгыцөа дладххылан, амгөа аагыхны иөышьгыхны, дөағын иөы днакөтөа днарыхьзеит. Егырт зегы дшыгыргеит, аха ирхөоз.

Шыыбжы нхышөгыханы иазнеит 5-6 верс рыда набжьамкөа қөылара хөа изыцоз атығ.

Арт ахөлара иазғышы иаатөөит цьара. Ахцөа зегы зхыргышы қөылара ицоз, Аөаха Сагыаса, зыгөра рзымгөз днаскьағыханы изцааит:

– Изакөузеи уара өумтга, узымцөажө? – хөа.

Аөаха Сагыаса даагчан, ус ихөөит: – Сара макьана өыстратөа, хөцарас изухьөузеи, хьзыс икасцахьөузеи, сыгөгы иаанагөмызт макьана аөтра, аха ижөымуит.

Уамашөа ирбөит. Ахцөа иахырхөаарыз рзымдырт; насгы ирдырт ари ашьтахь, рыцөағысымтазы икөыланы акыр еизца ирзаазцалоз иара шиакөыз.

Рыбға қцөаны, дыршьыр ртахын, ишырура рзымдыруа, рыхаит-көит бжыысны иаанхөит.

Уака арт бзиа рыгысы ршьөит, Аөаха Сагыаса ида. Аөаха Сагыаса арт рыгысы аныршьөоз аамтазы иара дағын рхөы көцара. Рыгысы шыаны, рызхара ицөа ианыкөагыла, рхөы ырмазеины икан. Илатөан акыргөөит.

Ахөламтахь инеигөо ианалага, ахцөа ааидибағыхалан, еибырхөөит абас: – Уаха хөахкөыло егыкьам, уи аткьыс Аөаха Сагыаса дахьцө, дахьаауа, ииуа, икаитцө зегы ргөатаразы өыгыа-хөы ауаа аалхны иахцагышыап, – хөа. Ахөларагы дук агмызт, хөөөит.

Арт ишырзбаз еипш, дара анышьталакөа, ацагышыара зкөыртцаз ицөөушөа көца ишыкьлагышуан Аөаха Сагыаса.

Аөаха Сагыаса, зегы рыцөағысымтоуп анигөахө аамтазы, ашьшыхөа дөагылан иөы аанкьыланы иааикөадырын, имагөақөа зтаны ахөыргышын

ихчңыз дааха иаапыртны, имаҗәә бзиақәә тыхны иааишәҗә, ишәихыз ажәқәә нҗаҗаны атыҗ ағы инышьҗаҗа, деитҗас дууаза иеы днақәтәаны, иҗамчы анылахыҗа, дгылы жәәани дрынҗа, ус, дама рылаҗш днампыҗҗын, аҗауа иналала иҗеит.

Иҗаҗшьоз ауаа арҗқәә ирбаз җаршьан, рызәымҗуа, ишхазза ишанханы ишыҗшуаз, ашара адырғаагыҗ акыр шагыз, Аҗаҗа Сагыаса убыс деиқәшәаны дааит, даеазынҗәи ақәыларакәә иреиҗшымкәә. Иааиҗеит җәә змамыз ашьамаҗа, аҗсаса, амали ауааҗси рыдкыла.

Арҗ иахҗа иааиҗаз еилақҗ атыҗ акәша-мыкәша иааидҗала, ауааҗсы иргәыы ирыҗааигаз иаарыкәырша инеиргылт.

Иара җшьшьала иеы акәадыр аақәихын инаушьҗны, иеааҗсах, акәадыр ааихчынҗа ихы нықәиҗеит.

Иҗаҗшьоз ауаа данҗозҗәи җышьыаны излашанхаз шанхара аҗҗаны, иаашыа уамашәә ирбан, егырзымхәә, егызымыҗәә ишыҗаз аашеит.

Анааша, иҗәаз аныаагылақәә, узхәаҗшра иудыруазеи, адәы хызыаа иҗоуп.

Әнатә җстәыжәлас иҗоу зегыы, амал, ауааҗсыра рыкәша ишгылаз инрыхәаҗшит, иҗаршьеит зегыы.

– Иараби, ари закәүзеи, анҗәә хрыҗҗашыа! – нархәеит. Аха аҗҗә амҗхә иҗҗашыаны иҗан, идырҗаҗшьоз ауаа наскыарҗхыан иразҗааит ижәбазеи иаха шәахыҗаҗшьоз хәә.

Арҗ изыҗҗааз ргәы иднамырхәә, абас-абас иаабаз хәә ирбаз, ишырбаз, зегыы рархәеит.

Ари анааҗ аҗҗә рыхшыа леиларҗан, ирызбеит абас: – Хәҗсит, хара хакәын қәылара хәә ауаа еихырҗшны иаазгаз, изҗу; маҗана хара изакәызаалак акала хәҗара уны хәказам, хәшьҗахыҗа хәхылеиуагыы, хызыс иҗамоузеи? Абри аҗаҗаҗәҗа, хәидара иаҗаҗа иҗамаз абас аниу, еиҗуп дахшыыр! Аха закәан җшра аҗаны акәхашт. Иаауп убас: – Ддәықәаҗҗап адауҗәә рахәшьа лалмас маҗәәзи лхы рзы. Иара асеиҗш анаххәә, дымҗаргыы иушам, аха уа данызнеи, иҗсгыы җаны дзыгыежышам, дылшыуеит, уи илиааиуа уааы дыҗам, настәи мариоуп, – хәә.

Иархәеит Аҗаҗа Сагыаса арҗ ирзбыз. Насгы дара еилкааны изларымаз ала иархәеит адауҗәә рхыы ахыҗҗәаху рбаагәара нҗыҗ аҗаҗашы хәыҗы игылоу аҗ шакәыз.

Аҗаҗа Сагыаса мап ақәиҗозма, еиҗагыы еиҗышьыаны дазыразхеит.

Аҗәарагыы ирҗеит иахыынзаизҗшуаз. Ддәықәлеит Аҗаҗа Сагыаса иеырхиа.

Дара ргәы иаанагон шыҗа җсык диоызоуп хәә. Шыарда аамҗа аныкәара ахыҗахыз ааха-аымш рыла азнеира илшеит.

Ари аҗаҗашы дазааигәахо даназнеи, адауҗәә рахәшьа, шәара зықәзамыз дипылт аеҗәҗәы далыргараҗы. Аҗаҗа Сагыаса даушәахуаз, гәеиҗакрак

камцазакөа, адау пұхәйс ахра еипш ишьхангыла зәаазхаз агәашә ағы аазаха лымтәкәа аихатә гәашә днасын, еахәцәыла ипұххаа нақ инкажыны, дышиашаз дналыст. – Дызустада сара сәы дымшәакәа ааира згәағуаз ахәахша, Аәаха Сагыаса иакөымзар! – хәа имақаруа иааипынххылаз, ләы дзыкәтәаз ашыапкәа ирыкәгылазамшәа ишьтжәаны инымоанцаны, лара адгыл ағы дламзацкәаны дынлыцәахын, даамцас иөыхәа дныкәк даахәын, ахәчашь ахы зтәз данлас, иаайкәңеит; итәз ахы, алмас мацәаз инаркны илтыюын ағыланахт.

Инапы лаиршә-лаиршәын дышөыжөыз, ахы аашьткәшәа, даахәы имоахь ихы рха ддөыкәылт.

Адауцәа рахәшьа, изиааиуа дыкас згәы иаанамгоз, ари уаха деимырхәа, дима дандөыкәла, ус лхәеит: – Сара аргама избеит исхәалоз шбашоу, уара ушсиааиз; сара сажәагы иалоуп, ґаґахәасгы исымоуп исиааиуа сышиццо хәа, убри ағынтә, сухәоит, асцәкәа сумгарц, амала уара узы пұхәйс схы сыпұхәзоит иахәа нахыс, – хәа.

Илхәаз дазааит Аәаха Сагыаса. Ауа даанґасит уа лара ләы. Аены анша, дыкәлеит имоа.

Наххы иөызцәа, хәузыпшуеит хәа иазхәаз зыены имоа дныкәлаз инаркны, – ари шьтә дґежыны зака уаөы имбара, ибаюгы уаөы ипырбашам дзызцаз, – рхәан, ирзеизицахәаз арахәи, рмали, ауаапси еизца рымоа икәылт, уаха кәылара хәа еґрылымшәкәа.

Дышцоз амоан, данаауаз икәыпшза аґш цла игылаз ицла духа азхә-зыґа днавалт. Длавымсыцкәа еикара иааюкәан азөы дааґылпан, – арткәа зегы зылшаз уздыруеит, Аәаха Сагыаса уоуп, зегы ззуаагы Апхазардаґа лгаразоуп, аха иуасхәоит ари аґхәйс уара дышунасыпым, сара дшыстәо, уи башаґы еґамоумкын, – хәаны ацла днагралт, ацлаґы неималт.

Аәаха Сагыаса ари иибазы иахәзы ааигәампґеит, аха аґхәаа мкы дыкәылт имоа.

Дрыхзәит дзышьтәз ауаа. Арт данырба, еихаракгы ахөеишьцәа ахцәа рґы иахәазшәа кәрцеит, аха арахь ихәарґеит, ирґахымхәит, уамашәаґы иаурымбахуаз.

Ахцәа, цәґамзар бзиа изымызбуаз, иналибаґхәан, даеак рызбеит, дрызшьуа цышьа, иааґежыын иаґиархәеит абас: – Уажәы уара умчала ихәмоуп уаө ииґаххара зегы, акызатцөык ихәау алмас лымхәрыю ауп, иара убриґы измоу даадыруеит иузлыцәгозар! – Зык азбахә иархәан, есышьыбжьон убри азаґы дааны лыелырхьлоит адауцәа рахәшьа, ари ллымхә иатхыу ллымхәрыю анузлыцәа, нас уаха акала хәашшуа хәаломызт хәа.

Аәаха Сагыаса мап ихәахуазма, зылшара цәґоу еихәґы еиґымшьоз, деыжәла ддөыкәлеит. Шьарда аамтә дныкәахәаны, дазнеит ари аз ду. Дтәа дшылызпшыз, ашыбжьон, дызсо азы аґы дхөытцәраа даахылт...

Ахуға дынеыжәңан иеы ағәра маңәак инадхәалан имағра ндыркәәкәа дынзаахәңәит. Ари аамтазы лылаңш дааңашәән, зныкыр уаю иңәымшәаңыз, измиаиуа дыкас згәы иаанамгоз, дыюныңәәан хәзаатәи дызсеит.

Иаххәыңцәуа еиҳа, иаххәыңцәло еиҳа, лара дцо, иара длышьта, аз нырәе (уаанза уаюы изгәамтаңызт) аңаю иңәгылаз аон ду, быжь-уадак змаз, дыюуа-дыюуа дрыюнысуа аназаратәи ауадағ, ух гәышьа, сыңсы иңәызгәит ахәахша, – хәа данааххәә, иаргы даамцаирст, лыжәәа шыказ.

– Аа, сүхәөит, сумшьын! Сара уздыруеит. Аәаҳа Сагыаса уоуп. Ғаҗахәсгы исымоуп, исиаиуа гхәысс сышиңцара хәа. Ушсиаиз аргама избоит, сыхиоуп иаххәа нахыс ура узы, иуахугы устоит, – хәа диҳәеит.

Дауишьтит Аәаҳа Сагыаса. Дыкан ари ауа лара ләы. Аены анша, илымхәрыюгы нмыжь, азы дхыс иеы ағы даазхыңит, иеы иҳәыңцәыңцәуа изңызы оныкыркырын, аеаианархан, доақәтәа дықәылт шыҗахыла имәа.

Ари ихаңара, илшарақәа зегы наохан дзааззз Аңхазардақәа лқытан, ларгы ибара лымхараңәән.

Дызңыз «иоыңцәә» еибырхәаххәаз ала, данрылңуаз иаххәыказ данней, иабаказ ицаххан.

Арт ахылеиз аңыңан мңла идырзыроит ауаа: қәыларей хаңарей зылшаз дара ракәушәа ддырхәит. Аамта қәәла ахз рхы иадыргеит.

Аха Аәаҳа Сагыаса иара даанзагы ииуз ахаңарақәа, ахзқәа икайңаххәаз аңыңан зегы ираҳаххан. Иара данлей, усгы хәыңи дуи зегы ираҳәит хәәишьцәа аңцәа баша хыз рхы ишартаз, уаора шрыламыз, хаңарей хызи згаз Аәаҳа Сагыаса шиакәу.

Аәаҳа Сагыаса июны даххәнеиз Аңхазардақәа зегы рыла илеиңшыз лахәшьа лакәзаарын иказ, Аңхазардақәа лакәыз цышьа дааихәеит гхәысс.

Әнак зны Аәаҳа Сагыаса амардуан длабаарцы асоф данаақәыхх, Аңхазардақәагы дааизаарын, хых схалоит хәа дшағыз даныналыҳәаңш, уамашәа ибаны, иагагаз иеиңш, – ох, бабаказ, Аңхазардақәа! – схәөит хәа иеыназикуаны аамтазы, ларгы доеиңаңшит, уаҳагы лзымхәәкәа, дышхазза дзымңысуа дхаҳәа даақәхеит. Иаргы лассы уаҳа изәымңуа уа длыҳәаңшуан.

Бзиа акранааң, дынлықәңәәжәеит: – Бабаказ, сара исымоу дызустәада, сышңақәлеи, сышңақәшәеи? – хәа, аха улызәңыхуаз, аҗак имаҳәит лара ләынтә.

Абри аамтазы ихыз даазгәәән, – ҳаи, сара сзыниаз зегы еилысымкакәа сшымгәежьра, – иҳәән ддәықәылт.

Кыр дныкәаххәаны, диднагалт уаю кәышк. Аәаҳа Сагыаса наххәнатә дзыниаххәаз зегы иеиҳәеит. Дызнеиз ауаюы кәыш абас иеиҳәеит дзыңцааз азын: – Уара адауңәа раҳәшьа улықәләны угәежьны уанауаз амәән аңш аақәаны иаагәылңаз ауаюы ииҳәаз ажәа камлар ауам, Аңхазардақәа ура уанылба, лара аәаҗаххәа илымаз ала дуңымңар луамыңт ағынтә ауп ус

дзыкала, аха далцуеит. Уаалаганы икатца, абас адаггы уаха цсыхеа амам: зеигъа ыкам афайтон цшааны, иакэнагара аиара матэа анцаны, убас атацаагацэа изыкэнагоу аццаны иуманы унеины, лара дахьшанхоу, – дад, Агхазардакыа, абар хааит атацаагацэа, бхацаала, баагоит – хэа хэо акэкеа шэысуа, атацаагашэа ашэа моуфа шэхэала, нас лара далымцыр калазом, даналцлак афайтон днакэыртэа дшэыма агш иааиюкыаз аеы шэнеи, нас икало жэбап, – хэа иеихэан, Афаха Сагыаса дгьежыит ишьтахька.

Дахьааиз, ари ишиеихэаз еигш, ирхиеит здакам афайтон, убас иакэнагарызы матэала ирхиа, атацаагацэа акэыртэа ицаны атацаагарашэа моуфа хэо, агэгэа ихысуа, – дад, Агхазардакыа баала, бхацаала! Абар хбызгшуп атацаагацэа, – шырхэа-шырхэоз, ашьшыхэа даалцын, мап акэымца дрыццеит. Атацаагацэа алымканыкгы атацаагарашэа моуфа хэа, акэкеа ихысуа инеит агш ахыгылаз.

Агш ианнадгыла, ашэара иханхан, здакам онха иаагылеит.

Апшэма длалбаан, – бзиала шэабеит! – ихэан, агшэа рахэа ихэниган, пату рыкэца чара рзиуит. – Ианыгьежыуаз Афаха Сагыаса иитэит акэылзы, игхэыс лызгы иитэит ачымта¹.

Арт рышьтахька ианыгьежыи, Афаха Сагыаса дук мырцыкэа дцеит адауцэа рахэшыа, – ура узы сыкоуп – хэа иазхэаз лахь. Уа дахьнеиз, лпа хэычы дкэыруа дныкеон.

Дима дшааиуаз, есышыбжьон аз ду аеы зыезырхьлоз лэы даннеи, уигыи лпа дгэыргьахэа дыкан. Уртгы аашьтых роыцагыи има дгьежыит июныка. Уа дахьааиз, Агхазардакыагы лпа длыцакэашо длыцан.

Афаха Сагыаса ихыи-хэсеи, ихыи-цацэеи, иареи гэыргьацэа анхара иналагеит, рыхшара иреигэыргыо, саргыи арахь сылталаны сааит.

326. ХОЫК АХАЦӨА

Икан хоык ахацэа. Урт рыхьз еинуюхьан, аха еибамбацызт. Азэы Дагьстантэын, ихзын Осман, егыи дашэуан, ихзын Омар, егыгыи дацсыуан, ихзын Кэлымса. Абарт ах-оык есымша рыхьз еинуюуан, аха рхатакэа еибамбацызт. Зны Осман ныкэара хэа иеи икэадыри еикэцаны ддэыкэлеит.

Аены шыжымтан инаркны шыбжьонынза ицсы мшызакэа дзон. Дышнеиуаз цыык, ашэшыра бзиан измаз, днамцагылт, усгыи игэы иаанагеит абра сыцсы сшыап хэа.

Дынеыжэцын, иеы амгэырхакэа ааиркэадан инкыдэеихэалт, иаргыи иуапа ааитцихын дныкэеит.

¹ Ачымта – цэоычоуп.

Ус, қытқак ашьтахь, уа мшыбзиа хәа дааеыжәцит азәы. Ари Омар иакәын.

– Бзиа убааит! – ихәан, Осман иааизи иареи леибартәеит. Ус, ататын аацәырырган, ахара иалагеит.

Қытқак ашьтахь дырәөгь өыуаюк дааеыжәцит. Ари иааиз ауаоы – уа мшыбзиақәа! – ихәан рнапқәа аарымихын, иоеибартәан, ацәажәара иалагеит. Ус еибадырит, ианеибадыр, ус еибырхәеит уаха ххатцара гәгәақәа еибахарбап хәа. Нас иеыжәлан, қәыларәа идәықәылт ахөыкгы, қытқак хырцәаны иаагап хәа.

Ишеибырхәаз еиңш, ауаа уи ақыта иззырхәоз инақәлан еимцәаны, ирымаз, ирыхыз, даргы хырцәаны ираццәа ирыманы апхәа иахьеиқәшәаз атың ахь рхы дырхәит.

Ари атың афы ианаакылс, илатәан, иааргаз амали ауааи ршара иалагеит. Зегы шаны ианалга, пхәызбак дынхәит дшамкәа. Апхәызба дырзымшакәа данаанха, Осман ус ихәеит: – Сара сеиҳабуп, дсышәт, – хәа, аха ари иажәа иақәшақәтымхәит, апхәызбагы дырзымшакәа деимақуа иаанхәит.

Убри ақыта ауаа зегы ианрылыю, еизеит. Мызкы ауаа рыдтәалан, аха дырзымшеит, псыхәакгы рзамтәит. Ашьтахь арт ахөык атабиакәа накаак икацәаны рьедырхәеит еибашьырц.

Уа ажәлар еизаны иказ руазәы днарылтцын, ифынеихәит, аюныка дцарц. Дышнеиуаз, амәан хьчак дааиңылт.

– Цәара пхашьарам, абант абна иқәтәоу ауаа икарцәзеи, абар шьта мызкы цуеит убра итәоуижьтәи, ишаасоухәара, ухацкы? – ихәан, дцәаит ахьча.

Убрахьынтә иаауаз ауаю, – иазууазеи, уи атцкыс урахә цқәа ихьчала, – ихәан, днаиаәсит.

– Аха исоухәар уеизгы икамлари, уи иахәартәоу акы схәаргы уздырамеи? – ихәан, фәаитит ахьча. Ажәлар иреиуаз даатгылан иеихәеит иказгы аус зеиңшраз.

Ари ахьча ианиаҳа, – абри акәызма абриакара абра изтәаз? Абаскак ахьз зоухьоу абри апхәызба дышпәрзымшеи? – ихәан фәаитит.

– Ааи, дырзымшеит, – ихәеит иааидгылаз.

– Сара акы уасхәар камлари убарт еилзыргаша хәа сгәы иаанаго азы? – хәа дцәаит ахьча.

– Нас ихәа, – хәа иеихәеит иааидгылаз; ахьчагы далагеит абри апхәызба лшашьас икарцәара ахәара.

– Икашәцәара убри ауп, ахөыкгы аақәыргыланы идшәырхәа азәазәала ахацарақәа икарцахьоу. Реиҳа хацәара зухьоу дишәт, – хәа ихәеит ахьча.

Ари анхәы ифынеихан дахьааз дырәөгьых дцеит. Уа дахьнеиз, еизаны иказ ауаа даарылагылан, ибжы ааиргеит иахьа уажәраанза хәеизаны хәкоу акы ахысхәауеит, шәгәы ишпәанагои хәа.

Ажәлар итәаз зегъы ааикәығызт, ихәа хәа. Османгы, Омаргы, Кәлымсагы ибзиоуп ихәа хәа рыбжьы аадыргеит.

Уи ашьтахь ажәа хәара далагеит:

– Иахъа уажәраанза абра хәизаны хзыкоу абри агхәызба лшаразы, сгәы иаанагоит, икаҳдап хәа абас: ахыкгы хацарас рхала икарцахьоу дхархәап, нас еиха хацара зухьоу диахдап, – хәа.

Ажәларгы ибзиоуп рхәан, ашьшыхәа иааикәтәеит.

Ус, Осман дызлеихабыз ала ажәа иртан, ажәа хәара далагеит.

– Дадраа, сара агхәыс дысхәеит, афхәарагы дьсцәеит мчыбжьык набжьацаны. Убри амчыбжь азы ацаагацәа еыжәысцәеит – 100-ык ауаа. Ицеит ашәа хәо ацаа лаагара; ауаа иахънеиз уа чара рзыруит, ианаашо ацаа 25-ык налыццаны рәаадырхәит.

Лара лтаацәа нхон амшын ааигәара, амаагы амшын ахыкә иаваланы верск акара ицар акәын.

Ус, амшын афыкә иаваланы ишнеиуаз, дьтк инаскәхъан дьсыз дук амла иакуаз амшын афыкә ааигәара ишызхатәаз инадгылт. Агсыз дьсыгла ианрыха 125-ыкгы ацаагы лбаанадеит. Арахъ хара хәырхианы хакан, ацаа данаарго азы хәа. Хашьтәкәа рхианы хәзыкаҳдахъан, аха иабакоу; абар ишеит, ихәлеит, азәгы ихабар хамбеит.

Сара исзымычхәзт сынеыжәлан амаа сыкәылт. Сабхәа иааигәара онык афы сынкылсын сразцааит, – иахъа абра агхәызба ддәылыргама? – хәа.

– Ааи, иаха ачара ыкан, иахъа ашьжьымтан иеыжәлан дыргеит, – хәа сархәеит. Ари ансаха, амца сыгралт.

– Шәымш аабзиахеит! – схәан снарылцны сдәыкәлеит.

Ус, амаа саныланы сышнеиуаз, избеит аецәа рышьта. Уи схыланы сдәыкәлеит. Амаан избауан аекәа ахдырхәмаруаз ицәыхәхәа адәкәа.

Ус, сышнеиуаз, исымбазакәа акы ласыхан, дьсыгла сагеит аоньцкахъ. Сахънагаз снапшы-аапшызар сцааагацәа зегъы рыекәа рыманы игылан амла иакуа, мчы рымазамкәа.

– Хәит, абаацсы, – схәан, сахәа аатцааны, алада сасуа, ааада сасуа изулакгы ицкәа изгеит.

Уи ашьтахь зегъы аагызган амаа хәкәлеит. Ауаа хәхәаакылсыз чара аауит. Иара абыржәгы убри агхәыси сарей хәимоуп, хык ахшарагы хәмоуп, – ихәан длатәеит.

Ажәлар зегъы ргәы иахәан рнапы еиныркәеит.

Уи ашьтахь Омар ажәа иртеит.

Омар дмаагылан ажәа хәара далагеит:

– Сара скытафы шәарыцаа бзиан сыкан. Шәарыцара санцо мчыбжьык санымаауаз калон.

Зны сабцар сара сееикәыршәаны сцәеит шәарыцара, аеынгы сеимдеит, аха иеиз акгы сақәымшәеит. Ус ахәларахъ инеихәит. Наарак сафаланы

сышнеуаз, санынапш, бҕацьмак снахыпшит. Сшөақь ааитцисхын, шөкы ирыпсаз схызатцө схөан, сынкылыпшыын сеихсит.

Абҕацьма көлаауа анаара инталт. Цақа аҕьякыарағы ианылбаары, саргы снахакхит, сахөызба аатысцаан, – сдыроатө еигьхааит! – схөан, ахөда аапыскеит.

Ус, ацөа аахыхны, акөацгы ааиөыхны цлак инхысшыт. Ахөпарагы уи акөхеит. Амцагы ааикөысцөит.

Акөац ззып хөа сыштөаз азөы ибжы иргеит, – уа итөоу ахатца уеумырцисын! – хөа, аха сара уи аамтазы сабцар ихысшыыз аасхысцаан, абжы ахьгоз инарханы снацөхеит. Уинахыс бжы смахдит. Ус сыштөаз ишеит.

Ашьжымтан сыпшаауа сышнеуаз, ашьа каршы ишыказ збеит. Афырхөа амөа сыкөылт. Ашьакөаста схыланы сышнеуаз, бахөык ацқа хахөкөак еикөын, ашьа рыбжыашы снарыбжыапшит. Ахахөкөа ааикөысхын, сынцөыцалан сдөыкөлеит, аха сахьцоз акгы збөмызт, лашьцан. Амөа знык саныкөла, схынхөыр сшөазшөа икалоит, схөан, сөыюасхеит. Алашьцара сызцаз саатыцит. Илашкакараза штак сынтагылт.

Егы ажөеипшыаа рашья иакөзаарын исхөыз, адөаөы ашьаршыаф икөыршөны дышьтан, итаацөа икөшаны ахөрашөа ахөара иаөын. Ианаапш, дызхөыз сара шсакөыз рдырт; иахөшыа лкамчы аалывакны лөанаалха, дыспылоз цысшыан, саргы снаскеит. Данаасыдгыла, ус лхөеит, – улаханы уцаруа хашта уталааит, сашья даныбзиахалак уматцар ланы, шөарыцара данцо уигө анцөа укаитцааит! – лхөан, ашыцөхөа акамчы анаасхылкыа, слахан рашта сцаруа сынталт.

Ус хымз рышьтахь дыбзиахеит. Шөарыцара данцоз, симаны дцо далагеит. Ажыкөа, абгахөыцкөа ипццөцөа итасцон.

Ус, зны шьжымтан хөеит шөарыцара. Аөны даара цыбаа аабеит. Ашьтахь хашнеуаз, жыак ылсыркыан сашьталт, аха уигы сзымкит, сгөы аныпцөа, аоныка сааит.

Сара сланы сыкан, аха сгөы акөышра сыман. Уа ашөшыраөы дыкөианы дыцөан слазтөыз, лкамчы лхы иатцан. Ашьшыхөа иаатцисхын схапцы иаасыркын, ус сгөы иахөеит: – Бара беанханы, сара суаюханы сбыкөтөаны аоныка сцо скалааит, – хөа, убригы гөаныла иаасхөан, ашыцөхөа акамчы налхыскеит.

Лара деанхан афырхөа доатцкыан даагылт, саргы саауаюхеит.

Гөрак аасыпшаан, иналөасцан, сындөыкөлан, сөыкөылт амөа.

Ус уатөи алашьцара сынцөыпцыын сааит аоны.

Адырөауха скамчы соахан ус ахөеит: – Бара сара цхөысыс бсоуааит, аоныка хөа акы бгөаламшөо, – хөа скамчы аалхыскеит.

Уи аамтазы дызгабхан даасыдгылт. Аума аамта икамыз ауаю санырба, иаасыкөшан сгөыдыркылт.

Ус пытрак ашьтахь ирасхәеит сзыкәшәаз, сзыниаз зегьы. Ари агхәызбагы уи нахыс пхәысыс дшызгаз расхәеит.

Адырәаены хауацәа зегьы еизаган ачара аауит, уажәыгы дсымоуп, пшьоык ахшара хәмоуп, – ихәан иажәа уа даалгеит Омар.

Уи ашьтахь ажәа иртеит Кәлымса. Уигьы дәагылан ажәа хәара далагеит.

– Сара скыртағы цөгәа-мыцөгәара хәа икасымпоз акгы ыкамызт.

Зны қәыларак ацыхәала старкит, хәышықәса сықәцаны схырцеит. Урыстәылака. Сара санхырцоз пхәыс дхәаны дсызтәан. Сара сантарк ескынгы ашәкәы сзылыюуан, саргы изыюуан. Сара сгәаг змаз азәы ашәкәы лзынаишьтит сыршыызшәа. Ус анлаха, ларгы ләылшьит, аха ари сара исыздырзомызт.

Ус, хышықәса анысхызга, сыбналаны скыртағы сааит. Скырта саналала оныцыпхәаза сахкыдгылоз рышәкәа аркын. Ус сышнеиуаз, тәкәажәык лыюны снейт.

– Уа мшыбзиа! – схәан сәатәеит. Нас слазцааит, икалазеи зегынцәара азәгы дахым, аонқәа рышәкәа аркыуп хәа.

– Нан, икала убри ауп, абра пхәызбак дхәаны дыштәаз дызхәаз дыршьит хәа лахаит, уи акнытә ларгы ләылшьит, – хәа.

Ари исахаз ажәа амца сцранацеит. Сындәылцын, бымш аабзиахеит, схәан сцеит.

Сышнеиуаз, даәацәара иахыздыруаз сныдгылан, ирасхәеит шхымзак амгәа сшәырхәа хәа.

– Ибзиоуп, – рхәан, исыртеит шхымзак амгәа ицшны, ацхеи ацәеи еилыхны. Цәашыкгы дсырқацеит. Уажәы сдәыкәылт ауха анышөинтрағы леишәа сыргылап хәа. Ауха аныхәла, дахыржыз атың ағы ацәашы аркны стәеит, счапшьаразы, акы дыфәнахуазар хәа.

Сшыцапшьоз анышөинтра агәы тысуа иалагеит, ус акәыба акнынза анышә ааимбгеит. Сшыпшуаз, маң еикәатәак аагыцит. Афырхәа сасын исшьит. Пытрак ашьтахь даәа маң апшык аацәыцгыцит, акы ағыцакны. Сапхәа ишьтаз ахахә ала афырхәа ахы санас, иакыз ацәкашәан нак ицеит, исзымшкәа. Счабра аагысхын иацәкашәаз аашытыхны сшахәапшуаз самхацәан, искыз аасымпыцшәан аңсы лхы-лғы ианақәшәа афырхәа дәацкәеит, – шака тынч сыцәаз, – хәа.

Данаасыхәапш, илдырт, – хәи, сыгәнаха уқәшәаит абри ашәкәы зыыз, – лхәеит.

Нас саагәыдылкылан, даасыкәшан хәиманы лыюныка хцеит. Хәхнеиз лтаацәа еибартәыуа аишәа маңәа иадтәалан, ханыныюнала, азнык азыхәан ихацәшәеит, аха хәанаилыркаа ихәкәшеит, чара хзыруит.

Адырәаены адызцәа ласыцданы, сыпхәыс лакәын, дсыма аюныка сцеит. Аоны хәхнеиз чара аауит, иара уажәгы дсымоуп, хык ахшарагы хәмоуп, – ихәан иажәа даалгеит Кәлымса.

Уи ашьтахь арт рхацара ажелар анахөацш, ахөыкгы рхацара еипшымызт, аха Көлымса ииуз ахацара егырт иреипшымызт, избан ухөозар, уи ацсы лыцсы теицеит. Ажеларгы Көлымса азгаб диртеит, даргы неимпын, рюныкақөа ицеит, саргы арахь сааит, абас ала иеилгеит.

327. АЦСАНЦЬА ЦЕЛУАН¹

Цшыөеишьцөа ыкан. Руазөык иахьа дыцөар жөаха-жөымш дөыхомызт, дөыхаргы шыбжьонынза изычхауамызт, деицөацөахуан.

Иашьцөа хацөа бзиақөан; игычқөан, иқөылон, атөыла дырбгон. Хьыз дуггы рыман, ускантөи аамцала.

Рашьа игцөыс дыцөнышын, митөы еиллыргон, аха лхаца ацөара дылзакөымхит. Лабхөынццөа дрыцөеит абри шөашьа шөахьцөа дыжөгала, акыр илцуазар аабап хөа.

– Ибзиоуп, – рхөан, дрыманы ицеит.

Ишцоз акөымкөа, рыцсы ршьарц иахьынатөаз дыцөт. Угыл рхөеит, анс, арс рхөеит, аха ацөа дзаламцит. Ишцаруаз, дныжьны ицеит.

Дара шөарыцон, ашөарах ршьит, иқөылан арахө митө еизырцеит; ирыман аюны икылст, рашьа дыцөоуп; данөыха, ацөымц исын дыркит. Акакала даарымцасуа хьшө цөымц икын, иман аюны днеит. Ари игцөыс ихьмызгылшьеит, уаха атахымкөа.

– Уаха икацо егыкам, – лхөан, ацөнышькөа реихабы дааганы длырныцөеит, ашөкөы илырөит абас ала: – Абри иахьарнахыс ацөлуан хөа ишьтазааит, знык ихысра хьшөынтө хысра иаюсааит, знык ихысра хьшө шөарах танархааит, өынтө дхысыргы убыс; измахөарки хьшөык рымчи еизхааит! – хөа.

Убри нахыс ацөныш дшыныхөаз еигцш дкалеит, дцөлуанхеит. Иашьцөа дырөегь қөылара ианцоз дгылан дрышьталт.

Дцө, дцө дышнеиуаз, шөык адауцөа хьцхьазара змамыз арахө рыманы ишааиуаз иааипылт. Адауцөеи иарей жөаха-жөымш иеибашьуан. Ацыхөтөан Цөлуан даиааин, ашөык адауцөагы рырахөгы иман, иашьцөа кылсаанза, төартөа-гыларта уаөы ирымто, аюныка иман дааит. Аха иабакоу, ишьтахь иашьцөа арахөи ашөарахи ирыман икылсыз гарта, шьтырта рмоуа иқөхеит.

– Икалазеи? – анырхөа, – икала уи ауп, Ацсанцья Цөлуан адауцөа дрықөлан ирымазгы даргы ихыртөаны иааиган, аха арахө гарта рымам, – рхөеит.

Уи нахыс Ацсанцья Цөлуан ида хаца дыкамызт, адауцөа иара изымцаакөа ашөакынза инеиуамызт.

Абас дкалеит иатөарымбоз ацшыөеишьцөа рашьа ацыхөтөан ипелуанхаз, ацөнышцөа реихабы ихөатөала.

¹ Цөлуан – амч ду змоу (акөцаө).

328. АҚӨАЦӨ¹

Шәарыцао бзиақ дықан. Мышкы дцаны ңара ак ааимгакәа калазомызт. Уи ашәарыцао иман о-лак, иеы, икәадыр.

Өнак дшәарыцо дышнеиуаз, хәак ихәит. Ахәа иихәыз аагьежыын ашәарыцао илақәагы, иаргы, иегы ашыт.

Иара уи амәала даәазәы ипхәыс ихәаны имаз лахь дцон. Дышнеиуаз, ани ақәацө ағы даннеи, абас бжык геит: – Уара уеиңш иказ ызақ дсымазар, ас сҕахомызт, – хәа.

Ус зхәоз иңсыз иңсы акәын.

Амәасыю уамашәа ибан днаңшы-ааңшит, аха уағы димбеит. Ус амәа даныланы дышнеиуаз, рацәак дымцацкәа азәы дааикәшәеит. – Икалозар уахьцо ызара сга, – хәа дахәеит.

– Ибзиоуп, – ихәан еицны ицеит.

Ус ишнеиуаз, ңара ынаҕак ағы инеит. Иахьнеиз, аюнаҕа аңшәма дыкамызт, аңшәмапхәыс лакәын иказ. Ахәачашь ашкә днеир каломызт.

– Ахацәа абаца? – хәа ианцаа, ар қөылан уахь ицеит, сара шәара шәахьтөу ахәачашь ахь анеира сақәитым, шәхәы кастан, аха иназго хатца дыкам, – анылхәа, иоагылан ақөылар ахьыказ ицеит.

Ақөылацәа иргоз, анҕ еицыз азәк ихәаны имаз ипхәысгы дрылакны дыргон.

Анҕ иыызцәа аоыңа ақөылацәа иаарышьталан иршьит, иргозгы рцрыкәеит.

Ус еиңш ахатцара еихарак изылшаз пхәыс дхәаны дызмаз амәан инаиз иыза иоуп.

Уи ашьтахь рышьтахька ихынхәын, амәа иқөылт. Еицны ишааниуаз, ани ақәацө ағы ианааи, аңхәыс бара иказ иыза дахьца имбазакәа дныцабга дцеит.

Ақәацө икамчы рыхха данлас, иааюкәан, иыза ицыз дахьыказ днанат. Уанаңалбеит, сышуеигәыргьоз уабасцөеи, бзиарас иузызурызеи? – хәа дыкәгьежьюа дикит.

– Абзиара сзуур утахызар, исзуура уасхәап, – хәа иеихәеит.

– Изакәызеи? – анихәа, ус иеихәеит: – Уцаны абарт абыжьюеишьцәа рахәшьа амца дақәцаны дыблы, дыхәхәашт, дгәакшт данбылуа, аха уламз (улағырз) зынза иааумышьтын, уи инеихәаны сара сзы бзиара ыкам, – хәа.

– Ибзиоуп, – ихәан, иғынеихан, дцеит иахьиеихәаз.

Уа днеин азҕаб дыкны, амца даара идуны еиқәцаны, диблит, аха хәычык иламз ицәааит.

¹Ақәацө – ахәы, ахәзымпра.

Азғаб данибл ашьтахь акәәцә ағы днеин икамчы анлааирха, дырәөгь иоыза иеы днанагт. Уа даннеи, азғаб ииблыз уи дигҕәысны дышимаз ибеит.

Дзызнеиз иоыза ус ихәеит: – Хацара угым, аиашазы, ухацан, аха азғаб данублуаз, уламз хәычык уцәан, ари убоу, лыла ишны ихылт, – хәа лыла аш ихыз нааирбеит.

– Шьта умоахь уца, исзууз даара итабуп, – ихәан, аҕсшәа иахәаны дауишьтын, дцеит.

329. МЫШӨЛЫМХА

Ҙакәәжәыки лагажәыки ыкан. Алыгажәәнак ус ихәеит: – Икоу бдыроу, абас хәычык сәыюасхап, абнахь цъара шәарахк, агык, ак сауазар, иаазгап, – ихәит.

Ифьюеихан дышюеиуаз акәымкәа, мышә дук, ихәит, еицхәа ицәоуп, ихәит. Уапа кьаф хәычык ихы итарҕоуп, ихәит, хылпажәк ихоуп, ихәит, дагылахаэм уиакара. Ани днеин, ихәит, дахагылан дахааҕшуеит, ихәит. Ани, нас, иалаухи, аҕахмада абни амшә амшә алеигит, ихәит. Аоыркҕа илацыфрын, ихәит, дбылгъан, ииулакь дацәеит. Иҕхәыс лыкны дынкылсын, длатәет:

– Аа, абааҕс, скараhet, зык сыржә, – ихәит.

– Изакәызеи?

– Абас, амшә ахыцәаз збан, агы, – ихәит, илеихәит ихыыз.

– Иууазеи, анцәа дүкәшәиааит, уеафәоуцозма, агыиуазма! – лхәзаап.

Абни амшә ауаюҕсы дариит. Ахәычы мшызха изхауа, цхызха изхауа, уамажәк илтт, ихәит.

– Икоу удыроуу, уареи сареи хәаиматәам, абри ақытаф улеи, абри ауапажәи, абри ахылпажәи, абри аикәаҕеи уманы, «абартт зтәыда» хәа урызцаа, убартт зтәу тахмада ханчычыриак даарылтуеит, убри уаб иоуп, – [ахәеит амшә].

Иаалымихын ахәача-хәачаха ақытафы дынкылсит. Еизарак ыкан, ихәит, ажәлар еизаны икан, ицъаршьет, – Ари иаауа дызустә? – рхәит.

– Уа мшыбзиақәа! – хәа ус ихәит, ихәит.

– Бзиа убит! – рхәит.

– Абартт зтәыда? – ихән, ихәит, аҕахмада хынчычыриак даарылцит, ихәит. – Уаала аоныка, саб уоуп, – ихән, ихәит, диман ифьнеихет.

Ионы даннеи, рыюнашә ани дзыюналозма, рыюны ахыб ахы илтарҕаны инаганы инкаижт, ихәит. Рыюны ааҕирган, цла-мыцла иибаз ааидикылан, фын дук аакаитцан, анхара далагт. Уаха аахәлар, ихәит, ауаа ирымоу аарымхны, аоны иааганы инриҕоит, ихәит, акрыфара иафуп, ихәит. Абри хьзык ихьзәхтәып хәа иақәыркит, ихәит. Ихьзыртәои, ихәит, иқәнагоу

рыздырам, ихәит. Тәкәажәык даакылст, ихәит: – Абри ахыз сара ихъыстәоит, ижәуазар, – лхәит, ихәит.

– Ихәыи, – ҳа рҳан, ихәит, – Мышәлымҳа ихъззааит, – ҳа лхәит, ихәит.

Иақәшаҳатхит. Адунеи ихъз ахъзеит. Дуамахет. Ишааиуаз акәымкәа, – Бахәырбга ҳа азә дыкоуп, убри делкаазар акәын, – ҳа рхәо ианалагаза, – Дабакоу, дабану? – ҳа дцааит.

– Абас-абас, абри еигш атығағы, ашьхағы дыкоуп.

Ддәықәлеит дигшаарацы. Демдо дышнеуаз акәымкәа, храк ақәцә даакәгылан Бахәырбга, – уа иоеиуа уарбану? – ҳа җитит.

Уахь уаф дымнеицзаарын, абни Бахәырбга дахьыкоу.

– Ҳаи, са соуп! – ихәит Мышәлымҳа.

Абни дзыкәгылаз абахә рбганы, илаганы илиқәижьт, ихәит. Аоырқьҳа даахәытқырын, цьаҳаным дишьтит, ихәит. Мышәлымҳа иоуп иказцо. Дшьаҳаны длышьтеитцет. Дшьаҳаны данлышьтеитца, – Абааҗсы, соушьт, иахьанахыс уара сыуызоуп! – ҳа ихәит, ихәит, Бахәырбга.

Уи даашьтыхны, еиманы ишнеиуаз, абри Нышәырбга ҳа изышьтоу ахәы даакәгылан, – уа иоеиуа шәызустәада? – ҳа рызәитит.

– Ҳаи! – рҳан, ианаакәгыжы, убри ахәы иқәыз анышә рбганы илрықәижьт.

Мышәлымҳа дыохәытқырыхын, Нышәырбга дшьаҳаны длышьтеитцан, данаапш, Бахәырбга дыказам. Анышә аабгьатны, инапы ааипыхьашәан, даахәытцигет. Иеицны рғынархат. Храк агәтаны ртығ ылырхын, ашәарацара иақәыркит. Атығағы Бахәырбга дааныжыны, Мышәлымҳа Нышәырбга диманы шәарацара дцет. Ашәарах кәақәаны иаарган, ижәует. Адырәаны ицет. Бахәырбга акәац жәуа дшадтәалаз акәымкәа, ацмабағь акәадыр ақәцаны, дақәтәаны, азә даакылст.

– Уа мшыбзиа! – ихән, ихәит, – Бзиа убит, бзиала уаабит! – ихәит.

– Акрыоәтеишь, – ҳа ихән, ихәит, жьыхәта хәычык наииркиит, ихәит.

Ахгҗа илалбааидет, ихәит.

– Ицегь ааг, – ихәит.

– Ари, аа, ауаа рхәы кастоит, ишпауҳәои, – ихәит.

– Ыы, нас, акранузыоәамтцоз сзааугеи? – ҳа ихәит, ихәит.

– Са уаазымгет, агьит, – ҳа ихәит, аха афырҳа длалбаакьан, ихәит, Бахәырбга дхатца гәгәан, аха ари дуаман, акгы илмыршакәа, дшьаҳаны длышьтеитцан, икәац зегьы ыфаны, абни ағача иабағь доақәтәаны дцет.

Ашәарацара иказ анааи, рымца ыкам, рымғы ыкам, ихәит.

– Икалеи, иуыхы? – рҳан, – Абас, абас, азә дыкан, иара цсыза дыказам, абағь дақәтәаны дааин, абас сзиуит, – ихәит, ихәит.

Нас, – Са саангылоит, еимынах дтысцоит! – ихәахт, ихәит, абни Нышәырбга захьзу.

Уи дааныжыны, Бахәырбга рыцҳа дшьаҳаны дышьтамзи, иеынеицихып ихән, диманы шәарацара дцахт. Убригы убас изиут.

– Нас, ус акөзар ибзиоуп, – ихан, Мышәлымха аены, – шәа шәца, шәнашәараца-аашәараца, ҳарғы даеа жәабака мшы ҳаанхозарғы, уаха ҳаанхазом, ари дааиуазар сара дызбап, – ха ихәит, ихәит.

Мышәлымха амца еиқәца, иеатаны дыштәаз, ахьхәаха абағь дақәтәан даакылст.

– Уа бзила уаабит! – ха Мышәлымха ианихәа, – бзиа суба, цәгьа суба, сааит! – ха ихәит, ихәит.

– Бзиа узба, агыи ха, даара суғынцәаает! – ха ихәит, ихәит.

– Акрысәаца, – ха ихәит, ихәит.

Абни ажьыхәта акәымкәа, хәычык аамихын инеииркит, ихәит.

– Ыы, ари зласыхәартәи? – ха ихәит, ихәит.

– Ыы, нас уара сыза указам, ари уфар иузымхои, – ха ихәит, ихәит.

– Хаит, ас шқасоухәои! – ихан, иабағь длалбааит, аха ани узызнейуаз иакәызма, адыхха данкыдиқьа, абар уажә ақсгара далагт, ихәит.

Афырха иабағь днадххылан, доақәтәаны иәанынеиха, иахәа аатқаны, ахыртха иабағь ахы хцәаны илкаижьт, ихәит. Иара иабағь агәыроы мкыкәа, иара иелалыорны, апкаоха иәанынеиха, ахьыуха ихы нхыикөыцәааит. Ихы көыруа адәы иқәлет, акәукәуха ихәхәо. [Ишнеиуаз] акәымкәа, тышак илқары ицет. Ауыха иөызцәа ааит.

– Иқоу жәдыруоу, – ха ихан, ихәит, – иара сииааит, аха ихы сыцәет, атыша сашәтароуп ашахала, – ха ихәит, ихәит.

– Уакәыц, – ха рхан, аха имуит.

Гбашаха дук рықшаан, ихәит, иөыцра ицдырқьан иәахәаны, атыша дылтарцет. Дхәазо дышлеуаз акәымкәа, хөык ахәсахәыцқәа, изғабцәаны, идтәалоуп, – Уа, уахәшьа, уахәшьа, Мышәлымха игәарқ утамлан ха уахамхәази, уахәшьа! – ха рхәоит, ихәит.

Аеыгәха дларывагылт ха ихәит, ихәит. Абни ахы ахьышьтаз арцәааха ихәхәо, иууааза ишьтықо иалагет. Доағрақаланы ирқьыцит, ихәит.

– Ишәеихабыда? – ихан, илкыдцалан, ант азғабцәа, – са сеихабуп, – ха лхәит, ихәит, азәы.

– Абри ашаха баныланы бца. «Быззаада» рхәар, «Бахәырбга изы сааит» ха хәа, – ихәит.

Ашаха анлеих, агәыбжьанытә дланицан, дишьтит, – «Нышәырбга изы сааит» ха рахәа, – ха илыдцаны.

Ани аицбы еиха дыбзиазаарын, иара ихазы далхны диман. Уыгы ашаха дланицан, ус леихәеит: – «Быззаада» ха рхәозар, «Мышәлымха изы сааит» ха хәа, – ха леихәт.

– Уара, исхәо уахауоу? – лхан, – Ыы? – Уара, уа сөеир, «Мышәлымха изы сааит» схәар, шахала ушәарго уоурыжьует, – ха лхәит, ихәит. – Уаноурыжьлак, атығь еиқәатәеи атығь шкәакәеи аауыцагылоит. Атығь шкәакәа уақәтәар, цьанат уагоит, атығь еиқәатәа уақәтәар, цьаханым уагоит, – ха лхәит, ихәит. – Мышкызны ҳаиқәшәозар аабап, – лхәит.

Акғы дацәшәазом Мышәлымха: – Бца, – ихәит.

Даныохаргала, ауама, ассир дырбет.

– Дада, быззаада? – анырхәа, – Мышәлымха изы сааит, – лхәит.

Иара дышхаргоз, моабжара доарымгацкәа дааурыжын, дышлеуаз, атыгы еикәатцәеи атыгы шкәакәеи анааитцахх, атыгы шкәакәа иелақәийжът, ихәит. Цьанат даган дынкажыны ицет, ихәит. Дышхоеиуаз еадак қәацаланы пхәыск дадгылоуп, хәыцкәак лыдгылоуп, «азы, азы» ҳа рхәоит, ихәит. Абни аеада дасуа, дасуа, дасуа, хәычык ианаачхәлак, чанахк нацакны ирылтүеит, ихәит. Арахь азыршоаш ду рывсны ицоит.

– Бажәымта цәгыахааит, бызәу закәызи! – ҳа ус ихәазаап. – Абни азы абна илеиуа абни дыбмыржәуа, бажәымта ақыгәхша! – ҳа ихәит, ихәит.

– Хәи, нан, уа адауцәа ахатәоуп, – ҳа лхәит, ихәит.

– Кәх, адауцәахымкәа, бнеи ана азы злаазгара акы сзаага, – ихәит.

Дылкылсын, ароаш ду ахьлеуаз аведра анаатишь, хәык адауцәа атах-сахха дааныркылт, ихәит. Адауцәа «уаха абри нахыс азәы хшипырха-гамхара» ҳа иоыркәны, иикыз-ишьыыз ухәа, икәицет. [Ахәыцкәа] акыл-кылха азыжәра иәфуп, ихәит.

– Цьа сбымхәан, – ҳа леихәит, аха ант ахәыцкәа ахааикәшәаз, – Ааи, азы аажәит, – ҳа рхәит, ихәит.

– Ишца?

– Ҳа хәы азә дыкоуп, иахиржәт, – ҳа рхәит, ихәит.

Ах иахан, аевакы иманы даакылст, ихәит. Аевакы иман длеин, абни диманы аоны дааит, ихәит. Ах ипхацәа рыхцәахәы иашьахауа игылоуп, ихәит, быжьык апхацәа, ихәит.

– Зык сыржә, бхаткы, – ҳа ихәит, ихәит.

Ажәчхәра лыманы дааит.

– Ари закәи? – ихан, инкеитәит. – Ачхәра жәуама, ари азы илеуа, шәаашьома, ишәзаамгои? – ихан, – адауцәа хнарышьтуам, – рхәит.

Аведра иртан, еиманы ицан, азы рзааигет. Ианааи, – абарт сыпхацәа уаарылапшыны, иутаху азәы уара дустоит, – ҳа ихәит, ихәит.

– Уи ара дыказааит, санаауа дызгап, – ҳа ихәит, ихәит.

Иара игәы итоу ус ауп: Ацсны сцоит ҳа. Иара цьанат дтоуп. Дышхоуаз, быжьык апхацәа змоу адауы, иара Ацсны дыкоуп, ипхацәа агәылшьап исфоит ҳа ианнеи, ани ашә лыфжәаны ионаламтаз иаагәеитан, аоыркәха иахәа тхәаны даахьзан еихьтәцәа илаганы илкаийжът.

– Ыых! – ҳа иаадәылтын ант ахәсахәыцкәа, – ҳацсы нзырхаз, ҳазкәыхшоу! – рхан, дырkit, ихәит.

Абни раб дахьыказ ашьа афәы иахаит, азаакәха дхәауа дааует, ихәит.

– Аа, ҳаб уишьует, уидыраанза уеыцәах! – рхан, аха имуит.

– Шәымшәан, уи са сизшьуам, – ихәит. – Нас ишәымуазар сеысцәахып, – ихан, ихы ныпхәеикит, ихәит.

Ақырқыға даакылсын, – Ари зшыда? – ҳа ихан, ихәит, – Абри ҳақелан, иахшыит, – рхәит.

– Ари Мышәлымха иакәымзар, уаоы дамаҗазамызт, – ҳа ихәит, ихәит раб.

– Мышәлымха са соуми, – ихан, даацәырцит, ихәит.

– Сығҗацәа рыҗсы нзырхаз, иыуҗахузеи малс са сәынтә? – ҳа ихәит, ихәит.

– Сара уаҗа акгы саҗөом, Аҗсны ацара сҗахуп, – ихәит.

– Ус акәзар, са узгоит, – ихан, амәаныф аашьтырхын, амәа иқәлет.

Ишнеуаз, анышә мардуан инафәлет. Адауы ус ихәит: – Шьҗа рацәак бжьам, ароуп, сара суал насызет, – ихәит.

– Иҗабуп, – ихәит Мышәлымха.

Дыоҗеигалан, Аҗсны адунеи днықәйтқан, адауы дылталан дцет. Дышнеуаз цьмахьчак дааидгылет, ихәит.

– Икоузеи Аҗсны бзиарас-цәҗарас? – ҳа диазцааит.

– Бзиароуп, Бахәырбгеи Нышәырбгеи ҳа шьоуки хҗыҗәә икоуп, ак хажьыргы рузом. Ақәылацәа ааиргы, изааизом. Оызак дрымман, дыкам, уи изҗшыу сыздырам, абра хҗыҗәәи инхоит.

– Иабатәоу? – ихан, – аброуп, – ихәит.

Аҗәачаҗа днеин, ус реихәит: – Сара шәара шәуаауп ҳа шәыҗсы нсырхан, сара шәара аҗхәыс сылхыркьаны сышҗаҗашәырхоз! – ҳа ихәит, ихәит.

Рыцәагы, рыҗәсақәагы даргы, рыхқәа аажьжәәаны инкажьны, дрылгет.

330. [МЫШӘЛЫМХА ЗЫХЬЗЫЗ]

Азҗаб ахьа шылкәшәоз амшә ааин, азҗаб даашьтыхны даман ицет. Дагет уаоы иахимбазоз, храк ағы, хҗык ағы дацәахт. Акәац-мац, аҗсхаҗсы уҗәа аанагон, илфәнаҗон.

Маршьан Хаәа ҳа усқан хәартә змазамыз азәы хара дныкәо, ахра дышкыдаз акәымкәа, акка-ккаҗәа мыткәмак абжы иаҗауа далагт. «Кыҗ, ари закәызеи, абри еиҗш ахра-аҗсаракны исаҗа закәызеи» ихәит. «Сара ахәаша, рыцҗа, сара насыҗда, сара уаҗа хәартас исымада Маршьан Хаәа ичыдаһаз, сара адунеи сықәзырҗшуа исымада» ҳа абри ләашәит. «Кох, исаҗауа закәызеи, аума саҗаует» ихан, днеиуа, днеиуа, днеиуа, лааигәара днеит.

– Маршьан Хаәа са соуп, – ихәит, – бзықәшәаз саҗә, – ихәит.

Иалхәит зеҗы: – Сара амшә сааганы сцәахны самоуп абра. Иара уажәы шәарацара ицет, уафоит, умааин, – лхәит.

– Сара сызфо ауми истаху, – ихәит. – Рығала акәу, рымала акәу излааиуа сабхәароуп, – ихән, ибжы иргет.

– Амра златашәо алоуп излаца, убастәалоуп излааиуа, – лхәит.

Днеины дгылт излааиуаз ала. Ани ашәарах шыны, акәакә иқәыжыны ахәача-хәачаха ианааивала, Дес рыцха лхәашьала, – Екатерина маафис! – ихән, иахәа аагыхны дласын, икәакәаса илаган икаижт.

– Баала шьта, – ихәит.

– Сабоуго, абра сыпсыр еиғуп сара, сыччархәа ауаа сдумырбан, сцәастәым, суымган! – лхәит.

– Баааметхаргы бызгароуп, – ихән, диманы усқан велики кнiaz ҳа изышьтаз ахәынтқар иғы днеигет, атоурыхгы иеихәит.

– Уи ус икоу ҳара дтақует, лхәы-лыпхь ишабакәу ахәынтқарра дыдхаразоит, илхылцуагы аабароуп, – ихәит.

Убри илхылцыз иоуп Мышәлымха зыхьзхаз.

331. МЫШӘЛЫМХА

Дықан, ихәит, нхаоык. Аңықәреи лацаны иман. Аңықәреи лацаны иахьмаз амшә мыцхәы иачычет. Иршәан, аха имцет, нас, уахынла иааин аңықәреи афон. Аңықәреи афо ианалага, доалаган ашьацхәа ихәит. Ашьацхәа аниха, иакит ашьацхәа. Иакын, днеин, ианиба акәымкәа, амшә аған, дазныкәеит хәцеи пхәыси реипш. Ашьтахь абаоатәымкәа икалит. Икалан, хшара аиуын, егын, ианаиу акәымкәаны, иазет амшә.

Амшә иаазан, егын, аха ихы идыруа даныкала, х-моакы ахеихагылаз днаган дартәет. Иааилакгы иазцаауан, – ура узуста? – ҳа.

– Мышәлымха сыхьзуп, амшә сапоуп, – ҳа абри ихәон.

Нас иара дақәшәт енак.

– Узуста, уабаанагеи? – ҳа дцааует.

– Сара Мышәлымха сыхьзуп, амшә сахшет, – ихәит.

– Уи са соуми, – ихән, диман аоныка дцет.

Диман дахлеиз, ах иаштағы аныхәақәа рзыха ахәмарра ықан. Аимцакьачара ахыказ ампыл иахасуаз, дара ампыл халацан иацаххны иркуан, иара ауаа халацан дрыцаххны икуан. Ишәеит.

– Ари хтаирхот, – рхан, ах иғы инеит, иашшит.

– Икалазеи?

– Икалази, ҳара ампыл ҳасует. Иара ҳара ххалацан дхатаххны ҳаикует. Халкахар ҳапсует, хцыхә пцәот, – рхәит.

– Ус акәзар, сара анышә дастот, шәымшәан, – ихән, дидхьан дааигет.

– Икоузеи?

– Иҗоузәи (бна дук идыруан), абни абна ду ағы араса кажьуп. Арасағы уцаны абри ауардын азна араса кәшәаны исзааугароуп, – ихан, ддәықәйт.

Ацәқәеи ауардыни еицәқәаны иитит. Дахнеиз амца еиқәйтқан, ицәқәа лкажьны ицәқәа шыны ифит. Ицәқәа шыны ифит, иуардын уа игылоуп. Ант амшәқәа данырба, дахфот ҳа еибароны ианааи, амшәқәа аниба акәымкәа, дааи даарылалан, алабала амшәқәа зегь пканы инаганы араса диркәшәет. Араса диркәшәан, ауардын азна араса калит. Ицәқәа шыны ифахьан усгы. Нас шьта дандәықәлоз аамтәз, ахәымбьехан дааин амшәқәа ваган иоацаиқәан, ауардын ахәда длықәтәан, ақәақәа даарысуа иман дааит ақ иаштәағы. Ақ иаштәа аназара данаатала, дибит ақ, асоф дықәтәан. Даниба акәымкәаны, нас дааит. Данааи, – иааугама? – ихан, – иаазгит, ааи, – ихәит.

«Уцәқәа абуога» ҳа крихәахуама? Ихәар дшәот. Ауардын наган инарғыланы, ақәақәа даарысуа амшәқәа гхәйтқан, ицет. Ианца акәымкәаны, иара ирасагы нас ақ иит. Аоныка дцет.

– Уғсы шья шьта, – ихан, аоныка дишьтит.

Дыроегьых ауаа халацан икуа, ауаа халацаны иара иикуаз дара ампыл халацан иркуа, далагит икайцац. Дипхьан деитәаигет.

– Икалазәи?

– Икалазәи, абрагь-абрагь абнағы ахья рацәаны икоуп, ахья ауардын азна сзааугароуп, – ихан ддәықәйт.

Дахнеиз дыроегь ицәқәа шыны еитәифит. Ахәымбьеха анааигәаха акәымкәаны, адауцәа кылст, аха адунеи, быжьба-быжьба хы зхагылоу мацара адауцәа кылст дахфот ҳа! Адауцәа дрыцәшәо дыказма. Дааи даарылалан, атахха даарысуа, атахха даарысуа, «ахья шәыкәшәароуп уажәытәкәа» ихан, ахья диркәшәит. Ахья диркәшәан, иуардын азна ахья кәцаны, ант адауцәа шыцәа даарыпхьан, иоацакны, рыхәда дықәтәан, даарысуа, даарысуа ақ иаштәа, агәар, аштәа дааталт. Аштәа данаатала акәымкәаны, данынапш, дауимбоз, – аа, дааит, дааит! – лхәит ипшәма.

– Сабацо, сабацо! – ихан, – уабацо, ашәындыкәра утәтәа, – лхәит.

Ашәындыкәра ахәа фахылхын дыоҗалыртәан, ацаҗа фалыркиит. Уа дтәтәоуп. Ари ауардын наирғылан, иахья наргыланы, идауцәа дрысын, ипхәйтқан ицет, ихәит.

– Ақ дабаца? – ҳа дцааует.

– Ақ дындәылцт, дмааиц, – лхәит.

– Уф, гәышья, сааҗсет умбо! – ихан, ашәындыкәра ахы иеанықәижь акәымкәан, «аа, ахәа ахихует, сишьуот умбо» ихан, дшәан апкаоҗа даныоҗеиха акәымкәа, ихы фаахан ақ уа дыҗсит.

Ахәа фахжәаны дылтәпшызар – ақ дыҗсны дтәажьуп.

– Хәит, анассын, избо закәи, шәрыланцәаат! – [ихәеит].

Саргы абрахь саақәлан сааит.

332. АМАТҚӘА РХӘЫНТҚАР

Дықан җакөажөык. Абри аҗакөажө чкөына зацөык длыман, уаҗа уаю длымазамызт. Қөацө хөычык дыюнатөан. Өадак рыман. Абри аеада иманы дцон, аидара амөы җацаны, абазар аөы иҗиуан. Ахө иааиуаз ача алатныхны, иан даланыкөигон.

Өнак мөаагара абнахь дахьцаз, цлак дадгыланы ишпикоз, амаҗ ааҗкөеит. Амаҗ аниба, дшөан дыют. Даныю, ишьҗалт, – умшөан, уаагыл! – җа изөҗуа.

Ианаҗөымцза, «ных, икасцо агьыкам», ихан, даангылт.

– Уара, иахья уажөраанза сара адунеи збазомызт, исзылашьцан, исзылашьцан, адунеи сзырбаз, уара усфазом, усшьзом, усцөымшөан. Уаала, җара узгоит, иахьзуеиҗу җара узгоит, – җа ус аҗөит.

– Ибзиоуп, – ихан, дашьҗалт.

Ишнеиуаз ламбарҗак җара даман ихөыцалеит.

– Уажөык Маҗкыҗ җааит, умшөакөа са сахьцо усышьҗаз, – җа ус аҗөит.

Иахьнеишаз инеиуа ианалага, ус аҗөит: – Саб иөы җнеиуеит уажөы, дгөырҗуеит, ачара иуеит, «иуҗаху арбан» җа иуыдикылоит, аха «акымзарак сҗахзам» җа абас хөала. Нас удөықөла, уандөықөлалак сушьҗалоит сара. Нас саб симышьҗуа далагоит, «уара уабацо, иара дцоит, аха, уҗсы җзааигеит, аха ииҗахыз иаҗҗет, рахө иҗахым, аҗара иҗахым аөакым, игом, уара ухы зыхуркьозеи, уишьҗаланы уабацо» [анихөалак], «ииҗаху ишөҗом» җа абас сҗөоит сара, – аҗөит.

– Ииҗахузеи? Изакөызеи?

– Уз аҗака амхөыр ицоу иуҗар саангылоит, мамзар сиццоит, – җа ус аҗөоит иара.

Амхөыр, – уи иааиҗаху зегь җазцо ауп. Амаҗ җөынҗқар ари даара ицөымҗхет, аха иҗкөын деиҗацахуеит, дицөызуеит.

– Усҗ, – ихан, ибз иааҗхны амхөыр наганы ибз инаҗөицет, иөы инҗөицет.

Ианииҗа амөа дықөлет, аоныка дцоит. Данааи, иан амла дакын, лыҗсы аарла иҗакьякьоуп, лымч цан, дышҗсра дыкоуп, ахөа лөатөаны дтөоуп. Ари уысгы ииҗөалак җалон. «Фатөы хаас икоу абри астал аөы еиқөшөо анцөа иҗаиҗааит» ихан, ус иаакалт. Иангы акрылфан, лыҗсы җалт.

Рааигөара аҗак дынхон, пҗазацөык диман. Х-өаҗкны еихагылаз ахан ду иман, хыхь асир даласаны убыс дыкоуп. «Абри сханеиҗш ахан җазцо сыпҗа дистөит» җа ус аҗөа җацаны дыкоуп аҗ. Өнак, – сан аҗ иөы бца, «сыҗкөын уҗҗа дигөапҗхет, исҗахымызт, аха исымхөар сишьуеит, мчыла дсыҗакьян сааишьҗит» җа иахө, – җа леиҗөит.

– Уара анасыпҗда, аҗҗабаа, алахышөашө, аҗ иҗҗа уара дуиҗома? – лҗөит.

Аха, иалухи, диршөан ддөықөицит. Аҗ иашҗа данынҗала, аҗ хыхь дахьықөтөаз даниба, аҗара лаишьҗит, асадакы лиҗөит. Дцөыуо даналага, аҗ дцааит: – Абри аҗакөажө шөлазцаа, илҗахьи, аҗара лоузар дымцо лышьҗахьҗа? – ихөит.

– Ахәара сцәыуадаоуп, аха сычкәын сишьуеит, «ах ипҗа дысгәаҗхет, дсиҗартә бцаны иахә» җа абас сиршәан сааит, убри азоуп сзаагәышьа, – җа ус лхәит.

– Ааи, иашоуп, имцзам, абри сханеиҗш ахан җазцо сыпҗа дистоит, – ихәит ах.

Ари ахан аргылара илшоит җа ихахьгы иааигом. Дықәланы аоныҗа дааит. Дахьааиз, лычкәын диацәхауа далагет: – Уа алахьышәашә, уара рыцҗа, уара оума абри аханеиҗш ахан җазцо! – лхәит.

Лылағимтт. Адыржааны ашьжымтан ах данааҗш, инаосан иара итәы ацкыс еиҗны, уамажәк инаосан икәгылоуп.

– Шьта бцаны биазцаа, – ихәит, иан ах иахь дишьтыхт.

Атақәажәгы илбаз цьшьо, ах иеҗы дцет. Дахьнеиз, убыс ихәит: – Уи җаицит, аха агәтаҗны иаҗшыны ацҗа абас верск иаакәыршаны, дыржәгых дықәланы дааиуа, убас иҗазцо дистоит, – ихәит.

Уигы җаицит. Дидикылт, ипҗа диитит. Ачара дуззан иҗаицит. Имахәгы, имахә иангы, ипҗагы цьара иҗоуп, иара ах иеҗы. Ах иааикәыршан иҗаз амацуцәа руазә дылгәаҗхет ипҗәыс. Енак [лхатца] дааицалан имаза ицҗны, имхәыр ицәылгет. Ахәара җалцет «абри аамтанза умааҗшуа уцәзааит» җа. Лцәыбзеи лареи еиманы цьара ицет. Иаамта анааи, дааҗшит. Данааҗш, ипҗәыс дабаҗоу, имхәыргы абаҗоу. Данҗшы, амшын агәахьы цьара ак хаххала ибоит, илаҗш ицашәит. Ддәықәлет уахь. Дышнеуаз, цкәынцәак лажәк рыман ишнеуаз ибит.

– Ари ала абажәго? – ихан, – иабахго, иахҗахзам, наҗ изҗаху иахҗоит, – рхәит.

– Уара, абри са исымазааит, исышәт, – ихан, капеиқәак нарытаны иаарымихит.

Ала аарымихын, иааихәтаргыланы, дцоит амни ахьибо. Дышнеуаз цгәык ркыуп ацкәынцәа.

– Иалашәхи ацгәы? – ихан, – Иахҗиует, изҗаху иахҗоит, – рхәит.

– Са исышәт, – ихан, ацгәы аарымихит.

Акәарафәы днеин длатәан, ихы кны ахәыцра далагит. Алеи ацгәи ус ицәаит: – Узхәыцуазеи, угәы иалоузеи?

– Сыгә иалоу, изышәцәыззои, ишәасхәап, исыхьыз абриоуп. Амнахьхы гәоарак сьмоуп, аха иабаҗоу, Амшын еиқәа ду сашьтуам, еилыскаар сҗахын, – ихәит.

– Уа снаганы сыҗазар, азакны сзысом акәымзар, уа иҗоу аонүцҗа са исыпшаауан, – ахәит ацгәы.

– Уара акырулшозар, акыр уаҗсазар, уахь сара усымгои, – ахәит ала.

Ала ақәакә ацгәы лықәтәан, изсо иаман абни амшын агәафәы ахан ичаңаны ихгылоу афәы аатра ала инеины инадтәалт.

– Абар уаазгит, шьта акырулшозар, еилкаа, – ахәит.

– Скажьны умцан, ара уҗаз субаанза, – ахәит ацгәы, имшәагәышьози.

Инеин, инкылс-аакылсуа, уадак ағы иареи лареи ыцәоуп. Ибз ацака амхәыр ыцәоуп. Иааюнагыежыын ахшәтхәа ахәынаң акит. Ахәынаң чыжбуа иалагит.

– Усфазом, усфазом, ак уасхәоит, иуылшозар, – ҳа ус ахәит.

– Изакеи, исылымшо арбану, сумфан, уанацьалбет, – ахәит ахәынаң.

– Абна ицәоу иғы амхәыр тоуп. Идмырбазакәа мхышья узаҗозар, – ахәит ацгәы.

– Уи мариоуп, суымфозар, – ахәит ахәынаң.

Иоунашьтит.

– Иуылымшар уабацари, ара укоуп, укны усфоит, – ахәит ацгәы.

Абжьеи ағы инеины ацыхә ааҗшыны, акәыркәырхә инеины ахаца ацыхә ааиғнашьит. Ани абжьеи иҗынца ианҗас, «аах» ҳа деимсет. Данеимса, ани амхәыр иғы иотшәан, акырхә адашьма инықәшәит. Ианықәшәа, ацгәы акыҗхә иаашьҗнаҗан, июны алақны иаакылт.

– Иааугоу?

– Иаазгит.

– Са исыт, – ахан, – Мамоу, – ахәит.

– Исыт, амзар укажыны сцоит, – ахәит ала.

Иеимаркит.

– Уара уғы дууп, уара уғы иҗиорны аҗша иагоит, сара сғы хәыцуп, еимацьгәа исыманы, амни ҳаазышьҗыз изызгоит, – ахәит ацгәы.

Иамуит ала: – Укажыны сцоит, исыумҗар, – ахәит ала.

Нас икәнаҗозеи, ацгәы ианәтет ала, избанзар, анҗ изцәыргаз ааҗшыр иршьует, ахы иацәшәет. Ацгәы ала акәәкә илықәтәан, иааует. Ишааиуаз акәымкәа, амшын агәаны ала җсызк абит, «хау» ахан, ианылҗас, амхәыр аағыҗшәан амшын иагит.

– Исымхәәзи, уара иуырзуует, иуызгом ҳа, – ахәит ацгәы.

Акәарағы ианааи, икалаз шыкалаз иархәит. Ибҗа ағақхә иааҗцәеит, икаитҗои!

– Шәаала, – ихан, идәықәлет, ицоит.

Ишнеуаз акәымкәа, аҗсызқәа рҗыҗағы инеит. Аҗсызқәа ркәатеи-матеи ухәа алеи ацгәи налаҗш-аалаҗшуа ирфо иалагит. Иаргыи днеин рыҗака драцәажәо дтәоуп. Акәатеиқәа еилыҗшаауа ишнеуаз, ацгәы амхәыр аҗыхәшәет. Еиҗах еимаркит. Рыҗҗәыбжыи иахан, даннеи, амхәыр шеимаркуаз ибит. Днеин иаарымихит. Нас «абни ахан акны икоу ахангыи даргыи җахәаным изаакәрылааит» ихан, изаакәрылт.

333. АҖСЫЗ ИАЗКУ АЛАКӨ

Уаю җарк дыкан, ихәит, иҗахәа зланыкәигоз аҗсызқрала [акәын]. Абри, азқәа дрыван есқынгыи, аҗсыз икуан. Уи дағын, дағын, есқынгыи, хныкәгагас имаз уи акәын. Уи ала дзыказ акәымкәа, енак иахынҗыҗыз

ицкөыни иарей еицны, даара цсыз дук, азөы иакараны цсыз дук икит. Ацсыз анырк, – уара, уцаны ауардын ааугароуп, – ха еицөт ицкөын.

– Са сызцом, уара уца, – ицөит.

Ани акөара икөжыын. Аб дцет ауардын аазгот ха. Иаб данцашьтахь ани апсыз цсуа иналага, иөырхасуа, агьиуа, ирыццхашьан, нак азы иналаикын, азы иналашьшь ицеит азы анаба. Данааи, ицсыз ыказамызт. Ицкөын дааникылан дылисуа, дылисуа дипкеит. Ицкөын дыпканы днеихьцдын данца, убас ицөит ицкөын: – Уарей сарей анцөа дунихаан хаибаумырбан! – ихан, ихы аххаз ддөыкөылт абас.

Дцуо, дцуо, кьцтак далст, дөаа кьцтак далсын, ицөит, дцуо, дызлеиуаз, з-дук леуан, ицөит, аццха ыкөын, ицөит. Аццхаө дымназацкөан, ицөит, азө дааицылт: – Уабацо? – ихан, – сахцо сыздырзом, абас схагахан саауат, – ицөит.

– Уарей сарей хаицызцөазааит. Абра бутка хөычык харгылап, агьип, хаицыхөхөхөтлап, – ха еицөт.

– Ибзиоуп, – ицөит.

– Ибзиоуп, – ихан, уа иаагылан, еицыхөхөхөтуа, агьиуа, цьцкгы аабжыст.

Маатки бжаки акара дырхаит. Уаха агьрызмырхаит. Нас убыс еицөт: – Уара ара указ, сара абрахь цьа сцуот, нькөартак сьмоуп. Саанза хцаракөа ихархаз нумхын, агьузацымцозаргь, – ха ицөан дцеит.

Ари иөынеихан, днеит ацак иөы. Ац зөы днеиз, ыками, ипцха инлыдиалалакгы зегь цсуа абас дыкоуп. Цшьынөажөи зежөык ауаа амни илыцкьаны ицсхьет. Абни иөынеихан ашьшьыха агөар дьыкөылт: «Уу, рыццха, ашөыкгы дназгуот» ха ус лцөит. Днеин длыдиалт ауыха. Абас, ицөит, ианеицхилак, ицөит, хынөажөа метра еицьццуа, ицөит, ацөак иман, ицөит. Ацөа, ицөит, иахьынзаитахыз иааицыхын, ицөит, днеин, ицөит, иөааилыхны доалыкөаиеит, ицөит. Инлыкөаиалакгы, ахырхырха дыцөон лара, ицөит. Иацөа аацыхын лцышө иадкылан икуп, абас, ицөит. Ахы аныкылцхөцөа, амац-апшь лөан, ицөит, атацха ахы днасын, ахы аахицөан, ицөит, азхаз илеин икашөит, ицөит. Зхы хицөаз алда илыгралт. Дьоатцкьан днеин иаашьцыхын, ичабра илацөан ицьаба илцөицт. Нас ацөа иикыз рыбжьара илыкацаны доаиан дыцөт. Шьжьымцан данаацш, ац имацө дзаманаха дыкоуп, илыкөаиалак зегь зьцсуаз. Нас дгөырцган чара руит. Чара иуит, аха уи ииуызеицш ачара уацөы имузыцт, убас аума кайцит.

Хөлеит. Ахөымөхан, ахөларахь ахы анарха, ауа-акөла зегь еимьццуа иналага, – сара сзаагылом, сымцар калом, амюа сыкөлароуп, – ха ус ицөит.

Ац игөы иалст: – Аюны указароуп, са сөы указароуп, акөымзар иабыкөу уахьцо! – ицөит, аха имуит, иалшөхи.

Ианиму, «быжь-гөыжьк аажөг» ха ихан, ицөит, быжь-гөыжьк аарган, реидара ахьы, быжь-гөыжьк ишьцырхуаз ахьы шьцихт. Лара даннеи, диман

амоа дықөйлт. Ауаа рыцын. Даара хара ианнеи, ицыз ауаа иргөжът. Нас еиҫа ани азҫабгы агөыжкөагы иманы ани иоыза, маатки бжаки зырҫаз ачкөын иҫы днеит.

– Узбаау? – иҫан, – сыкоуп, – иҫөит.

– Уҫарақөа нуху, иумоу? – иҫан, – исымоуп, – иҫөит, – агьсзацымцт, аха, – иҫөит.

– Аа, уи бзиоуп, – иҫөит. – Абарт агөыжкөа ирықөу убоу? – иҫан, – аа, – иҫөит.

– Абарт агөыжкөа ирықөу хыууп. Абри ҳзеицшуп, иеиҫараны иахшароуп, амаатки бжакигы ҳшароуп, – иҫан, иршеит.

Иааршан, ари итөы арахь ишьтеицт, егы итөы наҫ ишьтеицт.

– Уажө абри азҫабгы дхамшар калом, – иҫөит.

– Ус избакало, агьиу! – иҫан, аха иалухи, дааиршөан, ыҫами, – дкы, дкы, думкыр усшьуеит! – иҫан, дааиршөан, лызшьапык иара ииркит, егы лшьапы кны аҫөа ханөажөа метра иҫаз, иҫөит, илыкөырхханы ас анлыкөицта, иҫөит, дөеихөласын, иҫөит, амни зхы хицөаз лөыюрны илкаҫаит, иҫөит.

– Иахьарнахыс ура дутөуп абри аҫөыс. Абри ахьгы, абри аҫарагы, агьыгь, акрыҫазар забакөу зегьы этөу ура уоуп, ура узоуп. Сара уаби уареи ишөкыз аҫсыз ду соуп, – ҳа абас иҫөит.

334. АҫӨЫСЕИБА ЛЫЦКӨЫН

ҫөысеибак дыкан. Лыцкөын зацөы длыман. Азы лцөыхаран. Азы ахаалгоз дауык дгөеиҫан, – бсыцымныкөар зуам, – ҳа леиҫөит. – Бсыцымныкөаргы баҫырсхует акөымзар, даөазны арахь азхака бықөымлан! – ҳа анлеиҫөа, ус есымша еицөажөо, иөеишьцылт, анхаоҫөыс лцөалтөымкөа дҫалит.

– Уара, сымацара соуп икоу, сыцкөын зацөи сареи. Уаала аюныҫа. Ускөамцузаап усгы, шыҫа избакаццо? Аюныҫа уаала, ҳанхап, – ҳа иалхөан, дазыразхт.

Иеицынхон. ҫа длоут. Рҫацөа раазеит, ирызҫаит, иуаахит, шөарыцаө бааҫсхит, азө иацкыс азөы деиҫыны дхысуан. Насгы дара рөыцьягы абаҫырқөа реиҫш иеиҫшын, иузеиодыраазомызт. Аҫөысеиба ла лхатөы ачкөын иашья иацкысгы дбааҫсны дҫалит, дхысыю бааҫсхит, убас агөамчгы ашьамхгы иман. Ари адауы дылаихөаҫш-өаихөаҫшын, ус леиҫөт иҫөыс: – Бара, икоу бдыруоу? – иҫан, – аа, икои?

– Икоухи, абри ауаоҫсы сызиабым ааиликаар, сызиабҫоу ааидырыр баргы баҫырихует, саргы саҫырихует, ҳаишьует. ҫаишьыр ацкыс, сара сықөцны сөит, быцкөынцөа ааза бара исыбҫаху, – ҳа леиҫөит.

– Ғах, ус мамоу, – лхәит. (Апхәыс мап лкит. Апхәыс мыжда иҕалымцо егыыказам.) – Уааи, ура сыңкәын уицәшәозар, дахшыып, дапыраһхп, – ҳа ус иалхәит.

Иара дазхәыцын, егын, нас иазыразхт, аха, – бара, дхазшыуам, мычла ҳацкыыс дииаиует, иара иапхә атапанча ҳазтыхуам. Мычла дахкыргы, ҳацкыыс дииаиует. Изахуеи? Дызбахшыуеи, шышыас иахтои? Ғазшыа ҳамамкәа ҳақәхт. Ғаишыует, зегь акоуп, сымцар ҕалом, – ҳа ус ихәит.

– Убас икастоит сара слалаганы: – Асахтан еимаа изысзахует ишыапкәа тмло, ишыацәкыысқәа ырхәаны ианаклакь аҕәәқәа хлаисны даанахылар хойыңагы, дахшыует, дапырххует, дкаҳажьует. Ишыапкәа изықәмыргыло убас аимаа изысзахует, – ҳа иалхәит.

Ари адауы дазыразхт. Абарт иаибырхәоз рызынтәыкгы ачкәын аицбы иаҳауан, аха иашыа агьеимхәет.

Ғнак рабгы даргы шәарацара ицет. Ашәарацара иқәгьежыны иахаауа, ианаауаз аамтала, амни ачкәын аицбы заа дааит. Заа данааи, аимаакәа ак лзахьан, ак захны астал иқәын, агыыгь азахра дағын. Илзахыз афырха астал иаакәикәыцәаан амца илақәцаны иблит.

– Ус зыкоуцази! – лхан, дагыт, дыцәхәит, агыт, аха агәхәаагы имкит.

Исааиуаз, даргы ааит. Иашыеиҳабгы иабгы анааи, – нан, абри уеимаа узысзахт, иушыац, аюыза уашыа амца иақәицан иблит, аха абри ушыац, аюызагь са иззахуот, – ҳа аюыза ашыацара даналага, уыгь ааишыкәыцәаан, амца иақәцан иблит. – Ааи, анаасыни, ари ушыыцигет, аимаа ахузысзахыз азы, уашыа иакәзам, ари ишытәқәоу дреиуоуп! – ҳа ан ус лхәит. Нас ус лхәыцит: «Дара еибасыркыр иашыцәа, агыыгы дыгәғәәцәгьоуп, дара еибакыр, нас ҳаргы хйцхрааны аиҳабы дапырххып» ҳа иақәылкт.

Ари ачкәын аиҳабы иан илтахыз изелымкааит. Аха аицбы зегы идыруан. Ачкәын аиҳабы аицбы дзыцкьет. Сиақәқот ҳа даналага, – ура, ус акәым, ара уааии, ак уасхәот, – ихан, дныципхьан, – сани саби иеибырхәоз абриоуп, «сызиабым еиликаар, баргы бишыует, саргы сишыует, иара дапырххып, мамзар са сықәцны сцот» ҳа [саб ихәеит, – хәа] абас иеихәит.

– Уи акәзар, ари уан лоуп, арыгь уаб иоуп. Сара сшәылцны сцот, амәа сықәлоит, са сцот ура уани уаби ааза, – ҳа еихәит.

Иезыразхт. Данцоз аамтала, ачкәын аиҳабы амацәазкәа өба иман, акы инапы иаахиршәан [иашыа] инаииркит: – Абри, агәәкра уақәшәозар, унапы иамгхны иоушыт. Сара сахыкәзаалакь сапшааует, оғы инеиует, сара усымпшаар зузом, сааует, – ҳа иеихәит. – Саргы агәәкра сақәшәар, аюыза саргы исымоуп, иаусышытует. Ура уғы иааины иугәйдцаланы ахш өалжжуазар – агәәкра сағуп, ашыапштәы убар, икапшыза иубар, убаскан стахит, агьсыкәмцт, – ҳа иеихәит.

Изаманоуп рхан, аҕсшәа ааибырхәан, ишәәкь аашытихын ддәыкәылт, имәаныф аахәаны. Өымш-хымш ныкәара дцахьан, хаха рзы, ахымш рзы шыжымтан ахысбжыы иаҳәит. Ажәлар зегы еизаны ах ионы итәан.

– Абра икоузеи? – ҳа даназтцаа, – аҳ изғаб [дигиуеит]. «Амна ахыбраґы амацәаз хшьуп араҳәыц иаркны, амни еихсны иамыршәаны, инацәагыланы изкыз сығґа дистәит» ҳа ихан, убра ахысра иаәуп, – ҳа ус иархәит.

Днеин, ауаа ахыказ, – мшыбзиакәа! – ихан, дласкьаны днеин длатәет.

Аха ахысра ҳа иәазимкит. Ауаа акәақґа иасны аены хәлаанза ахысра иаґын. Азәы зегь реиха иәадшьылан даґын, «амни сызтцәандаз, амни аҳ иғґа дсызгандаз» ҳа иешьны даґын, аха илымшет. Ари зегьы абри аныкәаә ибон.

– Ухыс, – ҳа иархәан, имуит, аҳ иґы адырра карцит: – Абра уаоґс бзиак дааины дтәоуп, еиғш уаоґсы дыкам, аха дхысуа хбом, иеиртцысуам. «Ухыс» ҳа иаххәан, иуам. Избакаҳтә? – ҳа иархәан, – умхысыр калом ҳа иашәхә са скынтә, дхысааит. Сытоуба, сытоубоуп, – ҳа иархәит.

– Сара сныкәаәоуп, сымәасоуп, аҳ иғґа сара илыласхузи, дыстахым, илзыстахузи! – ҳа ус реихәит, аха ирымукәа, дыдмырхысыр рымуит.

Дынхысын, амацәазгьы лґирууааит. Днацәаххны иаанкыланы, амни ачкәын, рағхьа зәадшьыланы «аҳ иғґа дызгот» ҳа иаґыз иршәны инеигәыдиршәлан, ағәарғ дынтыцны ахышьцәа рышка днеин иеитцәахт.

– Аҳ амаҳә дуоут, маҳә дуоут! – рхан, игәырғьатцәа ачкәын дышьткәыцәаан дәаргит.

Аха аҳ иғґа хахьынтә илбозаарын, аґенцьыр акынтә ихысны иамзыршәазгьы, дахцазгьы зегьы лбон.

– Ари сара схацәа иакәзам, ари сара дсынасығым. Сара сынасығ ахышьцәа рышка дцет. Амацәазгьы ґзырууаа иара иоуп, ари сара дсыздырзом, – ҳа аҳ иалхәит.

– Уи акәзар, дахыказаалак дыкны даажәга, – ихан, даарган, чара изыруит, аҳ иғґа диитит.

Ауыха аҳ иғґаи иарей ахиаз амҳараґы дахынапшуаз ибон: Амшын акәараґы амацәыс мцабзны игылон.

– Абри закәи? – ҳа аҳ иғґа длазцааит.

– Ари закәу уи ауп, убра азғаб бзиак дыкоуп. Амни азғаб илақәдан дказыжьыз диццоит. Илақәқалак рызынтәыкгьы абанс амца дыркны илбылуот, азә деибганы дзаазом, рызынтәык лшьуот. Илиааиз уаоы, хацәк дкамлит, – ҳа абанс иалхәит.

– Уи акәзар, ибзиоуп, – ихәит.

Шьжьымтан, ашарґазы доагылан, – Сара ныкәартақ сымәоуп, сааует сахыкәзаалак, – ҳа нлаҳәаны, ағәарғ дынтыцны дцет.

Дышиашаз амацәыс ахибоз аґы, амшын акәараґы днет. Ағбақәа ихыз акы днақәтәан аарцә дааин, аоны амшын иалагылан ибит. Ашьшьыха доыхәнан, аоны ауадақәа анаагәейта, зғабк дкалмаҳаза лкаруат дықәиоуп, дыцәоуп. Димыраағшзыкәа, ашьшьыха днеин абарта ацәырдаґәаґы ишәақь ихы инацәцаны доаеит. Иаргьы дыцәит. Ари азғаб дыцәан данаағш, ахатца

дылбит, ачкөын абарцаә дшықәиаз, дшыцәаз. Аха лыңсы зегы инилаха ицет, убриакара бзиа дылбит, убас дыңшзаны деифартәан. Ашышыыа доагылан днеин, ахчы аалган, ихы, иара дымырааңшыкәа, ашышыыа ихы иацалцит. Длалаган ихәы калцит. Данааңш, агәыгәым кны, ампахышыы лыжәаахыр иаакәыршәны дааин дааихагылан, иәи инапи илырзәзәет. Қрыфара ҳа ианылатәа дазцааит: – Абра абас саҳаит, зғабк дыкоуп ҳа. Убри дызбар сҗахын, слықәшәарушь, дызбарушь? – ҳа длазцааит.

– Уи са соуп. Са оғы иааиз азә дгъежыны дцаны камлац. Аха ура уеиңш ауаоыңшза, ауаоәиәартә икоу сугырхагам, ашышыыа аюныка уца, иаха иузегуп, – ҳа иалхәит.

Аха иара имуит. Иауыиуаз: – Җаикәңароуп, сара уи азоуп [сзаа]. Са схацоуп, ба быңхәысуп, ҳаикәымңаргыы калом! – ихан, индәылтцын, амшын акәарағы инеин, аикәңара иалагит.

Азынгы ишыамхы ыңалкшет, аха латкыыс дааааин, амацәысхагы лымтакәа, латкыыс дааааит, дигит. Латкыыс уааааины данкаушьлак ашытаҳы уаха мчы лымазамызт. Аюны диман днеит. Акрырфит, акрыржәит, хаҗеи пхәыси ҳа еиман. Ишыказ акәымкәа, убра ақытаны ах ичкөын абри азғаб длшышьтан, аха дшәаны длақәңомызт, уаха мацәысбжыы анымгаза, ах ауаоы дааишьтит, тақәажәык, – абри илыхыыз еилышәкаа, – ҳа.

Атақәажә дааин еилылкааит, азғаб хаца дызцаз, ахаца дышлыдылкылаз зегь еилкааны, днеин ах иалхәт, – абас-абасоуп икалаз, – ҳа.

– Уи акәзар, бца, иңсы злоу еилкааны баа, – ҳа дарагы уахәшьтаҳыла дааишьтит.

– Нан, бхаткы сцаат, ба бызғабуп, абри, азәы, моасоык дбыдыкылт ҳа иара дызустоу крыбдыруама, иңсҗазаара бдыруама? – ҳа даажәаны зегы ллырхәит.

Иңхәыс, – ңсҗазаарас иумеи? – ҳа данизцаа, – сшәақь ауп сыңсы зыңроу, – ҳа леиҳәит иңхәыс, лыгәра ганы.

Ари атақәажә иеилылкаан, днеины ах иалхәит. Ах ус напынцас илитт: – Бара, усгыы уа бцот, баауот ескынгыы, ишәақь гыычны амшын ибзалажыуазар, иалажы, ицәза, – ҳа леиҳәит.

«Енак шыыбжыон сыңсы сшыот ҳа абарцаә ихы ахнықәицаз, ишәақь ихы инацатцаны, атақәажә дааин ашышыыа, имбазакәа ихчы иаатцхны иршәны амшын иналалыжыт. Иңсы маңхит. Агәәкра даналага, аңсра даналага, имацәаз ааимғихын, иноуишьтын, иашыа иәы иааин атыңха игәы инкыдңалан, длахәаңшызар – икаңшышьза ашыа фалжжуа икалит.

«Ках, анаассыни, сашыа дҗахит, аха дахҗахаз еилыскаап, убыржәыцәкыа сдәыкәлит» ихан, днеин иеааилахәаны, апкаоҗа амәа доаныланы иәыюеихит. Аха дахцаз, дахану ҳа агыздырзом. Ах, амни изғаб амацәаз хшыны иехсуаз, амни ақыта даналанагала, – ах, умахә даауат, – ҳа иархәит, – умахә, ҳамахә, ҳамахә, – ҳа зегы ирхәо ианалага, иашыа убри ақыта дшалананагалаз идырт.

– Уара, абри ақ дабанхо, ақ? – қа даназцаа, – абан, ақ амни иоуми, уабхөа иоуми, дызбоузымдыруа? – қа иархөит.

«Аа, уи акөзар, сашья амни иөы дыкоуп» қа днеит. Даннеи, ақсшөа иархөт, чара изыруит. «Амахө дхынхөны дааит» рхан иахеицөажөоз, уа дыюньцны даеацъара дысцаз еиликааит. Аха дазымцаазыкөа, ауха амхара қа еибыртөт, рымахө иакөу цъыршьөт. Избан акөзар, дара рөыцъагы абагыркөа реицш еицшын, иузеөдыраазомызт. Ианеибырта, амхараөы ианнеи, «схатца иоуп, дгөыдыскылоит, ааигөа дзымбац» қа даннеи, инацөкыыс дахарцаны диршөын, акаруац дыкөижьт. Аюыза акаруац игылаз аөы.

– Бмааин сааигөара, сара саацсаха сыкоуп, сыцсы сшьар, нас барей сарей хаймоуп усгы, хайбабап, – қа убас леицхөан, ларгы көышк лакөын, уа леаанылкылт.

Ашарцазы, ишо ианалага убас ицөит: – Абра агөарц стьцны санцоз сызлацаз амөа сгөалашөом, акрыбдыруазар, акрыбасхөазар? – қа леицхөит.

– Амни амшын акөараөы имацөысуан, кааимат ыкан. «Уара сцуот» қа соуымхөеи, уахь уцет, – қа иалхөит. («Азгаб гөгөак дыкоуп, улакөцаны дказыжыыз диццоит акөымзар, уаха уаөы диццом» қа иалхөит, уаха аглымхөит.) – Уахь уцоу, уахца сыздыруам, – қа иалхөит.

Афырха иныкөиршөын, ишылхөаз еицш, амшын акөараөы данааи, нырцө аоны ибит. Агбакөа ихыз акы дацхьан иааиган, дөеин дөыхөнан иашья абарца дыкөиоуп, аха дыцсхьан. Ари ишөакь ицсы заграз идыруан. «Абра амшын иалахазар калап» ихан, атыркөцөа зегы дрыцхьан иааиган, – ишөкуа шөара ишөтөуп ацсыз, амала ишөкуа зегы сара исышөтала, са исыркьөт, – ихан, амшын итаз зегь ркыма ухөо, убас игөакит, аха ацыхөтөаны ишөакь зыграз ацсыз ицыхьашөан, ишөакь аанкылан иашья даныюеихагыла, «хәи, сызбацөаз» қа, ус даацшит.

Ари ах, егы азгаб илышьтаз, ус иакөырт – «уаха хлеины, азгаб дыкөган дахгап» қа. Аешьцөа аюыцъагь анеицөшөа уаө дрымацөазма, азө имацара уаө димацөамызт! Ах атацаагацөа анааишьт, ыками, иөеин иөарышьталан, рызынтөыкгы рыцкьет, икөырт. Ах ималгы азгаб лмалгы аашьтырхын аешьцөа ирыманы аахьхьтөи ах иөы иааит. Ах иөы ианааи, ах изымдырт имахө рыуа [дарбану], изеөымдырт. Изгаб лакөынгы, дылзымдырт лхатца. «Исцакасто, иахаури, хамачө уарбан қа хазцаар цхашьароуп, анапызөзөарааны, амахө убриала дхамдыруазар, уаха дахзелкаауам» қа, ус ах иакөицт. Иашацкьаны, рнапы анырызөзөоз амахө иөааникылт: – Шөнапкөа шөызөзөа зегы, нас сара снапы сызөзөап, уи егыамам, – қа ус анихөа, ах иаразнак дидырт имахө, дидырт.

Чара рзыруит. Иахьтөаз аешьцөа реицбы ус ицөит: – Уарей сарей агөнахара хамоуп. Агөнахара ихөмоу бжыхтөуп, – ихан, – абри снацөала угхөыс лыжөөа снапы тарсны дсыршөит, абри ауп гөнахарас икоу, – [ихөан], ацыкьха даиеихсын, инацөы нахыруаа икаижьт.

Нахьхынтө, амшын акынтө иааргоз азғаб илдыруан ахәшө, инацәа инакдырсын, инацәа бзиахт. Аешьцәа лаицәажәан, – сара усгьы аюныка сцар, сақәйтым, сцар хани хәби сыцәшөит, ирахәымгы калар калоит. Уара, нахьхынтө азғаб иаахғаз [уара дунасыгуп, – ихәеит].

Амал ирымаз еиоыршет. Амал абжакы аалыдыкланы [азғаб диманы], иара ачкөын [аитцбы] аюныка дхынхәны дааит. Иани иаби иаазоит.

335. АШӘАРЫЦАЮИ АДАУЦӘА РАХӘШЬЕИ

Иказаарын хацаки гхәыски. Абарт кыраамта хылтц дрымамкәа ишыказ, ағхәыс лцәа ахшара далашәеит, лцәалтәымкәа дкалеит. Ачкөын дроут хылтс. Ачкөын бжышқәса ихытцау даныкала, ахыци ахәымпали кны ацәкәарақәа кыдцаны дреихсуа далагеит. Аб ари деигәырғон, «сара сеипш дшәарыцаюхоит» хәа.

Ус ари жәохә-жәаф шықәса дырталт. Шәарыцара дцо далагеит. Ашәарыцара дахьцоз идыроатә еиғны, ашәарах рацәа ишыуан. Ари дшәарыцаю духеит. Ус дшыказ акәымкәа, мышкы шәарыцара дахьцаз шыабстак икәшәеит. Иара дуун, даара ипшзан, иибяхъаз ашыабстакәа акыр иреипшымызт. Ацықхәа данеихс, икахаит. Дыюны данаахахх, ицкьан ицеит. Ари ашыабста кырынтө ипыхъашәахъан. Деихсуан, икахауан. Дыюны данаахаххлак, иоацкьан ицон. Деитәихсуан, еиҗа иоацкьаны ицәон. Абас бжышықәса дгәакит. Ус ишыказ акәымкәа, гхәысаагара аамта анааи, зғабк дхәаны диртәеит. Ачара ағхәара аанза пытк шыбжъаз иоызак, зыгәра игоз, аешья еипш ииҗахыз иеиҗәеит ашыабста атәы. Ари азғаб уи ачкөынгы бзиа дибозаарын. Ғнак лара ләы дахьнеиз, – бара, дызустада зызбахә бхәо, бжышқәса цуеит шыабстак дашьтоиҗьтәи, аха изымкит. Сара сахьцо махәи цыси еиқәсыртәом, сзакә шәарыцаоугы баҳахъеит. Сара бсыцымцакәа абни бышпәиццо! – хәа игәы иалсны илеиҗәеит.

Ари ағхәара ааигәахеит. Хымш ракара шыбжъаз ашәарыцаю изхәаны итәаз лыкны дааит. Дахьяаиз, асамыркөылхәара даналага: – Уа иуҗәо псажәоуп, закәызеи уара асамыркөыл иуҗәо, сара сышпәуццо, бжышқәса цуеит ашыабста уашьтоуҗьтәи, сара сышпәуццо! – хәа иалхәеит, мап ицәылкит.

– Ус акәзам ишыкоу, сара оызак дсыман, далапысшәарц икастцеит. Дышшоыза гәрамгазгы еилыскааит. Уи мцуп. Хьяас ибымкын, агыиказам, – хәа леиҗәеит. – Ибасхәо акызатәык ауп: сара убри ашыабста ыкамзаргы, ипшааны исымшыр зуам. Сашьталоит. Амала, сара схынхәны саанза азәгы бышицымцо ала, бшысзыпшуа ала ажәа сыт, – ихәан, ларгы җоуба луит «иара дхынхәны даанза азәгы дышицымцо, дшизыпшуа» ала.

Иара аоны дааин, имоаныфа аархианы дцеит шөарыцара. Дахънеиц даннеи, ашьабста иқәшәеит. Ацықхәа данеихслак икахауан, данаахаххлак иоатцканы иоуан, деитахысуан, данаахаххлак иоатцканы иоуан. Ус дшашьтаз аохаа ианадыххыла, иааимкәеит. Иаргы лыбжькәеит. Аохаа аимахаха амразакәа, иаргы дахъзеит абыжькәара. Данаабыжькәа, аохаа ааидылт. Ашьабстеи иарей уа иааҕаеит. Данынапш – ишьабста абаказ, ашьабста зҕабха иаақәгылт, аха азҕаб хәа ззумхәара икоузеи!

– Анацалбеит, ашьабста сзышьтаз абакоу, бара бызустада, бынцөахшоума, мамзаргы сыла сажьоу? – хәа ачкөын анааҕит, леаалыршөән, еиҕахгы шыабстаны даақәгылеит, еиҕах леаалыршөән, дызҕабхеит.

– Избаз шыҕа агәра згоит, амала, сзықәшәазгы абыргь-абыргь ауп, сызбышьтазгы цакыс иамоу абри ауп, – хәа зегь леихәеит.

– Уи дуаохшоуп, сара суццоит пхәысс, уа сноугар, нас агәра лгап ларгы уара ушхатца гәгәоу, ушышөарыцао дуу, – лхәан, – уаала, сара быжьөеишьцәа адауцәа срақәшьоуп, уаала уахь, – лхәеит. – Амала, ақырсиан дырбаны икалазом, аха сара снейны срыхөоит, санрыхәалакгы, рақәшьазатцө соуп, уара иулакысрым, сыгәрага, ак ухны укалом, – лхәеит.

Арҕ еиманы ицеит адауцәа рынхарахь. Хапкы аҕны иааит. Иахьааиз, адауцәа рахь днамгакәа, иара уа дааныжьны, лара лашьцәа рахь днеит. Лшьамхы арсны дрыхәеит: – Төым дгылк аҕынтөи ашөарыцао бзиақ, еилкык, ақырсиан ихылцыз бжьышықәса цуан дгәакуа дсышьтеиҕҕеи. Абыржәи, ацыхөтәаны уаоы икаимцацыз каицеит. Аохаа сара санбыжькәа, иаргы дсыхъзаны дбыжькәеит. Абыржә абра даазгоит. Ак анизыжәу, сара шөахәшьазатцө соуп, истаххаз мап ицөышөымкын, иаргы абра дааины даныкалақ, даншөсырба, сышиццогы жөдыруазааит, – лхәеит. – Уаха адауцәа сзыццо уао дыказам, сара абри ауао сиқәнагоит, ақырсиан рахьгы схы сырхоит, сагыццоит, – хәа ралхәеит.

Уи ианақәшахатха, иара даалгеит. Дахьаалгаз, арҕ ирбеит дышуаоы-згы, гәгәзак шиакөыз, насгы, иоура-итбаара акы ихырхәаартө дыкамызт. Иаргы адауцәа рөы сааит хәагы, дымшөеит. Адауцәа «хахәшьа дызго деилымкаакәа дхазитом» рхәан, адцақәа ирҕеит: Акы – адауцәа реицбы раҕхьа игылаз х-цсатцлак ирықөтөаз ахәыхәқәа рөы дныкәлан, дара идмырбазакәа, ак иалаз алхны аҕы иалеицон, аха дара ирызгәаҕазомызт. Ари збаз ицөеишьеит.

– Акы, абри казцо ауаоы дүҕшаароуп, ианаму, уара икауцароуп, – хәа иархәеит.

Оба – ажьа рызҕакын ахапакны, абри ажьа аурышьтын, агөыбжьанытө днашьталан, ө-шьаәҕакгы инамышьткәа икит.

– Абас ажьа уахъзаны иуқыроуп, ма изкуа дүҕшаароуп, – рхәеит. – Хҕа – сахәшьеи сарей абри ахапакны хатцаланы акы еибаххәоит, убри уахароуп,

ма изахауа дупшаароуп, – ихәеит адауцәа рашьейхаб. – Абартқәа зеггы қауцар, ма иказцо ауауы дузыпшаар, ҳахәшьа дукәнагоны ихәпхьазоит, дагыуахтоит, – рхәеит, – мамзар уагықәымгәығын, – хәа иархәеит.

– Ибзиоуп, – ихәан, аохаа даабжьылган, даулышьтит адауцәа рахәшьа ашәарыцао, усгы иалхәеит: – Уара, иудырцаз қазшьа амазам, аха умшәан, сара суцхраауеит. Уеикәшәоит, – лхәеит...

Ашәарыцао аохаа дахынбыжькьаз азә дибейт, адгьыл дықәианы илымха адцаны акы дшазызыроуаз.

– Уара, уанаңалбейт, икоузеи, уззызыроуа закәызеи? – хәа данизцаа, – Адгьыл ацақа ашышкәмскәа еицәажәоит, ирхәо сазызыроуеит, усқырхагамхан, – хәа иеихәеит.

– Кох, ус акәзар, абас цәара сцоит, уара уеипш злымха цару дыстахуп, усыццароуп, – хәа диҳәеит.

– Азамана, ибзиоуп суццоит, иахьутаху сыкоуп, – ихәеит ашышкәмскәа ирзызыроуаз.

– Амала, иудыруаз, уахьызго адауцәа рәы ауп, сзыниазггы абрыгь-абрыгь ауп, – хәа зегь иеихәеит.

– Адауцәа моу, дәәаңарагы суццоит, – ихәан, дааин иарғажәоа даадгылт.

Рәынархеит арт рөыцагы еицны. Ус ишнеиуаз, ианынапшы, азәы алуқәа ишьапқәа ирышьоуп, ажьа иаалкьаз дыюны дашьталаны ашәит-тышәи инамышьтқәа икуеит. Алуқәа зишьаз уи акәын: ишьамзар даңагон, дапысуан, изкзомызт. Уи акәзаап алуқәа зишьаз.

– Ус акәзар, абас-абас, аус сымоуп, усыхәар улшоит, – ихәеит ашәарыцао.

– Сышпауцымцо, суццоит, – ихәеит алуқәа зшьапы иашьазггы.

Арт рыхык рәынархеит уажәы. Ишнеиуаз ианңшы, х-чандарак гылоуп. Рыцәкәа акьатрацәра х-хәықәк ыкәтәоуп. Убарт рыцақа ачандара дыкәтәоуп азәы. Дара ирызгәамтазакәа ак ахәы алхны егы иалаитцоит. Уи иалихуа ахпәтәи иалеитцоит. Арахь дара тынчза икәтәоуп, егырбазом, ирнырзом икаитцо. Арт дцъашьаны рыбжьы анаадырга, ахәықәкәа рхан, ипырны ицеит. Атцла икәтәаз, – хәи, шәанаңалбейт, шәзыспырхагахәзеи, сара сыгәғығра аласхызгон, – ихәан, ахьышәтхәа даалбаапейт.

– Оыңа аоызцәа сыпшаахьейт, уара ухыкхароуп, сахьцо оызара сзууроуп, – ихәан, ихы-ицыхәа иеихәеит.

– Сышпауцымцо, суццоит, – ихәеит атцла илбааз.

Ашәарыцао рыхык аашьтихын, днеит аохаағы. Адауцәа рахәшьа ишылхәаз еипш данааи, дхысит. Данхыс, аохаа еимыцит, ахыкгы иаргы лыбжьыпейт. Рызегь еицны иааит адауцәа рыкны. Аисарахь икылсит. Иааит х-хәықәк, инейны апса-цлақәа ирыкәтәеит. Ақса дыкәпейт ахәықәкәа рхәы дмырбазакәа ирылзхуаз-ирылазцо ашәарыцао иоыза. Адауы саатқ

дахыкәлаз иара абырминутк дхалт. Ахәыхәкәа руак иалаз ахәыцкәа алхны егы иалеицеит, егы иалаз алхны ахпәтәи иалеицеит. Абас мацара шәынтә икаитцеит. Адауцәа ари анырба, ицъаршьеит. Уи ашьтахь адауцәа руазә ажъа ауишьтит. Алуқәа зшьапы иашьаз ажъа длашьталан, шыафакгы инамышьткәа икит. Инаганы инаимцаирпалт, еитәх икит. Ашьтахь адауцәа рашьейхәб рахәшьа даалыпхьан, иаргы ларгы ахапы ицөыцалеит. Ашышкәмскәа адгыл ацахынтә ирзызыроуаз ара дгылоуп иөырхианы. Ианцөыцала, азғаб, – сара ари ачкөын сицымцар зуам, – хәа иалхәеит лашья.

– Биццозар, нас хәхәшьазацә ибгәапхаз мап ицәахуам, – ачара уны биахтап, – хәа ихәеит лашья адаугы. – Хәртгы хшыбыжыоыкугы хбыццоит, хашныкәыргогы хбап ауаа, – ихәеит.

– Арт арахь ианааи, ицааит: – Иеибаххәезеи? – хәа.

Ари ашышкәмс иазызыроуаз имахар хәа ушөозма, иреихәеит иашьей иахәшьей еибырхәаз зегы. Адауцәа цан шәарахк кәыбаса иааргеит. Иаргы дрыцшәарыцеит. Дара рацкыысгы ашәарах ишыт. Иааи иласын, рымахә ачара ду изыруит. Ашьтахь амал ду лыртан, даргы лыцны, ашәарыцао инхара иааит. Иахьяаиз ачара ду руит. Ашәарыцао иабхәындцәа адауцәа пату рыкәйтцеит. Ахабла иаиуаз чкәынаки зғабки аалырхын, ашәарыцао изхәан итәаз азғаб лахь ирышьтит. Уи даарыпхәеит. Иөыза чкөын иара дызнапхаз иахь уао ддөыкәырцан, уигы даарыпхәеит. Арт анааи, – ашьабста иушыыз абакоу? – хәа иазцааит.

Адауцәа рахәшьа ләаалыршәшәан, дшьабстахеит, еитәх ләаалыршәшәан, дтыпхәхеит.

– Абри ашьабста акөын сара бжышыкәса сзышьтаз. Уара угәра ганы иуасхәан, унеины ацәгәа хабжыоухәеит исызхәаз азғаб и сарей. Уарей сарей иахьарнахыс аиөызара хәа егхәеилам, уца! – ихәан, ашта дтицеит. – Азғабгы бызшаз бисасуп, барей сарей егхәеилам, бхы бақәйтуп, бызтәу рахь бца, – ихәеит.

Амахә иабхәындцәа адауцәа пату рыкәйтцеит, инаскәеигеит. Рахәшьа дахьяанагаз дмарымажаха дыюноуп. Иахьягы еимоуп лхәцеи ларей.

Саргы убри ачарафы сыкан. Сызхара сфеит, сызхара жәит. Абыржөы убрахынтәи саауеит.

336. ХАСАН

Дыкан Ацсны Хасан хәа даара хаца гәгәак. Дыкан нхыцгы Кәбина Хасан хәа дааа хаца гәгәак.

Рөыцьягы даара иныкәаөцәан, рызбахәкәа еибадыруан, аха еибамбацыт, еибабар даара иртахын.

Аңсны Ҳасан шөарыцара данцалакь иишыуа уа иахьишыуаз инижьуан.
Хөашак аены Аңсны Ҳасан шөарыцара дцеит.

Дышнеиуаз, даара акыр деимдахьаны еицш, жьак ибан дааихсны ишыт.
Днеин данынахагыла, иоатцкьаны идөықөлт. – Ҳаит, каамет сақөшөеит,
иахьа ш-хөашазгы шғасзымдыри, – ихөан уамашөа ибеит.

Анс оумашөа ианиба, ажьа ахьцоз ус ахөеит: – Уара уакөым акаамет
иақөшөаз, Көбина Ҳасан иоуп каамет иақөшөаз хөа.

Аңсны Ҳасан дзықөшөаз уамашөа ибо аюныка дхынхөит, аха аюны
даанымгылт; Көбина Ҳасан дзықөшөаз еилысымкаакөа ихөан, иееибытаны
амөа дықөылт.

Даара дныкөахьаны еицш, Көбина Ҳасан дахьынхоз ақыта далана-
галеит.

Данца, днадырцшын Көбина Ҳасан ө-еадак цакны ахаруан* ағы ача
ахьылихуаз идырбеит. Иөынеихан Көбина Ҳасан аус ахьиуаз – бзиа ууит!
– хөа днаидгылт.

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит! – ихөеит Ҳасан.

Аңсны Ҳасан даацөажөан ус ихөеит:

– Сара Аңсны Ҳасан соуп, уара узбар сҫахижьҫеи даара акыр аатцуеит,
аха сзымаацызт. Акы сақөшөеит уи уасхөар сҫахын.

Сзықөшөазгы уи ауп: хөашак аены шөарыцара хөа сахьынтыцыз жьак
сшыын санынахагыла, иоатцкьаны идөықөылт. Каамет, сақөымшөеи ари
закөызеи анысхөа, «уара уакөзам каамет иақөшөаз Көбина Ҳасан иоуп»
хөа санахөеит. Анс ансаха, усгы убара сҫахын, узықөшөазгы еилыскаап
схөан сааит.

Көбина Ҳасан даацөажөан ус ихөеит: – Саргы даара убара сҫахын,
аха сзымнеикөа сыкан, уахьызбаз даара сгөы иаахөеит, – ихөан,
дааигөыргөеит. – Сзықөшөазгы уасхөап уаазыроы, – ихөан, дзықөшөаз
ахөара дналагеит.

– Сара арцгы бзиаак сакөны хқытан сыкан. Хқыта ааизан, арцгы бзиаак
иоуп икөнагахаша зҫаб бзиаак дизаагап рхөан, зҫаб бзиаак дысзаарган даара
чара ду руит.

Аныхөла, сымхараөы снарган саныныюнарца, азҫаб исзааргаз лөы хоаны
дығөагылан. Сара сеааилыхны снышьталт, сышнышьталаз еицш азөы ашө
ааимцҫааны дааюнацалан лабак икын ирхха данаасыс слаха саакалеит,
сыпхөыс иара дима дааюналт.

Сара зегы сгөы еилнаргон, аха арахь слоуп икасҫахуаз.

Санындөылица, хлақөа аасысын сыркит. Алақөа санырк, сышьҫахь
аанда сыенадкыланы изулакь срыцөеит.

* Ача атөатөарта атыц.

Нас даара акыр схэыцт, аха икасцара ансымдыр ус сызбеит, уаоы сахымбара цыара шьхак ахь сцап хэа.

Сфынасан ашьха сцеит. Ашьха сыкеланы сышнеиуаз хьчак дааспыт. Ахьча данызба, сцыхэаршэшэо снаидгылт. Уи ахьча ирахэ есуаха акы-оба амшэ ма ақыцыма иагозаарын азы илақэа дрызгэааны дыкан. Сара саниба, илақэа даарзагын – уаала аоныка узгап уееихар бзиа уныкэызгап, сара слажэқэа уреипшымхар, – ихэан, симаны ддэыкэылт. Анс ахьча ианихэа, сара сгэаныла сгэыргэеит икасцалакь убахп хэа.

Атыпае саннеига, агэаца ачкэын уи иеихэеит: – Абри ала имлашьуа агоуп, акраеаца хэа. Агэаца днеин хэашақэак ала рыхэрытага интапсаны иситеит, аха исымфеит.

Нас ахьча агэаца ус иеихэеит ачуан зэзэаны акруны иат иканацо аабап хэа.

Агэац даалаган акриун, акэац зны дара акрызларфоз аишэала иансырта, акрысфагышьеит. Нас еихагы пату сыкэырто иалагеит.

Ус хелеит, арахегы гэарлеит.

Ауха шаанза арахе срыкэшо исыхьчон, акгы иасмыргеит. Ашьжымтан ахьча ирахэ данрылапш, еибгаза ианиба, даараза игэы иахэеит. Егырт илақэа даарылалан зегы ипкеит, сара сиарта, сыфатэ еигыны икаицо далагеит.

Сыхьзгы духеит, ауаа зегы ирахаит. Сара сахьыказ атэылаеы аха дыкан Маршьанк.

Уи Амаршьан иоуаз зегы чкэынцэан, аха фбака мзы анаархытцлакь акы ихэырны иашьуан.

Амаршьан игэы ангцэа, ажэлар еизигеит, абри сычкэынцэа зго, ихэырны изшьуа еилкаашьа сзатозар хэа. Ажэлар иеизигаз ирыдицеит ичкэынцэа зго еилыркаарацы.

Ажэлар иеизаз, Амаршьан анс анрыдица, доусы зегы акака рхэеит, аха иееиу уаоы егызымхэацкэа ишыказ, тахмада хэычык дахьтэаз абри арыцхара хэартас иамоу ла бзиоуп, уаха хэарта амам ихэеит.

Ишца хэа ах данцаа, атахмада ус ихэеит: – Ала бзиа уоур, уахынла ахэычы дахьыкоу ионоуцар, ахэычы дачапшьоит, ицэазом, ахэычы дызфо анааилакь икны иашьуеит хэа. Нас ала бзиа змада хэа аизцаара иалагеит.

Сара сызбахэ рмахахьази, ах иархэеит, аха зыкны сыказ аламала сшимтиуазгы идырхаит.

Ах даалаган уаа-шэоык оызцэас иаашьтихын сара эфы сыказ ахьча иеы ула сыт хэа дихэаразы дитаит.

Ахьча, Амаршьан уаа-шэоык иманы даницаа деигэыргэеит, ауаа бзиақэа сара офы иеыжэцуа иалагеит хэа. Даара чара бзиа рзиуит.

Ашьтахь Амаршьан иоызцэа ах аказы духэаразы дааит хэа аниархэа, ахьча иахагы деигэыргэеит. Ах сара дансыхэа иитаху арахе акэу, даеакы акэу исымоу акы сеигзом ихэеит.

– Арахә акәым иитәху, улоуп иитәху, дзыниазгы абас ауп хәа аниархәа, дыгсыр еиха еигъеишьейт, аха икаитцахуаз, мап икын, аха ддыргъашьян симырхт.

Сара уи сеигәырғейт, ах иеы скалар еиха исзеигъхап схәан. Снеин оеыргәыбзығны Амаршьан сигәйдғало салагеит. Ахгы деигәырған ичабра схышьуа, дсахәмаруа далагеит. Ус, иеыжәлан саргы срыманы ах июны саарган, ах икаруат ағы снықәдыртәейт.

Сыфатә, сьжәтә ухәа, баолашала акәын сышныкәыргоз. Адәахы санцо исхылағшша ауаа сыцымцакәа срышьтзомызт. Егы абжьара уахгы еынгы сцагшьон, ах иға дызхәыруа збозар хәа.

Ус даара акыр аамта ськан, аха акгы ыкамкәа ишыказ уахык атцх акыр инеиханы еигш цгә дуззак аҗенцьыр иаакылған иааоналт.

Уи ах ихәыцқәа зшьлоз акәын.

Атаххәа самцасын илышьтагәа икны, ихәырны исфо саналага, уаоцсцас иаацәажәан ус ахәейт: – Сумшьын, икалозар, ура иуҗаху зегы сара икастоит ахәейт.

Ус анахәа, исыманы аҗенцьыр ала адәахы сцейт.

Аоны зегы ыцәан. Уагы исшьзо саналага, – ура улазтәыз алаба хымш рыла иузаазгоит, ах иғацәагы уаха сшыркымсуа, – хәа җоуба ауит.

Ус җоуба анау, иоусышьтын саргы мазала сашьтаны оғынасан сышнеиуаз, оын хәычык ағы иньоналт, саргы аоныка сгәежыны сааин зегы шыцәаз сҗығ ағы снеин снаиахт.

Ахымш хәа аҗәара иканацаз азы сыгшын, аха ацгәы мааит; сажьейт схәан даара сгәы ишалаз акәымкәа, даара акыр аабжьысхәан уахык сангшы, слазтәыз алаба аманы иааин, – ушуаоцсыз еигш ууаоцсхааит хәа ианыласаанарха, анкәа сшыказ еигш суаюха саакалейт.

Ашыр сырған алаба аашьтсхгәышьан аюныка сцейт.

Аоны саннеи, лабала исысны слазтәызи сыгхәыси шыцәаз снырхылан, слаба оасырххан шәоыцагы шәеадаха шәкалааит хәа саныларыс, иеадаха иаакалт. Абарт ицакны исымоу дара роуп, руак еадапсуп егы еадабоуп. Изҗаху азәы ихызбаауам саргы тәамоа рысҗом, – ихәан иажәа даалгеит Кәбина Хәсан. Иихәара иғамшәо дшанханы даанхеит Агсны Хәсангы.

337. АШӘАРЫЦАӘ ИХЫЗ

Ажәйтә шәарыцаоык дыкан. Егъараангы шәарыцара дцацыгъаза иара ишитәхыз еигш ашәарах шыны иааигауан. Енак иғынеихан шәарацара дцейт. Дахънеиз анахь, арахь дыгшаан, аха җаса еигш ашәараххәа имбуа далагт. Ииулакь аарлахәа цмак ибан ишьит.

Ацъма иишьызы иманы атың акны длеит. Ацъа ахыхны акъац иапхъа аха иарсыз инахшыны, ацъа аха ашьапафы инышьтейцеит, агөи агөацъөи ацъы инахацаны иманы амца дныехөатөан изны исфойт хъа дшафыз, аха адырдырхъа иаацысын, акъац аха иахшызы ацъы иеикъөыз илақөхан, агөи агөацъөи аахнахын иаманы ацъа акны инеит, ацъа ѡаханацан, ақаса ишыказ еипш ақсы талан юны афынахеит. Ашөарыцаю омашөа ибаны «иуыу-уу!» – анихөа, ацъма аангылан ус ахөеит:

– Уи зака омашөа избаз Ахы Зоурым ихызы ухыыр ицагыы омашөа иубар каларын, – хөа.

Нас ифынеихан уаха акы дашьтамлакөа иара иеипш шөарыцаюцөак ахьтөаз дцеит. Дахьнеиз, илахь шеикъөыз анырба, улахь зеикъөузеи хөа изцааит.

– Абас исыхызы, сзыниаз, – ихөан, ихызы реихөеит. Уртгыы омашөа ирбан ус иархөеит:

– Ахы Зоурым хөа [ацъма] зыхызы уанахөаз дупшаанза уаха шөарацара уцарацы иақөумкын, – рхөан ддөықөырцеит.

Зоурым дигшаарацы ддөықөлан ана даауа, ара дцауа ииулакь цөгьала дигшааит. Дахьынхоз днөин, уаа ақшөма хөа ибжыы анирга, Зоурым даадөылтцит.

– Абас исыхызы, ацъма исшызызгыы иахөа абри ауп, – ихөан, дзыниаз зегыы неихөеит. Зоурым дзыниахъаз имхөарацы иақөикын, аха иеимхөар имуит. Нас Зоурым даацөажөан [ус ихөеит]:

– Анкьа пхөыс данаазга, адырѡауха амхаракны сышиаз акөымкөа «Зоурым укоума?» – хөа азөы ибжыы геит адөны. Хай схөан саныюдөылтц, азөы е-дук дақөтөаны дгылан. Уөыжөц анысхөа, икамчы иикыз скөакөа шыказ еипш хынтө илсааирхан, саргыы иөы дзыкөтөаз еипш сыеха саанхеит. Апкаюхөа дылөыжөцын, сара дыюсыкөтөан, симаны ифынеихан хахө дук ахыглаз хөнеит. Хөхьнеиз сырууаза сиршөын, ахахө сананикьа, ашөкөа ацара-сарахөа иаатын, симаны дыюналт. Хөхьныюналаз хөсахөыцкөала итөын. Ѡ-саатк рыкнынза уа хөюнан, ашьтахь сима иөааихан аюны сааганы саанижыын, иара дзыкөтөаз аөы днақөтөаны дцеит.

Сара қаса суаюцсны сшыказ еипш сеитөаакалан сымхара саныныюнашыла, сыпхөыс дсызцааит уажөраанза уабөказ хөа, нас ус ласхөеит:

– Азөи сарөи цьара хөнеираны хөкан, хөхьнеиз хөанхеит, – хөа исыхызы мхөакөа.

Адырѡауха деитөаару хөа дышшөоз дырѡагь дааин укоума хөа ибжыы анирга, ддөылтцыр дырѡагыых анс сзиухуеит, уи ацкыс сыбжыы имахар дцап ихөан, аңөимт, ашө аафөны дахьиаз аюны дныюналан, Зоурым ипхөыси иара инөиз ажөөипшьааи леицхыраан, Зоурым саара дылкарыжыын, ажөөипшьаа ус ихөеит:

– Зоурым, ула мураха уаакалааит! – хөа.

Акамчы иикыз анылаирха, иара ишихәаз еипш, Зоурым дла мураха даакалан, дцыхәрышәшәауа дааюналт. Агы ажәеипшьяа инеиз Зоурым диеипшха даакалан, Зоурым дындөылырцан ашә оадырakit.

Аены ашьыжымтан Зоурым итаацәа ла дук хзааит хәа омашәа ибаны абыстахь кажьны ианарталагы иамфуа, акы икәцаны ианарталагы иафуа ишыказ иаурыз аназымдыр, афынанахан ахак дахьыказ ицеит. Иахьнеиз, ах ианиба, омашәа ибан цфа пату ақәцаны акрафеитцуашәа анаба, уа иаангылеит. Уа ианаагыла, ах арахә рацәаны иман, ирахә зыхьчауаз икны адырра каицан, ахьча данаа ала игеит арахә рышка.

Ах пұа бзиақ диман, даара цфа пату лықәцаны диаазон. Уахық лиартағы дышиаз акөймкәа дцөырханы даацшын, арцәаахәа дыхәхәауа далагеит. Нас сыпұа нцәа мусхәла дычмазаохеит, цаара сцароуп ихәан, ифынеихан кәыдырпаоык лғы дцеит [ах]. Акәыдырпао акәыд ыкәпсауа лғыналхан, ус иалхәеит:

– Угұа псаоыстаак длылалт, аха даара ла бзиақ уцшаароуп, мамзар дзалгом, – хәа иалхәеит.

Нас ус ихәеит ла бзиақ сара исымоуп хәа.

– Ус акәзар, уи лара дахьиауа ашә илартәа, нас уи дыпұханацоит, – хәа иалхәеит [акәыдырпао].

Нас дцан аоны ахьча изицқан, ала има дааит.

Ах длалаган ашьтәа азшьны, акрафәцаны, ипұа дахьиаз ашә акны атып қацаны илаиртәеит.

Ауха атц агәтахьы иааихьан еипш такаажә хәычык дхәеи-хәеиуа аоны данааюнала, ах ипұа ахәхәара далагеит. Ала неин атакәажә дааннакылан, дырхәауа даманы аоны иааюналт. Атакәажә ала даунамыжъзауашәа анылба, ус лхәеит:

– Зоурым, иузеигъу акы уасхәеит соуужьуазар, – хәа.

Нас даноунажъ, ус лхәеит [атакәажә].

– Аоны уцаны угхәыси ас указцази ркны унеины ауархау ахахшьу акамчы паса иуааирхаз кнахауп, ухапыц ала иаакныхны роыцьягы ркәакәа шыкоу иаарха, нас уара ууаюпсха уаакалоит, дара еадаха икалоит, – хәа.

Ала ду афынанахан, аоны инеин атакәажә ишылхәаз еипш ианыканаца, аоыцьягы [Зоурым ипұаысгы ажәеипшьяагы] иеадаха икалеит, иара паса дуаюпсны дшыказ еипш дкалеит.

338. АТАХМАДА РАБАЦЫЫ ИХТЫСҚА

Рабацы хәа дыкан, шәы-шықәса дыртысхьан. Өнақ шәарыцара сцап ихәан, иапсуа шәақ аашьтихын дцеит апстака. Ашьабста ипыхьашәан

ишыт. Аңға аахыхны, акәаң аңға илҗатцаны, даңцаланы, иманы дшааиуаз, сыңсы ааитаскып хға җлак амҗан даанҗасит. Махәык аахҗәаны ишыабстә нхишыт, ишәақғы уа иныкәнаиҳаит. Аңла амҗан днатәан аҗатын ахара дшаәыз данҗшы, азиа ақан, азиаәы алаҳға еиқәаҗәа әеакәабуа ибеит. Алаҳға әеыкәабаны ианыюҗыҗ, ишкәакәаны иоҗыҗит. Ари закәузеи иҳәан, иңьейишьеит. Абри закәу җқға еилыскаап иҳәан, ишыабстәи ишәақфи иахкнаҳаз иааныжыны, иара длеин, иеаилихын азиаәы әеыкәабара далагеит. Иеыкәабаны даныюҗыҗуаз аамҗазы дзҗаб бзианы дқалеит, абри шәышықәса зхыҗуаз Рабаҗыы.

Ари шьҗа дабаҗуа, аңсҗара дылахит кыр аамҗа. Әнак ашьа иҗуаз, араҳә змаз хьчак диқәшәеит. Ари ионыка даарғы, дабаауа, дыздыруада, Рабаҗыы шиакәу, дызҗабуп. Абри иқәшәаз ахьча пҗәысс дидикилан даанхеит уи иғы хәышықәса. Хык ахаҗәарҗар рхылҗит, ираазеит. Әнак дтәаны дышхыҗуаз ус илызбеит «сҗап абни азиаәы, сәыскәабап, Рабаҗыы сакәны скалозар збоит» хға иеикәабеит. Иеаникәаба, деанны дқалан, дыюҗыҗит.

Ари уажәы зынзак ихы ахыгара изымдыруа даакәхеит. Игәы ақәығара имоуп, аха иапаухи. Ддәықәлеит ани данызҗабыз дызмаз ахьча иахь. Уажә ари деануп, аха ауаоҗс кәығара имаз ала ахьча ирахә дырхыпшыны диҗцоит. Убра ахьча иғы дшыказ х-пашак ахшан иаазеит ари әеан. Әнак зны еитәх амни азиаәы сәыскәабап хға агәапхара иоут. Деануп, аха ауао кәығара имоуп. Длеины иеаникәаба, ажәытә дшыказ Рабаҗыы иакәны, шәышықәса данҗагылаз еипш дзышза дыюҗыҗит. Иғынаханы днеиуеит анкәа иишьыз ашыабстә ахьыхшьыз. Ишыабстә иахьа амш әены ишьны икнеиҳазшәа ишәақғы уа иакәкнаҳан, иманы аоныка амәа дықәлеит. Аоны дааиаанза амшҗәгәа иқәшәеит, азқәа хьҗуеит. Ихьҗны илеиуаз азы дызмыркәа дыштәаз, ақькәахәа дыҗцакы-җцакуа азә даидгылеит, әеы бзиа дақәтәоуп.

– Дад, азы сыругандаз, – хға диҳәеит иаидгылаз.

– Уаха сымам, дара сыҗцакуеит, – иҳәан, ақькәахәа азы дыюҗалт, Рабаҗыы дыримгеит.

Ари иара дызҗабны ахьча пҗәысс данигаз ихшаз иҗа еиҳабы иакәзаарын, деанны даныказ ихшаз алашақәа реиҳабы дақәтәазаарын.

Убри аамышьҗахь данызҗабыз ихшаз аобатәи ақкәын, данеаныз ихшаз аобатәи алаша дақәтәаны дааит.

– Дад, абра азы сыругандаз, – иҳәеит, аха уигы җәара сыҗцакуеит иҳәан, игәхәа имкыкәа длаиаосны дцеит.

Ари иара идыруан арт иқкәынҗәа шракәу, аха дара ирыздырзом.

Раҗәак рыбжымскәаны ахҗатәи иқкәын, ахҗатәи алаша иахылҗыз дақәтәаны даидххылеит абра ақәарағы.

– Дад, уани уаби срықәлоуп, икалозар азы сырга, – хға диҳәеит.

– Ҳаи, азы ушқарсымгуа, – иҳәан, ашырхәа дылөыжәңаны, Рабаңы дыкөыжәиңеит.

Аз нырцә ианнеи, Рабаңы аеыуао диазцааит:

– Дад, уоызцәа оыңа ццакны пхьака ицеит. Уаргы уццакуашәа узбоит, шәабацо? – хәа.

– Ааи, ҳаццакыцәкьоит, – иҳәеит аеыуао. – Саңхьака ицоз сашьцәа еиҳабацәа роуп. Ҳахцо убри ауп, аҳтны аимтаҳара аҝоуп. Аҳ ипҳа лмацәаз араҳәыц ала икнаҳауп. Ахызатә ала араҳәыц пцәаны амацәаз лазышьтыз аҳ ипҳа диитоит хәа ҳаҳан, амәа ҳақәуп. Насгы убра иацуп дәеакгы: ақәаб азна азы каңаны, амца атцамтазакәа, ажәала изыршуа иоуп аҳ ипҳа дзиҗуа, – иҳәит.

– Ааи, дад, анцәа уирхиааит, азы сахьыругаз табуп, – иҳәеит Рабаңы.

Уи арпысгы имәахь дцеит. Рабаңы иеидара аашьтыхны әеңәа рышьта дхылеит. Аҳтны хәа зызбахә иаҳаз ағы днеит. Аҳтны азна ауаа аҝоуп, ахысра ыҝоуп, зегь хысит, еилгеит, аха иалаухи амацәаз азәгы изкамыршәит, атың ағы иаанхеит.

– Таҳмадак соуп, аха абри аимтаҳара, аицлабра салаурхәырц сҗахуп иҝалозар, – иҳәан Рабаңы аҳ диҳәеит.

Ари ииҳәаз заҳаз ажәлар иңьаршьеит, инеихәәпшы-ааихәәпшны иааибарччеит. Аҳ мап имҳәеит.

Рабаңы абри акара аамта дызламхысцыз иаңсуа шәақь днықәпшын иаатиркьеит, амацәаз нкыдиршәан, днацаххны икит. Нас днаргеит ажәала аихаршыга азна ақәац зтоу ақәаб иршрацы. Ажәа аҳәара далагеит. Ихтысхәоу зегьы хәаны атцыхәтәаны дааиуа даналага, ақәабгы агәара-гәарахәа ашра иалагеит. Данызтабыз ихылтыз ақкөынцәагы иңьаршьеит. Аҳ ипҳа иқкөын иаңбы диитеит, Рабаңы азы дырзгаз. Иқкөынцәа рыхөыкгы, итацаагы, аҳтны иеизаны иказ ауаагы рчара аҳ иуит. Нас зегьы еихыпшны Рабаңы ишқа ихынхәит. Убраагы ачара ду руит. Сара убра казылбашьс сықан, сылталан абрахь сааит.

339. АТАХМАДА

Дыкан таҳмадак. Итаацәагы дара ргәи иқәғыңхан, амбатәи ихыңуан азы. Иаргы цәгәа ибуамызт дыңсыр.

Әнак алаба ааиңарсуа ддәықәылт. Дызнеиуаз заәак дынхықәгылт. Ақыр аамта дгылан азәәа ахықәан, ашьтахь азәәа аеылтшьра гәахәарас иоут. Инеиңзеит анцәа икынтә агәахәара иоуз.

Азәәа иeanылтишь, дтыңҗа пшзаха дыютыңт.

Аҳақ шәарацара дыкан дзауаз даалықәшәан, аюныка дигыт. Аюны даннеига, дигәаңхан, пхәысыс дааихәт, хөыкгы аңацәа лыхшан, илаазеит изаманаха.

Әнак акы даргәан, дцаны лыезаалшьт азеоа. Деан бзиаха дыютыцт.
Убри аамта иакәшәан, дызмаз ах [цъара] дыкан дзааиуаз даадгылан,
икны аоныка иманы дцеит.

Аеан ах иман акыр аамта, х-еык ахшаит.

Әнак илеин азеоа аеылзаанашьын, илацсха ицхәыршәшәуа иютыцт. Ах
сеан ргыт ха дсыпшаауаз алацс аниба, дацхьан аоныка игыт. Х-лабак арит
ах иахьынзаимаз.

Зны ах ицны шәарацара изнеиуаз, азеоа ианхыкәгылан, аеылтнашьын,
тацмадаха иютыцт.

Дынтацмадаха, иныкәиршәын, апасатәи итаацәа ркны днеит.

– Хәи, уанацәалбеит, уажәгы уцсы таны указма? – рхәан, итаацәа
уамашәа дырбыт.

Зны амоасцәа рацәаны имоасуа ибит.

– Изакеызи, дад, шәабацуа абарскатәи ауаа? – хәа азәы диазцааит.

– Хәхцуа убрахь ауп, – ихәйт дзызцааз, – ахак пха зацәык диман, ооы
диитауамызт уажәраанза, уажәы убас ажәаны игәаритцит: чуан дук азна
ахш кәцаны исыргылуоит. Убри ажәала изыршуа сыпха дистуат ха.

Акраатцхьаны лабык аашьтыхны ддәыкәылт атацмада зегы хцуаз.
Дызнеиуаз зыкдынхыкәгылт, азы дызмыруа, азәы дсыкәшәандаз сыригарын
ха дзыпшуаз, ах данипцхәысыз ихшаз ипацәа, данәаныз ихшаз аеқәа акака
ирыкәтәаны инидгылт.

– Хәи, дад, азы сыржәгандаз, – ихәйт атацмада, аха аихәбацәа аоыцәа
иаахәынгыы изхәампшт. Аитцба дылөыжәцт. Атацмада акәадыр
длакәыртәаны дааиехьнылан дыригеит. Дсыригаз еипш, итабуп, дад, умац
анцәа исируааит ихан, длыбааит атацмада.

Ашьтахь зегы ахцуаз атацмадагы днеит.

Чуан дук азна ахш хшьын ах икны. Ауаа аттаха иадгыланы ажәабжкәа
рхәуан, аха ахш хшьәашәаза ихшьын.

Атацмада илаба ааитцшьуа дныкәгылт.

– Хәи, азәыр изы ишуазар уи атацмада изы ишоит, – рхәан шьоукгыы
неихыччеит.

– Шәаасзызыро дадраа, сара сызкәшәахьоу ажәак шәасхәап, – ихәйт
атацмада. – Сыкан сара сатацмаданы уаха сыламкәа, сыпсыргыы бзиа избуа
акны снейхан, аха агьсыхьуамызт.

Ссыказ акөымкәа, схы сгәы ахшәазит. Әнак лаба дук аашьтыхны
сызнеиуаз зәоак сынхыкәнгылт. Анцәа исгәирпхан, сеылзаасшьын,
саныютыц, стыпха пшзаха саакәгылт. Хәи, сажәымтаеа сеызбасыпсах ха
сызнеиуаз, ахак шәарацара дыкан дзаауаз даасцылан, ионыка сигыт,
пцхәыссгыы сааихәт. Хоык апацәа сыхшаит. Зны сгәаны снейн азеоа
сеылтысшьын, сеан бзиаха сьютыцт.

Ах санпхәызбаз сызгаз «сыпхәыс дабаца?» ҳа дсыпшаауаз, адәы сыкәны саниба, сыкны аюныка сигыт. Сыкан ах икны акыр аамта, х-еабак сриит, исаазеит.

Өнак азә дсықәтәан скәәкә цәйкәеит, даарагы сираақсеит. Ных, ас сзыкоу рахәым схәан, сцан азәәә оеылтысшыын, слақсха сцыхә ршәшәуа саакәгылт. Ах сеан згазышь ҳа дзыпшаауаз даасыдгылт. Ла заманак збит ихәан, иахтырпарцәа сритан, аюныка сыргит. Ах ионы х-лабак срин исаазеит, аха ақаса сызооқсыз здыруа сланы ссыказ сгәы иалан.

Зны сцан сзәәә сыәтысшьт, санаатыц, аброужәы ссыжәбоу еиқш сҗахмаданы скалит, – ихәит аҗахмада.

– Ах икны аҗацәа исыхшааз абарт роуп, – ихәан идирбыт.

– Аекәа убарт зықәтәоугы, сара сынеаныз исриз роуп, – анихәә, ахш ашәах хаччыла ашра иалагт.

Ах, сыпха ахш ажәала изыршуа дистәит ҳа зхәазгы, дықрамеуа сымахә дызбоит ҳа дааит.

Аҗахмада ус ихәйт:

– Сара, дадраа, исыжәбуа еиқш, аҗоубыт ахы сызшыапык тагыланы сыкоуп, пхәыс сара упха дсызгом, аха ах сыухәоит усзыразхарц, упха, сара ах санипхәысыз исыхшаз сҗа еицбы дистаразы сгәы иҗоуп.

Ах дара игәы иахәеит аҗахмада иихәаз.

Нас ах чара бзиа уны, ипха анабзыт лыццаны аҗахмада иззихәаз диитт.

340. АҖАХМАДА ИУАЗ

Җахмадак дыкан, пшыоык аҗацәа иман. Өнак иҗацәа боурак рышшуан, иара мыхбара дцеит. Амхы агәтаны зыроашк алсны ицуан. Азы ахықәаны цы-дук ыкәгылан. Ацә ақәцәаны лахәык ықәтәан. Аҗахмада данаба, алаҳә лыбаан, азы аезаашыны, ишкәәкәәза ихәнаны ацә ақәцә иқәтәеит. Ани аниба, аҗахмадагы днеин азыроаш иезааишьт, сықкөынхозар здыруада ҳа. Иеынзааишь, аҗахмада дмацуар бзиаха дкалит. Дынмацуарха, дыхраа-зраауо адәы дықәын. Ах иҗа дибан дсышәарыцуаз, аюныка дигит. Ихнеигаз амацуар х-ласбак арит. Аҗацәа анааза, амацуар ааны адыроагә азыроаш аезаанашыт. Аеынзаанашы, иеан бзиаха икалит. Акрыфуа адәы ишықәыз аеан, ах иҗа ибан, июныка игеит. Ихнеигаз, х-еабак арит. Аецысқәа анааза, аеан азыроаш аезаанашыхт. Аеынзаанашы, ипхәызбаха икалит. Апхәызба дыхцара лзымдыруа адәы дсықәыз, ах иҗа дсышәарыцуаз дибан, аюныка дигыхт. Дыхнеигаз хыюацәа лоут. Аҗацәа аазаны даан апхәызба ацә аеы азы лыезаалшыхт, ләынзаалшы, ақаса дсыказ еиқш дыҗахмада дкалит. Ус даныкала, аюныка даақәланы дааит аҗахмада рыцха.

Дахааз ипацаа омашаа ирбит, избан акэзар, раб дыкамижътеи акырцуан, дыпсыт, дыт хә ипсхәи рухъан. Арскаамта уабаказ хә ипацаа аниазцаа, атахмада ихъыз, иибаз реимхәакәа, ус ихәит:

– Дад, шәара шәкны сааргы икасцуазеи, ус сызомызт, убри акнытә сныкәуан, ссасуан.

Атахмада уах оогы иуаз еимхәакәа дсыказ, дакәшәт зны цъара ахәарта.

Ахак пха бзиаак диман, атәца баа дытакны. Зны ах әжәлар ус рылеихәт:

– Оажәа ведра зкуа ақәаб азна азыхъ әжәала изыршуа сыпха дистәит.

Ах ахәәара иеитаз аамтазы әжәлар кылсуан.

Атахмада уаз зцакны измаз ус аниаха, дцеит әжәлар ахкылсуаз. Дыснеиуаз амәаны зымәаск дынхыкәгылт. Шәапыла дзыромызт, әеи имамызт. Ииура изымдыруа дысгылаз х-ык әеиоцәа ааиуан ибит. Ианизааигәаха, атахмада идырт әеиоцәа, ах ипа ифәи иириз ачкәынцәа ракәын, әәкәа иириз ирыкәтәаны иаауан. Аха ачкәынцәа атахмада дырзымдырт. Еихабы-еихабыла еихәтәгыланы азы иаахыкәгылт.

– Дад, сырга азы! – ихәан атахмада ичкәын аихабы данидгылт.

– Икауцуази, атахмадажә, аизараф. Аоны ахәа уәхәатәа, утәтынжәга кны. Уа унеиргы әжәас иухәап зугәахәуазеи?! – ихәан аихаба, атахмада азы дыримгеит. Ус ихәит ипа агәыбжәанытәгы. Нас аитца ус ихәит:

– Ара уааи, дад, сара урзгоит!

Данырига, дөыжәымхзакәа аизараф диманы днеит, әжәлар дынрыха-аарыханы днаганы ақәаб днахаиргылт.

Атахмада иуаз ахәара далагит. Ихәаны данаалга, ақәаб итаз азы шны илхыеееит.

«Ура!» рхәан әжәлар зегы рнапкәа еиныркәеит. Ах сымахә дарбан хә ипха атәца баа дыюныган диманы дааин, атахмада дынииркит. Атахмада ус ихәит:

– Сара тахмадак ари илылысхузеи, азы сырызгаз сца думаз, – ихәан, ипа аитца азы дырызгаз днаииркит.

Ашьтахъ әжәларгы ныкәцны ицеит, атахмадагы ипацаа иманы, итацагы дрыдкыланы, аюныка дааит, агырт ипацаа рфәи. Икалит нас быжьыкә апацаа, дындырхит атахмадагы бзиаза.

341. МЫД ИПЫЛА

Шәарыцаоык дыкан. Иан ида хшара длымазамызт. Ари ашәарыцара бзиа ибон. Ари мышкы шәарыцара дцеит. Дышнеиуаз ақәыцма шәабыста-зыск афәыцакны ишааиуаз ибеит. Ажәеипшәаа ртыпха ашәарах дырхылапшуан. Азыс шагоз анылба, дыюны дашьтәлеит, дахъзом. Ари

ашәарыцаа ианиба, деихсын, азысгы кашәеит, иаргы ишыт. Ари лыбжы лыргеит: – Ухы амц амхәаит, иухәартуу канатоит! Жәеипшыркан иасхәоит, – лхәеит.

Ари уаха шәарыцара дымцакәа, аоныка дхынхәит.

– Абас-абас сзыкәшәаз, абга азыс шаанагоз исшыын, Жәеипшыркан ипха дсыкәныхәеит, – «ухы камшәаит» хәа, – хәа иан илеихәеит.

Иан ус лхәеит: – Ааи, нан, Ажәеипшыаа ртыпха лыбжы уқәырган ус лхәазар, уманшәалахот, уца, нан, шәарыцара!

– Сан, сыпхызкәа бзиан иаха. Бнеи ахьурзы кнаха, сманшәалахар калап, – хәа дцеит абнахь.

Азы икнахаз шаанза даауан, ак шыны иманы дкылсуан, иан бюлашала дныкәигон. Мышкы шәарыцара дахьныцыцыз, дышнеуаз шыабыстақ ишыт. «Ари ацәа аахыны инкнасхар, ашья аалцны ианыкалалак изгап» ихәан, инкнеихәит. «Ашьягы көкәеит, изгап» хәа даныюагыла – ишьябыста ыказам. Ашьягы имбеит, ахәгы имбеит. Данцшы – ишьябыста абна илаланы ицоит. «Иахьарнахыс стыхәа пцәзаап, шәарыцара шьта икасцо егыкам» ихәан, абна даалцны амоаду даныланы ифынеихәит. Ари амоан дыздыруаз азә диқәшәан, – уара, акгы ааугазом, улахьгы еиқәуп, иухьзеи? – хәа дизцааит.

Данизцаа, ишьябыста шцаз ухәа, ихьыз иеихәеит.

– Уара иухьыз башоуп, уара уакәым Мыд ипыла зпылазгы дыкоуп, – ихәеит.

Иан лфы дааит. Акагы имамкәа данааи, – «азы кнаха» ухәеит, хазгы табеит, уара умаазеит, иухьзеи, улахьгы еиқәупеи? – хәа иан дцааит.

Иангы ихьыз леихәеит. Ари «Мыд ипыла зпылазгы дыкоуп» хәа иангы ус иалхәеит. Ипылазгы иангы «ирхәаз еилыскаап, Мыд дызустада, ипылаз еилымкаакәа сшынымхәуа» хәа игәы итакны ддәыкәлеит, амоа дыкәлеит. Инеипылалакь, – абри Мыд дызуста, дабакоу? – хәа зегы дрызцаауеит.

Акагы имахауа дышнеуаз, дә-дук дныкәнагалеит. Аекәа ықәуп, аеы жәпа, аха убарт реипш ипшзоу акартачка ағгы уааы имбацт. Акыраамта дгылан дрыхәапшуан. Иапхьака данцшы, адәәы апстхәеипш акы алыббын июеиуа ибеит. «Избаз закәызеи» хәа дышнеуаз, дыюидгылеит азәы. Аихатә чалт дақәгылоуп. Аәани алашеи ацахәоуп, адәы цәағәазам. Убри азын ауп абыб залцуа. Абри цстхәаны иибаз акәзаап. Абри дизцааит: – Аус умоуп, аха акы сузцауан, Мыд хәа азә дыкоуп хәа сахауеит, ихабар акры удыруама? – хәа дизцааит.

– Уара уаа аапсак уоуп, абна цъара уаатәа, упсы шыа, нас Мыд дзакәу сара издыруеит, иуасхәап уашьтан, – ихәеит.

Ари саатла аус иуан. Исаат даналга, дызлацәағәоз аушьтны, ани дахьтәаз днеит.

- Мыд хәа уи уара узышьтоу са соуп, – хәа иеиҳәеит.
- Нас «Мыд иңыла зңылазгы дыкоуп» хәа сархәон, убри еилыскаарц сашьтоуп, – хәа иеиҳәеит.
- Уаала аюныка, – иҳәан, аюныка дигеит.
- Имачны, горад хәычык ағы диман днеит. Ари агорад ағы иреиҳаз, ирылхәәоз ын дук ағы диман дыохалеит.
- Сара Мыд хәа узсышьтоу избан? – хәа Мыд дцааит.
- Сызушьтоу убри ауп, ашьабыста сшыын, аңсы талан ицеит. Изасхәаз «уиаума, аңашьахә, Мыд иңыла зңылазгы дыкоуп» хәа сархәеит. Убри аилкаара сашьтоуп, – иҳәеит.
- Уара ушьабыста аңсы таланы изцаз уиоуп, Ажәеиңшьаа имфацызт. Уара Ажәеиңшьаа иңҳа дуқөныҳәахьан, ухы камшәеит, аха ианеилдырга, Ажәеиңшьаа имфацызт азы аңсы теицеит, иара игеит. Аха умшәан, аринахыс уманшәалахауеит.
- Са стәы уҳәеит, аха абри иуңылаз соухәароуп, – иҳәеит.
- Уааишь, – иҳәан, аңенцьыр ағы днаирцшыын агорад дналаирцшит. – Абри агорадгы са истәуп, абри аюнгы са истәуп, сыхшыю ала икасцаз ауп. Мышкы агорад сналаңшып хәа сышнеиуаз, сыпҳәыс лыжәа азә дацагыланы дышнеиуаз збеит. «Абри са издырузароуп, дызуस्ताда, даеазныкгы сылхылаңшып» сҳәеит. Адырөеынггы иара убри длывагыланы дышөеиуаз збеит. «Абри деилсыргап» сҳәан, «абри иаңгы дбываныкәон, иахьагы дбываныкәоит, абри сара исзымдырыз ауаю дызуस्ताда» хәа слызцааит, саарпырагылеит. Санаарпырагыла, илывагылаз ахаца имагра итан камч хәычык, иаатиган атаххәа дынсысит. Акамчы анылсааха, Мыд дабакахыз – сыены, сқәқәаха саакалеит, – иҳәеит. – Абри адәы уқәланы уанаауаз еы убама, аеқәа уаарылсма? – хәа иеиҳәеит.
- Аеқәа сымбакәа, акыргы срыхәаңшуан, убарт реиңш иңшзоу еы сымбацызт, – иҳәеит.
- Убырт санқәқәахаз исыхшаз роуп, – иҳәеит. – Убри ашьтахь дырөегь акамчы ласааирхан – слахеит. Абарт ала цшзақәа иубо агорад ағы сара алыцәҳа санрылаз исыхшаз роуп, – иҳәеит. – Ла бзиақ абри агорад ағы икоуп, – хәа хьшьцәәқәак, арахә рацәазаны измаз, ирахәит. Ант ахьшьцәа аан, слазтәыз ашаха насхацаны, аңара иртан срицеит, – иҳәеит. – Арт рырахә сыхьчон, бга насышьтуамызт, пату сықәын. Сызбахә ахара ирахәит, сла бзиоуп хәа. Аҳак иңҳәыс хшара длауан. Агара дынгарацаны уанипырцлак, уахынла акы дагон. Абас ынтә-хынтә икалеит. Абри иңҳәыс лбаолтәымызт, еиҗа дицәызыр хәа дшәон. Ахьшьцәа ла бзиақ рымоуп хәа иаҳәит аҳ. Ахәычы дахьышьтаз ацаңҳақәа җан, аңарулцәагы гылан, аха усгы ахәычы дызуан, акы дагон. «Икасымцаз акгы ыкам, аха хәартә амоуит, абри ахьшьцәа рла аазгап» иҳәеит аҳ. Абри хәарцьанк азна ахы лайдхәаланы ахьшьцәа рғы дцеит. Ари ала ааиган, иңҳәыс ахәычы

дахьлауаз илаганы акөахьча лкаршөны, сызхара сөацаны сдыртөейт, – ихөейт. – Ахөса еизан, абри агхөыс хшара длауит. Ахөычы икөнагаз карцейт, дгарарцейт, ицейт. Ахшара дзаузгы дыцөейт, даацсамзи, рыцха. Абри ашө аөы акарулцөа ашөақкөа кны игылан. Ацагхақөа аттахөа иаатын, акарулцөа лхыдышышыын ршөақкөа рымпьцшөан илкахаит. Такөажөык ахөычы дгарсхуейт хөа дшафыз, «аац» хөа слыцьюрын, лыхөацөа цкааны, дылкажыны слалыкөтөейт, – ихөейт. «Аа, уанацьал-бейт, са сызкыз Мыд уоуп, саууыжьроуп, уара улазтөыз дыздыруейт, ууацитөуейт, уөы раха» лхөан, мацөазк сөы интаршөны, «соужь, сааиуейт, ууаоыстөуейт» лхөан, дындөйлцны дцейт, ахөычы дааныжыны. «Уара уөызтөыз, улазтөыз абриоуп» лхөан, акамчы аацөырылган, дласысын – сцөа аасхьцын, абри сшыкоу суаоны саакалеит, – ихөейт. «Смацөаз сыт» лхөан, илыстөейт, сөы иаагыны. Нас «абри акамчы уара иумаз, са истахзам, уажөшьта иахьназго хшеин иөы ирыдыркылом» лхөейт. «Уахьнеиуа уөызтөыз ирхукьар – ишутаху икалоит» лхөейт. Знык сануаоха, ах ихөыцгы изызуааз, сеихан аоныка сааит, – ихөейт. – Санааи, сыпхөысгы димоуп, сгорадгы рхагалан ишрымаз сааит, – ихөейт. – Санааи, атакөажө исылтаз акамчы иара ианынеихыскьа – дгөыжьхейт, лара ианылхыскьа – деанхейт. Абарт нахьхы сызлачалтуаз дара роуп. Дунеихаан сара исыхьыз азөгы имыхьц. Уара ушьабыста Ажөейпшьаа ирымфацыт, афсы талт, аха аринахыс уманшөалахоит, – ихөейт.

Абриала далгейт.

342. МЫД ИХХӨААУ АЛАКӨ

Шөышықөса зхьцуаз такөажөык дыкан. Ца зацөык длыман Хцаьмац ихьзын. Ари ахөычы даньюайдас инаркны занатс иман ашөарьцара. «Сан, сара сыбтахызар, ацаара бымфан сара исылшоит баюлашала бсырчар», – хөа леихөейт. Иаб итынхаз афсуа шөақ иман «Цыркьыта» ахьзын, абри аашьгыны шөарьцара дцон. Амала даауамыт ак аамгакөа.

Мышкы шөарьцара дцейт. Дышнеиуаз, гхөызбак лыбжы иахаит: – Аа, икажь, аа, икажь!.. – хөа абас лак уацакьозар еипш. Ари закөызеи хөа данаахьяпш, шыабыста хьан ага ақөыцма иагон, Ажөейпшьаа ипха дашьтоуп. Акыпхөа ишөақ аапынкылан деихсит. Ақөыцма уа икахаит, ашьабыста ацөынхейт. Ажөейпшьаа ипха дшауаз даахагылеит, ангы иоуа илышьтан. Ус лыбжы лыргеит: «Хцаьмац иууз Жөейпшьырккан иасхөоит, ухы амц амхөо икастоит». Азыс лыман дцейт. Дахьнеиз, лаб Жөейпшьырккан иалхөейт.

Адырөаены дырөөгь шөарьцара дцейт Хцаьмац. Шөарьцара дахьнеиз, ашьабыста ибан деихсын ишыт. Санцо изгап, ихөан, иаацөыкөкөны

икнеиҳаит, ишәакь нкыдиргылеит. Иҗсанишыа ашьтаҳь, дцарц дѳагылеит. Ишьабыста аҗсы җалан абна иасит.

Дылцит абна. Амѳан, дыздыруз «Җаҗьмаҗ, иухъеи, ак аамгазакәа уааломызт?» хәа иазцаауан. Ихъыз реиҳәеит. «Аа, уи уацәымшәан дырѳеҗ уманшәалахоит, уара иухъыз моу, Мыд иҗылаз зҗылазгы дыкоуп» хәа иархәеит. Абри аоны днеиаанза, хынтә иархәеит абас. Аоны даннеи, иан дҗызыҗызуа далагеит, иухъеи, акыр умамкәа уаайтеи хәа. Ихъыз леиҳәеит. «Җаи нанхеит, Мыд иҗылаз зҗылазгы дыкоуп, угәы каумыҗын», лхәеит. (Мыд дахъыкоу сеидроу!)

Ари дѳагылан, ахи ахәшәи иҗшаан, игәы иҗсахит.

– Сан, лассы сбымбаргы бысцәымшәан, – хәа леиҳәеит.

– Нан, уабацои, цартас иумозеи? – хәа дизцааит.

– Сан, сара Мыд хәа азә избахә сархәоит, баргы исабхәеит, Мыд дзакәу еилыскаанза схынхәуам.

Ари дназдгылаз зегы дрызцаауеит, Мыд дудыруама хәа. Аха акгы изеилмыргакәа дышнеуаз, дә-дуззак дықәнагалеит. Ахаскын ѳахъеит, убриакара аарѳара ыкоуп. Абра имачымкәа ауахъад ыкоуп, аетарақәа рыцоуп, аха хәаҗшышыа акам, убриакара иҗшоуп. Җаҗьмаҗ даагыланы дрыхәаҗшуеит, абаскак иҗшоу әеан излахшазеи хәа иҗыашьѳ. Изхара ианиба, днараҗсын, дыҗшызар, абри адәы аҗынцан җстхәак ѳеиуеит. Уара абри аарѳара икои абри аҗстхәеи змаанозеи хәа җыашьатәыс икаитцеит. Азә дааидгылеит дшыҗшуаз. Гәыҗь еанки гәыҗь лашаки цәхәаны дрылачалтуеит.

– Уа бзиа ууит! Уццакуеит, аха акы сузцаауеит, – иҳәеит Җаҗьмаҗ.

– Аминут сшьақәхар калом, уаасзыҗшы нахъхы сцаанза, – иҳәеит.

Нас ихачыртаә дахъааиз даангылт.

– Сара сыццакуеит, иуҗахузеи?

– Азәызацәык ихъзоуп истаху уццакуазар, – ѳааитит Җаҗьмаҗ.

– Изакәызеи, иуҗахузеи?

– Мыд хәа азәы сишьтоуп.

– Аа, уи акәзар иуасхәап, – иҳәеит. – Сара ари ссаҗ сзалымгакәа неишыа сывам. Абри аѳадахы ушѳеиуа зыхъ җоуп, убра утәаз сѳеиаанза.

Ани ицәағәоз иус даналга, игәыҗкәа аауишьтит, дааит Җаҗьмаҗ дахътәаз. Уаала шыҗа аоныка, иҳәан, иаҗхъа дгылан аоныка ицеит. Аоны дахъааиз, илашьцазар илырлашоит убри аѳыза аҗхәыс диман. Астол дырхиан еҗын, акриѳеитцеит. «Уццакуама, уаха указар камлари?» хәа дизцааит. «Моумоу, сышьтаҳъка сыццакуеит, сыхнымхәыр калом» иҳәеит.

– Нас, уара Мыд дзуҗахузеи?

– Ашәарах сеихсны исшьит, аха аҗсы җалан ицеит. Мыд иҗылаз зҗылазгы дыкоуп хәа сархәеит, сишьтоуп Мыд захъзу.

– Мыд хәа уара узышьтоу сара соуп. Уара акы уацөымшәан, ашәарах зызцаз убриоуп, иушьыз Ажәеипшьаа имфацызт, әены ашәарах ипҗа дрыцын, иумфацыз акы Хәцьмат ишьит хәа иалхәеит. Убри азыхәаноуп ацәа италаны изцаз, амала ахахаи умшәан, дырөгь утыңаә унеиуеит.

– Сара стәкәа соухәеит, шьта, Мыд уара узыниазеи? – хәа дцаауеит Хәцьмат.

– Ее, Хәцьмат, анцәа иишаз сара сзыниаз уао данымиац. Абри адгьыл уқәлан уанаауаз, ауахьад убама?

– Избеит, сзырҗырцуамызт, убриакара ипшзан.

– Абри, сара сқақәан ауахьад санрылаз, ирыхшаз ауп. Абани агҗәыс лакөмызт сара исымаз. Абри ақалақь еимыздап хәа сышнеиуаз, исымбазацыз азәы сыпҗәыс дпывагыланы дшааиуаз гәастеит. «Бара, ари бара дбуам, сара дсуам, дарбану?» хәа слазцааит. Абри хәаны саалгоны, абас лыкеицан, имагра камч хөычык тан, дсысит. Дансыс, слахеит. Исыхшаз абарт роуп. (Иирбоит уажә алақәа.) Акыраамта слан ақалақьаә. Ус сшыказ хьшьцәақәак сыргеит саахәаны. Арахә ду рыман, исыхьчон, крыофарцон. Ари ахдук дыкан, ипҗәыс ахшара данлоуаз акы дагон. Абри пыхшараура ааины дшыказ, ах иахаит ала бзиа азбахә. Ах ахьшьцәа реы дцан ахә ду ахтынцаны дрыхәо-дырчо иааигеит, ахшара дахьлоуаз ифархәеит. Ауха ахшара длоуит, ахәсагь еимьцит. Ус ишыказ, ашә ацыпҗақәа аатит. Уағеимшхара, тәкәажәык дааин ахәычы дгарысхуеит хәа далагеит. Ала лыцьюрин атакәажә аелықөыжыны ағәра иаатәтәеит. «Уара, са снызкылаз Мыд уоуп (мацәазк лнапы иахан), уеы рах» лхәан, амацәаз нталыршөит. «Сара аминутаз саауеит, ууаютәны укасцоит, амацәаз лбааумдан» лхәеит. Ари атакәажә омак деиқөымхакәа акыпҗәа дааит. Атакәажә амацәаз сыт, лхәан, лнапы иаанлыршөлеит. Акамчы кны ала дласит, анкьа дшыказ еипш даакалеит Мыд ицәа кажьны.

Хәцьмат аюныка дықәланы дааит.

343. АШӘАРЫЦАЦИ УАМА ИАҚӘШӘАЗ МЫДИ

Шәарыцаоык дыкан. Дцон, акы мшьыкәа даазомызт. Ашәарах ртып, иахьнеиуаз, иахьааиуаз идыруан. Мышкы дцеит шәарыцара. Дахьцаз ашьабста ибан, ацықьхәа дааихсны ишьит. Ишьын, ацәа ахыхны, ашьа, егы ахыкәкәаны ианыкалалакь изгап ихәан, цлак амцан днатәеит ипсишьарц. Ипсишьан, егын, доагылан данынаңшы, ашьабста ацәа оахалан, аңсы талан ицазаап. Иахькнеихаз днеин деимдеит, аха ашьа имбеит, ажьы имбеит, акымзарак ыказам.

– Кох, сышәарыцара ацыхәа пцәазаап, – ихәеит.

Ари дара илахь еикәнацеит, иалаухи. Абна дылтцын, амоа данылан даауеит, ихы ларкәны. Ари иара дшәарыцао дун, енак иадамзаргы акы мшыкәа дгәарломызт. Уажәы акы икзамкәа дшааиуа дыздыруз азә дигылеит.

– Уара шәарыцара уанчалоз акы аамгакәа уаалазомызт, икалазеи, унапы ыркало уаауеит, иухъзеи? – ихәан диазцааит.

– Абас ауп исыхъыз, ашьабста сшыын, ацәа ааыхны иахыныкнасхәз, снатәаны сыҕсысшьонацы, иара аҕсы талан, ацәагы сахалан ицеит, – ихәеит.

– Аа, уи аума хәаас иумоу? Уи моу Мыд иҕылаз зҕылазгы дыкоуп, Мыд еицәазгы дақәшәеит, аха дыкоуп. Хәаас иумкын, – ихәан, днаиаосны дцеит ари иҕылаз.

Дышнеиуаз даәазәгы дигылан, уии иареи ус еибырхәеит. Ари ашьабста исшыз аҕсы талан игылан ицеит анихәа, уи хәаас икаумцан, уи моу Мыдгы дыкоуп ихәеит.

Ус ашәарыцао ионы иан лҕы днеит.

– Нан, иахъа еҕаамгазакәа уааит, ухәаҕштәгы хәартам, икалазеи? – лхәан гәыроас икалцеит.

– Сан, абас ауп исыхъыз, ашьабста сшыын, ацәа ааыхны иахыкнасхәз, аҕсы талан, ацәагы сахалан ицеит, – ихәеит.

– Аа, уан мыжда, ус цәара акы убазаргы, гәыроас икоумцан, уи моу Мыдгы дыкоуп рхәоит, уамак иуҕырхагаз камлеит, – лхәеит иангы.

– Абри исшыз ашьабста аҕсы таланы ицеит, абри ацкыс иеицәаны Мыд дзыкәшәаз закәызеи? – ихәан, абри даара хәаас икайцеит. – Абри еилыскаароуп, – ихәан, – сан абри исашәхәкәо еилымкаакәаны сгыжъуам, саауеит бысцәымшәан, – ихәан, ишәақ аашытыхны ддәыкәлеит.

Дцоит ари амоа даныланы. Уара дузцааит, сара дсызцааит, иааиҕыло, иибо зегы дрызцаауеит, аха Мыд дабатәиу седроу, уаоы диздырам. Ари ашәарыцао дцаа-ҕшаауа акыр дныкәеит. Енак дышнеиуаз дә-дуззак, дәы-рха дук ыкоуп, убри еиҕш мрак ҕхоит, ахаскын ооуп, асы шытоуп ушьта анхалауа. Абри адәы данныкәла, ауахъад ыкәын, ауахъад дрыниеит. Ауахъад ибеит, аха убри акара иҕшзоуп, аецарақәа ирылоу, еҕиу, илаҕш рыдхалан дзырҕырмцит, убри акара иҕшзоуп. Кыр аамта абарт аеқәа хәычи дуи дрыхәаҕшуа, еҕиуа дыкан. Аха нас днараосын дышнеиуаз, абри адәаҕы абас асаба гыланы, аләа еиҕш иөеиуеит. Абригы ибеит. Абри закәтәу гәастап ихәан еиҕах дышнеиуаз азәы дчалтуеит, аихатә чалт ала дчалтуеит, ицәағәам еҕим, абри адәо ачалтоы акамчы икуп, дрысуеит аеқәа, аеқәа моу, аеи агәыжы еивакны дрылачалтуеит. Ари ацкәын арт зегы аумашәа ибеит.

– Бзиа ууит! – хәа ани ичалтуаз днаидгылт.

– Бзиа убааит, – аҕак кайцеит ани ичалтуаз.

Ари «бзиа убааит!» ихәеит, аха даангылазом, иус дшаәу даәуп, ари ашәарыцаю чкәынгы дидрыцуам, дишьтоуп.

– Ак уасхәар сҗахын ...

– Аа, исахәа, иутахиз, сара аагылара сықәым, сеилахоуп, умбои, счалтуеит, – ихәеит.

– Истахыз уи акәын, Мыд хәа азәы избәхә саҳауеит, ихабар акры удыруазар исахәа, уаоы аақсак соуп, акыр сныкәахьеит, егыт, – ихәеит.

– Аа, ус акәзар, убра ушнеиуа, уаақсазар, убра зыхькгы ыкоуп, убра унеины унатәа, сара уажәыцәкья снейеит, уаасзықшы, нас са иуасхәоит Мыд итәы, – хәа иеихәеит. Ани ичалтуаз иоуп изхәо.

– Аа, скьаҗеит, исоухәозар, – ихәан, азыхь ыкоуп хәа иахьиирбаз днеин даатәеит. Акыргы дықшын.

Ари ичалтуаз ауаоы алада дцо, аоада дцо, асаба харчылан ицәағәазамыз адә оа ачалтра даәын кыр аамҗа. Нас даакәыцын, ари ашәарыцаю чкәын дидықшны дахьтәаз дааит.

– Уара, уаала, ара сыюны ааигәоуп, уаала, уаоы аақсак уакәзар қалап, егып, – ихәан, диманы ионы днеигеит.

Оны харакык дыюноуп, қалақь хәычык ыкоуп, ақшзара икны иагоит, убри аиқш ахыбрақәа, егы, зегь рыла убас иқшзаны икоуп.

– Уара Мыд дзуҗахызи? – хәа диазцааит.

Ари макьяна ихәом акәымзар, Мыд захьзу иара абри ичалтуаз иакәзаап, уажәы ицаауагы иара иоуп.

– Мыд хәа уара узышьтоу сара соуп, аха узсышьталазеи, сзуҗахузеи? – хәа диазцааит.

– Узыстаху, сызушьтоу убри ауп, са сшәарыцаоын. Өнак ашьабста сшьит, ацәа ахыхны икнасҗаит. Пытқ сықсаашьаны, шьта изгоит хәа саннеи, егыкәамызт, ацәа италаны, ақсы таланы ицахьан. Абри абас шқасыхьы, измааноузеи хәа сзызцааз зегьы уи гәыроаумган, Мыд ихьызггы уаоы имыхьыцт, аха иқсы тоуп, уара шәарахк ушьны ицазарггы баргәым хәа сархәеит, – ихәеит ари ашәарыцаю.

– Ус акәзар, са сҗоурых уасхәап. Адунеи анцәа иишаз, зықсы зхатцаны анцәа иишаз, адунеи иқәу сара исыхьыз уаоы имыхьзац тцабыргынгы, – ихәеит Мыд.

– Иухьзеи, закәузеи?

– Исыхьыз убри ауп, абри ақалақь хәычы убома?

– Аа!

– Абри сара истәуп. Сара пхәыскдсыман, са сыцкьысггы деиқын лара. Убри апхәыси сарей еицыкаҳҗеит абри иубо ақалақь. Уажәы ари апхәыс аоны икоу, убри ашьтахь иазгаз пхәысуп. Абни апхәа исымаз апхәыс убыс қазшьас илыман, ацәгьаз, абзиаз, егыаз ухәа уаҳа зҗахымыз лакәын, абас ханхо, ханцуа, хабзиахәа хакан. Мышкы абра ақалақь ағы дызбеит

лыжөөа азэы инапы кылданы дышлыцныкөөз. Кох, хара егьхагзам, анцөа ишихөөара хакөуп, адунеи азна амал хамоуп, ари ауаю дызуустада, хара дхуазар са издыруан, аха ари ихэартамкөөан длыдылкылеит хөа сызбеит. Саарыпгылан, бара абри быжөөа знапы кылдоу, хара ихуауоу уаоызар, бара дыбдыруа, сара дысымдыруа икалазеи? Абри дарбану быжөөа ицагылоу хөа слазцааит. Санцаа, ани илывагылаз абас ныкаитдан (алакө хөаю иаргьа напала иарма напы амыгра интацаны иаатихит – С. 3.), инап абас анныкаитца, абри имыгра итан камч хөычык, атца хөычык аманы, атца иара инапы иаахашөеит, акамчала атаххөа дласысын, сьөхеит. Абри иахьа уахьаиуаз адө ду икөу ауахьад убама? – ихөеит.

– Хри, иабахөа, избеит хөоума, сызрылцуамызт, сылапш сызрыкөгомызт убри акара ипшзаны, егыны избеит, – ихөеит ашөөарыцао чкөын.

– Убри санеха, сьақөаны абарт өекөа санрылазтөи сыхшара роуп иахьа иубаз ауахьад. Абас аамтала дара ирацөаны исыкөтөеит, сдырныкөеит, сдыроит. Ёык уаоы ишныкөигац сныкөыргеит амни сыпхөыси илыцны ускан избаз ахацеи. Ашьтахь ргөы ансыкөфьыгь акөхап, мышкы дырөөагь ани икамчала атаххөа дласысын, слахеит. Ара өценцьыр өфы уааишь, – ихөан ашөөарыцао днеигеит, днеирпшын аштаөы ирацөаны алақөа иирбеит. – Абарт алақөа илеиөеиуа убома?

– Аа, ишпасымбо, ихөеит ашөөарыцао. (Апшзара икны иагоит алақөа.)

– Санлаха, алыцөха санрылазтөи сцацөа роуп абарт зегьы, – ихөеит Мыд. – Ус акыр аамта сланы сьикан. Сшыказ акөымкөа арахө рацөазаны измаз хьышьцөақөак сызбахө рахан, иаан, абарт срымхны абант ахьшьцөа сырған, дара гөартцзомызт, арахө срыцын, абга аасышьтуамызт, даеа гыпшөыгк аасышьтуамызт, срыцын, исыхьчон. Ус сшыказ, ахак итаца өынтө, хынтө ахшара длоухьазаап, ахшара длоуны агара дангарарцалакь, ианаапхьатөалакь, апшқа акы дгархны дырцөагозаап. Абри ах ипа ипхөыс лыбао лтөымызт еитах, хшара длоураны даныказ абарт ахьшьцөа ла бзиақ рымоуп хөа иахьаит. Дааит срымхны сигарц.

– Шөанацьалбеит, иага шөтахызаргьы ахө шөыстоит, уаха сыпхөыс хшара длоуеит, өынтө, хынтөгьы хшара длоухьеит, аха акы дгархны дагоит. Абас ауп исыхьыз, ла бзиақ шөымоуп хөа сахьаит, исышөт, – хөа реихөеит.

Ах ипа ауаа ицымзи, егьимзи, зыкны сьиказ ахьшьцөа мап рзымкызт, срыртан срыма ицеит. Срыма инеин ани ах ипа ипхөыс хшара дахлоуаз көахьчак нкадыршөын, снаган убра акөахьча сныладыртөеит. Афатө сзаарган, егьин, акрысфеит. Ахөса еизан, егьин абри ахшара дзауаз апхөыс илыдтөалан. Ус ишыказ ауаа цхьыбжьон ах итаца па длоуит. Ииз ахөыцы дышьтырхит, ишахөтаз дныкөыргеит, апхөысгьы лтып дыкөыртеит. Апшқа дкөабаны, егыны днаганы дгарарцеит, ипхьатөеит.

Саргьы стөоуп, абра акөахьча сылатөоуп. Ари аоны өыцьара, хыцьара ашөкөа амоуп, ацапхақөа рөоуп, акарулцөа гылоуп ари акы дагоит хөа

ишәаны. Сыштәаз ицәт зегы. Ари ахшара дзауз апҳәысгы дыцәеит, егырт ахәсагы еимыцит. Сшыказ аттаҳәа ашә ацапҳақәа аартны ари, зшәаққәа кны игылаз акарулцәа, ршәаққәа ларымпыцюрны аттаҳәа инкапсеит. Тәкәажәык даакылсын, ажәжәақәа ахәычы игархра даналага, сәатқьан, саалымтасын, лыхәдацәа кны дылкажьны, лгәы слықәтәеит.

– Ааи, умцахә ыцәаит, уара, ари сзыуз Мыд уоуп, Мыд уоуп, аха сауумышьтыргы калазом. Абри смацәаз уғы итасыршәып, – лхәеит. Сғы сәсаҳан, лмацәаз ааофалыршәит. Рацәак мцыцкәаны даасыдгылан, «смацәаз сыт, смацәаз сыт!» лхәан, лнапы анынасымцалк, лмацәаз аасыхәлыршәаны лнапы инансыршәлеит. Камчык абра илыман, абас аакалцан (алакәхәа акамчы акы иаадырхарц ианыркы еипш инапы икәеит – С. З.), атахқәа ианынасылқьа, сла цәагы (ала цәа исхарқаз) сәсхюрин нақ инкаҳаит, анкы сшыказ еипш Мыд сәкәны, сыбзиахәа саагылеит.

– Ари акамчы сара шыта агара сәкәитым, уажәшыта изгаргы аус аузом са сзы. Хара хшаика иалоу аус злаауа абри акамчала акәын, аха шыта иауам. Абри амацәаз сымгар калом. Уи ала аус зулароуп. Ари акамчы уара ига. Уоны уаннеилакы, упҳәысгы, упҳәыс дыздыкылазгы абри акамчы ларыхкы, нас лара дгәыжәоит, иара дыәхоит, нас уара иутаху рызу, аус дыру, абни, абри, уоны уоноуп, уаха уао дупырхагахом, ари акамчы уара аус алау, – лхәан атакәажә ианаасылта, лара дахыца, дахыа сымбеит, дындәылкыан дцеит. Ани ахәычы иизгы акагы имыхкәа даанхеит. Нас ахәычы игәхыаа скызма, ашә артны иансоу, сылдәылцын, сцаа-пшаауа сыюны сааин, сыпҳәыси илыдыкылан илымази ани атакәажә исылтаз акамчала снарыс, нарысын, аеи агәыжы рылцын, цасхәа ацабаа дсырбарц абна ишубаз еипш, срылалттуеит. Ак ласцом, ак аасрыхуам, аха ацабаа дсырбарц цасхәа срылалттуеит, – ихәеит.

– Уара ушәарах иушыыз зцаз, агсы таланы изцаз убри ауп, ажәеипшыаа ишәарах ангәарла, игәеитан, имфазацызт. Ишәарах данрылапш, ани иара иимфацыз анимба, иахытаҳазгы анидыр, убри азыхәан ауп изига. Аха уи умгәыроан, дырәегь ашәарах ушыра укоуп, ажәеипшыаа изыхәан бзиарак кауцараны укоуп, уара иуздырзом. Убри абзиара икауцо азыхәан дырәагь еигыны ашәарах ушыуа уалагоит, – ихәеит Мыд.

Мыд иажәабжә абас ианихәа, ари ачкәын (ашәарыцао) бзиала хәа наиахәаны, дипыртны деиханы ионы дааит. Оымшкы, хымшкы иибаз, иахаз дрызхәыцуа, егыуа пытк ипсишьеит. Нас иәаибитан еитәх шәарыцара дцеит.

Дцо дышнеиуаз, дыпшызар, пхәызбак чынк лкуп, «тат, тат, тат!» лхәоит, дышзахәо дыюны ақәыцма дашытоуп. Ларгы дибейт, ани ипҳацаны иналцо ақәыцмагы ибейт ари ашәарыцао чкәын.

Ари икалаз уи акәзаап ашыабста хызаап, ага аамцанарсын ақәыцма иаман иаауеит, ан каауа ани апҳәызба илышытоуп, лара ақәыцма

дашьтоуп, аха иаго канажьюа икахума. Ашәарыцаю ари аниба, абгъаахәа ишәақь даакәыпшыи, атцықьхәа ақәыцьма деихсит. Интиркъаз ақәыцьма ахыцәкьа иакәшәеит, акәапахәа иагоз ашьабста апагы кашәеит. Ашьабста апа анкашәа, ани апқәызба дыюны днеин, иаашьтылхын, ангыы каауа илышьтоуп, лыбжылыргеит «саб Жәеипшыркан иасхәоит ари ашәарыцаю қаса акы ишыи, ура иумфацыт азы ура иугеит. Уажәы абри еипш абзиара иуит, шыабстак хәан, апа ақәыцьма иацәиган, иара ақәыцьма ишыит. Ашьабста апа еикәирхәит, апа сыманы сааит» хәа. Жәеипшыркан ихзыи абри ажәеипшыаа реихабы, уи дигқаззаап лара.

– Бзиарас изааурызәи? – лхәеит.

– Ихы камшәааит, амала шәкы еицны ибаргыы акы аиқа имшьлааит. Акы иара изхоит, дақәитуп ашәарах ашьра, – хәа абас ипқа илеиҳәеит Жәеипшыркан.

Ари лара ашәарыцаю адырра илтәит лаб ииҳәаз атцыхәала.

– Жәеипшыркан дукәныҳәеит, ушәарах уакәитуп. Ирацәаны иумшьлан, акакала ишыла, – хәа иалхәан, иаргыы ус каитцон.

Абригыы зака ииашоу уазхәыц, сара абас саҳахәеит сеидроу.

344. ИУБАЗ ЕИЦӘА УБЕИТ

Хатцак шәарыцара дцеит шыжымтанк, дсагылан, ашьхака. Амра тамшәацыт уахь данхала. Амца ааикәитцан, цъара цшьашәак збозар хәа дахыиытыцыз, бныцьмак ишыит. Еиғыхны икнеиҳәит. Уаха иахфаша ихәан агәи агәацәеи амца илехәеикит. Ус дсахәапшуаз агәи, агәацәеи, ахәамци ааипылан, абныцьма зкәыршәшәан ахра инақәақәит.

Ари ихыыз даара ицәеишыеит, илакәишыеит. Еиҳа еицәоу иакәшәахьоу дызбаанза аюныка сзымгыжыра хәа ихы ахынахо ддәықәлеит.

Ауаа дразцаауан, аха азәгыы уи хәқәымшәацт рхәон. Ус дцон иаргыы.

Дызнеиуаз дыцшызар, амра ашымтазыцәкьа азәы ацәқәа икны ибеит.

«Бзиа ууит!» ихәит. Аха ари ауаоы иапсшәа ақәғимтит, ацәағәара дшағьц дағуп. «Бзиа ууит» ихәит еитә, аха ацәағәаоғымткәа дысыцәағәац дцәағәоит. Ари ицәымрхәит. «Акы дақәшәан дыкоуп, убоо, мамзар ас цсыуак иғьы иубахьоу» игәхәт.

«Икалозар уаагыл, ак уасхәар стәхуп», ихәит, аха даагылазом. «Ус, егьа акәзаргыы уаагыл».

– Сара абри зегьы сымцәағәакәа аагылашьа сымазам. Амала ура уғьы ицхо хәала, слымҳа кыдцаны сузызыроуеит.

Абас, абас сзықәшәаз ихәан зегьы акакала иеиҳәеит.

– Коҳ, уи рыцхароума, сара сзықәшәаз уаҳар егьа уархагап! – ихәит.

Нас дзықәшәахьаз аитәхәара далагеит:

– Стәацәаран, анцәа изиҳәара, сыпқәыси сыпқәи ықан, ханхара бзиан, хчығәза хәкан. Уахык хлаион еипш азәы «апшәма!» хәа ғитын агәашә ағьы

снеит. Аңсшөа хөаха сымтәкөа аҕанчы иикыз аасыжөйтқан, сыехеит. Дылсықөтөаны ақыта зеггы еимиркьеит. Сара хөаша сызцөажөомызт, аха арахь зеггы еилыскаауан.

Ашамтәзы аоны сааган деитәсысын, суаөхеит. Снеины сиартафөи слаиеит.

Шыжьымтан сыпхөыси сыпхәи гылт, сара сиоуп, «иухьи?» рхөит, аха исыхьыз иалырдыраауаз, сарггы егьсымхөеит, исхөарггы ихоуцо акы аума!

Адырсаухаггы ус сзиуит. Адырхахазы иҕамчы ицөызгеит, иара дахцаз сымбазакөа дысцөызт. «Шыжьымтан узымгылеи» хөа санырк, абас сзықөшөаз абри ауп хөа сыпхөыси сыпхәи ирасхөеит. Сыпхөыс аҕамчы аасымпыцылтаан ирхөхөа даасысын слахит. Санлаха, аоны усггы сьонарцозма, адөахьы сдөылырцан, аху-хухөа сышуа сықөын. Сара сызцөажөомызт, арахь зеггы еилыскаауан.

Мчыбжьык аҕара быста хьшөашөак сөарцон, нас иагьааскөацт.

Ус мызкы, оымзцит. Ашьтахь быжьык ахьшыцөа ашьха иахтөаз сахан сөеит. Уа сахнеиз ала баацқөа рыман. Алақөа сыркын, аңшөмацөа цөгьала хәимырхт. Ас сөыргөғөаны схы сыхьчуа санырба, «ари ла бзиоуп» рхөан срыдыркылт. Уа сахьыказ исыцлеит, ибзиан крысөарцон.

Усггы ирхөоз еилыскаауан, сызцөажөомызт акөымзар.

Өнак ахьшыцөа азө дрызнеин ус рхөеит:

«Сах есышықөса хөычык диоуеит, аха акы дырцөагоит. Уажөы ипхөыс иахьа-уацөы хөа дыкоуп. Дшөыхьчароуп, – ихөит.

Зеггы леишьталаны ицеит. Сарггы срышьталаны ссар стаххит, аха сдыргьөжьт исыцәхөхөан.

Ехцалакь сьезаны срышьталаны сцон. Ауаа рааипҕьамта сөақөыршөаны снеины акаруат сынхөьцатөеит.

Бжьык ршөақькөеи дарөи реибытаны иаатөеит. Ус кыр ацх неит. Ашара ытк загыз ацөа иакын, ицөит. Сара стөоуп. Ус цыгө дук алақөа цыр-цыруа иааин иаагылт. Сара сөаццан ацгөы ахөцө скыит. Исшьуашөа анаба, «сумшьын, абаа!» – ахөеит. – Сыцсы нхар, цьа сухөозар убап! – ахөеит. Сарггы ацгөы ааусышьтын ицеит. Сарггы снеин акаруат сынхөьцатөеит.

Шьжьымтан ах ахөычы дшаанхаз аниба, итөаз зеггы хьи цөреи зеггы ритөит.

Ианцоз сарггы срышьталаны сөеит.

Ус аамта акыр цөит. Аоныкаггы гөхьаазго салагеит. Слықөпшын саап схөан аоныка сөеит.

Аоны санааи, агөарп санынтала, сыпхөыси сыпхәи абарца илагылан иаацшон. Санырба – хлажө закарахеи, иагьызбацлеи!? – рхөан аччара иаөуп.

Сыпхөыс еита аҕанчы аашьтылхын ианаасывалта сшөышөихан сҕоу-ҕоууа агөарп саакөхеит.

Сгөы ыгыуа, аггы сөарымцуа сыкан. Хгөыла пхөыск лахь сөеит. Аңшөма пхөыс анеиха сымтәкөа акалап сыцалкт.

«Абыржөьцөкьа утөы са икасцоит» лхөан, ахөызба аагара дцөит.

Акалаҫ саатцылхын сылкажыны сылшьоит хәа ахәызба сыхәда ианаатцылкуан, нас иугәалашәо, «зны сыҫсы анеикәурхаз» хәа бжык слымха иаатасит, «са сцоит, уҫхәыс аҫамчы лыцәҫгычны иаазгоит» хәа.

Уи акәхеит. Аҫанчы аасыжәылцан суауҫсхеит. Аоны санааи, сыҫхәыси сыҫхаи иаарывастан ицәхыит. Абри ишубо ицакны исымоуп.

345. АНЫКӘАӨ

Дыҫан ныкәаөык. Дцон, амәа дықәын. Дышцоз акәымкәа, иқәхәлеит. Ианиқәхәла акәымкәаны, ауха аҫыҫан даангылт, ахьшьцәа рәы.

Аҫыҫан даангылан, дсыҫаз акәымкәаны, алақәа дарак пату рықәырцацәомызт, крырҫартцомызт, егыуамызт, данрыднагала акәымкәаны, ашьтәа изыршьт. Ашьтәа ржәуот, иҫоуп икәац. Абгақәа аақәгылан иуут: – Уара, шәыжәла нцәааит, хәушәышьт уаха! Акәац, ишәзыфо акәац шәаргы ишәфоит, хәргы иахҫоит. Шәарт амла шәакуот, пату шәықәырцом, егыуам, уи ацкыс хнашәышьтыр, шәаргы шәызхара шәфап, хәргы хәзхара хҫап, – хә ус иууа ирхәот ант абгақәа.

– Шәааи, – хә азин ҫартцот алақәа.

Амла иагон, имҫсуаз. Ани абга бызшәа идырует, ани аныкәаө. Акәац жәует, иҫоуп.

– Акәац тахып, – рхәит, – акрахҫот, – хә ус рхәит ант аҫшәмацәа.

– Мамоу, – ихәит.

– Иҫалазеи?

– Абыржәыцәкәа, абри ашьтәа ишәшьыз са сакәым изәшәцәаша, ижәны, тәанны иҫацаны алақәа ирышәымтар ҫалом! – ихәит.

– Ижәла нцәаат, дхагоума, акәац алақәа избарҫахҫо!

– Мамоу, иҫалазом, ҫсыхәа амам, алақәа ирышәтароуп! – хә ихәит, ихәит.

Иҫартцозеи? Имуйт. Ианимуы акәымкәаны, илҫарбааны иҫацаны, алақәа илаган иларыртан, аҫыкәа¹ дуқәа гылазаарын, аҫыкәақәа иларынтәалан, алақәа рьәҫырцәеит. Алақәа крырҫфит. Иаргы крярҫарт. Ахырцәы рымазаарын, егызаарын, ацха рымазма, егызма, акриҫфит иаргы. Амла дауакуаз. Ант алақәа ашша рәатата акрырҫфит ишыртахыз. Дыроагь абгақәа уут: – Хәшәышьтуу, хәнеиуу? – хә.

– ҫах, шәааи закәызеи, хәибарҫует акәымзар, иҫалазом!

– Иҫалазеи?

1. Аҫыкәа - амәы иалхны, иҫыцәааны иҫацаны, агәымжәацә ала иҫыцәааны иҫацаны, аҫыкәа хә иашьтан (ажәабжәхәаө иазгәаҫа).

– Ҳара ҳазхара, исаҳтаҳыз краҳфит. Ара шәаир, анышә шәаҳтоит! –
 ҳа ус рҳәит.

Иауауа!

– Шьта шәиа, – ҳа ихәит, ихәит. – Шәтынчны шәиа, иарбанзаалак акы
 шәацәымшәан, лаггы шәацәымшәан, бгаггы шәацәымшәан, шәиа, – ҳа
 ихан, ихәит, итынчны ицәт.

Аены шьжымтан, иреихәит амала: – Абри абас изыкаста убриоуп,
 иаха абри акәац жәны апақәа ирышәымтар, шәлақәаггы нхомызт, шәарггы
 шәынхомызт, уаацсггы ханхомызт, шәырахәггы сабакеу ықәырхуан, – ҳа
 абас, – ирхәаз абриоуп, – ҳа реихәт, – кранырфа иармышьтт, нас.

Нас, ауа уа дыкан. Шьжымтан ауасақәеи ацмақәеи, нас абқәа рхәот,
 абахә иоахырцан, арахә кыдлан ицот, җадаран. Икыдланы изоеиуаз, дара
 ант ахьшыцәа макъана уа атыцаә итәоуп, еицәажәон, рысас иацәажәон,
 сыск, гымтык нхит ацыхәтәашәа. Аб дук рапхәа игыланы ицоит. Ани аб ду
 ахы аанархәын, – Уара, иухъеи, уззымәеиуази? Сара сшьапы гцәоуп, аха
 сныкәан, рапхәа сгылан сцот, – ҳа ахәит, ихәит, ани аб. (Ашьапы гцәаны,
 еилагъаны икан.)

– Хы, уара ушьапы гцәоуп, уцот, аха сара скәәкә иқәу сзышьтыхуам, –
 ҳа ус ахәит, ихәит.

– Изакеи уара укәәкә иқәу, мацәак акәац уқәзам, изакәи иузышьтымхуа?!
 – ҳа ус ахәит, ихәит.

– Абарт арахә иубо исабакеу рымшра са скәәкә иқәуп, исзышьтыхуам,
 – ҳа ахәит, ихәит.

Ани еиликааот, иаҳауот, ихәит. Ани дыркыт, ихәит, – Ак уаҳамтар
 калуом! – ҳа.

– Исышәтозар, – ҳа ихәит, ихәит, – абри сышәт, – ҳа ихәит, ихәит, –
 абри асыс, изымцо, – ҳа ихәит, ихәит.

– Унцәаат уара, асыс ари, иара усггы ицсуот, хахь изыхәназом, амәа
 исықәу ицсуот!

– Ааи, аха сахтәоу цъара, азә соуп, акәац сзымфарггы, агәатцәа
 аатысхыр исфот, – ҳа ихәит, ихәит.

– Ашьтәақәа, егы, – рҳан, аха егымгит, ани иара шныкәо имбои, имуит.

Асыс ааникылт. Арахә гәарырт. Иарггы дныкәот, дцот. Дахцо анцәа
 идыраат, дныкәаоуп. Ауа дахылатәаз, ихәит, дәы-шшара дук, дәы-иатцәара
 дук, дәы-шшара дук ағы уа дтәет, ихәит, мцак ааиҗеикын, ихәит. Ани асыс
 ааишьын, ихәит, акәац, ихәит, длалаган, чуан хәычык имазар акәхарын,
 ижәйт, егыт, абаоқәа сабакеу иртцәан, ихәит, иртцәан икаитцит, ихәит,
 абаоқәа. Длалаган, ихәит, адәы иаакәыршан, ихәит, абаоқәа ыцата-ыцата-
 ыцатқан икаитцит, ихәит. Нас, ихәит, иарггы дианы дыцәт, ихәит. Аены
 шьжымтан данаагш, ихәит, игорадха, ихәит, игъаз-гъаз-гъаз-гъазуа, ихәит,
 адунеи, уахпшра узымдыруа, ихәит, игородха даапшит, ихәит. Иарггы уа
 агәтаны дынхәит. Сарггы сааталан сааит арахь.

АБЗАРАТӨ ЛАКӨҚӨА

346. АХӘТӨЕИҚӨШӨРА¹

Дықан нхаю бзиақ. Акыр икөрахь днөихьан. Хөоык аңаңөа иман. Рыхөсақөа, рхөыңқөа, анңөа ишихөара өиңаңоы иқан. Иңкөын өиңбы пхөыс дааигөижтөи раңөактуамызт. Аңаңа өиңбы лабхөөи ланхөөи рөы макьана дңөажөомызт. Аонатаөы азөы акы игны, акы дахашшаауа дыкьамызт, зөгы бзиа өибабон, хатыр өиқөырңон. Амал раңөаны ирыман, рырахө-рышөахө тыхөаңңөара рымамызт, неилшөаракгы рыхьуамызт.

Зны ашықөс өың ауха инөимахан асы гөгөаны иауит. Иауит, абас шөамханьнза. Ианагь ишыкьаиңаңаң өиңш аңаңөа реиҳабы ашыжь шаанза зөгь раңхьа дгьлт. Дныхөа-ныңхьаны, ирахө-ишөахө ибарң адөахьы дьндөылңит. Аха ашңа дахьнықөгылаз, ихаан иимбаңыз ссирк ибеит: ионы ашөхьмс инаркны иашңа иңыганы иган зшьапы хьркьакьаз аңшқа ишьңа.

Аңаңөа реиҳабы илабашьа аакьдихьын, абри ашьңа закөу өилым-каакөа схьнхөуам ихөан, дахьңоз азөымзаразөгы иамхөазакөа иөынеихан, ани ашьңа иибаз дхьланы дңөит.

Дңо, дңо маңара даара акыр хара днөйкөахьан өиңшаан, дөөиужь дук аөы харантө днаңшны лөак хөхөаза ишөөиуаз ибеит. Ари иара ашьңагы абни алөа ахьөөиуаз шыкоу иган, иныкөашөа ааиргөгөан, алөа ахьөөиуаз днанагөит.

Дахьнеиз қөаңөк гьлоуп, дакөшеит, давагыжьит, аха ашө ахьөаз имбеит, арахь ақөаңө аонуңқантөи аңөажөабжьқөа иахьауөит, ахьб алөа хөхөаза иалңны иңөит. Уи пьтрак ашьңахь ақөаңө аңзамң иалакаңаз ашө ахала иаатын, иаргы дьмшөакөа уахь днөюналт. Дахьнынөналаз, хөык ахаңөа агөгөахө өиқөыз амца иакөшаны иштөаз ибеит. Руазөык дахьтөаз ус ихөөит:

– Ари иахьа ашьжьымңан зькны хаказ иоуп, дхашьталаны дааит.

Ари даньнөнала, дара ахөыкгы өөиҳаңгылан, амцахь днарыңхьөит. Арт гөхамбарңөазаарьын, ирхөоз, рөахөатөы калон. Реиҳа иреиҳабыз ари анхаөы ихь наикөикьын ус ихөөит:

– Уара, дад, акыр аамңа ухшара, умазара, урахө-ушөахө зхөаз иөиңш акы угьмкөан уқан, қьаф ууан, уажөшьңа уаамңа ааит, уаргы уажөшьңа пхастак умоур калом, умазара акьнөтө акыр умахьыроуп, уаалагы уашьңа хуңрамсыр калом. Амала аранза ухашьталаны уанааих, ажөак ахөара азин уахңөит, азин умоуп реиҳа иуңаху акы ухөарң. Егьырң умхамхьр калом – ихөөит.

Ари анхаөы дтөаны даара дхөыңит, аха дыззыхөарьыз хөа акагы изалымхит. Нас аңөөөмбарңөа дрыхөөит мышкы иадамзаргы аонька дңаны ахөыңха ирңарң. Ас ала данрыхөа, даргы мап иңөырымкит.

– Уца, уацөы шыжымтанынза ахөыцра азин уахтоит. Уацөы ианакурга, хара иахгөагхо, рахөума, шөахөума акы ааузынжыны, егырт зегы уцөаагоит – рхөеит.

Икаицагөышьоиз, доагылан, дынкахөыцуа ионыка дааит.

Аоны дахьааиз итацөа зегы еизиган, иибаз, иахаз, дзыкөшөаз зегы реихөеит. Нас дразцааит иарбану ацөхамбарцөа хазрыхөара хөа. Илатөан атацөа зегы ари аус азбара иалагеит, аха иуадаөхеит.

Анафы ичкөынцөа, ипхөыс зегы азөазөала дразцааит. Аха рызынтөык ражөақөа еикөымшөеит. Ичкөын аихабы доагылан, «ауахьад хзынхааит, урт ианагь иахтахоит, ихахөоит, ауахьад рыда хныкөгашьа хамам» – ихөеит.

Уи ишьтанеуаз доагылан, «ауахьадгы уахьадуп, аха арахө ашьамака рыда ххөартам, ахш, ахыртөы, акөац хазто дара рами» – ихөеит.

Уи ишьтанеуаз доагылан, «ишөхөо сахауеит, аха хаоны хгөара хзынхароуп, арахө ирзаауазеи, ххы назцахкуа акагы хамазамкөа хаакөхар, ишцакахцо? Хөонқөа хзынхартө шөрыхөа ацаимбарцөа» – ихөеит.

Абас зегы ражөа еиларыцсеит, цьара акафы еикөшахатны изыкамлеит. Азөи-азөи ргөы нибархо акынза инеибагеит.

Ацыхөтөанза, атацацөа реитцыбза лабхөа икны днеин, ус иалхөеит.

– Сатамзааит, сара шөара шөфы ацөажөара азин сывам, аха арака иахьа хтацөа апсреи абзареи аус рызбоит. Сгөанала, имариоу усзам шөызлацөажөо. Имариангы избатөзам. Сара сгөанала, уацөы ацөхамбарцөа рөы шөаннеилак, иарбану узыхөо, иарбану иалухыз хөа ишөазцаауазар акөхап. Атакс абас рашөхөа: «Смал, сырахө-сышөахө, сыоны-сгөара зегь шөара ишөымаз, ишөтаху рзыжөу, амала сызлашөыхөо, сцацөеи сареи ххөатөы еикөшөо хшыкац хааншөыжь». Абас рашөхөар, нас даргы ишөабжьырго жөбап – лхөеит.

Атацөа реихаб итаца еитцы илхөаз даара дархөыцит. Егырт зегы ирхөақөаз рааста игөацхеит. Адырөаены шаанза доагылан, афырхөа ифынеихан ант ацөхамбарцөа ахьибакхьаз днеит.

Ақөацө дырөегьых ашө аатын, деитаныюналеит, ацөхамбарцөа еикөшаны иштөац итөан. Иөеихацгылт. “Уаама?” рхөан, “сааит аиеи” ихөеит. «Нас иарбан узыхөо, ацыхөтөантөи уажөа хазыпшуп» рхөеит.

– Сара, дадраа, смал, сырахө-сышөахө, акгы агөхьаа скым, ишөтаху рзыжөу. Акы зацөык сызлашөыхөо убри ауп, сцацөеи сареи ххөатөы еикөшөо, азөи-азөи ххөатөы хеибацо хшыкац хааншөыжьырц сшөыхөоит. Ацөхамбарцөа ааибарччеит, иагыцьаршьеит, нас реихабы даацөажөан ус ихөеит:

– Уара утацөеи уареи шөхөатөы еикөшөо шөшыкац шөаанхажьыр, нас шөмал злашөымахуазеи? Шөхөатөы еикөшөо шөынхар, шөмалгы шөара

ишэзынхоит. Хара хгэи итаз, шөхөатэи еикөымшөо шөкаҳтар, нас шөмалгыи еигхыиттон. Аха уажөшьта ажөа иуахтахыз нахагзоит. Ас көышрыла ахөара аныкауца, уца хулакысуам, утаацөагыи уаргыи шөеигымхааит!

Анахоы дгөыргьатцөа, табуп хөа рахөаны, июныка дааит, ирахөгыи итаацөагыи неилшөаракгыи рмыхыит, ибзиахөа рхөатэи еикөшөаны еитцөахоы ишыказ иаанхеит.

347. АХӨАТӨЕИКӨШӨАРА²

Уаю тарк дынхознаап, еергы хөа зыгысы таз, быжыоык ацацөа имазаап. Абри ишнеи-неиуаз аус иуа, егыиуа, ипацөагыи ирызхан, иааитцагылан, егыин, хар имамкөа дкалеит. Арахөгыи иманы, ашөахөгыи иманы, апарагыи иманы, ичкөынцөа абыжыоыкгыи ахөса ааргеит, зеггыи анхаракөа рзыкаитцан, иеиванхо, уаха натахымкөа иуаа бзианы иаакалеит. Акыр рыманы, рмал еидкыланы, ацыцьяхөа еиланхо иаашьякөгылт.

Ашыкөсөыц азы ашьапы бзиа, ашьапы цөгья хөа мышкы ыкоуп. Убаскан уоны инеиуа ишьапы бзиазар, ашыкөс нцөаанзагыи абзиа уакөшөоит, уоны инеиз ишьапы цөгязар, уи ашыкөсан иакөым уакөшөоит. Абас иказ амшкөа рзы арт раб иакөын ианагы зегь рагхья игылоз, еимыздоз. Шыкөсык зны абри амш анааи, абжьяапны ишыкаитцалац еипш, аб ашьыжь шаанза доагылан, ичкөынцөа рымхаракөа, егыи, ирахө, ишөахө, зегынцьяра днеины еимидеит. Аха абри иара днеиаанза азөы еимидахьазаарын, уа днеин ауаюы шыта ибеит, даеацьяра днеин ауаюы шыта ибеит. Дакөшеит иашта, игөара, аха иахьабалак ауаюы шыта ибеит. Ари иибаз хьяаигеит, дызустада ари амш аены сара сапхья сашта италаз ихөан, ари иибаз ашьта дхымцыкөа ддөыкөлеит. Дцо, дцо, дцо, дышнеиуаз, моак акны аостаацөа штөаз ибеит.

– Ааа, дааит, дааит, хапшөма, – рхөеит. – Арахь уабаказ, уаазгазеи, укөызгалазеи? – рхөеит.

– Сабаказ, ашьта схыланы сааит, изакөу еилыскаар стахуп, – ихөеит.

– Уи закөу уи ауп, уара иахья уажөраанза ухы уакөитын, уашьта ухы уакөитым, хара уахтөуп. Есымша бзиа нхара уаур калом, уажөшьта уеилахгароуп. Аха ухашьталаны аранза уанаах, егыи, акы уахөар калоит, иутаху акы узынхажьуеит, – хөа иархөеит.

Ари арт иархөаз ицөымыгхөит, аха икаитцагөышьои. Иутаху акы уахөа иузынхажьуеит рхөеит, аха иарбану дзыхөаша седру, издырам.

– Аюны сцаны саанза исажөраза, сцаацөа срацөажөоит, уртгыи ирхөа сахап, икалозар, – ихөеит.

– Ко, – рхөеит, – уца, аамта уахтөит уацөынза, – рхөеит.

Ари илықәиршәын июнықа дааит. Июнықа дааин, итаацәа зегы ааизиган, илаиртәан, абас ауп икоу, ашыжь сахындәылтцыз, уа снеин ашыта збеит, ана снеин ашыта збеит. Ари закәузеи, измаанузеи хәа избаз ашыта схыланы сышнеиуаз, аостаацәа еизаны иахтәаз избеит. Абас исыдыртәеит, узыхәо ак уахтоит, иузынхажьуеит, мамзар, абжьарак бзиа уахынзақаз узхоит, уажәышыта хуцрасроуп, умал ҳа иаагоит, егызуалам хәа сархәеит, зызбахә ххәарызеи хәа даарылагылан итаацәа иреихәеит.

Арт итаацәагы ирцәымыгхеит, илахәыц-фахәыцқәан, азәы ақара хамазааит ихәеит, азәы арахәихәеит, азәы ашәахәихәеит, азәы анс ихәеит, азәы ас ихәеит. Еимактәхеит. Ишьтырхрыз рзымдырит. Ацыхәтәан акы иазааит: арахә рацәаны ихамазар, ақарагы аанагап, иқазхап рхәеит, аостаацәа рәы уахьнеиуа убри хәа хәа иархәеит.

Абра, абарт таца ғыцкгы дрыланагалан дықан, аихабацәа рәы дцәажәом, егыиуам. Абри атацағыц арт ирхәоз ахьлахауаз илгәампхәит. Абри дгәақит, дгәақит, аха атаца абхәа иқны дцәажәома, ғышықәса, хышықәса, хәышықәса дцәажәом. Уи ус уажәгы иахьыкоу ыкоуп.

Ари уажәы ант аостаацәа аәхәара иртәаз ааит. Ддәықәлеит арахә хамазааит, егырт шәа ишәымагәышыяз хәа аостаацәа иреихәарц. Дандәықәла, абри атаца ға дакәшан амәа изылқит. Амәа изылқын даанылқылеит.

– Уара үкны исхәо сминауатуп, аха сара ак уасхәоит, убри хәа уахьнеиуа, – хәа иалхәеит.

– Закәызеи, дад? – ихәан дцааит.

– Изакәу ии ауп, хтаацәарағы ххәатәы еиқәшәо хақаззааит, егырт зегы шәа ишәымаз, усгы иахцәыжәгоит хәа, – хәа иалхәеит. – Хара исыхшази сарей, стаацәеи сарей иаххәо акны, ххәатәы еиқәшәо абас хақаззааит до, даәакы агәхәаа скым, шәа ишәымаз хәа абри хәа, – хәа иалхәеит ари атаца лабхәа.

Ари иаргы баша-машазак иакәмызт, абри итаца илхәаз ажәа ихы азцеит. Дналпырцын, ант аостаацәа ахьтәаз днеит.

– Уаама, уаама? – рхәан, аостаацәа ааикәшаны дырқит.

– Аиеи, сааит, – ихәеит.

– Иутахузеи, узхәозеи? – рхәеит.

– Истаху убри ауп, арахәгы, ашәахәгы, ақарагы, амал, ашьал зегы шәа ишәымаз, хара атаацәа, исыхшази сарей ххәатәы еиқәшәо хақаззааит, уаха акагы хтахым, – хәа абас ааихәеит.

– Қоқ, ари акәын хара иаагоз, иаагарц иахтахыз. Ари иахьа уара иануга, нас хабацо? – рхәеит.

Мап рхәан ирымуит.

– Мап гәышыязаргы шәа ишәхәеит, шәа ишәхәаз шәажәа аашәыр-хәуазар, иаашәырхәит акәымзар, сара убри ауп истаху, егырт зегы шәа ишәымаз, – ихәеит.

Ари ас иафаршөзаны ианихөа, дара еилацөажөо, еилацөажөо, ацыхөтөан иумаз, иумаз, ухы уакөитүп, уца уоныка хөа иархөан, длагьежын дааит. Итаацөарафь рхөатөы анеикөшөа, ирымаз зегьы дара иртөны иаанхеит, аостаагы изымгеит, даөазөгьы изымгеит. Рмалгы, ршьалгы, зегьы еибганы ишрымаз иаанхеит.

Абас саҳахьеит.

348. АХӘАТӨЕИКӨШӨАРА³

Уаю ғарк дыкан, уаҳа царта наимамакөа ахөа илатөаз. Абри ауаю дғарын, аха ахшара рацөаны иман. Ихшара духеит, изғабцөа хаца ицоз цеит, ичкөынцөа ахөсақөа ааргеит, ихандеиуан, ишнеи-неиуаз амалгы еидыркылт, рырахө-рышөахө, рыюны, ргөара анцөа ишихөара икалеит. Ари атаацөа реихабгы иуаөрахь днеит. Ацыхөтөаны хөычык илакьысырц ртаххеит хөзшөаз. Ус идырбо, ицарыкшо иалагеит, ишакөхалакь ицрасырц ртаххеит. Ари иаргы дыхшыюдамызт, игөеитө далагеит.

– Ибура бдыруоу, атакөажө? Сыматөажөқөа сзеибыта, моак сымоуп – ихөеит атаҳмада өнак хөылцөазы ипцөыс ихы налыкөкны.

Адырөаөны ианааша, иматөақөагы илтеит, илаба аашьтыхны ддөықөлеит атаҳмада.

Дцө, дцө, хөышшарак, хөадак дықөланы дышнеиуаз, акыргы даацсахьан, өыцья ахацөа ааипылт. Даргы анаацш, ианылаихөацш дырдырит, иаргы идырт иара изы ишааиуаз.

– Дад, уара, уаама, уара узы акөын хөаргы ас хөааиуаз – рхөеит.

– Саргы издыруан са сзы шөшааиуаз – ихөеит иаргы.

Ант өөыцья атаҳмада дрыман рөынархан, адгьыл агөашө аатын илталт абас мардуанны. Уажөшьта атаҳмадагы идырит абзия шыкамыз. Ажөлар рацөаны икоуп уа.

– Хөаудыруама? – рхөеит.

– Шөыздыруеит – ихөеит атаҳмада.

– Уцсы ааитак, акыргы уныкөахьеит, нас ажөабжькөак уаххөоит – хөа иархөеит ари ипыланы дназгаз өөыцья.

Атаҳмада азнык азы дшөеит, аха нас игөы ирғөғөеит, акрыфатө кажьын, акриөарцеит, акридыржөит.

– Хөара хдөимбарцөоуп, хөаудырт уаргы, ажөытө зны уғарны укан, уажөшьта таацөалагы, маллагы убзиазахеит, уеикөшөаны укоуп. Уажөшьта малла хөцрасроуп, ма уаала хөцрасроуп. Хымш аамта уахтөит. Утаацөагы уаргы шөазхөыц ццья. Иутаху акы алхра азин уахтөит – хөа иархөеит уа еизаны итөаз ақөахамбарцөа.

Арт ипыланы дназгаз оыцья ицырцан дахьырбаз ақынза днаскьаргеит. Днеит. «Ахымш рыены абра ҳаауеит, уаргы абра уаароуп» ҳәа иархәеит ианипырцуаз.

Атаҳмада дзыкәшәаз иахиҳәаара изымдыруа ионы дгәарлеит. Итаацәа зегы еизиган, илеилартәаны дзыкәшәаз реиҳәеит. Акыр аамта иалацәажәеит, ари усхеит, алада рхәеит, ааада рхәеит, ирызбеит, еитарызбеит, зегы акака рхәеит, аха рхәоу еиқәымшәеит, ахымшгы ааигәахеит. Уажәшьта ари атаҳмада ддәықәлароуп, дахьнеиуа иреиҳәаша еилырганы ирзымызбеит.

Атаца еицыбзак дықан лабхәа икны дымцәажәацкәа. Ари атаца ғымтзакәа дырзызыроуа дтәан. Арт ирхәо зегы лаҳауеит, аха ари атаца ажәа рылалцом.

Атаҳмада иаамта анааи, илаба аашьтихын ддәықәлеит. Ари атаца лыпсы ғәнакааит, аха лабхәа иғы дымцәажәац. Лабхәа амзырха агәта ааиюишон еипш, афырхәа лғыналхан дихьзеит.

– Баба, уара уғы сминауатуп, уара иухәо саҳауеит арт ахымш, аха рацәак цьабаа зтахым азы уахьнеиуа иухәаша узымдыруа уцоит. Апаҳамбарцәа рғы уахьнеиуа уаалаганы убас ҳәа: амалгы стахым, рахәгы-шәахәгы стахым, стаацәа еибганы, стаацәеи сареи ххәатәи еиқәшәо хқалааит ҳәа раҳәаны арахь урпырц – лхәеит.

– Хаи, дад, ибзиоуп, бхацкы сцеит, бара исабхәаз зегы иреиғьзаргы қалап – ихәеит атаҳмада.

Атаҳмада игәашә дыютыцын дцеит. Ант аоыцьеи иареи еицәажәаны иахьыказ атығ ағы еиқәшәеит. Уантәи дрыманы рғынархан, еитах адгыл акны агәашә аатын, дрыманы инаалбааит. Уа дахьнеиз иказ ажәлар иеигәырғаны ипылеит.

– Уаама? – рхәеит.

– Сааит – ихәеит.

– Уааит, аха ажәас иаҳзааугәеи, ҳаргы пытк аадыруеит, аха уара уғала иҳаҳәа – рхәеит. – Агәашә акны духьзаны утаца иуалхәаз упсы ғнахит, ухы уақәитахтәуеит, иузаауқәаша ҳәа избаны иҳамаз рацәан, аха ҳауқәатцит, шәхәатәи еиқәшәааит утаацәеи уареи ари нахысгы – рхәеит.

Акрийәартцеит, акриидыржәит. Днаскьаганы даурышьтит. Уи нахыс еиҳагы деиғьхеит, имал амал ацлеит, ихшара, рыхшарра неилшәарак рымамкәа дқалеит. Атаацәарағы ахәатәеиқәшәара анықала акыр игхо дыказма?

349. АХӨАТӨЕИКӨШӨРА⁴

Нхаоык амал ду иман. Ашьамака иман, ауахьад рацөаны иман. Шабакөу зегь рыла дыпжөаны дкажьын. Ааоык ацкөынцөа иман, ааоык атацацөа иман, ипцөыси иареи ыкан. Абри ҳара ацсацөа иаадыруеит, егырт ирдыруоу сыздырам, ашыкөс ҫыц анааилак мышкы ыкоуп шыапы бзиа ҳөа. Агыркөагы ирымоуп ҳөа сыкоуп, көычхьа ҳөа иашьтан. Абри амш азы атаацөа реихабы ашьыжь зегь рапхьа дгыланы хыбрас имоу зегьы рөы ашөчи арасеи рымацөкөа наганы икылаиркьакьо, егыуа ак карцакөон.

Абри анхаю бзиа ҳөа сызөугьы ашьап бзиа ҳөа изышьтоу амш азы ашьыжымтанза дгылан, иашта еимидеит. Ауа асы быбышза иаузаап, ас ҫыц, абас цытк, ушьапы нылашөартө акара. Ижөтракны днеин амацө атамц аөы икылаиркьакьеит, иөтракны днеин ус кайцеит... Ари ижөтраөы даннеиз длапшызар, хөычык еимаада ишьапышьта ануп асы. Аөацөара днеин, иануп, хыбракөас имаз зегьы рапхьа асы иануп хөычык ишьапы хтны ашьтакөа. Ари иашта, ихыбракөа зегьы еимданы ас ианиба, июны дааин, сара шөарыцара сөоит, гөыроас скашөымцан ихөан, итаацөа ас нарахөаны, афырхөа ишөакь аашьтихын, ахөычы шыапышьта иибаз дыоухылан дцо, дцо, дышнеиуаз акөымкөан, көарак дтанагалан, цытк дцахьан епш аан, ҳап дук акны аөстаацөа төоуп рцацакөа баба-бабаза. Исхаштыз, ари ахаца ихьз сымхөеит, Даут ихьзын, Даут.

– Уа бзиала уаабейт, Даут! – рхөеит аөстаацөа данырба. Иара дара абаидыруаз, аха дара ихьзгы рдыруан шөымбои! – Уааи арахь, – рхөеит, дладыртөеит. – Уара амал иумаз уажөраанза уа иутөын, уажөшьта ҳа иахтөуп, – рхөеит. – Иуцөаагоит, – рхөеит. – Акы, иутаху акы уахөа, убриак ада егырт зегьы ҳа иахтөуп шьтарнахыс, иумаххуеит. – рхөеит.

Ари дхөыцит, анс, арс, аха иихөарыз иөамшөеит. Ани акара амал зырхөз хөычык ахшыю имахарын, башазак иакөмызт.

– Са схала исызхөыцуам иахтаху, аоныка сөоит, стаацөа сразцаауеит, икалозар азин сышөт, – ихөеит Даут.

– Уацөы ашьжымтан ажөабжь ҳзаага, уца, – ҳөа иархөеит.

– Ибзиоуп, – ихөан, июны дааит.

– Уабаказ, икоузеи? – ҳөа иазцааит июны дахьааиз.

– Абри аөыза сақөшөеит, ашьыжь абра асаөы аимаа ишьазамкөа ахөычы шыта збан, схыланы сышнеиуаз аөстаацөа еизаны иахьейлатөаз срыкөшөеит. Уара уажөраанза убзианы укан, амал рҳаны иуыман, утаацөеи уареи шөейцаооы шөыкан, аха уажөышьта уеилаххөароуп, умалгы ҳа иаагароуп. Амала иутаху акы алх, акы уахөа, иутаху акы азин умоуп, иузынхажьуеит ҳөа сархөеит. Сзыхөарызей, ишпазури ҳөа ицкөынцөа ааоыкгы, итацацөагы, ипцөысгы неилартөаны дразцааит.

Ицкөынцөа азөазөала иоагылан азөы аөкөа ҳамаз ихөеит, аөазөы ажөкөа ҳамаз ихөеит, даөазөых ацьмакөа ихөеит.

Арт ражөа еилапсеит, рхөатөы еикөымшөеит. Еимаркуа, еимаркуа, еимаркуа ихөлеит, ишеит. Шьта ари иөхөара ааит, дымцар ихөом, ддөыкөлароуп, арахь еилкаа имазам. Итөаца еитцбы иара икны дымцөажөацыт. Ажөа еилырга имазамкөа идөыкөлара аамтө анаа, сминауатуп, баба, аха сара акы схөоит, лхөеит.

– Ихөеишь, баба, абри бара ибхөо убри назгоит, – ихөеит.

– Ажө, аөы, ацьма, ауаса... хөа акөымкөа, урт акагы стахзам хөаны, урт зегы уркөацны, хтөацөа рхөатөеикөшөара абри сышөт хөа рахөа, – хөа ус лхөеит ихөеит.

Афырхөа иөынаихан днеин, ант аөстөацөа ахьтөаз ааигөа дниуа даналага, аөстөацөа данырба ус иархөеит:

– Аа, ацсра умоунда ура Даут! Еитөугеит убама умал. Утөаца көыгак лакөзаап, утөацөа рхөатөы еикөшөар акагы хөзумхзом, ура иузынхеит, шьтагы ура ишыутөыз инхеит, – рхөан, дгөыргьатцөа иөныка дааит.

Ант аөыстөацөамзи иара днины иреихөаанзагы ирдырхьан, еилыркаахьан итөаца илзбаз.

350. АМАЛ АЦКЫС АЖӨА КӨЫШ ЕИГЬУП (1)

Нхаөык дыкан. Даара дгарны дынхон. Ицхөыси ихөыцкөеи изныйкөымгошөа аниба, – «Икоу ала шөхы шөацхраа, ара сыказаргы сызлашөыхөартөи, сахөит, сахөит, аха иамуит, уи ацкыс сцап цьара көрышькөак сзырхөзар збап», – ихөан, ддөыкөлеит.

Амал змаз азөы иөы днанаган, сыкөсык шө-маатк хө еилазеит, аусура далагт. Асыкөс анынцөа, амалуаю ус ихөит:

– Рыуа иутөаху уалапш, уззыразу устөит. Иутөахызар шө-маатк устөит, иутөахызар жөа көышк уасхөоит, иутөаху алх, – ихөит.

Анхаөы даахөыцын, «шө-маатк хө стөацөа угьы исызныкөгом, иажөа сазызырөып, иудыруеи исыхөаргы» ихөан, – Ажөа көыш сахө, – ихөит.

– Ауаөы акы даналацөажөо уөөамцан, имаумырцьан, имарөхөа, – ихөан, абас иабжьигеит, ишөмаатгы иара изынхеит.

«Сыкөсыктөи сьөабаа баша азы иагеит, иабасыхөои ари иажөа», – ихөан, игөнигеит анхаөы, аха икалаз көлеит, ицаракөа угьы изырхынхөомыт. «Дөаө сыкөсык саангылап, снапы ыркалуа аоны снейр, стөацөа амла исцөагоит», – ихөан, аусура далагт.

Асыкөс анаанцөа, амалуаю деитөаиазцаахт: – Ацара утөаху, ажөа көыш уөаар утөаху? – хөа.

Длахөыц-өахөыцын, «уажөггы сижьарыма, ианацьалбеит, исыхөаша ажөак збасаимхөара» ихөан, – Ажөа сахө, – ихөит.

– Иулымшаша дырны, иулымшаша сылсыршоит ҳа уаламган, – иҳәит амалуаю.

Иаҳаз игәы иалст, аха икайцахози, аеа сықәсык даангылт амалуаю иеы аусура. Ицъабаахә аиура аеҳәары анааи, – Аңара акәу, ажәа бзиа акәу иутаху? – ҳа деитәиәзцаахт амалуаю.

«Исыхәаша ажәа анбасаҳари ҳа сзафыз, сҗаацәа амла иарганы ишһызар акәһап. Уажәшьта са стәы агыкам, аңарагы сыхәом, ажәагы. Сылахь акранызар, ажәа бзиақ саҳап, акәмзар, сһы ахынахо цъа сцап», – иҳәан, аңара мгакәа ажәа бзиа даҳәеит.

– Улала иумбаз, цқъа еилкааны иузымдыруа ак хаумцан, – иҳәеит амалуаю.

Иаҳаз анхаюы ибҗа аҗақҗа иааңацәеит, гәыҗра хәычык имазгы ицәызт. Даара ихәааигит ицъабаа баша азы иахаитаз, аха иааг. «Уажәшьта уаҳа икасцо агыкам, сҗаацәа рыцсы тоу, иҗаму еилыскаап», – иҳәан, ихы иқәыжь, цсхәыц дхәыцуа, дмидагәидаха амәа дықәланы аоныка иеынеихт.

Дызнеиуаз акәымкәа, амла дакын аңсра даналага, азәы игәарц днадгылан, – Уа аңшәма! – ҳа фитт.

– Хәи! – иҳәан, аңшәма даадәылцт.

Иубаз еицәоу убит ҳа, анхаюы ихы доаҳаны данцшы, агәарц иакәыршаз аандафы ихабалак ацәоанқәа ирхарцоуп ауаа рхқәа. «Акгы сықәмзаарын, сара рыцҳа», – иҳәан, дшәан, ишьтаҳька дхынхәырц иакәикт. Аха аңшәма агәашә ааиртын, – Бзиала уаабит! – ҳа днипылт.

«Уажәшьта исмыхьц исыхьуеи» иҳәан, аңшәма дишьталан иеынеихт анхаю рыцҳа. Аңшәма анхаюы аоны длаганы длаиртәан, ихәы кацаны криҗаитцит, крииржәт. Итәоуп уажә, ицәажәоит. Изтәаз акәымкәа, аматцәа ирыманы иааонашылт адажә. Инарған аразны сқам иқәгылаз ахьтәы лагьан инандыртәалт.

– Угәы избаанаго, абри адажә зынтәалоу, изықәгылоу иаңсоума? – ҳа дцааит аңшәма.

Азныказ, – «Ари аччархә ахьтәы лагьан ианыртәаланы, ухагоума», – схәап ҳа игәы иааҗаикт, аха убри аламҗалаз аҳаҷаҳәа иааигәалашәт амалуаю иаиҳәаз ажәа: «Ауаюы данцәажәо ииҳәо уәфамцан, икайцо-иуа имаумырцъан, имарехәала» – ҳа.

«Абри адажә пату ақәцаны, ахьтәы лагьан ианыртәаланы дадтәалозма, акгы иаңсамзар», – ааигәахәын, – Ари апату иақәуцо аиҳагы иаңсоуп, изынтәалоу алагьан хьтәуп, аха изықәгылоу асқамгы хьызар иаңсоуп, – иҳәит анхаюы.

Аҳәаха имҗакәа, «адажә уаюхан, аңхәыс-аңкәажә замана раңхьа даагылт. Аңшәма анхаюы ииҳәаз уамашәа ибит.

– Уара, абра имачымкәа ауаа ааихьейт, аха сзытцаалак «адажә ахьтәы лагьан аныртәара иаңсам» ҳа акәын исархәоз. Абри адажә сығхәыс лоуп. Ус илхылгараны дыкан: «Абри апату илықәу даңсоуп», – ҳа азәы ихәаанза ддажәызар акәын. Уара уда «абри даңсоуп» азәгы имхәит. «Даңсам» ҳа зхәоз рыхкәа роуп ирығхны аанда иахагылоу. «Уғхәыс даңсам», – анырхәалак, сгәааны рыхкәа хысцәцәон. Уара уи лхы дақәйтүтәит, ауаа рәы дцәырцуа дкаудит, – ихәан, аацәак азна ахы иитт.

Уажәоуп анхаоы ианидыр амалуао иажәа зыңсаз. Ахы аашьтихын, амәа даныланы дызнеиуаз, ахаки иарей еикәшәит. Еимәалацәан, еицәажәо изааиуаз, ирықхәлөит. Псақәак гылан, «уаха абра ҳаңхәап» рхәан, цсақ иньцатәит. Еилашәшәон еиғш, хәыхәк ааин, аңса агәта иналатәит.

– Уашьта илашьцәит, уабазом, ашьшыха ацла уоықәланы, ахәыхә кны иузаагар, смал абжа устәит, – ихәит аҳ.

«Иаур иауит, иамургы исцәагои», – ааигәахән, джагыларц инақәикуан еиғш, анхаоы иааигәалашәт амалуао иажәа: «Иулымшаша дырны, исылсыршоит ҳа уаламган», – ҳа иаихәаз.

– Ахәыхә напыла изкуа дубахьоу? Ари уаоы илшом, – ихәит анхаоы.

– Сара искуейт, – ихәит аҳ. – Искыр – умал зегь сүтәит, исзымкыр – смал устәит, – ихәит аҳ.

Еисейт. Аҳ ацла джықәлан, инапы наргзаны искуейт ҳа дзафьыз, инапы накьысаанза инықәпраан ицеит. Аҳ илахь еикәшьшы длапбааит. Анхаоы имал аашьтихын, иман ифьинеихт.

Амәа даныланы дзааиуаз, игәылак диқәшәт. Аңсшәа анеибырхәа ашьтахь, – Стәацәа рыхабар ҳа иудыруей, избакоу, рыңсы тоу, адуней ианызаахьоу? – ҳа данцаа, атак иахәара ицәыуадаоушәа кәитит ани агәыла.

Ашьтахь даникза, даақәыпсычхәшәа иун, – Уоны ҳа агьыкам, уғхәыс, ухәыцкәа амла иакын иңсит, еиланцәа ицеит, – ихәит.

Абриақара амал (арахә, ахы) иманы даниба, дицашьыцны ауп изихәо. Анхаоы даангылан, дхәыцуа длатәит. «Сьоны-сгәара ыкамкәа, стәацәа ыкамкәа сахнейуа икасцои, уи ацкыс сықәцны сцап, схы ахынахуа», – ҳа дызхәыцуаз, иааигәалашәт амалуао ацыхәтәан иеихәаз ажәа: «Улала иумбаз, еилкааны иумам атәы хаумцан», – ҳа.

«Амалуао исеихәаз ажәақәа цабыргхо иаауейт, акоуп иаанхаз, убрыгь пысшәап», – игәахән, аоны днеизар, иғхәысгы ихәыцкәагы ирыцхәхәа ахәшәара иәхәатәоуп. Раб амал ду иманы деибга-дызюыда данааи, иеигәырған дгәыдыркылт, дхыдыркылт.

Дызжәаз игәыла иаргы ичкәынцәагы хьшыцәас икайцеит, ирахә ирыцицеит. Иара дуао духит, аҳцәа даарывакәло дкалит, дахнейлак ихацгыло, иажәа иазызыроуа. Иаргы ихтасхәаз имдыруази, ағар, ананамга, зых иамыхәоз дрыцхраауан, ирыцхәишьон.

351. АМАЛ АЦКЫС АЖӨА КӨЫШ ЕИҒЫУП (2)

Дыкан чкөынак. Пхөыс дааигеит. Өымзка цхьан гхөыс дааигеижьтеи.
Ус ипхөыс илеихөеит:

– Сан дааит, апату лыкөсцароуп, – ихөеит.

Цьакьалк рыман, илзишьт, агьит, уаха акгы рымазамызт.

– Схөы каца, аусурахь сцоит, – ихөеит.

Ихөы калцан, аусурахь дцеит. Ари аус иуеит, хышө маат ирхаит.
Ашыкөскөагы цеит ирацөазаны.

Аоныка дшаауаз ацаракөа иманы, онык ашө афы ианны ибеит ацара-
дырра змаз азөы дшыоназ. Ари аниба, уа дыоналеит. Итөан оыцба.

– Узааи? – рхөан, – Абас-абас ианны ианызба сааит, – ихөеит.

– Уааи, бзиала уаабеит, амала хышө маат ацара хауцозар, иухарцоит.

Ирицөит хышө маат. Нас ус иархөит:

– Иухоумырштын, узыкөшөо аус ухы анраал, аобатөи – доусы бзиа
иибо ихазын, ахцатөи – умыццакын.

Аоныка дшаауаз, ажөлар гылоуп, азба инцөоит. Днеизар, чкөынаки
згабки ацець иадгылоуп. Ацхал ирцөит «азна азы хцаага» хөа. Иманы
даннеи, ацкөыни азгаби ахьгылоу, рыварахь ацөоанкөа ирхоуп
цшыноажөи жежөык рхы.

– Уара ухы шөкхоит, – хөа иархөеит, – абыржөы хазуазцаауа ацак
анузымхөа.

– Изакөи?

– Абри азгаби сарөи еиха ицшзада? – хөа ацкөын дцааит.

– Сеидру, саргы ацхөыс дсымоуп, доусы бзиа иибо ихазын.

– Иуазхөада? – хөа дырцит.

– Сара издыруан, – ихөеит.

Иаразнак азгы ирцөит, ө-уардынк ахы аразни ацөкөа ацахөаны
ирцөит, аөы көадырны, атапанча ирцөит. Ауаө гар, егызмамыз,
дгөырцөит адунеи азна.

Ицхал азна азы изтөыз ирицан, иөааихөит аоныка. Агөашө афы
данааи, уахынлоуп, ауардынкөа ааникылан, дыөөыжөцын аөы өөихөан,
аоныка днеит. Ускан ацацхакөа ракөын иказ, икылгга икан, акөацаб
хөчык аркын. Данкылцш, ипхөыс лышьтахь хацак дышьтан. Ашырхөа
итапанча дамцасит «дысшьуөит» хөа, аха – «Уаангыл, абри истцакөаз
өба схы иасырхөахөит, ахцатөигы – умыццакын – ахьсыхөо збап», –
ихөеит. Итапанча атра инцөицөит.

Аоны ашө данаахьц, ипхөыс дөагылан, – «Аа, уаама, уаама?» –
лхөан, ипхөыс днеицөылеит. Ицкөын (ицкөын иакөын уи, иара данцоз
амгөарта дцан, өажөи цшыба шыкөса дыкамызт) – «Саб, уаама?» – хөа
дицылт.

352. ӨАЖӨИ ЖӨАӨА ШЫҚӨСА АЦАРА ЗЦАЗ Х-АЖӨАК
ИЦӨАГХЕИТ

Ажөйтө зны қытқак аөы нхаөык дықан, қа зацөык диман. Анхаөы абри иқа ацара иирцар итаһын, аха иқа ацара даднакыломызт, дзаднамкылоз уи акөын, тауади аамыстеи рычкөынцөа ракөын иаднакылоз. Аха ацыхөтөан анхаөы анс ихөа, арс ихөа, ииулакгы ичкөын ацара дтөитцеит. Өажөи жөаөа шықөса ацара ицон ачкөын ионы дзымаауа дгыыл харак ақны.

Ацара цаны данхынхөы, амөа дықөлан дшаауаз ус избеит:

– Саби сани рыцсы тоу сеидру, ас абра саангыланы, пытрак аус зур, ацара сырхап – ихөан қалақк аөы даангылан аусура далагеит. Абра дахьяангылаз цшышықөса аус иуан, цшышө маат ацара ирхаит. Ацара ирхаз ицыба илтөитцан иман дшаауаз акөымкөа акыр дныкөахьян, дөык ықан, абри адөаөы ицсы ишьарц днатөеит. Абра ицсы ишьарц дыштөаз цьмахьчак даайдгылт. Ари иара итапанча, егыи, деиқөшөан ажөйтө уаөык дшеиқөшөаз еигш. Ацьмахьчеи иареи ацшөақөа ааибырхөеит. Ацьмахьча ачкөын дихөацшын инапсыргөыц ахөыц ыциааны, абзиаазара змаз азө иакөызшө аниба, «уабаказ, узустөада, уабацо?» хөа диазцааит.

– Сара өажөи жөаөа шықөса ацара сцон, уажөы сыюныка схынхөны саауеит – ихөеит.

– Ацарахьы укөан, аха иуцаз ха-жөак агуп – ихөеит ацьмахьча.

Ацьмахьча иихөаз аумашөа ибеит ари ачкөын, өажөи жөаөа шықөса дузза иицаз ха-жөак шцөгхеи хөа ицеишьеит.

– Изакө ажөоузеи исыгхаз? – ихөан ачкөын ацьмахьча диазцааит.

– Иуасхөап, аха ажөак шө-маатк иацсоуп – ихөеит ацьмахьча.

Ари ачкөын ус избеит, исырхөап, нас сцарагь истап, иамузар, нас дыршөаны имысхып, сижьо далагар хөа. Ацара ицыба иаатиган, шө-маатк наганы ахьча иитөит.

– Ацхьатөи ажөа иузымдыруаны иуасхөо уи ауп: угөы иахьягөамцхо умцан. Уи акы.

Дөаө шө-мааткгы аатганы иитөит.

– Аөбатөи ажөа иуасхөо уи ауп: ианакөызаалакгы уус злам уаламцөажөан.

Ари ачкөын дөаө шө-мааткгы аатганы ацьмахьча иитөит.

– Ахцатөи ажөа иуасхөо убри ауп: уцхөыс данаауго лхы, лцыхөа еилымкаакөа дааумган.

Арт шөицөажөоз акөымкөа, өыцья аөцөа апкара-апкарахөа иаарыдгылт. Аөцөеи ари ачкөыни ацшөақөа шөибырхөоз акөымкөа, ацьмахьча дөылашөкөа дцеит. Нас ачкөын даахьяхөын ацьмахьча дишьталт, деимдеит, анахь, арахь, аха дабаицшаауаз, дцахьян. Ари ихышө маат бжьазт.

– Газарала спарақөа шғасцөигеи ацьмахьчажө – хөа хьаас икит, аха икаитцөиз, имөа дықөлан иөааихеит. Дшааиуаз з-дук аҕны дааөпн-гылеит. Ари аз ду хөашьны илеиуан, ачкөын азы дынталан, «ара сзыррым» хөа игөы иааинаөеит. Аха убри аамтөзы ацьмахьча аҕхьатөи иажөақөа ааигөалашөеит. «Угөы иахьагөамҕхо умцан» хөа иеимхөахьази, иаагөникылан, даахынхөын аҕөара даақөгылт.

Аҕөара данаақөгыла, данынапш, нырцө ала өуаөык азы даатөлеит. Аөыуаө азы агөтаны дааиуан, даашьтнахын даманы ицөеит. Акыр дланагахьан аөи иарөи шеибарххоз, иара дахкьан азы дагеит, аөы мадаҕ-мадашөан аҕөарахьы ирт. Ари ацара змаз ачкөын иганахь аөы аныр, даамцасын иааникылт. Аөы ахөырцьын аҕөынхөөалан, ахөырцьын хыртланы дылтөпшызар, өицарпапа хьыла итөын. Дөөихан аөы дөақөтөан ддөықөлеит зназы. Аха нас дхөыцын, «абри аөы зтөу ауаө азы дагеит, уажөы аөы сшақөтөоу ақытөаөы сырбар, сырдырыр калоит, сара иакөымк изызуз цьыршьашт, уи ацкыс» ихөан ахьы зтөаз ахөырцьын иара дөацөалан, аөы наҕ иоуишьтит.

Ари ихөырцьын дацөаланы даауа, даауа дшааиуаз өнык даадгылеит. Ауаа иаргы даацсаны дыкан, абри аөнаөы гхьара дымнеир цсыхөа имоут. Даныпшы абри аөны ашта злакхау ацөөанқөа зегьы ауаө хьбаөқөа рхарцаны икан, цөөан зацөык ахы тацөын, ауаө ихы ахарцөмкөа икан. Ари иааицөымыгөеит арт иибакөаз, аха икаитцөиз, ауаа уаҕа цьаргы цартөа имамызт, уи аөнаөы дымөахьцт. Дахьнеиз аҕшөмацөа «бзиала уааөеит» рхөан сасык иөицш дрыдыркылт, афатө кьартөеит, ажөтө кьартөеит, дышьтарцөеит. Ари уажөы уаха сыршьуөеит хөа игөы иаанагоит, дгөыткьа-цсыткьаха дыкоуп, аха азөгьы диламкьыскөа икьаҕьаза иаашөит. Ианша, аҕшөмацөа дырөагь афатө кьартөеит, ажөтө кьартөеит, иөөибитан өгьин «абзиала» хөа рахөаны амөа дықөлт ари ауаө.

Ашта дтьцны амөа дныкөлон өицшаан, аҕшөмацөа икөөыртит, ухынхөы, аранза уааишь, уахтөхуп» хөа.

«Ааит, арт уажөы акөзаап сыршьраны ианыкоу» игөахөт. Дхынхөны аөны аҕны данааи, аҕшөма дидзцааит:

– Уара иаөөижьтөи абра уахтөуп усасны, абарт ахкөа ацөөанқөа ирхарцоу закөүзеи хөа узазымцаауазөи? – хөа.

Ари ачкөын шө-маатк зыхтнцаз ацьмахьча иажөа игөөаламшөөиз!

– Сара сахьааиз пату, хьагыр сықөцаны сныкөыжөгеит. Ацөөанқөа ирхарцоу ахкөа сус рылам, сара сус злам салацөөажөөазом – ихөөөит.

– Хөаи, абри абас уара өөицш икоу ауаө иакөын хара иахтөахыз – рхөөит аҕшөмацөа, иашьас дкьартөеит, дыюнардеит, ачара изыруит. Ачаракны, хөөадак реидара ахьы иртөит. Ихьы иманы амөа дықөлеит. Иманы аөны дааит. Аөны дахьааиз иаби иани уаҕа нарылымшо иҕарны, ирфо рымамкөа, иржөуа рымамкөа, ирыцхөхөа, рыцсы ацөгьақөа мцацкөа дрыхьзөит. Ари

ақара амал аазгаз ибаргөиз, дынхеит-дынцит, иқытағы иара ақас дқарцеит.

– Дад, уара, уажөшьта ақұысаагара ухөтоуп, ақұыс даага – хөа иархөеит ажөлар. Ара зғабк дидырбеит, ана зғабк дидырбеит, аха иахабалак ари дыстахым, ани дыстахым ихөоит, иуам. Ацыхөтөан ишааиуаз Нхыцтөи ақак иқұа дизырхөеит, иаргы дақөшақатхөит. Уи азғаб дааигеит пқұысс, ачара иуит.

Абри ашьтахь шықөсык ақара аатқұан еицш ари аққөын иабхөа (Нхыцтөи ақ) ауақы дизааишьтит, «сыққөын пқұыс дааигеит, сумақө далагөаны дысзаашьтуам, амала сызғаб дысзааишьтааит лашьа ичарахь» хөа.

Ари нас ипқұыс лашьа пқұыс дахьааигоз дцозтгы мап хөа леиқөозма, деиқөиршөеит. Ларгы леааилалхөан, ахөычы цшқа длыман, лхөыцгы даашьтыхны длыманы лашьа ичарахь дцеит.

Ари аққөын иабхөында пқұыс данааигоз ақұөара имдыруази, иеааицсахын, иеаароашьаны длықөланы дцеит. Амөан атацаагацөа дрылалт, атацаагацөа дмақароу цьыршьоит, амақарацөа дтацаагаюу цьыршьозаап. Абас дызустыз аиаша рзымдырзакөа ачарағы днеиуеит. Ари ас зыкаитцо ипқұыс дзакөу, илказшьоу аиаша аилкааразыхөануоп.

Арт ачарақны иахьнеиз, ишапу еицш, астал иахадыртөеит. Ари дахьтөоу дыцшны ипқұыс дибоит дышныкөо, дыштөо, лхы шымөапылго. Ус ашөақөара иалаган, рнапқөагы еиныркөеит, ипқұыс дықөгыжьааны акөашара далагеит. Иаргы абгьаақөа догылан ипқұыс длыцкөашо далагеит.

Убри ашьтахь иара ачара дахыцт. Такөажөыки иареи ааибадырын, «абри уажөраанза сызцыкөашоз азғаб и сареи уаха цьара хайныриа» хөа леиқөеит, «ақара быстоит» ихөеит.

Атакөажө ари иихөаз дақөшақатхөит, ақ ихан ахыцөқөан ари аққөын дзыцкөашоз азғаб иареи еинлыриарц ажөа илтеит атакөажө мыжда!

Атакөажө днеин азғаб длацөажөеит, иалаххөзеи, еинлыриеит ахан ацөқөан ауатах ағы. Ауа ари азғаб иареи еицышьталт, ацшқагы уа дрыман. (Ари ипқұыс лоуп, ахөыцгы иара дитөуп, уи зегы иара идыруеит, аха лара (ипқұыс) лхаца шиакөу лыздырзом).

Ауа ашамтаз лара дшыцөаз иара ихөычы дзаны дигеит. Лара ашьыжь данаацш, илыцшьтаз ахатагы дыкам, лхөыцгы дыкам, ари лара лзыхөа кааметрахеит. Лөылзымшьуа дықөхеит, икалцои.

Атакөажө лкны днеин, «банацьалбеит, абас, абас ауп икалаз, ишпазури абас сыхьит, исызнабгаз, исықөбыршөаз дызустада, уашьта схөычы дсымазамкөа схатца иахь сызлакылсуазеи?» – лхөеит.

Атакөажө ус лхөеит:

– Баалаганы ахан акнытө амартақ ыршөны икажь, ахөычы дкақан дыцсит ххөап, акөыба дтақдзашөа кақцап, даажызшөа кақцап, уи ала хагыейлгап – хөа.

Атәкәажә ишылхәаз икарцеит, амартақ карыжын, ашьяршьяф ақәыршәын, ах иашта атцыхәан дыржызшәа карцеит. Ари лхәычы дылжызшәа аныкалца егы ашьтахь, ашәы лышәцаны лыюныка, лхатца иахь дааит.

– Башья ичарахь бцан, ашәы бхыкәкәа бааит, ххәычы дабакоу? – ихәан лхатца длазцааит дахьяаиз.

– Ахәычы ахан ағы дкақан дыпсит – лхәеит.

– Уи ҳа дханасығымзар акәхарын, ишпааугәшьари нас – ихәеит. Уа егылеимхәеит. (Ари иара ихәычы днаганы иахәшьа длитәхьан, уағы димыркәа ауада дыюнакны длаазон).

Ахәычы хышықәса анихыц амш аены, ари ауао (ахәыч иаб) иара иира амш азгәеитозшәа әжәлар еизиган ачара иуит. Иззиуа ичкәын изоуп, аха арт иалырдыраауеи? Пхынран. Ахәыч иаб әжәлар даарылагылан, ацәца шьтыхны әжәа ахәара далагеит.

– Ари ацәца зныхәәфоу дыпсхәеит, дыржхәеит хәа игхьазоуп, аха иара дагымпсыц, дыбзиахәа дыкоуп, ацсынцра бзиа иоуааит! – ихәеит. Нас иахәшьа илықәәитын – убра ауада ионакны ибаазо ахәычы доужь! – хәа леихәеит.

Ари иахәшьа ахәычы доулыжын, зегы ишырбоз, дбажәгәаламуа, дыхәмаруа ашта даакәлеит. Ари игхәысгы ара дыкоуп, уашьтоуп ианеилылкааз икалақәаз зегы. Лыбыз лыхәләшәеит, аха икалцоиз, дыюны лхәычы дахыюныцыз ауада дыюналт. Әжәлар еизаны иказ акрыфара рнапы адмыркыцызт.

– Ари змаану хәухәароуп? – хәа ачара зуаз ацшәма изцааит.

Иара доагылан ихигақәахьаз, измаанақәаз зегы акакала ихәеит.

– Хара уашьта ара ус баша хтәаны акрахфом – рхәан, әжәлар ааилацәажәан ыноажәаоык аалырхын ари иабхәа иахь Нхыцқа-еырхыла идәыкәырцеит икалақәаз иархәарц азы. Урт ахьнеиз ари иабхәа иархәеит, аха смота хәычы сыла дамбакәа исызхатом, инеиз ыноажәаоык иара иуаажәлар рахьтә дәаа ыноажәаоык рыцитцан ари иәы иааит иаргы дрыцны. Иахьяаиз ахәычы дибейт, аха еитәх ихаимтцеит. Иаштәаы иржыз дыцхны димбакәа ихаимтцеит. Еитәх илахынхәын ауаа ирыцызгы даргы Нхыц ах иахь ицеит. Иахьнеиз ах иаштәаы анышә ааржын амартақ атәа тыппы иаатырхит. Ах убыскан агәра игейт иказ зегы шиашаз. Длахынхәын имахә иәы дааит. Ачара руит.

Ах (азғаб лаб) ус ихәеит:

– Иахьярнахыс уара сара усычкәыноуп (имахә иоуп изеихәә), ари ағы, ишыбаз ицсыз сыпқа, сара дсыпсуп, дызгап – ихәан игқа дима дцеит.

Амоан дышнеуаз изғаб иоызцәа даарыцриган, «Шәнеила, ҳа хшәыхьзоит» хәа нареихәан, изғаб бна дук ағы днеиган, атапанча аатиган, иналгәйдитцан дышны абна дылажыны иоызцәа днарыхьзан ионыка дцеит.

353. ҚАЖӘИ ЖӨАҚА ШЫҚӘСА АЦАРА ЗЦАЗ Х-АЖӘАК
ИЗЫМХЕИТ

Ажәйтә нхаюык дықан, қа зацәык диман. Абри иңа ацара иирцар итаһхан, аха ацкәын ацара даднакылоумызт, дзаднамкылозгыи уи акәын, тауади аамыстеи рыцкәынцәа ракәын иаднакылоз, аха даалаган ииулакгыи ацара дтеицеит. Анахь ихәа, арахь ихәа ахә шәаны дтеицеит. Қажәи жөақа шықәса ацара ицон, ацара ахьитцоз адгыыл харан, знык иадамзаргыи ари аамтала зныкгыи июны дзымааит.

Ацара цаны данхынхәы, ус избейт, саби сани рыцсы тоу сеидру, абра саангылап ихәан, қалақк ақны даангыланы аусура далагеит. Ара аусура дахьағыз хышықәса аус иуан, хышә маат ацара ирхаит. Ацара ирхаз иманы дшааиуаз дөык ықан, абри адәағеи иңсы ишьарц днатәейт.

Ара дтәаны иңсы шишьоз цьмахьчак даайдгылт. Ари иара деиқәшәан итапанча ухәа ажәйтә уаю ныкәаюык иахәсаб ала деилахәан, деилацан.

Ацьмахьча ари ауаю данихәағш, уаюы аазак шиакәыз идырт, нас диазцааит, уабаказ, дад, уара уабацо хәа. Аригыи ихәейт, қажәи жөақа шықәса ацарахьы дшықаз, уажәи дхынхәны июнықа дышцоз.

Ацьмахьча даацәажәан ус ихәейт:

– Қажәи жөақа шықәса ацара уцон, аха иуцаз, уажәи х-ажәак агуп.

Ацьмахьча иихәаз аумашәа ибейт ари ацкәын.

Қажәи жөақа шықәса иитцоз х-ажәак шцәағхеи хәа иңьейшьейт.

– Нас ацара иагхаз соухәароуп, – хәа дикит.

– Иуасхәойт, аха ажәак шә-маатк иаңсоуп, – ихәейт.

Ари ацкәын ус избейт, исырхәап, исыхьлакгыи сцарағь истап. Шә-маатк ацара иңьыба иаағиганы ииңейт.

– Угәы иахьагәамғхо умцан, (Ахьча иоуп изхәо).

Дәәа шә-маатк аатғаны ииңейт.

– Уңхәыс лхы лцыхәа цқәа еилымкаакәа дааумган, – хәа еихәейт еиңах.

Дәәа шә-маатк аатғаны ииңейт.

– Уус злам уаламцәажәан. (Ахьча иоуп изхәо).

Абас ааибырхәон еиңш ецәақәак аарыдгылт. Урт әеңәеи ари ацкәыны шеицәажәооз аамта цеит, ацьмахьча доылашәкәа дцеит. Аеңәеи иареи анеиңырц ашьтахь ацьмахьча дишьталт, деимдеит, алада ихәейт, аюада ихәейт, аха ацьмахьча димбейт иңарақәагыи лыбжьахәаша ицеит. Игәы аныңцәаза, уи дикәатцын арахь амоа дықәлейт.

Дцо, дцо дышнеиуаз здук ақны дааеңынгылейт. Ари азду хәашьны илеиуан, ацкәын азы дынталан, сзыррым хәа игәы иаанагеит, «угәы иахьагәамғхо умцан» хәа ани ацьмахьча иеихәахьазгыи ааигәалашәейт. Даахынхәын ақәара даақәгылт. Ақәара данаақәгыла, данынапш, нырцө

ала еуаюык азы дааталт, аеуаю азы агөта дааиуан даашьтнахын дылтахахаа даманы ицеит. Азы иагаз иеы мадагы-мадашөан акеарахы ирт. Ари атцара змаз ачкөын аеы дашьталан икит. Аеы аник, ахөырцьын иакөынхөалаз аахыртланы дылтапшызар, хыла итөын. Ари дгөыргытөа аеы доакөтөан ахы иманы дшааиуаз дхөыцуа далагеит: абри аеы зтөыз азы дагеит, иеы сшакөтөоу икытаеы сырбар, сырдырыр калоит, нак иоусыжыып ихөан, аеы ауижьит.

Ахөырцьын ахы зтаз иманы ифааихеит. Даауа, даауа дшаауаз онык акны дааит, абра дымнеир псыхөа имоут пхьара, данынапшы, ацеоанкөа зегы ауаа рхы ахарпаны икан, төоан зацеык ауаоы ихы ахарпамкөа икан. Ауаа царта имамызт, абри аонаеы днеит. Уа даннеи афатө картцеит, ажөтө картцеит, дышьтарцеит. Ари игөы иаанагоит уаха сыршьуеит хөа, аха азөггы димшьыкөа шеит. Ианша ацшөмацеа дыроагы афатө картцан, ажөтө картцан, акрыфа акрыжө амөа дыкөлеит ари ауаю.

Амөа даныкөла, икөөыртит, ухынхөны аранза уааи уахтауап хөа. Ааит, арт уажөы акөзаап сыршьырц аныртахха игөахөит. Дхынхөны ари аоныка данааи, «Уара иахеижьтеи абра уахтауап, абарт ахкөа абра икнахау закөызеи хөа узазымтаауазеи?! – хөа иазцааит. Ари ани ацмахьча иаихөахьаз игөаламшөоз, «Сара сус злам сзалацеажөарызыз, саламцеажөеит», – ихөеит.

Абри иоыза ауаоы иакөын хара иахтахыз, иашьас дкахтап рхөан даарган, ачара руит. Ачара аныру ашьтахь х-еадак реидара ахы иртеит абри ачкөын. Ахы иманы амөа дыкөлеит, аоны дааит.

Иаби иани уаха нарыламкөа игарны, ирфо рымамкөа, иржөуа рымамкөа убас дрыхьзеит.

Ари акара ахы аазгаз ауаоы иаразнак иаби иани ршьапы икөиргылт, дынхеит, дынцит, абра иара икытакны ахас дкарцеит. Иуаажөлар иархөеит, апхөыс даага уашьта иаамтоуп хөа. Ара згабк дидырбеит, ана згабк дидырбеит, аха цьаргы азөггы дигөапхом.

Ианамуза, ацыхөтөан нхьцтөи ахак ипха дизырхөеит, иара цкфа игөапхомызт, аха итынхацеа ианидырцалаза, дакөшахтахеит, апхөыс дигеит.

Абас ишыказ шыкөсык акара цхьан ари иабхөа (нхьцтөи ах) ауаоы дааишьтит, сычкөын пхөыс дааигеит, сьмахө далагөаны дысзаашьтуам, амала сызгаб дысзааишьтааит лашьа пхөыс дахьааигө хөа.

Ари ачкөын иабхөында пхөыс данааигоз аөхөара идыруан, иеаапсахны, иеаароашьаны длыкөланы дцеит. Амөан атацаагацеа дрылалт, атацаагацеа дмакараз цьыршьон, амакарацеа дтацаагаоыз цьыршьон. Абас дырзымдырзакөа ачаракны, иабхөарааеы днеит. Ари иеыроашьаны дызцаз ипхөыс леилкаара азыхөан ауп.

Ари ачаракны иахьнеиз ишыкөнагоз идыртөеит, дыпшы дибоит ипхөыс дышныкөоз, дыштөо, дышгыло, лхы шьымоапылго.

Ачарақны, ишаабац аюы ржөит, анапеинкьара, ашөахөара, акөашара иалагеит. Ари ипқөыс дықөгыжьааны акөашара далагеит. Ацыхөтөан иаргы дгылан лыцкөашара далагеит. Нас иара уаха ачара дахамтөеит, дгылт.

Төкөажөки иареи ааибадырын, диргөбзыгын илеихөеит, абри азғаб уаха сызцыкөашози сареи, уаха цьара ххала хайкөшөартө икабцар ацара быстоит хөа леихөеит. Атөкөажө дақөшахөатхөит, ах ихан ахыцөкөаны азғаб дзыцкөашази иареи еинлыриарц дақөлыргөыгт. Дышлыргөыгыз еипцш иагыкалцөит: азғаб абас абри ауаои бареи цьарак шөеицыкаларц итахуп хөа лалхөан уигы мап лымкит, арт еинлыриеит. Ауаха уа еицшьталт, ари рхөычы цшқагы уа дрыман. Ари ипқөыс лоуп, ахөычы иара ихөычы иоуп, иара идыруеит, аха лара илыздырзом лхацэ шиакөу.

Ашамтаз иара доагылан, ахөычы дааигөыдыкылары дыкны диманы дылдөылцны дцөит.

Ашьыжь лара данаапцш, ахацэ лара дзыцшышьтазгы дыкам, лхөычыгы дыкам, ари лара лзыхөа каамөтрахеит.

Атөкөажө лкны днеин, «Банацьалбеит абас, абас икалаз, ишцэзури абас сыхьит, исызнабгаз дзыустэда, уашьта схөычы дсымазамкөа схэцэ иахь сызлакылсуазеи» хөа лалхөеит.

Атөкөажө ус лхөеит:

– Баалаганы ахан акнытө амартақ ыршөны икажь, ахөычы дкаханы дыпсызшөа кахцап, дыпсит ххөап, акөыба дтахцазшөа дкахцап, бхацэ даажьап, уи ала хөагыелгап, уаха цсыхөа акам.

Атөкөажө ишылхөаз икарцөит, амартақ карыжьын, ашьаршьаф акөдыршөт, нас акөыба кацаны итарцан, ах иашта ацыхөан инаганы иржит. Ахөычы дыржызшөа аныкарца ашьтахь ари ипқөыс дыкөланы дааит лхацэ иахь.

Данааи, ахөычы дабакоу хөа лхацэ длазцааит. Ахөычы дабакахыз дыпсит хөа дкыу-цөуозшөа лөыкалцөит. Иаргы еыргаза каитцан, уи хөа дахөацэахөымзар акөхарын ихөан уаха егылеимхөеит.

Ари данааига иахөшьа днаганы длитан, уаоы димырбазакөа ауада дыюнакны иазара дафын.

Ахөычы хышыкөса анихьц амш аены, иара иира амш акөушөа, сира амш азгөастөит хөа ауаа иреихөан ачара иуит. Изиуа ицкөын изоуп, аха арт изеихөаз иалырдыраауазеи? Цхынран. Зегы ачара ианахатөа, иара атөца шьтыхны ажөа ахөара далагеит ажөлар даарылагылан.

– Ари атөца зныхөаөөу иара дыпсхөеит, дыржхөеит, аха ипсы цөуп, дныхөазааит! – ихөеит.

Убри аамтазы иахөшьа лыкөөитит убра ионаку ахөычы даушьт хөа. Иахөшьа ахөычы дааулышьтын, зегы ишырбоз дыхөмаруа ашта

даақәлеит. Ари ипқәысгы ачаракны асасцәа, апшәмацәа рымац уа ара дыкоуп.

Уи аамтазы ари ипқәысгы еилылкааит икалақәаз зегы, дыюны ахәычы дахьяаюныцыз ауада дныюналеит. Арт ажәлар акрыфара рнапы адмыркыцызт. Ари змаанозеи хәа ианцаа, иаакалаз зегы реиҳәеит.

– Хәра акры хфом, хцаны, нхыц ах икны хнеины иаххәароуп, – рхәан, ажәлар оынәажәаюк аецәа аалырхын иеыжәланы ицеит. Иахънеиз икалаз ах иархәеит, аха ахәычы сыла дамбакәа исызхатом иҳәан оынәажәаюк ауаа рыццаны иаргы дрыцны ихынхәны ари икны иааит. Ахәычы дибейт, аха еитәх ихеитом, иаштәфәи иржыз дыцхны димбакәа ихаимтазт, еитәх ихынхәны ауаа ирыцызгы даргы нхыц ицеит. Иахънеиз ах иаштәфәи анышә ааржын амартақатәа тыппы иаатцырхит. Ах убыскан агәра игейт иказ зегы шиашаз. Дырәагы ах имахә икны дааит. Ачара руит.

Ах доагылан имахә ихы иқәкны ус иҳәеит:

– Иахъарнахыс ура сара усыцкәыноуп.

Нас доагылан иоызцәагы ипқәагы иманы имәа дықәлт. Амәан изгәб иоызцәа даарыцриган, шәнеила хшәыхзоит иҳәан, изгәб бна дук акны днейган атапанча аатыхны иналгәйдцаны дышьны, абна длылажыны, иоызцәа днарыхъзан июныка дцеит.

354. АЖӨА ЦАРАПА ИААЗХӨАЗ ИЛАКӨ

Нхәо бзиақ дыкан амал аарыхны измаз. Цәк диман афарада егь издырамызт. Иаб даныцсы, иаб имал зегы ицәыпхастахеит. Хныкәгашәа имамкәа данықәха, схы ахынахоу сцап иҳәан дцо, дцо акры дныкәахъан цәара уәо бзиақ ифәи қаранцъыс даангылт. Уи ауәо ифәи аус иуан, еисымза өажәижәаба-өажәижәаба маат ақара иауан.

Пытк ифәитдон егыуан, хымыз абас аус иуит.

Нас уашьта исырхаз сызхоуп игәохын, игәы иаанагаз здыруада, ирхаз ақара иманы дшаауаз амәан азә дааипылеит.

– Уара, абри анхара, анцыра кәзцозеи, ауәоы дынзырхозеи, нхашьас имоузеи? – хәа абри ипылаз диазцааит.

– Өажәижәаба маат сыт ажәак устоит – хәа атак кәицеит.

Исоухәозеи анихәа, умч зқәымхо уеазумкын иҳәеит.

– Даәа жәак устоит, даәа өажәижәаба маат сутар.

– Ибзиоуп, исоухәозеи?

– Лхы лцыхәа еилымкаакәа апқәыс дааумган.

– Даәа өажәижәаба маат сутар, даәа ажәак устоит – ихәахт ари ипылаз ауәо.

– Ибзиоуп, исоуҳөозеи?

– Азэ ионы ирхиоит акала, излаурхиазеи хөа узымцаан, уус алам – ихөеит.

Ари ауао хы- мыз дузза ирҳаз иңарақөа зеггы абарт ах-ажөак рзы итүны иөылеихон дышнеиуаз з-дук аҕны дынкылеит, азы дталан дышьтыхны дшагоз аҕара гөеитөит. Иаразнакгы иааигөалашөеит ани өажөижөаба маат зыхтүницаз ажөа, имч ақөымхошөа аниба, ишьтахька даахынхөит.

Ус дцо, дцо дышнеиуаз адоуқөа ахьтөаз дрыланагалеит. Дыңшызар адоуқөа ахьыоноу аоны иаакөыршаны ауаа рхы хьтөцөаны ацөөанқөа ирхарцоуп. Аха ари өажөижөаба маат зыхтүницахьаз ажөа азэ ионы игөара шырхио узымцаан хөа иаҳахьаз игөаламшөози, акагы ахымхөаазакөа, иибазгы цьамшьазакөа адауқөа рашта дылталан рыюны дыюхалт. Аңсшөа иархөан егын сасык иеиңш дрыдыркылан, ауха уа даангылт. Аха ари закөызеи хөа акагы дазцаауам.

Егы убас иҕазаап, абра иаанагалакгы, абри закөызеи хөа иазцаалакгы дыршьуазаап (ари еиңш збангы иазымцаауада аха?), дрымшьырггы доухала убыс ирыдзаарын, азин рымамзаарын.

Адырөаены ианша ари акры иөартөит, акры идыржөит, иаргы бзиала хөа аңсшөа рахөаны ддөықөлеит. Ари уаҳа акагы дазымцаакөа дандөықөла, ант адоуқөа руазө ус ихөеит:

– Уара, иахеижьтөи абра уаҳтоуп, абри закөузеи, шөыюны, шөашта ауаоы ихы-баөала ихюуп, ас изыкоузеи хөа узымцаауазеи?

– Сара сус злам сзазцаауазеи, досу ионы иара ишитаху ирхиоит – ихөан дырпырцны ионыка дааит.

Ионы даан уажөшьта анхара далагөит ари ауао. Ус дшыказ аамта пытк цөит.

Абас дшыказ хар змамыз таацөара бзиак аҕны пхөыс дихөеит. Аңхөыс дааигөит. Иабхөараа иара дгаруп хөа рацөакгы хөатыр иқөырцөмызт, цқьагы дырбөмызт. Нас ипхөысгы лцөа лтөымкөа дқалан аңа дроут.

Өөнак зны иабхөараа ипхьан, иөызцөа еизигөит. Иабхөараагы ачара ду дырхиөит. Ачара өмшка-хымшка шыбжьаз ипхөыс аңхьа ддөықөитөит аөызцөа, аңызцөа лыццаны, ахөычгы длытаны. Иара даалаган иөырөашьаны урт анца ауха дрышьталаны иабхөарааөы днеит. Уажөы абри ипхөыс длышьклапшуөит, икалцо, лхы шымөапылго збап хөа. Дыңшызар, ипхөыс алада ицоггы лара дицуп, аөада ицоггы лара дицуп, дхаасха, дхыркөыкөха лхы мөапылгоит. Ипхөысгы иаргы дылбөит, аха лхатца шиаөөу иалылдыраауазеи? Абас ала ари ипхөыс дзеиңшра-цөкьаз еилиргөит, дышөөимыз еиликааит. Ауха ауатах длыөналан, ахөычы иуапа даалахөаны дзаны диманы ионыка дааит.

Апхэыс лтаацэеи лареи анылапшы-оапшы, ахэычы дызга анырымба, еилыркааит лхаца иахь неимюа лымамкөа дшынхаз. Изакаызаалакь ак рызбар акэын.

Ахэычы амардуан далыроны дыпсызшөа, акэыба кацаны дтарцазшөа карцеит. Апсы дтоушөа акэыба рыманы ажөлар рыцны акөу-көу хэа ихэхөо ари ахаца иашта иааталт. Иара акагы хьаас имкзакөа, бзиала шөаабейт хэа днарпылан илеыжэихит.

– Ухэычы дыпсны даахгеит – хэа иархэеит.

– Закаызеи ишэхөо, абар схэычы дыбзиахөа дахьыкоу – ихэан, ахэычы даацөырганы дыдирбейт. Шөарей сарей даеакала хаигацөам, шөыпха шөара дшөымаз, ари леипш икоу апхэыс са дыстахым – ихэан, иаахынхэын дрыманы рышьтахька ицеит. Убас иааилгеит ипхэысгы иаргы. Ашьтахь иара ыс бхэыс дааигеит, дынхейт, дынцит ағарахөа.

355. X-АЖӨАК ААЗХӨАЗ

Нхаю бзиак дыкан амал аарыхны измаз. Пак диман афарада егыламызт. Иаб даныпсы, иаб имал зегы ицөыпхастахейт. Иаб имал анынирцөа, дабацоз, ифынеихан қьаранцъра азөы сидикылозар хэа дцеит. «Абзамыкө аразкы имоуп» хэа дышнеиуаз уаю бзиак диниан қьаранцыс дидикылт, өажөи жөаба маат хэа уа аус иуларц есымза. Акрыиөейтцон егыуан, хымыз аус иуит.

Ари ирхаз апара иман дшаауаз азө дааипылеит.

– Уара, абри анхарахума, насыпума, ауафы дынзырхозеи, нхашьас иамоузеи? – хэа абри ипылаз диазцааит.

– Өажөи жөаба маат сүтар, ажөак уасхөоит, – ихэеит ани ипылаз.

– Исоухөозеи? – ихэан өажөи жөаба маат иитөит.

– Умч зқөымхо уеазумкын – ихэеит. – Даеа ажөак уасхөоит, даеа өажөи жөаба маат сүтар – ихэеит.

Даеа өажөи жөаба маат иаитөит.

– Апхэыс лхы, лцыхө цфа деилымкаакөа дааумган, – ихэеит. – Даеа өажөи жөаба маат сүтар, даеа ажөак уасхөоит – ихэеит.

– Ибзиоуп – ихэан даеа өажөи жөаба маат иитөит.

– Азөы ионы ирхиоит акала, излаирхиазеи хэа уазымцаан – ихэеит.

Ани ипарақөа дрылгеит.

Ифынеихан дышнеиуаз акөымкөа здук акны дылкылсит, азы дылталан длеиуа, длеиуа, азы даашьтнахын, даман ағыланахейт. Ицагы азы

иеалахаланы сырцөкбап ҳәа иакөкны иман, аха ани өажөи жөаба маат зыхтницаз ажәа «умч зқөымхо уеазумкын» ҳәа иаҳахьаз ааигөалашөан даахынхөит ишьтаҳька.

Азы данызмыр, иөылеихан акөара давалан дышлеиуаз акөымкөа адауқөа ахтөаз дрыланагалт. Адауқөа данрыланагала, иахьынхоз рьюны иаакөыршаны ауаа рхы хцөаны икнаҳаны ибеит. Ауаа уа дынхөит, адауқөа реиҳабгы дибөит, аха диламкьысит, акагы иөимхөөит. Ари иаргы ари закөүзеи ҳәа акагы дазцаауам, ани өажөи жөаба маат зыхтницахьаз ажәа «азөи юны иширхиалакгы, ас изурхиозөи ҳәа уиазымцаан» ҳәа иаҳахьаз игөаламшөөзи! Егы убарт адауцөа рөы убас иказаап, абри закөүзеи ҳәа азө дазцаар, дыршьуазаап, ихы хцөаны ацөөан иахарцөзаап, мамзар ауаөшьра азин рымамзаап.

Ари ауаа уа дыкан, ианша ддөыкөлеит. Ант адауцөа руазөк диазцааит:

– Уара, иахеижьтөи абра укоуп, абри закөүзеи, шөыюны шпәахиоу, измааноузеи ҳәа узазымцаазөи? – ҳәа.

– Сара сус злам сзатцаауазөи, досу юны иара ишитәху ирхиөит – ихөөит.

Адауцөа аумашөа ирбөит ари иказшьақөа, днаскьаган доурышьтын, юныка дцөит. Юны дахьнеиз, анхара далагеит. Дшыказ хар змамыз таацөара бзиа акны ацхөыс дихөөит. Дигөит. Иабхөараа иара дгаруп ҳәа рацөак дырбөмызт, ус икан. Нас ус ишыказ ахшарагы длоут, аца. Иабхөараа ицхьан днарыцхьөит. Ицхөыс ацхьа ддөыкөитцөит аөызцөа лыццаны. Иара иөыроашьаны арт анца ашьтаҳь дрышьтөлеит. Мазала дрышьталаны дахьнеиз, дыцшызар, ицхөыс алада ицогы лара дицуп, аөада ицогы лара дицуп, дхаасуп, дхыркөыкөуп. Ари ицхөыс деилиргеит абас ала, дышөөимыз өиликааит. Ауаа ауацах длыюналан ахөычы иуапа даалахөаны дзаны диманы дааит. (Ахөыцгы дроухьан).

Ант анылацшы-өацшы, ахөычы дызга рымбо данырцөөыз, ирдырт иаб иахь анеишьа шрымамыз. Ахөычы амардуан далыөрны дыцсызшөа, акөыба катцаны дтарцазшөа катцөит. Ацсы дтоушөа, акөыба рыманы, ажөлар рыцны акөу-көу ҳәа ихөхөө аштөа иааталт. Ант анс иаштөа итөлеит, аха иара «бзиала шөаабөит!» ихөан днарцылан иөыжөөит.

– Аа, абаацсы, амашөыр көлеит, ухөычы дтахөит! – ҳәа иархөөит.

– Закөүзеи ишөхөө, схөычы акымзар акагы имыхьзөит, ара дсымоуп дыбзиахөа! – ихөан дбажөгөаламуа даацөыригеит. – Шөарөи сарөи дөөакала хөиғацөам, аха иахьарнахьыс шөыцхөа шөара дшөымаз – ихөан ицхөыс нак дызцсыз дритөит. Убас иааилгеит.

Ашьтаҳь иара икөнагаз ацхөыс бзиа дааиган дынхөит, дынтит, анцөа ишихөара дкөлеит.

356. [ПҢРАЛА АЖӨА ЗЫХӨХАЗ]

- Азө дықан уао ғарк. Өыцьа ацкөынцөа иман. Ипцхөыс дықан.
 – Са сғаруп, сышөпырцуеит, – ихөеит. – Шөара шөыюны шөыказ, – ихөеит.
- Дыцеит, ауаа дрылалт. Дрыцхашьаны акры иөарцон дахьнеиуаз. Нас даагылазомызт, дцон, дныкөон. Уахык нхаөы бзиақ икны днеит.
 – Аоныка снашөышьтуазар снейуан, – ихөеит.
 Дрызцааит ацшөмацөа.
 – Иауазеи уаахмышьткөа? – ихөеит ацшөма.
 Уа днеит, кры иөарцеит.
 – Уара уабаказ? – хөа ацшөма дизцааит.
 – Са суаокьалоуп, сдөыкөуп, – ихөеит.
 – Утахызар са скны уаагыл шыкөсык, – ихөеит. – Уцөамацөа са исыкөуп, уфатө са исыкөуп, – ихөеит, – ужөтө са исыкөуп, – ихөеит. – Ашыкөс анынцөалакь, шөмаатк устоит, – ихөеит. – Утахызар ажөак устоит, – ихөеит.
- Дхөцит, (ииура) изымдыруа дыкөхеит.
 – Ажөа сыт нас, – ихөеит.
 – Азө ажөак уеихөар, даара умхөыцкөа ацымхөра умхөан, – ихөеит.
 Апаракөа ацшөма ицьыба итөицеит.
 – Уаагыл шыкөсык утахызар, даөа шөмаатк ма ажөак устоит, – ихөеит (ацшөма).
 – Бзиоуп, – ихөеит (ари ауаө).
 Дхөыцт дырөөгь. Даагылт дырөөгь. Ашыкөс анцы исудо ажөа иарбан ихөеит.
 – Утахызар дырөөгь шөмаатк ацара устоит – ихөеит.
 Ацара шьтыхны ддөыкөлеит. Ацшөма агөыжь иитеит, ахөырцьын азна ацара иитеит, афатө иитеит. Ддөыкөлеит. Нас агөыжь дакөтөаны аоны ааигөа данааи, азө дибан дизцааит:
 – Абри еицш, ауаөы ари ахаблаөы дыкоума? – хөа.
 – Уи дхаган, дыччаихан дыкөцит, – ихөеит дзызцааз.
 – Убри итаацөа инхаз азөыр дыкоума? – хөа ихөеит.
 – Уаөы дыказам, – ихөеит. – Урт ччахеит, инцөазеит, – ихөеит.
 Схынхөып ихөеит, игөы ус иаанагеит. Аха амни ула иамбо хаумцан хөа ажөа иеимхөахьази, абри игөалашөеит. Абри анигөалашөа, дцеит икоу збап хөа.
 Даннеи, ионы гылоуп уа, ицкөынцөагьы өыцьа акоуп, ипцхөысгьы дыкоуп.
 – Ееи, ацшөма! – хөа ибжьы иргеит. – Ацшөма дыкамзар, ба быками? – ихөеит.
 – Са сыкоуп, аха амацөа егьсымазам, сызцөырцзом, сыпцхашьоит, – лхөеит.

– Бырхамшьан, ашә автрааны баадәылтц, – ихәеит.

Даадәылцит.

– Аа, бырхамшьозар абарт бышәца, – ихәан амаәәа ионаижьт аоны...

Нас инхон ибзиазаны.

357. ХЫШӘ МААТ ҲӘА Х-АЖӘАК ЗЫХӘҲАЗ

Хацеи пхәыси еиман. Зҫаб зацәык дрыман. Иуаа ҫарқәан, ирфо рымамызт, иржәуа рымамызт, изланхоз рымамызт, рышәца акамызт, ркәнца акамызт. Абрахь ҫара иньцыцны иаарпыхьашәоз усқәак уны, убри ала рхы ныкәргон.

Әнак аб ииулакь ҫара дцан, мчыбжьык акара усқәак ааиун егьин, ирхаз ахәчы ааганы ипхәыси ипхәи инарытаны, «Сара сцоит усура, аусура сцаны акрырханы саанза абри ала шәхы ныкәыжәгала, ара садтәалазар, саргыы исамхафоит, уи ацкыс, – ихәан, дцеит.

Дцыуа, дцыуа, дышнеиуаз, аусуртагы акыр аамта дақәмшәуа егьиуа, ацыхәтәан азәы диқәшәт мал уаюык.

– Уабаказ, уабацо, узышьтоузеи? – ихәан, амал уаю ани диазцааит.

– Сабаказ, стахцәа рныкәгара сцәыуадаәхеит, аусура сашьтоуп, аусурта соур, абас мызкы акара аус зуан, – ихәеит.

– Мызкы хәа сара усутә сымам, шықәсык уаангылозар, аусутә сымоуп, аусурта устоит, – ихәеит амал уаю.

– Ибзиагәышьоуп, – ихәеит ари ауаю ҫар, дақәмшақатхаргыы еиғьыз изтодаз.

Арт еилазеит, еинаалт. Ари шықәсык амал уаю иғьы аус иур, шәмаатк ииҫауа убри ала еилазеит.

Ауаю ҫар амал уаю иғьы шықәсык аус иуит.

Амал уаю ани дааипхьан ус иеихәеит:

– Уара, ак уасхәашан, иуахәру?

– Аа!

– Абар ушә-маатк ахьыкоу, ажәак уасхәоит убри уасхәозар, ушә-маатк устом, убри ажәа уара нак-нак уцстазаарағьы иухәараны икоуп, утахызаргыы ашә-маатк абар иахьыкоу, иустап, – ихәеит.

Ағар уаю длахәыц-оахәыцит, аха икаицози, аҫара дакәыцын, ажәа иахарц итаххеит.

– Ибзиагәышьоуп, нас исахәәа ажәабжь, изеипшроу збап, – ихәеит ағар уаю.

– Сара иуасхәарц истаху убри ауп, ианакәзаалакгыы ауаюы игәапханы икаицаз ибаапсуп, ихәартам хәа иаумхәан.

– Кох, абри ажәа мацаразы шықәсык иаасрыхыз сышәмаатк сышпалгеи, – хәа игәнигеит, аха икаитцоиз? Ионыка дхынхәыргы, уажәшьта игхәыси игхәи ирзааигозеи?

Адыроагь даеа шықәсык ара уара уғы саангыланы аус зуеит икалозар, – хәа ани амал уао ус иеихәеит.

– Ибзиоуп, уаангыл, – ихәеит амал уаогы.

Ара ани иеихәазгы игәы иааҗеикын егын, уигы ихаштзом, игәалашәоит. Азәы иитәххазгы ибааҗсуп хәа зиасхәарызеи хәа ихшыю иҗоуп.

Ари анхаоы дыроагь ишықәс анынцәах, ари зус иуаз амал уао дыроагь ишә-маатк апара аацәыриган иааҗеит.

– Даеа ажәак уасхәоит, утахызар, ашә-маатк ныжь, ажәа удкыл, иутахызар ушә-маатк га, – ихәеит.

– Ибзиоуп, ажәа сахәа, ажәа сыдыскылоит, ашә-маатк нсыжьуеит, исахәа уажәа, – ихәеит анхаоы.

– Сара уажәы иуасхәарц истаху убри ауп, иарбанзаалак азы, ианакәзаалакгы ауаоы уимеисан, иара дуеисозар мчыла, ибзиоуп, аха уара уимеисан, ихәартам, – ихәеит амал уао.

– Ибзиоуп, иухәаз еилыскааит, – ихәеит аҗар уао, аха ишә-маатк ицәыт.

Убри ашьтахыгы дыроагь даеа шықәсык даангылт. (Уажәы хышықәса назоит).

Еитәх ишықәс анаанцәа, ани амал уао «Шә-маатк нужьуазар, ажәа уасхәап, утахымзар ашә-маатк устап», – хәа еихәт.

– Ааи, уажәшьта сзымгац сызгозеи, ашә-маатк нсыжьуеит, ажәа сахәа, – ихәеит анхаоы.

– Ус акәзар, ажәа иуасхәо убри ауп, ианакәзаалакгы ула иамбаз, ус баша слымха иахаит хәа агәра умган, ула иамбаз хастцоит хәа уаламган, ииашам, – хәа иеихәеит.

– Ибзиоуп, иухәаз сахаит, – ихәан ари ауао иахақәаз ах-ажәакгы ихшыю иааҗеикын, дгъежьны дыюдәықәлт.

Дыцуа, дыцуа, дыцуа дышнеиуаз акәымкәаны, шыоукы агәгәахәа җара иҗало егыиуа ибеит. Гәашә дук ыкан, днеизар абни агәашә ду шыоук адгылоуп, ари даннеи, уа игылаз агәашә аадыртын уахь дтарцеит. Дахынҗалаз днаҗшы-ааҗшызар, ара хык хцәаны иахарҗоуп, ана хык хцәаны иахарҗоуп, ауама аҗоуп, ари иара асалдаҗцәа җаивагылан, дрыман реҗархан уа иҗагылаз аоны дыыхәныргеит. Дахыныюнаргалаз, уао дук дтәоуп, разын стол дук гылоуп, хьтәы саанк ыҗоуп, абни ахьтәы саан адажәк азы аҗаҗәаны ихәаҗа иантәалоуп.

– Иаажәгада уара, дыроагь даеазәы ихы ацәоан иахастарц даажәама? – ихәеит ани ауао ду итәаз.

– Абри абрахь аaira гөагхарас иоун, дтаагалан, дхаман хаяит, – рхөеит асалдатца.

Ани ауаю ду итөаз даацаөжөан ари анхаю гар ус иөицхөеит:

– Ак уасцхөоит, иуасцхөо ақөнага сакөршөа, ақөнага санацхөумыршөа, ухы хцөаны ант ацөанкөа ирхаркьякьоу реицш уаргы ухы ахасыр-кьякьоит.

Ани ус дыказаап, абна инаргоз зегьы убас ажөа рницон, амни ахьтөы чанах иантөалоу адажө ицхөыс лакөзаап (ауаю ду ицхөыс), уахынла дызгабхөит, дынцөахшахөит, иареи лареи өицуп, өынла дадажөхөит, амна ачанах данхалоит. Амни ажөак атахуп, иатаху ажөа макьяна уаөы иөыцямшөац, изөыцямшөаз рызынтөык рыхкөа хьцөцөаны аштөаөы ирхаиркьякьоит.

– Абри адажө изынтөалоу ачанах ианаалауоу, ианымаалауоу сауцхөароуп, – ицхөеит ани ауаю ду. Изөицхөо уажөы ари анхаөы иоуп.

Ари нахьхьы шө-маатк ацара ахтынцаны ауаөы игөагхараны икаицаз иакөм ахумцхөаан цөа ажөа имацхьази, игөалашөт уажөы.

– Хай, ухацкы сцөит ац (ари дацзаап,) ура иугөагхараны ицөургылазар ус, асаан изну ианаалон азы ицөургылт, ианымаалондаз ицөургылома? – ицхөеит.

Абригы абас цөаны даалгеит, ани асаан иантөалаз адажөгы абцхөацхөа изгабхан, дынцөахшахан, лыдагь-цөа илхаз лхьхьны нак илкалыжьын, дааин даакөгылт.

– Хай, ура сукөхшоуп, суазөит, ари уажө ура иуцхөаз ажөа акөын са истахьы, иахьа уажөраанза уаөы изымцхөацызт, – ари ауаю ду дгөырцөеит, анхаю рыццхөа деилөицхөеит, деилөицөит, аөы иицт, адрог иицт, аацөала ахьы иицт, амаццөа иицт, дшөыманы шөца ицахцөа рахь цөа идөыкөицөит дныхөа-ныгцхьаны.

Ари ауаю амал иаузгы, амаццөа иаузгы иман иөыөөицөит, иөныка дцөит уажөы. Дыцуа, дыцуа, дыцуа, дышнеиуаз акөымкөа дө-дуззак агөтаны цөацлак гылан. Амни адө агөтаны игьлаз ацөацла ацка даннеи, хаксацхьап ицөан илатөөит ицызгы иаргы. Аөкөагы ноурышьтын адөы иныкөырцөит. Ишыказ, хөаахөцью дук, цуцьярк нак цьярантөи амал рцаны, иманы даауазаап, дшааиуаз, ацсшьараз убра ацөа амцан дааин даатөөит. Атуцьяр ари ауаю днаихөацшын, өгьин амал иманы дшыказ, ахьы шимаз ибеит. «Абри өс ицазгалакгы имал имсхьп» цөа иакөикит. (Нхаю рыццхөак иоуп, деилагашөа, өгьишөа дибөит, умбо). Ишеицөажөоз акөымкөан, амни ацла акөцө цөыцхөк ааин хьхь амацө апарөы иөыкөтөөит.

– Уааи хайсап уареи сареи, – ицхөеит ани атуцьяр. Изөицхөо ари анхаю иоуп.

– Иарбану цзөисо, сара сеисазом, ура уөиса утахьызар, – ицхөеит анхаөы. Аццхөа иааигөалашөөит, «азөыр дуөисозар, дуөисааит, акөмзар, ура азөгьы уимөисан», – цөа шө-маатк зыхцницхьаз ажөа.

– Хзеисо убри ауп, амни хыхь ацла ақәцәан иқәтәоу ахәыхә иамырбазакәаны ажәәа ахәыц алухуазар, са смал исымоу ура иустоит, сара иалсхуазар, умал сара исыт, – ихәеит.

– Сара сеисом, ура сеисоит ухәозар, пожалуста, зны ухәнаны ахәыхә ахәыц узалхуазар, иалх, иуазлымхыр, умал сара изгап, – ихәеит ари анхааы.

– Ибзиоуп, нас уи акәзар, ура умеисауазаргы, са суеисоит, – ихәеит атуцъар.

Атуцъар дыюкыдлеит, аха искуеит хәа дшафыз егыз, ацыхеагь изалымхыкәа, илықәпраа ицеит.

Абас ала атуцъар ицигаз айсарафьы иара дацахеит, уи иааигоз ималгы ари анхааы иаидикылт. Ицсишьан, егын дөтәдәықәлеит. Дыцуа, дыцуа, дышнеуаз абар уажәшьта иқыта дазааигәахеит. Абар уажәшьта хышықәса инареиханы ицуеит иқыта даламлацыижьтеи. Ипқхай ипқхәыси рхабар хәа акагы издырзом, ишыкоу, ирыбзашашьоу седроу.

Дышнеуаз чкәынак дидылт. Ани ачкәын ипылаз иара иқыта датәызаап, аха дизымдырзеит, хышықәса рақхьа дхәыцын, хышықәса рыла дөардацза изхаит. Аха ачкәын ари ауаю дидырт, аха дшидырыз, егыз акагь имхәеит.

Ура уабанзатәиу, дад? – хәа ачкәын дизцааит.

– Сабанзатәиу, абра ааигәатәуп, абригь, абригь ақыта саиуоуп, – ихәеит ачкәын.

– Убри ақытафьы абас нхао гьарк дыкан, апқхәыси апқхай иман, хышықәса рақхьа ихы ахынахаз дцеит, цъара сҭахцәа зланыкәзгара акыр сзырхауазар хәа. Убри ауаю ипқхәыси ипқхай рхабар хәа акры удыруазар? – хәа дназцааит.

– Кох, урт раб дызт, ргәара аабган измах тыпхт, даргы азмах иагит, – ихәеит ачкәын мцура.

Ари ауаю икаитцагәышьоиз, ас аниҳа, «Уажәшьта икасцагәшьозеи, сыпқхәыси сыпқхай табгагәышьазар, сгәара змах тыпхазар, цъара схы ықәзгап,» – ихәан даагьежьын ддәықәлт. Дгьежьны ддәықәлан дышнеуаз акәымкәаны, ахацахәа иааигәалашөт шә-маатк ахтынцаны «иуахаз агәра умган, ула иамбаз хаумцан», – хәа иаҳахьаз ажәа. «Уара сыла иасырбап икалаз, ани анс сеихәеит, аха ифьы алайкәашьызар калап, иихәаз мцызар калап», хәа ааизбан, адырфагь длагьыжьын ифьылеихан юны днеит. Даннеи, рыцқа, импсзацызт, ргәарагы змах тыпымхацызт, рхәышҭаара жны ахацкын ыфо, инцәо иштәаз дынкылст амал ду иманы.

– Унан, шәанацъалбеит, шөыңсы тоума! – ихәан, амал ду змаз даҳамхози ускантәи аамтазы, иқытафьы аҳас даанакәт.

Ани утахцәагы нцәеит, угәарагы табгахьеит хәа иазхәаз ачкәын длеиган жәыхьчас дкайцеит, иахьагы ижәкәа дрыцуп.

358. ХҠЫК АИШЬЦӘА

Қытәк ағы инхауан хык аишьцәа. Аиҳабацәа аоыцья аҳәсақәа ааргахьан, итаацәаран. Ус ишыказ реицыбгы пхәыс дизааргеит, чара руит, жәра руит.

Реицбы пхәыс данизаарга ашьтахь, мызкакара бжысхьан, аишьцәа ус баапсык иакәшәан, рыхыкгы ҫажәихәба-ҫажәихәба шықәса рықәцаны идырт, аишьцәа андырзуаз аицба ипхәыс лцәа лтәымкәа дықан, ус дшыказ лыхшараура аамта анааи, ца длаут. Хацеи пхәыси ргәы ртәаны иқан, уаха ҳаибабап ҳәа икамыт.

Аицбы ипхәыс ца данлоу цьаргы дымцакәа аоны даангылан лхәыцы иаазара далагаит. Лабраа аан, лхәыцқәагы ларгы аагуаит ҳәа иалаган, аха аешьра лхы ақәылкын илымуит, аиҳабацәа рықәсақәа аанымгылт, ицеит.

Ус ишааиуаз ахәыцы изҳаит, ҫажәыҫба-ҫажәиҫшьба шықәса анихьцуаз аамтаз, аишьцәа ирықәыз рхархын иаурышьтит, дара аишьцәа цьарак иаицқан.

Аишьцәа анаурышьт иаиддәалан иеицәажәеит, – цашьас икаҳта-рызеи, ҳахьцауа харауп, шыапыла ҳазцауам, ацара ҳазтауада! – ҳәа.

Аиҳабы даацәажәан ус иҳәеит: – Шәааи, хаз-хазы кырҳара ҳцап, доусы ҳзықәшәуала акырҳарҳап, нас абри аамтазы абри атып ағы ҳаиқәшәап, моумзар ҳазынтәыкгы ҳаицны ҳдәықәлар, акырҳарта дақәымшәаргы егырт ақәшәап, – иҳәан, ианхынхәышаз фәхәраки иахьеиқәшәашаз атыпи каицеит.

Аиҳабы ииҳәаз иашьцәа азыразхан, даусы рхы ахынахаз ицаит.

Ус ишыказ, афәхәара еибырхәаз анааи иахьеибырхәаз атып ағы иааиқәшәеит. Ианеиқәшәа иааизцааит, уара иурҳази, сара исырҳази ҳәа. Ианеизцаа, аицбы – ҫажәижәаба маат сырҳаит, иҳәеит, егырт акымзаракгы рызмырҳаит. Аиҳабы ус иҳәеит:

– Шәаала, амҫа ҳақәлап, халахь иану ҳақәшәап, тәым дгьылк ағы ҳапсыр атқыс, ҳапсадгьыл ахь амҫа ҳшықәу ҳапсыр еиҳа иаиғыуп, – ҳәа. Уаха икарцахуаз, рыоныка амҫа иқәылт.

Амҫа иқәланы ишнеиуаз, даара акыр иныкәахьан еиҫш, ауаа рацәаны иахьыказ қалақь дук иаланагалт. Инапшы, азәы дгылауп, ус иҳәуаит:

– Жәа-маатк сызтуа ажәак иасхәуаит, жәа-маатк сызтуа ажәак иасхәуаит – ҳәа.

Аицбы ицьыба дылтапшын, жәа-маатк ааҫиган, ани жәа-маатк сызтуа ажәак иасхәуаит, зхәуаз иитаразы иәаназик, иаиҳабацәа, – иууази, ухагахама, ажәак азыхәа жәа-маатк шцаиутауа, нас иахдсыхәуази! – рхәан, ирымуа иалагеит. Аха иашьцәа иагья рхәандагь имукәа, жәа-маатк наганы, ани жәа-маатк сызтуа ажәак иасхәуаит, зхәаз иниитт.

Апарақөа ааимихын, длақөығьцөан ицьыба илтөитцан, – уаазыроы иуасхөуа уахап, – ихөан дниөацшит. – Иуасхөуа уи ауп, иузымдыруа амөа укөмлөан, абри ауп иуасхөуа.

Ани инидцны ишнаиуаз, дөөазө дгылауп, ус ихөауаит: – Жөа-маатк сьзтүа ажөак иасхөауаит, жөа-маатк сьзтүа ажөак иасхөауаит, – хөа. Уигьы дынидгылт, иашьцөа ишырымуаз жөа-маатк ниитөит. Уи ус иаихөөит: – Уус злам уаламцөажөан.

Абар шьтө, жөа-маатк рауп ирзынха.

Дырөагьых ишнеиуаз, дөөазөы дгылоуп, уигьы ус ихөауаит. Уигьы иаанхаз ажөамаатк ниит.

Уи даацөажөан ус ихөөит: – Ауаөцсы даилымкаакөа, думшьын, – хөа.

Аишьцөа рөынархан, ақалақь иалцны ишнеуаз, ө-мөак ахаихагалаз инөит, амөақөа руак рдыруаит, иахагуагы рдыруөит, егыи амөа рыздырам, уи ала имөамсыцт.

Ана ианнаи, аихөабацөа аөыцьагы абни ирзымдыруаз амөала хцап хөа игылт.

– Мамау, сара исзымдыруа амөа сьқөлуам, иузымдыруа амөа укөымлан хөа сазхөаз баша имхөөит, – ихөан, мап икит. Аха аихөабацөа иахақөыркьыз амөала имцар рымуит. Ианырму, иара дрыцрыцын, ани иидыруаз амөа даныланы иөынеихт. Дхөыцуа, дыхраа-зраауа дышнаиуаз, штө тбаак цса зацөык цагыланы дынцөацит. Аштө агөтөны өын дук цагылауп.

Абна сцап, икау збап хөа иөынаихан, аштөөы днаин дынцөалан, аөны днацөагылт. Уи аштөөы ахөк дынхауазаап, аха уаө ацсышөөазак, чаицьыкала ибзиуа уаөызаап, иара иөы инаилакь, ацшөа рахөаны дырцылуаит, аха уахьцшлакь, игөар злаку цөөанцьцхьаза уаөцс хьк, уаөцс хьк рхарцауп. – Ари закөузеи? – хөа уцаар ухы хцөаны ацөөан ихаирцуаит, уазымцаар дукьысуам патыу укөцаны уауишьтүаит, ус уаөышьас иман уи ах.

Ани ах даниба, – уабаказ, иутөахьузи, узышьтөузи? – хөа даара дыхцөаикт, акы дазцауазар збап хөа, аха ани инөизгы, – ус баша сааит, сныкөаөуп, сымөасөуп, зьк зжөып, сьцсы насшьап, – хөа уаха акгыи имхөөит, анахь ақалақь аөы иахөаз, иууысым уаламцөажөан хөа иаихөөаз имдыруази, уаха егьимхөөит.

Ах исас уаха акгыи анизимьрхөа, – уөагылшь дад, – ихөан, дөаргьыланы, ах иөтраөы диманы днаит. Уа аөы цөуғанкөа агөрөхөа агөра аиха иацхауа ицөагьлан.

– Урылацшны ираицьушьуа өьки көадырки рылх, – ихөөит ах.

Анс азин аниитө, аөкөа дылрылацшын, иреицьыз акы аарылихын, көадыр бзиазак накөөит.

– Уааи араһь, – ихәан, ах ихазына ағы днаиган, ахьгы маҷымкәа ииҗеит, нас длаиртәан акриҗаидит, акрииржәт, уи ашьтаһь дыюеыжәҗцаны имәа дықәйтцт, убриакара игәы иахәаит абант ахқәа, ацәәанқәа ирхарцақәау змаанузи хәа дахырзымцааз.

Аныкәә амәа дықән, аоныка дцауаит, уажәшьта ибыргәузи.

Ус дшааиуаз, шыбжьонк, игәара дынталауаит. Дыпшызар, ипхәыс дидырт, абар ашәшьырағы дтәауп, аха азәгы ихы лшьамхы иқәуп, илшьшьуаит. Апырқхәа амца оихкәаит, дааилашәан ииура изымдыруа даакалт.

Ари азәы дылхалыртәазаап ағыаур хша, роыцагы сшып хәа игәы иааҗаит.

Амәа дахықәз шәәқк ааихәан, иеицапапа изқәа икыдуп. Уаха дәәакы дазымхәыцзакәа, ашырхәа ишәәқ ааихырцәраан инрықәикуаны, уааы деилымкаакәа дуымшьын, хәа, жәа-маатк ахтынцаны ажәа иахаз ааигәалаиршәеит. Ишәәқ ижәәахыр интаирқан, иеы ахы даахан днахынхәны, агәыларәа цәара днеин дазцааит, – абри ацхәыс илпцтазашәаузеи? – хәа. Дахьнеиз иара дырзымдырт.

– Лара илыбыргәы, лхаца ддырзгәышьаит акәымзар. Лхаца дандырзуаз сабик лцәа далашәахәазаарын, ца длаун, абар уи шыта дарпысуп, пхәыс дааигаратәа дыкоуп, даара дагыцаи бзиахт, даара рыпсы рыланы икауп, уамашәа иубаша уи ауп, аиашьцәа андырз аихабацәа рыхәсақәа рабраа рахь ицаит, ани аицбы ипхәыс лакәын, цәаргы дымцаит, ца данлау дидкәыкәланы длаазаит, даара аца лбит, аха уи зегы лпылт, абра уажәы лхаца иеҳәарагы ааины икауп, даар зака иразк бзиази, – рхәеит.

Анс агәылацәа ианырхәа, иаргы агәра игит, даацәажәан ус ихәит:

– Лхацагы сара сауп, сашьцәеи сараи хәицырнаган, урт рхабар сзымдыруаижьти акыр цуаит, сара саагәышьаит. Сшааиуаз, сгәашә саннылагыла, сыпхәыс дыздырт, ашәшьырағы дтәауп, хацак ихы лшьамхы иқәуп, илшьшьуеит, хәит, ари сара сандырз азәы дылхалыр-тәазаап ағыаур, роыцагы сшып хәа сшәәқ нрықәыскуан, ауааы дааилымкаакәа дуымшьын хәа амәахь азәы исаихәан, ақыпхәа иаасгәалашәан, имшьыкәа абра сааны сзәцәагы убри азы ауп, ихаткы сцарауп уи ажәа сазхәаз, сымала сөызласшьрыз кәсымцуази! – ихәеит. Дзызнеиз данырдыр, дгәыдыркылт, дхыдыркылт, иаигәырҗаит, – араһь уааи! – хәа дыркит, аха иауиухуаз, аоныка дцаит, агәылацәагы иццаит. Аоны даннеи ипхәыс дауылымдырхуаз, дылдырт, дгәырҗаит, аха ауаа дшырбуаз даугәыдылкылахуаз, дгәыдлымкылт, иара ица инапкәа икәршаны дыкны акыраамта дгылан, илағырзқәагы аахақәкәалт.

Иаалаган чара руит, ажәлар аан дырбит, ацшәа иархәт, гәырҗаран, чаран акыраамта.

359. АЖӨА ҚАРАЛА ИААЗХӨАЗ ИЛАКӨ

Нхао бзиақ дықан амал аарыхны измаз. Қак диман афарада егь издырамызт. Иаб дыңсын, иаб имал зеггы ицөығхастахеит. Хныкөгашья имамкөа данықөха, схахьянахоу сцап ихөан дцо, дцо акыр дныкөахьян цьара уаю бзиақ иөы қаранцьыс даангылт. Уи ауаю иөы аус иуан, есымза өажөи жөаба, өажөи жөаба маат ақара иауан.

Пытқ иөейцон, егыуан, хымыз абас аус иуит.

Нас уашьта исырхаз сызхоуп игөохө, игөы иаанагаз здырхуада, ирхаз ақара иман дшаауаз амөан азө дааипылеит.

– Уара, абри анхара, анцыра кзцозеи, ауаөы дынзырхоузеи, нхашьяс имоузеи? – хөа абри ипылаз диазцааит.

– Өажөи жөаба маат сыт ажөак устоит, – хөа атак кайцеит.

– Исоухөозеи? – анихөа, «умч зқөымхо уеазумкын», ихөеит.

– Даөа жөак устоит, даөа өажөи жөаба маат суқар.

– Ибзиоуп, исоухөозеи?

– Лхы лцьыхөа еилымкаакөа апхөыс дааумган.

– Даөа өажөи жөаба маат суқар, даөа жөакгы устоит, – ихөахт ари ипылаз ауаю.

– Ибзиоуп, исоухөозеи?

– Азө ионы ирхиоит акала, излаурхиазеи хөа уизымцаан, уус алам, – ихөеит.

Ари ауаю хымыз дузза ирхаз иқарақөа зеггы абарт ах-ажөак рзы итйны иөылеихан дышлеиуаз здук акны дылкылсит, азы дталан дышьтыхны дшагоз ақара гөейтеит. Иаразнакгы иааигөалашөеит ани өажөи жөаба зыхтницаз ажөа, имч ақөмхошөа аниба, ишьтахька даахынхөит.

Ус дцо, дцо дышнеиуаз адоуқөа ахьтөаз дрыланагалеит. Дыңшызар адоуқөа зыюноу аоны иаакөыршаны ауаа рхы хьцөцөаны ацөөанқөа ирхарцоуп. Аха ари өажөи жөаба маат зыхтницахьаз ажөа азө ионы, игөара ширхио уазымцаан хөа иақахьаз игөаламшөози, акагы ахымхөаазакөа, иибазгы цьамшьазакөа, адауқөа рашта дьлталан рыоны дыөхалт. Ақсшөа иархөан, егьин сасык иеицш дрыдыркылан, ауауа даангылт. Аха ари закөзеи хөа акагы дазцаауам.

Егы убас иказаап, абра иаанагалакгы, абри закөзеи хөа иазцаалакгы дыршьуазаап (ари еицш збангы иазымцаауада, аха?), дрымшьырггы доухала убыс ирыдзаарын, азин рымамзаарын.

Адырөаөны ианша, ари ауаю акры иөарцеит, акры идыржөит, иаргы бзиала хөа ақсшөа рахөаны ддөыкөлеит. Ари уақа акагы дазымцаа-закөа дандөыкөла, ант адоуқөа руазө ус ихөеит:

– Уара, иахеижьтеи абра уақтоуп, абри закөузеи, шөыюны, шөашта ауаөы ихы-баюла ихюоуп ас изыкөузеи хөа узымцаауазеи?

– Сара сус злам сзатцаауазеи, досу июны иара ишиҗаху ирхиоит, – ихәан дырҗырҗны июныка дааит.

Июны даан уажәшьҗа анхара далагеит ари ауаю. Ус дшыҗаз аамҗа җыҗк җеит.

Абас дшыҗаз хар змамыз җааҗәара бзиаҗ акны җхәыс диҗәеит. Аҗхәыс дааигеит. Иабхәараа иара дҗаруп хәа раҗәакҗы хәҗыр иҗәырҗомызт, җҗаҗы дырбомызт. Нас иҗхәысҗы лҗәа лтәымкәа дҗалан аҗа дроут.

Өнаҗ зны иабхәараа иҗхәан, июызҗәа еизигеит. Иабхәарааҗы ачара ду дырхиеит. Ачара юмшҗа-хымшҗа шыбҗяз иҗхәыс аҗхәа ддәықәиҗеит аюызҗәа, аҗызҗәа лыҗҗаны, ахәыҗҗы длыҗаны. Иара даалаҗан иеырәашәаны арҗ анҗа ауха дрышьҗаланы иабхәараарҗы днеит. Уажәы абри иҗхәыс длышьҗлаҗшуеит иҗалҗо, лхы шымоаҗылҗо збап хәа. Дыҗшызар, иҗхәыс алада иҗоҗы лара дрыҗуп, аоада иҗоҗы лара диҗуп, дхаасха, дхыркәыкәха лхы моаҗылҗоит. Иҗхәысҗы иарҗы дылбоит, аха лхаҗа шиакәу иалылдыраауазеи? Абас ала ари иҗхәыс дзеиҗшраҗәҗяз еилирҗеит, дышәеимыз еиликааит. Ауха ауаҗах длыюналан, ахәыҗы иуапа даалахәаны дзаны диманы июныка дааит.

Аҗхәыс лҗааҗәеи лареи анылаҗшы-оаҗшы, ахәыҗы дызга анырымба, еилыркааит лхаҗа иахь неимәа лымамкәа дшынхаз. Изакәызаалаҗ ак рызбар акәын. Ахәыҗы амардуан далыюрны дыҗсызшәа, акәыба җаҗаны дҗарҗазшәа җарҗеит. Аҗсы дҗоушәа акәыба рыманы ажәлар рыҗны акәу-кәу хәа иҗхәәо ари ахаҗа иашҗа иааҗалт. Иара акаҗы хәаас имҗзакәа, «Бзиала шәаабейт!» – хәа днарҗылан иләыҗәихит.

– Ухәыҗы дыҗсны даахҗеит, – хәа иархәеит.

– Зәкәзеи ишәхәо, абар схәыҗы дыбзиахәха дахыҗкоу – ихәан ахәыҗы дааҗәырганы дыдирбейт. – Шәарей сарей даеакала хәиҗаҗәам, шыпҗа шәара дшәымаз, ари лейпш иҗкоу аҗхәыс са дысҗахым, – ихәан, иаахынхәын дрыманы рышьҗахьҗа иҗеит. Убас иааилҗеит иҗхәысҗы иарҗы. Ашьҗахь иара җыҗ җхәыс дааигеит, дынхеит, дынҗит аҗарахәа.

360. АЧХАРА

Арҗыс бзиаҗ дыҗан, ихәеит. Даалаҗан иара иҗәнаҗоз җхәыс дааигеит. Шықәсыбҗак анырхьҗ, иҗхәыс ус лейхәеит:

– Бҗәы иалымсуазар, аҗарахы сҗарҗ сҗахуп!

– Ибзиоуп, уҗа, ушьҗахьҗаҗы хәаас иумкын, сарҗы ахаҗаи усәымшәан! – аҗак җалҗеит аҗхәыс.

Арҗыс иеааиҗәыршәаны, амоа дықәлеит, даара хараҗы дҗеит, ихәеит. Дахьҗаз дынхеит оажәи жәба шықәса. Аҗыхәтәаны, иҗара

дызғыз далган, амоа дықөлеит аоныка. Дшааиуаз хьчак итың ағы даагылт пхъара. Ауаа уа дыкан, ашьыжь дцо даналага, абчарақ доагылан, ус ихөөит:

– Уара иахеижьтеи уақтоуп, ажөабжькөагы ҳауқөит, ацара шуцаз өашьом, аха уара иуцаз зегы ңызкаша сара ажөак уасқөит, иухаумырштын. Иарбанзаалак, иага қөнамга уақөшөаргы, ццакыра улоумцан, иумаз ачқара! Уи анулша, уара иуцаз ацара хыс иазыкалоит иара! – ихөөит.

Ацара зцаз ауаюы, дызтаз аңшөма бзиала ҳөа наиақөаны имөахь дцеит.

Дшааиуаз, қалақк ағы даагылт. Ахөылбьехарахь инеихьан, ихөөит, ауаатөьюса рацөаюын, еилыс-өеилысуан. Иаргы наскьашөа дтөаны, ауаа дрылақшуан, ихөөит. Дышыңшуаз, иңқөыс илақш даатцашөит – арғыс катак инапы кны дицгөлеиуеит.

– Ҳаи, рацөа сылахь ада ңылтөөит! – ихөан, игөы өеибакын, итапанча аатыхны, инхаршаланы, схысуеит ҳөа инапы неитцихуан еиңш, ахақөақөа иааигөалашөит уахык дызтаз абчарақ иихөаз.

Игөы иаразнак иааитөөит, итапанча атра интацаны, днеины иңқөыс длалыдгылт. Уи лхаца дпыроашьозма, иаразнак дылдырт, дгөырғөит, аха иара лахьөитцыхра имам.

– Ибыцу дызустда? – ихөан дцааит иара, цака дышьтақшуа.

– Уара уанцоз сыбаю стөымкөа снумыжьи?

– Аа, ус быкан, сара амоа санықөлоз! – ихөөит иара.

– Уара ушьтахь ахшара дсоуит, исоузгы дычкөынан, дсаазөит, дсыхьөит. Абар, уихөақш, уңкөын уаңхьа дгылоуп! – лхөөит аңқөыс.

– Ҳаи, цара змамыз абчарақ исеихөаз хасымцар, снапала сыбла ғысхуазаарын! – дхөыцуан аб дахьгылаз.

Убри нахыс ацара иицаз аңхьа ачқара иргыло далагөит.

361. АЦЦАКРА ХӨАРТАМ

Арғыс бзиак дыкан. Пңөыс дааигөит. Өажөи хөба шықөса ацара ахьитцоз дцеит. Иара данцоз иңқөыс лцөа лтөымкөа дыказаарын, ахөчы диит, длаазөит иан, дызқөит. Өажөи хөба сықөса ауаюңсы данылааза, шыта дуаөымзи, хөлқазык лычкөыни ларөи акрырун, акрыфан иштөаз, өажөи хөба сықөса ани аб дыкамызт, дмааи! Абарца данаатцагыла, аңөңьыр дкылыңшны данңшы, иңқөыс ачкөын акьалантар еиңш длыдтөалоуп. Ани ус игөы иаанагөит сыңқөыс атөым хаца длыманы дтөоуп, дысшьып ҳөа иақөикит. Нас даахөыцын, дахьхөын ус ихөит, атапанча рықөикхьан, аха даагыжьын, цқьа еилыскаап ихөан,

дныюнашылан данырба, ипқөыс дылзымдырызт «Узустада?» – хөа дцаит. Дызутыз, лхаца шиакөыз ихөеит.

– Ари дызустада? – хөа ачкөын изы данцаа, лара ус лхөеит:

– Ари уара ацарахыы уанцоз сцөа стөымкөа сыкамзи, ииз ххөычы иоуп, дсаазеит, хачкөын иоуп, уара абас ачкөын дузысаазеит, – лхөан лхаца ус иалхөеит.

Абри аниаха дгөыргөеит, рыхокгы еибаргөыргөеит.

– Ааи, анцөа ицьшыоуп сахьейкөахаз, сыццакыр акаамөт схи иазысымуази, сыцөан шыап ыкөсымхуази, – ихөеит ахаца ани төым уаөыз цышыа дишыырц шақөикыз анигөалашөа.

362. АКӨЫШ

Дыкан акрыздыруаз азөы: пак диман, уаха хшаа димамызт. Ани ауаө көыш иацьял аан ацсра даналага, ичкөын дааипхьан ус иаихөт.

– Дад, сара сыдунеи сыцсахуеит, уара сыуцөшөауа уыкам, аха өажөак уасхөауеит, абарт ухаумырштын. Акы иуасхөауа уи ауп, упхөыс иагья дкөыгазаргы, умаза, угөтыха лаумхөан: өбагы ацара малуп, избеит хөа уамеилахан, ацара уаөы даазуеит, аха дагыашьуеит.

Уигы наихөеит, идунеигы ипсахт акөыш. Ичкөын иаб ишихөтаз ала анышө даитт, икө-ицас кайцеит, аха ачкөын абни иаипш иказ акөыш иихөаз гөрамгартас икит.

Ачкөын даалаган, «упхөыс угөтыха лаумхөан» закөу апышөара дашьталт. Өнак ипхөыс дааиртөан, бара ибасымхөауа исымоузеи, акы сақөшөт, бара ибасхөауаит, аха цьара ибымхөан, – ихөан, цьара уамак дакөшөаны дыкаушөа акы ихы итхөааны илаихөт. Илаихөазгы уи ауп: «Иахья ашыжкөымтан азха сааин өөы сызөзөуаит хөа сшаөыз, көараанк өсахөтпраан ицаит. Ари аипш саргы исымхьыц, азөгы иххөеит хөаггы смахацт. Абри уамак иазхөауп, изакөу сыздыруам акөымзар» хөа.

Аригы нлаихөт дөагылан усура дцаит, ларгы ацхал аашьтыхны азхака дцеит. Азха ахөсақөа ианагь ирацөаны иааикөшөалауаит, лара данлаигы ианагь аипш ахөсақөа рацөаны икан. Ахөсақөа азха иказ азөазөала дынрахөытхөытуа, – бара быгөра ганы ибасхөауаит, азөы илабымхөан, – лхөауа, ахөсақөа азөазөала зеггы иралхөт лхаца «амаза» илаихөаз.

Рацөак мырцкөа акыта иахьабалакь иалыют, – ассир калит, абригы-абригы азха иөы шизөзөуаз, акөараан иахөтпрааны ицеит, ас уаөы ибахьаума, – хөа иааилалт. Ари ауаө көыш ицагы иахаит. Уи ала идырт упхөыс угөтыха лаухөар ишылзымцөауаз.

Ус дшыказ, енак зны, уи ақалақ ахьтә ақытахь аоныка дшаауаз, амсаду ағы икажын ртмакк азна акы. Иаашьтыхны длахәащызар, җарауп. Ахаҗақәа иаб иаихәаз,– аҗара малуп хәа уаеилахан, аҗара уауы даазауеит, аха уагыашьуеит,– хәа ааигәалашәт.

Уи анигәалашәа, артмак аҗара шҗаз иахышьҗаз инышьҗацаны, иара ааигәара җара иеиҗәахт, абни аҗара иахылҗуа гәеиҗаразы.

Хоык аиоызцәа, енак иааибамбар ихәартамыз, уи аены ашьыбжыышьҗахь ақалақ ахь ныкәара ицуан, ишнеиуаз, артмак ахькажыыз инахагылт. Иаашьтыхны илахәащызар, җароуп. Артмак аашьтыхны, инымовхыҗны инатәеит. Рыузә ус ихәеит:

– Җара уажәы ақалақ ахь хҗуеит, аҗара иаабаз хшап, уа хәхьнеиуа, даусы иахҗахыу ааххәап,– хәа.

Дәәазәы ус ихәеит:

– Ариаҗара амал ихәуз хәқәныхәап, ақалақ ахь азәы дхашьҗыр, афатә, ажәтә ааигап, нас хлатәаны қыаф аауып, хҗарақәагы хшап,– хәа.

Ари иихәаз егырт азыразхт: аҗара җытк аахыхны аиҗбы иҗаны ақалақ ахь ддәыкәырҗеит, афатә-ажәтә ааигаразы. Ани данҗа иаанхаз руазә ус ихәеит: – иаха иеиҗми, ари аҗара хыҗьара иахшар аҗкыс, оыҗьара иахшар.

– Уи бзиоуп, аха ани иахашьҗыз изааурызи? – ихәит егы.

– Уи дааины данылатәалак, ихы хласны иҗахәып, аҗара хара иаагап, ихәит егы. Ари иазыразхеит аоыҗьагы.

Ари, афатә аагара ирышьҗыз, ус ихәыҗт: «Иаха иаиҗми хыҗьара иахшар аҗкыс, аҗара зегы сара исзынхар» хәа. Даалаган, иара ақалақ ағы акрифит, акрижәит, егы иоызцәа афатә иааихәаз, ауаоы дызгауа ахәшә алаҗаны икаиҗит, афатә наганы ирәеиҗар иагап, сара амла сакын акрысфит схәап, акрысфарым, амала аоы рыҗызжәып, сыгәра аларгаразы, хәа. Ус иагыкаиҗт. Дааит иоызцәа рәы, афатә, ажәтә иманы. Дааины данылатәа, анҗ реазыкаҗаны икамзи, ихы иласны, ихы җены, дышьны дылкарыжҗт. Иниханы днаҗәахны дара латәан, роыза афатә, ажәтә иааигаз зегы рфеит, иржәит. Ахәшә зфаз акрырзыкаҗахуазма, иахьтәазгы изымгылт, иара уаҗәкьа иҗсит.

Аҗхьа аҗара збаз анҗ икалақәуа зегы ибуаит, нас днаин аҗара аашьҗихын, ус ихәеит:

– Саб иихәаз иашазаап, амал збит хәа уҗсы азыҗәгьамхан, уаеилахан, амал уауы даазауаит, аха дагыашьуаит, – хәа. Аҗарақәа аоныка игит, аха җсыҗәгьара азымукәа инихуан.

Абас ауп, амал аҗсыҗәгьара азуур иузнауа. Ани аҗхьа аҗара збаз, иаб иаихәаз дазымхәыҗкәа, җсыҗәгьара уны аҗара игар, дыпсуазаарын, җсыҗәгьара аниму дагыымҗсит, аҗарагы иара изынхит, – аҗара аҗсыҗәгьара азыуыз еибарҗсит.

363. ҚЫҒА ХШЫҚЛА ИЕИКАРАЗ РЕИНИАРА

Икан қыға хшықла иеикараз, қазшыала иеиқшыз ахақөа. Арт нхон иеиқөыхараны хаз-хазы, иеибамбақыт, иеибадыруамызт, аха азөи – азөи рызбахөқөа еиньюхьан, иеибабар ртахын. Урт руазөы ихьзын Қығхөа, егы Қырантыхө.

Өнак Қығхөа раса ғира ақалақ ахь дцаразы избөит. Далалаган иаацөа ацахь арасацөа тацсаны, хыхь араса ахацсаны иртөит, ахы өахөаны, дацаланы иөынеихөит. Уи аамтазы Қырантыхөгы ақалақ ахь даауазаарын акакан итиразы. Аригы акакан зтаз иаацөа абжеихара акаканцөа ған, хыхь акакан ахацсан.

Қырантыхө амөа даныланы дшааиуаз, Қығхөа дааихьзөит.

– Уа мшыбзиа, Қырантыхө! – ихөөит Қығхөа, Қырантыхө данааихьза, дызлеидырх уара идыр.

– Бзиара убааит, Қығхөа!

– Уабацауеи арахь уаацөа уацаланы, Қырантыхө, – дцааит Қығхөа.

– Абри акакан стирц сцөит ақалақ ахь, исзытир араса аасхөап хөа сгөы итөуп.

– Ус акөзар, уарөи сарөи разқыла хөикөшөөит, уара акакан утиуөит, сара араса, уара араса утахыуп, сара акакан стахуп, уара иутаху сара исымоуп, сара истаху уара иумоуп. Уааи, өитнахацсахлап, уара уаацөа сара исыт, сара саацөа уара иустап, – ихөөит Қығхөа.

Даара ибзиоуп, ақалақ ахь хцар атқыс ара өитныхацсахлап, – ихөан, Қырантыхө дгөырғацөа Қығхөа иаацөа ниғань, гөаныла ус ихөөит: «сара саацөа каканцөала итөуп, иара иаацөа расала итөуп, сара сқархөит, амала саацөа хиртаанза сызцалозар сцалап» хөа.

Қығхөагы ус избөит: «Саацөа хыртланы дахацшаанза сызцандаз» хөа.

Аөыцгагы ахыццакуан аицырцра. Ус өицырцын рыюныкақөа рахь рөынархөит. Пытк ианынаскьа, раацөақөа иртацшыр ртаххөит.

Қырантыхө иаацөа дтацшызар, хыхь араса хөычык ахан акөымзар, өгырахь расацөала итөын.

Хөаи, дынцөааит! Сара дызжьаз цьысшьан, аха иаргы сижьазаап, аха өгыаурым, хөыцгагы хөаибажьөит, – ихөөит Қырантыхө.

Қығхөа дышнеиуаз цьара даангылан, – абри срасацөа азыхөан исиғаз зөицшроу збап, сахөацшыпи, – ихөан, иаацөа наргыланы, иаахыртланы днахөацшызар, каканцөала итөуп. – Хөаит, уқөынцөааит! Акакан хөацсазар исыбаргөызөи, ахөацсаракны икоума, зынзагы иагөылазамөи, сышцөижьөи, аха өгыаурым саргы дызжьөит, – ихөөит Қығхөагы.

Ус такөаамта бжьысит. Өнак зны, өиқөшөөит Қығхөөи Қырантыхөи.

Арт өнеиқөшөа, Қығхөа даагылан ус ихөөит.

– Уарей сарей хшыюла ҳаицшуп, убриақынтө ҳаибажьейт, уажөшьтарнахыс ҳаицныкөалап, ҳаиоызцөазааит. – Кьарантыхэгы уи дақөшаҳатҳейт. Еицны рөынархейт. Ус ишнеиуаз аҳык даарпылейт. Ақсшөа анааибырхөа аҳдцәаит:

– Шөабацо, акыр шөашьтоума?

– Усутө ҳауазар аус ааур хтәхуп, – рхөейт аиоызцөа.

– Сара исымоуп аусутө, исымоуггы абри ауп, азөы ажөхьчаразы устәхуп, егы ажөтра арыцкьаразы устәхуп, шөсыццозар шөызгоит аоныка, – ихөейт аҳ.

– Иауазеи хуцымцакөа, аусуразы ауми, ҳаздөыкөу, – рхөан, аиоызцөа аҳ иихөаз иакөшаҳатҳейт.

Ант аҳ дзыкөшөаз аоыцья иманы аоныка дцеит. Аоны иахьнеиз ишихөаз еипш, азөы аҳ ижө итаны ихьчаларазы ддөыкөйцеит, егы ажөтра арыцкьара далаиргеит.

Абоура зрыцкьоз, абоура иаатиго зеггы аҳ иаргъарахь инхоз игөыла иашта итеипсеит. Ари ашта зтөыз ақшөма ианиба, аусуо дааникылан, дааисуа дипкеит, аха цөгьала дкайцеит. Нас ииулакь, ицсы ицөйган, аҳ иахь дааит, илақөа кақшьза ашьа рхыжжыло.

Ажө иацыз ижөкөа иманы ахөылқаз дааит. – Икалазеи, уара ара ацъабаа рацөаны иубома? – хөа дцәаит ажөхьча.

– Закөытө цъабааузеи, абри ажөтра иаатызгоз зеггы наганы аҳ игөыла иашта итасыцсон. Уи иара ианиба, аоныка сиган, акрыөөейцеит, аоы сиржөит, умбои сылақөа шыкақшьу, ари аоы ахьызжөыз азы ауп изыкақшьу, – ихөейт, аоны аус зуаз Кьатхөа

Ас Кьатхөа ианихөа, Кьарантыхө ус ихөейт:

– Сара соуп зынза қраф зуз. Абри ажө сызцыз ашөшьыраөы инасцан, уака ахөра иалагеит, цъаргы имцеит хөлаанза, сара уака ашөшьыра сыцаианы сыцөан, амала рыцхарас икалаз убри ауп, адгьыл сахьыкөиаз ашышкамса сырфит, аха уацөы акаруақ згоит, уака иргыланы сныкөианы сыцөоит, хөлаанза сыцөазаауеит, ахөлқазы сыжө сыманы саауеит.

Кьарантыхө анс анихөа, Кьатхөа даагылан ус ихөейт:

– Уацөы сара сцоит ажөхьчара, уара, Кьарантыхө, ара указ, абни ажөтра итажьу тыганы аҳ игөыла иашта итажь, нас уа өыжөрахойт қрафурахойт. Кьарантыхө дақөшаҳатҳейт.

– Ус акөзар, уанцо аихатөы каруақ уманы уца, уака ашөшьыра инацаргыланы уныкөиар, узхара уцөап, – ихөейт Кьарантыхө.

Адырөаены анааша Кьатхөа аихатөы каруақ дацаланы, ажө иақхьа инаргыланы, иақца иөынеихейт. Ари ажө ус казшьас иамазаарын,

хөлаанза инькөозаарын, ңара ианымгылозаарын. Кьатхөа ажө иманы дахьнеиша даннеи, ажө иканацац канамцози, ахы ркьякьаза идөыкөлеит. Кьатхөа уи дашьтан икаруац изқөа иқөцаны, ңара иргылар, азөы изар хөа дшөоит. Ахөылбыөха, Кьатхөа дқьыңаха аоны дааит, икаруац дацазза.

Кьарантыхө Кьатхөа ишиөиқөаз өиңш ажөтра итажьыз наганы ақ игөыла иашта итаижьит. Апшөма ари аниба, уи азы иацы азөы димпкяхьази иахьагы иантаижь, Кьарантыхө дкагөа длышьтеицан, иңсы өгымцо өгымаауа дкаитөит.

Ари аоыңьагы ахөылбыөха ианөиқөшөа, Кьарантыхө ус иқөөит:

– Уарөи сарөи казшьала хөиңшуп, хшыюла хөикароуп, нас хзөибажьозөи, хөкөыңып аибажьара.

– Ибзиоуп, аибажьара хөкөыңып, амала абри ажө хшыып, нас акөөц хаманы хцап, – иқөөит Кьатхөа.

Кьарантыхө дақөшахөтхөит. Ажө шыны акөөц рыманы ишнеиуаз, тыша дук рбан, ркөөц уахь итарыжьит. Нас ихынхөын ақ иөы хырқьиаразы иааит, аха рацөак инымхакөа ицөит. Ус ишцоз, атыша акөөц ахьтажьыз инөит, Кьарантыхө даагылан ус иқөөит:

– Абри аацөа утацаны атыша ацахь удөыкөысцап Кьатхөа. Уара уа уаннеилак аацөа акөөц тацаны исутар итызгап, нас аацөа лашьтны уаргы утызгап.

Кьатхөа дазыразхөит. Кьарантыхө Кьатхөа аацөа дтацаны атыша ацахь ддөыкөицөит, ацаөы длөит. Уа акыраамта дтан. Уи аамтазы Кьарантыхө ус избөит: «Акөөц аноазгалакь, сацаланы сцап, иара ус дтажьзааит».

Кьатхөа аацөа акөөц теицазшөа ктацаны, иара аацөа дыштөаз, – ахы шьта иоаг, – хөа өитит.

Кьарантыхө дгөырғьацөа аацөа хаигалан, дацаланы иөынеиөит. Ус даара акыр дцахьаны, штакы дтанагалөит. Ашта дантала, алақөа өацеибахөан, дырмышьтуа дыркит. Уи аамтазы Кьатхөа аацөа дахьтажьыз ус ибжы ааирөит:

– О, уара Кьарантыхө, уаацөа уоах акөымзар алақөа сырфөит.

Ари Кьарантыхө изымбатөбараөит.

– Хөи, уара анцөа уишьаөитөи, шака уаөыстааузөи, акөөц аацөа итоуцаз ңысшьан, уи акөымзыз сацазза сзаауаз, – иқөөан, Кьарантыхө аацөа ахы ааңиртлан, Кьатхөа даатыңит.

– Уарөи сарөи хөиңрыңып иахьарнахыс, акөымзар, хөибарзуөит, – иқөөит Кьатхөа.

Кьарантыхөгы уи ииқөөаз дазыразхан, өиңрыңны хаз-хазы ицөит.

364. РАШЬЫҢ ИХЫХӨАШЬА

Икан оыцьа айшыцьа, Рашьыҗи Фатқьарии хәа. Рашьыҗ деихабын. Урҗ айшыцьа онык рыман, уа ионан.

Айшыцьа жәаюык ыказаргы, ахәсақәа ааргаанза еиёьгцуам, ахәсақәа анааргалак ауп айёьгтра ианалагауа.

Ишааиуаз, арҗ айшыцьа инрышьталан дасу ргәы иакәшөаз ахәсақәа ааргеит. Ахәсақәа анаарга ашьтахь, Рашьыҗ ипхәыс ус иалхәеит:

– Уара, цьара онык катца, хазы ханхап, – хәа.

Рашьыҗгы даназхөыц, ипхәыс илхәаз дазыразхеит. Даалаган, уаахә уны, иааилыршьны кәацөк кайцеит, хәарас иатахузеи иашья Фатқьаригы дицхрааит. Аоны ахыб ада икатцаны ианалга, енак Рашьыҗи Фатқьарии уаахә рухын, атырас рхны иааганы, аоны рхыбит.

Аоны катцаны ианалга, айшыцьа ааицәажәан, ржөытө онаёы Фатқьари дааныжьны, Рашьыҗ аоын ёыц ахь диасит.

Рашьыҗ хазы данца ипхәыс ус иалхәеит:

– Шьта хара хазнхара ханалага, хазнымхар пхашьароуп, уааи адгьыл аус хәадаҳкылап – хәа.

Рашьыҗ ипхәыс илхәаз рацөак ақөөимтит, иара уаоы аашьяк иакөын, ипхәыс иагылуызаргы, иара анхара иеанимшәеит. Иаадрыхуа ашықөс абжа ирзымхуа, нас ипхәыс дхәо, дчо, зынгы лабраарахь дцаны акы аалго, уи анырзымхалак, акыр рымазар зегь тины ирфеит. Ус оышықөсака инеит.

Аоышықөса рышьтахь, Рашьыҗ ипхәыс даалыпхьан ус леихәеит:

– Ас бара бцаны бхәо, бчо иаабго ала ххы хазныкөгом, хайдыпцылоит, уи аткыыс сара цьара сцап хәа сызбит, саанза цьаргы бымцан, бымацара бызхара усгы иаабрыхп, сара сахьцо икасталак ббап.

– Ибзиагөышьоуп, икауцо збап, ара указар усгы унхом, унцуам, сара схы сазынхар оеысшьрым, – лхәан, Рашьыҗ ипхәыс дазыразхеит.

Рашьыҗ иеааибыташәа кайцан, дныццны дцеит. Дцуа, дцуа даара акыр уаха, акыр ены дныкөахьаны, ахак иашта дтанагалеит. Ах иаштаёы тәацла цшзак тагылан, Рашьыҗ амоахәаста даныланы дышнеиуаз абни атәаёы днаагеит. Уи уа атәа атака длатәан, ипсы ишьеит. Дахынацшуа ибоит, аоны дукәа гылоуп. Ах ипхәыс абни атәаёы цшьартас ылымазаап, иахьягы цшьара атәашка ләаалхт. Ах ипхәыс даауашәа аниба, дыцөоушәа кайцит Рашьыҗ.

Ах ипхәыс атәаёы данааи, ныкөаюык дыцөоушәа анылба дылмыр-ёыхеит, аха ларгы аоныка дымцакәа уа даангылт.

Пытк анаатц даапшызшәа кайцан, доагылан ацшәа леихәт. Длатәан уажөи-уажөи амра дахәацшны инапы дахәацшуеит.

– Уаапсаны указар акөхап, уаала аоныка зык ужөып, акы унаццап, – лхәеит ах ипхәыс, аха – сыццакуеит, – ихәан, имуит.

– Цаара пхашьарам, уабацуаи? – хәа дцааит ах ипхәыс.

– Сара сахцуа хароуп, нарцөыка псбара сцуеит. Сара уи ацара ашкол сҭауп, уахь ацашья, аашья атөы цаны сыкоуп. Уажөы сьехәары сахымпакөа сьэнеир снарышьтуеит, аөхәары схыңар, снарышьтуам, саапсара башахуеит. Уа сашья дакоуп, иасышықөса сцалауаит.

– Унан, сара рыцха, саргы сашья уахь дыками, сара ипсыша, дыузыпшаарызу уалагар? – дцааит ах ипхәыс.

– Дзысзымпшаауеи, ус иагәаы ирзысыпшаахьеит, дзеипшрозеи, дызлаздыррызи?

– Дзеипшроу абас, абас, – лхәан, дзеипшрақөаз зегь иалхөт

– Ибзиоуп, башья дыбзысыпшаауеит, абригы-абригы аамтазы абра саауеит, баргы абра баап, аха уи дызустәзаалак, бхатцәкәя иакөзаргы азөы иабымхәан. Уажөшьта наф бнаңши, – ихәан, наф данынапш, иара абна днылапалан, днылашөкөа дцеит, лара даапшызар, дабакоу дцахьан.

Аөхәара икаитцаз иахмырпакөа атөа ацака дааит. Ларгы сашья ихабар сзааигауеит хәа уа дааит.

– Башья дызбеит, дзаманаха дыкоуп, аха пүтк ахы даргөакуеит, сара сашьягы убас цыңх итаххан изызгит, уажөгы истахуп ихәан изызгауеит, баргы ибымазар башья изызгап – ихәеит Рашьыт.

– Ус акөзар, аоны сара сыда уао дыказам уаала, акгы унацхап, ахыгы устап, – лхәан, аоныка дналган, акрифалцт, акрилыржөт. Иара ишихәаз еипш ауантәкө хкәа аипш амаркан шкөакөа захны ахы пүтк тапсаны илтеит.

– Уажөшьта сахцуа ббар калазом наф бнаңшла, – хәаны, наф днарпшны, ахы аашьтыхны дныцашөкөа дцеит. Даапшызар, дабакаху дцахьан. Ус рацөак мырцыкөа лхатца дааит, аха лара амыргөырҭа лхы итоуп. Лхатца ихәы калцан акыршырфуаз, ишылхәаз лзымдырзакөа, – уара уабхөында, уөфынцөауаз, дбаны иааз дыстан, дзаманахөа дыкоуп ихәеит, сгөырҭацөа сыкоуп, – лхәеит.

– Ибхөауа закөызеи, дызустәда, дабатөиу? – хәа дцааит лхатца.

– Дахьатөиу сьздыруам, аха абас абра азөы дааин, – сашья нарцөы дыкоуп ибара сцауеит, – анихәа сашьягы дбахөа сихәан, дбаны дааит, пүтк ахы итахуп ихәан, уигы амакөан захны итацаны истан, иманы дцеит.

– Хәит, быжөла нцөааит икабцази, дызлацази? – Дызлаца сьздырзуам, сьзлацуа ббар цасзам ихәан наф сыпшуан – лхөит ахкөажө.

– Шөцаны, уажөпцөкәа сгөыжь кны иаажөга! – ихәан, игөыжь аадиргит. Дымпшзакөа дишьталт, аха иөкаршөзаны. Ани ах игөыжь рашьшзааап адунеи ырдыдны ицауеит. Рашьытгы дшахөуала амөа дыкөуп, дцауеит, аха ишишьтуалагы гөарас имоуп, уажөы-уажөы дхөапшуеит

Ус Рашьыт данзырғы, шытыбжыы цөгьак иахауа далагеит. Уи ашьтыбжь иаха-иаха иааигөахуан. Иара ус дыңшызар, азөы дыкөлаауа даауеит, игөыжь ашьапкөа анышө ыцнахуа, анакө хартөылуа.

Сынцөеит, даауеит, аха уеабоуцөахуа, ара ыццөахыртагы ыкам, сынцөеит, ихөан, днаңшы-ааңшуа ыццөахыртак дазыңшаауа дышнеиуаз данынхьаңш, зык шлеиуаз ибеит; азы злагарак хыуп, азлагара аңхьа цла дук гылан. Рашьыт ани аниба уахь деихеит, дук мырцькөа азлагара ашө днылагылт. Ашө даннылагыла, азлагарахьча дааиңылт. Азлагарахьча дцыркьын. Рашьыт лагара днеизшөа кацаны имакөан иикыз азлагарахьча инизирхеит, абри лаганы исыт хөа, аха ишьтахька уажөы-уажөы дхьаңшуеит. Ани азлагарахьча игөеитан диазцааит, – абрахь ушьтахька ласы-лассы узңшуазеи? – хөа.

– Думбуаи абри иаауа, дышьтхысаа, абни адунеи ағы цыркь дықәиргылуам, цыркьыс даазықөшөалак шыа даауеит, убри азоуп сызхьаңшуа, – ихөеит Рашьыт.

– Ус акөзар, саргы сцыркьыуп, сишьуеит, сабацари? – хөа даағыацөы-ғыацөит азлагарахьча.

– Иуура умбуаи, абри ацла уқөлы, уаха уабацуа, – ихөеит Рашьыт.

Азлагарахьча деихан ацла дықөлеит. Рашьыт днөин ашыла ихьыртата иөыкаитцит дызлагарахьчоушөа, имакөангы аңыкөреи зтаз амакөанкөа инрылаиршөт. Уи аамтазы аңгы азлагара даадыххылт. Азлагара ашө днылагылан, – ара иааиуаз дахьца умбазеи, дабаца? – хөа Рашьыт дизцааит, азлагарахьча иакөу цыышыа.

– Дабаца умбуаи, абри ацла дықөлеит, ихөеит Рашьыт. Ах даныюаңш азөы ацла дықөтөоуп. Афырхөа дылөыжөаң, аңгы ацла дықөылт.

Ах ацла даныкөла, Рашьыт ахы зтаз амакөан аашьтихын, доаңан ах игөыжь доакөтөан, ес, уцалозаргы уцала, ддөыкөлеит.

Ах азлагарахьча ацла икөтөаз дааисны дикит, схы сутароуп, хөа.

– Изакөытө хыуи иустуа, иабаказ ахы? Сара сызлагарахьчоуп, ахы сызтада, – ихөеит азлагарахьча.

– Схы умгазар, ацла узыкөлази? – ихөеит ах.

– Абра азөы макөанк кны дааин, абни иаауа ацыркькөа ишьуеит, хөа сеихөан, сшөаны сыкөлеит, – ихөеит азлагарахьча.

Ах алада длаңшызар, игөыжь ыказам, дыңшызар, дабакоу дцахьан улаңш ихьымзуа; ах ихы дшашьтаз ихы ацкьыс иөиғыайшыуаз игөыжьгы ицөызт. Икаитцагөышыахуааз, ацла длалбаан, дмида-гөидаха аоныка дцеит.

Агөыжь дакөтөаны Рашьыт аоны даннеи, ипхөыс – ари агөыжь ауал уықөцаны иааугазар акөап, арахь иахфуа хөамазахым ауалкөа уқөуцуа уалагазаап, ари шытацөкьак саматөам, – лхөан, дағыа далагеит.

– Ҳаи банацалбеит, икоу быздырзуам, зны иеилыбкаар, нас ибымхәалари, абригы ауал сықөцаны иазгама, быцши, – ихәан, имакәан ахы аартланы, ахәйтөхәа ахы өежьккараза азхаз илкаипст.

Рашьыт ипцхәыс илхәара лзымдыруа, дшанханы даанхит. Нас иара дналаган, ахы агәыжы шиауқәаз леихәеит ипцхәыс.

Рашьыт ахы ахыыргара ззымдыруаз ахи ақкәажәи рхы аниау, анхаранцдыра бзианы икаитит, ипцхәыс диманы дцан, ацәацәыча, агәыюра мағәа бзианы иархәт, ажәхьақәа, акамбашькәа ааихәт, қрафла дынхуа далагеит.

365. АЛАКӨАБА ИЛАКӨ

Алакөаба ихаан, Мысра асанаториа акацаразы амәа иаёын: амәа кәцаны ианалга, Блабырхәа аусхәартәады адырра кәлеит телефонла, Нестор длеиуеит, цыцхык аихәбацәаеыла реааикәыршәаны иказааит, өқәак Нестор иөызцәеи иарей зықәтәаша мазеины иказааит хәа.

Астәршын ус адырра аниоу, аихәбацәа еизигеит, аөкәеи акәадырқәеи иеикәыршәеит Нестори иөызцәеи рзы. Аихәбацәа ирылан Барцыц Басиат, Қәаса, саргы сыкан.

Ус хазыпшыз Нестор имашына ааит, ишофер, Грышьа хәа еирманьк диман, дақәтәаны. Уи ус ихәеит:

– Алакөаба Мгәызырхәа даангылт, шәарт арстәы уахь шәнеи хәа ааицхәит, – хәа. Нас хартгы хәыжәланы уахь хәеит.

Хәхьнеиз, Нестор дыкан, Кьиут Леиуа, Цыкырба Ладикәа ухәа ауаа ицын.

Мгәызырхәантә зегы хәеицәыжәлан, Мысрака хәеит. Мысра хәхьнеиз Нестор зегь гәеитт, хәргы иахирбеит, ихәихәеит икаларақәаны иказ. Нас Нестор дыөеыжәлан, хәргы хицны Блабырхәака амәа хәқәылт.

Амәа хәқәны хәшнейуаз, Нестор даацәажәан абас ихәеит:

– Уара Ладикәа, удин аныс, дин умазар, хамәа аазыркәәшәа лакә бзиақ шхәухәара, – хәа.

Нестор ажәйтә ажәабжькәа, алакөқәа бзиа ибуан.

– Шәарт ишәзымдыруа ишәасхәауазеи Нестор, ухацкы сцааит, – ихәеит Ладикәа.

– Уара иузымдыруазар сара ишәасхәәп, шәаазырқы, – ихәан, абас дналагеит Нестор.

Ахәк дыкан, пхә бзиа хәычык диман. Ах ипхә иасымша лхы ләышуан. Лхы фышны ианаалгалак, ах ипхә лхы далацшуан.

Өнак ах ипхә лхы дшалацшуаз, цә хәычык ибеит.

– Цыстыр хәычык кәшәцароуп, аца зкылымсуа, – ихәан, цыстрык диркацт. Абни аца уақы имырбакәа абни ацыстры итаитцан, аоны ақхьа

игылаз атла ду ақөңған идькнаирҳаит мазала. Нас уи аҳ ус ажөабжьны икаитцеит:

– Абни атла ақөңғаны икнаҳҳаз атцыстры иҫоу асаара дышгылоу издыруа сыпҳа дистауеит, – ҳөа.

Мазала атла уаю дықөланы иҫоу гөеимҫаразы, аҳ иаҳтырҫарцөа уахынгы өынгы идирхьчауан.

Ани аиҫш ажөабжь ауаа ианраҳа, ақкөынцөа зхы иақөгөыгуаз, реааибыҫа амоа иқөылт, рлахьынцә апышөаразы.

Амоа иқөын цыхөаҫцөа рымамкөа ауаа. Иахьа иаауеит, уацөы иаауеит, сынтөа иаауеит, өааны иаауеит, амоа иқөуп. Ус аҳ ипҳагы лызҳаит, дтыпҳахеит, чкөына бзиақ димазаргы цөгьа имбуа далагаит, аха иабакоу, лаб иөаҫахьы изаилагуам. Абар, уажөшьҫа лтыпҳарагы дынхьцуама уҳөаратөы дкалит, аха иабакоу аҳ ицыстры иҫеикыз уаюы изымдырт.

Өнак зны, аҳ ипҳа абарцә дықөтөаны дшыпшуаз, чкөына бзиақ дшаауаз лбеит. Ақкөын агөар данаатала, даараза дылгөаҫхаит, убас уаюы ҫшзан уи. Аҳ ипҳа азөы дааҫхьаны дышьҫны, аҳ иөыхьчажө дааилыргеит.

Аөыхьча данааи ус иалхөт: – Иуулакь өгырт уаюы изымдырратөы, абни абружөы иааиз ақкөын иөы унеины, аҳ ицыстры иҫакиу цауп ҳөа иаҳөа, – ҳөа.

Ани аҳ иөыхьча, жөымҫацөгьа хырмыгө гызмал, ани ақкөын иахь дымцакөа, зегьы ишраҳауаз даагылан ус иҳөеит.

– Аҳ ицыстры иҫаку сара издыруеит, издыруеижьҫеи акырцуеит, аха даөазөы идьруазар збап ҳөа исҳөуамызт акөымзар, аҳ ицыстры иҫаку цауп, – иҳөан, аҳөхөара далагеит.

Ари аҳ ианиаҳа игөы ҫнажөаит, аха икаитцахуаз иажөа изымҫсахит, иажөа иҫсахыр, уаюыс дрыпхьазуамызт. Убри акынтө – нақ агөар думаны утыҫ, шөсымбааит слымҳақөа саркьада избараҳа, – иҳөан, агөар иҫицаит ипҳагы аөыхьчагы.

Икалтцахуаз аҳ ипҳа, аөыхьча дицны агөар дтыҫын, лөыхьчагы ларгы рхы ахьынахуаз амоа дықөылт. Ароаш пал цҳа-зацөык хуп.

– Бнеи, бықөс ацҳа – иҳөан, аөыхьча аҳ ипҳа аҫхьа дықөирсразы далагаит.

– Иауазөи, уара ухацями, уара аҫхьа уықөс, нас саргы суышьҫталап, – лхөеит аҳ ипҳа.

– Ауакөцөкьам, – иҳөан, аөыхьча ацҳа днықөылт. Ацҳа абжара ааөыршуаны, аҫаҳмада длигөҫасын азы далалыжьҫт. Азы даара из ҫын, аөыхьча дшылҫашөаз аиҫш, дашьҫнаҫаан, даман идөықөылт. Аҳ ипҳа нақ лөы рханы дгылт. Аҫаҳмада азы дшагауаз аниба, – зынзацөык арахь бааҫши, – ҳөа лықөөитит, аха лара дмаахөит. – Бааҫшыр азы сшагақөо

ббар бысымыччалари, – аниҳәа, даахьаңшын, аеыхьча азы дахагауаз ахь днаңшит.

Лара лынаңшымтәз, атаххәа икәа дылтасын, акы аатпааны ирууаза илгәйдидан, ишнеиуаз лылахь атаххәа инаахан, уа иадхалт. Лылахь иадхалаз, лара даацәажәар илхәлак ахәуа иалагеит. Анс луит, арс луит, иамылхыр лтаххит, аха иаулзамхуа, илзамымхит. Нас икалцахуаз, лкасы лылахь иакәыршаны, итаҳәхәа илхацаны, лхы ахьынахаз амәа дыкәылт. Ани ахьча рыцха, ах ипха дызгар саххап, амал сауп хәа дышгәыгуаз, арәаш дылтаҳәахаа дагит.

Ах ипха амәа дыкәланы дышнеиуаз дәәа аҳак дахынхуаз иааигәара лыкәхәлт, уа дыпхәаит. Ашьыжымтан ианша, ах изыхь афь днаин, лфь зәзәаны дыштәаз, ах итаацәа азба иакызаарын, ах иахтыпхәыс акәыркәман лытаны ддәыкәырцт, – бцаны азы хзаагы, – хәа.

Ахтыпхәыс азафь данааи, ах ипха азха итәаз ахьышәтхәа дәацкәан, акәыркәман зкыз иаалымхны, изәзәаны, азна азы катцаны, лара илмырбакәа, лгәыргын мацәаз нтаршәны инлылт. Ахтыпхәыс уи акәыркәман аалымылхын, акгы лгәы иаанамгазакәа, илыманы аюныка дцаит. Дахнеиз, ах итаацәа агәар афь ашьашәыр ицатәамзи, днеин азы дыржәуа дшааиуаз, ах ипа ифь данаа, ацәца азы анылтәлтәа, амацәазгы акараҳәа ацәца инташәеит.

Амацәаз анырба, ари амацәаз абаанага хәа ах ипа ахтыпхәыс даалысны дикит.

– Иахьаанага сыздыруам, абна азафь сахьнеиз, пхәыск дтәан, сара саннеи дәацкәан, скәыркәман зәзәаны, азна азы таны исылтт, убри ак калцазар сыздыруам. – лхәеит ахтыпхәыс.

Ах ипа ажыохәа дәацкәан азха длеит, апхәызба лфь. Апхәызба иибаз даара дигәапхәит ах ипа. Нас иаб ифь дааин, – уарей сарей абрей парей хәеилазар, абни хазха пхәызбак дтәаны дызбит, дысзаага, пхәыс дыстахыуп, – хәа иаб дааисны дикит.

Аб иахаз уамашәа ибит, – закәызи иухәуа, дбынуааызаргы уздыруам иубаз, лхы хаздыруам, лцыхәа хаздыруам, дысбаузаазгуа уи, – хәа мап икит.

– Уи дансзааумга ешьроуп исыкәу, еиха уахьсырхәуаит, – ихәан, ах ипа ашьра ихы ақәикит.

Ах ипа ауаа иницт, иаирцәажәаит, атыпхәацәа бзиақәа, иара иапханагәлацәаз дрылаирцшит, аха ах ипа ихәда ахәызба ныцакны дгылт, ларгы уеызфьумшьаауа лакәызма, дымзанрамзи.

Ах, икаитцәгәышьахуаз, сца дыспхар ацкыс ихәан, ани апхәызба, ипа иеызфьшьаауаз дизааигит, ачара-жәра руит.

Атаца иааргаз сынтәа дыкоуп, еааны дыкоуп, пшьба, хәба шықәса цит, аха фылтзуам, азәгы днацәажәазуам, дабацәажәахуа, дцәажәар

ани лылахь иамаугьы лыццөажөуа иалагуеит аќынтө ғылтүам, лылахь иамоугьы тахөхөаны илымоуп, уаоы илырбуам.

Ари ах ипхаишьаит, игөыроаигаит, ипагы иамхацөгьахаит. Днашьталан ичкөын даөа ахак ипха дизихөаит. Аөхөара аапцөаны ачара иөазыќаитт. Ачкөын дынрылалан атацаагацөа иреихөеит, абар уацөыуха атаца дааргауаит.

Ари гөхьаалгеит авартөа дыззааргауаз атаца жөйтө. Ашырхөа иныкөлыршөын, уи ақытан таөөажө көышк дыќан, уи лызбахө лахөхьан, абни атаөөажө лөы днеит. Уа даннеи, атаөөажө дынлыдтөалан, сзыкөшөаз абри ауп, сзымцөөажөауагы лхөан, лкасы аалхылхын, лылахь иамазгы ллырбеит. Нас абас длызцааит атаөөажө: – Иќасцараны иќаузеи, бара пхөыс көышк боуп, моас сзыкөыбцауазеи? – хөа.

Атаөөажө, авартөа дыззаргауаз илыхкөөаз анлаха, ус лхөеит:

– Ускак бызгөамцзеи, ари мариазанеи. Аоны баннеилак, бмацүцөа ахш қашь дырќацаны, уаоы бахимбаша уадак аќны бнеины, ақашь бфуашөа катцаны, «уых шыри, шыри» хөала: уи ус былахь иамау былахь иамшөаны ақашь илалашөуеит, уи аќынтө уаха ус бымам, уи нахыс иќабцаша бара ибдып.

Ах ипха, ах итаца анс анлаха, иќанатца збап, сзашьтаузи ипысшөап лхөан, аоны даннеи атаөөажө ишылхөаз ианыќалтца, лылахь иамаз акарахөа иламшөан ақашь илалашөт. Нас дырөөгьых лхы шөахөаз иеипш лылахь тахөхөаны иөахөаны днеины днагылт, аха уажөгьы ғылтүам.

Адырөауыха атацаагацөа цан атаца дааргеит, чара руит, жөра руит. Хөылуа ианалага, амахө амхараөы днаит, ажөйтөгьы уа дыќауп.

Ах ауаа азикт, атаца өыц иааргаз амхараөы илызкылыпшны, илзызыроны, илыуаөышьоу гөартаразы. Ажөйтөгьы атаца иааргоз дпылшөаразы иақөылкт.

Атаца жөйтө даалаган, амца иақөцаны лыхьтөы маќа лбылуашөа далагаит. Атаца өыц ани иќалтцауаз анылба ус лхөеит:

– Бара бзы шыта өгыќам, аха хара акыр иапсау хзы иматөауп, изыбылуазеи? – хөа

Атаца жөйтө лхы өышьтыхны, аөатө лахь днапшын ус лхөеит:

– Ах итаца дбаапсуп, таца бзиаќ дааигуеит анырхөа, ссирк дааргауаз цысымшьази, абар сара сааргаижьтөи пшышықөса, хөышықөса цуеит, аха схатца симацөөажөазат, бара иахьауп банаарга, уажөнатө ацөөажөара балагахьеит нак-наќ башпаќалари? – хөа.

Антқөа зегьы, ах акылыпшцөа иргылаз ирбауан, ирахауан, ирбаз, зегь наганы ах иархөеит.

– Хөаит, анацьалбеит. Сгазахөит, ари хөтыр хөкөылтцауазарын, иахымдырзакөа өадаќ даагазаап, шөцаны өадаќ ааганы дақөыртөаны

ддөықөышөцароуп, – ихөан ах, ицан өадак аарган, дақөыртөаны, днаскьаганы ддөықөыртөит, азөы длыццаны.

Уи ацхөызба лыюны даннеи, икалақөаз лаб иалхөит. Ах дазымгөаакөа дыкам, хөарас иатахузеи. Урт өиғацөахит, хара хазлакым, икөибахт хөа шөахааит.

Ус акөхит, атаца өа дцеит, атаца жөйтө уи нахыс аоны даанхөит, ацөажөарагы далагеит, аонра лара илгит, дзаманахагы дкалеит.

366. АХАХАИ, ХЫЦСЕИ, КӨЫКӨМАС

Икан хөык аишьцөа: Ахахаи, Хыцсеи, Көыкөмас. Көыкөмас зегьы дреитцбын. Уахык ацхыбжьон аишьцөа аихабацөа өыртит «Көыкөмас!» – хөа.

–Икалазеи? – хөа дцааит Көыкөмас.

–Икалазеи, хөахөсақөа хшьит, уара уцхөысгы дшы, – рхөит.

Икаицахуаз, даалаган ицхөыс дишьит. Егырт рыхөсақөа агөар икөын. Көыкөмас даалаган иишьыз ицхөыс дааилөиөан, ах игөашө апхьа днаганы днаргыланы, иара уахь ахтынрахьы днеит. Ах данынацш, агөашө аөы азө дахьгылаз ибеит. Ах ауаа ишьтит абни ауаө абрахь даажөг хөа. Иахьнеиз, ианылкьыс, дкахаит. Ари аниба Көыкөмас ахөхөара далагеит сыцхөыс дыршьит хөа.

– Абаа сумырцхашьан, сыцха дустөит, ихөөит, – ах,

Ах ицха диитан, диманы дааит. Көыкөмас уабаказ хөа иашьцөа аниазцаа, сыцхөыси ах ицхаи өиөысхит ихөөит. Ари захаз иашьцөа аалаган дара рыхөсақөагы ршьит. Иршьын аөыцьагы рыманы идекөлеит ацхөыс цсахра хөа. Аха иахьнеилак ауаа рхыччо иалагон, рыюныка ихынхөит. Адырөауха өеицөаөыртит Көыкөмас хөонкөа хаблит, уаргы уоны блы хөа. Көыкөмас иашьцөа ирхөаз өбамтөыкөа даалаган юны иблит. Шьыжьымтан данынацш, иашьцөа рыюнкөа шгылац игылан. Даалаган аатцөа азна арацөа таипсит. Хыхь аразынкөа ахацсаны иманы ах иөы днеит. Аатцөа агөашө амцан инаиргылан, аматцөа шөаламкьысын хөа нарахөаны ахтынрахьы днеит. Амаццөа шөаламкьысын хөа реицөөит, аха ргөы иамукөа аатцөа хдыртит. Уи Көыкөмас ибит. Ианиба, акөкөухөа дыкөгыланы дыхөхөөит. Икалазеи анырхөа, саатцөа азна ахьы тан, итганы иргеит, амцхөрас арацөа тарыцсеит ихөөит.

– Аа, абаацс, сумырцхашьан, амцхөра ахьы сара иустөп, – ихөөит ах. Аатцөа азна ахьы аразни иитөит. Уи иманы аоныка дааит. Аоны дахьааиз, уабаказ хөа иашьцөа аниазцаа, арацөи ахьы ахьөитнырцсахлоз сыкан ихөит.

Ари захаз Көыкөмас иашьцөа аалаган рыонкөа былны, арацөа аатцөакөа иныртапсаны идөыкөлеит ахьи арацөеи ахьейтнырыпсахлауа жөдыруама хөа ицаа-пшаауа. Иахьнеилак ирхыччон, ирыцакьон. Ргөы ангцөы игьыжьны рыюныка иааит. Иахьааиз ауха еитөафьртит Көыкөмас иахь ужө шыы, харгыы хажөкөа хшыит хөа.

Көыкөмас иашьцөа рхөатөы юбамтөкөа ижөзатө ишыит. Адырөаөны данынапш, иашьцөа рыжөкөа рыпсы штөаз ибеит. Икаицахуаз, даалаган ижө ацөа ахыхны иманы ддөыкөлит. Ааюык ахьыцөагөоз днеит.

– Аа, абаапс, атитө сымоуп, – ихөеит.

– Аласа уахтөит, – хөа иархөеит.

– Абна аоадахьы хөоны гылоуп, унеины ирахө, нас иуртөп, – хөа иархөеит.

Аюны зырхөаз афь дахьнеиз ажөкөа ааба сышөт хөа реицөеит. Дара ихарымцөакөа фьртит ацөагөара иафьыз рахь ари изицөаз иахтөма хөа.

– Ишөт, ишөт! – рхөеит ацөагөацөа.

Көыкөмас ажөкөа ааба иртөан, иапцаны иманы аюныка дааит.

367. ОЫЦЬА АИШЬЦӨА

Оыцья аишьцөа иеицынхон. Азөы хар имамызт, егы дгазан. Дара уаа рыццөакөак ракөын, кырта рымамызт, убри афынтө ани хар змамшөа иказ, адауы ифь өыхьчара дцеит. Уи дахьцаз акыр дынхеит, ихьчара аазаанза дауимыжыит адауы.

Агаза ипцөыс, – уара уанацьялбеит, уара уашья ианагь абна дыкоуп, дыхьчауеит, акырирхөауеит, уаргыы уцар иауази, – хөа дылкит.

– Сымцар амуазар, амоаныф сзыкацөа, сцагөышыап, – ихөеит лхатцөа.

Анс анихөа, ипцөыс даалаган моаныфас ахөажө гөгөаны изыкалцт. Нас иаргыы иеаидкылан, амоаныфагы аашьтыхны амоа дыкөылт. Ани игага гөаимтөазацөаарын, аены амра пхауан, дышнеиуаз игага гөаитөан, азөы дишьтөаз цыишьан, – иутахузеи, уара аөада, ахөажө акөзар иутаху уст, – хөа ихөажөкөа акакала иаитөа далагаит. Ус ихөажөкөа зегь аитит, аха иауицрыцхуаз, ишьтөан.

– Уанацьялбаит, уаха иустөа егысымам, саргыы амла сакит, аха исфуа сымам, усцрыц – ихөеит аха амра ташөаанза зны ишьтахька игылуа, зны иварахь игылуа, зынгыы иапцья игылуа ишьтөан. Амра антөашөа амла даганы дкараха цьара мцөак ааифөакны дыпцьяит.

Анша, цөаша-хөашак анцөа иирбаз акы ыфаны, амоа дыкөлахт. Ус акыр дныкөахьан, иашья дахьыказ дакөшөан, днеит.

Иашья даниба, уамашөа ибан дизцааит, – уабаказ? – хөа.

– Сабақаз умбауеи, саргы акрырхара сааит, сара ара саангыланы уара икауцауа саргы икасталауеит, уара аюныка уца, – ихәеит агаза.

– Уара уанацьалбеит, ара уара уаматөам, уамак кауцуаит, сара адауы иан иасымша хшла дыскөабауаит, иеқөа сыхьчуаит уртқөа уара иузыкацарым, уи атқыыс аюныка уцар, цъара умч зықөхуа акы уаахалап, – ихәеит акөыш, аха егы имуит. Ианимуза, икауцақөаша хөа наиахөаны, аюныка ддөықөлт. Акыр данынаскыа иамхацөгьахан, – икаицауа збап, – ихөан дхынхөны дааит. Ани даанза, агаза ақөаб азна ахш агөарахөа иршы, адауы иан дыскөабауеит ха дылтөаижьын, лыцқөа ҫаххыла дықсит. Лыцқөа анхлырцьацьа дыччауаз цыишьан, – быцқөа хырцьацьа бызөузеи? – хөа дышлыдтөалз иашьагы дааит. Ускан адауы ныкөара дыкан.

– Ааит, ужөла нцөааит, ханзырцөара кауцит, ари дублын, дықсит, лпа дааир ханирцөуаит, – ихөан, ацара иөазикит. Аха агаза имуит, – хөацсара сымгакөа сцуам, – ихөан.

– Иалаухузеи, хөацсара акөым хара хөаишьуаит, – ихәеит акөыш, аха егы душьыргы имуит. Днеин ацөқөа дылрылапшын, иреицьыз цөык аарылихит, акөытқөа дылрылапшын, иреихаз арбацьк аарылихит, акакан, ахацьа аашьтихт, нас амөа иқөылт.

Амөа иқөланы ишнеиуаз, – амла сакит, – ихөан, арбаць шыны, икацаны итацаны, ахтөы дықөылт, акацпеи ихит, арашы ылихит.

Адауы данааи, икақөаз ангөеитө, ашөапыцьақ рыхқөа еинкыауа дрышьтөлт.

Акөыш данцьшы, адауы дышрышьтөаз ибеит, – абаа унеи, унеи ханирцөауаит, – ихәеит, аха, – сара акрысфуаит, уара утахызар уца, – ихәеит агаза дахьтөазгы дымгылт. Ус адауы дааит: данааи акөыга дааисны дикит, аиқөцара иалагеит.

– Ааи, анцөа имаөауп, срашы кашөтөар цөицшцөгьа шшөыстуа, – хөа шихөоз ирашы картөеит.

– Кох! – ихөан, дгөааны доатцькан, – ишысхөуаз исзыжөуит, срыцхөа арашы илысхуаз кашөтөт, – ихөан адауы дааникылан, деимыжөжөа дигеит.

Адауы дысшьит хөа гөроас иауикх, длатөан акрыфара далагеит, аха акөыга акрауизыфахуаз, ус дтөаны дихөапшуан.

Агаза акранифа, рыцө рыманы амөа иқөылт. Ус ишнеиуаз, цшацөгьак ықөылт. Ацша иқөлаз, ө-цлак иаидгылаз ианрыс, иаидхөазылуа иалагаит, урт анааидхөазыла ьыжө-ьыжөхөа рыбжы гуа иалагаит.

Агаза дангылан, – иутахузеи? – хөа ьыжжы зыргуаз дазцааит. Дыроагыых ьыжжө ахөит.

– Ацө утахума? – хөа дцаахт.

Фьыжжы рхөит атцлақөа.

- Зака ухэама? – хэа дцааит.
 Ғыжжы рхэахт ацлақөа.
 – Зака умбуаи 60 маат искуеит, – ихэеит. Ғажжы рхэахт ацлақөа.
 – 60 маат хэа иугуазар бзиоуп, абри амш аены саауеит иустап, – ихэан, ехэарак ныкацан, иашья ишимуаз ицаит.
 Аехэары икаитцаз анааи, агаза ифынеихан, ацэ ахынижыыз днаит.
 Ицэ инижыыз абга ирфахьан, абаоқөа ацлақөа ирыджылан.
 Ацла доатцапшын, – сцарақөа рзы сааит, исыутарауп, – ихэит.
 Ацла фнамтит уи аены цша ықөмызт.
 – Исутуам акөу? Ускан уангөакуаз акөын, уажөы иуатөашьянгы фыутуам, исутара акара зөа уауааит, – ихэан, ацла ажөыркьхөа длахан, ицжөаны илкаижьт. Ацла анылкаха, хапшьак азна ахы ашьапафы ицазаарын, иаацшит. Ацара аниба, днаин 60 маат цхьазаны иаахихын, – ари сыцө ахө ауп, – ихэан, иманы дцаит.
 Аоны даннаи иашья дизцааит, дихыччауа.
 – Уцарақөа ааугау? – хэа.
 – Ааи иаазгит, абар иахьыкоу, – хэа ицхьазаны инииркит.
 – Ари абаказ? – хэа дцааит иашья.
 – Иабаказ умбуаи, ацэ зыстаз ацла сцарақөа сыт хэа саннеи, иамуа иалагаит, изакөйтө цараузеи иуыстуа хэа. Нас саргы сгөан, слаханы ианлыцызжөа, ашьапы хапшьак азна ахы ыцн, сцарақөа цхьазаны иаахихны иаазгит.
 – Уыжөла нцөааит, иухөуа закөызи, уаалаишь, – ихэан, ишицөымгыз диманы дцаит. Иахьнеиз, ахапшьа кыыс амазамкөа, дшынахьцыз аипш икан: ахапшьа аацырхын агазы доатцаитцан, изымгар хэа ушөуазу, иманы ифынаихан, агөарахөа аоны инаганы инкаижьт.
 Аниакара ахы анрау, ирыбаргөызеи, қрафла инхуа иалагаит. Абри азауп, агаза дымшуп зырхөуа.

368. ХАИР

Ацсуаа ус цасс ирымоуп, азөы данеимсалак «хаир!» рхөауеит, аха реы мызөзөакөа ирхөауам, цасым хэа ирыцхьазауеит.
 Ахак дныкөуан. Ах днныкөуаз, ажөйтөгы икан, уажөгы икауп аегөарцхацөа, аегөарцхара иашьтаз рацөаоны ицөыжөлуан. Ус зны ах деыжөланы, ауаа рацөаоны ицөыжөланы дныкөуан, уи ах ус данеыжөлуа дахцуа ихөазуамызт. Аныхөла ах цьара дымөахьцит, аха шаанза дгылан иөыцөкьа мызөзөакөа деыжөылт, игөы иамыхөа здырхуада. Ани ах ицөыжөыз азөы өабаак дақөтөаны дрышьтан, уигы ах сеигөасырцхап хөа акөхап.

Ақ амға дықаны дышнеуаз, ашыжымтан амра жоагылаз аниғаға, амра уғағар ус адыруеит, ақ даремсеит. Ант аегарғацаға зегы еибарыоны инеин, – ақ ухья аагеит, хаир! – ҳа иарҳеит, аха аеабаа иақетәаны рышьтахь ихыс-хысуа ирышьтаз уағы гызмалк иакөын, дымнеит, ақ «хаир!» ҳа иаимҳеит, аха уи дгәазтахуадаз.

Ус амға иқәны ишнеуаз, амра акыр ианыохала, ақ дөы ңшзак ағы дынеыжәтт. Уа зыхь бзиақ ықан. Ақ азыхь ағы днеин, иғы зезәаны, ирбаны, днатәан атағын ахара дналагеит. Ус уағ лыгшәа аеабаа иақетәаны ирышьтазгы даарыхьзан, днеин уигы иғы зезәаны, икалт ала иаирбеит. Нас ақ дахьтәаз днеин, – ақ ухь згеит, хаир! – иҳеит.

– Иууазеи, хаир ҳа зсаухәази, смеимсазете? – иҳеит ақ.

Ақ, ухацкы. Уажәы умеимсеит, аха шыжымтан уеимсан, аха усқан уаргы уғы умызәәацызт, саргы сөыцәгыа зы ақәсымтәацызт, убри ақынтө усқан егырт иуарҳәт, аха сара иуасымҳәт. Хабацаға, уғы зезәамкәа «хаир» умҳәан, цасым ҳа рҳәуа саҳахьан, убриазы ауп уажәы изуасҳәуа – иҳеит анхааы.

– Итабуп, уара сара исывакәалуа азәы уакәзаап, аамыстара устуеит, 25 дестын адгылгы ацуп, – ҳа ақ ажәлар ицыз аарзыроны, иреиҳеит.

Хаи, уаргы ҳаргы анышә ҳамандаз, ҳаргы ус қаҳдар аамыстара ҳмауази зхәазгы рацахеит, аха иабақахыз.

Абас, маанала анхаа ҳар аамыстара лалцаа игеит.

369. АХӘЫНТҚАР ИХЫ ШЫЗЫЗ

Урыс ҳәынтқарк дықан. Уи ахәынтқар ахы рацааны иман. Ус дшыказ ахәынтқар ихы ызуа иалагеит. Ари ажәабжьхеит, ауаа ираҳаит, атырқәа ҳәынтқаргы иаҳаит.

Атырқәа ҳәынтқар аурыс ҳәынтқар дихыччо далагеит, – ухы ззо дышцаузеилымкааи, – ҳа.

Ари аурыс ҳәынтқар иаҳаит, иңхеишьеит. Даалаган иуаажәлар еизигеит. Ажәлар анеиза ахәынтқар даарылагылан, – абри схы ззо данышәамңшаа зегы шөыхқәа хысыцәцәоит – ҳа реиҳәеит.

Ажәлар ауама иақәшәеит, ахәыцра иалагеит, иеизцааит, иеизыңшааит, аха ахы ззо дарбан рзымдырит. Ус ишыказ ажәлар иреиуаз азәы ахәынтқар ус иеиҳәеит:

– Ахы зғычыз ахьала думкуазар уаҳа кышья имам. Амғаду ағы ухы аиуа пытқ қақсаны ауаа ахааратәа икоуцар, дыркыр алшоит. Уи ахы ззо хы қақсаны ибар имгар залшом.

Ахәынтқар ани ииҳәаз дақәшаҳатхан, амғаду ағы ахы қақсаны ауаа ахылаирңшит мазала.

Ари ахэынтқар икаитқаз амаана ахы ззалоз ицихит: уи даалаган ишьапы аразинақөа атцайтцеит, аразинақөа ачаб рыцшишит. Нас дцо-даауа, ишьапы ачаб иатцшыыз ала ахы зегы игеит.

Ажөлар аназхөыц ари азөы маанала – шыапыла ишигоз агөра рго иалагеит. Дырөегь амоадуаөы ахы кацсаны иахаоахт, аха ускан азөы ус идырцеит, дианы ииасны ицо ршьапқөа дрыцацшразы, ахы зшыпы иагоны иибо дыркацы.

Ус, ани ахы згац ишиуц иицш ишьапқөа ачаб рыцшыны дымоасуашөа ахы ахькацсаз дналацала-алацалан, ахьқөа зегы ишьапқөа рыла икөшөаны ддөықөлеит. Уи ани ицшуаз игөейтан икалаз ас ауп ихөан, иеибырхөан ишьталаны дырkit, иус рызбын ашьра иқөыртцеит.

Аурыс хөынтқар атырқөа хөынтқар дахьихыччаз азы игөағ имамзи, ани ахы ззоз дыршьаанза дааипхьан, – ура уалагар атырқөа хөынтқар изакөызаалак акы узицөзару? – хөа дизцааит.

Акы ицөзара акөым ихацөцөкьягы дзаны дузаазгап, – ихөейт ашьра зкөыз.

– Ус узыкацозар ашьра уқөхны уоусыжьюеит, – хөа өа иицеит ахөынтқар. Нас дааибытаны, ағба итаны, ддөықөыртцеит Тырқөтөылака.

Ағыыч Тырқөтөылан днеит. Уа дахьнеиз мацөажөла иеааилахөаны, гөрамгарцас дкамларатөы, ахөынтқар иааигөара днеин икақөаз зегы гөейтеит.

Иара уапак ааихөан хөыццыцхьаза ацөцөақөа аркны икаитцеит. Ауыха хөлеит. Аныхөла днеин кыбала ахөынтқар дахьышьтаз дыонолеит.

Ани ауапа ацөцөабжьқөа ахөынтқар ддыргачамкын, ииура, иихөара изымдыруа дықөдырхеит. Нас игөы хөычык ааипсахын, – узустөада? – хөа диазцааит.

– Сара ацсөаөа соуп, – ихөейт ағыыч. – Узыхьчо рецхьаркратөы рахө! – хөа идитцеит, – насгы ауасиат зоухөаша иеизганы ууасиат рахө, сара абригы-абригы аамтазы саауеит, санааилак цьанат узгоит, уеурыцөгыар, исхөаз каумцар цьаханым узгоит, – хөа иеихөейт.

Икаитцахуаз, ацсөаөа даазар сызлаиматөагөышьоузеи ихөан, иихөалакь каитцон. Ауасиат зөихөашаз иеизиган, иуасиат реихөейт:

– Сара сацьал ааит, сыцсуеит абригы-абригы дкашөца.

Ани ағыыч аөхөара иитаз азы, акөыба дыркацаны, ацөымыгқөа алацаны, ирхианы, иманы дааины, илаиргылеит. Аөхөара икицаз ауыха иуапа ишөцаны, ахөынтқар дахьышьтаз дыонолеит. Ахөынтқар даузыцөахуаз, даапшуан.

Ани иааиз ахөынтқар дизцаауеит: – Иуасхөаз зегь кауцама? – хөа.

– Зегь касцеит, акарулкөагы сынрыха-аарыхеит, – ихөейт ахөынтқар.

– Ус акөзар уааи! – ихөан, ичынқөагы икөакөа ишыкөыз деилахөаны днаганы акөыба дтеитцеит, ауаа цшыоык уа ирмазеины иман, иара рацхьа

днагыланы иупа ааишөыхны, ахөынтқар дрыманы ицаны, ағба дтадыргылоит. Ус диманы аурыс хөынтқар иадгыл ағы даауеит. Акөарағы ианзхыт, машынак икын, акөыба ақыргыланы, ахөынтқар иахтны аштөы инаганы, тақа иларгыланы, иара ахөынтқар иөы дхалоит.

Ахөынтқар ани даниба – икауцазеи хөа диацзауеит.

– Икасцазеи умбои, атырқөа хөынтқар ихаға дузаазгеит, ихөеит.

– Амц ухөоит! – ихөеит ахөынтқар ихамцакөа.

– Амц схөозар убап, уцшлеи, ихөан, – акөыба арахь ихажөгалеи! – хөа өитөеит.

Акөыба рыманы ихалоит, инаганы ахөынтқар иапхьа идьыргылоит. Нас акөыба хитөеит, атырқөа хөынтқар ичынқөа ыргьаз-гьазуа дтигоит, аха атырқөа хөынтқар игөы цаны дыками, дызцөажөом, цьанат акөу цышьөеит дахьыкоу. Нас хөыц-хөыцла игөы ааиөеит, ицсы илалоит, ацөажөарагы далагоит.

Нас ахөынтқар ихы ззалоз, даагыланы икаицаз зегы аурыс хөынтқар иөихөоит.

Аурыс хөынтқар Тырқөтөылака адырра кайцан, ауаа аан рхөынтқар дрыманы ицоит.

Атырқө хөынтқар даазгаз, агычрақөа зуа иркыз аусхөарта өихабыс дайтоит, ахамтагы иицоит.

370. АУАӨ ҒАР

Аамтала зны дыкан уаө ғарк, рыцхак, изкуа, изшьта змам азөы. Өнак зны, ани ағар ицхөыс дааирзырөын, ус леихөеит.

– Сарөи, бара, ара барөи хөидтөаланы икацза өгыкам, хөидцылоит, ххы зланыкөааго хөамам; уи ацкыс сара крырхара цьара сцоит, нырхага цөык ма жөхьак сзырхар збап, бара аоны быказ, бхы бымшьын, – хөа.

– Ус цьара ак улшар сара изымур хөа ушөуау, сара амла өөасыргарым, сьаматөажөкөа исьмоу икөсыршөп, ицсыршөп иагьарааны исыхөап, – лхөеит ағар ицхөыс.

Ағар ицхөыси иарөи өикөшахатны, ицхөыс аоны дааныжьны, иөынаихан, дышнеиуаз усуөык дызтахыз азөы диқөшөан, иааицөажөан, иөинааланы уи иөы даангылоит.

Ағар аусура дахьыказ цөкы ирхан, иманы аоны дааит. Аоны данааи, иара иаипш цөзатөык змаз игөылак дыкан, уи дивагылан, ашқөсан дынхөит. Уи нахыс хөцөи цхөыси рхы рымшьратөа икалеит.

Цытк анцы, ағар ицхөыс ус леихөахт:

– Бара, дыроагы кырырхара саиҥацахп, издыруада дааа цөык сзырхар, бзиаами, – ҳәа.

– Уара акрузырхуанда сара мап зысымхәарыз, ххәыцқәа сзымаазар ҳәа ушәуау, ишубуа аипш, хшара анцәа хразкы далаимцт, исфуа сымоуп, изжәуа сымауп, уца, – лхәеит ағар ипхәыс.

Ағар ифәинеихан дышнеиуаз, аусуоы дызтахыз, амч змаз азәы дикәшәан, иааилазан, уи ифәи даангылт усуоыс.

Ағар ипхәыс уахык дахьюнаиаз, лҥа дыцсызшәа пхызла илбеит. Лҥа данҥсы длыреит, дылжит, афара, ажәра калцеит. Арт зеггы пхызла ауп.

Аены анша, ағар ипхәыс лгәылацәа дразцааит, – иаха пхызрыла сҥа дыцсны анышә дастазшәа збеит, икастцарызеи? – ҳәа.

– Икабцауазеи бымбуеи, аҥсра бақәшәеит, зҥа дыцсыз азәы ишыкаитцо аипш, оыноажәа мшы иахымгакәа ипсхәы буыроуп, – рхәит дзызцааз лгәылацәа.

– Ус анакәха, шәсыцхраа, сара пхәыск соуп, схаҥа аоны дыкам, – лхәит ағар ипхәыс.

– Хбыцхраап, икаҥатәу ҳара икаҥцап, аха ибымоузеи? – ҳәа илызцааит лгәылацәа.

– Исымагәышьозеи, сыпшәма ихала ирханы иааигаз ацә сымауп, ацкәреи сымауп, исаазаз акәткәа сымауп, – лхәеит, аҥхыз збаз аҥхәыс.

Аоыножәа мшы ааигәуа ианалага агәылацәа рыхәсақәа ааизан ацкәреи әдырпит. Ацкәреи иәдырпыз гәылацәа цкәынцәак азлағарафәи ирган, илаганы иааргит. Уи ахәсақәа ласын ирхәит, ахткәа рхит.

Аоыноажәа мшы аены, ацә лкажьны иршьит, акәац ржәит, абыстақәа руит. Хәычла, дула ҳәсала хацәала агәылацәа зегь ааизан, иказ ыфаны, инеимпны ицеит.

Ағар дахыказ даәацөык ирхан иварпылуа, дгәыргәацәа, шьта исыбаргәызеи сыцәуыгә иеиқәсыршәеит, ҳәа ицә ирхаз иманы аоны дааит.

Ағар аоны данааи, ипхәыс дынидтәалан, аҥхыз шылбаз, ацә шылшыыз, аҥсхәы шылуз зегь иалхәеит.

– Унан бара газа рыцҥа, пә дбымазамызти зыцсхәы буадаз, бжьаны быцә бдыршьын, ифаны ицеит, ҳазоахәы, ххәаахә ладкыланы ирфааит иаахзырузеи, сыцәуыгә иеиқәсыршәеит ҳәа смаауаз, – ихәан, даара игәы иалсгәышьеит, аха уаҥа икауцахуаз икалаша калахьан.

Ағар ауыха аоны дыкан, анааша ипхәыс ус леицәеит:

– Бара, сара сҥахоит, бара беыбымшьын, бхы бахәа; бара ибеицәоу дызбаанза аоныка сшыхнымхәра истәоубауп, – ихәан, тәуба уны амоа дыкәлан дцеит.

Ағар иахья дныкәеит, мызкы дныкәеит, шықәсык дныкәеит, имағәа хеит, амға дықәуп, ана днаиуеит, аха ипқәыс леиҥа игазаз уаҥы дықәымшәеит. Ус дрыцқаха дышнеиуаз, аҥак иашта дақәшәеит, аха ҥара днаиуа дыкаума, дыцәҥәны деилыҥны, дбынуаҥа дыкоуп. Иҥынеихан, аҥ азы ахахихуаз днаин, ааигәара ҥара днатәеит. Уахынлан, ауыҥа уа дықхәеит.

Анша, аҥкәажә хәсахәыцқәак – шәҥаны азы аажәга, – хәа азхаҥа илшьтит.

Ахәсахәыцқәа азха ианнеи, ани ағар дмамыршәагаха данырба, ишәеит.

– Шәымшәан дад, шәымшәан, азы жәга, – ихәеит ағар.

– Нас уара узустәда? – хәа изҥааит ахәсахәыцқәа.

– Сара нарцәытә иааз уаҥуп, сара сыпсхәеит. Нарцәы абри сара сеипш агәакцәа рацәоуп. Агәакцәа зегы ааизан, – уҥа абааҥсы хҥынхацәа рахь, хашгәаҥуа рахә, цхыраара зыкаҥуа икау ацхыраара харҥааит, хәа саарышьт, сара исылшәхгәышьауазеи шәзы шәымны шәҥа, – ихәит ағар.

Ахәсахәыцқәа азы рыманы рахкәажә ләы ианааи, азха хәхьнеиз ауама аабейт, иаабаз абас, абас – рхәан, аҥкәажә илархәеит.

– Уажәыҥцәкәа шәҥаны, аҥкәажә дупхәуеит, улбар лҥахуп хәа иахәаны, арахь даажәга, сара азәыр сымазар инҥәахәеит, уахь икоуп, сара стәкәа азәыр ибазар сизҥаароуп, лхәеит, – аҥакәажә.

Ахәсахәыцқәа ҥан, абас ауп аҥкәажә дупхәоит уаалароуп, хәа ағар дрыманы аҥкәажә ләы инейт.

– Узустәда, уабаказ? – хәа дҥааит аҥкәажә.

– Сабаказ, сара сыпсхәеит, нарцәы сыҥан, аха уа гәакроуп икоу, агәакцәа рацәоуп, абри сара сәызцәа. Урт ааизан сара абрахь саарышьтит, – уҥа абааҥс, хҥынхацәа хашгәаҥуа рахә, цхыраара казҥаратәа икоу хәцхәраит – хәа ихәеит, ағар.

– Нас абааҥс, саб, сашьцәа зегь уахь икоуп азәыр убазар? – хәа дҥааит аҥкәажә.

– Ааи, исымбакәа, иацауыҥа ауп баби сарей хәанаиҥрыҥ, уигы абри сара сеипш дгәаҥуеит, агәакцәа дрылоуп, – ихәеит ағар.

– Нас иаҥа изыргәаҥуазеи? – хәа дҥааит аҥкәажә.

– Уа аҥароуп, аҥара аиуа ыказам, уи ауп иаҥа хзыргәаҥуа, насгы ашәҥазгы гәакроуп икау. Санауаз баб ус ихәеит: «Агырт зыказаалакь, сыпҥа сышгәаҥуа лдырыр дсыцхәрауан: сәы ыкоуп, сымәҥәкәа ыкоуп, сҥарагы ыкагәышьоуп, дубар исзаалҥигәышьуан» хәа.

– Саб изы акы саигзуама, уара иузгагәышьуазар, суыҥәуеит абааҥсы, мап умкын, – лхәеит аҥкәажә.

– Сгәтәкәа рацәагәышьоуп, аха уи изызымгар иззызгода, ибзыҥиуа сыҥ, – ихәеит ағар.

Ахкәажә даалаган, хәырцъанк азна ахы калцеит, лхаца имаҗәақәа зеггы иеилалхәеит: лашьцәа, лтынхацәа рызеггы убас илбаз иeidкыланы илҗеит.

Анҗ зеггы иеизгны ианышьталца, – ее, сеидарақәа рацәахеит, гашьас иастуазеи? – ихәеит ағар.

– Аеы уысымтуеи, саб иеи икәадыри ыками, иара дгәакуа, урт сара ирзыуази, – лхәан, лаб иеи икәадыри илҗеит.

Аеы анилҗа иеидарақәа ақәцаны, ахахаихәа амоа дыкәылт. Акыр дцахьан аицш, ахкәажә лхаца дыкамызт дааит.

Ахкәажә лхаца данааи, дынидтәалан, – абас нарцәынтә ауаюы дааит, уи ила саб иааицхаит ацхыраара истаразы, абас ауп икасца, аҗара ахәырцъын азна кәцаны, амаҗәа, аоытәа анцәа испыхьаиршәаз иеикәыршәаны, саб иеы аидара кәцаны истан, иманы дцеит, – лхәеит.

– Ааит, рацәа азәы бышгазас ибан дцеит; дызлацазеи? – ихәеит ахкәажә лхаца.

– Абас дцеит, – лхәан, дызлацаз илырбеит.

Ах дыоөыжәлан, ағар дишьтәлеит. Ағарггы ицәа иалашәеит азәы дышишьтоу акара. Убри аҗынтә лассы-лассы ишьтахька дхьапшуан. Ус дышцоз данцшы, азәы дишьталаны даауан, дихьзуа далагеит.

Ағар данцшы иацхьака ааигәа злагарак шҗагылаз ибеит. Ифьинеихан азлагарафьы днаит. Азлагарафьы даннеи, азлагархьча, уаюы ацшыык даадәылцит.

– Ари иаауа думбауеи? Уаюы ацшь днызмыжьзуа уамак даауеит, ушибалакь уишьуеит, ара узгылоузеи? – ихәеит ағар.

– Икасцарызеи, сабацара? – хәа дцааит азлагарахьча.

– Икауцара умбауеи, убри упалта иушәу арахь сара исыт, ари сара спалта уара иушәцы, нас абни ацла игылоу уықәлы, – ихәеит ағар.

Азлагарахьча ипалта ашыла ахьтата ағар иниитан, иара итәы ааишәыхны азлагарахьча иниҗаны, уи иара иааишәицеит. Азлагарахьча ацла дыкәлеит. Ус ани аеыуаю иаауаз азлагарафьы дааит: ағар уа дгылоуп, ипалта ашыла ахьтата.

– Ара иааиуаз дубазар? – ихәан, дцааит аеыуаю, дзасцаауа азлагарахьча иакәу цьшьа.

– Ара иааиуаз уара уихьзауашәа аниба, абни ацла дыкәлеит, абан дахьыкәтәоу, – ихәеит ағар.

Аеыуаю днеин ацла днацагылан, – ирлсны арахь улыбаа! – хәа ацла икәыз доикәкааит, аха длымбааит. Длымбаауашәа аниба, ипсы шҗоу дыскып, ихәан аеыуаю, дылөыжәцын иағәреи икамчи икәадыр амаха инахаирҗан, ацла дыкәлеит.

Аеыуаю ацла даныкәла, ағар доаҗан ах иеы доақәтәан, аидара зкәыз аеы ааиваикын, – иҗабуп, ах, амоа сүтеит, сеикәуршәеит, – ихәан иекәа даарысын, дныцашәкәа дцеит.

– Ааит алахша, саргы сижьейт убуоу – ихәан, ах дыллылбаан, шыапыла дхыс-хысуа аюныка дцеит. Аюны данааи ипхәыс диазцааит, – икауцазеи? – хәа.

– Икасцазеи, санихьза иеы аёы ианкны, шыапыла дхыс-хысуа дцауан, иеы аидара ақөымзи, даарыцхасшьан сылөыжөцны оёы истан, даара итабуп, ихәан дақөтәаны дцеит, – ихәеит ах.

– Ааи, ухацкы сцааит, ус ууызааит, – лхәеит, ахқәажөцаз ышыа.

– Баргы саргы хжъаны дцеит уи, анышө даманда, – хәа дағыа, ипсахы пыжөжө даатәахит ах.

Ағар дөақха-өаччо, өөақхагы насыгзеит, амалгы аазгеит, хәа аюныка дцеит.

371. АНАСЫҒИ АХШЫҒИ РЕИСАРА

Хьчакы тыпла бнак агөы дшамаз рдыруан, абни ахьча рыуа ауаюра илызхуа хәа Анасығи Ахшығи еисеит.

– Пыхьа сара ауаюра илсхуеит, усзықшла, исылшо убап, – ахәеит Анасығ.

– Иаабап, – ахәан, Ахшыө ақәшақатхеит.

Анасығ аалаган, ахьча дахьгөарцуаз адгыл акны х-пүтк ицоз абырлаш пшааны дақөнаршөеит. Уи абна арлашон. Ахьча ари аниба, дацаланы иааигеит итығ аёы, иарлашаларазы. Ахақә ахькаижьыз хьча итығ ахьынзанаоз өынла еиқш уахынлагы иарлашон.

Ахьча длакөшеит, доакөшеит, анс ихәеит, арс ихәеит, аха измақәахөыз изымдырт. Иазиура анизымдыр, ирахө зегы зкуаз боура дук, лашьцак иман, убра инаганы абура иөнеитцеит. Уахынла ианлашаха, ақсаса руац алақигон.

Уи ашьтахь Анасығ аёынанахан, ах дук иёы ицеит. Убра иахьнеиз ахацара бзиа злаз, ах инапатқака иказ азөы цөгьарак инаруит.

Ах лахь ииқеит. Уи ауаю дшызуаз аниба, дабрагыт.

Абрагыы дыркрацы ах ауаа ишьтеитцеит. Пытыок ишьит, аха иаргы дырkit.

Иус рызбан, жөохө шықөса иқөырцеит. Ашьамтлақә ишьарцараны рызбеит. Ашьамтлақә анишьарцоз, ацарта иоун дрыцөцеит.

Дцо, дцо мацара, абни абырлаш змаз ахьча иёы дкылнагеит. Ианеицөажөа, абрагыы ахьча ус иеихәеит, уаю гөакк соуп, суцөахып хәа сузааит хәа.

– Ибзиоуп, дад, сыгөгы ығыуеит, арахөгы иеицақахьчалап, азөгы уибап хәа умшөан, – ихәеит ахьча.

Оымш-хымш рышьтахь абуора дахьынталаз абырлаш ибеит. Ари закөзыеи хәа дизцааит. Хахөык збан, иаазгеит, абора ағы алашара иканато ала ауац җызгалоит, ихәеит ахьча. Ацара змаз иаразнак ахахә закөыз идырт.

– Уанацәалбеит, ухаазага абри иуалсырхуеит, уарбеиартө укастоит, иуманы уаала, цьара узгоит. – хәа иеихәеит. Аха ахьча акыр аамта иуамызт, ахахәыжә самырбеиакөа хәа. Аха ацыхәтәан, дақәшахәтхеит.

Ахьча данакәшахәтха, абрагыы дцеит иадгыыл ағы. Уа даннеи, дыркиит. Ах иғы днаргеит.

Ах ус диазцааит:

– Уабаказ, узкылсзеи, узыкәгыгуаз?

– Сзыкәгыгыз убри ауп, ах ухазынағы икамыз мал дук цьара иахьыказ збан, ах иасхәап, саргы дсыхәап хәа сааит. Иара бырлашуп, – ихәеит абрагыы.

– Зака гьыруанка калари? – хәа дцааит ах, абырлаш азбахә аниаха.

– Изаке гьыруанкоуи, х-пүтк ыкоуп, – хәа иеихәеит. Ах ицьеишьеит.

Нас изласоурызеи анихәа, сус салугозар излауоура уасхәап, ихәеит.

– Уалсыргоит, – ихәан, иус далиргеит.

– Нас иара уи змоу излаимпытцахри, цсыхәас ихәмоузеи? – хәа дизцааит. ах.

– Цсыхәас иамоу уи ауп. Хәыла итиуам, уала итиуеит, – ихәеит.

Ах пқа бзиазақ ахан дыкәыртәа диман.

– Сыпқа диоур, дигарыма? – дцааит ах.

– Сара аус азызур дисыргоит, – ихәеит. Ус еилазит: абырлаш иманы ианааилақ, абырлаш этәу ипқа диитаразы, убра дылхаиртәаразы.

– Уа дара рформа маҗәоуп иршәыртцо, уи ишәу амаҗәала даазгар, упқа лгәы ихымлар хәа сацәшәоит, убри акнытә араатәи аформа маҗәа сыт, ишәцаны даазгап, – ихәеит абрагыы.

Амаҗәа иитәхыз иитан, иманы ишьтахька дцеит.

Дахнеиз, ахьча имаҗәажә ааишәыхны дааилеихәан, абырлаш ашьтыхны, ицеит ах иахь.

Абырлаш ахьнаргаз, ах иашта арлашеит. Ах әжәлар еизиган, ачара иун, ипқа ахьча диитеит.

Ахьча дыбнауаоымыз, акридыруазма, ах ипқа лғы даннеишаз, дышнеишаз хәа иоыза иеихәеит. Ауха ах ипқаи лхацеи шьталт. Ацх агәы анеионаша, ахьча дбырцьеиуа далагеит.

– Уара иухъзеи, убырцьеиуа? – хәа дцааит ах ипқа.

– Саныхъчоз, абнағы скәахьча нкаршәны адәны сышьталон сыхьшәашәаза. Ара ашоура сзымычхаит, атып сашьцылан, – ихәеит ахьча.

– Хәит, саб сагыуаазеит, сагыушьт, – лхәан, акарулцәа рахь ацәцәа дасит. Акарулцәа адрухәа иаакылсит.

– Дышәкы абри, шәиханы ахан ақәцәәфы днаганы, аңенңыыр дкылырорны нақ дкашәыжь, – хәа ралхәеит.

Адрухәа илисын дрыманы ахан ацәқәахь идәықәлеит дыбғарцарацы. Дрыманы иандәықәла, Ахшыю аацәырцын, Анасың иаәғагылеит.

– Уажәшьта узлаихәоузеи, дызланурхозеи, дтәхеит? – хәа Анасың иазцааит.

– Акгы схәартам, сыңсит, – ахәеит Анасың.

– Уара акгы уанхәартамха, сара дсоужь, – ахәеит Ахшыю.

– Ацәгья, ус акыр уихәозар, сара усгы сыңсит, – ахәеит Анасың.

Ахшыю аусура иалагеит. Ахьча атықхәа ус ихы иаағашәеит, усгы ихәеит:

– Х-ажәак сыңхәыс иласхәарацы сҭахуп, сшәыхәоит азин сышәт, – хәа реихәеит дызкыз.

Ипқхәыс адырра лыртеит, бхатца абас ихәеит хәа.

– Даажәг, – лхәеит лара.

Даннарға, "Хә. Хә. Хә" дааччеит.

– Узхычазеи? – лхәан диазцааит.

– Хәи, бара мыжда, баргы быбзиоуп, саргы сыбзиоуп иахья, аха абас хқалом хара хәпхәака. Хәшнейуа хәпшрақәагы еицакхашт, икалап ағхья сара сымзаохаргы, уааы игәы сыхшәаратәы, убыскан нап хала гәык ала сымат шыбымуаз здырит сара, – ихәеит лхатца.

– Излаудырзеи? – хәа диазааит.

– Саб зныкыр дыхьчахьазма, саргы убас, аха сара схы санамыхәо сшыбымкуаз еилсыргеит, убри аилкаара азоуп уаха ибасхәаз збасхәаз. Сара сыңхәысра бара ибзымуазаап, аха ах бипқхәуп, убри акнытә, баб иахәтыр акнытә, бкасыжьюам, – ихәеит лхатца.

– Исзыроа, ласра сыхьт, «апқхәыс лкалт аууп, лыхшыю кьяәуп» шырхәо хәкоуп хара ахәса, сағомҭан, сгазахеит, – лхәан дзыпхьазгы ыргьежны илышьтит. Уи нахыс еимабзиахеит.

372. АХШЫЮИ АНАСЫҢИ

Хәңыбеи хәа уаю беиак дықан. Хышәоык аписарцәа иман.

Зны Ахшыюи Анасыңи еисеит хәихә еиғу, еихә акыр зылшо хәа.

– Сара сеиғуп, – ахәеит Ахшыю.

– Нас ихамбари, уажә уи пақшәароуп Хәңыбеи иәы, – рхәеит.

– Хәңыбеи ихшыю ихы иотқьеит, иааизынхеит анасың, иаргы дгаза-мазаха даақәхеит, имал зегы акакала ицәеит.

Хәңыбеи аписарцәа имаз азәазәала инеимбғьыжәт, дғархеит.

Уа Ғаңыбыеи хәа аниқәғьртлак, «ых» ихәон, уаҳа акгы ихәомызт.

Зны дгәеигәеиуа, моакы даныланы дышнеиуаз, дааңсан, лкы амцаны диан, дыцәеит. Уаңарк уи амәа даныланы дааун, ахәлара иеалакны дшааиуаз, иаразнак иаашеит.

– Хәлеижьтеи акгы цзомеи, изыршеи? – ааигәахәт ауаңар. Ус дышнеиуаз, Ғаңыбыеи дахыцәаз днеихагылт. Ғаңыбыеи иаргәа напы пхныгак иақараны бырлашк акыуп, хараза иарлашоит, җынла еиңш. Анасың Ахшыю саиааиуеит хәа Ғаңыбыеи абырлаш инаркит. Аеыуао уақа дынеыжәңеит.

– Ғаңыбыеи, Ғаңыбыеи! – ихәан өеиқәғьтит.

– Ех! – ихәеит Ғаңыбыеи, – Аа! – ихәан, уаҳа акы имхәеит.

– Унапы иаку закәызеи? Уаала иуку уманы, аҳ ипқа ассирза дузысхәоит, – ихәеит аеыуао. Ғаңыбыеигы дгылт. Аеыуао Ғаңыбыеи диманы дааит аҳ иҗы. Иахнеиз аҳ иашта акәша-мыкәша иаалашазеит.

Аҳ иңеишьеит. Ауаа дәықәйтцеит изырлашо закәу еилдыргарацы. Иахнеиз, ант аоыңагы анырба, ирыманы аҳ иҗы иохалт.

– Пхныгак иақароу абырлаш узааигеит абри арғыс Ғаңыбыеи, уңқа лнапы дахәоит, думахәхар уиҗахуп – хәа аеыуао аҳ иеиҳәеит.

– Ари еиңш ахазына сзаазгаз арғыс иуара мап ахысхәаауам, димазааит сыңқа. Шәца лара лҗы еибашәырба, лхатца шиакәу адырра лышәт, – ихәан аҳ ипқа лахь идәықәйтцеит.

Апхәызба ахан ацәкә дахықәтәаз Ғаңыбыеи дрыманы инеит. Нас дылдырдырын, лхәара дышнеиуаз лархәан, индәылцит.

Ғаңыбыеи кыр аамта дыззаза дгылан. Апхәызба утәа хәа иалхәеит, аха иказшьақәа аалцәымыҗеит. Иварахь аңеңыыр җан, ашырхәа аңеңыыр дладыххылеит скылпауеит хәа. Анасың дызланнакыларыз азымдырт.

– Уаа Ахшыю, Ахшыю, уабақоу, ари ицәагы ижыгы сцәызуеит! – хәа икааит Анасың.

Ахшыю аезаны ақыңхәа Ғаңыбыеи ихы илҗатәеит. Ғаңыбыеи ихы ааидырит. Аңеңыыр ибжара кылирхәхәахьан, аха ашырхәа ишьтаһыала длеихеит, дычча-ччо апхәызба дналҗаңшит.

– Ғаи, хәыхәк ыиақәа ицон, саамцасын инабсыркып хәа сгәы иааташәан, – ихәеит, ихшыю анизааи.

Ларгы иаахалцеит. Аҳ иҗыпқагы пхәысыс дааихәеит. Абас Ахшыю аиааит Анасың ацкыс. «Анасың ала хәоуп, Ахшыю ала хтуп», «Анасың блас иахоу ахшыю ауп» рхәоит.

373. АХ АЖӘАБЖЬҚӘА ДЫШРАЗЦААУАЗ

Дықан ажәйтәан аҳак, итәылаәы аҳас дрыман имацара.

Зны ари аҳ итәххеит ажәйтә ажәабжь бзиақәак иаҳарцы, игәәығра алаихигарц. Иара изқәикуаз наигзар акәын уеизгы.

Зны аҳ дрығхьан еизигеит инапацака инхоз ажәлар хәыцла, дула зеггы.

Ажәабжь бзиақ, ахацара злоу, ашьха ныкәарей ага ныкәарей иахқәааны исазқәо, хамта бзиақ истоит хәа реихәеит.

Уи ашьтахь ажәлар неихәағшы-ааихәағшуа, еилазырәуа иаанхеит пытраамтак. Ацыхәтәан тахмадақ даагылан ус ихәеит:

– Ах, ухацкы сцеит, азин сүтозар, ашьха ныкәарала сзыниахьоу ажәабжьк уасқәауан.

– Ихәа, – ихәеит ах.

– Сара сыхьчан, арахә срыцын. Аапынрак азы сырахә сыманы ашьха скулсит, аха сара ахьчаразы дук цьабаа сдырбомызт, иаҳарак сшәарыцауан. Ғнак ашарқазы сәагылан, сыңсуа шәақь атыхәтеи змамыз аашьтых, сқаштатла азна ахи ахәшәи сыманы, слабашьа ду аасыцарс, шәарыцара хәа ашьха цәхәыра снаәалеит. Даара акыр сныкәахьан, амрагы нтағәалеит.

Саақсан ахраәы хахәык снықәтәеит, суапа сыбга инацастқан сынкыдиаалт, сшәақь сшьамхыбжьара инабжьаргыланы, сылацәа нтааит, аха иаразнак сцәархан саәыхеит. Снақшы-аақшит. Ажәоан ахь сшыңшуаз акәымкәа, уама дук пырны ишааиуаз збеит. Изакәызеишь хәа сшыңшуаз акәымкәа, иббаза ишааиуаз, агәақхәа әәаасықәнажьын, сшәақьгы, суапагы саргы хәидкыланы кыт смырхәакәа, саашь-тнахын, саманы ипырны, жәангәыла идәықәлеит.

Ицоит иаанымгылазакәаны, ашьхақәа акакала сырхыганы сагоит. Ус-ус мацара быжь-шьхак сырхыганы, саманы ишнеиуаз акәымкәа, хра дук, харақырак ағы саманы илатәеит. Убрака шыақьастаны икан, абас штакы акара. Уака снышьтанатқан, иара наскьан, аеырбабаны, хахәы-харақ дук иаақәтәеит сара сахь иаақшуа. Саргы саақсаны, насгы сшәаны сышьтоуп.

Ашьшьыхәа сышьтахька санынақш, ауаа рыбаққәа еикәкәәкәа икажьны избеит. Саргы уака сацнацоит убоу, хәа сгәы иаанагеит, аха ирласны сгәы аасыңсахын, иарахьы сыңшуан. Ахы хәычык аварахь иарцәир, ма ашьтахька, уеизгы арака сацьал ыкоуп, сақәшәеит, ипыскуазеи, сеихсып хәа сәазықатаны сиан, иара уака сахьышьтанатқаз атың ағы.

Ус акәымкәа, иара әәааршәшәан, мацк акара ашьтахька инхәақшит. Убри аамтазы сыңсуа шәақь снапы инықәырсны, агәшпы иарбаны

ағынасырхеит апқаоқөа. Мыц зымхөоз сшөақь хөычы ахы шиашаз инеит иахьасырбаз. Иақөшөеит изгарыз, иара уацөкьа аеааицнахит, саргы охгөышьа схөеит, сыңсы аасшьеит. Нас сдөықөлеит сызцозар хөа, аха сабацахуаз, хра хыцөқөак, зынзаск уаө дахьамышьтуаз акөын, иакөыршаны иахөтөцөцаран, азы ахьыцөцөа илеиуан. Уахьадыпшыло иыцрыуа, ула хнакуа иқан, уаоцсы дахөомызт уантөи албаара.

Нас ус схасабит, абни исшьыз ацөа ахыхны, исхарцаны, сцырны сцап хөа. Снеины ашьшьыхөа сшөақь сыма снахагылт, ауаоы дызфоз. Сшөақь адыңта надсыргылан, снагөтас-нагөтасит, мацк акара аңсы тазар дырөегьых игылар, сафоит хөа сацөшөаны. Аха ишыпсра ицсхьан.

Иаразнак ала сахөызба аатысцаан, сласны али-ңси рыбжьара ацөа аахысхит. Иааицыхны амра инцөысцан, иаапшшеит. Нас иласхасырцан соышьтыцеит, аха сызымприт, иаразнак ала саалаган ахахө хараккөа икакөаз снарыкөгылан снапкөа ааицыхны, ани исшьыз ацөа шысхарцаз сынкацө мцара, хөычык акара сазыманшөалахеит. Нас ицегь иахьахаракыз амыкөкөа срыкөгыланы, сыңан сынтало мацара, исцеит ацырра хөа ухөаратөы.

Хөаха-хөымш рышьтхь сацөымшөаратөы еипш ацырра анысца, өнак шьжьымтан, исыхьлакгы сыхьааит, схөан, исшьыз ацөа ласхарца, сымтөыжөоакөа ааицыхны, ахра ахыкөцөкөа срыкөгыланы, хланцы сынталт, сыңсгы өеин сқыркы инкылагылт, аха сыңсы аавызган, сымтөыжөоакөа кьо ахауа салан, өаха-өымш сцыруан.

Ацыхөтөан қытөк аөы цака адгьыл акны сылкахаит. Акыр аамтагыы сзымгылт, аха сыңсы анаавызга, өоагылт машөыр смыхкөа, сеибгаза, исхарцазгы аасхысхгөышьан, сдөықөылт сыюныка. Адырөаены шьжьымтан еипш сыюны сааит.

Егы сара санырымба, сцаацөа, дтахагөышьеит, рхөан, ацөууара карцеит, сырцөуеит, сырхьит, сырцьабейт, сагырхаштхьан ауп сшааиз. Сара сеибганы санырзаа, сцаацөа ласын ачара еицыхны ируит. Аңсраан изархөаз зегьы адырра рыртеит, еизеит ауацөа, ақөлацөа зегьы, цьаракыр уа дхамазар. Исеигөырғьейт, ицьаршьейт сзыкөшөаз анраха. Саргы абыржөы сахьубо сыкоуп, – ихөеит атахмада амыкөмабара зхызгаз.

Уи даналга ашьтахь, дырөегьых даөазөы.

– Ах, ухацкы, ажөа сымазар, саргы иуасхөарц сцахуп агатөылала сара схацала сзыниахьоу ажөабжь, – ихөеит.

Нас зегьы ааилазырөит, акыр ихөозар хөа ишихөацшуаз, даакөып-сычхан, дналагеит ацөажөара.

– Хакан хө-өык айкөлацөа, даара бзиа еибабоз, еикөгөыгуаз, ацөгьарагы иацөымшөоз.

Зны иакөахкит хцарацы ныкөара мшынгөыла хөхьынзацо хөа. Дук мырцкөа хөгьдөыкөлеит ишақөхкыз еипштцөкьа. Афатө иагымкөа

ирацәаны ишьтаҳхит. Флыкала ҳдәықәлеит зегы ҳаиманы. Ҳцо, ҳцо мацара, ҳныкәеит даара акыр, абас оымз-хымз рақара.

Ҳашнеиуаз ҫара дгылк иаҳзымдыруаз аҥны ҳаазхыцит. Уақа дәы пшзараны, икаршәраны иҥан. Цлас игылаз зегы каламын, ашьац ҳаскынла иецәкаҥараза ушьамхы иаацасуа ихкьазан. Акалам цлақәа ҳәа игылаз зегы гәәдан, ашьха ртан, цхала итәын кәәпеишәа ихыхәхәа. Егы адәы ҳәа иҥаз моақы алгамызт, ауразоуроу кәазараны акәын ишыкз. Цара шьтақы умбо еилазазауа аҳаскын гылан.

Анс ацха рацәаны ианаабәгәышьа, ҳласны ацха ҳақшит. Изтаҳ-тәарыз амаҥәахәқәа иҳамаз зегы ҳартәит. Ҳаргы уаҳа наҳзацымцо ацха ҳәаҳаркит.

Нас ҳамаҥәахәқәа зегы афлыкахь иаагеит. Ҳара ҳаҥан хәоык. Оыцья уа иаангылеит, егырт ҳахоык ус иақәахит цҥа иеилҳаргарц иҥоу закәу убри адгыл аҥны.

Ҳдәықәлеит ҳахоыкгы. Ҳалацш ахыназоз уаҳа дырра ҳамамкәа моагы ҳамбазо, ажәырт абри абна ду иаабоз ҳазцарацы. Ҳашнеиуаз акәымкәа, иаабейт шьтақәак даара идуны.

Урт ашьтақәа ҳархысуа мацара ҳашнеиуаз, иаабейт араҳә рышьақьаста. Аха раҳә ыҥамызт, уаагы ыҥамызт.

Уа ҳнахысын араҳә рышьта ҳхыланы ҳашнеиуаз, ацсаса ҳнарыла-гылт. Араҳә ҳанырба, агәыркь дырган, ирҳан идәықәлеит.

«Ҳаи, ҳаи» иҳәан, ахьча дәагылт. Ҳлаихәацшызар ддауын, хгәеитан, ираҳә ҳлараҥицеит. Ҳаргы уи ҳимпыцыцны ҳбацагәышьоз, ҳәааҳарххар, иара уақацәкьа ҳахәитәуан азы акгы ҳамхәеит.

Адау ираҳә иман ашьыбжьон дангәарлоз, ҳаргы араҳә хрылакны хгәареицеит. Ҳахьнеиз, ҳақ дук ағы еихатә гәашәкҥаны иҥан, убри агәашә аиртын ираҳә ҳаргы хрылацхьазаны ҳалтеикит. Иаргы ашә аҥны аонуцкала длаҳалатәеит, аихатә гәашә оқыдижылан аҳақ дузза аонуцка ҳааҥахеит.

Ус амца ааиқәитдан, еихатә дуззак убрахь ҫара иаавцихын, илага амца илыәхәеицеит. Нас иара уа ахәштәара дныәхәатәан, ицсы ишьеит. Ус ицәы иәхәеицазгы аашит икацшы-уаркалеиуа, узахәампшуа. Уи аамтазы адау дәагылан, абни ацәы аәәхәихын, иманы днейны соызцәа азәы илаиҥришьын дшыхәхәоз, амца длақәыжьны, дцәырббылны дифеит.

Ҳаргы иаабон, аха икаҳцагәышьозыз. Уи данилга, ацәы дырәегых иәхәеицеит. Ус ишит икацшыза. Иәыәхәихын, инаганы соыза инаи-ҥришьын, дшыхәхәоз амца длақәижьын дцәырббылны дифеит.

Уи данилга, ацәы неиган иныәхәеицан, саргы сыфаразы, нырцә ахәыштәарахь дниасын днатәеит. Ус илацәа нтаан, дынхышәтын, дынкыдиааланы дыцәеит.

Ацөа қапшыза ианшы, усгыы сицөынхом, сыказаргыы избозеи сөған, снейн ацөы ааөөысхын, ила интасыршышыт иахынзасзышытуаз. Илақөа аатгысит. Абас ала акгыы имбазо дқаеит, аха сара сабацоз, агөашө аркуп.

Уажөы илақөа ихысит, аха, иазууазеи, имч шимац имоуп, симгыхьашөар, сеилаиркөычуеит. Ус акыпқөа дөытцюрин, дааи арахе дгөежьюа даарылалт, аха уаөы ишимбац ала, арахегы рхан кааөет карцеит, аха цьаргыы изцом. Саргыы цьара сицыхьашөар хөа сшөоит, арахе сьерыласкит такө наскья. Нас саагылан сахөызба аатгысдаан уасак сшыын ацөа аахысхын, ацөа сьнталт, ус адауы ауасақөа акакала напыла иаанкылан ипхьазаны адөахыы иоуижьюа далагеит. Саргыы ауасақөа сьерылакны снейт. Уажөы ауасақөа сьерыцарзны сцап хөоуп. Дааскыысын өынөажөа рхыпхьазара хөа снауижьт суасаз цьшыаны.

Нас сыцсы ансоугөышыа иаразнак суасацөа исхарцаз лкасыжын, сөызцөа рахь сдөыкөлеит. Сөызцөа ахыкказ саннеи, ирасхөеит икалаз, сөызцөа ирыхьыз, насгыы сара сыцсы шаазгазгыы.

Иаразнак хөфлыка хталан, азы ханхылан хдөыкөлеит. Пьтк хнаскьяхьан еипш, зылақөа тысхыз адауы иөызцөа адауцөа аахыкөгылт амшын, аха изтамлеит. Апкаө-апкаөхөа ихөихсит, аха ахы хмаахакөа хөикөхеит. Хара зыцсы еикөхаз хөпсы хаманы хөаит.

Абас сақөшөахөеит ага нөкөраөы, сөызцөа ртахашьягыы абас ишшөасхөаз ауп, саргыы насыпла сыцсы ацөахөа нхеит, – ихөеит агөақра иақөшөаз ауаөы.

– Даөазөы акыр зхөо укоума? – ихөан, дцааит ах. Аха уаөы акгыы имхөеит. Уи аамышьтахь ах даара ачара бзиа рзиуит, хөтыр ду рыкөитцеит. Ажөабжь иазхөаз аөыцья ирыкөнагаз ахамтақөа рытаны, ауаа рыцөеыжөца ирыццаны дасу рыкөныкақөа ишьтит.

Абас аөыцья анхацөа иреиуаз атахмадцөа ажөабжь иархөеит, ускантөи аамтазы нцөахөыс ирпхьазауаз, рах.

374. ӨЫЦЬА АТАХМАДЦӨЕИ ЛАГАЖӨЫКИ

Өыцья атахмадцөеи лагажөыки қытак аөы инхон. Атахмадцөа аөыцья гычуан, алыгажө изон. Уи акөын дара занаатс ирымаз.

Арт атахмадцөа аөыцьеи алыгажөеи өнак ус иеибырхөеит:

– Хцап иахья гычра.

Арт агычра хцап рхөан, реааибыртан, идөыкөлеит. Идөыкөлан, хара инаскьяны, дара рхабла, рқыта иалцны даөа қытак иалалеит. Иахьнеиз акытакны иакөыршаны тцөанла ишшын, ацөанқөа иларыхан, өба хыржөеит, ак хыржөеит. Ишлеиуаз акөымкөан борак иладгылеит. «Абора

ашө паҳып!» рхөейт ыыца атаҳмадцөа. «Моумоу, абора ашө ғаҳып!» ихөейт алыгажө. Иалоухи, иласын абора ашө ңены илыюналт. Убра итыргеит Ө-жөейқөаки жөейқөатцөаки. Ө-жөейқөаки жөейқөатцөаки ашаха рхарцан ирыма рөаархан, даара акыр инеихьаны иааңсеит, ацхгы акыр инеихьан, «амлагы ҳакит уажөшьта» рхөейт. Рхөырцын акөакөарқөа жөны ирызтан, акөакөарқөа аатырган, агьама анырба, ианыларыцқа, Ө-көакөарк цыкала ихөахцөан, акы цөацөан. Раңхьа ашө гылан, ашөцла, аңырхөа ашө иахьылагөыдырцаз өба ақөымшөейт, акы авкөейт (акөакөарқөа)!

Өыца атаҳмадцөеи лыгажөыки еиҗах иеиманы идөықөлеит. Аха өыца зцөмызт, азөк дрыхьзөмызт. Ас иеибархөага ишнеиуаз акөымкөаны, з-дук иньөңынгылт. Азиас ду инхықөгылт, ирырц рҗахуп, аха ацқа хзам, азы иҗалан имырыр ада цсыхөа амамкөаны иқан. Өыца азы иҗалеит, азө дзаалеит. Азы иахан ишнеиуаз акөымкөаны, өыца ахөаеит, азө дацөахзеит, дцөаакөрылеит.

Арҗ аоныка ианымхынхөза рҗаацөа хьаас ирkit. Рҗынхөацөа рхабар анырымбаза, ирышьҗалан ишааиуаз азы ацқа хымкөа анырба, гөарас ирkit абарт абри азақны иҗахар қалап хөа. Аҗынхөацөа азы иаваланы ишлеиуаз өыца рбеит, азө дрыңшааит. Иашьҗырхын досу рыюңқөа рқны инаганы инықөарцеит. Өыца ржит, азөы анышө дарҗеит. Өыца анышө рықөрыпсеит, азөы анышө иқөырцеит.

375. АЦЫМШЬХЬИЕИ АУПШЬХЬИЕИ

Қыҗак ағы инхон Ацымшьхьиеи Аупшьхьиеи хөа өыца айгөылацөа. Ишықаз акөымкөан ани Ацымшьхьиа иааикөшөан дыңсит. Ацымшьхьиа даныңсы, данырж егы ашьҗахь ипқхөыс днеин анышөынтрақны амыткөма лхөон есхөылбьөа:

– Иуфара сыздырам, иужөра сыздырам, издыруазар, уфатө, ужөтө иуҗаху, угөы иахөө қасцон ихааны, уара рыцқа, уара егыузхөом, ишңазури сара рыцқа!?

Ари абас амыткөма ахөара дақөымцзеит. Ари иахьа акөымхеит, ари уацөы акөымхеит, ари мчыбжык акөымхеит, жөамыш акөымхеит. Ари лмыткөмабжы есымша Аупшьхьиа иаҳауеит. Ари лмыткөмабжы игөы пнацөеит. Ацыхөтөан ус избеит: иабасцырхагоу, снейны анышөынтрақны сөысцөахыр, Ацымшьхьиа ипқхөыс дызжөап, афатө налгар, ифаны сцап хөа. Абас избан Ацымшьхьиа инышөынтра авараөы длеин Аупшьхьиа иезаны дтөеит. Анышөынтра авараөы җырасраны егыны еихашьшьы иқан, аөыцөахырҗа имоур хөа ушөозу! Аупшьхьиа ана иезаны дыштөаз, Ацымшьхьиа ипқхөыс анышөынтраөы днеины аккахөа амыткөма хөара далагеит:

– Ее, уара рыцқа, уара иуфара сыздырам, иужера сыздырам, уара нарцөы укоуп, сара аарцөы сыкоуп. Издырузар ухө иутаху, иугөаңхо узыкастоит, акгы сеигзом, аха егьсоухөом, ишцазури?– лхөоит, еиталхөоит.

– Ех, ех, ацөаьртцра сақөйтөым, ацөажөарагь сақөйтөым, аха сзыргөакуа басымхөар сзычхауам, – ихөан ибжы ныцакны иааиргеит убри аамтэзы Аупшьхыа дахьтөаз.

Ацөымшьхыа ипхөыс ас еипш абжы илахаз лхатца ибжы акөцөкьаз цыылшьеит, нарцөынтөи фытны ихөоз цыылшьеит, Аупшьхыа ана дцөытатөаны ихөоит хөа дыкоума! Ллымхөа кыдцаны цкөа дизызыроит. Данизызыроы ари ас ихөоит:

– Фатөыс сзеилахауа, истаху абри ауп, азнаашө көчышь зны, акакан сзбал, аңсуа быста хөа ажөйтө ируан, аңсуа быста уны, аөы еикөатцөа четвөртк азна, абарт сымазар, акрысфар каларын, – ихөеит.

Ас еипш Ацөымшьхыа ипхөыс ианлаха, абгьаахөа даагыжыын лөыналхан аоны длеин, азнаашө көчышь лшьит, акакан сызбал калцеит, аңсуа быста луит, четвөртк азна аөы еикөатцөа, ацөца, ацөыка, ани, ари зхөаз еипш иатахыз зегьы лыманы анышөынтракны инаганы иныкөыргылань ларгы уа даатөеит.

– Ааи, ишцабасхөари, бара ара бшыкоу ацөаьртцра сақөйтөым, аоныка бца, уашьтан баап, – хөа абжы геит.

Лхатца ибжы акөушөа лахаит, арахь изхөо Ауапшьхыа иоуп. Ас анлаха, рыцқа апхөыс, абгьаахөа доагылан, схаца гөак акрифөит лхөан (лхатца игыло дабакоу, иуқөшөира исыкөшөира уаха дымгалааит, дыпсхөеит, далгахөеит, дыржхөеит, ани дабагыло, аха лара ус лгөы иамбеи!), лара аоныка дыюны дааит. Ацөымшьхыа ипхөыс аоныка данца, Аупшьхыа ашышьыхөа дзагөзагөуа атырасра даалцын, афатө хаа-мыхаакөа зныз асаара ааимцаиргылан, акыргы ифеит, ачетвөрт итэз аөы еикөатцөагьы доахан ижөит, аккахөан такөы днаскьан ашөа хөо ионыка дцеит.

Пытрак ашьтахь Ацөымшьхыа ипхөыс схаца гөак акыршифаз збап хөа данааи, лыкөтыжыгы ыфоуп, пыюгы ыжөуп.

– Ааи, рыцқа, ухараң бзиахааит, узхара уфазаап, иузысабапхааит, сазыхалалуп, уажөшьта сгөы тынчхеит, – лхөан, днеин, лсаара, лчанахкөа аашьтыхны, дныкөлан лыюныка дцеит.

Ари ашьтахь акыр аамта бжыст, Ацөымшьхыа ипхөысгы лхатца дылхаштит, лхөыцкөа духөит егыт. Ишыказ акөымкөан, өнак чарак афөы иштөаз акөымкөан ари Аупшьхыа иаацөыриган дахыхөмарны ихөеит Ацөымшьхыа ипхөыс аамтала абас илуз хөа.

Ларгы илурыз. «Уаха егьсызхөом, аха абри ишьтра ушьтрахааит!» – лхөеит. Абас кайцеит Аупшьхыа!

376. ҚӘАМХЪЕИ АШЪХАНЫКӨЕИ

Қәамхъа Ашьханыкәа дысжьап хәа иақәикит. Ашьханыкәа Қәамхъа дысжьап хәа иақәикит. Зны Қәамхъа ацха аагара сцоит хәа иаатәа абжа ақслымз оыкаитдан, хыхь ақслымз акны цыка хәычык ахеипсеит. Ашьханыкәа аңыка аагара сцоит хәа иаатәа абжа еихара ажәкыы оыкаитцеит, хыхь цха саранцьк оахеитцеит. Иаатәа иманы агака аңыка ақсахразын ддәықәлеит.

Қәамхъагы иаатәа аңыка зтәз аашьтыхны ацхазы исықсахуеит хәа амоа дықәлеит, Аоыцъагы шааиуз цъарак иоеиғааит.

– Мшыбзиа! – ихәеит Қәамхъа.

– Бзиа убаит! – ихәеит Ашьханыкәа.

– Иуго закәызеи аатәала? – ихәеит Қәамхъа

Ашьханыкәа ус ихәеит:

– Саатәа итоу цхоуп. Уара уаатәа итоу закәызеи?

– Саатәа итоу цыкоуп.

– Нас иабауго уңыка?

– Ацхазы исықсахуеит, – ихәеит Қәамхъа.

Нас Ашьханыкәа ус ихәеит:

– Сара аңыка саргәакуеит, сыцха устоит, уңыка сыт!

– Бзиоуп, – ихәеит Қәамхъа.

Раатәақәа иртамқшзакәан ирықсахит. Аоыцъагы иеимыцны, досу рюныка идәықәлеит. Қәамхъа игәы иаанагеит. Ашьханыкәа дысжьеит анасыны хәа. Ашьханыкәа игәы ус иаанагеит Қәамхъа дысжьеит анасыны хәа.

Қәамхъа иаатәа дынтақшны, аатәа абжа жәкыыла икоуп, ажәкыы хыхь цхасаранцьк ақәуп. Ашьханыкәагы иаатәа дытақшы, абжа еихара цслымзла икоуп, хыхь напык азна аңыка ахақсоуп. Ашьханыкәа афырхәа иаатәа аашьтыхны икәәкәа иқәцаны Қәамхъа иахь ддәықәлеит. Қәамахьгы иаатәа анс аниба, афырхәа иаашьтцааны икәәкәа иоықәцаны Ашьханыкәа иахь ддәықәлеит. Аоыцъагы раатәақәа ахьеимырдаз иеипылеит. Досу раатәақәа нкарыжын, афыр-сыр хәа айсра иалагеит.

– Уара сара сзыужьазеи? – ихәеит, ағы – уара сара сзыужьазеи? – ихәан, еибарқсуа иалагеит. Нас Қәамхъа ус ихәеит: «Уанацъалбеит, уаала аоныка, уахьызжьаз ақыра устап.

Ашьханыкәагь дақәшақатхан еиманы аоныка иааит. Қәамхъа игпхәыс мазала [ус иалхәеит]: бара бнеины ақара сыт хәа анысхәалак, ақара зымбеит, ирзазаап хәа.

Усгы руит. Нас Ашьханыкәа ус ихәеит:

– Шәқара жәымбозар, ағхәара сышәт, саап.

Қөамхьа әөхәара иитан. Ашьханыкөа июныка дықөтны дцеит. Нас Қөамхьа ипхөыси иареи ус еибырхөеит:

Абни Ашьханыкөа иөхәара анааилак, сара анышө изжып, сара уа сынтартөа, хыхь ағөкөа ақөцаны анышө ақөцса. Нас быцөуа бықөтөа анышөынтракны Ашьханыкөа даауа даныббалакь.

Ишырхөаз еипш, анышө жны икарцеит.

Ашьханыкөа әөхәаразын Қөамхьа июныка даауа данырба, Қөамхьа дыюны днеин анышөынтра дынтатөан ипхөыс ағөкөа ақөцаны анышө ақөлыпсаны дыцөуа, дыхьуа лыюны дааин днатөеит. Ашьханыкөа агөашө дааталаны Қөамхьа июныка днеит. Апхөыс дкауцөыууа лыюны дыюнатөан.

– Ибыхьзеи бкыуцөыууа? – [ихөан Ашьханыкөа длазцааит].

– Сыпшөма дыцсит, – [ахөеит].

– Аи, цьушьт, кыр цуама дыпсижьтөи?

– Уара уанцацөкьа иааигханы хымышка дыкан, нас дыцсит.

Нас Ашьханыкөа ус ихөеит:

– Дабажу?

Дахьжыз илырбеит. Еиманы ицан дыцөуан дааит. Пытрак анаабжыс, Ашьханыкөа мазала доагылан дындөылцит. Дышиашаз Қөамхьа дахьжыз днеит. Ацө еипш дбыуа анышөынтра дыкөлеит. Қөамхьа дахьыцатөаз ус ихөеит:

– Хоць, хоць, алақөа ирфаате, Ашьханыкөа синарбома.

Қөамхьа ацө акөыз цьишьеит ибыюыз. Ускан Ашьханыкөа иакөын.

– Ааит, ала қьаафыр, уара уакөызма сара сызжьоз, – ихөан Ашьханыкөа [Қөамхьа] анышө иқөижьуа далагеит. Қөамхьа нас даншөа ус ихөеит:

– Уахөта сыт, азна ахьы усөит.

Ашьханыкөа ахөта инеииркит Қөамхьа. Қөамхьа ахы ааиртлан ахөта дыюцатөеит.

– Уах, уахөта ига, азна ахьы кастөеит, уюныка ушиашоу уца.

Ашьханыкөа цьабыргыз цьишьан ахөта доахан икөакөа июыкөитцан июныка ддөыкөлеит. Ашьханыкөа зык кастөеит хөа иахөта наргыланы абна днылалеит. Қөамхьа ахөта инапы нкылшьны иааиртлеит ахөта ахы. Дықан абна даавагылт. Ашьханыкөа данааи, иахөта кьацсза икаршөын. Схьы азөы игазап хөа анахь дыют, арахь дыют, аха ооы димбеит. Қөамхьа акыркырхөа дыччо дааипылт.

– Хөаи, уаргыы, саргыы анышө хөаманда, рацөа ччархөс субазаапе. Сара ахьы аазгоз цьысшьон, уара суцазза уаазгозаапе.

Қөамхьа Ашьханкөа дааиргөыбзыгын, ус иеихөеит.

– Ихөрееиуа егыкам, уи ахө Гьамыкө лыжө хөцлап хьчара.

Ашьханыкөагыы дақөшахөтханы иеиманы Гьамыкө лыюны инеит.

– Быжө ҳацларцы ҳааит, Ѓымыкө, – [ҳөа ларҳөеит].

Ѓымыкө ус лҳөеит.

– Сыжө шөара ишөызбарым. Ашьыжь иантүцалак, ашьха ицоит, ашьхантаы ага ицоит, агантөи аоны иаауеит хөлаанза. Агы атра шыкоу ус ауп ашьыжь инаркны хөлаанза ажөкы тугалроуп, итугар, италоит, итугар, италоит.

Уи ҳара иаабоит, – рҳөан Ѓымыкө лыжө иоацлеит. Аены ианша, Қөамхьа ус иеиҳөеит Ашьханыкөа:

– Уара ажө гөарх, сара аоны сыказ, ажөкы тызгап.

– Бзиоуп, – иҳөан Ашьханыкөа ақөардө аашьтыхны ижө агөашө итицеит. Ажө дөықөлеит ашьхақа иҳөуа. Иара дхысхысуа дашьтоуп икөардө икөакөа иқөцаны. Ус дшысхысуаз ашьха инеит. Ашьхантаы игыжьны ага ицеит азыжөра. Агантөи ихынҳөын аоны иааит ахөылбьөха. Ашьханыкөа ишьапы көакөаны, дгыланы, уаҳа илымшо аоны днеит

Қөамхьа ажөкы тиган, италт, итиган, италт. Шьыжьы инаркны амра нташөаанза атгара дафын. Қөамхьа уаҳа илымшо ибга цдөо ахөлара иоахыкзеит.

Ашьханыкөеи Қөамхьеи аицөажөара иалагеит. Қөамхьа ус иҳөеит:

– Ехьа ужө цьабаа унарбама?

Ашьханыкөа ус иҳөеит:

– Ехынтысцаз абнакны убра иҳөуан хөлаанза. Сара ақөардө сықөтөаны сахылацшуан.

Ашьханыкөа ус еиҳөеит Қөахьча:

– Уара ехьа цьабаа убама ажөкы ахьтугоз?

Қөамхьа ус иҳөеит:

– Ашьыжь жөыкьқөак интыршөшөаны икасыцсоит. Уи нахыс сықөиан сыцөан хөлаанза.

Ант аоыцьягы досу-досу ирыхыыз [аиаша] еибырымҳөазеит. Ауха ианша, Ашьханыкөа Қөамхьа ус иеиҳөеит:

– Ехьа ажө уара игөарх, сара аоны ажөкы тызгап.

– Бзиоуп, иҳөан, Қөамхьа икөардө аашьтыхны иман дцеит ажө арҳөра. Ашьханыкөа ихыыз еицш Қөамхьа дгөакны ахөылбьөха аоны дааит. Қөамхьа дышгөакыз еицш Ашьханыкөа ажөкы атгара игөы цнацөаны уаҳа наилымшо дыкалеит.

Нас Қөамхьеи Ашьханыкөеи ус рҳөеит ажө ҳахөом, ҳаицны ҳцап [ҳөа]. Ѓымыкө лыкны инеин быжө ҳара иаҳзыхьчом рҳөеит. Атакөажө ус лҳөеит:

– Сара ишөзыхьчом ҳөа шөасхөеит, аха ихашөымцеит. Ишөзымы-хьчозар, шөцагөышьа.

Ашьханыкөагы, Ақөамахьгы еимьцны досу рыюныка ицеит.

377. ЦЫМШЬХЬИЕИ ҚӘБШЬХЬИЕИ

Цьамшьхьиеи Қәабшьхьиеи хәа ыыца аигәылацәа ақан. Ишыказ Цьамшьхьиа дыңсит. Ипхәыс дара гәырәас длыман. Есыуаха лхатца инышөынтрахь дцон цөыуара. Анышөынтрахьы дахьнеиуаз амыткөма аккахәа ианылхәоз лажәа иалацаны абас лхәон:

– Аа, уара , арыцқа иуфо сыздырам, иужәуа сыздырам, сара адөы сықәуп, акы аасоухәарауазеи?

Ари иахьа акөым, ари уацөы акөым. Есыуаха анышөынтрахьы днеицыпхьаза абас лхәоит.

Уахык зны Цьамшьхьиеи ипхәыс инышөынтрахьы днеин аккахәа дцөыуаны данцоз аамтзы ргәыла Қәабшьхьиеи уа анышөынтра ааигәара ажра дтатәаны дылзызырәуан. Лара днеин «аа, уара, агәак лашара убом, иуфо сыздырам, иужәуа сыздырам, акы аасаухәарауазеи», – хәа анылхәа аамтзасы, ажра акынтөи ағызбжьы лахәит. Лара дшәан, даанапшы-аапшит.

– Исхәо бахауама? – абжьы лахәит.

Лхатца Цьамшьхьиа ибжьы ахатә- цсатә акөызшәа илахәит.

– Аа исхәуеит, уара мыжда! – хәа лыбжьы ныцакны атак калцеит.

– Уахык бжьыхны уахык банаауа зықәра дум акөты шьны, изны, арашы сызбал, быста еикәцак, еирызк азна аюы – абарт сзаагала, - ихәеит.

Ари ас анлаха афырхәа ләаалхан аоны дааит. Ишихәаз афатәкәа лырхиет. Уи нахыс уахык бжьыхны уахык дцацыпхьаза абас афатәкәа анышөынтрахь илго далагеит. Ари лара инаган иқәлыргылан лыюныка дцон, Қәабшьхьиа ажра даатыцны афатә аакәхны ифон, ижәуан. Аха Цьымшьхьиа ипхәыс илымаз лыкәткәа лымтәеит, акакала зегьы даарылгеит. Агәыла хәсақәа иралхәеит абас ауп сзыкәшәаз, схатца инышөынтрахь изго акөты сымам, исышәт хәа. Ас анылхәа агәыла хәсақәа кәтык-кәтык лыртәуан. Иахьа азөы илымылхит, уацөы азөы илымылхит. Аха агәыла хәсақәа ркөйткәагы рымтәо иалагеит. Арт рхацәа разтааит ирзыжәуазеи, иабажәго акөйткәа хәа.

– Цьымшьхьиеи ипхәыс илахтөит, лхатца ифалцаразы. Лара лкөйткәа дрылгеит лхатца иахь ишылгоз, – рхәеит агәыла хәсақәа.

– Цьымшьхьиеи Қәабшьхьиеи дыңсижьтөи анбатөиу, иифо акрыкоума. Аха абра Қәабшьхьиеи ыстаарак каимцакәа дыкам, – рхәеит ахацәа.

Арт рхы ааиларкын, иаалаган ирызбеит Цьымшьхьиеи ипхәыс афатә лыманы лхатца инышөынтрахь данцо ауха дара неины уаа ааигәа итәаны ирцапшьарц.

Ари лара афатә, ажәтә лырхиан илыман днеин лхатца инышөынтрахьы иныкәлыргылеит. Нас даагыжьын лыюныка дцеит. Убри аамтзасы

Қөабшьхеи ишыкайтцалац еицш, ажра даатыцын, длатөан ани иналгаз афара, ажөра далагеит. Қөабшьхеи икайтцоз зегы ант ицацшьоз ахацөа рьезны иахьтөаз ирбон. Афыр-сырхөа иаацөырцны илеин длышьтагөа дырkit. Цьымшьхеи ицхөыс лызөыртын дааргеит.

– Бааи ара, бхаца Цьымшьхеи дыбхарбоит! – рхөеит.

Дааизар, абар ацъашьатө, ргөыла Қөабшьхеи дгылан ихөда изынамырхөы-аамырхөуа.

– Ааит, ура, аза зфаша, схаца ихөы зфаз! – лхөан дзыцкьан дылkit.

Цьымшьхеи Қөабшьхеи рызбахө абас сахьхөит.

378. АХ ИИААИЗ АЦКӨЫН ХӨЫЦЫ

Ахак дыкан. Абри ах амыцхө ицхөыс лхөатөы хаитцон. Иарбнзаалакь ицхөыс иаалхөоз зегы наигзон. Лажөа ашөхымс акынзагьы дахысуамызт. Инеимызгаргы цсыхөа имамкөа дыкан.

Ус ишыказ зны, «Ура иахьа уажөраанза сьдцакөа зегы нагзо уаауеит, абыржө акы унапы ианысцоит, убри анынаугзауп уанхаца-гөгөацөкьоу, убыскан ауп бзиа санубацөкьо», – хөа иалхөеит.

– Изакөызеи, банацъалбеит, уажөраанза быдцакөа зегы нагзо саауеит, уажө ибтахузеи? – хөа длазцааит.

– Изакөызеи, умбо, анхацөеи агөылацөеи ааизганы, ишьны рыбаө иалхны, ахан сзыкоуцароуп, – хөа иалхөеит.

– Икасымцакөа иауазеи, иара убрагы бара ианыбхөа инасыгзоит, – ихөеит.

Иаразнак афьахьацөа даарыцхьан, «Уаашөоык ракара сьжөлар абра иаашөца», – хөа реицхөеит.

– Афьахьацөа цан, уаа-шөоык еизца ирыманы иааит. Иашта агөта хахө дук шьтан, абас тонк акара каларын.

– Абри ахахө аашьтыхны ишөгароуп, – ихөеит. – Ишөгароуп хныхөартөафы, убра инаганы, шөааныхөаны, ахөда хцөаны, ацөа аыхны ижөны исзаажөгароуп – хөа реицхөеит арт ауаа иеизигаз.

Ари ас изреицхөаз, ишырзыкамцоз идыруан, дара рхатакөа ишыр итахымызи, ирзыкамцар еьцгас икацаны исшьып хөа иакөикит умбо!?

Абарт зегы ааизцаны, ахахө инаганы инадырцалт. Ахахө шьышьа, хөда цкашьа шамамыз рдыруан, ишахымхныхөоз рдыруан, аха игөагьны ахикны егьрызхөомызт. Иаалаган ахахө шьтыхны ирыманы идөыкөлеит. Ах иныхөартөагы ааигөацөамызт. Хөны икан, амардара ихаргалар акөын. Ишцоз акөымкөа, хөычык дрыкөшөеит ахыци ахөымпали кны ацар ирышьтаз, ихьцрын иара убас жөахака шыкөса.

Ус абри ачкөын хөычы даныңшы, игөейтеит уаа гөартак гөакуа, инасыңейкөацөха хахө дук ишьтарцө-ишьтырхуа ишеилаөейласуаз. Днейт абарт ауаа рөы , абарт здыңсылаха изөу збоит хөа.

– Ари ахахө иалшөхузеи, шөзыргөакуазеи, иабажөго ирхөазо? – хөа дразцааит.

– Иабааго умбо, ах ихадитеит, абри ахахө ах иныхөатраөы иганы, ахөда хцөаны, ижөны изнахгароуп, убыс ианахзыкамцагы зегы хажкөа хитцөоит, – рхөейт.

– Икоу жөдыруама!

– Аа!

– Ахахө аашьтыхны, ирхынхөны, иахьынышьтышөхыз инаган икашөыжь, – хөа реихөейт ари ачкөын хөычы.

– Ыы, уара ухагоума, ирхынхөны инаган икахажьыр, химшьуөи ах? – рхөейт.

– Шөышңейшьуөи, харада шөышьра дакөйтзам. Ах аныхөагатө имазар ас аума ишыкаитцө? Аныхөагатө змоу, раңхьа иара дахныхөаны, ахнырхөтөы ахөда иара иңикароуп, нас хара иганы, ацөа аыхны, еиөыхны, ижөны, иузаахгоит хөа иашөхөа – ихөейт ачкөын!

– Кох, шөыңшишь уара, ари ачкөын ахшыю бзиа хирцеит! – хөа ицъаршьейт, рхахөгы риманы илахынхөын, ах иаштаөы аңхьа иахьышьтырхыз инаган ишьтарцеит.

Уи анаөыс ари ахөычы арт ауаа ус реихөейт:

– Ари сара ишөасхөаз, ари еиңш ажөа шөазхөада хөа иазцаауазар, сара сыхьзгы абри ауп хөа ах иашөхөа.

– Ари ахахө арахь изаажөгазеи? – хөа ах данразцаа, ахөычы иреихөаз иархөейт арт ауаа.

– Ишөхөаз иашоуп, аха абри еиңш ахшыю шөара ишөзырцада, шөара шөхала ари еиңш зыхөыцуаз, изызбоз шөакөзамызт, ишөазхөада? – ихөан ах дразцааит арт ахахө назгаз ауаа.

– Уи хабжьазгаз макьана дхөычуп, Хпыч ихьзуп рхөейт.

– Ах икьаҳицөа даарыңхьан, ирыдичейт ицаны ари Хпыч захьзу ачкөын хөычы дыкны дааргарц. Ицеит

Абри ачкөын иаб хатца еибак иакөын, хьызрацара дцалон, дкөылаөын. Зны ахак иахтынра дакөлан, ирхөны, еимцөаны, ихала өадаиала амал иманы ашта дааталоны еиңш, цхьибжьонын, иааихьзан ахөызба илатцаны, дыршьит. Дызларшьыз ахөызба ахөы хьатөын, аөы уаө иөанибало асаркьа еиңш ицырцыруа икан. Иара дышьны ималгы иаламкьыскөа, дызлашьыз ахөызбагы уа илкажьны ицеит ари дызшьыз ауаа.

Ашьжымтан иңшөма пхөыс дангыла, икалаз лбеит, лхатца ашта аңынцан дышьны дышьтан. Ахөычгы дгылт. Ахөычы днейзар, иаб дышьны дышкажьыз ибеит. Ахөызба ибан, иаашьтихын, ицьыба интөйцеит.

Абартқөа зегы аныкала ашьтахь ауп абни ахахө ныхөара изгоз данрыкөшөаз абни ахөычы.

Ачкөын ипшаара иашьтаз ах икьахиацөа адырөаены дрыцшаан, дыкны днаргеит ах иөы.

Дахьнаргаз, «Абри иоума абри ахахө иахныхөаша ах иоуп хөа шөазхөаз»? – хөа дразцааит. Аха анхацөа уи изцаара атак акацөахөа рымтакөа, «Ааи, сара соп!» – ихөеит ачкөын.

– Ианбоубахьаз уара ахахө ныхөара ирго? Ныхөара ирго, асыс, ашьтөа, ацө, ажө роуп. Ашьтөа акөзаргы ацхьа иахнхөа апшөма иоуп, акөымзар, цьаракыр иуахөхьоума, апшөма иара ихаца иакөымкөа, дөаө шьоуки ахныхөа, – ихөан ачкөын хөычы ах диөагылт. – Уртқөа рнаосгы, дхацам убри ахаца, зыцхөыс лхөатөы хазцо, – уи акы:

Өбагы – анацхөаы, уигы дхацам.

– Ааи, ари ахөычы ишьтөу азө иоуп, абыржөыцөкьа дыкнашөаароуп!
- хөа ах даныхөхөа, ари ачкөын иаб дызларшьыс ахөызба аатиган, «Сара сьзшьырц зтаху, шөааи сааигөара, ашьра зөипшроу хөибарбап», – ихөан дөагылт.

– Ари ахөызба сара истөуп, ари ахөычы изтада? – хөа өааитит ах.

– Ари ахөызба уара иутөызар, саб дызларшьыс ахөызба ауп, саб дызшьыс уара уакөзаап, – ихөан ахөычы өааитит.

– Ахы шөеиха анхацөа! Саб дызшьыс абри иакөзаап, шөаргы ишөдыруөит саб дшыршьыс. Ари ахөызба ах итөызар, иара ихацацөкьа иоуп сабгы дызшьыс, ишьжөбо өипш ихала иөы икөшахөатхөит, – ихөан, ах иахь иөынеихөит дысшьуөит хөа. Анхацөагы агөыркь хөа идөыкөлеит. Иааи, иааилалан, ах дкөакөаны дычкөчкны, имазгы ихьызгы өимцөаны, иаргы дыршьит, ицхөысгы дыкнархөит. Ахөыцгы иөныка дхынхөит анхацөа рныхөацхьыс иманы.

379. АХИ ИГӨЫЛАИ

Дыкан ахак, згөыла бзиа дзымбуаз. Зны дицхьан ус ихөт:

– Абри ахахө икажьу ахөда цканы, ацөа ахыхны, уацөы шьыжьымтанза ирхианы исзааугароуп, – хөа.

Уамашөа ибан, атахмада иахөаз, афацхөа ицха лөы дцан илеихөт.

– Уи мариоуп, дад, ашьжьымтан сара иуасхөөит, – лхөан дпыртынчт.

Ашьыжьымтан ицха хөызбак аацөырганы инилтан, ус лхөыт:

– Дад, абри ахөызба уманы уца, ах ухахө ахөда цканы исыт хөа иахө, – хөа.

Атахмада ицха изиалхөаз аицш икаитит.

– Хөаи агызмал, хөхөы хөда цыркюаны убахьоума? – ихөан уамашөа ибит ах.

– Аи, ах, ухацкы сцеит, умч хамчым акөымзар, хахө цөа ахырхуаны збахьада, – ихөит атахмада.

Абас меиткьа дрыцеирхт атахмада ах.

Ах ас аицш атахмда еихөалакь здыруаз ицха злакөыз анеиликаа, гцхөыс дааигит, аха ах ицхөыс дыррыла ера ицкыс хараза деигьын. Ари ах бзиа имбазт дкаижьрацы иақөикит. Зны убас леихөт.

– Сара цьара сцоит, саанза цьара уск еилбыргеит хө ансаха, бызкасыжьуа, – ихөан тоуба уны дцеит.

Уи аамтазы ах игөылара сасык дааит, еан макьак дақөтөаны. Ауха иеан ахынижьыз ихьан, аөцыс лакөрын уардынк гылан илацашөт.

Ашьжьымтан оөы хөит ихөан асас дгөыргьацөа даақөгылт.

– Хөра хуардын ауп ихьаз, – рхөан ацшөмацөа иамаркуа иалагеит.

Ианеимарк, дааргеит ах ицхөыс. Цытрак дынхазаап лара. Данааи, «аскаамт ибыхьзи? – хө дырkit.

– Сынзырхази, хнеосан зыроашк леиуан, амца ацралан, бгьыжө-мыжөкөак нақөыжьны исырцөуан – лхөит ах ицхөыс.

– Абгьыжө амца ацралар, азала идырцөонеи, азы амца ацралуан ббахьоума? – рхөит игылаз.

– Нас абри акара анеилышөкаауаз, ауардын зымхьуаз ахбашөзым-дыруаз, – лхөит ах ицхөыс.

Абри ажөа ашьтахь асас иеан иманы дцеит, ацшөмацөагы руардын аарзынхит.

Ах дгьыжьны данааи, ицхөыс икалцаз ауимахахуаз. Иацшыгеит лдөыкөцара, усгы ихөйт:

– Ибтаху быманы бца, – хөа.

– Ибзиоуп, аха хөикөыцымтаз хөчык еицахфар бзиа избоит, – лхөан ихөы лырхиит.

Аөы далыршьын, ауардын дақөцаны ддөыкөлт. Амөан изнеиуаз ах даацшит.

– Хөаи, сабабгуа, быжөла нцөеит, – ихөан дытрысны дөыкөтөеит.

– Уабазгуа ибтаху гы анухөа, исцахыз уара уакөын, узымгои, – лхөеит ах ицхөыс.

– Хөаит аф бысааит, рацөа бсадаст. – ихөан аоныка диманы дааит.

Дара рхөоу ааикөыршөаны анхара иалагеит.

380. АПАПИ АХӨАЦЬЕИ

Апапи ахөацьеи еикөшөан еицныкөарц еибырхөеит. Амөаныф шьтырхит, иеиманы реьнархан, акыргьы иныкөеит. Аха ишнеиуаз рмөаныф мацхеит, азө изхаракны иааит.

Ани ахәаңа ус ихәсабзаап, азәы изхара афатә ирзынхаз апап джьаны сара исфап хәа.

– Иааура удыруоу? – ихәеит ахәаңа.

– Аа! – ихәеит апап.

– Ари афатә ихәмоу уаха иахфап хәа халагар, уаргы иузхом, саргы исызхом. Уи ацкыс имфазакәа хашьталаны нак ацәа хәахтап. Уаха еиха аңхыз бзиа збо ашьжымтан дангылалакь ифааит, – ихәеит ахәаңа.

– Азамана! – ихәеит апап.

Арт ауха ас иеиқәышахатны рыекаңсаны ицәт. Рыекаңсаны ицәт, аха ацхыбжьон апап амла даргәакзазаап, дфыхт. Данфыха, ашьшьыхәа мазала доагылан, ахәаңа дшыцәаз, афатә ирымаз апап дладтәалан ифеит.

– Уара аңхыз бзиа хәа акыр убама иаха? – ихәан ахәаңа апап диазцааит ашьжы ианаапш.

– Аа, избейт, – ихәеит апап.

– Нас ихәа иубаз!

– Моумоу, уара иубаз аңхәа ихәа! – ихәеит апап.

Ас акыр аамта уара ихәа, сара ихәа хәа иеимаркит. Аха ацыхәтәан, ахәаңа пхыз иибаз аңхәа ахәара иқәшәеит.

– Сара иаха пхызла избаз уи ауп – дналагеит иара, – пхызла амаалықьцәа ааин, сыжәа кны ханк ақәцәа сыхәныргеит. Уа сахыхәныргаз астал хианы икан фык, бзык излазымхәо ала, слаган сладыртәан сызхарацәкьа сфәрцеит.

– Ааи, – ихәеит апап, – саргы пхызла уара амаалықьцәа уаныргоз збейт. Уара усгы амаалықьцәа уанырга, акруфамцакәа уаарышьтуам схәан, уаанза слатәан, хамоаныф са исфеит, – ихәеит.

Абас ахәаңа апап дызжьоит шихәоз, апап ахәаңа дижьейт.

381. АПАП ЕСЫФ ИМААНАҚӨА ШИЦЫРХЫЗ

Папык дыкан, пха бзиақ диман.

Апап Есыф аҳак дааипхән, дад, уара ууара сгәаңхейт, ихәан, чара ду уны ипха диитеит.

Ус, кыр аархыцхәаны, уахык Есыф ипхәыс игәалтеит ианнышьталалак Есыф доагыланы, саркьак иман, доаныпшыланы, дындәылцны дышцоз. Ари Есыф ипхәыс иангәалта, адырәаухагы дизкылыпшит. Адырхәаухагы ус кайцан, дындәылцны дцеит.

Ари знык акәым, ари ынтә акәым, абар шыта ымз иреихауп есыуаха Есыф ддәылцны дцоижьтеит.

Уахык, апап Есыф дышцац еиңш, исаркья днахөаңшын длықөлан дцеит. Ауха ашамтаз ахөынцөа ишыклатата даакылсит. Ашаразы данааи, Есыф ипхөыс дааисын дылкит, есыуаха уабацо, саркьяк уахөыңшны уцалоит хөа.

Есыф ипхөыс дышгөалтаз идырт, амарцья, уи асаркья банымпшылааит, баныңшылар, быңсуеит хөа дацеиршөеит. Амала, сара сахьцо уи ауп, цсрак ахьыкалоцыңхьаза сцоит, иңсуа рыңсы цьанат идөықөысцаларц, асабаң касцаларц, ихөахт атцыхөтөаны.

– Шьта уакөыц, асабаң иурхөахьоу узхоуп, – лхөеит, аха дышцац еиңш есыуаха дцон.

Уахыкөырчмазаө калцеит, дыспырцны дышцацари хөа, аха уи азгы дмаагылакөа дцахт дахьцац. Лара доагылан, сыңсыргьы сыңсааит лхөан, асаркья данынаныңшыла, ус лбеит: цсык днаргон, апап Есыф исакөамалтра ыршөуа иаңхьа днеиуан. Ас ари асаркьяөы ианылба, аңшылара дакөымцит. Ус дшыңшыхуаз аңсы дыжны ианахынхөы, апап дааватөин аңсы иржыз даатцхны, ишөыз амацөа бзиас иказ зегьы ишөыхны, иманы дындөықөылт. Апап ипхөыс абарт зегьы абри асаркьяөы илбеит. Арахь даахьахөны, егы ауатах ахь даныныюнаңш, есыуаха аңсцөа ыцхны рымацөа иааигоз ауатах азна мацөа лбеит. Ицьалшьеит.

Цсаца рхара дцоит, нас аңсцөа рымацөа шцааиго, лхөан, даара дшөеит.

Нас днышьталахтөырчмазаө катцаны. Дыңсзауашөа лөыкалцеит.

Апап Есыфгы ашамтазы дааит дшаац еиңш. Ипхөыс дычмазаөы гөгөазшөа аниба, ах иахь адырра кайцан, иааит.

Иахьааиз ицааит, ибыхьзеи хөа. – Схатца есыуаха дцаны аңсцөа шөыңсаца касцоит хөа дырхаңхөит, нас ианыржлак иаатцхны мацөа бзиас иршөырцаз зегьы ршөыхны, иааигоит, – лхөан, иралхөеит. Уртгы ираҳаз рцөымыңхөит, аха иркыз, илахынхөын рыюныка ицеит.

Абри иахкьаны, шөыңсаца касцоит хөа, Есыф ажөлар шижьоз раҳаит.

Уахык Есыф доагылан дышцац еиңш цсрак өы дцахт. Уа дахьнеиз, ишыкайтцалац еиңш, аңсы иңсаца касцоит хөа рөанынарха, исакөамалтра кны раңхьа иөынеихөит.

Ус аңсы дыржит. Аңсы данырж ашьтахь, Есыф имаанақөа заҳахьаз азөы абнаөы анышөынтра ааигөара дтөеит Есыф икаитцо збоит хөа.

Дшыңшыз Есыф ишиуц, даахьахөын анышөынтра жра дналагоны еиңш, абна илатөаз даалкьан, илаба рыхха апап Есыф дааисны, деизкья анышөынтра давайжт.

Есыф ауа ацх агөы ааюнашаанза убра дкажьын. Иңсы аңтала акөада иөашөы доагылан, аюныка дааит.

Аюны дахьааиз, ҳаит, бара сьдзырдырыз, ихөан, ипхөыс дысшьуеит хөа далагеит, аха имч имшөахьази, иагья умхөан алаба заахаз, зхы цөыз агьы изыкамцакөа, ипхөыс лцаацөа рахь дыюны дицөеит.

Ипхөыс лцаацөа рөы дахьнеиз дзыниаз зегьы лаб, лашьцөа иралхөеит.

– Ҳаит, алажө, апап қамсажө иакөызма ҳақөшьа дызшьуаз, уи дсымшьыр схөартам! – ихөан, лашьейцбы апап Есыф иөы даакылсын, иг иөы иамырқөазакөа атқықхөа диеихсын, дышьны дылкажьны, апап имал зегьы иара игеит. Абас ихьит апап Есыф, имаанақөа аницырх.

382. АПАП БЗАМЫКӨ ИЛАКӨ

Папък гхөыс бзиақ диман. Дрыцхауп ҳа шьардаамта лыкны дышьтамлацыт. Енак аизараөы ажөлар ахтөаз иажөабжьны иааөөырыгеит абри апап ипхөыс амш лылазгарыда хөа. Азөы дахтөаз сара исылшоит ҳа реихөт доагыланы ажөлар.

– Убри улшозар, акыр уахтөит, – рхөан еисаны ддөықөырцит.

Нас иөынеихан днеин иматөақөа ааишөыхны ажөмыжөла иееила-хөаны дыдөықөлит апап ишкөа. Дызнеиуаз амөан аңсыз цаа иаахөаны днеин апап иөны ашө дасуа далагеит. Апап ашө анаирты, дибит ашө дадгыланы ччаик.

– Арахь узышьтаузеи? – ихөан дцааит апап.

Изнеиз ус ихөит:

– Сара сыччиоуп, икалозар сухөоит, апап уаргыы аңсаңа азоуп узыкоу, уөны көакьтак уаха сахьумбаан, – ҳа.

Апап нас ибзиоуп ихан, ашө ааиртын, длаишьтит аөныка. Данылаишьт, дызнеиуаз иңсызқөа иикыз астал инықөйтқан, иара днеины акөакьта дығөатөеит. Апап акы итахын азы астал дахьқөңшыз аңсызқөа зықөыз ибит. Аңсызқөа аниба, апап ари закөызи ихан диазцааит иааиз. Асас, нас ус ихөит:

– Апап, ухацкы сөеит, ари акөты иамчу акөтағь ауп ҳа сахааиуа сааумышьтыр ҳа сшөаны иаазгит.

Апапцөа аңсыз бзиа иаурымбахуа, иманы днеин ипхөыс лыкны ирфазит зегьы, нас ишьталт ацөаразы. Апап ипхөысгыы иаргыы аныцөа, рысас доагылан рзы зегьы лкатөаны днеины дышьталт итық акны.

Ацх агөтаны апап ипхөыс дааңшын, азыша сакит ҳа дкаауа далагеит. Апап доагылан азы лсыржөоит хөа аңқалқөа рыкны днеины длыртыңшызар, зы ртазамыт. Нас днеин ипхөыс лыкны азы казам ҳа леихөит.

– Азы ыкамзаргь ирласны уцаны иааугароуп, – лхөит ипхөыс.

– Нас ибзиоуп, – ихөан апап аңқал аашьтыхны, рысас иөы днеин, диазцааит иухьзузеи ҳа.

Асас ус ихөит:

– Сара исыхьзуп Атцыбра- Ашьахө Араҳана.

Нас апап ус ихөит:

– Сара азы аагара сцоит. Ухьыз зымхээз аон ашө артны дааумышь-тын.

– Ибзиоуп, – ихэан асас, апап данца, ашө ааиркын, дненины ипшөма пхэыс лыкны дышьталт.

Апап азы иманы дааин ашө дасуа далагеит, аха рысыс ихьыз ихаштит. Агы ихьыз имхэакөа ооы дааишьтомызт. Дара аамта дангөак, ипхал ларгылны, гөыла пхэыскдрыман, лыкны дцеит. Даннеи ус длазцааит акөыд иашөтуа ахаскынкөа ирыхьзузи ҳа. Агөыла пхэыс ахаскынкөа рыхьыз иалхэан дыдөықөылцит.

Апап алымөак изихэоз ахаскынкөа рыхьз, дненины ионы ашө данас, рысас апап ипхэыс даалывцын, дненин ашө ааиртит. Иара дненины ақасатөи итың ағы днеит, аха уаанза иара дызызнеиз кайцхьан. Апапгы ипхэыс азы лыржөны дненины длыкөаиеит. (.....)

Рысасгы ашара зибаз еңш дөагылан дгөырғьацөа аоныка дцеит, саргы сааталан арахь сааит.

383. АНХАҢИ АПАПИ

Қытаньк еигөылацөаны инхон нхаөыки папыки, рзы ахьырға акны икан. Ани анхаө ипхэыс пшзак лакөзаарын, апап длеилахт. Азы хьсхуеит ҳөа дненицыпхьаза, амөа лзикузаарын, аха инапағы дизаагомызт.

Ишыказ, лгөы анцөаза, анхаө ипхэыс лхаца дылкит «абра ҳахьынхо ҳахьцны ҳцап» ҳөа.

– Иауеи, бьоны бьонанцөеит, ҳанхара бзиоуп, ҳадгьыл бзиоуп, ҳашпахьцуа, – ихөеит.

– «Ус аума абас ауп», – лхэан иаахтны иалхөеит апап илеихөақөаз рыззагы, дыслышьтоу, дсылпырымцуа.

– Убаашөт, уи гөыроам, – ихөеит. – Икабцара бдыруоу? – ихэан

– Ыы, – лхөеит.

– «Уаха схаца сабраахь дцоит, аоны дыпхьом, аоны унеи, уа ҳаимазаап уаха шаанза» – ҳөа ус иахө, – ихөеит. – Нас икасцалакгы ббап, – ихөеит.

Азаагара ҳөа дахлеиз, уи уа амөа лыкны дтөан уеизгы. Анс-арс анихөа, «ибзиоуп нас», лхөеит, «ианумузах, уаха схаца сабраахь дцоит, аоны унеи, уа ҳаимазаап уаха», – лхөеит.

Апапыжөгы ихылца ацыс талт. Аоныка дцеит.

– Абас ауп иасхөаз, – лхөеит анхаө ипхэыс данааи лхаца иөы.

– Ибзиоуп, – ихэан, иөы, акөадыр ааирхиет, иөааибытан, дыөөыжөлан, апап икны днакьдгьлт.

– Укамчы сүтондаз, ҳапап ухацкы, уаха сабраа ркынза сцар сҗахуп, снарылапхьашт, – ихөеит. Ари агөра ииргарц ами уажө уа дызнеиуа,

аха иара иалидыраауаз, дгәырғьацәа дкалеит, икамчы ииңеит, ддәықәйт.

Ахәылқаз иаргы, ицкы праалза, ипқәыс «уаха хгәылара цутак сырқыр-сиануеит, сзаауам» хәа налаихәан дцеит.

Дахааиз анхао ипқәыс ихәы бзианы икалцит. Итәоуп, акрыфара иаламгацыт. Уажәшьта дааидипхьаларгы цәгәа ибом, аха илуам лара макьана, «уахатәи ацх имшазо хабациакуеи?», – лхәоит.

Ус ишыкоу, чанрахь аамта неихьан еипш, «еи, апшәма пқәыс!» хәа лхатәа ибжыы геит.

– Кох, ари бхатәа иоуп, сабацари? – ихәеит.

– Уабацахуа, уматәақәа ушәых, абарт ушәца, – лхәан көыжә-мдыжәқәак ишәцаны, ақәюра дықәалыртәеит.

Апшәма данааи, – «икалеи уара, уаха срылапхьоит хәа умцаз, узыхынхәызеи?» – лхәеит.

– Сахнеиз зегь ргәы бзиоуп. Уахатәи ацх имшазо цьоуки сызрыдтәалоузеи. – схәан сыюныка сааит, – ихәеит.

Днацшызар – ақәора деихьыжә-еикәыжә азә дықәатәоуп.

– Ари дызуста, бара? – ихәан,

– Ари ччиак дызбан, дрыцхашьан дыюнасыжылыт. – лхәеит.

– Аа, уи бзиан икабцеит, аччиа дрыцхашьалатәуп, – ихәеит. – Бнеины азырпха сзаагышь: ихы, ипәца ссап, ицсапоуп, – ихәан, азы лааирган, дықәалан ихы, ипәца исеит.

Ус дсыкоу: «Афатә бзиан, икабцеит, ибдинаныс бцаны мама (апап) даага, иара дыкамзар ипқәыс даага, иказар аоыцагы аага,» – ихәеит.

Дахнеиз апап дабакахыз уеизгы, ипқәыс длыман дааит. Дахааиз ақәора ччиак дықәатәазгы лбит, аха уи дауихәацшыуа.

Апшәма ус ихәеит:

– Хәи, мама, дыспахақәымшәа, аха агьаурым ихәеит. – Бара, бдинаныс, бцаны оы-бзиак шахзаабгара, – ихәеит. – Ани изхахьыц акәымкәа ахапшыа цыц хтны иаага, – ихәан ипқәыс оаагара ддәықәйт.

Ипқәыс данындәылц, анхаоы апап ипқәыс дықәйтдан амш лылаигеит, иара ихатәа ишибоз, аха ауизәытыуа.

Анхао ипқәысгы аоы лыман дааин, кры рфеит, кры ржәит. Аччиагы, ачанахгы ианымцакәа, иифашаз акы наидыркын, акы днацхашәа иуит, аха ус иукәшәира дацхааит!

Ианааилга, апап ипқәыс ддәықәйтцеит.

– Ари аччиа дабахарио? – лхәан лхатәа диазцааит апшәма пқәыс.

– Дабахариахуа, абрахь ицаицаша акы наитаны асоф ахь дындәылы-бгар, цьара дықәиап, – ихәеит.

Ицкы, иматәақәа итан, и...итасны дыюдәылырцан, дмида-гәидаха, дцит юныка.

Дахнеиз «еи, апшәма!» хәа ибжыи иргеит. Ашә аартны длаихәақшит иғхәыс, аха дтәымуаюылшьейт: илбахьоу лхаҗа дабақоу, ихы ыкам иҗаҗа ыкам.

– Уарбану, уара, араһь усзаашьтуам, – лхәан ашә ыдлыжьлан, иалыркит.

– Бара, быюны быюнанцәейт, бхаҗа соуп, сыбжьалағь сыбзым-дырзеи?! – ихәейт.

Абжыи даназхәыц- егы даулымдырхуаз.

– Узықәшәезеи уара, ухы са, уҗаҗа са, рыцхарас узықәшәезеи, уабақаз?! – лхәан дааилаҗс дылкит лхаҗа.

– Сзықәшәезеи бымбо, бара амш ахьбыларгаз ауп саргыи сахьырсаз. – ихәейт апапыжәгы иҗсахы җыжәжәо.

384. АПАПИ АЛГЬЕРИИ

Ажәйтәан апапцәаҗкәаы ақранҗыцәа рыман.

Зны папик, иқранҗыи аусура дашьны дыҗсын, қранҗыи да дықәхеит.

Әнак иҗынеихан ақалақь ахь дҗейт, қранҗык дсауазар збап хәа. Даара акыр деимдеит, аха уаоы димоуит. Хәло ианалага, аюныка ддәықәлт.

Амоа данны дышнеиуаз, азәы ишәыра ихәда ихшьны дышнеиуаз дынихъзан, мшыбзиа хәа иеихәейт апап.

– Бзиа убааит, папажә, – ихәейт инеиуаз.

– Уара сара сышпапыз узымдыруазар, ишҗаухәоз? – ихәейт апап.

Уара ушпапу сзымдыруазар, ишҗасхәоз, умбои, «акалт җаҗа, җыба ду, җаҗақала» схәон, уаха ишҗасхәоз? – ихәейт инеиуаз.

– Уааи хнатәап, ушәырагы нышьҗаҗа, хнейцәажәап, хәҗсгыи неиҗахьып, – ихәейт апап.

– Ибзиоуп, уааи, хтәап, – ихәан, инымәахьҗын инеибартәакәейт.

– Узустәада, насгыи уабацо? – хәа дҗааит апап.

– Сара Алгьери сыхьзуп, сусуоуп, абас схы ахьынахо сцоит, – ихәейт апап дзыхьзас.

– Қранҗыра уцозар, сара ақранҗыи дыҗтахуп, уаала аюныка, хәилазап, – ихәейт апап.

– Ибзиоуп, суццоит, – ихәейт Алгьери. Рыҗсы анааршьа, еиманы амоа иқәылт.

– Ари ушәыра иҗоузеи? – хәа дҗааит апап.

– Ари сшәыра җуҗк ахьы җоуп, уара упапуп, угәрагоуп, уҗсы җшьоуп аҗнытә суқәгәыҗны иуасхәоит, акәымзар ус избалак иаурас-хәагәышьахуа, – ихәейт Алгьери. Аха усқан ишәыра иҗоу амгәал хәәҗеи акакан цәәкәеи роуп.

Апап, ахы азбахә аниаха, агөафра далагеит, насгы абри Алгьери ихы зашыас иастарызеи хәа ахәыцра далагеит. Ус ишеицыз апап июны инеит. Алгьери апап итаацәа ацшәа реицхәеит, ишинаалоз еицш. Апап Алгьери дивагьежьюа игьырма тыц инамто, днаганы диртәеит. Ус зиуа ихы азы ауп, акөымзар, Алгьери алымт ихьтата асасааиртахь зака днеимышьтрыз. Алгери ишәырагы иааигәара ишьтоуп, уафы иитом.

Рхәы андырхиа, илатәан акрырфеит, аха акрахьырфогы Алгьери ишәыра итәгәыбжьара ибжьакуп. Акранырфа, ианалга ашьтахь, апап ипцхәыс даеа уадак ахь дналыгхьан, Алгери ахы имоуп, аха цәгьычшыас икацдарызеи, иара қранцъра дцоит, хара днахкылар, ицаагалалак ихы ицәазап хәа леицхәеит апап ипцхәыс.

Уи ашьтахь риартақәа карцан, доус риартақәа реы инеины ишьталт. Алгеригы ииарта ахьидырбаз днеины дышьталт, ишәыра ихчы иацацаны.

Алгьери рыцха аиарта тынч аниоу, дкараха дыкамзи, дыцәеит дыцсызшәа, дышьтыхны дугозар имбо. Апап даузыцәахуаз, Алгери ихы игәы ицалан алада-ада ихы игоит.

Ацх агәы ааонашоны еицш, апап доагылан, Алгьери дахышьтаз днеит, ахы имацәкьюу еилыскаауеит хәа. Аха, иабакоу, Алгьери дыцәоу, дыцәаму издыруам. Ус, дихагьежьюа дышгылаз, «икоуцозеи?» ихәеит ибжьы цтганы Алгьери цхызрыла.

Апап дшәан дыюны ддәықәлеит, аха лашьцамзи, дахьцоз ибозма, амажәа көаханы дланахалан, иахьгылаз дызлыху узымдыруа, амажәа ифатата ипцхәыс лкны даннеи, ипцхәыс дшәан доацкьан дышнеиуаз, адулап доанкьан иахьацсра, уацәцсра дыцсит. Апап днеин, ипцхәыс азы ләархәхәо, цәгьала лыцсы ааигеит.

Арт ас ахәхәа-агьгьахәа ианеилала, Алгьери дөыхан, дарбан ара цәгьала ицсы, ихәан, днахәны дыцәеит. Апап ипцхәыси иареи ауа шаанза имыцәазакәа азбра иафын, Алгьери ицарақәа цәзашьас иартарыз. Ус избейт: апара рацәаны итаны, қранцъыс дынкыланы, нас ихы ицәазап хәа.

Анша, Алгьери дгылан иееилахәа, ифы зәзәа ацшәмацәа реы днеит. Апап ихы ниқәикын ус ихәеит, қранцъра снукылозар, хәицәажәар стахын, судумкылозар, хәиньмаалар, сдәықәлон хәа. Апап даацәажәан ус ихәеит:

– Сара ақранцъы изы даара ацья збахьейт, абри абжьарак сишьтоуп, аха дсоуамызт, уажәы уара уеицш икоу анцәа дансықәиршәа, дсышьтыхуама, иштуаху бзиоуп, хәицәажәап, ихәа шықәсык ушаангыло, нас сара исылшо, исылымшо уасхәап.

Алгьери иаахцәаны ус ихәеит:

– Сара шықәс дузак х-нызкь маат еицаны сзаангылом, уиакара сызүтом ухәозар, сымәа сықәлоит. – Апап ипцхәыс ихы нлыдикылан инеицәажәеит.

Нас Алгъери ихы найкӧкны ус ихӧеит, – ибзиоуп, заӧа ухӧаз устоит, аха пӧкараны убас иӧахдап: иназмыгзаз штрафны шӧ-маатӧ ишӧо.

Апап адунеи дааӧашӧеижӧтеи, хнызӧ маат урӧӧатц, шӧмаатӧкгы шыӧӧсык ӧранӧык иимтацызт, аха игӧы иӧоу Алгъери ихы сызгандаз хӧа ауп. Алгъеригы идыруеит апап игӧы иӧоу, аха дызлеитцсырслакгы акала деитцсырсындаз хӧа дишьтоуп. Ианеилаза апап ус ихӧеит, х- шьхак рынхытц мхурстак сымоуп, заанаца илататӧуп. Уганы уа унсыжып, уалгаанза, уа уӧаз, нас сара снеины уаазгап хӧа. Алгъеригы дазыразхеит.

Акамбашьӧа оцаӧӧаны амӧа аӧалара реанаазырк, апап ус ихӧеит, ушӧыра ара ашӧындыӧера итацаны иахтӧахып, ацапӧа аркны ига хӧа. Алгъери дазыразхан, ишӧыра ашӧындыӧера итацаны ацапӧа аркны, ацапӧа иара игеит. Амӧа ианыӧала, Алгъери дцааит, акамбашьӧа рматцмаба ааухӧама хӧа. – Амацмаба сымамзар, уара аӧныӧа уанцалак, акамбашьӧа мазарахуп хӧа азӧы исцӧеигар ӧалоит, – ихӧеит.

Апап, днеин амацмабаӧа аацӧыриган, Алгери иитӧеит. Нас аӧыцӧагы аурдын инаӧӧтӧан, амхыртахы ицеит.

Амхыртаӧы ианнеи, Алгъери акамбашьӧа ацӧмаӧа инацакны, ацӧаӧарста дныӧӧцаны, апап дхынхӧын иӧныӧа амӧа дыӧӧлт. Ацӧаӧаӧа аӧрыӧан, мчыбжык аӧара дадхалон.

Апап амӧа дахыӧӧу ус избеит, аӧны сышнеилак еипш ашӧындыӧера цӧны, Алгери ихы згап хӧа.

Аӧны даины иӧсы анишьа ашьтахь, дӧагылан ашӧындыӧера аӧера далагеит. Итаца аӧхзы алыкӧӧа, ииулак ашӧындыӧера пиеит. Ашӧындыӧера шааӧиӧыз еипшцӧӧа, Алгери ишӧыра ахы ааӧыртыны илаирхазар, амгӧал хӧаӧа хӧамашаӧеи, акакан цӧаӧеи, агӧам-сами лтӧыоит. Апап ахы шьтӧысхуеит хӧа ашыӧӧӧа инапы аашьтӧхӧазар, инапы ахӧаӧа ахьтата, азнацӧӧа агӧам-сам аашьтӧхт. Дагӧаны ицӧыбаӧа иртеитц, ицӧыба дукӧа зегы иртӧит, ускангы хьу цӧишьоит. Дгӧыргӧацӧа инапы итаца анаалишь, асы-шӧыб еипш, итаца ахӧаӧа алатта иаӧӧлт.

– Бааишь бара, бласны! – ихӧан ипӧӧыс диргӧыргӧарцы даалыпӧхӧеит. Ипӧӧыс дыӧоны дааизар, лхаца ахӧаӧа иӧатата, инапӧа ахӧаӧа рыхьтата днеиӧаӧшит.

– Иухъзеи, уажӧымта цӧгӧахааит?! – лхӧан, дшанхан ашӧ даалахеит.

– Исыхь закӧуи, ари бымбои ахь оажь, – ихӧан инапы аашьтӧхӧахын, инапы азна агӧам аашьтӧхны иналирбеит.

– Изаӧытӧ хьузеи, агӧам уахылажью умбои! – лхӧан апап ипӧӧыс дааӧналт. Апап иикыз цӧа длаӧаӧпшызар, ахы абаӧоу, инапы азна агӧам икыуп, агӧам даганы дыӧоуп.

– Хӧаит, рацӧа аеада саӧӧиртӧеит! – ихӧан, инапыкгы рыла ихы даасны икит. Ус ихы агӧам оалаиртӧеит.

– Ибымбои Алгъери ччиа хшижья, ирласны сабцӧар сзыпшаа, сцаны иара убратӧӧа дышьны абна дыласыжьюеит, – ихӧан афырхӧа дӧацӧӧеит.

Ипхәйс иабцъар лыманы данаи, иаалымцааны дыют, Алгъери дахьынижъыз ахь.

Инаңар (Анаңар–апапцөа иршөырцо амаңөау) ырбгъаауа, агхзы даганы, игөагсахы еибакүа, Алгъери дахьнижъыз днеизар, Алгъери дубар даахөа, дцахъан ауардыни акамбашькөеи иманы. Апап дмида-гөидаха, имала иөизымшьуа, дхынхөны ионыка дааит.

Алгъери дцо, дцо, даара хара дцахъаны, шыжъымтанк дышнеиуаз, х-оык өөцөа ааипылан, ус иазцааит, уабацо, усүра уцозар хөа.

– Аусурта маншөалны сақөшөар, сцоит. Изакөйтө усүтөүзеи ишөөмоу? – хөа Алгъери деицамхазакөа дрызцааит.

– Хара хөишьцөоуп, икаңдарацы хгөы итоуп аразынтөы ханкөа хца. быжъба-быжъба етаж икоу. Хара ихамоуп амал рацөаны. Аюнкөа аныкаңдалак ашьтахь, иахшап хөа ауп, – рхөөит аишьцөа.

– Ибзиоуп, сшөыццоит, аха зака сышөтөзеи? – хөа дрызцааит Алгъери.

– Мызкы ура ухаца зыкф маат уаңтоит, ууардын азөы дакөууртөар, уигы хазы аңара архалап. Ура хусуцөа зегы уреихабны укаңтоит, – рхөөит аишьцөа.

Алгъери дазыразхан, нак-аак рнапы еимырдеит. Нас дрыманы ицан, аус дахадыргылт.

Алгъери даара ибзианы аус иуан. Шыкөсыки бжаки аус иуан. Аюнкөагы кацаны иалгеит. Аишьцөа рюнкөа кацаны ианалга, ачара ду рун, рюнкөа ршеит, аха рмал шеилаз иныжъны Алгъери дахадыргылт.

Ачара ианалга ашьтахь, Алгъери ус иархөөит, хара хөхөхөтра , амал хаманы, хара хцоит, хмалгы хюнкөагы унапы ианаңтоит хөа.

Ус амал рацөа рыманы хара дгьылк афы ицаны, даара ихөхөхөтны, агба италаны ишаауаз, рыгба фөын, рмалгы даргы тахеит. Рмал зегы Алгъери изынхан, абрикара иказ амал еифызкаашаз пхөыск дааиган, ачара ду иуит. Иара анкөа амгьал хөаңада егъанимоуаз игөаларшөаны, ахымхөацөа ззидгыло азы мап азөы ицөымккөа, еснагь дрызцхрауан.

385. ААМЫСТӨИ АПАПЦӨЕИ

Анкөа зны қытак афы уахөама дук ыказаарын. Ауахөамафы х-оык апапцөа онан. Абри ауахөама ааосшөа аамыстак дынхөзаарын, пхөыс дааигөит. Хшарагь дрымамызт, аха аамыста уао бзиан, дныкөаоын. Дцон жөөймш, жөамш данымаауаз ыкан. Абарт апапцөа еиңа-неиңасуа аамыста ипхөыс дхырхырцы ильөцаауа иалагеит. Ус баша иаауөит, илыдтөалоит, алаф лархөөит, егъиуөит, анс, арс... Лгөы пцөөит. Ишыказ лхаца иалхөөит.

– Уара, абас ауп, аума сақәшәеит. Уара умныкәар ауам, сара сымацара сыкоуп. Абарт апапцәа уара уанындәылцлакь, ушдәылцыз анырбалакь, иаауеит,–лхәеит. – Итәоуп, ицәажәоит, алаф рхәоит,.. Истахым абарт ахьяауа.

– Ус акәзар, икоу басхәап, – ихәан, – Аа – [лхәеит].

– Сыманыфа кәцеи, цъара сцоит, нас икало ббап, – хәа ипхәыс илеихәеит. Имоаныфа калцан, дылеыжәлан, ашта дтыцит. Данцоз убыс леихәеит:

– Урт аауеит. Кәтыкгы рызшы, пату рыкәца. Апхья иааиуа дыштәоу, егы дааиуашәа аныббалакь, итәоу ус иахәа:

– Абаацсы, анахь азә даауеит, уи дындәылцыр, нас уааип, – хәа алыгәра дыкәца. Убыс ибзеихыгзозар ахыкгы уахь икәца, са срыхзоит, – хәа абас леихәеит ипхәыс.

Арт усгы ишааиуаз лдыруан, кәтык лшыт, афатә калцеит, арыжәтә цәырылгеит егыт, лхаца иихәоз калымцар калозма.

Ишыкоу апапцәа руазә дааит. Алаф ихәо егыиуа дыштәаз аобатәи ашта дааташылт. Аобатәи данааи, «абаац азә дааит, арахь ухали, дцар улбаап», – лхәан, хыхь алыгәрахы дхалыжьлеит.

Аобатәи дааин дыштәаз, ахцатәи ашта дааталеит. Аобатәи алыгәра дыкәылцеит.

Ахцатәи дыштәаз хамтак аацхьан, «уоо, бара быкоума?» – ихәан ипхәыс ибжы аалыкәирган, ацшәма ашта дааталт.

– Абаацс, схаца дааит, абрахь ухал, – лхәан ахцатәиггы уахь дыохалыжьлеит.

– Аишәа рхианы игылоуп бара сас дбымоума? – хәа ипхәыс длазцаан, – «каи», – лхәеит.

– Уара уанца сгәы ыгыуан азыхәан исырхиет, – лхәеит.

– Бара азы хыцзаап, амца талааит, сзымцеит сахьцоз, сөы шызсоз, ашша цөызар калап, бажә мцак ааикәысымцар калом, атыпкәа аакәцеи, – ихәан, дындәылцын, аеы өнеигалан, агәакхәа абажәмца лаган илеихәлаижыит. Аеы ашша цөыр калоит, ашша цөыр абажә ләа иахадыргылон ажәйтә, уажәгы усоуп.

Арт апапцәа ахыкгы алыгәра икәтәоуп. Ус иззымычхаз азә рапхья дыцеит, рапхья ихалаз иакәхап. Дахьынкахаз днаихагылан, дзымкаауа афаца наифаитцан, деикәгах дәахәаны, нак дидәахит. Аобатәиггы далыорны длаимцахаит, уиггы ус дәахәаны дидәахит. Ахцатәиггы убыс изиуит.

Аамыста гәылак диман. Уаоы гәгәак иакәын, аха уао ачашәа, уао газашәа дыкан. Апапцәа руазәк дааиган, днышьтацаны игәыла иеы дцеит.

– Уааи, – ихәан дидхәеит. Х-маатк ахь цара наганы иныкәицеит. – Абри дганы азы дысзоутозар х-маатк уыстоит, амала азәгы иоумхәан, – хәа иехәеит. – Азы дацаны уанаахынхәлак, уцаракәа угоит, абра икәуп.

– Бзиоуп, – ихэан апап дицаланы дцеит. Длаганы азы даҥаны, дхынхэны их-маатк игарцы данааи, аобатэи апап дааганы дықәуп.

– Уара икалеи, ацҥа агөҥа укәгыланы далоумыжъзеи?! Арахь дааит, – ихэан, диирбеит.

Дашьҥихын диман дцеит аобатэи. Ацҥа агөҥа длықәгылан арахь уеы маахэааит, ихэан, длаган азы далажъны, деиҥааит. Данааи, ахҥатэи дааганы дықәын.

– Ашаха пшааи, бара! Цҥа агөҥа изымшөеит! – ихэан, ашаха аарган, – уара, ацҥа аашэаны, агөҥацөкә улықәгыланы далажъ! – ихэан, ашахагы ииҥеит, ахҥатэигы дитаны доуишьтит, усгы наишьҥеихэеит:

– Амарҥа анаацөылашо азы даҥ! – хэа.

Ари ишихэаз еиҥш, ацҥа шахала иашэаны агөҥа пшааны азы далаижьит.

Агы аз нырцө ала даөа уахэамак гылазаап, папик ашарҥазы азаеы дааины иеы азөзэара даеызаап. Ари аниба, длацкәан дыют.

– Аа, убоо, дыцкәаны дахьцо, арахь аарцөка игөы анҥцөа, нырцөка дыют! – ихэан, акәакхэа дыюны доаишьҥалан, уигы дихьзан, дшыхөхөоз, дыкны дааган азы деиҥеит. Рыпшыоыкгы уа даарылгеит. Даагыжъын, дааин их- маатк ахықәыз иаакәхны аоныка доықәлан дцеит.

386. АПАПИХЫЗ

Папик дыказаарын, игхөыси иарей. Ауаа аныҥслакь мышюыноажөа ахыкарцоз, егыиз, асыкөмалкәа ахыкарцоз апап дыргалон. Данааилакь игхөыс арацөа игөыдлыҥсалон, «еиҥу ала уаат» хэа.

Апап дыҥсылахеит. Царҥа имауа даныкала, игхөыс ус леихэеит:

– Уаха скөаба, сыҥсах, ныкәара сцоит, – ихэеит.

– Уабацо?

– Афатө бзиа сгөы ахшөеит, ржаной ача сфар сҥахуп, – ихэеит, – ача еиқәацөа. – ихэеит.

Длықәлан дышлеиуаз... Ддөықөлеит ашьжымҥан. Игөыла ҥарк дыказаарын. Амөы ҥканы, кәакәала икылган иҥиуан. Жөеизаоык ауаа оназаарын, иара джөаоаоыкны. Ихы дамыхөо, ихөычқәа изымаазо дыкан, егыин. До, «еык аасхөап» хэа дышлеиуаз, апап ишьҥахь ауп дышнеиуа ари, қыҥактөин. Ишьҥахь дышнеиуаз ани апап цоук ааиҥылан, – Уабацо? – хэа ианиазцаа, – Абас-абас, – анихөа, анҥ аоыҥа еицнеиуаз игөыла ус еиҥеит, – Амна ахөырҥын уҥаҥши, иҥоу ааҥыхны, абри иеы иаеҥаца, – ихэан, егы камчыла дынигөҥасын, апап дыехеит.

Ани ақкөын дшааиуаз, «цәара еык аасхөап» хэа абазар ахь ицоз дшааиуаз дырбеит.

- Уабацо, баба, иуҥахузи, узышьтоузи?
 – Абас-абас, схы сзымаазо сыкоуп. Скәәкәагы пцәеит, амҕы ган истиуеит, уаҕа хаазага сывам, егым. – ихәеит.
 – Нас, узцози? – рхәан, – Сабаак аасхәар сҥахуп, – ихәеит.
 – Аа, абри га, шықәсык иумаз. Амала, акымзарак аҕоумҥан, ацәыцә ада. Ацәыцә аҕацала, адәахыгы шыурт иумырхәын, – хәа иархәеит.
 – Иҥабуп, – ихәан, длықәлан дцеит.
 Игәыла дрогк ааимихын иоҕеикуа, иҥхәысгы ихәычы, хәычык иәидасын иҥазгы иман дцо, о-конецк кәиҥон. Ус-ус, ус-ус иәаибитеит. Иәаибитан, егын, дшыказ, ишықәсгы ауаа ианалага, аеы ааихәеит, адрог кәиҥеит, егит.
 – Абри иахыа аеы ануахҥаз ачисло антца, аеныҥцәкыа абра иахзаага, абра хуқәшәоит, – хәа иархәеит.
 Уи иҥхәазаны иман есқынагы ихамыштыртә еиҥш, егын. Ианнеига, иаргы днеит, даргы ааидгылт.
 – Иалакоуҥозеи, баба, акыр ухы иузархәама? – рхәан, – Аа, сшәыркәтеит, аллаҕ шәиныхәаат, аеы аасхәеит, аонымаҥәахә ҥытк шыҥастеит, егит, абас сеихот, – ихәеит.
 – Ига, даәа шықәсык иумаз. Амала, ацәыцә ада акымзарак аҕоумҥан, – хәа иархәеит.
 Иман дцан, аеы аоызагы ааихәеит. Дынхеит, инхара кәиҥеит, инҥыра кәиҥеит, егит. Ашықәсас уа ианнеи, иман даннеи, уртгы уа икан.
 – Уца ухыамҥшзакәа, – хәа иархәан, апап аҕәра ааиҕырхын, иа [...] ианҥас, дыәхан, дсап- сапуа ионыка дцеит.
 – Ашә сзаарты, – хәа иҥхәыс лкын даннеи, – Какраз, ышышкәса уаха ауп, аоышкәсарз уааит, – лхәеит.
 – Иуфама? – лхәан, – Абас сыхәдацәаҕынза ифан сыкоуп, – ихәеит.

387. АҢКӨЫН ИКАИҢАЗ

Нхаоык дыкан. Иааигәара папык дынхон. Анхаоы аусурахь данцалак, апап дааины анхаоы иҥхәыс дльҕцаауан. Аҥшәма акымзарак издыруамызт.

Анхаоы иҥхәыси иареи җкәынак дрыман, җкәына кәышк иакөын. Дыхәҗын, аха иаб иҗамзаара иақәыршәаны апап рыоны дахааиуаз гәаарас икит. «Абри апап даацыҥхыаза сан адәахы уца, ухәмарла хәа сыҥхалҗоит, абри мазас иаҗоу еилыскаароуп, җәара мыҗдарак иаҕуп акөымзар, изысцәырзарызи», – ихәан, дрышкәлаҗшуа далагт.

Әнак апап данааи, иан аҗкөын дароагы адәахы ддәылылҗан, дара уа реааонаркт. Аҗкөын дындәылҗит, аха адәахы дымҗакәа абарҗаҕы

игылаз амардуан лкыдыргылары ахәыбларафәы доыхәнән, атуан афәы иеицәохт. Уахынтө дыңшыны зегь ибоит уажәы. Апапи иани игәыди-бакылауа, ихәмаруа, иаартаһыз зегь аныкарца ашьтахь апап ус ихәит:

– Бара, сара уацәы цәағәара сцоит абри-абри атыцафәы. Бхаца цәағәара данцалак ашьтахь баргы са сәы блеи. Амәа бахымкәаит. Амәа бықәланы бызнейуа акәымкәа, Ө-мәак ахеихало бнейуеит. Сара сызлацо амәала қды хпәк хәчык наганы ишьтастоит. Убри амәа бақәланы бәыабхар, са скны бнагоит, – ихәеит.

Убыс ала еинаалан, апап дәагылан аоныка дцеит. Арт ирхәо зегьы ақкәын иахрит. Иан дзеицшроу иаб иирдырыр итахуп, аха макәана цқа дақәшөом. Адырәаены шьжымтан иаб цәағәара дахцоз ақкәын, – Саргы сугароуп, – ҳа диҳәеит.

– Уара макәана ухәыцуп, сус еилаурхуеит, – ихәән, мап икит, аха ақкәын имуит, дицны дцеит.

Амәан иқәлан излнейуаз, Ө-мәак ахеихалоз инкылст.

– Уара уцала, сынтыцуеит, нас сухьзоит, – ихәән, ақкәын иаб пхәака дишьтын, апап имәахь ишьтаицаз ақды хпәк хәчы аашьтихын, дара злацо амәала ишьтаицит.

Шыбжәон ааит. Ицшызар, анхафәы ипхәыс фатәыс икоу зегьы лыманы аеы дақәтәаны даауеит. Ари лхаца уамашәа ибит. Зныкыр ихәы аалгахәазма! «Дабаанага абри сыпхәыс, ләырцәызны, илымоу зегь лышәцаны, еылагь даауеит», – ааигәахәт.

– Бабаказ, бара? – ихәән дцааит.

– Аоны сахтәаз, аоны баша стәазар ацкыыс, кәтык сшыын, шәхәы қасқан, шәыгәгы аасырәыхап, ҳаицәәжәап схәән, шәхәы сыман сааит, – лхәит.

Ақкәын ибоит иаб макәана ихәхгы изымаауа иан лаара маанас иацоу.

– Саб, – ихәән, – Ыы? – ихәит.

– Хан ас ахә бзиа анықалца, апап ләктәирахь дцәағәоит, ҳипхәап, хгәыла иоуп, крицхәап, – ихәит.

– Ибзиоуп, дад, уца, апап уипхәа. – ихәән, ақкәын ддәыкәицит.

Ақкәын апап ифәы дынкылсын, ус ихәит:

– Саб еиликааит сан улыцныкәоз. Аиха иманы даауеит, уишьуеит, ухы уахә, узцозар уца, – ихәеит. – Абри уасхәарц, угәуәанысцарц азы сан саалышьтит, – ихәит.

Нас днахынхәын, иаб ифәы днеит.

– Икои, даауама? – ихәән, – Мамоу, саб, даазом, – ихәит.

– Исеихәаз уи ауп – «Скәатама хжәеит, уаб аиха имазар, иманы дысзааит. Сгәатама аақадар, нас ҳаицны ҳаицәеиуеит», – ҳа ус апап ахәара қаицит, – ихәит ақкәын.

– Ус акөзар, ибзиоуп, – ихәан, аб аиха аашьтихын апап ишка ифынеихейт.

Анхаоы аиха иманы дзааиуаз аниба, «ақкөын иихәаз табырғызаап, ари сишьуейт», – ихәан, апап ицөмәтәә лкажьны абна дылалан, дыюны дцеит. Анхаоы апап икаитцаз уамашәә ибит, аха иақөйтцара издыруам. Ашьтахь даахынхөын, ацөқәә ахикыз ахь ддөықөлт. Ақкөын иаб дааиаанза иан ус лаихәт:

– Саб еиликааит апап бызицныкөоз. Уажөы даауейт, фырмахьцкөак хьцөцөаны бкөәкө ацөә ахихуейт, – ихәит. – Апап дишьыразы дцан, уажө даауейт, – ихәит.

Лхаца афырмахьцкөә икөәкө иқөцаны даауашәә анылба, илаҳаз цоуп лхәан, дшәан, дыюны дцеит. Анхаоы данааи, иқкөын дизцааит: – Уан ас дыццакны дабацо? – ҳа.

Ақкөын даара игөы иалст иаҳаз:

– Уара уажөыгь иузеилымкааи арт икарцо зыбзоуроу? Апап уаниба, дыюны дцозар, угхәыс уанылба, дыюны дцозар, нас ари иаанаго узымдырзеи? – ихәан, ақкөын иаб диазцааит.

– Мамоу дад, исзымдырт, – ихәит ақкөын иаб.

– Уажө ианузеилымкаа, шьта дунеихаан иузеилкааран указам. Сара усабуп ҳа уара ушка шьта снейуам, схы ахынахаз сцоит, уара иуеицөоу ауаа збаанза саазом, – ихәит ақкөын.

Ана азөы иөы днеиуа, ара азөы иөы днеиуа, ус дсықөыз акөымкөә, амал змаз аҳак иөы днаагит. Өыхьчас дидикылт. Аҳ ауахьад рацөаны иман, аха есысықөса иөқәә рғычуан, апхаста рацөаны иман. Өыхьчас иақайцалак уи иамыхөейт. Ақкөын, – Са снашьты, икасталак убап, – ихәит.

Аҳ исцөйгози ҳа дидикылт, игөра гацөкьан акөым. Аха абри ақкөын иара иөы аусура даналага нахыс аҳ уаҳа цөызк имоут, өык азөы изымгит. Аҳ ақкөын дилаөхөон: «Ари дахсымоу акы сацөшөом, ари иөы азөгы акгы илшом», – ҳа. Аҳ иөыза аөа ҳак дыкан. Уи иаҳаит ақкөын избахө. Аҳ иөхөапхьыз ихы еиланаргьөжьт, дахьирхөыр итаххит.

– Сара изғычуейт уөқәә, – ихәит.

Амал ықөцаны еисейт:

– Абри ақкөын өык ицөузар, смал абжа устоит, – ихәит аҳ. – Исзымгар, смал абжа устоит, – ихәит агьы аҳ. Рнапкөә еимырхын, аҳ иөыза дымпшзакөә иаразнак ақкөын иөы дцеит.

– Иутаху устоит, өык сьрхөҳа. – ихәит.

– Мамоу, исызүтом, – ихәит. – Аөқәә зтөу аҳ иоуп, сара снапы иану урт рыхьчароуп. Ак анагха, аҳ симшьуеи? – ихәит.

Аха ани аҳ дикөамцзеит. Дцо-даауа ианимуза, – нас ус акөзар, ибзиоуп, өык устоит, аха уцарагьы стахым, ушьарагьы, – ихөейт ақкөын, – убри уақөшаҳатзар, аөы устоит, – ихәит.

– Изақөи?

– Знык амш улазгоит, – ихәит.

Азныказ ақ даалак-оакит, аха мчыла ианаму, хаала ианаму, уаха казшыа анизамта, дақөшахатхит. Ахөчы ақ иоыза (уигы дахауп нас) амш илаиған, аеы иитит. Аеы иитит, аха леишөа баапсык акөзаарын, еихөтарқаны ағөра лахырцөрааны ицеит. Дашьталт, аха изымкт.

–Уцаны аеы кны исзаага, – ихөан, – Знык амш улазган, аеы устт, иуцөцазар са исхарои? – ихөан, дыпхейтан, ақ дмида-гөидаха аоны дааит.

Илахь еикөушөа анылба, – Икалеи? – ха дцааит ипхөыс.

– Икалахи? Аеы сзаамгит. Хмал абжа ақ истароуп, – ихөит ақ иоыза.

– Ус акөзар са сцоит, са иаазгоит, – лхөит ақ ипхөыс.

Ачкөын иөы днеит, – ақара устоит, аеы сыт, – лхөеит.

– Ақара са истахзам, – ихөит ачкөын.

– Нас иутахи?

– Знык амш былазгар стахуп, – ихөит ачкөын.

Даахөыц-хөыцын, «хмал абжа ақ иацөеигар аткыыс сазыразхар еигьуп», лхөан, дақөшахатхейт ачкөын иихөаз. Ақ ипхөыс амш лылеиған, дцан, аеы кны илзааигит. Абни аөагоуп илзааигахо. Ағөра наликит, аха ани алаапк иаоызаз аеы, апхөыс илзынкыло дыказма, еихөтарқан, ағөра лымпыцжөаан ицеит. Уигы лылахь еикөцаны аоны дааит. Лани лаби рылахь еикөушөа анылба, рыцха, – Ишөыхь? – ха дцааит.

– Абас-абас, – рхөит.

– Шөымшөан, аеы са иаазгоит, – лхөит.

Днеит ачкөын иөы. Уигы лани лаби дызрылаз аз еипш длылазеит. Уаха цсыхөа анылзамта, дақөшахатхит. Амш лылаиған, аеы ааганы илитит. Уаанза лаб икнөтө илдыруан аө леишөацөгьак сакөыз, ағөра аахырцөрааны изцоз. Ахөда ашаха ахалцан, илулак цөгьа-мыцөгьала аоны иаалгит.

Даннеи лаби лани гөыргөеит. Лаб аеы иманы ақ иөы дцан, –Уаттахит, умал абжа сутароуп, ачкөын аеы ицөызгеит, – ихөит.

Ақ ицөымыгхейт. Ачкөын дидхьан дааигит.

– Уара, ари иихөө иашоума? – ихөан. дцааит.

– Ақ ухацкы, сшы, иутаху сызуы, амала уаасзызыроы. Аеы игейт, иашоуп, аха ажөлар рөы доагыланы аеы гашьас иаитаз ихөааит, нас усгы унапөы сыкоуп, сабауцөцо, ма сушып, ма сынурхап, – ихөит ачкөын.

Уажөраанза «ачкөын аеы ицөызгеит, умал абжа сутароуп» ха игылаз ауаоы ибгашшара ццөеит.

– Аа, абаапс, сумрыгаман, умалгы стахым, смалгы устоит. Амала ажөлар рөы сцөа цөмөын, ччархөс скаумцан, – ихөит ақ иоыза.

Уи ауп. Имаз амал зегы ақ инитаны, иара дмида-гөидаха аоныка дцеит.

Ақкөынғы, – «Саб анхао рыцқа иқхөыс дылхырқаны сизгөауан, ахдузза дгөыргагаха адөы дықөуп, дцөыңөыгаха, аха дуаоу цөыршьоит, арии саби абеидукыло», – ихөан, длықөлан аоныка дааит.

388. АПАПИ АНХАӨЫ ИҚХӨЫСИ

Апапи анхаои еигөылацөан. Анхаөы ақхөыс дааигит. Даара қхөыс қшзак лакөын лара. Апап уи дигөақхит. Длеиеырбуа далагт. Есышьжөымтан азагара данцоз длықөкыркыруа далагт. Уи зным, өынтөым, хынтөым, ус енагь длықөкыркыруеит.

Ақхөыс лгөы анцөа, лхатца иалхөт:

– Уара, абри апап енагь дсықөкыркыруеит, иитаху сзеилымкааит, – қа иалхөт.

– Уи иитаху са издыруеит. Уатцөы азхака банцо дбықөкыркырыр, «Уатцөыуха аоны усызней, сузыңшуп» хөа иахө. Иара дмааир калазом. Нас са избап икастцаша, – қа ус лаихөт.

Адырөаены азхака данца, апап днеин, ақрақөеипш длықөкыркыруа далагахт. Лыбжөы налырган, – Апап, ухацкы сөеит, ара уааи, ак уасхөоит, – лхөит.

Данааи, – Уара иутаху еилыскааит, уатцөыуха схаца цөа дымцар калома, аоны унеи, уарей сарей исыутаху еипш хныкөап, – қа ус иалхөт.

Иқхөыс илхөаз «шиашоу» апап ихаитцарц азы анхаөы хөымөхан апап иөы днеин, – Уатцөы сасра цөа сцараны сөкоуп, уеи укөадыри сүтароуп, – ихөит.

Анхаөы иихөаз дақөгөырған, апап иөгөы икөадыргөы анхаөы иитит.

«Ари дцацөкьозаап, иқхөыс лымацара даанхоит, сеикөшөит», – қа дыкоуп уажө апап. Ианиалхөаз аены, ахөмыөхан апап днеит анхаө ионы. Анхаө иқхөыс даалаган, ашөишөи изылшьт, ихөы калцит ибзианы. Аишөа илахатөан рнапы аадыркуан еипш, ақшөма дааин, ашө цыгө-чыгө қа днаст.

– Абаа, схаца дгөежөны дааит қа сөкоуп, «сеикөымшөар сгөежөуеит» қа ихөан данцоз, даазар калап, – лхөит.

– Икастцои, избакастцо, сабацо? – ихөан, дцааит апап.

– Уа утөаз, умшөан. – «Ари сашьа иоуп», – схөап. – «Иашьак дсымоуп, абна дылоуп, уао ччаик иоуп, уара дуцөыпхашьаны абжөааңны дааизом, уара цөа уанцалак дааилон, акриөасцалон дрыцхашьаны», – қа иасхөап. Уара унеины абна акөакьтөаөы укөатөа. – қа иалхөт.

Апап днеин, ашьшьыха акөакьтөаөы дыкөатөеит. Ашө аалыртын, лхатца дааонашылт. Аишөа рхианы ианиба, – Азөрыбтөазма? – қа дцааит

– Сашьяк, еиҗабык дҗамоуп, хәычык ихы еиқәшәамшәа иҗоуп, ура уаныҗам дааилоит, акриҗасталоит. Уа уаныҗоу дыҗхашьяны дааиуам, – лхәит.

Данҗшы, апап дахҗәтәаз ибит. Дизымдрызшәа җаитан,– Җоҗ, ари бара башья иакәзар, сабхәында иоуми. Абхәында енаҗ аиҗабыра имоуп. Пҗашьярами, тынха димамшәа, иҗҗы иҗәссы дахьяҗоу. Бнеины ана сдалақ ааги, иҗҗы амсхып, ауаа дахьярбогы иаҗдыршыарым. – ихәан, апап длаиртәан, ихгы иҗҗгы исеит.

Нас иҗхәыс ибжы налықәирган, – Бара, асас-дахь даҗтоуп, азә дидмыртәалакәа, афатә иҗоу җамацара иахфома, хҗәыла апап ана дызтәоу илымкаа хҗома? Иҗамамзар аky иамусын. Бцаны апап биҗхья, – җа иҗхәыс илаиҗәт.

Иҗхәыс дцан, – Апап аоны дыҗазам, «цья дцан, дмаацт» җа апап иҗхәыс исалҗәт, – лхәит данааи.

– Апап дыҗамзаргы, иҗхәыс дыҗами, иҗхәыс даага, – җа деиҗа-дәықәитцит анхао иҗхәыс.

Уи дцан, апап иҗхәыс даалҗит. Зәгы леидтәалан, акрырфит, акрырҗәит. Ашьтахь, анхаоы иҗхәыс дынлалацәҗәын, «агы ауадахь бнеи» җа аанарго, иҗхәыс данца, апап иҗхәыс изитахыз еиҗш длызныҗәеит. Ари апап ибоит, аха хәашья имам.

Апап иҗхәыс лтәы анлоу аоныҗа дцеит. Убри аамҗазы апапгы ддәықәлит. Анхаоы, уи дызустоу изымдыруашәа, ашә аҗынза днаскьяргеит.

Апап аоны даннеи, иҗхәыс дылзымдырзит. Данцәажәа, ибжьяла дылдырын, – Унан, уоны уонанцәааит, иухы, ухи уҗаҗеи саны, узфада?! – лхәан, – Ыы, абаа, җыбымҗын, еибаххәо акгыҗам, сара ас ахсзыруыз бара бахыркыз аонаҗоуп! – ихәит апап. – Ба бызкыз иоуп спҗаҗагы ссахәгы зса.

[389. «ШӘШЫЛА АС ИРЛАСНЫ ИНЦӘАМА ?»]

Хаҗаки җхәыски ыҗан.

Әнак аҗхәыс заагара дцеит. Ргәыла уи даниба, «қҗы, қҗы» ихәит ихәцә ак кылахан, иҗыркы җырыцқошәа. Ари зныкымхит, ари җынтәымхит, дивацыҗхьяза абас җаитцо далагеит. Иҗәалшьеит аҗхәыс, иаанагоз лзеилымкааит.

– Абри иҗаитцо маанас иаҗои? – лхәан, лхаҗа дидзцааит.

Лхаҗа иаразнак идырт ргәыла ииҗахыз, аха инимырҗшкәа ус ихәит:

– Иҗабҗаша уи ауп, иара «қҗы, қҗы» анихәалак, баргы ус аҗак иҗ. Баргы «қҗы, қҗы» хәы, – ихәит, – нас иҗаитцо аабап, – ихәит.

Убыс иагыыкалцит. Агғыла атак аниаха, «исхөаз дақөшахатхит»
кайтқан, – Хаицныкеап, – ихөит иаахцөаны.

– Умццакын – лхөит, – схацә абра цәа дцараны дыкоуп, данцалак
адырра устоит, – лхөит.

Аоны данааи, еибырхөаз лхацә иалхөит.

– Уажөыцөкәа ихөы-ипхь кәцаны ара даагы, настөи аус са избәп, –
ихөит лхацә.

Адырөаены, – схацә цәа дцеит, дыказам, уаха усызней, – хөа иалхөит.

Лажөа өбамтөкөа ауха днеизар, аишөа рхиоуп, дыпшны дтөоуп. Аишөа
илахатөан, рнапы аадыркуан еипш, лхацә дааонашылт. Агғыла дыпсыр
еигыишьеит, аха икайтәхуаз. Уажөшьтә ибоит деибганы дыззымцуа.

– Икоу уи ауп, – ихөит ахацә, – иутәху, уззааз здыруеит, аха усшьуам.
Ара уааи, – ихөан, диманы асура дныюналт.

Аацөа дук азна ацкөреи ғырп ишьтәз инапы нақөикын, – Абри улагаанза
абра указаауеит, уоусышьтуам, – ихөан, дыөдөылцын, асура ашөөаиркит.

Хацөи пхөыси аишөа илахатөан, акрыфа-акрыжө ишьтәланы ицөт. Аха
агғыла даузыцөахуаз, ауха шаанза анапыла лу дахатөаны ацыкөреи
алагара дағын. Ашарқазы илаганы даалган, ашө днас-насын, апшөма
даарпшны, – исоухөаз кәсцит, соужь шытә, – ихөан, доуижьын, аоныка
дцеит.

Адырөаены апхөыс заагара дцахт. Дызнейуаз иааиөахат. «Кхы, қхы»
лхөит, аха ани шытә дужьауа дыкахума, – Ыы, шөшыла ас ирласны
инцөама? – ихөан, дцааит.

390. АҶИ АЖЬИИ

Хаблак ағы ажьи дрымән. Уахык ах абри ажьи дигхьеит.

– Уаха иалыршаны шыжьынза шө-еиимаак сзыкауцароуп. Ашьыжь
икацаны ианааумга, ухөда ашаха ахацаны укөалкөало ушыкнасхәуа
удырузааит, – ихөеит ах.

Ажьи дынкахөыцуа, ихы ахыгара изымдыруа июны дааин, ихы кны
днатөеит.

– Иухьзеи, уара, саб дыпсызшөа ухы кны утөопе? – лхөан ажьи ипхөыс
диазцааит.

– Ах дсыпхьан сиган уаха иалыршаны шө-еиимаак кәцаны исзааугароуп
акөымзар ухөда ашаха ахацаны укөалкөало ушыкнасхәуа удырузааит
хөа сеихөеит. Уаха иалыршаны шө-еиимаак кәцашьас ирыстөзеи? – ихөеит
ажьи.

– Гөыроас икаумцән, уацөы шыжьымтәнынза макьана аамтә акоуп.
Абра улатөаны, узхара афаны, угөы ртынчны ушьтәлан уцөа, – лхөеит
ажьи ипхөыс.

Ацәаразы дызмыцәеит, дыгәжәажәо дышьтан уи ауха ажьи. Ус ашарғаз «Еи ацшәма!» – хәа азәы ибжыы геит. «Иауауеи гәышьа, са стәы хәа егыыкам», – игәахәт ажьи.

– Бнеины ашә аартишь! – хәа ипцхәыс иналеицхәеит.

Ашә анаалырты, дыццакы-ццакуа цкәынак дааоналан, «Ажьи ухацкы, ах дыцсын икәыба злахаццоз цәымгк хагхеит, ихат», – ихәеит уи ацкәын.

– Цәымгк акәым, шә-цәымгкгы устап ах изы акәзар! – ихәеит ажьи.

391. АШӘАРЫЦАӨ ИПЦХӘЫСИ АПАПЦӘЕИ

Шәарыцааык дыкан. Абри апцхәыс дааигеит. Лара ғык-бзык иазымхәо акара дыцшзан. Ашәарыцаө иааигәара инхон апапцәа. Гәылацәас имаз папцәан.

Абарт апапцәа ргәыла шәарыцара данцалак, ипцхәыс илыцәауа иалагон. Иааины илацәажәон. Азә даауан, длацәажәон, уи данцалак, егы дааиуан, уи данцалак егы даауан, уи данцалак ахык даауан. Абас арт ари апцхәыс лгәы цырцәеит. Дзыкәшәаны дыказгы лхатцагы иалхәомызт, апцхәыс кәышк лакәзаарын лара.

Абарт гәылас дрыман цкәына бзамыкәк. Абра даауан, лхатца шәарыцара данцалак. Мәык лызцккон, зык лзааигон. Ларгы крицәалцон, крилыржәуан. Абас дыкан. Бзиа дырбон, дарныгын, аха дуаө иашан азы пату икәырцон.

Ус ишыказ акәымкәа, игәылацәа-апапцәа ирацартә ипцхәыс лахы ибжыы ааирган, – О, бара, шәарыцара сцоит, мчыбжык акара сзымаар калап, аха гәхәас икабымцан, Хындыгә (ани арныг Хындыгә ихззаарын) даабхыларцшла, агәғыгь беабмырган, – ихәан, иеааибитан, дныццны шәарыцара дцеит.

Ари лхатца данца, арт апапцәа еипцкә-еипысуа аара иалагеит

– Хаз- хазы уатцәыуха шәаа, – хәа ралхәеит, дара еибамырдырзакәа.

Адырәауха ианыхәла, руазәк даакылст. Лара асаанкәа рызәзәара далагеит, краницәалца. Нас ус иалхәеит:

– Сара схатца дышсыцшьтало иан дшалыхшаз ауп. Сара асаанкәа сызәзәонацы уеилыхны ушьтал, саргы уажәыцкәа снейуеит, – лхәеит.

Ари апап иеелихын, днеин днышьталт. Ус ишыказ, дук мырцкәа, адәахы азә ибжыы геит. Ари апцхәыс ани зееилыхны ишьтаз апап лхы наикәылкын, ус лхәеит:

– Уанацәалбеит, схатца даауеит, алагәра уқәла, ханирцәоит, – лхәеит.

Апапгы дшәан, дшыкәантазыз иаразнак алагәра дыкәлеит. Имацәақәа аашьтыхны илцәахит.

Лхатца дабакоу, апап иыза иоуп иааиз. Уигы ани аҗһа иааиз апап иалхәаз иалхәан, иеилыхны днышьталоны еиҗш аан, адәахы азә ибжы геит.

– Хәи, уанаңалбеит, схаца дааит, хәгышьуеит ауп, уеиха, алағәра уқәла, – лхәан, уигы дҗквантазза алығәра дықәлеит.

Ахратәи апапгы иан дшаалыхшаз иеилпырхын, даашьталон еиҗш, лхатәи ларәи анеицәажәахьазтәи аамта анааи, ибжы иргеит адәахы. Ари ацыхәтәантәи апапгы алағәра дықәлеит.

Ус лхатца дааоналт. Арт, ахыкәлаа зықәшәаз реиҗш, рыхыкгы җквантаз-җквантазза алағәра иқәтәоуп. Даарыцахысуа, даарыцахысуа апапцәа зегы ишьит ашәарыцао. Руазәк дылбааиган, деилахәаны атзамц дадтәалазшәа дныҗкайцеит. Дындәылцын Хындыгә изыҗтны дааигеит.

– Абри дганы ахахә ицрахәаны азы далажь – хәа еиҗәеит.

Хындыгә ани дганы азы далажьны даанза ашәарыцао егырт апапцәа руазәк даалбааиган, деилахәаны дықәйцеит. Хындыгә дааизар, абар апап дхынхәны даан, дахыкәиоу!

– Абыржәшьта дхынхәны даауазар дхатәцәкәоуп, – ихәан, даашьтихын, уигы диган хәхә дук ицрахәаны азы далаижьт.

Ари дшағыз ашара адәи иқәлеит. Хындыгә азиас даваланы дшаауаз данынаҗш, апапцәа реиҗабы абаскабоз ауахәамахь дышцоз ибеит. Днаихьзан, – «Уара, анцәа ианихша, уажәоуп азы уаналасыжыыз, ахахә ду уцрахәаны, уанбагытыҗи, уағзлатыҗәи», – ихәан, дааисын дышыны, ахахә леицрахәаны азы далаижьт уигы. Дхынхәны данааи, ашәарыцао иеиҗәеит азы иалаижыыз «деитантыҗ», дышыны еиҗах азы дшеитаз.

Икәлаз ашьтахь ара аангылашьа имамызт азы, инхара Хындыгә изныжыны, дгыл харак ахь дцан, қыҗак даланхеит. Абра дахынхозгы, аоыстаацәа реиҗш, даәа папыкгы абра дигәылахеит.

Ашәарыцао шәарыцара данцалак. ари апапгы ашәарыцао иҗхәыс таха лимто далагеит. Лхатца иалхәеит. Уи даалаган, җарҗаласла илагоз рызлагара ахәыла азна аҗш нахеиҗсеит. Қаблак иман, ишыын ацәа аҗыка ақәҗсаны ишьтан.

– Сара шәарыцара сцәшәа җасцоит. Бара баалаганы ани ианаҗ таха бызымто хәыла апап дааҗһа. Ашьтахь сара сааиуеит, – хәа иҗхәыс илеиҗәеит.

Абас хәҗәи җхәыси еицәажәеит икарцашаз хәа. Апап адырәәны ашьыж ионы абарца дықәгыланы дааҗшуан усгы. Ашәарыцао иҗхәыс лахь ибжы наиргеит:

– Сымәаныфа рхиа, шәарыцара сцоит, мчыбжык акара саанхоит.

Иҗхәыс имәаныфа аархианы илтан, ашта дынтыҗны дцеит. Ианааилахәла апап дааит, усгы дмаар хәа ушәозу. Ларгы, җыхәа дшибахәаз еиҗш акәымкәа, еиха ләырхааны лхы илырбеит. Ианааила-цәажәкәа краниҗалца, – Сара схаца саниҗшьтало иан дшаалыхшаз

иеилыхны диауеит, уаргы убас уеилыхны уиа, саргы сыюны ааилырганы снейуеит, – хәа иалхәеит.

Апапгы ашәарыцао ипхәыс лажәа ааобамтәкәа, иеааилихын, иан дшаалыхшаз днecin днышьталт. Апхәыс лыюны шеиллыргоз, лсаанкәа шылызәзәоз, лхатцеи лареи еибырхәаз әфхәара анааи, «кыҕы, кыҕы» хәа азә ибжыы иргеит.

– Кох, уанацьалбеит. Схатца дааит, – лхәан, апап имаҗәәкәа аашьтылхын илҗәахит. – Уааи, абри агьаргьаласа уаҗасхәоит, уакәшала, – лхәахын, аҗә ааулышьтын, днаҗалхәеит, ақабла аҗәа җыка маҗараха иҗазгы налган инаихалырҗеит.

Иҗәа аҗыка аҗралеит, аҗсра изааит, аха иааг! Арахь акәшара даәуп. Ари лхатца данааи, – Афатә кабымҗазеи? – хәа длазцааит.

– Хәи, афатә абакасҗоз, абга ирфааит, абри агьаргьаласа иаҗәхәоу хәҗә кандааиуа иакәшоит, алу ирласны иазыргьежьзом, егьазыламгеит умбои! – лхәеит, – уаргы аҗә унаҗаҗьаны иаарҗцак, саргы ахьурзы кнасхәп, макьана уаауеит хәа сыҗамызт, уи ауп саргы уиаҗара сзаҗкламҗшыз, – лхәеит.

Ашәарыцао пхәыс илхәаз ааобамтәкәа, каҗчык аашьтихын, иаша, баба, дылкылсын, апап дааисуа, дааисуа, иҗәа заанамго дкаитцеит. Апапгы дкарамео деиханы агьаргьаласа даханы дакәшон, деиликаар хәа дшәаны. Ус акьраамҗа ддырлагеит. Нас аҗшәма дышьталт. Дыҗәазшәа каитцеит.

Лара дынкылсын, имаҗәа аалган, – Уанацьалбеит, уст умаҗәәкәа, уаргы саргы хәҗсы еикәхеит, ухы уахә, ушзахәо уҗа, ушьапы уеарга, – хәа иалхәеит. – Даеазны икало хәп, уахала икалаз убеит усгы, схатца леишәа бааҗсык иоуп, уеликаар, уишьуан, аха уаргы аҗә аҗкысгы еиҗьны агьаргьаласа уахон, уизеилымкаазеит, – лхәеит.

Адырәаены шыбжьонынза дзымгылеит. Дангыла, днecin абарҗа дныкәтәеит. Ашәарыцао ипхәыс дыҗшын, апап ионы абарҗа дшаакәтәаз анылба, зтара дцеит. Даннеи, иара иахь дхьаҗшын деимхәазшәа каитцеит, аха апап лара лахь җьеи дхьаҗшрын.

Абас дырҗәырҗеит уи апапгы.

[392. «ИБХӘӨ ПСАЖӘОУП»].

Азәы ипхәыс лхатца дзыказ ахаҗәа дрыҗныкәон. Ипхәыс лызбахә җәҗьаны иахырхәоз лхатца хәанхәахла иахәит. Длышьклапшит, аха дизақьымкит.

Әнак ахатца дызтахыз азәы ионы днecin, – Иахьа упхәыс илыҗныкәо уоны днecinаны дыкоуп, угәуеаныз, – хәа иаихәт.

Ахатца, акгы каҗлазашәа, ипхәыс ус лаихәт:

– Иахья шөарыцара сцоит, сеқөыршөа, – ихөан. ишөақь, имоаныф аашьтихын, дындөылцит, аха хара дымцакөа даахынхөын, рбахчафь цла дук гылан, хыхь дөыхөнан, дықөтөейт.

Дзыпшуаз акөымкөа, игхөыс лцөыбза аонашьтахь ала дааин, аөенцьыр днаст. Игхөыс аөенцьыр аалыртын, лхы оыллпырхөхөан, – Умшөан, схаца дыказам, шөарыцара дцеит, – лхөит.

Ушьта изцөшөахуази, рнапкөа еибаркны абахча иньцалт. Инеин, абни ахатца ишөақь кны дахықөтөаз атцла ашьашөырафь илатөейт. Аихөмарра иалагт. Азөы хөаибоит, азөы хөахөит хөа иказма?

– Уааи, – лхөит, – ацө ажө ианақөпө еипш, убас хөаихөмарп. – лхөит ани апхөыс гьангьаш.

Уи ала еинаалт. Ран излыхшаз еипш рөааилырхын, ишьам-хышгыланы, рнапкөа ыцаргыланы цшьынапха илагылт. Ацө ажө ианазнеиуа еипш, апхөыс лцөыбза лышьтахь ала дөнеин, ихапыцкөа хырцафьуа ажөан дацапшуейт. Ихы аныөеирахөа атцлафь ишөақь кны илапс лхатца дзықөтөаз ибит. Уахөа жөак мхөазакөа, димбазшөа катцаны, шьтахьла мацара, шьтахьла мацара, шьтахьла мцара ацара далагт, уажөы-уажө «ашөақь дацхома сишьуама» хөа дцөыцыпшны дыпшуейт.

Ус акыр днаскөейт. Дцазошөа анылба, «сааиахөмарп» лхөан (Ани иибаз, агьиз, акрылдыруама!), ахаскьын напык аатцылхын, лышьтахь иадкыланы, – цшьи, цшьи, цшьи, уахь уабацо, абгакөа ирфаша, арахь, арахь, – лхөит.

Лхатца хыхь дахықөтөаз, аччара дакын, – Ибхөо цсажөоуп, – ихөит. – (ани) азы данымнеи, ахаскьын азы дөнеиуазма, – ихөит дахыхөмаршөа.

Лхатца ибжы анлахөа дыпсыр еигьалшьейт, аха иааг. Лхы раханы данпшы, лхатца ишөақь кны атцла дықөтөоуп. Ашөақь анылба, «уашьта цсык сиөызоуп» лхөан, лыпсы мацхан далапсит.

393. АХЬШЫЦБА ГЫЗМАЛ

Хатца бзиақ дыкан. Ныкөарантө дшаауаз ицөыхөлеит. Цьара дныиоахымцит. Агөашө апхья дышнеиуаз хьшьыцбак ашьапы ццөаны ишьтан. Ахьшьыцба шьтихын, икөымжөы аөацө иаалахөаны агөара дынталт.

– Апшөма! – хөа фьтын, аха апшөма дыкамызт, апхөыс даацөырцит.

– Сшааиуаз исцөыхөлеит, снашөышьт, – хөа длыхөейт.

Апхөыс ус леихөейт:

– Схатца дыказам, уаха усызсыдкылом, усзаашьтуам.

Ари дабацоз уаха ауха. Ақшөма ибзиан дынхон. Ақцха изгылан. Ақцха ашьтахь днеин дынцөыцгагылт. Дышцөыцгагылаз хацк ашьтахь ала даакылсын, ашө днас-насын, ашө анаалырт, илдыруз ахатца иакөын, дналышьтит. Ари дахьцөыцгагылоу аюныцқа икоу зегьы ашш дкылпшны ибоит.

Ари акөты лшьит, ауатқа, аоы цөырылгеит. Акрыфара иалагон еицш, лхатца агөашө дааталеит. Ақхөыс дшөеит, – Схатца дааит – лхөеит.

Ари, – Икасцари, изури? – хөа анихөа, – акөыцха уцал, – хөа иалхөоит. Ашырхөа акөыцха дыцалт. Агы дахьцөыцгагылаз даатцдын, – Ақшөма! – хөа изөитит.

Ақшөма данаадөылтц, – Абас, сахьцхьо сымамкөа сықөхеит, судкыл – ихөеит.

– Бзиала уаабөит, ушцасыдсымкылауа, – ихөан, аюнықа дааигөит.

Аюны данааига, ақхөыс дычмазаохазшөа катцаны дышьталт. Ақшөма асас диманы данааюнашыла, ақшөма, – Асас дахцөуп, бгыл, – анихөа, – Аа, абаацс, схы сыхьуөит, цөгьала сыкоуп, сызгылом, – лхөеит.

– Нас асас иөасцөи? – анихөа, – Абна адулац аөы акөыд хьшөашөа, абыста хьшөашөа, аоы ухөа икоуп, изцөырга, – хөа иалхөоит.

Ақшөма акөыд, абыста ухөа аацөыриган, илатөан акрыфара иалагөит. Ус ари ахьшьыцба зшьапы ццөаны имаз аркыжра далагөит. Ари акыжбжы захац ақшөма, – Ари закөи, иахьи? – хөа дцааит.

– Уи башоуп, – хөа ихөоит.

Нас еицаиркыжт.

– Изакөи, ари акыжра изакөымцөуеи? Акөыхра хөшөыс иамои, иахөои? – хөа дцааит.

– Иалухи, ири иахөо зегьы хара иабахцху?

– Иагьа ус акөзаргьы, иахөоу соухөароуп, – хөа асас дыхцаикит ақшөма.

Ианимуза ус ихөеит:

– «Абра адулац уахьынтапшуа, хыхьцөкьа, ахачапыр зны ицоуп» хөа ахөеит, – ихөеит.

Ақшөма адулац дынцөышызар, ахачапыр зны итан. Иаатырган афара иалагөит.

Ус ишыказ, еица асас ахьшьыцба иркыжт.

– Иахөеи? – хөа данцаа, – «Абри адулац ахачапыр авараөыцкьа акөты зны ицоуп, ачанах ианны».

Уигьы ааганы, астал иныкөитцан, афара иалагөит.

Нас ақшөма ус дцааит:

– Бара, афатө бымазаарын, изакөи акөыди абыстеи захөабцоз? – ихөеит.

– Ах, исхамышци, схы сыхьуөит, иахьа ныхөоуп, афатө касцан, ахачапыр исхамышци исхаштит, – лхөеит.

Акрыфара иалагон еицш еица ахьшьыцба ааирөыжын, аөыжра ианалга, – Иахөеи? – хөа ақшөма данцаа. – Уакөыц, ари иахөо зегь иахьа иахьыкцөм. – ихөеит.

Ианиму, иахәаз убри ауп:

– «Ашьарақәа иумоу руакы шьны иужәыр, азы акәыцқа илақәтәаны, ацәа ахухыр, уцшәма дыбзиахоит» хәа ахәеит, – ихәеит.

Ацшәма дцан, ашьышь шьны ақәаб илтацаны ижәын, иманы дааин, азыршы акәыцқа илақәйтәеит. Азыршы анақәйтәа ицатәаз дыцқьан, акәыцқа-мыцқа зегь аархәны, ддәылкьа дцеит.

– Изақәи ари? – анихәа, – А ри узәа ааны абра итәан, шыта умшәан, идәылтцны ицеит, уаха иуцырхагам, – ихәеит.

Ашьжымтан ианыагаыла, асас дандәықәлоз, игәылацәа даарықьан, ацшәма асас диҳәеит ахьшыцба имихәхарц азы.

– Сеы-скәадыр, схымацәаз, зегьы истоит, ахьшыцба сиҗааит, – (ихәеит).

Асас мап икит:

– Сара схы зланыкәызго хәа абри ауп исымоу, исызүтом. – ихәеит.

Иеирххеит, агәашә ақынзагы инеибагеит, аха ацшәма аҗамадцәа бзиақәа идигалан, ииулакгы имимхәхар имуит. Ашьтахь ари иеилақәа-иееилаца ддәықәылт, иауз аеы дақәтәаны.

Ацшәмацхәыс ус лызбеит, абни ахьшыцба злақәылгарыз акы лыпшаарц. Имәа аацтәаны днеипланы, ус иалхәеит:

Абри ахьшыцба зласшыша акы сзызба, схаҗа иуитаз аиҗа оба устоит, – лхәеит.

– Уацәы шыжымтан, шәыонашьтахь арақәа гылоуп, арамцафьы беааилыхны бгыл. Ахьшыцба хаха-хымш акрафабымтан, нас ацшыымш азы арамтан беааилыхны беарба, иара цсуеит, – ихәеит.

Хаха-хымш акрафамцакәан илыман. Ацшымыш аены илыман дцеит арақәа рәы. Днеины леааилылхит. Ари ажьабаа анаба, инамцасны (сминауаҗуп шәа шәфьы) дакит. Данақы дыхәхәеит. Даныхәхәа лцәыбза дааит.

– Икозеи?

– Икоузеи, уеилухроуп, – лхәеит.

Рөыцьягы акит. Рөыцьягы ахәхәара ианалага, лхаҗа даакылст.

– Хәи, быцсәагы быбзацәагы еиҗабгааит, бара бакәызма са сзыжьоз! – ихәан, ахаҗагы ацхәысгы еимырпны дырпырцит.

394. АИСАРА

Нхаю ғарк дынхон. Ицхәыси иарей цазатәык иакәын ирымаз. Ускан, аамтала ацара аныкамыз, хныкәгагас иказ арахә ракәын. Арахәгы рымамызт дара, даара иғарны инхон. Рыцкәын ианизҗа дуаюхо даналага, – Хәцкәын хьчара дхашьтып, – рхәан, хаҗагы цхәысгы уиала

иааицөажөан, х-уасаки, х-цъмаки, х-лаки итаны, цстак акны доурышьтит. Уахь дыкан иара, арахө ихьчон. Фажөихөба шықөса абна дылан, аоныка даазомызт.

Өнак ацхөыс, – Хачкөын иөы уца, дызөу убап, абгақөа дырфазаргы уздыруам, – лхан, лхатца ддөыкөылтцет ацстака.

Ииулакь-иихөалакь днеит ацста. Дахнеиз, х-уасаки, х-цъмаки, х-лаки змаз, хөышө-уаса, хөышө-цъма, хөышө-ла ирхөхьан.

– Уабаказ, саб? – ихан. – Сабаказ умбои, фажөихөба шықөса рахыс, саргы сстахмадахт, уангы дстахмадахт, шыта иузхоуп, уаала аоныка. – ихөит аб.

– Ибзиоуп, ихан, ирахө-ишөахө аайдкыланы, еиманы амоа икөылт.

Амоа икөланы ишааиуаз, з-дук иаөөцынгылт. Ацкөын даалаган, ирахөгы илақөагы аайдхөаланы, азы иригеит.

– Уааи арахь саб, – ихан, – Уара, сызнеиуам уахь, уааины снаг, – ихөит аб.

Уи аамтазы ацкөажөк, ацак ипцхөыс, ара дааины дтөан, еибырхөоз лахауан.

– Хаи, уара ухацоуп ца зыкны узыриауа сан акымзарак лзымдыр-уазаап, уара абаа уоума ахатца! – ихан, днеин даашьтыхны, дааиыцтракны азы даарганы акөараөы дыниргылт.

Ари збоз-изахауаз ацкөажө, – Абриакара зхөаз хацарас иулоу еилыскаар сстахуп, – лхөит.

– Ахатцара сақөшөар исылоуп, – ихөит ацкөын.

– Уааи, нас цаисап, – лхөит ацкөажө: – Ухатцазар са усыцшьталаны, фажөантө усхацоу сырба. Фажөантө уеиламхакөа са өөы уааиуазар – Хөышө маат ацара устоит, уеилахар – уаса-хөышө сыт.

Убриала еицөажөеит, еиқөышахатхөит. Ирахө, илақөа, иаб иаайдкыланы цъара инартөаны, иара днеин длышьталет. Лара ишылдыруаз, иара ишидыруаз ала, зөжөытөы дысхацаз дааит ца илцхьазеит, аөажөа азыца акы агыуп ца илцхьазеит.

– Уатцхт, – лхан, – Мамоу, сацсамхазеит, – ихөит.

Ианеимарк, ауаа рыкны икылст. Ауаа еизганы ирацөажөт. Лара даацөажөан, – Абри иарөи сарөи цаисаны цакан, дацхт, уаса-хөышө ситараны дыкоуп, – лхөит.

Иара ианиазцаа, – Мамоу, ихөит, – сацсамхазеит. Сара сырахө сыманы сшаиуаз, ацкөажөи сарөи цаиқөшөеит амоан. «Уааи цаисап» лхөит, «уатцхозар – уаса хөышө сутоит, сацсахозар – хөышөмаат ацара устоит» лхөит. Рак цамцатөан. «Лабала уеихсны фажөа каканха лауышьтыр – уара уиааит» лхөит, «иузыламышьтыр – сара саиааит» – лхөит. Алаба фаластцан, фажөа каканха леит, аха акцатцөык ахы кылцөан, аха арыц агран, – ихөит ацкөын.

– Ақкөажө бацахт, – рхан, еизаз ажөлар хөышө маат аалымхны хьча иртеит.

Илхьызы азы сшыа зуып лхан, еиҫа амған дышнеиуаз, дихьзан, – Икоу удыроу? – лхан, – Ыы? – ихөит.

– Уааи, еиҫах ҳаисап. Уаха сыҫаҫагы саргы ҳабжьара ушьҫасцоит. Иарбанзаалакгы уемырҫысзакөа иузычхар – хөышө маат аҫара уҫтоит, уаҫахар – уаса-хөышө суҫтоит, – лхөит ақкөажө.

– Ибзиоуп, – ихан, роыҫагы рыбжьара дышьҫалт.

Иҫхашьара макала итөҫөи иадөахөаланы диеит. Ахьча даныҫөа, ақкөажө ашьҫыхөа амака ааҫлыртит. Ашьжьымтан доыхөнан, роыҫагы пату рықөиҫөит.

– Уаҫахит, – лхан, – Мамоу, саабыкөыхшахааит! – ихөит ахьча.

Еимаркт. Еиманы ауаа рөи инөит. Иахнеиз ус ихөит: – Ыыла сшааиуаз ақкөажө дсықөшөит амған. «Уөи аши ахөази рыбжьара иааныжь» лхөит. «Иамфакөа иаанхар – хөышөмаат аҫара уҫтоит» лхөит, «иафар – хөышөуаса суҫтоит» лхөит. Аөи аши ахөази рыбжьара иқөөасхөан, лара днеины ашаха ҫлыртлеит, – ихөит ахьча.

– Аа, ақкөажө бацахт, – рхан, хөышө-маат аалымхны ахьча иртет.

Хөышөмаат аалымихын, – Шөымш аабзиахаат! – ихан, ахьча аоныка дцеит.

395. АУАҚАГА ҪҪӨЫС ДААИҒЕИТ

Аҫхөыс бааҫсы илмырееиуа ыкам. Азөи ауақагара иман, ҫхөыс дааимгазакөа иөиражөт. Ус оыҫа ауаа иаҫөажөит: – Уара, ҫхөыс дааумгеит. Агөылара ачара ыкоуп, уа унеи, азө дұхарбоит, – рхөит.

Днеит.

– Абни лоуп, – ҳа рнаҫөи лықөкны дидырбит.

– Уи сара дсыҫцом, – ихөит.

– Дуҫымҫозар ҳара иаабап, – рхөит арҫ ашөиккөа.

Лара азөи дыҫхастөитөхьет, лыфөи гахьөит, ари дгаза-мазашөа дыкоуп, джьаны диахҫап ҳа иаөуп. Иллаҫөажөан, – Ибзиоуп, – лхөит.

– Аус ҳархиеит, акырхат, – ҳа иархөит.

Иаргы дгөырҫаҫөа дкалеит, акыр риҫет. – Шөа шөзы сыкоуп, – ихөит.

Ачара аөхөара ҫырҫөөит. Иҫынхаҫөа зөгы еизганы, ачара ду ҫарҫөит. Ачара ашьҫахь, зөгь ықөҫны ианца, иарөи ларөи рымҫара еизынхөит, аха лара диауам, аҫөиуара далагеит.

– Икалазөи, ибыхьзөи? – ихан дцааит.

– Сара смаараны сааит, – лхәит, – уара узы цсык сылөызоуп. Апқөызба хаца дымцар, дрымгеит рхәоит, дыргар еиқөымшөар калоит, – лхәит. – Сара акоуп исымоу, өба сымазам, – лхәит.

– Хәи, закөызеи ибымам? – ихәит. – Амал хәмоуп, ибымам бхәар, ихампшауеи! – ихәит.

Уахык, өаха, хаха ус дымиакөа даанхеит. Имал лирбеит дганы, икаитцахьаз.

– Иаласхузеи, афара-чара уара иуауааит, сара уара узы цсык сылөызоуп, – лхәит.

Хымш, хөымш, мчыбжык цит. Өнак ус лхәит: – Сымцар, срымгеит рхәоит, убриазы сааит, акөымзар саауамызт. Аха ажөак уасхәоит, уазырои, – лхәит.

– Изакөызеи?

– Убри еиңш икоу азы адохәтур дыкоуп, – хә дизылшьтует лара дыпхастазтөыз.

Иара дцоит «адохәтур» иахь. Еихәоит «Адохәтур» дааччан, – уи ахөшө са издруеит, аха уара иуылшом акацара, – ихәит.

– Сара исылымшо акгы ыказам, – ихәит.

– Ус акөзар, абарт аагы, – ихәит: – ажө шы, ажөашөақья жөы, амшө-цөа татаза зхөы бзиоу, ахөша ө-кылак. Абарт рыхиа, – ихәит. – Уажөы сара мызныкөара цья сцоит. Изысхөаз ахөшө упыхьашөозар, аоны иааныжыны уца – ихәит.

Ани дымгөакуази, зегь иаразнак еиқөиршөеит. Иманы «адохәтур» иөы днеит. Уи ускан иөизеит. Ауаөага данцашьтахь, даацөыртын, амшө-цөа лышьтеитдан, ахөшеи ажөашөақьеи жөны иапхьа иқөцаны, еихырссаны ифоит, қраф иуеит. Нас «лыхөшөтөра» далагет. Диманы абахчяхь дцан, иитахыз илырқацеит. «Дыбзиахеит». Уи зегь «адохәтур» ибзоуроу цыишьоит ани ауаөага.

396. АХАЦА ГЫЗМАЛ

Өыцья ахьшьцөа ашьха еиқөшөеит. Арахө рыман. Дара еибаздыруамызт. Ианеиқөшөа, «хәилалап, хәиөызцөахап» рхән, еилалит. Еиөызцөахеит. Ус изыказ, руазөы ус ихәит: – Хәхөшьак дыкоуп, лафк лахар, адунеи дықөгылазом, – ихәит.

– Хә-хә! – ихәит агы, дааччан, – адунеи дықөымгыла, егы, ухәит хә, антөапшыықь, икалцо хамбари. Сцаны, уахөшьа хә зызбахө умоу, абри сыпхашьара ашашөа ахаршөны, илыркны, дсыман саауазр, исүтөзеи? – ихән, дцааит.

– Убри улшоны укалозар, сырахө абжа усцоит, – ихәит, – сахөшьагы дусцоит, – ихәит.

Дцеит. Дахынхоз еиҳәан, аюны днеит. Длеин, – Башьей сарей ашьха ҳакоуп, «уахь уқәлозар, унеины дбаны уаа, дзыкоу-дзану дба» ҳа сеиҳәан, сааит бызбарц, – иҳәит.

Лашья избәхә анлаҳа, диенгәырған, даақәгъежәан ихәы калцит, акриқалцит, акрилыржәт. Аишәа дахатәаны акрыфара дзағыз, чкәынцәақәак агәар иааталт.

– Абарт алаф рхәоушь? – иҳан, длазцааит.

– Хы, еааны имнеиааит, алаф рхәотгы, рыбзқәа баацсуп! – лхәит.

– Бара, излазбо ала, алаф ззымчхуа азә боуп. Ибтахызар, алаф ахырымхәазо атыцахь бызгоит. – ҳа ус леиҳәт.

– Ыы, ус ууандаз, сукәыхшамзи! – лхәит.

Нас ант ақкәынцәа аакылсын, аишәа илахатәан, алафқәа аацәырырган ахәара ианалага, иара длагылан ддәықәлит. Ларгы длагылан дишьталт. Иара дцоит, ларгы дишьтоуп. Ицо, ицо, амла иакит. Ицбаба напык азна ацыкхыш тан. Убри ацыкхыш ада акгы лфеицазом, азба дакын, ақсра далагт. Зыхк ағы инеин, изжәуеит ҳа далаган, имуит: – Ари азы бжәыр, бхагахоит, ара азы бзиазам. Ауаа зеггы азы ахыржәуа хнеир, ибжәып, – иҳәит.

Акыр диргәакт, азы лмыржәкәа. Ашьтахь зык ағы инеит.

– Абри азы аажәыр калоит, – иҳәит, – аха жәышьас икоу убриоуп, – иҳәит, – хқьантазза ҳәаилыхны иҳамжәыр, еакала икалазом, – иҳәит.

Азба дымцсуази, – Ибзиоуп, – лхәит, дақәшақатхит.

Уапцәахылқак ихан иааихыхын, – Абри сышьтахь и [...]ны ибкыроуп, мамзар изжәуа азы сышьтахь ала ицоит, – иҳәит.

Азы ахынзеижәуаз ихылқа ишьтахь и [...]ны илкын. Изхара азы анижә длагылан, – Ахы шыта бара ижә, – иҳан, ажәра даналга, иуапцәахылқа уахь инеигозма, амцахәыцәа имамзи, инаганы лышьтахь [...]т. Иалухи, итәы кайцит.

Азыжәрагы акыраамта дзаламгит, ил[...]зар акәхар. Азы аныржә, еицны рғынархт. Атық иазааигәахо ианалага, ииҳәахьаз имдыруази, даақсазшәа қацаны, фыцха иекаижьт.

– Иуыхы, уеызкаужы? – лҳан, дцааит.

– Исыхы, саақсеит, сдына сзышьтыхуам, – иҳәит.

– Нас, иахдсыхәеи, икақдои? – лҳан, – Шашәык ахаршәны ибсыркуеит, иаанкыланы, сақхья бгыланы бдәықәлар, иауыр калап, – иҳәит.

Уажәраанза алаф иацәыпхашьоз ақхәыс дабакоу! Ашьшьыҳа днеин, ипхашьара ашашәа ахаршәны иналиркын, иақхья дгыланы лғыналхит. Атық ианазааигәаха, лашья дыпшызар – ауама ибит!

– Уоны уонанцәааит, ари илуркацза закәызи! – иҳан, акәукәу дыхәхәет, аха ииҳәаз башан, айсара дақахт.

Иалухи, иа итәы наигзеит. Ирахә абжагы игит, иахәшьагы дигит.

397. АМУЛА ҚСЫЦӨГЪА¹

Ажөйтө қытқак ағы дынхон нхаю ғарк. Зны ари ағар даеа қыта харак ахь дцеит ңыара акы сзырхауазар хәа.

Ари ақытан уи шықәсык аус иуит, шө-мааткғыы аңара ирҳаит. Ағар дгәырғьатәа даақалеит, насгғы шықәсык даангыларц избеит. Аха иабейтәахри ирҳаз иңарақәа, изитарыда урт цәахтөыс? Акыр аамта дхәыцуан ағар. Атцыхәтәаны дигәалашәеит уи ақытан инхоз амула.

Ари амула инацәақәа рыцпхьаза атәцәа хәычқәа рхьынҳалан. Зны ңыоуки иазцааит арт атәцәақәа унацәақәа изырхьынҳалоузеи хәа. Амула ус ихәеит:

– Арака ськәша-мыкәша иңыруеит акәбырқәа, ахьчпаңырқәа, ихәэзоит ахәаңа-маңақәа,... Урт ңыара иахьяатәо, исызгәамтазакәа исырқьыцыр, ма даеа пхастак рыстар хәа сацәшәоит. Снацәкьарақәа ирхоу атәцәа хәычқәа урт ргәыреаннацоит, ашәартара анықало днардыруеит. Алаҳ ишаны, аңсы зхатцаны адунеи иқәицаз, заалымла срызныкәар, исыргәакыр стахым.

– Абри иоуп аңсыцқьа, – ихәан ағар иңарақәа наганы цәахтөыс амула иитәит.

Даеа шықәсык цит. Ағаргғы, шыта аоныка сцап ихәан амоа дықәларц избеит. Ифьнеихан, сышө-маатк хнырхәны исыт хәа атәцәақәа знапы иахьынҳалаз амула икны дааит. Ас анихәа, уи аумашәа ибаны, даицралан ағар диқәжааит:

– Иарбан шө-маатку? Сара ңара хәа егьумсымхит. Насгғы абри уара уеиңш икоу аблағар аңара изтода?

Акыр аамта ағра дафьин амула, инапқәа рғаго. Инацәақәа рфь атәцәақәа зегғы акеә-акеә аарыхгеит, даеазны ааста ицегь рыбжьы царны.

Иңсахы еибакит ағар, «аңсаңақатцәаы» амула игәағ шытхит, нас ихы лаикәыжьны, дындөылтцны дцеит. Маңк данынаскья, амоа атцкар ағы днатәеит длағырзырқәақәо. Убаскан пхәыск дымәасны дцон, лхәычы длыманы. Ағар данылба, днеины диазцааит:

– Узырцәыуазеи, угәы нзырхада?

Ағар ари аңхәыс илеиҳәеит пхзашала ирҳаз ишө-маатк амула ишыхнимырхәыз, илтархәаза ишигаз. Иихәаз даазхәыцын, абас иалхәеит:

– Унеи уатәы шыыбжьон амула ифь. Уңарақәагғы узхынирхәып.

Адырәаены ашыыбжьон ари аңхәыс амула ифь дааит.

– О, хәтыр зқәу амула! – хәа далагеит лара. – Сара знымкәа-фьинтөымкәа исаҳахьеит уара аңсаңеи асамартали ушырышьтоу, убри азыхәан ауп уара уфь сзаазгғы. Сара схаца дтуңьар беиоуп. Иахья

цъара дгьыл харак ахь дцоит, амал ааигаразы. Аюны қаанхеит сыгқа хәычи сарей қамацара. Сара архәцәеи ағьычцәеи даара срыцәшәоит. Сухәоит ухацкы амула, сара скынтә иудкыл цәахтәыс хәышә маат.

Амула ари илхәаз деигәыргъан, ихы пату ақәцаны ус ихәеит:

– Ииашоуп бгәы итабкыз, бхацкы! Абра иахьейгъу даәа тыгк бцара атәахразы ибзымпшаар калап.

Агхәыс амула ишқа еилахәарак налырххеит. Амула цсыцәгъа инапкәа аақыцкыцыит, насгъы инацәақәа ирхьынхалаз атәцәақәагъы акео-акео аарыхгеит:

Убри аамтазы дааюналеит ағар, насгъы сцара сыт хәа аагхәа амула дихәо далагеит. Уажәы амула ағар дзыхәаз иамеикит. Дацәшәеит агхәыс деигххәыцаар хәа, лцара хәышә маат цәахтәыс изнылмыжбыр хәа. Ихьааигеит амула, аха уаха цсыхәа амамызт, ағар ицарақәа хнырхәны иитеит. Ицарақәа ааимихын, ағар дындәылтцны дцеит.

Ацарақәа лымсхуеит хәа амула агхәыс лахь инапы анааирхха аамтазы, аоны дааюнашылеит ари агхәыс лызгәб хәычы, саб дхынхәны дааит хәа дгәыргъатцәа. Ас анлаха агхәыс акеашара далагеит. Амулагъы дкәашо дналыцкәлеит, инацәақәа ирхьынхалаз атәцәақәа акео-акеоқәа рыбжыы рго. Агхәыс иаацәалшьан, ус лхәеит:

– Ухацкы, амула, сара скәашоит, избан акәзар, схацәа дхынхәны дааит. Уара узыркәашозеи, мшәан?

– О, агхәыс, баостәароуп сзыркәашо, – ихәеит амула. – Хара хәыцәагъы хкәашоит, аха ари иаанагом хәыцәагъы хгәыргъоит хәа.

Агхәыс дааччан, амула юны дындәылтцит. Амзырхәағы ағар дылзыпшыи. Агхәыс итабуп хәа леихәо далагеит, аха ус иалхәеит:

– Сара цасхәа иасхәеит амула, схацәа цъара дцазшәа, хәышә-маат цәахтәыс истарашәа. Ари сыгызмалра акеымзар, амула уцарақәа уитомызт. Ари нахыс угәуеаныз, ухырымхааит ажәа хаакәеи акео-акеоқәа зыбжыы зырго атәцәақәеи.

Ағар имоа дыкәлеит, агхәыс лыюнықа дхынхәит. Аоыцәагъы гәыргъатцәа иқан. Харгъы урт хрыцгәыргъон нас.

398. АМУЛА ЦСЫЦӘГЪА²

Ажәытәан оыцәа арцәацәа ықан. Зны рәынархан қытәк ағы инеит акыр дырхараца.

Аус руа, аус руа шәкы, шәкы-маат дырхәит.

– Уара, – ихәеит руазәы, – шәкы шәкы маат хәмоуп, азәы хәкәишьыргъы калоит, иахцәыргаргъы калоит. Иахцәахып цъара, игәрагоу азәы иғы.

Акраамта ихэыцуан: «Хдарақәа зыкны иаанхажьрыда?»- хәа. Ацыхәтәан дыргәалашәт уи ақытан инхуоз хәацъак. Уи инацәақәа ацәцәақәа рхан.

– Хәацъа, абри змаанузеи унацәақәа ацәцәақәа ирхоу? – хәа иазцааит.

– Акәыбры ыкоуп, ашышкамс ыкоуп, ахьчпаңыр ыкоуп, акы машәырла исыркыцыр агәнаха сақәшәоит. Сыцәцәақәа арт ацтәқәа акы анырпырхаго днардыруеит, иахьчоит.

Ант арыцхацәа руазәы «Ани ахәацъа иахтәп ацарақәа цәахтәыс». – ихәит.

– Уара утәы ит, са стәы сызитом, – ихәеит егы.

Руазәы ицарақәа ахәацъа иитыт цәахтәыс.

Пытк анаадырха, «Шьта аоныка хцап», – рхәеит. Ани ацара цәахтәыс инзыжыыз ахәацъа иеы днеит «сцарақәа сыт», – хәа.

– Уара ачциа, ацара узтадаз. – ихәан ахәацъа мап икит.

Иоыза дныкәланы аоныка дцеит. Ацара зцәыргаз дцәыуа амоан дтәан. Дахьтәаз пхәыск дааит.

– Ааит, уара хатца цызк узырцәыуази, цсразар уаргыы уцсуеит, саргыы сыпсуеит, – лхәеит.

– Цсразам, ахәацъа ацара истан цәахтәыс, уажәы ихынирхәуам, мап икит, ахәацъа сабаизашшуа?

– Иутахызар, уацә шьыбжьон унеи ионы, «исыт» хәа иоухәар, иуитүеит.

Адырәаены, абни ахатца иапхъа шьыбжьаун абни ацхәыс днеит.

– Хәацъа, схатца хара дцеит, хышә хыы маат сымоуп, сацәшәоит, ара уара укны исцәахуеит, – лхәеит.

– Иаага арахь, ахкәажә, ара иахеицгу атыц абакоу, ибзысцәахып.

Убаскан, иажәа хәаны данаалга, ани арыцхагы дааоналт «сцарақәа сыт» – хәа. Ахәацъа длахәыцын, «шәкы сшәаргыы, пшьышә аанхап», – ихәеит, «Абар», – ихәан, ицарақәа наганы илаиитәит. Агыг длахынхәны дцеит.

Данца ашьтахь ани ацхәыс лыпха дааит, «саб дхынхәит аоныка, бан даага хәа сааишьтит», – лхәит.

Сызкәыхшоу схатца дхынхәны дааит, – лхәан, ани ацхәыс доагылан акәашара далагеит.

Ахәацъагы длыцкәашуа даакәылт.

– Хәацъа, схатца дааин скәашоит, уара узыркәашози? – хәа диазцаит.

– Быгызмалра саркәашоит, – ихәит.

– Хара хыцъагы уаанза икауцаз агызмалроуп хзыркәашуа, – лхәит.

Абас калит. Амаана акыр иацсоуп ахшыю аамышьтахь, ахшыю ауп зеггы казцуа.

399. АЧЧИА ЗХЫ ИАМЫХӨУАЗ

Ччиак ипқәыси ихыюңаңөеи иманы дынхуан. Асықәсан иаирыхуаз итааңөа ирфуан. Дхөыцын, ихы дзамыхөуа ибит. Асықәсаан иаасрыхуа сҕааңөа ирытаны схы аңырызгап хөа иақөикит. Издыруада, рыңсы таны срықәшөар, пытк рханы иаазгап хөа дңеит. Дахнеиз, шө-маатк ирхөит. Ашө-маатк ирхымхкөа сыңба қыра сырхөп хөа иақөикит.

Ишө-манатк иңьаба истаз даңөшөаны аус изымуит.

Сышөманатк гөрагак истаз, амөа снықөлуа имсхып хөа иақөикит.

Ақалақь ағы хөаңьак диаңцаан диирбыт азөы оөы самарталуп хөа. Инаганы иитт ишө-манатк, [иара] дңеит имөа қыра ирхөраңы. Ирхөит имөа қыра, дааит ишөманатк змаз иғы.

– Ухаңқы, сышө-манатк сыт, – хөа еиҳөт.

– Иустуази, агьсумтит, – иҳөан, мап икит.

– Хөаи, исаҳа закөызи?! – хөа, аччиа рыңхөа ақалақь агөтаны з-дук ыкан, уха икастүа агьыкам, сҕааңөа рыхьыз [ала] өөастөп хөа ддөықөлт. Азы ампаҳь оөы дңеир калазуамызт. Ус дыснөиуаз пқөыск өөыуардын дақөтөаны дыснөиуаз дылбыт. Уи аңхөыс мчыла азы дамтакөа аоныка дылгыт. Амөахь диаңцааит иухьзи азы ухы аутуан хөа.

Дзыниаз, дзықәшөаз зегьы леиҳөт.

– Умшөан, сара [уңарақөа згаз] имхны иустөп, – хөа иалхөт.

Абни дызгаз аңхөыс лхаңа дыхлаңшөын убра. Лхаңа [икны] даннөи, сүхөит, абри иңара имхны ит, хөа иалхөт ипқөыс.

– Имсхөит, аха шаҳат димоу? – хөа леиҳөт ипқөыс.

– Ашаҳат дсымандаз сара имсымхуази? – иҳөит аччиа.

– Сыухөит, ухлаңшөуп, икалауазар, имхны ит – хөа диҳөит ипқөыс адырөагы. Аха исызимхөм хөа леиҳөт.

– Уара иануыламша, сара имхны исызимтар убөп, – лхөан, лыңхөа илыушаз, илхөашаз нлаҳөаны, афырхөа ахьы ордын дақөтөаны ақьиа зырхөаз иғы дңеит.

– Изақөызи, бзышьтөзи? – хөа даныңаа, сзышьтөугьы абри ауп, сузцаөп, укьиөуп хөа саҳөит, схаңа дызт, сыңхөи сөреи хөанхөит тынха дхөамазамкөа, амал раңөаны иахьынхит, сүхөит абарт сзыңөах хөа жөнызқь маат илтт.

Убөскан аччиа дааин инапкөа игьыңаңсаны, ғымткөа дгылан. Аңшөма аңара раңөаны ианиөу, шөмаатк аалхны аччиа иитт.

[Убри аамтазы] аңхөыс лыңхөа дааөнаңалан акөашара далагт. Бзыкөашуази бхы бөсаөит хөа анылхөа лан, саб дмаөи лхөыт (аңхөа). Ангы, аңхөагы, аччиагы, аңшөмагы зегьы ипңуа акөашара иалагт.

– Сөреи сыңхөи хөөашауазар, сара схаңа иөуп, лара лан сөуп, дахааз азөуп, аха шөара шөзыркөашуази? – хөа дныңаа [аңхөыс], сара сышөмаатк

хсоуз азоуп ихәит аччиа. Сара исымаз ахсцөызуаз исоузгы исцөызуа ахызбаз сазгөааны ауп сзыптуа ихәит ҳа изышьтаз.

Убас аччиа ағара шаҳатда, тынхада илхны итаны ддөыкөылқан итаацөа рышка дгьежыт.

400. ҚӨАСА ИЗЛАГАРА

Қөаса злагарак иман. Излагараөы ашыла лагара инеилагы ажеала иуан, дызраөежеуа ршыла рцөйзуан. Аҳак дықан. Аҳ иказ уааөе иуан, ипа дишьтит азлагарахь, ашыла лаганы иаагы ҳа. Данцуаз иаб ус иеиҳөт:

– Қөаса излагараөы умнеин акөымзар, ушыла уцөйгоит, уи аткыс еғьуп даөа злагарак аөы уцар. Аҳ ипа дызнейуаз, Қөаса излагара даадөйлтын дикыт арахь уааи ҳа. Ушыла уажөьцөкьа илаганы иустоит аниҳөа, днеит аҳ ипа, икаицуа збап ҳа.

Ацьыкөреи азлагара инахеица, Қөаса аҳ ипа диазцааит ажөас иудыруази ҳа. Аҳ ипа ус ихөйт:

– Сара ажөа сыздыруам, аха уара иудыруазар ихөишь.

Қөаса ус ихөйт:

– Сара ажөас издыруа уи ауп, зны арахө срыцын, арахө сахрыцыз ауац аөы иласцыт акабақ. Акабақ иазхан амшын ихылт. Акабақ ғыхра аамта аныкала, афлыкақөа сыманы сцаны иөыхны иаазгуан.

Убри ажөа ахынзаихөуаз ашыла иалагуаз куахуа, ақлакь ианицуан. Ақлакь азна кацаны иөхөицт, изаанзагы дцөажөуан.

Аҳ ипа Қөаса итөы имдыруази, амгьал анзы афырхөа днөөхөасын, амгьал аөөхөааны иманы дцеит, Қөасагы баша даанхеит.

401. АПХӨЫЗБА БЗИЕИ АПХӨЫЗБА БААҢСИ РЛАКӨ

Лакө, лакө сьшнеуаз, дықан пхөызба бзиақ, еилкьакы, царкы. Уацөы мшапны ехьа еиқш жөөаөык рымаөөкөа захтөыс ирыманы илзааит, уацөы иахшөақдаратөы иахзызах хөа. Апхөызба длатөан, иаақканы абгьаахөа азахра далагеит. Хөычык цьара дсыцхраап лхөан, лгөылара пхөызба газак дықан, даалгеит цхьраара.

Апхөызба бзиа кабак, ма көымжөык азахра даалгауаны, апхөызба бзамыкөгы кабык зны афара даалгон. Убас апхөызба бзиа ажөөаөыкгы рымаөөа лзахит ауа шаанза, апхөызба бзамыкөгы жөөа кабы лфеит.

Урт ахсахәыцқәа рынасың ашацәа ирымшацыт. Убри ауа ашацәа хыхь иаакәтәан абарт ахсахәыцқәа лахынцас ирахтарызеи хәа аицәажәара иалагеит. Акраамта ирызбуан. Нас ари ахәызба уахык ала жәаааык рымацәа ззахуа, лхы лара иныкәылгоит, егызмам, ооҕарк пхәысыс диоуааит, ағы аҕхәызба бзамыкә акрыфарада егызымдыруа, лнапала лхы лызныкәгауам, ообеиак, кырызмоу азәы пхәысыс дилахынцәааит рхәан иҕырны ицеит. Ицәбыргыцкәаны аҕхәызба хыхәа ооҕарк дигеит пхәысыс, ағы ахымхәа, абзамыкә, ообеиак кырызмаз азәы дигеит.

402. АЕЫУАӨИ АЦӘАҒӘАӨИ

Еуааык ақыта далсны дцуан. Дыснейуаз ицәағәоз тахмадак дынивалт.
Аеыуао даатғылан:

- Бзиа ууит! – ихәеит.
- Бзиа убааит, – хәа атак кайцеит ицәағәоз.
- Ех, дад, шыжь узымгылазар акәхап, – ихәеит ацәағәао.
- Шыжь сгылан, аха исҕымлеит.
- Уоба шҕакоу? – дцааит аеыуао.
- Сюба хҕахеит.
- Унаҕш шҕакоу?
- Сынаҕш ааигәахеит.

Ишбеилкаатәу арт еибырхәаз? Арт еибырхәуаз абри акәын иацанакуаз:
«Атахмада ашыжь узымгылазар калап», – хәа аеыуао дызфыз уи акәын:
«Иануаамтаз пхәыс дааугар, уажәы уцкәынцәа ацәкәа ркызаарын», – хәа.
«Иансаамтаз пхәыс даазган, аха сычкәынцәа сцәыпсит», – абри акәын ацәағәао иажәақәа ирыцаркуаз.

«Угәашамх зеипшрозеи?» – хәа акәын изызхәаз аеыуао изцаара: «Уоба шҕакоу?»

«Алабашья сыцырхыраауа салагт, убри ағынтә сюба хҕахеит» – абас ауп ишеилкаатәу атахмада атак икайцаз.

«Унаҕш шҕакоу? – хәа диазцааны аеыуао еиликаарц итахын атахмада илақәа ирыгхәхәоу ирыгымхәхәоу.

Атахмада икайцаз атак – «Сылаҕш ааигәахеит». Иаанагуан: «Сылақәа ирыгхеит, насгы адунеи цкәа избуом».

403. АҪИ АТАКӘАЖӘИ

Икан лыгажәыки тақәажәыки. Урт ирыман арбаҕьки лыуки. Арбаҕь аоо иажәа ахауан, алу арыҕарахь иургыжьыыр, ахы ағыццуан аоньтәи рцыфа

ахә аҕара, арымарахь идыргыжыыр, ашыла ағыцуан өнак ирызхашаз аҕара.

Зны алыгажә усура абнахь дцан хөлаанза дзымааит. Убри аены рывара ах ишәарыцацәа рлақәа рыцны иааит, амла ҳақуеит, крақәабцароуп ҳәа лархәеит [аҕакәажә].

Аҕакәажә алу длахалан арымарахь иаалыргыжыын, ашыла аағылхит ирызхашаз аҕара. Нас арығъарахь иаалыргыжыын, хь-ңытқ аағылхит лысасцәа рызхара ашәи ахырцәи злаалхәашаз аҕара. Нас ашырхәа заагара дцеит быстак рзылуразы.

Ах ишәарыцацәа ари рбан, аҕакәажә з аагара данца, ари еиңш иҕоу алу аҕакәажәи алыгажәи иазыруазеи, ах изнаагар лыпҕа дхәитәп рхәан, аҕакәажә даанза алу еимцарсны иганы рах ирҕеит.

Аҕакәажә азы лиманы данааи, лысасцәағы лимбеит, лылугы лимбеит. Длатәан ацәыуара далагеит.

Аҕакәажә лцәыуабжы арбағъ ианаҳа, ауасхыр инавцагылан – «кыр-кы-кыу! – ахәан, бызцәыуазеи ҳәа аҕакәажә илазцааит.

– Сылу еимцарсны ашәарыцацәа ах изыргеит, – лхәеит.

– Бымшәан, сара ибзаазгап, – ахәан инапрын ицеит.

Ишнеиуаз ах ибаагәара инықәтәан, «кы-кы-кы-коу! – ҳәа ағытра ианақәымц, ах дразцааит иматцуцәа абри арбағъ иахәазеи ҳәа.

– Алу аҕакәажәи алыгажәи ирызурхынхәыроуп ҳәа ахәеит, – рхәеит амацуцәа.

– Абри ожәыцәкәа шәеихсны, ишыны фатәыс исызшәырхиароуп, – ҳәа реиҳәеит.

Еихсын иршәит, изны имцарцан, ифеит.

Акрыфара даналга, арбағъ «кы-кы-кы-кыу!» – ҳәа имгәахьтә ағытра иалагеит.

– Ари митәуп, ожәыцәкәа сымгәацәа ркәаны ари арбағъ тыжәгароуп сара сымшьыкәа, – иҳәеит [ах].

[Ах] имгәацәа дыркәеит, абри аамтазы арбағъ нтыпраан, алу аамцарсны иаманы аҕакәажәи алыгажәи ирзаанагеит. Нас ңаса ишынхоз еиңш анхара еиҕаналагеит.

Ах имгәацәа идыркәаз днахыңсаа дцеит.

404. АҒАКӘАЖӘИ АХИ

Ахак дықан ақытан. Ипхәыс хшара длоут. Илоуз дхәцарғысын. Агәыларә аҕакәажәык дықан. Дааит ахәычы дылбаразы. Данылба убас лхәеит дааикәгәыргәан:

– Унан, уара унагзахааит! Уажәзаны уанақалалакь, акәтажә абла аҕара убла цархааит!

Ари ақ иахаит атакөажө илхөаз. Ианиаха акөымкөан, длыгхьан, дааигейт.

– Бара атакөажө! Сара хшара дсымазамызт! Сычкөын бызиқшөизыи? – хөа леихөт.

– Нан, са дсымшөизыит, – лхөейт, аха иара ихаимтцыйт. Ашьра лыкөйтцыйт.

– Абри уажөы изызбо дган дтшөк! Лыкөнага дакөшөыршө! – ихөан, ашьра лыкөцаны, ашьцөа дрыитыйт. Дандөықөыргала, «икалауазар, ажөак сақөйтзааит», – лхөейт.

– Бақөитыуп, ихөы! – рхөейт.

– Шөцаны атахмадцөа еизыжөга жөаоык ркынза, – лхөейт атакөажө. Атахмадцөа еизыргеит. Лара уапшатцөык азна ашырц калцсыит.

– Ишөыкөшөа! – лхөит, атахмадцөа азылkit.

– Ишөыкөшөама? – лхөан, – «ааи!» – рхөейт.

Зыблақөацарыз чкөынак даалгыит. Дашьталырцшит ашырз ахкацсаз.

– Икоума? – лхөан, – «икоуп», – ихөит ачкөын.

– Шөцаны даара акыр зхьцуа көтажөк сзаажөгы, – лхөан акөтажө акөтажө ааргыит. Рагхьа иахкацсаз иаавакны дырөегь ашырз калцсит. Икалцсан, акөтажө аулышьтит. Ашырз икалцсаз зегьы акөтажө иакөшөейт. Акөтажө аалшьын, ачыкө аатыхны, иааркьаны дылтапшын, икалцсаз сеибакызу зегьы ачыкө итан, игылаз идлырбеит. Убри ала лыцсы еикөлырхеит атакөажө. Акөты ажөит ҳа аблахастрөахом, иажөзом ацсы ахынзаөу.

405. АХАЦА БЗИА ИПХӨЫС ДЫШЗЫРИГОЗ

Ныкөаө бзиақ дыкан. Абри апхөыс иааиго даабанда хөа икөлацөа ирхөо акынза иаргьсрахь днөихьан. Ишыказ акөымкөа пхөыс дааигейт.

Иара дыкамкөан өнак арт икөлацөа ионы инөит. Ипхөыс дықөгыжь-аан акөытқөа лшьит, афатө лырхиөит. Аха акөты ачкөыркөыл ишыкөымпылыз икалцеит, еиюмырцазакөа. Асасцөа ари рбеит.

– Ааи, ари дахцөыуааит, дшыбзаз дыцсит, апхөыс хөа иааигаз дызустада, – рхөейт.

Ҳаитөауөит хөа ицеит иара данырымба.

Асасцөа анца ашьтахь ауп ани ачкөыркөыл шыкөымпылыз астал ишықөылтцаз ангөалта.

– Аа, уанацьалбеит, ассир сыхьит, укөлацөа ааин, ачкөыркөыл шыкөымпылыз ирымцасцеит ахьымзыг усыргеит, укөлацөа ухыччартө икасцеит, – лхөейт лхаца данааи.

– Уи акөзар, уи хьаас икабымцан, имариоуп, – ихөейт лхаца.

Рацөак мтыкөа иқәлацөа ааит. Иаргы аоны дрықәшөeit.

Ипқәыс дықәгыжьаан еиҥах афатө калцеит. Акөйткөа лшыит. Лхацә излалабжьейгаз ала ацкөыркөылқөа аалыркьан ашөркөычы рыграцаны еиҥах еималзахит, ишыкөымпылыз иказшөа икацаны астал иқәылцеит.

Анҥ асасцөа рнапкөа рызөзөан астал ианылахатөа, еиҥах анҥ ацкөыркөылқөа көымпыл-көымпылза иқөны ирбеит.

– Абри закөу аабапишь, ақһан ҳанааизгы абас иқөын, – рхөан илахөағшызар ахөша ргөылыцөцөо, ашөркөчы рыграны ирбеит.

– Көх, ари баша иакөым лзахцөзаап ақһан ҳанааиз, ари ақһөыс бзиацөкьа дааигазаап, – рхөeit.

Абас ахацә бзиа ипқәыс агха илыхьыз көышырыла ирдшзаны ириашөит, ихгы ахьымзг аимыргеит.

406. НХАӨЫК ИПҚӘЫС ДЫШҢИШӨАЗ

Нхаө шыахөк дықан. Өнак мөакы даныланы дышнеиуаз макөан дук азна ахы кажьны ибеит. Аха, иалаухи, иахьигарыз цқьа изымдырит. Ибзиазаны зыгөра игашаз уаө димоуит. Ацыхөтөан ипқәыс лөы даангылт. Иагыәкиит заанатцы ипқәыс дҗишөарц. Икажьны иибаз ихы нақ цьара инапхьейкын, көтагык ипшааит, акөты иацаз акөтагы. Уахык дахьнышьталаз, «Абри акөтагы сцөит иаха», – хөа ашьыжь иацөырганы ипқәыс илирбеит. Ипқәыс ас анлеицөа, ицьалшьөит, илакөылшьөит, мбатөбараха илзыкалеит.

– Амала ари еипш ассир шсыхьыз дарбанзаалакь азөы иөы бөы иаатыхны ибымхөароуп. Мамзар, иҳахшаз зегьы акөтагы зцаз ипацөа хөа ирхыччо иалагашт. Баргы уи ипқәыс хөа ибхыччашт. Ихьымзгуп, идамыгуп, ус хгөы итацөахны иҳамаз, – хөа леицөeit даара длабжьаны. Аха, иалаухи, ақһөыс ани чҳаны дызтөо дыкахызма?! Ахөылқаз азаагара хөа азыхь аөы дахнеиз лыгөрага ыызак длыкөшөeit.

– Банацьалбеит иаха схатца дахьнышьталаз акөтагы ицөит, ацьашьахөатөыцөкьа калеит. Амала бөы иаатыхны цьара ибымхөан амарцьа, – хөа даара длабжьөeit.

Адырөаены агөыла пқәыс даөазөы илалхөeit. Абас ари ажөабжь ишынеимырда-аимырдоз ақкөажө лкынзагы иназөит. Ақгы ажөабжьны иаҳаит. Иага умхөан, ақ иаҳаз агөра изымгазт ари ауаө дипқһан днеиган, "Уара цьабыргыцөкьаны акөтагы уцама?" – хөа диазцааит.

– Ааи! – ихөан дақөшаҳатөeit ари анхаөгы.

Аха нас иаргы ақ зцаарак иицөeit:

– Ақ ухацкы! Упқәыс лыгөра угауоу? – ихөeit.

– Ишпаухө, сыгхөйс латкыс сара исзааигөу уау дыказам, уи лыгөра сымгозар, нас зыгөра сгода?! – ихөеит ах.

– Угхөйс лыгөра угозар, уаргы сара сеипш акөтагы уцашт, – ихөеит ари ауаггы.

Ах ари еипш ажөа анхаосы икынтө ианиаха, затца икажыны иибаз ихыи имимхрыз, даеа макөанк ахыи итаны доуишьтит.

407. АРҢЫСК ПХӨЫЗБАК ДШЕИЛИКААЗ

Арҗыс бзиаи дыкан ихөеит. Ипхөысаагара аамта анааи, иара икөнагахашаз, иеипш зеипшыз зҗаб цҗрак дигарц иакөикит. Лызбахөгы иахаит пшь-кытак рнаос инхоз зҗабк. Аха иара итахын пхөысс иигоз лара лымацара лакөым, дызхылцыз, лышьтрагы атоурых бзиа рымазарц. Дахынацаа-аазцааз зегыи еицөакны ус иархөеит:

Уи азҗаб илеигы лыцшаара даара иуадаоуп. Лан дыцсхөеит. Лыцсы антаз калт цөгөз пхөысын. Уи атөы зегыи ирдыруан, аха уи ура ибаупырхагоу, азҗаб лхата дыбзиоуп, – хөа.

Арҗыс иөы цьбара дакөтөаны зызбахө иахаз азҗаб лыюны днеит. Аштө данинтала, итагылаз атцла иөы надөахөаланы, аюныка днеит. Азҗаби иарөи ааибадыркөеит. Иааибадыркөан аицөажөара иалагеит. Арҗыс лассы-лассы ддөылцны иөы ахьөахөаз азыпшра далагеит. Аөгы атцла изыдөахөалаз ашьапкөа ахышыа, агөра ахара иөфын. Азҗаб цытраамтак акагы лымхөеит, аха арҗыс ддөылцны иөы ахөапшра данакөымтца, ус диазцааит:

– Ас лассы-лассы уөы узахөапшуазөи, узахзызауазөи?

– Изыдгылоу атцла икөлар хөа сшөоит, – атак кайцеит иара.

Лара деитөаизцааит:

– Уөы ан атцла акөлара адыруазма?

– Ан казшьас иаман, атцла икөлон, – ихөеит иара атакыс.

– Уөы ан атцла акөлара адырузтгыи, ишөартөуп, ицабыргыцөкьангыи атцла иуцөыкөларгыи калоит уахыламцшыр, – лхөахт лара уи иажөа атакс.

– Ус акөзар, баргыи бан лкалт цөгьан, баргыи бшөартөуп, – хөа ааизбан, дзызнеиз аус азы ажөакгыи мхөакөа иөы днакөтөаны, агөашө дынтыцны дцеит.

408. АПХӨЫС БЗИА

Цкөына бзиаки, пхөызба бзиаки рызбахө еинюуан. Ацкөын иөыюөихан апхөызба лхөара днеит. Ари избахө лахөхьан, аштө данааталацөкьа дылдырт, ахөтыр, апату икөцаны длыдылкылт.

– Иҗоузеи, уаҗзаазгазеи? – җәа диязцааит аҗыхәтәан.

– Җалашьяк амазар бысҗәарц сааит, бсыццозар гҗәысс бызгоит, – җәа аҗкәын бзиа азҗаб бзиа ус леиҗәеит.

– Уара уажәраанзагы узабә саҗахьян, убзиоуп рҗәоит, са сызгы сыбзиоуп рҗәоит, җара җаибагар уи аҗара иусым. Уара уаалаганы ибзамыкәу, раҗәак злам азә дга, саргы саалаганы ибзамыкәу, раҗәак злам азәы сиццап, уара иугогы ауаюра лылх, сара сзыццогы дуаҗыстәып. Убри ауп еиҗа ииашоу, җабзиаралагы убаскан ауп ианааҗшуа, – лҗәеит азҗаб.

Аҗкәынгы илҗәаз даҗәшаҗәтҗеит. Зҗаб бзамыкәк гҗәысс дигеит.

Ани азҗаб бзиа хьяк длыҗшаан, диццеит, уаҗа назҗахымыз ауаҗы бзамыкә ззырҗәоз иакәын иара. Ахья иҗәылаура уаҗа зҗахымыз ауаҗ бзиа дынхон.

Ахья араҗә раҗәаны имамзи, – «Уцаны ураҗә иреҗу шьтәа бзиаи рылхны иаага,» – җәа ани азҗаб лҗаҗа идылҗеит.

Лҗаҗа длыҗәлан дцан ашьтәа ааигеит. Иааигаз ашьтәа лыманы рҗәыла ауаҗ бзиа иҗы дцеит лара.

Ари шьяҗымҗан, аҗәыла иара дымгылацызт, иҗҗәыс лакәын игылахьяз, – Уара абна ашҗәҗы җәыла ахья иҗҗәыс шьтәак лыманы дааны дгылоуп, илҗаху сыздырам,» – җәа лҗаҗа иалҗәеит. « – Араҗә даашьҗишь, са сахь», – җәа леиҗәеит иҗҗәыс. Иҗҗәыс днеин, – «Араҗә бааи, нан», – лҗәан аҗаҗа длыманы лҗаҗа икны даалҗеит.

– Ибҗахузеи, дад, баҗзаазгазеи? – җәа длазцааит.

– Истҗаху убри ауп, абри сзыццаз ахья, ишыудыруа еиҗш, дыбзамыкәуп, абри уара уеиҗш уаҗрак илҗыртә дысзыкаударц сааит, – лҗәеит аҗаҗа.

– Уи акәзар ибҗаху, сара сызлахәу ус җәҗәак җаларц иҗоуп, убри аус җәҗә аныкало аламҗала җыҗья аҗкәынцәа насышьҗуеит, убарт иарҗәоит икаҗатәу, убранза бҗаҗа деибыҗа, деилаҗәа, иеи икәадыри еиҗәыршәа, – җәа леиҗәеит.

Ари аҗаҗа лҗәыла ииҗәаз ауп лҗәан, даахынхәын, лҗаҗа деибылҗеит. Ани лҗәылагы җыҗья аҗкәынцәа наишьҗит, абри лҗаҗа аизараҗы ииҗәашаз, егышаз, иабҗярц. Аизара аены ани аҗаҗа кәыҗа лҗаҗа ахья ивагыланы аизарахь дыргеит. Ари ауаҗ бзиа [аҗәыла] ахья дназгоз аҗкәынцәа игәианны шәнеи аизарахь җәа ианнеишаз аамҗа раиҗәахьян.

Абри аизара ду аҗы ани ауаҗ бзиа иеиҗш ауаабзиакәа ираҗәаоны еизаны иҗан. Ари ауаҗ бзиа даламҗәажәакәа аизараҗы излаҗәажәо аус рзызбомызт, инахига-аахигон акыр аамҗа дымҗәажәеит.

Аҗыхәтәан данынаҗш, ант аҗкәынцәа иишьҗыз ахья дрыманы ишнеиуаз ибеит.

– җаи, ушьапы җҗәааит, уажәраанза уабаказ? – иҗәеит ари ауаҗ бзиа, ахья изоуп изиҗәо.

Ани ахьча « – Уа мшыбзиақөа!» – хөа ажөлар даарылагылт. Ахьча ауаю бзиа доаихацгылан данигыла, егырт ажөларгы ари акыр иацсоу азө иакөзаап рхөан иөеихацгыланы рыгөта ддыртөеит, ант иөызцөа аоыцагы уа нак-аак иаиватөеит. Аус излацөажөоз еилыргашьас иамаз ани ауаю бзиа иишьтыз аоыца рыла ахьча иирцахьан, иирхөеит, уи ахьча иихөаз иагеит, ажөлар ақөшахатхөит, – «бзиала» – ихөан, дгылеит, дыөөыжөлан дцеит ахьча.

Убри нахыс иагыцаьара еизара каларгы ахьча ида цсыхөа рымамкөа икалеит. Абас ала агхөыс көыш агаза ауаюра илылхит.

«Агхөыс бзиа дызмоу амөаныфа итахзам,» – хөа ажөацканы баша ирхөома, агхөыс бзиа ахатца дынлырхөит, агхөыс баагс ахатца дшыхлыртцөо еипш.

Ани агхьа илышьталаз ацкөын згаб бзамыкөк диган, аха ауаюра излылымхит.

409. МЫШ ЗМОУ АГХӨЫС

Дыкан уаю бзиа. Амни ауаю бзиа ца зацөык диман. Ицагы ацкөын замана ззырхөоз иакөын.

Абри ауаю бзиа иацьял аан дыцсуа далагеит. Дыцсуа даналага, «ара уааишь, дад!» ихөан ица дааган даидиртөалт.

– Исхөо уахауоу, дад? – хөа ихөан, ихөеит, «аа!» ихөит ицкөын.

– Уара, абаагсы, сара сацьял ааны сыкоуп, сыцсуеит, аха уара убас катца, са сышьтахька, са саныцслакь, аамта анцалакь, уара гхөысаагара анутаххалакь, мыш змоу агхөыс лыда азөы дааумган, мыш змоу агхөыс даага. Мыш змоу агхөыс дупыхамшөозар, агхөысаагара уакөыцза, азөгы дааумган. Убри анаюсгы, кытацыгхьаза юнык-юнык катцала (Ани-кыта цыгхьаза юнык-юнык катцахөа зихөо, кыта цыгхьаза ауацөа ирхар, юными! Ани амш змоу агхөысгы анцөа диитагөышьароуп, мамзар, иара имчыла дабааигагөышьо).

Ари ацкөын иаб дыцсит. Иаб данцсы дирееин, егын данеилга ашьтахь длатөан дхөыцит. «Ари саб даныцсуаз кытацыгхьаза юнык-юнык катца хөа исеихөаз смал нцөаанза сафызаап, аха ишцакастцара, амни мыш змоу азгаб дабасцыхьашөо?» ихөеит.

Иөааибытан, апкөохөа амөа длыкөлан, даара дныкөеит. Ани иаб иуа бзиа дыкан, тахмадак, саб даныцсуаз уасиатс исеихөаз абри ауп хөа амни иаб иуа бзиа атахмада иөы днеины иөихөеит.

– Уаб иуөихөаз ауасиат даара иажөа дууп. Уара кытацыгхьаза юны уыкацом. Кыта цыгхьаза юны акатцара захьзу ии ауп, кытацыгхьаза ауацөа урхар, иазхөит, ии юны уара уоны еипш икалоит ауп иаанаго. Амала,

абри мыш змоу апқыс хәа уаб иззиҳәаз лқыхәашәара цәґахоит, убри уразкы далазар, дара хәсаб бы, дааугап – ихәеит ари дзызцааз аґахмада.

– Ибзиоуп – ихәан, дцеит аґкәын.

Ари дныкәеит, дныкәеит, ари шықәсык акәым, ґышықәса акәым, адунеи дакәшеит дахьнеилакғы ауацәа кәитцаґәышьеит, аха уажә мыш змоу азґаб дпқыхәашәом умбо.

Даара дааґсаны дшааиуаз, амла дакит, имаґәақәа ччит, даарыцхәаха аґы днеит, амґа дықәны дшааиуаз, ґоныжә хәыцқәак ғылан, лґоак чышәза июеиуан, абанґ аґныжәқәа даарыдғылт. «Иабахәа абна снейп, абра инхо цәара уаґ акы дадырцхәратәы еґыратәы ишґакамлари, азәыр дыкәзар, акы снейрцхәп» хәа ааизбан, иґааихан, дшааиуаз ана днымґоахыцт. Аґоныжә дахьныюналаз, аґакәажә беимбарахки тахмада беимбарахки теоуп, цла еибакны инибарцәеит, даарықәшәт.

Икаитцауеи? Иґәамґхейт, аха дабацоз? «Утәа!» рхәан, стәазом, ус азба сакын, з-шәымазар хәа саамґоахыцт» ихәеит. Зы хәашьшәаґы акы аацәырылган инаилґт аґакәажә. Уи изыжәуа дыкәзма, ус баша аґама баны дыюдәылкәан, «шәымш аабзиахт!» ихәан, дныкәцны дцеит.

Ус амґа даныланы деиґашнеихуаз, анґ апхәа дназыдғылаз аґакәажәи алыґажәи беимбарахқәа рацкыс хәычык еиґыз тыґк дақәшәт. «Ара снейп» ихәан, уаґаґы даамґоахыцт, еґырт рацкыс арґ мацк еиґын, аха аракаґы иеадикылартә имбеит.

«Бзиала уаабеит, утәа» еґи рхәан, аха «стәом, сыццакуеит, азба сакын, цәыцак азна азы сшәыржәырц саамґоахыцт» ихәеит. Арґґы зык цәырырган, уиґы аґама ибан, аха иалаухи, инаґзаны имжәыкәа, наґ инкейкәан, «шәымш бзиахеит!» ихәан, дынрыдцны дцеит.

Ус еиґах акыр дныкәахәан еиґшаан, ашґа бзиақ дақәшәт иґыцәаауа ицоит, адунеи, ахґынра ззумхәара иґоузеи, ахазына. «Абра снейп, сышґанармышґтри, абра саґґхәаґышьәп, уаха уаґа шыґа саґабазцо» хәа днәин ашәәґ аґәашә аартны дынґалт.

– Аа, абааґсы, афақәахәа удәылц арахь, асас дахзааит! – хәа лхәан ихәеит зґабк акыр-кыр -кыр хәа дыччо, аґны длалбаан дылґалт.

– Ахәаи, асас дахзаазар, бзиала даабеит! – ихәан, цкәынакғы амни азґаб дпышьґаххны длалбаан, ари иааиґылт.

– Уа бзиала уаабеит! – рхәан, рґыцәаґы рнапы ыргыжәны дааґыдыркылан, аґны дыюхаґалан доадыртәеит.

Аґшәма цкәын иґхәыс «ибура бдыруу?» ихәан «аа!» лхәит.

– Аа, абааґсы, ари хәсас дааґсаны, дкараханы, псуаґлак иламкәан дакоуп, абыржәыцкәа имаґәақәа ишәых, инаґаны амаґәа ґыцқәа иґ, азы изыркәанда, зык иқәиґәап, иґсишьәп – ихәеит. (Ани анцәа иґәапхәз иакәын, умбо исас дшапсазғы идыруеит).

Ари азґаб (аґхәыс ґа) аминутк азы дықәґыжәаан, асас азы излыркәандеит, амаґәа ґыцқәа лмоур хәа ушәозу, асас иааишәиґашәз

шеибакөу иааганы, инайтаны, «азы укөтө, сукөыхшоуп!» хөа лхөан ихөеит, уа длатөан иеикөабейт, иеилеихөеит, нас асасгы лхатцагы рхөы лырхиан, илеидтөаланы акрырфейт.

Акрырфан, акрыржөын, ари ауа уа дыкан, уа дыртан. Ддыриан, дыцөт. Ани уа диан, дыцөт, дкараха – адырөаены ашьжымтан даапшит. Нас дырөагы апшөма гхөыс рхөы калцеит, иөатөан акрырфейт, акрыржөит.

– Уажөшьта шөыпшөмара назара ақөзаит, сара амөа сықөлоит, ант сыматөақөа сыбтар, исшөысцоит – ихөеит асас.

– Ках, сааукөыхшоуп, ус шпроухөо, уматөақөа иушөу ушөаххзом, уахагы ара уаангыл, ицегь уцсыушьап, нас уцап – лхөеит.

– Моумоу, амөа сымоуп, сцоит, сдөықөлароуп – ихөеит.

– Уара! – ихөан апшөма чкөын өааитит.

– Аа! – ихөеит ари амөа иқөлоз.

– Уара даара аңа баны, уаха, уцсы абра уааит, иахеижтөиггы акагы ухөом, узышьтөзеи? – хөа диазцааит.

– Сзышьтөзеи, саб уасиат ажөаны исзынижыт мыш змоу лыда азө даасымгарц. Слышьтөуп мыш змоу, аха дсықөшөом – ихөеит ачкөын.

– Уара нас зразкы бзиоу азгаб дуоур утахума? – ихөеит апшөма.

– Ааи, убри лоуп сзышьтөу – ихөеит ачкөын.

– Аллах уақөиршөап уи леипш уразкы далазар, амөа укөыз ус уцала. Амөаө узықөшөауа рцөажөашья, егы цкөа уөақөыршөа. Аллах духаурштуам уөизгы, думдыруеи цкөа?

– Аа, аллахдышгасхасырштуеи, ихьыз ианагь иөөытцакыуп.

– Аллах иоуп знапы уану, мыш змоу апхөызба дупыхөазыршөаша аллах иоуп, уразкы ианны, аллах игөапхара уоур, амөахь уи леипш икөу азгаб дупыхөашөар калап, иамурггы, иамуит, икөуцөзеи, уцоит – ихөан, даагөйдкыланы, днаскөаганы, доуишьтын, дцеит.

Ари амөа дыкөны дышнеиуаз акөымкөан ацөамбар дааипылт, дгөамбару егыиу анцөа идырроуп, ари иалидыраауазеи? Азөы дааипылт, ари ипылаз цөатөы лаба хөычык играчкөынза икуп, апсшөақөа ааибырхөеит игыт.

– Уабаказ, насгы уабацо арахь? – хөа диазцааит ари ипылаз.

– Сабацо, саб даныцсуаз уасиатны исзынижыт, мыш змоу апхөызба слышьтөуп, дсықөшөом – ихөеит ариггы, абри акара дышныкөахьоу, иибихьоу, иахөахьоу, дзықөшөахьоу зегь иөихөеит.

– Нас арахь амөан уахөаауаз иубақөаз зөипшроузеи? – ихөан ани диазцааит.

Рапхөа сзықөшөаз дшыказ, уи ашьтахь сзықөшөаз дшыказ, иаха сзықөшөаз дшыказ ихөан иибаз, иахөаз зөгы аиаша иөихөеит.

– Аа, ус аума? Ус акөзар, ибзиоуп. Нас уара амөа укөуп, аха укөзаашьоузеи, узыхөозеи? – ихөеит ани ипылаз.

– Ех, аллах иакөгөышьоуп, уаха икасцөзеи, анцөа иоуп са сзыхөо, анцөа сзықөиршөо зөгы бзиоуп, схала мчыла акыр сылшөма? Мыш злоу

апқызыбагы анца дсыкәиршәроуп мамзар, сылахь данимцазар, дсызтода? – ихәеит аригы.

– Нас уара анца икынтө мыш змоу аразкы змоу апқызыба лоуп иутаху, ус аума?

– Ааи, истахыз уи акөын, сзышьтацөкьоу, анца исацәеишьозар, аразкы змоу, азгаб пқысс дыспыхьашәар стахуп, абри даага хәа саб уасиатс исзынижын, анца ефынтө абри ауп сзыхәо – ихәеит, ачкөын.

– Уара, нас уаха анца духоумырштзои, думыршашьазои?

– Мамоу, анца дышпасхасырштуеи, дысхасырштуам – ихәеит.

– Ус акөзар, азамана. Аха уара узышьтоу леипш апқызыба лқыхьашәара цөгьоуп. Абри дгыли жәдани рыбжьара ус еипш оыцья зацөык азгабцәа роуп икоу. Иаха узтаз дубоу? Убри ипқыс лоуп азәы. Уажә даәазәы абрахь уапқыака дыкоуп, убри дрымгац, абыржә уаха дыргараны икоуп, дызгашагы ажә иртахьеит, еинааланы, еиқышахатны икоуп. Уажәшьта уара псыхәас иумоузеи?

– Иамугәышьозар, иамуит, нас икасцап зугәахәуазеи?

– Уара даәакала ибзиазоу азгабцәа рацәаоуп, дутахзами, даәазәы дузыхапшаар?

– Мамоу, убас аразкы змоу, мыш змоу апқызыба данысмоу, уаха даәазәы дыстахым, даәакгы иарбанзаалак сахәоны сыкам, иара ус сыпсыроуп – ихәеит ари ачкөын.

– Ахы! Ус акөзар, икоу удыруоу уара? Абра уанааиуаз апқыа уаназдыглаз атакәажәи алыгажәи угәаламшәои?

– Аа, исгәалашәоит.

– Урт уараосны ушаауаз даәа цьоукы урыкәшәт, ус ами?

– Аа, избеит.

– Ани иаха апшөымара зыкны указ усгы иугәалашәоит.

– Аа, исгәалашәоит.

– Абни иаха апшөымара зыкны указ арпыс қәрала егырт апқыа иубаз атахмадцәа рацкыс иеихабу иоуп. Абни реиха ибаапсны агөымха, атакәажәи иареи рыц еилаханы атахмадажә иубаз реитцыбза иоуп. Уи уанааиаос уи ицкыс хәыцзак деиғышәа даәазәы дыкамзи? Убри агәабжьанытө иоуп. Реихабза иоуп абни иаха зыюны указ ачкөын. Абни ачкөын (ицкөынаны иубаз) анца дигәапхан, разкы змоу апқыс диоут, ларгы дызгабуп, иаргы дыцкөыноуп, рыпсы ишатаху адунеи икәуп. Егырт шөынкыдцәахәа рыхәсақәеи дарей цла еибакны, еибаражөын, зразкы цөгьаз рымпыхьашәан, рыхәсақәеи дарей еидажөылт, рацал аанза ицсит, уаха неитахәара роурангы иказам роыцьягы, ус иниазаа ицоит. Егы амни аразкы змаз апқыс дпқыхьашәан, абыржә дшубо абанс дкалеит. Уара уажә ани аразкы змоу апқызыба азәк инханы икоугы дутахуп, аха уигы арахь даәацьяра лхы дырхәхьеит, кацашьас иустарызеи? – ихәеит агеамбар.

Ари уажэыгь диздырзом ари ипылаз дышпаимбару.

– Иамугэышьозар, иамуит, исутаран икоузеи? Уара иумчзар, анцэа уипшны, срыцхашьаны дсутозароуп, мамзар, иамугэышьозаргы нас иамуит, анцэа исықөйтцо бзиоуп, сцоит, умш бзиахт! – ихэан ддэықэлт.

– Уара! – ихэан апаимбар ачкэын найкөфитын дааникылт.

– Аа! – ихэит ачкэын.

– Икоу удыроу? Ара уаагыжы? – ихэан дааиргыжыт. – Уст абри алаба. Ушишоу уи уара уақөшэан уа узнеиуам, аха уара зака анцэа уизааигэоу ала уақөиршэоит. Абри алаба кны убра уца, уаха унеиуеит ахэмыехан. Ачара ду уақөшэоит, изакэызеи, ишэымоузеи хэа уразцаа. Абас, абас, хазғаб хаца дхашьтуеит хэа уархэашт. Ус анырхэалак, кох, ижэуазеи, уара, шэхагоума, азэ ипхэыс дитцхны дахьыртиуа жэбахьоума, ари са дыстэуп, са дсыртахьеит, лареи сареи хайнааланы хакоуп, сыпхэыс дсытцхны дышэтир калома хэа абас уаарысны икы. Ус анухэалак, аумашэа урбашт, уа уара узгэалашэода, рқышэ уқэцаны удыршэышт, шыацөпықөла иуахэфасышт, аха уара умшэан, упхамшьан. Уаарысны алакышьашья еипш икы. Ирмузо ианалагалак, сыпхэыс дсышэт, мамзар сыешэдысшылоит хэа рахэа.

Нас уара ианумузалак, аинтерес ду калоит, ари аус збатэхашт, ажэлар узызыршышт. Ускан уара уаагыланы абас хэа: «Закэызеи уара ишэхэо, ари азғаб сара дыстэуп. Сара дыстэымзар шэааи, иаабап, агэгэахэа амца ахьейкэу ахэыштарафэи абри иску алаба ахэыштараа агэцаны итцасырсуеит, абри уаха ибзаханы, итэаханы, уатцэи абри аюны иалсны, ишэтны, атцэа фэхэхэи икалозар, абри азғабгы са дыстэуп. Убас икамлакэан, абри алаба амца илалаблы ианца, шэызғаб шэа дышэтэуп, сус лылам, лыхаир жэбеит, дахьышэтаку дыжэга» хэа рахэаны, улаба амна ахэыштарафэицэкья амца ахьейкэу илытцарсны, уара уа унеизом усгы, усгы уа унрыжьзом, иушыкласны уаадэылырцоит, алах иуқөйтцт, ус ус шаанза адэи уқөыз – хэа еихэт. Ачкэынгы иихэоз, «ибзиоуп» ихэан днаидцт.

Апкаохэа ифэинеихан, дышнеиуаз дақэымшэеи ани! Данақэшэа, дыпшызар, ачара руеит урт ауаа, ачара зуа рыпха ауаа ддырбаны-егыны хаца дрышьтуеит. Ари ачкэын днеин дларыдгылан икоузеи хэа дразцааит. Икоузеи, абас, абас апшэма ипха уаха дыргоит, хаца дцоит, чара имоуп хэа рхэеит ихэеит.

– Азғаб дарбан уара, ижэуеи, шэа шэхагоума, шэеивысума? Азэ ипхэыс дитцхны дахьыртиуа жэбахьоу? Ари са дыстэуп, сара дысгарц сааит, са стэи лоуп, сыпхэыс дсытцхны дабашэтиуеи?! – хэа ари ачкэын дмыждаха даарыпалт.

– Закэызеи иихэо ари анасыпда? – рхэан-егын, аха имузо ианалага, «кох» рхэан итызшэахеит, ажэлар азызыроит.

– Уара закөзыеи иухөо, уабатөиу, уажөадагы ухамбац, ари лара дызгашаз иазыразханы икоуп, ачара уны уаха ддөықөахдоит, изакөзыеи уара узлацөажөо? – хөа ауаа бзиақөа алхны иадырцөажөт.

– Мамоу, ус амала иажөангы ишөымхөан ари са дыстөуп! – ихөеит. Ианеимаркза, хаала ирымуашөа аниба, ани аңөамбар ишиөиөхөаз өиңш ииңаз ацөатөы лаба кьаө икуп.

– Кеи, уара, ишөмузозар, шөааи (амца агөгөахөа өиқөцаны иахатөоуп) – абри амца ахьөиқөу, абри ахөышңаараөы, абри слаба абра илыцасыр-гылоит, абри сара дыстөызар, абри ибзаханы, абри аоны иөалсны, ибыбышза ишөтны, ацөа өахөхөы иөаланы шьыжымңтан ижөбоит, убас ишөымбакөа ианыкала, шөызңабгы шөа дышөтөуп са сус лылам, убас ианыкала, са дыстөуп, – ихөеит.

– Көх, хөи, анасыңда, иихөо закөзыеи, икаитцааит ишихөаз өиңш, илабажөгы илеимгөабылны ицап – хөа рхөан ихөеит, илаба лыңдаргыланы, иара иөаигөтасын дыөдөылырцеит.

Ани илаба злаиргылаз амца ант өиөагы иацырцеит, өиөпгы амөкөа рацөаны иахөларыжыт илаба аабылуөит хөа, ауама азацаны иөдөылңит. Уашьңа абар азңаб уаха дабарышьтуөи, ари усөөит, ишаанза иааңшыр акөөөит. «Ишар ари анасыңда икаитцап хөа зышөгөахөуазөи, илаба былуөит, нас дахьааз дцап» рхөөит.

Ауха иаргы цөгьаңсышьала уахь адөы дшыкөыз иааиршеит. Адыроаөны ашьжымңтан ианааңш, ани илаба бзахан, аоны иалсны, шеибакөу итөгөырңсаны, ибыбышза ишөтны, ацөа өахөхөы иаөөалеит, аңшөмацөа лахөаңшын ирбеит.

– Коух, аума ара хөра иахзааит, хө хазөу закөзыеи, адунөи ахаан илаба мбылзакөан, ари өиңш кзцаз ари диуңтом азңаб, нас дзуңода?! – рхөан цьоукы азңаб лаб иахь илеит.

– Аа, бразкы цөгьан, ауама бақөшөт, насыңдак бигуат! – хөа даөа цьоукых лара лахь өиөөит.

– Сара анцөа разкыс исиңаз са сзы днасыңдазам, са сзы дынцөоуп, иарөи сарөи хөизхөит, сара уи сиңцоит – лхөөит лара. Дирңт.

Ари азңаб илышьтыз дирңан, дима иөааихан, дықөлан даауөит. Акыргы иныкөөит. Ишааиуаз, уажөы амла иакит – өгыит, акрырфароуп. Қыңтак ааигөара иааит ахөмыөхан. Игхөысгы иаргы цлак амңан амца ааикөырңан, уа инатөөит. Абарң ахьтөаз раңхьа роаш хөычык, көарак леиуан.

Арң ирфогы рымазам уажөы.

– Уара, иуура умбо? – лхөан, «Аа!» ихөөит.

– Амла хөкуөит – лхөөит. Чың аршьынк лңьаба иңазаарын, иааңыхны лхаца инаилңөит. – Абри ачың усң, иума уөылаханы, амни акөара унырны ушнөиуа адөкьан уақөшөөит. Адөкьан аөы унөир, абри ачың науңир,

капеиқәак унацоит. Убри ахә ача аахәаны иааугар, уаха уи хнацқап, уацөггы анцәа ак хайтап.

Ари лхаца лажәа ааюбамтәыкәа иёылеихан дцеит. Уи адәқһан зызбахә лхәазгы ааигәазаарымызт, акыр амәа дықһын, лара ани ацла амцан дтәаны дзыыцшуп. Иара дышнеиуаз дақәшәт ани апхәыс зызбахә лхәаз адәқһан. Уа дылкылсын ичыт аршыын итиит, капеиқәак атнихит, акапеиқәа наритан ча баба дук аарымхны иытцрышыны дшааиуаз, азәы илаба икыуп, «хәит, хәит, хәит, хәит! Шәаргы саргы анцәа адунеи ханихыр акәын. Шәа шәцәах, – цәыфуа, сразкыцәгыаха сзыкәшәзәеи!» хәа ихәоит, ихәеит, цыма шәкы имоуп, иаццаны иааицоит. Ари данааицыла, «уа абза хауцалт!» ихәеит. «Бзиара убааит!» ихәеит игыгы.

– Уара уанацәалбеит, ахырахә ду, цыма шәкы, рцацәеи дарей еилыбзаауа иаауцуат, шәаргы саргы адунеи ханызаандаз хәа ушәиуа уцшыиуа уаауеит, изакәызеи узәу, ужәла нцәеит, анцәа имч ала анцәа иуитт ахырахә ду, икоуцозеи, узыршәиуазеи ас? – ихәеит.

– Аа, ус зумхәои, уча баба уытцракны, иугәапхар, иаамхны апырәхәа унацхауа утынчны уцоит, арт цәых-цәыфуа тәамәахә сыртазом еиланцәаша – ихәеит ани ацымақәа заццаны иаазцоз ахьча.

– Уара нас ак уасхәашан!

– Аа!

– Нас уи акәзар, сча баба устап, арт уцыма шәкы са исыт – ихәеит.

– Кеи, иахауеи ус сзууандаз, уара уамзи сызтахыцәкәыз – ихәеит ани ацымақәа ирыцыз. Азамана! Ицыма шәкы ари ача баба зкыз иитит, ача баба наганы ани ахьча иитт, иааиывыст.

Ари ича баба иатнихыз ицымақәа иманы иәааихан дшааиуаз, еышәк, әецара рыцоуп, еык дақәтәоуп азәы дрыцуп. «Тәу, Тәу, тәу! Ала шәеимгәырхахааит, адунеи афы аангыламәа шәымазамкәан, уаха схәатәыгы аахашәымцо, шәеипхыноуеит, шәаргы саргы анцәа адунеи хәкәихааит, саазыкәшәаз закәызеи, ааи, ауама сыззакәшәази тынч мәа сымазамкәа» ихәоит, иуахәад иаццаны дшааиуаз, ари ицымақәа иманы дааицылт. «Уа, абза хауцалт!» ихәан, «бзиара убааит!» ихәеит егыгы.

– Уара, уанацәалбеит, анцәа ишихәара еан-шәкы рцацәеи дарей, ақәақәа замана уа ирылоуп, уара уеиқәеыжә укоуп, шыапыла уныкәом, абнара ақәыцара улхом, узыргәамцуазеи, узыршәиуазеи ас ахырхә ду аауцотә? – ихәеит ари ацымақәа назцоз.

– Хә, хә, ацсра умоундаз, уара ус зыумхәозеи, уара «хәит», «чит» анухәалакә, ипхыоуцоит уцымақәа, атрышә уасыргы иааныукилоит. Арт әеаныжәкәа егыраҳазом, иаакәымцзакәа аора иаәуп, саргы сшыоуаз, сшыхып-хыцуаз, суатәақәа цәкәеит. Акәадыр сашыын сынцәаха абарт срышьтоуп, абарт ақәыцымақәа еимыржәаша! – ихәеит әекәа аазцоз.

– Уара нас, ус анакәа, уеан-шәкы арахь са исыт, арт сыцыма шәкы уара иустап – ихәеит.

– Кеи, ус сзууандаз, уанацьалбеит, анцеа илпха уоуааит, иусымтөи сгөыргьацеа! – ихэеит аекөа оазцоз.

– Ибзиоуп – ихэеит аригы. Ани иеан-шөкы ари инаитт, ари ицьма шөкы егы инаитт.

Ари дыкөеьжелан ахахаи амарцьақөа хөа еан-шөкы рцацеи дарей иацца дгөыргьацеа има иөааихеит.

Дышөеиуаз азө дааипылт, хылпарч бзиазақ ихоуп. «Уара, абри акара аеан абааугеи? – ихэан дцааит ани ахылпарч баба, ахылпарч бзиа эхаз.

– Аеанкөа ахынтөаасцаз, ишсоуз ахөара салагар, уи уажө акыр садхалоит, акалашөақөа исоуит – ихэеит ари.

– Уеизгы ишцауауи, удинаныс, ишсоухөара?

– Чыт аршынк сыман, абна лахьхы адөкьан аөы слалбаан, капеикөақ хөа истиит.

– Нас укапеикөа абакоу?

– Скапеикөа ча-бабак рытнысхит.

– Уча-баба абакоу нас?

– Сча-баба абакоу, цьма шөкы рытнысхит.

– Нас уцьмакөа абакоу?

– Сыцьмакөа абакоу? Сыцьмакөа абарт аеан-шөкы рцацеи дарей рытнысхын, исапцаны иаасцоит.

– Ус акөзар, уара ак уасхөашан?

– Аа!

– Уара, абаапс, абри схылпа устоит, уеан шөкгы рцацеагы даргы са исыт.

– Кох, ус уансыхөа, сара аллах исицаз усымтакөа, ухылпа арахь исыт!

– ихэан, иара дылеьжөцын, дзыкөтөазгы егыртгы ани инаитт. (Ашөынкыдца, ауама каицеитеи, умбо!). Иеанкөа ирытнихыз ахылпарч ихацаны деигөыргьацеа дшааиуаз, ани арөаш аөы цхак хын, данаакөла, ихылпа ааихшөан, азы илташөан, иама илыцары ицеит. Икаитцоз, даауеит уажөы ионапык игөыдкылан.

Хөынтқар дук, быжь-гөыжьк реидара ахы моапигозаарын, убри аамтазы. Агөыжькөа реидара ахы рыкөжуп, иара ахөынтқар ихата ацхьа дгылоуп, ант агөыжькөа ныкөызцо агөақхөа ицуп. Ирыма рөаархан, ани ихылпа азы иахьагаз дөырын дахьыкөкдлаз (ипхөысгы шыта дааигөоуп, анактөирахь дыкоуп), амна ант агөыжькөагы реидарақөа рыкөхны, рыфара рыжөра карцауа, егыиуа иштөаз, рыцшыршьоз ани дөарыдгылт.

«Уа хөлабзиақөа!» ихэан, «бзиара убааит!» рхөеит. Апсшөақөа ааибырхөеит.

– Уара, убаказ, ухгы егьахам егьим уоацеа укылсит, узустада? – хөа иазцааит ант агөыжькөа рыла ахы моапызгоз.

Сабаказ, абрахь адөкьан ахь сцан, егьин – ихэеит.

– Икоуцоиз адөкьан ахь?

- Икасымцакөа, убра чыт аршынк сџиуан.
- Иутима нас?
- Истиит аа.
- Иатнухи нас!
- Иатнысымхыкөа, ча-бабак атнысхт.
- Иабакоу нас учыт аршыын иатнухыз уча-баба?
- Иабакоу шөхөоу? Сча-баба сџин, цьма-шөкы атнысхит.
- Уцьма-шөкы абакоу нас?
- Ёан-шөкы рытнысхит.
- Уөанкөа абакоу?
- Хылцакы хөа истиит.
- Нас иабакоу ухылцарч, акагы ухазама?
- Амна акөара сшыруаз азы исцөалашөан, исцөагеит.
- Мөх, уара угазома, узлацөажөо закөыуи, нас арахь уабацои? – хөа арт ари дцьашьаны иазцааит.
- Амна аоадахьы сыпцөыс дтөоуп, ацла амцан, убрахь снейуеит – ихөеит.
- Уи ипцөыс уа дахьтөаз инапшны дырбахьазаарын дара.
- Уара насыгда уеипш икоу уи диқөнагома, хөа хшөаны хнейуам зцабк ана дыкоуп хөа, хөацхашьаны, игөагыны хөазлазцаауам, лымацара амна даабойт, аха уара насыгда оуома ани дызмоу? – рхөеит.
- Ааи, уи сыпцөыс лоуп – ихөеит.
- Уара нас уажө уахьнейуа илоухөозеи упцөыс, ари акара еитарсны уөеиуеит унапкөа угөыцацса? – ихөеит ант ахьымөапызгөз ахөынтцар.
- Ыы, ишцаласымхөои, иласымхөакөа?
- Уара, ари ушыхөаахөтыз зөипшрацөоу, икауцацөаз аалоухөар, улшыуеит – ихөеит ахөынтцар.
- Сылшьзом, акымзар акагы сзылузом. Уара уөибганы уахьысзааз анцөа ицьшьоуп хөа саагөыдылкылоит – ихөеит ари.
- Иашаны иухөома?
- Ааи!
- Уааи хөаисап – ихөеит ахьы мөанызгөз ахөынтцар. – Уара уахьнейуа абри хөара ихаухөакөаз реипш упцөысгы илоухөар, нак дудцакьаны упцалцоит. Ус уанцхалца, упцөыс са дсыт, са дыстөызааит – ихөеит.
- Ибзиоуп. Ус акөымкөан, ишысхөоз еипш, «ухөаца уөибганы уахьзааз анцөа ицьшьоуп» хөа саагөыдылкылозар, абри амал иаауго зөгы уөкөагы, угөыжкөагы, ухьгы умацуцөагы – зөгы, сара исутароуп – ихөеит ари.
- Иустоит! – ихөеит ахөынтцар.
- Арт абас ала еисөит. Еисан ани апкаохөа ифьюаихан ипцөыс лөы днөит.
- Уара икоудөзеи, уагынхөацөөите? – хөа ипцөыс диазцааит.
- Икасцөзеи, бара исыбцөз бчыт аршыын сџиит – ихөеит.

Арт ахьеицеажео ани ахэынтқар ицызгы иаргы икылатэаны мазала ирзызырөуеит.

– Иутахызар иатнухзи, счыт аршыын? – лхэан дцааит ипхэыс.

– Ча-бабак атнысымхи! – ихэеит.

– Иабакоу нас уча-баба?

– Ыьма шэки атнысхит.

– Хай, анцеа ицьшьоуп, уигы хырахэыми, иазагоуп, иабакоу нас уцьмақәа? – лхэахт ипхэыс

– Урт ацьмақәа стин, еан-шэки рытнысхит.

– Уеанқәа абакоу?

– Хылпарчык рытнысхит.

– Ахы ауп адунеи ағы ауаы дызлақәгылоу, ахылпапч рытнухзар, ахазына уи ами! Ухылпарч абакоу нас? – лхэеит ипхэыс.

– Иабакоу, абна акэара сшыруаз, азы исыцөташэан, исцэагеит – ихэеит.

– Унан, ухатқы сагааит, уара уеибганы уахьсзааз анцеа ицьшьоуп – хэа лхэан ихэеит, днеин лхатца дналгэыдылкылеит. «Кох!» ахэынтқар иааикэшөт, арт ирхэоз зегь иахауеит.

– Аа, уцсэагы, убзацэагы неитоугааит, рацэа сушыт, рацэа анышө соутт – ихэеит ахэынтқар

Ахэынтқарыжө дыгөгэаза иара длахыцны дцеит, реидара ахы рыкэыжыны афатэгы уа ирылажыын, акрырфеит егыт, ани даахазынахан, реидарақәагы, аусуцэагы иманы иааганы агэарахэа юны илкаижыт. Анцеа ишихэара, дцеамбарха ипхэысгы иаргы еицынхеит.

Саргы абрахь слықәлан сааит.

410. АПХЭЫСЕИБА ЛЫЦКЭЫН МЫШ ЗМОУ АПХЭЫС ДШААИГАЗ

Пхэыск дыкан. Лхатца дыцсит. Хоык азғабцэеи хаттарпыски лхылцны илыман. Азғабцэа духан, хатца ицеит, ахаттарпыс дреицбын, аоны даанхеит. Онылагы акыр имацын дара.

– Уара, сычкэын, кэрышькэакгы еикэхаршөеит, егыт, цыара хапхамшьартө хы зыюнақыша юнык, сасык дахзааиуазаргы, дыцкыаны дахьхартэаша юнык кхаттарын, уажэы уастас икоу лазкэоуп, лазкэак пшааны, апста агэхразыхэан итаургылар стахын, – лхэеит ан.

Ачкэынгы иан илхэаз ааобаимтэыкэа дынтыцын, днацаа-аатцаан, алазкэа ипшаан, апста инеиган, агэыхра итеицт. Ауастацэа агэыхра иафын. Ари апхэыс рхэы калцит.

– Нан, сычкэын, хуастацэа амла иакит, рхэы касцит, иуманы уца – лхэан, ачкэын ауастацэа рхэы иман дышцоз акэымкэан, апста ашьапағы даннеиуаз дэы-пшзарак ыкан, адэы пшзаракны цла дук гылан. Атцла

атқа хык ауааңсыра аттагылан. Ари дышнеиуаз данынарывала, «мшыбзиа!» рхәан, аңсшәа иархәит. «Бзиара жәбааит!» ихәит иаргы.

– Ари иугәйдкыланы иаауго закәызеи? – рхәан иазцааит.

– Сан ауастацәа рхәы калцан ирзызгоит – ихәеит ачкәын.

– Абаак, икалозар, хухәоит амла ҳакуеит. Уааи иуку афатә ҳара ихәт – рхәеит.

– Кох, амла шәакны шәыказар, ишпашәысымто, абар шәыст, ҳалалс ишәоут – ихәан, иуастацәа рзы иигоз афатә абант атла иаттагылаз ахык ириҗеит.

Длагәежыын длеи, иан икаитцаз леихәеит.

– Сан, абас ауп икастцаз, суастацәа рәы снеиаанза адәы цшза икәгылоу атла амцан хык ауаа амтагылан избеит. «Амла ҳакны ҳакоуп» анырхәа, ауастацәа рхәы ҳәа исыбтаз афатә убарт ирыстеит, ауастацәа рхәы сзымгазеит – ихәеит.

– Аиаша кәутеит, нан дукәыхшоуп, ауаа амла иакуаны иануба, нас ирумтакәа ишпаууаз, акрырәауцазааит, ибзиоуп икаутцаз. Егьырт рыхәгы ҳамами, уажәыцәкәа иаакатцаны иусымтои – лхәан, дыроагь афатә җыц катцаны илтт.

Ғыц икалцаз афатәгы иман дышнеиуаз ани адәы цшза агәтаны атла икәгылаз амцан аҗхан иибаз иреипшны даәа хык ауаа ибеит. Аңсшәақәа анааибырхәа ашьтахь, «ари иуку закәызеи?» ҳәа иазцааит.

– Абри аңста ағәыхцәа сзыкәгылоуп, сан рхәы калцан ирзызгоит – ихәеит.

– Ғаи, абааңсы, икалозар, абар мчыбжык цуеит гәакрак ҳақәшәан егхамфацт, амла ҳаңсуеит, уфатә иуку ҳара ихәт – рхәеит.

– Ишпашәысымто, амла шәакуазар – ихәан уигы урт инадиркит.

Нас нақ иуастацәа рахь дызцоз, доагыжыын днеит иан ләы.

– Икаутцазеи, ууастацәа акрырәауцама, нан? – лхәан иан диазцааит.

– Сан, суастацәа ркынза сзымназазеит, даәа хык амни атла иаттагылан, «амла ҳакуеит, ҳанцәоит» анырхәа, ауастацәа рхәы убарт ирытаны схынхәны саауеит – ихәеит.

– Ғаи, ирутазааит, уан дукәыхшоуп, амла иакуазтгы ирумтакәа ишпаууаз нас, ирыцхамзи, афатә ҳара ихәмоуп, уажәы икастап ағыц, иуманы уцап, учкәынами – лхәеит иан.

Етаҳ афатә калцан, илтан ауастацәа рхәы га ҳәа деитәдәыкәылцеит. Ачкәын иуастацәа рхәы иманы дышнеиуаз ани адәы цшза икәгылаз атла амцан даннеи, ант цахья ифатә зиҗаз ахык атла иаттагылоуп.

– Ара уааи! – рхәан ари данырба, иҗхан дара рахь днарҗеит.

– Ари иугәйдкыланы иаауго закәызеи? – рхәан иазцааит.

– Афатә аазгоит – ихәеит ачкәын.

– Иабауго?

– Абра лбаа аңстағы ағәыхцәа сымоуп, убарт рхәы згоит – ихәеит.

– Уи афатө ара хара ихат, хара ихазныжь, ууастацөа инаганы хара ирахтоит, агъбатөи иааугазгы амла ҳакуеит хөа ануаххөа, ихаутөит, аха хара мала ҳакзом, инаганы ууастацөа ирахтөит, ашьтахь иааугазгы наганы ирахтөит. Ууастацөа урцөымшөан, уаха-саха хөа иқөгылан агөыхра иаөуп. Уажөы иуаххөарц иахтау абри ауп, уара абри акара ачеицьыка уазыразны уаныкала, хара хамш ала хамта бзиақ уахтар хтахуп, абас сыканда хөа угөы иатаху акы аөы хуцхраар хтахуп, – хөа иархөт абант атла ицагылаз ахөык.

– Ибзиоуп, аха сцаны сан сналызцаап, саргыы мацк сгөы стахөыцп, азин сышөтозар, – ихөөит.

– Азамана, уца! – рхөөит.

Ацкөын доагыжьын иөылеихан, иан лөы днеит.

– Сан, банацьалбеит, абас ауп сзыкөшөа, ант агъбагы ашьтахьгы суастацөа рхөы зыстаз ахөык еитөа атла иацагылан избөит. «Уара уеилахкаарц акөын акөымзар, хара амла ҳакзом, агъба ихаутажгы, ашьтахь ихаутажгы ууастацөа ирахтөит, ари иааугазгы наганы дара ирахтоит» хөа сархөт. «Уара абас ачеицьыка уазыразны уаныкала, хара хамш ала хамта бзиақ уахтар хтахуп, уцаны уан улызцаа, уара иутаху, абас сыканда хөа акы уазхөыц, хуцхраар хтахуп» хөа сархөт, бара исабжьабгозеи? – хөа иан длазцааит.

– Хаи, уан дукөыхшоуп, дуззатөуп, уи акөзар, цьара хамта бзиақак хөауазаргы здыруада, аха сара схала иуасхөо издыруазөи, уца умахөцөа урызцаа, аихабы иөы унеи, агөабжьанытө иөы унеи, аитцбы иөы унеи, ирхөо еилкааны уаа, нас ирхөакөо еидахкылап, хазхөыцып, – лхөөит иан.

Ацкөын иан лажөа аабамтөыкөа афырхөа иөынеихан имахөа иахабы иөы днеит.

– Уа бзиала уаабөит, уабаказ, уахзаазгазеи, шөышцакакөоу? – рхөан иахөшьбагы имахөгы агцшөа иахөаны, иөигөыргыаны ипылан, днаган днадыртөөит.

Ари уажө зыкны днеиз имахөа убас казшьас имоуп, адунеи агхөысеиба лыжө аанижьзом, ацгөы аца ацөизоит, ахырзаман, акаамөт агычра иаөу уаоуп, адунеи хныкөгагас, усурас иаакоу зегы агычра реицьуп хөа ипхөазөит.

Ари абхөында уажө дахьнеиз, дзызнеиз аацөыригөит.

– Абас ауп сзыкөшөаз, сан саалышьтит, абас ус бзиақ сақөшөан, хамтақ сыртараны икоуп, сзыхөара, исыдыскыларөа иарбану сыздыруам. Сан умахөцөа уразцаа лхөан сааит – ихөөит.

– Аа, абаагсы, адунеи икөу зегы иреицьуп абри агычра, агычра еицьу акгы ыказам. Уаалаганы абри агычра сымазааит хөа рахөа, хөшала учалап, иубаргөузеи, угөылацөа рыжөкөа, ахөса еибацөа рыжөкөа нцөап хөа ушөауоу, иааганы икажьны, ишьны иуфалап, – ихөөит ари амахөа еихаба.

– Ибзиоуп, иухәаз саҳаит, – иҳәан, ари ачкөын уи длаипырцны имахә агәыбжьанытә иґы днеит. Имахә агәыбжьанытә иґы дахьнеизгы аґсшәа иархәан-егьин, «уабаказ, уахзаазгазеи, шәышґақақәоу бзиароума?» хәа иазцааит иахәшьеи имахәи.

– Бзиароуп иґоу. Иґоу абас ауп, шьокы дарей сарей хайкәшәан, ахамта уахтоит, узыхәозеи хәа исазцааит, сызыхәара иарбану иреиґуу сыздырам, сымахә аихабы иґы сьқан, сиязцаан, уиґы ажәак сеихәеит, аха уи уара иуасхәом изакәу, сан иласхәоит, уара исабжьаугозеи? – иҳәан ари ачкөын имахә агәыбжьанытә диазцааит

Ари имахә заанаґс имаз амаца асра акөын. Убри ала ихы ныкәигон, зны дьннархон, зны дыцәнархәуан, убри даґын даакөымґцакәә.

– Адунеи аґы иґоу зегы ирегьу амаца асроуп. Амца уанаслак аюны, ахы адунеи малс иґоу зегы уара иумґахәуеит, уи ауп хныкәгагас, бзиас иґоу, аус ууам, ахәыс ууам, убри амацасра сымазааит хәа рахәа, – ихәеит.

– Ибзиоуп, уара исохәазгы саҳаит, – иҳәан, ари ачкөын иґылеихан имахә аиґбы иґы днеит.

Уа дахьнеизгы даара иеигәырґеит, аґсшәа иархәеит, «уабаказ уахзаазгазеи?» хәа имахәи иахәшьеи иазцааит.

– Уск соун суазцаарц сааит. Цьоуки срыкәшәан, хамта бзиак уахтар хтаһуп, узыхәозеи хәа исазцаан, сызыхәара иарбану сыздыруам, сан лґы сахьнеиз, уца, умахәцәа урызцаа хәа салхәан, аихаба снейн сизцаан ак сеихәеит, агәыбжьанытә снейн сизцаан даеак сеихәеит, уажә уара сузцаарц сааит, – ихәеит.

– Аихаба иуабжьейгазеи? – ихәеит ари имахә аиґба.

– Адунеи аґы аґычра зегы иреиґуп, аґычра цґстазаарас исымазааит хәа рахәа хәа сеихәеит.

– Агәыбжьанытә иуаихәазеи?

– Амаца асра аґкыс иеиґу, уи иацназго акаґы ыказам хәа сеихәеит, – ихәеит.

– Кой, уара, урт иуархәаз нырхагоума, хырґәагоуп, уи акөым уара иухәаран иґоу. Ахамта уахтоит хәа узыргәыґыз рґы унеиуазар, уара учкөыноуп, макьана гґхәыс дааумгаґт, адунеи иқәу зегь рыґкыс еиґу убри ауп, мшы змоу азґаб насыґс дуауазар. Мшы змоу азґаб насыґс дсышәтарц стаһуп икалозар, даеакы сахәом хәа ажәа рыґ, – ихәеит ари ачкөын, имахә аиґбы.

– Исаҳаит, уара исоухәаз ажәаґы бзиоуп – иҳәан дґежьны иґааихан иан лґы дааит.

– Уахьцаз еилукаазеи, иуахәазеи нан? – лхәан иан диазцааит.

– Исаҳаз, еилыскааз уи ауп хәмахә еихабы аґычра зегы иреиґуп хәа сеихәеит, агәыбжьанытә амаца асра зегы иреиґуп хәа сеихәеит, аиґба мшы змоу азґаб насыґс дуауыртә ихәа хәа сеихәеит, – ихәеит.

– Аа, нан, нан урт аихабацәа дара зәу ауп изышьтоу, урт уао дықәзхуоуп изәу, ихзырґәо ауп, инзырхо хәа акыр иаґу цьшьо? Аиґба

иуаихээз иашоуп, убри иуаихээз ауп ибзиоу. Мышы змоу аңхэыс дсымазааит хэа уаннеилак, иуархэо уахап, – лхэеит иан.

– Ибзиоуп. Сан, ибхээз сахаит, – ихэан, ифыюеихан саңхэа доеит ацла иацагылаз рфы. Дахьюеиз уа икан дара.

– Уаама? – рхэан иазцааит.

– Аа, сааит – ихэеит.

– Нас икоузеи, ажэас иахзааугазеи?

– Сахьцаз еилыскааз аиаша убри ауп, сымахэ аихэаба сиязцаан, агычра еигьуп хэа сеихэеит, агэыбжьанытэ сиязцаан, амаца асра еигьуп хэа сеихэеит, аицба сизцаан, мшы змоу аңхэыс разкы дуоуртэ уныкэа хэа сеихэеит. Сан лфы снейн урт ирхэақөаз сани сарей хрылацэажэан, сымахэ аицба исеихээз алаххит. Мшы змоу аңхэыс дсышэтозар, абри сазыразуп, абжьарак даеакы стахым, – ихэеит.

– Кох, иаууеи, ихьантаз ак хадукылт. Мшы змоу аңхэызба хэа азэы зацэык дыкан, лара уигы уаха ах ица дигараны дыкоуп, ачара уны доуишьтуеит лаб. Ишпакаццари, иуахтарыда? – ихэеит руазек.

Ари иихээз арт збатэыс ироут, инеимцарк-аимцаркт.

Аеазэ дахгылаз ус ихэеит:

– Уара, уи мариоуп, ари иеипш ауауы раз, ачеицыка иамеигзо, згэы тбаау, зчеицыка иахымбаакэа идэыкэу, ах ипха ари диахтар икалози, са деиласыршэоит уи ах ипха.

– Дышца еилауршэо? – рхэан, иазцааит егырт аоыцэа.

– Дышца еиласыршэо, цэахахақ наганы ах ипха иналыстауеит, ацэахаха анлысталак «ах сзито дызустада, ах сзито сиццом, сара исгэапхо сиццоит» хэа даақэгылоит. Ахгы игэапхашам уи илхэо, аха ацыхэтэан, ацэахаха заңхэа инаганы иқэылцо убри диццараны уи ала лус ла илызбоит. Ари ақкэын уа ачарафэы днеиааит, уа даннеилак, иара дахьтэоу ацэахаха наганы иаңхэа иқэылцоит, иара диццоит, дигоит, ани дызгараны икоу ах, ицагы баша даанхоит – ихэеит.

– Кох, уара ус кауцозар, ибзиоуп, азамана – рхэан ахыкгы абри афэы еиқэшахатхеит.

– Ачарахь уца – хэа ақкэын иархэан дара лықэцны ицеит, ант ацла иацагылаз ахык.

Ауха чаран, ани ақкэын иеааибитан ачара ахыказ днеит. Дахьнеиз «ах ипха деилагеит» рхэеит. «Закэызеи, дышцеилагеи?» рхэан иазцааит даеа цюукых. «Ах изихээз са сиццараны сыказам» хэа мап лкит рхэеит. Ари тызшэахеит. Нас азгабцэа илзааигэақөаз лыдыргалан-егын, иеицэажэан, аус рызбеит. «Сара абри ацэахаха сымоуп (цэахахақ аацэырылгеит), абра ачарафэы иеизаз снарылашэцар, сара истаху снейфапшуеит, ацэахаха наганы иаңхэа инықэысцоит, убри ацэахаха заңхэа инықэысцо сиццоит аамчыдархаз ах иахыхэо сцараны сыказам, са иахыстаху сцоит» лхэеит.

Нас азғаб лаб (ах) ауаа идыргалан егын, иацөажөеит.

– Ах, уанацъалбеит, ари леылшыуеит, лара ишылхөаз икаца – хөа иархөеит ақфахиацөа ухөа изааигөаз ауаа.

– Ибзиоуп, нас ла ишылтху азин лымазааит шөа шөаназыразха – ихөеит ахгы.

Азғаб лтөа лыманы ачараөы иеизан итөаз ауаа дрылаланы дышнеуаз ани ацкөын дахтөаз даннеи, ацөахаха илкыз инаганы иацхьа икөылцеит.

– Аа, амаөө дуоуит! – рхөеит ах изы.

Зназы ицөымыгхөит ахгы, аха икаитцозиз, диитар акөын.

– Ных, икасцо егыкам, абри абра игылоу сыюны сыцхәи сымаөөи ирымазааит, нас ани данига уажөышьта дабакасыжьуа – ихөан, ицхәи имаөөи ионкөа иреигьыз ак ритт. Даргы убра анхара карцеит, анцыра карцеит, амал ду дырхәит, азхара ду роут, абзиақөа рөы инөит, абас икалеит.

411. МЫШ ЗМОУ АЦХӘЫС¹

Азөы хьчара дыкан хөысықөса. Ихьчара анааза ихьчацса хөышө уаса иааицит. Ирахө рзы ахөацөа аттацөа иаауа иалагеит, аха ахөара азөгы иитомызт.

Дызнеуаз акөымкөа, анцөа иныс акы зсуцара зхөалагь ирицуа далагеит. Убас мацара акы зацөык ада зөгы иитөит. Убри акы зацөык инхаз дзацыз акөымкөа азөы дааит уаса хөара хә.

– Иусырхөауази, ари ак зацөык ада уаха уаса сымазамеи, – ихөөит ахьча.

– Хәи, анцөа иныс, икалуазар цъаушьт, изсуцара, – анихөа иитит.

Иманы цытк данынаскьа, уашьтахьтөыла иитит, даахынхөны, убасгы ихөит:

– Уара анцөа ихьыз зхөалагь ууасақөа рыуцуа, урахө нухт, аха иузиухьозөи уара анцөа убаскак? – хөа.

Ахьча абри ацынхөрас убас ихөит:

– Сара анцөа сзишаз здроит, сырахөгы сызтаз ера зиакөу здыроит, убри акынтө ихьыз мцла саижьар стхазамызт, – хә.

– Абаскака уара анцөа деилкааны думоуп, аха иуцхузи ера икынтө ахамтас? – ихөыт иааиз.

– Истхузеи, акымзарак, ера инапы сануп, игөацхар, акыр сицөит, енигөамцха, акыр сымихөит, – ихөыт ахьча.

– Ус егьа иказаргы, уара уқыта рөы иахуцху уцааны иуцху сырдыр, – хә ихөыт иааиз.

Ахьча дцеит икьҕахь. Дахьыназцаа-аазцааз убас азэы еихэт: Мыш змоу апхэыс дсоуааит ҳа иахэ ҳа.

Ахьча дхынхэны днеит дзышьтыз ифь.

– Иааугазаи ажэас? – ҳа дцааит зэфи дааиз.

– Иаазгази, мыш змоу апхэыс улыхэа ҳа сархэт, – ихэыт ахьча.

– Иара убри мыш змоу апхэыс ҳа зызбахэ уархэаз уаха дыргоит, аха уара уца убра, дшэыстөм ҳа уалага. Моумоу икалазом ҳа рхэара икоуп, убаскан дызгои уареи шөөиса. Еисашьас икашэцаша убри ауп, убас иахэ: «Иаагы цэатэы лабак сара стөеипш, ҳоыцьяггы ҳлабақэа амцафьы илахаргылап, ҳауа зтэы уацэы шыжымтан ишэтны иаабуа, абри мыш змоу апхэыс дигааит» – ҳа хэы ҳа еихэт ахьча.

Икарцит убас, аха ахьча итэы аумышэтыхуаз. Дааит ахьча мыш змаз апхэыс. Аоны дахааигаз ирфара рмоуа иалагеит, нас ипхэыс барфын чаврак лыман, лхатца итаны ча аахэара длышьтит.

Ибарфын чавра ахэ чы-рхэы иманы дызөеиуаз акөымкөа уасахьчак дааикэшэт.

– Уча сыт, уасак устап, – ихэит ахьча.

– Ибзиоуп, – ихэан дазыразхт ача аазгуаз ахьча.

Нас иуаса иманы дызнеиуаз акөымкөа жөыхьчакы ереи ааикэшөит, убриггы, иарггы еилацсахт.

Ашьтахь дызнеиуаз акөымкөа халпак зхази ереи ааикэшөит.

Убартггы убас иааилацсахт.

Убарт зеггы ибуанеада аидара цара зманы иааиуаз азэы, урт ааикэшөан еицны рфынархт, изнеиуаз зык афьы инхыкөгылт. Ус ихэыт аеада змаз:

– Уара заралымзар қар умазам ухэаахэтрақэа рфьы, нас измааноузи икауцуа, ҳаи апхэыс елкьа думазар, аоныка уналышьтзомызт, аха акыр ецсоу азэы лакэзаарым акөымзар, – ҳа.

– Уара убас ухэит, аха сара аоны саннеилагь изуқэаз сыпхэыс иласхэуа саналагалагь умбари, – ҳа дыцэажэөит. – Ҳаи, уара упхэыс убас аипш лыуазар, сара сцара абжа устоит, моумоу анакөа, уара иумоу абжакы сыт, – ихэыт аеада змаз.

Дазыразхт ахьча. Аеада змаз дақэтөаны азы днырт, ахьча ихылца азэы иитан азы дыригеит.

Ахьча ионы ианнеи, аеада змаз аатра даадгылт, еггы ионы дныюнашылт. Ииуз, иихэаз ипхэыс илеихэацыпхьаза, лнапы аргьжы дгэыдылкылуан. Ашьтахь аеада змаз икаитцагэышыуази, ицара абжак ахьча иниитт.

Ахьча мышы змаз апхэыс лымчала дара мыцхэы дбеианы дынхуа далагеит. Сарггы абрахь сааталан сааит.

412. МЫШ ЗМОУ АПҰӘЫС²

Ажәйтә нхао бзиақ дықан. Ф-оык ачкөынцәә, ф-оык азғабцәә иман, ионы, игәара, ирахә, ишәәхә, анцәә ишихәара дықан. Аха абарскаоык ашара имаз ақсра рзааигәәхәит, Иахья азә дыңсуа, уацә азә дыңсуа азғабгы ачкөынгы ихшара зегь қсит, зегь реицбаза ида. Абни реицбаза зацөык дааизынхәит.

Ас ихшаз аныңсы ашьтахь, «Қоҳ, ара сахьынхо ишәиу дгылуп, нақ сықәцны сцап», – ихәан арахә рацәаны имамзи, ирахә өаиағицан ақстақа сцоит хәә амөа дықәлеит. Ирахә иаңцаны дышөеиуаз азә дааиңылт. Ари иааиңылаз «Цьшьәтөык стахуп, исырхәә» – ихәеит.

– Аа, мап, сара ашьтәә сәиуам, – ихәеит ари.

– Анцәә даахәан сухәоит, саргәәкуеит, – ихәеит ари иңылаз ауао.

Анцәә анухәә иустап, – ихәан, иитт, аңарагы (ахәгы) имимхт.

Уи днаиаоосын дышөеиуаз абни иңылаз иеиңш даәә оыцьә иңылт. Убартгы абни аңхәтәи иеиңш ашьтәә хәрхәә хәә иархәт. Иара «Ашьтәә сәизом», – ихәит, аха анцәә дхаманы хуҳәоит анырхәә, аңара рымымхзакәә уртгы акака ритт.

Убас ауаа ицагы иңылт ақста днаиаанза, ақсаса хыңхазарала шәкы иман. Шәкы имаз зегь убас ала анцәә избәхә ала хқа рыда зегь иңиит.

Нас абант ахқа изынхаз има дышөеиуаз, анцәә аңаимбар дзынаишьтт абри ауао иөеиуа ушьтәәкәә сыт хәә иеихәарц.

Аңаимбар дцеит ани ауао иөы. Дахьнеиз зназы абарт ууасақәә ахпагь саархәә ихәеит.

– Мап, иәиуам, – ихәеит ант ауасақәә назцоз.

– Анцәә дсыманы сухәоит, исыт, – ихәеит аңаимбар

– Анцәә ихьыз ала ианухәә иустап, – ихәан, иитт, аха иара аңаимбар имгеит. Длахынхәын длеин, «Ауасақәә зтөыз суасақәә сәиуам ихәан, аха уара анцәә узбәхә аниасхәә, ига хәә сеихәеит», – ихәеит.

– Иутаху акы уахәә, иуахтоит – хәә анцәә анхаоы икны аңаимбар днаишьтт.

Аңаимбар анхаоы икны днаин, «Иутаху акы уахәә, анцәә иуитоит» хәә анеихәә, атакс анхаоы ус ихәеит:

– Сара сзыхәә иалздыраауазәи, сара рыцқа, сара сзыргәәкуа анцәә иоуп издыруа акөымзар.

– Абри амөа уқәланы уца, угьыжьны уанаауа абра усңыл, – ихәан аңаимбар анхаоы мөак ирбаны дықәицеит.

Анхаоы аңаимбар дызқәицаз амөа дықәланы дышнеиуаз гәарпк ағәашә днадгылт. «Ее, аңшөма!» хәә ибжьы ирган, аңшөмагы даадәылцит. Аңшөма данааи, аңшөәкәә ааибырхәеит, егыт. Ари анхаоы инеиз азба дакны дықан. «Азба сакуеит,» – ихәит.

Ақшөма ипхөыс лахь ибжыи иргеит, «Зык аагишь, асас дахтоуп, азба дакуеит», – хөа.

– Азы насымгакөа, иабатөи зу, усас иаргыи, уаргыи азы шөыграөеит, – лхөеит ари ақшөма ипхөыс.

Ари азба иакуа инеиз анхаөгыи иааицөымыгхөит, наф уа дныдцны иөынеихөит.

Ус акыр днаскьахьан даөа гөашөк днадгылт, «Еө, ақшөма!» – хөа ибжыи наиргеит. Ақшөма ионы даадөылцит. Ақшөмеи иарөи ақшөақөа еибыхөө, егыиуа ишеицөаөжөоз пытк аамта рыцөеит.

Ақшөма ипхөыс өылтит «Уабакоу, уара узөузеи?» – хөа. Ипхөыс анс аөылт, «Сабакоу бымбо, асас дахтоуп,» – ихөеит.

– Ыы, укькьа-уцөцөа анцөа укаитцааит, асас агөашө аөы дыргылан оума ушиацөаөжөо, арахь думаны умааиуа, – лхөеит ипхөыс.

Ари асас диманы аоныка дцеит.

Ари анхаөы асас даацсаха дшыказ гөартт ақшөмацөа. Хөагыр икөацаны дныкөыргеит, акриөартцит, акридыржөт, ипсы идыршьөит.

Нас ақшөма даацөаөжөан, "уабаказ, уабантөаауөи, уабацо?" хөа асас диазцааит.

Ари асасгыи сзыниаз, сзынпаз ихөан, ихы ицыхө зөгыи ахшара имаз шынцөаз, дахьынхөоз дыхцөаны ирахө иманы ақстака дцарц амоа дшыкөлаз, амоан ирахө ауаа ишритаз, егыиз зөгыи ақшөма иөицөөит. Ацыхөтөан ус ихөөит: – Уажө сахьнеиуа азөы дсыкөшөараны сыкоуп, иутаху акы устоит хөа сөицөөит, аха истөаху, сзыхөара иарбану сыздырам – ихөөит.

Уи истөаху хөа иоухөаша сара иуасхөөит, – лхөеит ақшөма пхөыс. – Уаха рахө уамыхөан, шөахөы уамыхөан, мшы змоу апхөыс анцөа дситааит хөа иахөа, – лхөөит.

Мшы змоу пхөысс иказ абри лара изхөоз лхөагөи нас даөа ахык ипхөаи ракөзаап икоу. Уаха ус мыш змоу хөа пхөыс цьаргыи дыкамзаап. Ари лара изхөаз усгыи ахөаца диман, егыи ани ах ипхөа уи аамтазы дхөаны дтөан.

Ари ауаө арт даарпыртцын ани өиқөшөараны иахьыказ даннеи, апаимбари иарөи өиқөшөөит.

– Сара сзыхөө сүтозар, рахө стөахым, шөахө стөахым, мыш змоу апхөыс дсыт, – ихөөит ари анхаөы.

Апаимбар ари анхаөы диманы иөынеихан ах ипхөаи иарөи өибаирдырт. Лара дзыццараны иказ мап ицөылкт, «Сара абри ида азөгыи сиццом, абри сиццоит», – лхөан, абри ауаө диццеит.

– Апхөыс дсоут, аха аоны сымам, агөара сымам, сабацари шыта? – ихөөит анхаөы.

– Цстақ, шыхак ашьапаөы уахныкөнагаша цьара утөа, – лхөөит ипхөыс.

Ипхөысгыи, иаргыи шнеиуаз цлак амцан инатөөит.

– Уара, амла хөакит, – лхөөит лара.

– Иахфозеи, иахфо злаазго сымазам, – ихәеит иара.

Лара лцъыба дылтапшын ачабра аағылхын, «Абри ачабра абазар ағы иганы ити, абазк хәа иаатныухуа ача аага», – хәа иалхәеит.

– Ибзиоуп, – ихәан, ачабра има иылеихан абазарағы длеин, ичабра итиит. Ачабра итин, абазк атнихит, абазк итин арбағыки еадаки ааихәеит. Иеадеи иарбағы иманы дышфеиуаз ахышыцәа дрыкәшәт.

– Аеада хәархә! – хәа иааисын ахышыцәа дырkit.

– Сеада стизом, – ихәеит иара. – Истиуазаргы аеада ахала исзытиуам, арбағыгы ацстироуп, – ихәеит.

Аеада хә-капеик иkit, арбағы оажәа нызкы иkit.

– Хухәоит уарбағы хтахым, шә-хык арахә уахтоит, – рхәеит.

Уи иаргы дакәшахатхеит, ус иагыкарцеит.

Дара аеада еидараныкәгаоыс иргеит. Иеадеи иарбағы иртнихыз ирахә оаиагидан дышнеиуаз акәымкәан азә дааипылеит. Ари икәшәаз ауао иарей еибадырит. Ари икәшәаз ауао аатәак азна ахы дақан.

– Уара, ак уасхәашан! Упхәыс апсышәас иуалхәозеи уахынеиуа, афатә аага хәа улышытит, уара даеакуп иаауго, – ихәеит.

– Сара сыпхәыс уи азы цәгы салхәом. Сылбар, дсеигәырғаны сгәыдылкылоит, – ихәеит.

– Убри еипш упхәыс икалцозар, саатәа итоу ахы устоит, ус икалымцакәа, дузыцкыаны дуацәхар, дуцакыар, урахә сара изгоит, – ихәеит.

– Сара сырахә сыманы сыпхәыс дахытәоу снейеит, уара укылыпшны упшла исалхәо убап, – ихәеит ари арахә змаз.

Ани дкылыпшуа длатәеит. Ари ауао ипхәыс дахыкәаз данлеи, «Уеибганы уахәаз анцәа ицшыоуп», – лхәан дгәыдылкылт.

Ани ауао ас аниба, даакылсын, «Ааи, усияаит, усияаит, схы устар акәхеит, – ихәан дызцаз ахы ани иитеит. Аригы деигәырған иарбағы шыны ипхәыси иарей акампания карцеит. Саргы убра сақәшәеит, абыржә уахынтә саауеит

413. АПХӘЫС БЗИА ЛАЖӘАХӘ

Апсыуа пхәыс бзиа дыкан. Хык апхацәа лыман, па зацәыкгы длыман. Апхацәа ахык еихабацәан, ачкәын ахык дреитцбын. Ишааиуаз ачкәын изхаит, дуаохеит. Азгабцәа азәазәа иргеит. Ачкәын анизха, убас ихәит:

– Сан, аоны бзиа хәмам, онык кәстцар стахуп.

Ағдәыс лыпқацаа ахык иралхәеит ачкөын юнык кайцар итахуп қа. Лымаҳәцаагы иралхәеит. Зегь еикөышахатны ауастацаа ирылазеит. Ауастацаа ағста ицан аусура иалагеит аоны мағәахә дырхиарц. Ачкөын иан ауастацаа рхәы калцеит. Ауастацаа рхәы калцан ачкөын илтеит иганы ауастацаа ағста иахыкоу ирзигарц. Ачкөын ауастацаа рхәы иманы амюа даныланы дыснеиуаз х-ык ахацаа шьашөырк ағы ишыцагылаз ибеит дахынацшуаз. Абри ауастацаа рзы ахәы згос ачкөын рыбжыы найқадырган, дара ахык ашьашөыр ицагылаз рахь днеит.

– Амла ҳагоит, абра цъара крыфартак ахьхауа удыруама? – ҳәа иазцааит.

– Афатә са исымоуп, амла иакуа рзоуп изыстаху, – иҳәан ачкөын ауастацаа рзы иигоз афатә урт ахык иритеит.

Иара уашьтахьтәи даагыжыын, иан ләы днеит.

– Ауастацаа рхәы рутама, нан? – лҳәан иан диазцааит.

– Ауастацаа рәы снеиаанза хык амла иакуаз ашьашөыр ағы ицагылаз ирыстеит, – иҳәеит иара.

– Хаи, уан дукөыхшоуп, ирутәзааит, амла иакуа рзы ами, ауастацаа рыхәгы уажәы икастоит, – лҳәеит иан.

Адырәагь рхәы катаны итаны лычкөын ддөықәылцеит ауастацаа рышқа.

Дышнеиуаз акөымкәа ағхәа данцоз еигш данынацш, ант ахык ашьашөыр иахьыцагылаз ибеит. Даргыы аапшыын ари данырба, "уара, ачкөын, убра иөеиуа ара уааишь" ҳа изөыртит. Ирхәаз өбамтәкәа дара ахыгылаз днеит.

– Амла ҳакуеит, фартак ахыкоу удыруазар? – ҳәа иазцааит адырәагьы.

– Амла шәакуазар, сара ауастацаа рзы изго афатә ҳфаразоуми, – иҳәан ифатәкәа еиҫа нариҫахт.

Ант ахык аацәажәан "икоу удыруама?" – рхәан «аа!»

– Уахьнеиуа уара укынтә уан бзиарак илтаху ләахәы ләыхны иаҳзаага, – ҳәа иаҳәаны ддөықөырцеит ачкөын.

Уахәшьтахьтәы длагыжыын иөылеихан иан ләы длеит.

– Ауастацаа афатә рзугама, нан? – ҳәа иан диазцааит.

– Амюан хык ашьашөыр ицагылаз амла ҳакуеит рхәан ирыстеит, – иҳәеит.

– Хаи, нан, афатә амла иакуа рзоуп изахтаху, – лҳәит.

– Сан, урт ахык исархәаз абас ауп, уара укынтә уан илтаху ажәа ләыхны иаҳзаага ҳәа саарышьтит, – иҳәеит.

– Умаҳәцаа хык ыкоуп, уцаны аиҳаба уиазцаа, иуеиҳәо уаҳап, – лҳәеит иан.

Ачкөын иөылеихан имаҳә еиҳабы иөы днеит.

– Абас ауп икоу, сан саалышьтит, сара скынтә илтаху ажәа соуҳәарц, – иҳәеит.

– Уан ара уаалышьтзар, уара укынтә абзиара сара иуасхәоит, – ихәеит амахә. – Иуасхәо убри ауп, ағычра уалага, укыта уалтзом, ибзианы указаауеит. Бзабаала, җабаада ухы ныкәугалоит, – ихәеит.

Ари амахә еихабы аҗкәын ағычра дазыкаитцеит. Дгыжыны даины иан илеихәеит амахә еихабы иабжьеигаз.

– Уи бзиоуп, нан, аха уцаны җамахә агәыбжьанытәгы уиазцаа, – лхәеит.

Афырхәа ифынеихан агәыбжьанытә ифы днеит.

– Абас ауп икоу, сара сҗаландаз хәа илҗахаша лажәа дазцаауеит, – ихәеит.

– Уаалаганы амацасра уалага. Азә иҗаба иҗоу уара итәхоит, угәыла уара дутәхоит амацасра уалагар, – ихәеит.

Ари дгыжыны иҗааихан рымахә агәыбжьанытә амацасра далагарц шиабжьеигаз леихәеит.

– Нан, уашьта уцаны җамахә аитдыбгы уиазцаа, – лхәеит.

Длеин амахә еитцбы диазцааит.

– Икоу абас ауп, сымахәцәа аихабацәа исабжьаргазгы абас ауп – азәы угычла хәа сабжьеигеит, егы амацасра зегы иреиҗуп хәа сеихәеит ихәеит.

– Урт иуархәаз акәым, уара узышьталаша анасыҗ бзиа змоу, аламыс змоу аҗхәыс лоуп истаху хәа иуҗәаша. Ант амахә еихабацәа иуархәаз унзырхо акәзам, ухзырцәо ауп, – ихәеит амахә еитцба.

Уи иажәақәагы аагәынкылан, аҗкәын иҗааихан иан лҗы дааит.

– Нан, егырт ракәым, убри аитцба иуабжьеигаз уаазышьтыз уцаны ирахәа, – лхәеит.

Ифылеихан ант ашьашәыр ицагылаз ахәык рҗы длеит.

– Икоузеи? – иазцааит.

– Мшы змоу, ламыс бзиа змоу аҗхәыс насыҗс дсоур лҗахуп сан, – ихәеит.

– Кох! Мшы змаз азҗаб азә лакәын иҗаз, уи лхы җара иҗархахәеит, ажәа лҗархәахәеит, – ихәеит ашьашәыр ицагылаз руазә.

– җара лхы җархахәзаргы, дҗаргыжыуеит, – ихәеит даәазәы.

– Убри мшы змоу аҗхәызба дҗаргыжыуеит, уара дутәхоит, уца! – ихәеит ахҗатәи.

Арт даарпыртын ауастацәа рҗы днеит. Дара ус рхәеит:

– Хара аоны маҗәахә алхракәын уажәазы иахуалыз, аха ухьзала ахан ду узҗаргылоит, капеик хҗом ахә хәа. Избан акәзар, ынәтә, хынәтә ххәы аазҗиз уан аҗара лымаххом, амала иҗахҗоит.

Ари иҗалаз уи акәзаап, инаганы абант ашьашәыр ицагылаз ахәык ириҗоз рхәы дара имфазакәа ауастацәа рышка идәықәрҗон. Җаимбарцәазаарын.

Иалаухи, ауастаңа ахан дыргылеит. Аңкөын мшы насың змаз дааигеит. Убас абри аңкөын дхазынаха, ихы ихшара дыбзиахәха дықан. Саргыы уаантәи сааит, ашьашөыр ицагылаз ахөык срылан.

Абри зегы аңхөыс бзиа лоуп изыхкьаз.

414. АҢХӨЫЗБА ЛҢОУРЫХ

Пңхөызба бзиақ дықан. Уи аңхөызба аиашьцәа заманақәа лыман, ахәса ааргахьан, изаманаха иқан, аха лара хаца дцауамызт, ус дықан. Ант лашьцәа хьаас ирыман рахөшьа хаца дахымцуаз, азәы диццар ртаххит, ана рхөит, ара рхөит, аха илуамызт.

Убра, харак набжамкәа, рааигәара арңыс газак дықан, абни агаза бзиа дылбан диццеит. Ари икалцаз лашьцәа азгәаит, дицхны даагауеит хәа иақәырт, аха иамыхәаит, лара дахцаз дцаит, уаха илымуит.

Лара енақ даалаган, лхаца хтырпақ изыкалцит, аха уи аипш ахтырпа бзиа уаөы ихамкәа. Еизара дук ықан, азбахә лаҳахьан, лхаца абни ахтырпа бзиа икалцаз ихатаны, уахь амоа дықәылцт абас иахәаны:

– Уара убра аизарафәы уахьнеиуа, абри ухтырпа азөыр ахәуазар иахымбаакәа ит, – хәа.

Уи ашьтахь, лхаца аизара ду афәы днаит, аха абни ихәу ахтырпа зегы иаибадырбуаит. Уа даара ауаа бзиақәа ықан. Уаө бзиақ ани агаза ихтырпа дахәан, – хтырпажәк уара уаипш ауаө бзиа данахәа ишпаисымтуа, – ихәан, итаны хтырпажәк ихатаны аоны дааит.

– Икауцазеи? – хәа ипхөыс данизцаа, – икастцази бымбуаи, сыхтарпа уаө бзиақ дахәан, итаны сааит, – ихөит лхаца.

– Даара ибзиоуп, иумазааит, – лхөеит лара.

Дыроагыых аамтала зны, шьаца бзиқәак изыкалцит, аха урт раипш уаөы ишьаимцақәа. Уи алымтала еизара дук калахт.

– Абарт ашьацақәа ушьацаны, абни аизара ду икоу афәы уца, аха ушьацақәа азөыр ахәуазар ит, – хәа иахәаны аизарахь длышьтит лхаца.

Аизара ду афәы данааи, иаразнақ ишьацақәа гәартит. Азәы дахәан иитит, дхынхөны аоны данааи, – сшьацақәа азәы дахәан истт, – хәа ипхөыс илаихөт.

– Иутазааит, ус ауп ишахөтоу – лхөит аңхөыс.

Акраабжысхьаны, ани аңхөызба лхаца даара абцар бзиала дааикөлыршөан ус иалхөт:

– Уцаны ахатара катцы! – хәа.

Икаицагөышьахуаз, дцаит. Даара акыр дныкәахьан, аха хатцарас икаицара издыруам. Ус дышнеиуаз, хьчак ифәы днаит. Ахьча зфәы днаиз имзазакәа иаихөт иныкәашьа заипшраз.

Ахьча даацөажөан ус ихөит: – Уаалаганы, амцқөа шөкы шыны, иуманы аоныка уца, – хөа.

Ахьча ишиаихөаз аицш, амцқөа шөкы шыны, аоны иманы днаит. Аоны даннаи игхөыс дизцааит, – икаудцази? – хөа. Икасцази абас, абас, ихөан, илаихөт.

– Уигы бзиоуп, – лхөан, уаха егылымхөеит. Даалаган, «шөок рхатхө» хөа қраадк ианцаны изқөа икыдылцт. Ари ауаа ирылацөаит, ах иөынзагы иназаит. Уи ах иөыза ахаки иареи аибашьра рыбжьан, иаибашьуан. Ани избахө аниаха, дицхьан даадиргылт. Данаарга, ауаа иццаны аибашьра дишьтит. Уахь иахьцазгы избахө назахьан, уамак даауеит хөа, ар шөаны икан, дааит анырхөа ар ргөы цан егырылымшаит, астөы инаиз ахьз рыманы иааит.

Ах ани даара хөтыр ду икөитцт, ацсшөа иаихөт. Аамтала ах дажөит, ахра изныкөмгауа далагаит.

Ах ани агаза дицхьаит, ажөлар ааизиган, – дадраа, шыта сара сажөит, ахра абри ахьыз ду хьыргаз истуаит, – ихөан, ахра иитт. Ажөлар – ура, Сажөаргьала! (Сажөаргьала ихьзаарын) – рхөан, дышьтырхт. Уи акөхит, дахит, ах дгаззаргы дкөыгашөа дкалауаит, зегы изызыроуан.

Агхөызба лашьцөа уаанза дырбазуамыт, рымахө ахра аниау рахөшьа дырбауа иалагеит.

Абас ауп, агхөыс ианылгөацха, ахацара злылымхуа дыказам.

415. АИАШЬЕИЦБЫ АГХӨЫС БЗИА ДШААИГАЗ

Икан хөык аишьцөа. Ахөыкгы ацаацөара иаламлацыт. Енак ахөыкгы еицны ишнеиуаз хөцак даарпылеит. Ацсшөақөа анааибьрхөа, ари ирпылаз дразцааит:

– Ацстазаараөы зегь реиха шөзеилахауазеи, малума, цароума? – хөа.

Аишьцөа неихөацшы, ааихөацшын, аихаби агөыбжьаньтөи амал иеилахан, амал хөтахуп рхөеит. Ишырхөаз еицш ироуит амал иртахьыз зегы. Аитцбы иаразнак икаимцеит ацак. Мацк аөхөара сыт сазхөыцуеит ихөеит. Ани ирпылаз ахөца дақөшахөатхан, аишьцөа реитцбы аөхөара иитөит. Аишьцөа реитцбы дцо, дцо дышнеиуаз азө цшьынацха дныкөо дшааиуаз дааипылеит.

– Ацстазаараөы уаөы дзеилахараны икоу иреигьузеи? – ихөан ари ацкөын ипылаз диазцааит.

– Уи сара исыздырам, сашьеихөаб сышьтахька даауеит, убри уиазцаа, иуаихөо убап, – ихөеит ари цшьынацха иныкөоз.

Уи днелпърцын дышнеуаз даилпелит ани ақха ипылаз иаткыс деицәаны аарлаха дныкәо, азәы. Уигы диатцааит дышцаац еипш ақстазаарағы уағы дзеилахараны икоу иреигъузеи хәа.

– Сара акгы сыздырам, сашьейхаб абас сышьтахька даауеит, убри уиазцаар иуеихәап, – ихәеит уигы.

Уи днаивсны дышнеуаз, днапшызар, ибеит чкәынак деилаха-еилаца, ағы ырхәмаруа дшауаз. Данааивала, " сағамыз, аха аказы сузцаар сҗахуп" ихәеит амға иқәыз ақкәын.

– Изакәызеи?

– Ақстазаарағы уағы дзеилахауаны икоу иреигъу еилыскаар сҗахуп, иудыруазеи? – ихәан диатцааит.

– Уара ас уахааиуаз сапхьака иоеиуаз оыця...

– Ааи, избейт.

– Урт сара сашьцәа роуп, аха рыхәса рымшала имажәраны абас ишубо еипш иажәит. Уара анцәа уихәа сгәы сазмыргаша, сныкәызгаша ақхәыс дсоуааит хәа. Убри ауп ақстазаарағы уағы дзеилахараны икоу, – ихәеит.

– Иҗабуп, – ихәан ари ақкәын ишьтахька даагыжыт. Дшааиуаз ани ажәа зиҗахьаз иахь дцеит.

– Иеилукаазеи, уағы дзеилахараны икоу иреигъу иарбану? – ихәан ахаҗа деиҗаиатцааит.

– Сгәы сазмыргаша, сныкәызгаша ақхәыс дсоуааит, убри ауп еилыскааз, – ихәеит.

Егы даацәажәан ус ихәеит:

– Уара угәы уамыргакәа уныкәызгаша хәа издыруа азәы зацәык лоуп икоу, аха изхәартузеи, уи дхәаны дтәоуп, уацәуха хаҗа дцоит. Аха сара ишуасхәо уныкәар, уи ақхәызба уара дутәхит.

– Ишпакасҗари?

– Ишыкауҗара уи ауп, уаалаганы (цәа махәык иитеит), абри уманы ачара ахьыруа унеи. Лара ачара лзуны хаҗа ддәықәырҗоит. Уаннеилакь, сыпхәыс дызго дызустада, шәеилагама, икашәҗо закәызеи хәа ухәхәа, укаа. Азнык азы уабатәиу уара, ари уара уусс илылоузеи хәа упхарҗарҗ иалагап, аха иагәаю иага рхәаргы, уара утәы каҗала – ухәхәала, укаала. Нас уара ус хәа: Сара ари ақхәызба сара дшыстәу агәра шәсыргарҗ сылшоит хәа рахәа. Излаулшоузеи хәа иануазҗаалакь, абри ацәамахәиску абра ашьаҗа агәтаны иасырсуеит, уаха шаанза убрака иарсуп, нас ашьжымтан ацәа җассы иаҗалозар, азҗаб сара дыстәуп хәа. Нас икало убап, – ихәеит.

– Ибзиоуп, – ихәан, уи длаипърцын, иҗынеихан ани азҗаб дахьынхоз длеит. Ажәлар еизаны ачара рымоуп. Икоузеи, егыузеи хәа дларазҗаакәан, абас, абас абри азҗаб уаха хаҗа дцоит рхәеит.

– Шәеилагоума, уара, ишәхәо закәызеи, хаҗа дышҗацо, ари са дыстәуп, даәазәы дистәо сыкоума?! – ихәан ари ақкәын дыхәхәо, дҗаҗашькны даарылалейт.

Анс, арс, коҳ, иуа дыкоума. Унеишь, уааишь ҳәа зархәо иказ, хар змам ауаа ҳәа ипхъазаз аарган акыр иалацәажәеит. Илеимцарк-еимцаркит. Ари усхеит, еимактәхеит. Ари ацкәын иуам, иеағишьаауа далагеит. Ани нахъхы ани ахатца иитаз ацәамахә икуп. Арт ианырмуза даарылагылан ус ихәеит:

– Икоу шәасхәап.

– Аа!

– Абри иску ацәамахә абра ашьаңа агәтаны иасырсуеит, уаха шаанза убрака иарсуп. Уаха иалыршаны, иазҳаны, ишәтны, ашьжымтан ацәа ағассы иағалозар, азғаб сара дыстәуп, мап анакәха дхәаны дызмоз дигааит, – ихәеит.

Ари ацәа амахә ана иньцаиркыкәеит ҳәа уаха ишәтны, ашьжы ацәа ағассы ишқақало ргәахәзар акәһап, ари иихәаз иақәшақатхеит, бзиоуп рхәеит.

Адырәаены ашьжы ацәа махә ицеицаз иазҳан иазнымкыло ацәа ағассы иаған. Икарцоиз, азғаб диртеит. Диман иеааихан дахъааиз, иашьцәа дрыдрымкылеит.

– Уара амал утахымызт, аңхәыс лоуп иутаххаз, дааугазар, думами, – ҳәа иархәеит.

Икаитцоиз, қәацәк иргылан дньцалагәышьеит. Шықәсык ақара аацуаны ари арғыс иңхәыс хшара длоуит.

Ус ишықаз өнак сасцәақәак рзаан, аҗаца лабхәындцәа рғы днеит асасцәа ирәасцара ак сышәт ҳәа. Аха акгы лырымтеит. Икалцахуааиз, илымаз ахәычы иалагзаны лысасцәа илымаз ала акырфәлтцеит.

Уацәы мшаңны уахеиңш аҗаца афатә қалцеит, ажәтә қалцеит. Ашьжы данааңш, рхәычы дыңсны дышгараз лбеит, аха илмырзеит, амшақ аены лхатца агәыроа иоурц лтахымхеит. Димырбакәа, лхатца цәыцак ааникылап лхәан, иашьцәа рахь ддәықәылцеит, мшақ аены ма дышпарыдрымкылары ҳәа.

Ус рыюны азә дааит. Уи дааины дыштәаз аңшәма хатцагы дааит.

– Уааи, креицақфап, – ихәан, аха асас мап икит.

– Сара уажәраанза уара суднагалахәеит. Абри ләыза аңхәыс дузызыңшааз сара соуп, – ихәеит асас иааиз. – Аа, абар, абыржәраанзагы угәы уамыргакәа ушлымаз, – ихәан, ахәычы цсы дахьгараз даашьтыхны днаиирбеит. Аңшәма иихәара изымдыруа даанхеит. Нас асас иңыба чабрак ааҗихын, ахәыч цсы ианынеиғишь, иңсы аатәлеит. Убри нахыс урт ауаа беиахеит, рыхшареи дарей еицаааы икалеит.

416. АҢХӘЫС ЛЫГӘАҒЪРА

Дықан хәынтқарк. Иңхәыс акраамта хшара дылмоуа дшықаз, зны қа длоуит. Ахәынтқар дигәыланы дынхон шәышықәса зхыцуаз, итәыз таҳмадак. Ахәынтқар қа диоуит ҳәа шааиахазцәкәа – ахәычы

дысшөмырбар калом, сиқөнықөароуп хөа ихтөикит. Дзыхөаз мап ахымхөаакөа дидырбөит ахөынтқар иңа. Ахөынтқар иңа дбаны дандөылцуаз ус ихөөит: – асаби, иныстыз акара нуцааит, аңхөыс лыгөағра угөағразааит – хөа.

– Ахөынтқар имацуцөа, ари асаби диқөшөиит хөа инөины ахөынтқар иархөөит. Ахөынтқар атахмада дааипхьан – дад, уара сычкөын асаби, узиқөшөизи. Имоукузеи? Сара сгөырғьоит, сышьтахь иара хөынтқарс дкалап хөа. – Дызхөартөзеи аңхөыс лакарада уаха гөағра имамкөа дкалар? – хөа иөиэхөөит.

– Ус анакөха, аңхөыси ахацөи өиңшны агөағра шрымам агөра усырғап, уацөы ууаажөлар өизганы убас рылахөа, уаха зыпхөыс лыхөа хцөаны ашьжьымтан иааганы сбарца икөызцо, истөит исымоу зегьы хөа. Нас иубап рыгөағра зөиңшроу, – ихөөит атахмада.

Ахөынтқар дазыразхөит, өизигөит иуаажөлар, ирылөиэхөөит атахмада иөиэхөаз. Аха дарбанзаалакь азөы изымгөағьит. Адырөаөны ашьжьымтан ахөынтқар атахмада адырра иитөит азөгьы ишизымгөағьыз.

Нас атахмада ахөынтқар иөиэхөөит ахацөа ирөиэхөаз өиңш рыхөсақөа ирылөиэхөаразы, ахацөа рыхкөа хьцөцөаны ашьжьымтан изааргаразы. Атахмада ишихөаз өиңш, ахөсақөа өизганы ирылөиэхөөит.

Адырөаөны, ашьжьымтан ахөынтқар ибарцаөы длөиөөиуа дшықөгылаз, ибөит агөарң агөгөахөа ахөсақөа рхацөа рыхкөа хьцөцөаны ирыманы ишааталаз. – Хөаит, ижөгөағьызеи хөа даньөарықөкаа, ахкөа иркыз лкажьны ицөит.

Ахөынтқар ахөсақөа рыгөағьышьа аниба, атахмада иара иөны ашөахь инөиуаз ус ихөөит: – анцөа уишөиааит уара атахмада сыуаажөлар сықөумырхи, шыта издыруөит аңхөыс лыгөағра зөиңшроу хөа.

417. АХ

Ахак дықан. Ах ңа диаут. Ңа даниау, аныхөагөтө катцаны, ичкөын атакөажө ныхөаө дааганы дилырныхөөит. Лныхөапхьыз иалацаны «ахөса рыгөағра уыгөағразааит» хөа дылныхөөит. Ани захөз ргөы иамыхөазт, инаин ах иархөт, – аныхөаө цкьа учкөын длымныхөөит, – хөа. Ах анс аниаха, аныхөаө длыпхьаит иара иахь. Аныхөаө данааи, – ибуази бара, сычкөын ибзианы дыбныхөөап хөа акөын быздаасыргаз, аха бара цкьа дбьмныхөөит, «ахөса рыгөағра умазааит», хөа дыбныхөөит, ахөса рыгөағра акөызма сычкөын идыбныхөөалауаз, избан ас дзыбныхөөази, сара ибсырбап ахөса рыгөағра зөиңшроу, – ихөан, длықөмақарт.

Аныхөаө даагылан ус лхөөит:

– Аказы суҳәуаит, убри кәца, уи ашьтахь сара сныхәашья угөы иамыхәозар, хы хцәара сықәзааит. Сызлаухәуа уи ауп, уара уыуаажәлар иреиуау, иреигьу жәоахырла иалырхуа, уаарыгъяны, иаибамырдырзакәа ус раҳәа: уаха зыгъәыс дышьны уацәы шыжымтан рагъя ара даазгуа, дзыхәуа аҳамта истәуеит хәа.

Аҳ дақәшақатхан, раиха агәагъра змауп зигәахәыз ауаа дрыгъьан, азәазәала иаикәмыршәазакәа, аныхәаю ишиалхәаз аипш ираихәт. Урт даус рьоньикакәа рахь ицеит. Ухацкы хцаит, ихалымшаит, агәагъра халымшаит, – Ашьжымтан иаихымкәа-еипымкәауа иааит, – аҳ хәа иархәт

Адырәаены, аныхәаю атакәажә дааит аҳ ифь.

– Икаузеи, азәыр изыгәагъма ирыдудцаз? – хәа аҳ дизцааит.

– Мамоу, уаюы изымгәагът, – ихәеит аҳ.

– Ус акәзар, урт рыхәсақәа урыгъяны, уацәы зхаца ихы хцәаны рагъя иаазгаз дзыхәауа аҳамта лыстуаит хәа раҳә, нас икалуа убап, – лхәит аныхәаю.

Аныхәаю ишылхәаз аипш, ант ахацәа дзыгъяз рыхәсақәа мазала дрыгъьан, – уацәы рагъя зхаца ихы хцәаны абра иаазгуа, дзыхәуа аҳамта лыстуаит. – хәа раихәт.

Ашьжымтан цфа мшацкәа «сара сауп агъя иааз, сара», хәа аҳәсақәа иеимакуа аҳ ишә ишылагылаз, рыбжы аҳ даанарқшит. Днагъшызар, ауа дзыгъяз аҳәсақәа зегъы рхацәа рыхкәа хьцәцәаны ашә илагылоуп. Аҳ анс аниба, уамашә ибан, нак дрыцакәаны ипхаит.

Ашьыбжюаншәа, аныхәаю далихт аҳ ифь. Дшааиз аипш, – икаузеи? – хәа аҳ диазцааит.

– Икаузеи, ассир збит, рызынтәыкгы рхацәа рыхкәа хсаны ирыманы иааит, – ихәит аҳ.

– Абри азоуп саргы уца данысныхәауаз, агъәыс лыгәагъра уыгәагъразааит, хәа дзысныхәа, – лхәеит аныхәаю.

Аҳ иихәахуаз уа даафәхит.

418. АГЪӘЫС ГӘРАГА

Қытак афь дынхон нхаюык, диман пхәыс бзиақ. Лара дыгъшзан, аха уаюы ишимбац ала, мрада, мзада дкагъа-кацчо дыкан. Абри анхаюы иааикәыршаны игәылацәа ачкәынцәа абри ипхәыс лгәагъ рыман. Азәыроы реылныршәахьан, аха азәгы лхы илтомызт. Иахьагы уахагы лыюны иааны иртатәан, аха ажәа баагъсыкгы азәы илзимырхәеит. Лгәы ццәеит. Дангәашаха, илхәшьадит, арт таха шлырымтоз атәы иаахтны лхаца иалымхәарц, ацәгъа аллымхырц, дәәакала илпырылгарц.

Әнак лхаца убыс иалхәеит:

– Саб дычмазаюны дышьтоуп, узцозар, уаха уцаны дба абаак.

Лхаца иеааибитан данца ашьтахь – «Усгы сургылом, тың судом, уаха схаца аюны дыкам, уаха уааи ахөйлпаз асаат жөба рзы», – хөа ани таха лызымтоз лгөылацөа руазөк иалхөеит. Лара адарды шьтыхны ахахара дафын. Аңшхөыцө мца еихөларчны еикөылтцеит. Таха лызымтоз даөазэгы дааипхьан – «Асаат жөеиза рзы уааи, уаха схаца дыкам», – хөа иалхөеит. Убас даөазэгы асаат жөаоа рзы уааи хөа иалхөеит.

Ани лгөыла асаат жөба рзы уааи хөа залхөаз дааин аңшхөыцө мца еихөларчны еикөыз дьехөатөеит, хашьталап хөа дыхтеикит. Аиарта катцаны илыман, – «Уматөа ушөыхны уеыркьантазны ушьтал, саргы сдарды хасыртөаар снейуеит уара уахь», – хөа иалхөеит. Илхөаз ааюбамтөкөа иеелыхны днышьталт. Убри аамтазы ани асаат жөеиза рзы уааи хөа залхөахьаз атыгө-тыгөхөа ашө дасын ибжы ныцакны иргеит снашьты хөа. Ани зөыркьантазны ишьтаз иахь даахьахөын – «Схаца дааит», лхөеит, – «Аа, сабацари, сабацари?» – ихөеит иара дахьышьтаз. – «Алыгөра уқөла!» – хөа иалхөан, алыгөра дықөлтцеит. Арахь аңшхөыцө мца еихөларчны «цөссы» хөа еихагы иацылтцан алоа ижөылтцеит. Агы иааизгы аңхөатөи иеипш дейлыхны дышьталтцеит, ахөатөи данааи, уигы алыгөра дықөылтцеит.

Атыхөтөан «– Еи, бара , ашө сзаарты!» – хөа лхаца дааит. «Аа схаца дааит, алыгөра уқөланы уеыцөах, уишьуеит уара мцацөа», лхөан ахөатөигы алыгөра дөықөлеит. Лхаца ашө изаалыртын дааюналеит.

– Ацх акыр цахьеит, бзышьтамлозеи? – хөа ипхөыс длазцааит.

– Уара сузыпшын, насгы ахахатөгы сыман, – лхөеит ипхөыс.

Амца доатцхан, еихагы игөгөаны еикөылтцеит алоа алыгөра иатцачзеит. Ант агөылацөа инцөаха алыгөра икөтөоуп. Аңхөыс лхаца ихөы лырөхеит, илеидтөалан акрыфара, акрыжөра иалагеит. Аюы ржөит, ауатка ржөит, имыццакзакөа даара бзиа ркьаф карцеит.

– Уара абри алыгөрахьы ушөақь ахы рханы ухысишь, – хөа лхаца иалхөеит даара бзиа ркьафкөа аныкарца егы ашьтахь.

– Ибзиоуп, – ихөан лхаца ишөақь аашьтихын алыгөрахьы ахы рханы схысуеит хөа датцхарц ианақөик, ант игөылацөа уа иахьыкөтөаз дреихсны ишьыр хөа ишөан, илалбааңан, икьантаз-кьантазза рыматөақөа ныжыны еибарыюны идөылибахөа ицеит, ршьамхы реадыргеит.

Ашьжымтан ианша, рыматөақөа зегы ааизылган, агөарабжьарафөы иналган амца оарыцратцаны илблит.

Уи нахыс уи аңхөыс лымпангы икөымлеит.

419 АХӨСА РЫГӨАГЬРА

Ах дук дыкан.

Өнак ижөлар зегь еизиган, иаштағы хахө дук шьтан, – Абри ахахө шьны, ацөа ахыхны, ижөны ихашөтароуп, – ихөит.

Ускан, уажөеипш акөыгарақөа абаказ, акгы рзыкамцакөа инхит, ихөит. Аены хөлаанза уа икан, ахөыцра иафын, аха акгы рзымзбит. Аилашөшөымтазы ажөлар еимпын, доусы рыюныкақөа рахь ицеит. Иахьнеиз, – Абас ауп хзыкөшөаз, – хөа, рыхөсақөа ирархөт. – «Ианшөзыкамца шөыкөсхуеит» хөа ах хақөацаланы химоуп, – рхөит.

– Нын, шөгазахөит, – лхөөит азө ипхөыс, – шөыжөла нымцөааит, ишөылалази, – лхөит, – «Ах, уара уахамы, ахы хцөаны ихат, нас ацөа хара иахахп» шөымхөоз, – хөа, ус иалхөт лхатца азө ипхөыс.

Адырөаены ажөлар еитөизахт ах иаштағы.

– Ижөзбызи? – хөа данразцаа, фыртуам, ихөит.

Ус хацак даарылцын, – Ах, ухацкы, уара уеихабуп, ахы хцөаны ихат, нас хара ацөа ахахп, – ихөит.

Ах уамашөа ибан. – Ари уара иумзбзит, иудыруазар иацы иумхөози, – ихөит, – иухөаз зыкнытө иуахаз соухөароуп, – ихөан, дикит, ихөит.

Анхаөы, ах иагьа иундазгы, имхөит, ихөит.

– Сара схы иазбыз ауп, – ихөан, иафаиршөт, ихөит.

– Ус акөзар, ибзиоуп, уацөы уажөааны, жөасықөса зхьцуа инадыркны хацөас икоу зегьы шөмеизар калом, – ихөан, уацөы захьзыз азы еизөит.

– Икоу жөдыруоу? – ихөан, – Ыы? – рхөит.

– Уаха шөыхөсақөа рхы хцөаны, уацөы абра иаажөгароуп, – хөа, адца ритөит.

Азөгы изымгөагьит ах иихөаз анагара. Өымш еизыргеит, хымш еизыргеит, аха иамуит уаха. Ианамы, дакөыцт ахгы.

– Шөарт акымзарак шөылам, шөбашақөоуп, шөыкөцны шөца, – ихөан, идөыкөитцит.

Ашьтахь ахөсақөа еизигөит, уртгы ус реихөит, – шөхацөкөа рхы хцөаны иаажөгароуп, – хөа.

Адырөаены пхөыск лхатца ихы хцөаны, аатцөа илахөаны, аизараөы илыманы днеит.

– Иухөаз ажөа назгөит, схатца ихы хцөаны иузаазгөит, – лхөан, лхатца ихы көымпылза астал иныкөылцит.

– Иахьарнахыс агөагьра змоу ахөсақөа роуп, ахацөа акымзарак шөацсам, – ихөан, ус ақөитцеит.

420. АҲИ АНХАЦӨЕИ

Ахык дыкан. Иара мыцхө ипцхөыс лцхөатөы хөицон. Иаалцхөоз зөгь наигзон, лажөа ашөхымс афынзагы дахысуамызт. Инеимызгаргы цсыхөа имамкөа дыкан.

Ус ишыказ зны, – Уара, иахьа уажөраанзагы сыдцакөа зөгь нагзо уаауөит, абыржө ак унапы ианысцоит, убри анынаугза ауп уанхаца гөгөацөкьоу, убыскан ауп бзиа санубацөкьо, – цхөа иалцхөөит.

– Изакөызеи, банацьялбеит, уажөраанза быдцакөа зөгь нагзо саауөит, уажө ибтахузеи? – цхөа длызцааит.

– Изакөызеи умбои, анхацөөи агөакцөөи ааизганы ишыны, рыбаө иалхны ахан сзыкаутцароуп, – цхөа иалцхөөит.

– Икасымцакөа иауазөи, иара убригь насыгзоит, – ицхөөит.

Икьацхөацөа даарыпцхьан, – Уаа-шөөык ракара суаажөлар абра иаашөца! – цхөа реицхөөит.

Урт цан, уаа-шөөык еизца ирыманы иааит. Иашта агөта хөхө дук шьтан, абас тонак акара икаларын.

– Абри ахөхө аашьтыхны ижөгароуп, – ицхөөит, – цхныцхөартөафы, убра шөахныцхөаны, ахөда хцөаны, ацөа аыхны, ижөны исзаажөгароуп! – цхөа реицхөөит.

Ари рзыкамцар исшып цхөа избөит. Харада изшыуамызт, дакөитымызт, ари усгы уаөы изынамыгзоз дцан, аөыцгас иауан урт рышьразы. «Ари рзыкацарым, нас исшып», – цхөа избөит.

Абарт цөгы ааизцаны, ахөхө инаганы инадицалеит. Ахөхө шырымшыуаз, ишахымныцхөөоз рдыруан, аха игөагыны ац икны егырызцхөөомызт. Иаалаганы ахөхө шьтыхны ирыманы идөыкөлеит. Ац иныцхөартөагы ааигөацөамызт. Ишцоз акөымкөа дрыкөшөөит хөычык, ахыци ахөымпали кны ацар ирышьтаз, ихыцрын иара абас жөахака шыкөса.

Ус данпшы игөөитөит уаа гөартөк гөакьа, инасыцөицөацөаха хөхө дук шьтарцө-ишьтырхуа ишеилагылаз. Днеит абри ахөычы абарт ауаа рөы.

– Абри ахөхө иалшөхуазөи, шөзыргөакьуазөи, ари ахөхө абажөго? – цхөа дразцауөит.

– Иабааго умбо, ац ицхөадитцөит, абри иныцхөартөафы иганы ахөда хцөаны, ацөа аыхны, еиөыхны, ижөны изнаагаразы. Ианыкацхамцагы цөгы цхөацкөа хитцөөит, – рцхөөит.

– Икөу жөдыруама? Ахөхө аашьтыхны, ирхынцхөны, иахьышьтышөхыз инаганы икашөыжь, – цхөа реицхөөит.

– Избан, икацхөажьыр, цхимшыуөи? – рцхөөит.

– Шөышцөишьуөи, харада шөышьра дакөитцам, – ицхөөит. – «Аныцхөагөтө змоу рапцхьа иара дахныцхөаны, ахөда цикароуп, нас цара

иганы аңа ахыны, еиғыхны, ижәны иузаахгоит» ҳа шәһә, – ҳа реиҳәит ахәычы.

– Ках, шака ахшыю ҳирцазеи, – ҳа иңышьаны, рхаҳә рыманы иаһааргаз иргеит.

Ахәычы убас реиҳәит насгы:

– Ишәазҳәада ҳа ицаауазар, сара сыхызгы абри ауп ҳа иашәһә, – ҳа реиҳәит.

– Ахаҳә заатжәгазеи? – ҳа анреиҳәа ах, ахәыч иреиҳәаз иарҳәит ахаҳә аазгаз.

– Ишәһәз иашоуп, аха ари шәзырцада, шәара зхала ари зыхәыцуаз шәәкәзамызт, ишәазҳәада? – иҳәит.

Ирҳәит иразҳәаз. Ихызгы Хпыч шакәыз, насгы иаб ихыз. Ах иқраҳиәә даарыпхъан ирыдицеит, иңаны ари ахәычы дааргазы. Ицеит.

Уаанза... Ари ахәычы иаб хаца еибагак иакәын, хызрацара дцон, дқылаоын. Ахык иахтынра дақәлан ирҳәны, еимцәаны ихаоа, еадаиала амал иманы ашта дааталоны еиңш, тхыбжәон иаихызан, аҳәызба илаңаны дыршыт. Дызларшыыз аҳәызба ахәы хътәын, ағы уао иеанибалло икан. Иара дышыны, ималгы иаламкыскәә, аҳәызбагы кажны ицеит ари дызшыыз. Ашьжымтан аңшәма пхәыс дангыла икалаз лбеит. Ахәычгы дгылт. Данаи, иаб дышыны дышкжыыз ибеит. Аҳәызба икаршәыз ахәычы иааштыхны иңыба итеицеит.

Абартқәа зегы рышьтахь ауп абри ахәычы ахаҳә ныҳәара изгоз данрықәшәаз. Иңшаара иашьтаз ах ақраҳиәә адыроәаны ахәычы дыпшааны, дыкны днаргеит ах иғы.

Даһааргаз, – Абри иоума шәара ишәазҳәаз исашәһәз? – ҳа данрықәңкә ашәык анхаңә, – Аиеи, сара соуп, – иҳәит ахәычы

– Ианбоубаһыз уара ахаҳә ныҳәара ирго? – ҳа иеиҳәит ах, – Ашьтәә акәзаргы, рапхә иахныҳәо аңшәма иоуп, акәымзар иуаҳахьоума шьоуки ахныҳәо азә иныхәагатә, – ҳа ахәычы ах иеиҳәит. – Насгы, – иҳәит, – убри ахаца дхаңам, – иҳәит, – аңхәыс лхәатәы хазцо – акы, оба – анапхәы, уигь дхаңам, – ҳа ари ахәычы ах иеиҳәит.

– Ааит, ари ахәычы ишьтәу азә иоуп, абыржәыңкә дыкнашәх! – аниҳәә, ари иаб дызларшыыз аҳәызба аатиган, – сара сызшыырц зтаху шәаи сааигәара, ашьра зеиңшроу ҳаибарбап! – иҳәан, даагылт.

– Ари аҳәызба сара истәуп, ари ахәычы изтада? – ҳа ахәаитит.

– Ари аҳәызба уара иутәызар, саб дызларшыыз аҳәызба ауп, саб уара уакәзаап, дызшыыз иҳәан, ахәычы фааитит. – Ахы, шәеиха анхаңә, саб дызшыыз абри иакәзаап, шәаргы ишәдыруеит саб дшыршыыз, ари аҳәызба ах итәызар, иара иоуп саб дызшыыз, – иҳәан, ах иахь иғынеиҳәит дысшыуеит ҳәә.

Анхаңәагы агәырқхәә идәықәлеит. Иаи, иаилалан, дкәәкәаны, имазгы ихызгы еимцәаны, иаргы дыршыуеит, иңхәысгы дыкнарҳәуеит. Ахәычгы ионыка дхынҳәуеит. Убри ала еилгеит.

421. АШӘАРЫЦАӘ ДЗЫҚӘШӘАЗ

Шәарыцаәык дықан. Аеаг икын шыбжьон. Ипқәыс адырра лиҕеит: – Схәы катцы, – хәа.

Ус аниҳәалак ипқәыс илдыруан: шәарыцара дцоит, мчыбжык даазом, изхаша ахәы катцатәуп.

Ашәарыцаә дааин, имоаныф аашьтихын, амоа дықәылт. Дцо, дцо, хахакымш дныкәахьан, дааңсеит. Дааңсан, дахылатәаз, аңста агәтаны акәар тбааны илагоуп, зы тазам. Ус дзыкәз акәымкәа, аңстала азәы арцәаа-арцәаа хәа дыхәхәо даауеит. Ахәхәаожь иахауеит ашәарыцаә, аха ғитзуам. Ихәхәоз акәар даадхын, дыуааза дықан, хә-метрак атбаара змаз акәар дахыңеит. Дзынеуаз атла атыр-тырхәа дыхәнеит. Уаха царта ахамамыз ақәцәан даннеи, амахә иеишыит. Атла дахшшыз ицаланы амағ неиуан. Атла иоыхәнән, ақәцәан инеины, абар уажәы-уажәы дакуеит. Ари ашәарыцаә дахтәо ибоит. Атқықхәа амағ деихсын, ишыит. Ақкәынғы длаалбааит.

– Уара сыңсы ғухит. Уара уоуп са сзы ианугғы, иабугғы, исашьюугғы. Шәарыцара узцо здыруеит, аха икалозар, суҳәоит усыцны уаала, – ихәеит.

Ашәарыцаә даахәыц-хәыцын, дицны иғынеихеит. Ицо, ицо, изнеуаз, хымоак ахеихагалаз инеит. Ақкәын даанғылан, ус ихәит:

– Ара хәипыртцеуеит. Уара аоны уцаны, ауаоы дышыны думазар иоухәартә улықәғәыға ауаоы даагы абри амоағ, уажә хәхеипыртцау. Абарт ахымоак улықәлалак абра уаргоит. Уаанза сара ара сузыңшуеит, – ихәит.

Ашәарыцаә аоны дахнеиз, икалаз зегғы ипқәыс илеихәеит, сацкыыс зыгәра угарыда уара – Анышә уамоуп, са сумгои, – хәа ус иалхәеит.

Ашәарыцаәгғы ус игәы иаанагоит, – «Ари лацкыыс зыгәра зго дабасыңшаауа, сыңхәыс дызгап», – ихәит. Ипқәыс диманы иғааихан, хымоак ахеихагалаз дааит. Дахааиз, дааңсаны дықамзи, ацәа лиқәхан дакит.

– Бара, ара баатәеишь, бшьамхы схы нықәцаны снықәиар сҕахуп. – ихәит.

Лшьамхы ихы нықәцан дзыцәаз акәымкәа, ақкәын дааит. Апқәыс ақкәын данылба, – «Сара даасырңшуеит», – лхәән, – «Даабмырңшын», – хәа инапы икәеит. Даалмырңшит. Ашәарыцаә дзыцәаз ақкәын даарыдғылан, иеидара лышьтеитцит. Иахәызба аағиган инылиркын, – Абри аацәа аазна ахыы тоуп, – ихәән, илирбоит, – Абри зегғы ба ибыстоит, бхатца дыбшьуазар, – ихәит.

Ахәызба ааимылхын, дысшьуеит хәа лнапы андәықәылтца, даамцасны иааникылан, ишьапала, ицәаз иахә дкыласны дааирңшит. Ейбагак иакәын, ашырхәа доатцкәеит ашәарыцаә. Икалазгғы ибит.

– Сара санңсуаз сыңсы ғухт, уажәшьта хәитоуп, – ихәит ақкәын. – Агәрагаә цқәцәкәа дааугит, лыда ухамшәалааит! – ихәән, дцеит.

422. АПХӘЫС ЛЫБЗИАБАРА МЦУП

Нхао чкөынак гхәыс дааигит. Хацеи гхәыси убас бзиа еибабон, азәи-азәи рыцхаибашьон. Тѳуба руит, руазә дыпсыр, егыи гхәыс дзааимго, ма хаца дзымцо ала.

Әнак, мөышак, аңшьаразы ақалақь ахь ицеит. Апарк ицаланы изнеиуаз акөымкөа, шөтык хылцөан, лнапы цкөеит, ашьаара иалагеит. Уи убриақара бзиа дибон, ипхәыс илыхьыз изхымгазт, игәы гжөаны дыңсит. Ларггы дцөыут, дхьит, лөылзымшьт акөымзар, икалымца акгыи ыказам. Нас аңсы дыңсит, дылзыргылозма, анышө дартит. Лхаца анышө дахартаз атыңағы ахатгөын онцас ихыбны икалцан, лкаруат уа иргыланы дыпхьон.

Ус дзыказ акөымкөа, ахәынтқарра брагьк, харзаманк, хыхтөаоык дыркын, апхәыс лхатгөын ааигөара дыкнахан дыршьит. Абна илаз агьрт иөызцөа абрагыцөа «убри ила иахкып» рхөан, аңсы уа дыкнаханы даанрыжът. Ақыта иөарылалан, чкөына еилкьак, иааиланы иказ азө дрыпшаан, – Абри уихылапшла, азөры ааиуазар, адырра хат, – рхөит. – Дузыхьчар, хадта узынагзар, аңара уахтоит, иутаху уахтоит, – рхөит, – аха иумбакөа дуцөыргар, уа узы акгыи ыкам, уахшьуеит, – рхөит.

– Ибзиоуп, – ихөан, дақөшахатхит.

Аха ауха ахьта баапс калит, ахьта дакит, длахөит ачкөын. Длаөеит, дыөт, дыңөит, аха ахьта дазымиааит, дыңсзуа далагт. Данцшы, иааигөара алашара заркыз ибит. «Абна снеины хөычык сьөсырпхап, ахьтаха абра иааны аңсы дызгарыда» – ихөан, днеит алашара ахибаз.

Ари ани апхәыс лхагөтан акөзаап, аха иара изын зегьакоуп, цьара иөхирпхара, иңсы ахөивигаша дашьтоуп. Ашө даст, аха иаалмыртит. Ашьтахь апхәыс лыбжыи лыргеит: – Арахь умааин, усзаашьтуам, – ҳа.

Анс иуит, арс иуит, аха дналмышьтит. Ианылыму, икаитцахози, иихьчоз иахь даахынхөит, аха иңсы дубар даахө, иөызцөа дгьычны дыргахьан. Ииура изымдыруа даақөхит. «Усгыи-усгыи уатцөы сыршьуеит, уажөшьта икасто агьыкам, уи аткьыс сьөсырпхап. Хаала илымур, мчыла сьөналап, сьөсырпхап», – ихөан, днеин деитаст ашө, аха иаалмыртыхт.

– Ибуазөи, бара уаха ламыс бымазами, ахьта сакит, сьөсырпхөит, макөымзар ашө цөны сьөналаөит. Снеир ауама бзаасцөит. Сара усгыи цсык сиөызоуп, сыңсы дысцөыргьычт, уатцөы ськнаханы сыршьуеит, аха уаанза барггыи сбылгоит, – ихөит ачкөын.

Уи ачкөын уаанзаггыи харантө дылбахьан. Чкөына цшзак иакөын. Дналышьтру дналмышьтру ҳа лгөи-лгөи еилапшуа дыкан.

– Уатцөы сыршьуеит, – анихөа, даарыцхашьан, ашө аалыртит.

Ас дааигөаны данылба, зынза деилагеит, дахьыказ, дызөыс, лхаца ухөа зегь лхаштит.

- Иуасхәо қауцозар, уңсы нсырхоит, – лхәит.
- Икасцари? – ихәан, дцааит.
- Абра схаца ижу, усгы дыңсуп, дыңхны дганы иргычыз итыңан дыкнахқап, нас уаргы саргы ҳақәцны хцап, – лхәит.
- Ицәымғхеит илхәаз, аха уаха қсыхәа имам.
- Аңсы са сызилакысуам, – ихәан, лара днеин, лхаца дыңхны, дганы акнахартәғи дыкналхәит.
- Ашьтахь, – Уаала, шьта хцап, ханхап, – лхәан, аха, – Зхатца дыңызыхы аһәыс сара пхәыс дсызгом, – ихәан, дааныжыны дцеит.
- Абас ауп изыкоу аңхәыс лыбзиабара, ибашоуп, имцуп.

423. АҢХӘЫС ЛЫГӘРА УМҒАН

Иказаарын хатцаки пхәыски. Абарт ахатцеи аңхәыси қымкрыда бзиа еибабон. Кыраамтагы цуан еибәгеижьтеи. Рықәрахьгы инеихьан.

Уахык зны иштәаз, ахатца: – Ибасхәо бахауама, бара? – ихәеит.

– Изакәызеи исоухәо, – хәа иңхәыс азцаара анықалца, – Мышкы ахы, мышкы аңхәа имңсуа азәгы дықазам, дцак быстоит, акы бнапы ианыстоит, убри нагза, – хәа леихәеит.

– Изакәызеи?

– Изакәызеи бымбои, раңхьа сара сыңсуазар, абака қаца, ашьхынгыларә жәақа метра аҳаракыра аңаны, адәахьала халарта амамкәа, аоныңқала ахаларта аңаны. Насгы, ашәгы аоныңқа иакуа, адәахьала уао дзыомамло, убас икаца. Насгы убра снаганы сжы.

Дук мырцыкәа иара дыңсит. Абака қалцеит иңхәыс. Днаганы, иара иңсы аңтаз ишихәахьаз еиңш, убри абакағи дылжит. Ишихәахьаз еиңш, аоныңқала ашә алыркын, ацаңха адәахьы илыршөит. Нас ахаларта ала хыхь дхалт, аха дызлалбаауеи! Дыңар, дңыххаа дцоит. Абаа дтахеит. Дцәыут, дғазкит, абар оымш цит, абаа атыңшыа лымам. Ахымыш рыены лцәыуабжь иаҳаит азәы.

Убри абака ааигәара ахык дынхон, ауаа ишьуан. Иишьуаз, икнеихәуаз ахьча дадиртәалон, икнаҳаз дбааны ибақәа қаңсаанза. Уахык зны, ахьча аң икнаҳаны иишьыз азәы дшихьчоз, пхәыск лцәыуабжь иаҳаит. Ацәыуабжь абака иштәюуаз акара еиликааит, ибеит. Ахьшәтхәа доалбаан, днеит, аха дызтамлеит абаа. Нас ибжы иргеит, – «Бзыниазеи, ибыхьзеи?» – хәа. Ларгы илыхьыз лхәеит. Ацаңха ыршәны илзынаишьтын, ашә аалыртит. Адәахьы дантига, – Шьта бхатцадоуп усгы, сара бысгәапхеит, пхәыссы бызгоит, – хәа леихәеит. – Амала абра баасзыңшы, исыхьчо аңсы дахькнаҳау снейны саауеит, аң иғи амацүра исыду анынцәалак сара, пхәыссы бызгоит, – хәа леихәеит.

Ахьчао икнаһаз аҗсы иҗы данааи, дабаҗоу, дыкныхны дыргахьан. Дьюны аҗхәыс лҗны дааит.

– Бара бысго сыҗоума, сыҗсы дыкныхны дыргеит. Ө-саатк рыла ари аҗ еиликаауеит, саргыы сыршыуеит, ус тасс имоуп аҗ, – хәа леиҗеит. – Агәатара ианаилак идсырбода, дҗыцхараза дыкнахан, сыҗсы дыргеит, шыта җсыхәас исымоузеи, – хәа аниҗәа, – Хы, уи хьаас изумоузеи, аҗсы ант дырдыруа иҗоума, ахьшәтхәа абыржәы даатцахып схаца, абра джыми, думаны уца, дыкнах, иааир друтап, уиалагы ухы җухп, уаамта анаилакгы сугозар акәхап, – лхәан, инеин, лхатца даатцырхын, дыкнархәит.

Ларгы лыюныҗа дцеит. Агәатәа дрыҗсахырц ианааи, аҗсы дыкнахан. Икалаз иалырдыраауаз, даарыҗсахын, даа хьчаоык ддыргылт. Деиҗхәит иаргы. Иаамта анааи, ари аҗхәыс лҗны дааин дигеит, иахьагы еимоуп. Амала уажәтәи лхатца дыҗсыргы дыцхны дшылымҗсахуа агәрас иугои!

Аҗхәыс лыгәра гатәым хәа зырхәогы убри ауп.

424. АШӘАРЫЦАӨ

Шәарыцаө бзиаҗ дыҗан, дтаацәаран, җхәыс диман, ла бзиаҗгы иман, аха ла бзиазақ акәын.

Зны ашәарыцаө иҗхәыс ус лаиҗхәит:

– Шәарыцара сцауеит, хымшҗа исызхаша амәаныҗ сзыҗацы, – хәа.

Ашәарыцаө иҗхәыс амәаныҗ җацара уажәы иауылбахыз, ианагә иҗалталац акәын, длалаган лхатца имәаныҗ бзианы иҗалтцеит.

Ашарҗазы, ашацкыра дацәгыланы дгылан, ашәарыцаө шәарыцара дцаит. Аены хәлаанза дшәарыцуан, аха ажәаиҗшьаа димырхиаит. Аниҗәхәла, дәхәыҗшк агәтаны, ць-дук гылан, абри аҗ ацаҗа дыҗхәит.

Уаххы ифан дышьталаны дыцәт. Дшыцәаз хәык аҗаимбарцәа ааихагылт.

Аҗаимбарцәа иааихагылаз амла иакуашәа реыҗацаны даадырҗыхан, – амла хәкуеит афатә уымазар? – хәа иархәт.

– Афатә мачхәума, изфуа анцәа дхәитәаит, – ихәан, ихьатры дынтаҗшын, афатә цәырганы ирыдигалт, аха иаурфахуаз, – итабуп, амла хәкзуам ус баша аказы иаххәит, – рхәит дзырҗыхаз, ант шҗаимбарцәоу иара иалидыраауази. Ант днадырҗшын, ынык идырбан ус иархәт:

– Уацәы ашьжымтан, абни аонаҗы унеи, зыгәра угауа азәы думаны унеи, уаннеилакь, ашә аркызар уонамлан, ашә хара иахыртуеит, уанза уҗшыз, – хәа. Абригы рхәеит даргы нықәцны ицеит.

Ашәарыцаө анс аниаҗа, ашырхәа доагылан дцаит. Ас ирласны дахьыхынхәыз иҗхәыс уамашәа илбан, – иухьзи, ас ирласны узхынхәызи? – хәа диазцааит.

– Сеикөшөамызт, сааит, – ихөеит, уаха егылаимхөеит. Рхөы хианы икан, акрырфит, акрыржөит. Ашьтахь ииарта калцеит, аха дышьтамлуа далагеит, убриакара хөыцыртас икаитцит иахаз.

– Узышьтамлуази? – хөа данылк, бара бышьтал, патронакөак еитцасцеит, – анихөа лара дышьталаны дыцөт. Иара иитахыз, ауыха дмыцөакөа абни иахаз дазхөыцлар акөын, ус егылкаитцт.

Ашара егыгымкөа ишыказ, игхөыс даапшит.

– Икауцаи мшөа, уаха умыцөацуаи? – анылхөа, – макьана спатронакөа зегь еитцасымцацт, хьаас икабымцан, быцөаз, – анихөа ларгы нак днахөын дыцөыхт.

Ашөарыцаө ауыха шаанза абни иахаз дшазхөыцуаз, лацөы өөихьшыы камцазакөа иршаит. Анша игхөысгы дгылт, аха дышмыцөазгы лбуаит; иламхацөгьахан, – акы уархөыцуаит, изакөу саухөароуп, – хөа дыхталкт. Анс, арс ихөан, аха ианылмуза дзыкөшөаз, иахаз зегь иалхөт, нас ус нацицт: – гөрагак даагы хөа исархөаз азы, гөрагас бара бызгап хөа зызбит, базыразызар, – хөа.

– Сара исаигьу гөрагас иугада, уи иашаны иузбит, уи азыхөа уыцөагы умпландаз, – хөа алафгы ааилылихит.

Ант ишиархөаз аигш, ашьжымтан игхөыс диманы иахидырбаз аюнафы днаит, аха ашө аркын. Ашө аркшөа аниба, иархөаз имдыруази дыюнамылт, уа цьа иатөуаит. Иара ацөа игха дыкамзи, дамхацөт, аха игхөыс даапшуан. Иара даныцөа ашьтахь аоны ашө аатуеит.

Ацааимбарцөа ааицөажөан, абни игхөыс лхатца гөрагас дышимоу дыкау паршөаразын иакөыркт. Нас инаин илызцааит, – ари ицөау дызустада, – хөа.

– Ари ицөау схатца иауп, – лхөит лара.

Иаицөажөа ишааиуаз, – бара цөгьа бахгөагхөит, хөаицбы пхөыс димам, биахтар хтахуп, – хөа лархөит. Абри хөаицбы иауп, хөа ссирзак дылдырбеит.

– Ишөхөуа закөызеи сара схатца дыкаупи, – лхөан, зназы мапза лкит, аха днаскьарпхьауа дааскьарыпхьауа ишаөыз, ирхөаз дазааит, аха, – ари схатца дабазгуа – хөа дрызцааит.

– Уи итөы мариоуп, бара базыразхазар, быст ахөызба ахөаццышө аигш, иара дыцөауп, ибазуам, игөы илалабцар, уаха атахзам, – ихөан, рыуазө ахөызба напиркит

– Ибзиоуп, – лхөан, ахөызба ааимхны лнапы аныөалырхха, лнапы днатцасны ахөызба лымихт. Нас ашөарыцаө ицөаз ибжыы ниқөирган, дааирцшит.

Ашөарыцаө данаапш, – дааугама зыгөра угуа хөа изуаххөаз? – хөа изцааит.

– Ааи, абар дахьыкоу, – ихөан, игхөыс инапы нлыкөикт.

– Макъана гөрага дузаамгацт, гөрагас иааугаз иузылуаз абас ауп. – рхөан, ицөымзазакөа иархөт икалакөаз зегъы.

– Иахъа уца, уацө шыжьымтан уаах гөрагак дуыманы, – хөа иархөхт.

Ашөарыцаө ипхөыс диманы аоныка дцауаит. Аоны даннеи, ипхөыс лабраа даарыпхьан, – абас ауп шөыпха исзылыу, ари иахъанахыс дыпхөысуп хөа лыгөра ганы сьюны дысзааныргылауам, – ихөан, лабраа дрытаны ддөыкөицт.

Урткөа рышьтахь длахөыцын, ила игаразы избөит. Анааша ила иманы ани аонафы днаихт. Уа дахьнеиз ашө аркыхын, ила иманы уа цъа даатөаит. Дыштөаз амаалыкцөа ацөа игөадырпхан, дынтаха дыцөт, ила кьақыза ихатөауп. Уи аамтазы ашө аадыртуаит.

Амаалыкцөа наин, абни алагы пыршөаразы иакөыркит. Ицөаз иахь хнаиуаит хөа иалагаит, анс руит, арс руит, абыста артт, акөац артт, аха иагъа руындаз, азөгъы ашөарыцаө импхь днанамышьтт.

Ианамуза ашөарыцаө даадырпшын, – абра, ужөы ауп агөрагакцөкьа анаауга, уца аоныка, абри нахыс уманшөалахааит зегьрыла, – рхөан, икөныхөаны даурышьтт. Уи ашьтахь апхөыс дааигит, аха гөызацөыкла изыказ, дзымпсахуаз, шөарыцара дахтыцлак даара дманшөалахуа далагаит, илагы ицагы пату акөицуа далагаит.

425. «АПХӨЫС ЛЫГӨРА ГАНЫ УГӨТЫХА ЛОУМХӨАН...»

(Ажөапқа зхылөиааз ажөабжь)

Хөацъа Шардын пшыоык ахөсакөа иман. Урт рыпшыоыкгы хаз-хазы ауацахкөа рыман. Иара инөитак-ааитакуа уаха азөы лөы дыкан, уацөы даөазөы лөы.

Уахык рапхьатөи ипхөыс лкны днеит Шардын.

– Бара рапхьаза сылацөа анаахт пхөысыс иаазгаз боуп, ибеицъасшыоыгы дыкам, егырт сыхөсакөа реиха бара быстахуп. Иббөма, абри ахтөы саат бзаазгеит, ицөахы, ахахаи, амарцъа, сара ишбыстаз азөгъы илабымхөан, сбеиа алаббалап, – ихөан, асаат налиркит.

Егы иааиуаз ауыха ахтөы хөад хацак иманы длызнеит аобатөи ипхөыс.

– Бара сыхөсакөа зегъы иреицъасшьауа боуп, быст абри ахтөы хөад хаца, сбеиа алаббалап. Амала, сызлабыхөо, бвартөацөа идыбмырбан, идыр, урт рылымкаа ишбыстаз, – ихөахт Шардын.

Ахаха рызгы ахпатөи ипхөыс луацах ашө аартны дныюнашылан, лыжөаа аакны дынливатөөит.

– Ари ббома ибзаазгаз ахътөы лымхарыю. Амарцъа, ари ахамта ибыстаз бвартөацөа ирзымдыруазароуп, арт еилыркаар, бысцөыр-шыуеит, – ихөан, дааигөыдихөхөалт лара.

Ацшьаха ахөмыехангы ацшьбатөи ицхөыс луацах ашө аартны дльюнашылеит.

– Уа хөлабзиа, сыхаара, сыхьырцөацөа хөычы! Арт ахахагы быгөхьаазгон, егырт сыхөсақөа шыта иажөит, истахзам, бара боуп бзиа избауа, бхөычуп. Баазгеижьтөи ыы-шықөса роуп ицуа, быст асаркьа хөычы, изтасоу хьтөуп, хамтас ибыстоит, сбеиа алаббалап, аха ицөахны ибымаз акөымзар, бвартөацөа ирбар, бысцөыршыыр хөа сшөоит, – хөа уигьы абас налабжьеигөит Шардын.

– Цхынран, өнак Шардын ихөсақөа рыцшьөыкгы ашөшьырафөи итөаны ишеицөажөоз, аймактө роуит.

– Рацхьаза зцөөи зжьи еидызцаз иарөи сарөи хөуп, игөыбылра сыдуп, шөара шөөиха сара сеигьышьөит, – иамалкит ацхьаза иааигаз Шардын ипцхөыс.

– Мамоу, ди, сара соуп шөарт зегьы шөөиха еигьышьауа, сшыхөычызгы сааигөит, сааигөижьтөи аабыкьоуп, макьана изхарагы симбацт, – иамалкит Шардын ипцхөыс аитцьыбза.

Егырт ихөсақөа агөыбжьанытөкөагы хазы аймакра иаөын. Абас рхатца дшеимаркуаз, аибарцсра аөынза инөибацөит рыцшьөыкгы. Ацыхөтөан реитцьыбза лгөы ианазымчхөаза, дыөны дцан, луацах иаадөылганы лсаркьа хөычы авартөацөа рыбақөа иныхлырццалеит.

– Аа, бара, шытагы ихашөымцазои шөара сызлашөөицөаишьө, ижөбоит хамтас иситаз асаркьа, – лцөөит лара.

– Уи бара ибитаз абаа иөицшума сара иситаз, ижөбома ари, – лнапы иахаз ахътөы саат аацөырылгөит аихабы.

Ашьтахь, егырт агөыбжьанытө хөсақөагы иагьуа, ицсуа рхамтақөа анаацөырырга, зегьы ирхөара рзымдыруа өиөацшуа иаанхөит.

– Ари агьангьаш, хөацшьөык хөибамырдырзакөа хөижьозаарын, азөазөала ххыхны химан, бзиа даабарацы, иматц хөуларацы, ахамтақөагы зхөитоз убри азакөын. Еилышөкаама шыта дхөлахөмаррацы шакөыз дызөыз? Ус анакөха, уахөацөкьагы дахьырхөтөуп, – лцөөит руазөы.

– Аиашөацөкьа, – инакөдыргьызит авартөацөа.

– Нас ишцөизутөу? – дцөаит дырөөгьых руазөы.

– Иара уаха сара сөоуп дааираны дахьыкөу, шөара шөыхөыкгы заанатцы сара сөы шөааины шөыказ, иара дшааилакгы, хөара хөаиаацамхөазакөа атах-саххөа хөөины, инапкөөи ишьапкөөи азөазөа иахкьп, абгахөычы ашөишөи ишьтархөазө ианаго өицш, дыкөырхөазуа амардуан дьлбааганы асаара дышьтахцөап, иагьызхөап уи, – лцөөит руазөы.

Уаа хәлабзиақәа хәа Шардын дҕағһа-ғаччо амардуан дыюхалан, дынрыдгылеит ихәсақәа. Ишеибырхәахьаз еиғш, ивартәацәа ағшыфыкгы инапқәеи ишыапқәеи кны дықәырхәазауа амардуан илағалеит. Амардуан харакын, ихы гьал-гьало, ағыгә-ғыгәхәа иахьаахоз, ацәарт еиғш ихы хәахәеит, ашьа аауан.

Ақәыңьма иашьклахысуа ишнарцозгы «уаскьаң, уаскьаң» ихәхәон хәа, ацәарт еиғш ихы хәахәан ишкажьызгы, ааи сара бзамыкә, агазара сыхьит, даәа пхәыск дсымазар, уи схы ышьтыхны иаанылымкылози нас акыр сыхьуазма хәа ихы дазгәаны, ацәажәара дағын Хәаңьа Шардын дахькажьыз.

426. АЦКӘЫН ИАБИ ИАНИ ШИРМАНШӘАЛАЗ

Икан хацаки пхәыски. Урт дрыман чкәына заткык. Аб ичкәыни иарей рашәара ицалон. Ран аоны дыкан. Шьыбжьон лхатей лычкәыни рхәы кәцаны ирзылгон. Ақәыди абыстәи ракәын есымша ирзылгоз. Арт ақәыди абыстәи ргәы пнацәеит.

– Уаха даәа фаткык шпәхзаабымгей? – рхәеит аби аңей.

– Исымазар ишәзаасымгози, аха иабакоу, уаха акагы сымам, – лхәеит лара.

Абри аңа хәычык гәарақәак иауа далагеит. Есыуаха аңацәа шыталаны ианыцәалак, абри аңхәыс аңыбза дылзаауазаарын. Фатәы бзиас илымаз зеггы цәырганы лцәыбза имцалыргылон. Нас иейдтәалон, иржәуан, ирфон, ихәмаруан аңх имшазоз. Ари зныкым, ари ынтәым, абас есыуаха.

Уахык зны аңацәа зеггы шыталеит, аха ачкәын аңәа иеаимтеит. Ашьшыхәа дғагылан днеин игәеитеит иңацәа иңәазу, иңәамзу. Аха азеггы димбеит. Ашьшыхәа аатра иеавакны амацуртәкны днеит. Дыңшызар, абар ассир: иан хаца дук, гьаргьалашьк длыдтәалоуп, акрыфара иаәуп. Арахь лңацәа рзыхәан кәыдымзар акгы цәырзымгоз, уажәы фатәы хаас икоу зеггы рхианы ани ахаңей ларей адтәаланы афара иаәуп. Ахаңа ғааитын ус ихәеит.

– Уаңы рашәара сңоит, шыбжьон схәы сызнага.

– Бзиоуп, аха уахьырашәо сыздыраме, – лхәеит лара

– Ашьыжь рашәара санцо абри шөгәашә аңхьа инаркны аңыцә каңсо сңоит. Убри бышху бнагаоит сахьырашәо.

Арт иейбырхәо зеггы ачкәын иахауеит. Ашьшыхәа ишьтыбжь мыргазакәа дхынхәны дааит ииартәғы дышьталаразы. Дахьааиз иабгы дыңәамызт. Уигы пхәыск дизаан еидтәалан ишеицәажәоз ибеит. Ачкәын арт икақәаз ибеит, аха иихәоиз, ашьшыхәа днеин ииартәғы

днышьталеит. Адырсаены ашыжь игылеит абгы аҕагы рашәара ицаразы. Ианцоз ус ралхәеит ари аҕхәыс:

– Шыьбжбон фатәыс ишәымоу усгы акәыди абыстәи роуп, сара изназгози, уажә шәара ижәга, – лхәеит.

– Ибзиоуп, – рхәан ирыманы ицеит.

Амоан иахьцоз ачкәын даалаган ацәыцә икаҕсаз дара ахьырашәоз ахь икаҕсаны икайтцеит. Ус шыьбжбон ари аҕхәыс афатә бзиақәа илымаз зегь рхианы асаара ианцаны, лхы икәыргыланы ацәыцә ахькаҕсаз дхыланы аби аҕеи аус ахьыруз даакылсит. Даараза илгәамҕхеит лара уа дахьнанагаз, аха икалцоиз.

– Есымша акәыди абыстәи хҕы ҕнацәахьеит шәхәон, иахьа афатә бзиақәа сыманы сышәзааит, – лхәеит.

– Аа, ус акәзар, ибзиами, – рхәан, илатәан акрыфара иалагеит.

– Ани шәгәылагы даажәгар, акримфари, – лхәеит.

Лцәыбзагы (уи изоуп анс зылхәо) рацәак ихарамкәа драшәон.

– Са сцоит, – ихәан уи иахь ачкәын дцеит.

– Уара! Иаха хәоны уқан, икауцоиз? Уажәы саб дааираны дыкоуп, ларгы, уаргы шәыхқәа еинкьаны иҕеуеит, – ихәеит ачкәын. Нас даахынхәын иаб иҕы дааит.

– Уара уахьцаз икоузеи, дзааумгазеи? – хәа аб аҕа диазцааит.

– Уара ахәыцза ихәан сиятәаимшьеит.

– Ушҕаиаатәаимшьеи? – ихәан аб иеага аашьтихын ддәықәлеит уи ауао дааигарацы.

Ани ауао ари ихы данныкәыпш, каит, ари сишьырц игәы иҕоуп ихәан, дшәан, длатцкәан дыюит.

– Уажәы саб ани хҕыла ихы ҕены даауеит, нас бара бхы ҕеуеит, – хәа леихәеит ачкәын иан.

– Избан, исымеикузеи?

– Ибымеикузеи бымбо, иаха бабаказ? – хәа длазцааит.

Ари лхатца дахьнеиз уао данимба, дгыжьны дшааиуаз анылба, дшәан длатцкәан дыюит. Иаб данааи, иаха уабаказ хәа диазцааит.

– Иаха уахьыказ лдыруеит сан, уажәы амилиция раагара дцеит уркырц, – хәа аҕа ус иаб иеихәеит. Аб дшәан сеабасцәахри хәа аҕьацәыҕьацәра далагеит.

– Унеины абна абардра уцәыцал, – ихәеит аҕа. Аб днеин абардра дцәыцалт.

Убри аамтазы шәарыцаоцәак алақәа рыман иаауан, ажьа иашьтан. Ишааиуаз ари ачкәын данырба иазцааит ажьақәа ахьамоу удьырузар хәа.

– Ааи, издыруеит, – ихәеит. – Абра иахьа ашьжымтан сыла ишабоз жьабаҕь дузак абна инеины афасара ицәыцалеит. Уажәгы уа иказар калап, – ихәеит ачкәын.

Ант ашөарыцацөа алақөа абардра иларцеит. Дара ршөақьқөа кны иакөшан иаагылеит. Ус алақөа ашра иалагеит. Ари ачкөын иаб дшөеит, арт сыршьытцөкьозаап убама, уи ацкыс аиаша расхөап ихөан, ибжьи рганы абардра даалцит.

– Аа, сшөымшьын, сшөымшьын, са сакөцөкьоуп уи апхөыс илыцшьталоу, мап скуам, – хөа ағьацөығьацөра далагеит.

– Уара, уеилагоума, закөи иухөо, апхөыс илыцшьталоу дарбан хөа хуазцаама? Хара абра ажьа амоуп хөа хөахан азоуп хзылалаз, – рхөеит дара.

Убри нахыс ари ачкөын иаби иани реырманшөаланы реыкарцеит, рцөыбзацөагы иркөацит.

427. АХЬШЬ ИАДЫРИТ УРТЪ ЗАКӨҚӨАЗ

Нхаоык дыкан, ацөкөа юба иман. Ицөыит.

– Абарт сыцөкөа сымбакөа аоныка сгыжьюам, – ихөан, амоа дыкөлан иөынеиөеит. Дцо, дцо дызнеиуаз уахык иахьааикөхөлаз цьара днеит. Ахьшь инапы икөтөоуп, абри ача зларкуа ахьшь.

– Снеир какалк скратөа шөыкоума? – хөа өитит.

– Ммоу, сыцшөма аоны дыказам, – лхөеит, – азөгьы дысзаашьтзом аоныка, – лхөеит.

Ари ахаца дналмышьтит аоныка, аха иаргы уаха цьаргы дзымцазеит, аанда апхьа дтөан, аөенцьыр акынтөи алашара ибон. Ани лара азөгьы дысзаашьтзом, сыцшөма дыказам зылхөаз ацөыбза длыман, лхаца дыкамыит. Лцөыбза ихөи кацаны, өгыны, лөырмазеины дтөан. Ишыказ, ацхьыбжьон лхаца дааит. Лхаца данааи, «Аа, абаа, амла сакны сыкоуп, исфаша өгы акыр бымоума, өгыума?» – ихөеит.

– Аиеи! – лхөан, днеин лцөыбзеи ларөи рапхьа икөгылаз акөтыжькөа, өгы лцөахит, лцөыбзагы акаруат ацака дхөыцалцеит. Афатө бзиақөа лхаца изцөырлымгазеит, илцөахит. Уи иөалцо дыкоума!

Нас ани аанда апхьа итөаз пхьан иналмышьтыз өитит – «Ацшөма!» хөа.

– Ау! – ихөеит ацшөма.

– Аа, абаа, абра уаха исыкөхөлеит, сара уаха сахьиаша, өгыша умоума? – ихөеит.

– Аа, уанацьалбеит, избасымам, аоныка уааи, – ихөан, аоныка днеигет.

Ари ацөкөа ирышьтоу ихьшьгы баазаза инапы икөтөоуп. Арт абыста хьшөашөеи акөыд хьшөашөеи инадлыртөалан, афара иналагон өипшаан, ахьшь ахьтөаз апхара аналс, өгы иөырхөсуа иалагеит. Ахьшь өырхөсуа ианалага, “абри ахьшь иканатцөи?” – ихөан ацшөма дцааит.

Хаи, амна адулаң ағы акәтыжь штоу адыруеит, иафар атахуп, – ихәеит. (Ари дкылпшны имбози аңшәма гҗәыс уахь ианталцоз!)

Аңшәма иңьейшьеит, илакәишьеит. Доагылан днеин адулаң ашә ааиртызар, акәтыжь, егы ухәа рыззегы еикәышәшәа икәуп.

– Икабцо закәи? – ихәан иңшәма гҗәыс длацәхаит.

Пытрак ашьтахь ани асас ихышь ахьтәаз еиҗах иҗархаст. Аңхара алсуа иалагеит, ибаазамзи ахышь! Еиҗа иҗархасит.

– Ари иҗанато закәи? – ихәан аңшәма,

– Ари амна укаруаҗ аҗаҗа хаҗак диоуп, убри дңьашьаны иҗырхасуеит, – ихәеит ахышь зтәыз.

Аңшәма аумашәа ибан, доагылан акаруаҗ аҗаҗа днеизар, хаҗак дхьиндазза диоуп.

– Коҳ! – ихәан, имахцә кны дыоухәыҗиган, дааисуа дипкеит, ипҗәысгы дипкеит. Аоыңагы доарьцаҗан наҗ ашҗа иҗцаны икеицеит.

Ари асаси иареи леидтәалан, крырфеит, крыржәит. Адыроаены ашьжымҗан ани ауао имоахь дцеит.

Ахышь иадырит, умбо, анҗ закәҗәаз. (Ажәабжьхәао дпышәарчоиҗ).

428. АХАҖА АРНЫГИ АПҖӘАС КӘЫШИ

Ахак дыкан. Пҗа заҗәык диман. Абри ипҗа хаҗа дишьтыр иҗаххеит. Ипҗа хаҗа дишьтырц азы далаган, ижәлар зегы еизигеит. Цыс бжәак иман, «Абри аҗыс неины зхы икәтәо сыпҗа дистәит», – хәа ажәлар ирылеиҗәеит. Иҗыс бжәа ауишьтыт. Аҗыс пыр-пыруа идәыкәлеит, аха азәгы ихы икәымтәеит. Аҗыс азәгы ихы ианыкәымтәа. «Сыжәлар шәахьтә иахьа абра имааз азәыр дынхама?» – хәа аҗ ижәлар драҗцааит.

Уи аены уа имеизаз хәа аҗ иуаажәлар рахьтә хьчак ида днымхеит. Уи ахьча Ахмаҗ ихьзын, арныгс дрыпҗазон. Ажәлар азә даарылҗын ус ихәеит;

– Ах, ухаҗкы, арныг Ахмаҗ ида зегь абра хәизаны хәкоуп.

– Шәцаны даажәга нас убри арныг Ахмаҗ хәа шәызәу, – ихәеит аҗ.

Ауаоы ддәыкәырҗан арныг Ахмаҗ дааргеит.

– Ах еиҗах иҗыс ауишьтын, ипыр-пыруа ишнеиуаз Ахмаҗ ихы иныкәтәеит.

– Ах игәампҗазаргы, ихәахьа деижьозма, ипҗа Ахмаҗ диитәит.

Ахмаҗгы мап ихәозма, ах ипҗа даниоу, дгәырҗаҗәа дима дцеит.

«Хаи, сажәымтыҗа, сыпҗа заҗәы снапала дысшьит, лынасып башахеит», – хәа дгәыркәкәо даатәеит аҗ.

Ус ишыҗаз акәымкәа, аамҗагы акыр бжысзар акәхап, егып. Җнак зны ах ахаҗәа гәҗәақәа иманы, абас уаа шәоык ракара еибыҗаны җьара кәылар дҗарҗ иакәикит. Ани ипҗа лаб кәылар дҗарҗ игәы ишҗеикыз

ларгы илмахауази, «Саб иыызцөа иманы қөйлара дахьцо уаргы урыцца!» – хөа лхатца арныг иалхөеит. Лхатца мап икит. Амч ду иман, аха, иалаухузеи, дарныгын, дагышөаргөындан, қөйлара ицоз дрыццо дыказма!

– Избан, узрыцымцарызеи? – лхөан диазцааит.

– Сара «сдына» ныжьны цашьа сымазам, – ихөеит.

– Хәи, абаак, закөызеи иухөо? Уи усымтөи, уи мариоуп, – лхөеит лара.

Хөынапык аалыцшаан, көалацк италкит.

– «Сдына» хөа узеу абри акөалац итөуп, иустоит, аха убри шөзыццо абаакны шөнеины ицышөеаанза иааумыртын изтөу акөалац. Узыццо ауаа абаа рызпымөкөа икалар, акөалац аартны уахөацш, – хөа иахөаны илтеит.

Ари лаб иыызцөа ицны дахьнеишаз днеин, «Шөас!» – ихөан, абаа иасит, аха иалаухи, ирызпымеит, анс рхөеит, арс рхөеит, аха иамыхөеит. Игыжьыр акөхеит рышьтахька. Хашьтахька хгьажьыр ауп, ари хөахөом хөа ианаахынхөуаз аамтазы, ани ах имахө ипцхөыс ишиалхөахьаз еипш акөалац

илтаз анаахирт, ахөынац лтыцан, абаа атзамц афы кылтцөарак абан, илтакөры ицеит. «Ааит, ари сыцөцеит, ари ас ишцасыхьи!» – ихөан Ахмац акөақхөа дласын, абаа цыххааса илкаижьт. Ахгы иыызцөа иманы илталан, ахьи лтганы ирыма реархеит.

– Уара атц лашьцан, дысөеилымкааит, шөыуа дарбан абаа иагөыдланы ас ицыххаа иказыжьыз? – ихөан, ах иыызцөа драццааит.

– Хөра акагы хзыкамцеит, абаа цызеыз умахө иоуп, – рхөеит.

– Хәи, ари башак иакөыз цыысшьон, дыгөгөазаап, – ихөеит ахгы.

Амахө дхынхөын, дагөамц-хамцуа ионы дааит.

– Ааит, бабгы баргы шөеибазмырбара калааит, баб ицыхөала «сдына» азит, уажөшьта исыцсыхөоузеи? – ихөеит ипцхөыс лөы данааи.

– Аа, уара мыжда, уацөымшөан, уацөымшөан, уара узышьтөу арахь иаахөеит, – лхөеит ларгы.

Уи нахыс ах имахө дидикылт. Иара данажө, иахра имахө иитеит.

429. АПЦХӨЫС АХАЦА ИЗЫ АПЦТАЗААРА ДАБЖОУП

Хөык аишьцөа ыкан, ихөеит. Урт арахө рацөазаны ирыман, ихөеит. Дара азөазөала еимданы арахө гөарырхлон.

‘Снак зны аихөбы арахө гөархны, иманы дышнеиуаз ацөхамбар дигьлан диазцааит: – Изустөада уара абри акара арахө рацөа? хөа.

Ари дпөхамбару, егыиу иалидыраауааз, «сашьцөеи сарөи хцьабаа, хөбаө иалахит”, – ихөеит атакыс.

Адырөаены агөыбжьанытөдцеит арахө иманы. Акыр днаскьахьан еипш, ацөхамбар дааипылан диазцааит:

– Иузтада ура абри акара арахе хыгхьазара рацаа? – хэа.
– Арахэ ихамоу сашьцөеи сареи хабая, хшьамхы иалаххит, – ихөеит уиггы.

Адырхөаены аидбы дцеит арахе гөарихырц.

Иашьцөа реицш акыр днаскьахьан еицшаан аңөхамбар дааицылан диазцааит:

– Иузтада абри акара арахе? – хэа.

– Цоуп сашьцөеи сареи даараза хуаа хандеицөоуп, аха анцөагы иханеишьеит, – ихөеит.

Ас еицш аиашья еицбы иихөаз аңөхамбар игөы иаахөан ус ихөеит:

– Ура ухшыюдамзаап. Уацөы уанауанза избаны уаа, иутаху, аңстазаарафь узыхөо акы устоит, – хэа.

– Ибзиоуп, аха азара сыт схөыцырц хцака, пшьбака мшы, – хэа дихөеит ахьча. Аңөхамбаргы дакөшахатхеит. Амала абасгы нацицеит:

– Уацөы ашьжымтан уаныюагылалакь, урахе ргөарафь ө-цөы аңшык урахе ирылатөаны иубоит. Убарт ацөкөа аарылцаны алада икацо, аоада икацо, уаарысуа, урмеигзакөа ипка, аңхзы рылх.

Ахьча ахөымбьеха дхынхөны даан, ирахө еилырганы, дышьталаны дыцөеит. Ашьыжь даныюагыла, ирахө ахьтакыз агөарафь днеизар, ө-цөы аңшык шрылатөаз ибеит. Аңөхамбар ишихөаз (дңөхамбару егыиу иалидырауеи, аха) еицш, ацөкөа арахе иаарылицан, алада икацо, аоада икацо, даарысуа, даарысуа мацара гөгөала ипкеит, аңхзы ахөатахөа ирылихит. Егы арт иашьцөа еихабачөа абзамыкөкөа ракөзаарын. Ани аңөхамбар игөаңхарала ицөкөахазаап.

Ари ирахө ааилирган, адөы иныкөицан, иара илаба аакыдихын амөа дыкөлеит аңстазаарафь акы сзыхөара арбану еилыскаап хэа. Даара акыр дныкөахьан еицшаан тахмадазаки иареи еиқашөан иеибадырит.

– Ура адунеи афь акры убахьеит, акыр уахахьеит, абасгы абасгы аңөхамбар сибан (ариггы шьта ицөа иалашөахьазар акөхарын ани дышцөхамбарыз), иутаху акы уахөа хэа сеицөеит, хыла иарбану сзыхөара сыздырам, ура аңхья иухөарц сухөоит, – ихөеит.

– Сара сашья еихаб снаос драшөоит. Унеины уи уиазцаа, иуеицөап, – ихөеит атахмадагы.

Ари ауаю аумашөа ибеит. Атахмада дажөхьеит, иашья еихабы дзеицшроузеи хэа. Аха иихөаз цишөарц азы иахьиөицөаз днеизар, цабыргынгы тахмадак арашөара дафьин. Аха уи данихөацш, аңхья зыкны днеиз иацкыс деицабы моу, деицыбызшөа, акырза дөазшөа ибеит.

– Бзиа ууит!

– Бзиара убааит!

Аңсшөақөа ааибырхөан ашөшьырафь инеин инатөеит. Нас ари ауаю атахмада диазцааит. Абасгы, абасгы ауп сзыкөшөаз аңөхамбар

дыспылан аңсҗарафы еиҗаушьо акы уаҳәа, иустоит ҳәа сеиҳәеит. Иарбану сзыҳәара сара схаҗа исзымызбазт уашья еиҗбы сиазҗаан, узбахә сеиҳәан абрахь ура уахь саишьҗит. Суҳәоит иудыруа соуҳәаразы.

– Җашья еиҳабы абра ихарамкәа дыкоуп, арашәара дәфуп, унеины убри уиазҗаа, иуеиҳәоит узыҳәаша, – ихәеит уигьы.

Иажәа ааабамтәыкәа иахьиеиҳәаз аҗыҗ афы даннеи, уафы заманак амхы дҗагыланы агәақьхәа арашәара дәфуп. Аңсшәақәа анааибьрхәа, ари ауаф ииҗахыз, дзышьҗаз, ихы иҗыхәа зегьы иеиҳәеит. Ари уажә зыкны днеиз аҗхья иибаз аҗаҳмадаҗәа рааста акырза дфазшәа дыкан.

Ирашәоз инаҗәа неирххан ионы асас инаиирбеит:

– Сара абна сынхоит, сыюныка унеи, ашьыбжьон саргы снейуеит, иуҗахугьы аҗак уасхәап, – хәа иеиҳәеит.

Уи иажәа ааабамтәыкәа ари ифынеихан, аоны хәа дахьнеиз ахьыҗәареипш игылан, даара бзиа еилырган, зегь рыла еиқәшәан, дкаҗа-каҗчо, длах-фыхза пҗхәыск даадәылҗит. Лхаҗа дааиаанза дықәгыжьяан лысас хәҗыр иқәылҗарҗ ихәы лырхиеит. Ус шьыбжьон лхаҗагы дааит.

Аңшәма ус ихәеит асас ииҗахыз, дзышьҗаз анеиликаа:

– Аҗхьаза уахьнеиз хашья еиҗыбза икноуп. Ишубо еипш дажәхьеит. Дажәхьеит, избанзар, иҗхәыс дееим, дылражәит. Ашьҗахь уахьнеиз уи иеиҳабу икноуп. Уи иҗхәыс хар лымам, уи азоуп иара дшеиҳабугьы, раҗәак ажәра зинымҗшуа. Сара иубо сашьҗәа афыҗьягы среиҳабуп қәрала, аха среиҗбушәоуп сшыкоу. Избанзар, сыҗхәыс дыбзиоуп. Ианакәзаалакгы сгәы салмырғаҗ. Аҗәхамбар ифы уаннеилак, аҗхәыс бзиа улыхәа, аҗхәыс ахаҗа изы аңсҗазаара дабжоуп.

Ахьча ари еипш ажәа иаҳаз, насгы иибаз даара дархәыцын, дақәшахәҗеит. Дгыжьны длеин аҗәхамбар иеиҳәеит, абас ауп аҗхәыс бзиа дсынасыҗхааит, уаҳа акагы сҗахым ихәеит. Аҗхәыс бзиа насыҗс диоуит. Разкыла ипсҗазаарагы мөаҗысит. Анҗ иашьҗәагы еиҗах иашьҗәа шракәыз икалеит, аха иалаухи, җябаамзар бзабаа рмоуит.

430. АХАҗА ЗАҗӘИ ИҗХӘЫС БЗАМЫКӘИ

Хаҗак дыкан җынха дызмамыз. Иара иеипш җынха дызмамыз азә диҗшааит. Динасыҗын, дигеит.

Иара фын имам, лара он лымам. Нас икарҗози, нхамоак карҗар акәын. Қыҗак афы кәарч хәычык ргыланы җюук рааигәара анхара иалагеит. Арҗ здынхалоз ргәылаҗәа рыҗхраауан, шылак рырҗон, еигуан, икан.

– Ас мацара ҳаҳәарым, бымшәозар, цъара акрырҳара сцап, цёкы аазгон, ацә аазгар цъара гәылак ицә инавакны анхара ҳалагарын, – ҳәа леиҳәеит енак ипҳәыс.

– Ибзиоуп, ус еицш акы узыкацондаз. – лхәеит ипҳәысгы.

Ипҳәыс агәылацәа рнапы даницеит, иара акрырҳара дцеит. Дахыцаз зака дынхаз сыздырам, аха цёкы ирҳан, иманы дааит. Дырхоагь, даеа цытк анаацых, – «Азәы ицә ҳацә авакны ҳаҳәарым, азәы ҳазихәозеи, цъара сцаны даеа цёкыгы рҳаны иаазгап, саанза машәыр бмыхын, агәылацәа рнапы банысцап, "бымшәан" – иҳәан дцеит.

Ари лхатацә акрырҳара данца, агәылацәа апҳә лыртон, лыцә акрафалтон.

Уахык днышьталан дахыцәаз пҳызрыла убыс лбеит, ца длоузшәа, аҗа илоуз дыпсызшәа, акыжыҳәа пҳызрыла илоуны ипсыз лҗа дшылтцәыуаз даапшит. Ари лцәыуабжь лгәылацәа ираҳан, «Ибыхъзеи?» – ҳәа иаан илызцааит.

– Иаха сахнышьталаз пҳызрыла аҗа дсоузшәа, нас дыпсызшәа збеит, – лхәеит.

Агәылацәа икарцози, аумашәа ирбеит, аха...

– Ус акәзар, уажә ак бахҳәон, – рхәеит лгәылацәа.

– Иахъа бхаца аюны дыкам ҳәа инҳажьуам, базыраззар, ацкәын ибцәыпсыз дымәаҗаҗоит.

– Ибзиоуп, шәара ишышәтаҳу, – лхәеит.

Агәылацәа илеи иласын, лыцә ршыын, «илицхраан», аҗсхәы руит.

Уи ашьтаҳь цытк аатцхәан иара дааит даеа цёкы иманы. (Уажәы ыцәк соуит ҳәа дгәырҗацәа дыкоуп, аха иабакоу ипҳәыс егы ицә далгахәеит).

Дахъааиз, ипҳәыс ашәы лхыкәкәа, деимыцәҗәыхаа дыштәаз ибеит.

– Ибыхъзеи, ибыцалазеи, бзыкәшәазеи гәакрас? – ҳәа длызцааит.

– Ишпәсмыхыи, абас уахык сахнышьталаз, пҳызрыла аҗа дсоун дыпсит. Агәылацәа сыцхраан, ацә сшыын, ацкәын ипсыз иқәнага кастцеит, – лхәеит.

– Хаи, бара батцкыс игазоу дызбаанза араҳь схынҳәуам, – иҳәан, ашта дыютыцын амоа дықәлан, дцеит.

Дцо, дцо, даара хара дцахъан, аҳак иашта днавалейт. Аҳ иашта агәашә уахъаатыцуа зыхь бзиақ ыкан, зык зжәып иҳәан днатәеит. Аҳ иахътә пҳәыс азы згоит ҳәа азафәи дааит. Азафәи апҳәыс данааи, ани уа дтәоуп. Аҗсшәақәа ааибырҳәан, лара дизцааит уабанзатәиу егыиу ҳәа.

– Сара ипсхәоу уаоуп, нарцәынтәи саан, сҗаацәа баны сышьтрахь сцоит, азба сакын, зык зжәып ҳәа абра саатәеит, – иҳәеит.

– Хаи, уанацәалбеит, нас уахь нарцәыка иудыруада, ари ҳаҳкәәжә лаб дыпсхәеит, ихабар ҳәа акры удыруама? – ҳәа диазцааит.

– Аҳ дышпәазымбо, санаауазгы соузыжыыз иара иоуп, абрахь аҳас далхны дшыказ еицш, убрахь нарцәыкагы даҳны дыкоуп, амала даара ацъа ибоит, иарбану ҳәа базцаауазар, амал азы акыр дмацуп, араҳь

дышбеиаз еипш уахь дбеианы дыкам. Ғацак ада имамзаргы, имоу еикәшаны иахфеитцароуп, ипсхьюо храцәаоуп, имоу хазхом, – ихәеит.

– Ҳаи, уи акәзар, уаамыццакынишь, снейны ахкәажә иласхәап, – лхәан ари апхәыс лғыналхан ахкәажә лғы днеит. Дахьнеиз, «Абас, абас нарцәынтәи иааны ицо азәы абна азыхь ағы дтәоуп, баб дидырузаап, дибозаап, – хәа лалхәеит.

– Бцаны арахь даага! – лхәан, ахтыпхәыс дцан ани ахаца ахкәажә лғы даалгеит. Ахкәажәи иарей апсшәақәа ааибырхәеит. Нас ахкәажә – «Ари ахтыпхәыс исалхәаз иашоума, уара нарцәынтәи уааны укоума? – хәа диазцааит.

– Ааи, ахкәажә бхатқы, сара ипсхьюо среиуоуп, уахынтәи саан сҗаацәа баны сгыжыны уахь сцоит, – ихәеит.

– Нас сабгы дубама уахь уахыкоу? – лхәан деит аиазцааит.

– Дышпазымбо, санауазгы созыжыыз иара иоуп, уахыгы ахас ихамоу иара иоуп, амала даара дгәакны дызлакоу абри ауп, малла дмачуп, арахь дышбеиаз еипш уахь дбеианы дыкам. Имоу иагәа имацзаргы ишаны хара иахфеитцалароуп, ус ауп нарцәынтәи азакәанқәа шыкоу, арахь апсцәа храцәаоуп, – ихәеит иара.

– Ҳаи, саб гәак, изызгагәышьода акәымзар, амал хара ихамами, – лхәеит ахкәажә.

– Изымгода, сара исымго, баб изыхәа сара икасымцара икоузеи, иагәа имацзаргы изфеитцо хара хауп, дахылапшуеит, – ихәеит ари ахаца.

– Ҳаи, ибзиоуп ухацқы, уцәгәа-мыцәгәа, – лхәан ахкәажә даақәгыжыын, хәырцынк азнацәкәа ахы аразни илтеит, лаб имацәа рацәаны илтеит. Ахкәажә илҗаз зегы иманы амәа дыкәлеит.

Убри аамҗазы ахкәажә лхатца ахаоны дыказамызт, ани нарцәыка сцоит хәа зхәаз ахаца данца ашьтахь, дук мыртцыкәа ахкәажә лхатца ах дааит. Ахкәажә лхатца дшааиз еипш лгәы илнамырхәо дгәырҗатцәа дипылан, лаб иахь нарцәыка имацәақәа шдәықәылҗаз, хәырцынк азна ахы аразни шизылҗиз лхатца иалхәеит.

– Ҳаи, бжәлах нцәаите, азәы бижәеите, дызлацази, амәа сахәа сишьталароуп, – ихәеит лхатца дгәаан.

Апкәақәа дыкәыжәлан, ишәақәа ааикәынцаны, ани дызлацаз ала дишьталаны ифәюеихеит. Дышнеиуаз дәык ағы дихыпшуа далагеит. Ани ахы згызгы дхәапш-кәапшуа днеиуан, азә дишьталаны дшауаз гәеитәит, егы адәы лазарағы днеиуан.

Адәы аназарағы злагарак ыкан, ани ахы аразни зманы инеиуаз, дышнеиуаз азлагара дныкәнашылт. Азлагарахьча лашәык, уаоапшык иакәын. Ари дшыкәнашылазцәкәа – «Уара сышьтахька еуаоык даауеит, уаоапшы лашәы дызбар днызмыжызо, изыхиркәа сыздыруам», – ихәеит.

Азлагарахьча дшәан, – «Сабацари, схы абазгари?» – анихәа, «азлагара иахагылоу атцла уоыхәнар уибазом», – ихәеит ани ахәырцыын иацаз.

Азлагарахьча деихан азлагара иахагылаз ацла дөыхәнеит. Ани ихәырцзын аацәәкәа иларылацаны, иара азлагарахьча иакәушәа длатәеит. Ани аеыуаю дааин дааеыжәцын, азлагара дьоналт.

– Ари иааиз дабаугеи, дабауцәахи? – хәа дааисын азлагарахьча дикит. (Азлагарахьча иакәзам, иара дзышьтоу иоуп, аха иалидыраауазеи!).

– Ара са соуп икоу, уаха азәгы дмааизеит, – ихәеит «азлагарахьча, ани иауиухуаз, даниршәа, ус ихәеит:

– Иуасымхәар, уара сушьуеит, иуасхәар, уара уанцалакь, иара сишьуеит, – ихәеит «азлагарахьча».

– Уара уабеишьуеи, дызбар, иара уацәкьа са силготе, – ихәеит ани ах. Азлагара иаадәылибаган, – «Абан дахьыкәтәоу!» – хәа диирбеит. Ах афырхәа ишәақь акәадыр инахишьын, апкаоқәа ацла дьюкьдлеит ани ауаю дыкны дылбаазгоит хәа. Егыи афырхәа даахынхәын, ихәырцзын аашьтыхны, ах ишәақьгы аайкөынцаны, ах иеы дөакәтәан, дөыткьаны иеыюеихеит.

Ах дөеин ани азлагарахьча ацла дахьыкәыз даньюаидгыла, – «Ухәырцзын змаз сара сакәзамызт, узжьаз абан дахьнеиуа, саргы сжьаны ацла сыкәицеит, уара узышьтоу сара сакәзам, абни иоуп», – ихәеит.

– Хәи, ижәла нцәааит, ахкәажә дижьеит шысхәоз, иагызгы сара ихьыгзаны истәзаап, – ихәан ах, ацла дылыбаан, дмида-гәидаха июныка дцеит.

Егыи ани ахацәа зацә ахәырцзынгы иманы иеы дакәтәаны апкарахәа ипхәыс лөы дааит, анхара ду кәицеит. Саргы арахь сылталан сааит.

431. АПХӘЫС ЛЫХШЫЮИ АКӘТЫ АХШЫЮИ ЗКАПАНУАЗ

Ахак дыкан. Абри ах ипхәыс абас жәабака, жәахака шықәса зхьцуаз ацкөын хәычы длыман. Енак ахкәажә абри лычкөын хәычы дааизгәан, длышьтагәа дыкны длыпкеит ицәа зы аанамго. Ахәычы иан данылыпка, акьыжыхәа ацәыуара далагеит. Нас дөыцтыцын дцәыуо мацара абахча дьюталан дцеит.

Ахкәажә дыпшит, дыпшит, аха лычкөын дхынхәны дмааит, «ихъзеи ари ахәычы кадыць?» – хәа лөыналхан абахча дыцаланы дышнеиуаз лычкөын днеихагылт, акы икапануеит иара.

– Икоуцо закәызеи, иукапануа закәызеи? – лхәан лычкөын диазцааит.

– Ахәсақәа шәыхшыю акәчышь ахшыю скапануеит, еиха зкапануа еилыскаар стахын, – ихәеит.

– Иреихахазеи нас? – лхәан.

– Ахәсақәа шәыхшыю ацкыс акәчышь ахшыю еихахеит, – ихәеит.

– Ааит, уара, амзышәә! Закәызеи иухәо? – лхәан, дааисуа, дааисуа длыпкеит ицәа зы аанамго. Длыманы лфылалхан, аоны длалган дышлымаз хәлеит, лашьцеит. Алашьцара ихы иархәаны ачкәын дыбналан, длыцашәкәә дцеит.

Ари иан ауаа деимдеит, аены анша деимдеит, аха длымбазеит. Ауаа ишьтәлцеит анахь, арахь, аха, ках, дабакоу, дыказам, дызт. Ахныкәара дыкан данааи, ауаа дөыкәицт ачкәын ицшааразы, ишишьтаз җажәә, җажәи жәәба шықәса цит. Ацшааюцәә ана, ара ақытақәә рәы инеины ицәә-цшаауеит, аха цьаргы дырбом.

Ах даалаган ахы иалхны ауардын каицеит. Ажәлар ааизиган убас реихәеит:

– Иахьа уажәраанза иага кастцаргы сычкәын дысымпшааит. Аха уажәшьта ишәасхәо абри ауп, абри ахтәы уардын «изыцсоу ахә зхәода?» – хәә шәәзцаауа ауаа шәрылала. Абри ауардын ахә ииашаны изхәо убри иоуп сычкәын, – хәә.

Ах ас зейхәаз ауаа ари ахтәы уардын рыманы идөыкәлеит, ана, ара иазцааит «абри ауардын зыцсоузеи?» хәә. Ауардын рыманы ишнеиуаз акәымкәә моа дук афы циганк дтәоуп, апырә-апырәхәә акрифойт, дкә..., дцалацшуеит, акрифойт дцалацшуеит.

– Хәи, ациган, икауцо закәызеи? – уара рхәан инаидгылт.

– Ыы, сара сызцәашәшьозеи, ажә тысхуеит, афә тастцоит саҗацәә шыуеит, – уаха цәгыарас икастазеи? – ихәеит.

– Хәи, уара аччархәыжә! – рхәан инаивсит. Аха нас илазхәыц-җазхәыцын, хзашьтоузеи, абригь хизцаап рхәан, иаахынхәын иазцааит:

– Уара, абри ауардын ахә удыруама? – хәә.

– Уи ауаю ага иуардын ауп, изыцсоугы жәохә маат роуп – ихәеит ациган, ауаю чча.

– Избан, ишца? – хәә еица иазцааит.

– Уара шәуардын ус баша ахьзы ақәыртәаны икацоуп, мамзар башак, башазак ауп, жәохә маат иреихангы иацсазам, ауаю ага ижягоуп уаха акымзарак акы, – ихәеит.

Уи акәхеит, уи ала арт реицәажәара иалгеит, ауардын зтәызгы нықәцны ицеит, ани акрызфоз, икә..., ицалацшуазгы уаха ихабар аурахауаз, ихынхәны рах ифы иааит.

– Ижәбазеи, ишәәхәзеи, еилышәкаазеи? – ихәан ах дразцааит.

– Абас, абас, циганк моа дук афы дтәаны акыршифоз, дышкә..., дышцалацшуаз аабан, «абри ауардын зыцсоузеи?» хәә хәниазцаа, «Шәуардын баша ахьзы ақәыртәаны икацоуп мамзар, башак ауп, жәохә маат роуп изыцсоу, ауаю ага ижягоуп» – хәә хәихәеит, – рхәеит.

– Хәи, абаақәә, сышәшьит, сыгәнаха анцәә ишәыкәицааит, сычкәын иакәын уи, дыкны арахь даашәымгози, – ихәан апкаөхәә ах ихаҗа иеы

даасын иеыиөеихан ани ациган дахбеит ахыырхөаз ақытаеы днеит. Дахънеиз ах убас кайцеит, даалаган аршынк инеиуаз амхатө кайцеит, уи ақыта иаланхоз ауаа еизигеит, иртөеит нак-аак еифартөаны:

– Абри амхатө аанкыланы, абри амхатө ала шөыззагы акрышө-фароуп, – хөа реиэхөеит ах иеизигаз ауаа. (Аршынк инеиуа амхатө ақөцө кны афатө изаашны акрызлоуфозеи?!). Ах анс ихөеит, аха фашьас икартоиз? Инеиөацшы-ааиөацшит, ус иаидхалт, алоа дакын ах дьндөылцит.

– Аа, абаацсы, нырцө итөоу, аарцө итөоу иөшыы, аарцө итөоу, нырцө итөоу иөшыы, – хөа азөы ихөан ихөеит, иара изхөаз дьндөылцны дцеит, дахца аллақ идырп.

Егы абас ала, абри амхатө нырцө итөоу аарцө итөоу иөшыы, аарцө итөоу нырцө итөоу иөшыы зхөаз ари ах ица иакөзаап.

Ани ах адөахы дахьдөылцыз хөуак ифан егын данааонала, арт иртөаз ахып-сыпцхөа акрыфара иөфын, ани амхатө идиркыз ала нырцө итөоу аарцө итөоу акрыөартцит, аарцө итөоу нырцө итөоу акрыөартцит.

– Хөаи, ас ала акрыфашья шөзырбада? – хөа ах данаарылала, ус ала акрыфашья дзырбаз, ирабжьазгаз дабакоу, уацөы дубар даахө, ддөылцны дцахьан.

Ах икаитоиз дмида-гөидаха иөааихан, дықөланы июныка дааит. Ус ишыказ акөымкөа ари ицкөын иөааихан дхөаахөтуашөа кайцан, ах иөы (аб иөы) дааин, «Икалозар, атып сьмам, уадак сьт, сахьыхөаахөтуагы цьара хөычык сьт», – ихөан иаб дицөеит. Ах (аб) ари ацкөын иакөу егыиу иалидыраауеи, кьалак дааит игөахөт. Аха уеизгы дзыхөаз атып иитан егын, ацкөын дтөаны дхөаахөтуан.

Ус ишыказ акөымкөан, ах ипцхөыс ус лхөеит:

– Уара, хөаа цкөын дхамазам, хөацкөын дызт, дыцсит, уажөшьта дабакоу, хөацхөа зацө лоуп иахзынха, (ани ацкөын иахөшьак дыказаап), абри ахөаахөтра иөөу ааскья абра атып зутаз цкөына бзиак иоуп, амахө дхөуп – хөа.

– Ибзиоуп, – ихөан абгы дақөшахөтхан, ражөа еиқөшөан ани ахөаахөтөы арт рыцхөа дьзырхөеит. Аамта анааи, рыцхөа диртеит.

Арт еибагеит, уха ииоуп, уацөуха ииоуп, уацөашьтахь ауха ииоуп, хөаха-хөымыш, фымыш, бжьымшы, аха акымзар акы, ари ахөаахөтөы ирцаз ипцхөыс даахөынгы длыхөацшуам, атзамц ахь иөы рханы, ашшы ихга дыцөоит есуаха.

– Изакөызеи, ари схатца сара пцхөысс сипцхөазазом, даахөынгы дсыхөацшуам, – хөа лгөы аныпцөаза, лаби лани адырра рылтеит.

– Изакөызеи, дад ишөыцалазеи? – ихөан ах «имахө» диазцааит.

– Изакөу уи ауп, сара закөанда ара сзаангылом, усхөартала, закөанла, махөыс сьзлакауцаз ала, сыхьз ала ашөкөы ақыта икарымцакөа, уцхөа дсыдыскылом, – ихөеит.

Ақ ақыта дрыпхан еизиган, иалаухи, иааганы иоаиртөан, аизара кайцеит. Ақкөын даагылан ус ихөеит:

– Ажөйтө аамтала, са санхөыңыз ахөсақөа рыхшыюи акөты ахшыюи иреихаузеи хөа ианыскапануаз сзыпказ сан лоуп абри, – ихөан иан инацөа налыкөикит. – Аригы саб иоуп, – ихөан ах инацөа наикөикит. – Ахөсақөа рыхшыюи акөты ахшыюи еипшым злоухөарызеи, тыркөажөк, Тыркөтөыла сахыцны сааит схөан, схөаахөтуеит схөан, ртыпха дсыдыргалеит, сылхыччан, сылхыорны сцар, иркуада? Ари пхөысс исыдыргалазгы сахөшьа лоуп ихөеит.

Абри еипш ахшыю ажөа ихөеит ақкөын.

432. АГАЗАРА РЫЦХАРОУП

Такөажөыки тахмадаки ыкан, ихөит, чкөына зацөык дрыман. Ақкөын, ихөит, пхөыс дизааргит, ихөит. Пхөыс дизаарган, агьин, ус дыкан. Иара чкөына көыгак иакөзаарын, аха ант атахмадцөа оыцьа газакөан, ихөит, акгы рзеилкаауамызт. Атацагы дара рацкыс деицөан.

Уажөы лара азғаб ланхөеи лареи заагара ицоит. Рөылархан излеиуаз акөымкөан, ихөит, азғаб, атаца лакөымзи, дыпхашьон, агьиуан, ашьтахь дгылан, атакөажө апхьа дгылан. Рыпхалкөа ркөакө икөыргыланы изнеиуаз акөымкөа, абнахь азө акөакхөа дхыст. Абни атаца лышьтахь ахы ыцаст. Акөкөу, акөкөу ха дыхөхөеит, ихөит, ан. Атахмада днеин, ихөит (аб, атаца лабхөа иоуп инеиуа), – Икалазеи? – ихөан, дцааит.

– Абнахь азө дхысын, ахы ааин атаца лашьтахь ицаст. Атаца длыхшаны асаби хөычык лышьтахь дгылазар, дамшьуази, – лхөит атакөажө. (Арахь атаца дааргеижьтеи макьана мызкгы цзом, ихөит, ахөычы дабакоу?)

Ари захаз атахмада ихы даасуа ацөыуара далагт. Атахмада дыхөхөит, атакөажө дыхөхөит, атаца дыхөхөит, зегь ахөхөара иафуп.

Аены ақкөын аоны дыказамызт. Ант аалаган, ихабалак ашөаць-хөаоцөа дөыкөырцт, ихөит. Ашьтахь ақкөын дааит.

– Ишөыхьы, шөара, шөцөыххаа, шөзыкөшөазеи? – ихөан, дцааит.

– Ха, ихахьы умбои, азхака изцоз акөымкөа, уа утөы длыцын, упхөыс, азө дхысын, ахы лашьтахь ицаст. Ахөчы длыхшаны, лашьтахь дгылазар, дамшьуази?

Ақкөын даара игөы иалст иахаз. Дкөит: – Шөара шөеихагь игазоу ауаа адуниафьы исымбакөа ссыхнымхөуа, – ха.

Ддөыкөлит. Амөа дыкөланы дызнеиуаз, цьара ацөыуара ыкан, «икалаз збоит» ха днеит. Днеизар, зғаб хөычык ақхал лнапы тахан, ирызтымхзаарын, ипсыз азө леипш дырцөыуоит.

- Икалеи, ишәылалеи? – ихәан, – Икалеи, аңсра ҳақәшәт, – рхәит.
 – Закә цроузеи?
 – Зғаб хәычык дхаман, азы аазгоит ҳа азха дахцаз, аңғал зызәзоит
 ҳа лнапы аңғал иахылталцаз, лнапы тахан дыңсит. Уажәшьта
 илылаххуеи, усгы анышә датәтәуп. – рхәит.
 – Ара шәалеи, – ихәан, иманы длеит.
 Дахлеиз, зғаб заманак дкәымшәышәза аңғал лнапы тоуп, илывацаны
 диоуп.
 – Шәнаскья-ааскья, са далсыргоит, – ихәит, ихәит.
 – Дузалыргом, баша иухәоит, – рхәит, – ушьта дыңсит, рыцха,
 дызлалургои, – рхәит.
 – Мамоу, – ихәит. – Шәнаскья-ааскья, – ихәан, ауаа аадәылицан,
 ахахә рхха аңғал ахы даасын, аңғал цыххаа илықәйтц.
 Азғаб афырхәа лнапы ышьтылхын, дгәыргьацәа акәкәуҗа
 дыхәхәеит.
 – Икалеи? – ҳа ианыныюнашыла, азғаб дгәыргьацәа дтәан.
 Нас ажәлар еизеит. Ус рызбит: «Азғаб лыңсы еикәзырхаз диахтап»,
 – ҳа. Иаргы итаацәа кажьны уа даангылт. Азғаб пхәысс дигит.

433. АРНЫГ АХМАТ ИЛАКӨ

- Аҳак дыкан, ихәеит. Пҗа зацәык диман, ихәеит. Абри ипҗа лықәрақны
 даннеи, хатца дишьтыр итаххеит. Ижәлар зегь еизигеит. Цыс бжәк иман.
 – Абри зхы иқәтәо сыңҗа дистәит, – ихәит.
 Ижәлар еизиган, ацыс ауишьтит. Уао ихы иқәымтәеит, ихәеит.
 – Уаҗа азәыр дыкоума? – хәа дцааит, ихәеит, ани аҗ.
 – Хьчарада уаҗа уао дзымбацыз абна азә дыкоуп, уаҗа уао дыкам.
 Убри Аҳмаҗ ихьзын. Арныг Аҳмаҗ хәа ишьтан.
 – Шәцаны даажәга. – хәа реихәеит.
 Ицан дааргеит. Ицыс еиҗа илауишьтит. Инеин, абни арныг Аҳмаҗ ихы
 иқәтәеит. Аҗ ихәахьа деижьозма, иихәахьаз акәын, диитәит. Дигеит, ачара
 иуит. Аха «сызғаб дысшьит» хәа ипхьазоит.
 Абри дшыказ акәымкәа, аҗ цьара қәыларә дцон, кассак дақәлон.
 Дзықәгәыгуаз ауаа шәоык еизигеит. Абри лаб қәыларә дахьцоз ларгы
 илмахауази, лхатца арныгы «урыцца» хәа иалхәеит. Иара «мап» ихәеит.
 – Избан? – лхәан, – Сара «сдына» ныжьны цашьа сымазам. – ихәеит.
 – Хаи, абааңс, иусымтои, – лхәеит. – Уи мариоуп, – лхәеит.
 Хәынаңык аалыңшаан, кәалаңк италкит, «иустәит» хәа иалхәеит.
 – Абри устәит, аха абаакны инеины иңыреаанза иааумыртын, – лхәеит.
 – Ирызқымекәа иаанхар, убри аамтазы иаартны уахәаңш, – хәа иалхәеит.

Арт дрыцны дцеит, икәалап иманы. Дахлеиз, «шәас» ихәан, иасит, аха ирызгымеит. Игъежит рышьтахька. Убри аамтазы, ипхәыс ишиалхәахьаз еипш, акәалап анаахирт, ахәынап лтыпан, абаа илтакәры ицеит.

– Ааит, ари шпәсыхьи! – ихәан, длеи дласын, абаа пыххааса илкаижьт. Ахьы тганы иргеит.

– Ипзыеыда? – хәа ах данцаа, – Умахә арныг иоуп, – рхәеит.

– Ааит, ари башак иакөыз цыышьон, дхаца гәгәзаап, – ихәеит.

Иара дхынхәны аюны дахьааиз, дагыуа дааит:

– Бабгы баргы шәыпсцәа шәрықәццааит, сара «сдына» ызит, ишпазуеи? – ихәеит.

– Аа, уара мыжда, уацөымшәан, арахь иааит, – лхәеит.

Уи нахыс ах имахә дидикылт. Ах данажә, ихы дамыхәо даныкала, иахра имахә иитәит.

434. АГАЗА АМАШӨЫР ИҚӨУП

Өыцәа аишьцәа қытәк акны инхон. Аитцбы хәычык акара дгазашәа дыкан. Уи игазара аихабы итахымызт. Уи акнытә пхәыс данааига, диџеит. Хазы дынхон қәацәк акны.

Ишнеиуаз, аитцбы ахшара иоуит, аихабы хылтц димоуит.

Аихабы затәк иман, мөышак аены ишыны дныхәарацы иакәикит. Дцан аныхәаю дааигеит.

– Уара абзамыкә, ара уааи, – ихәан, иеитцбы дааипхьан, – абри сыжә затә атә шыны, ацәа ахыхны, ишақәнагауа икаца, – ихәан далаиргеит.

Аитцбы длалагагәышьян азатә ишыт, ацәа аахыхны, акәац ақәаб илтеитцан, ижәны иаатихит. Икәац ишақәнагауаз ианыкаитца, «уара шыта аоныка уца» ихәан, иеихабы даакылсын, иашья аоныка ддәықәитцеит. Ариакара ацәабаа акәац архиара иадибалаз днакәытцәкьяны ацара изымгәағьызт, акәац ахықәыз агәи- агәацәеи иманы дцеит

Аюны дахьнеиз, итаацәа рбыста уны иацатәан. Иара данааи, рбыста ааныртцан, илатәан акрырфеит, акәац ирзааигаз цыфас иныкацаны. Ажә затә зшыыз, сныхәоит хәа агәи агәацәеи дрышьталан, аха имбеит. Иабеибауаз, иашья ипхәишьяз иганы ифахьян!

Даузныхәахуаз, ус даанхеит. Иашья иахь ибжыы наиргеит, уара сыжә агәи агәацәеи уахь инауагама хәа.

– Агәи агәацәеи ракәу акрыздыруоу, саныпхауца, иаасцыхьашәаз акы аазган иахфеит, – ихәеит аитцбы.

Ари захаз амца инаркит, аха икаитцоци, агәи агәацәеи рфахьян.

– Ари азы асуд урыстароуп, – ихәан диманы ддәықәлеит.

Ицо, ицо, ишнеуаз, амоан азөы өадак аидара алыхөта иманы дшааиауз, ахөынцөа иеада ылаханы дышгылаз иаидгылт.

– Хай, абаакөа, сеада ахөынцөа илганы исышөт, – ихөан даарыпхөит.

Аихабы апхьака дниасны иааникылт, аитцбы ашьтахька дниасын, аеада атцыхө доахан иааөитцөит. Аеада зтөыз дгөааит.

– Сеада атцыхө өуцөит, сузашшроуп, – ихөан дара ахьцоз дизашшразы дрыцны ддөыкөлеит.

Ицо, ицо, ишнеуаз, ирыкөхөлеит.

– Уара абра цьара унатөа, хара сасра цьара хцөит, ашьжымтан ханааилак, абра указ, – рхөан, изашшуаз дааныжьны дара цөит. Арт анца, иара дахьтөаз иааигөара инхоз ркны снейп ихөан, агөар дынталт, аха агөар уаөы дыкөимбааит. Иара ихала ибжы нарганы анеира дацөпхашьөит.

Нас агөар акны ауардын амөы зынны игылаз ацака дныцатөөит, уахазы азөы даадөылтцыр сицнейп ихөан. Уа дыштөаз, апшөма пхөыс, ахшароуразы аарлахөа иказ, кармыгөкөак лышьацаны амөы лазгоит хөа данаадөылтц, ани слыцнейп ихөан данаацөыртц, апхөыс дшөан данаатцкьа, дылкахан дыцкьөит.

Апшөмацөа аоны итөаз аадөылтцзар, апхөыс дыцкьаны дышьтан, дызцөшөазгы уака дгылан.

– Хай, икауцазеи? – анырхөа, абас ауп ишсыхьыз ихөан, дшакөшөаз ихөөит. Уабаказ хөа иазцааит. – Сара абас цьоуки асуд срыртаразы срыманы иаауан, ианхакөхөла дара цьара ицөит, саргы арахь сааип аасгөахөын, сахьааиз исыхьыз жөбоит, – ихөөит.

– Ус акөзар харгы хаузашшуөит, – рхөан, ауа уака дааныркылт. Аены анааша, егырт анааи, апхөыс лхаца саргы сашшуөит хөа егырт дрыцдөыкөлеит.

Уажөы ахөык азашшцөа имоуп. Ицөит асуд рышка. Ишнеуаз, цьара рыцсы ршьарц иахьылатөаз, изашшцөа ыцөөит. Иара даузыцөахуаз, дыштөаз данынапш, хракы ааигөаны днахөапшит.

– Хай, арт зегьы сзашшыр, сцадырхөит, уи атцкыс сара схала абни ахра сеастап, – ихөан ддөыкөлеит.

Днеины хыхь дыкөгыланы иенауижьзар, цака ацьмахьча игылаз ихөа дпыкөхан, ацьмахьча ихөа ныхжөа ицөит, иара акгы имыхьт.

Ацьмахьча иашьа дааизар, иашьа ихөа хжөа дкажьуп, егы дихагылоуп.

– Хай икалазеи? – анихөа, – икалаз убри ауп: хөык асуд срыртарацы срыманы ицон, хапсы хшьаразы хахьылатөаз, дара ыцөөит, сара схы сгөахшөан, сеысшьуөит хөа ахра сеалсырөрын, абрака цака дгылан хьчакы, сикөхаит – ихөөит ахра зеазтаз.

– Ус акәзар, саргы сузашшоуп, – ихәан диманы егырт ахтәаз днеит. Уртгы дахьца рымбо инапшы-аапшуа ишгылаз, икалахзи анырхәа, – сашья дишьит, шәара дахьыжәго саргы сцароуп, – ихәан, еицны идәыкәлеит.

Уажәы пшыык азашшцәа имоуп.

Иара ус асуд акны инеит. Асуд днарыпхьан, икалазеи хәа данразцаа, абас, абас рхәан, апшыыкгы ирзиуз рхәеит.

Асуд ирзбит аусқәа, ажә агәи-агәатцәеи зфаз акәац иаанхазгы еицбы иитараны, уи ажә еипш акы аниоулак, акәац этәыз игараны иныкарцеит.

Зеада атыхә хжәаз иеада, аеада атыхә хызжәаз игараны иныкарцеит.

Зыпхәыс дыцкьаз ипхәыси иара ипхәыси еитнырыпсахлараны иныкарцеит. Зашья ихәда хижәаз, абарт хыхь иарбақәоу зеггы аныкаитцалак, иара цака днаргыланы, зашья дишьяыз ахра акны доыкәгыланы, иеикәыжыны дишьраны иныкарцан, амәа иныкәырцеит.

Амәа ианаакәла, илеицәажәан, акәац зцәифаз ус ихәеит:

– Ных, скәац иаанхазгы иара истар, баша саанхоит. Иара уи еипш ажә иоузом: Зеада атыхә еижәазгы, – сеада истар, иара аеада иоузом, – ихәан, дакәыцит. Зыпхәыс дыцкьаз, них, сыпхәыс уи абаа дсызитом, – ихәан. уиггы уа дакәыцит. Зашья дишьяызгы, – сара сыкәгыланы сеоусышьтуеит, аха иара дынсыццар, саргы сыпсуеит, – ихәан, уиггы дакәыцит.

Абас зеггы анакәыц, агаза рыцқа, итаацәа еибартцәыуо аюны иштәаз, дынкылсит.

– Унан, уаама? – рхәан, еибаргәыргәеит итаацәа зеггы.

435. АХАЗАЛХОИ АГАЗЕИ

Қытак акны икан оыцья аишьцәа. Руазәы газак иакәын, егы уаоы кәыган, дызлаз иуаажәлар рзы даара хәартә злаз азәы иакәын. Избан акәзар, аццәарақәа реикәыршәаразы иара дказан, атцаразы иара деикәшәан. Убри адагы иидырқәоз рацәан.

Әнак Пырла хәа иахьапхьоз ақытағы чкәынцәак ампыл ишасуаз, оыцья ааихан, руазәы инапы ццәеит, егы инапы тцәеит.

Ари еипш амашәыр ахьыкалаз, ари дрымгар уаха инаргахуадаз, уаоы даарышьтын, дима дцеит.

Аказа амашәыр ахьыкалаз данца, даанза аишьцәа рыюны дааит ақытантәи ахазалхы.

Дахьяаиз агаза ус иеихәеит, ахәынцар ихәаза ишәықәу шәымшәацт, исутароуп хәа.

Ахазалхы иихәаз ани уамашәа ибан, апырхәа дзыцкьауа далагеит, ахәаза иацы ауп ианахшәаз, дыроеггых уаама хәа.

Иара ус ажәә шеимаркуаз алаба рхәхәә аҳазалхөы ихы даасын, акәыд фага ацъам еипш, ипыххаа илөиөиөеит.

Нас агаза аҳазалхөы иишьыз даашьтыхны дима иөынеиөеит. Кәара дук акны дганы дтаижьит.

Агаза иашья казара дахьыказ дхынхөны аоны данааи, иашья газа икөиөцаз зегьы иөиөөеит. Нас аказа иөынеиөхан акәаракны днеин, аҳазалхөы дахьтажьыыз даатиган, цъара дганы анышө дөитөит. Иара уи акәара акны цъмак ганы итаижьит.

Аоны данааи, иашья газа даара дилабжьөит, уаөы иөимхәарацы, аха изымчхаит агаза.

Ажәлар игөхьяаргеит аҳазалхөы изшьа. Аусхәартә акны аизара картан ахөычы, аду зегьы еизганы уара дубазар, сара дызбазар хәә аизцаара иалагеит. Агаза дахьгылаз ус ихөөит: – Аҳазалхөы иакөзар зызбахө шөымоу, уи сара дысшьын, дганы акәара дасөит, шөтахызар, шөаала дахьтасыжьыыз шөсырбап.

Анс анихәә, ажәлар зегьы еибакы-еибашьтуа, уаала-саала рхәән, амөа иныкөлеит акәара ашка ицаразы.

Акәара акны ианнеи, илахөаөш-өахөаөшит, аха аталара рцөымыгхөит.

– Сара сөалоит, – ихөөит агаза. Ицан шахак изаарган, ашаха иөанцаны, хыхь икөгылаз ашаха дыркны, хланцы акәара ацаны длеины дылтагылт. Нас аҳазалхөы дызбауазар хәә дышнапыршьышыуаз цъмак атөыөакөә хцыцза иааимпыцашөөит. Нас ибжьы иргеит хыхь икөгылаз рзы:

– Аҳазалхөы аусхәартә акны даныкөцуаз итөыөакөә аахьазма? Ари атөыөакөә имоуп.

Цытк анаабжьыс ашьтахь, ибжьы иргахт:

– Аҳазалхөы ахөы рацөаны икөума? – ари ахөы рацөаны икөуп.

Ас еибыхәәуа акәара азкөә ишыкөгылаз, аказа дааит.

– Икалазеи, ара шөызгылозеи? – хәә дразцааит.

Абас, абас уашья газа аҳазалхөы дызшьыыз сара соуп, абра дтасыжьт, дыхөныганы дшөыстап хәә хәиөхөән азы ашаха данцаны дтахцан, цака дахьылбааз, абас ибжьы рганы ихәиөхөаз хәә иархөөит.

Анс аниархәә, акөыга ус рхөөит:

– Сашья агаза зихьзу дгазоуп азоуп акөымзар, хьзык хара иахмауан акөзам, шөара ани ихөатөы хацаны акәара ахыкө шөыкөгылоуп, аҳазалхөы акәара дтаагоит хәә, ари, ииөхөаз мцуп, шөижьөит, уи акгы издыруам.

Ажәлар акөыга иреиөхөаз ауп рхөән, агаза ашаха данцаны уашьтахьтөи акәара дтыргеит, аҳазалхөыггы дылбжьаз дцеит иахьаггы, уацөггы.

Абасоуп ирыхь агазеи аҳазалхөи, ахөынтқар иөаза алхра азы ажөә анеимарк.

436. ХҠЫК АДАГӘАЦӘА

Дыкан ымахьча дагәак. Зны изгәамтазакәа ыцьмақәа ихьцны ицеит.
Цьара срықәшәозар хәа дыюуа дышнеуаз, тәартак дтәнагалт.

Атәархәы дөейдгылан, днапкьа-шьапкьо, сыцьмақәа убазар хәа
дизцааит.

Атәархәы ддагәазаарын, «уара иабанзаутәу ари атәа?» хәа дидизцааз
цьишьан, «абнаанза сара истәуп» хәа инапы өаирххан ахәаа иирбеит.

«Убрахь ицеит уцьмақәа» хәа ихәаз цьишьан, инапы ахьирххаз абнахь
дыюны дцеит.

Атәархәы ыцьашьяуа дизпшуан, абри ауаө иааиз дагызааизеи,
дагыцазеи хәа.

Ацьмахьча абна дахьнылаххыз ыцьмақәа агәгәахәа инигәйдлеит.

– Икалазеи? – хәа данцшы, қәыцьма дук рышьтаххы иаауан. Абри
акәзаап арахә зрырхаз. Ахьча данаба, арахә инарыкәкьан, абна
иөылабга ицеит.

– Атәархәы иакәымзар сыцьмақәа зегьы абга исцәашьяуан, – ихәан
ыцьмақәа иреигьыз шьтәа дук рылихын, атәыюа ианкны ирхәазауа,
атәархәы иөы иааигеит.

Ашьтәа азтәыюак хжәаны икан. Ианхәыцьыз машәыршәа акы
иахнакьазаарын.

– Уара уакәымзар, сыцьмақәа зегьы сцәызуан, абга иафон, абри
ашьтәа уара иузаазгеит, иудкыл, – хәа атәархәы идигалт.

Атәархәы зны ацьмахьча дихәәпшуа, зынгы ашьтәа дахәәпшуа, нас
дөейтақан, иебыга рыхха дисразы иакәикт.

Ацьмахьча икалаз изымдырт.

– Ари ашьтәа атәыюа уажәтәи хжәаразам, жәытә хжәароуп, сара
ихысымжәеит, – хәа иебыга рыхханы, дбыбуа дгылан атәархәы. Егы
ашьтәа атәыюа кны ирхәазауа атәархәы идигалон.

Убри аамтазы папык гәыжьк дақәтәаны ацссахәа дкәаруа даарывалт.

Аөыцьагы еибарьюны инейпыххылан, иагәра кны дааныркылт.

Апап ихь изымдырт.

Ацьмахьча дашшит. Абри атәархәы шьтәак истон, игом, уи анаюсгы
дсеисрацы игәы итоуп, хәинураалароуп хәа.

Атәархәы дашшит, абри ацьмахьча ашьтәа атәыюа хужәеит хәа
дсеисуеит, уахәәпши аакьыскьатәи хжәаразар хәа.

Апап ддагәазаап, иртахыз изымдырит, абарт аөыцьагы днарыхәәпшын,
– уаа цәгәақәак сықәшәеит, сгәыжь сцәыргоит убоу, – ихәан, имахьмызқәа
әөыюхәа агәыжь амгәацәа иналеитқан, апыр-пырхәа ицыгыуа дыюны
ддәықәлеит, «сара сгәыжь аасхәеижьтәи хәышықәса цуеит, иахьяас-
хәазгы Одышь ауп, амацмабагы аюны исымоуп, шәабатәи хагақәоу
сгәыжь сьмазкуа?!» хәа дбыбуа.

Атәрхон ацмахъчеи икала рзымдырызт, ишанханы уака иаанхеит.
Убри аамтазы ацмахъча ицма оимпыцкыан, амызцаа рахь ионы
ицеит. Ацмахъчагы уи днашьталт.

Арт реимпра ихы иаирхэан, атәрхон дыонны абна иеатаны ицсы игеит.
Ацмахъчагы ицмакөа наиаццаны аоныка дгәрлеит.

Убас адагөацөа ахыкгы даара хацарала, цөгьарак рыбжамлакөа
рхы өикөдырхеит.

437. ИАГА ДИМШЫТ

Дыкан нхаык, Хацьбахө захьзыз. Ари Хацьбахө диман пцхыск, аха
ипцхыс ллейшөа цөгьазан. Енагь диацөхалон, диагьлауан.

Ари абас дахьыказ акнытө иаргы ихы ицөыуатөны ионы дыонан.

Хацьбахө иман агацөа, иахьаипыло дызшыуаз.

Өнак Хацьбахө иабхөараа рахь дцарцы амоа дыкөын ашөа акаөхөа
ихөо.

Дахьнеиуаз иабхөараа шьарда иуаа бзиақөан, иеигөыргөо ипылон
даннеиуаз. Убри акнытө ауп ари ашөа акаөхөа ихөо дызцоз иабхөараа
рахь.

Ари иапцхьа амоа кны дгылан иага, дишьырц. Аха ашөа хөо дышцоз
аниба, дааникылан диазцааит, уабацон ашөа акаөхөа ихөо хөа.

– Сабхөараа рахь сцөит, – ихөеит Хацьбахө.

Ага даахөыцын, ус ихөеит, «уца, уца уахь, уца» хөа.

Ашөа акаөхөа ихөо, сзыназандаз сабхөараа ркынза, хөа дышцоз иага
ианиба, данаахынхөуа дысшьып дсаөмыжкөан, ихөан, амоа кны
деитатөеит иара уака дзымшьыр зымуа ишьтаз иага. Ус амоан дыштөаз,
Хацьбахө ауеимада ихырга дцөыуа дшаауаз, уака иага днеидгылт.

Хацьбахө ионыка ипцхыс лахь дахьцоз дшөаны дыпсуан, зыоныка
игөыргөо игөарло ибаргөузеи, зыпцхыс лыбзи лыцөхареи иацөымшөакөа
хөа.

Ипцхыс лыбз цөгьа, лыцөхара дацөшөаны, снейрыма аоныка хөа
акөын дышцөыуаз.

– Хаи, уара узцом, ушьуп уага ила! – хөа иага амоа зку ибжыы аагеит
Хацьбахө иахь.

– Хаи, абаапсы! Ламыс змоу ганы сымөа укызар, сшыы, даараза
иуцьысшьөит, – хөа ибжыы наиргеит Хацьбахө. Нас иага абна даалцын,
диазцааит: – икоузеи, изакөызеи, узырцөыуазеи, улагырз уаганы уцөыуо
аоныка узцөзеи? – хөа.

– Сшыы ламыс умазар, – сыпцхыс лейшөацөгьа тып сылтөм, – хөа
иага диаматанеиуа далагеит Хацьбахө.

Нас иаға даахөыцын ус избеит: ари сара дысшыыр атқыс иара ус цөгъарыла, лағырзыла адунеи дықэзааит, – ихэан, дымшыкөан дицакьаны, аоныка ддөыкөицеит.

438. ХАЦА ОЫСТАА АНЦӨА ДХАЛАУМГАЛАН!

Хөацъак дыкан, ескьынгы ус ихэалон: –"Хаца оыстаа анцөа дхалаумгалан!" хөа.

Ари игхөыс ихьымзгылшьеит, ахөса уаора халаицом хөа, гөаныла диқөмакарт, иусырбап агхөыс оыстаа дзеипшроу хөа.

Өнак ахөацъа имхатахь дцаанза, игхөыс лөыналхан амхата днеит. Ирхианы илыман х-гьсызк. Ахөацъа есымша цөагөара дцалон.

Длалаган, ахөацъа ицөкөа ахьынаөеикшаз иаалбгьатын, лыгьсызкөа акы ацөшьхөа ицнахратөы адгьыл ицацаны ихылөеит. Даөакгьы агөтаны ицалцеит. Егьигьы ацыхөаны ицалцеит, нас лара аоныка дцеит.

Ахөацъа ицөкөа нцеикын, игхөыс дынлабжьан, цөагөара дцеит.

Ицөкөа нацеикын, дцөагөауа дышнеиуаз, ицөмагөа гьсызк адгьыл иаатнахит. Уамашөа ибан, ицөкөа ааниргьлан, дныхөа-ныгхьа, – анцөа хаца оыстаа дхалаумгалан! – ихэан, ирыцкьаны, өацахө бзиа анцөа ихат хөа цлак ашьапаөы икаицеит.

Дышнеиуаз агөтангьы ус акы ибеит, ацыхөтөантөантөигьы ус. Уртгьы наганы роьза ахьыказ икаицеит, – хаца оыстаа анцөа дхалаумгалан! – ихөахт.

Ицегь збауазар хөа даара дыгшааит, аха уаха ауибахуаз.

Ус дшыцөагөоз, игхөысгьы ихөы лыманы дааит.

Игхөыс данааи, игөы инамырхөо иибаз леихөеит, длыхөеит, ауказы даара дазцрагшны агьсызкөа калцаразы. Ари еипш уаөы дгьыл аөы иимбацыз иара иибаз агьсызкөагьы наганы инлигөеит. Акранифа ашьтахь, лара агьсызкөа лыманы аоныка дцан, икацаны иара днеиаанза илфеит.

Ауха ахөацъа аоны дааины аламаз кны, хаца оыстаа анцөа дхалаумгалан хөа ихөы данылахатөа, аөны адгьыл ицихыз игьсызкөа имбеит. Уажөымзар уажөы иаалгап хөа акыраамта дыгшит, аха ианимбаза, агьсызкөа абабга хөа длызцааит.

– Изакөйтө гьсызузеи, иабаказ, ухагахама? – хөа мап лкит.

– Ишга, иахьа схөы аннабга адгьыл ицысхыз агьсызкөа бхаштма? – ихөеит.

– Адгьыл агьсыз ыцаны иубахьоума? – хөа алаф илылхуа далагеит. Нас иара дгөаан даалысуа дигкөеит.

Ианеимацөгьаха, ажөлар еизеит, иусхеит, ахылапшцөа аднагалт.

– Икалазеи, еимашәкзеи? – хәа ианиазцаа, абас исзылуз хәа реиҳәеит.
Нас лара даагылан дизашшит: – ари ауаю дхагахеит, уаюы ибахьюума адгыл аңсыз ыңцуа? Дахьеивыс жәымбои, дысқырыжәга икалозар, – хәа.

Ари заҳаз, «ари дхагахеит!» рхәан, дфахәаны ахагацәа ртың ахь дрышьтит.

Ус ишыказ, даара акыр бжыисит.

Өнак уаю длышьтит, дшыкоу ба хәа, ашәкәгы изылшьтит хаца ыстыаау, пхәыс аюыстаау иухала хәа анцаны.

Ари данагхьа, еилиргеит дызхлыркьаз, абасгы атакс илзиоит:

– Саҭабымцан, сара исхароуп, иахьа уажәраанза ахәса уааңсыс шәсыпхьазомызт, аха шыҭа издырт ахәсагы шуааз, хшыюлагы шәшыгәғәаз, икалозар ахагацәа срылабымшыын, аюныка сга.

Уи ашыҭахь ипхәыс иаагара дашьталт, аха ус даулырҭахуаз, икалакәаз, дзыхлыркьаз усхәартала икацаны, дышхагамыз ала ашәкәкәа еикәыршәаны илыманы дцан, дамхны даалган, изаманаха иеиман.

Уи инаркны ахаца ыстыаа избахә ахәара даакәыцын, ипхәыс мыцхә пату лыкәицауа далагеит.

439. СОУФЫЦЫИ БАҭЫРШАҪИ ШЕИБАДЫРЫЗ

Соуфыцыгы Баҭыршаҭгы ҭынцәа казақәан. Соуфыц Аахыц дынхон. Баҭыршаҭ – Нхыц.

Арҭ ахыыказ ақыҭакәеи араионкәеи рәы рызбахә зымхәози иззымдыр-уази уаюы дыкамызт, аха дара рызбахә еиныюуан акәымзар, ус дара еибамбацызт, еибадыруамызт.

Дара реиҳа иҭыч казоу еилдыргар цәгьа ирбомызт, аха Соуфыц наҭ Нхыцқа дцомызт, Баҭыршаҭ Нхыцынтәи арахь Аахыцқа даауамызт. Убас шыарда акыраамҭа иаанханы иҭан.

Нас Баҭыршаҭ изымычхазт зны ддәықәлеит даарацы Соуфыц иеҭы, иеибадыррацы, мааналагы иҭибашәарацы.

Дцаауа, дыңшаауа ыызак дима, даакылст Соуфыц ионы. Соуфыц ипхәыс длазцааит, Соуфыц дыками, дабацеи хәа.

– Дыкам утәа, нан, арахь уааи, – лхәеит.

– Стәазом, амала Соуфыц дызбар, ажәәкәак иасхәон, – ихәеит Баҭыршаҭ иеыргызмалны.

Уажәы Баҭыршаҭи Соуфыц ипхәыс Хьыжәи ахьеицәажәо Соуфыц имацурҭа агәҭаны ионагыланы ауп. Хьыжә ари дзацәажәауа дагылам-бацызт, дагылыздаруам. Длалырхеит, доалырхеит, аха Хьыжә лысас длызмыртәеит, имуит, «сыццакуеит» имшуп.

Бағыршақ Хыжә ихы нлықейкын, «азы сбыржәуандаз, уаха акы зтахыдаз» хәә леиҳәеит.

– Уажәыцәкәа, – лхәан, Хыжә ацәца ду азна азы лыма дааит.

– Қах! Анцәагы ауаагы зшаз иныс акәапеи ала ишысбыржәра, – хәә данлыхәә, акәапеи ала азы илтеит. Доахан ажәра даналага, алағәрахы илацш наиршәит, цәара иззаша акы збандаз хәә дазгәакуа данынацш, алағәра акәацтаа шшаҕацалаха иахықәыз илацш нақәшәеит, лацшылагы иаимидеит. Уи уаха иззароуп хәә игәы итеикит Бағыршақ. Акәапеи ала азы зижәуазгы, цәара иззаша акы збозар хәә акәын, ааада сызхара сықәыцшындаз хәә акәын дзыргәакуаз.

Дцеит Бағыршақ ахәлара даргәакуа, Соуфыць акы ицәимзар измыршаратәы даргәамцуа, амца шоура баацсны ицран. Ахәлара ааира дзыцшны, бнарак дылагәыгәт иоыза диманы.

Соуфыць дааит ахәылбыхәшәа ионы, ипхәыс длазцааит, ашыбжәоншәа цыоуыцәауа исышьтан, арахь иаимашь хәә.

Хыжә ус иалхәеит:

– Цыоуы ушьталаны иуазцаауа иааин, аха имтәакәа иццакуа ицеит, – хәә илымбацыз шуазгы ниалхәеит.

Соуфыць ахышәтхәә игәы иааҕашәеит урт шеибгамыз, баша ишымнеиз акара. Нас Хыжә длазцааит:

– Икартазеи, уаха акгы беимхәезеи? Иабагылаз, исырба!

Дналаган аоны Бағыршақ дахыгылаз илырбеит. Акәапеи ала азы шижәызгы иалхәеит. Уака днеин Соуфыць доагылан, акәапеи ала азы сзааг, иара излеибыржәыз ала, ихәеит. Изаалган, доахан ажәра дналагон еицш, акәац илацш нақәшәеит.

– Хәит, банацьалбеит, урт уаха иаар, акәац ргоит, иагыауазаап, акәац лбаага алағәра акнытә ааилашәшәразы, – ихәеит. Ишихәаз еицш акәац аиашыкь итацаны, ииарта ашыапаны иқәдыргылан, ишьталан ираҳәтза ицәеит.

Бағыршақ дыгәжәажәо абна илатәаз, уажәшьта ицәахәеит анигәахә, иара дааоналан иоыза диманы даакылсын, иоыза адәны дыргылан алағәра дықәлеит, ипсы злахаз акәац шшаҕацалаха лбааганы игарц. Бағыршақ алағәра дықәуп, деимдоит, аха акгы импыцашәауам. Уи ишьтыбжә даарәыхеит Соуфыць ипхәыс.

– Хәит, иуфашт уаха, уаха уғамшәааит цис, илбааганы ичаҕа, аиашыкь итацаны сшыапаны иқәгылоуп, – лхәеит, лыцгәы ҕра акәыз цышьа, аха ари «цис ду» иакәзаарын уака иқәтәаз.

Афыр ирган, дылбаан аиашыкь лдәылцаа иман дандәықәла аамтазы, Соуфыць дцәырхәшәа даағыхан. изакәызеи бзырбарбаруа ацхыбжәон хәә ипхәыс длазцааит.

– Мамоу, башоуп, ҳацгәы алағәра иқәлазаап, акәац абоз цышьа, арахь илбааганы ипхәахкит хәә сақәмақаруан, – хәә даацәажәеит.

– Хаи банацьялбеит, ада бымхэааит! Хзыкөыбхзеи, арт иахья иказ ракөзар, хкөац рымгеи, – хэа доагылазар, иабакаху аиашьыкь икөац зтаз, ичапа икөгылаз, Батыршах иманы дцахьан.

Ахьыухэа иееилахэа днарышьталан атц лашьцазы, дукхара имцацкөа днарыхъзеит, аха цьеи иааникыларын, ирцөизарц азоуп дызрышьтоу.

Ус инеиуан, акөац руазэы дацаланы агхья дцон, егы ишьтахька дхьацшкөацшуа дишьтоуп.

Соуфыць игөейтеит арт рцашьякөа, дшөарыцо дрышьтоуп, сызламаншөалахарызеи, изларцөыззари хэа.

Днеин рыбжьара дыбжьалт дрымбазакөа, агхья июеиуаз днeihьзан, уажө сара исыт, уаацсеит, ихэан, Соуфыць икөац доацалан, агхьяка ифьюеихан, днымюахьцын, абна днылашышы дцеит. Егьырт еибамырдырзакөа ус шьарда ианынаскья, ашьтахь иааиуаз сагхья ицо акөац дараацсеит, иааимысхып ихэан, данынихьза, иабакоу акөац. Нас идырт ирыхьыз, аха иркузеи, уажөшьта аамта рыцөцахьан.

– Хаит, абаацсы, рацөа хаишьит, – ихэан Батыршах шьарда хьаа дус икайцеит, ихынхэит ирулак акөац еитарзарацы, убасгы неихэеит Батыршах июыза иахь:

– Уара уцаны ркөйткөа атцөы рылакшаны иркаркар. Сара аоны сюналаны акөац згап, ацшөма уахь даннеилак.

Иара убас еибыхэаны иахьнеиз иагыкарцеит ус.

Амоа икөпөит. Деитарышьталт Соуфыць. Рцашьякөа зеггы гөейтеит. Нас икайцахуаз, ихы-игөы имахөыцыртаха дрышьтоуп, даргы аангыларак камтазакөа рымоахь пхьяка ицоит. Ус ишнеиуаз, Батыршах июыза юни иара юни иахьырзеицшыз инеит, арака иаангылан, ркөацкөа ршарацы иакөыркит. Аха алашара аурымахыз, Соуфыцьгы уака дкылатөаны дрыхөацшуеит.

Батыршах июыза ддөыкөйтцеит, июныка дцаны ацөашьы ааигарацы акөац арака иршарацы.

Данца, акыр антцы аамтазы, Соуфыць даакылкөейт Батыршах ифь.

– Хара хкны агаз хамазам, уара цьара цсыхэа ууроуп аоныка уцаны, – хэа иеихэеит.

Батыршах ари цабыргьцөкьоуп ихэан, июыза иакөыз цьишьан, икөац днадыртөаланы, иара июныка дцеит.

Соуфыцьгы иитахыз иара уи акөын, икөац аашьтыхны иманы аоныка дааит аашоны. Егьырт аоыцагы ацөашькөа рыманы иаакылсит ркөац ршарацы, аха иабакахыз, ирхабгахьан, Соуфыць ирцөизахьан.

Батыршах июызагы иаргы рөаархан, амра охашлон аамтазы, Соуфыць июны иааин инатөейт. Соуфыцьгы аоны дыкоуп, арт ауха азөи-азөи иеицөгычуа иаван, аха еибамдырзацызт.

Батыршах дахьтөаз алагөрахьы дыпшны аччара далагеит, июыза дкыуцөыуа, фьцха дыпшуа дтөан.

Соуфыць ила траа дрыхәапшуан абарт хагацәоума исзааиз хәа.

Соуфыць дразцааит шәызхычозеи хәа.

Нас Батыршах иҳәеит иаажәаны аухантәарак еибагычуаз шракөыз, ацәбаа ду шырхтысыз, аха маанала Соуфыць дшыриааиз. Абас ала иеибадырт Соуфыцьи Батыршахи.

440. ОЫЦЬА АИШЬЦӨА РЛАКӨ

Икан оыцьа аишьцәа, аицбы дгазан, егы еиха дкәышын. Аицбы дзынхауамызт, дчычиан. Аихабы диџицан ддәыкәицеит, дышнеиуаз дицылт папик, апап дигеит қаранцьыс.

Убас еибырхәет: азәы игәы иамыхәара азәы иуны, егы ас зысзузеи хәа анихәалакь, агы ибыз хицәарацы.

Аоны даннеига адыроаены ацәкәа итаны мхы цәагәара дыдәыкәицеит. Апап игәы итәз ус акәын, дыргәакны, акы ирхәаны, ибыз хысцәап хәа.

Аены шыбжьон ихәы изнарымгеит, нас цәара днеин чуанк ааиган, ицәкәа акы ишыын изхара ифеит, иаанхазгы анышә жны итәижьт, ацә ацыхәа аацыхәәуа иаанижьт. Ахәылбаәха ацшәма цхәыс ихәы лыманы дааит, иара азба сакуеит ихәан азы ижәит.

Нас ус леихәеит:

– Иахья ара сшыцәагәауаз сыцә абра ильцәхан ицеит, ацыхәа аацыхәәо иаанхеит, бааи хәаап иахзыцхуазар, – ихәан инеин иахеит, аха ирзыцымхит.

Ацхәыс дцан икалаз лхаца иалхәеит.

Адыроаены ддәыкәырцеит аеыуардын дакәыртәаны мәаагара хәа амшәкәеи абгакәеи ахылаз абнахь.

Днеин атла дшыкәыз бгакы ааит. Длалбаан абга сара суфару, оеы уфару ихәан, аеы аитан иафет.

– Уажәы узхара уәасцт, сымфәы анынза исызга – хәа аиҳәеит.

Нас абга аацәиҳәан, иманы дааит аоны ацхыбжьон. Рызәитит ацшәмацәа аеы абацәскуеи хәа. Арахә ирылак хәа ҫыртит.

Абга ааганы арахә ирылеикт, абга зегы афеит ауха. Аены ирбеит икалаз, аха акы ихәар апап ибыз хицәон.

Нас ддәыкәыртт аеыуардын дакәыртәаны аоыстаацәа рахь ауардын азна ахы аага хәа. Днеит аоыстаацәа рааигәара, акы кайцауашәа дтәеит. Аоыстаа даниба диазцааит икоуцозеи хәа.

– Ауахәама сырғылоит абра, – хәа иеиҳәеит.

Нас аоыстаацәа зегы еизан, иуҫаху зегы уахтәоит иумыргылан хәа иархәеит. Аоыстаацәа ауахәама рцәымғын.

Ус реиҳәеит:

– Суардын азна ахы сышөтауазар исыргылом, – хөа реиҳөит.

Ауардын азна ахы ирөит. Дааит ауа аоны. Рызөитит иабазго хөа. Бгацас дөааки ааигөит рхөан, нақ икажь хөа иархөит. Иара инаганы цыара ицөахит.

Адырөауха көтык изыршыын, өгын, аоы даршыны аоны далааблып хөа иакөыркит. Ауах даныцөа, өгьи, аоны амца ацрарцөит. Аоны амца акуашөа аниба, дөагылан апап ишөкөкөа зтаз аатцөа ашөкөкөа аатыхны иара дталт.

Апап ишөкөкөа имгар цсыхөа имамызт. Дааюналан иаашытыхны иманы дцөит. Аены даниба ус ихөөит:

– Аи, иабахөа! Умбылзеи? Ара уабаказ? – ихөөит.

Адырөауха апап ицхөыси иарөи ус шеибырхөоз иахаит:

– Уаха даныцөалакь, дганы азы далахажып, – хөа.

Ауха дара аныцөа [иара] дөагылан апап ицхөыс лымацөақөа иара иааишөитцан лара лиартакны дышьталт. Лара иара ииартакны дышьтөитцөит. Нас дөин апап дирөыхөит, «дыцөөит, дганы дтажь» – хөа иөицөөит.

Апап дөагылан дигөит, ақаранцыы иакөыз цыышыа ицхөыс азы далаицжит. Апап ицхөыс дшыкөихыз анидыр, иаргы уахь азы даван. Абзамыкө дааин апап имаз зөггы иманы дцөит иашыа иахь, дагыалагөит ибзианы анхара, иашыа иацкысгы дөицгыны.

441. АУАҒЫ МЦУРА ИХНЫКӨГАШЫА

Азө дықан, уаоы мцурак иакөзаарын. Дныкөаоын. Аоныка акагы ааигөмызт.

– Уара ладеи өадеи ныкөароуп узеу, арахь аоныка акагы ааугом, – лхөан ицхөыс дыхталкит.

– Хоқ, ус акөзар, уи мариоуп, – ихөан ддөықөлт.

Дышнеиуаз қытак далалан «Стаацөа амла исцөакуөит, шөсыцхраа», – хөа реицөт, дрыцөт.

– Арахь хөхьухөацшуа ауаоы замана, уцөгьамшөа уаабоит, нас ухөхөартө уоныцка иухьзеи? – хөа иазцааит.

– Исыхьзеи, сақөшөт, сымч мхөит, фатө сымам, рахө сымам, – ихөөит.

– Коқ нас ари гөакк иакөзаап– рхөан, арахө иртт.

– Коқ арахө сышөтөит, аха схала исызкацом, шөаргы шөсыцхраароуп – ихөөит.

Ари арахө изтаз дрыцхаршыан, арахө изказцашаз шыоук ицырцөит.

Дышнеиуаз, иара ионы акөымкөа, иус ахалазамыз ыара имоахигеит. Аңшөмацөа маанала заанац днеин драцөажөеит, «абри сыюны ауп сөөоит, шөара мап шөымкын», – хөа реицөт.

Аңшөмацөа рхөы кертөит, ибзианы инхоз цюок ракөзаарын даргы. Арт ицыз аумашөа ирбан ари ауаөы мцура иазцааит.

– Уара, срыццөауп, акагы сымазам ухөан, зөгь рыла уеибытаны, ибзианы указаап, нас ари икоуцаз змааноузеи? – рхөеит.

– Ари сара абас казшыас исымоуп – хөа реицөт. – Арахө уаха абра цыара икасымцар калом – ицөеит.

– Ыы, уаха атцхыбжьон ухала иузкацома, өынла иузаацорызтеи?

– Икасцоит, – ицөеит.

Има иөынеихан, есс, уцаларгы уцала, ионы игцөыс лөы инеицеит арахө. «Уабаказ?» хөа игцөыс даниазцаа «Абас, абас сахыыказ икасцаз, арахө иаасцаз», – хөа леицөеит.

Адыроашыкөсан даөацыара дцеит.

– Исфо сымам, изжөуа сымам, уаө гөакк соуп, цыара рахөкөак сышөтар, – ицөеит.

Уртгы арахө иртан, има иөааихан, дшааиуаз ццөыс еибак лөы иманы днеит, мчымхак лөы.

– Аа, сызкөыхшоу, сшымчымхаз дырны арахө сзаауцеит акөу! – лцөеит.

– Ицагь бзаазгап – ицөеит.

Гөакк лакөзаарын умбо! Адыроаены инапы ыркало ионыка дцеит.

Дахьнеиз игцөыс дацөажөан ус лцөеит:

– Уара уажөраанза уахьцоз акрааугон, уажөы унапы ыркало уааит, иухьзеи?

– Акры аазгон, аха мчымхак, өгызмазамыз рыццхак илыстөит, бара уажө хар бымам, гөакк слыхөеит, – ицөеит.

– Нас ибзиоуп, усгы азөы улыхөазааит, – лцөеит игцөысгы.

Өнак убас избеит, жөкы иман, игөылацөа идырбаны има ддөыкөлеит.

– Уабацо? – рхөан иазцааит.

– Санаауа, сшаауа жөбап! – ицөеит.

Ижө иман дышнеиуаз цюокы рөы инеиган ишьит, «Акөац шөфа, ацөа уахеи уатөи рыла ицароароуп», – ицөеит. Ацөа аадыркацан идыроөит, адыроаены ацөа сак алхны иманы ддөыкөлеит.

Дышнеиуаз быжьөөишьцөа ргөараөы днеин дтөөит.

– Алас стөахуп, аимаа шөыстөит, алас стөахуп аимаа шөыстөит, – ицөеит.

– Ибзиоуп – рхөеит.

Аоныка ддөыкөырцөит. Уа ацөса аласа акөымкөа «ажөкөа сышөтарц шөацөа саарышьтит», – хөа реицөеит. Ажөкөа иртан, илаиагциан, иманы аоныка дааит.

Дахьааиз игөылацөа иазцааит, ас арахө узтада хөа.

– Еимаак сҗин иаазгеит, – ихәеит.

– Ус акәзар, харгы иаахҗап! – рхәан, иларысын рыжәкәа ршыын, рцәәкәа рыхны ирыманы ицеит, аха ажәцәеимаак хәа ажәкәа рызтодаз, имида-гәидаха рнапкәа ргәыҗаҗсаны ихынхәны иааит.

442. АХ ИЛА «ПЫРПЫЛ»

Ахак дыкан, хобк амаҗуҗәа иман. Урт имаҗуҗәа анникилуаз ус җкарас икарцит даргы иаргы, раҗхәа иаагәааз ах иакә, дара ракә хәдахсара икәны хә.

Әнак ах руазәк цәәғәара дишьтын, ихәы изимтизт акрымфазакәа ирхәлеит. Ахәылҗаз, аус зуаз даҗуа, дыкаауа дгәамҗа дааит.

– Иууазеи, угәаама? – ихәан ах дҗааит.

– Сымгәаакәа, иахәа акыр сымфазете, схәы зылаумышьтзе? – ихәыт амаҗуҗәы.

– Угәаазар, уааи нас, – ихәан ах, амаҗуҗәы днаганы ихы аахитәеит. Адырәаены даәазәы дишьтын, уиггы ус изиут. Адырәаены агы азәк иаанхаз дишьтит цәәғәара. Дыҗшит, дыҗшит, аха ихәы ауларгахуаз, афырхә имх гәылаҗә даарыҗхәан, ах иҗәкәа акы лкажыны ишьит. Дҗан аюы хәханы иааигит, кәаб дук азна абыҗта руит. Илатәан имх гәылаҗәагы иаргы кәаф руит. Ахәылҗаз иҗә иаанхаз иаҗхәа иргыланы ашәа хәуа, икәаф кәҗаны, агәар дыҗталт. Ах умашәа ибит.

– Изгазе, уара, уҗә аюыза? – хә дҗааит ах.

– Изгазе, схәы анылаумти амла сеасыргозма, ишьны исфит.

– Хәит, ус ахбоуаз? – анихәа [ах], «ыы, угәаама, ах? – ихәан дҗааит амаҗуҗәы. «Мамоу, сымгәаазеит, аха...» – ихәит агы.

Адырәаены абарт ауасақәа рызхара рәҗаны ихха-ччуа иаауҗароуп хә уаса гәартак иҗаны ддәыкәитцит. Бзиоуп, ихәан иманы дҗеит. Длалаган ауасақәа зәгы җкәтәи рыҗламхәкәа аарымихт ахәызбала, нас рхаҗыҗкәа кәаш-кәашза иааҗшуа иччошәа икалит. Иманы аоны дааит.

– Икауҗазе, суасақәа зынурҗәазе? – ихәан ах даҗуа далагет.

– Угәаама ах? – ихәан дҗааит амаҗуҗәы.

– Сымгәааит, аха ус ахбоуаз? – ихәыт ах.

Даәазны азарақәа иҗаны дишьтит, рызхара рәҗаны иҗеи-җеиуа иааҗы хә. Бзиоуп ихәан амшын ағы илеиҗан амыжызы иаркны иҗеи-җеиуа, акыр-сыр еилазәуа иманы аоны дааит.

Ах игәы иалсгәышьеит, аха сгәааит хә зака имхәарыз, дишьыр хә дшәаны. Абарт аҗмақәа кәҗаны, рызхара рәҗаны аҗрыкхә икаҗуа иааҗы хә ддәыкәитцит. Аҗмақәа анлеиҗа, аигәышә иман даарылалан

аңыр ҳа иаарышыклеицуа, аңыр ҳа иаарышыклеицуа рызынтөык ршыапқөа
пцөаны атырк-сық ҳа икапуа аҳ ифы иманы дөеит.

– Икауцазе инцөаз? – аниҳөа аҳ, икасцахи, изуҳөаз еиңш иаасцит,
атырк ҳа икапуа иҳөйт.

– Ных, уахь исзеиғыу иууа еғыыкам, аха абра аоны указ, ххөы
кауцалап, – иҳөан аоны дааникылт.

Өнак аҳ иуак дыпсит ҳа ашөаңыҳөаө даан, иңхөыс диманы дцеит
цөыуара. Ианцуаз ус иархөт рмацуөы: амарца уаха көыдк бзиан
иаҳзычапа, апырпыл атан агыны, ахаатө хфом ҳа.

Бзиоуп иҳөан, афырхөа акөыд теиңст. Аҳ лак иман, Пырпыл ахызын,
ишыны, икөакеаны иалаижът. Ахөылпаз, аҳ иңхөыси иарей агөар
ианаатала аматцуөа акөыд адөаны иөдөылган ичаңоит ҳа дөфуп, акөац
алхны хазы саарак ианиңоит агыиоит, азамана имшха акөцьял дахоуп.
Икауцахзи мцуры анырхөа, икасцахи, Пырпыл алац шөхөан, ишыны
иаласцт иҳөйт. Аҳ дгөаан, дара цөгыа аматцуөы диацөаит.

– Угөаама аҳ, уцөажөашья акала избоит? – ҳа дцааит аматцуөы.

– Мамоу зака сымгөаара, аха ус азөы иуа убахьоума? – иҳөйт
[аматцуөы].

Ожөы аҳ иңхөысгыы иаргыы зыргөакуа рмацуөы иөхөара ааины
дыцандаз ҳауп, аха иабакоу! Аҳ иңхөыс ус леиҳөт (ашөч зкөыз цлак
рыман) убри соалатөаны көыкөуцас ғыстоит, бара уца, уца уөхөара ааит
хөа дыдөыкөц ҳа (өхөараны ирымаз ҳаңхья акөукөу аңөнатонза ҳа
акөын). Бзиоуп иҳөйт. Ант ирхөоз зегы рмацуөы иаҳаит. Ашьжымтан
аҳ ацла доықөлан, «көукөу, көукөу!» ҳа өитт. «Аа, уөхөара ааит, уца,
уца!» – ҳа дылкит. Сцоит, аха акөукөу сакатөеит, исшьыроуп иҳөан
имацьяр аакыдпаан, ацла дацагылан аҳ дхыркшапа дышыны иңхөыс
длымцаижът: иаргыы иңарақөа аалымхны дныцашөкөа дцеит, саргыы
сааталан абрахь сааит.

443. ХӨЫК АИШЬЦӨЕИ АПАПИ ИРЗЕИБАУЗ

Қытак акны инхозаап х-өык аишьцөа. Абарт рқытакны дөқьан
ыкамызт, ақалақ ах ицар акөын аңыка ртахыума, дөаек ртахыума,
ақалақ акны ицаны. Иртахыз убра иаахөаны иааргон, рацөазакгыы
ирцөыхарамызт.

Өнак абарт аишьцөа ахөыкгыы аңыка рыгхазаап. Аңыка рыгхан.
Ускан аңыкеи аңыкөрей еитнырыпсахлон. Изаны. Изаны иеитнырып-
сахлон до, аңш аөдырпын, рашья еиҳабы иөы акөадыр нақөцаны
иааиөнихөалан, иман дцеит аңыка ааигарц. Амөа дыкөуп дцоит.
Дышнеуаз убра цышьта бааңсык, цышьта цөгыак дахьталара

изымдыруа днеин даахықәгылеит. Ара сҕалару анна сҕалару хәа длак-
оакуа дышхықәгылаз папык даакылсит.

– Мшыбзиа, мама! – ихәеит. («Мама» – хәа акәын апапцәа ишрархәоз!)

– Бзиа убааит, баба!, ус ихәеит.

– Мама, абра аҕан абейгъхари, сабаҕалари? – ихәан ус ихәеит.

– Аҕан ахыкоу мариоуп, Уи нас иаххәап, аха, уара, дад, уабаказ,
уабацои? – ихәан апап дцааит.

– Ақалақь ахь сцоит, – ихәеит.

– Иуҕахыузеи, узызцозеи?

– Аа, аҕыка сҕахыуп.

– Иахҕныуцозеи?

– Аҕш.

– Меҕ, уара, аҕыка са исымоуп, аҕш уара иумоуп, саргыи
исыҕсахуеит ақалақь аҕны ишырыҕсахуа еиҕш, аҕши аҕыкеи
еиҕысхуеит. Ара уаала са сахь аоныка до, аҕыка уманы уца, уаҕш са
исызынжь, – ихәеит апап.

– Кох, ус акәзар, ақалақь ахь сзышьҕозеи? – ихәан дхынхәны апап
диццеит.

Иахьнеиз, ари иаҕш аарзан, инкарыҕсан, аҕыка ааран, ари исакь
итарыҕсеит.

– Баба, уаха шыҕа ихәлеит, аоныка узцарым, уеҕы айдара амоуп,
уаргыи уақәтәаны, уанаауазгыи иааҕсеит, уаха ара са сөҕы указ,
ашьжымҕтан уцап, – ихәан апап ус ихәеит.

Арт аишьҕәа рашья ауха уа апап икны даангылт. Данаангыла, апап
ипҕәыс ус леихәеит:

– Исхәо бахауама?

– Аа!

– Абра асапын кырабжак аахыхны, амгьал иалаҕсаны, хасас амгьал
изыз хазы, хара хамгьал шыбзыц изы, – хәа леихәеит.

Ипҕәыс нас, лхаҕа иихәаз калҕар акәын, сапын кыра дук бжа
аалхыхын инаганы ани асас ихәы амгьал иалҕеит, дара рзы амгьал
бзиа лзит. Ари иаргыи зынза башак иакәзамызт. Ари анифоз
игәеимҕакәан дыкам, аха ирцәалашәама, цьара иаҕыашьыма, еҕыма
ихәан имбазазшәа кайҕан, акрифеит. Ашьҕаларахь еихеит шыҕа.

– Уара, ак уасхәашан! – ихәеит апап. (Исас иоуп изеихәо).

– Аа!

– Уара уахыла адәахыи уздәылҕуоу? – ихәан.

– Уара о-ҕык еихалозаргыи адәахыи сцазом, – ихәеит ари асас.

– Нас ус акәзар, уааи хәисап, уаха адәахыи удәылҕуазар, уеҕы,
укәадыргыи, уаҕшгыи зегь са истәуп, цыкагыи усҕом, хампалгыи усҕом
– ихәеит. – Адәахыи удәылымҕыкәан уаанхозар, уеҕы, аҕыка иустаз
удыруеит, дәәа уи акара аҕыка са сөҕы иақәҕаны иустоит, иуманы
уца, халалс иуоуааит, – ихәеит.

– Ибзиоуп, – ихәеит, ари иидыруазеи ихьуа.

Ас еицәажәән, егьин еиқәышақатхан, ишьталт.

Ацх хәычык анца, ани асапын аус ауит ани ионуцқа, ддәылымцыр цсыхәа имоут. Апап дыцәоу цьушьоума, дкарулуа дтәоуп. Сышьталоит хәа дцеит, аха дышьтамлазеит. Дтәоуп. Ани асас ичхаит, ичхаит, аха иабанзаичхауеи, изымчхазо даналага, ее, сыпхашьоит, ахьымзг сгоит ихәән ддәылцит. Дцан дгьежьны данаауаз апап даацәырцын, дааицылеит.

– Оо, хөхө, уара уацахеит, дадагьа, уажәшьта аегьы уоуам, акәадыргьы уоуам, аңьыкагь уоуам, ахампалгьы уоуам. Уаха уцә, уцә, уи ауп. Ашьжымтан ушгылалакь, уеимаақәа ушьацаны, шыапыла шәыюныка, хаида! – ихәеит апап.

– Ари икаитцоиз, дышьталан дыцәеит, егьит до, ашьжымтан доагылан дцеит. Ионы днеин, длатәеит, акы икым, ак ишьтым, закәыхи, инапыркало днеит.

– Уара уанацәалбеит, аңш уманы аңьыказы уцан, уегьы ыкам, укәадыргьы ыкам, икалазеи? – хәа иашьцәа иазцааит.

– Иабахәа сөы ааңсан, убра цьара инауышьтын, сых ахьнықәсцаз самхацәазаап, санааңш, аңшгьы ыкамызт, сыегьы ыкамызт скәадыргьы ыкамызт зегьы азәы игахьан, – ихәеит.

Ари, умбо, дыпхашьан, ихьызцәкьа имхәеит.

– Аа, ацәақәа усааит, ус шпаухьы уара! – рхәеит, аха икарцоиз.

Арт дырәагьых аңш аадырпын, аацәа иотарыңсан, агәбжьанытә иеы илақәцаны, дылеыжәырцан цыка аагара хәа ддәықәырцеит. Ари агәбжьанытәгьы дышнеиуаз акәымкәа ани ацышьтафьы днеиуаны апап дырәагь дааицылеит. Аңшәақәа ааибырхәеит, егьит.

– Апап, абра арырта еиҳа иабаманшәалоу, сөы аидарагьы амоуп, иабаманшәалоу? – хәа апап дизцааит.

– Амоа ахьыманшәалоу хәңшаап, баба, аха иуго закәызеи, иааугозеи, уабацои? – ихәән апап дцааит.

– Ақалақь ахь сцоит цыка аагара, аңш сыманы сцоит аңьыка иатнысыңсахларц, – ихәеит.

– Хәи, иабахәа, уахь узышьтозеи, аңьыка ара сара исымоуп, аңш са исутар, аңьыка устоит, уоныка уцап, – ихәеит апап кадыць.

– Ус акәзар ибзиоуп, – ихәән аригьы дымәахьцит уахь, апап иахь, апап дымәахигеит деикәаңсышәаха.

Илеин илатәеит. Нас ари иаңш аарзан инаганы инкарыңсеит, аңьыка аарган ари исакь интаңсаны, ахы аәәхәәны, инаганы иаадыргьылт. Ари уажәшьта деибытоуп, ддәықәлоит. Уаха ус имам.

– Баба, уаха шьта хәлеит, узцарым, ара указ, ашьжымтан уцап. Ара уеизгьы-уеизгьы тәым цьароума, седроу, уоны иеиңшуп, уаха ара уахтаж, – ихәеит апап.

– Ее, аңбаба шәсырбоит, аха саагылар акәхеит, – иҳәан даангылт. Ари данаангыла, апап иңхәыс днаскәиңхәан ус леиҳәеит:

– Икоу бдыруама, бара?

– Аа!

– Икоу убри ауп, аңхәан иаңтаз иааста абри иңегь еиҳа дығәғәоушәа дызбоит, сапын ҕырак шеибгоу амгәал иаҕаны изыз! Хара иаңфаша амгәал, абжәааңны ишыҕабҕалац еиңш ибзианы изы – хәа леиҳәеит.

Ари ииҳәаз, ишиҳәаз иҕалҕеит. Асас сапын ҕыра дук шеибгаз ихыхны, иалаҕаны амгәал изылзит. Ани анифоз амгәал асапын аҕама ахимкаакәа дыҕам, асапын ҕыра дук акәым, хәыцзак амазаргы аҕама уаоы иахикаауеит, ҕырак шеибгаз измаз аҕама шҕеизымдыруаз. Аха илҕәалашәама, иаҕыашыма, еҕима игәәхәын еҕахимхәааит. Амлагы дакуан, даханы ифеит. Ауха ишьҕало ианалага, асас ихы наиқәикын апап ус иҳәеит;

– Баба, уара уахынла адәәхы адәылҕра удыруама? – хәа.

– Мамоу, уахынла адәәхы сышҕаңои! – иҳәеит.

– Уаха адәәхы умцакәан уаанхозар, уеҕы даәа ө-еыкгы реидарақәа аңыка рықәңаны иустоит, иуманы уца. Ус акәымкәа, адәәхы уанца, уеы, уңыка, уаңш зегы ара иаанхоит, акагы умам са оҕы, ашышыхәа уоңыка уцоит ауп, – иҳәеит апап.

– Ибзиоуп, баба! – иҳәеит, дгәырҕацәа дҕалеит, уара, ари ө-еык реидарақәеи дареи сауеит, – иҳәан.

Арт ас еилазан, еҕын ишьҕалт. Ианышьҕала, ари ауао аскак асапын зфаз дышҕакалоз. Акыргы ичҕаит, ичҕаит аха сапынк шеибгаз изфаз иауазма, изымычхазт адәәхы ддәылҕт. Ддәылҕын, даалеиөеин, аҕын, иңсы шыаны дшааиуаз апап даиңылеит. (Уи усгы дауцәахуаз, ани исас дихыламҕшуази).

– Хәи, баба, адәәхы уцеит, уацахеит, уеи укәадыри са истәуп, саңшгы са истәуп, сңыкагы са истәуп, – иҳәеит.

– Сзықәшәаз ауп, иумагәышыаз, – иҳәеит. Иеиҳәоиз уаха, дааны диеит.

Ианааша дөагылан дцеит дмида-гәидаха. Ионы дахнеиз иашыцәа дңаршьеит, инапыркало дахгәарлаз.

– Иухзәеи, иҕалазәеи, уаңш абакоу, уеы абакоу?- рхәеит.

– Иҕалазәеи, уара, абри еиңшгы, абри еиңшгы адәы аҕны сааңсан сахнықәиаз, цоуки ирзеит сыеҕы, саңшгы. Абас сыхыт, – иҳәеит.

Аригы иашыа еиҳабы иеиңш ихәаиршьеит, ихымызгышәан, ихыцәкәаз ихәо цушыо!

– Аа, са исыхыыз ауп аригы ихыыз, – иҳәеит аиҳабгы.

– Ее, шәара избо еҕышәзыҕамҕеит, аха са сцап – иҳәан аицбы аңш ааҕырпны, асак илҕаңсаны, аеы илақәңаны, иаргы дөеихан дөақәтәаны апақәхәа иҕылеихан даауеит уажәы, амоа дықәуп, ақалақ ахь дцоит.

Дшааиуаз ани ацышьта мыжда даахыкәгылт. Абри абра сабарри амца зталаз хәа дшынапшы-ааңшуаз ари апап мцахәыцәа даакылсит.

– Мшыбзиа!

– Бзиа убааит!

– Баба, абра арырта абабзиахари? – ихәан диазцааит.

– Баба, уажәы избама ара аңан ахыбзиоу, аха уи уашьтан иаххәап.

Уара уабацо, ухы абахоу? – ихәан апап әеыуао диазцааит.

– Ақалақь ахь сцоит.

– Икауцои?

– Аңыка хамцәан, иаазгоит хәа сцоит.

– Иутиуазеи?

– Аңш стиуеит.

– Мех, ақалақь ахь узышьтоузеи, аңыка ара сара исымоуп, аңш са исыдыскылоит, иааитныңсахланы, уаңш ааныжыны, аңыка уманы шәыюныка умцои, – ихәеит апап.

– Мех, ара исутозар, нак сызышьтоузеи! – ихәан даагылт. Аригы дақшахәаңхан, апап длымәахиган, ионыка днеигеит.

Апап игхәыс еитәх ус леихәахит:

– Ибура бдыруама?

– Аа!

– Абри уаха иахтоу уаанзатәикәа ыңыа рааста цәгьак иакәушәа дызбоит, аки бжаки (асапын кыраки бжаки) ихәы иалацаны изыкаца хәа игхәыс илеихәеит. – Нас икалалакь аабап, – ихәеит.

Ани лхәаца ишихәаз еигш, рысас ихәы амгәал кыраки бжаки асапын алацаны икалцеит. Дара усгыы абзиа акәын ирфоз.

Ани асас акранифоз ихәы асапын шамаз имбакәа дыкам, аха, иалаухи, цас икалцоу, илцәыкалоу издырам доу, дыпхашьан акагы ахымхәаазакәа ифеит.

Арт шыта ишьтало ианалага, апап ус ихәеит;

– Баба, уара уахыла адәахы уцома? – ихәеит.

– Икалома мамзаргы, җаха, хаха сышьтазаргы адәахы сцазом, – ихәеит асас.

– Ус акәзар, уааи хәаисап, – ихәеит.

– Уара уаха адәахы умцозар, х-чык реидара аңыка, уара уеы аидара аңыка, аңшьбагы наутаны удәыкәысцоит, хәлалс иуауааит, иуманы уца. Ус акәымкәа адәахы уанца, уегы, укәадыргы, уаңшгы са истәуп, – ихәан ус ихәеит.

– Даара ибзиоуп, – ихәеит апап исас.

Ауха уа даагылт усгыы. Ишьталт, аха апап лацәааихышь икаитца дыкоума, дкарулуеит. Дыңшуп ани асас адәахы данбацо хәа.

Асас дахышьтаз цытракгы ичхәит, аха иабанзаичхәуеи! Амзаатә изааит, азаара изааит. Хышә грамм асапын зфаз ииарта дзылагыло

дыказма! Ианамуза доагылан даанпыршышыын, апап имагә ахыглаз ипыхъашәеит, дылтатәан азна кайтан инаганы инаиргылеит. Днеины дышъталеит. Пытрак дышътан, аха еиҫа ианизаа, даеа магәкгы ыкан, доагылан днеин доахатәан уиггы иртәит. Аоыза инаганы инаваиргылеит.

Пытрак ашьтахъ еиҫа анизаа, днапыршышыуа дышнеиуаз апап ихылҫа ибан иртәит. Ус, ус ишеит. Имшазозтҫхы убахъоу! Ианша, апапгы ауха дҫаҫшьеит, лаҫәаихъшь каймҫеит, аха ани исас ддәылтҫуаны дибейт.

– Аа, баба, са саиааит, – ихәан асас доагылт.

Апапгы иихәоиз. Ари ауао апап иеггы, иашьҫәа рьеҫәагы, иара иеггы ркәадырқәагы ларықәҫаны, аҫыка реидара ларықәҫаны июныка ддәықәлеит. Аха ҫшь-оык еидкыланы агәашә ахала изтҫозма!

– Агәашә сытҫаны, снаскыаганы соушьт, – ихәеит асас.

Апапгы мап имкызт диҫнаскыеит, аха уаанза иара игәеитахъазма, егызма ишыкалах седроу, тәымықк алыхәхәо иказаап агәашә. Убра иантыргоз әеқәа руак надхәазалан әеқәа руак иақәыз асакъ интаҫан, асакъ ааҫнажәеит.

– Аа, ара уааи, абааҫсы, сыҫсит, арт әеқәа рағәрақәа ки, агәыри арахәыци аазгоит, аҫыка каҫсоит, – ихәан ус ихәеит.

– Уҫа, баба, уҫа, – ихәан әеқәа ааникылеит апап.

Ари асас длахынхәын апап иҫхәыс ләы днейт. Агәыри арахәыци аазгоит хәоуп апап ишииехәаз. Уа дахълеиз иажәа ааирхәын даеакахы ирхейт.

– Аа, амҫа иагаша, абри сымдыруаны ианыстҫаз сыҫсырауаз, сзықәшәзеи, уара, апап дамам, анхаоы дамам, аамыста дамам, аҫауад дамам. Акаамет сақәшәеит, иабастҫоз амҫа иагаша, – ихәоит, дағуеит, ихы ишәиуеит. Дылкылсит апап иҫхәыс ләы.

– Изақәызеи, нан иухъзеи? – диазтҫааит лара.

– Изақәызеи исыхъыз, иабахәа, сыҫхәыс лдына хәычык иеиҫақәоуп хәа сеихәан бхаҫа, убри аиҫақәара ариашара здыруеит сара доу, сыҫхәыс лдына хәычык иеиҫақәоуп исзыриаша хәа апап дсыхәан сааишьтит ихәеит.

Агәашә акны дгылоуп, уара, иара апап.

– Ааи, иаргы уаргы шәеибамбааит, изакәызеи иарбан риашарас иаҫаху, са исеихәарауеиз, – лхәеит, аха нас ани имыриашар иуазма, ириашан, егын, агәыри арахәыци аалымихын, днеин ани исакъ изахит.

Апап иалидыраауеи арахъ икалаз! Лара иҫхәыс ҫылтҫуам. Ари ауао ани исакыгы ааиззахын иеқәа наиаҫиҫан, чоу хәа, акәақ хәа камчыла даарысуа июныка дҫеит.

Ари апап дгыжъны июныка дааит.

– Уаа раҫәа сҫаирхейт, – ихәеит.

– Утаирха акәым, иаргы уаргы шәеибамбааит, дызусда ари иааушьтыз, акры агызтгы сара исоухәар са икасымцози, - лхәеит.

– Изакейзеи?

– Абас, абас, абас, – лхәеит.

– Кох, дыкәынцәааит, сишьзазап, иңсцәа ацихааит, сымаҗәәкәа, сымаҗәәкәа! – ихәан, деихеит.

Ари уажәы цъара инеига маҗәәкәа ишәцаны ани дишьталарц иҗахуп умбо!

Имагәкәа ааиган акы анишьаица, ишьапы икьяшьит, егы ишьаицан еицәаеит. Ихылца ихеицан дкаамеҗеит. Иеизәзарц далаган, аҗал азна азы җаз цъыршьан ахы ларханы ианикәитәа, зынза дкаамеҗеит. Акәу-кәу, акәу-кәу хәа дыхәхәеит.

Нас ани дишьталаны икайцахуаз. Абас ихт уи апап гәак!

444. КӘАКӘАЦӘАХЫХ

Икан х-оык аишьцәа. Ахоыкгы еиҗын, ауаа җаркәан.

Зны аишьцәа реиҗабы рахәырҗара ддәыкәлеит. Акыр дныкәахьан еиңш, амфан Кәакәацәахых хәа азәы дааицылан, диазцааит уабацои хәа. Рахәырҗара сцоит, ихәан, аҗак кайцеит.

Кәакәацәахыхгы уи акәын ииҗахыз.

– Уаала, арахә сара исымоуп иузыхьчозар, хә-шыкәса хәа хайлазап, иаакәнагогы устап, – ихәеит Кәакәацәахых.

Рахәырҗара ицоз ари дакәшахәҗеит, иакәнаго суҗозар бзиоуп, ихәан, еилазеит хә-шыкәса Кәакәацәахых ирахә ихьчараны.

Ианеилаза ашьтахь, Кәакәацәахых ус ихәеит, – хәышыкәса хәа хайлазеит, аха сара җкарак сымоуп, икаҗцароуп. Уи закәу уи ауп: аҗхьа игәаауа икәакәа ацәа ахыхра. Аҗхьа угәаар, улышьҗатцаны укәакәа ацәа еимаа цыршьык акара ахыхны уоусышьҗеит. Уаҗхьа сара сгәааргы, слышьҗатцаны скәакәа ацәа еимаа цыршьык акара ура иахых.

Рахәырҗара ицоз игәамҗеит, аха, иикыз, дазыразхеит. Ус еиманы Кәакәацәахых июныка ицеит.

Ауха акрыфан ишьҗалеит. Аены ашьжымтан шаанза Кәакәацәахых ихьча иҗы днеин ус ихәеит: – угыл, угыл, сымхахьы цәаҗәара уцароуп.

Ахьча даацкьан, иууазеи, рахәхьчара хәа сааугеит, цәаҗәара сабадәыкәуцо, ари сара истахым, – ихәан, ахьча дгыланы дандәыкәла, дгәааит убоу, ихәан, ахьча длышьҗатцаны, икәакәа ацәа еимаа цыршьык акара анаахих, ахьча изымычхазт дыҗсит.

Ус ишыказ, рахәырҗара ицоз иеицбагы ддәыкәлеит рахәрҗара хәа.

Уигы дышнеуаз Көакөацөахы дааниан, хөы-шықөса хөа ахьчаразы еилазеит. Насгы аңхьа игөаауа икөакөа ацөа ахьхразы аңкара кәрцеит. Ус еиманы Көакөацөахы иахь ицеит. Ауа акрырфан ишьталт. Аены ианааша, Көакөацөахы днеин ахьча ус иеихөеит. Угыл, сымх ду ахь цөагөара уцароуп хөа. Ахьча дгөааит.

– Хөаит сара цөагөара саама,– ихөан, ддөыкөлеит, уигы дгөаазаап ихөан, длышьтеитцан икөакөа ацөа анаахы, дыңсит.

Пытрак анаатц, ахөеишьцөа реитцыбза аишьцөа ахьыбжьаз издырзомыт, аха иаргы ддөыкөлеит рахөрхара хөа.

Уигы дышнеуаз, Көакөацөахы диниеит. Уабацөи хөа данизцаа, – рахөрхара сцөит, ихөеит.

– Арахө сара исымоуп, хө-шықөса ихьча, ақөнагагы устап, – ихөеит Көакөацөахы.

Рахөрхара ицоз дақөшақатхеит. Аңкарагы кәрцеит аңхьа игөааз, икөакөа ацөа ахьрхраны. Ус Көакөацөахы иахь ицеит, ауа акрырфан ишьталеит.

Аены ашьжымтан дыроаг Көакөацөахы днеин ихьча икны, – угыл, угыл сымх ду ахь цөагөара уцароуп – хөа, ибжьы ахьча иааикөиргеит. Ахьча дөагылан, иабакоу ацөагөага, иабакоу умх ду? – ихөан дизцааит.

– Абар ацөкөа цөахөаны иахьыкоу, сымх ду ахьгы сла Пырпыл уагоит, удөыкөыл шыта, – ихөан, ицөкөа ахьыказ наирбеит.

– Пырпыл уаңхьа игылан ишцө, сымх ду афь ианнеилак, иаангыланы абгьатра иалагоит. Убрацөкьа ацөагөара уалагароуп, – ихөан ахьча ддөыкөитцеит.

Ахьча ацөмаа ааикын, Пырпыл иаңхьа инагылан ишнеуаз, ккарак агөта Пырпыл аагылан абгьатра иалагеит. Хөаи, алышькьантыр уагааит, абна агөта уабабгьатуеи, ихөан. аңырхөа иеигөышө лагөыдицан, ацыхөа еахицөеит. Алагы цөаауа ионы аоныка ицеит.

Иахьнеиз Көакөацөахы ила ацыхөа шөахцөаз аниба, – хөаи, ари зуы сыхьча иакөзар, бзиарам, аха хөылбьеханза икаитцө збап, – ихөан, ионы длатөеит.

Ахьча даалаган ныхөартө тыңк акара абна ааирыцкьан, амца ааикөитцеит. Нас аккара нырцө дө-дук акны ауаа ахьыцөагөоз дцан, ус реихөеит, абра ныхөагатөык сыман, шыбжьон шөыгьсы анышөшьо аамтазы иакөыршөаны шөсызней, насгы шытөкөак сыман, симацара сымч рыкөхомыт, өыцьака ацкөынцөа сыцшөцар, иаарласны ихармазеиуан хөа.

– Ибзиоуп, дад, ацкөынцөа уцхамцакөа аныхөагатө ахьыкаутцө, – рхөан, өыцьа ацкөынцөа ицырцеит.

– Итөабуп, – ихөан, ицкөынцөа иманы иөынеихөеит.

Ахьча ацкөынцөеи иарей аныхөартөафь иаакылсын, ацөкөа аобагы ааршьын рцөа аархыны, еиөыкькьа қөаб дуқөак ааңшааны илтөатаны

инкнархаит. Ацөмәтәагы җены амца инакөырцеит. Ус атөартакөагы аадырхиан, абгынтө шытацаны, акөац анжөы, иаатыхны иныкөйтцеит.

Нас ацөкөа ицкзцаз ачкөынцөа цан ашыла ааргеит. Чуан дук азна-цөкьа абыста уны иныкарцеит. Ашыбжьон анааи изеихөаз ааит. «Уа узызныхөо алпха уоуааит, дад», рхөан, атөартакөа рөы инатөеит.

Ахьчеи ачкөынцөеи өеицхыраан рхөы аарымцарцан, даргы натөан, акрыфара ишафыз, ахьча данынапш, Көафөацөахых ипхөыс көапеик азна азы лхы икөыргылыны, апырхөа дхахо дшаауаз ибеит.

Ахьча апырхөа дөагылан дналпылан ус ихөеит;

– Унан, бзаазеи? Сара азба сакзомызт, амала быебыраапсеит. Сара сыкөлацөа ара ианызба, кампаниак рзаакасцан, акөац ду еимгөхөа хөахоуп баалеишь, көацк бфап, – длывагыөжью далагеит. Аха Көафөацөахых ипхөыс рыцөкөа шишьыз анылба, дшанханы даанхеит.

– Унан, бгөааит хөа сыкоуп? – хөа ахьча ианихөа, – кай, цьюшьт, сгөаартө нанхеит, – лхөан, днагыжьын, лыоныка дцеит.

Көафөацөахых ипхөыс дахьнеиз лхатца икалаз аниалхөа, ихы кны днатөеит.

Ус ахөылбьөха цөагөара иишьтызгы дааит, ацөеихеи айгөышөи иманы, дгөыргьацөа.

Уцөкөа абакоу хөа Көафөацөахых даниазцаа, цөагөара ицаз атакс ус ихөеит, ацөкөа, убра сыкөлацөа анызба, саарейгөыргьан, чара рзыун, иахьантөарак акөац еимгөхөа хөахан, уаргы унеир, акөац ду умфоз хөа. Нас Көафөацөахых ус ихөеит, кох ацөкөа ушьну хөа.

Цөагөара ицаз ус ихөеит, – хай Көафөацөахых, угөаама? – хөа.

Көафөацөахых иихөгөышьоз! – Кох, цьюшьт, сгөаартө, аха ацөкөа умшьындаз! – ихөеит.

Адырөаены ианааша, Көафөацөахых ихьча ус иеихөеит, иахьа абарт ацьмакөа урыцла, аха ахөылпазы убас иаауцароуп, зегь аччара иакуа, убриакара рызхара рөацаны хөа.

– Бзиоуп, – ихөан, ахьча аены ацьмакөа иманы дцеит. Аены хөлаанза дыхьчон.

Ахөылбьөха ицьмакөа анааицоз, даалаган зегьы ркьышөкөа цьарсахьаны ипикөеит, нас ацьмакөа ркьышөкөа хацьцьала, рханыцкөа көашза иаапшуа ишыказ дгөарлеит.

– Аа, ацьмакөа аччара иакуа ишаасцаз, – ихөан, Көафөацөахых даайдгылт. Көафөацөахых ицьмакөа даарыхөапшызар, ркьышөкөа цыкка, рыцкөа хацьцьала икан. Игөы иалсын, – хай, икауцази? – анихөа, – ыы, Көафөацөахых, угөаама? – ихөеит ахьча.

– Ках, сымгөаазеит, цьюшьт, – ихөеит Көафөацөахых.

Адырөаены Көафөацөахых ихьча дырөагы ауасақөа итаны дишьтит, угьы иеихөеит, – абарт ауасақөа убас ахөылбьөха иааца, зегьы еибаркөашо, убриакара рызхара кырөацаны хөа.

Аены хэлаанза ауасақөа дрыцын, ахэылбыехан ианааицоз, даарылалан иуасақөа зегы рызшыапык-рызшыапык қиккеит. Ус ауасақөа зегы еибарпо Көақөацөахых ианиба, ус игөы иаанагеит, ҳаи, рацөак акрырфеитцеит ҳөа. Днеин днарылапшызар, иуасақөа зегы ршыапқөа қықканы икан.

– Ках, икауцазеи? – ҳөа данизцаа,– ыы, зегы көашо иааца умхөаз, зегы еибаркөашо иаасымцеи, уаха иутахузеи? Нас угөаама Көақөацөахых? – ҳөа даниазцаа, – ках, цыушьт, сышпагөаауаз, сымгөаазеит, – ихөеит Көақөацөахых.

Икаицахуаз Көақөацөахых, ихы кны аоны длатөеит. Ахьчагы днеин дыштөаз, Көақөацөахых ихөцы дахьындөылтыз ахөынцөа дылахаит.

Көақөацөахых дааизгөааны ихьча ус наиеихөеит, угыланы абни ахөыцы дрыцқыаны даага ҳөа. Ахьча доатқьан иахөызба аагыхны, ахөыцы днаидыххылан, дышыны деифыхны дызөзөаны дааиган, ацөахө аөы дынкнеихаит.

Көақөацөахых доаатқьан, ҳаи, икауцазеи, дшыы ҳөа уасхөазма? – анихөа, – ыы, дрыцқыаны даага умхөази, деифыкыкыа, дрыцқыаны даазгеит, нас угөаама, Көақөацөахых? – анихөа, мамоу, цыушьт, сымгөаазеит – ихөеит Көақөацөахых, икөақөа ацөа ахихыр ҳөа дшөаны.

Көақөацөахых игхөыси иарей уаха икарцахуаз, ари ҳаргы ҳаишьуеит, аха дызладөықөахцаша акы ҳазбароуп ҳөа рызбеит.

Иаалаган ус рызбеит, акөукөу ианахөалак, аапынра аауеит, убасқан уца ҳөа иаххөап ҳөа. Нас иаалаган Көақөацөахых иан атакөажө, зны ианаацөылашо реапхьа ашө ду игылоу дықөланы көукөу ҳөа ғылтырц. Уи ашьтахь, аа, акөукөу иахөеит, шыта уца ҳөа иаххөап ҳөа.

Рыхьча иааипхьан акөукөу ишахөалак аапынразы уца ҳөа иархөеит. Ахьчагы дақөшахатхеит.

Ус ишыказ мчыбжык акара анаатц, зны ианаацөылаша, атакөажө доагылан днеины рапхьа ашө ду игылаз ақөцөан дықөлан көукөу ҳөа ғылтит.

Көақөацөахых игхөыси иарей, аа, аапынра ааит, уца ҳөа ахьча дыркит. Ахьча доатқьеит,– ҳаи, макыана аапынра шпаауаз, уи акөукөу сымшьуазар, – ихөан, игилта ахькнахаз иаакнихын дыюны ашө ду ахь ддөықөлеит.

– Аа, иумшыын, иумшыын,– ҳөа ионы иишьытаз, ахьча атакөажө длеихсын, дышыны дналырбга дылкаижьт.

– Хаи, ари атакөажө лакөызма, – ихөан, дналхагылт.

Көақөацөахых игхөыси икарцахуаз, акы рхөар ркөақөа ацөа ахихыр ҳөа ишөаны, ғымтзакөан атакөажө даашьтхны дрыманы аоныка инеит.

– Ижөазеи ғымтзакөан, шөгөаама? – ҳөа дразцааит.

– Ках, цыушьт, хгөартө, хашпагөаауеи, уи дтакөажөын, ура думшьыргы, шыта ларгы дыцсуан усгы, – рхөан илатөеит.

Ауха иаалаган, рыхьча днышьтацаны, дара неин нактөирахьтөи амхараөы ачыскацара иалагеит. Ус рызбеит: уаха шөындыкөрак азна ачыс кацаны хдөықөлап ҳахьынзацөа ҳөа.

Уи ахьча иахахьан, днеин ашөындыкөра дтатөит, хыхь маҗөақөак ихы иақөцаны.

Көәкөацөахыхи ипқөыси ауха ачыс икарцалак ашөындыкөра итарцон, ирласны итөит.

– Хәи, зынза бшөазазаап, ирласны ашөындыкөра быртөит, – ихөөит Көәкөацөахых.

Нас рымаҗөақөагы ашөындыкөрагы аашьтырхын, амөа иқөлеит. Рыхьча аоны дыцөоу цьыршьоит.

Ицо, ицо, акыр иныкөахьан, амрагы кыр иөхалеит. Хааңсеит, хаңсы хьшап, шьта дхашьталаргы дхәхьзарым рхөан, көарак ахықөан инатөан, азгы ржөын, крахфап хөа ашөындыкөра ахөа аартны ианааҗаңш, рыхьча уа дтатөан. Көәкөацөахыхи ипқөыси шөөит цөгыала, аха икарцахуаз, ахьчагы дынтьцын днатөит, шөсьцазза сабанзаажөгеи хөа дырхыччо.

Нас инатөан ахаҗапырқөа аапыкканы акрырфеит. Көәкөацөахыхи ипқөыси, – икаҗцо егыкөам, ари уас дкахамцар, хәишьуеит, – рхөан, иаахынхөын, рыхьчагы дрыма аоныка ицеит. Иаалаган чара бзиа изуны, рырахө рыбжа итаны, уас дкарцеит. Ахьчагы дгөырҗацөа ирахө иманы аоныка дцеит, иашьцөагы ршьа уны.

– Убра ачарафөы саргы сыкан. Аөы сашьны сшааиуаз Қьасоу ибғаларҗа хөа иахьашьтоу амардарафөы сшылбаауаз сынкахан, сбылгьо сышнеиуаз, цашөк снадхалан, цөгыала сәкөәкөөит, уажөыгь свацарақөа сыхьуеит, – ихөөит Махаз, илакөгы даалгеит.

Нас уака итөаз азөы ус ихөөит:

– Сцаны лыхөтала амшын зы ааганы, мацөазла абыста уны иуөастаанза. Анцөа уимшьааит! – Егыртгы «амин!» рхөөит.

445.АПАПИ ИУСУЦӨЕИ

Икан хөык аишьцөа. Даара иғарны инхон, аус руит, ани руит, ари руит, аха, иалухи, рхы рызыкөмго, рҗаацөа рызыкөмго иалагеит.

Ашьтахь уаха ианамуза, аицбы ус ихөит;

– Сара сцөит, сааныкөап, цьа ак соуазар збап, – ихөит: – Шөарт аоны шөыказ, аус жөула, шөхы шөымшьын, сара акыр соуан икалозар иаазгоит, – ихөит.

– Бзиоуп, – рхөан, реицбы амөаныф ирҗан дцеит.

Дцо, дцо, уи зака дца аллах иара идырп, гөарпк афөы днеит. Дахнеиз инхоз дпапын.

– Уабаказ, уабаҗзаанага? – ихөан, дцааит апап.

Абас-абас, аусура сашьтоуп, аус зур сҗахуп, – ихөит ақкөын. – Хөычык сырхар сҗахын, – ихөит.

– Ҳы, саргыы аусуо сишьтан, анцәа усзааишьтит, – ихәит апап. – Аус узуазар, са усидсымкылои, – хәа ус ихәит.

Сықәсык апап ифы аус иуа, убыс-еҳәарас ишьтырхит.

– Уңши, уажәы акәукәу абжыы умаҳои? – ихәан, – Ыы? – ихәит.

– Ҳагҫһа уажәааны акәукәу абжыы гаанза аус уулоит, са офы указаауеит, – хәа еицәажәеит. – Уаанза иуасхәо зегь кауцозар, уазымгәаакәа икауцозар, хәгҫһа уажәааны, акәукәу аңәнатуа, еадак сымоуп, аидара ахы устоит, – ихәит апап. – Ианулымша, ухәда хысцәоит, – ихәит. – Сара акы сазгәаар уара сыхәда хцәа, – ихәан, дақәшахәтхит ачкәын.

Адыроәены шыымтан апап иусуо доаиргылан крифәитцит, амоаныф иитит. Ацәкәа цакны иниитит, ацькәреи жәла макәанк интацсаны инииркит. Апап ласба хәчык иман.

– Абри аласба уагҫһа игыланы ицалоит, уара уашьтәз, – ихәит. – Иахынатәо уаакәшаны абри ажәла иустәз иланацәо ацькәреи лацаны уаауеит, – ихәит апап.

– Бзиоуп, – ихәан – дцеит.

Ала иагҫһа игыланы ицоит, иара изнапык ала ацькәреи ажәла зтоу амакәан икуп, изнапык ала ашаха дахоит, ацәкәа ацәмәтәа рхәазо ишьтоуп. Ицо, ицо, шыбжь ааит, ала цьаргыы итәазом. Ауысыуо даапсеит, дкарахеит, ала мтәазакәа ацара иафуп, стәоит хәагы агәы итәзам. Ус ахәларагь иалагеит. Ихәло ианалага игәы ицәазан, «Ари исеихәаз закәызәи, ипсцәагы ибзацәагы еиңеигаит», – ихәан, аласба лкажыны, ицәмәтәа иманы аюныка дааит.

– Икауцазәи? – ихәан, дцааит апап.

– Икасцәи? Усхыччома уара, аласба мтәазакәа ацара иафуп, ус исцәыхәлеит. Нас сара уахыла сзыцәағәазом, еынлоуп акәымзар, ианыхәла арахь сааит, – ихәит ауысыуо.

– Угәаама нас? – деитәцаахт апап.

– Сабамгәаауеи, рацәа усхыччеитеи, ас азәы икаицчома? – ихәит аусуо.

– Нас игәаауаз иңеиңшу умдыруеи, – ихәан, иахәа ааҫихын, ихәда дласын, ихы хцәаны илкаижьт.

Иашьцәа аюны иаанхаз иңшит, иңшит, – «Иахья даап, уацәы даап, знымзар-зны дызбамаари», – рхәит, аха, дубар даахә, дыказам. Ашьтахь агәбжъаньтә, – Сара сцоит, – ихәит. Сашья ихабар збозар збап, уара ара указ, – ихәан, дцеит.

Агәбжъаньтә ифынеихан, дцо, дцо, иалухи, убри апап игәрпә афы днаагт. Дахнаагаз, уажәраанза апап аиашья аицби иарей зеицәажәоз еиңш, агәбжъаньтәгы ус еиҳәт:

– Акәукәу фәнаанза са скны укоуп, исхәо уахыңар калазом, умгәаакәа сыдцәкәа узынагзар, еадак ишьтнахуа ахы устоит, угәаар – ухы хысцәоит, са сгәаар – схы хцәа, – хәа абас еиқәшахәтхит.

Агөыбжъанытө апап иґы аусура далагт. Апап ашьжымтан ажөла амакөан илтаґсаны, ацөқөа цакны иниитан, – Абри аласба уашьталан уца, иахтөо уаакөшаны, ицөағөаны уаа,– хөа еиҳөт.

Агөбжъанытө аласба дашьталаны дцо, дцо, аласба цъа имтөазакөа ихөлеит. Аригъы дгөаан, аласба лкажъны ахөмыехан апап иґы днеит. Днеин, апап дизагъуа далагт:

– Изакеи, ура, усхыччөма? – ихөит. – Аласба цъа имтөазакөа ихөлеит, уахыла исцөағөо арбану? – ихөит агөбжъанытө.

– Нас угөаама? – ихөан апап, – Сызбамгөаауа, асеипш убахьоу, сыла заапшуаз өаада сақөуртөитеи, аргамату сужьейтеи! – ихөит.

Апап иахөа ааґихын, уигъы дышьны дылкаижьт.

Аиашьа аиҳабы дыґшит, дыґшит, аха иашьцөа рөыцъагъы рхабар ыґам. Арахь икылымсуашөа аниба, – «Ак рыхьзар ґалап, еилыскаароуп, сцароуп, – ихөан, иґынеихөит. Уигъы акыр дныґкөит, иалухи, ашьтаҳь апап иґы днаагт. Дынкылсын, – Аусура сашьтоуп, – аниҳөа, апап, – Аус узуазар, сара усыдыскылоит, – ихөит. – Амала иаасхөо акы уахымґароуп, угөааргъы ґалазом, угөаар – ухы хысцөоит, сара сгөаар – схы хцөа, – ихөит. – Иаасхөо узынагзар, раґхьа акөукөу аңөнаґуа аены өаадак иазышьтхуа ахы устоит, – ихөит апап.

Дақөшаҳаґхөит аиҳабы. Ашьжымтан, апап изыґкаитцаларц еипш, ацөмаґөа, ажөла ухөа деиқөиршөейт.

– Абри аласба уашьталан уца, иахылатөо уаакөшаны ицөағөа, – хөа еиҳөт.

Аласба, изыґканаґац еипш, имтөазакөа ацара иаөуп, аиҳабы уи дашьтоуп. Дцо, дцо, акыргъы дныґкөит, аха аласба мтөазошөа аниба, даасын ишьит. Аласба ахишьыз даакөшан ицөағөейт. Ажөла иланаґоз ацъкөрей лаґаны дааит.

– Иуцөағөама? – ихөан апап, – Исцөағөейт, – ихөит ауысыуө.

– Аласба абакоу? – ихөан апап, – Аласба мтөейт, – ихөит, – арахь амра халт, аамґа цөит, ацөағөара сахьымзар хөа сшөан, аласба сшьит, – ихөит, – иахынкаҳаз саакөшан исцөағөейт, ацъықөрей ласцит, – ихөит аиашьа аиҳабы.

Апап илахь еиқөґашөа аниба, – Икасґаз угөамґхөи? – ихөан, апап диазцааит.

Апап аарлаҳөа дааччашөа иун, – Сымгөаазөит, ихөит.

Сгөааит ихөар, ихөада хицөоит, идыруейт.

– Нас икоу удыруоу? – ихөан апап, – Ыы? – ихөит аусыуөы.

– Абни нахьхьы азы илеиуа аґы ацөқөа ганы, ршьапқөа зөзөаны иаагы, – хөа еиҳөт.

– Бзиоуп, – ихөан, ацөқөа иманы азаөы длейт.

Ацөқөа азы иґасцалоит хөа далагт, аха иґамлейт азы. Арахь урґ ршьапқөа изөзөароуп, иґаитцөи? Ианырымү, ршьапқөа аахитцөґөан, азы

илтшыны изезэаны иааигит. Ауысыуо апап ицәқәа ршыапқәа дрыцаланы даанааи, – Икауцеи? – хәа диазцааит.

– Ыы, «икоуцеи» захъзи, «ацәқәа ршыапқәа зезэаны иаагы ухәан", иаазымгеи", – ихәит ауысыуо. – Дара егъа рзызундазгы, мчыла схәан, хаала схәан, азы итамлит. Нас ианырмуза, усгы ршыапқәа ракәын икышыыз, ршыапқәа хыцәцәаны изезэаны иаазгит, – ихәит.

Иааицәымыгхәит апап, аха икаитцоз? Игәы изалсыз изымхәит. Ихәда хицәон.

Ус исыказ, енак асасцәа изааит апап. Апап асасцәа дрыдтәалан акырзырәаитцоз, апап ихәчы иикәа дтачхәрит.

– Аа, абаапс, ари ахәчы дганы, дызезэаны, ихабалак дрыцканы даагы, – хәа апап иуысыуо еихәт.

Аусыуо апап ихәчы азағы длеиган, «ихабалак дрыцкәа» хәа еимхәази, даалаган имгәа аарканы, ихабалак дрыцканы, дызезэаны дааигит. Апап ихәчы дхахаза, дыцсны диманы данааи, – Икауцеи, ура? – ихәан, – Ыы, «икоуцеи» закәызи, «ахәчы ихабалак дрыцканы, дызезэаны даагы» умхәази, адәахы дызезэан, аха арахь и(...)хә акь(...) хәа акылсра иаәуп, – ихәит, – нас дмыркәазыкәа ихабалак дызлазызезәарыз? – ахәит ауысыуо.

Апап дгәаар, иаргы дсалазуа ибоит, аха уажәшьта еиликааит ари агызмал иғы уаха зилымшо, аонгы уаха нхашья зимам. Ауаа апап иан длацәажәеит:

– Сан, ашышыхәа бцаны, нахъхы игылоу ацла бөыкәланы, уа бататәа. Анаашалакь «кәүкәу, кәүкәу» хәа быбжыы рга, – ихәит.

Ацых иалагзаны, апап иан дганы ацла дыкәиртәеит. Ианша, апап иан «кәүкәу, кәүкәу» хәа аәтра далагт. Апап ауысыуо дааипкхан, – Уәхәара ааит, акәүкәу фәнатит, – ихәит.

– Рақхәа ғызтыз акәүкәу умшыыр уеаорақәа пхастахоит рхәоит, – ихәит ауысыуо.

Ашәақь аашьтихын, дыюны ацла дладгылан, «акәүкәу» абжыы ахгоз иарбаны деихсын, апап иан дыцсны, длалыюрын, абықхәа цақа дылкахаит.

– Акәүкәу сшыит, хәа данааи, апап ичхара изнымкылт, дгәааит. – Угәаама нас? – ихәан ауысыуо, – Сымгәаакәа, сыхәчы душьит, уи азымхакәа сангы душьит, – ихәит апап.

Аиашья аихабы иахәа аатихын, апап ихы дласын, дышыны дылкаижьт. Апап итаацәа иаанхаз зегы ықәцны ицеит. Апап имал зегы аихабы изынхеит. Аоныка дцан, итаацәа, иашьцәа ртаацәа иман дааит, анхара-анцыра далагт.

Убра уажәааигәа ачара ыкан. Саргы сақәшәт, изжәит, исфит, ашьтахь слықәлан арахь сааит.

446. АҰ

Дықан ақак, арахе рацеаны иман. Идөықөйтт ихабалагы ашөкөкөа ахьча дыстахуп ҳа. Ирықөшөт ишөкөкөа акы хөеишьцеа. Дыцеит реиахаба ақ иөы. Дахнеиз еинаалт, рақһа игөааз хөдахсара икөны қкарас икацаны. Адырөаөны арқыс цөағөара дцеит. Даара дыпшын, аха ихөы иаауаитихуаз ақ. Арқыс ибгах днанапгуа аоны днеит.

– Ақ, сызхуркөази ухацкы сцеит? – ҳа еихөт.

– Нас угөаама? – ихөыт ақ.

– Сымгөаакөа сеадоуп ҳа ухама? – ихөыт арқыс.

– Ус акөзар, ҳақкара уацахт, – ҳа ақ арқыс ихөда хыисеит.

Адырөашықөсан дааит агөбһанытө, сашһа дсыкоу збоит ҳа, ешьа ақ дзишьызгы иахаит, аха агөһаа мкыкөа ақ хьчас дизаагылт. Уигы реихаба дзықөшөаз аипш дақөшөт.

Адырөашықөсан сашһөа сыкоу збоит ҳа дааит ақ иөы реицабаза. Дахааиз иахаз ашөа иихақөшөира иахаит, аха дизаагылт [ақ] мацуоыс. Агырт реипш апһаза ақ ақкөын цөағөара дишьтит, ихөгы леиимтиит. Ақкөын ацөкөа акы лкаһны ишьын, ааигөа– сигөа ицөағөоз даарыпһаны қкаф дируит. Ахөылқаз ицө иманы ақ иашта дыөталт.

– Ҳаи, уанацалбеит, сыцө иахьзи? – ҳа дынипылт ақ.

– Угөаама, ақ, ухацкы сцеит? – ихөыт ақкөын.

– Моумоу, сымгөааит, аха...

Адырөаөны ақ иуахьад итаны дгөарижьт ақкөын, ахөылқаз суахьад ччуа исызгөарцал ҳа. Исылшауала схы сыраақсап ҳа ақкөын ауахьад иманы дгөарцит. Ахөылқаз-көра ааиуа ианалага, иахөызба аатихын, рыөкөа акакала иаанкылуа, хахьтөи рпышөкөа аахцөаны, рыхапыцқөа көаш-көашза ашта иманы дааталт. «Аи, ушьатарахт, ушьата нцөааит, сыөкөа ирзуузи?!» – анихөа ақ, «Уаха қатцышь амамызт, ақ ухацкы сцеит!» – ихөыт ақкөын.

– Издыруада угөаазар? – ҳа ақ диазцааит.

– Момоу, сымгөааит, – ихөыт ақ.

Уи ашьтахь иуасақөа итаны дишьтит, ихөмаруа, икөашуа исызгөарцал ҳа. Издыруала схы сыраақсап ҳа иманы дцеит [ақкөын]. Ахөылқаз-көра ааиуа ианалага, иуасақөа цьара иаағөеицалан рақһатө шыапкөа акака пидцөөеит; адрыхсых еихапуа, рхы ныцакьакьуа, ашта иманы дааталт. Ақ дагьзымччуа дкалыт, аха дгөаар, гөаашь имамызт.

Уи ашьтахь ақ ақкөын аоны дникылт. Зны ақ ақкөын ус иеихөт, иахьа фатөык пырпылла иахьыкац ҳа.

Ақкөын ақ Парпыл ҳа ла бзиақ иман, ишьны икацаны, еилакны изнеипт. Ақ игөы ицөымғат, аха дгөаар, гөаашь имамызт. Уи ашьтахь зны ақ ипхөыс цьара дцеит; ақ қкөына хөычык диман, машөыр имыхьааит

ари, амарца, дрыцканы, цара дызөзөы ҳа дитаны азахы ддөықөйт. Азағы дахлеиз ахча ақ ичкөын дышыны, икьатеи аатыхны изөзөа-ирыцқа аоны иманы дааит. Ақ уик ихы ихнахзит, аха иааигуази.

Уртөқәарас ирымаз акөүкөү ғытра акөын. Ақ ақәары ирымаз ағынза изымчакөа цла-бардк дөылатөан, "көүкөү, көүкөү" ҳа ибжы иргеит. Ахча ҳаи, акөүкөү сақатөеит, ишьыроуп ҳа имацар аашьтихын, агөақ ҳа дааихсын, дышыны, абақ ҳа длалыорны дылкаижьт. Ачкөын ақ ипцөыс даахөаны уи аоната длахатөеит.

447. ЕРКЪЖЬОУ

Ақак имцаны Еркъжьюу ҳа оо рыцқак дынхуан. Еркъжьюу дахынхуаз иабацө ақасанатө иртөын. Ақ абни аоо рыцқа дахыхны идгыл игар итахын, аха изақауа ркынтө изицөигара ибуамызт. Зны Еркъжьюу дааипцханы ус ихөит ақ:

– Исхөуа умахуа ура аччи! Ехьа ожөраанзагы абра сыюны ацхьа унсырхуан. Убригы сара сынамыс алакөын. Ожөшьта уақа сылшом. Утаххап, ак уасхөоит иуылырша, мамзар уоныжөгы уаргы ехьацөкьа шөахызгап.

– Изакөызи, ухацкы, – анихөа Еркъжьюу, ақ ус ихөит:

– Цьмакы азөы итаны амөа дныкөстцап, унишьталан, имырбакөа, ицьма ааимхны иааугароуп.

Еркъжьюу длахынхөны дцеит. Исбазуреи ҳа дхаркөақөуа дыснеиуаз, жьак ибит исыцөаз. Ашьшьықа дасны икит, иманы дыснеиуаз, ацьма зманы амөа икөырцаз днихөацшт. Дыюны дааиақасны ажьа азшьапык ааццөаны инкаиргалт. Ацьма змаз данынацш, жьак цыркьыцуа инеиуан. Ицьма днахань ажьа дашьталан, аха ацьма ауөхуаз. Ицьма акы иадөақөаланы, ажьа дашьталт. Ажьагы изымкит, ицьмагы иахца имбит.

Ас ауп ҳа ақ икны данааи, ицьма азөы икны дгылан. Ақ иахиқөаахуази, аха ус ихөит:

– Ожө даөакгы уасхөоит, иулшар иулшеит, мамзар уахысхуоит. Акамбашьи аордыни еицақөаны азөы истоит уишьталаны имырбакөа имх.

– Срыцқауп, самацөам, – ихөар итаххан Еркъжьюу, аха дақөзуан азы иауөитхуаз. Шьта избаимсхра ҳа дхөыцуа дыснеиуаз, зык азөы давагыжьюа сьсбарреи ҳа дибит.

– Сара урзгап уимаақөа сыуцауазар, – ихөит Еркъжьюу. Егы дгөырцөацөа бзиоуп ихөит.

Азы даарган иимаақөа ааимхны афырқа иөааихан аордынхьча иацхьа аруак аимаақөа лкаижьт.

Аордынхьча ашыаца рацөаны измаз азө иакөзаарын. Аимаа ибан, аха аказы иалсхуази ихөан, дахықөтөазгы длымбааит. Даара дахынаскыз агы аоызагы икажыны ибит.

– Хай, ари аоызагы ара икоуп сцаны иаазгапеи ихөан, иуардын асапыць ацаргыланы дгьяжыт. Авырхөа Еркжьюу даакылқан, акамбашь аруак аатрыжыны, ацыхө аахцөаны аоыза инафакны иманы ах ишка ддөықөылт.

Аордынхьча данааи, акамбашь аоыза афтеи ихөан дасны, ишыт, аха акыр ауибахуаз. Дыюны ах икны днеины абас сара избаз, скамбашьгы иауз ҳа сихөоз, Еркжьюу акамбашь ахы дахуа дааит.

Ах еуимбуоз Еркжьюу илшаз, аха даөакгы еихөхит.

Ах хьчак Ыамарды ҳа диман, даара оо разын,

– Ыамарды даахөаны оха Мардаа реы иурзароуп. Мамзар уаха арахь умаан. Ыамарды агычра захар змузуаз иакөын. Мардаа ркны инеины агычра мариамызт. Еркжьюу длалаган ус иуит: аөы ахтакыз днеин атзамц кылцөаны ацөы аларкьякыуа далагаит. Аөы апыр-пыр ицыгыуа ианалага, адөахы идөылган ифархөеит. Зеггы аныцөа, Еркжьюу дақөтөаны Ыамарды итыпны дааит.

Ашьжымтан Мардаа реы ашьта ихыланы идөықөылт, аха атыцаны иааианза Еркжьюу ус ихөит, Ыамарды абри (...) иаахөаны иаазгоит, урахөгы сара избалап, бзиоуп ихөан Ыамарды (...) исимаз ашьтазацө данырба, длапхарцан дырkit. Ас оуп ихөан, аха ах икны дыргит. Еркжьюугы уа днеит.

Ах аөы зтөыз иритит, ахьчагы дцет.

– Еркжьюу, урт зеггы улшеит, аха аброжө өба зацөык улшар, нас унсыжөит: аҳак уаха тацак дааигуоит, уаа рацөаны илыцуп, аха улпықөланы дрымухыроуп, уаха икалазом, – [ихөит ах]. Ах уицөкьяк илшап ҳа дыкамкөа ауп изихөа.

Еркжьюугы ипсы цаны, исхөыцрази ҳа дыснейуаз, цлак нааны исыцьюффа ибит, авырхөа днеин днацагылт. Дсыпшуаз атацагацөа рыбжы ихөит, иааигөуа ианалага, акөукөу хөа дыхөхөуа далагеит. Ант изакөызи ҳа ианлеи, ҳай, сыцла кахуеит, сцаны аха аазгаанза ишөкыз амарца ихөан дгызит.

Атацагацөа ахөсахөыцқөеи атацеи рыда зеггы леины абахчаф атла иацагылт. Еркжьюу авырхөа дыютыцын, атаца даалыхьеныланы дыюн ах икны данааига, агьыртгы ишьталаны иааит. Ах атаца дызтөыз дритит.

Еркжьюу дааипхьан ус ихөит:

– Аҳак аөқөа ирыюуан, аха [ахамта] зитүа зеггы ирыцахуа иоуп. Азө дыюр, егы дыюуам, аөқөа рызмырөуа икалит, псыхөас иамози ҳа оо дысзааишьтит. Уцаны еилырганы уаауазар, (...) уансыхуоит.

Еркжьюу дцеит. Дыснейуаз аөцөа еибарххуа иахгылаз днеит.

– Шөылеыжөцишы! – ихэан, илеыжөцит. Шьта азөы иеы агы уақөтөа ихэан, усгы руит. Шьта шөеипхныю аниқөа, нас еивасны иот, сара аңаса сцар, сеы иақөтөои иареи ашьтахь инхапеи ҳа. [Аратөи] аҳ аөқөа зыроуаз даара пату иқөцаны дныкөигеит, акыр итаны аҳ знапаөы дыкөаз ишкөа дишьтит. Уа дахнеиз аҳ иңҳа диитөит, имал абжа лыдкыланы. Чара руит.

Саргы убри ачара сақөшөан акрыфаны сааит.

448. АҲИ АХЬЧЕИ

Аҳак дыкан. Аҳ аңмақөа рацөазаны ианцаны иман. Хьчак дидикилар акөын. Хьчак дидишаан дидикылт, договорс убас икартөит, пшьы-шықөса аңмақөа ихьчуа, нас аңмақөа еиөыршо.

Пшьы-шықөса дыхьчөит, аңшьы-шықөса анаанцөа, уажөшьта ахьча итөы игар акөымзи, аҳ иөы дауангылазоз.

– Аҳ, ухацкы, сара уажөшьта сцөит, стөы сыт, – ихөөит.

Аха аҳ ихьча днаихөаңшын, уаҳа акагы иөимхөөит, нас «ҳа, ҳа, ҳа!» – ҳөа дыччөит.

– Узырчөзөи, аҳ ухацкы! – ихөөит ахьча.

Ахьча ас ихөөит, аҳ фитзом, ус дыңшуа дгылоуп.

– Уара, стөы сыт, сцөит ҳөа уасымхөөи! – ихөөит ахьча.

Аҳ аңма еиңш «бее!» ҳөа акаара далагеит. Ахьча итөы иитарц итахым, уи азоуп, «беее! Ҳөа дзыкаауа.

Ахьча дгөааит.

– Уи акөзар, са иусырбап, – ихэан ашта дылцөцны дцөит.

Ахьча дцөит, аха аюны, агөара ҳөа акыр иманы дыкоу цьушьо, даөаңара дахрыдыркыло аус иуөит, ма еитөх цьара аңмақөа ихьчөит, ус дгөароуп, ус ауп хныкөгашьас имоу. Цьара усурцөк иңшаазар акөхап игьип, цытөрак ашьтахь, иахьиңшаах уара идыр, абри цөакөтөи матөа, нас харц шкөакөала уаө иөөилөимхөөи, абас цьара иңшаан (изазаргы седру), шкөакөа матөала иөааилихэан иөааихөит. Ани зыцьмақөа хө-шықөса ихьчахьаз аҳ дымныкөалози, иөызцөа аҳцөа рышка дымцалози, даөа хьчак дааигама, игьима ишыкала аллах идырп, ицьмақөа амарда иөөацаны, иара дышцөалац ныкөара дцөит.

Ани цыхьатөи ихьча ари аамцөа иақөыршөаны матөа шкөакөала иөөилахэан дааит. Аөны шыбжьон еиңш агөара даатөлт. Аҳ илақөа дауркуаз, матөа шкөакөала деилахэан, аха иаразнак дырдырит, пшьышықөса дузза хьчас уа дыкамзи. Ашта даатөлан, аңшөма пхөыс (аҳкөажө) дидылт. «Бзиала уаөөит!» – лхөөит, аха матөа шкөакөала деилахөамзи, дылзымдырзөит дышкөакөаза данылба.

Аҳ чкөынак димазаарын, дыңсхьазаарын.

– Ах дыказами? – ихәан ари ажөйтөтөи ахча ахкөажө длазцааит.
 – Моумоу, дыказам, абрахь иөызцөа рышка дцан дмаацт, – лхөеит.
 – Хәи, дызбар акөын истахыз. Абас шөычкөын сааишьтит, сҗахцөа ба хөа сеиҳөеит, ажөакөакгы сеиҳөеит. Уахь нарцөыйка дахьыкоу бзиа дыкоуп, иара иөыза соуп, иаргы уахь аҳас дыкоуп. Сҗахцөа шыкоу, ирыцҗазаашьоу еилкаа хөа сеиҳөан сааит. Уанаауагы артмак азна ахы урҗоит, уара угөра ргоит хөа сеиҳөеит, – ихөеит.

– Хәи, нанхеит, хәцкөын нарцө икоу икнытө уаазар, арахь уааи аоныка, – лхөан диеигөыргьаны, лнапы ыргьыжьуа, аоныка дналгеит.

Ари иара дшөоит уажөы уа дыштөоу ах дхынхөны даар хөа, дыццакзошөа кәицө далагеит. Ан лказшьа иубац, ари лычкөын икнытө дааит хөа аниҳөа, дҗьацөы-җьацөуа дҗылцәауа далагеит сычкөын иказшьозеи, иҗҗазаашьозеи хөа.

– Хар имазам, ибаргөузеи, амала уажөык цөҗьала хәилахазоуп, даара хускөа рацөоуп, хөычыкгы сыццакуеит, – ихөеит.

Ахкөажө даакөҗыжьын ари акриҗалцеит, акрыилыржөит. Артмак азнагы илҗөит лычкөын изигарц.

Артмак азна ахы аниоу, «Шөымш аабзиахааит!» – ихөан, ес, дылҗахөаша дцеит.

Убри данца ашьҗахь рацөак мцыкөа ах өыла агөар дааталт имоа аҗыхны. Ахкөажө ах данылба, дыюуа дгөыргьацөа дидылт.

– Абаа, ссирзак уасхөоит! – лхөеит.

– «Исабхөозеи?»

– Иуасхөахуеи, уцкөын нарцөы дахьыкоугы аҳас дыказаап, ах пшыи соуп, шөычкөын иөыза соуп хөа азө даан абра, унеины сҗахцөа ба хөа иеиҳөазаарын, артмак азна ахыгы сзаага ихөазаарын, артмак азна ахы истапи, дцеит, – лхөеит.

– Коу, мцурак кабцит, иаргы баргы шөеибамбааит, дцеиҗьҗөи акыр цуоу? – ихөит ах.

– Уамак цуам, абыржөыцкөа абас дылбааит, – лхөеит.

Ахьухөа ах иөы длақөтөан длаишьҗалт.

Ани ахча амоақөа ишабакөу зегы имдыруази, акылсырҗақөа идыруан, дахцоз дахаауаз уажө ибазма. Инаскьаганы злагарак хын, абни азлагара аххыз днеиуан еицшаан, ах дышишьҗаз акара гөарас икит. Ани азлагара иахатөаз ихы җабаан, иара амцура иуратөа! Ари ишьҗахьгы дхьацшуеит, ах дихьзошөа аниба, афырхөа азлагараө днеит. Уашьҗа уаха царҗа имазамызт. Азлагараө днеин, азлагарахьча ус еиҳөеит:

– Аа, уанацьалбеит, ахдаауеит, ахҗабаақөа зегы кны рхы хицөоит, уеыцөах, мамзар, уааибар, уишьуеит.

– Сабацо сара нцөа? – ихөеит азлагарахьча. Азлагара аҗьа цса цла дук гылан, «Абра аҗса уқөла» – ихөан, аҗса дөыкөлеит. Ари иара

длеин, ахыы зтаз иартмак ыара иаапхьеикын, ашыла ихыртатаны егыны азлагара длахатееит. Ани ахтабаа аґса дыхено, дыхено абжара аґара доеин дыкөтееит. Ихы табаауп, рыцха уаоы. Уажөы ани иихөаз акөу ыишьоит.

Ах игөахы еибафо дшааиуаз афыр хөа дыюөежөцын, иөы аґса аґаґа илөөиөхөан азлагара дныюналеит.

– Еи, уара, убра иаауаз думбазеи, уара ахтабаа уоума схыы згаз? – хөа ари дааисны дикит. Ари ихы табаау ыишьоит, азлагарахьча ихы штабааз имдыруази, уи иакөу ыишьоит.

– Иабатөи хыуу изгаз, сара ахыы сызтодаз ах ухацкы. Иаауазхөагы уао дсымбеит, – ихөеит зназы, аха нас ибжыы ныцакны, – Аа, ах, ухацкы, сумшыын, ухыы згаз са дуасхөоит, абна хахь аґса дыкөтөоуп», – ихөеит.

Ах дыюдөылцын аґса доаґаґшыын егыин, аха иґаитцози, иара ахгы дыхөнар акөхеит.

– Улыбаа хөа уасымхөеи, уара ахтабаа, ухы хсырффоит, – ихөеит. Ани дшөан есааира аоада дкыдло далагт. Ах дкыdleит аґса, ани хыхь икөу диқөмақаруеит, «Уалга, улыбаа хөа уасымхөеи!» - хөа, аха ахтабаа заґа длымбаарыз. Арт еибарххо аґса иқөнаґы, ани ах ихыы згоз азлагара даадөылцын, ах аґса абжара аґынза дөөиөхьшөа аниба, ари доаґан (иартмак усгыы иауихаурштүаз) ах иөы доақөтөан, длеи длаґысит, есс, дылталан дцеит.

Нас ауп ах ани дызустыз, ихыы згаз шиакөыз анидыр, аха иґаитцоиз, ахтабаагы иаргыы имидагөидаха илалбааит. Ипөхеишьөит ихыыз, аха дабаґоз, иөгыы ани игеит. Иөыюөиөхан дгөежыны ионы дөөит.

– Уаама, иґауґөи уахьґаз, уөгыы умазаме, шыапыла уааите? – лхөөит ани ипшөма (ахкөажө).

– Ааи, бара абзиара збаша, аиаша бхөазаарын, аха усқан сара исзымдырт. Ахыы зыбтаз хөақөын иөыза иакөцөґьазаарын, уи аумақөа шабакөу исеиөхөеит. Хөаи, ибдыруазтгыы ххыы иґагыы ибымтози! Сыөгыы истөит, уи ихөашьала иумтоз акрыказма, абааґсы, имазааит, иара имазааит, хөақөын изы ами изигө! – ихөөит.

Абас ахьча итөы инаґґангыы игеит.

449. АҚЪАРАНЦЫЫ ИШЬА ШИУЗ

Ғарк дықан. Ихы изныкөымго даналага, мацүра хөа ахак икны днанагеит. Ах икны дахьнанагаз, диөөеит:

– Абас судкыл, – ихөөит, – умаґ зуеит [ихөөит].

– Иґоу удыруама? – ихөан. – Сара усыдыскылоит, аха хө-шықөса еиґаны усыдыскылом. Абри хө-шықөса рыюнуґґа, схатө оыза дыкоуп,

сызғаб дыкоуп, сара сыкоуп, иаххөаз иарбанзаалакгы ыара иакөым ала уанныкөа, мышкы угзаргы, акагы устом, – хөа иеихөеит.

– Бзиоуп, – ихөеит.

Нас дидикылан, ыками, иарбанзаалак ирхөоз, ишыап-пынца дыкөгыланы, ыками, абас амац иугөышон.

Пшыба далгеит, уацө иаашар, хөба далгоит. Хөышыкөса. Ари амшгы аөхөаракөа зегы, ыками, ирдыруеит дара.

Ауха даалаган абри ах убыс икаитцеит (ари уажөшьта иарбанзаалакгы, ыками, хьахөа-цөхөа амамкөаны, иихөаз зегь наигзеит ари шыта дииаит, избан нас абри амал абжа иитар акөын)

– Икоу уасхөап, – ихөан.

– Аа?

– Уоньцка матөа, уаха акгы ушөзамкөа (ицаауеит, асы шытоуп), уаха абра иухугозар, – ихөеит, – зегь рыла икаитцеит, – ихөеит, – аус, уиааит, амал абжа утөуп, – ихөеит.

– Изакөызеи? – хөа диазцаан.

– Уаха адөны угылоит, уоньцка матөа (абас ихарци, инармеикөеи), ашыапыматөа – ақалцад, уаха акгы мамоу!– ихөеит.

Уажөшьта ибеит ари акгы шалымцуа. Ани дахауп! «Сыцсыргы сыцсааит,» – ихөан абри дылагылан, ыками, длеины адөны длыкөгыланы, ауха ихигеит.

Ари ауаа реазцөылхны идгылоуп, ани анс ихөеит, аха цьа дцома, даауама, уи ари ах икьахьацөа ыкамыз, икылыпшуан.

Ари , нас иаргы (ахгы) уажөы-уажө дцаауан. Ицсы тоума, егыума хөа, аха ицсы тоуп, ихигеит:

Дгылан дааиуеит абри. Данааи, ус иеихөеит:

– Уанацьялбеит, уцсы тоума?!

– Ааи, ихөеит, ыками, – ах, ухацкы сцеит, – ихөеит,– амни ацста ашыха ашыапы умбои? – ихөан.

– Аа.

– Амна абри амца еипш икөииза акы збон, амни сшахөапшуаз, амца сыөхөагылазшөа, абас исхызгеит, – ихөан ус ихөеит.

– Көх, уара амца уөхөагылазаап, ыками, амца убозаап! – ихөан нак ддөыкөитцеит.– Уацахеит! – ихөеит. – Уца – ихөан, дцеит.

Икоуп. Жөа-шыкөса цит, жөохө-шыкөса цит. Абри (амацуоы) дынхеит, дынцит, даеа районк ахь дцеит- егыит, ыками. Ус ишыказ, абри ах иоыццөа иманы ныкөара, убри (дахьынхоз) даосны нак дцан, ыками, дхынхөны дшааиуаз (абри ахан дыоноуп, нхаө беиак, нас ыками, ускантөи аан ахан ргылан, егын, ыками, абас икоу ацсуа көаскьа цөака,

ыками, ашыапқөа ацацаны акөын ишыкартоз, хыхь ацсуа көаскыа ыкөгылоуп, егыуп, ыками до).

– Абра хнеин, – ихөан, еиманы инеит.

Икызцөеи иареи аннеи, данеыжөц, абри ах амни ихөуы дизымдырт, ахөуы ах дидырт.

Иаалеиөеин, егын, ыками, ани ах, ыками, иөышыкыл зыккөоз егыз, ускан ус акөын ишыказ.

Нас агөылацөа дрыпхьан иааиган, ашьтөакөа ишыит. Ашьтөакөа ишыит, ааи до:

– Шөара, – ихөеит, шөхы ныкөшөцө, ари афатө калаанза, – ихөеит (уажө абри ах иирдырырц ауп дызөу!)

Ашьтөа ршыит, акөац наган акөабкөа иртарцеит, ачуанкөа ааганы, ыками, акыдкөа рыцацаны идыргылеит, егыит, ыками, до ацөашькөа наганы иацаиргылеит.

– Абарт ацөашькөа ацашөыргыл, – ихөан, ацөашькөа наганы иааиргылеит.

Арт, ант, ыками, арт өөышыкылкцөа ыками, ацсра иөөуп, ахьта (амла) иакуеит, ани ацөашьы акөац ажөуама, абыста ауама! Инеины ирхөоит: абас ауп икаицаз, егыз, ыками до, ус ашамтанынза ичхөит ари ах.

Нас дгылан дааит:

– Уара, изакөызеи икауцо уара? Хөара амш хөалоугома? Афатө кастоит, шөхы ыкөшөцө хөа ухөан, ыками, акагы ыказам, икалазеи? – ихөан ус ихөеит.

– Уажөыцөкыа икалоит, ах ухаткы сөеит, – ихөеит.

– Икалои, ацөашьы ацагылоуп, ари кыр канөацөма? – ихөан инеимарк-ааимаркит:

– Ах ухаткы сөеит, – ихөан ус ихөеит: – хөшыкөса уоны скырынцыит, – ихөеит, иааухөоз, ыками, таацөаныла ишөхөоз зегы, ыками, сшыппынца сыкөгылан инасыгзама? – ихөеит. – Ацыхөтөаны ацаа сылаургылама? – ихөеит. – Ацаа сылаургылан, асы шытан, – ихөеит, – ашьжымтан уанааи, узлеикөхөзеи хөа анухөа, амни ашьха ашьапакны икөииза амца еигш ак збон, амни сшаөөапшуаз исхызгеит анысхөа, «амца уөхөагылазаап уара!» – хөа ухөан, сдөыкөуцеит, акагы сымтөкөа. Абри сара сарпхөазар, абригы (хкөац) ажөуеит, – ихөеит.

Уаха акагы изымхөазакөаны (ахгы идырит ари акыранцыы шиакөыз), длыкөланы дцеит.

Ашьтахь, ацыхөтөаны саргы убра сакөшөан, ыками, пытк, ацөыцакөак еидаажөылеит, баба.

450. АҲИ АМАЦУОИ

Аҳак дықан, хьчак дидикылеит.

– Сара усыдыскылоит, аха хәы-шықәса иеицаны усыдыскылом. Абри хәышықәса рыюныцкала, схатә ыза дыкоуп, сызгаб дыкоуп, сара сыкоуп. Иааххәо иарбанзаалакгы иакәым ала уанныкәа, мышкы угзаргы акагы устом, – хәа иеихәеит. Ари уажәы, зхәо ах иоуп. Изеихәо ани идикылаз ахьча иоуп.

– Бзиоуп, – ихәеит идикылазгы.

Нас еикәышахатны, абас иеицәажәаны ари ах ахьча идикылаз иарбанзаалакгы ирхәоз ишыаппынца дыкәгыланы апшәмацәа ишаархәоз, иаархәоз акы дахымцакәа абас амац иуан. Пшьба далгеит, хәбагы нтәарц егыгым, аа, абар шьта уацәы ашар хәба далгоит, хәы-шықәса. Ауа даалаган абри ах убыс каицеит (ари уажәышьта иарбанзаалакгы, ыками, хьахәа-цахәа амамкәаны иихәоз зеггы наигзеит, ари шьта диааишт, амацуоы, избан нас, ыками, абри ах имал абжа иитар акәын):

– Икоу уасхәап! – ихәан ах, «Аа!» – ихәеит амацуоы.

– Уонутца матәа, уаха акагы ушәымцазакәа (ицаауеит, асы шьтоуп, зынроуп), уоныцка матәа ушәцаны, уаха абра иузыхгозар, – ихәеит, – зегьрыла икауцеит аус, уиааит, смал абжа уара иутәуп, – хәа иеихәеит.

– Изакәызеи, уи шпыкәу? – ихәан ахьча иах иихәаз цқа еиликаарц днаиазцааит.

– Изакәу уи ауп, уаха адәны угылоит, уоныцка матәа (нас ихарци инарма еикәеи) ашьапы матәас ақалцад ааушьауцоит, уаха акагы ушәымцакәа, иушьаумцакәа, – ихәеит.

Уашьта ибоит ари уаха акагы шалымцуа. Акагы шалымцуа аниба, сыцсыргы сыцсааит ихәан, абри ахьча длеин, иах ишихәаз еипш нармеикәеи харц зацәи ишәцаны, длеи адәы длыкәгылан, ауа ацаа дылагыланы ихигеит.

Ари чыдала ауаа идгылоуп, ах зыгәра иго ауаа. Ани анс ихәеит, аха цъара дцома, даауама, ах икьахицәа акамыз, ихылапшуан ани ахьча. Ари нас иара ахгы уажәы, уажә дцаауеит ицсы тоума хәа, ахьча изы. Ахьча егымыхьит, ицсы штаз ихигеит уи ацх. Ишеит. Ари уажәы данеикәха, ианша ах иахь даауеит. Ах уи даниба, «Унан, уанацалбеит, уцсы тоума, уеикәхама?» ихәеит, – узлеикәхазеи? – ихәеит.

– Ааи, ах ухацкы, сцеит, сызлеикәхаз умбо? Ани, апста ашьа ашьапы умбо нахьхь? – ихәан. (Ахьча иоуп изхәо).

– Аа, избоит, – ихәеит ах.

– Абрантәи сыцшны, амни амцеипш икәииза акы збон, амни сшахәацшуаз, амца сьәхәагылазшәа абас исхызгеит, амни икәииза снацшны ашьа ашьапафы избоз сгәы аласыргәгәуан, убри ала исхызгеит, – ихәеит.

– Кох, уара ацаа улагыланы иуршаз ҫыышыон, амца уеҫагыла-заарын, амца убозаарын, – иҫәан, – сьдҫа узынамыгзеит, – иҫәан, акагы иимтазакәә наҫ ддәықәйтәит. «Уаҫахеит!» – иҫәеит.

Ани ахчагы иҫаитҫагышыоиз, аҫ даҫан, уаҫахеит, уца аниҫәә, дцеит.

Иҫоуп ус. Аамта цеит жәашықәса ҫит, жәохә шықәса ҫит. Ари ауаю дынхеит, дынҫит, еа районк ахь дцеит, уа дынхеит. Ишыҫаз, абри аҫ иоызҫәә иманы ныкәара убри дахынхоз даосны, наҫ ҫәара ҫатәыс иманы дҫалеит енак. Дхынҫәны дшааиуаз ари ахан дьоноуп, нхао бзиақ, ибағьаза иҫоу азә иоуп, усҫантәи аан ахан ргыланы, егыны, аҫсуа кәәскәа, ашьапқәә аҫаҫаны, егыны дынхоит.

– Абра хнеип! – иҫәан, аҫ иоызҫәәгы, иаргы еиманы инеит. Инеин, ианааеыжәҫ, абри аҫ ани зынтәи ихәуы дызымдырит, аха ахәуы аҫ дидырит.

Ари иеышыкылкыоҫәә, иоызҫәә уҫәә иҫны ианиҫәә, игәылаҫәә дрыпхьан иааиган, егын, ашьтәқәә ишыт.

– Шәара шәхы нықәҫаны шәыпсы ааиташәк ари афатә ҫалаанза, – иҫәеит аҫшәма. (Уажәы абри аҫ иирдырырҫ ауп дызәу умбо!).

Ашьтәқәә ршыт, ақәәҫ наган ақәабқәә иртартцеит, ачуанқәә наганы ақьдқәә рыҫаҫаны идыргылеит, егыт, ыҫами, до, аҫәашықәә наганы ирыҫаиргылеит. Ант аҫәашықәә ақәәҫ ржәуа, ақәаб дыршуа иҫоума, абыста руама!

Инеины ирҫәеит ари аҫшәма абас ауп иҫаитҫаз рҫәеит. Аҫ иарҫәеит. Ус ашамтаңза ичҫаит ари аҫ. Нас дгыланы дааит.

– Уара закәузеи иҫауҫо? ҫара амш ҫалоугома? Афатә ҫаҫоит, шәхы нықәҫаны шәыпсы ааиташәк ҫәә ҫауҫәан, арахь акагы ҫаумта-зеит, иҫалазеи? – иҫәан аҫ дааин аҫшәма диазҫааит.

Уажәыҫқәа иҫалоит, аҫ ухаҫкы сцеит, – иҫәеит.

– Иҫалои, уқәабқәәи учуанқәәи аҫәашықәә роуп ирыҫагылоу, амҫи амҫеи рыҫаумтазеитеи? – иҫәеит аҫ.

Инеимарк ааимаркит ҫытракы.

– Аҫ ухаҫкы сцеит! Хәышықәса уоны сҫаранҫыт, иаауҫәоз зегы, тааҫәаныла ишәхәоз зегы сшьап ҫынҫа сьқәгыланы инасыгзозма? – иҫәеит.

– Аиеи! – иҫәеит аҫгы. (Ани игәалаиршәеит умбои).

– Аҫыхәтәан аҫәә сылаургылама? – иҫәеит. – Аҫәә сылаургылан, асы шытан сымҫыкәә сшеиқәхаз ануба, ашьжымтан узлеиқәхазеи ҫәә уансазҫәә, амни хнаҫны иаабо ашьха ашьапакны икәииза амҫеиҫш акы збон, убри сшахәәпшуаз, убри сшазхәыцуаз исхызгеит ҫәә ануасҫәә, амца уеҫагылазаап уара ҫәә уҫәан, убри сара сарҫазар, абарт аҫәашықәәгы ақәәҫ ржәуеит; – иҫәеит.

Аҫгы ииҫәо иҫамшәо даақәхеит. Аҫыхәтәаны саргы убра сақәшәан, ҫытк, ҫәыҫақәәк еидаажәылеит.

451. АЛМАС

Дыкан анкья нхаю ҕарк. Өнак аеага шикыз акөымкөа, иҕыхьашөеит акыр иаҕсоу, ахө ду змоу алмас. Уамашөа ибаны, инархөы-аархөауа днахөаҕшын, аха иазиурыз изымдырт. Дааипхьхөыцаан ус избит:

«Ари сара изласымаҕөаҕышьоузи, ах истар салаигөаҕхап, пату аласыкөйтцалап», – ихөан, ашьшьыхөа иманы иөынеихан, ах иөы инаганы инижьт. Ах длахөаҕшын, изеипшраз, ишыбзиаз ауизымдырхуаз, – иуасхөо уахөу? – ихөан, – ыы? – ихөит.

– Иустөит жөамш аөхөара. Абри ахьубаз аоызак ыкамзар калазом, ипшааны иансзааумга, укнаҳаны усшьоуеит.

Аҕар рыцха ихы икөыжь, дмида-гөидаха дхынхөны аоныка дааит. Дхөыцт, дхөыцт, аха акы изызбуа дыказма ани алмас машөыршөа иҕыхьашөеит, аоыза ыказаргы, адгьыл шеибакөу изырппуазма? Икаицози, дгөыроацөгьаха, ихы кны дыштөаз, ани ах иитаз аөхөарагы ааит. Анхаю рыцха ихала ах иахь дауцахуаз, аха ах аус изызуаз, имац зуаз ауаа имамзи, ишьтит, дыкны дизааргит. Заанацы «усгы-усгы акгы изаагом» хөа, ихшьырҕа кцаны иман.

– Уаала, ах идца узынамыгзеит, иара иакөзар, зажөа еижьо иакөзам, иихөаз наймыгзар иузом, ухшьырҕа кцаны имоуп, укнаихөит, – хөа иархөит.

– Сыкнеихаҕөышьозаргы, акгы зымбеит, сымцаргы мчыс исымоузеи? – ихөан, дрыцны ддөыкөлеит.

Агөашө интыцуаны, ипхөыс лыбжьы лырган ус иалхөит:

– Арахь аоныка уанаауа чак хзаагы, иухоумырштын.

Ипшөма илхөаз хшыосгы икаицөеит. Дыкнархөит хөоуп дшыкоу, даауеит хөа дыкоума? Ихы икөыжьны, дрыцхөахөа ах иөы дларгеит.

– Иумцшаазеи? – ихөан, – Иабасыцшааҕөышьоз, – ихөит.

– Дыкнашөх, – ихөан, икнаҳарашка рхы дырхеит.

Дөыхөнырган, ихөда ашаха анахөадыршө, дзыкөгылаз итдыркьяанза, акыр-кырхөа, икьатеиах пцөо аччара далагеит аҕар рыцха. Ах дахгылаз изымбатөбарахан. – Узхыччозеи, уара? – хөа дцааит.

– Хы, сабамыччо, ах ухацкы, ари са сзыкөшөаз еипш ацьашьахө абакоу, – ихөит. – Уаргы, саргы, сыпхөысгы хык ауп иаххагылоу.

– Ыы, уи змааноузи? – хөа дцааит ах.

– Алмас бзиа са избаз «са исатөам, ах истар бзиа салаибалап» хөа иузаазгеит. Сгазан акөымзар, ашьшьыхөа аоны ицөахны исымазар, азөыр сишьуазма? Уа укны иахаазгаз, иҕабуп ыкам, «аоыза цшаа» хөа сукит, аоыза сара иабасцшаарыз, иара уигы машөыршөа испыхьашөеит. Уа укөыҕазар, абзира узыуз дыкнаҳаны ашьра икөуцозма? Сыкнаҳаны сшушьуа сыпхөыс илаҳаит, умацуцөа са скны инаушьтыз ирхөит. Нас

дгазоуп акөымзар, агөашө хтыцны хандөықөла, «уанаауа ача хзаага» хөа сықөфылтуазма? Нас хык акөзами зегь иаххагылоу?

Ах анхаө иихөаз аайдипхьазалан, – «Нак доушөыжь, доушөыжь», – ихөан, ашышьықөа дөылбаарган, ағар рыцха доурыжьын, аоныка дцеит.

452. АНХАӨЫ АҚЫЗ ШЕИҒИХЫЗ

Анхаөы ах иөы игар итаххит кызк шыны. Убриала игөы катцаны, цшьба-хөба цут ацьықөреи имихырц.

Икыз затө ижөны, изны иганы ах иитит. Ианиита, ах ипхацөа ипхацөа астал дырхиан, илахатөеит. Ах ипхөыси иарей, оыцьа ипхацөеи, оыцьа ипацөеи ыкан. Ах анхаөы диҳөеит:

– Абри иааугаз уазыраззар, изахөтоу еипш ишаны, доусы ирыхөтоу рыт, – хөа ус еихөт.

– Изамануоп, – ихөан, длалаган, амцөыжөоақөа аамихын, акака ипхацөа иритит: – абри ақыз цырруа агөарта, ашта ианталө еипш, шөаргы убас шөпырруа шөаб ионата шөааиуа, агөамч шөыманы анцөа шөкаитцааит! – ихөит.

Амахақөа лөакны иаамихын, ацкөынцөа иритит:

– Абри ақыз еипш акөымкөа, ицегь агөамч шөыман ах иашта шөакөшо, шөмаацсуа, убас агөамч шөыманы анцөа шөкаитцааит, – ихөит.

Анаос, «уара уеихабуп» ихөан, ахөда надкыланы, ахы апшөма иитит.

Апшөмапхөыс, – Бара, – ихөит, абарт ахөыцқөа заазаз боуп, – ихөан, акатара ааошаны, агөчам ладкыланы, апшөмапхөыс илитит.

Иаанхаз, агөышцы, агьы ухөа, еихарак акөац змаз – «Абри ашаө ихөы, анцөа бзиа уиршааит, абри уара иумаз», – ихөан, иаанхаз аайдкылан иапхьа инаган иныкөитит. Ах анхаө ишашьа игөапхан, цшь-цутк ацькөреи иитит.

Ари икаитцаз аөазөы иахан, өкызк шыны ичацаны ах изигт, аха инеигаз изымшазт, ах икнөтө акгы имоут.

453. АГАЗА АДАУЫ ДШИШЬЫЗ

Хөы-аишьцөа акан, ауаа заманақөа. Аруазө дгазан. Адауы дааин, аишьцөа аихабацөа ишьуа далагеит. Аитцба дахьтөоу ибоит иашьцөа адауы ишишьуа, аха рыгөхьаа икзам. Асазбал имцаргыланы «ахөырп»– хөа днахөоит. Ари иашьцөеи адауи ахьейбарххоз, иахьнибарцөооз иара дахьтөаз акынза иейбарбылгыаны инеиуа иалагеит.

– О, уара, абри ссызбал шәакымсын, еи, уара, адауажә, ссызбал уакымсын! – ихәо далагеит аицба дахьтәоу.

Аха адауы далашыюкны агәакъ хәа анахь иекыдкьо, арахь иекыдкьо ақәғара дағуп. Ани исызбал игәалашәо дыкоума?! Абар, абар адауы ари абзамыкә иашьцәа аихабацәа рыхәдақәа цкааны ишьуеит, аха дахьтәоу дахысуам, дқәацом.

Абри аамтазы адауы ари аицба имтагылаз асызбал даахкьашан, ихыршәтны илкаижьит.

– Хәаит, уара ақамсажә, ссызбал шәахуршәти?! – ихәан агаза доатцюрин, адауы ихы хырца уа дылкаижьит. Иашьцәагы рыцсы ааикәхеит.

454. АГАЗАРА ИАХКЪАЗ¹

Тәақак дықан, лабхәа иәа дцәажәазомызт. Әнак лыпқал лыман азахьы дцеит. Азы шылтоз машәыр лгеит.

Исыхьыз сабхәа иахау, имахау седру. Иахазар ишқасықсыхәоу?! – лхәан иара уацәкьа длатәан еиужьны акьажыхәа ацәуара далагеит.

Атаацәа пшит, ипшит, аха данырымбаза, ари илыхьзеи лхәан ланхәа длышьталан дааит. Дахьааиз лтаца илыхьыз анлаха, «хәаи, хабшьит, бабхәа иахазар пхашьарами!» – лхәан, ларгьы длатәан ацәуара далагеит.

Арт аоыцагы хынхәны аоныка ианымааза, абхәа дрышьталан дааит.

– Ишәыхьзеи, бара, шәзырцәуозеи? – хәа дразцааит,

Абас ауп икалаз хәа аниархәа, иаргьы днарыдтәалан ацәуара далагеит. Арт азәгы аоныка данымаа, рхабар анимбаза, рыцкәын дрышьталан азағы дааит. Дахьааиз итаацәа – ипхәысгы, иангы, иабгы рыхқәа кны еилатәоуп еибарцәыуо.

– О, уара, ишәыхьзеи? – хәа данразцаа, ас, ас хәа иархәеит.

– Шәара ишәеицәоу агаза дсымбакаәа схынхәуам, – ихәан днарпырцын дцеит.

Акыр дныкәахьан дышнеиуаз абжькәа гәгәаны иахаит. Абра икалазеишь хәа абыжкәа ахьиахауаз днеизар, цюуы еибарххо, ажәкәа атуан иқәахдоит хәа иағуп.

– Шәызәу закәызеи уара? – хәа днеин днарыдгылан дразцааит.

– Алыгәра ацьыка ақәуп, ажәкәа ирәахцаразы убрахь ихахцалароуп, – рхәеит.

– Ажәкәа акьыба икыдлома, алыгәра изықәлома, уи ацкыс ацьыка арахь илбааганы ирәашәцарауеи, – ихәан, дыохалан, ацьыка лбааган арауирымцаицсеит. Икаицаз збазгы хәаи, ас еихә еиғзаап хәа иааигәырғеит.

Уртғы дларпырцын, амоа дықеланы ифинеихеит. Акыр дцахъан цъара ахәәабжькәа иахаит. Псрак ыказар акөхап ихәан, ахәәабжь ахьиахаз ахь дымоахьцит.

– Икалазеи, ипсыда? – хәа дразцааит.

– Аа, уара мыжда, ахырзаман хәхьит, хазҕаб аңхал шылызәзәоз лнапы аңхал итахеит, ихазтымгеит. Лнапы аңхал итазза ишпалыпсыхәоу, дхажгәышьоит нақ, иахья псыжроуп, – хәа иархәеит.

Ачкәын иахаз даара ицьеишьеит.

– Дысшәырбеишь уи азҕаб! – ихәеит.

Азҕаб псык леипш дықәцан дрымоуп, лнапы аңхал итацаны илывоуп.

– Ишпыкәу дшыжәжуа шәызҕаб, лнапы сара итызгоит уажәыцкәа, – ихәеит.

Ари захаз азҕаб лтаацәа гәырҕоит.

– Уаа, уанацалбеит, ихәмоу зегы уара иуахтоит, абаапсы акыр улшозар, узхәхәозар – рхәеит.

Ачкәын аңхал днасын иааңиөын, азҕабгы «уф гәышьа!» – хәа дфагылеит.

Ачкәынгы даарпырцын ионыка дааит.

455. [АГАЗРА ИАХКЪАЗ]²

Икан тақәажәыки лагажәыки. Өнак еисеит дара. Атақәажә ағылара дцеит цәажәара. (Дара еисеит имцәажәо хәа. Раңхья ицәажәоз ахкааракны дцаны ахәарақәа ааицон). Алыгажә аоны дтәан, дцәажәазомызт. Ус иаакылсит хык әецәа. Анс рхәеит, арс рхәеит, аха дымцәажәазеит. Излымхак хырцәеит, ипаца абжа рсеит, аха дымцәажәазеит. Дара нақ ипырцны ицеит. Ауха атақәажә данааи, лхатца илымха ашьа ахыкәкәо, ипаца абжа саны данылба, иухъзеи хәа диазцааит.

– Оо, сыбиааит, сыбиааит, ахәарақәа раацара бықәшәеит, – ихәеит.

Абас ала, алыгажә газарала абас ихьит.

456. АЖӨЫТӨ УАА РАГАШЬА

Пхәызбак, жәа-шықәса зхьцуаз, аңхал аашьтлхын, заагара хәа дцеит азыхь ахь. Азы акны днеины, лыпхал ргыланы, азы шылтоз, шәарыцаоык ажәа деихсаап. Ажәа иақәымшәакәа аңхәызба лыпхал ахьгылаз иақәшәан, ипнаеит. Аңхәызба акәукәухәа дыхәхәеит. Хатца сцаны, схәычы дсыцзар

акөхарын, ари аңғал ахыглаз, ахы икөшөаны дысцөамшыуази хөа. Ахөхөабжы лан ианлаха, дыюны дааит, ибыхъеи хөа. Лыгха илалхөеит:

– Хатца сцаны сыказар, чкөынак дсымазар, ара дсыцзар акөхарын, ари аңғал ахыглаз дгылазар, ахы икөшөаны дысцөамшыуази! – хөа.

Лангы ахөхөара далагеит. Еиманы аоны иааин, ацөыуара иалагеит. Ргөылацөа рызлацөа изан, аншьан көацаны, ацөыуара карцеит. Ус аоны аихабы, апшөма дааит.

– Икалазеи, шөанацөалбеит? – ихөан, данразцаа, иархөеит абас-абас, умата дыршьит хөа [икамыз].

– Шөанацөалбеит, шөагахаматц икамыз дышпаршьуаз, шөыенышө-кыл! – ихөан, иацөиршөан, иакөихын, өацөара дцарц өы-уаарак азөы имхны иааигазаап, уа иөахөаны дцеит, аоыза аөы имаз кны иааигарацы. Аөы кны иааигаанза, аоны инхаз аөы шыны ацөыуара карцеит. Данааи, икалаз ибеит. Икаицахуазиз, тоуба иуит абарт стөацөа рацкыс иагоу ауаоаы дызбаанза сшынымхөуа хөа. Дыкөцны дцеит. Дышнеиуаз, өнык аөы днеит. Дахьнеиуаз ажөлар еизаны, ачарткөа кыдыргыланы ажөкөа шыаханы алыгөра икөаагалоит хөа ишаөыз ибеит.

– Икашөцозеи, шөыөфөузеи? – хөа дрызцааит.

– Икахцозеи, умбои, ажөкөа ацөыка рөахцөит, – хөа иархөеит.

– Нас ари зтөу дызустөада? – хөа дрызцааит.

– Ари абрыгь абрыгь ах итөуп, – хөа иархөеит.

Акыр-кырхөа дааччеит, шөах, дахы-моу, дөадазаап хөа реицөеит.

– Хөаи, хөах изы ари [ас] шцөицөеи! – рхөан, ицан ах иархөеит, абас азө дааин, абас узицөеит хөа.

Ах ас аниаха, дигхьан дааигеит, дааганы акды ишьацаны дтөеикит. Иуаажөлар дрыгхьан, иреицөеит абри ауаю икөнагоу икөшөца хөа.

Ауаа алхны идыртөан, ирызбеит ацөыка арахө цака ишгылоу изырөацозар, шө-манатк иртараны, изыкамцар, дыршььразы. Азгөбцөа неин ах иархөеит абас, абас акөахцөит хөа. Ах дакөшахатхан, абаандаоы доурыжыын, длеины алыгөра дыкөлан, ацөыка аалбааганы, асааракөа инарныцсаланы, арахө ацөыка рөөицөит.

– Хөаи, хиркьатөит, – рхөан, ах икны дларган, шө-маатк ускан цара дун азы, өажөа маат иртан, доужьны ддөыкөырцөит.

Дышнеиуаз цөара дахьныдгылаз, ибеит ацөыуара шыказ, афара катцаны.

– Хөаи, хөычыкгы сфап, сагьцөыуап, – ихөан, дыштөаз дамхаччеит.

– Хөаит, хөацсы уихыччөма?! рхөан, рхы иакөырцөит.

– Нас смыччакөа, ауаоы ицсы штоу дыжөжуеит, сабамыччө, – хөа реицөеит.

Ирцөыуаз ацсы аңғал инапы төахазаап, атыхшьа рзымдырызт, уи акөын, дыпсит хөа иңғал ивацаны дыржрацы иөөызаап. Нас ус реицөеит,

көрышык сышөтозар, далсыргоит хәа. Ирулакь, капеик, капеикла еизырган, иртеит көрышык. Иңара анирта, дынеин, аңжал ахы дасны иааңены, угыл, ихәан, доаиргылеит.

Гөыргъарахеит, ччарахеит.

Егы дхынхәны ионыка дшааиуаз, ңара днеит аагыларахәа. Дахьнеиз, ионан такаажәыки лыгажәыки. Алыгажә илымха хцәаны, излак тыхны дибейт. – Иухъзеи рыцхарас узыниазеи – хәа диазцааит.

– Дад, ари ахацаразы исыхъыз усуп, пхашьарас, хьымзгыс исыпхъазом. Исыхъ уи ауп, ахәарақәа тыцны иахъцоз иаацатәын, аха азаза ыкан. Убри акынтә, сыпхәыс бцаны иааца [хәа] ласхәан, уара уца хәа салхәейт. Сара бара бца схәейт, илымуит. Нас ус ххәейт, хәпхәа ицәажәауа дцаны ахәарақәа ааицаразы. Ус хшыказ, өцәақәак ааин, гөылак дахьынхо хәа иазцааит. Аха [сыпхәыси сарей] хәисаны хәкамзи, сцәажәр, ахәарақәа аасцар акәхон, убри акнытә ацкы анрасымхәа, слымха хырцәейт, сылагь тырхит. Сыпхәыс ашья сыхъшыны санылба, акөүкөүхәа дыхәхәейт. «Насыпда, бцәажәейт», – схәан, дсышьтын, ахәарақәа лаасырцеит, – ихәейт.

Адырәаны ашьжымтан доагылан, ионы дааин, аеы зтөыз манацк наийтан ахә ишәейт, егы иаанхазгы иxy иаирхәейт.

457. АГАЗАРА ИАХКЪАЗ³

Дыкан пхәыск, Кац хәа. Зны, Кац чуан дук ала абыста шылуаз ачуан дтахаит. Лыхәәабжь анраха агөыла хәсақәа еибарыюны иааит. Ачуан дыштажыыз анырба, рзыгкәа цөыппуа ахәхәара иалагеит.

Ахәхәабжь анаха, алаха пырны иааит; икалаз анаха гөыроала ипсит. Уи аамтазы иаразнакала абгахәычы аакылст; алаха цсны ианаба, иаарыцханашьян агөы ишалсыз уаөы инардыррацы ацыхәа хнацәейт.

Уи ахаит ауарбажә. Иахьяанаган алақәа тнахит.

Нас амацуөы пхәыс дааит. Арыцхара икалаз зегы анылба, илкыз: ачанах, ацәца зегы цыххаа икөылцеит.

Уи аамтазы ахышә даакылгшны илбейт ахкәажә пхәыс. Икалаз анеилылкаа, лыгәаора мацәақәа зегы: ахызақәа, ацәартақәа, ахчкәа дөылганы илблит.

Уи ибейт ах. Ахкәажә икалаз зегы иалхәейт. Ах ари захаз сара соума, – ихәан, иахәа аагыхны иуахьад даарылалан зегы көәкәаны икаижьт.

Икалаз зегы иахаит ах төыс имаз анхаөы.

– Шәара шөеиха игазоу дызбаанза сышөпырцны сцоит, – ихәан дцеит иxy ахынахаз.

Дцо, до дышнеиуаз қсыжрак дақешөеит. Илахь еиқәцаны атоубыт днадгылт. Данңшы, даажуеит хәа атоубыт итәцаны ақхәыс ирымоу лыңсы тоуп.

– Ари лыңсы штоу дзыжәжуазеи? – хәа данразцаа ус рхәеит:

– Ари ақхәызба лнапы ақхал итәлцан илызтымхит. Ақхал лнапы штоу дзыныкөом, убри азоуп дзаажуа, – хәа.

Анхаоы алаба рхха ақхал дласны иааңеит, ақхәызба лнапы аатихит.

Зегы уамашәа ирбан, даара иахгәырғәаит.

Анхаоы аоныка дхынхәит: Уи ашьтахь ескынгы ус ихәон:

– Еицәа умбакәа, еиғыу уздыруам хәа.

458. АҲИ ИҒА БЗАМЫКӨИ

Ахак дықан, ихәеит, қа зацөык диман, ихәеит. Ах амал рацәа иман. Ақа аб имаз амал хыда инихуан акөымзар акы ацитцо, акры иуа хәа дыкамызт. Ах дтаҳмадахан ақсра далагеит. ИҒа дааипхьан ус иеихәеит.

– Дад, сара ишубо, сыңсуеит, сыңсуазаргы уара схәатәы хауцо укам, акы уақсамхеит. Сара санықслакь рацәак мырцыкәа убас еиңш аамтәк узыкалап, ухала аешьра угәақхартә. Аха сызлаухәо акы зацөык ауп. Убриак ма инагза. Уеыумшьыр ада қсыхәа умамкәа уаныкалалакь, хмацурта ахәыблы агәтаны ацәахәкнасхәит, аешьра анугәақхалакь, убри ала уешьы, иухаумырштыкәа, – хәа еихәеит.

Ақа ас еиңш аб иихәаз дазхәыцуа, агәхьаа икуа дыказма, уссгы имкит. Рацәак мцыкәа иаб дыңсит.

Ахданыңсы, ақа амал зегы ишеит, амшгацәа ирәеицеит, игәыхит. Иаб иеишәа аргыларәа аамта ааит. Аха ақа иаб иеишәа иқәицашаз акагы изымқшааит. Амал шаны изитаз дрылалан иреихәеит шәсыцхраа хәа. Аха ихьаңшынгы ихәамқшит, игәхьаа рука иказма?! Дыхраа-зраауа, иикра, иишьтра изымдыруа адәы хты даақәхеит.

– Ааит, сара рыцқа, сыбзамыкәзаарын, саб ихәатәы зхасымтазеи, ешьроуп исықәу, уақа сара стәы адунеи ағы акагы ыкам, саб иахьихәаз снейны сеыкнаҳаны сеысшьып, ма убри ак насыгзап, – ихәан, ацәахә ахьыкнаҳаз днейны ихәда ашаха ахатаны даныюахьынхала, ацәахәзәарпаз иаамшәан кәбар дук азна гәыр-гәыр, гәыр-гәыр хәа ахьы леин аоны илыюнаҳаит.

Убасқан ауп ақа иаб атаҳмада иқсымтаз икаитаз, еихәаз змааназ анидыр. Ахьы ааикәшәан, иаб иеишәа иқәицашазгы алаиңшааит, ғыц иаб иеиңш иеиңкааны ауаа зегь шынхо еиңш анхарагы далагеит. Дызлатәазгы иешиңсахыз агәра диргеит.

459. АМАЗАРА АЦКЫС АҒЫЗА БЗИА ДЕИҒҮП

Лыгажәк игәарағы чажәла цытқ шақсаз ибеит. Алыгажә итәкәжә ус леиҳәеит:

– Абри ача икаґсоу амцағы ичңны, нас ибыма бцаны илаганы чанахк азна ақалмышь алх, нас уи ақалмышь сара аҳ иахь исыманы таара сцоит, – хәа.

Итәкәжә алыгажә илеиҳәаз налыгзеит. Итәкәжә изықалтаз ақалмышь аашьтыхны аҳ изигеит.

Аҳ алыгажә рыцқа дшиґтааз аниба, – Уґсы ахынзатоу ухы аланыкәга, – иҳәан макәанк азна ахы ииґтеит.

Алыгажә ахы аниоу, дгәырґацәа има юныка ддәықәлеит; амоа дыкәны дышнеиуаз, дааґсан цъара длатәеит.

Алыгажә дахьтәаз арґыск еыла даайдгылан, – «Уабаґои, уаґбабантәаауеи, дад? – хәа дизцааит. Алыгажә аҳ иғы таара дышцоз, аҳ дрыцқашьаны макәанк азна ахы шиитаз зегы аеыуаю иеиҳәеит. Аеыуаю ус иҳәеит:

– Амакәан азна ахы еидара гәґәоуп, уацаґсуеит; уи ацкыыс, сара исуґтар, оеы устап, уақәтәар ашырхәа аюныка уагоит, – хәа.

Алыгажә, аеыуаю исеиҳәаз цабыргуп умбои, – иҳәан ихы аеыуаю инаитаны, иеы ааимхны дақәтәаны ддәықәлеит. Дышнеиуаз иеы аахыґхыңын длалыроын дылкаҳаит.

Алыгажә дыкәуа, дгызуа амоан дышкажыыз жәыхьчак даайдгылт.

– Иухьзеи, дад? – иҳәан дизцааит. Алыгажә дзыкәшәаз ажәхьча иеиҳәеит.

Ажәхьча ус иҳәеит:

– Уеы цъара утанархар ацкыыс сара исуґтар, сыжәқәа акы устап, – хәа.

Алыгажә ажәхьча ииҳәаз дақәшаҳатхан ижәқәа акы ааимихын, има ддәықәлт.

Дышнеиуаз азәы уасак има дшааиуаз дипылт.

– Уабаказ, дад, иааугозеи? – иҳәан диазцааит алыгажә дзыкәшәаз, дахьыказ зегы ауаса згоз иеиҳәеит.

– Ажә рыххо аюнынза иузгарым, суаса еиха алеишәа бзиоуп, иустап ужә сыт, – иҳәеит.

Алыгажә ари ииҳәазгы мап изахымхәаакәа иуаса ааимхны има ддәықәлеит.

Иуаса има дышнеиуаз гґхәыск кызк лөыцтракны дааипылт.

– Уабаказ, дад, ууаса рыххо иабантәаауго? – лхәеит аґхәыс. Алыгажә дахьцоз, амоахь дахьааиуаз дызкәшәаз зегы аґхәыс илеиҳәеит.

Аґхәыс ус леиҳәеит:

– Ауаса рыххо аюнынза иузгарым таҳмадак уоуп, уи ацкыыс сґызи ууасеи ҳаґсахып! Алыгажә ари аґхәыс илхәазгы мап ахимхәааит.

Лкыз аалымхны има дышнеиуаз пхәызбак кәтык лыма дшааиуаз дналпылт.

Апхәызба – «Укыз рхәазо агара улшом, тахмадак уоуп, сыкәты устап укыз сыт, агарагы еиха иманшәалоуп», – хәа иалхәеит.

Атахмада аригы длықәшахатхан лыкәты аалымхны има амәа дықәылт.

Дышнеиуаз азәы еимаа ғыцқәак имгытрацаны дышнеиуаз днеипылт.

– Ари акәты иалухузеи, еимаа ушьазамеи, сеимаакәа устап укәты сыт, – ихәеит аимаакәа зкыз.

Алыгажә ари иихәазгы мап ахимхәаит. Икәты наитаны иеимаакәа имхны дышнеиуаз шәшьырак дныцатәан исышьасцоит хәа далагеит, аха ишьамлеит. Ари дыштәаз ахәчы-мычы тиоы даидгылт. Ахәчы-мыч тиоы, – Атахмада иухъзеи, уабаказ хәа дизцааит. Атахмада дахыыказ дзыкәшәакәаз зегы ари ипылаз иеихәеит.

– Уеимаа ушьалагәышьом, уи атқыс сара исутар гәырк устап, утакәажә илзугар, иаауцылшьап, – ихәеит.

– Егъауцабыргым, – ихәан, атахмада иеимаакәа агәыр азы иааипсахын, игәыр иапхъа икәымжәы иналеитцан, июныка ддәыкәылт. Дышнеиуаз данаапса, шәшьырак ашьац шьташьшы иахыыказ дныцатәеит. Атахмада ипсы анишьа, доагылан игәыр ааипшаан имбеит. Ашьац ажәжәахәа дылаланы ишипшаауаз ахык даидгылт.

– Узышьтозеи, дад? – хәа дизцааит атахмада.

Атахмада дзыкәшәакәаз зегы ах иеихәеит.

– Хәи, уанацъалбеит макәанк азна ахы баша ишпауцәызи, уахънеиуа утакәажәгы аоныка уналышьтуамеи! – ихәеит ах. Алыгажә, стакәажә сзыкәшәакәаз рзы акгы салхәом, амала ларгы саргы малны иацдәызт акәымзар ихәеит.

– Акыр шпауалымхәо, мазарак ырзны уаауеитеи – ихәеит ах.

– Мап, акгы салхәом, – ихәеит алыгажә.

– Суеисоит, дузымгәауазар, – шә-нызкъ маат шусто, – ихәеит ах.

Алыгажә ибзиоуп ихәан, еиманы атахмада дахынхоз ицеит. Иахънеиз алыгажә итакәажә лахъ, длеит, ах аатра давагыланы дзыроуан. Алыгажә ипхәыс ләы данлеи, – Бышпакоу, быпсы таны быкоума? – хәа длазцааит.

– Сара сыкоуп, аха ура ушпакоу, уахъцаз ах иуитәзеи? – хәа дизцааит атакәажә.

Алыгажә, ах макәанк азна ахы шиитаз, амәахь арахә рзы ипсахуа еитапсахуа дшаауаз ацыхәтәанза иауз игәыргы шицәызыз азаарга зегы итакәажә илеихәеит.

– Ахы узаагар бзиагәышьан, хәпсы ахынзатаз хныкәнагон, аха ианамухгы ура упсы таны уаазааит, – лхәеит атакәажә

Ари захәз аатцран игылаз ах, иахәз цыашьо алыгажә ифы дааин шәнызыкә наитаны дныкәланы дцеит.

Ашөнызыкь маат алыгажөи атакөажөи ах аисаразы ириҗаз рыҗсы ахынзатаз крәфла инькөнагеит.

460. АГАЗАРЕИ АКӨЫШРЕИ

Дыкан гхөyseибак. Илыман җаки гхәки. Агхөyseйба лҗа енак мөаагара хөа абнахь дҗеит.

Аҗкөын дхынхөны даанза иани иахөшьей ргөы җыгыуа ианалага, аоыҗагы еиваианы иҗеит. Уи аамҗазы агөылаара инхоз згөы җыгыуаз азөы баша аҗыкхөа дхысит. Ахы иҗкөаз шааиуаз ани аҗҗаи ахөеиваиаз аҗҗа лышьҗахь инкашөеит.

Ахы иҗкөаз аҗҗа лышьҗахь ишкаш өаз анылба, арҗөаахөа ахөхөара далагеит ан.

– Нан, икалазеи, бзырхөхөозеи? – хөа длазҗааит лыҗҗа.

Ан ус лхөеит;

– Нан, сзырхөхөо закөызеи, бымбои, бара хатҗа бҗаны быхшареи бареи шөейҗаооы, бхөыҗкөа бышьҗахь ишьҗаҗаны шөшышьҗоу абас шөыхьыр, бхөыҗкөа ахы рааханы имҗсуази, – хөа.

– Ари иашоуп, – лхөан, аҗҗагы арҗөаахөа ахөхөара далагеит. Ахөхөабжь захаз агөылаҗөа еизеит.

Икалаз еилыркаанза, иааиз агөылаҗөагы иҗөыуаз ирыҗҗөыуа иалагеит.

Уи аамҗазы аҗҗөызба лҗа абнахьтө дшаауаз ахөхөабжь аниахә, дыюны даакылст.

Ашҗа данаатала, иҗөыуаз агөылаҗөа дразҗааит:

– Изакөызеи, ишөыхьзеи? хөа.

– Икалаз харгы ихаздыруам, уани уахөшьейҗөыуа ианааба харгы аҗөыуара халагеит, – рхөеит агөылаҗөа еизаны игылақөаз.

Аҗкөын икалақөаз анеиликаа, зегы даарылагылан: – «Сани сахөшьей рыҗкьыс игазоу ауаа збаанза схынхөуам", – хөа реихөеит.

Аҗкөын иажөа дшаалгаз еиҗшҗөкьа ддөықөлеит нькөара.

Аҗкөын амөа даныланы дышнеиуаз данызыро иахәит уаха-сахахөа быжькөак. Икалаз еилиргаразы ауаа раҗөа рыбжьы ахьгоз днеит.

Днаҗшызар арахөхөа алыгөра рықөгалара ишафьыз ибеит.

– Икашөҗо закөызеи? – хөа данрызҗаа, ус иархөеит:

– Харахө җыкада инҗөоит, аҗыка алыгөра иқөҗсоу ихагаланы ирөахҗарацы хҗахуп, – хөа.

– Арахө алыгөра изхажөгало, аҗыка лбааганы арахө адөафьы ишыкөоу ирөашөҗарауазеи, – ихөеит аныкөао.

Даргы аназхөыц, еилыркааит аңыка лбааганы арахө рөатцара еиха ишымариаз.

- Ииашоуп, – рхөан цышьатөыс икарцеит, абри акара злеилукаазеи хөа.

Аныкөаө иибаз цышьатөыс икатцаны днарпырцит, атцкыс ицышьатөу збозар хөа. Дышнеиуаз цөыуабжык иахаит.

Аныкөаө атөыуабж ахьяахауаз ахь ихы рханы ддөыкөлеит.

Иахьцөыуаз даннеи, – иңсы дызуста хөа иңылаз азөы диазцааит.

– Иңсыда умбои, уаө бзиақ иңха азаагага аңхал лнапы тахан, ари угы цсык дылоызоуп хөан аңхал лнапы штаку даажырц хөы итоуп, – ихөеит иаиңылаз руазөы.

Ачкөын ныкөаө азгаб лаб диңшаан, – Ишөыхьзеи, шөзырцөыуазеи? – хөа диазцааит.

– Ихахьзеи умбои, сыңха лнапы аңхал итахан тыхшьа хзамтазт азыхөан аңхалгы ларгы ишеимоу иаажуеит, лыңсы штоу, – ихөеит азгаб лаб.

– Уи акөзар имариоуп, уи сара избап, – ихөеит ачкөын.

– Смал абжакы уаласырхөуеит ус цсыхөак узаөозар, – ихөеит азгаб лаб. Ачкөын днеин аңхал ааңены азгаб лнапы ааңихит. Аб имал абжагы ачкөын ииңеит абри азы. Абас рыхыт акы ада ззымдыруаз агазацөа.

461. АГАЗАРА РЫЦХАРОУП

Өнак хацак иңхөыси иарей рыюны иштөаз ргөы ғыңыуа иалагеит. – Ишпааури бара, хөы ғыңыуеит, ма цкөынақ дхаманда хөы ирөыхон ихөеит, ахаца. – Уааи «хаңхья ғызтуа» каңцап – лхөеит аңхөыс. – Ибзиоуп, – ихөан икарцеит «хаңхья ғызтуа». Ари змаану рыуа аңхья ицөажөо дацахоит ауп, иацахогы ахөылцазы ахөарақөа раацара уалс икөырцеит.

Цытк анцы иңхөыс дцеит агөылара.

Иара, цьара сцаргы сцөажөом, уи атцкыс ара сыкзааит ихөан аюны дтөан.

Өыцья асасцөа еыла игөара иааталт. Аха зака ддөылымцра, иеырцсны дтөеит. – О, аңшөма! – хөа рыбжы андырга, ашьшьыхөа дыодөылтын, дуауаза днарыдгылт. – Мшыбзиа! – рхөан, аха өимтит. – Иухьзеи, удагөоума? – рхөан, аха зака акы имхөарыз, иеихарцсны дгылоуп. Анс рхөеит, ас рхөеит, аха ауөитхуаз. Руазөк икамчала апкаө-апкаөхөа өынтө-хынтө дисит, аха өитуам.

Нас исуаз дылөыжөцын, иахөызба ааңыхны ипаца абжа исеит, илзымхаңгы аахицөеит, аха кыт имхөеит, дыббаза дгылоуп.

Ус асасцәа иаиз нықәцны ицеит. Иаргы илымҳа ашьәкәада ахшы дненины аоны длатәеит.

Хәлеит. Ахәылқазы иғхәыс ашә данаахыц, лхатца днаихәацшызар, илымҳа хыркәыдаа дтәоуп, ашьә иәшәы. – Унан! Уаргы саргы ҳақсындаз, иухъзеи? – лхәан дныюнахәхәеит.

– Охәоу! Охәоу! Бацахеит, бацахеит, бцаны ахәарақәа ааца шыта! – ихәеит лхатца газа-рыцха.

462. АБЗАМЫКӨ ИЛАКӨ

Гхәыс еибак дықан. Уи длыман ца зацәык, Қдыжә хәа. Қдыжә даара дгазан.

Әнак уардынла ақстахы дцеит. Ауардын азна амәы иманы дшааиуаз амған гәырк каршәны ибеит. Агәыр аашьтыхны иуардын инақәйтқан, аоны данааи, иан ус леихәеит: – сан гәырк каршәны избан, ауардын иақәцаны ибзаазгеит хәа. – Унан, уан дыцсындаз, агәыр ргәы иалацаны иааргоитеи, ауардын иақәыртцо убахьоума лхәан, лпа дицакьеит. – Нан, дәазны сгәы итазаап ихәан, дцеит аеацара.

Дышнеиуаз ласбак каршәны ибеит. Аласба сгәы иаласцоит хәа иширкыцымьцуаз ицәцит.

Аоны данааи иан илеихәеит икалаз. – Унан, рыцха! Аласба иағханы иааргонеи, ргәы иаларцозма лхәан, дицакьеит. – Аеазназы сгәы итазаап ихәан, дцеит абнахь.

Қдыжә дышнеиуаз жьак ибеит. Ажьа дағхьо даналага, абна инылашәкәа ицеит. Данааи икалаз иан илеихәеит. – Унан, уара, ахәаша! Ажьа иағханы иркуазма, еихсны, ма аигәышә ашыклатцаны иршьуанеи лхәан, дицакьеит.

– Аеазназы сгәы итазаап ихәахын дцеит.

Дышнеиуаз цьоуки ацәкәа цакны ишыцәағәоз дынрыдгылт. Дышнеиуаз еицшцәкьа еигәышә рыхха аңырхәа ацәкәа руаки иаагәыдицан, ашьапы ццәаны илкаижьт. – Хәи, ари дызхагада рхәан, длышьтагәа дыркын ицәа дытцаны дрыпкеит.

Аоны данааи, дзыкәшәаз иан илеихәеит. – Унан, уара мыжда! Бзиа жәуааит хәа акәын ихәатәыз лхәан дизгәааит. Аеазназы сгәы итазаап ихәан дцеит.

Дышнеиуаз цсык анышә дшартоз дрыкәшәеит, – Уаа бзиа жәуит, ихәан днарыдгылт. Хәит, бзиа умбааит, хәзәу умбои рхәан, ицакьаны дыпхарцеит.

Аоны данааи, дзыкәшәаз иан илеихәеит. – Унан, уара агаза! Ухы уаасуа унықәланы уцәыуар акәымзи лхәан, дицакьеит.

Дәәазны дышнеиуаз чарак ағы, иасны ишыкәашоз ашта дынталт. Ихтырға ааихыхны инкажыны аа-қи-қи хәа ихы даасуа дныкәылт. – Ииуеи, ижәла нцәеит, дызциганда рхәан, ицакьаны ашта дытцаны дыпхарцеит.

Дааин иан илеиҳәеит ихыыз, усгыы нацицеит: – сан пхәыс дысзаабымгакәа, сахьтәоугыы сгылом. – Пхәыс дузаазгоит, агәарғ азна амғы еизугозар, – лхәеит иан.

– Ибзиоуп ихәан, далагеит амғы аагара. Ан даалаган тәырғәык еилахәаны амҳарағы икәалыргылт. Нас ус иалхәеит: – нан, шьта, уакәыц умғы аагара, пхәыс дузаазган амҳарағы дкыдгылоуп, аха хәылпазынза уахь умнеин хәа.

Ахәылпазы амҳарағы днеин дыкны данаалыха, ахәарахәа атәырғәы имцаҳаит. – Сыпхәыс дабакоу хәа иан данлазцаа – ушыбзамыкәыс анлаҳа дцазаап хәа иалхәеит.

– Ус акәзар, даасымгар зуам ихәан ддәыкәылт. Дышнеиуаз пхәыск – Чача хәа шәылтуаз иаҳаит. Ипхәыс Чача лыхьзуп хәа иан иалхәахьан.

Абан сыпхәыс ихәан, абжыы ахьгоз аоны днеит. Ихәы архиара иалагеит. Апхәызба, дахьниас-ааиасуаз, асас дшылзымақаруаз лаҳаит. Апхәызба уамашәа илбан лан илалхәеит, аха икарцахуази.

Акранырфа ашьтахь, ииартә карцан днаиеит. Апхәызба лангы Чача ашәындыкәра дылтарианы, ацапха өаркны, ларгы днышьталан дыцәт.

Атхьыбжьон Қдыжә доагылан, Чача дызтаз ашәындыкәра аашьтыхны дцеит. Амған ашәындыкәра аағены, Чача даатғаны аоны дааигеит.

Данааи иан даара лгәы иахәеит.

Пытк анцы Чача ус иалхәеит Қдыжә: – сҗаацәа рғы, хәтуан азна ласаха ыкоуп, уцаны пытк ааугар, исны уеикәа алсхып хәа.

– Ибзиоуп ихәан дцеит. Дахьнеиз уаоы димбазакәа атуан доықәлан аласахакәа игхьазо далагеит. Ари Чача лхәы, ари сан лхәы хәа игхьазаны ишеикәйтцоз, атыхәтәаны акы ахашәалт.

– Ишпазури? Ари Чача илыстар сан лгәы нхоит, сан илыстар Чача лгәы нхоит; ных, икалалакгы сан илыстап. Чача илымургы ағах аалыфсырғап хәа, инапы анааикьа, ағыч уа икәтәаз ихәхәда иаахан, далыфны дылкаҳаит.

Атаацәа ааисын длышьтагәа дыржит. Нас – ооызагы хыхь дыкәтәоуп анихәа, иохәнан Қдыжәгы дыкны длылбааргеит. – Узуста? – хәа ианиазцаа, – сызуста шәымбои, шәымахә соуп ихәеит Қдыжә. – Уабаказ нас анырхәа:– сабаказ, уцаны аласа ааугар, еикәак узызыхып лхәан, саалышьтит ихәеит Қдыжә. Ашьтахь зака изышьтхуаз аласа наитаны ддәыкәырцеит рымахә.

Абри азоуп ари ауаоага илакә хәа изашьтоу.

463. АҢАКӨАЖӨ ЛҢА ЗАЦӨЫ

Ңакөажөык дыкан, ңа-зацөык длыман, ера уигы дыгазан.

Өнак ус иалхөит иан:

– Ауардыни акамбашыкөеи уманы уцан фахык хзааугар, амман ак кажыны иубозаргы уздырамеи ас унтыцыр – ҳа.

– Бзиоуп! – ихәан дцеит. Дызнеиуаз гөырк каршөны ибит. Ауардын илақөцан иманы аоны дцеит.

– Сан, бнеины ана ауардын баншылы, гөырк збан убра ианыстт, – ихөит. Аңакөажө днеины дыңшаан, аха, иаулбахуаз, изхьан.

– Иууазеи, уан рыцқа, агөыр ануба, укьяө иналауцар акөымзи, – лхөит иан.

Өнак ңара дыкан дшааиуаз, ласбак каршөны ибит. Аласба скьяө иаласцоит ҳа дзаөыз иңсит. Аоны данааи, абас изуз ихан, иан иалхөит.

– Иууазеи, уан рыцқа, уагхьан иааугар акөынеи, – лхөйт.

Шыжымытәанк бнакы дылан дыснеиуаз, жыак ахыцөаз днахагылт, дагхьа, дагхьа даналага, ажьа аагшыин ионы ицеит. Аоны даннеи, ихьыз иан илеихөт.

– Иууазеи, ахы алабала уасны иумшыуаз, – лхөан дагьа далагт.

– Ибзиоуп, даөазназы сгөы иңазаап, – ихөан дцахт.

Дызнеиуаз азөы сыңсы сшьоит ҳа ашьашөыр дзыцатөаз дынихөагшит, афырқа днеин иеимырбазакөа илаба рыхөхөы ихы даасын, дышыны дылкаижьт.

Иан ианлеихөа, унан, уан рыцқа, мшыбзиа ҳа унимеиосуаз, лхөйт, аха иабакоу, изымдырт.

Хөымыөхак моакы дықөны дызнеиуаз цсык анышө дахартоз доавалт, мшыбзиа ихөан дыюрывсны дцеит.

Абас, абас изуз ихөахт аоны данааи.

– Ухы уасуа унеины умцөыуаз, баша урывсны уахбаауаз, – лхөан диацөаит.

Азө гхөыс дааиган чара иуан, иуацө, игөыцхөцөа зегы агөарақа иасны изыкөашуаз, агөар дынталт, аахыхьиха ихы даасуа. Ацкөынцөа дыркын, дрыпкаиит. Агаз рыцқа дызцөыуаз иан лөы дцеит, дзыниазгы леихөт. Уи нахыс лыцкөын зака ңара дынтылмыжырыз...

464. АГАЗЕИ АХ ИҢҢАИ

Ңхөысеибак дыкан. Ңа зацөык длыман. Убри лңа дгазан. Еснагь иан длыхөон гхөыс дысзаага ҳөа. Ари өнак акөымхөит, өымш акөымхөит. Ан лгөы ангцөаза, лңа ус иалхөит:

– Зны уцаны уардынк азна амөы аага, нас гхөыс дузаазгоит.

– Ус акөзар, абыржөйтөкөа сцаны амөы аазгоит, сан, – ихөеит агаза дгөйргөацөа. Мөаагараөөа абнахь дцеит.

Убри амтөзы аөхөысеиба даалаган аөөйргөы еилалөөеит, нас инаганы ауаөах ионалыргөлеит. Ус амра акыр иөагөалахьан, лыөкөын аөхөы иөашы, амөы имны дааит.

– Сан, сара иззыбөөаз амөы аазгөит, бара өхөыс дысзаабгама? – өөа иан длазцааит.

– Аиеи, нан, дузаазгөит, аха убжөы анлаөа, дыөхашьан аоны дааоналеит, – лөөеит иан. – өауида лыхьзуп, - лөөеит.

Ус ахөлара ианалага, агаза днеин дышьөалеит.

– өауида, бааины бышьөал! – ихөан агаза акөакьөа игөагылаз дналыөаөчцеит.

Убри аамтөзы иан аөөаргөы ыршөны адөахьы икалыжьит.

– өауида дабаөеи? – ихөан агазы иан длазцааит.

– Лыөөөүөызма? – лөөеит иан.

– Ааи, бааины бышьөал өөа ласөөан, - ихөеит.

– Унан, лыөөөумөыр акөын, дуөөшөан лыөныка дцеит, – лөөеит иан.

Ашьөжь анша, агаза дөагылан, «Сара уажөйтөкөа өауида даазгоит», – ихөан дыөны агөарө дьнтөкөеит.

Ус дцо, дцо, дышнеиуаз зыхьк дныөөынгьлт. Зөабк азыхь лгарө дааин (пара аө иөөа лакөын), ари агаза азөаб даниба, ари өауида лоуп ихөан, дымөарсны диманы аоныка дааит. Аоны данааи, «Сан, ари дыббо, өауида даазгөит,» – ихөеит.

– Унан икауца закөызеи, ари хлыөөызуеит, аө иөөа лоуп, өауида лакөзам, – лөөан, иан илөөымыөхөит.

Ус акыр аамтөа өеит. Аө имаөуюөөа иөөа илышьөоуп, аха лхабар азөгы изеилкаауам.

Ус өнак агаза амөа даныланы дышнеиуаз хөцөк диөөылеит.

– Уара, ахөаөа, арахь уабаөо, сара өхөыс дшаазгаз уаөама? – ихөан агаза аччара далагөит.

Ари агаза иихөаз даара дархөыөит ахөаөа.

– Уара агазы, иааугаз аөхөыс дарбан? – өөа длазцааит.

– Сара аө иөөа өхөыс даазгөит, – ихөеит агазы дөаөөа-өаөо.

Ари ахөаөа илымөа иөасхьан сыөөа дзыөшаауа аөцөак азна ахьы иөөит өөа аө ишиөөахьаз. Ахөаөа иаразнак аө ишөа амөа дыөөөлеит. Дцо, дцо дышнеиуаз аө ибаагөара дьнтөлеит. Ари ахөаөа длеин, абас, абас ауп, уөөа дахьыкоу өөа еихөеит. Аө иөөа дахьыказ иазөөаз ахөаөа аөцөак азна ахьы иөаны доуижьит.

Аө имаөуюөа дөөөөлеит агазы дьрөразы. Ишьөан, ишьөан, аха агазы дьрбөмыөт.

Ани ахөаөеи иарөи анеидьөц, агазы дышнеиуаз шьоуку иөөылт:

– Уара ах ипқа думбазеи, дзыпшааз аацөак азна ахы иицоит, – рхөеит агазы ипылақөаз.

– Ах ипқа хөа сара азөггы дсымбеит. – ихөеит агазы.

Аоны иан лөы дахьааиз ипылаз ахацөа ах ипқа ишлазцаауаз, уи азы аацөак ахы шиитауа леихөеит.

– Икауцаша уи ауп, уаалаганы ах ипқа думаны уца дызтөу рахь, нас аацөак азна ахы уитар аоныка иаага, – лхөеит иан. – Убри аацөа азна ахы ааугар амацөа бзиақөа узаасхөоит, – лхөеит.

– Агазы иан илхөаз даараза деигөырған, ах ипқа диманы лаб ишка дцеит.

Ах ипқа лыпсы таны даниба, итабуп сыпқа дахьааугаз хөа агазы иеихөан, аацөак азна ахы итаны доуишьтит. Агазы иаацөа дацаланы иманы ионы дааит.

Уи нахыс агазы иани иареи инхуа, инцуа икан.

465. ЧАЧА ПЛАКӨ

Пхөысеибак ца зацөык длыман. Аца дара дгазан. Өнак ауардын аахөаны ацстака дцеит. Ауардын азна амөы кацаны, иманы дсаауаз акөымкөа гөыркы каршөны ибит. Агөыр иоышьтыхны, иуардын илақөитцан, аоны днеин иан иахьа гөырк каршөны избан, ауардын иақөцаны иаазгеит хөа леихөт.

– У, уан дыпсындаз, агөыр ргөы иалатцаны иааргауанеи, ауардын иақөуцаноума изааргуаз, – лхөан лца дизагьит.

– Нан, аөазны сгөы ицазаап, – ихөан дцахт аөа цьара.

Дызнеиуаз акөымкөа лысбак каршөны ибит. Алысбы сгөы иаласцоит хөа дзаөыз ицөцсит. Дааин иан илеихөт.

– У, уан, рыцха, алысба иапхьаны иааргауанеи, ргөы иалартцазма, – лхөан дицакьеит.

– Аөазны сгөы ицазаап, – ихөан дцеит абнахь. Дызнеиуаз жьак ибит. Ажьа дапхьуа даналага, инылашөкөа ицеит. Дааин иан илеихөеит.

– Унан, уара хөаша, ажьа иапхьан иркуазма, айгөышө аагөыдцаны иршьуанеи, – лхөан дицакьеит.

– Аөазназы сгөы ицазаап, – ихөан дцеит.

Дызнеиуаз, цьоукы ацөкөа зыркыз дрықөшөт, дсынрыдгылаз аицш айгөышө ацөкөа акы иагөыдицан, ашьапы ццөаны илкаижьт. Хөит, рхөан аус зуаз длышьтагөа дыркын дхөахөаны дыршьтит. Аоны даннеи, ихьыз иан илеихөт.

– У, нан рыцха, бзиа жөуит хөа акөын ихөатөыз, – лхөан дизагьыхт.

– Аөазназы сгөы иҗазаап, – ихәан дцеит.

Дызнеиуаз ңсык анышө дзартуаз дрықөшөт.

– Уа бзиа жөуит, – ихәан дынрыдгылт.

– Хаит, бзиа умбааит, хазөу умбои, – рхәан дыңхарцт.

Дааин аоны иан илеихөт.

– У, нан, рыцха ухы уасуа унықөлар акөынеи, – лхәан дитцакьеит.

– Аөазназы сгөы иҗазаап, – ихәан дцеит.

Дызнеиуаз ңоукы иасны исыкөашуаз дынрадгыл. Ихтарңа наихкөыцөаа, ихы даасуа днықөылт. Ииуаи ижөла нцөеит, дызциганда рхәан, ицакьаны агөар дтырцеит. Дааин иан илеихөт, усгыы нацицт:

– Сан, ңхыс дысзаабымгакөа сыхтөоугыы сгылөм, – хөа леихөт.

– Ңхөыс дыузаазгоит, агөар азна амөы кауцозар.

– Ибзиоуп, – ихәан далагеит амөы аагара.

Иан даалаган төыргөык еилахөаны амхара икөалыргылт.

– Нан, шыта уакөыц умөы аагара, ңхөыс дузаазган амхара дығөагылоуп, аха хөылңазынза уахь умнеин, – лхәан имөы даакөылхт.

Ахөылңаз амхара днеин, дыкны даалыхан ахөарахөа илимцахаит.

– У, нан, дабакоу сыңхөыс? – ихәан иан длазцааит.

– Дабакоу, укьракөа анлаха, дцазар [акөхап] – лхөит иан.

– Ус акөзар, – ихәан ддөықөылт. Дызнеиуаз ңхөыск «Чача» хөа зөылтуаз иахаит. Чача лыхьзуп хөа иан иалхөахьан, абан сыңхөыс ихәан абжыы ахиахаз днеит.

Ихөы архиара иалагеит. Аңхөызба дахниасуа-ааиасуа асас дсылзымақаруаз лахаит. Уамашөа илбан, лан илалхөт, аха иркузи.

Акранырфа ашьтахь, ииарта калцан дцеит. Чачагы ашөындыкөыр дылтацаны, ацңха өаркны дыцөт. Ацхабжьон асас доагылан, Чача дызтаз ашөындыкөыр аашьтыхны дцеит.

Амоан ашөындыкөр аағөны, Чача диманы дцеит. Аоны дахнеиз иан дара лгөы иахөеит.

Изнеиуаз акөымкөа (ңытк анцы), Чача ус лхөеит:

– Уара, уцар, сҗаацөа рөы хҗауан азна ласха акоуп, ңытк ааугар, уикөа алсхып – хөа.

– Ибзиоуп, – ихәан дцеит. Дыхнеиз аҗауан доықөлан аласақөа ипхьазуа далагеит: Ари Чача лхөы, ари сан лхөы хөа. Убас сиуаз акы мыцхөеит. Исбазури, ари сан илысҗар, Чача лгөы нхоит, Чача илысҗар сан лгөы нхоит. Ных икалалагь сан илысҗап, Чача илымургыы апахө аалыөсырғап хөа инапы ианынеикьа, иөыза гьычк уа дықөтөан, инапы инаахан, длалыөрын дылкахаит. Атазха аҗаацөа ааисын дырkit.

– Соызагь уахь дықөтөоуп, – ихөыт иркыз агьыч.

Иөыхөнан длыбааргеит. Узуста анырхөа, сызуста, шөымахө соуп ихөеит иркыз.

– Уабаказ нас? – [рхәан иазцааит].

– Сабақаз, алас ааугар еиқөақы узықасцоит лхәан саалышьтын, –
ихәеит рымақө.

Ашьтахь иитәхыз алас инитаны дындөықөырцан дцеит рымақө.

Абри азоуп абри Чача ллакө хөа изашьтоу.

466. АПХӘЫСЕИБА ЛЫЦКӘЫН ЧАЧА ДШААИГАЗ

Пхәысебак дыкан. Па зацөык длыман. Иара уигьы газак иакөын,
даашьон . Уцөағөа лхәар иуамызт, амөы аага лхәар иуамызт. Анс, арс,
иага лхәаргы дахьтөаз дахьцысуамызт. Данимышөаза, пхәыс
дузаазгоит хөа иалхәеит. Уардынк азна амөы сзааугозар пхәыс
дузаазгоит хөа иалхәеит. Ибзиоуп ихәан, амөаагара хөа иара абнахь
данца, иан даалаган атәаргөы, зғаб матөала иеилалхәеит. Атәаргөы
зғаб матөала иеилалхәан, иналган лыцкөын иуатах ағы игөалыргылеит:

Лыцкөын амөы иманы данааи, дабакоу, сан, исзаабгаз хөа длазцааит.

– Абна ауатах ағы дығагылоуп, – лхәеит.

Днеин длацөажөо далагеит, бааи арахь, са сахь ихәеит, аха лара
өылтзом. (Иөызтуада, атөыргөоуп). Днеин икны данааха, ихышөтны
икахаит.

– Сан, сзыбжьазеи, дабакоу? Абыржөыцөкьа амөы ахьаазгаз изгоит. –
ихәеит.

– Унан, уан дыцсааит. Уи уара ушгаз аз анылба, ари ауао ага иөы
саангылома лхәан аоныка дцеит, – лхәеит иан.

– Абыржөыцөкьа амөаныфа сзыкаца, слышьталоит, – ихәеит.

– Иан даакөгыжыын амөаныфа калцан, – илтеит.

– Илыхьзузеи лара? – хөа иан длазцааит.

– Чача лыхьзуп, – лхәеит.

Ари имөаныфа аашьтихын амөа дыкөлеит. Хаха-хымыш дныкөахьан
еипшаан, дышцоз цьара онык ағы пхәыск «Чача! – хөа шөылтуаз иахаит.
Уа днеизар, Чача захьзыз лани лареи ыкан.

Асас дахзааит рхәан, акриөарцеит, акридыржөит. Ари агаза сыпхөыс
боуп, ашьыжь бызгоит аоныка хөа леихөоит Чача. Ибымур, бысшьуеит
хөа итачкөым рацөаны илирбоит.

Акриөарцан, акридыржөын днаган ииарта катцаны дышьтарцеит.

Ан лыпха дигар хөа дшөаны, ашөындыкөра дтартөаны лхакны
илыргылеит. Ани агхәи аныцөа, иара ашьшьыхөа доагылан иахьыцөаз
ауатах ағы днеин, ашөындыкөра аашьтихны има ддөыкөлеит. Амөабжара
днеихьан еипш, ашөындыкөра ааөиөын Чача даатигеит.

– Сжьаны бызцазеи аоныка? – хөа леисра далагеит.

Иихөоз цьалшьеит, илакөылшьеит.

– Иухәо закәызеи. пхыз иубама? – хәа диазцааит, аха илылшоз, дышгаз аз анылба, димгар иуамызт, диццеит.

Дахьяаиз иан диеигәырған чара луит.

– Сан, иббома Чача дшаазгаз? – ихәеит.

– Унан, уан дукәхшахааит! Ускан амәы сзааугап хәа узжәеит, уажәы цьюк рызгаб дааугеит, аха дузныкәгома? – лхәеит иан.

Ус акыр аамта еидхалан еицынхон дара, аха даара игарын.

– Уца ура сҗацәа ркны, амаҗәа хәа акгы ушәым, цъара акы злысхра аласа сзаага, – хәа Чача лхаҗа иалхәеит енак.

Ипхәыс илхәаз дақәшаҗатхан, ыызак дицылцан, длышьтит. Ари дахънеиз уахь сцәырҗыр сыршьуеит, уи аҗкыс мазала аласа ахыкәу илбаазгап хәа избеит. Иызагы, иаргы аласа ахыкәыз ихалеит. Уа аласахәа аниба, ашара далагеит.

– Ари Чача лыхәҗаа, ари сан лыхәҗаа, ари сара сыхәҗаа, – хәа ишишоз еикарамхо иалагеит. Ласахак ахашәалт анахыгы икамкәа, арахыгы, икамкәа.

– Чача илысҗар, сан дгәаауеит, сан илысҗар Чача дгәаауеит.

Ас акыр аамта иныкәиццеит, иаакәиццеит, аха аҗыхәтәан ус избеит иан илиҗарҗ.

– Сан илысҗап. Чача илымур лхаҗәа аҗәа аакәсырҗап, – хәа инапы анаиҗәа, иватәаз иыза илаиаахан, далыюрын, цака аҗшәмацәа ахәтәаз доеи доарылаҗаит. Дабарышьтуаз, доышьтагәа дырkit.

– Ааит, ура , ишҗыкәу иахмырбазакәа уқәланы халаса шҗоу-гычуаз?! – рхәан иааисуа ипкара иалагеит.

– О, ура, шәаангыл, ус акәзам, икалаз зегь шәасхәоит, – ихәеит.

– Шәымахә ыызас сицааит шәара шәәы, насгы аласа җыҗк иҗахын ицызгап хәа. Аха иара имузт, арахь шәа шәахь аҗәырҗра пхәишьан мазала иахҗар иҗаххеит. Нас аласа ашара далагеит – иан лзы, Чача лзы, ихазы. Ианишоз еикарамхо иалагеит. Аҗыхәтәантәи аласаха иан илиҗарҗ избеит. Чача дгәаар, лхаҗәа сықәсып хәа инапы аниҗәа са исаахан салорны скаҗаит, – ихәеит.

Ари иыза ас анихәа, нас еилыркааит икалаз аиаша.

– Арахь улбаа, ура, уа узыкәтәоузеи? – рхәан, ихы икәәе доалбааит. Чара изыруит, аласагы иызеи иареи шака рызгоз рырҗан ирыманы аоныка ицеит.

467. ААЛАГЪАН

Лакә, лакә, сышнеиуаз мхарак сныоналеит, уа ионагылан шөиндыкөрак. Ашөиндыкөра анаасырт, чыкмацьяк тагылан, ачыкмацья анаасырт, көалапк тагылан, акөалап анаасырт, хыпцөцөак тагылан, ахыпцөцөа аноышьтысх, «акыр-кыр!» ахгеит. Уи захаз ахөыцкөа, ахөмарра иаакөыцын, амхара иааоналан, аөхөа иакөшан иаатөеит. Саргы сналагеит ус...

Дыкан такөажөк, длыман пазатцөк, уи ихзын Гдыжө. Гдыжө ихзы еипш, дыгдыжөза дыкан. Уи захьзузеи-ба? Агөеилгара ицөмацзан, агөеилгара акны дыказма, даашьяоын, аашьара мацара акны дыказма, дагышөыргөындан. Иара дхөыцызма, уажөшьта дарцысын, аха ишааилахөлалак, иан дицымкөа ашөи-тышөи дызнеиуамызт, абгакөа дрыцөшөаны дыпсуан, иахьабалак дара төаз цьишон.

Уахык зны Гдыжө адөахьцара итаххан, иан длыман дындөылцын аца ацака иньцалеит. Ацых, аиашаз, еимахан илашьцан, акөа кыдхөае илеиуан, анаатөгы ацла махөкөа еиднакшалон.

– Еөх, анацьялбеит, уаха Егри Көыдри рыбжьара амөа зку иага ихацөоуп! – лхөеит ан дахьгылаз

– Аа, сан абгакөа ааит, бхөама? – хөа Гдыжө данөацкья, ихы ацалакья иөаахан, дхышөтны дналымтахаит.

Ан илулак даашьтылхын, длыма аоны дааит, дызөзөа-дыхөхөа днаган днышьталцеит. Икакөчаа иказ ихы анбзиаха, атакөажө ус лхөеит:

– Мьө хышьаццөк хөмам, ахьта хөгоит, уеигөышө аашьтыхны уныпцыр, абнара халатөоуп, еидарак ааугаргы изыпсуозеи?

– Сыжөаа сымьорны ицоит, аидара сацало ськам! – ихөеит Гдыжө өыргөбаацс кацаны.

– Ацөкөеи ауардыни хгөыла ихөитөит, уацө ашьыжь, ауардын ацөкөа лацөхөан, абнарахь уцоит мөаагара! – хөа дцөажөеит атакөажө.

– Ибзиоуп, ди! – дакөшахөтхөит Гдыжө. «Сызхара ауардын сацөтөап», — абри ауп ускан Гдыжө дзызхөыцуаз.

Уацөы захьзыз, агөыла иуардын лцакны, Гдыжө абнарахь дцеит, ибжы хаззала ашөа ихөоит ауардын дахьантөалоу.

Цьара даагылан, амөы умоур хөа ушөозу, иуардын иртөын, дхынхөит аоныка.

Амөан дшаауаз, ицырцыруа захьга гөырк каршөны ибеит.

Ари сан илзызгар, ииага дгөыргыап! – ихөан, акаршө аашьтыхын, инаган амөкөа зкөыз ауардын инакөиршөит.

Атакөажө аөөахөа ауардын абжы анлаха: «Унан, сыцкөын амөы иман даауеит, ак илцыргы здыруада?» – лхөан агөашө ахь лөыналхөит.

– Сан, азахьга агөыр бзаазгеит! – өааитит Гдыжө агөашө дталаанзагы.

– Уннан, уан дукөыхшахааит, агөыр сывамамызт, рацөа суркьацөит!
Иабакөу иара? – дцааит ан.

– Амөкуа зкөыз ауардын иакөсымцөи, уаха иабазгоз! – ихөеит Гдыжө хөылашша. Иаазгоит хөа даннеи, иубар иаахө, агөыр хөыцза ана иаанхо иказма, изхьан!

– Уара мыжда, агөыр ануба, ауардын ишцакөуцоз, уи уиакара еидаразма, уацхьа угөырцьыба иналацан, иааугар акөымзи? – днаиабжьөит иан.

– Шьтарнахыс сгөысеаныз! – илымеимкит Гдыжө.

Ауардын амөы анакөих, иан аицаркөакөа аниөалца, игөы цшаашөа дкалан, «Исцөызыз агөыр сымцшаар зуам!» хөа ддөыкөлеит.

Абнара дылалан дцоит, днышьтацш-аашьтацшуа, аха агөыр изырбахуазыз, игөы ыгыын дхынхөит.

Амоан дшааиуаз, ласбак бажөгөаламуа иааицылеит.

– Агөыр сымбазаргы ари сан илзызгар, деигөыргьап! – ихөан, аласба аашьтихит, аха игөыдыркөыкөла ишгатөыз изымдырит. «Агөыр ануба, угөырцьыба иалатцаны иааугар акөын» хөа иан илхөаз ааигөалашөан, аласба ашьапы игөырцьыба иалеитарц далагеит. Ашьапкөа игөы ишадиргөгөалоз, иширцөиуаз, ацшьшьапык ааццөцөөит, иаргы шыцөаа-цөаауаз ицсит.

Аласба цсы игөырцьыба иадкнахала, ашца дааталеит.

– Сан, агөыр сымбеит, аха аласба бзаазгеит! – ихөеит, Гдыжө ацык-цыкхөа дыччо.

Ан днөицылазар, аласба абакоу ицсхьөит.

– Уннан, уара хөылашша, аласба ануба унапы ианыртөаланы, иугөыдыр көыкөла иааугар акөын, угазара хөшөы амамзаап! – лхөан, аласба цсы наган инкалыжыт

Нас дналыртөан акриөалцеит. Аиаша ххөар ами, Гдыжө игазара адагы, имгөа цөгьан, х-өахрак абыстөи, көцьалк итыцыз акөыди знык төараз усс имамамызт.

– Хшыла нцөөит, азлагарахь уцар ауп, – лхөан, аатцөа наилтөит.

Гдыжө уахь ицахзам ацара, изхара анифа деизкьа ацөардагөы иөыкө-ижьырц акөын, аха атакөажө даникөамцза, иаатцөажө аалымхны, дцикө –цикөуа дынталеит.

Дышнеиуаз хьа дуззак днамцалеит. Ахьа цөкөыншьа көшөо ипыены акөырехөа ифо дышгылаз, мшөык абнара иаалцын, иара иахь өөаанахөит. Дшөан, иаатцөа лкажьны ацла дыкөлеит. Амшө хөдыш шааиуаз, иаргы ахь икөларц атахызшөа, ацла иокыдыззалеит. Гдыжө убри акара дшөөит, иблахац гьөжьын, амахө иикыз ааимкөыцшышан, хланцы дылталеит. Дышлеиуаз амшө дакөхаит. Аикөцара иалагеит.

Афра уаоага гәғәа ду, амшә ахәламшәа ааиңышьашәан, длахан илтижәеит. Уи акәхеит, амшә леихьюрны илкаҳаит.

Гдыжә амшә доатцалан, аоныка ддәықәлеит, ашәакгы аацәыригеит, аббы ихга. Ус ашта дааталан, агәаңхәа иан лаңхәа илкайжыит амшә хәдыш ду.

– Ашыла сзаамгазаргы, амшә шыны ибзаазгеит, сан! – ихәеит.

Ан иңалшьеит, илакәылшьеит, лычкәын амшә ашыра ахылшаз.

– Нан сычкәын, ухацахазаап, шыта пхәыс думазаргы цәгәам! – лхәеит атакәажә.

Даакәгыжын, абыста изылуын, изхара ифеит. Нас длышьталан дыцәан, адыроаены шыбжьонынза дзымфыхеит.

Данаафыха, ажәжәахәа иеааилеихәан;

– Сара пхәысхәара сцоит! – ихәеит Гдыжә.

Ддәықәлеит ихы ахынахаз. Дышнеиуаз штак днавалеит. Ахәса, ахацәа, ауаа жәпаозаны абри ашта икәын, ихәеит. «Ашәа хәо, атаххәа сшьацәхыртәуа ашта саакәлар, цәара пхәызбак сылгәаңхаргы здыруада?» – ааигәахәын, Гдыжә акаоңхәа ашәа хәо, дкәашо, дшьацәхыртәуа, ашта даакәлеит.

– Хәит, дабатә уаоагоу, аңсра акны ашәа зхәо, икәашо? – рхәан, ачкәынцәа лаижәлан, дрыпкеит. Даныо, лажәхырца изуны, ахәынцәа дыларыжыит.

Ибла ахьтоу умбо, дшәикәагәха иан лфы дааит.

– Иухъзеи уара, насың еиқәацәа? – лхәан, дааиңылеит атакәажә.

Абас, абас уи исыхьыз ихәан, иан илцәуимзеит икалаз.

– Уара, насындажә, аңсра акны уаннеи, ухтарца лыкәцан, «ааңи–хиңәа» ухы уаасуа, уцәыуар акәымзи? – лхәеит ан.

– Даәазны исхаштрым! – ихәан, Гдыжә длатәан акрыфара далагеит.

Даныоагыла, «оаңхәа сымоа сықәлоит!» – ихәан, дцеит.

Дышнеиуаз, ахәса, ахацәа, ауаа рацәаозаны изтаз штакы днадгылт.

– Ара аңсра ыказар акәхап, – ихәан, «аңи–ңи!» хәа ихы даасуа ифынеихеит.

– Хәит, ари дабытә уаоагоу, хара ачара хәмоуп, иара ихы даасны хәицәыуеит! Шәицакәан ашта дтышәца! – ихәеит, тахмадак дахьгылаз.

Ачкәынцәа леин, деимырхха дрыма ашта итыцит, пахьагь еиңшымкәа, зынза дырхәахәазеит. Ибла ахьтоу умбо, дшәикәагәха аоны даакылсит.

– Икалазеи, иуқәшәазеи? – дцаахт, згәы кыдгылаз ан.

Абас, абас ауп, ихәан, ихы даасуа ачарафы дышнеиз, леихәт.

– Ных, уара, аилымга, пхәыс хәа иааугоу акгы ыкам, баша уцәа тоумырхан. Аоны указ, уаҳа узмәтәахәузеи, ххәысзәцә азы ауржәлап! – дағит– дыңсит атакәажә.

Крыфан даналга, «Бзиала!» – хәә иан иналеиҳәеит:

– Абри дынцәахшоуп ззухәара, аҳак ипҗа пҗәысыс даамгакәа, сшыхнымхәуа! – ихәан, дынтагылан җоуба иуит. Нас ихы ахынахоз амәа дныкәлеит.

Җынла дныкәоит, уахынла дшәаны җәара дынцәыҗагәыгәуеит, амла дакыр, даарыцхазшьоу акы икышә иныкәыркуеит. Ус дцо, дцо, дышнеиуаз, аҳак иашта днадгылт. Ашта җбаа ду ауаа азкуам, ихәеит, убри акара ирацәаоуп.

– Ара икоузеи? – хәә данцаа:

– Ах имахәцәа аоыҗагы аоныка иаишьтуеит, арахәҗиаа риҗоит, ипҗацәагы еихреиҗоит, – рхәеит.

«Ах ачара иуазар, снымоахыҗып, сызхарагы сфап, ауаагы снарылаҗшып!» – ихәан, Гдыжә ачара ахыруаз днеит.

Уахык ала иаузеилгахуаз, ах хаха–хымыш чара иман, Гдыжәгы уа дыкан, мышкы оынтә-хынтә ачара–аишәа дахатәон. Деихыжә–еикәыжә, аҗкәынцәа ихыччон, арыпҗажә еипш, деигәыдырҗон, аха җәаргы дцомызт, уа дыкан.

Абра ачараҗы дҗырҗыруа амаҗ луеит макыана хаҗа имҗац ах ипҗа еиҗбы. «Аалагъан, ара бааи!», «Аалагъан, ана бнеи!» хәә зегы лара дырҗахуп, зегы лыхыыз рҗакуп, ихәеит. Пҗәысхәара амәа икәу Гдыжә абри дгәеиҗеит, убасгы игәы дахәеит, ескынгы дибаларҗ, лааигәара дгыларҗ иҗаххеит. Угәы иамыхәоу лоума ларгы, лыблақәа җыпхоит, лзара кат-катоит, ашәырҗата еипш лҗәа пашәуп, умаҗәа җып лынхалоит.

«Аалагъан, бахъеалакгы, ша быштәуп!» хәә длышьтоуп Гдыжә. Ари захауа аҗкәынцәа ркәатеиах җҗәоит, Гдыжә асамыркәыл илырхуеит, ихыччоит, җоукгы иҗакъан ашта дтырҗоит, аха иара дгәам-гәамуа даахынхәыхуеит, «Аалагъан, бахъеалакгы, ша быштәуп!» хәә дыбтәалеиуа длышьтоуп, ихәеит.

Ачара еилгеит, асасҗәа ыкәҗит. Иааизынхаз аҗшәмаҗәа реил-дырган, иааҗса-икара икамзи, заа рыхкәа ныкәырҗа-аакәырҗеит. Аалагъангы дышьҗаларҗ лҗаххеит. «Ари абжәарак мишәанк сыхҗакны симоуп, уаха зны суаҗах ашә дасуа далагар сирҗыхоит, уи аҗкыс даеак сҗасабып!» – хәә даахәыцын, длеин лаб ах ихазына (ахы, аразын) ахыҗаҗәахыз ашәындыкәра ашә аалыртын, аҗәарҗа нҗақаҗан, дынҗаеит.

Егы Гдыжә гәықәа ааҗра дахъавҗагылаз ари зегы гәеиҗоаарын. Иҗәаша аныҗәа, шаха шәпак ааипшаан, аҗхәызба дахышьҗаз ауаҗах длыналан, шахала ашәындыкәра ааипҗахын, ибҗа иаакыдҗаны, ашьшьыхәа уаы димбазакәа, ашта дылҗыҗын, дызлааз амәа дәанылеит, ихәеит.

Аалагъан данааҗш, икалаз лдыргәышьеит, аха икалҗахуазеи ашәындыкәра дҗаиоуп, деихаҗсы-еиҗаҗс.

Гдыжө даауеит амоа ду ианыршөлан, азө дсышьталап, азө дсыхьзап хөа гөарасгы имам, даауеит ишөындыкөра дацакь, зны-зынлагы иаацөыригоит «Уари-дада»

Ус ишөындыкөра ихарыззала, иан лашта дааталеит.

– Даашымгазар ббеит! – хөагы налеихөеит, иан данааипыла.

– Изакөызеи, ура хөылашша, исзааугоз, анцөа ицөашьоуп, умызкөа уахьыхынхөыз!

– Даашымгазар ббеит! – ихөахт Гдыжө.

Ашөындыкөра наган, иан лагхьа инаргыланы, ахөа ааиртызар, абар, ацөашьахө! Ахьы дагөылгхаауа дагөылатөоуп бла иамбац ахазына!

– Нан, нан, бара беицш аицөахөатө, сара ськны баазгазеи? – лхөеит ан дгызы-гызуа.

– Бцөа соуп сара! – лхөан, ашөындыкөра даатыцны, ланхөа лнапкөа аалыкөыршаны, даагөыдылкылеит.

Ран ацөахөажө даарыдыкыланы, анхара-анцыра иалагеит хөцеи-гхөыси, анцөа икнытө, меигзарах ахьы аразни рыман, удаофра дук рацхьа ишьтамызт.

Аалагьан даалаган, лхөаца зөицшыкөамыз аөы изаалхөеит, уи иакөнагоз акөадыр накөылтцеит, деилалхөеит-деилалцеит. Игылашьа-итөашьа дацкпацит, аизарахь дналышьтит, зегь рыла даргьажөоан дидгылеит. Гдыжө – аилымга хөа изхьиччоз, уажөы здакөам арцысны даакөгылеит.

Иреигьу асасцөа дара рахь имоахьцуан, ан иаалцөахөалаз анасып гхьызу, лабөабазу аилкаара лцөыуадаоын.

Ус инхо-инцуа, ибзиахөа ишыкөаз, Аалагьан илахаит лаб аибашьра шикөшөаз. Лылахь еикөыршьшы, аоны дшыюназ, Гдыжө дыкөамызт, данааи;

– Ибыхьзеи, былахь еикөушөа бызбоит? – хөа длазцааит ипцхөыс.

Уи иалхөеит лаб аибашьра шикөшөаз.

– Икөацөтөузеи? – дцөаит Гдыжө.

– Аибашьра цөтөуп, саб ацхьыраара ицөтөуп! – лхөеит.

– Цөтөызар, сымцөи нас! – ихөеит ахь имахө.

Гдыжө иеибицөит: иөы, икөадыр, иабцөармөтөа, имоаныфа. Ашьыж дандөыкөлоз, Аалагьан дааин, лхөаца хөыцки чабраки илцөит, угьы наиалхөеит:

– Аибашьра мцөабз уанаалагылалак, абри ахөыц уөы алымхөа ицөршө, нас икөалалак убап. Аимахөылацөа аоыцьагы рабхөа дкөажьны ихьөцраны икөоуп, убаскан ура уихьзароуп, унаивагыланы шөеицеи-башь, инацөкьыс ахьы анаакөшөалак абри иуцөаз ачабра саб исицөахьан, убри ала ихөра фөахөа, даныхынхөуа аоныкөа уицца! – лхөеит.

Гдыжө иахөаз гөникылеит, лассы амоа дыкөлеит. Мчыбжьык акара дныкөахьан, еибашьуаз ар рцыхөа даалагылт.

Иеы ахы даахан, иааникылеит, икьақатра дынқапшы, ипқхэыс илтаз ахэыц иеы алымқа интаиршөит. Иаразнак иеы рашьхан иаакалеит, апынқа афақь икылкьоз ауаы ишьапы дықөнакьон.

Ақ дахьеибашьуаз, аусқөа цөгыарахоушөа анырба, имахөцөа аоыцьагы роызцөеи дарей бналеит. Ақ имацара аибашьра дафын, аха дзыкөгеыгуаз иоызцөа ивыршьаахьан, иаргы уажөымзар уажөы иағацөа икөшарц дыкан.

Убри аамтазы өуаоык дкылкьеит, аха дышқаакылкьеи ухөарауазеи! Афыртын баақс атлақөа шыгнажөжөо умбаци, убас акөын ақ иағацөа өыхөцөыла дрыжөлан ишишьакьоз!

Ақ иағацөа, ари өицш ахаца данрыжөла, ргөы трысит, өгышырымшоэ ангөарта, хақсы хазгозар хөа рышьтахька өижөибатөеит.

Гдыжө данаахынхө ибеит, ақ инапы ашьа шацрыкөкөоз, дылеыжөдан длеин, Аалагьан илтаз ачабра аатыхны, иабхөа инапы өөицхөеит, нас ижөөа дацагыланы, ақсцөа днарылигеит.

Хамтақ рыцсы анааитарк, ақ диманы ахтныка ихынхөит.

Алмоанык ақ «ифыртынха икылкьаз арцыс дабасзаанагеи?» хөа дизхөыцуөит, даатгыланы дихөөапшуөит, аха иидыруа уаоым, иухузеи-иудыхөозеи хөагы дазцаарц итахым, дацөыпхашьөит.

Аиааира ганы иаауа ақ, ажөлар гөыргьан ицылоит, цьара-цьара дымөахганы, ачарақөа изыруөит. Ицсы иацшөмахаэ арцысгы дицуп. Ахтны реадырхало ианалага, ибналаз амахөцөа аоыцьагы аацөырцны, ақ иааивагылт. Артгы дырбоит арашь иақөтөоу ани арцыс, аха уртгы дрыздыруам.

Ус ахтны иааит. Ақ инапы злаөахөаз ачабра аамихын, зөзөатөыс иритөит. Ауа ачара иахатөан усгы, ашьыжь ахтныцхөыс, изөзөа–иуанта. ақ инаган илтеит ани ачабра: ирхынхөырц итахуп изтаз иахь. Иааицыртлан цкьа дахөөапшызар, ақ идырит иара ичабра шакөыз, уи игөалашөөит Аалагьан ишлитахьазгы. Гөөарас икит ара ак шыказ.

Ицсы өызхыз арцыс дааицхьан:

– Ари шпауднагалеи? – хөа ачабра наимцеикит.

Гдыжө имхөар камлеит иара Аалагьан лхатца шиакөыз.

Ақ уаоы ишимбац дгөыргьөит, ахөхөацөа рылеитцан, ажөлар өизигөит. Аштөа иазымкуа ажөлар анеиза, ақ даақөгылан:

– Абри ахаца иоуп сара аиааира сзыргаз, сымахө өицбы иакөзаап иара. Егырт сымахөцөа акгы рылымшөит. Смал-сшьал акрыказар иара итөуп, иахьарнахысгы ахас дкасцөит, ажөлар шөныкөызго азө шиакөу агөра згоит! – ицхөит ақ.

– Уахра уара уахажөааит! – ицхөан, ахра идимкылт Гдыжө. Лассы ионыка дхынхөит. Уа изыпшы, ахшыю цыда змаэ Аалагьани иан атакөажөи.

468. АПҰӘЫС ЛЫЧКӨЫН ААЛАГЪАН ДШААИГАЗ

Пұәысеибак дықан, аңа длыман. Абри лңа убыс иалхәеит:

– Нан, – лхәеит, – амғы аага, – лхәеит, – уоны ақәа кылсуеит, ицыршыны икаца, – лхәеит, – нас апұәыс дузаазгоит, – хәа иалхәеит.

– Ибзиоуп, сан, – ихәеит.

Абри дцо, даауа, дцо даауа, амғы чакәа дук ааганы икыдиргылеит, ионы ақәа ахкылсқөоз кауарла ициршыит, егыит, икаицеит. Ари иан илхәақәаз зегғы кацаны далгеит.

– Сан, ибхәаз зегғы кацаны салгеит, уашьта пұәыс дысзаабгома? – ихәан длазцаит.

– Қо, нан, уаха дуауеит апұәыс, – лхәеит иан.

Иан ахәылбьеха днеин абри атәырғәы ааилахәаны ауаюытәыюса еипш, азғаб леипш, иааилахәаны, егыны, акасы ахаршәны, аңаца леипш, ауаюы дгылоушәа, абас азғаб дгылошәа иаакацаны, ауатах ағы инаганы инығалыргылеит.

– Нан, абар, апұәыс дузаазгеит, аха нан, абри улыламкысын уаха. Лара Аалагъан лыхъзуп, «Аалагъан!» – хәа убжыы ргала, нас лара лхала дааиуеит. Лара дмаикәан уара унеины улыламкысын, – хәа лычкөын ус иалхәеит.

Ари иара дышьталеит ииартәағы. Дышьталан ағытра далагеит.

– Аалагъан! Бааи, – ихәеит. – Аалагъан! Аалагъан! – шихәоз, даапсан, дкарахан, дыцеит, дамхацеит.

Иара даныцәа, иан дынкылсын ани атәырғәы еилахәаны ашә ағы илыргылаз арахь аоныка иаалгеит.

– Сан, дабакоу сыпұәыс? – ихәеит.

– Аа, упұәыс дықаны, уара уахь дноугар акөын, дышьтоуцар акөын, уара лымңын умнеизар акәхап, уи ауп ари дзыкам, ас шпаухь? – лхәан иан лажәа аалырхәит. – Лыгәхәа аныумк лгәы пцәан дгәаан дцазар акәхап, – лхәеит.

– Қоҳ, са истәоубоуп, – ихәеит, – сара абри Аалагъан захьзу дахьыказаалакғы дысымпшаакәан арахь сшынымхәуа, – ихәан, дықәцит, дцеит.

Ари уажәы излеихәаз ала, Аалагъан димпшаакәа ишьтахька дыушьыргы дгыжьзом. Аалагъан захьзу дибароуп. Апкао хәа дықәланы дцо, дцо, дцо, ақак икны днанагеит, ақ иғы. Ауа тхыбжьон дыпшызар (ақ апұа димазаап), ақ ипұа аназзеицәа лымоуп, дрыхьчоит, илыкәшаны икоуп. Ажәйтә ашәындыкәра хәа акан. Уажәыгь измақәоу ыкоуп. Абри ақ ипұа уахынла ашәындыкәра дтацаны ддырцеоит. Ахоа ахацаны, ацапұа адыркуеит. Убыскак ақ игәиануп. Ақ ипұа аназзеицәа жәаюык лымоуп.

Ари аҫхәысеиба лҫа ара дахьааиз, ари ара Аалагьан ахьырхәоз иаҳауан. Аалагьан ара дыҫазаап, ара даазаап иҳәан дадҫағшәалеит уаҫа. Арт азвеицәа аҳ иҫҫа ашәындыкәра дтарцан, ахоа ахацаны, ацаҫа адыркиит. Атҫх наскьеит. Аҫшәмацәа ицәашаз зегьы аныцәа аамтазы-хәаны иара дынкылсын, аҳ иҫҫа дахьтарцаз егьиз зегь гәеитахьан, ибахьан, ашәындыкәра дыштәаз даашьтыхны, ауао ага гәгәа ду, длышьтихын, июны диман дааит, уара, Аалагьан захьзыз. (Аҳ иҫҫа Аалагьан лыхьззаарын умбо!).

– Аа, сан, – иҳәеит. – Аалагьан захьзу даасымгеи! – иҳәеит. – Ббома! – иҳәеит.

Длеи дласын, ашәындыкәра ахы ааҫиөын, Аалагьан даатигеит уа!

– Аа! – иҳәеит, – дахьаазгаз! – иҳәеит.

Ари шьта иҫхәыс лакөхеит. Уаҳа ларгы анс, арс, мап, чап хәа хәашьа лымазам, дзаны дааигеит, илурхәои?!

Ус иҫан, егьин. ҫытк анцы егьы, ус лхәеит иҫхәыс:

– Уара, са сзаны сааугазар, уаргы иулшартә уҫоуп до, саб иуаҫах аҫны аласа ду оҫажьуп, асакьқәа уманы уцаны о-сакьк аласа ааугар, уани сареи иаҳхахап, укәымжәы каҳцап, уеиқәа каҳцап, умаҫәа каҳцап, уоыҫәа каҳцап, иаҳхахап, иаҳсып, – лхәеит. – Уцаны аласа аага, – хәа иалхәеит.

– Ибзиоуп, – иҳәеит. – Ибзиоуп, – иҳәан асакьқәа аашьтихын, дьықәлан дцеит. Дцан иабхәа иҫы аласа ахьыоназ ауаҫах аҫы дьыоналеит. Дьыоналан аласа асакьқәа ирҫеитцо далагеит. «Ари Аалагьан лхәы! – хәа хазы иҫеитахуеит; « Ари сан лхәы!» – хәа даеакы иҫеитахуеит. (Аацәақәа оҫба га хәа иҫхәысгьы иалымхәази, иааиган имоуп усгьы:)

Ари ас иҳәо даналага, ибжьы аҫшәмацәа ираҳаит. Ари арт ирцәызыз азҫаб лыхьыз азәы иҳәоит, изыроын, ираҳаит. Уара, ишҫакарцари, арт шәаны изыоналазом ани абжьы ахьраҳауа, ирзыгәыгьуам. Аҳ иҫы ихалт, хыхь аҳ иҫы.

– Уара, абас, абас абжь хәахуеит, ишҫакаҳцари, хзыонамлеит, хшәоит. Ари Аалагьан лхәы, ари сан лхәы!» – хәа абра аласа ахьыҫоу абра азә дьыоноуп рхәеит.

– Хьаас ишәымкын, ашьжьымтан еилаҳаап, уажә хьаас, гәырөас ишәымкын, шәышьталан шәыцә, – хәа реиҳәеит.

Ари ана дкараха днеит (ҫыткгы набжьан), до «Ари Аалагьан лхәы, ари сан лхәы!» – шихәоз асакьқәа ирҫәит, рхы ҫеиҳәеит, егьит до, аласа татаза иҫамзи, дахьнылаиаз уа дамхацәеит, ашшы ихга дыцәт.

Аҫшәмацәа ашьжьымтан иоагылан инеизар азә иахә хаххала аласа дылаианы дыцәоуп. Имахәар ааныркылан ддыргылеит, егьит.

– Уара уабатәиу, уабаанагеи, узакөызеи! – рхәан иазцааит.

– Сара Аалагъан саалышьтит. Саб икны аласа акоюп, аласа аага хәа салхәан саалышьтит, – ихәеит.

– Аалагъан ура уоума дызгаз, дызмоу? – рхәан,

– Аиеи, са соуп дызмоу, – ихәеит.

Аб длатәан ашәкәы ицит бшынхаша, бшынцыша, икабцаша, ибуша ихәан ипха ашәкәы лзицит.

Ари аласакәа ааимырхын, ахы шака изгоз наитаны, ахы длатцаны ддәыкәырцеит. Ах ицкысыгы иеигъны дынхо, ихабла, игәылацәа зегь рацкыс анхара дуқәа иманы, анцыра иманы, абас ала дкалеит, абри Аалагъан лыла ақхәысеиба лыцкәын.

469. ОЫЦЬА АИШЬЦӨЕИ АХАЗАЛХОИ

Икан оыцьа аишьцәа. Руазә дгазан, егы уао кәыған, инхоз-инцуаз, зхы иахәоз, ауаа рзгы даара хәартә элаз азәы иакәын. Ари акәыга апцәарақәа реикәыршәаразы дказан, апцәаразы иара деикәшәан, убас иидыркәоз рацәан.

‘Енак қытак ағы чкәынцәак ампыл ишасуаз, машәырла руазәы инапы пцәеит, егы инапы тцәеит.

Ари аказа амашәыр ахыкалаз иахан, дцеит. Ани аиашья газа аоны дыкан. Акәыга даанза ахазалхы даакылст.

– Ахәынцар ихәа ишәықәу шәымшәац, исутароуп, – ихәеит ахазалхы.

– Ахәа хәа хара акагы хакәым, иахшәахәеит, - ихәеит агаза.

Ани ишәықәуп, исутароуп, ихәоит, ари ихәкәзам, иахшәахәеит ихәоит. Ажәакәа еимаркуа иалагеит. Ус ишеимаркуаз, агаза дгәан, алаба рыхәхәа ахазалхы ихы даасын, дишьит. Нас даашьтыхны кәара дук акны дганы дтаижьит.

Ани акәыга дхынхәны аоны данааи, агаза икаитцаз зегьы иеихәеит, абасгы, абасгы ауп, ахазалхы даан ауал шәықәуп, исутароуп анихәа, сизгәан дышьны, дганы абна нахьхы акәара дтасыжьт ихәеит. Икаитцахуаз, акәыга длахәыц-оахәыцын, ифәлеихан ани агаза иахьихәаз акәаракны днеин, ахазалхы даатиган, цъара уаоы дахьимбаша дганы анышә деитәит. Иара уи акәаракны цьмак ганы итаижьит. Артқәа катаны, дгыжьны аоны данааи, иашья длаиртәан дара акыр дилабжәеит ахазалхы иара дшишьы азәгы иеимхәарц. Аха агаза ари иамхамхәакәа изычхауазма. Пытрак ашьтахь ажәлар аусхәартакны аизара карцан, ауаа зегь еизганы иразцаауа иалагеит ахазалхы дызшьыда хәа.

– Ахазалхы дызшьы сара соуп, абас ауп икалаз. Дышьны акәара дастәит, шәтахызар шәаала, дахьтасыжьы шәсырбап, – ихәеит агаза мыжда.

Ажәлар хыцны ақәарақны ианней, шахак аарган, агаза ашаха иеанцаны акәара ацан длеины дылтагылт. Аҳазалхөы дызбозар хәа дышнапыр-шышыуаз ҫмак атәыоақәа ааимпытәшәеит. Ибжыы иргеит хыхь иқәгылаз рахь:

– О, уара ари атәыоақәа имоуп. Аҳазалхөы аусхәарта данықәцуаз итәыоақәа аахьазма?

Ажәлар неихәаңшы-ааихәаңшын ари иихәаз ҫаршьеит.

Ҫытрак ашьтахь тыроагы ибжыы иргат:

– О, уара, ари ахөы иқәуп, аусхәарта данықәцуаз ихөы аахьазма? – хәа.

Уигыы иахырхәара рзымдыруа, еилауатыруа ишгылаз ани агаза иашья кәыға дааит.

– Ари сашья дышгазоу шәзымдырзои. Уи аҳазалхөы дишызышәа иихәаз мцуп, шәижьеит, уи акгыы издыруам, – ихәеит.

Ажәлар акәыға иихәаз иашоуп рхәан еимпит.

470. ҪҪАХӨЫХӨ-ИҪА ХӘАРТЫЖӨ

Даара уао бзиақ, ҪҪахөыхө хәа дықан. Иара иатәаз Ҫа димамызт. Диман Ҫазацөык, ихы Ҫабаан, амалагыы акгыы даҪсамызт. ҪҪахөыхө ари даара игөы иалан, аха дишыыр дизшыуамызт, мамзар, изиурыз издыруамызт. Ацкөын Хәартыжө ихьзын. Хөыртыжө ихы амцқәа асны иркуан, инапы аңырхәа идөықәцаны ихы данаслакь, знык азы шөкы ракара амц анишыуаз ықан.

Зны ҪҪахөыхө ус ихөыцт: Ҫак дсымоуп, знык инапы икьар шө-оык ауаа ишыуеит хәа амоақәа рөы ашөкқәа кыдысцап хәа. Иагыыкайтцеит иихөыцыз: ускантөи аамтазы даара ақөыларакәа рацәан.

Ҫытак даара аҫбабаа рбахьан ақөыларакәа рымшала, аха рхала егырылшомызт. ҪҪахөыхө ишөкөы шырбаз еипштөкьа изааит – хухөоит уҪа дхат хәа. ҪҪахөыхө, зны дсызшөытуам хәа мап икызшөа кайцан, аха даара ианидхалаза, дрицөит. Хәартыжө рыцҪа иахьынзеицәажөоз уа дгылан, ихы хьыршьшыы, ҫымтзакәа данырба, ант иааиз, ари, акрызлоу уаоуп, умбои доашьазом хәа деибадырбо иалагеит.

Адыроауха иҳақәлақәаз рөы хцаны хшьа аауп хәа, Хәартыжө иқәгөығны раҪхья дыргыланы идөықөылт, ақыта ааигәара ианней, шаанза ара хөычык хәҪсы хшьап, Ҫытракгыы хәцәап хәа ишьталт.

Ишыцәаз абгахөычы аакылсын Хәартыжө изеимаак аманы ицеит. Хәартыжө ацәа даалцын, доагылан, ишыапы хтны, сеимаа жөбазар хәа дышрылаз анаагәарта, – хәи, ахатцабзия, хара хшыцәаз имацара дцөит

умбои хәа ргәы иаанаган, афырхәа иоагылан дрыгәтылакны дрыманы аюныка иааит.

Иахәаиз дыонардеит, арахә рацәаны иртәит. Нас даара ауаа рацәаны иццаны иаб иахә дрышьтит. Иаб, ачкәын дымпсыкәа дахәааз уамашәа ибеит. Издыруада, акы илазархәагы игәы иаанагеит.

Хәартыжә зака дхаца бзиоузеи хәа ихьз духеит. Ихьз ацкысгы, Цьахәыхә иитахыз ичкәын ицсра акәын, абри убри дихшеит хәа ауаа дахьырбоз итахымзт.

Дук мырцыкәа изаахт Цьахәыхә дәәа қытак акынтәи ауаа. Уца данхаумта ханцәеит, акгы хзыкамцәит, харахә ахьгәарцуа, есымша ақәыцьма аарылаланы жәкы ма цәкы аманы ицоит. Хәартыжә хәартак хзимуазар, хара егьхалшом, дхаутароуп хәа ихәеит.

– Дыжәга, дад, акыр дшәыхәартазар, – хәа дрицәит.

Ақәыцьма кылсны арахә иахьрылалоз днарған, – аброуп, ухацкы хцәит, иахькылсуа, иахьутаху цьара утәа хәа дааныжьны ицәит. Ант шцаз еипш Хәартыжә дшәаны цлакы дыкәылт. Атцла дызкәыз ашьашәыр афәы арахә ааин ицагылт. Ашьыбжьон ақәыцьма аакылкьан арахә иаарылалт. Хәартыжә уи аниба, дшәаны ицсы илышәшәан, абыкхәа длалыюрын дышлеиуаз, ақәыцьма абга длықәхан еизыркәафәы илкаижьт.

Ихәаабжыы анраха, еибарюны иааизар, ақәыцьма хат-хатуа ишкажыыз рбеит. Дымхыскәа, тацкәымла ақәыцьма ишьит, хәа хатца гәгәас дрыпхәазеит. Дыонардан зегы жәкы-цәкы итаны, ауаа иццаны, иаб иахә дрышьтит. Убри нахыс Цьахәыхә ица пату икәитцо далагеит.

471. САЖӘАРГЬАЛА ХАЦА

Дыкан анкәа аҳак. Аҳ ахшара димамызт. Ахшара дахьимамыз даара игәхәааигауан. Аҳ ипхәыс есышықәса хшара длоуан, аха хшара дышлоулакь еипш ақәыцьма даальццәаны дагон. Хшара длоуаанза жәабака мшы шыбжьюу дрыхьчарц аҳ имацуцәа иреихәон, аха ақәыцьма рызшьуамызт, ахәыцы дырцәагон.

Уи знымкәа, ыынтәымкәа ақәыцьма ааины асаби дырцәагон, иагьарыла дрыхьчаргы.

Убас, шыкәсык, аҳ ипхәыс лыхшароура афәәара анааи, аҳ иуаажәлар дрыпхәаны еизигеит, ихәыцы ииуа дырцагьых ақәыцьма дырцәармгарцы.

Аҳ иуаажәлар еизеит, тыпхалагы даанымхакәа.

Аҳ иуаажәлар даарылагылан ус ихәеит: – Абырскатәи икоу ауаа, қәыцьмак амч шәымамкәа шәыкоу шәыкаму еилыскаап хәа ауп

шөзеизызга. Абыржөы сынтөа ахшара исоуа ақөыцьма дацөышөмыхьчар шөызынтөыкгы сшөеигзом хөа. Насгы ирыдидцеит дара рхала ирзбарацы, хьчашьас асаби итатөу.

Ажөлар хазы иналцны, зөйгьа рымамыз арцар гөгөақөа өажөаөык алырхт, ах ахшара иауа ақөыцьма дадмыргарацы.

Аөажөаөык иалырхыз рхыцхьазара далашөеит Сажөаргьала хөа газакылхөа дук.

Сажөаргьала уаө дахьынаихөацшуа, иланы, уаөоу дук, аха уаөышөыргөындан, зыгага иацөшөоз азөы иакөын.

Аөажөаөык иалырхыз убас ирыдырцеит. Хөөык уахык ицацшьо, хөөык адырөауха ицацшьо.

Ажөлар ирзбаз ах икны ауаа нашьтны иархөеит. Ах дазыразхөит, аөажөаөык иалырхыз абцарла еикөиршөеит. Ацацшьацөа нас хөөы-хөөыла реыршан, доусы аныцацшьашаз амшкөа еилырганы, рацхьа ацацшьара зыхөтаз аангылт, егырт рыөныкакөа ицеит.

Ус, иасыуаха, иасымша ицацшьон.

Уахык ахөылцазы ах ицхөыс хшароурахь лхы лырхөит. Убыскан аөажөаөыкгы зөгьы еизан, амөақөа цыцөцөаны, ақөыцьма ааип ахьыргөахөуаз икны итөеит. Аөажөаөык арцарцөа рызынтөыкгы даара ргөы реанын, – аа, ахьырцарцөа, иагьа цьабаа аабозаргьы, абар уахоуп, ахьымзыц аагарым, хгөы хөаныз, уаха ақөыцьма ицсахымкөа иаауөит хөа.

Сажөаргьала ант ирхөақөоз аниаха дшөаны акөара-көарахөа деицасуа далагеит, аха икайцахуази, сшөеитхөагьы изхөомызт, унеины утөа хөа ахьиархөаз дтөар акөхөит. Егырт зөгьы амөа шыркыз еипцш, иаргьы амөа кны дтөеит.

Ари Сажөаргьала иагьа иундаз цакөа дзымтөеит, ақөыцьма ааир сафоит хөа.

Иара Сажөаргьала утөа хөа иахьидырцаз цла дук гылан, ацла дыкөлеит.

Ацхөыс ахшароура даналага, Сажөаргьала ацла дахьыкөтөаз ала ақөыцьма ааитцалт. Сажөаргьалажө ацла дахьыкөжьыз ақөыцьма даннахөацш, даашөан дзыкөтөаз ацла длалыорны ақөыцьма длақөхан, еимлагөа икит, дшөангьы арзаакьхөа аббра далагеит.

Ани аббра даналага егырт иөызцөа агөгөахөа иааин иласуа, иласуа лабала ақөыцьма шьны илкарыжьт. Сажөаргьала хөит, икашөцази, сара ацсы штаз икны ах икны иназгап хөа акөынеи ихөан, ацкьара далагт. Иөызцөа икарцахуази, ус иуцөкьоз цьыршьөит.

Ах икны адырра карцеит, ақөыцьма Сажөаргьала ацсы штаз икын, нас хара хөнеин иахшьит хөа. Сажөаргьала ацсы штаз икын, ах исырбоит хөа иихөазгьы наиархөеит.

Ах анс аниархәа Сажәаргәала хамтас ииҗеит қыҗак. Уи ақыҗа ииҗаз, иара ишиҗаху еиҗш аус дируа, иара иҗәтәы иахымҗаратәы икаитҗеит. Насгыы ах изҗабҗәа еиҗабыс дриҗеит. Арахә раҗәаны ииҗеит.

Ах аҗа иауз изҗаит дуаөхеит, җхәыс дизаарҗеит.

Ах иҗа җхәыс данизаарҗоз, Сажәаргәала аҗацаагаҗәа еиҗабыс дрыҗны дрышьҗит. Ари еиҗу хаҗа дыҗам хәа ах Сажәаргәала ирехәара далаҗеит. Иҗәәу уск збатәыс ах ианиаулакь, Сажәаргәала даламкәа ус димырзбо, Сажәаргәала ииҗәо зегыы реиҗа ибзиоуп хәа иҗхәазон. Ашьҗахь, ус ишыҗказ, ах иоыза аҗаки иареи еибамшьыр җамло иҗалеит, адгыл еимакны.

Аҗәа роыҗыагы рызҗабҗәа ирыҗхьеит, аҗәа еибашышьыас иҗарташа азбаразы. Азҗабҗәа ахьтәаз, Сажәаргәалагы дрылатәан, Сажәаргәала ус избеит игәаныла, уажәы аибашыра җалар, ар рхыс сара ах скаитҗоит, аибашыра аҗны саргыы уа сыршыуеит иҗәан доагылан ус иҗәеит, зегыы аарзырорны:

– Уажәы аибашыра арыстәиҗы ар раҗәаны иалхны, шәара шәҗын-тәҗы иалхны илеибахаршыыр, ауаа раҗәаны иҗсуеит. Убас аҗкысгыы, хара зейҗа хаҗа җәҗәа дҗамам даалаххып, шәаргыы убас хаҗа җәҗәа дшәымам азәы даалхны даашәышьҗ. Абҗарла еиҗәшәаны еибашыааит, зтәы диааиуа ах иакәзааит, еиааиз хәа иҗхәазоу.

Азҗабҗәа наҗ-ааҗгыы зегыы Сажәаргәала ииҗәаз иазыразхеит.

Нас наҗтәи ахҗы избаҗәа хазы итәеит, Сажәаргәала иах избаҗәагыы хазы итәеит, ахаҗәа җәҗәаҗәа алырхраҗа, Сажәаргәала ишиҗәаз еиҗш...

Сажәаргәала дазлаз азбаҗәа раҗдаарылагылан ус иҗәеит: – Шәзырәы, сара ак шәасхәоит. Азбаҗәа зегыы ааирзырөит. – Сара исхәо убри ауп: иахьа уажәраанза хьмызгьык мҗакәа саауеит, аоыржәҗыы, иахьатәи хәибашыра азгыы хьымзгьык амалахазгьы изҗом, Сажәаргәала хаҗа дахьынзасымоу. Убри Сажәаргәала еиҗу хаҗа абра зыҗнашыҗәса азбара хәҗызаргыы дҗауам. Сажәаргәала хара хәҗнытә далхны днахашьҗып, иара иоуп ари еиҗшгьы аус бзиагыы зызба, – ишҗажәбо хәа дразҗааит избаҗәа.

Азбаҗәа раҗ анс аниҗәа, Сажәаргәала анахь аҗәыҗыма напыла ишиҗкыз рымдыруази, зегыы азыразхеит, уи еиҗу иҗауада рхәеит.

Сажәаргәалагыы икаитҗахуази, мапгыы ауизкыхуаз, анахь дрыҗхьа-захьан ахаҗа җәҗәа хәа, дазыразхеит.

Наҗтәи ах ишҗагыы азәы даалихын, абҗарла дааиҗәыршәаны иҗаадырхеит, астәиҗы Сажәаргәала абҗарла деиҗәыршәаны иҗынадырхеит. Ажәлар зегыы наҗ-ааҗ еизаны ирыхәаҗшуеит, ириааирыдашь хәа.

Сажәаргәала дзеибашыраҗы наҗтәи иалхны иаарышьҗыз дизааигәахо даналага илаҗәа хиөеит, сахышьыуа сылаҗәа идсырбарым, усгыы усгыы сишьуеит хәа дшәаны. Сажәаргәала илаҗәа анхиоа, наҗтәи иаауаз, Сажәаргәала илаҗәа акы азы ихиоазап, саргыы сылаҗәа хызоап иҗәан, илаҗәа хиөеит. Еизнеиуа, еизнеиуа җыҗк анабжыыс, Сажәаргәала илаҗәа

хэычык иаахитит, макъана сишьоушь хэа. Сажэаргъала дыпшызар егыгы илақэа хоаны дааиуан. Ари илақэа хооушэа аниба, Сажэаргъала ашырхэа иахэа аатыхны ихэда дласын ихы имазамшэа илхигыцааит.

Ажэлар иказ – ураа! Сажэаргъала дииаит рхэан, дюышьтыхны рнапы дықэыргылары рах икны дрыманы иааит. Ах, Сажэаргъала диқэгырған ачара изиуит. Сажэаргъала иах иабашьуазгы иаргы еимаркуаз адгылгы ауаажэларгы, Сажэаргъала иах игеит.

Абас ауп Сажэаргъала ахацара шига

472. САЖЭАРГЪАЛЕИ ИЛАКӨ

Сажэаргъалеи хэа дыкан, ыкамзи. Дшэон, ааилахэлар дшэаны шыафак изыкацомызт.

Убри аамтазы игыла ах ипхыс лцаа лтэымкэа дыкан. Уи уанзагы, ыками, акырынтэ хшаа длоухьан, аха қыымак аакылсны ахэчы дагон. Уажэгы ахэчы даниуа дхэхьчап ха амфақэа кны ауаа дыртэеит.

Сажэаргъалеи ахацэа зегы уахь ианца дшэаны аоны дтэозма, ахэсақэа нак-аак ижэаа ркуп. Днаганы цлакы даддыргылеит. Аха иара дшэан атла дыхэнеит.

Зегь тэоуп, ипшуп, ыками, аха ақэыцма ыкам.

Ус Сажэаргъалеи дахықэтэаз иааицалт. Сажэаргъалеи дшэан далыорит. Даналыоры ақэыцма дақэаит. Дахьақэаз ахэда икит. Уи акэхеит, ауаа ааизан иршыт. Иара «Сажэаргъалеи» рхэан ажэан даларцо ихьыз карцеит.

«Ахэычы деиқэирхеит,» – рхэеит. Ах амал ашьал иицеит.

Уи акы.

Обагы ахцэа аисара рыман. Ауаа еиқэдырқон. Накынтэ қэцаф дук дааргеит. Нак-аак реазыкацан икоуп, кэыпак- кэыпак ркуп.

Ах Сажэаргъалеи дааигеит. Ани аду иааргазгы сажэаргъалеи избэхэ иахэхьан. Арахь дихэақшын дуафы асоуп. «Дуаф асоуп, аха мцуррак идырузар калап, шанак идыруеит», игэахэит ани иааргаз. Сажэаргъалеи дизкылыпшуеит.

Иқэырцеит. Ани Аду данцшы Сажэаргъалеи ибла хоаны дгылан. Уи дшэаны ихэеит, ыками. Аду данцшы Сажэаргъалеи ибла хоаны дгылоуп. «Ари имаана ауп,» ихэан Адугы ибла хэеит.

Сажэаргъалеи «сишьыргы сишьааит, сыпсымтаз сихэақшп» хэа днацшызар Аду ибла хоаны дгылоуп. «Ибла хитаанза сисп» ихэан Сажэаргъалеи иеиха лаба рхэқэа ихы даасын дишыт.

Уи акэхеит «Ураа» рхэан ахацара Сажэаргъалеи иртеит.

473. ШӘАРГӘЫНДА ИФЫРХАЦАРА

Ах дықан. Ахратәра аныказ аамтазоуп. Дәәа аҳакгы дықан. Уигы дыгәған. Абри ах дахыны, иргы, иаргы, ималгы аагап ҳа ус ир драцәажәит. Днеин данрацәажәа ир изыразхеит. Адырра ииҗеит егы ах сумабашыыр калом хәа.

– Уара, ускәац, аибашыра зуҗахузеи, ауаа зықәаххрызеи? – ҳа аҗак ииҗеит.

Аха егы ах имч дақәгәығны имуит. «Җаибашыыроуп», – иҗеит.

Нас избакаитцоз, имеибашыыр анаму, аибашыра зҗахымыз ах иуаажәлар еизигеит, итәцәа, егы ухәа.

– Нас, уара, ишцакаҳцара, абригь, абригь ах дҗақәлоит, җаибашыыр, җаааип шәгәахәуоу? – ҳа дразцааит ари аибашыра зҗахымыз ах.

– Дзызцааз ижәлар дрылагылан ауаоҗсы. Уи дтәын, атәы. Шәаргәында ихзын. Шәыргәында акәын уи атәы хзыс имаз. Дшәон, дшәаы бааҗсын азоуп Шәаргәында зихзыз. Ихзыцәкәа Сыгындыжә акәын, Шәаргәында хәагы иархәон. Ах анс данразцаа Сыгындыжә (Шәаргәында) захзыз даацәажәан ус иҗеит:

– Уара, ак шәасхәоит!

– Иухәозеи, иуҗахузеи?

Драгылан ус иҗеит (омажә дук иакәын иара, амч ду иман, арахь дшәаргәындан акәымзар, амчазы иуҗозеи!):

– Уара, җ–хәынҗаррак ргәааибагеит ҳа ауаа зеидшәнырцәалозеи, ауаа зықәшәхузеи?

– Нас избааури?

– Убыстәи иҗааихааит ауаоҗсы, азәы. Аицәажәара бҗахцәп. Җа хәынҗәиҗы ауао иҗәгәоу даалхны, дыҗәыжәцаны, икама, иахәа, зегь рыла деибыҗаны, астәи днахашыҗып. Җыҗа җсит хәа акгы калазом. Җыҗагы зыҗсуазеи, руазәк дииаир, руазәк иакәхап иҗахо. Җ–хәынҗаррак еидыҗылоит, ауаа ықәаххрым. Абарт аҗыҗа рахытә ииааиуа ихәынҗарра иртәызааит аиааира, – иҗеит.

Ари иихәаз заҳаз «хәх!» «хәх» – рхәан, ари иихәаз иашоуп рхәит. Иакәшахцәхан, ари ах иабашыырц зҗахыз егы ах иахь адырра кәрҗеит.

– Уара, ак уасхәоит. Уара усгы җмеибашыыр ууам, җаибашыып, ибзиоуп. Җаибашыып, аха ауаа зықәаххрызеи? Уара иуҗаху, иҗәгәоу фырхцәк даашыҗы, хәргы азәы днахашыҗуеит. Илеиҗаргыланы еихарсып. Ииаиз иах игааит, – иҗеит.

Ари ах, ихзала абас иҗеит ани аибашыра зҗахыз ах иахь иишыҗыз. Арт аибашыра рҗахзам, абыржә хәра ишахцәхымыз еиҗш ақырҗуа иҗаххеит акәымзар). Уигы дақәшахцәхеит, ибзиоуп иҗеит. Уахынтә азә гәгәак далырхын даауеит, аха иҗы асахыа кәкәза икоуп, иҗацәкәа харшала, уамак, ахәа икәнуп, икама, иара деибыҗоуп.

Ари ақ икынтөи ари Шөыргөында иуп изызбыз, иара иагылоуп, дыгөгөоуп, иара дхашьтуеит рхөан, Шөаргөында далырхит. Иархөеит, «уара уоуп изызбыз, уара уца!» – рхөеит. Анс, арс, мап-чап ихөеит, аха ирымуйт. Уоу, иааикөшөан дыцсит, аха иихөои, дакит. Ажөлар ирхөо каумцар калома!

Акама наган инаиртеит, ахөа иртеит, ае дукгы көадырны, егыны деилахөа-еилаца доақөдыртөеит

Уажө ани анстөи даауеит, аригы арстөи днеиуеит. Ани руазө дизшыр, ари иахгы, иаргы аиаaira игеит ауп иаанаго. Арт еизааигөахо ианалага, Шөаргөында усгы дымшөози, шыта са стөы егыкам ихөан, дшөан, илақөа хюеит. Илақөа анхиоа, ыками, (шыта еиөагылоит), ани инахьынтөи иааиуаз, «Ааи ицсцөа дрыкө...», ыстарак сзиуазар калап игөахөт, илақөа хюошөа, егыиушөа акы дөфкөоуп, саргы сылақөа хызоап ихөан, ихюеит. Ари Шөаргөындагы убри аамтазы, ааит, сзыкөшөаз ауп усгы, снаихөацшып, икаитцө гөастап ихөан, илақөа анаахит, егы илақөа шыхоаз гөеитөит. Анс дмарианы даниба, ашырхөа икама атра иаатицаан, аөынаирхан, икөамса тырорны, длаганы дылкаижыт.

– Ура! – рхөан, – ахырзаман калеит, Шөаргөында аиаaira игеит, – рхөан, ани аибашьра зтахыз иахрагы цкьаны, ирахө, ишөахө, рыззагы, имал ааимхны ари ақ изааргеит. Ари уажөы ақыртүа деигцхытта дызцоз еигцш.

Арт уажөы арахө рацөаны ирымамзи. Уахынла ақөыцмақөа аарылаланы арахө гөгөала игхастартөуа иалагеит. Ирмыхөеит. Исыказ, аизара карцеит тырөагы.

– Икацдарызеи, ихацсыхөеи? – рхөеит.

– Уара, шөанацальбеит, ақөыцмақөа харахө ыкөырхуеит. Хатцак дахтахуп ақөыцмақөа зшыша, – рхөеит.

Шөыргөында иархөеит, «Уааи!» – рхөеит.

– Ыы! – ихөеит.

– Уара хага дахызхыз, арт ақөыцмақөа урзымиааиуа укоума, рыхөцөы аакөххуеит, инурцөароуп, – рхөеит.

Анс, арс, мап-чап ихөеит, аха ирымүзт, дазааргеит. Иөы, икөадыр, иара иабцар ааибьртан, ақөыцмақөа ахааиуаз доарышьтит дшөапырхагүа. Ақөыцма рымоа ахыказ ддыртөеит. Дара арахь рыюныка иааит.

Ианаилахөла, Сагынтөжө (Шөаргөында) зынза дшөо далагеит. Ақөыцмақөа аарц икоуп, арахө ирылаланы ирфарц. Арт ақөыцмақөа цхлымуа еибарсны ишааиуаз ианиба, дшөан, афырхөа доацан атцла дыхөнеит. Абадихөа, ақөыцмақөа цака ианааитцала, даашөан, длалыюрын, дышлеиуаз ақөцма акөакө длыкөхаит. Ақөыцма акөакө

данлықөха, зынза дшөан далаңсны илышьтагөа икит. Дшөаны, иеаларңсны икит, хыхь дақөтөоуп. Дзыхөхөазом, уа дақөтөоуп икны. Иикызғы ишьит, иарғы игөы пжөаны дыңсит уа. Ақөыңьма шикыз ахөдацөа цикаазаарын, уигы цсит. Арт әжелар цшит, иңшит, аха данырымбаза, абри ихъзеи хөа ианнеи, ақөңьма цсны, иарғы дыңсны дшақөтөаз дырбеит.

474. САМАРТАЛ

Уаө бзиақ дықан, Самартал хөа. Уи дыгөраган, ииҥаххалакь пара шыара ирҥон игөра ганы. Нас дышнеиуаз дҥархеит. Данҥарха, папык ажөа изицхаит диааирц. Апап дааит. Данааи, имаз аҥара имихын дишьит. Данишь, днаганы ионы ацака дышьтеицеит, дманшөалахар цъара дганы дкаижьырц. Уи ашьтахь даөа папык дигхьейт. Уигы дааит, данааи, дишьит иҥарақөа имхны: нас днаганы егы иапап дахьыкаитцаз дцөыңейтеит. Апапцөа бжъазуа иалагеит. Иажөабжхейт. Апапцөа шөо иалагеит.

Папык дшөазан дрызцааит дызлатөаз әжелар, – сабацари, схы абасырхари? – хөа.

Кыраамҥа ахөыцра иағын, нас иабжьаргеит хьцөахра дцарц Самартал иахь.

Иашоуп, уи уаөы самарталуп, хьцөахырҥас уа иахьейҥу ыкам, уа санахап ихөан, ддөықөлеит Самартал иахь. Уи аамҥазы Самартал азөы зыгөра игоз дааиңхьан, жөа-манаҥк хөа дилазеит апап ижразы, усгы иеиңхөейт:

– Дуцөгыланы дааир ажөаманаҥк уоуамхөа.

– Уи сара дсыцөгыларым, аҥсы дышҥагыло, – ихөан, ауа апап дганы бнаршөырак ағы дигит. Ахахө дуззақөа леиқөижьын дааит Самартал иөы дызжит хөа.

– Дабаужи, арахь дуцөааитеи, – ихөейт Самартал.

– Ишҥа? – ихөан иңьейишбеит дызжыз.

– Ишҥа закөызеи, уааи арахь, – ихөан иңьейишьейт дызжыз.

– Ишҥа закөызеи. Уааи арахь, – ихөан дньцеигалт «иижыз» апап дахьышьҥаз. Иахьныцалаз апап деизкьа дкажьуп. «Дызжыз» иааңьейишьейт. Ускан ари егы апап иакөын. Уи азөгы издырзомызт, Самартал жөа-маанаҥк хөа оыңьа ииржырц дағын.

– Хәи, уажөшьҥа уаала иусырбап! – ихөан, даашьҥжөаа диманы дцеит даөаңьара. Уа адамра ахьжыз дынҥаиргылт, цөоан дук ааихөан ирыхха ихы дласын ихы цыххаа илеихейтеит. Нас длеиган адамра дынҥажьны хәхөла иөейрҥөын хыхь анышө өақөңсаны иөааихейт. Шейт.

Самартал иахь сыжәмаатк имысхуеит хәа дшааиуаз иағхьа папых длеихьыпшит. Уи Самартал иахь еыцәахра иаауаз иакәын.

– Хәит, анаассыни, сыпап дгыланы сағхьа дахьнеиуа, – ааигәахәт. Ашырхәа цәоанк агәара иоалихәан, длеихьзаны акәақхәа ихы дласны ихы пыххаа иөеихеитцеит. Уигьы дганы дижит. Нас дцеит Самартал иңарақәа имихразы.

475. УАЛ ЗЫМШӘАЗОЗИ УАЛ ҒАЗМЫЖЬЗОЗИ¹

Уал ғазмыжьзоз итәны капек уал зымшәазуаз иқәын. Есымша скапек хәа даауан, аха иитомызт. Ус дызишьғаз сықәсык ақара цыт. Өнак ус еихәт; «уацәы сааоит, инсумта хәабарқсып», – хәа дцеит. Акапек зқәыз иңхәыс ус леихәт:

– Ари капек сықәу оцәы дааоит, аха данызбалағ сыңсызшәа сиюит, бара быхәхәуа бцәыуа балағ.

– Ибзиоуп, исухәаз еиңш икаҳцап, – лхәыт иңхәыс. Ағхәара ииғаз азы акапек зтәыз дааит. Ани данылба, «ааи дааоит, ушьтал, уласны, уңсызшәа, сара сыхәхәап», – лхәыт акапек зқәыз иңхәыс

– Ибзиоуп, бласны ашьаршьаф сықәыршә, ахәхәарағ балағ, икалази хәа дыныцаалағ, схаца дыңсит хәа иахә, – ихәыт.

Дааит акапек зтәыз. Ани данылба, дыцәыуа, дыхәхәуа, лхы кыдылкьуа, каамет қалцуа далағт. Икалази хәа длазцааит. «Схаца дыңсит! – лхәыт. Афырхә даақәгыжьын, ихтырға илкаиршәын, дцәыут, нас дааиасны ихчаны длатәеит. Жәаха жәымш дықан дымцакәа, нас ус ихәыт:

– Ари сара снапала дыскәабароуп.

– Ибзиоуп, – лхәан, дикәабейт инапалағ ағоубығ дтеитцт. Адырәаены игәыцхәцәа зегьы ықан, анышә дартт. Анышә данарта ауа акапек зтәыз даагылт, аоныка дымцакәа. Аены ашьжымтан акапек зтәыз шәымш аабзиахт, ари анеос уаха цәғара анцәа ишәзааимгаит ихәан, аоныка дцеит. Аоны данней, ус игәы иаанағт, ары ооы гызмалшәа дықан, цәара гызмалшьақ каицазар қалап, ихәан дцеит анышәынтра ицаңшьаразы. Дтәаны анышәынтра исичаңшьуаз акәымкәа, ғычцәак қәылара иканы исаауаз анышәынтрағы иааит ақара рацәаны, ахәакгы рыманы. Анышәынтрағы халтатәаны иахшап рхәан иаагылт. Илтатәаны рқара ршеит, ахәа реимақыртахт. Шьоуқы ари ахәа ифрангьуп рхәыт, мамоу, уи франгьым рхәыт даәа шьоуқы. Еимаркт. Нас ус рхәыт; шәааи, абри аңсы дыцаххып, заманак цуам дыржижьтеи, ханцуаз анышәынтра

гылазамызт. Аңсы дытаҳхып, дкьякьаза даанкыланы аҳәа рыхха ҳааисып, дааихнацәуазар, ифрангуп, данеихнамцәа, баша еихоп, рхәйт.

Афырҳа анышә аатыгын, аңсы даатҳны дааныркылт, ҳаисоит ҳа аҳәа анышәтырх, аңсы арцәаа ҳа дыҳәхәеит. Ани даныҳәхәа, ирымаз илкажһны ицеит рыңсы рыхкәкәаха. Акапеи зтәыз даацәырцын скапеи ҳа дааисны дикит.

– Уааи аңарақәагы, аҳәагы ҳшап ихәан аңсы, иршеит, адыроагы скапеи ҳа дикит. Акапеи еимакны еибарцсуа иалагт. Агырт моабжа изнеиуаз акәымкәа, издыруада, шьоук нцәарак икарцазар ихаршәап ҳәа рхәан ихынхәны иааит анышәынтрағы. Иахааиз ант еибарцсуа итәан акапеи еимакны. Анс еимаркуазшәа рыбжы нраҳа, рыңсы рыхкәан идәыкәылт. Ашьтахь икапеи иниған ионыка дцеит, ағы иңарақәа иманы итаацәа дырзааит.

476. УАЛ ЗЫМШӘАЗОЗ КАДЫРИ УАЛ ҶАЗМЫЖЬЗОЗ МАЧАГӘЕИ РЛАКӨ²

Уал Ҷазмыжьзоз Мачагәа итәы капеик, уал зымшәазоз Кадыр иқәын. Есымчыбжәа скапеи сыт ҳәа дизааилон. Аха исымам ҳәа ддәықәйтцалон. Ус, шықәсык цит. Уи нахыс есымша даауа далагеит. Ус хә-шықәса цит. Өнак, уацәы саауеит, ианаасумтагы цәгыроуп ихабжьюу ихәан днықәланы дцеит.

Адыроаены ауал зқәыз иеизеит, ауал ҳәа дааир илхәашаз ипқәыс иналахәаны.

Ауалхәао, амш аубжыххуаз, ауал зқәыз иғы дааит стәы ҳәа. Уал зымшәоз ипқәыс дгәырґацәа, лхы-лғы лхаччо, ианаамтацәкьаз уааит, ухацкы сцеит, ґытк уҳараапсеит утәазы, аха уажәшьта зтәы зауз еиңш ухы ґхьаза; сыңшәма утәы злаутиша аус дашьталт, иахьа шыжыымтанза дыодәылтын дцеит. Уи ак мырееикәа дхынхәрым ҳәа сиқәгыґуеит лхәеит апқәыс. – Нас ус акәзар данза сааизыңшып, – ихәан илаба кыдиргылан длатәеит ауалхәао. – Мап, уи амала иахьа уизымпшын, ухацкы сцеит, уи дцеит абра ааигәа қытак ахь. Убра ґхәысеибак қәны бзиақ ажәла лымоуп ҳәа иаҳан, исызлымхуазар ҳәа. Ицабыргы-цәкьаны убри апқәысеиба дибар, ишысхәаз еиңш, ақәны бзиа ажәла лымазар, сыңшәма уи ахәҳара далалыгзар, илымххәҳаны иааигашт. Нас абра ҳааигәара азәы ақәныкәкәны ахьанаало дгьылк имоуп, убри адгьыл изимхыр, ҳаңхьа уа ақәны леицашт, ақы деицанамырхар, нас уи ашықәсан аамта бзиахар, ақәны ґацар, ақәны кәыкәны, аҳаш алхны,

бзиа ирышханы адыршашықәсан иҗины, ахә бзиа хзатныхыр, харгыы ххы иахархәашт, уаргыы утә алахшәап лхәеит лара.

Ауал згартаз арт еиқәылығхьазақәаз аниаха, дыччо далагеит. – Узымыччозеи утәы аноу! – лхәан ақшәма пхәыс даакәынд-кәындит.

– Ибхәаз сахаит, аха уеизгыы уацәы саауеит стәазы, ианаасмоугыы цәгәақсышьоуп ихаибато ихәан, джагыланы дцеит.

Абри зегыы ақшәма пхәыс лхаца иалхәеит. Лхаца акапеи зқәыз ус леихәеит ипхәыс: зтәы сықәу уацәы уеизгыы даашт. Даауашә шыббалакь, сыңсызшәа сышьталап, бара быхәхәо ацәыуара балага. Иара уафы гьангьбашк иоуп, аха ибдыруазеи джъаны дхаздәықәцар, зынзак исызнимыжыргыы цытрак ма дхадцааларым. – Ибзиоуп, ишухәаз еиқш сныкәап лхәеит ипхәыс.

Адаршәаны ауал зқәыз днапшызар, абар ауалхәао даауеит, агәашә акыр дазааигәахеит. Ауал зқәыз афырхәа днеины дыпсызшәа ацәардағәы иеынеицыхны днықәеит. Ипхәыс днаихагылан акәукәухәа дыхәхәо, лзгы цәуа, лхцәы ркәыкәуа, лхы кыдкьо каамет калцо далагеит. Ауалхәао иааирццакын аоны дааонапалт. Данынапш, икапеи зқәыз дыпсны, деизкәа ацәардағәы дықәжьуп. Илаба нак инкыдыргыланы, ихтырпа акы инахаирпан, ихы даасуа дықәло, дықәцуа, дитцәыуеит. Хәычык ианааикәтәа ауалхәа ақшәма пхәыс длызцааит: – данбақси, ипсышьахази хәа.

– Иахьа ашьжымтан иааикәшәан, сааткгыы ааихымцкәа ипсы неихыцт лхәеит. Скапеи иқәыз азы хәычык хәгәкәа нибархахьан, аха даараза сгәы изыбылуеит. Снапала дкәабаны атоубыт дтасцар стахуп, бара бгәы еихьнамшьуазар хәа леихәеит, ақшәма пхәыс. Ақшәма пхәысгыы мап лымхәеит. Ақсы дкәабаны атоубыт дтеитан, анышә иатаразы дазирхиет. – Шьта шәара анышә дашәт, ихәлоит, аоныка сымцар псыхәа сымам, шөымш аабзиахааит, шьтарнахыс цәгәара шөзымааит, – ихәан ионыка ддәықәылт. Хәычык данынаскәа, даагыжыын ақсы дахьыржшаз атып ааигәара абна днылатәан дырзыпшуан, дыржыцәкьозар збоит хәа, гьагышрак изырур хәа дшәаны. Атоубыт итаз, акапеи зқәыз, ипхәыс даалыпхьан, хәычык сәацаны, сганы сымхәаератәы еиқш сыбжыроуп акәымзар, уи зтәы хәкәу уафы гьангьашк иоуп, дхынхәны даар калап ихәеит.

Абгәахәа пытк неифацаны, дымхәаератәа еиқш дылжын аоныка дааит. Ауалхәао днеин уи анышәынтра ааигәара длатәан «ақсы» ичапшьара далагеит мазала.

Ацхыбжьон қәылацәкәак ааткәак азна ақареи, ахәк гьазгьазуа икны анышәынтра иаахагылт.

Иацы шыбжышьтахь ара хәиасны ханцоз уао дыжзамызт, хара хашьтахь абра иржда рхәан, ишеицәажәоз, раатәагыы уака

инышьтарқан, даргыы уа илатөейт. – Шөааи, уеизгыы абра хантөах, хдара хшап рхөан, афара ашара иалагеит. Убри аамтазы руазөы ибжыы аарылаот: – хдара макьана шөакөытц, шөааи цаса абри ахөа згартөу иахтап, нас хдара хшап. Архөцөа абри ажөа иаакөшахтахан, – ахөа архөрафөы ахатцара зылзыршаз иахтап рхөейт. – Аха иара акыр иацсоу ак акөу, башак акөу рхөан, ахөацшра иалагеит.

Цьоукы – ари ахөа франгьуп, зака итаруа шөымбои рхөейт. Цьоукых, ари баша еихазоуп, ак иацсоу акөым рхөейт. Ас ианырзеимакыртаха, руазөы, еиха афрангь ахөақөа ртөы здыруаз, доагылан: – ауаөы зныккьара деионацөозар, франгьуп ихөейт. Зегь абри иақөшахтахеит. Еиөырцөаша ауаөы дабакоу... Шөааи, абри иахьа иржыз, макьана бзак диөызоуп, даатцхны деихацөап, убри ала ицахшөап ахөа ихөейт азөы. Зегь абри иақөшахтахеит.

Абри зегь "ацсы" иахауейт, аха икеицахуази, ибжыы иргар иуалхөаөу дицөшөоит.

Архөцөа атаххөа анышөынтра инасын, ижны ацсы даатцырхын, дкьакьаза доаргыланы, шыта сисуейт хөа азөы ахөа анааикөирхха, сыршьуейт убауоу ихөан акөукөухөа дыхөхөейт. Архөцөа шөан, рахөагьы рцарагьы уа инкажьны, аддыхөа ахцыста инахыпан, ес уцаларгьы уцала хөа иныкөхөаша ицеит, рыцсы рыхкьа.

Убри аамтазы акапеи згартаз даатцөыркьан: – уара уакөызма сара сызжьоз уеырцсуа, уеырбзахо, абыржөыцкьа акапеигьы суцароуп, абри амазара сзыкөшөазгьы абжа суцароуп, – ихөан махцөыла иааибакит.

Уалымшөа абри дазыразымхазт аисра иалагеит, ашьа рефцөеибаршөит. Уалтамыжь гөгөак иакөын, аха уалымшөагьы уи ицахоз азө иакөмызт, итөар изымгыло икаибатцеит.

Абартө анеисуаз аамтазы ибналаз архөцөа хараза цьара рцсы шыаны иахьтөаз ирызбеит, реиха ихацгагөгөоу, згөы мшөо азө дышьтны еилыркааразы убри ацсы ихөхөаз дзакөу, насгьы рмазара иахьыз.

Иаарышьтыз анышөынтракөа ирыкөыршаз анда ахцыста даахьцын, дзырөызар – өыцья «ацсөа» рцаракөа еимакны ишеибарцсуаз аниба, ацсы ихкьаны, ахцыста днахыпан иөызцөа реы днеит. Иөызцөа ари анраха, каамөтк калеит рхөан, дасу рыонкөа рахь рцсы ргеит.

Ари ишөаны ицаз ихөхөабжь «ацсөа» ианраха аисра иакөытцын, уаха цсыхөа амамшөа анырба рцаракөа ршара иалагеит, зегь ршыт, аха уеизгыы уалымшөа икапеи иимтеит. Уалтамыжь ари ауихаштыхуаз, – арт аөымшк руакы саауейт уара укны, стөы рхианы иумазароуп! – ихөан ацакөым иагахьаз деицакьы–еицакьуа иөынеихан, ахцыста дахьынхы-цыз ихы лаиркөын ак аашьтихт, ари уалымшөа илацш иаатцашөан, афырхөа днаихьзан: – ишьтух закөызеи ихөан днышьтагөа дикит. Уи архөцөа иреиуаз, ишөаны ахцыста иахыгыз ихылца ихшөаны икашөаз акөзаап. Ари ааимаркын

урт аоыцьа тақымыла еибаратит. Ашьтахь ианамуза уалтамыжь дзыразхеит ашара, ахылпа ахә абжа уалымшәа игеит. Насгы уалтамыжь икапеи азы дышизнеиуаз уалымшәа иаагәлаиршәан деицакы– еицакуа имоа дныкәлеит. Ари икапеи азы ишпаҳзеибаури хәа дхәыцуа уалымшәа латыхәала дзыпшуан даара хара дцаанза. Дшыпшуаз, хараза адәы атыхәанза, днышьтасын ак аашьтихт. Уалымшәа ари ак имбакәа дыкам ихәан акукухәа изәытуа, дишьталт, дыюны. Дышишьтаз аниба акукухәа дыхәхәеит,– уанацьалбеит успырц, сара ишьтысхыз уара егызалам, шыанцоуп ишьтысх ихәеит. – Шыанцазаргы абжа ансумта укапеи азы арахь уқәымлан! – ихәан ибжы иқәиргеит.

– Хәилгеит, хәилгеит! – ихәан ибжы наиқәиргеит уалтамыжь. Уалымшәагы ионыка днахынхәит.

Абасала еилгеит уалымшәеи уалтамыжьы.

477. УАЛ ЗЫМШӘАЗОЗИ УАЛ ЫЛАЗМЫРХАЗОЗИ³

Икан оыцьа айқәлацәа бзиа иеибабоз, азә уал ишәазомызт, егы уал ылаирхазомызт. Изымшәазоз, абазк ацсахра илазмырхоз имихит.

Дцеит, дааит, дцеит, дааит, аха иимтит.

Өнак убри амш азы уааи иустоит хә ехәарак иитит.

– Бзиоуп, – ихәан дцеит.

– Аехәары иитаз анааи, ауал зқәыз ипхәыс ус леихәт:

– Дааоит, аха сара сыпсызшәа сеыкастап, бара ера данааилагь бцәыуа былсагыла, – хә.

Уал ылазмырхазоз агәар данаатала, изымшәазоз дыпсызшәа дыкәеит. Ипхәыс аккаҳа амыткәма хәуа длихагылт. Агы иааизгы ихы даасуа длихагылан, дицәыут.

Агәылацәа аизеит, агыит, анышә ржит, дыркәабеит, дыдырхиеит, нас ауахәамахь дыргит, дытадыргыларацы.

– Уаха ари имала ара дныжьны сызбацуа, – ихәан уал ылазмырхазуаз даагылт ауахәамағы.

Ацхыбжьон хык абрагыцәа цъара иақәлан, даара ацара рацәаны, ахәак ржит. Ант ауахәамағы алашара анырба, ана цсык дтагылазаап, шәаалар хдарақәа хшап рхәан, инеит. Илалаган рдарақәа ршеит.

Ожәы ахәа цәгәзар, ибзиазар аилыркаар ртаххит.

Азә ус ихәит:

Абри ацсы илиаахархап, дааюнацәозар, аицш... [зеипшу] хәа камлацт, – хә.

– Азамана, – рхәан, аңсы дааиыстәоит ҳа аҳәа аныөеирхха, «аа!»
– ҳа аңсы дыюныкаан даныкәтәа, абрагыцәа рыңсы рыхкьан, раҳәагь,
рқарагь лкажьны иеибарыюны ицеит.

Уал зымшәазозгы дөагылт, илазмышазозгы даацәыртт, аңарақәа
ршара иалагеит. Ишазаны ианаалга, сабз суңароуп ҳа дықәыргыжьюа
дикит.

– Иңырганы исымам, – ихәит агьы.

Убас абаз анеимаркуаз абрагыцәа руазә икарцуа збоит ас зыбжью
гуа ҳа ашә ихы анынкылирхәхәа, уал зымшәазоз афырҳа абрагы
дааихасын ихылқа ааихикәацәаан, “уст, уст, уабаз азы!» – ихәан инаганы
уал ылазмышазоз инихаитит.

Абрагыао рыцҳа иңсы ихкьан иыызцәа рышкә дыюны дцеит.

– Икалазеи? – анырхәа иыызцәа, «Аа, шәаала, шәаала, аңсәа зегьы
еизан ҳдарақәа ршара иаәуп, схылқагы сыхны иргит, ҳарбар ҳаркоит»,
– анихәа, рыхыкгы шәаны, июны рхы ахынахаз ицеит.

Агыртгы рқарақәа рыманы рыюныка ицеит.

478. АУАЛ ЗЫМШӨОЗИ ЗТӨЫ ҶАЗМЫЖЬУАЗИ⁴

Азәы ауал иқәын, азәы аңсахра ҳәа аңара имихкьан, шьтахьла
иимтеит. Иахәшьа зацәык диман. Ани зтәы иқәыз иуал азы данааишаз
аламтала ари ауал зқәыз иахәшьа иара дыңсызшәа ләы ацәа ахылхит,
иифаша-иижәша деикәыршәаны, икәыпа кәцаны, дганы ауахәама
дталыргылт. Амни зтәы иқәыз убра дненины ессуха дихьчон, дгыланы
днеиааиуан, абри игәра игомызт, икаитцо збап ҳәа дихылапшуан.

Уахык зны қәылацәақәак абра ииасны ицон. Ишааиуаз абра ауахәама
анырба, абри ауахәамафәы апап аңара цәахны ишқаймамзаари рхәан,
ақәылацәа ааит. Ауахәама ашә ааңены илталт. Ани ицапшьо зегьы ибоит
дахынапшуа. Дара ахәырцынқәа рыла реидарақәа ахы рымоуп.
Цшьоык ыкоуп. Ари ани зыңсы таны акәыпа итаз имбози, арт илыюныс-
ааюнысуа ишөимдоз, «Ҷаи! – ҳәа доатқкьан даныюныхәаа, ақәылацәа
шәан, рхәырцынқәа лкажьны гәарапара ионибаҳәа ицеит, ршьамхы
реадыргеит. Ани зуал иқәыз дкәаңза уажә дааюналт. Ахь ду роуит. Ани
ауал зқәызгы зтәы иқәызгы уажә ақәылацәа инрыжьюыз аңара ашара
иалагеит. Ари уара, ари сара, ари уара, ари сара, ари уара ари сара,
ҳәа иршоит, рыбжью акао, акао ҳәа ауахәама июныюны ицоит. Ант аңара
казыжьюыз икоу аабап ҳәа ихынхәны ианааи, ауахәама иааюнаххит, аха
арт рыбжьюкәа анраҳа, «Аа, уара аңсәа гылт», – рхәан илықәлан ицеит,
ицазеит. Артгы ахы ааршан, рыцәагы рнапы еибаркны, ахы рыманы
рыюныка рәылархеит

479. УАЛЫМШӨЕИ УАЛТАМЫЖЫ⁵

Цыс хэа дыкан, уал ишөомызт. Хазача хэа дыкан, уал таижьюамызт.
Цыс Хазача иёы дцан, маатк иирцсахт. Ажёлар – «Шьта акгы умуит»,
– хэа Хазача иархэт. – «Уажэшьта утёы узгозар ухацоуп», – рхэан,
иалухи, еичдырчеит.

Аёхэара анааи, Хазача Цыс иёы даннеи, цшыноажэизежэ капей
иитеит. Капейк иимтеит.

– Уи анбасуто? – анихэа, аёхэара кайцеит.

Хазача зны днеит, ынтө днеит Цыс иёы. Ахынтө раан дшааиуаз
аниба, Цыс ицхэыс ус леиэхэит;

– Астол адэны иргыл, Цыс дыцсит хэа иахэ.

Аригы днеит, дцэыут. Зегы рхы иаасуа дырцэыут.

– Ацсыжра анбыкөу? – хэа дцааит Хазача.

– Нак хара дсызгом, уацэ анышэ дасцоит, – лхэит.

– Ари ицсы антэз исеиэхэахьан «санцслак скэаба» хэа, – ихэит Хазача.

– Ибзиоуп, – лхэит Цыс ицхэыс.

Днеины азы агэарахэа ишшуаз икөитөоит, аха акгы имхэит. «Ацсы
дилахэмарт Хазача, ицхашьара кны илаирхеит, иоаирхеит, «Ицсы
талозар збоит» хэа, аха нас дрыцхаишьян, ибзианы дикэабеит.

Акэыпа дтацаны хаха-хымыш ауахэамаё дтадыргылоит. Нас анышэ
дартараны икан. Ауа «ацсы» са дсыхьчоит» ихэит Хазача.

Дсихьчоз, шьюуки қөылара ицан, амал рыманы иаауан, ауахэамаёы
инеит, «ацымза ахарку еибарбаны амал хшап» хэа. Хазача урт неиуашэа
аниба, апап итыц ахь дыюналт.

Амал ршо рёаархан, франгь ахэак аанхеит. Афрангь ахэа зыхэтахаз
иаашьтихын, – Абри афрангь ахэоуп, акэыпа азеоцэозар аабап, – ихэан,
ифрангь ахэа анышьтих, – Ишэпарахь уас, – ишэпарахь! – ихэит Хазача.

Ари аниаха, Цыс дауаангылахуаз, акэыпа ашэ ахцааны дтыцт.

Ари збаз ақөылацэа леимбгыжэаа ицеит. Иааргаз амал Цыси Хазачеи
ирзаанхеит.

Хазача Цыс ицсы таны даницыхьашэа, – Скапей сыт, – хэа дикит.

Абрагьцэа руазэы, – Баша хшэацэеит хэа сыкоуп, икоу еилыскаап, –
ихэан, цшышьаала аёенцьыр днадгылан, еибырхэоз иахаит.

Июызцэа рёы дааин, иибаз-иахаз реиэхэит:

– Абас-абас, ыцья акапей еимакны аибарцсра иаёуп, абырскатэи амал
икоу рбазом.

«Еимаркуа збап» хэа абрагьцэа руазэы аёенцьыр дшадгылаз еицш,
Цыс дыюны дынидыххылан, ихылца ааихикөыцэаан, – Уст укапей, – хэа
Хазача инаииркит.

Абрагь «сыршьуеит» ихэан, ицсы иман дцеит.

Убриала еилгеит.

480. УАЛЫМШӨЕИ УАЛҒАМЫЖЫ⁶

Ғакли Ғакцызи еиқәлацәан, бзиа еибабон, еицныкәон, аоыцъагы таацәаран. Абарт уахык туцъарк иқәлан, ипқәысгы иаргы ғәхәаны инышьтацаны, ашәындыкәрақәа еимырдан, ирқыхъашәаз ааоырбзааны, аацәа илтәжны ирыманы ицеит. Ишнеиуаз, бнаршәырак агәтаны ҳапкы ағы ихәыцарцәахит.

Жәамышка аныбжыыс, ани амал ирцәахыз аацәырырган, Ғакцыз ионағы иганы ашара иалагеит. Ағара еикараны ишаны ианалга, аацәа ацан итаршәыз капеик аатыргеит.

– Ари акапеиггы еиоахшароуп, – ихәеит Ғакцыз.

– Еиоахшап, – дақәшақатхеит Ғакли.

– Акпеи сара оғы иаанхааит, абжа уажәы исымам, иансоулақцәкья иустап, – ихәеит Ғакцыз.

– Ибзиоуп, аха ғәхәарас иаутоузеи? – дцааит Ғакли.

– Уажәы иааиуа амеышазы уаар, иустап, – ихәеит Ғакцыз.

Мчыбжык акара бжыысит.

– Акапеи бжа иудхалаз азы сааит, – ихәан, ағәхәара имаз азы Ғакли днеит ҳакцыз иғы.

– Уажәы исымам, ахәашәаны уаар, иустап, уаанза исыпшаап, – ихәеит Ғакцыз.

– Амеышеи ахәашәи нцәазом, иугәапхар, иупшаауан, аха цасқәа слаца-оацо сумоуп, усхыччарц уаәуп, иаахцәаны, ағәхәара исутаз аены саауеит, скапеи бжа анаасумта, уаргы саргы абра угәарағы ашьақәада ықәхаршуеит, – дмақарны дцеит Ғакли.

Ғакцыз даалаган, тоубытк ауастәцәа идирқатқан, иааиган, ацәардағы инықәиргылеит.

– Бара, ани Ғакли иахъа даараны дыкоуп, дааир, бзиала ҳзеилгом. Сара сыңсызшәа сеықатцаны, атоубыт сәаиоит, данааилак, дыпсит, ана атоубыт дтоуп хәа сирба. Симаны дцозар, иақәғыбымтын, багысцәымшәан, – ипқәыс дналабжъеит ақшәма.

Ағәхәара анааи, деиҒааит Ғакли.

– Дабакоу Ғакцыз? – иеырцәгыаны дцааит Ғакли, аоны дааонашылан.

– Дыпсит умбои, ана атоубыт дтоуп, – лцәыуара лызынымкылошәа калцеит ақшәмапқәыс.

Ғакли днеин атоубыт ахоа аахыхны дынтапшызар, дқатмышьза уа дтоуп Ғакцыз.

– Ааи, рыцқа уқсаҒа бзиахааит, уареи сареи ҳәатахъа насыгзароуп, снапы ишануцахъаз еипш, абни адәхәыпш акны узжуеит, сара ақхъа сыпсыргы, уара сганы уа сужырц акәымзи, – ихәан, итоубыт икәәқәа инықәцаны, иғынеихеит Ғакли.

Дышнеуаз ҳақ дук ахықәан длықәгылеит. Уа атоубыт наргыланы, ахоа нахыхны, сигәтасны дыбғасцит хәа дшағыз, Ҳақцыз инапы аамоаницан, Ҳакли иеиларқсны дикит. Ишейбарххоз, аоыцьагы цақа еибгеит.

– Уара уқсәа урыхъзаайтеи, акапей абжа азоума абра сааганы сызтаужыыз? – ғааитит Ҳақцыз.

– Уқсәа уара урыхъзацәкьеит, атоубыт ақатцара иақәурзыз ақара ықазма, акапей бжа зузымгәығъазеи? – наитаикит Ҳакли.

Ус ажәа шеймырдоз, аҳақы аталартахьтә ишәкы, иски, ашьшьықәа шәылбаа хәа шьтыбжык раҳаит.

– Аа, уара мыжда абрагыцәа ахьтало умбо, ҳагыыршьуеит, – иҳәеит Ҳақцыз.

– Ҳақсушәа хәеитцыхны ҳашьталап, – атак қаитцеит Ҳакли.

Абрагыцәа лалбаан, ацәашьқәа адырkit, ирымаз амал ашара иалагеит. Ацыхәтәан зегы рыхәтақәа анроу, ашьтахь ихзыркыз аҳәак хашәалан, шашьа амамкәа иаанхеит.

– Уиақара ианеимактәа, иара абри аҳәала абант ақсәа ишьтоу аоыцьагы зынтәи ақарала еихызцәо имазааит, – иҳәеит реиҳабы.

– Сара еихысымцәои, – иҳәан, аҳәа атра интпааны длархагылеит, Ҳакли Ҳақцызи ахьеиважыыз. Рықсы ианақәш, иаразнак иааиба-дырын, аоыцьагы ишрылшоз аҳәәара иалагеит, инатәхәан алашарагы дырқсит. Аҳәа зкыз импыцюрны икаҳаит, хагарахеит, зегы еибак-еибашьтуа аҳақы итыцны ицеит. Рмал ирымазгы рабцарқәагы уа ирцәынхеит.

Ҳакли Ҳақцызи акыраамта реыртынчны итәан, абрагыцәа рхабар анырымба, ацәашьқәа адырkit, ицаз ирцәынхаз амал ашара иалагеит. Зегы шаны ианалга, ашьтахьгы ани ирыбжъаз акапей бжа аймақра иалагеит. Убри аамтаз абрагыцәа иреиуаз оыцьа рыезаны, икоу еилаҳқаауеит хәа аҳақы аталарта иазааигәаны ишызыроуаз аонудқа акапей бжа шеймаркуаз раҳаит. Абрагыцәа изыроуаз иаагыжыны ицеит.

– Уи аҳақағы инхо ауаа уао дзыхәо рақым, ирацәаоызаап, убриақара мал уа иаҳцәынхаз анырша, азәы капей бжак акәзаап иқәшәаз, иара убригы азәы имоузаап, исышәтароуп хәа ацқара дағын, – рхәеит урт аоыцьа, роыцәа ахьықаз ианнеи.

Ҳакли Ҳақцызи амал ду рымцаҳаит, аха акапей бжа шеймаркыц аймақра иафуп иахьагы.

481. УАЛ ҮМШӨА ЦЫСИ УАЛҒАМЫЖЬ ХАЗАЧИ

Цыс хәа дықан уал икәны ишәазомызт. Хәазача хәагы даәазәы дықан, ихы ақды иныкәкны иаахумцәозар, уал ылаижьзомызт.

Әнак Цыс ифылеихан Хәазача икны днеин манаґк имихт. Ианишәашаз афәарагы еимырдеит.

Хәазача уманаґ Цыс иуґеит, аха уажәшьґа иуауазар убап, – рхәеит Хәазача игәылацәа.

Арт еичдырчеит, ацәґахәәцәа камлар хәа ушәозу?

Афәаразы Хәазача Цыс ифы днеин, сманаґ сыґ хәа анеиҳәа зежә кәрышьк ииґеит, кәрышьк иимґеит.

– Нас ани иагурхаз акәрышь анбасуґо? – иҳәан Хәазача Цыс дизцааит.

Уигы фәәарак аиґахт Цыс.

Хәазача дцеит, дааит, дцеит, дааит, аха икәрышь иимґт.

Ари анеиааира данакәымцза, әнак даннеишаз аламґала Хәазача ипхәыс ус леиҳәеит.

Адәәфы астал ргыланы, Цыс дыґсит хәа ацәыуара балаґа.

Хәазачаґ днеираны дықан аены уизгы.

Данлеи, ашґафы астал ғылоуп, Цыс ипхәыс «схаґа дыґсит» хәа ацәыуара даәуп. Хәазачаґы длеин ихы даасуа дцәыут, даатәеит.

– Апсыжра анбыкәу? – иҳәан Хәазача Цыс ипхәыс длазцааит.

– Ааи, нак хара исызгом, уацәы анышә даґтоит, – лхәеит лара.

Хәазача цәара дцо дыказма, ауа уа даангылт.

– Ари иґсы анґаз, уаґхәа сыґсыр, уара скәаба хәа сеиҳәахән, са дыскәабароуп, – иҳәеит.

– Ибзиоуп, – лхәан Цыс ипхәысґы дакәшахәґхеит.

– Ауа Хәазача аґсы дыскәабоит иҳәан, азы ршны икәиґәеит, аха Цыс кытгы имхәеит, ичґаит.

– Ааит, рыцґа, ари дыґсыґцәкәзаап, – иҳәан, ибзианы дикәабеит, акәыба дґарцеит, хаха–хымш ауахәамафы дґадыргылт. Хаха–хымш рышьґахә анышә дартараны рызбеит.

– Ауахәамафы дахыкоу сара дсыхчөит, – иҳәеит Хәазача.

Уахык дшихчоз акәымкәаны, шыоук қәылара ицаны амал рацәа рыманы иаауазаарын, иааґсахаґы иқан. Ауахәамафы ацәымза хахаза иакны ианырба, «амна хәеины, алашара акоуп, хмал еибарбаны иахшап» рхәан, инеит.

Анґ ана инеиуашә аниба, Хәазача апап иґыґ ашґа днеит.

Анґ ақәылацәа леидтәалан рмал ршеит.

Ацыхәтәан афранґ ахәак рыман хәык хәа иршан хазы ишьґарцеит ани ахәа. Ари афранґ ахәа зырґаз ишышьґихын, «уара абри франґ

ахәоуп шәхәоит, иазеихтәозар збоит, абри акәыба сасуеит, иазеихтәозар, ииашан ифрангуп», – ихәан ианәышьтих, Хәзақа дахыглаз «ишәпарахь уас ишәпарахь!» ихәеит. Цыс акәыба дахтәаз ант ирхәәқәоз зегьы имахауази, дшәан, дыхәхәаны дгылт.

Ант ақәылацәа шәан ирымаз зегьы кажьны, еихан, есс гәара-пара илеимпны ицеит.

Хәзақа дынкылсын «сыкәрышь, сыкәрышь!» ихәан, Цыс дааисны дикит.

Ант акыр инаскьахьан, азәы игәы ааицсахын, икоу збап ихәан дхынхәны дааин аңенцьыр дахнадгылаз ирхәоз аниаха, дхынхәын, иөыцәа ркны длеин, «уара рыжәла нцәааит, абри акара амал нхажьт, ирбазом, ыцья ауаа сыкәрышь сыкәрышь!» хәа анибартцәара иәфуп – ихәеит.

Даәазәы иәыөеихан икоу збоит хәа аңенцьыр ихы анкылирхәхәа, Цыс днеин уи ихылца ааихицаан, «аа, уара, укәрышь ахә ихәан, инаганы Хәзақа инаицтеит. Убас иааилгеит ант ақәылацәа рмалгы дара иршеит.

482. ХӘЫМПЫЛ ИПҚӘЫС ЛУАЛШӘАШЬА

Хәымпыл игәыла Грышьа иуал аңара икәын. Акыр цуан икәижьтәи. Аха ишәомыт. Ари Грышьа есымша днеиуан, мызк ахь знык днеиуан, ынтә днеиуан. Аха ишәом. Егыгигьы дакәыцуам, шықәсык цит, ышыкәса цит, хышыкәса цит. Аха кәх! Зны, абааңсы, мызкы уааңшы, уааспеиңш ихәоит, даәазны шықәсык усзыңшы, ышыкәса усзыңшы хәа иргәагәо, иргәагәо, абри, абни хәа дааигоит. Есымша дижьоит. Дижьоит, дижьоит, аха уажәышьта иихәәқәашаз зегь имцәеит. Ғхәарас икәаз зегь цеит. Ихы кны даатәеит.

– Иухьы, уара? – хәа ипқәыс диазцааит.

– Исыхьы бымбо, ари зуал хәқәу уажәышьта дааир иасхәои? Ғхәарас икәаз зегьы нцәеит, суал хәа дааир, шыта иасхәо сыздырам, – ихәеит.

– Уи акәзар, ахахаи, уацәымшәан, – лхәеит, – суал хәа даәазны ашта данааталалак, уара уцәырымцын, уеыцәах, до, абыржәы сара знык дсырхынхәуеит – лхәеит. – Хәымпыл ипқәыс лоуп изхәо.

Усөмшка хымшка аатцхьан, ипшың, Грышьа даауеит.

– Аа, ари зуал хәқәу даауеит, даауеит, – лхәеит Хәымпыл ипқәыс.

Ишеибьрхәахьаз еиңш, Хәымпыл аатцрахь дцан иеицәахт. Грышьа дааин, даатәеит, егыт.

– Аа, ууал азыхәа уаагәышьозар акәхап, – лхәеит.

– Аиеи, гәышьа, исышәтароуп, – ихәеит Грышьа.

– Иагәарааны иаххәахьазаргы уажәышьта иуаузшәа ипқәыса, – лхәеит Хәымпыл ипқәыс.

– Ишқа сышәто?

– Ишуахто уи ауп, абра хғәыла ауасақәа шәкы имоуп, шәкы. Иудыруеит усгыы.

– Қо, ишқасымдыруеи, исымдыркәа.

– Абра хғәарабжьара ибжьысны ицоит хғәыла иуасақәа есшьыжыы, есхәылбыеа. Абра хғәарабжьара ибыжьцаноуп ишгәарихуа, ишгәараицало. Абри сыпшәмеи сареи хәаицәажәан, абри агәараанда иртшәаны иҕахцеит, ауасақәа анааиуа еергьхәа ибжьысратәы. Нас нак-аак аварахь ақәыц дацқәа атаны ихамоуп. Абарт ауасақәа аныбжьысуа, аласа рықәми, ана ақәыц дац иәәапоит до, шә-уасак ахьыбжьысуа инырмыжьыуеи аласа! Абри, абас ымыз, хымызка убас ибжьысыр, аласа еизахгоит имаҷымкәа. Нас сынтәа снатәаны абри иеизахго аласа сыцкәоит. Уи сынтәа садхалозар акәхап, уаха садхаларым хәа сгәыгуеит. Уи сынтәа ицкәаны салгоит. Егы ашықәс азыхәан исхахоит, арахәыц алсхуеит. Уигьы шықәсык акәхап сахьадхало. Уаха садхалом уеизгыы. Егы ахқатәи ашықәс азы ақылпадқәа рпара салагоит. Уигьы шықәсык иеиханы сышпадхалари. Ақшышықәса аан атырқәцәа ахәаахәтцәа амшын нырцәынтәи ицо, иаауа усгыы ибжьоуп, убырт идаасырхәоит. Уара ууал ихақәу уқарақәа ракәым, даәа цытәык рызхарагы ағара хәуеит. Хымқада уара утәы уеизгыы, уеизгыы иуахтоит, ихадхархалом. Унапы иакушәа ипхьыза, - лхәеит.

Ари илхәоз зегы данаазхәыц, Грышья дахьтәаз изымычхәкәа акыр-қырхәа дааччеит.

– Узымыччои, цым, утәы ануоу шыта, уччала! – лхәеит.

(Ажәабжьхәао дьччоит, изахауагы ччоит).

483. ҰЫЦЬА АТАХМАДЦӘЕИ ЛАГАЖӘЫКИ

Ұыцьа атахмадцәеи лагажәыки қытақ ағы инхон. Арт ұыцьа ғычуан, азәы изон. Ус акәын дара занаатс, царас ирымаз. Арт атахмадцәеи алыгажәи енак ус еибырхәеит ғычра хцап хәа. Реааибыртан ицеит хара инаскәаны, ахабла иалцны даәацәара. Иахьнеиз ажәтракны иакәыршаны цәәанла ишшын. Атәәанқәа иларыхан, өба хыржәеит, ак хыреит. Абора ашә аағәны илталан, убра итыргеит ө-жәы еиқәаки жәеиқәатәаки. Ө-жәы еиқәаки жәы еиқәатәаки ашаха рхарцан ирыма реархан, даара акыр инеихьан иаапсеит, атхгыы акыр инеихьан, амлагь хәкуеит рхәан, рхәырцән акәәәарқәа жәны ирызтан, акәәәарқәа аатырган, ағыама анырба, иахьлацхәз, ө-кәәәарк хәахцәан, актәацәан. Рағхья ирзааигәаны ашә гылан, ашәтла. Апырхәа ашә иахьылагәыдырцаз, өба ақәымшәеит, ак авкәеит, акәәәарқәа.

Оыцъа аҭахмадцөеи лагажөыки еиҭах еиманы идөыкөлеит, аха оыцъа зцөмызт, егы дрыхъзомызт. Ишнеиуаз акөымкөаны, з-дук аҭкны иньөңынгылеит. Аз ду ацҭа хзамызт, арҭ дара азы иҭалан имырыр ҭсыхөа рымамкөа иҭан. Оыцъа азы иҭалеит, азө дзаалеит. Азы иахан ишнеиуаз, оыцъа ахөаеит, азө дацөахзеит. Арҭ рышьҭахьҭа рҭынхацөа рхабар анырымба, ирышьҭалан ишааиуаз азы ацҭа хымкөа ианырба, гөоарас ирkit абарт абра азаҭкны иҭахазар ҭалап хөа. Иеимдо ишнеиуаз оыцъа рбеит, азө дрыҭшааит. Рҭынхацөа иаашьҭырхын ирыма досу рыонкөа рҭкны инаган иньөҭарцеит до, иньөҭарцан, ирзыҭарцеит акөыбақөа. Оыцъа ржит, азө анышө даҭаны дырцөахит

Абарт ағычцөа шаҭао ыҭадаз? Убри азыхөан, убри аилкаараз азцаара сымөуп.

484. АҶКӨЫН АИБА ИЛАКӨ

Ҷкөынак дыҭан, дышхөычыз иаби иани ҭсит. Уи аҶкөын есымшаaira днеиуан (салаҭҭанк) ҭуцарк иөы, убра адагы ҭыара днеиуамызт. Днеиыҭхьаза аҭака ифо, ифеит хөышө көҭаҭык. Урҭ рыхөгы аҶкөын рыцҭа ирласны изымшөеит.

Ҷыҭк анцы, аҭуцар (асамаҭҭан) дашшит бжышө манаҭ аҶкөын икөуп хөа. Асудгы дхөыцын, аҶкөын рыцҭа ишөаанза акөҭаҭыкөа рҭақырақөагы даргы цеит бжышө маат рҭынза. АҶкөын иҭхьан иархөеит бжышө манаҭ шиқөшөаз.

АҶкөын рыцҭа дцөыуо аоныҭа дышцоз амөан азөы дшыцөағөоз дibeит.

– Уаа, мшыбзиа, бзиа ууааит! – ихөеит ибжы рхөычы.

– Бзиа убааит, аха иухъзеи убжы рхөычы уцөажөоте? – хөа диазцааит.

АҶкөын рыцҭа ихьыз зегы еихөеит. Нас уи ауао икамбашькөа ларгыланы, уаала хөа наиахөаны еиманы асуд иахь ицеит.

Асуд диҳөеит абри аҶкөын иус ирласны далиргарацы. Асуд «узырццакуазеи?» – хөа анихөа, «сзырццакуазеи умбои, акөыд жөны иласцон, скамбашькөа ргыланы сааит» – хөа еихөеит. Асуд диазцааит, «уара акөыд жөны ишҭалауцо, илауцазаргы ишҭагылауеи?» – хөа еихөеит. Ицөағөоз ус ихөеит:

– Хөа, уара уи зныҭацө иудыртеи, хөышө көҭаҭы хөманаҭк ракөын изыҭсаз, аиба хөышө көҭаҭы рзы бжышө манаҭ ахьҭаикөуцеи? – хөа еихөеит.

Асуд дыҭхашьан ажөак изымхөо даанхеит. Нас уи ауао аҶкөын изы хө-манаҭк изишөан, диманы дцеит. Иара иус днахагылт.

485. [АУАҒЫ ЦӨҒА АХ ДЫШИМАХӘХАЗ]

Ахак дықан. Ақхаца иман, хоык. Ахоыкгы ибзиақан.

Уаоы цөгьак, хаца гөгөак дықан. Рызбахә иахаит абант азғабцәа. Ддөықәлеит иара арашь иманы. Данақәтәалакь хынтә адгьыл әеаннакьон, ажәоан ахьгы хынтә әеаннакьон. Апынтца икылкьоз пстхәахон, ашьапы ицнардыдуаз гьлоан ихатәалауан. Нас ддөықәлеит. Рааигәара днеиуа ианалага, ирашьгы пхьеикит, иабцъар мағәагы пхьеикит, зеггы. Баша иеилахәаны днеит. Нас абра сааит мацуоыс хәа реихәеит, иөыроашьан.

Убра дшыказ, мчыбжьык ақара анцы, ах сыпхацаә ахацәа ирыстоит, ажәлар еизыжәга ихәеит.

Еизыргеит ажәлар, абжьыуаа. Ах ипхацаә иқәиртәеит абарцафьы. Ажәлар азәазәала еикөыршаны идыргылеит. Нас убыс еикөшаны иахьгылаз дара рыцақа иааиуан. Нас дара иркын атәахахақәа, иргәапхоз игәыдырцон. Нас азәазәала ишааиуаз аихәби агәыбжьанытәи идыршөын, азәазәа иргәыдырцеит. Аицбы илмыршөит илкыз [атәахаха]. Агырт аоыцъагы хәынтқарцәаны иааиган идыртәеит.

– Ари сызғаб аицбы илгәапхарыз дқамлеит, уаоы дылгәампхөит. Абжьыуаа еизыжәга дыротгьых! – [ихәеит].

Нас еизыргеит дырөегьых, иааит лыцақа, аха [лцәа] лмыршөит. Нас рымацауоы рыюны иказ даажөг убри, уаха празкы мацзар акөхап, даажөг ихәеит иара.

Дааргеит убри амацуоы. Нас игәыдылтөит убри.

– Сызғаб дыпсит, аха көыхәнак лытаны дыюнашөца, - хәа реихәеит.

Нас ах еибашьра цара иқәшөеит. Идөықәлеит егырт амахацәа. Агы, аицбгы игхәыс удөықәла хәа иалхөеит игхәыс. Ддөықәлеит, ирашь тганы, дақәтәаны. Дахьцоз, афронт ағы дрылганы, диааины, егырт имахацәа иназаанза амоа ишықөыз, аицбы дгьөжыт аюныка. Нас агырт анааи, уағацәа хрылгеит рхөеит. Нас дырөегьых аибашьра ита иқәшөеит.

– Шөдөықәла, сымахацәа, хағацәа нырцәаны шөааи, – ихәеит [абхәа].

Идөықәйтөит аоыцъагы. Нас дцөит аибашьра. Дырпылеит амахацәа.

– Шөара шөабацо? – хәа дразцааит.

– Ах иағацәа шыны хаауөит, – хәа иархөеит.

Иара ихәеит убас:

– Сара, паса ағацәа нзыртөаз сара соуп, – ихәеит. Уобыржөышьта сара соуп дырөегь ирабашьны инзыртөауа, - ихәеит. Нас иара ихәеит убас: – Шөеилыхны шөызқәақәа сшөырба, – хәа.

Ирашь ашьапы рызқәақәа ирнитөит.

– Шөара шөца шөюныка, сара сцаны ах иағацәа срабашьны, инырцәаны саауөит, – ихәеит.

Дыцеит еибашьра. Инирцөеит ах иағацөа зегьы. Дрылган дааит, дгьежыит ишьтахька.

Ах имзырха дталеит. Ирашь ағынца икылкьоз цстхөаханы, ашьапы ицнаркьоз гыллоаны ихгылеит. Ах имзырха ахөа кны дталеит. «Чоу! – ихөан дхалеит ах июны.

– Сышпроубои, уағацөа зегьы нырцөаны сааит сара. – хөа ихөеит.

– Цахьа уағацөа нзырцөаз зустада? – хөа дизцааит ах.

– Сымахөцөа роуп, – ихөеит ах.

– Иаагы умахөцөа, – ихөеит амахө еитцбы.

Ах иааигеит дрыпхьан имахөцөа.

– Шөыблызкөа шөыроаханы ах ишөырба шөызкөақөа! – ихөеит амахө аитцбы.

Идырбеит ах рызкөақөа. Нас идырит ах урт ишыкармцаз.

– Уара уакөзаап ахөынтқар, сара усыздыруамызт, – [ихөеит ах].

Егырт лбааиган, ахөатрақөа ирыюнеикит. Ах имахө еитцбы хаца уаоыцөгьа шиакөыз идырны ианеилика, дкарцеит хөынтқарс.

Ачара дуузза руит. Иаргы дышхөынтқарыз дкарцеит, атып дуузза итаны.

486. АШЬХАМАЦЫИ АГАМАЦЫИ

Ус ихөеит Ашьхамаць: – лакө лакө сышнеиуаз акөымкөа дыкан даара арцыс бзиа Ашьхамаць хөа.

Цхөыс дааиган анхара далагеит. Даара анхара бзиа иманы дшыказ, хөычык ағычрахь ихы ирхеит. Ицхөыс ағычра шигөацхөз леихөеит. Ицхөыс иихөаз анлаха илхөахуази, – уара ианугөацха иштуаху уныкөа хөа иалхөеит.

– Имоаныфа ицхөыс иаакалцан имөа доыкөылт. Амөа дыкөны дышнеиуаз, дааипылт Агамаць захьзыз азөы.

– Уабацои хөа диазцааит. – Сабацо умбои, гычра сцоит ихөеит Ашьхамаць.

– Уара бзиа узгычуоу, – ихөан деитаизцааит.

– Хар сымам, сгычуеит – ихөеит Агамаць.

– Нас ус акөзар хөаиццап! Саргы гычроуп сзышьтоу, – ихөан Ашьхамацьи Агамацьи еиманы идөыкөлт.

Ишнеиуаз акөымкөа, амөан уарбажөк шыкөтөаз рбеит.

– Угычыоы бзиацөкөоуп абни ауарбажө иамырбазакөа ацыхөа ахзы алухуазар ихөеит Ашьхамаць.

– Ибзиаоуп ихөан, Агамаць дыкөлеит ацла. Абжара дөеихьаны еипш Ашьхамаць дөеихьзан Агамаць иеикөа имырбазакөа иаишьихын, дылбааны цака даагылт.

– Абар, иазымгеи! – хәа Агамаць ауарбажә ацыхәа ахзы иамырбазакәа иалихыз иманы данлыбаа, – уара ауарбажә ацыхәа амырбазакәа иалухт, аха уеиқәа абакоу, хәа дцааит Ашьхамаць. Длапшызар Агамаць иеиқәа ауишьахыз.

Иихәара изымдыруа даакәхеит, аха Ашьхамаць ишизиузгы ауизымдырхуаз.

Ибзиоуп, гычрала хәикәнаганы хәикәшәазаап, рхәан еиманы идөықөылт.

Тәкәажәык аңара рацәаны измаз дахьыказ рдыруан. Уи атакәажә жөыкгы шлымаз рдыруан. Убри атакәажә лыжә ахьчара хәцлауашәа лңара лцәахгычып хәа иақөыркиит.

Атакәажә лыкны инеит.

– Быжә хәцлоит хәа лархәеит. Атакәажә дазыразхан әжә иацлеит. Дара-дарала илеицәажәан Агамаць әжә дацлараны ирызбеит.

Адырәаены ашьжымтан ианша Агамаць акы днацхан әжә гәарсхуеит ихәан дашьталаны дцеит. Егы, әжә ус иаказшьазаап: ашьжымтан ианылтыцлакь ишиашоу агаға икылсуан, уи шеибакәу еимданы ашьха ихалон. Ашьха зегы еимнадон, цъара аагылара камцазакәа. Алашьцара аазнакуа ианалагалакь иццакны аоныка идөықөлон.

Агамаць рыцха әжә ицөызыр хәа дшәаны агәарп ишынтыцыз еиңш дашьтан тәамәахә камцакәа аены хәлаанза, дахькәаруази дахьыхыс-хысуази еикараны. Ахәылбьеха, ишьамхы днанамго, ихы игәы ахшәаны, аены хәлаанза тәамәа змауз Агамаць әжә дашьтагыла агәарп даағалт.

Аоны инхаз Ашьхамаць ашьжымтан какалк кны әжөкыгара илалагаз, аңхзбаа игөыцашы, аарлақәа ахәылбьеха әжә агәара ианааталашаз әжөкыгара даалган, ухгөышьа итәаргөы нкаиршөт.

Агамаць данааи ус ихәеит: – Хәаи, иахьа ашьжымтан санцоз аңхьарцеи арымзи ахьґазымгоз, аңхьарца аккақәа иархәо стәамзаауази, ианыстахугы арымз сықөымтәози. Әжә иахьантәарак цъарак акөын иахьықәхәуаз, стәаны сшахәапшуаз сгөы ғыгыит хәа.

– Саргы ашьжымтан атәаргөы абжакара әжөкы гатөы иказ нақ инкасыпсан уи аахыс стәоуп; уацөы аңхьарцеи асқами аахәаны сара сацлароуп ихәеит Ашьхамаць.

Адырхәены ишашаз еиңш Ашьхамаць акы днацханы аңхьарцеи арымзи аашьтыхны әжә дашьталаны дцеит.

Аха әжә иауаангылахуаз, ишиашаз агаға икылст, уирахь зегы еимданы, нас ашьха ихәнеит. Ашьха аушәақә зегь еимданы ахәлара аауа ианалага аоныка ахы археит. Ашьхамаць рыцхагы ирымзи иңхьарцеи иазқөынцаны, аены хәлаанза уахәцөықәтәара имоузакәа, ибґахы днанамго, әжә цъара иахьысымбааша имцандаз хәа данахьзози данахьымзози еикараны, дыххы дынцөыцххуа ахәылбьеха агәар әжә

иманы дааталт. Уи иаамтазы, ух гөйшыа хөа Агамацьгы ажөкы агара далганы итөаргөи нкаиршөт...

– Икауцазеи уара, сзынурцөазеи иахья! Ас агөархра шыцөгыз, ишыуадаоыз саумхөоз, ма сыпхарцеи сысқами згозма. Иахьантөарак төамоа сьмазамкөа схьсхысуа, аарлахөа сыпсы сфьшө икөкны абыржөоуп санаауа ихөеит Ашьхамаць.

– Ааит, уаргы, ари акара ажөкы шгөтөыз зсаумхөазеи хөа хазы игөы нирхөит Агамаць, аха ус иагьаказаргы еипшны хөацсеит, нак хөапхьаказы ишпааури хөа еицөажөеит.

Иаурзымдырхуаз уи ажө уаха ахьчара дара ишрылымшоз. Илархөеит атакөажө, иахьынзарыхьчаз рыкөнага рылтарацы.

Атакөажө ус лхөеит: – абни ацець ахы төуп шөаапсахө азы убра шөталаны аацөак азна ахы тыганы ижөга хөа.

Аха уажөы рыуа италара дрыздыруам, азөи-азөи рыгөра еибагом. Ацець италаз аацөа азна кайцар, аацөа хөнызгаз ахы аниаулакь ацець итөу дтөимгар хөа дшөоит.

– Уара Агамаць утал, – ихөеит Ашьхамаць; аха Агамаць – ианакөызаалакь ацець стамлазацт, – ихөан ипсышыап ааицихт. Ашьхамаць дахьынзатөаз ус ихөыцт: сара сталап, аха Агамаць аацөа азна ахы иоур стөимгар калоит, аха аацөа ахы антасыпсалакь саргы стөтөап, ськөа сцьыбакөа сыртөып, насгы иахьабалакь исывапсаны аацөа ртөны дасырхар, ахьгы саргы хөаицхаигалап, нас икайцалакь кайцааит хөа.

Ус игөаныла избаны, стөлоит, – ихөан, ашаха иөанцаны ацець ацахь дьлбааишьтөит, ахы ахьыказ ахь. Ишизбыз еипш аныкайцөа, – ахь! шыта уаха хөа ибжы өаиргеит.

Агамаць ашаха кны дахо-дагөо ииулакь аацөа өтигеит.

Ишыөтигаз еипштөкьа, уара уа утажьыз, – ихөан Агамаць иаацөа икөакөа иаакөижьын иманы ддөыкөлт.

Дцө, дцө дышнеиуаз, шыарда данынаскьа, зьк нкастөоит хөа иаацөа нышытацаны днымоахьцт. Иаргы дааиаанза, Ашьхамаць чөк хөычык ицьыба итан, убриала аацөа дьзтөтөаз амгөацөа аартланы даатьцын, аацөа икөакөа иаакөыжьны иманы ддөыкөлеит.

Агамаць данааи, иаацөа уацөы иубар иаахө, иауибахуаз. Икайцахуаз, анахь дыпшааит, арахь дыпшааит, аха акрауибахуаз...

Агамаць уи акөша-мыкөша уа уаөы ишиөахасыртөамыз идыруан. Икайцахуази, дыкөылт имоа, аха иаразнак ицөа иалашөоит Ашьхамаць цьара мцурак шизуиз. Хөычыкгы гөарас икит, Ашьхамаць аацөа дтөтөазмашь – ииашатөкьаны сижьөит убоу, саацөа Ашьхамаць игөит. Аацөа хьамтөуп дмаапсар калашам, иапхьака сиасны уардынк моапазгошөа «дөи-ашь, ашь! ашь!» хөо афаса-масакөа еиларкөыөуа салагар, уардынк моасуөит хөа игөы иаанэганы саацөа акөсцап хөа дышпамааири хөа ихөыцт.

Ишизбыз еиңш икаицеит. Имоа апхья доиасын «дәи-ашь, ашь! ашь!» хәо афаса-масақәа еилаиркәыҕуа абна дылалт.

Уардынк моасуеит, сеидара астапи хәа Ашьхамаць дыццакны абжы ахьгоз даннеи, Агамаць иакәын.

– Хаи, рацәа сжьаны уауеит! – ихәан дааисны дикит.

Иара уаатцәкья иалагеит аҕара ашара. Аха капеибжак ашашья рзамткәа ирбжьахеит. Ашьхамаць акапеи бжа иманы аюныка дцеит, мчыбжьык ашьтахь аюны унеи иустап хәа Агамаць иахәаны.

Ашьхамаць аюны дахьнеиз, иҕхәыс ус леиҳәеит: – Агамацьи сарей аҕара иҳауз, капеибжак хзымшазт иара дакәыцуам саргыи истап хәа сгәы итазам хәа. Уатцәы даара дыкоуп игаразы, аха убас иахә: – имгәа ак ааталан дагеит хәа, бара блалаганы данааша аены акәыба катца, сылтацаны анышә рацәак имжыкәа сат. Нас бара амыткәма хәо аюны быюнал хәа.

– Ибзиоуп, – лхәан ишлеиҳәаз еиңш икалцеит.

Афәхәара икартаз аены ашьжьымтан шаанза дааит Агамаць, акапеи-бжа ашаразы. Ацәыубжь аниаҳа, икалазеи хәа длазцааит. – Икалазеи, схатца хымш цуеит имгәа акы ааталан дагеит, сара сымацара сакәын аюны иказ агәылацәагы уаюы дсықәымшәазт абна анышә дастеит, – лхәан днарҕшны илырбеит.

– Хаи ихәан, даара игәы иалирсит. Днеихагылан дцәыуаны, дыззаазгыи мхәазакәа аюныка длықәланы дцеит.

Амоа дахьынзакәыс дхәыцуан, абри ауаюы цьара мцурак сзиуит, аха излаитцыхри хәа. Нас убас избеит, – издыруада дыпсызшәа катцаны баша, ипсы штоу дыцазар, снейны цәагытас сбыюуа, анышә сыбгыатуа салагар, акы шҕеимхәари ихәан, днейны анышәынтрафьы цәагытас дбыюуа, анышә лабала ицирҕдо далагеит. Ашьхамаць ацәагы цьара играсыр хәа дшәан:– Уа! Уа! Алақәа урфааит! Арахь исыҕрасыр сымгәацәа цнажәоит хәа ахәхәара далагеит.

Агамаць ибжыи аниаҳа аччара изнамкылауа, анышә икәыс ааикәхны дыцихит. Иара уаатцәкья скапеи-бжа хәа дааисны дикит.

– Уаала ихәан, нышәынтрақәак рацәаны иахьыказ диманы дцеит. Цьара ижны иахьыказ диманы дыюталан ажәа еимаркуа иалагеит. Даара рыбжьы гәҕәазахеит.

Уи ааигәара оыноажәаюык ар рабцьари дарей еиқәхаҕса ииасуан. Ас анышәынтрақәа рыкны абжыи анраҳа азәы днарышьтит. Ихы хырхәхәаны данылапшы Ашьхамаць доаҕан ихылҕа ааихихт. Иара дшәан дхәааит.

Дыюны иоызцәа рфьы дахьнеиз ус реиҳәеит, – абна апсцәа гыланы еицәхәуеит, схылпагыи сыхҕааны иргеит хәа. Ус аниҳәа, зегьы шәаны июны ицеит.

Ашьхамаць ихылҕа иигаз акапеи-бжа ацымхәрас Агамаць инитан иара уи ала иааилгеит.

487. АШЬХА ҒЫЧИ АГА ҒЫЧИ

Икан оыцьа ағычцөа. Руазө дынхон ашьха аганахь, егы дынхон ага аганахь. Арт рыхьызқөа еиньюан, аха дара еибамбацызт, еицым-ғычыцызт, ус рыхьызқөа бзиан еиньюан, ари дғычыө дууп, егыгы дғычыө дууп хөа.

Өнак ани ага инхоз ағычыө жөкы ишыын акөац цааны алыгөра иқөйтөит. Акөац цааны алыгөра иқөцаны ишимаз, ари ажө шишыз ани ашьха инхоз ағычыө иахөит, акөацгы алыгөра ишықөйтөаз иахөит. Ианиаха, ус избеит, «абри саалаганы икөац уаха сылкылсны илалбаарыоны, ахаҫа илҫажьны исызозар збап, аҫшөма сизгөаҫозаргы илыскаап» хөа избеит.

Афыр хөа иееибыҫаны иөааихан ауха ашьхантөи ага инхоз ағыч иөы дааит, дааин ауха ани ага ғыч юны аатраөы дтөит ҫаацөа шыҫалаанза. Дыштөаз акөымкөан, ани ага ғычыюгы мацк акара гөоарас иман, «абри ашьха ғычыө сыжө шыны акөац алыгөра ишықөстөаз иахөаны дкалар, даар, акөац уаха изар» хөа. Уи дацөшөон акнытө агөөанызара иманы дыкан. Ус ишыказ ани ашьха инхоз ағычыө дааины аатракны дыштөаз егырт хацагы пхөысгы шыҫалеит. (Ускан уажөы еипш аханкөа абаказ, юны хөа ирымаз аҫацха акөын).

Арт дара аҫшөмацөа анышыҫала, ани аатра иавагылаз ашьхантөи ағыч абарцаө дааин, атуан усгы иамазамызт, хыхь дыюхалан, ахөблы дыкөтөөит алыгөракны. Дшыкөтөаз акөымкөаны, днацшы-аапшит, егит, акөац уа икөзар хөа днапыршышыт егыт, аха, иалыухи егымбеит. Акөац хөа егьанимба, ацгөы абжы ихацаны «миау, миау, миау!» хөа акюра далагөит. Акюра даналага, ари агатө ғычыө ипхөыс ус леиөахьан, "егьа каларгы акөац ахьыкоу бымхөан, бөы еихыхны бым-цөажөан!" хөа. Аха ауха цхыбжьон алыгөраөы ацгөы акю бжы анлаха, лхаца илеиөахьазгы агөыроа мкыкөа (цгөу цылымшьои зыбжы го!) «аа, умкюкөа, уара умсааит, ацгөажө, иуфара укоуп уака, уара узышьтоу акөац ашөындыкөра иҫацаны ацаҫа аркны ххакны игылоуп» лхөөит агатөи ағычыө ипхөыс дахьышьҫаз. Лхаца хыр-хыр хөа дыцөоуп, ани «ацгөы» абжы дамырөыхөазөит.

Ари аҫшөма пхөыс илхөаз ани ахөблы икөтөаз ианиалхөа, «аха, ус акөзар, акөац ахьыкоу уажөшьҫа еилкаахөит» ихөан, өымҫакөа ашышьыхөа дналбаан, акыурагы дакөыцын егьин, аҫшөмацөа ҫахөахаа ианыцөа, ашышьыхөа дныюналан, днеин, ашөындыкөра акөац шҫаз иаашьҫихын доацаланы индөылганы иманы ддөыкөлеит. Ддөыкөлан акыр днеихьаны акөымкөаны, ари ага ғычыө дахьышьҫаз данаапшы «бара изакөызеи, аҫхьан акы бхөозшөа сахауан, ацөа салан сгөы

иқәыюны исақауан, аха исзеилымкааит, ибхәоз закәызеи?» хәа ус ипхәыс длызцааит.

– Уи исхәоз закәиз умбо, амна алығәрағы ацғәы акьура иалаган сарғәыхеит, акәац аҗахызар акәхарын, акәац уфаанза ухағыц ыцгыцааит, акәац ашәындыкәра иҗацаны ххакны игылоуп, уи ура уабатало, алығәрағы баша уеимдоит хәа сақәцәкьейт – лхәейт.

– Аа, банаңалбеит, рацәа хабшыт, уи ацғәы еиғш икьуаз ашьхатәи ағьыч иакәын, ххәац ахьыказ иабхәан изаны игейт ихәейт агатәи ағьычы.

Нас хәи хәа доацкьан иеааилеихәан, днапшы-ааңшит, аха икәац зҗаз ишәындыкәра абакоу, ани ашьха гычыма има дцахьан. Дьюны дышьталан дышнеиуаз акәымкәаны ани ашьха гычыма деиха-еигәо ашәындыкәра дацаланы дышнеиуаз дихьзеит. Ацх лашьцахьан, ула ацәашы җакызар иубомызт. Ани ашьха гычыма ыызакгы димазаарын, аыцъаны ишыказ ибеит. Ари ашьшыхәа иаарғәғәаны доарывалан, ганха, ани акәац иацан ицоз ағьычыма дааңсан ари днаиваңалан, «пыҗрак са изгалап, са исыҗ ашәындыкәра» хәа ихәан ихәейт, егыгы иыза иакәыз цышыа ашәындыкәра наиркит. Ашәындыкәра анаимих, иеааникыло, иеааникыло мацара, егы нак мацк данынаиагыс, ари хәит хәа доацкьан дьюны дхаш-пышуа ишәындыкәра иман ионыка даан, агәақ хәа илкаижьт.

– Иаргы баргы афаха шәмоуааит, ухаңтәарак ацх лашьца салыхәа, сеимацәкькәы абна сылхо сдәықәуп, абри сацә сдәықәуп, сыбҗа пнацеит–ихәан ипхәысгы дналықәымчит. Акәац ашәындыкәра ишҗаз нак инаиргылан, иаргы дағуа-дыҗсуа днеин дышьталт.

Егы дышнеиуаз ани иызацәкьа днеихьзан «ашәындыкәра сыҗ, хамҗак са изгалап!» анихәа, «ашәындыкәра абакоу, иусымҗахьей!» ихәейт.

– Аа, умцахә ыцәт, ари акәац зтәыз дхәхьзан, ицәзаны иаахғоз ххәац игейт сықәухт – ихәейт, аха, дабаказ, егы дцахьан.

Арҗ аагыжьын, апкао хәа ишьталан рәаархан, ани ага гычыма ионы иааит. Дара анааи, ани аңшәма (ага гычыма) ишәындыкәра ихағы иргыланы, дышьталаны дыцәахьан.

Анҗ аиызцәа (ашьхатәи ағьычыма иызеи иарей) цәажәоит уажәы.

– Аа, икоу удыруама?

– Аа!

– Уажәы уаха цсыхәа акам абааңс, унеины акәйтқәа ахьҗаку акәйтцарағы алаба җакшо, алаба җакшо уалагар, акәйтқәа шәаны икыр-кыруа ианалагалакь, аңшәма арҗ ирылалазеи хәа ахаҗаи хәа ддәылкьозар акәхап, ддәылкьар, са слыюналаны икәац дәылганы изгап – хәа ари ашьха гычыма иыза ус иеихәейт.

Ари иихәаз иажәа ааобамтәыкәа, иыза дылкылсын акәйтқәа ахьҗакыз акәйтцарағны алаба рылаикшо, алаба рылаикшо даналага, кыр, кыр, кыр

хәа акөйтқәа еилалт. Акөйтқәа рыбжьы аныцәгәаха, ианеилала, рыбжьы ақшәма гхәыс илахан лхатца длырфыхеит.

– Аа, уанацәлбеит, угыл, угыл, акөйтқәа митәык рылалт, митәык рыхьт, рыкаркар бжьы цәгәоуп– лхәеит.

«Хәи!» ихәан дөацқьан данындөылкәа, акөйтцарақынгы днеит, икалазгы идырт иаразнак.

– Аа, банацәлбеит, ххәац ргеит хәа сыкоуп, башоуп ибхәо, акөйтқәа акыгь рмыхъзеит – ихәан афыр хәа даагыжьны аоны данааонала, икәац зтәз ашәындыкәра ани ашхатәи ағыч иоызеи иареи иргахьан.

– Афара ажәара анцәа ибимтааит, хәкәбхит, ари дыроагыых еитеигеит, ббама – хәа ихәан ихәеит апкао хәа ағычцәа дөеи дөарышьталан дышнейуаз акөымкәан, ииулакгы дрыхъзеит икәац згөз.

Арт ашхәа гычөы ионы азааигәара ианнеи, иоыза ус иеихәеит:

– Уара ара уаатәа, сара зны аоныка сцоит, аоны азәыр дыкоу, дыкаму гәастоит, аоны азәгы дыкамзар, нас акәац хаманы хнеип – хәа.

Нас ани дөагылан ашхәа гычөы ионыка дцеит иоыза уа акәац дадыртәаланы даанижът. Абри аамтәзы ари ага гычөгы уа дкылыгшкылзыроуа дрышьталаны дымнейуази ирхәаз, икарцаз ибеит. Ашхәа гычөы иоыза уа дыртәаны иара ионыка данца, ари ага гычөы ашьшьыхәа ашхәа гычөы иакәушәа, ионы дцаны даазшәа иеыкацаны, ани ашхәа гычөы иоыза акәац зтәз ашәындыкәра дахьадтәалаз дынкылсын, иеимырдырзакәа «уалга, уалга, лассы исыт!» ихәан, ашәындыкәра дөахан дөацеицан, ашьшьыхәа еицны ишнейуаз, ари ага гычөы иехъеикуа, иехъеикуа, ани ашхәа гычөы иоыза иагхәака дцон, уи нақ гытк данынаскәа, ари даакәгыжьбаан, икәац зтәз ашәындыкәра дшацаз дхыс-хысуа ионыка, агака дааит.

Ани ашхәа гычөы ионы дцан дгыжьны иоыза дахьиртәаз ах дшааиуаз, иоыза дааигылт.

– Уабәкоу, уара? – ихәан ашхәа гычөы иоыза диазцааит.

– Сабаказ, аоны уао дыказам, уао дшыкам еилыскааит, уажәшьта акәац хамгои – ихәеит.

– Ыы, акәац зтәз ашәындыкәра ақхьан исымхны иумгеи! – ихәеит иоыза.

– Аа, абааңсы, ушыбзәз уқсит, уи згаз са сакәзам, са сабаказ, ага гычөы ужьаны иуцәигеит.

Хәи, чеи рхәан, апкао-саоқәа иоаишьталан рәархан еибарыюны ага гычөы ионы ианнеи, абар ашарахь еихахьан. Егыгы (ага гычөы) икәац има дкылсын, «кәты мыжда анцәа ибаниртцааит!» хәа ипхәыс дағыуа, – дыңсуа икәац зтәз ашәындыкәра еиталаганы илкаижът.

– Сықсит уахак акәац сшацәз, уаха сылам – ихәеит. Дкара-уараха днеин дышьтәлт.

Ани ашьха ғычымы иызеи иареи адөы ишықөыз шейт. Алада рхөейт, аюада рхөейт, аха анша, икарцоиз, ани ионыка инеир ибон, иамыхөейт. Ус ишыказ, ишыгөжөажөоз идырхөлейт ус ирулакь. Идырхөлан, ианыхөла (адырөауха), даара илашьцахьаны ақшөмацөа (ага ғычымы игхөыси иареи) аныцөоз аамтазы ари икөац гашьас иахтарызеи, ари уашьта игөеануп хөа ус рхөойт уажөы ашьха ғычымы иызеи иареи. Ус анырхөа, цқьа иназхөыц аазхөыцит.

– Уцаны, өык кны уақөтөаны уаа. Улеины «уа хөлыбзи!» хөа убжьы рга. Нас ақшөма ддөылтып. Ақшөма дандөылтцлакь, акөац сара изгап – ихөейт ашьхатөи ағычымы.

– Ибзиоуп – ихөейт иызагы.

Ари иыза иөылеихан дцан, өеы кны, дақөтөан ағыарахөа ага ғычымы иашта дылталан кыч-чхы хөа данеимхөа өгы, алақөагы ахыу-су хөа иаашит. Ақшөма дышьталан дыцөахьан, игхөыс дыцөамызт, даақшуан.

– О, уара, угыл, угыл, шьоуки ааит, сасцөақөак ааит – хөа ус лхөейт ақшөма гхөыс. Ақшөма афыр хөа доацкьан данындөылтц, «уа хөлабзиакөа!» хөа ибжьы геит ани иаиуаз.

– Бзиа жөбааит, бзиала шөаабеит – ихөейт ақшөма, аха ани икөацгы игөы итан, – Аа, банацалбеит, хкөац ргеит хөа сыкоуп – ихөахын данақөгыжьаа, ркөац игахьан ани ашьха ғычымы. Апкөа хөа илаба аашьтыхны деитөаарышьталт икөац згаз. Дрышьталан дышөеиуаз акөымкөан, ант икөац згаз аацсан өнык азааигөара рыцсыршьарц иштөаз днарыхьзеит. Даннеи, ашьшьыхөа днарыватөейт, иедимырбеит, лашьцоуп.

– Уанацалбеит, ататаын хөахар хтахуп, аха амца уара иумам, сара исымам, ишпакахцари? – ихөан ашьхатөи ағычымы иыза диазцааит.

– Иааура удыруама?

– Аа!

– Сара абна инхо рөы снеины амца, ма счычкак рымазар, ирымхны иаазгап, нас ататаын хөахап, хөацшьаны хөмоа хөкөлап – ихөейт иыза.

Арт уажөы еибырхөауа ани агатөи ағычымы дахьтөоу иахөуейт, аха дара дырбазом.

Ант анс анеибырхөа, руазөк доагылан ааигөа аоны ахьибоз ахь дцеит амца аазгит хөа. Уи дахьцаз дааиаанза, ани агатөи ағычымы уа акөац иадтөалаз ашьха ғычымы иөы днеит.

– Уаама, амца ааугама? – ихөейт ашьха ғычымы. (Иыза иакөыз цышьеит умбо!).

– Аа, иаазгеит – ихөан, асчычка ааихьишьын, ататаын даирхеит. Мацк анаац, – уашьта уара уаацсеит, са сацаца, пытрак са изгалап – ихөан ихөейт, ани ашөындыкөра доахан деитөаацеитцан, ари ататаын иахөз ашьшьыхөа иагхьака дгылан дышнеиуаз, лашьцамзи, дышнеиуаз даақөгыжьаан, ионыка дцеит агатөи ағычымы.

Ашьхатөи ағычыоы дышнеиуаз ани июыза дааипылеит.

– Уабаказ уара? – ихөеит ашьхатөи ағычыоы.

– Ыы, сабаказ, амца аага хөа соухөан, амца аагара сыкамзи, ушьындыкөра абакоу? – ихөеит июыза.

– Сшьындыкөра уара иусымтеи! – ихөеит ашьхатөи ағычыоы.

– Хөи, иаргы уаргы шөалацөааит, са исудома, ани изтөыцөкьаз дхөхьзан, ужьаны иуцөигеит – ихөан, хөи, сеи хөа еипхарсны реылархан, ани акөац зтөызгы уф гөышьа хөа ипсы иманы илеиган июны илкаижьуан еипш, егыртгы еихьыс-еипысуа ишьталаны «уа хөлыбзиакөа!» хөа июны илюналт.

– Афара, ажөра анцөа ишөимтааит, уара, ари акөац шөаргы саргы уаха хөидыпсылеит – ихөан «исасцөа» доархатгылт. Нас ипшөма ихы напыкөикын ус ихөеит. – Бгыланы абыста уы, акөац өхөацаны изы. Усгы, усгы псыхөа хөмоуит. Абжа уара иустөит, абаапсы, уаха сызушьталом – ихөан илеидтөалан ашьха гычыоы июызеи иареи ага гычөи илаиртөан акөац зны, абыста уны иреицеит. Иаанхаз ажьцаа абжа ашьха гычыоы иитан, иманы дцеит. Ашьтахь еиюызцөахан аус еицыруан, еитөанеиааиуан.

488. АПСУА ГЫЧИ АТЫРКӨА ГЫЧИ¹

Апсны дыкан апсуа гыч хөа хатцак. Тьркетөылангы дыкан атыркөа гыч хөа хатцак. Рөыцьягы рьзбахө еибахьан, аха еибамбацызт.

Зны еибабарцы иакөыркит. Тьркетөылантөи иөааихөит апсуа гыч иахь дааразы. Апснитөигы амөа дыкөлеит Тьркетөылантөи иахь дцарц. Рөыцьягы амөан еикөшөеит, иагьеибадырт.

Апсуа гыч хатцарас иулоузеи хөа диазцааит атыркөа гыч. Уи атакс иөихөеит сара цлакы акны ө-царак ыкөтөазар, имыршөазакөа, акы ахөы алхны егы иаласцөит хөа.

Ианынапш, рааигөара игылаз аць ду акны икөтөан ардөынаки хьажьыки. Атыркөа гыч ашьшьыхөа иөынеихан ардөына ахөы алхны ахьажь иалеицеит, ахьажь ахөы аалхны ардөына иалеицеит.

– Нас уара иулшөзеи? – хөа атыркөа гыч дцааит.

– Сара исылшауа убап, угөы уөаныз, – ихөан атыркөа имырбазакөа, имацөакөа ааишөихит апсуа гыч.

Абас ирылакөаз ангибашөа, иакөыркит еицныкөаразы; көылара, гычра еиццараны, иагырзбеит, ахак дыкан, ахьы рацөаны иман, уи ргычрацы.

Ах ихьы ахьюнажьыз аоны акны акарулцөа гылан, уахь ааигөарахь уаөы днарышьцөмызт, нас рөыцьягы ус рьзбеит: инаскьазаны анышө жны, ихөыцаланы иаины иргарацы.

Ишырзбыз еипш, аоыцагы аҳ дахынхоз инеин наҥ хара инаскыны анышә жны, ихәыцаланы рәархан, аҳ ихы ахыюнажыыз иааин, ац аакылцәаны, ахы аатцәала агара иалагеит.

Пытк анаатц, аҳ ахы ахыцәахыз аоны даныюнацшы, агәтаны иаха илакәушәа ибеит, иҥалазеи хәа даназкылыгш, ибеит ахы шыргоз.

Нас ус избейт ихы заны изгоз цъара кышыак изрызуазар хәа, иагызбейт уалырк азна акацран наганы, излааиуаз амоаны цъара иргыларацы, ахы азаразы иааиуа дтаҳаратәа.

Уалырк азна акацран ршны инаганы иргылеит агычцәа злааиуаз ала.

Атыркәа гычи ацсуа гычи еицны рәархеит дырөггь игычрацы. Агхъа дгылан атыркәа гыч. Еицны адгыл ихәыцаланы ишааиуаз, ирымбазакәа, апхъа игылаз ауалыр акацран зтаҳәаз дтаҳаит.

Ацсуа гыч атыркәа гыч дтызгоит хәа далаган, аха имч икәымхеит. Нас атыркәа гыч ус ихәеит:

– Сара усгы стахеит, аха уара урзымдыррацы утаҳызар, схы хцәаны ига, – хәа. Нас ацсуа гыч атыркәа гыч ихы аахцәаны има дцеит.

Ацсуа гыч атыркәа гыч ихы има атыркәа гыч ионы даннеи, ипхәыс ус иалхәеит икаутцалак дсыртцәу хәа.

Аҳ атыркәа гыч ихы хцәаны акацран дахъалажыыз даалихын, ақалақь аҥны днаганы дыкнеихаит, дызтынхоу далаздырп хәа. Уи иакәша игылан астражникцәа.

Ацсуа гыч, атыркәа гыч ипхәыс иалхәахъаз имдыруази, дылиртцәууар итаҳхеит, аха неишъа изыкамцәо далагеит. Нас ус избейт; ипәуа мацара уардынк азна аахәан атыркәа ипхәыс ауардын дакәыртәаны, атыркәа дахкнаҳау ианнеилак, ауардын хдыршәтрацы, нас ауардын азна ацәеи ачанахи пыххаа ианцалак, уи иаеыцгашәа ларгы дцәууарацы. Ацсуа гыч ауардын апхъа дгыла, атыркәа гыч ипхәыс ауардын ахәа дыкәыртәа, атыркәа дахкнаҳаз ааигәара ианнеи, ауардын ашьтаҳъка дааиасын ианюшыштит, ихышәтны ицан икаҳаит.

Иахылкаҳаз ацәа, ачанах зегы пыххаа ицеит, нас атыркәа ипхәыс акәукеухәа ахәәара далагеит. Астражникцәа иакәшаны игылаз, ари лара дылтәызаап, хәа ианааи, ус реихәеит, шәара шәагахама, хара хмал зегы еилаххаа ицан, игәхъааганы дцәуеит, шәара ишәхәо закәызеи хәа.

Астражникцәа инреихәаз цабыргыз цыыршъан, инагыжыны ицеит. Лара лхацәа дахкнаҳаз ах дыцшуа лызхара дылтцәуеит. Нас амоа иаакәлан, аоныҥа иааит.

Аоны ианнеи, дырөггых ус еынхъаартас илкит, лхацәа дахкнаҳау дыкныхны, цъара дганы нышәк даиуарацы.

Ацсуа гыч длашьталан иаахәаны иааигейт еыхәа цқрак; уи азымоатәык ус ишыҥаз иаанижыт, егы ган еикәатцәала ишәит, иаргы изымсарак шкәакәала, изымсарак еикәатцәала иеишәит. Нас ахышәтхәа иеи акәадыр

нақөцаны, доақөтөан арцөаахөа дахөхөо иөы даасны атырқөа гыыч дахыкнахөз ала длыбжьалт. Иакөшаны игылаз икалаз рзымдырт, рфы раханы ишпшуаз, аңсы даакынңааны диган, цъара иаразнак анышө даиөеит.

Икнахөз дызгаз дзеигшразеи хөа ахданразцаа, шыоуки өыхөак дақөтөан, шкөакөа маөөала деилахөан, рхөеит, дөаө шыоуки, өеикөак дақөтөан, еикөацөа маөөала деилахөан, рхөеит.

Рхөатөы анеикөымшөа, уаха цхышыа изамөеит ахгы. Нас ах ажөлар еизганы, ааигөа псы фыц дахьжу жөдыруазар, ишөхөароуп хөа икөицалт. Ажөлар знык ирымхөаргы ртөахан, аха ашьтахь ирхөеит, абра цъара азөы анышө дамоуп, иара иакөу хөздыруам хөа. Нас ах ус адца кайцөеит дзыхьчауаз ауаа ркны, даацхны, деимакы-еиөакны дшөыма ақыта шөрылал, дызтынхоу дибар, дымцөыуар калазом, нас уи ала даадырп хөа.

Ах ишихөаз еицш дытцхны ақыта ирылалт. Зны гөарадк акны иахынталаз, пхөыск данылба, ацөыуара далагеит, уи иара ипхөыс лакөын.

Икарцахуази, ари иара итынхацөа дреиуазар калап, уашьтан хөанааиуа дхароашьарым хөа аоны ашө фөкөакөаны, рыпсгы дрыма ах иахь ицөеит. Иахьнеиз абас, абас анырхөа, уи ипхөыс лакөхап, шөцаны даажөга, ихөан идөыкөицөеит. Дара неиаанза аңсуа гыыч днеихьазаарын, даннеи иалхөеит абас, абас хөа.

– Хөаит, урт цъара дыргак көцаны ицазар акөхап, – ихөан, аоны давапшаауа дшааиуаз, ибеит дыргас аоны ашө фөкөаны ишцаз, нас длалаган агөылацөа зегы рыюны ашөкөа фөкөаны икайцөеит. Ах инеишьтыз уи ахабла ианалала, аонкөа зегы рышөкөа фөкөаны ирбеит. Нас рыуа иахьакөыз рзымдырызт, уашьтахьтөи игьөжны рыюныка ицөеит, иаазышьтыз иахь.

Нас ах ус избеит, ипца ахы рацөаны илытаны моанык акны дирцөарацы: агычра иашьцылоу дибар, ахы лцөаигаразы дымнеир иушам, нас имырбазакөа изпцацк хылтцөарацы, иара уи ала даладырны дагыркрацы.

Ах ипца ахы лыма амөаны дыштөаз, лызбахө аниаха, аңсуа гыыч ахы агара дшаөыз, имырбазакөа изпцацк хылтцөеит, иара дзызнеиз ахыгы игөеит.

Аңсуа гыыч аоны даннеи, игөеитөит изпцацк шыхцөаз.

– Хөаи, сара салардыруөит, – ихөан, игөылацөа зегы аныцөа, дрылаланы, рпцацкөа хьцөцөа илага илыкөеитөит.

Ах ажөлар зегы еилөицалт, зпца хцөоу дызбароуп хөа. Ажөлар рыбаөык рпцацкөа хьцөцөаны икан, иикрыз хөа азөыр дауидырхуаз. Нас аңсуа гыыч даагылан ииухьаз зегы мзакөа ах иөиөөөит. Ах ус ихөөит, ибзиоуп урт иуукөаз, аха иулшару ахөынтқар имырдырзакөа сара скны иаагара хөа.

– Уи мариоуп, сара избөп, – ихөан аңсуа гыыч иөынеихан, абна акнытө иааигөит, шамахамзар, уаөы иимбацыз шөарахк. Уи има ахөынтқар иаштан

даннеи, ашәарах икны иааигаз барфынла иахьабалак ихъаны ашта итеицеит. Ахәынтқар ихъчара азы иказ зегы ианырба, алаба, аламсы ирғыхьашәаз аахәаны иашьталт, иршьрацы. Ахәынтқар ани аниба, дшәаны, ииура изымдыруа, аоны дыонахеит.

Уи аамтазы ақсуа ғыч ахәынтқар икны днеин, ақсәәаха уигарцы дааит, уеуцәахыроуп хәа иеихәеит. Ахәынтқар дшәаны днеин ашәындыкәра ахоа ахыхны дтатәеит.

Нас ақсуа ғыч днеин, ашәындыкәра ахоа нахоаны, иаашьтыхны икәәкәа икәыргыланы, има амоа дыкәылт. Икәәкәа иахьықәгылаз, ағыч ус ахәара даәуп: «Ақсәәаха даан уигоит, аха уахыго здыруада, цъаханым акәу, цъанат акәу?» хәа.

Ари аниаха, зынза дшәәкәазеит.

Ақсуа ғыч ахәынтқар дима ах икны днаганы, ашәындыкәра ахоа аахихын, ахәынтқар даатигеит. – Ақсуа ғыч, сара сеиха алшара уара иумоуп, – ихәан ах ипқа диитеит, имал зегы инапы акны инеишьтит, ачара руит уаоы ишимбац, ачарафәы ахәынтқари ахи еицдыркәашеит. Абас илшеит ақсуа ғыч ажәытәан.

489. АҚСУА ҒЫЧИ АҒЫРҚӘА ҒЫЧИ?

Ақсуа ғыч дынхон ашьха. Ағырқәа ғыч дынхон ага. Абарт амала, аоыцъагы рызбахә еинимыцызт. Хәинианы иахәаиуа даабанда хәа икан аоыцъагы. Енак еиниеит дара аоыцъагы. Ахәықәкәа атла иқәтәан ирбеит. Ағырқәа ус ихәеит:

– Срымбазакәа сықәлан ацыхәа ыцысхуеит, – ихәеит.

Ақсуа ғыч [уи атакс ихәеит]:

– Ибзиоуп, уқәла, – ихәеит.

Дықәлеит ағырқәа. Ирымбазакәа ацыхәа иацихит. [Уи аамтазы] ақсуа ғыч дықәлан ағырқәа имбазакәа инармеикәа ишыхит. Дылбааит ағырқәа.

– Аа, ацыхәа ыцхны иаазгеит, – ихәеит ағырқәа.

– Аа, саргы сумбазакәа уеикәа ушьхны иаазгеит, – ихәеит ақсуа.

Уа ақсуа ғыч даааит.

Ашьтахь аоыцъагы рәынархеит. Ахак икны инеит аусура азыхәан хәа. Ах идикылеит. Адыроәены ағырқәа уа даанәасит, аоны. Ақсуа иман ажә. Ажә афынанахан ашьха ицеит. Ашьхантәи ага ицеит. Агантәи ауха аоны иааит. Ақсуагы дкараха уаха иламкәа дааит, аха ари еимхәазеит ағырқәа.

– Узмыраақсазеи? – хәа диазцааит ағырқәа.

– Сызмыраақсазеи умбо, абра сахьынтыцыз, ажә убра ихәуеит, ехәнтәарак саргы сыцәан асқам (акәардә) сымазар сықәымиози! – ихәеит ақсуа.

Адырғаены ианааша, атырқәа әжә иман дгәартуеит. Ақәардә дугы аашытихуеит дықәиарц. Ажә ағынанаха ашыха ицеит. Атырқәа ақәардә дацоуп, дыюуа [ажә] дашытоуп. Ашыхантәи әжә ага ицеит. Иара иқәардә икаижьыр ах дишыуан, әжә ахыцоз дацзар акәын.

Ахәымыәха дқарахан, уаха иламкәа дааит әжәгы иманы, иқәардәгы дацоуп.

Ақсуа ус иқәеит:

– Иахиааида, атырқәа? – иқәеит.

– Иашоуп, уара – уаиааит, иқәеит. Дагыиааит уи.

Атырқәа ус избейт, ауха ах иқабла ишыт. Ишыны аоны аонуцқа икнархаит, атхыбжьон ирыман идәықәларц. Атырқәа ус избейт хых ахыбра кылцәаны убрала унасышытыуеит аоны аонуцқа [хәа]. «Бзиоуп!» – иқәеит ақсуагы.

Атырқәа ус игәы итан; асакь ашаха ахатаны инеишытыуан, акәац асакь итатаны ихеигаларц. Уи аамтазын ақсуа уа дааныжыны атырқәа акәац ихеигалаз иман дцарцы избейт. Ақсуа уа даанхарацын, нас ах дишыырц.

Ақсуагы избейт иаразнак атырқәа иизбаз зегы. Асакь анынаишыт, атырқәа, акәац теимтазакәа ақсуа дтатәеит. Даахеигалеит хых. Ддынхеигалаз еипш асакь иаразнак иқәакәа инкыджылан ддәықәлеит атырқәа. Нас, дцот уажәы. Дышцоз акәымкәа атырқәа данаақса, ақсуа «шәиу!» – иқәеит.

– Кох, сышытахыка даауеит, – иқәеит. Дшәан, дыюит. Дышцоз ионы ааигәара днейт. Исакь неиргылт. Абна днылалеит зык нкеитәарц. Уи аамтазы ақсуа даатыцын асакь азна хахә теитәеит. Атырқәа данааи, исакь аашытыхыны дырәегь иқәакәа инкыджылан ддәықәлеит, ақсуагы иара дишыталеит. Ус атырқәа ионы днейт. Ақсуа иеитәахит уа. Атырқәа [дызцаз] инаган ионы инеиргылеит. Ипқәыс ус леиқәеит:

– Ақәаб ду ала азы кнаҳаны, саанза акәац жәы, – иқәеит. – Сакьла акәац аазгеит, – иқәеит.

Уи аамтазын ақсуа аоны ашытахь дцәыцагылоуп, иаҳауеит зегы. Атырқәа дцеит. Ипқәыс азы кналхаит ақәаб ду ала. Асакь аашытылхын, акәац тасыжыуеит хәа ианынталыжь, ағыахәа ахахәкәа ақәаб интаҳаит. Ианынтаҳа, ақәаб аухә амнахит. (иқәеит).

Ус атырқәа дааит.

– Ақәац, аазгеит хәа ахахәкәа ааугете! – лхәеит ипқәыс.

– Кох, ақсуа исзиуит, – иқәеит.

Уи аамтазын ақсуа даацәыртцуеит ахышәтхәа.

– Ишпоубо, атырқәажә, – иқәеит, – уара уаиааиу, сара саиааиу? – иқәеит.

– Иашоуп, уара усиааит, – иқәеит атырқәа.

490. АҢСУА ҒЫЧИ АҢЫРҚӨА ҒЫЧИ³

АҢыркө ғычи аңсуа ғычи еикөшөейт.

– Уара иулей? – дцааит аңсуа ғыч.

– Ауааы ицакатөи маҗөа згоит, иҳөйт, – имырбазакөа.

– Сара аҗөраан иамырбазакөа аҗыхө алсхоит.

Нас иааицөажөан аҳ абаа змаз иөы нхара хцап хөа рызбеит ааыцаагы еицны.

Иахнеиз «ах усура худкыл, ма нхара җыгк хат!» рхөйт.

Нхара бнарак аөы ириҗөит. Уаантө адгыл кылцөаны аҳ ихы ахыоназ иааратөи икарҗөит. Ианаауаз еснагь аңсуа ғыч ашьҗахь дгылон.

Ишааиуаз, енак аҳ ашө ааирҗызар ихы еикөахан ибит. Дцааит җсуатас. «Мцуркөак удхылт, кышьас ирымоу уасхөоит, – лхөйт, – кышьас ирымоу, адгыл ахкылырцөаз аөы қөаб дуззак азна аҗөи аласөи еиларшьшыны иргыланы икаҗа».

АҢыркө ғыч далахөит. Аңсуа ғыч дизалымхит. Нас ихы аахцөаны аоныка игөит. Ани ихы иман даннеи, иҗхөыс аҗөыуара далагеит «сганы дсырцөыуа» хөа дылкит. Икаиҗахуаз, ак збатөын.

Ақалақь аөы илеины дрогк азна ачанах ааихөейт.

Аҳ даалаган аҗыркөа ихөамц амөаҗхьа икнаихөит. Аҳ ус игөахөт "ахы згаз, ахөамцгы игоит", иҳөйт. Наҗ-ааҗ ар иргылт.

Аңсуа даалаган иөы азбжак иацөаны ишөоит, өгы азбжак шкөакөаны.

АҢыркө иҗхөыс ауардын дақөиртөоит. Идөықөылт. «Бхатца дыббар бызхара бцөыуап!» – иҳөйт.

Идөықөлан ишнеиоз аҗыркөа дахкнахаз ианазааигөаха аңсуа ғыч ауардын длагөҗасын ихиршөҗит. Ачанахкөа аҗөкөаха илеилахөит. Зхатца ихөамц збазгы арцөаа ааҗлыргеит. «Иҗкалеи?», анырхөа, «лчанахкөа җөит,» лхөйт. Абас лызхара дырцөыуаны дааигөит.

491. АҢЫРҚӨА ҒЫЧИ АҢСУА ҒЫЧИ

АҢыркөа ғычи аңсуа ғычи еибаздырзомызт, амала ашөкөы рыбжьан. Аңсуа убас избөит аҗыркөа иадгыл ахь сцоит хөа. АҢыркөа убас избөит аңсуа иадгыл ахь сцоит хөа.

Аңсуа иөылеихан аҗыркөа иадгыл аҗны дҗалт. АҢыркөагы арахь ихы ирхөит Аңсныка сцоит хөа. Аңсуа аҗыркөа иадгыл аҗны даннеи, аңса цла дук гылан, абни аңса аҗаҗа дтөаны иҗсишьон. Дыштөаз ани аҗыркөагы дшааиуаз уа дааикөшөт, иааицөажөт. «Мшыбзиа», «бзиа убааит», – хөа аңсшөакөа ааибырхөейт.

Абни аңса зысхөаз ақөца иаин ақөраан ықөтөеит. Ани аңсуа ус ихөеит;

– Амни ақөраан иамырдырзакөа аңыхөа алызхуа дқалару? – ихөеит.

Ани аңырқөа ус ихөеит;

– Са скалоит, – ихөеит.

Аңырқөа дыхөнеит ақөраан аңыхөа аалхны дылбаанза, аңсуа дыхөнан аңырқөа иеиқөа имырбазакөа ишьхны длыбааит. Ианылбаа, аңсуа ус ихөеит:

– Уара ақөраан аңыхөа алухит, аха уеиқөа абақоу?

Абас ала дара уа еибадырт, аңсуа ғычи аңырқөа ғычи. Аңсуа ус ихөеит, уаала са садғыл ахь Аңсныка ихөеит. Мамоу ихөеит аңырқөа, са садғыл ағы уқоуп, са сышка уаалароуп ихөеит.

– Бзиоуп, – ихөан аңсуа ани аңырқөа диццеит. Иеицны иара аңырқөа ионы ицеит, мызкы, оымз акөу Уа икан аңырқөа иғы. Ас хазтөом, цыара маанак хяцшаароуп рхөеит нас.

Арт аабаргөйтөын ахөынңқар ихы ахышьтаз ақарулцөа ахыкөгылаз инеины ахы ыңырхырц иалагеит, анышө жны, икылцөаны иқартан, аңара аңгара иалагеит. Ахы лақөуа иалагеит аңа аңырх цыңхьаза. Ари ахышылақөуаз ақарулцөа ианырба, аңырқөа хөынңқар иахь адырра қартцеит абас ауп ахы лақөуеит рхөеит.

– Цқа игөгөаны ишьыьчала, – ихөеит ахөынңқар анс адырра анирта.

Аңыхөтөан ирбеит адғыл кылцөаны ишыказ, аха ахы аңганы изгоз дарбану седроу.

– Ацөкьа шөха – хөа рыдицеит ахөынңқар ақарулцөа.

Ацөкьа рхөит ауаоңсы дакратөа. Арт ағычцөа иалырдыраауеи ацөкьа шықоу. Аха аңшөмацөа аңырқөа иакөымзи измаз, аңхьа дгыланы дцон. Дышнеиуаз ацөкьа ихөда ағашөеит. Арт уахь ианнеиуаз уахынлақөын усғы.

– Уара, уашьта ишоит, сара усғы сґахоит, уара уеиханы уца, аоны ирақөа сзыкөшөаз, – ихөеит аңырқөа.

Аңсуа дңыцны дааит. Ашьжьымңан ақарулцөа анлеи, аңырқөа дыңсны ацөкьа дамырхит, аңырқөа хөынңқар икны инеит, аха дызтоу седроу.

Ахөынңқар априказ қайцеит, амөаду ағы, ауаа ахьиасуа, алада ицогы дырбаратөы днаганы дхышөшь, згөы иалсны инеиуа дызцөыуа убри дышөшьы, убри иоуп иңынха ихөеит.

Ахөынңқар иприказ нармыгзар қалозма, ани днарған амөаду ағы алада ицозгы, аөада ицозгы дахьырбашаз дхыршьт. Ари аңырқөа ғыч иңхөыс илбеит лхатца дыңсны дышхыршьыыз, аха длызцөыуом.

– Сара схатца дыңсны ана амөаду ағы дыхшьны сара ара сызтөом, аңсуа, псыхөак сызу, – хөа аңсуа ғыч инапы ианылцеит.

– Бцаны аөыуардын сзаага, – ихөеит.

Лара дцан аөыуардын аалгеит. Нас иаргы, ларгы аөыуардын иоақөтөан ақалақ ахь ицеит. Уа иахьнеиз иңөышаз – аңөца, ачанах ухөа аархөан, аөыуардын илақөцаны ирыманы рөаархеит. Ани лхатца

дыңсны дахахшызы ианаи, аеуардын хдыршөтит. Ақхөыс дыхөхөейт. Даныхөхөа ажандрмцөа дырkit.

– Бара бзырхөхөозей, ари бхатца иоума иахшы? – рхөейт дара.

– Схатца шцаиакөу, уи са дсыздырзом, смал ахыгхастахаз ауп сзырцөуо, – лхөан абас маанала лхатца дылцөуеит. Ани ацсуагы деикөгызмалха уа дыкоуп, аеуардынхьча иакөушөа. Ашьтахь ацсуагы ларгы аоныка ицейт.

Мчыбжык акара анцы «сара схатца уа дыхшыны зуам, дааганы аоны анышө дастароуп» – хөа ацсуа иалхөейт ани атырқөа гыч ипхөыс.

– Шөа шөкыта са исыздыруам, өы бзиаки, көадыр бзиаки, ахөей сзаага, бхатца ара дыбзаазгоит, – хөа леихөейт.

Ани ақхөыс дцан ацсуа ишитахыз еипш аеи, акөадыри, ахөей изаалгеит.

– Бара ара быказ, цьаргы бымцан, сара бхатца ара даазгоит. – ихөейт ацсуа.

Иөы акөадыр ақөцаны дөыжөылт ацсуа. Арыгарахь ала дышкөа-көаны, иармарахь ала деикөацөаны иөгы иаргы еибитеит. Амни атырқөа дышыны дахахшызы далсны ахаөазара дцейт. Дхынхөны иөааихан иөы ауишьтын, дпырны дшааиуаз ани икнахаз ахөа ала даакницаан, дааимцасны дикын, иөыхөда даақөкны диманы аоныка дигейт. Ант ани ацсы дахыкнахаз дзыхьчоз икарцоиз, ахөейтқар иахь адырра карцейт дызгаз хаздыруам дызлакнахаз ашаха хцөаны өуауо гьаок дигейт рхөейт ахөейтқар иөы инеин. Аргьарахь игылаз өыхөак дақөтөан ацсы дызгаз рхөейт. Өеикөак дақөтөан ацсы дызгаз рхөейт армарахь игылаз.

– Амц шөхөейт ихөейт ахөейтқар.

Ацсуа абас хатцарыла атырқөа ибаө ионыка иааигейт. Нас ацсуа уа дауаангылауаз арахь ионыка Ацсныка дааит.

492. ОЫЦЬА АГЬЫЧЦӨА РЛАКӨ

Икан гычцөақөак – нхыцтөи агычи аахыцтөи агычи. Нхыцтөи агыч аахыцтөи избахө иахан, абри са сацкыс дызлагычуа еилыскаароуп хөа иөызак даашьтыхны дыкөлан дааит. Дахьааиз агыч дыказамызт, ипхөыс лакөын аоны иахыз. Иаилалашьцоны «уа хөлыбзиақөа!» хөа ашта дааталт иөыза ацөыцарахь дыцаргылан. «Бзиа убеит, бзела уаабейт, уааи-егьи» лхөан дналыртөейт. Цацха, хөычык ионагөышьоуп. Уаха акгы рымазам – ууа-аллах, ирахө ыкам, ишөахө ыкам. Даанагшаапшит ари агыч иааиз, ак ицөйгар итахөуп, аха ицөйгои акгы имазам.

– Дабакоу бхаца? – хәа длазцаауеит.

– Дныцтыцит, седроу дааиуазар акөхап, уааизыңшы, – лхәеит.

Ари нхыцтөи ағыч днацшааңшуа дтөоуп. Абра, аңацхаф жьцаак кнахауп. Нас азы сыржө ихәан, азы илтан ижөит. Доагылан дцеит. Ари дцеит, омак мцыкөа лхаца дааит. Азө даан уиҥахын, кыргыи дыңшит, аха уанимбаза дцеит хәа иалхәеит лхаца. Дхөыцуа, дхөыцуа, дабатөаз хәа длазцаит. Абра лхәан, дахьтөаз илырбеит. Днеин дахьтөаз днатөеит. (Аригь ыстыаак иакөын). Кыр дазцаама, кыр дахәама хәа деиталазцаауеит ипхөыс. Кыргыи дтөан, нас азы сыт ихәан, азы истан ижөит, уаха акымзарак, доагылан дцеит. Бнеины азы сыт ихәан, dneины азы изаалгеит. Азы доахан ижөит дахьтөаз. (Азы доахан ишижөуаз ани ажьцаа илаңш акөшөеит).

– Ааи бынцөеит, ари иааиз дшаноуп, хажьцаа иғычуеит уаха! – ихәеит.

– Ари ажьцаа зиҥахгөышьозеи, – хәа ҫаалтуеит ипхөыс.

– Мамоу, мамоу илбааган иахцөахыроуп, хажьцаа иғычуеит, – ихәеит. (Убри аамтаз нхыцтөи ағыч иөызеи иареи ивцагылан изыроуеит, ари зегь рахауеит.) Ажьцаа цөахны иабаргагөышьоз, сакьжөк иөҥацаны ацөардагө аҫы ирыхчынцаны ишьтөалеит. Ианааилахөла нхыцтөи ағыч ажьцаа згөт хәа дааизар, иабакоу икнахазам аңацхаҫы. Иҫаитцөи? Абарт өбаҫа көты рызтакьзаарын, иөыза ддөықөитцан акөытцарахь акөыткөа руак ашьапы ааикын иаарцөины убра цьара иавцаирхеит. Акөты акьжөра иалагеит. Акьжөра ианалага, «хәи» рхәан, иөацөибаркьан акөытцарахь еихагөышьөит. Уа инеизар, акөты ашьапы ырцөины изымцө акы иакуп. «Аа, бынцөеит, бгьөжыи, хажьцаа игөит, хажьцаа! – ихәеит лхаца. Игьөжыи иааизар ркөац абакоу – иказам. Дрышьтөалеит. Моак акөхарын иҫаз – дрыхьзеит, икөац иацоуп, ашаца-шаца хәа ицоит, иөызеи иареи. Абарт анааңсалак ажьцаа еимырдозаап. Абри гөеитөит. Нас, ишҫасхөари, абас өажөаҫа метра ажьцаа дацалан азө аңхаҫа дцоит, егы ишьтахьҫа дхьаңш-көаңшуа днеиуеит, дааңсеит анигөахөлак dneихьзоит, изқөа днасын иөидара ааимидөит. Амала еицөажөазом. Ари аахыцтөи ағыч дрыбжөаңалан, икөаҫа днас-насны ижьцаа ааимихуеит. (Уахынлоуп ари.) Иөыза иакөу цьишьөит умбо. Знык ижьцаа аниөу абна днасын аоныҫа дааит. Ари нхыцтөи ағыч өөыза дызцоу ажьцаа ааимыздап хәа данынаихьза, ажьцаа дацазам.

– Уара ажьцаа абуөгөи? – хәа дикит.

– Аа, уара иусымтөи, – ихәеит егы.

– Аи дынцөаат, ари уаө дзыхөө иакөымзаап убама, дахьааит, – ихәан нхыцтөи ағыч иөыза аоныҫа дааит. Абасала еилгеит.

493. ЦЫҒХ АҢКӨАЖӨ ЛЫЖӨ ШИЗАЗ

Ғычө бааґсык дықан, уао дызмыхөазоз, ацґөы аґа ацөыззоз иакөын иара. Енак абри аґыч иөылеихан дныкөеит еґит, иаха, иахьа, аха иизашаз хөа акаґы иґыхамшөеит. Ашьжымтан дкара-уараха зымацара иґаз такаажөык лыюны днеит. Абри аґакөажө жө-зацөык лымоуп. Ажө-зацө илымоу ла дахьыоназ лмацурта хөыч ашьтахь аөаґараґны иөахөан. Ани аґыч аґакөажө лыжө зацө ахьөахөаз ґөеитеит. Иґар итахуп, аха гашьас иґаитцөзеи? Арахь иахеижьтеи акаґы изымґычкөа дыкоуп, ицөшеит, анхацөа бзиақөа, анхацөа ґөґөақөа рахьтө уашьта иахьала акаґы изґычуам, идыруеит, ари аґакөажө лыжө иґарц итахуп.

– Аа, ди, ди, даара иааґсоу, амоа иґнашөаны иґоу уаоуп, какалк сбыркру, фатөы хөа уаоы иөы интеитцаша хөа кыр бымазоума? – ихөан аґакөажө длазцааит.

– Хаи, нанхеит, ус шпаухөо, круөасымцакөа, арака уґсы аашьала, уажөыцөґьа сара акрузызуруп, – лхөан ахьурзы нхылшьит. Иара ахөыштаара аґхьа игылаз арымз днеин днықөеит.

Аґакөажө аөаґарахь дцан ашыла лхөит, аґөабалаа хөычы азна лыманы дааюналеит. Цьара цыфакґы сыґшаап лхөан дырөаґых аөаґарахь дныюналт. Аґөабалаа ианны иқөгылаз ашыла мацк ицөацөашөа иґан, уаґсцөык азна иөы интеитцөеит, аґакөажө данааилакь сыла акы хшөалеит хөа ласхөар, сыла дышхыґшыло сналөаөөөар, ашыла лыла ихыґсалап, лылақөа дышрыцрыхо сара ацакөатөирахь ала ажө ндөылґан изґап хөа избеит аґыч.

Аґакөажө данааюнала, «аа, ди, абааґсы, абра сыла акы хшөалеит, абра сахьықөаиз, лөақыу сыздырам, сыла бхыґшылароуп!» ихөеит.

– Хаи, нанхеит, сушьуама, сыюны ушыкоу ула акы хшөалар қалөма? – лхөан днеин лысас ила дышхыґшылоз, аґакөажө рыцґа, «фу!» хөа дылөаөөөан, ашыла лыла ихыртаталаны, лыла аґамбо дкаитцеит. Нас иара афырхөа дөаґылан, аөаґара дныюнашылан лыжө зацө ааґыртланы иманы, ес, уцаларґы, уцала, дылтахөаша ахшьыра иөаөа дцеит, уи нахысґы уаоы дибом. (Ани аґакөажө рыцґа Цыґх сыхьзуп хөа леиөахьан).

Аґакөажө лылақөа ихыґсалаз ашыла хылхын, еґин, дындөылцын днаґшы-ааґшит, аха лысас дылбом, дыкоума? Дабакоу? Дыказам! Лыжө зацө ахьөахөаз дныюнашылазар, иабакоу? Лыжө ыказам! Дыодөылцын амзырхөаөы ишьтаз ахаөө дөықөгылан дыөөөөеит;

– Аа, абаақөа! Цыґх сыжө игеит! Цыґх сыжө игеит! Цыґх сыжө игеит!

Цьанхөаөө, Хакөыцө, Хөаөхөыжө ухөа ааигөа инхоз лґөылацөа лыбжьы анраөа, еизеит.

– Ханиф, быхөөөашьа цөґоуп, ибыхьзеи, бзыниазеи рыцґарас? – хөа илазцаит иөизаз лґөылацөа. (Лара Ханиф лыхьззаарын, хьзы бзиақґы лыман, умбо рыцґа!).

– Сызыниазеи хәә аҫоума, абааҫсы, Цыҫ даан сыжә игеит, ҫынха хәә азәыр шәсымазар, гәыла хәә азәыр шәсымазар, шәишьталароуп, сыжә заҫө Цыҫ игеит, имхны исзаажәга! – лхәеит дҫаҫөы-ҫаҫуа.

– Бажәымҫа ҫөҫахааит, бара аҫакәажә, беилаҫама? Цыҫ быжә рҫазар, сынтәоума ианыбгәалашәә, уажәшьҫа иаҫаҫыара инанаҫахәеит, хара уажәшьҫа хазлахәозеи? – ихәеит Цыанхәәҫ.

– Шәишьҫал абааҫсы шәишьҫал! – лхәеит лара.

– Хаи, ари деилаҫазаап, рыҫа! – рхәан аҫылаҫәә лалысын, длышьҫагәә дыкны дҫархәеит. Убри ала еилгеит аҫакәажә лыжә уаха ҫшаашәа амоузеит, иыбжәхәахаа Цыҫ игеит. Цыҫ лыжә ииҫаз сынтәә ҫшаашәа иамааз?!

494. АҫАКӘАЖӨ ЛЫЖӨ ЦЫҫ ИШИҫАЗ

ҫыҫык дыҫан, ҫыара акы абазҫари хәә ддәыкәын. Әнак шжжымҫан Цаҫмаа рҫамҫаҫы инхоз аҫакәажәк ләы днеит. Азаҫа баа даҫаны дыҫан.

– Унан, нан, сысас! Убаазаны уҫоуп, уааи абра, амҫа уеҫәианы уеырба, лхәеит аҫакәажә.

Днеин амҫа днәеҫәиает.

– Нан, сысас! Иухьзузеи? – хәә аҫакәажә диазҫаает.

– Цыҫ сыхьзуп, – аҫак кәиҫеит иара.

Ари аҫакәажә жә-заҫөык лыман аҫаҫараҫ иҫахәан. Аҫакәажә лысас акриҫаҫаҫ лхәан ашылахәра далаҫеит, ахьурзы кналҫаит. Ашыла илхәыз аҫәабалаа инаныҫсаланы иаалҫан аҫаҫаҫаҫ аханы иныкәлыр-гылеит. Нас афырхәә даақәҫгыжыын ххылақәак аазҫап лхәан дахьындәылҫыз ани аҫыҫ шыла хәыҫык аҫәабалаа иааныхны ила инхиҫсәлеит. Аххыла лыманы данааи, «сыла аҫәам хылеит, бхыҫәәал!» – хәә леиҫәеит. Схыҫәәалоит хәә даналаҫа, ашыла иикыз лыла иххиҫсәлеит. Нас абҫәаахәә дҫаҫылан ажә аҫаҫара иаадәылиҫан, иман дҫеит. Цамҫаа рҫакәажә ахәхәара далаҫеит. Аҫара инхоз ҫҫаргәәл Чачба имаҫуҫәә еизаны иаает. Ибыхьзеи нан хәә илазҫаает.

– Аума сақәшәеит, нанраа. Цыҫ сыжә игеит. – лхәеит – Цыҫ дсасны дыҫтан, сыжә игеит, – лхәеит.

– Цыҫ быжә иҫазар, уажәоума ианыбгәалашәәз? – рхәеит.

Цыҫ иҫаз сынтәәҫы ишьҫоуп, аха аҫара иаәуп аха иабаихьзои! Избан акәзар, иара Цыҫ игеит, дара сынтәәоуп ианишьҫала.

495 АҒЫЧ КЫЛХӘИ АҒАКӘЖӘИ

Цыркы бааҕсык дыкан. Ари енак зны аҕәы ехәакшо ахәыштәара дахьәәтәаз ус избеит:

– Ауаа зегь қәылоит, игьычуеит, абри сара сзеицәада! Саргы сцап, азә дсырхәып! – ихәан, ишьапқәа ркәыруа ддәықәлеит ианааилахәла.

Ғакәажәы иатымк рааигәара дыкан, идыруан, абри аҕакәажә сымч шҕалықәымхари, дсырхәып хәа игәы иааҕеикын, амоа дахьықәыз иеаархатцаны лқәацә ашьтахь ашыш ҕзывара днеин днавагылан, азырора далагеит. Лара дҕакәажәымзи, уахынла дзыцәомызт, днахәы-аахәуа дахьиаз, цас иауазшәа, аимхәа аалызцәыртын, «кылхәы, кылхәы!» – хәа инеиужьзаны аимхәара далагеит. Аҕыч цыркы дахьавагылаз игәы нтыҕсаан, ус наитцанахәеит:

– Хәит анаацәыцыхи! Ари аҕакәажә қарымбахьжә даҕьгызмалзаапей! «Кылхәы, Кылхәы!» – хәа илхәо зылхәо сара сзоуп! Сеилылкааит убоо, аҕсцәеирымга! Дгызмалымзар, сышкылхәыз злалдыри?!. Ных, икастцә егыкам, уахатәи аҕх сара истәымызт, баша схы аҕбабаа асырбеит! – ихәан, днагыжьын, ау лықәырсуа, акьәә ныцакшо аюныка деихеит.

496. АҒЫЧИ АРХӘЦӘИ

Ғычк ауахәама дыюналан, ахьы ионаз еизиган, адәылцра иеыназикуаны, даәа хокь аҕычцәа ааоналт. Аҕыч дшәан, акәыпа игылаз днеин дҕаеит.

Арҕ ахокь инхаз еизырган, ани еизгазгы надыркылан, ашара иалагеит. Аха рыҕсы цәҕахан, ирзымо иалагеит. Ашьтахь уыс рызбеит абни акәыпа иқәгылоу зныккьара ахәала еиоызцәо иртараны. Ахәакьара здыртцаз днеины акәыпа днадгыланы иеыоцитцыхны данасоз аамҕазы, ани иҕалаз дшәан даноатцкьа, акәыпа ахоа лахьюрит.

Арҕ ари анырба, «аҕсцәа гылт!» – рхәан, ишәаны ауахәама ашә иласын, идәылкьаны ицеит. Ахьы зеибакәу акәыпа иҕаз изынхеит.

497. АҒЫЧ БААҒС ХҒАРА КЬАӘ

ХҒара Кьаә хәа ҕычыю бааҕсык дыкан. Адунеи аҕы уи уаю димыхәеит. Ауаа акыррымазар зегьы изуа даналага, ах адырра ирҕеит, абас ауп ХҒара Кьаә хәа ҕычыю бааҕсык дыкоуп, хәартә имам, ауаа ықәихит хәа.

Ах ас адырра аниоу, – арахь сара сахь даажөга, – хөа реиҳөеит.

– Ах дуыгхьоит, – хөа Хҗара Кьаө иархөеит.

Хҗара Кьаө днықөлан ах иөы днеит.

– Мшыбзиа, ах ухацкы, усыпхьөит хөа сахан сааит, усыпхьазма, мамзар сыржьоу? – ихөан, Хҗара Кьаө ах дахьтөаз днеит.

– Ааи, сугхьөит. Уара угьычыө баапсуп рхөоит, ус аума? – хөа ах диазцааит Хҗара Кьаө.

– Ааи, ах уххь згеит, ииашаны ағьычра здыруөит, иааугөагхалакь, зыхьз ухөаз гьычны иузаазгоит, ухацкы, – ихөөит Хҗара Кьаө.

– Сара амацуцөа ауардын акамбашькөа нацөахөаны ирытаны, мөаагара абнахь исшьтөөит, убырт ркамбашькөа руак заны иузаагару? – хөа ах Хҗара Кьаө диазцааит.

– Изаазымгуазөи, иғьычны акамбашькөа руак аазгоит, – ихөөит ағьыч баапс.

Ах мацуцөақөак даарыгхьан, – абра ужөыгцөкьа акамбашькөа ауардын иөацөахөаны, абнаөы шөцаны ауардын азна амөы ылхны иаажөгароуп, – хөа ирыдицөит.

Амацуцөа иаразнак ауардын акамбашькөа өацаркын, реиха, реигөышө аашьтхны амөа иқөлеит.

Хҗара Кьаө еигөышө аашьтхын, ауардын зманы ицуаз рагхьака дцеит. Амөа дықөны дышнеиуаз, жьа қаркьак ибан, ақсы штөаз икит. Ажьа иикыз ихтырпа итөцаны ахы аөөеиҳөан, ибга инадиҳөөөлеит, нас аигөышө ала афаца ант амөңқара иаауаз зланеишаз амөа ианижьло мацара акыр днаскьөит. Нас даахөын, уардынла иаауаз афаца иахьнадгылашаз, днеин, ижьа қакьа афацара иныларгыланы, иара уа цьара иөыгцөахны даатөөит.

Ажьа қаркьа афацара илахо, илцуа ишылаз, ант уардынла иааиуаз, афацара рхны амөаду иахьаныжьлаз иаадгылеит; ианынақш, жьа қаркьак пат-матуа афацара ишылаз ирбөит. – Рырр, оориа! – рхөан, ркамбашькөа уа иааныргыланы, ани ажьа хкып, рхөан ауардын иллыбаан ажьа инашьтөөит.

Ажьа ркуашөа анабалак инеитөақо, иахьыргшны хара иагеит.

Уи аамтөазы, Хҗара Кьаө днеин, акамбашькөа руак ацыхөа аахцөаны, аги иаалхөларшьшьны уа иаанижьын, акамбашь иманы дцеит.

Ант ажьа иашьтөаз, ржьа афацара ирцөылтын, абна илөөит. Абна ианнылала иаурызкыхуаз, ицеит. Дара хынхөны руардын аөы ианааи, ркамбашькөа акы аөыза ацыхөа ахөлыхөхөө игылоуп.

– Хөит, ари аөыза афазаап убуау! – рхөан, ркамбашь иаасуа, еиханы изымгылуа ирықкаит.

Хҗара Кьаө акамбашь иманы ах иөы дааит. Ах иөы даннеи, – акамбашь гьычны иааугама? – хөа дизцааит ах.

– Ааи, иаазгеит ах ухацкы, – ихөөит ағьыч.

Мәагара аҳ иишьтыз имида-гәидаха ркамбашь затә рыманы, аүгә азхык дара инейтак-ааитакуа иацагыланы, аҳ иеҫы иааит.

Ант анааи, – икалазеи, ишөыхъзеи? – хәа дрызцааит аҳ.

– Икалазеи умбои, аҳ ухацкы, хкамбашьқәа руакы аоыза афеит, хара ханахъза абри ацыхәа ада иафахъан, абри ацыхәа афара иаеҫын, иааулакь ацыхәа амаҳхит, иухарбап, – рхәан, ркамбашь ацыхәа нидырбеит.

Аҳ уамашәа ибазшәа кәицеит, анахь икалаз шидыруз димыр-дырзеит.

Уи ашьтахь, аҳ Хқара Кьәә ус иаихәеит:

– Цьмак азәы итаны ашьха дсышьтуеит, убри ицьма има ашьха дөеианза ацьма заны иузаагару? – хәа.

– Иаазгоит, ихәеит Хқара Кьәә.

Аҳ азәы дааипхъан, – абри ацьма ашаха нахацаны, ахы иааумышь-тзакәа ишыуку ашьха ига, амала ахы ианаауужь, ма уанынапырт., иуцөымзыр калауам, иануцөыз хы хцәароуп иуқәу, – хәа иеихәеит.

– Иухәаз саҳаит, саҳ ухацкы, уара ишухәаз икастоит, – ихәан, днеин ацьма ашаха лахацаны иманы амоа дықәлеит.

– Шьта уишьтал, – ихәан аҳ. Хқара Кьәә ацьма ашьхака изгауаз дишьтеит.

Агьычы дөқанк аеҫы днеины магәқәак ааихәеит. Нас иеҫөеихан, ацьма згоз иеимырбакәа дөаиапысын, имагәқәа хцлакык ацьма згоз дызлаөеиуаз амоаеҫы цъара инышьтеит.

Ацьма зманы ицуаз дышөеиуаз, амагә икажъыз данөадгыла, иаашьтихын, – хәи, сабиц, аоыза амазар имагөымзи, – ихәан, илкажъны дцеит.

Хқара Кьәә даара бзиа даныөаскьаз, егьи амагөгьы амоаеҫы илкажъны, уа цъара иеицәахит.

Ацьма згоз дышнеиуаз амагә икажъыз дөадгылеит. Иаашьтихны длахаөпшызар, нахъхьи икажъыз аоыза акөын.

Ляхъхьи икажью кьашьуп, аха зы иамго икоузеи, изызәзәар имагөми иаазгап, ихәан ацьма згоз, ицьма цъара иаәәхәаны, нахъхьи амагә икажъны иибаз ааигаразы длагьыжбит. Акыр данынаскьа, Хқара Кьәә даакылцаны ацьма аапыртны иманы дцеит.

Ацьма згоз рагъа иибаз амагә ахькажъыз днеин, иаашьтихны агьи амагә ахьынижъыз даннеи, ицьма убар иаахәа, иказам. Деимдеит, анахь дцеит, арахь дцеит, аха иабакоу, ицьма рзеит, иказам. Икаитцахуаз дхынхөны аҳ иеҫы длаит.

– Аҳ ухацкы, ацьма ашьха гатөыс исутаз сцөырзеит, – ихәеит, ацьма ашьха изгараны иказ.

– Ишқауцөырза, ахы ианкны иумаз, амацара иныумыжъын хәа уасымхәзеи, – ихәан, аҳ агъра далагеит.

– Ишқасқырза умбои, ақ ухатқы, сымға ағыхья ө-магек еихык-еитык икажын. Рағхья сөздгызлаз акакын иказ, ишьтысымхит. Сышөеиуаз амагө асыза анызба, егыгы аазгап сөған, сыцьма уа акы инадөақөаланы, егы амагө сыманы санааи, сыцьма ргахьан, – ихөеит, ацьма ашьхака изгоз.

– Иргазар иргеит, икақдарызеи, – ихөеит ақ. Уи аамтазы Хқара Кьаө иманы агөара дааталеит.

Хқара Кьаө данааи, ақ дааипхьан ус иеихөеит:

– Абри ақытан ақак дыкоуп, убри иңсы штоу имырдырзакөа дузаагору? – хөа.

– Дзаазымгуаи, даазгуеит, – ихөеит, Хқара Кьаө.

– Нас уцаны даага, уи данаауга нас уара уеипш гычыы дыкам, – ихөеит ақ.

Ани иааигараны иказ ақ, Хқара Кьаө гычрыла игөы пццөахьазаарын, дызгара акы збанда хөа дишьтан.

Хқара Кьаө иөыроашьаны иөынеихан, иааигараны иказ ақ иааигөара даннеи. агөы, атцьапар, атцьымг ааикөыршаны кыгө-чыгөхөа акы дафуп.

Хқара Кьаө икыгөбжы ақ иахан, дааит.

– Узөыу закөызеи, ара сааигөара уааины? – хөа дцааит ақ.

– Сызөыу закөу акөым, сгөыдукылар уқөнагоит. Агычыы баагс Хқара Кьаө, гычрыла угөы пццөахьаз, дыңсын икөыпа кастөит, – ихөит Хқара Кьаө.

Ақ уи даара деигөыргөеит, днеин дгөыдикылеит.

– Абаагс, ццьа игөгөаны икацы, иудыруази, уи уамажөк иауп иңсы талар калоит, иңсы таларгы дызтымцау икаца, анцөа даахөаны сухөоит, сара сахьыутаху акрыказаргы усмеигзан, – ихөеит ақ.

Ус ишаицөажөауаз, Хқара Кьаө акөыпа катцаны далагоит.

– Акы уасхөоит ақ ухатқы, акөыпа икастцаз пышөатөуп. Ани ацьныш акөыпа дтатцаны атцьымг анаасырхалакь, иңсы талар, акөыпа гөғөамзар иааимижөар калоит. Сара стәианы игөастарын, аха ишубо аипш, сара мацк сауп, аарлахөа сыкоуп, сара игөастуа агөрагара удаөуп. Уара иуылоуп, угөгөоуп, абра ултаиар, сара ахөа лахөаны атцьымгқөа аасырхап. Нас уара ишумчу уөахар, иузеимымхыр, агыч иңсы таларгы изаимыуам, дшөартәхуам. Ус ианыкала, сара атцьоымыгқөа аалхны ахөа аахысхыр, уаатыцуеит, – ихөеит Хқара Кьаө.

– Даара ибзиоуп, сара сызмагөоу азы схы саигзуам хөа уасымхөеи, – ихөан, ақ днеин акөыпа дыхөхөаза дыютаиет. Хқара Кьаө акөыпа ахөа лахиоан, дасны атцьоымыгцөа акөыршаны иалаицеит.

– Шьта уөаихаи, – анихөа Хқара Кьаө, ақ ишимчыз дөаихеит, аха акөыпа ахөа ауизахьуаз, уа даатәхеит.

Нас Хқара Кьаө даалаган, шахала акөыпа пәхны иөахөаны, дөатцалан ддөықөызтцаз ақ иөы дааит. Дласны акөыпа ахөа анааих, ақ илақөа

хырпыжы уа дтажьуп. – Иуыхъзеи, узыниазеи? – хәа диатцааит Хҗара Къае дзышьтыз ах.

– Исыхъзеи умбои, абри ауаю сааигәара днеин кәыпак аҗацара дшафыз сахан, снейны сиятцааит, иҗауцауа закәызеи хәа. Аҗыч бааҗс Хҗара Къае дыҗсын акәыпа кастоит, ихәеит. Иҗацаны даналга, – игәҗәзар гәататәуп, уҗаиар, – анихәа цаз цышыа, сҗаеит. Нас атцәымҗкәа ааирхан, санызтымц, абра сааигеит, – ихәеит ах.

– Уи уазгаз аҗычыю бааҗс Хҗара Къае иауп, дназышьтыз сара соуп, ура уацкыс сара сияаит, – ихәеит, аҗыч дзышьтыз ах.

Хҗара Къае дзыргычуаз ах данхәыц, имхацәҗахеит, абри ауаю иааигәапхар, саргы сҗычыны даеа ахык иеы сигар калоит хәа.

Ахцәа аҗыцагы лайдтәалан, абни аҗычы баҗс иҗархара иашьтәлеит. Мааныла дыршыыр рҗахеит.

Аҗасатәи ах Хҗара Къае дааипхъан ус иеихәеит:

– Уаха сыҗхәыси сарей хәхьиауа шьтәак ааганы иеасхәоит, ура уаины, хара иахмырбазакәа ишыны, еиҗыккәа иҗацаны уцуазар, – хәа.

– Ибзиоуп, исылшар убап, – ихәит Хҗара Къае.

Ах даалаган, абни ауыха ашьтәа ишьразы данааиуа, дзышыша ауаю дазыҗацаны диртәеит.

Ишеибырхәаз аипш, ах ашьтәа аадырганы иара дахиауаз идеаирхәеит, ахысцәагы иртәеит.

Хҗара Къае ах игәы иҗаикыз иҗихт. Дцан ааигәа иҗсыз азәы дахьжыз дыҗхны дааигеит. Нас даалаган иара имаҗәақәа аҗсы ишәицан, аҗсы имаҗәақәа иара ишәицеит. Цәоанк аоны ааигәара иаирсын, аҗсы дадиргылеит. Иара иеизеит.

Ахысцәа аины ианҗшы, Хҗара Къае дгылазшәа рбеит; аҗәкәахәа илигәыдырцан, дхышәҗны дылкахәит. Ахысцәа неин ах иеы, – Хҗара Къае дахшыит, – хәа иархәеит.

– Дышәшыызар дганы цәара дыжәжы, – ихәан ах, дганы дыржит, ахгы дтынчны дыцәеит.

Хҗара Къае иеынеихан, аҗсы иржыз даатихын, иара имаҗәақәа аҗсы ишәыз ааишәыхны, иара итәкәа ишәцаны, дахьҗихыз дганы дижит. Нас рыцәаҗсымҗа ианаамҗаз иақәыршәаны, ах иҗхәыси ахыаз дааин, ашьтәа лкажыны ишыит; ашьтәа акәатеи шәпа наганы ах иҗхәыси иарей рыбжәара ибжәеицеит.

Анша ах данаапш, инапы аадәықәицазар акы инылашышьит.

– Хәит иҗалазеи – ихәан, дыцәхауа далагеит. Ах иҗхәыс данапш, – ффу, ари зыфәузеи – лхәан, хазы ларгы дыцәхауа далагеит. Ус инапшызар, ршьтәа еиҗыккәа икнахауп, арахь рхыза аарықәырхызар, ршьтәа акәатеи шәпа дара ирыбжәажын.

Ах иауимдырхуаз иҗалаз, доагылан иеааилахәаны, Хҗара Къае дипхәеит. Хҗара Къае данааи, – ура, уахшыит рымхәази, нас иршь

дарбан? – хәа дцааит. Хҗара Кьаә даагылан, иҗаитцаз шыҗаитцаз зегь иҗәеит.

Нас аҗ Хҗара Кьаә ус иеиҗәеит:

– Уара ара уаангыл, уара уао думатәам, сахрагьы уара иустоит, – хәа.

Хҗара Кьаә дазыразхан, аҗ иахра иара игеит. Уи нахыс даххан ахра иуа далагеит.

498. АҖ ИХЬЫ ЗЗАЗ ЗЫҚӨШӨАЗ

Аҗақ дықан. Аҗ аҗақшыа аҗацан иман, азнацәкьа ахьы ықан. Аҗақшыа ахьымаз аҗы аҗақшыацәа ықәыргылан иман, уахгьы-еынгы иахыла-цшуан. Аҗ ихаҗагьы есышыҗьымҗан днеин дахәацшуан, дахылацшуан ихьы рзома, иҗоума хәа.

Әнак шыҗьымҗан аҗ длеины иҗақшыа аахтны дьлҗацшызар, ихьы абжа аҗара цахьеит, ирзахьеит. Ари ихьы абжа рзашәа аниба, «Аат, асторожцәа иқәсыргылаз уамак сзырузар җалап, исыцсахып», – иҗәан, ицсахит, урҗ рхаҗыҗан даәа цьоуку ықәиргылт. Аҗыцқәа анықәиргылаз ауа ихьы иаанхаз абжа цеит. Асторожцәа ирхарейтеит, аха аиаша издырзом ахьы зго.

Уажәшыҗа ари дамыхәеит, ишҗаҗаитцо аҗ? Уажә дцаар акәхт. Ускан аҗшыоцәа, акәыдырҗцәа, амаца арҗаоцәа аныҗаз акәын, мычхәызма, уажәы имҗхт акәымзар. Аҗ афырхәа иҗынеихан цшоык иҗны дцеит.

– Хәи, абаак, абас ауп сызықәшәаз, аумак сыхьт, аҗақшыа ахьы җацаны ицәахны, анышә иаҗаны исыман. Уажәы ааскьанза изакәызаалак цөыз сьымазамкәа сьыбзиахәа сьықан. Уажәы ааскьа уахык абжа ргеит. Асторожцәа омак сзыруит сҗәан исыцсахит, аҗыц ықәсыргылт. Аха урҗгьы амыхәакәа иаанхазгьы ргеит, схьы иагхеит, цшаашьас иастарызеи? – иҗәеит.

– Уи мариазоуп, – иҗәеит аҗшоы.

– Ишҗыкәу ишымароу?

– Ишымароу убри ауп, уҗақшыа иҗоу ахьы ааҗығаны, агәам – сам иаауҗыхьашәо лҗажны, амца лҗарцеины, ахоа лаҗаны илыҗауцар, нас иара аҗақшыа ахықә уқәгыланы уҗшыр, алоа ахы ахьархо аганахь ауп ихьыгы згаз иахьыргаз, – иҗәеит аҗшоы.

– Ибзиоуп, азамана, ус иҗасцап акралцуазар, – иҗәан аҗ длаҗыҗьны дааин, аҗақшыа иҗаз ахьы ааҗыхны, агәам-сам иибаз лҗажьны, амца лҗарцеины, аҗақшыа хоаны иааҗаитцеит. Ахы дықәгылан даныҗшы, километрак аҗара инахараны алоа хәыцьцит. Ани ихьы зҗычыз анышә

жны, анышө ақака амоа қацаны, қакала акөзаарын ишыргаз. Даныңшы, нахьхынтөи акылтөараағы алоа ашөшөықөа ишкылсуаз ибеит.

Ағычцөа ихы зларгаз амоа ибеит, аха изгаз иалидырааи, иктөуп, аха кышыас имеи? «Дыроагы сцахып аңшы икны, угы акридырузаап», – ихөан, ақ иөылеихан уа дхалт. Аңшы зақа қара ииқа аллақ идырп, ахы имамыз цыушы, ани ихаңшы итаз ахы ргазаргы, амал имажын угы. Аңшы ажөашөақьа длахөаңш-өахөаңшт.

– Уи уңшааит, уажөшьта имариоуп, – ихөеит.

– Ишқыкөу ишымариоу?

– Уалаганы убас қаца, амни анышө кылтөаны ихөыцгоу амоа ухөыцаланы ахаңшы ааигөара снейуама ухөо уаннейлакь, ажра жны иқаца, азна акатран өықаца, ант ағычцөа анааиуа уа акатран илахап, иакып, нас иубап, – ихөеит аңшы.

– Азамана, ишухөаз икастап, – ихөан ақ длахынхөыны дцеит. Аоны дахлеиз аңшы ишихөаз еипш даалаган адгьыл кылтөаны иахьыказ дылхөыцалан ихаңшы ааигөара данней, уао ишөарак акара ажра аажны, азна акатран көазо иаақацаны, длыкөлан иөныка дцеит. Ихаңшы өыц хыла иртөит, асторожцөа еиқаөиргылт.

Адыроаны длейн ихы гөейтан, ишыкац икоуп, уао даламкьысзеит. Ант ағычцөа ари уажө икайтақөоз иалырдыраауеи, ахы иргахьаз макьаназ ихазхархап, хааңсангы хакоуп, хьырцакуазеи рхөан, асөымшка-хымышка иаангылт. Нас өымшка, хымышка рышьтахь «икахцо егыкам, баша хазтөозеи, ақ ихы иаанхазгы аахгап», – рхөан, ани ацыхөтөан ианыргоз ахаңшы абжа акара нжыны имцеи, хаитацап рхөан реааибаркны идөыкөлеит. Ант ағычцөа өыца аказаарын. Руазө дыбзыптөын, өгы Батымтөын, дсасуп. Рөьюархан ишөеиуаз акөымкөа, ари Батымтөи аңхьа дгыланы днейуан, ағычыө бааңсзак иакөзарын, акың хөа акатран длылахаит. Акатран данылаха, иөыза абзыцауа иахь ибжы иргеит, «Аа, абааңсы, уа указ, уа указ, уөумырцысын, ханцөеит, сара сынтөеит, аха уара умааин арахь», – ихөеит. Абзыптөи – длейн иөыза Батымтөи длаиха-өаихөит аха дауалигоз, катранымзи дацит, ихы аалыхөхөо.

– Салган икоуцо егыкам, аха уахөа ааңганы, схы, хцөаны аа схы сыпхөыс илызга! – ихөеит.

– О, уара, уанацьалбеит, аиөызцөа хауп, усцөкьа шқакастари, – ихөеит абзыцауа, аха өгы ағьацөы-ғьацөра дөөуп акатран ихы аалыхөхөо дахьылагылоу.

– Уажөы ус икаумцар, ақ даар, еицөоу хақөиршөоит уаргы саргы, хахөцөы аақөихзоит, уара ушкагы өгыкамло, сара сышкагы өгыкамло хахөцөы-мцөы аақөихзоит. Уи ацкыс абра са ишысхөаз икаца! – ихөеит.

Абзыцауа азнык азы изымгөығыт, аха нас имгөгыр ада цсыхөа камлеит. Иахөа ааңгааны, Батымтөи иөыза ихы иаацйшыын, иаахитцөеит, ихы көымпылза иааиөыцришыын иөынейхан инаган ипхөыс иналицөит.

Уажәшьта избакарцуа, уажә ани иызыа имц акаҗран иалахеит, иаагатәхеит, ипҗәысгы иызыцәагы имц алхны иааргар рҗаххеит. Еихаразакгы ари Баҗымтәи ипҗәыс гәрәас икалцеит, лхаҗа имц аалгар лҗаххеит. Зназы уи аагашья амам, иаахҗоит хәа халагар, ах хайкыр, хәхәҗәы ыкәихзоит ихәеит абзыпуа.

– Уанаҗьалбеит, схаҗа гәак имц хәаамгозаргы сганы сызхара дсырцәыуа, – лхәеит Баҗымтәи ипҗәыс.

Ари игәы анҗылтцәаза, «уамак сгәалашәахт!» – ихәеит.

– Закәызеи? – лхәеит.

Абзыпуа длеи длалаган әәқәа иҗшааит, әәқәа рызганк қаҗшыны ишәит, егы аган еиқәацәаны ишәит. Баҗымтәи ипҗәыс лызганк еиқәацәаны, лызганк қаҗшыны деилеихәеит, иаргы изганк еиқәацәаны, изганк қаҗшыны иеилеихәеит. Ицеит. Днеиган, ант асторожцәа ианраосуаз илткәа ицеит. Баҗымтәи ипҗәыс лызхара дцәыуан егын дааигеит. Асторожцәа азганкахь игылаз хәҗаки пҗәыски маҗәа еиқәацәала еилахәаны, әеиқәақәа ирықәтәаны ииасны ицеит акәымзар, уаха уаю дхамбеит рхәеит.

Ари знык лхаҗа лызхара дцәыуаны данаа, еихагы дбыжжит.

– Схаҗа имц акаҗран иалганы иаахҗароуп! – лхәеит.

Абзыпуа икайцахуаз, даалаган адроҗ иҗшааит, ант әәқәа усгы иман. Адроҗ азна ачанах, ацәаҗа кайцеит. Арт адроҗ илақәтәан «чоу, чоу!» – рхәан ани адгыл ахыкылтцәаз иохәыцәалеит. Ант ах икәйргылаз асторожцәа амоа нак-аак игыламзи, нактәирахь игылаз арт нак ианцоз данрыхәаҗш, икаҗшыны ибеит, арахь игылаз дыҗшын, арт ицоз әеиқәақәа цакны, амаҗәа еиқәацәақәа рышәны ибеит. Ианаахуаз адыроагь нактәирахь игылаз еиқәацәаны ибеит, арахь игылаз икаҗшыны ибеит. Асторожцәа шәаангыл, хәит, чеит егыт рхәеит, аха арт рыдроҗ иаҗахәаз әәқәа митәқәак ракәзаарын иаарызнымкылакәа ишнеиуаз ани Баҗымтәи имц акаҗран иахьалаз ианнеи, рыдроҗ аҗзамц иокыдырцалан, рчанахқәа зегы ахыюрны икаҳәит, иҗыххаа, икәыбаса ицеит. Ари аҗәыс ачанахқәа лцәыуозшәа калцан, лызхара лхаҗа дылтцәыуеит. Ах ибеит арт, аха икайцара изымдыруа даанхеит. Арт еибархьу-сууа, еибарцәуо ачанахқәа еидырыкәшәало ианалага, ахгы ачанахқәа рыцикәшәо далагеит. Уи аамҗазы ани аҗәыс мазала дынкылсын, лхаҗа имц кны иоҗылган, абзыпуагы даалыцхраан адроҗ иоакәрыжьит. Уи ахыхь ант ачанах пәыхақәа оақәрыпсеит. Даргы оаҗан иоакәтәан, есс, илхәыцәуа арахь иааит. Ани ах ус ауп ишидыруа, уа икоуп ани амц, изтәыцәҗьоу иҗынхацәа ааир искуеит хәа дгәыҗуеит, икуа цышьоит.

Ани имц арт ирыман аоны инарган, дырцәыут, дырхьит, анышә дартт. Уажәы ани абзып ионыка дцар акәхеит, дцоит уажәшьта имоа дыкәларц иеааибитәит, сцароуп ихәеит.

– Уара уцот, аха нас сара ишҗакасцара? Сыпшәма дҗахит, иауаны иказар, усзаагыл, – лхәеит ани Баҗымтәи ипҗәыс.

- Ҳаи, бхатца рыцқа иашьяк иеицш дсыпхъазон, усцәкьа кастарым, иманшәалам, – ихәеит абзыцүа.
- Ҳаи, уи егьамам, уи дыпсгәышьеит, иқәнага кәхцеит, уаагыл, – лхәеит. Уи акәын, еиқәышақатхеит, лхатца иоыза длыдылкылт.
- Ақ ихыы иааргазгы ицсаанза иныкәнагеит.

499. АЧЧИА АҒҒЫЧЦӘА ШЫЦЦИХЫЗ

Ақак дықан, иааигәара уао ччиак дынхон. Абни ауао ччиаигәыла ақ ижәизеит. Ақ ижәызт, изгаз диздырам, аха ани аччиа дигәалашәо дықазма, иара иеицшыз, ивакәалашаз азәы игаз цышьа адгьыл харақәа рахь деимдоит. Ажә ағәапақәа ижақәо аччиа ионы иәақәоуп. Мчыбжык, жәохәмыш иашьтан ирымбеит.

Аччиа иәынеихан, ақ иәы днеин, – Ужә ызма, иумбазеи?, – ихәан – изт, исымбеит, – ихәеит ақ.

– Ҳаи, иабахәа, сара скәаба сшьышьы, хаха-хымш крысәатца, кырсыржә, сныкәга, нас ужә иахьыказаалакгы, анышә ицазаргы иузысыпшаауеит, – ихәеит аччиа.

– Ҳоқ, уанацәалбеит, сыжә сзыуцшаауазар, хаха-хымыш ушцаны-кәсымго, – ихәан, ақ аччиа дыдиркәабеит, амақәа бзиақәа ииңеит, криңеитцеит, крииржәит, хаха-хымш ионы диман, қраф иируит.

Хаха-хымш рышьтахь аччиа ус ихәеит:

– Сара ужә адырра амчала исыцшаауеит, амала изгаз иаазгаз уашьтамлозар ауп.

– Аа, уанацәалбеит, изгаз иаазгаз игәхьаа скума, иласхузеи, сыжә ахатә збааит, – ихәеит ақ.

Аччиа дцан иәақәан имаз ажә ааиган, изтәыз ииңеит. Ари ақ иңеишьеит, илакәишьеит, ари игәыла баша ччиамкәа, акры здыруа азә иакәзаап ихәо дкалеит.

Абри ашьтахь акыр аамта бжыист. Ғнак еизара дукықан, абри аччиа игәыла ақгы абри аизарағы дықан. Иара иоыза ақаки иареи шеицәажәоз, ажәеи ажәеи шеихырқәауаз, ани иоыза ақ «– Х-сакык ахы сцәызт, изгаз сыздырам», – хәа ус ихәеит.

– Ҳаи, иабахәа, сара сәы адырры бзиақ дыкоуп, саргы жәкы сцәызын исцицшааит, убри дааугар, иузицшаар калап, – ихәеит ари ақ.

– Ҳаи, ус азә дсыхәонда, ианацәалбеит, аәыуардын насышьтуеит, – ихәеит.

Адырраәенцәкьа ани ахы зцәызыз ақ ари ақ иәы аәыуардын ааишьтит, игәыла аччиа аәыуардын доақәдыртәан, ахы зцәызыз ақ иәы днаргеит.

– Ассир сыхыт, х-сакык ахы сцэырзеит, уара удыруп хэа сархэеит, иузыцшаару абаацсы? – ихэеит ах. Ани егыи ах игыла аччиа иоуп изеихэо.

– Оо, уара амал ду уцэызит, ала-мала ацшаара мариам, ус гэгэоуп, жэохэ мыш ибзианы сныкэугар иузысыцшаар калап, мамзар сахэом, – ихэеит аччиа.

Ах дакэшахатхэит, «– Уанацъалбеит, уныкэзымгода, сцэыз сзупшаауазар», – ихэеит.

Аччиа жэохэ мыш аныкэгара бзиа иртеит, акрифарцеит, акридыржэит. Жэохэ мыш нцэеит, ари цшаа имазам.

– Ас аоны сыштэоу исзыцшаауам, еы-уардынла сныкэгала, нас исзыцшаауазар здыруада, – ихэеит аччиа. Ах мап ихэо дыкэзма, аеы-уардын дакэыртэаны дныкэигарц рыдицеит.

Аччиа еыуардынла алеидеира даналага, дызбоз зегыи « – Ари ах идырды иоуп» - хэа ицылоз зегыи чест кацаны иеихырхэон. Аха енак аеыуардын дакэтэан дышнеуаз х-оык ацкэынцэа ааипылан чест кацаны имеихырхэеит. Ант шимеихырхэаз аччиа иаагэеитан, инацэа рыкэирххэит, дрыкэмакарт. Ант ацкэынцэа ах ихыи згаз ракэзаарын, « – Аа, хайдырт икэакэылах ызааит», – рхэеит. Иара агычцэа дрышьтазам, аеыуардын дакэтэаны дызныкэо ахдицэыбналаны дызлацаша цфа ицарц ауп.

– Аа, ари ала исзыцшаауам, арбагык сытаны соушьт, арбагы бжыи ахзымнеуа сцоит, хаха хымыш усыдымцаалан, исзыцшаауазар, убра исыцшаауеит, убра иансзымпшаа, нас цьаргыи исзыцшаауам, – ихэеит аччиа.

Ах дакэшахатхан, аччиа арбагык итаны доуишьтит.

Ант исмеихырхэеит хэа аччиа дзыкэмакархэаз ацкэынцэа «Ари икэакэылах табгаит, ах ихыи згаз хэ шхакэыз усгыи еиликааит, днеины хэцэгэа ихэаанза хэра ххала ахыи хаманы иара ифы инахгап», – рхэан, рхыи рыманы мазала иара дахьтэаз инаргарц идэыкэлеит. Ари аччиа иарбагы аки-ки хэа знык афэнатуаз аамтазы сакык ахыи иара ифы инаргеит. « – Уи акы!» – ихэеит аччиа. Еитах иарбагы аонтэ ран иарбагы афэнаты, аобатэи асакы изнаргеит. « – Уи оба!» - ихэеит аччиа.

– Хэи, икэакэылах нцэааит, ахыи шаахгаз ибеит, хэра имырбазакэа иахгап хэа хгэи итамзи, – рхэеит, ант агычцэа. Иара дахьтэоу «акы, оба» хэа иипхэазо иарбагы закантэфэнатуа ауп, ашамтазы иарбагы ахынтэ раан афэнатлакы дыбналаны дцарц игэи ицоуп. Ацыхэтэан ант агычцэа ахыи зтаз ахпатэи асакыгы ааганы илкарыжыт, арбагыгы ахынтэ раан фэнатит. – «Уи хга!» – ихэан, ант иаарго хэа акры ибома, дара ибо цьыршьоит акэымзар, « – хэи, шыта сыцсы сызгозаргыи изгап» – хэа дыодэылкэеит. Дандэылц, агычцэа ахыкыгы уа игылан.

– Аа, абаацсы, ламыс уман указар, хэитэумхэан, хумшыын, амал рацэа уахтоит, – хэа игьацэы-гыацэуа икэшан дыркиит.

Нас иаргы иеаамариашан, " – Шөара амзышөақөа шөакөызма сара исзымкуаз?" – ихөан, нак иоуишьтит.

Ахы зтөыз ах иахь адырра кайцеит, «– Аеуардын сзаашьт ухы цшааны исыманы снейуеит», – хөа. Ахдгөырғьацөа, аеуардын аишьтын ихы рыманы ицеит.

Арт ағхьаза ианеилазоз, «– Исцөызыз ахы сзыуцшаауазар, сакьк уара иустоит», – ихөахьан ах. Уажөшьта ачча ахы аницшаа, сакьк итаз итаны дишьтыр акөхеит. Сакьк ахы итаны, аеуардын дақөтөаны ауаа иццаны доуишьтит. Ари ицицтаз ауаа (анаскьагацөа) ах ус реихөеит:

– Амөан шөышнеиуа шөлышьтасны изакөызалак акы аашьтышөх, шөтацкөым еиларцөины ишөырба, абра хнапы иаку закөызей хөа ишөырба, ишөеихөар, ишөеихөеит, ишөеимхөар, акагы уздырзом, умцхөаөуп хөа шөлаисны дышөшы. Нас схы арахь ирхынхөны иаажөга, акагы издырзомызт азы дахшьит хөа уи иахгы адырра иахтап, – ихөеит.

Арт ани ачча днаскьахгоит хөа ицны ишнеиуаз ишьтасны акы аашьтырхын.

« – Абри хнапы иаку закөу узымдырыр уахшьуеит», – хөа ртацкөым рацөаны идырбеит.

Ари анс, арс ихөеит, аха ант рнапы иакыз иалидыраауаз? Игөы аныццөа, даншөа, «– Уауа, Хөаца, уауа, Хөаца!» - хөа ихы дасуа далагеит. (Иара Хөаца ихьззаарын).

– Хаи, укөакөылах ызааит, иалудыраауазей ахөаца шышьтаххыз! – рхөан ицьаршьеит. (Егы дара ишьтасны ишьтырхыз хөацазаарын).

Нас иархөоз, ихы иманы аоныка длыкөлан дцеит. «Адыр» хөагы ахьз ааизынхеит.

500. ХӨЕИШЬЦӨА АГЫЧ ДЗЫЦЫРХЫЗ

Лакө, лакө сызнейуаз акөымкөа хөеишьцөа ыкан. Урт ахөеишьцөа жө-зацөык рман, агыч ирцөизеит. Избааура хөа иахылеидтөалаз, аицбаба ус ихөит; «Хажө згаз дкьаөуп»; Агөабжьанытө; «Дкьаөзар, дацшьуп», – ихөит. Реитцыбза дахтөаз; «Дацшьызар, Хакөыцө ихьзуп», – ихөит. Шөаала нас убас икоу ауауы дхацшаап рхөан рыхөыкгы дөыкөылт. Изнейуаз ауауо кьаө ацшьгы даарцылт. Иухьзузей хөа ианиаццаа, Хакөыцө сыхьзуп ихөит. Дрыманы ахак иөы инеин, хаилырга хөа ианихөа ах, цхышьас иартаз иархөт. Нас шөюдөылтци ихөан, иөдөылижьт. Ах патырқалк ачанах илыццоаны шөлеи ихөан даарыцхьеит.

– Абри ачанах ицоу закөу шөдыруазар, ари изы ишөхөазгы иашоуп, – ихөеит ах.

Аиҗаба дахгылаз: «Ачанах иҗоу кәымпылуп», – иҗәйт. «Икәымпыл- зар, иежьуп», иҗәйт агәбжьанытә. «Иежьзар, патырқалуп», – иҗәйт аиҗба. Аҗ сеиршәа ибан, рыжә ахә риҗан рәынеирхан аюныҗа иҗеит. Абас хәеишьцәа агыыч дыҗырхт.

501. АШӘИШӘИ ИАХӘАЗ

Хаҗак җхәысеибак ләы днымәахыҗит. Дналыртәан илымаз ала акриҗалҗеит. Ари ахаҗа дҗычзаарын, данҗуаз, агҗхәысеиба шәишәик лыман, изаны има ддәықәлеит.

Аҗхәысеиба лшәишәи анылымба уи ишигаз лдырт.

– Аа, абааҗсы, схәыҗқәа! Абни ахаҗа хшәишәи игеит, шәихьзаны имшәх! – лхәеит.

Лара ахәҗқәа раҗәаюны илыман. Ахәҗқәа өаҗҗьан ахаҗа иәаихьзан, хшәишәи хәҗ хәа иааисны дырkit.

– Иабатәи шәишәиу, акагы самазам, акагы сымгазеит, – хәа мап иkit. Аха дара икәамҗит.

– Хшәишәи хәуҗароуп! – рхәеит еиҗах.

– Иа, шәиу-шәиу, сара саазықәшәезеи! – иҗәан дшәышәит.

Ари ишәишәибжы ашәишәи ианаҗа, иуапа иахьцәыҗатәаз «җли-җли!» хәа аҗыҗра иалагеит, агыычгы уа даргамахеит.

502. АШӨ ҒЫҒРА

Ғакәажәык дыҗан, ашәақәа раҗәаны ироаны ахәыблы иқәҗаны илыман. Уи слымаз идыруан азәы, ихьзын Қәабзач.

Зны Қәабзач дҗыфдарахит, иақәикт аҗакәажә лышәқәа рҗыҒра. Өызас дааихәт игәыла Хачыр. Еиманы иҗеит Қәабзачгы Хачыргы аҗакәажә лышәҒыҒра. Лгәашә аҗы иннеи, ус рхәсабт, еисызшәа җаҗаны, азәы алаба иқәшәазшәа, еыҗәахра аҗакәажә длызҗарашәа; дыхнеиуа ахәыблы сықәҗаны сҗәахы хә леиҗәаратәы.

Исырхәсабыз еиҗш Қәабзачи Хачыри еисызшәа җарҗан, аҗакәажә лгәашә аҗы, Қәабзач дыюны ддәықәлт аҗакәажә лыюны ашҗа, агы анышәгәалқәа шьҗыхны дыюын дишьҗалт.

– Аа, дааит, сишьоит, сыбҗәахыроуп, – иҗәан Қәабзач аҗакәажә лыюны дныюнаҗалт.

– Обазгара, нас, обазгара? – лхәит аҗакәажә.

– Ахәыблы сықәҗа, ахәыблы! – иҗәит Қәабзач. –

– Нас укәла ахәыблы, хәарта оазар! – иалхәит атакәажә.

Қәабзач ахәыблы дыықәылт, Хачыргы дааин днайтцагылт.

Қәабзач иуапа ацака идхәалан хатак, ашә алазгоит ҳа. Ахәыблы дысықәлаз еипш, иахата ааимгрьпцихын ашәхақәа тасцоит ҳа далагит, аха иахата ахәда ған, ашәқәа тамылт. Нас ус ихәит Қәабзач Хачыр изаха;

– Усытцны уца, аца... (...) хатыхәдааа лпа, хатыхәдааа лпа! (Ус ала иирдырт иыза, иахата ахәда оаз). Қәабзач иихәаз змаанаиз идырын, Хачыр ус ихәит.

– Иухәуагы уаргы ацсра оундыз, уахықәжью акәмызт (аеада), осаеихысса-лпа, осаеихысса-лпа! – Уи ала Хачыр иирдырт Қәабзач, ашәқәа еиысса-еихысса ахата истацатәыз.

Хачыр иихәаз зызхәаз анеиликаа, Қәабзач иахәызба аатихын, ашәқәа ссаны ахата илтеицуа, илтеицуа, ахата иртәит. Ожәшьта иахата зтәыз Хачыр иирдырыр итаххан, ус ихәит:

– Усытымтзои, аеада, бакылты-лпа, бакылты-лпа?!

Хачыр уи зызхәаз анидыр, ус ихәит;

– Судытц акәмызт, ацсра оундаз, усхәахәар акәын, аха ағыаурым, еғыа атакәажә лахатыр акнытә унсыжьюит, дәәазны хәицәажәап!

Ус хәаны, Хачыр ддәықәылеит. Атакәажә рыцха дахгылаз ирхәақәаз ажәа маанақәа иулзеилкаахуаз, ус илхәит Хачыр изы;

– Ааи, нан, ус оуп. Дәәазны шәеибабап, ехәа уикәатц!

Хачыр днықәлан дцеит. Қәабзачгы, иахата иуапа ицакны длылбаан, дцеит. Пытк ианынаскәа, атакәажә илымаратәы, илатәан рашәқәа шаны ирыманы рыюныкақәа иааит қрафура, тхацъра картцит.

Пытк анцы, атакәажә лашәқәа сыкамыз гәалтит, изгазгы лдырт, аха иаалгуази.

503. АПХӘЫСЕИБА ЛАШӘХАҚӘА АҒҒЫЧЦӨА ИШЫРҒАЗ

Дыкан гхәысеибак. Абри апхәысеиба ахырахе рацәаны илыман. Ашә еилалцон, еилалцоз ашә иоаган алгәрағы илцәахуан.

Оыцәа ағычцәагы ықан. Абарт ағычцәа абни апхәысеиба лашәгашьас иахтарызеи хәа даара акыр аамта ирызбеит, еитарызбеит.

– Уи лашә гашьас иахтара убри ауп, убра ла лғы хнейны хәиқәапа хара-хара, хәисып, са сыекасыжьюеит, уара сышьра уалага. Анацәалбеит сишьзоит! – хәа ахәхәара салагоит. Срыцхалымшьар дабацари, срыцхашьаны, «уабазгари, уабасцәахри?» – хәа дансазцаалак, «сабабгагәышьо, алыгәра сықәца, мамзар сишьзоит» – хәа ласхәоит. Нас иалцуа аабап, – ихәеит арт ағычцәа разәк. Егыгы дақәшахатхеит.

Арт рғылархан аюыцагы ани ашө алыгөра икөцаны ицөахны измаз аңхөyseйба лаштафы еисит, рыбжы дрыцөгьейт, рыхөдацөақөа тибакөауа иалагеит. Ацыхөтөан азөк иекаижьт, егы дысшьзоит хөа дихабөан дикит.

Арт еибаргсуа ианалага, аңхөyseйба дрыбжьаказо, еикөылхуа далагеит.

– Хаи, ари уишьуейт, уишьзоит уара мцахөыцөа, уабазгари, уабастөахри, угсы тымхькөа узлеикөсырхари? – хөа агөжөажөара далагеит аңхөyseйба.

– Сабабгари, алыгөра сыкөца, алыгөра сыкөбымцозар, уаха сабабго!? – ихөейт ани цөака дахькажыыз дгөаргьейуа.

– Азамана, алыгөра укөстцап акыр иухөозар, – лхөейт.

Ани аңхөyseйба рыцха арт аибаргсра ианалага, лашөкөа лгөалашөо дыказма, лашөкөа ртөы лхахьгы имааит, илымхөасабзеит. Ани иацөахөз дөаицхраан дөагылан алыгөра дыкөылтцеит. Алыгөра данькөылтца, ахаца иман, ашөақөа акакала ахаца итөйцо, акакала ахаца итөйцо дшафьыз акөымкөан, ашө дуззак ыкан, ахаца итамзеит. Икаитдарыз изымдырызт ибжы наиргеит, ани иөыза цөака иказ диқөмақаруашөа; «Тамза лпа, анацьцьни, иусырбап сара!» – хөа.

Еиөырсса-еихырсса лпажө, еиөырсса-еихырсса лпажө! Уи акара ухацазар, алыгөра укөлан узымақаруеи, уи акара угөгөазар, арахь улбаа! – ихөейт ани цөака игылаз.

Ари иихөаз змааназ хыхь икөтөаз ауимдырхуаз, ашөа ду еиөырсса-еихырссаны ахаца илтөйцан, ахаца ахы фөахөаны абақ хөа цөака ианынкаижь цөака игылаз апкаө хөа даамцасны иаашьтицаан, длацкьан дыют. Хыхь икөтөазгы уи акөын иитөахыз, афьырхөа дөалбаацан, дмақар-чақаруа, дагыуа-дыгсо иөыза дөаишьталан, есс, илтөахөаша ицеит.

Абас абарт агьыцөа маанала аңхөyseйба лашөақөа лцөыргеит.

504. ХӨЕИШЬЦӨА АГЬЫЧЦӨА

Икан хөеишьцөак Көтагыцөахи, Арцубгеи Төыцхөалымшөеи хөа. Зны рызынтөыкгы гьычра ицан цөкы ааргит, икькьа-ицөцөа иөхыршьит. Көтагыцөахы амгөа акалац ала иманы азхөа дцеит, изьзөзөоит хөа.

Ацө зтөыз дзашьтаз ибит азы ацыхөахь акьатеи сса-мыссақөа сланагуаз. Хаит сыцө згаз амгөа ари азы ахахьы изөзөоит хөа азыгөта дталаны, акьатеикөа ибуа ыфуа дысөеиуаз, дибит Көтагыцөахы.

Ани дауашөа аниба, Көтагыцөахы акалац дөацалт, даанза сласны сцап хөа, аха акалац ихы өаахан, ихы цөны уа дьлкахаит.

Көтагыцөахы арыскаамта ихьзи хөа Арцубга дыөны дынлеи, иашьа ихьызгы ибит, ацө зтөызгы дсауаз ибит. Ани даанза сцандаз хөа

Арцубға акалат дыноацала, ибға неихтәа ицеит. Уи еицш Тәыцхәламшәгы длеины акалат дыноацала, ихәламшәа аагцәеит.

Рызынтәыкгы ипсны акалат исаважыыз, ацә зтәыз дықорыдгылт. Ицә згаз аниба, дрызгәаан, даргы ифит, амгәагы ифит. Нас арт сыцә шыны аоны ирымоуп ихәан, аешыцәа рыюны дцеит.

Днеиуашәа анырра, акәтагы неин амца иеҳәалт, ааз неин арымз ахы қалхәхәуа илалагылт, ақхныг неин асхамшә иқәгылт, атәыргә неин ашәдамхыр иавагылт, ачарпат неин ацәыгәбар ағы ицагылт. Урт зегы ус изырут:

Ацә зтәыз дааин, даақсаха, ух гәышыа ҳа арымз итәтынжәга еицацаны дахлықәтәаз ааз иа(...) иалалт. Ох, ох ихәан дғагылт, стәтынжәга амца иаеҳәшыны сцап аниу, акәтагы тқәацын, ила иотасын, ила аатнахт. Уи омашәа ибаны дыснеиуаз ақхныг лалықорын, ихы илаахан, ихы пнаеит. Атәыргәы ахгылаз иавцын иоиахәтәасын, ныцц ачарапат дылханажын, уа дылхақсы дцеит.

505. ҚЫЦҢА АҒҢЫЦЦӘА

Қыцңа аишыцәа ыкан. Аусура рцәымгын, иаашьон азы, даара иғарны инхон. Рхы рзныкәымго ианалага, ағгычра иақәыркит.

Әнак зны цәык гычны иаарган, бнак ақны иғархәеит.

Руазы дцаны аоны дтәоит ддыроушәа. Егы изцәыргаз машәыршәа диғақазшәа, «ишәыхъзи» ҳәа дразцаауеит. Икалаз «анеиликаалак», урт иашыа «адыры» иахы ишьтуеит. Шәкәык данқшылан еиликаазшәа қацаны, «адыры» иреихәон рыцә ахығахәаз. Ианнеилак ирбон. Уиазы ақара рымихуан. «Издғақәалоу ацлеи излағахәаз ашахатқәкеи ҳаихәит» ҳәа ицаршьон ацәыз зауз.

Убыс акыраамта иғгычуан. Ихъз духеит. Ус ишықаз акәымкәа, ақ иқынза иназеит «адыры» ихъз:

– Унапацақа адыры дузза дыкоуп, – ҳәа иархәт.

Ишааиуаз, әнак зны ақ иққа лыхтәы мацәаз лцәызит.

– "Адыры дысзаажәгы", – ҳәа ауаа ишьтит.

Ақ иқны дааргеит.

– Сыққа лыхтәы мацәаз уқшаароуп, – ҳәа идидцеит.

– Сара иахыа сымшьәароуп, сықшыр қалом. Уацәы ара сыкоуп шәара шәзы, – ихәит «адыры».

Ақ ачара ду иуит, асас ду дыстоуп ҳәа. «Адыры» иифо-иижәуа ила иабом, имцәара цәыртқыр ҳәа дшәоит. Ауа дахышьталаз дзыцәом, дгәакуеит, уацәы иңеицшхаша идыруеит. «Усгы-усгы уацәы сыршьуеит,

иахъа сымшъароуп хъа схы ахызгазаргъы, ухацъкъа иахымгакөа сдөықәлароуп», – ихъан, иезаны, дцикө-цикөуо ауада дындөылтцны ддөықәлеит.

Иакөшөашөа ах икызхъча ах ипъа лыхътөы мацөаз ибазаарын. Уигъы ауаа дызмыцөеит, дыгөжөажөоит, амацөаз идырбалар хъа дшөоит. «Адырөы» иасхөап, цъара цсыхөак аитап», – ихъан, акызхъча дөагылан иөынеихуан еипш, иааифахит рьюцъагъы.

Акызхъча дкыу-цөыуа «адырөы» днөипылан, – Абаа, сумтиин, сыршъуеит, – ихөит.

– Уи сара издыруан, ах имырбакөа иумсхп хъа сааит, – ихөит «адырөы».

Ах «амацөаз абааугеи» хъа дшикуаз идыруан акнытө, – Амацөаз акыз иаөацы, – ихөит.

Иара даалаган, амацөаз зфаз акыз адырга аитөит: ахзы руакы иалкааны иубаратөы икаитит.

Ишеит, аха ргөы ртынчны ицөоуп ахи «адырөи». «Адырөы» уажөшьта дзыцөшөо хъа акгъы ибөм. Ах иакөзар, усгъы дшөомызт, ари еипш «адырөы» икоу ак өөшөараны икам хъа ипъазон.

Изхара дыцөаны данаапш, «адырөы» иөи инапи ааизөзөан, ашөкөы ацъхара далагоит. Ах, – Икои? – хъа даниазцаа, – Сеикөшөоуп, – ихөит, – акрыфара халагаанза сыпшөуеит, – ихөит.

Ишөкөы дапъо дышнөиуаз. – Цсаатөк иагроуп. – ихөит.

– Иарбан цсаатөу?

– Кыз умоума?

– Ааи.

– Иалкаан иусырбап иарбан кызу амацөаз зыгроу, – ихъан, акызкөа даарылапшын, адырга змаз аалихт. – Амцөаз ачыкө акны икоуп, – ихъан, иаапыркөазар, ах ипъа лыхътөы мацөаз цоуп.

Ах дгөыргъан ачарагъы изиуит, имал абжагъы «адырөы» иитөит.

506. АПСУА ГЪЫЧ

Ахак дыкан. Хөык аусуцөа иман.

Өнак «занаатк цаны хөауеит» рхөан, мап имкит ах.

– Ицаны шөанааилак аусура шөыстоит, – ихөит.

Аамта ирицаз азы игъөжъны изааит.

Ианааи, дразцааит: – Доусы ишөцази? – хъа.

Өыцъа ирцаз рхөит, ахцатөи дыпхашьаны өитүам. Данхтөикза, – Гъычроуп – ихөит.

– Ағычра уцазар ибзиами, адцақәа устоит, ишынаугзо гәасцоит. Агъа абас кәсцоит: сығхәыс слыцны сызнейуа акәымкәа, сығхәыс даасыдхны дузгычуазар, уоусыжьуеит, – ихәит.

– Уи са исылшоит, – ихәит ағыч.

Абазар ағы дцан, Ұ-галошк ғыцхараза иааихәт. Акы ах иғхәыси иареи злацоз амған икаижьт, аобатәи – ицегь инахараны.

Ах дызнейуаз актәи агалош ибит, аха «ари иазаауеи, аоыза амазамкәа» хәа икажьны ддәықәлеит. Изнейуаз акәымкәа, аобатәи агалош рбеит. Иғхәыс ус леихәеит: – Ари иаабаз аоызоуп, ара баапшы, са сцаны аоыза аазгоит, – хәа.

Ах данца, ағыч даацәырцын иғхәыс дигит. Ах данааи, иғхәыс дыказам. Икайцахуаз, аоныка дцеит. Данней ағычы иғхәыси аоны итәоуп.

– Уажәшьта соужь, – ихәан, мап икит ах.

– Апапи сарей хәисаны хәкоуп амал ықәцаны. Апап дзықәтәоу ихчы ицхны иузаагар, уоусыжьуеит, – ихәит ах.

– Уи бзиоуп, иузаазгоит, – ихәит ағыч.

Даалаган амғы иалхны ауафы дкайцеит, нас апап иңенцьыр ағы икылирхәәеит. Апап аңенцьыр дадтәалан иахәа кны, ах иғыч данааиуа хәа. Ани ауаф сахъа змаз амғы аниба, «ағыч иоуп» ихәан, ихы хицәеит. Апап «ах иғыч дышьит» ихәан, данлылбаа, ағыч днейн, апап ихчы игит. Анша ағыч апап ихчы иманы ах иғы днейт.

– Иухәаз назыгзеит, шыта соужь, – ихәит. – Умалгы стәхым, соужь, – анихәа, доуижьт.

Даноуижь, ағыч акрыфара-акрыжәра далагт, деилахәамызт аха.

– Уара абриакара аңара узтәи, сара спрофессоруп, аха абас крысфокрызжәуа амал сымазам? Закәйтә занаатуйи уара иудыруа, абас уныкәнагаратәи? – хәа диазцааит [апрофессор].

Ағыч имхәеит рагъа. Аха даникза, – абас ауп, сғычуеит, – ихәит.

– Узанаат сырца, – ихәит апрофессор.

Ус акыраамта крейцырфон, крейцыржәуан. Рңарақәа анынцәа, – Абанк хәрхәып, – ихәит ағыч.

– Избакаҳдари, аңара аңшьбатәи аетаж аәоуп иахыкоу, хәзланейуеи? – ихәан, дцааит апрофессор.

– Абанк злашьыху анышә хәңшаап. Нас аихацқәа алацо атзы хыдланы хәхәнап. Аңара хаманы ханылбаауа аихац алхо, нышәла ишьыхуа, хәшьта хәрзп, – ихәит ағыч.

Убас иагыкарцит. Ирғычыз аңара ахынзарымаз қрафуран изеыз. Ашьтахь абанк зтәыз дышдырхәыз ибит, аха гашьас иартаз изеилкаауам. Акарулцәа «уаф дхамбит» рхәит. Абанк зтәыз ағычцәа ахтакыз абахтахь дцеит. Ихызы раихәан, дразцааит ағыч кышьас ииттарызи хәа. Ағычцәа руазәы ус ихәит:

– Уи кәзқаз деитәмаар калазом. Уаалаган аңенцьыр аңһа асмола шьтаты, – иҳәит, – ағыч данылбаалак дакуеит. – иҳәит.

Ағычи апрофессори абынтә раан ианнеи, апрофессор, – са снашьты аңһа, иҳәит, – раңһа ханааи уара ухәнеит, уажәы са снейуеит, – иҳәеит.

Ағыч изимуаз апрофессор дыхәнеит. Дахылқағаз асмола дакит. Данзалымтц ағыч акыр дааңшит, аха данимба, дөыхәназар, апрофессор ихы алыхәхәо асмола дакуп. Икаицахуаз, цсыхәа анимоу, иыыза апофессор ихы аахцәаны игоит. Ихы иманы дцан, иңхәыс илитәит.

Абанк аиҳабы деитәцахт абахта иҗакыз иҗы. Икалаз еиҳәт.

Абахта иҗакыз, – Уи дызлажәдыруа шәасхәап, – иҳәит. – Шәаалаган ақалақь агәтаны, ауаа ахыиасуа апрофессор дыкнашәха, – иҳәит. – Ажәлар еизганы иқәшәыргыл, – иҳәит. – Раңһа ицәыуаз иҗынха иоуп, уиала еилышәкаауеит дызустоу, – иҳәит.

Ус иагыкарцит.

Апрофессор иңхәыс лхаца дылцәыуар лҗахуп, аха дшәоит. Ағыч ус иҳәит:

– Бара ахьтәы графин азна абы быманы бнеи, – иҳәит. – Иааигәара баннеилак быграфин иҗы, нас бцәыу, – иҳәит.

Ус ишлаиҳәаз икалцан, ацәыуара даналага, дыркит. Данырк, – Бызцәыуазеи? – хәа илазцааит.

– Сызцәыуахуеи, сыхьтәы графин ала саҳ абы изаазгап хәа сызнейуаз, исыцәкахан иҗәит. Уиазоуп сызцәыуо, – лхәит.

Ус изыказ акәымкәа, аңхәыс ус лхәахт:

– Схаца аоны дааганы анышә дастароуп, цсыхәак сызуы, – лхәит.

Даалаган аеыуардын ирхиет, уаҗкала иҗәыз ауалырқәа лақәиргылан, иман акарулцәа дынривалеит. Рааигәара даннеи, иеыуардын агьажкәа руақы амцызшәа кәитцан, ихиршәтәит. Нас акарулцәа дрыхәеит:

– Сеыуардын сзыкашәцар, ауаҗка шәсыржәуеит, – хәа раиҳәт.

Даргыы уиакәын ирҗахыз. Иеыуардын аныкарца уаҗка илахалан иржәит. Ауаҗка аныржә, ирылсын ируа-ирхәо рзымдыруа икалеит. Нас хәычы-хәычы ацәа иҗанагалан ицәт. Ианыцәа, аңсы даакныхны, диманы иңхәыс дылзааигит.

507. АҒАХМАДЦӘА ГЫЧЦӘА

Ажәйтәан ағычра ыкан иғәғәаны. Ақкәынцәа гычуазар, акы иамусуп, аха арт икарцо хәа аҗахмадцәагы «ҳаргыы хҗычп» хәа иақәыркит.

Алыгажәи ыыца тлаҳәыстаки ғычра идәықәылт. Цабырхәаки ы-шахаки аархәеит. Рымәаныф аашьтыхны идәықәылт. Уахынланы ицон. Иныкәо, иныкәо иснеиуаз. – «Уара, алабақәа хқзам, лабақәак аашьтаҳып», – рхәан, агәараандак инадгылан, рыцпхьаза тәоанк-тәоанк аалырхит. Акы бажәын, ыба хәарын.

Иснеиуаз, амла иакит. Илатәан, рымәаныф аатғаны иаапыреын, акы цыкзырзын, ыба тәацәан. «Уара, ари закәызи, ных-ных, шәаала», – рхәан, рәынархан иахнеиз, гәарак интәлеит. Агәар иахынталаз жәеикәацәаки ыжә-еикәаки тыргеит. Ирымәан рәаархан иснеиуаз, – «Уара, ари аоны инаагар шыокы ирбоит, иҳацырхуеит, уи ацкыс абра ишыны иаагап», – рхәан, иршыит ажәқәа рыхпагы. Акы жьамазамызт, ыба баан.

«Аума хәқәшәт, ари закәызеи, азәы хәикаанза хцап, уара, аоныка», – рхәан, иқәцт. Иснеиуаз зык илыепынгылт. «Харп» хәа азы иахынталаз, азәы азы дагит, ыыца заакәрылт.

508. КАРШӨ

Ақыта раҳдыкан. Жәахаоык аоызцәа иман. Реихабы Шьрын ихьзын. Ах апҳа диоуит. Гәылак дыкан, нхаоык, уи аға диоуит. Ани агәыла пхәыс ахшара данлоуаз атакәажәцәа еизаны икан, руазәы ус лхәеит, абни ачкәын хәчы ииз ах ипҳа разкыс диоуааит хәа. Ари атакәажә илхәаз хәа ах иаҳаит.

Ахныкәара дцуан шыкәсык ахь ыынтә хынтә. Данауаз иоызцәа реихабы Шьрын захьзыз иеихәеит. Унеины абни анхаоы гәымха ичкәын дыкны уеыхәда дыкәкны дааг хәа. Шьрын дцан анхаоы ичкәын иеыхәда дыкәкны дааигеит. Ишцоз шәык ацакны ианнеи, анхаоы ипа абна дыкнах ихәеит ах. Ачкәын баша шыаршьафк икәыршаны дәахәаны дыкан. Шьрын ахәчы днаганы дыкнеихаит. Убри аамтазы хьчак ақста дтан ирахә иман. Ахьча ирахә импыццны ионы идәықәлеит. Ишааиуаз, ани ахәчы дахькнахаз ашә ацан ианааи, арахә уа итәаит. Ахьча ирахә дрышьтан, дааит, дахьааиз, данынапш, ахәычы дахькнахаз ибеит. Ахәычы дызлаҳәаз аакныхны данлылапш, абар ассир, хатца арпыс хәчык дылаҳәоуп. Ауаюпсы деибга-деизоыда дысзырбаз иуцьшыоуп ихәан, ахьча диманы аоны дааит.

Ахәычы аоны дахьааигаз диаазеит, дуаохеит, Каршә ихьзыртәит (дкаршәны дрымбази). Иара дуаюпсхазеит, цәгәа дыбзиахеит, жәаа шыкәса даныртагылаз, уахык ахныкәара дышцоз ани Каршә дахьыраазаз дақәшәт. Аууха убри аонатафәы апшәымара хәа дымәахьыцт. Апшәмацәа аақәгыжьын ах ихәы карцеит, агәылацәа иддыртәалт.

Ауаа еизаз зегы «Каршө», «Каршө» – рхөоит, зегы иара дрыхьзоит. Ахҕы Каршө илақш дытцашөеит.

Адыршоены ах данцоз, имоа данықәлоз аамтазы "Абри уҕа Каршө зихьзузеи?" – хәа ах ақшөма диазцаит.

Ақшөма зназы анс, арс ихәеит, аха ацыхәтөан ах ари ачкөын дзакөыз иимырхәар имуит.

– Дкаршөны дызбан, дсаазеит, – ихәеит ақшөма. – Убри азы – Каршө ихьзысцеит, – ихәеит.

Ах дандөықәлоз аамтазы «Унеины Каршө уеыхәда даакөкны даагала» – хәа Шьрын захьыз иеихәеит ах.

Шьрын днеин Каршө иеыхәда даакөкны дааигеит. Иара уажөшьта дарҕысхахьан, абар жөаа шықәса ихьцуан.

Ишнеиуаз акөымкөан, ах дылөыжөҕын, иҕхөыс ахкөажө лахь ашөкөы иоит ачкөын Шьрын диман даннеилак ачкөын Шьрын дишьырц. Шьрын ачкөын диманы амоа дықәланы дцоит, иара ашөкөыҕхьара издырзом. Иидыруаз азө дааипҕлан, «Уара аҕхьара умдыруеи абаак, абри ақҕаад иану уаҕхьаны иану сахәеишь!» – ихәеит Шьрын. Нас ани ах ииөыз ашөкөы наганы ани игылаз ауаю иирбеит.

Ани иҕылаз ауаю ашөкөы даҕхьан «Уара абри ачкөын дышьны анышө даҕ хәа ауп ахкөажө лахь ах ииөызаап, уи ауп иахәо», – ихәеит.

Ибзиоуп ихәан ани иҕылаз ишөкөы ааимихны, иҕыжөжөаны нак икаиҕсеит, иҕылаз ауаю диҕхәан «Ахкөажө, абри Шьрын инеиго ачкөын быпҕа дит!» – хәа ашөкөы иирөит, ах ииөызшөа кәцаны.

Шьрын ачкөын диман иҕааихан, ани ашөкөы амоан иҕылаз иирөыз наганы ахкөажө илиҕеит. Ахкөажө ашөкөы данаҕхьа, «Уара абри ауаю деилагазаап, хәзҕаб макьана уаюы диахҕап хәа хҕы иҕазамызт, аха хәзҕаб абри ачкөын дит хәа ашөкөы ианиҕеит. Ус анихәа, ииҕөаз нахмыгзар ханирцөоит», – лхәан, Каршө дылтәршөны дыркөабөит, амаҕәа ҕыцкәа, амаҕәа бзиақәа захны ишөырцеит, лызҕаб дилҕан, иарҕы азҕабҕы уадак аҕы ионарцеит.

Каршө Шьрын диҕхьан дааиган, «Уара ах иҕҕа дсыманы аюны сьонатөоуп, пхашьароуп, аҕөылара уцаны уадак сзыпшаа», – хәа Шьрын иеихәеит.

Шьрын ахьшөҕхәа дцан, аҕөылара цьара уадак иҕшаан Каршөҕы, ах иҕҕаҕы наганы ионеиҕеит.

Пытрак ашьтахь ах дахьыказ имоа аҕыхны, дхынхөны дааит. Ах данааи, Шьрын дааипҕхьан ачкөын иустаз дабоугеи уара?» – хәа диазцааит.

Ашөкөы исуҕаз ахкөажө илыстан, уи ашөкөы иахөоз напыгзеит, – ихәеит Шьрын.

Ах ахкөажө лҕы даннеи, «Иухьзеи уара, хәзҕаб макьана азөы диахҕап хәа хҕы иҕазамызт, ари ииөыз ашөкөы закөызеи?» – лхәеит ахкөажө.

– Закөзыеи, бара ибхөо, ус шҗазыюуаз, исырбеишь арахь хөа ашөкөы аалымхны дахөаҗшит, аха иара инапөымта ахата еицшуп. Ааи схы еилагзаап закөзыеи изөыз!» - ихөеит. Сара сеивысзаргы, баргы беивысуазма? – ихөеит ах.

– Уара Каршө дахьыюоу уцаны шыжьымтан даньюагылалак дахьцо еилкааны уаароуп, – хөа ах Шьрын идитцеит.

Шьрын ани аниаха, дгөырҗацөа дҗалан, дыюны Каршө иөы днеит.

– Уара шыжьымтан уангылалакь уабацо? – хөа диазцаит.

– Шьжьымтан сангылалак сабацахуеи, абра аладахьы зымцарк ыкоуп, убра сцаны, сеыкөабаны саауеит уаха цьаргы сцазом, – ихөеит Каршө.

Шьрын иөааихан Каршө шыжьымтан сангылалак сахьцо хөа иихөаз ах иеихөеит.

Ах ус ихөеит:

– Уи акөзар, икауцара удыроу Шьрын? Абцьяр змоу өыцья аашьтхны, уаргы улкылсны, Каршө убра азымцар аөы аөыкөабара хөа ашьыжь даннеилак иааигөыдцаны душьыроуп, – ихөеит.

Ах ас анихөа, Шьрын даақөгыжьын Каршө иҗны днеит.

– Уара иуура уи ауп өынлагьы уахынлагьы ухы нкылырхөөаны ундөылымцкөа абра уонатөаз, – хөа Шьрын Каршө иеихөт.

Шьрын иөааихан иөызцөа өыцья иманы ашөақкөа кны азымцар аөы илатөеит. Иахья итөеит, уацөы итөеит. Хыс бжьы мгазеит, ант уа итөоуп, изеихсыша хөа уаө дьрбом. Каршө уахь дымнеизеит изеихсуада!

Арт арахь ианымааза, абарт икарцаз збоит ихөан шыжьымтанк ах иөылеихан азымцар аөы длеит. Ари даннеи, Шьрын даацкьан, «Аа, Каршө даауеит, шөеиехс абаақөа!» – ихөан, ах илеиеихсын дышьны дьлкарыжьт. Ишьны икарыжьыз иөы ианнеи, илеихагылазар, Каршө дабакоу, ишьны икажью ах иоуп. Арт ргөы иалст, аха икарцауаз илгахьан, илаихагылан ахаҗаихөа рхы иаасуа дьрцөыут. Шьрын зегьы идыруеит ах шиакөызгы ибон, аха машөырны дьршьызшөа иун дцөуо, дцөуо ихы дасуа, игөы дтасуа илахь ацөа ахихт. Нас ах даарган ажөлар еизганы дьддырцөыут, дьржит ишиқөнагаз еицш. Ах имцхөрас иара ипҗа ахас дҗарцеит уи атөылан. Аха иага умхөан дыцхөысымзи, лара ахра нагзаны илзымбеит. Ақыта еизан убас җарцеит Каршө имазааит ахра рхөан, аҗхья ирымаз ах имцхөрас Каршө дҗарцеит, ицхөыс лаб иацкысгы деиҗхөит.

Ахас данькала, аҗхья иара дзаазаз дрыцхьан иааигөит. Ачара руит. Абас еилгеит.

509. КАШӨАРАХ

Дыкан аҥак Ҥабат захьзыз. Уи мыцхөы дуафьцөгьан, гөымбылк иакөын иуаажөлар рзы. Иааицөымыгхаз ауафь дтәирхаанза дишьтан. Стөылафь сеиҥа здыруа дымгылароуп, дгыларгы, днагзатөым, – абас акөын дшыказ. Ус иагыкаитцон. Хар змамкөа итөылафь иаагылаз ахацөа зөырофь тәирхахьан. Иара даара дшыцфь баагсын, иуаажөлар иреиуоу азөы ажөа бзиақ иҥөар, ма азөы жөлар ирыхөара хацарак кәитцар, мамзаргы азөы деилахөаны аөы бзиа көадыр бзиақ ақөны дақөтөаны дибар, уик игөы фнакаауан. Убарт реицш хар змамкөа иаагылоз арцарцөа драган, икаитцалакгы урт ахьирхөуан, итәирхозгы ыкан. Насгы итөымыз ақытақөа дрықөлон, еимидөон. Убарт ацөгьа-мыцөгьақөа иичацоз зегьы зиркацоз хаца гөгөак диман. Уи Шьрын ихьзын. Шьрын мбатөы злаз азө иакөын. Уи иоура, итбаара ухөа, уафь назан, деилкьа цышөын, дшөомызт, дыпхашьомызт, ацөгьарагы илан, дуафь гьангыашын. Ажөакала, уи илаз злаз хаца дмачын. Аҥ дахьына-цыслакгы, Шьрын дицымкөа шыафак кәитцомызт. Ахацара изьргозгы иара убри Шьрын иакөын. Аҥ акыргы иқөра ифахьан, аха ахшара димамызт, уи даара гөала дус ирыман ицхөыс аҥкөажөи иареи. Ашьтахь ишымгөыгзоз, аҥкөажө лцөалтөымкөа дкалеит. Уи мбатөшөа иаргөыргөит, игөахөа дуны ирзыкалеит дара.

– Анацьалбеит, аразкы сьмазар, сыпхөыс илоуа дышцәацаргысым-хари, – хөа дгөыгуан аҥ.

Аҥ ицхөыс лыхшароура афхөара ааигөахахьан еицш, иара аҥ ныкөарак иқөшөит, уахь амкөа дықөлеит, иитахыз ауаа рапхьа Шьрын днаргыланы. Мышныкөак ицахьаны ианрықөхөла, уа цьара ацшөымара имоахьцит. Ацшөма аоны дыкамызт, ирахө иманы ашьха дыкан. Ацшөма цхөыс илтәаз лысасцөа лыдылкылеит, цхөысмусхөла илылшоз ала рхөы калцеит, аишөа иоахалыртөит. Асасцөа акрыф-акрыжө ианеимлыс ашьтахь, ацшөма цхөыс риартәкөа лырмазеит, лысасцөа шыталцеит. Ишақөшөаз здыруада, лара ацшөма цхөыс ддузаарын, ашара акыр шагыз ахшароура лөазылкит, ахацаргыс длыхшеит. Ицөоушьаша, икалаша хырцашьа амамзаап, иара убри ауаа аҥ ицхөысгы ахшаа длоузаап. Фырххыла аҥ уафь дишьтарцеит, дахьыказаалакгы дыпшааны ицхөыс ахшара дышлоуз иархөарц. Аены шыжьымтан асасцөа еилыркааит рыпшөмапцхөыс ауаа хшара дышлоуз, дагышха-царгысыз.

Асасцөа шыжьхьафара иазымцшзакөа, рыөкөа көадырны иөыжөларацы ишафьыз, аөыуао дкылкьа дааин, днаидгылеит аҥ.

– Икалазеи, уара уаазцазеи, цөгьара цыхөома? – ииҥөара иөамшөо агьөо аатиргеит аҥ.

– Мамоу, бзиароуп саазца, ах, ухацкы сцеит, уцхэыс ацха длоуит, иуасхэарц сузаарышьтит, – ихэеит уи.

– Хай, аразкы сымамзаап убама, шака сгэығны сыкази дхацарпысхоит хэа, аха башацэкья анцэа ишьапы скуан. Ахацарпыс дзоураны изыхэтоу дхауам, – изыхэтам дыззымаазо дроуеит, – ихэан, ах даалыцашьыцит ацшэмапхэыс. Уимоу насгы ағыра– ацэхара далагеит, ишьапы кыдикэеит, авырвын еипш дхагыжьбит.

– Шьрын, унеины ацшэмапхэыс илыхшаз ахацарпыс даалыцхны. Касыжэк даалахэаны даахэа, хэхьцо даагап, – ихэеит ах.

Шьрын игэацха-игэампха иах иихэаз каимцар калозма, ашырхэа ацшэмапхэыс дахышьытаз ауатах дныюнашылан, зан илываршэыз асаби дшычыжь-чыжьуаз даалыцхны, ашьаршьаф дшылахэаз диманы ддэыкэлеит.

– Схэычы дсыцхны дабажэгои? Сара срыцхами, сшэыхэоит дшэымган! – ацэыуара, ахэхэара далагеит ан, аха иаахэынгы илыхэампшит дара.

– Счеицыйка ишэфаз шэаграгыланы шэоит, аха иузыцэгыахаит уара, ах, аламысда, ацхамшьа, сара сызшаз уара агьааур хиамюа уимтааит, цэгыацсышьала умосааит! – дгызы-гызуа дышрышьытаз, лысаби дрыма ицеит. Шьыбжьныкэаранза иныкэахьан, ах ибжьы наиқэиргеит Шьрын, иуку аилахэара наганы абни ацла игылоу амахэ ихшьы хэа.

Шьрын ахэчы днеиган ацла амахэ днахишьит. Аныкэаоцэа цеит рымоахь. Ашьыбжьышьытахь уасахьчак ирахэ ширхэуаз хэычык ичыжьбы иахауа далагеит. Изакэызеи, мшэан, зыбжьы гауа? Ахэчы ара дабаказ ихэан, ахьча деимдо дышнеиуаз, илацш иаацашэеит еилахэара хэычык ацла амахэ ишахшьыз. Уи уамашэа ибаны, иаакныхны днылацшызар, абар ассир, сабик дыларшэуп, ацсхыхраз егыгим. Аарлахэа ицсахэага тоуп.

Ауасахьча ашырхэа иуапа ааицыхны, цэка инышьытацаны ацшқа уа днықэиршэит. Цьмахьак ааникылан, ихьаны иамихыз ахш цхатэы-цхатэуа инацэа иналшьны, ацшқа иқышэ инықэшьюа, хэыч-хэычы икыркы ирбаазеит. Нас иуапа днылахэаны ионыка дигеит.

– Аа, абаацсы, бымбои иаазгаз асаби, анцэа дхаитэит, иара дхацарпысуп, дбымшьын, бгэыхэчы дацата, – ахьча даагыатэы-гыатцын, ахэчы игхэыс дналирkit.

Ипхэыс лкыка неифалkit ахэчы.

– Аа, ихабаргэузеи шыта, оымз зхыцуаз хазгаб аиашья длоуит, – лхэан, лхаца амюа дықэылтцеит ацхэыс.

Ахэчы Кашэарах ихьзырцеит.

Кашэарах мшызха-цхызха изхауан, быжьба, ааба шықэса анихыт, ауаоыназа иакара изхэхьан, ишьамхы царын, дпыруашэа акэын дласны

дышныкөоз, азиас тбаакөа дырхытөн. Убасгы ахысра ицеит, шамахамзар ихымта кашөхөмызт. Ажөан иалаз ахшыыцба хызатөла илаишьтуан, илапш иахьейлнакаауаз арахөыц бжында хы-зацөла еихицөон. Насгы абаючыда илан.

Жөохө, жөаф шыкөса анихыц, адауы иакөзаргы адгылаө дизагомызт, дыгөғаөцөган, насгы даара дкөышын, ддыройн, иапхьака икалалаша иахьа идыруан.

Гхынран. Кашөарахи иабаззеи ашьа икан апсаса рыманы, мызкы акара цуан уахь ицеижьтеи. Ирымаз ргөыхө нцөан, шылак ааигарц Кашөарах ихьатра ашөарах жь-цаа нтацаны, ижөаа иныхшыны дцеит. Дахьнеиз, ианаззеи диеигөыргөейт. Дикөшо-диззатөуа, ихөы калцан, акрифөит, акрижөит. Ауа дшыцөаз, атх агөы ааюнашоны еипш, лабөаба азөы дааихагылан иөихөазшөа, шанала еиликааит иара данаа ашьтахь иабаззеи ақөылацөа дшеимырцөаз, дыткөаны, ирахө идкыланы дшыргаз. Кашөарах ашырхөа ииартө даалцын, иөөилөихөейт.

– Аа, сан, сышьтахька өөира ыкам хөа сыкоуп. Сара уахь амөа сыкөлеит. Ахахаи, бара акы бацөымшөан, – ихөан, ашырхөа ишөақь ахьыкнахаз иаакынцананы имөа дыкөлеит.

‘Сыла хымш ныкөа ахьыбжьаз Кашөарах шыьбжьонынза днеит ашьа ргөараө. Абар акаамөт, уагоу дызлацшырыз дналапшит Кашөарах. Ахшыцөа ргөарттракөа шыаьканы икоуп, иабаззеи ирахөгы, иаргы ыкам, уаюгы, рахөгы ыкөырбзааны икоуп, ақалакөа амцабз иарганы иблуп, икөццышөа. Ахөштөараөы агхьа, ахөаццышө иалахаз ашышкламс еипш дхөат-матуа ишьтаз тахмадак днеихагылеит Кашөарах.

– Икалазеи, ақөылацөа шөөимырцөейт акөу? – атахмада диазцааит Кашөарах. – Ааи, дад, иаха хгөаөанзамкөа цөа змамыз ар хөкөлан, егхалдыршеит, уаагы, рахөгы зегь нараццаны ирыманы ицеит. Сара сызтахыдаз, шөақьшьхөак насаадырхан, абра скажьуп, – ихөейт атахмада.

– Сара ақөылацөа срышьталоит, арт аоымшк ара схабар жөбап, – ихөан, абгьаахөа аимцөацөа рышьта днанылеит Кашөарах.

Иара аеныцөкьа хөылбьөхан алапш-өацшы шамаз харазагы изымцацкөан Кашөарах ақөылацөа дрыхьзеит. Иапхьака илапш еилнакаартө ибеит ауа уа цьара рыпхьара шыкарцоз. Иахьтөаз иаарыкөыршаны акарулцөа дыргылахьан. Кашөарах арт иөдырбазакөа даархыкөшан, рапхьака рымөа цитөейт. Ашарцазы дөагылан, ақөылаөцөа цараны излаказ амөа ахацакьа днадтөалеит, ицьапханы ааирмазеит, ишөақь ныкөкы амөа тшөарахь дыпшуа.

Ақөылацөа реихабы рапхьа дгыланы днеиуан. Ахөитцөхөа ар амөа тшөара иныбжьалеит. Кашөарах рапхьа ишөақь инткьаз ахыкөалаа

шнеиуаз ар реиҳабы икәшәан, әеи длахыюрын, длацаҳаит. Инақәыр-ццакны интқьаз ахы әеи аңсырта инташәан, уигы агәараҳәа иара дахькажыыз илиқәҳаит. Арстәи азәгы шәоусыжыуам, рхәоушәа, ар реиҳабы иеи амоатшәара быжътдыртәаит. Устәи иаиуаз азәгы иңсы таны диштүамызт Кашәарах. Арахә иарцоз раңхәака ахысыбжь игоз иацәшәаны ибналт. Нас бжыи уамаршәагак аацәыригеит Кашәарах.

– Ари ихысуа Кашәарах соуп, шәымшәан, сыуаажәлар аиаиара ҳара иахтәхоит, азәи азәи шәеицхырааны шәнапқәа шәыртла. Схы инеиуа зықәшәаны икаҳауа ақәылаоцәа рабцъарқәа рхышәх, шәрабашь, иншәырцәа! – аҫацаҳәа ибжыи гауан Кашәарах

Кашәарах ирлас-ырласны ишәақь тқьон, дзәихслак амаң ахы шавымсуа еиңш, иривсуамызт. Дара Кашәарах дыршьыртә дырбар-тамызт дахькылатәаз. Ақәылаоцәа уаа цәгәақәан, аламала азәи ицахоз ракәмызт, аха ргәыреанзамкәоуп ишақәшәа. Изыкәгәыгуаз реиҳабы аңхәа итқьаз ахы дагеит, дара еилахеит, насгы ахтырацәкәа иқәхеит, изцәахуаз цла шыапызацәыкгы рмоуит.

Кашәарах иуаажәларгы рьәдыртлан, ишыны ишьтаз рабцъарқәа рыхыны, даргы айбашьра иалагеит.

Имариамхеит, ус еилаханы ишыказгы, ақәылаоцәа рхәынчра. Аены шарпазы айбашьра иалагаз шыбжыонынза иаҫын. Ақәалаоцәа рацәаоны итахеит, ихәызгы рхыңхәазара рацәан. Кашәарах дцәыртын, икама тқәаны, ақәылаоцәа дрылагыжыуан. Иуаажәлар хык цсит, хык хәын, иабаззеигы дынрыланы. Ақәылаоцәа таслымхеит, рнапқәа ҫархәеит. Асакаса кәцаны, Кашәарах иңсәа аныртан, ақәылаоцәа ацарцеит. Рырахә зегы еидырцәлеит. Амоа иқәлеит, ргәартақәа ахыказ иааит. Уи аң итәылаҫ инхоз ажәлар ажәабжь рылаот; жәибжь шықәса иртагылаз Кашәарах ақәылаоцәа дрыхзаны дыриааит, иртаслымит, иуаажәлар рырахәкәа шеибгаз иргәажыт хәа. Уи ажәабжь аң иҫынгы иназеит. Кашәарах иабаззеи дышхәызгы, аң дигҳан, иахтынраҫы дигеит.

– Уара ауасахьча, ахацара кәзцаз, ақәылаоцәа ирыхзаны инзыртәаз, иткәаны иаазгаз Кашәарах захьзу уңа иоума? – диазцааит аң.

– Ааи, сңа иоуп!

– Хәи, анцәа днеигзааит, ахацара злыцша азәи иакәзаап, аха ацхыраара итаҳуп, илцуа ауаюра, ахацара дахьаагзароуп. Кашәарах иҫеитпш бзиоуп, адауи дихшазшәа дыкоуп, уамахшак иоуп, рхәоит, сара дсымбац, аха... Угәи иалумырсын, ахьча, убри еиңш ахшара бзиа уара духылцрым сгәахәуеит, аиаша соухәар, иаргы, уаргы ишәзеиғхәоит, ақкәын дуаоыстәуеит, сахтынрахыи даазгоит, хтәылазы дыхьзыр-хәагахароуп, – ауасахьча игәи акацара даҫын аң.

Аң дцо-даауа даникәамцза, цәгарас иалоузеи игәахәын, ауасахьча аиаша ихәеит, Кашәарах дышкәашәарахыз.

– Дабауңыңыңаша? – адцааит ах.

– Абнае атцла амахө дыхшың, – ихееит ауасахыча.

Ах еиликааит зны сасра дахыказ ауа аңшөмаңхөыс илышаз асаби дльцхны амюан атцла амахө ихыршыңыз Кашөарах шиакөыс. Уи ашьтахь рацөак мцыкөа ах цсшьара ашьха дшыказ, ахыча абаззеи игөартөе Кашөарах дибейт.

– Дад, Кашөарах, ахацара икоуцаз даара сгөы иахөейт, ақөылаоцөа урыхызаны ирыхөтаз иақөуршөейт, ууаажөларгыы рырахөгыы еибганы иааугейт. Ууаоышьа, ухацашыа, сгөхөаңхөейт. Суццхраар, ууаоыстөыр стахуп. Абри исыцу Шьрын уицаны, сахтынрахыы усышьтуейт, уа сызгаби уареи шөгөы еибарөыхалап, сара слеиаанза уа аоны указ, – ихөейт ах.

Шьрыни Кашөарахи амюа ианықөлоз ах шөкөы бгыцк юын, Шьрын итеит, ахтынраөы ианнеилак ахөөажө илитарц.

Шьрын амюан хөыцыртас имаз ах иицаз ашөкөы акөын. Избанзар, ах иказшыа злейдыруаз ала, бзиарак шанимцаз игөы азөейт, аха, рыцхарас икалаз, иара аңхьарөи аөреи издыруамызт. Ус азөы дырцөылейт. Уи иеөилахөашыа зөиңшроу ала, атцара змоу азөы иоуп ухөартө дькан.

– Кашөарах, уара унеила, арии сарөи тытынк хөхөит, – ихөейт Шьрын.

Кашөарах данрыдц, Шьрын ицөыба ицаз ашөкөыбгыыц аатыхны даирцхөейт уи ирцөылаз.

– Көх, цөушьтит, ари ашөкөы ахлымзаах аницөейт шөах, дзыхиркөозөи ацкөын көөиңш? Ахтынраөы шөаннеилак, ахөөажө оыцөа арцарацөа абцьар рыцаны иуцылцөит, нас абри ацкөын аштөа акалцөа длаганы илеигөыдцаны дышыны, иара уа анышө дашөтароуп, – ихөейт уи.

– Дад, сухөөит, сара ишуасхөөо иөы даөа шөкөык, иара инапөыра иацөөиңштөны абас: «Ахөөажө, Шьрын ицны инөиуа ацкөын даара бзиак иоуп, сгөы дахөейт. Дшыббо өиңш, иңшра исахыа, иплан, мзанрак иоуп. Зыюны инөиуа аөны ацкөын ахамам дтөашөца, нас хөзгаби иарөи уацөах ионашөца, хөцөи цхөыси өөиңш, сара слеир, ачара ду рзызуейт. Сымахө шиакөу сыуаажөлар дьдсырбөит?!

Убас ашөкөы иирөит ирцөылаз, ах ииөыз ашөкөы цжөаны икөөиңсөит Шьрын. Ахөөажө ашөкөы данаңхыа, ацкөын дцьалшыан, ауразоуроу иханытө ишьапаөынза блала деимылдеит. Ула хызымкуа цкөынзамызт иаргыы, ишьөи ихши өилацөө, изццөаццөарацөа амыцмыць шөты өиңш өилыңхауан, аңшьрөи аиқарөи деимаркуан, ихы-иөы тбаан, игөыкын, ипццөа хөыцкөа аақөышшөуан. Мрөашөа дцөи-цөиуа рыбацкөа дхыццалон ахөөажөи азгаби. Ахөөажө зынза дьлгөаңхөазөит ацкөын. Азгаб иаразнак лыцсы наилацөа ицөейт иара. Ашөкөы ишаныз өиңш, ацкөыни азгаби неиульжыит ахөөажө. Шьрын өаха-өөымыш дькан ахтынраөы.

– Дад, усзыыроы, сара сөөейт сышьтахыка. Изуасхөөазаалакгыы, хымш ирхымгакөа ара ахтынраөы удөылц, угцхөыс думаны шөөышөцөах, уаназзеи лыда уахыкөоу уаөы изымдыруазароуп. Ианатаху уаназзеи шөара

шөахыыкоу сара исцөылымзааит, – ихөан Шьрын дцеит иахдахыынижыыз ашьхака.

– Иуцсцаз ачкөын дабакоу? – дцаит аах.

– Ахкөажө илзуоыз ашөкөы данагхьа, дгөыргытцөа дкалан, иаразнак ачкөын ахамам дтацаны дкөаба-дшышышы шөызгаби иарей еибылтөит, амхара еицыюналеит, Кашөарах дшөымахөхөит, – ихөөит дөагха-өаччо Шьрын.

Амца иалахаз амат еигш дшаць-шацьо, иихөара иөамшөо, ииура изымдыруа, хгарта имоуа дкалеит ах.

– Ашөкөы ишанысцаз ус акөызма? – дцаит ах.

– Акыр здыргөышьоу, ах, ухацкы сөөит, ишудыруа еигш, сара атцара сьмазам, сзагхьом, сзыюуам, уара исуцаз ашөкөы ауми ахкөажө илысцаз, сара гөыбган зсутозей? – даагытцөы-гытцөит Шьрын.

– Абыржөпцөкьа хөөкөа көадыр! – ах Шьрын дитцөхөхөөит.

Шьрын ашырхөа дцан, аөкөа кны иааиган, икөадырит. Аоыцьягы неицөыжөлан, амөа иныкөлеит.

Хымш рышьтахь ахи ахкөажөи еицөажөон.

– Бара ашөкөы ибзызоыз ишцаныз, Шьрын иццаны иаасышьтыз ачкөын изы?

– Аа, абар иара иуоыз ашөкөы ахыыкоу, – лхөан, ахкөажө ашөкөы бгыц лхатца инеилыркит. Ах уи данагхьа, изымбатөбарахөит.

– Иабакоу азгаби ачкөыни? – дцаит ах.

– Агсуа кьабзла игхашьароуп, ара сшыкоу сабхөа дааир ихөан, ачкөын игхөыс диманы дцеит, – лхөөит ахкөажө.

Ах адца иитөит Шьрын абарт аоымш иалагзаны, дахыыказаалак дапшааны, Кашөарах дышьны, сьпгхагы дысзааугароуп хөа.

– Исыдуцаз аус сьдыскылоит, Кашхарах анышө дытцазаргы дыгысхуөит, дахыыкоу дсыгшаауөит, аха сымч икөхом, уи адаы диюзоуп, илеишөа цөгюуп, сара азө сыла ишьра уадаюуп. Джьаны дышьтөоуп, мамзар уаха уаоы дихөом. Ах ухацкы сөөит, уазыразызар, уари сарей аус еицыкахцап. Хөаицны хашнеиуа, акөатцараөы атыша ду икоу ампан ханнеилакгы, уара уа уаангылан, сара снейны Кашөарах даадөылпхьаны иасхөап уабхөа уибар итхуп, ихтынраөы унаганы ачара ду узиурц даөуп хөа. Абас джьаны даазгап уара уөынза. Уа иарей уарей шөшеицөажөо сара скама аатцаны Кашөарах ишьтахьала игсыртцөкьа иаласцап, дышьып, нас хигөтасны атыша дахцап, хазгабгы даадөылганы даагап, – ихөөит Шьрын.

Ах кыраамта дхөыцуа дгылан.

– Ибзиоуп, нас, ишухөаз ала икахцап, аха уарей сарей хшеицныкөо азөггы имбароуп, имахароуп, – ихөөит ах.

– Ах, уххь згөит, иухөаз иашоуп, угхөыс умаза лоумхөан, рхөөит, амарца, ахкөажө хөамаза лмахароуп, – ихөөит Шьрын.

– Бара аққөажө, сара усқөак сымоуп, стөыла аназарахь сцоит, хымш-
пшымышка сзаауам, бысцөымшөан, – днықөцны дцеит ақ.

«Аа, анцөиныс, анцөа, шыта сгөы атыгө афынза инеит, исзычхауам.
Хәх, иагья абзиара изуухьазаргы ахөыц ақара уаницөымғха, уишьуеит.
Уажөы Кашөарах чыгартахөыс дикит, сара дысиршьыр итахуп. Нас
саргы дсылгозар акөап. Ипсстазаара ацыхөа пцөатөуп. Изгөағрып,
сақөызуазаргы, силгап снапала. Хауаажөлар гөыроада тынч
инхалап...» – абас дхөыцуан Шьрын ақи иареи Кашөарах дыршьырц
ианцоз.

«Еи, Шьрын, ушыгьангыашыз здыруан, аха макьяна уааишьа
цөғмамыт, иустаз адца наугзон. Абгахөычы анцөыцөы, абгаду скуеит
хөа ицон еипш, уаныуафыстө уцагыахеит, схөатөы ақатарагы
уакөыцдыргы цөгья иумбошөа збоит, аха знык Кашөарах унапала
дхазтархар, уаргы утархатөуп», – абас дхөыцуан ағры Шьрын иапхья
дгыланы даннеиуаз.

Атц чаншьтахь инеихьаны, инавалеит ани атыша ду. Шьрын уаанза
ирмазеины иикыз икама аөыюхөа афынаирхан, ақ изқөа шықаз ипсырта
илалихөеит. Уи акөхеит, ақ қытхөа изымхөеит, ахыпхөа днеикөахөаит.
Нас Кашөарах дахьықаз дынкылсит Шьрын.

– Шьрын уоума, уабаанагеи уаха цхыбжьон, бзиароу? – дцаит
Кашөарах.

– Иқалаз умбои, ауафы дысшьын, абна ааигөа дышьтоуп,
дыпхьактөуп, сымч иқөхом, ацхыраара стахуп, – ихөеит Шьрын, – Аха
сызлаухөо, уара иудыруеит, сара издыруеит, аостөа илымхөа цыгөоуп,
уаха азөгы имахароуп! – ихөеит Шьрын.

Шьрыни Кашөарахи еицны ақ деизкья дахькажьыз инкылсит.

– Хәи, дызшьыз уа уоума? – ицөымғхеит Кашөарах.

– Ааи, са соуп, абаа, избанзар, иаха снейпхьан, Кашөарах
дахшьыроуп, сызғабгы даахгароуп хөа скыдицалеит. Абыржөыцкья
уаалароуп ихөан сима амөа ханылеит, абра уажө дахькажью ханааи,
исзымычхөазт, сгөы өапжөан, силгеит. Уажөы умпшын, уааи, азөы
хәибаанза, атыша дахтап, – ихөан, иааицхыраанаы атыша дартеит.

– Кашөарах, упсцөахөа хилгеит, угөы ртынчны уөныка уца, хара имгөакөа
сара иуасхөоит уапхьяка упсстазаара шықалаша, – нахөаны, дцеит Шьрын.

Аққөажө лхатца данцоз аөхөара иқайцаз дахыгеит, жөамш, жөохөмыш
дизыпшын, аха дыкамьыт. Пытрак ашьтахь Шьрын дгьөжьны дааит.

– Аққөажө бхатқы, абра сандөылци уажөи рыбжьара хәх сишьтоуп,
акы затцөык исахөаз, амшын здыөөалоз абахө ақөцөантө азөы дыпан, амшын
иешалаижьыз аабөит хөа хышьцөақөак исархөеит. Зегьынцьяра еимыздеит,
азсацөа хөзаатөит амшын атцахь, иқахамцаз егықам, аха дхамбөит. Амшын
дшагаз агөра зпаагаша абри ауп, – Шьрын ақдышьны атыша дантарьжьюаз,

ихылқарч иааникылаз тәахны иман, убри аацәыриган, – абри ихылқарч ауп, ақәарағы ишкажыыз аабейт, – ихәан, ақәажә лапхә инықәйцеит.

– Унан, дида, ари иара ихылқарч ахатәцәкыоуп, ақәашьда, ихы зыхиркыазеи? – лхәан дыхәхәеит, дкааит ақәажә.

Аишәа еинырцеит, ашәацхәәцәа рыларцеит, дырцәыуеит, дырхыт, деинырхит ақ.

Артқәа реиқаара хадас иамаз Шьрын иакәын.

Ақәажә бхатқы, бгәы ртынч, бхатца анцәа дишан, анцәа дигейт, ихала ихы таирхеит. Уажәшьта иутәу убри ауп, хәх рыцхә ицымхәра шәыюнаҭа иаиуоу азәы дкацәтәуп, убри базхәыц, – ихәеит Шьрын.

– Схатца, хәыларцәа адунеи дахьынзақәыз уара иуеиғәеишьоз азәгы димамызт, угәра игон. Ишухәаз иашоуп, ақ ицымхәра дкалароуп, дызустоу ажәлар ддырхәтәуп. Ишудыруа еипш, аҭа хәра дхамазам, хәзғаб қәыпш дыпсыеуп, ажәлар лызныкәымгар хәа сшәоит, уара угәы иаанагои, Шьрын?

– Ақәажә бхатқы, ақ ицымхәра ақатцаразы бансазцаа, гәык-ңсык ала аиаша басхәоит. Бара ишыбхәаз еипш, бызғаб ахра абара лылшарым. Бгәы иацәымғымзар, ақас избәхә хәәтәуп бымақә Кашәарах. Уи даара дкәышуп, убасгы деилкыоуп, ажәлар бзиа дырбоит, ахра ашьхәа иқәмырсзакәа ибоит, – ихәеит Шьрын.

Уи акәхеит, Кашәарах ақас дкалейт. Ус ишнеиуаз, бзибабарала Шьрыни ақәажәи хәцеи пхәыси ракәхеит.

Кашәарах ахра аниоу ашьтахь Шьрыни иарей еицәажәон.

– Шьрын, ухацқы, абзиара исзуухыоу сара адунеи сахьынзақәу исхаштуам, аҭстазаара хәракы соуны скалейт. Убри инаццаны, сухәоит аиаша соухәаразы, сызыхшааз сани саби ахыкыоу уара иудыруеит, убарт рыпсы таны иказар, исымбар калазом. Иахьатқәкы уарей сарей убрахь амоа хәқәлароуп, – ихәеит Кашәарах.

Хымш рышьтахь Кашәарах иани иаби рыюнаҭа дгылан, Шьрын дицны. Ақәажәи алыгажәи Кашәарах рыцкәын шиакәыз анеилыркаа, зны игәырғәеит, зны ицәыуеит. Ани аби, арыцхәқәа, ирызхәацомызт дара ирыхшааз рыцкәын шиакәыз.

Аеньцәкыа Кашәарах иани иаби ахганы иахтынрахы иааигейт.

510. АЦХТӨЫ

Хоы- еишьцәа ыкан. Нарәуи, Цьатқәари, Цьумлаҭи хәа. Урт реихабы Нарәу пхәыс дааигахьан, хшарас ирымаз рыпхә зацәы лакәын. Егьырт аишьцәа аоыцәағь таацәарамхәацызт, рыуаоыбжара итхысхьан, ақәыцма иаоызцәан, рызхара амал каломызт, рыпсы цәгьан. Иахьа, уха

хәыцыртас ирымаз амал рхарак акөын. Ашьамака, ақсаса, ауахьад рацәаны иазаны ирыман.

Реихабы Наеу ус реихәеит:

– Уара шәанаңалбеит, сашьцәа, шәтаацәарахар акөымзи, ишыжәбауа еиңш, ҳмал азырҳара ҳәәуп, ихамоу ҳара ҳаныкам аостаацәа иртәхоит, момзар ҳацхтәы згаша ахшаара, аңацәа ҳара ихамазам, сара сакәзар, пқа зацәык лоуп исымоу, уигы дсасуп, шәара сашьцәа шәакәзар, ацәәан зацәы шәабызоуп, аәиара шәтахым. Шөымңшын, ахәсақәа аажәга, ижәдырузеи разкык ҳамазар, ҳацхтәы згаша хацарпыск дхауп.

– Аңхәыс лхәара мариоуп, уи нахыс ауп аус аныкоу: лымацәақәа кацатәуп, ачара утәуп, абхәараа аагатәуп, урт рчара утәуп, акыр рытатәуп, убас ирацәахоит ахарць. Ихарҳауа убрахь иаагозар, нас изахтаузеи аңхәысаагара, – рхәон аицбацәа.

– Даара пхыз бааңсык збеит иаха, шәаазыроы, сашьцәа. Абни хгәыла Сакадла иңхәыс аңа длоухт. Убри изхәит, дуаөхеит. Хара ҳацхтәы иара имгар амуашәа, ҳара ҳакамшәа збеит. Сара аостаа сиызоуп, сыпхыз мааноуп, икамлар калазом, – ихәеит Цыатқыар.

Уи аңхыз хәаас ирыман дара. Ус, хара имгакәа ахацарпыс длоут Сакадла иңхәыс.

– Аа, сашьцәа ишәымбои, избаз аңхыз кало ишаауа, ижәдырузааит, абри ахәчы дуаөхар, ҳацхтәы иара ишахцәиго, уажәнатә хилгароуп, – ихәеит Цыатқыар.

Цыатқыар акыр лытаны, ргәыла тақәажәык дназикын, хәмыеханк, аңшәмацәа реиңкыамтаз, убри асаби агара даагарцааны иара дизаалгеит. Ахәчы Цыатқыар даниңыхьашәа, даашьтцааны дганы бнаршәырак дылаиршәит, гыгшәыгк дафаразы. Асаби дахькаршәыз абна ацәхың ааигәара тақәажәыки лагажәыки нхон. Убарт ирыман хы-цьмахьак. Шыжымтан ихьаны абнахь иоурыжьюан, хәмыехан икыңы-мыңуа, рызхара ыфаны, рычыргәқәа еимашы ахш ааргауан. Уажәы иаазқәылаз ацьмақәа рыуак ачыргә тышша, ахш кәармачк аанагомьызт, иаргы уахынла игәарломьызт. Алыгажәи ақәажәи игәхәаргеит рыцьмахьа замана ахш аагара иахьакәыцыз, насгы уахынла иахьгәарымлоз азы. Хәмыеханк ацьмақәа өба гәарлеит, роыза рыцмааит. Ақәамада ацьма дашьтәлеит, абна днылңш-аалыңшуа дышнеиуаз, ацла дук амцан абгыжәра ицьмахьа ачыргә асаара иларкәны игылоуп, абгыжәра иларшәу асаби акыка ацәара даәуп. Ақәамада ицьашьаны ахәчы дынихәаңшызар, дхацарпысуп. Днаңшы-ааңшит, аха азәгы данимба, ахәчы даашьтцааны аоныка дигеит.

– Оо, бара, банаңалбеит, ари ахацарпыс хәычы ибзаазгаз дыббо, хразкы иакит, хшарада ҳахьыказ аңцәа хрыцхәишьеит, ихәан, дылиркит ақәажә.

– Уара мыжда, дабоуцыхъашөеи, дызустада ари ахатцарпыс, насгьы иблақөа тыгхаауа, амьцмыць еипш изгы атцөтцөара хөычқөа қацшь-қацшьза, ссиршөа ибзианы даазоуп иара! – изылурыз лзымдыруа даагөыдылкылеит атакөажө.

Ахөычы кыкахшыла абнаө дзаазаз ацьмахъа асаби ицөыуабж анахалак, икаауа аоны иавагыжъуан, иара дахшазшөа. Ицөоушьаша, ацөымха, амхатцө ухөа иөахъы иаимгеит ацшқа, ашьтахъ убри ацьма агара инахаргыланы акыка неифаркит, иара дгөырғьацөа ацөара далагеит, ацьмагы гөыбзыгза, иразза ихагылан. Уи ашьтахъгы акыка инаркуан. Убас ачагъа ифо дкалаанза ацьма даазон. Алыгажө ахөычы хъыс ихцеит Избаз.

Избаз ирласны азхара дафын, жөаф, жөибж шықөса анихыцуаз ауааы наза диақараны, игөамч гөгөан, илшара мбатөын, ишьамхы царын, игөыжөла цөгъан

Шъацан акөын, гөартак ацсаса неиуан, убарт амөасцөа иаарыцры-цны оыцьа агөара иааталеит.

– Уа бзиала шөаабеит, – ихөан, днарпылеит Избаз.

– Азыша хакны хөкоуп, иаажөрацы хамөахьцит, – ихөеит руазөы.

– Азгы шөааржөып, шөыпсгы ааиташөкып, шөтөақөа, – ихөан, даарыгхөеит Избаз.

– Унан, сшөыхөыхшоуп, Цьамхөати Цьатқари шөоума? Шөсым-беижътеи ицозеи! – лыла-лфы аалхаччан, иаагөыдылкылеит атакөажө, – Нан, Избаз, уцаны аои атцөақөеи, арасеи рзаага, – [лхөеит атакөажө].

Избаз, атакөажө лажөа өбамтөыкөаны ифынеихөеит ашырхөа.

– Шөарт ахшаа дшөымазамызт, ани ацкөын дызустада? – дцааит Цьатқар.

– Нан, уи сара дсаазөеит, – лхөеит атакөажө.

– Избаз хөа азөы ихъзны исмахацт, уи еипш ахъз зихъышөцазөи? – дцааит Цьатқар.

Атакөажө зназы даалак-өакит, аха цөгъарас иалоузеи лгөхөын, ацшқа абнаө дыларшөны дшырбаз ралхөеит. Цьатқар Цьумлати ргөы аазөеит уи ацкөын игычны абна иладыршөыз ахөычы шиакөыз. Цьатқар ашырхөа ишьамхы инықөкны шөжөы бгыцк иөит.

– Дад, Избаз, хөрахө хаманы амөа ханықөлоз, хашьөиөаб иаххөараны хгөы итаз иамхөазакөа хөаит, икалозар, сухөөит, абри абгыц ганы хашьөиөаб Нарөу ита, – ихөан, абгыц наирхөеит Цьатқар.

Избаз Цьатқар ишөкөы бгыц ааимхны иманы амөа днықөлеит. Иара днеираны дахьыказ ацшөмацөа азы ахьыртоз дныөпынгылеит. Уа азы хтаны изхара ижөит, нас ипсы ааитөикраз азхьырта амқан игылаз ахьаца хыгьөжъаа ашөшьыра дныцаиан, дамхацөеит мацк. Ус днеираны дахьыказ ацшөма ипха азы лгарц азхьыртаө дахьааиз, дылбеит, цкөынак дыпшза-

көөкөараза игөы оарханы дшыцеаз, иагыагөөлтеит игөы ацьыба ицьыхөөз ашөкөы бгыыц.

Азгаб краамта дихөапшуан уи ачкөын, игшреи исахьеи лгөагхөит. «Абри алмас хөшөөшөа итөхөхөа ицөоу, сара насыпс дсоур, уаха мал стахымызт», – лгөахөуазтгы акөхарын лара. Нас ашьшыхөа днөихалан, ицьыба итөз ашөкөы бгыыц аатылган дапхөит.

«Сашья Нарөу! Абри ашөкөы бгыыц назго ачкөын апхыз здубалаз, игычны абна илахаршөыз иоуп, уахацөкьа дышыны, уаоы дахьимбара дыпхьак, мамзар хацхтөы имгар залшом», – ахөон уака.

Лоунытө дөөилыпсаит азгаб ашөкөы данапхьа.

«Сашья Нарөу! Абри ашөкөы бгыыц назго ачкөын дшубо өипш, даара дцеи бзиоуп, акыр иапцоу, акыр злоу, хьыкөгөыгша азөы хөа дыпхьазоуп, хазгаб зацө – упха – пхөысс дитө, хара хлеир, ачара ду рзаауп», – абас анцаны илоьыз ашөкөы бгыыц ачкөын ицьыба инталцеит, өгыи уаанзатөи пхөаны икалыпсеит. Ашьтахь азы аатаны апхал доацалан, дныцашөкөа дцеит.

Аоны дааин, лөааитакны ачкөын иааира дазыпшны даатөөит. Лани лаби адөны ашөшыраө итөан. Избаз агөарп даакөлеит, дымраны дынрылаччазшөа, ашөшыра ицатөаз неиөагшит. Нарөуи игхөыси өагылан, иааиз ачкөыни дарөи апсшөа неибьрхөан, илеибартөөит. Избаз ирзааигаз ашөкөы Нарөу инөииркит. Нарөу игхөысгыи, иаргыи ашөкөы ианыз ргөы иахөөит. Азгаб усгыи лыпсы игралахьан ачкөын. Уи акөхөит, азгаби ачкөыни өибьртөит, махөыс дкалеит Избаз.

Шьхалбаан Цьымлапти Цьаткьари рырахө рыманы игөарлеит. Рашьөиөаб имахө дицны ирпылеит. Цьаткьари Цьумлапти ицьаршьан, иныцашөшөа ицеит. Рашья днаскьарыпхьан, ари ачкөын дышьтөуп хөа акөын дзузаахашьтыз, уара махөыс дкауцеит рхөан, иацөхара иалагеит.

– Ишөхөашьоузеи, уара, аа, абар иаашөышьтыз ашөкөы, шөапхьа, – ихөан, Цьаткьар ашөкөы Нарөу инөииркит.

– Ари ашөкөы сара сөымта акөзам, шөарт кьахөрак кашөцеит шөөибадырны, момзаргыи уара нацьнатөггы хара хаутахымызт, – ихөөит Цьаткьыр, игөы иаланы. Мчыбжык бжысхьан, Цьаткьари Цьумлапти рымахө дыршьырц рызбеит. Ауа чаншьтахь, ауаа рыцөа-псымтаз, Цьаткьар аиха кны аөтра днавагылеит. Цьумлат дахьиаз ахьынтө ибжыи иргеит:

– Аөкөа рышьтыбжь цөгьоуп, уцаны икалаз өилкаа.

Избаз абгьаахөа доагыланы аөөилахөара далагеит аөтрахьы дцарц.

– Умцан аөтрахьы, уа узшьыша төоуп, амала уцөшөа катцаны, ушьапкөа рыгөгөаны икөкшо асоф уныкөгыланы, амардуан акьынза өнеи, нас уаахынхөны ушьтал, – лхөөит Избаз игхөыс.

Избаз даалеи-өөины, өапхьа ииартаө дышьтөлеит.

«Избаз шыта дшыуп, Цыатқыар сицхрааны цслымзрак жны дахтап,» – ааигәахәын, Цыумлат ифынеихейт уахь. Цыатқыар айха кны дахыглаз данней, Цыатқыар айха рыхха афылаирхан, акабақ ейцш иашья ихы ейкәырғаны длышьтейтейт. Ашытахь дынихәагышызар, уаґоу дзыкәшәара, иашья иоуп иишьыз.

Икалаз анеилыркаа, Избаз игґхәыси иарей бналан реырцәахит. Цыатқыар имахә дишьырц диқәлан, аха димбейт, нас иашьеихаб Нарей дахышьтаз длыонашылан, зегы зхароу ура уоуп, уашьцәа хәцкыс умахә ацхтәааы дейґоушьейт, ихәан, ейхала дкәакәаны дышьтейтейт.

Ахәхәабжы аныкала, ажелар ейзейт. Рґынхәцәа гәакәкәа Цыатқыар иаикәшейт.

– Зашьцәа зшыыз ура амахаґа, шыта азәы июны унаишьтуам. – рхәан, иашьцәа злейшьыз айха нағаны идырkit.

– Хара хнапы уеоумыркын, абыржәыцәґа абри айхала уарґы уешыы, – рхәейт.

Цыатқыарґы уаха царта имамызт, инеигзейт.

Ахәейшьцәаґы анышә ейцартейт. Рымахә Избаз рыкә-рцас кайтейт. Ацхтәы иара иоуйт, рыонаґаґы даґшәымахеит.

АЗГӨАҢАҚӨА

280. [Аешья еицбы дышхөинтқархаз]. Лолуа Көасҗа иҳөамҗаны ианицеит С. Н. Танашьяиа 1921 шықөсазы, аңхын, Очамчыра араион, Азөыбжья ақыҗан. Аңхьяза акөны икыыпхьын: **Симон Танашьяиа.** Иусумҗақөа. IV атом. (Аҗаарақөа қырҗшөала иөуп, атеқстқөа аңсышөала икыыпхьуп). Қарт, ашөкөҗыжьырҗа «Мецниереба», 1968, ад. 209-212. Ари атеқст уа иахкыыпхьу ахьз амазамызт. Аҗакы ҳазхөыцны иашьашөалахап ҳөа ҳгөы иззаанагоз ахьз иңшьырқоу ахыцқөа ирҗакны иаҳҗеит. Атеқст убрантөи иааҳҗеит.

281. [Алыгажөи, аҗакөажөи, рыҗкөынцөа оыцьей]. Лолуа Көасҗа иҳөамҗаны ианицеит С. Н. Танашьяиа 1921 шықөсазы, аңхын, Очамчыра араион, Азөыбжья ақыҗан. Аңхьяза акөны икыыпхьын: **Симон Танашьяиа.** Иусумҗақөа. IV атом. Қарт, ашөкөҗыжьырҗа «Мецниереба», 1968, ад. 202-205. Ари ашөкөы аҗааратө хөҗа қырҗшөала иөуп, атеқстқөа аңсышөала икыыпхьуп. Ақырҗуа алфавит шыаҗас измаз аңсыуа нбанлоуп ишану. Хара уажөы ара иахьатөи аңсуа нбан ахь ииаганы икаҳҗеит. Ари алакө уа иахкыыпхьу ахьз амазамызт. Аҗакы ҳазхөыцны иашьашөалахап ҳөа ҳгөы иззаанагоз ахьз аҳҗеит иңшьырқоу ахыцқөа ирҗакны.

282. Ахьҗисагеи Сахсагани. Лолуа Көасҗа иҳөамҗаны ианицеит С. Н. Танашьяиа 1921 шықөсазы, аңхын, Очамчыра араион, Азөыбжья ақыҗан. Аңхьяза акөны икыыпхьын: **Танашьяиа Симон.** Иусумҗақөа. IV атом. Қарт, ашөкөҗыжьырҗа «Мецниереба», 1968, ад. 196-199. Ари ашөкөы аҗааратө хөҗа қырҗшөала иөуп, атеқстқөа аңсышөала иануп. Ақырҗуа алфавит шыаҗас измоу аңсыуа нбанла акөын уа ишкыыпхьыз. Хара уажөы иахьатөи аңсуа нбан ахь ииаганы уантөи иааҳҗеит.

283. Ашьнакбөи анхаои. Сабакья Зақөа иҳөамҗаны ианицеит С. Н. Танашьяиа 1921 шықөсазы, аңхын, Очамчыра араион, Азөыбжья ақыҗан. Аңхьяза акөны икыыпхьын: **Танашьяиа Симон.** Иусумҗақөа. IV атом. Қарт, ашөкөҗыжьырҗа «Мецниереба», 1968, ад. 179-184. Ари ашөкөы аҗааратө хөҗа қырҗшөала иөуп, атеқстқөа аңсышөала иануп. Ақырҗуа алфавит шыаҗас измаз аңсыуа нбанла икыыпхьуп. Хара уажөы уи иахьатөи анбан ахь ииаганы уантөи иааҳҗеит.

284. Арбағь иеиқөнархаз ахаҗа. җаниа Бардығө Мадышь-иҗа иҳөамҗоуп. 65 шықөса ихьцүеит. Очамчыра араион, Тақөашь ақыҗа, Кацихабла. Ианицеит Баграт Шьынқөба 1948 шықөсазы. Аңхьяза акөны икыыпхьын: **Шьынқөба Баграт.** Ахьырцөатцөа. (Аңсуа жөлар рөаҗыцтө ҳөамҗақөеи ретнографиаҗө бзазара иадхөалоу аматериалқөеи). Акөа, ашөкөҗыжьырҗа «Алашара», 1990, ад. 320-322. Харгы уажөы уантөи иааҳҗеит.

285. Ацәгәа хымтыр калом. Цьопуа Гәыць иҳәамтоуп. 60 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Отағ ақыта. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1948 шықәсазы. Ағхьаза акәны икьыпхьын: **Шьынқәба Баграт.** Ахьырцәатәа. (Ақсуа жәлар рәапыцтә хәамтақәеи ретнографиа тә бзазара иадхәалоу аматериалқәеи). Акәа, ашәкәтыжьырта «Алашара», 1990, ад. 330-336. Хәргы уажәы уантәи иаахҭеит.

286. Мытаташь. Пачлиа Коча иҳәамтоуп. 85 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Цәкәашь ақыта, Урта аҳабла. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1948 шықәсазы. Ағхьаза акәны икьыпхьын: **Шьынқәба Баграт.** Ахьырцәатәа. (Ақсуа жәлар рәапыцтә хәамтақәеи ретнографиа тә бзазара иадхәалоу аматериалқәеи). Акәа, ашәкәтыжьырта «Алашара», 1990, ад. 336-341. Хәргы уажәы уантәи иаахҭеит.

287. Оыцьа аишьцәа. Цьынцьал Гәсар иҳәамтоуп. 86 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Агәыбедиа ақыта. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1948 шықәсазы. Ағхьаза акәны икьыпхьын: **Шьынқәба Баграт.** Ахьырцәатәа. (Ақсуа жәлар рәапыцтә хәамтақәеи ретнографиа тә бзазара иадхәалоу аматериалқәеи). Акәа, ашәкәтыжьырта «Алашара», 1990, ад. 341-343. Хәргы уажәы уантәи иаахҭеит.

288. Ауасцәа зхазырғаз. Пачлиа Коча иҳәамтоуп. 85 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Цәкәашь ақыта. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1948 шықәсазы. Ағхьаза акәны икьыпхьын: **Шьынқәба Баграт.** Ахьырцәатәа. (Ақсуа жәлар рәапыцтә хәамтақәеи ретнографиа тә бзазара иадхәалоу аматериалқәеи). Акәа, ашәкәтыжьырта «Алашара», 1990, ад. 348-350. Хәргы уажәы уантәи иаахҭеит.

289. Ахракәа зегы ираху. Инацшьба Қысқыныць Саат-ица иҳәамтоуп. 64 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Цлоу ақыта. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1948 шықәсазы. Ағхьаза акәны икьыпхьын: **Шьынқәба Баграт.** Ахьырцәатәа. (Ақсуа жәлар рәапыцтә хәамтақәеи ретнографиа тә бзазара иадхәалоу аматериалқәеи). Акәа, ашәкәтыжьырта «Алашара», 1990, ад. 359-362. Хәргы уажәы уантәи иаахҭеит.

290. Ах иҭа еицбы илакә. Агрба Назим Хәсан-ица иҳәамтоуп. 49 шықәса ихьцуеит. Акәа араион, Ешыра ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1975 шықәса ииун 13 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацыт.

291. Ақсыз зыхшази Шәлиман ацкәеи. Аршба Сандра Шәлиман-ица иҳәамтоуп. 105 шықәса ихьцуеит. Ткәарчал ақалақь, аҳабла Хәыхәын. Ианицеит Сергей Зыхәба 1989 шықәса ииун 7 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацыт.

292. Хәеишьцәа. Тәния Есхәк иҳәамтоуп. 90 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Цәкәашь ақыта. Ианицеит Хә. С. Бҭажәба 1940 шықәсазы. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацыт. Ацарауау ихатәы архив ақынтә ихатә исиҭан (исиҭеит 1997 шықәса ианвар 16 аены) ихьылаит.

Аоригинал ҫуп усқан иананицаз ахархәара змаз ақыртұа алфавит шыаас измаз аҫсыуа нбанла. Иахьатәи аҫсуа нбан ахь ииазгеит.

Есхәк Ҙаниа ихәамтаны усқан Хә. С. БҘажәба аҫраад ианицаз аҫсуа фольклортә материалқәа зеицш тетрадик ыкоуп. Алакәкәа рнаосгыи икоуп афырхацаратә хәамтәкәа. Алакәкәа хыҫхьазарала фба ыкоуп. Ари «Хәеишыцәа» (№293) анаосгыи шәрыхәацш ара уажәы ианахцәкәа: «Караман-иҫа Хәсан» (№294), «Ашәарыцао» (№295), «Ацкәын тынхада ихьз» (№296), «Ҙхьыз бзиа убааит» (№297). Даәа лакәкгыи ыкоуп, аха ицензурам ажәәкәа рацәаны иахьалоу иахкьаны акьыҫхь ахь анагашьа амам.

Икәзшьарбагоуп арт аҫапыцтә ццамтәкәа зхәамтәоу ирызкны азеицш згәаҫа. Уа абас ихәоуп: «Арт ажәабжькәа сахәит ахтынрақәа рәы. Ҙауади аамыстәи ажәытә акыр срыцныкәахьан».

293. Караман-иҫа Хәсан. Ҙаниа Есхәк ихәамтәоуп. 90 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион, Ҙәкәашь ақыҫа. Ианицәит Хә. С. БҘажәба 1940 шықәсазы. Иахьа уажәраанза акьыҫхь амбацызт. Ацарауао ари ианцамта ихатәы архив акнытә исицән (исицәит 1997 шықәса ианвар 16 аены), ихьзылааит. Аоригинал ҫуп усқан иананицаз ахархәара змаз ақыртұа алфавит шыаас измаз аҫсыуа нбанла. Иахьатәи аҫсуа нбан ахь ииаганы икастәит.

294. Ашәарыцао. Ҙаниа Есхәк ихәамтәоуп. 90 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион, Ҙәкәашь ақыҫа. Ианицәит Хә. С. БҘажәба 1940 шықәсазы. Иахьа уажәраанза акьыҫхь амбацызт. Ацарауао ихатәы архив акнытә исицән ихьзылааит. (Исицәит 1997 ианвар 16 аены). Аоригинал ҫуп усқан ахархәара змаз ақыртұа алфавит шыаас измаз аҫсыуа нбанла. Иахьатәи ханбан ахь ииазгеит.

Ари алакә хьзыс иамоуи ацәки цқәа иеикәшәом. Ацәкы иашьашәалоу, еиҫа ианаало ахьз азахацшаар кәлон, аха ажәабжьхәаои ианызцәзи иартәз ахь азынхәжыт.

295. Ацкәын тынхада илакә. Ҙаниа Есхәк ихәамтәоуп. Очамчыра араион, Ҙәкәашь ақыҫа. Ианицәит Хә. С. БҘажәба 1940 шықәсазы. Иахьа уажәраанза акьыҫхь амбацызт. Ацарауао ихатәы архив акнытә исицән ихьзылааит. (Исицәит 1997 шықәса ианвар 16 аены). Аоригинал усқан иананицоз ахархәара змаз ақыртұа алфавит шыаас измаз аҫсыуа нбанла иоуп. Уи иахьатәи ханбан ахь ииазгеит.

296. Ҙхьыз бзиа убааит. Ҙаниа Есхәк ихәамтәоуп. 90 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион. Ҙәкәашь ақыҫа. Ианицәит Хә. С. БҘажәба 1940 шықәсазы. Иахьа уажәраанза акьыҫхь амбацызт. Ацарауао ихатәы архив акнытә исицән ихьзылааит. (Исицәит 1997 шықәса ианвар 16 аены). Анапылаоыра аоригинал усқан иананицоз ахархәара змаз ақыртұа алфавит шыаас измаз аҫсуа нбан ала иоуп. Хәра уи иахьатәи аҫсуа нбан ахь ииаганы икахцәит.

297. Кармшьаҕыыл Мураҕ-иҕҕа Хыыса. Цыапуа Ҙарашь Маныхә-иҕа ихәамҕоуп. 87 шықәса ихыҕуеит. Очамчыра араион, Цлоу ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1960 шықәса ииун мза 19 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

298. Аихәшьцәа. Цәеи-ҕҕа (Цәеиба) Венера илхәамҕоуп. 42 шықәса лхыҕуеит. Гагра араион, Лзаа ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1962 шықәса ииун 20 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

299. Хыык аишьцәа. Амҕар Уахаид Мачагәа-иҕа ихәамҕоуп. 90 шықәса ихыҕуеит. Гәдоуҕа араион, Калдахәара ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1972 шықәса ииуль 11 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

300. Аҕаҕеи анхәыҕҕаи рлакә. Амҕба-Ашәба Гизель Шьмаҕ-иҕҕа илхәамҕоуп. 79 шықәса лхыҕуеит. Очамчыра араион, Цьҕарда ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1972 шықәса апрель 20 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

301. Икыиази ихарамзи аиҕалаҕәа. Ламиа Ҙарна Баҕыр-иҕа ихәамҕоуп. 95 шықәса ихыҕуеит. Хылҕшьҕрала Очамчыра араион, Арасазыхь ақыҕантәуп. Очамчыра ақалақь даланхоиҕжәҕеи 45 шықәса инареиҕаны иҕуеит. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба Очамчыра 1990 шықәса ииуль 5 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

302. Быжыык аишьцәа рахәшьа дзыкәшәаз. Қычбериа Кәҕыр Гьаргы-иҕа ихәамҕоуп. 99 шықәса ихыҕуеит. Очамчыра араион, Река ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1990 шықәса ииун 5 аены. Иахья уажәранза акыыҕхь амбаҕызт.

303. Анҕәа иҕҕа ҕхәысс даазгаз. Допуа Кәарсантел Мамсыр-иҕа ихәамҕоуп. 68 шықәса ихыҕуеит. Очамчыра араион, Азыбжыа ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1971 шықәса ииун 24 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

304. Ахьҕеи агәылшьапқәеи. Қапба Арсана Ҙамшьыгә-иҕа ихәамҕоуп. 74 шықәса ихыҕуеит. Очамчыра араион, Арасазыхь ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1972 шықәса апрель 28 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

305. Ҙшьыык аишьцәеи амаҕи. Хагәышь Капаҕа Кәымпыл-иҕа ихәамҕоуп. 78 шықәса ихыҕуеит. Гагра араион, Бзыҕҕа ақыҕа. Ианиҕеит Серге́и Зыхәба 1972 шықәса ииун 29 аены. Иахья уажәраанза акыыҕхь амбаҕызт.

306. Мусса ҕаимбар. Кәазба Мырза ихәамҕоуп. Ақәа араион, Ҙсхәы ақыҕа. Ианиҕеит К. С. Шьяқрыл 1938 шықәсазы. Аҕхьаза аҕены икыыҕхын4А8суа лакьбьа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьяқрыл. Ақәа, ашәкәҕыжыырҕа «Алашара», 1968, ад. 29-31, № 5. Ҙаргыы уажәы уантәи иаахҕеит. Ашәкәы аиқәыршәәю ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (иара уа,

ад. 333) Д. И. Гәлиа ихъз зху Ақснытәи абызшәеи, алитературеи, аҫоурыхи ринститут анапылаоыратә фонд (АЛҘАИНФ), афонд 2, аус 95, ад. 3.

307. Ныхә җаимбар. Ачба К. ихәамтоуп. Очамчыра араион, Цыгьарда ақыҗа. Ианицеит Иасон Аршба 1936 шықәсазы. Ақхьаза акәны икыпҗхын: Ақсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжыртә «Алашара», 1968, ад. 32-37, №6. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ари ашәкәы аиқәыршәао излазгәеитаз ала, алакә «Ныхә җаимбар» ааигеит (ад.333): АЛҘАИНФ, афонд. 2, аус 95, ад. 73.

308. Маҗа илакә. Шьанаа Мақсма (Мақсим) ихәамтоуп. Очамчыра араион, Гәып ақыҗа. Ианицеит Шьрын Аҗынцәал 1935 шықәсазы. Ақхьаза акәны икыпҗхын: Ақсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжыртә «Алашара», 1968, ад. 38-45, №7. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы аиқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәапш: иара уа ад. 333) АЛҘАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 336.

309. Аҳи анхаои. Бигәаа Иасон ихәамтоуп. Очамчыра араион, Аҗара ақыҗа. Ианицеит Виктор Ҙарба 1935 шықәсазы. Ақхьаза акәны икыпҗхын: Ақсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжыртә «Алашара», 1968, ад. 46-50, №8. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы аиқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәапш: иара уа, ад. 333) АЛҘАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 9.

310. Қазахәи оажәижәаоык иҗацәеи. Ҙашба Қыашьуард ихәамтоуп. Очамчыра араион, Пақәашь ақыҗа. Ианцоуп 1937 шықәсазы. Ианызцаз ихъзи ижәлеи цыаргы иарбам. Ақхьаза акәны икыпҗхын: Ақсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжыртә «Алашара», 1968, ад. 51-54, №9. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы аиқәыршәао ари атекст аагоуп хәа иаирбеит (шәахәапш: иара уа, ад. 333) АЛҘАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 39.

311. Аҳ ицәахаҳа. Маршьан-җа Ҙамара илхәамтоуп. Ианылцеит Д. Еш-җа. Иахьанцоуи иананцоуи цыаргы иарбам. Ақхьаза акәны икыпҗхын: Ақсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжыртә «Алашара», 1968, ад. 55-66, №10. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы аиқәыршәао ари атекст аагоуп хәа иаирбеит (шәахәапш: иара уа, ад.333) АЛҘАИНФ, аус 2, афонд 95, ад. 420.

312. Лагә-иҗа Хьанчкәйт. Чкадуа Махьал ихәамтоуп. Гәдоуҗа араион Лыхны ақыҗа. Ианицеит Володиа Чкадуа 1936 шықәсазы. Ақхьаза акәны икыпҗхын: Ақсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжыртә «Алашара», 1968, ад. 67-81, №1. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы аиқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәапш: иара уа, ад. 333) АЛҘАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 89.

313. Ақсызи анхаоы иҗеи. Апаспорт щәа акагы ацым. Ақхьаза акәны икыпҗхын: Ақсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл.

Акәа, ашәкәтыжыырта «Алашара», 1968, ад. 82-84, №12. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәәхәәәқш: иара уа, ад.333) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 89.

314. Ах ихоҗацәә рлакә. Апаспорт хәа акагы ацым. Аҗхыаза акәны икыпхыын: Аҗсуа лакәкәә. II атом. Иеиқәиршәәит К. С. Шыакрыл. Акәа, ашәкәтыжыырта «Алашара», 1968, ад. 85-92, №13. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәәхәәәқш: иара уа ад.333) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 64.

315. Ажәла шаархәаз. Маан Ҙамшыгыгә иҳәамтоуп. Ианицеит ашәкәыа Степан Кәыцбериа 1938 шықәсазы. Иахьаницыз, зыкнытә ианицыз җыаргы иарбам. Аҗхыаза акәны икыпхыын: Аҗсуа лакәкәә. II атом. Иеиқәиршәәит К. С. Шыакрыл. Акәа, ашәкәтыжыырта «Алашара», 1968, ад. 93-99, №14. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәәхәәәқш: иара уа, ад.333) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 469.

316. Ах иҗәи ахәыхәи. Маршыан-җхә Ҙамаара илхәамтоуп. Ианылцеит Д. Еш-җхә (Ешба) . Иахьанцоуи иананцоуи җыаргы иарбам. Аҗхыаза акәны икыпхыын: Аҗсуа лакәкәә. II атом. Акәа, ашәкәтыжыырта «Алашара», 1968, ад. 100-109, №15. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәәхәәәқш: иара уа, ад. 333) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 393.

317. Санҗа Саацъеи Сафа Саацъеи. Габелиа Михаил иҳәамтоуп. Очамчыра араион Ҙыҗарда ақыта. Ианицеит Ҙыоҗа Ашәба 1936 шықәсазы. Аҗхыаза акәны икыпхыын: Аҗсуа лакәкәә. II атом. Иеиқәиршәәит К. С. Шыакрыл. Акәа, ашәкәтыжыырта «Алашара», 1968, ад. 110-122, №16. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәәхәәәқш: иара уа, ад. 333) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 240.

318. Салусан, җыыз Салусан, Қәлықә Салусан, Каиҗамыр. Шыакрыл Елена илхәамтоуп. Гәдоуҗа араион, Лыхны ақыта. Ианицеит Платон Шыакрыл 1934 шықәсазы. Аҗхыаза акәны икыпхыын: Аҗсуа лакәкәә. II атом. Иеиқәиршәәит К. С. Шыакрыл. Акәа, ашәкәтыжыырта «Алашара», 1968, ад. 123-126, №17. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәәхәәәқш: иара уа. ад. 333) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 195.

319. Қамса ихацара. Лакоба Адгәа иҳәамтоуп. Гәдоуҗа араион, Лыхны ақыта. Ианицеит Давид Қриа 1936 шықәсазы. Аҗхыаза акәны икыпхыын: Аҗсуа лакәкәә. II атом. Иеиқәиршәәит К. С. Шыакрыл. Акәа, ашәкәтыжыырта «Алашара», 1968, ад. 127-129, №18. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәәхәәәқш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 136.

320. Даут араҗ иашьас дшыҗаипаз. Адлеиба Зыкөыр ихәамтоуп. Очамчыра араион, Аҗара ақыҗа. Ианиҗеит Данаҗаи Адлеиба 1938 шықәсазы. Аҗхьаза акәны икыпҗхын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәыршәеит К.С.Шьаҗрыл. Ақәа, ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад. 130-141, №19. Җаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы ииқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 169.

321. Цьаными Цьаҗқьари рахәшьа Кәара. Ианиҗеит Володия Чкадуа 1938 шықәсазы. Изхәамтоуи иахьанҗоу аҗыҗи цьаргы иарбам. Аҗхьаза акәны икыпҗхын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәыршәеит К. С. Шьаҗрыл. Ақәа, ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад. 142-148, №20. Җаргы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы ииқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 179.

322. Ажьи Соғьыми аҗыҗа пшзеи. Апаспорт хәа акагы аҗым. Аҗхьаза акәны икыпҗхын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәыршәеит К. С. Шьаҗрыл. Ақәа, ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад. 155-157. Җаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы ииқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 179.

323. Абчарах Смет. Кәағәаниа Абас ихәамтоуп. Очамчыра араион, Кәтол ақыҗа. Ианиҗеит Данил Ашәба. Иананҗоу ашықәс иарбану цьаргы иарбам. Аҗхьаза акәны икәыҗхын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәыршәеит К. С. Шьаҗрыл. Ақәа, ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад. 158-161, №23. Җаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы ииқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 304.

324. Ачныр. Ламиа Базала ихәамтоуп. Очамчыра араион, Арасазыхь ақыҗа. Ианиҗеит ашәкәыоо Самсон Чанба 1935 шықәсазы. Аҗхьаза акәны икыпҗхын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәыршәеит К. С. Шьаҗрыл. Ақәа, ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад. 162-165, №24. Җаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы ииқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, аус 95, ад. 185.

325. Ағаҗа Сагьаса. Ҙаркьыл Басиаҗ ихәамтоуп. Гәдоуҗа араион, Дәрыҗшь ақыҗа. Ианиҗеит Ҙаркьыл Зозим 1934 шықәсазы. Аҗхьаза акәны икыпҗхын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәыршәеит К. С. Шьаҗрыл. Ақәа, ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад. 166-173, №25. Җаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы ииқәыршәао ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 1.

326. Хыык ахаҗәа. Абҗажәба А. ихәамтоуп. Очамчыра араион, Цьгьарда ақыҗа. Ианиҗеит Ардашьыл Чкадуа 1937 шықәсазы. Аҗхьаза

акәны икыпҗынын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжырта «Алашара», 1968, ад. 174-178, №26. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад.334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 149.

327. Аҗсанҗа җелуан. Агиров Ҙашья иҗәамтоуп. Ақәа араион, Ҙсхәы ақыта. Ианиҗеит К. С. Шьякрыл. 1937 шықәсазы. Аҗхәаза акәны икыпҗынын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа, ашәкәтыжырта «Алашара», 1968, ад. 179-180, №27. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2. аус 95, ад. 39.

327. Ақәаце. Кьылба Али иҗәамтоуп. Ақәа араион, Ҙсхәы ақыта. Ианиҗеит К. С. Шьякрыл 1937 шықәсазы. Аҗхәаза акәны икыпҗынын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Ақәа, ашәкәтыжырта «Алашара», 1968, ад. 181-182, №28. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит. Ашәкәы аиқәыршәәә ари алакә аагоуп хәа иаирбеит (шәахәаҗш: иара уа, ад. 334) АЛТАИНФ, афонд 2, аус 95, ад. 22.

329. Мышәлымҗа. Ари алакә актәи ахәта иҗәеит Аюзба Мурат (70 шықәса ихыцуеит), аюбатәи ахәта иҗәеит Мархолия Шьяадаҗ Кьамышәиҗа (70 шықәса ихыцуеит). Аюыҗьягы Гәдоуҗа араион, Аацы ақытантәкәоуп. Ианиҗеит Артур Аншба 1973 шықәса ииуль 24 аены. Аҗхәаза акәны икыпҗынын: Амхәыр шана. Аҗсуа лакәкәа. Аус рыдиулеит А. А. Аншба. Ақәа, ашәкәтыжырта «Алашара», 1985, ад. 10-12. Аюынтә раан азгәатақәа рыла иеибыҗаны икыпҗынын: Аҗсуаа рфольклор. Артур Аншба ианҗамтақәа. Иеиқәиршәеит, аҗхәажәеи атеқстқәа разгәатақәеи рарбагақәеи иоит афилологиатә наукақәа ркандидат Зураб Ҙьяпыуа. Ақәа, 1995, ад. 169-175, №341. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит.

330. [Мышәлымҗа зыхьзыз]. Хьеҗиа Ҙьота Кьағәса-иҗа иҗәамтоуп. 72 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҗа араион, Калдахәара ақыта. Ианиҗеит Артур Аншба 1974 шықәса ииуль мзазы. Ари алакә аус адуланы аҗхәаза акәны акыпҗхь абеит: Амхәыр шана. Аҗсуа лакәкәа. Аус адиулеит А. А. Аншба. Ақәа, ашәкәтыжырта «Алашара», 1985, ад. 10-12. Аюынтә раан азгәатақәа рыла иеибыҗаны икыпҗынын: Аҗсуаа рфольклор. Артур Аншба ианҗамтақәа. Иеиқәиршәеит, атеқстқәа разгәатақәеи рарбагақәеи иоит афилологиатә наукақәа ркандидат Зураб Ҙьяпыуа. Ақәа, 1995, ад. 175-177, №342. Ҙаргы уажәы уантәи иаахҗеит.

331. Амаҗкәа рхәынҗар. Мархолия Шьяхан иҗәамтоуп. Гәдоуҗа араион, Аацы ақыта. Ианиҗеит Артур Аншба 1973 шықәса ииуль 23 аены. Ари алакә аус адуланы аҗхәаза акәны икыпҗынын: Амхәыр шана. Аҗсуа лакәкәа. Аус рыдиулеит А. А. Аншба. Ақәа, ашәкәтыжырта «Алашара», 1985, ад. 23-30. Атеқст уа «Амхәыр шана» ахьзуп. Аюынтә раан азгәатақәа рыла иеибыҗаны икыпҗынын: Аҗсуаа рфольклор. Артур

Аншба ианцaмтaқөа. Иеиқөиршөеит, ағхьяжөеи, атеқстқөа разгөатaқөеи рарбагaқөеи иөит афилологиатө наукақөа ркандидат Зураб Цьaпыуа. Акөа, 1995, ад. 177-180, №343. Хaргы уажөы уантөи иаахгөит.

333. Ағсыз иазку алакө. Гөынба Уахаид Гыд-ица ихөамтөуп. 86 шықөса ихьцөуеит. Гөдоутa араион, Жөандөрыпшь ақытa. Ианицеит Артур Аншба 1975 шықөса маи мзaзы. Ағхьяза акөны икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. Артур Аншба ианцaмтaқөа. Иеиқөиршөеит, ағхьяжөеи, атеқстқөа разгөатaқөеи рарбагaқөеи иөит афилологиатө наукақөа ркандидат Зураб Цьaпыуа. Акөа, 1995, ад. 180-182, №144. Хaргы уажөы уантөи иаахгөит.

334. Ағхөысеиба лычкөын. Инацха Алиоша Смаил-ица ихөамтөуп. 50 шықөса ихьцөуеит. Гагра араион, Бзыцтa ақытa. Ианицеит Артур Аншба 1975 шықөса апрель мзaзы. Ағхьяза акөны икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. Артур Аншба ианцaмтaқөа. Иеиқөиршөеит, ағхьяжөеи, атеқстқөа разгөатaқөеи рарбагaқөеи иөит афилологиатө наукақөа ркандидат Зураб Цьaпыуа. Акөа, 1995, ад. 182-187, №345. Хaргы уажөы уантөи иаахгөит.

335. Ашөарыцаөи адауцөа рахөшьеи. Маниа Сергеи Самсон-ица ихөамтөуп. 43 шықөса ихьцөуеит. Очамчыра араион, Көтол ақытa. Артур Аншбеи Владимир Агрбеи еицaнырцеит 1972 шықөса апрель 25 аены. Ағхьяза акөны икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. Артур Аншба ианцaмтaқөа. Иеиқөиршөеит, ағхьяжөеи, атеқстқөа разгөатaқөеи рарбагaқөеи иөит афилологиатө наукақөа ркандидат Зураб Цьaпыуа. Акөа, 1995, ад. 189-193, №347. Хaргы уажөы уантөи иаахгөит.

336. Хасан. Ағхьяза акөны икьыпхьын: Ацсуа лакөкөа. Актөи атом. Иеиқөдыршөеит К. С. Шьaкрыл, Хө. С. Бгaжөба. Акөа, ахөынтшөкөтыжьыртa, 1940, ад. 201-206, №22. Апаспорт хөа акгы ацым, аха Ацсуа институт аусзуоцөа руазөк ианицазар акөхап. Уа икьыпхьын ақыртүа алфавит шьaтас измаз ацсыуа нбанла. Аөынтө раан икьыпхьын аурыс алфавит шьaтас измоу иахьатөи ацсуа нбанла: Ацсуа лакөкөа. Актөи атом. Аөбатөи атыжьра. Иеиқөдыршөеит К. С. Шьaкрыл, Хө. С. Бгaжөба. Акөа, ашөкөтыжьртa «Алашара», 1965, ад. 94-97. Хaргы уажөы уантөи иаахгөит.

337. Ашөарыцаөи ихьыз. Арсалиа Л. ихөамтөуп. Анцөамтaфөи иарбоуп ианицеит В. Тарба 1934 шықөса цөруал мзaзы Гөдоутa араион Дьдрыпшь(?) ақытa хөа. Акьыпхьраан агха рцөыкалазар акөхап, Дьдрыпшь акөымкөа Дөрыпшь ақытa акөзар калап хөа гөарас ихөамтөуп. Дьдрыпшь хөа Гөдоутa араион хазы ақытa ыканы ихаздыруам, насгы традициала Арсалиаа рыжөлантө иаиуоу еихаразак иахьынхө Дөрыпшь ақытан ауп. Ағхьяза акөны икьыпхьын: Ацсуа лакөкөа. А. Ахашбеи В. Көыкөбеи рзеипш редациала. АБНИИК итнажьит. Акөа, 1936, ад. 9-10.

Уа икыпхын ускантәи аамтазы ахархәара змаз алатын алфавит шыағас измаз ағсуа нбан ала. Уи аахыс ҫыарғыы акыпхь амбацызт. Ҙарғыы уажәы иахьатәи ханбан ахь ииаганы уантәи иаахгеит.

338. Атаҕмада Рабацыйы ихтысқәа. Концъариа Нестор Зафас-иҫа ихәамтоуп. 72 шықәса ихьцуеит. Гагра араион, Бзыптта ақыта. Ианицеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса июль 7 аены. Иахья уажәраанза акыпхь амбацызт.

339. Атаҕмада. Ианицеит Платон (Тенгиз) Семион (Мсоуст)-иҫа Шьякрыл Акәатәи аокруг, Гәдоутатәи аучасток, Лыхны ақытан 1916 шықәсазы. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа Санкт-Петербургтәи акәша иатәу архив ағы. Академик Н. И. Марр инапылаоырақәа рфонд. Афонд 800, анцарба 6, №536, абғыыцқәа 15-17. Ари архив акны анапылаоыра аоригинал иацны ицәахуп иара убас ари алакә цәахәатаршәла аурыс бызшәахь еиҫаганы, хазы иацуп иаазыркьяәны аҫақы аиҫагагы. Арт аиҫагақәагы кзцзз атеқст ақәаад ианызцзз П. С. Шьякрыл иоуп. Шәахәацш иара уи архив, афонд 800, анцарба 6, №536, абғыыцқәа 12-14, 18-19. Ақхьаза акәны икыпхын: Ағсуа фольклор аматериалқәа (академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акыпхь иазирхиеит алагалажәеи азгәаҫақәеи иоит Сергеи Зыхәба. Акәа, ашәкәҫыжыртә «Алашара», 1967, ад. 46-48, №23. Азгәаҫақәа шәрыхәацш: иара уа, ад. 165-166. Ҙарғыы уажәы уантәи иаахгеит.

340. Атаҕмада иуаз. Ианицеит Тарнаа Михаил (Миха) Иван-иҫа. Гәдоутә ақалақь аонуцка 1915 шықәса июль 12 рзы. Изхәамтоу ҫыарғыы дарбам. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа Санкт-Петербургтәи акәша иатәу архив ағы. Академик Н. И. Марр инапылаоырақәа рфонд. Афонд 800, анцарба 6, №450, абғыыц 6. Ақхьаза акәны икыпхын: Ағсуа фольклор аматериалқәа (академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акыпхь иазирхиеит, ақхьяжәеи азгәаҫақәеи иоит Сергеи Зыхәба. Акәа, ашәкәҫыжыртә «Алашара», 1967, ад. 48-51, №24. Ҙарғыы уажәы уантәи иаахгеит.

341. Мыд иҫыла. Сангәлиа Сикәа Ҙычу-иҫа ихәамтоуп. 100 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Ҙыгьарда ақыта. Ианицеит Артур Аншба 1972 шықәса апрель 28 аены. Ақхьаза акәны икыпхын: Ағсуаа рфольклор. Артур Аншба ианцамтақәа. Иеикәиршәеит, ақхьяжәеи, атеқстқәа рызгәаҫақәеи рарбагақәеи иоит афилологиатә наукақәа ркандидат Зураб Ҙыапыуа. Акәа, 1995, ад. 193-196, №348. Азгәаҫақәа шәрыхәацш: иара уа, ад. 490. Ҙарғыы уажәы уантәи иаахгеит.

342. Мыд иххәау алакә. Сангәлиа Сикәа Ҙычу-иҫа ихәамтоуп. 105 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Ҙыгьарда ақыта. Ианицеит Валентин Коғониа 1977 шықәса нанхәа мза 8 аены. Ақхьаза акәны

икьыпхьын ажурнал «Алашара», №5, ад. 173-175. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

343. Ашөарьцаои уама иакөшөаз Мыди. Сангөлиа Сикөа Цыцу-ица ихөамтоуп. 109 шыкөса ихьцуеит. Очамчыра араион, Цыгарда акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1981 шыкөса ииун 4 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

344. Иубаз еицөа убейт. Габниа Смел ихөамтоуп. Гөдоута араион, Цырхөа акыта. Ианицеит Цира Габниа-гца 1989 шыкөса май 16 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

345. Аныкөаө. Хьециа Цьота Кыгөса-ица ихөамтоуп. 63 шыкөса ихьцуеит. Гөдоута араион, Калдахөара акыта. Ианицеит Артур Аншба 1971 шыкөса ииуль мзасы. Ацхьаза акөны икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. Артур Аншба ианцөамтакөа. Иеикөиршөейт ацхьажөей, атекткөа разгөатакөей рарбагакөей иоит афилологиатө наукакөа ркандидат Зураб Цьапыуа. Акөа, 1995, ад. 196-198, №349. Азгөатакөа шөахөацш: иара уа, ад. 491. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

Абзаратө лакөкөа

346. Ахөатөейкөшөара¹. Шьанаа Нестор ихөамтоуп. 81 шыкөса ихьцуеит. Очамчыра араион, Гөып акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1961 шыкөса ииун 21 аены. Ацхьаза акөны икьыпхьын: Ацсуа лакөкөа. Ианицеит, аус адиулейт, ацхьажөей азгөатакөей иоит С. Л. Зыхөба. Қарт. Ашөкөтыжьырта «Мецинереба», 1976. ад. 138-140, №21. азгөатакөа ад.217. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

347. Ахөатөейкөшөара². Ламиа Царна Багыр-ица ихөамтоуп. 78 шыкөса ихьцуеит. Очамчыра ақалакь афы дынхоит. Ианицеит Сергей Зыхөба 1990 шыкөса ииун мза 5 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

348. Ахөатөейкөшөара.³ Салакаиа-Минцьяа Аптышь Петра-ица илхөамтоуп. 70 шыкөса лхьцуеит. Очамчыра араион, Тхьына акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1965 шыкөса нанхөа мза 24 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

349. Ахөатөейкөшөара⁴. Аршба Мышьа Едгы-ица ихөамтоуп. 84 шыкөса ихьцуеит. Очамчыра араион, Актөи Бедиа акыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1989 шыкөса ииун мза 11 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

350. Амал ацкыс ажөа көыш еигьуп. (1) Инацца Алиоша Смаил-ица ихөамтоуп. 50 шыкөса ихьцуеит. Ианицеит А. Аншба 1975 шыкөса апрель мзасы. Икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. Артур Аншба

ианцaмтaқeа. Иeикөиршөeит, aғхьaжөeи, aтeқcтқeа рaзгөaтaқөeи рaрбaгaқөeи иoит aфилoлoгиaтө нaукaқeа ркaндидaт Зурaб Цьaпуa. Aкөa, 1995, aд. 236-239, №371. Хaргьы уaжөы уaнтөи иaахгeит.

351. *Амал ацкыс ажөа көыш еигьул.*(2) Бранзиa Дaтикөa Кaт-ицa ихөaмтoуп. 35 шықөcа ихьцyеит. Oчaмчырa aрaиoн, Көтoл aқытa. Иaницeит A. Aншбa 1972 шықөcа aпрeль 24 aeны. Икьыгхьын: Aғcуaа рфoльклoр. Aкөa, 1995, aд. 239-240, №372. Хaргьы уaжөы уaнтөи иaахгeит.

352. *Оажөи жөаоа шықөса ацара зцаз х-ажөак ицөагхөит.* Көтaрбa Вaниa Көacтa-ицa ихөaмтoуп. 36 шықөcа ихьцyеит. Oчaмчырa aрaиoн, Тхьына aқытa. Иaницeит Сeргeи Зьихөбa 1965 шықөcа нaнхөa 25 aeны. Иaхьa уaжөpaнзa акьыгхь aмбaцызт.

353. *Оажөи жөаоа шықөса ацара зцаз х-ажөак изымхөит.* Кaциa Сaмcoн Хaнaшө-ицa ихөaмтoуп. 86 шықөcа ихьцyеит. Oчaмчырa aрaиoн, Aзoыбжьa aқытa. Иaницeит Сeргeи Зьихөбa 1971 шықөcа ииун 29 aeны. Иaхьa уaжөpaнзa акьыгхь aмбaцызт.

354. *Ажөа парала иаазхөаз илакө.* Шaрмaт Тeб Смиaл-ицa ихөaмтoуп. 103 шықөcа ихьцyеит. Oчaмчырa aрaиoн, Цьгьaрдa aқытa. Иaницeит Сeргeи Зьихөбa 1972 шықөcа aпрeль 20 aeны. Иaхьa уaжөpaнзa акьыгхь aмбaцызт.

355. *Х-ажөак аазхөаз.* Сaлaкaиa Хөaжөы Нaурыз-ицa ихөaмтoуп. 78 шықөcа ихьцyеит. Oчaмчырa aрaиoн, Тхьына aқытa. Иaницeит Сeргeи Зьихөбa 1965 шықөcа нaнхөa 24 aeны. Иaхьa уaжөpaнзa акьыгхь aмбaцызт.

356. *[Парала ажөа зьихөаз].* Иaницeит aбызшөaдырoы M. M. Цикoлиa 1954 шықөcазы. Oчaмчырa aрaиoн Цьгьaрдa aқытaн 70 шықөcа зьыгцyаз С. Ш. ихөaмтaны. Изхөaмтoу иинициaлқeа рoуп иaрбoу, ихьзи ижөлeи нaгзaны иaным. Икьыгхьын: **M. M. Цикoлиa.** Aғcуa бызшөa aбжьyуaтөи aдиaлeкт. Кaрт. Aшөкөтыжьыртa «Meцниeрeбa», 1969, aд. 106. Хaргьы уaжөы уaнтөи иaахгeит. УAжөы aбри нaхьыcгы M. M. Цикoлиa иaнцaмтaқeа иaахгaз aлaкөкөa зeгы aбри aшөкөaфь икьыгхьyп aқыртyа aлфaвит шьaтac измaз aғcьyуa нбaнлa. Урт зeгы хaрa иaхьaтөи aғcуa нбaн aхь ииaгeит. M. M. Цикoлиa ишөкөы «Aғcуa бызшөa aбжьyуaтөи aдиaлeкт» шьaкөгылoуп иxaдoу ө-xөтaкны. Aктөи aхөтa азкуп aғcуa бызшөa aбжьyуaтөи aдиaлeкт aфoнeтикeи, aмopфoлoгиeи, aлeкcикeи рьызцaарa хaдaкөa рьытцaарa, рьыдaрaкөa рeилкaарa. Уи aтцaарaтө хөтa oуп кьыртшөaлa. Aшөкөы aобaтөи aхөтa aцaрaуaю aбжьyуaтөи aкьыр кьытaқeа (Пaкөaшь, Цьгьaрдa, Aзoыбжьa ухөa) дрьлcны, aжөaбжьхөaцөa пшaаны хaтaлa иaницaз aтeқcтқeа рьлa ишьaкөгылoуп.

357. *Хышө маат хөа х-ажөак зьихөаз.* Сaқaниa Maнчa Цьынцьыкь-ицa ихөaмтoуп. 68 шықөcа ихьцyеит. Гөдoутa aрaиoн, Льхьны

ақытантөуп. Иарей сарей ҳайқәшәеит ашьха Ауадҳара цсшьара ҳәа сахънеиз. Ианицеит Сергей Зыхәба 1973 шықәса июль 12 аены. Иахъа уажәраанза акъыпхъ амбацызт.

358. Хык аишьцәа. Папба Чычыкәа иҳәамтоуп. Гәдоутә араион, Уатҳара ақыта. Ианицеит К. С. Шьакрыл 1963 шықәсазы. Икыпхъын: Итамбазо жәлар рзыхъ. Жәлар рәапыцтә ҳәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьакрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1989, ад. 154-156. Ҳаргы уажәы уантәи иааҳеит.

359. Ажәа парала иаазхәаз илакә. Воуба Цшькан Гәыгәыча-ица иҳәамтоуп. 98 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион, Тхына ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1965 шықәса нанҳәа 25 аены. Иахъа уажәраанза акъыпхъ амбацызт.

360. Ачҳара. Таниа Бардыгә иҳәамтоуп. 102 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион, Цәкәашь ақыта, аҳабла Урта. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1948 шықәсазы. Ақхъаза акәны икыпхъын: **Баграт Шьынқәба.** Ахьырцәатәа. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1990 шықәса, ад. 319-320. Ҳаргы уажәы уантәи иааҳеит.

361. Аццакра хәартам. Аузы-гҳа Аза Кәакәи-ипҳа илҳәамтоуп. 60 шықәса лхьцүеит. Гәдоутә араион, Блабырхәа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1998 шықәса цөыбрра мза 17 аены. Иахъа уажәраанза акъыпхъ амбацызт.

362. Ақәыш. Анқәаб Ладикәа иҳәамтоуп. 40 шықәса ихьцүеит. Гәдоутә араион, Хәақ ақыта. Ианицеит К. С. Шьакрыл 1963 шықәсазы. Икыпхъын: Итамбазо жәлар рзыхъ. Жәлар рәапыцтә ҳәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьакрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1989, ад. 10-12. Ҳаргы уажәы уантәи иааҳеит.

363. Фыцъа хшыюла иеикараз реиниара. Тыжәба Баграт иҳәамтоуп. 75 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион, Мыкә ақыта. Ианицеит К. С. Шьакрыл 1947 шықәсазы. Икыпхъын: Итамбазо жәлар рзыхъ. Жәлар рәапыцтә ҳәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, еиқәиршәеит К. С. Шьакрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1989, ад. 231-234. Ҳаргы уажәы уантәи иааҳеит.

364. Рашьыт ихьхәашьа. Барцыц Смаил иҳәамтоуп. Гәдоутә араион, Блабырхәа ақыта. Ианицеит К. С. Шьакрыл 1963 шықәсазы. Икыпхъын: Итамбазо жәлар рзыхъ. Жәлар рәапыцтә ҳәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьакрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1989, ад. 31-35. Ҳаргы уажәы уантәи иааҳеит.

365. Алакәаба илакә. Барцыц Смаил иҳәамтоуп. Гәдоутә араион, Блабырхәа ақыта. Ианицеит К. С. Шьакрыл 1963 шықәсазы. Икыпхъын:

Иҗамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рәапыцтә хәамтәқәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжыьырта «Алашара», 1989, ад. 35-40. Хәргыы уажәы уантәи иаахгеит.

366. Аҳаҳаи, Хыцсеи, Қәықәмас. Аиба Нестор иҳәамтоуп. 70 шықәса ихьцуеит. Гәдоутә араион Уатҳара ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1979 шықәса июль мза 22 аены. Иахьа уажәраанза акыпхь амбацызт.

367. Оыцьа аишьцәа. Бениа Шьмаҗ Мачагәа-ица иҳәамтоуп. 75 шықәса ихьцуеит. Гәдоутә араион, Уатҳара ақыта. Ианицеит К. С. Шьякрыл 1963 шықәсазы. Икыпхьын: Иҗамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рәапыцтә хәамтәқәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжыьырта «Алашара», 1989, ад. 50-52. Хәргыы уажәы уантәи иаахгеит.

368. Хаир. Бениа Кәакәына иҳәамтоуп. Гәдоутә араион, Бармышь ақыта. Ианицеит К. С. Шьякрыл 1963 шықәсазы. Икыпхьын: Иҗамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рәапыцтә хәамтәқәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжыьырта «Алашара», 1989, ад. 61-62.

369. Аҳәынҗар ихьы шызыз. Гәарзалиа Баграт иҳәамтоуп. 50 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Цәқәашь ақыта. Ианицеит К. С. Шьякрыл. Икыпхьын: Иҗамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рәапыцтә хәамтәқәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа. Ашәкәтыжыьырта «Алашара», 1989, ад. 92-94. Хәргыы уажәы уантәи иаахгеит.

370. Ауао ғар. Кылғыы (Колбаиа) Хәлиҗ Мсураҗ-ица иҳәамтоуп. Гәдоутә араион, Абгархықә ақыта. Ианицеит К. С. Шьякрыл 1970 шықәсазы. Икыпхьын: Иҗамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рәапыцтә хәамтәқәа. Ианицеит, аус адиулеит, иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжыьырта «Алашара», 1989, ад. 114-118. Хәргыы уажәы уантәи иаахгеит.

371. Анасыҗи ахшыюи реисара. Адлеиба Зыкәыр иҳәамтоуп. Очамчыра араион Аҗара ақыта. Ианицеит Амҗба Самсон 1935 шықәсазы. Икыпхьын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа. Ашәкәтыжыьырта «Алашара», 1968, ад. 263-265, №51. Хәргыы уажәы уантәи иаахгеит.

372. Ахшыюи анасыҗи. Адлеиба Зыкәыр иҳәамтоуп. Очамчыра араион Аҗара ақыта. Ианицеит Амҗба Самсон 1935 шықәсазы. Икыпхьын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. Ақәа. Ашәкәтыжыьырта «Алашара», 1968, ад. 266-267, №52. Хәргыы уажәы уантәи иаахгеит.

373. Аҳ әжәабжьқәа дышразцауаз. Ианицеит Иасон Амҗба 1932 шықәсазы. Иахьанцоуи изхәамтоуи цьаргыы иарбам. Икыпхьын: Аҗсуа

лакөкөа. II атом. Иеикөиршөейт К. С. Шьакрыл. Акөа. Ашөкөтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 268-272, №53. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгейт.

374. Оьыца атахмадцөей лагажөыки. Көыцниа Қарбей ихөамтроуп. 45 шыкөса ихьцуйейт. Очамчыра араион, Атара акьта. Ианицейт Серге́и Зыхөба 1973 шыкөса февраль 21 аены. Иахьа уажөраанза акьыгхь амбацызт.

375. Ацымшьхьийей Аупшьхьийей. Көыцниа Қарбей ихөамтроуп. 45 шыкөса ихьцуйейт. Очамчыра араион, Атара акьта. Ианицейт Серге́и Зыхөба 1973 шыкөса ноиабр 26 аены. Иахьа уажөраанза акьыгхь амбацызт.

376. Қөамхьей Ашьханыкөей. Сабакьиа Закөа ихөамтроуп. Ианицейт С. Н. Цьанашьиа 1921 шыкөсазы, агхын. Очамчыра араион, Азобьжьа акьтан. Агхьаза акөны икьыгхьын: **Цьанашьиа Симон.** Иусумтакөа. IV атом. Қарт. Ашөкөтыжьырта «Мецниереба», 1968, ад. 184-187 (Ари ашөкөы атцааратө хөта қыртшөала иөуп, атексткөа ағсышөала иануп). Ҙаргы уажөы уантөи иаахгейт.

377. Цьымшьхьийей Қөабшьхьийей. Көыцниа Камчыц ихөамтроуп. 79 шыкөса ихьцуйейт. Очамчыра араион, Атара акьта. Ианицейт Серге́и Зыхөба 1972 шыкөса ииун мза 14 аены. Иахьа уажөраанза акьыгхь амбацызт.

378. Ах ииаазаз ацкөын хөычы. Маниа Серге́и Самсон-ица ихөамтроуп. Очамчыра араион, Көтол акьта. Ианицейт Серге́и Зыхөба 1972 шыкөса апрель 20 аены. Иахьа уажөраанза акьыгхь амбацызт.

379. Ахи игөылаи. Ианицейт Зкөиа Димитр Гөдоута аучасток, Цьырхөа акьтан 1916 шыкөсазы. Агхьаза акөны икьыгхьын: Ағсуа лакөкөа. А. Ахашба иагхьажөей академик И. И. Мешьчанинови В. Көыкөбей ралагалажөакөа. Акөа. АБНИИК итнажьит. 1936, ад. 59-60. Уака икьыгхьын алатин алфавит шьатас измаз ағсыуа нбанла. Аюынтө раан икьыгхьын: Бгажөба Хө. С. Ағсуа бызшөа абзыцдиалект. Атцаарей атексткөей. Қарт, 1964, ад. 359-360. (Ари ашөкөы атцааратө хөта урысшөала иөуп, атексткөа ағсышөалей аурысшөахь аитагакөей ануп). Уи ашьтахь икьыгхьын: Ағсуа фольклор аматериалкөа (академик Н. И. Марр иархив акьнөтө). Акьыгхь иазирхийейт, алагалажөей азгөатакөей иөит Серге́и Зыхөба. Акөа. Ашөкөтыжьырта «Алашара», 1967, ад. 129-130, №78. Азгөатакөа, иара уа, ад. 191. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгейт.

380. Апапи ахөацьей. Бениа Еснат Сабакөи-ица ихөамтроуп. 72 шыкөса ихьцуйейт. Гөдоута араион, Уатхара акьта. Ианицейт Серге́и Зыхөба 1972 шыкөса ииун мза 26 аены. Икьыгхьын: Ағсуа лакөкөа. Ианицейт, аус адиулөит, агхьажөей азгөатакөей иөит Серге́и Зыхөба. Қарт. Ашөкөтыжьырта «Мецниереба», 1976, ад. 166-167, №28. Азгөатакөа, иара уа, ад. 218-219. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгейт.

381. Апап Есыф имаанақәа шицдырхыз. Амқәаб Зыкә ихәамтоуп. Очамчыра араион, Аҗара ақыҗа. Ианицеит Амқәаб Александр 1937 шықәсазы. Икыпҗхын: Аҗсуа лакәкәа. III атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьақрыл. Ақәа. Ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад.261-262, №50. Җаргьы уажәы уантәи иаахҗеит.

382. Апап бзамыкә илакә. Ианицеит Анқәаб Платон (Цшьқан) Цьсып-иҗа Ақәатәи аокруг, Гәдоутатәи аучасток, Цьырхәа ақыҗан 1915 шықәсазы. Платон Анқәаб ари алакә ақәаад иананиҗаз Ақәатәи арҗаоратә семинариа дҗан. Атеқст даҗхәеит, ириашеит Д. И. Гәлиа. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академия архив Ленинградтәи ақәшаҗы. Академик Н. И. Марр инапылаоырақәа рфонд. Афонд 800, анҗарба 6, №168, абҗыцқәа 36-37. Аҗхьаза ақәны икыпҗхын: Аҗсуа фольклор аматериалқәа (академик Н. И. Марр иархив ақнытә). Ақыпҗхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәатақәеи иоит Сергеи Зыхәба. Ақәа. Ашәкәҗыжырта «Алашара», 1967, ад. 122-123, №74. Азгәатақәа, иара уа, ад. 189. Җаргьы уажәы уантәи иаахҗеит.

383. Анхаои апапи. Цьыкырба Грышья ихәамтоуп. Гәдоутә араион, Мгәызырхәа ақыҗа. Ианицеит Ш. Хь. Салакаиа 1962 шықәса февраль 14 аены. Иахья уажәраанза ақыпҗхь амбацызт.

384. Апапи Алҗерии. Шьақрыл Зина илхәамтоуп. Гәдоутә араион, Лыхны ақыҗа. Ианицеит К. С. Шьақрыл 1935 шықәсазы. Икыпҗхын: Аҗсуа лакәкәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьақрыл. Ақәа. Ашәкәҗыжырта «Алашара», 1968, ад. 220-223, №40. Җаргьы уажәы уантәи иаахҗеит.

385. Аамыстәи апапцәеи. Чаблах Мцьыҗ Алық-иҗа ихәамтоуп. Ианицеит абызшәадырәы Анатоли Хьециа Очамчыра араион, Цлоу ақыҗан 1976 шықәса нанхәа мзазы. Икыпҗхын: агазет «Бзыц», 1995, 31 август- 2 сентябр, №33. Җаргьы уажәы уантәи иаахҗеит.

386. Апап ихьыз. Гәгәахья Владимир Бакәра-иҗа ихәамтоуп. 83 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион Мыкә ақыҗа. Ианицеит А. Аншба 1980 шықәса ииун мзазы. Икыпҗхын: Аҗсуаа рфольклор. А. Аншба ианҗамҗақәа. Ақәа, 1995, ад. 298-299, №403. Җаргьы уажәы уантәи иаахҗеит.

387. Ачкәын икапцаз. Инаҗҗа Алиоша Смаил-иҗа ихәамтоуп. 50 шықәса ихьцуеит. Гагра араион, Бзыцҗа ақыҗа. Ианицеит А. Аншба 1975 шықәса апрель мзазы. Икыпҗхын: Аҗсуаа рфольклор. А. Аншба ианҗамҗақәа. Ақәа, 1995, ад. 300-303, № 404. Җаргьы уажәы уантәи иаахҗеит.

388. Апапи анхаоы иҗхәыси. Инаҗҗа Алиоша Смаил-иҗа ихәамтоуп. 50 шықәса ихьцуеит. Гагра араион, Бзыцҗа ақыҗа. Ианицеит А. Аншба 1975 шықәса апрель мзазы. Икыпҗхын: Аҗсуаа рфольклор.

А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 308-309, №417. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

389. «Шөшыла ас ирласны инцөама?» Бебиа-гҗа Вера илхөамтөуп. Гөдоутa араион, Хөаг ақытa. Ианицеит А. Аншба 1975 шықөса март мза 2 аены. Икыгҗхын: Агсуаа рфольклор. А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 310-311, №412. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

390. Аҗи аҗбии. Қөтaлиа Акөын ихөамтөуп. 86 шықөса ихыцүеит. Очамчыра араион, Арасазыхь ақытa, ахабла Көланба. Ианицеит Сергеи Зыхөба 1960 шықөса ииун 23 аены. Иахьа уажөраанза акыгҗхь амбацызт.

391. Ашөарыцаө ипҗөыси апапцөеи. Маниа Сергеи Самсон-иҗа ихөамтөуп. 50 шықөса ихыцүеит. Очамчыра араион, Көтол ақытa. А. Аншбеи В. Агрбеи еицанырцөеит 1972 шықөса апрель 25 аены. Икыгҗхын: Агсуаа рфольклор, А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 311-312, №413. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

392. «Ибхөө гсaжөөуп». Инагҗа Алиоша Смаил-иҗа ихөамтөуп. 50 шықөса ихыцүеит. Гагра араион, Бзыгҗа ақытa. Ианицеит А. Аншба 1975 шықөса апрель мзазы. Икыгҗхын: Агсуаа рфольклор. А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 314-315, №414. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

393. Ахьшыыцба гызмал. Сазба Борис Көарсантел-иҗа ихөамтөуп. 32 шықөса ихыцүеит. Очамчыра араион, Көтол ақытa. Ианицеит А. Аншба 1972 шықөса апрель 24 аены. Икыгҗхын: Агсуаа рфольклор. А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 315-317, №415. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

394. Аусара. Тарба Төмыр Тыгө-иҗа ихөамтөуп. Гөдоутa араион, Дөрыгҗшь ақытa. Ианицеит А. Аншба 1969 шықөса сентиабр мзазы. Икыгҗхын: Агсуаа рфольклор. А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 317-319, №416. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

395. Ауаөага гҗөыс дааигеит. Бебиа Иасыф Еслам-иҗа ихөамтөуп. 90 шықөса ихыцүеит. Гөдоутa араион, Цьырхөа ақытa. Ианицеит А. Аншба 1968 шықөса ииун 19 аены. Икыгҗхын: Агсуаа рфольклор, А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 319-320, №417. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

396. Ахацa гызмал. Гөынба Уахаид Гыд-иҗа ихөамтөуп. 86 шықөса ихыцүеит. Гөдоутa араион, Жөөндөрыгҗшь ақытa. Ианицеит А. Аншба 1975 шықөса маи мзазы. Икыгҗхын: Агсуаа рфольклор. А. Аншба ианцaмтaқөа. Ақөа, 1995, ад. 320-322, №418. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

397. Амула гсыцөгьа. Аюзба Луман Хакөыцө-иҗа ихөамтөуп. 70 шықөса ихыцүеит. Гөдоутa араион, Аацы ақытa. Ақьаад ианицеит Хө. С. Бҗажөба 1948 шықөсазы. Икыгҗхыуп: **Бҗажөба Хө. С.** Аиҗагакөеи аиҗахөакөеи. Ақөа, Ашөкөҗыжьырҗа «Алашара», 1980, ад. 159-161. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит. Ари алакө уа иахькыпҗхьу апаспорт хөа акгы ацзам. Урҗ апаспорттө дырракөа хазы қьаад бҗыыцк ианцаны иситөит Хө. С. Бҗажөба ихаҗа 1997 шықөса ианвар 16 аены.

Хө. С. Бҗәжәба зызбахә ххәаз ари ишәкәы «Аиҗагакәеи аиҗахәкәеи» аҗнытә ари алакә анаосгыы хара уажәы иеиқәыршәаны иҗхажьуа аҗсуа лакәкәа иргәылахдз ыкоуп (шәахәаҗш анаоска ианқәоу). Арт әжелар рхәамҗақәа аҗарауаф ишцәалацәкьоу инимыжъзеит, маҗ-саҗ иахьиршшақәаз ыкоуп. Уи азбахә ала ихата ишәкәы аҗхәажәаҗы абас иоуан: «арт аҗапыцтә хәамҗақәа (сара санҗамҗақәагы налатаны) цыара-цыара аршшара, аус адулара рҗаххеит, анҗара аан. Иацрышәшәаз ажәақәак рыцатәхеит, маҗ-саҗ ргәыларгылатәхеит. Уи иаадыруа акоуп, егырт амилаҗтә литературақәа рәгыы ирацәоуп абри иаоызоу аҗырцштәкәа. Урт излахдырбо ала, аус адулара аан әжелар рхәамҗа иазаанхароуп иара аидеиатә-естетикатә цыдарақәа еиламырцхәкәа. Ус анакәха, абри абзоурала иацло амаҗ-саҗқәа әжелар рхәамҗа иацхраауеит» (*Бҗәжәба Хө. С.* Аиҗагакәеи аиҗахәкәеи. Ақәа. Ашәкәҗыжьырҗа «Алашара», 1980, ад. 3-4.

398. Амула цыцәгыя. Аозба Луман Хакәыцә-иҗа ихәамҗоуп. 72 шықәса ихьцпеуеит. Гәдоуҗа араион, Аацы ақыҗа. Ианиҗеит Хө. С. Бҗәжәба 1951 шықәсазы. Икьыҗхьын: *Бҗәжәба Хө. С.* Аҗсуа бызшәа абзыҗ диалект. (Аҗцаареи атексткәеи). Қарт, 1964, ад. 394-395, №32. Ари ашәкәы аҗцааратә хәҗа урысшәала иоуп, атексткәа аҗсышәалеи аурысшәахь аиҗагакәеи кьыҗхьуп. Хәргыы уажәы уантәи иаахҗеит.

399. Аҗһиа зхы иамыхәуаз. Ианиҗеит академик Н. И. Марр Бзыҗын. Иананиҗаз ашықәси иахьаниҗаз ақыҗа ахьзи анапылаоыраҗы иарбан. Аха гәарас ихәмоуп ХХ ашәышықәса ажәабатәи ашықәскәа рзы ианцоуп хәа. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәылатәи анаукақәа р-Академия иатәу архив Санкт-Петербургтәи ақәшәаҗы. Академик Н. И. Марр инапылаоырақәа рфонд. Афонд 800, анҗарба 6, №39, абгыыцқәа 42-45. Икьыҗхьын: Аҗсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҗнытә). Акьыҗхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҗақәеи иоит Сергеи Зыхәба. Ақәа, Ашәкәҗыжьырҗа «Алашара», 1967, ад. 102-103. Хәргыы уажәы уантәи иаахҗеит.

400. Қәаса излагара. Маан Мариа ианылҗеит 1914 шықәсазы. Иахьанылҗаз ақыҗа ахьз анапылаоыраҗы иарбам. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи ақәшәаҗы. Афонд 800, анҗарба 6, №244, абгыыц 17. Н. И. Марр итранскрипциала ихәылоуп. Иара уи архив, афонд 800, анҗарба 6, №244, абгыыцқәа 23-24. Икьыҗхьын: Аҗсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҗнытә). Акьыҗхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҗақәеи иоит Сергеи Зыхәба. Ақәа, Ашәкәҗыжьырҗа «Алашара», 1967, ад. 116-117, №69. Хәргыы уажәы уантәи иаахҗеит.

401. Аҗхәызба бзиен аҗхәызба бааҗси рлакә. Ианцоуп Ақәатәи аокруг, Кәыдры аучасток аҗы 1915 шықәсазы. Ианылҗаз ихьзи ижәлеи,

иахъанцоу ақыта ахъзи анапылаоыраеы иарбам. Урысшәала иацаоуп «ириашеит (исправил) Д. Гәлиа» хәа. Анапылаоыра аоригинал тәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи ақәшаеы. Архив 800, анцарба 6, №168, абгыцқәа 17-18. Икыпхын: Ақсуа фольклор аматериалқәа (Академик Н. И. Марр иархив ақнытә). Акыпхь иазирхиент, алагалажәеи азгәатәи иоит Сергеи Зыхәба. Ақәа. Ашәкәтыжыртә «Алашара», 1967, ад. 117. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

402. Аеыуаои ацәагәаои. Чычба Андреи Чанта-иҗа иҗәамтоуп. 30 шықәса ихьцуеит. Гәдоутә араион, Ацандара ақыта. Ақәад ианицеит Хә. С. Бҗажәба 1961 шықәсазы. Икыпхын: **Бҗажәба Хә. С.** Ақсуа бызшәа абзыц диалект. (Атцарәеи атектқәеи). (Атцарәа урысшәала, атектқәа ақсышәала, насгы аурысшәахь аитәақәагы рыцны). Қарт, 1965, ад. 402-403, №35. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

403. Ахи атакәажәи. Напылаоыроуп. Иацаоуп: «Д. Гәлиа». Иоашьазом инапала ианицаз акы шакеу. Иахъаницаз атыц «ақ[ыҗа] Тамшь» хәа иарбоуп. Иананицаз ашықәс анапылаоыраеы иарбам. Иоуп алаҗын алфавит шыаҗас измаз ақсыуа нбанла. Ари анбан хаман 1928 шықәса инаркны 1938 шықәсанза. Ус анакәха, абри ажәашықәса иацанакуаз аамҗак азы ианцоуп хәа гәоарас ихамоуп. Анапылаоыра афотокопиа Х. С. Бҗажәба ихатәы архив ақынтә иаагоуп. Анапылаоыра актәи адақәа (зынза х-дақәа ыкоуп) арҗарахьтәи акыпхь аеы иануп ажәа урысшәала «сказка», нас «№2». Ари аномер оба иаанаго еилкаам. Насгы иануп арыцхә «75». Икалап ари алакә адагы ицегь афольклортә материалқәа зныз акы акәызтгы. Аха уртқәа шыта иахыкоу, иахыбжъазыз хаздырам. Ари алакә анапылаоыра анцаамҗаеы иануп абарт ажәақәкәеи ацуфарақәеи: 1. Ампыр, ампыр шыапы зцоу, адыҗаҗа тәыоа зхоу; 2. Алу Қәаба иугаргы лагара агхом; 3. Хәаа-заа нылабга; 4. Аанда ахылақәу иахысуеит; 5. Ахтынра иҗоу ах игы иоуп.

Иахысыз ашәышықәса аажәиҗәабатәи ашықәсқәа рзы ари алакә арцага шәыкәқәа ирнылахъан. Урт изнылахъаз ашәыкәқәа зегы иахъа шыта хнапаеы икам, ақхъаза иахыкыпхыыз аилкаара хцәыадаоуп, аха иахдыхъашәеит изнугы. Фырцштәыс иаахгозар, иара Дырмит Гәлиа иеикәиршәаз ашәкәы «Ақсуа бызшәа», Аюбатәи акласс азы, Ацшәбатәи ирееины атыжыра. Ақәа, 1936, ад. 66-67.

404. Атакәажәи ахи. Хәаҗаи Цьота Кәагәса-иҗа иҗәамтоуп. 82 шықәса ихьцуеит. Гәдоутә араион, Калдахәара ақыта. Ианицеит ажәабжъхәао иҗа, абызшәадыроы Анатоли Хәаҗаи 1993 шықәсазы. Икыпхын: агазет «Бзыц», 1995, 27-30 цәыббын (сентябр), №37. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

405. Ахаҗа бзиа иҗхәыс дышзыригос. Салакаиа-Минҗыиа Аптышь Петра-иҗа илҗәамтоуп. 70 шықәса лхьцуеит. Очамчыра араион, Тхына

ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1965 нанхәа мза 24 аены. Иахья уажәраанза акьыпхь амбацызт.

406. Нхаоык игхәыс дышпшишәаз. Кәыцниа Таиа ихәамтоуп. 65 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Аҗара ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1960 шықәса маи 14 аены. Иахья уажәраанза акьыпхь амбацызт.

407. Арпыск гхәызбак дшеликааз. Агрба Шьямина илхәамтоуп. 67 шықәса лхьцуеит. Гагра араион, Лзаа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1962 шықәса ииун мза 24 аены. Икьыпхьын: агазет «Аҗсны җапшь», 1962 шықәса ииуль 22 азы иҗытыз аномер ағы.

408. Аҗхәыс бзиа. Тапагәуа Баграт Хазарат-иҗа ихәамтоуп. 65 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Кәтол ақытантәуп. Иареи сареи хәикәшәеит ашьха Ауадхара хәҗсы анахшьоз, усқан исеихәан, ианысҗеит. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса нанхәа мза 10 аены. Иахья уажәраанза акьыпхь амбацызт.

409. Мыш змоу аҗхәыс. Җылҗы (Колбаиа) Хәлиҗ Мсураҗ-иҗа ихәамтоуп. 72 шықәса ихьцуеит. Гәдоуҗа араион, Абгархыкә ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса ииуль мза 26 аены. Икьыпхьын: Аҗсуа лакәкәа. Ианицеит, аус адиулеит, аҗхәажәеи азгәәҗеи иҗит С. Л. Зыхәба. Җарт. Ашәкәҗыҗыртә «Меҗниереба», 1976, ад. 190-201, №37. Азгәәҗәкәа ад. 220-221. Хәргы уажәы уантәи иаахҗеит.

410. Аҗхәысеиба лыҗкәын мыш змоу аҗхәыс дшааигаз. Сақаниа Манча җыиҗыкә-иҗа ихәамтоуп. 68 шықәса ихьцуеит. Гәдоуҗа араион Лыхны ақытантәуп. Ианицеит Сергей Зыхәба 1973 шықәса ииуль мза 11 аены ашьха Ауадхара. Икьыпхьын: Аҗсуа лакәкәа. Ианицеит, аус адиулеит, аҗхәажәеи азгәәҗәкәеи иҗит С. Л. Зыхәба. Җарт. Ашәкәҗыҗыртә «Меҗниереба», 1976, ад. 201-206, №38. Азгәәҗәкәа, иара уа, ад. 221. Хәргы уажәы уантәи иаахҗеит.

411. Мыш злаз аҗхәыс. Ианицеит Зкәиа Димитр 1913 шықәсазы Гәдоуҗа араион җыырхәа ақытан. Анапылааыра аоригинал Хә. С. Бҗажәба ихатәы архив ағы иҗәахуп. Аҗхәаза акәны адиалекттә чыдаракәа зегы азынжыны икьыпхьын: **Бҗажәба Хә. С.** Аҗсуа бызшәа абзыҗ диалект. (Аҗҗаареи атексткәеи). (Аҗҗаара урысшәала иҗуп, атексткәа аҗсышәәлеи аурысшәахь аиҗагакәеи ану). Җарт, 1965, ад. 335-337, №11. Аоынтәраан икьыпхьын: Аҗсуа фольклор аматериалкәа. (Академик Н. И. Марр иархив аҗнытә). Акьыпхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәәҗәкәеи иҗит Сергей Зыхәба. Аҗәа. Ашәкәҗыҗыртә «Алашара», 1967, ад. 124-125, №75. Азгәәҗәкәа, ад. 189-190. Хәргы уажәы уантәи иаахҗеит.

412. Мыш змоу аҗхәыс. Иосава Митра Хәнашә-иҗа ихәамтоуп. 70 шықәса ихьцуеит. Гәдоуҗа араион, Кәланырхәа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1969 шықәса ииуль 12 аены. Иахья уажәраанза акьыпхь амбацызт.

413. Аҗхөыс бзиа лажөахө. Папцаа Гөыгө иҗөамтоуп. 83 шықөса ихьцуеит. Гөдоута араион, Уатҳара ақыта. Ианицеит Сергеи Зыхөба 1998 шықөса цөыббра мза 18 аены. Иахья уажөраанза акьыпхь амбацызт

414. Аҗхөысба лтоурых. Хөарцкьиа Төмыр иҗөамтоуп. 73 шықөса ихьцуеит. Гөдоута араион, Жөандөрыпшь ақыта. Ианицеит К. С. Шьякрьл 1963 шықөсазы. Икьыпхьын: Итамбазо жөлар рзыхь. Жөлар рөапыцтө хөамтақөа. Ианицеит, аус адиулеит, иеикөиршөеит К. С. Шьякрьл. III атом. Акөа. Ашөкөтыжьырта «Алашара», 1989, ад. 145-146. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

415. Аиашья еицбы аҗхөыс бзиа дшааигаз. Ашөба Елзбар Тамшьыгө-ица иҗөамтоуп. 68 шықөса ихьцуеит. Очамчыра араион, Цьгарда ақыта. Ианицеит Сергеи Зыхөба 1973 шықөса нанхөа 7 аены. Иахья уажөраанза акьыпхь амбацызт.

416. Аҗхөыс лыгөагыра. Ианицеит Симониа С. Гөдоута араион, Лыхны ақытан 1916 шықөсазы. Икьыпхьын: Ацсуа лакөкөа. А. Ахашбеи В. Көыкөбеи рзеипш редакцияла. Акөа. АБНИИК итнажьит. 1936, ад. 40. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

417. Аҗ. Хөарцкьиа Төмыр иҗөамтоуп. 73 шықөса ихьцуеит. Гөдоута араион, Жөандөрыпшь ақыта. Ианицеит К. С. Шьякрьл 1963 шықөсазы. Икьыпхьуп: Итамбазо жөлар рзыхь. Жөлар рөапыцтө хөамтақөа. Ианицеит, аус адиулеит, иеикөиршөеит К. С. Шьякрьл. III атом. Акөа. Ашөкөтыжьырта «Алашара», 1989, ад. 246-247. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

418. Аҗхөыс гөрага. Кортава Дианоз Шьяхан-ица иҗөамтоуп. 59 шықөса ихьцуеит. Очамчыра араион, Река ақытантөуп. Ианицеит Сергеи Зыхөба ашьха Ауадҳара 1972 шықөса июль 28 аены. Иахья уажөраанза акьыпхь амбацызт.

419. Ахөса рыгөагыра. Чыкөбар Владимир Константин-ица иҗөамтоуп. 62 шықөса ихьцуеит. Гөдоута араион, Калдахөара ақыта. Ианицеит А. Аншба 1975 шықөса май 7 аены. Икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. А. Аншба ианцямтақөа. Акөа, 1995, ад. 252, №378. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

420. Аҗи анхацөеи. Маниа Сергеи Самсон-ица иҗөамтоуп. 50 шықөса ихьцуеит. Очамчыра араион, Көтол ақыта. Ианицеит А. Аншба 1972 шықөса апрель 25 аены. Икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. А. Аншба ианцямтақөа. Акөа, 1995, ад. 253-255, №379. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

421. Ашөарыцаө көыш. Дбар Андреи Кьагөса-ица иҗөамтоуп. 60 шықөса ихьцуеит. Гөдоута араион, Калдахөара ақыта. Ианицеит А. Аншба 1975 шықөса май 7 аены. Икьыпхьын: Ацсуаа рфольклор. А. Аншба ианцямтақөа. Акөа, 1995, ад. 259-261, №382. Харгы уажөы уантөи иаахгеит.

422. *Апхәыс лыбзиабара мцуп.* Инапқа Алиоша Самсон-ица ихәамтоуп. 50 шықәса ихыцуеит. Гагра араион, Бзыпда ақыта. Ианицеит А. Аншба 1975 шықәса апрель мазы. Икыпхын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба иантамтақәа. Ақәа, 1995, ад. 261-262, №383. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

423. *Апхәыс лыгәра умган.* Маниа Серге Самсон-ица ихәамтоуп. 50 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион, Кәтол ақыта. В. Б. Агрбеи А. А. Аншбеи ианырцеит 1972 шықәса апрель 25 аены. Икыпхын: Апсуаа рфольклор. А. Аншба иантамтақәа. Ақәа, 1995, ад. 262-263, №384. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

424. *Ашәарыцао.* Папба Цычыкәа ихәамтоуп. Зака шықәса ихыцуа арбам. Гәдоутә араион, Уатхара ақыта. Ианицеит К. С. Шьакрыл 1963 шықәсазы. Икыпхын: Итамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рәапыцтә хәамтақәа. Ианицеит, аус адиулеит, еикәиршәеит К. С. Шьакрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәтыжыртә «Алашара», 1989, ад. 151-153. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

425. *«Апхәыс лыгәра ганы угәтыха лаумхәан...»* Лакрба Кәыца. Итамбазо азыхь. Жәлар рырәиамта. Ажәапкақәа. Аетнографиаеи нтамтақәа. Иеикәиршәеит, апхәажәа иоит А. Аншба. Ақәа. Ашәкәтыжыртә «Алашара», 1979, ад. 71-72. Харгы уажәы уантәи иаахгеит.

426. *Ацкәын иаби иани ширманшәалаз.* Кәыцниа Камчыч ихәамтоуп. 79 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион, Аҗара ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1972 шықәса ииун 14 аены. Иахәа уажәраанза акыпхь амбацызт.

427. *Ахьшь иадырит урт закәкәаз.* Бжәаниа Роман Таҗ-ица ихәамтоуп, 22 шықәса ихыцуеит. Гәдоутә араион, Уатхара ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1998 шықәса цәыбрра мза 18 аены. Иахәа уажәраанза акыпхь амбацызт.

428. *Ахаҗа арныги апхәыс кәыши.* Ашәба Елзбар Тамшыгә-ица ихәамтоуп. 75 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион, Цьгарда ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1972 шықәса апрель 27 аены. Иахәа уажәраанза акыпхь амбацызт.

429. *Апхәыс ахаҗа изы апсҗазаара дабжоуп.* Бытәба Селах ихәамтоуп. 94 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион Аҗара ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1961 шықәса октиабр мза 17 аены. Иахәа уажәраанза акыпхь амбацызт.

430. *Ахаҗа заҗәи апхәыс бзамыкәи.* Хашба Дорофеи Схаҗуан-ица ихәамтоуп. 65 шықәса ихыцуеит. Гагра араион, Лзаа ақыта. Ианицеит Серге Зыхәба 1962 шықәса ноиабр 19 аены. Иахәа уажәраанза акыпхь амбацызт.

431. *Апхәыс лыхшыюи акәты ахшыюи экапануаз.* Аюзба Шьрыф Гыд-ица ихәамтоуп. 80 шықәса ихыцуеит. Гәдоутә араион, Аацы ақыта.

Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса ииун мза 6 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбаңызт.

432. Агазара рыцхароуп. Хьециа Цьота Кьагәса-ица ихәамтоуп. 63 шықәса ихьцуеит. Гәдоутә араион, Калдахәара ақыта. Ианицеит А. Аншба 1974 шықәса ииуль азы. Икьыпхьын: Ақсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Ақәа, 1995, ад. 294. №400. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

433. Арныг Ахмаҗ илакә. Ашәба Елзбар Ҙамшьыгә-ица ихәамтоуп. Очамчыра араион, Цьгьарда ақыта. Ианицеит А. Аншба 1972 шықәса апрель 27 аены. Икьыпхьын: Ақсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Ақәа, 1995, ад. 294-295, №401. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

434. Агаза амашәыр икәул. Гәынба Гәэгәа ихәамтоуп. Гәдоутә араион, Дәрыпшь ақыта. Ианицеит Ариман Гәынба 1937 шықәсазы. Икьыпхьын: Ақсуа лакәқәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьақрыл. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 190-192, №31. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

435. Ахазалхәи агәзеи. Камлиа Кьамшьышь ихәамтоуп. Гәдоутә араион, Лыхны ақыта. Ианицеит Виктор Ҙарба 1935 шықәсазы. Икьыпхьын: Ақсуа лакәқәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьақрыл. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 188-189, №30. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

436. Хәык адагәацәа. Апаспорт хәа акгы ацым. Икьыпхьын: Ақсуа лакәқәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьақрыл. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 185-187, №29. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

437. Иага димшьит. Ианицеит Самсон Ҙанба 1936 шықәсазы Очамчыра араион, Цьгьарда ақытан. Изхәамтоу дарбам. Икьыпхьын: Ақсуа лакәқәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьақрыл. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 193-194, №32. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

438. Хаҗа ҕыстаа анцәа дхәлоумгалан! Кәарциа Сеидык ихәамтоуп. Гәдоутә араион Лыхны ақыта. Ианицеит К. С. Шьақрыл 1935 шықәсазы. Икьыпхьын: Ақсуа лакәқәа. II атом. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 195-196, №33. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

439. Суфыцьи Батыршахи шеибадырыз. Самсон Ҙанба ианцамтоуп. Ианицеит 1935 шықәсазы, Ақәа. Зыкнытә ианцоу дарбам. Икьыпхьын: Ақсуа лакәқәа. II атом. Иеиқәиршәеит К. С. Шьақрыл. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 197-200, №34. Ҙаргы уажәы уантәи иаахгеит.

440. Ҙыцьа аишьцәа рлакә. Ианицеит Меқти Саатқери-ица Амчба 1915 шықәса февраль 17 аены Ақәатәи аокруг, Кәыдрытәи аучасток, Цьгьарда ақытан. Меқти Амчба ари алакә ақәад иананицоз Ақәатәи

ашьхарыуаа рышкол дтан, актәи акласс ағы дтәан. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәлатәи анаукақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи акәшағы. Афонд 800, анцарба 6, №168, абғыцқәа 10-11. Дағхәит, ириашәит Дырмит Гәлиа. Икыпхын: Аңсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акыпхь иазирхәит, алагалажәеи азгәатақәеи ижит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжыртә «Алашара», 1967, ад. 35-36, №13. Хәргы уажәы уантәи иаахәит.

441. Ауаоы мцура ихныкәгашья. Анқәаб Хәцәрат Зәфес-ица ихәамтоуп. 80 шықәса ихыцуеит. Гәдоутә араион, Хәаң ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1968 шықәса ииун 22 аены. Иахья уажәраанза акыпхь амбацыт.

442. Ах ила «Пырпыл». Ианылцеит Софиа Бата-иңха Шәманиа-иңха Гәдоутәи аучасток, Лыхны ақытан 1914 шықәсазы. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа Санкт-Петербург акәшағы. Афонд 800, анцарба 6, №425, абғыцқәа 6-7. Икыпхын: Аңсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акыпхь иазирхәит, алагалажәеи азгәатақәеи ижит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжыртә «Алашара», 1967, ад. 87-89, №45. Хәргы уажәы уантәи иаахәит.

443. Хык аишьцәеи апапи ирзеибауз. Киут Николаи Мамсыр-ица ихәамтоуп. 85 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион, Кындыг ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1975 апрель 4 аены. Иахья уажәраанза акыпхь амбацыт.

444. Кәәкәацәахы. Аңынцәал Махаз ихәамтоуп. Очамчыра араион, Аҗара ақыта. Ианицеит Данакаи Ашәба 1936 шықәсазы. Икыпхын: Аңсуа лакәкәа. II атом. Иеикәиршәеит К. С. Шьякырил. Акәа. Ашәкәтыжыртә «Алашара», 1968, ад. 215-219, №39. Хәргы уажәы уантәи иаахәит.

445. Апапи иусуцәеи. Агрба Иван Х. ихәамтоуп. 53 шықәса ихыцуеит. Акәа араион, Ешыра ақыта. Ианицеит А. Аншба 1975 шықәса апрель мзазы. Икыпхын: Аңсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақәа. Акәа, 1995, ад. 228-232, №369. Хәргы уажәы уантәи иаахәит.

446. Ах. Ианылцеит Елена Лакоба 1916 шықәсазы. Иахьянылцаз атың ахыз цәаргы иарбам, аха гәарас ихәмоуп Гәдоутә араион Лыхны ақытан ауп хәа. (Елена Лакоба Лыхнытәуп). Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи акәшағы. Афонд 800, анцарба 6, №244, абғыцқәа 7-8. Ари архив ағы Н. И. Марр итранскрипциала ихылааны хазы экземплиарк ыкоуп. Иара уа, абғыцқәа 16, 16-а. Аңхәаза акәны икыпхыит Х. С. бҗажәба. (Шәахә.: Д. Гәлиа ихыз зху Аңснытәи абызшәеи, алитературеи, аҗоурыхи

ринститут аусумтақөа. XXXIII– XXXIV, Ақөа, 1963, ад. 410. Аөынтө раан икьыпхьын: Ақсуа фольклор аматериалқөа. (Академик Н. И. Марр иархив ақнытө). Акьыпхь иазирхиеит, алагалажөеи азгөатақөеи иөит Сергей Зыхөба. Ақөа. Ашөкөтыжьырта «Алашара», 1967, ад. 84-86, №42. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит. Ари алакө абри аөынтө раан иахкьыпхьы азгөатақөа рөы агха ҳацөцеит, Хө. С. Бҗажөба уаанза ишикьыпхьы азгөаамыгзат азы ишикьыпхьы азхмырбазеит. (Шөахө.: уажөтөи аизгаөы азгөата №42, ад. 177).

447. Еркьжөу. Ианицеит Барцыц Константин 1915 шықөсазы Бзыпын. Иахьанцоу ақыта ахь арбам. Анапылаөыра аоригинал төахуп Урыстөыла анаукақөа р-Академия архив Санкт-Петербургтөи ақөшаөы. Афонд 800, анцарба 6, №651, абҗыцқөа 3-5. Икьыпхьын: Ақсуа фольклор аматериалқөа (Академик Н. И. Марр иархив ақнытө). Акьыпхь иазирхиеит, алагалажөеи азгөатақөеи иөит Сергей Зыхөба. Ақөа. Ашөкөтыжьырта «Алашара», 1967, ад. 97-99, №52. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

448. Ақи ахьчеи. Зыхөба Володия Мақьта-ица иҳөамтоуп. 38 шықөса ихьцуеит. Гөдоутө араион, Уатҳара ақыта, аҳабла Гарц. Ианицеит Сергей Захөба 1974 шықөса ииуль 12 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

449. Ақьаранцьы ишьа шиуз. Асланзиа Иван Нарыкь-ица иҳөамтоуп. 81 шықөса ихьцуеит. Очамчыра араион Мықө ақыта. Ианицеит Ш. Хь. Салакаиа 1990 шықөса ииун 6 аены. Икьыпхьын: ажурнал «Алашара», 1991, №3, ад. 164-166. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

450. Ақи амацуои. Асланзиа Иван Нарыкь-ица иҳөамтоуп. 81 шықөса ихьцуеит. Очамчыра араион Мықө ақыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1990 шықөса ииун 6 аены. Иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт. Абри аены алакө зхөаз Ш. Хь. Салакаиагы саргы ҳиөцөажөеит. Ари алакө Ш. Хь. Салакаиа ианизеитеиҳөози сара иансзеитеиҳөози саатк акароуп ибжьысыз, айвыгарақөагы мац-сачрақөак роуп ирымоу. Ари сара санцамта иахьа уажөраанза акьыпхь амбацыт.

451. Алмас. Тарба Гьарасма иҳөамтоуп. 67 шықөса ихьцуеит. Гөдоутө араион, Дөрыпшь ақыта. Ианицеит А. Аншба 1969 шықөса сентабр мзазы. Икьыпхьын: Ақсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақөа. Ақөа, 1995, ад. 304-306, №407. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

452. Анхаөы акьыз шеиөихьыз. Ахба Шарац Шөышө-ица иҳөамтоуп. 58 шықөса ихьцуеит. Гөдоутө араион, Калдахөара ақыта. Ианицеит А. Аншба 1975 шықөса май 7 аены. Икьыпхьын: Ақсуаа рфольклор. А. Аншба ианцамтақөа. Ақөа, 1995, ад. 306, №408. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

453. Агаза адауы дшишыз. Аюзба Шьрыф Гьд-иҗа ихәамтоуп. 80 шықәса ихьцуеит. Гәдоутә араион, Аацы ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса июн 6 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

454. Агазара иахьяз. Цылкьиа Тина илхәамтоуп. 42 шықәса лхьцуеит. Очамчыра араион, Арасазыхь ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1984 шықәса март мза 14 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

455. Ажәйтә уаа рагашьа. Ианицеит Хашба Арсен Константин-иҗа. Аҗхьаза акәны икьыпхьын: Аҗсуа лакәкәа. А. Аҗашбеи В. Кәыкәбеи рзеиҗш редакцияла. Аҗәа, 1936, ад. 119-120. уаҗа иахькьыпхьу ари алакә хьыс иамоуп «Ажәйтә уаа рагара». Паспорт хәсабла иацугьы абас ахәоит: «Кәыдры араион, ақыта Цақәашь. 15.05. 1934ш.» А. Н. Генко инапылааырақәа ртыжьрафь, урт еиқәзыршәаз, хазы шәкәны итзыжьыз, аҗхьажәеи акомментариакәеи рыла еибызтаз З. Ць. Цьапуа излазгәеито ала, ари алакә Чхәартал ақытан инхоз Гәыць Гамсаниа ихәамтоуп. (Шәахә.: Аҗсуаа рфольклор заатәи анҗамтақәа (А. Н. Генко инапылааырақәа рахьтә). Иеиқәиршәеит, аҗхьажәеи акомментариакәеи иоит З. Ць. Цьапуа. Аҗәа, 2001, ад. 141). Ашәкәы аиқәыршәао ари алакә иазыкаитҗаз азгәатақәа хымҗада ииашоуп, «алексикатә, астильтә җсахрақәагы рацәаны иазуп» 1936 шықәсазтәи атыжьрафь Шәахә.: Аҗсуаа рфольклор заатәи анҗамтақәа... ад. 141). Ари алакә аоынтә раан икьыпхьын: А. К. Хашба. Избранные работы. Составление, редакция, предисловие Хь. С. Бҗажба. Сухуми. Изд. «Алашара», 1972, с. 194-196. Ари ашәкәы аҗааратә хәта урысшәала иоуп, аха атеқстқәа аҗсышәала икьыпхьуп. Хәргьы уажәы уантәи иаахҗеит.

456. [Агазара иахьяз]. Ианицеит М. М. Циколиа 1953 шықәсазы Очамчыра араион Аҗара ақытан. Изхәамтоу ихьзи ижәлеи нагзаны иарбам, иарбоу аинициалқәа роуп – «Т. К.» Зежә шықәса ихьцуеит. Икьыпхьын: **Циколиа М. М.** Аҗсуа бызшәа абжьыуатәи адиалект. Аҗаарәи атеқстқәеи. Ари ашәкәы аҗааратә хәта қырҗшәала иоуп, атеқстқәа кьыпхьуп аҗсышәала ақыртүа алфавит шьатас измаз аҗсыуа нбанла. Қарт. Ашәкәтыжьырта «Мецниереба», 1969, ад. 7-8. Хәргьы уажәы иахьатәи аҗсуа нбан ахь ииаганы уантәи иаахҗеит.

457. Аҳи иҗа бзамыкәи. Габалиа Мышька (Михаил) Кыч-иҗа ихәамтоуп. 55 шықәса ихьцуеит. Очамчыра араион, Гәыҗ ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1961 шықәса ноиабр 6 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

458. Амазара ацкьыс аоыза бзиа деиҗуп. Маан-җа И[арна] илхәамтоуп. Ианицеит Платон Шьақрыл Гәдоутә араион, Лыхны ақыта. Иананиҗаз ашықәс арбам. Икьыпхьын: Аҗсуа лакәкәа. А. Аҗашбеи В. Кәкәбеи рзеиҗш редакцияла. Аҗәа. АБНИИК иҗнажьит. 1936, ад. 54-56.

Ҳарғы уажәы уантәи иаахҗеит. Уа икыпҗхын алаҗын алфавит шыаҗас измаз аҗсыуа нбанла. Уи аахыс аизгақәа ирнылақәахьеит, аха аҗхәа иахьҗыжыыз заҗөык аҗоуп апаспорт кьәә ахьацу.

459. Агазареи акөышреи. Сангәлиа Н. Б. ианиҗеит 1934 шықәса апрель 5 аены. Иахьаниҗази зыкнытәианиҗази арбам. Икыпҗхын: Аҗсуа лакеқәа. А. Ахашбеи В. Көыкөбеи рзеиҗш реидақиаала. Ақәа. АБНИИК иҗнажыит. 1936, ад. 64-65. Уа алаҗын алфавит шыаҗас измаз аҗсыуа нбанла икыпҗхын, хара ара уажәы иахьатәи аҗсуа нбан ахь ииаганы иаахҗеит. Уи актәи аҗыжра аахыс акыр аизгақәа ирнылахьеит, аха апаспорт хәа акаҗы ацым. Апаспорттә дырра кьәә ахьацу убри аҗхәа иахькыпҗхыыз ауп.

460. Агазара иахкьаз. Камлиа Шьрыф иҗәамҗоуп. Гәдоуҗа араион Лыхны ақыҗа. Ианиҗеит В. Ҙарба 1935 шықәсазы. Икыпҗхын: Аҗсуа лакеқәа. А. Ахашбеи В. Көыкөбеи рзеиҗш редақиаала. АБНИИК иҗнажыит. Ақәа, 1936, ад. 114. К. С. Шьакрыли Хө. С. Бҗажөбеи 1940 шықәсазы иҗрыжыыз аҗсуа лакеқәа актәи атом аҗы (ад. 109) ари алакө «Агазара иахкьаз» хәа хыс иамоуп. Хара уажәы ара актәи аҗыжраан иамаз ахьз азырхынхөны икахҗеит. Уи аахыс аизгақәа ирнылахьеит, аха апаспорттә дыррақәа җьарғы иацым, урҗ ахьану аҗхәа иахькыпҗхыыз заҗөык ауп.

461. Агазара рыҗхароуп. Қриа Алықьса иҗәамҗоуп. Гәдоуҗа араион, Лыхны ақыҗа. Ианиҗеит Викҗор Көыкөба 1918 шықәсазы. Икыпҗхын: Аҗсуа лакеқәа. А. Ахашбеи В. Көыкөбеи рзеиҗш редақиаала. АБНИИК иҗнажыит. Ақәа, 1936, ад. 51. Уа алаҗын алфавит шыаҗас измоу аҗсыуа нбанла икыпҗхын. Уи аахыс акырынтә акыр аизгақәа ирнылахьеит, аха абри актәи аҗыжраәоуп апаспорттә дыррақәа ахьамоу. Уантәи иаахҗеит.

462. Абзамыкө илакө. Ианиҗеит Дырмит Зкәиа Гәдоуҗа араион, Ҙьырхәа ақыҗа 1916 шықәсазы. Икыпҗхын: Аҗсуа лакеқәа. АБНИИК иҗнажыит. Ақәа, 1936, ад. 66-67. Ҙарғы уажәы уантәи иаахҗеит. Уа икыпҗхын алаҗын алфавит шыаҗас измаз аҗсыуа нбанла. А. Ахашбеи В. Көыкөбеи рзеиҗш редақиаала. Уи аҗхьатәи аҗыжра аахысҗы акыр аизгақәа ирнылахьеит, аха җьарғы апаспорт хәа акҗы ацым. Апаспорттә дырра кьәә ахьацыз уа аҗхәа ианкыпҗхыыз акөын.

463. Аҗакөажө лҗа заҗөы. Ақьаад ианылҗеит Софиа Баҗа-иҗа Шөманиа-җа Гәдоуҗа араион, Лыхны ақыҗа. 1914 шықәсазы. Анапылаоыра аоригинал җәахуп Урыстөыла анаукақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи акөшаҗы. Афонд 800, анҗарба 6, №425, абҗыцқәа 2-3. Икыпҗхын: Аҗсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акыпҗхь иазирхиит, алагалажөеи азгәаҗакөеи иөит Сергеи Зыхөба. Ақәа. Ашәкөҗыжыртә «Алашара», 1967, ад. 91-92, №47. Азгәаҗакөа, иара уа, ад. 17д. Ҙарғы уажәы уантәи иаахҗеит.

464. Агазәи ах иҗхаи. Зыхөба Шөышө (Алықьсандр) Салуман-иҗа иҗәамҗоуп. 84 шықәса ихьҗеит. Гәдоуҗа араион, Абгархыкө ақыҗа.

Ианицеит Сергей Зыхәба 1974 шықәса нанхәа 19 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

465. Чача плакә. Ианицеит Зкәиа Димитр Акәатәи аокруг, Гәдоутәи аучасток, Цьырхәа ақытан 1913 шықәсазы. Анапылаоыра аоригинал Хә. С. Бҗажәба ихатәи архив ағы ицәахуп. Ақхьаза акәны икьыпхьын адиалекттә чыдарақәа азынжыны: **Бҗажәба Хә. С.** Ақсуа бызшәа абзып диалект. (Атцаарей атеқсткәеи). Қарт, 1965, ад. 346-347, №14. Ари ашәкәы атцааратә хәта оуп урысшәала, атеқсткәа ануп ақсышәалей аурисшәахь аитҗақәеи. Аоынтә раан икьыпхьын: Ақсуа фольклор аматериалкәа (Академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акьыпхь иазирхиет, алагалажәеи азгәатәи ицит Сергей Зыхәба. Ақәа, 1967, ад. 92-94, №48. Азгәатақәа, иара уа, ад. 180. Харгы уажәы уантәи иаахҗеит.

466. Ақхәысеиба лычкәын Чача дшааигаз. Кәыпцниа Камчық ихәамтоуп. 79 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион Аҗара ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса ииун 14 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

467. Аалагьан. Шьынқәба-Адлей-пҗа Цьарымхан Жәыжә-ипҗа илхәамтоуп, 60 шықәса лхьцүеит. Очамчыра араион, Цлоу ақыта. Ианицеит Баграт Шьынқәба 1945 шықәсазы. Алакә зхәамтоу Баграт Шьынқәба иан лоуп. Икьыпхьын: **Баграт Шьынқәба.** Ахьырцәатәә. Ақәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1990 ш. ад. 323-330. Харгы уажәы уантәи иаахҗеит.

468. Ақхәысеиба лычкәын Аалагьан дшааигаз. Қәтелиа Сандра ихәамтоуп. 75 шықәса ихьцүеит. Очамчыра араион, Тамшь ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1975 шықәса апрель 21 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

469. Оыцьа аишьцәеи ахазалыхои. Аоуба Мурап ихәамтоуп. 69 шықәса ихьцүеит. Гәдоутә араион, Аацы ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1972 шықәса ноиабр 8 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

470. Цьахәыхә-ипҗа Хәартыжә. Кобахиа Д. ианицеит Гәдоутә араион, Лыхны ақыта. Иананцаз ашықәс арбам. Икьыпхьын: Ақсуа лакәкәа. А. Ахашбей В. Кәыкәбей рзеипш редакцияла. АБНИИК итҗажьит. Ақәа, 1936, ад. 57-58. Харгы уажәы уантәи иаахҗеит. Уи аахысгы аизгақәа ирнылахьейт, аха абри ақхьатәи атыжьырта акнада апаспорттә дыррақәа цьаргы иарбам.

471. Сажәаргьала хаца. Пачлиа Абзагә ихәамтоуп. Гәдоутә араион, Аацы ақыта. Ианицеит Есыф Пачлиа 1934 шықәса ииун 20 аены. Икьыпхьын: Ақсуа лакәкәа. А. Ахашбей В. Кәыкәбей рзеипш редакцияла. АБНИИК итҗажьит. Ақәа, 1936, ад. 121-123. Харгы уажәы уантәи иаахҗеит. Уи аахыс акыр аизгақәа ирнылахьейт, аха уақада цьаргы апаспорттә дырра хәа акгы ацзам.

472. Сажәаргәлеи илакә. Чкотуа Дикран иҗәәмтоуп. Гәдоутә араион Цьырхәа ақыта. Ианылцеит Ц. С. Габниа-пҗа 1989 шықәса май 7 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

473. Шәаргәында ифырхацара. Қапшь Шьаликәа Дырмит-иҗа иҗәәмтоуп. 73 шықәса ихьцуеит. Гәдоутә араион, Бармышь ақыта. Ианицеит Сергей Зыхәба 1998 шықәса цөйбрра мза 6 аены. Иахьа уажәраанза акьыпхь амбацызт.

474. Самартал. Икьыпхьын: Аҗсуа лакәкәа, I атом. Иеикәдыршәеит К. С. Шьакрыл, Х. С. Бҗажәба. Аҗхьажәеи азгәәтәи иоит апрофессор Н. П. Андреев. Акәа. Аҗхьынтшәкәтыжьырта, 1940, ад. 444-445, №60. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит. Уи нахыс аизгакәа ирнылахьеит, аха цьаргыы апаспорт хәа акгы ацзам. Аҗсуа институт усқантәи азәы ианцямтазар акәхап.

475. Уал зымшәазози уал тазмыжьзози¹. Ианицеит Н. И. Марр. Анапылаоырафәы апаспорттә дырракәа хәа акгы аным. Аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукакәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшафәы. Афонд 800, анцарба 6, №39, абгыцкәа 11-15. Атеқст ахаҗа абызшәеи астили зеипшроу ала иоашьазом бзыптәи ақытакәа руак афәы ишанцоу. Н. И. Марр итранскрипциала иоуп. Ари алакә уи архив афәы типография хәсаблагыы икьыпхьны екземплиарк ыкоуп. (Шәахә.: иара уа, афонд 800, анцарба 6, №39, абгыц 16. Икьыпхьын: Аҗсуа фольклор аматериалкәа (Академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акьыпхь иазирхиет, алагалажәеи азгәәтәи иоит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1967, ад. 108-109, №61. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит.

476. Уал зымшәазоз Кадыри уал тазмыжьзоз Мачагәеи рлакә.² Ианицеит Дырмит Гәлиа Акәа, 1934 шықәсазы. Зыкнытә ианицаз ихьз арбам. Икьыпхьын: Аҗсуа лакәкәа. А. Аҗашбеи В. Кәыкәбеи рзеипш редақциала. АБНИИК иҗнажыт. Акәа, 1936, ад. 95-97. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит. Уи аахысгы аизгакәа ирнылахьеит, аха уакада цьаргыы апаспорттә дырракәа хәа акгы ацзам. Насгы ахьз мацк иҗсахноуп ишыркьыпхьыз, «Уал мшәеи тәтамьжы» ахьзырцеит. Хара уажәы аҗхьатәи атыжьраан иамаз ахьз шьақәыргыланы иазынхажыт. Аҗхьа икьыпхьын алаҗын алфавит шьатас измаз аҗсыуа нбанла, хара иахьатәи ханбан ахь ииаганы икаҳцеит.

477. Уал зымшәазози уал тазмыжьзози³. Ианылцеит Софиа Бата-иҗа Шәманиа-пҗа Гәдоутә араион, Лыхны ақытан 1914 шықәсазы. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукакәа р-Академия архив Санкт-Петербургтәи акәшафәы. Афонд 800, анцарба 6, №244, абгыцкәа 4-5. Икьыпхьын: Аҗсуа фольклор аматериалкәа. (Академик Н. И. Марр иархив акнытә). Акьыпхь иазирхиет, алагалажәеи азгәәтәкәеи иоит Сергей Зыхәба. Акәа. Ашәкәтыжьырта «Алашара», 1967, ад. 107-108, №60. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит.

478. Ауал зымшәазози этәы тазмыжьзози.⁴ Хагәышь Мураҗ Халил-иҗа иҗәамтоуп. 66 шықәса ихьцзеит. Гәдоуҗа араион Калдахәара ақыҗа. Ианиҗеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса ииун 29 аены. Иахьа уажәраанза акьыҗхь амбаҗызт.

479. Уалымшәеи уалҗамыжьи.⁵ Харазиа Уасил иҗәамтоуп. 70 шықәса ихьцзеит. Гәдоуҗа араион, Цьырхәа ақыҗа. Ианиҗеит А. Аншба 1968 шықәса ииун 23 аены. Икьыҗхьын: Аҗсуаа рфольклор. А. Аншба ианҗамҗақәа. Ақәа, 1995, ад. 306-308, №409. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит.

480. Уалымшәеи уалҗамыжьи.⁶ Икьыҗхьын: Кәыҗа Лакрба. Иҗамбазо азыхь. Жәлар рырҗеиамҗа. Ажәаҗқәа, аетнографиатә иҗамҗақәа. Иеиқәиршәеит, аҗхәажәа иҗит А. Аншба. Ақәа. Ашәкәҗыҗыртә «Алашара», 1979, ад. 81-83. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит.

481. Уалымшәа Цыси уалҗамыжь Хазачи.⁷ Харазиа Уасил Селым-иҗа иҗәамтоуп. 70 шықәса ихьцзеит. Гәдоуҗа араион Цьырхәа ақыҗа. Ианиҗеит Сергеи Зыхәба 1968 шықәса ииун 23 аены. Хыхь иану А. Аншба ианҗамҗа «Уал мшәеи тәҗамыжьи» акыр иазааигәоуп. Уажәшьҗа исгәалашәом, аха А. Аншбеи сареи еиҗанахҗазаргыы қалап. Убас шакеугыы А. Аншба ианҗамҗеи сара санҗамҗеи ираҗәамзаргыы аивыгарақәа рымоуп.

482. Хәымпыл иҗхәыс луалшәашьа. Леҗсаиа Владимир (Херсон) Григори-иҗа иҗәамтоуп. 72 шықәса ихьцзеит. Очамчыра араион, Қындыҗ ақыҗа. Ианиҗеит Сергеи Зыхәба 2000 шықәса ажьырныхәа 7 аены. Икьыҗхьын: Ажурнал «Алашара», 2000, №2, ад. 107-108. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит.

483. Уыҗьа аҗахмадҗеи лагажәыки. Кәыҗниа Қарбеи Махәид-иҗа иҗәамтоуп. 45 шықәса ихьцзеит. Очамчыра араион, Аҗара ақыҗа. Ианиҗеит Сергеи Зыхәба 1972 шықәса ииуль 27 аены. Иахьа уажәраанза акьыҗхь амбаҗызт.

484. Аҗкәын айба илакә. Ақәад ианиҗеит Ахәашба Данил Урыс-иҗа 1916 шықәса февраль 28 азы. Ақәатәи аокруг, Кәыдрытәи аучасток, Пақәашь ақыҗан. Данил Ахәашба ари алакә ақәад иананиҗаз Ақәатәи ашьхарыуаа рышкол дҗан. Анапылажыра аоригинал җәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи ақәшаҗы. Афонд 800, анҗарба 6, №168, абҗыц 8. Ари алакә зну абҗыц аҗақа иаҗаоуп урысшәала: «Прочел, исправил Д. Гулиа». Икьыҗхьын: Аҗсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив ақнытә). Акьыҗхь иазирхиеит, алагалажәеи азгәаҗақәеи иҗит Сергеи Зыхәба. Ақәа. Ашәкәҗыҗыртә «Алашара», 1967, ад. 33, №11. Азгәаҗақәа, ад. 159. Харгыы уажәы уантәи иаахҗеит.

485. [Ауабы цөгъа ах дышимыхээз]. Ианицеит абызшөадыроы М. М. Циколиа Очамчыра араион, Члоу ақытан 1953 шықөсазы. Изхөамтоу ихъзи ижөлеи нагзаны иарбам, иарбоу аинициалкөеи зака шықөса ихъцуази роуп: «Л. К., 50 шықөса ихъцуеит», – хөа атцаоуп. Икыпхъын: **Циколиа М. М.** Ақсуа бызшөа абжьыуатөи адиалект. Қарт. Ашөкөтыжьырта «Мецниереба», 1969, ад. 150-152. Ари ашөкөы атцааратө хөта қыртшөала иоуп, атөкткөа кыпхъуп ақсышөала ақыртүа алфавит шыатас измаз ақсыуа нбанла. Хөра уажөы уантөи иаахгеит.

486. Ашьхамачъи Агамачъи. Концьариа Мурағ ихөамтоуп. Гөдоута араион, Калдахөара ақыта. Ианицеит Виктор Көыкөба 1923 шықөсазы. Икыпхъын: Ақсуа лакөкөа. А. Ахашбеи В. Көыкөбеи рзеипш редақциала. АБНИИК итнажыит. Акөа, 1936, ад. 44-47. Хөргы уажөы уантөи иаахгеит. Уи аахысгы аизгакөа ирнылакөахөит, аха ақхьа ианкыпхъыз аахыс апаспорттө дырракөа хөа акгы цьаргы иарбазам.

487. Ашьха гычи ага гычи. Көыцниа Қарбеи ихөамтоуп. 45 шықөса ихъцуеит. Очамчыра араион, Ағара ақыта. Ианицеит Серге Зыхөба 1973 шықөса февраль 26 аены. Иахьа уажөраанза акыпхъ амбацыт.

488. Ақсуа гычи атыркөа гычи. Дбар Шамил ихөамтоуп. Очамчыра араион, Цьгарда ақыта. Ианицеит Виктор Тарба 1935 шықөсазы. Икыпхъын: Ақсуа лакөкөа. II атом. Иеикөиршөеит К. С. Шьакрыл. Акөа. Ашөкөтыжьырта «Алашара», 1968, ад. 201-205, №35. Хөргы уажөы уантөи иаахгеит.

489. Атыркөа гычи ақсуа гычи. Нодиа Лаврент Михаил-ица ихөамтоуп. 65 шықөса ихъцуеит. Гагра араион Лзаа ақыта. Ианицеит Серге Зыхөба 1968 шықөса июль 10 аены. Иахьа уажөраанза акыпхъ амбацыт.

490. [Ақсуа гычи атыркөа гычи]. Ианицеит М. М. Циколиа Очамчыра араион, Кындығ ақытан 1954 шықөсазы. Изхөамтоу ихъзи ижөлеи нагзаны иарбам, аинициалкөеи зака шықөса ихъцуази роуп иарбоу: «М. Н., 44 шықөса ихъцуеит». Икыпхъын: **Циколиа М. М.** Ақсуа бызшөа абжьыуатөи адиалект. Қарт. Ашөкөтыжьырта «Мецниереба», 1969, ад. 138-141. Ари ашөкөы атцааратө хөта қыртшөала иоуп, атөкткөа ануп ақыртүа алфавит шыатас измаз ақсыуа нбанла. Хөргы иахьатөи ханбан ахь ииаганы иаахгеит.

491. Ақсуа гычи атыркөа гычи. Чкотуа Зураб Дикран-ица ихөамтоуп. Гөдоута араион Цьырхөа ақыта. Ианылцеит Ц. С. Габниа-гца 1990 шықөса нанхөа 8 аены. Иахьа уажөраанза акыпхъ амбацыт.

492. Оыцъа агычцөа рлакө. Сангөлиа Фиодор ихөамтоуп. 50 шықөса ихъцуеит. Очамчыра араион, Көтол ақыта. Ианицеит В. Коғониа 1984 шықөса нанхөа 21 аены. Иахьа уажөраанза акыпхъ амбацыт.

493. Цығх атакәажә лыжә шизаз. Кәыцниа Бардушья иҳәамтоуп. 46 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион, Аҫара ақыҫа. Ианицеит Серге́и Зыхәба 1973 шықәса февраль 25 аены. Иахья уажәраанза акыпҫх амбацызт.

494. Атакәажә лыжә Цығх ишигаз. Кәыцниа Камчыҫ иҳәамтоуп. 79 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион, Аҫара ақыҫа. Ианицеит Серге́и Зыхәба 1972 шықәса ииун 4 аены. Иахья уажәраанза акыпҫх амбацызт.

495. Ағыыч Кьылхәи атакәажәи. Хьациа Цьота Кьағәса-иҫа иҳәамтоуп. 84 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҫа араион, Калдахәара ақыҫа. Ианицеит Анатоли Хьациа 1990 шықәса нанхәа 21 аены. Икыпҫхын: агазет «Бзыҫ», 1995, 20-23 сентиабр, №36. Харгы уажәи уантәи иаахҫеит.

496. Ағыычи архәцәеи. Хьациа Цьота Кьағәса-иҫа иҳәамтоуп. 84 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҫа араион, Калдахәара ақыҫа. Ианицеит Анатоли Хьациа 1984 шықәса ииуль 30 аены. Икыпҫхын: агазет «Бзыҫ», 1995, 22-25 август, №32. Харгы уажәи уантәи иаахҫеит.

497. Ағыыч бааҫс хҫара кьаф. Кьылгы Халиҫ Мсураҫ-иҫа иҳәамтоуп. Гәдоуҫа араион, Абгархыкә ақыҫа. Ианицеит К. С. Шьякрыл 1970 шықәсазы. Икыпҫхын: Иҫамбазо жәлар рзыхь. Жәлар рҫапыцтә хәамҫақәа. Ианицеит, аус адиулеит, Иеиқәиршәеит К. С. Шьякрыл. III атом. Ақәа. Ашәкәҫыжьырҫа «Алашара», 1989, ад. 119-123. Харгы уажәи уантәи иаахҫеит.

498. Ах ихьы ззаз зықәшәаз. Зыхәба Володиа (Владимир) Мақҫҫаҫ-иҫа иҳәамтоуп. 38 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҫа араион, Уаҫхара ақыҫа, ахабла Гарҫ. Ианицеит Серге́и Зыхәба 1974 шықәса ииуль 12 аены. Иахья уажәраанза акыпҫх амбацызт.

499. Ачциа ағыыццәа шыҫихыз. Гамгыиа Самсон Кәалашь-иҫа иҳәамтоуп. 67 шықәса ихыцуеит. Очамчыра араион, Гәыҫ ақыҫа. Ианицеит Серге́и Зыхәба 1967 шықәса ииун 16 аены. Иахья уажәраанза акыпҫх амбацызт.

500. Хәеишьцәа ағыыч дзыҫырхыз. Шәманиа-ҫхәа Софиа Бата-иҫа ианылцеит. Ақәатәи аокруг, Гәдоуҫатәи аучасток, Лыхны ақыҫан 1914 шықәсазы. Анапылаоыра аоригинал цәахуп Урыстәыла анаукақәа р-Академиа архив Санкт-Петербургтәи ақәшафәи. Афонд 800, анҫарба 6, №425, абҫыцқәа 1-2. Зыкнйтә ианҫоу анапылаоырафәи иарбам. Икыпҫхын: Аҫсуа фольклор аматериалқәа. (Академик Н. И. Марр иархив ақнйтә). Акыпҫх иазирхиеит, алагалажәеи азгәатақәеи иоит Серге́и Зыхәба. Ақәа. Ашәкәҫыжьырҫа «Алашара», 1967, ад. 87, №44. Азгәатақәа, ад. 177-178. Харгы уажәи уантәи иаахҫеит.

501. Ашәишәи иахәаз. Аоуба Саид иҳәамтоуп. 101 шықәса ихыцуеит. Гәдоуҫа араион, Цьырхәа ақыҫа. Ианицеит Серге́и Зыхәба 1984 шықәса ииуль 26 аены. Иахья уажәраанза акыпҫх амбацызт.

502. Ашөғычра. Тарнаа Михаил (Миха) Иван-ица ианицеит Акеатөи аокруг, Гөдоутатөи аучасток, Лыхны ақытан 1915 шықөса август 19 аены. Анапылаөыра аоригинал төахуп Урыстөыла анаукақөа р-Академия архив Санкт-Петербургтөи акөшаөы. Афонд 800, анцарба 6, №450, абғыыц 3. Икыпхын: Ацсуа фольклор аматериалқөа. (Академик Н. И. Марр иархив акнытө). Акыпхь иазирхиет, алагалажөеи азгөаҗөеи иөит Сергей Зыхөба. Акөа. Ашөкөтыжыртө «Алашара», 1967, ад. 95, №50. Азгөаҗөа, иара уа, ад. 180-181. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

503. Ацхөысеиба лашөхақөа агыыцөа ишыргаз. Акөысба Мыстафа Ханашө-ица ихөамтөуп. 80 шықөса ихыцуеит. Очамчыра араион, Аҗара ақыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1973 шықөса ноиабр 24 аены. Иахьа уажөраанза акыпхь амбацызт.

504. Хөеишьцөа агыыцөа. Ианицеит Тарнаа Миха (Михаил) Иван-ица. Гөдоутатөи аучасток иацанакуаз ацсыуа қытак аөы 1915 шықөса август 21 азы. Иахьанцоу ақыта ахьз цьаргы иарбам. Анапылаөыра аоригинал төахуп Урыстөыла анаукақөа р-Академия архив Санкт-Петербургтөи акөшаөы. Афонд 800, анцарба 6, №450, абғыыц 4. Икыпхын: Ацсуа фольклор аматериалқөа. (Академик Н. И. Марр иархив акынтө). Акыпхь иазирхиет, алагалажөеи азгөаҗөеи иөит Сергей Зыхөба. Акөа. Ашөкөтыжыртө «Алашара», 1967, ад. 96-97, №51. Азгөаҗөа, иара уа, ад. 181. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

505. Оыцьа агыыцөа. Анқөаб Ҙацьарат ихөамтөуп. 75 шықөса ихыцуеит. Гөдоутө араион, Хөаҗ ақыта. Ианицеит А. Аншба 1963 шықөса август мзазы. Икыпхын: Ацсуаа рфольклор. А. Аншба ианцөмтөақөа. Акөа, 1995, ад. 289-290, №398. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

506. Ацсуа гыыч. Андреи Кыагөса-ица Дбар ихөамтөуп. 60 шықөса ихыцуеит. Гөдоутө араион, Калдахөара ақыта. Ианицеит А. Аншба 1975 шықөса май 7 аены. Икыпхын: Ацсуаа рфольклор. А. Аншба ианцөмтөақөа. Акөа, 1995, ад. 290-292, №399. Азгөаҗөа, иара уа, ад. 497. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

507. Аҗахмада-гыыцөа. Гөынба Хыгө Гапуа-ица ихөамтөуп. 80 шықөса ихыцуеит. Ианицеит А. Аншба 1964 шықөса сентиабр мзазы. Икыпхын: Ацсуаа рфольклор А. Аншба ианцөмтөақөа. Акөа, 1995, ад. 303-304, №405. Азгөаҗөа, иара уа, ад. 497. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

508. Каршө. Цөышба Ҙацьарат Хынча-ица ихөамтөуп. 69 шықөса ихыцуеит. Гөдоутө араион, Көланыхөа ақыта. Ианицеит Сергей Зыхөба 1969 шықөса июль 12 аены. Иахьа уажөраанеза акыпхь амбацызт.

509. Кашөарах. Икыпхын: *Лакрба Көыча.* Иҗамбазо азыхь. Жөлар рырөиөмтө. Ажөаҗөақөа, аетногафиатө нцөмтөақөа. Иөиқөиршөит, ацхьажөа иөит А. Аншба. Акөа. Ашөкөтыжыртө «Алашара», 1979, ад. 52-62. Ҙаргы уажөы уантөи иаахгеит.

510. Ацхтөы. Икыпхыуп: **Лақрба Көыча.** Итамбазо азыхь. Акөа. Ашөкөтыжырта «Алашара», 1979, ад. 62-66. Харгы уажөы уантөи иаахтеит.

511. Аҗаца қиөи анхөыпқа гьангыши. Көыцниа-Киут Нулиа илхөамтоуп. 48 шықөса лхыцуөит. Очамчыра араион, Аҗара ақыҗа. Ианицөит Сергей Зыхөба 1973 шықөса ноиабр 16 аөны. Иахьа уажөраанза акыпхь амбацызт.

АХҚӘА

280 [Аешья еицбы дышхэынтхархаз]	6
281. [Алыгажәи, атакәажәи, рыцкәынцәа ыицьеи].....	10
282. Ахьтисагеи Сахсагани	13
283. Ашьнакбеи анхаои.....	17
284. Арбагь иеикәнархаз ахатца.....	22
285. Ацәгья хымтыр калом.....	25
286. Мытамашь.....	30
287. Үыцья аишьцәа.....	33
288. Ауасцәа зхазырғаз.....	35
289. Ахрақәа зегьы ираху.....	36
290. Ах иңа еицбы илакә.....	39
291. Аңсыз зыхшази Шәлиман ацқтьеи.....	44
292. Хоеишьцәа.....	46
293. Карман-иңа Хәсан.....	50
294. Ашәарыцаә.....	53
295. Ацкәын тынхада илакә.....	54
296. Пхыз бзиа убааит	58
297. Кармшьакәыл Мурағ-иңға Хьыса.....	61
298. Аиҳәшьцәа.....	67
299. Хоык аишьцәа.....	68
300. Аҗацеи анхәыңғаи рлакә.....	71
301. Иқьиази ихарамзи аицалацәа.....	73
302. Быжьоык аишьцәа раҳәхшьа дзықәшәаз.....	73
303. Анцәа иңға пхәысыс даазғаз.....	75
304. Ахьчеи агәылшьапқәеи.....	80
305. Пшьоык аишьцәеи амағи.....	81
306. Муса җаимбар.....	82
307. Ныхә җаимбар.....	84
308. Мағ илакә.....	89
309. Аҳи анхаои.....	94
310. Қазахәи җажәижәаоык иңацәеи.....	98
311. Ах ицәахаҳәа.....	102
312. Лагә иңа Хьанчкәыт.....	111
313. Аңсызи анхаоы иңеи.....	123
314. Ах ихәыңацәа рлакә.....	126
315. Ажәла шаархәаз.....	132
316. Ах иңеи ахәыҳәи.....	137
317. Санға Саацьеи Саға Саацьеи.....	145
318. Салусан, җсыз салусан, қәлықә салусан, кәитамыр.....	156

319. Қамса ихатцара.....	159
320. Даут арағ иашьас дшыќаицаз.....	161
321. Ыьаными Ыьатќари рахешьяќеара.....	171
322. Ажьи Сағьыми атыпқа цшзеи.....	176
323. Абчарах Смел.....	178
324. Ачныр.....	182
325. Афаха Сагьаса.....	185
326. Хоык ахацеа.....	192
327. Ацсанцья целуан.....	197
328. Аќеаце.....	198
329. Мышелымха.....	199
330. [Мышелымха зыхьзыз].....	203
331. Мышелымха.....	204
332. Амацќеа рхейинтќар.....	206
333. Ацсыз иазку алакө.....	208
334. Ацхөысеиба лыцкөын.....	210
335. Ашөарыцаои адауцеа рахешьеи.....	215
336. Хасан.....	218
337. Хасан ихьыз	221
338. Атахмада Рабацьеи ихтысыќеа.....	223
339. Атахмада.....	225
340. Атахмада иуаз.....	227
341. Мыд игыла.....	228
342. Мыд иххөаау алакө.....	231
343. Ашөарыцаои уама иаќешөаз Мыди.....	233
344. Иубаз еицеа убеит.....	238
345. Аныќеаө	240

Абзатө лакө

346. Ахөатөеиќешөара ⁽¹⁾	242
347. Ахөатөеиќешөара ⁽²⁾	244
348. Ахөатөеиќешөара ⁽³⁾	246
349. Ахөатөеиќешөара ⁽⁴⁾	248
350. Амал ацкыс ажөаќөыш еигьуп ⁽¹⁾	249
351. Амал ацкыс ажөаќөыш еигьуп ⁽²⁾	252
352. Оажөи жөаоа шыќөса ацара зцаз х-ажөак ицеагхеит.....	253
353. Оажөи жөаоа шыќөса ацара зцаз х-ажөак изымхеит.....	257
354. Ажөа царала иаазхөаз илакө.....	260
355. Х-ажөак аазхөаз.....	262

356. [Ғарала ажәә зыхәҗаз].....	264
357. Хышә маат хәә х-ажәак зыхәҗаз	265
358. Хәык айшыңәә.....	269
359. Ажәә ғарала иаазхәәз илакә.....	272
360. Ачхара.....	273
361. Ақәыш.....	274
363. Ғыңыа хшыюла иеикараз реиниара.....	275
364. Рашыт ихыхәашыа.....	277
365. Алакәба илакә.....	280
366. Ахәҗаи, Хыңсеи , Кәыкәмас.....	283
367. Ғыңыа айшыңәә.....	287
368. Хаир.....	288
369. Ахәынтқар ихы шызыз.....	290
370. Ауағ ғар.....	291
371. Анасыңи ахшықи реиасра.....	293
372. Ахшықи анасыңи.....	297
373. Ах әжәабжықәа дышразцауаз.....	299
374. Ғыңыа аҗахмадцәеи лагажәыки.....	301
375. Аңымшыхыеи аупшыхыеи.....	304
376. Қәамхыеи ашыханыкәеи.....	305
377. Цыымшыхыеи Қәабшыхыеи.....	307
378. Ах ииааиз ақкәын хәычы.....	310
379. Аҳи игәылаи.....	311
380. Апапи ахәәңеи.....	313
381. Апап Есығ имаанақәа шиңырхыз.....	314
382. Апап бзамыкә илакә.....	315
383. Анхақи апапи.....	317
384. Апапи Альгерии.....	318
385. Аамысҗеи апапцәеи.....	320
386. Апап ихыыз.....	323
387. Ақкәын икаитқаз.....	325
388. Апапи анхақы иңхәыси.....	326
389. «Шәшыла ас ирласны иңәама?».....	330
390. Аҳи ажыи.....	331
391. Ашәарыцағ иңхәыси апапцәеи.....	332
392. [Ибхәә ңсажәәуғ].....	333
393. Ахшыыңба гызмал.....	335
394. Аисара	336
395. Ауағаға ңхәыс дааигеит.....	338
396. Ахатца гызмал.....	340
397. Амула ңсыңәғыа ¹	341
	343

398. Амула җсыцөгъа ²	344
399. Ачча излағара.....	346
400. Қәса излағара.....	347
401. Аҗхәызба бзи и аҗхәызба бааҗси рлакә.....	347
402. Аәуаои аәәәәәои.....	348
403. Аҗи аҗкәәәәәи.....	348
404. Аҗкәәәәәи аҗи.....	349
405. Ахаҗа бзи иҗхәыс дышзыриғоз.....	350
406. Нхаәык иҗхәыс дышпишәаз.....	351
407. Арҗыск җхәызбак дшеиликааз.....	352
408. Аҗхәыс бзи.....	352
409. Мыш змоу аҗхәыс.....	354
410. Аҗхәысеиба лыҗкәын мыш змоу аҗхәыс дааиғаз.....	363
411. Мыш змоу аҗхәыс.....	368
412. Мыш змоу аҗхәыс.....	370
413. Аҗхәыс бзи лажәәәә.....	372
414. Аҗхәызба лҗоурых.....	375
415. Аиашәәеиҗбы аҗхәыс бзи дшааиғаз.....	376
416. Аҗхәыс лыгәәәәәра.....	378
417. Аҗ.....	379
418. Аҗхәыс гәрага.....	380
419. Ахәса рыгәәәәәра (1).....	382
420. Аҗи анхаҗәәи.....	383
421. Ашәәрыҗаә дзыкәшәаз.....	385
422. Аҗхәыс лыбзиабара мҗуп.....	386
423. Аҗхәыс лыгәра умган.....	387
424. Ашәәрыҗаә.....	388
425. «Аҗхәыс лыгәра ганы угәыҗха лоумхәән...».....	390
426. Аҗкәын иаби иани ширманшәәлаз.....	392
327. Ахышь иадырит урҗ закәкәәаз.....	394
428. Ахаҗа арныги аҗхәыс кәыши.....	395
429. Аҗхәыс ахаҗа изы аҗстазаара дабжоуп.....	396
430. Ахаҗа заҗәи иҗхәыс бзамыкәи.....	398
431. Аҗхәыс лыхшыәи әкәты ахшыәи зкапануаз.....	401
432. Агазара рыҗхәроуп.....	404
433. Арныг Ахмәҗ илакә.....	405
434. Агаза амашәыр икәуп.....	406
435. Ахәзалхәи агазеи.....	408
436. Хәык адагәәәәәә.....	410
437. Иаға димшыит.....	411
438. Ахаҗа әыстаа анәәә дхәлаумгалан.....	412

439. Соуфыңы бағыршахи шеибадырыз	413
440. Ғыңба айшыңға рлакә.....	416
441. Ауағы мцура ихныкөгашья.....	417
442. Ах ила «Пырпыл».....	419
443. Хоык айшыңғеи апапи ирзеибауз.....	420
445. Апапи иусуңғеи.....	426
446. Ах.....	430
447. Еркыжьоу.....	434
448. Ахи ахъчеи.....	435
449. Ақаранңы ишья шиуз.....	437
450. Ахи аматцуои.....	439
451. Алмас.....	442
452. Анхағы ағыз шеиғиыыз.....	444
453. Агаза адауы дшишьыз.....	445
454. Агазара иахкыаз.....	445
455. Ажәйтә уаа рагашья.....	446
456. [Агазара иахкыаз].....	447
457. Агазара иахкыаз.....	447
458. Ахи иңа бзамыкәи.....	449
459. Амазара аңкыс асыза бзиа деиңгуп.....	450
460. Агазареи ақәышреи	451
461. Агазара рыңғароуп.....	453
462. Абазамыкә илакә.....	454
463. Аңкәәжә лңа заңғәи.....	455
464. Агазеи ах иңғәи.....	457
465. Чача ллакә.....	457
466. Аңғәысеиба лыңкәын чача дшааигаз.....	459
467. Аалагған.....	461
468. Аңғәыс лыңкәын Аалагған дшааигаз.....	463
469. Ғыңба айшыңғеи ағазалхәи.....	469
470. Ыахәых-иңа Хәартыжә.....	471
471. Сажәаргәала хәңа.....	472
472. Сажәаргәалеи илакә.....	473
473. Шәаргәында ифырхәңара.....	476
474. Самарғал.....	477
475. Уал зымшәазози уал ылазмырхазози.....	479
476. Уал зымшәазоз Кадыри уал ғазмыжьзоз Мачагәеи рлакә.....	480
477. Уал зымшәазози уал ылазмырхазоз	481
478. Ауал зымшәазоз зтәи ғазмыжьуази.....	484
479. Уалымшәеи Уалғамыжьи.....	490
480. Уалымшәеи Уалғамыжьи.....	486
	487

481. Уалымшәә Цыси Уалтамыжь Хазачи.....	489
482. Хәымпыл ипхәыс луалшәашьа	490
483. Ҡыцьа аҫахмадцәеи лагажәыки	491
484. Ацкәын аиба илакә.....	492
485. [Ауааы цәгья ахдышимахәхаз].....	493
486. Ашхамацьи агамацьи.....	494
487. Ашхә гычи ага гычи	498
488. Аҫсуа гычи атырқәа гычи.....	502
489. Атырқәа гычи аҫсуа гычи.....	505
490. Аҫсуа гычи атырқәа гычи.....	507
491. Аҫсуа гычи атырқәа гычи.....	507
492. Ҡыцьа аҫгычцәа рлакә.....	509
493. Цыпх аҫакәажә лыжә шизаз.....	511
494. Аҫакәажә лыжә цыпх ишигаз.....	512
495. Аҫгыч Кьылхәи аҫакәажәи.....	513
496. Аҫгычи архәцәеи.....	513
497. Аҫгыч бааҫс Хҫар Кьаә.....	513
498. Ах ихыы ззаз зыкәшәаз.....	518
499. Аччиа аҫгычцәа шыҫихыз.....	521
500. Хәеишьцәа аҫгыч дзыҫырхыз.....	523
501. Ашәишәи иахәаз.....	524
502. Ашә гычра.....	524
503. Аҫхәысеиба лашәхақәа аҫгычцәа ишыргаз.....	525
504. Хәеишьцәа аҫгычцәа.....	526
505. Ҡыцьа аҫгычцәа.....	527
506. Аҫсуа гыч.....	528
507. Аҫахмадцәа гычцәа.....	530
508. Каршә.....	531
509. Кашәарах.....	534
510. Ацхтәы.....	541
Азгәаҫақәа.....	546

АԢСУА ЖӘЛАР РҒАҢЫЦ РҒИАМҢА

12 ТОМКНЫ

АԢСУА ЛАКӘҚӘА

V том
Актәи ашәкәи

Иеиқәиршәеит:
Сергеи Лад-иңа Зыхәба

АБХАЗСКОЕ НАРОДНОЕ ПОЭТИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО

В 12 ТОМАХ

АБХАЗСКИЕ СКАЗКИ
(на абхазском языке)

V том
Первая книга

Составитель:
Сергеи Ладикович Зухба

Атыжыразы атакзыпхыкәу Милиа Цнариа-пқа
Аредактор Р.З. Лашәриа
Атехникатә редактор Н.В. Герзмаа-пқа
Акорректорцәә: М.И. Цнариа-пқа, Н.М. Барцыц-пқа
Акыпхыы Х.Б. Догәузиа-пқа
Асахьагыхоы Л.И. Евменов

Аформат 60/90 1/16 Икацәкьоу кьыпхь бҕыыц 36,75.
Атираж 1000. Аҕацапка 461.

Ацсны Ахәынцқарра
Ахәынцқарратә полиграфиаатә наплакы
«Акьыпхь аоны»
Акәа, Ешба, 168

-
2. С. Зыхэба	22. С. Зыхэба
3. С. Зыхэба	23. С. Зыхэба
4. С. Зыхэба	24. С. Зыхэба
5. С. Зыхэба	25. С. Зыхэба
6. С. Зыхэба	26. С. Зыхэба
7. С. Зыхэба	27. С. Зыхэба
8. С. Зыхэба	28. С. Зыхэба
9. С. Зыхэба	29. С. Зыхэба
10. С. Зыхэба	30. С. Зыхэба
	31. С. Зыхэба
11. С. Зыхэба	32. С. Зыхэба
12. С. Зыхэба	33. С. Зыхэба
13. С. Зыхэба	34. С. Зыхэба
14. С. Зыхэба	35. С. Зыхэба
15. С. Зыхэба	36. С. Зыхэба
16. С. Зыхэба	37. С. Зыхэба
17. С. Зыхэба	38. С. Зыхэба
18. С. Зыхэба	39. С. Зыхэба
19. С. Зыхэба	40. С. Зыхэба
20. С. Зыхэба	41. С. Зыхэба
21. С. Зыхэба	42. С. Зыхэба

43. С. Зыхэба

44. С. Зыхэба

45. С. Зыхэба

46. С. Зыхэба

47. С. Зыхэба

48. С. Зыхэба

49. С. Зыхэба

50. С. Зыхэба

384. АПАПИ АЛЬГЕРИИ

393. АХЬШЬЫЦБА ГЫЗМАЛ

392. [«ИБХӨӨ ПСАЖӨОУП»]

396. АХАЦА ГЫЗМАЛ

397. АМУЛА ПСЫЦӨГЬА¹

398. АМУЛА ПСЫЦӨГЬА²

412. МЫШ ЗМОУ АПХӘЫС

415. АИАШЬЕИЦБЫ АПХӘЫС БЗИА ДШААИГАЗ

428. АХАЦА АРНЫГИ АПХӘЫС КӘЫШИ

445. АПАПИ ИУСУЦӨЕИ

499. АЧЧИА АГЬЫЧЦӨА ШЫЦИХЫЗ